

AVGVSTINI

STEVCHI, EVGVBINI, EPISCOPI KISAMI, SEDIS APOSTOLICÆ BIBLIOTHECARII,

OPERA quæ extant, omnia, è veteribus bibliothecis, & multis aliis locis bonorum virorum eorundémque doctissimorum cura & labore simul redacta; ac in ordinem per tres tomos collocata, vt pagina quarta proxime sequenti videre licet.

Adiecti sunt denuò singulis tomis indices locupletissimi.



En 7 dias de Junio de 16.. comision de los SS.res inquisidores de Sevilla expurgue y corregi este libro conforme al nuebo Catalogo, lo firme de mi nombre
Fr. Alo de ...



PARISIIS,

Apud Michaëlem Sonnium, via Iacobæa.

M. D. LXXVII.

CVM PRIVILEGIO REGIS.



Bibliopola lectori, S.

EX quo tempore cœpi in hunc laborem incumbere, vt optimos quosque veterum & recentiorum libros excudendos, ad rem literariam & pietatem Christianam iuuandam, meo ære ac sumptu curarem, nihil habui prius, quàm vt prætermissis iis quos ad hunc finem minus conferre intelligerem, eos potissimum sumerem in manus, & publicari tandem curarem, è quibus eruditi, piique homines non parum emolumenti ac fructus se capturos sperarent. Ad quod vnum studium cùm pridé animum applicuerim, Lector optime, admonitus, à viris certè doctis, nullis sumptibus ac vigiliis peperci, vt doctores quosdam veteres, veræ Theologiæ interpretes superioribus anteactis annis emitterem, idque non citra aliquam minimè pœnitendam accessionem, non tam meæ, quàm doctorum virorum industriæ testem, qui me connitentem non parum adiuuerunt. Atqui ego, vti sæpenumero è sapientum quorundam sermonibus audiui, nunquam fas esse duxi, eos nullo in numero habendos, qui nostra ętate scriptis aliquid mandarunt: veteres vnos & solos euoluendos esse: quorum profectò doctrinam vt permagni facimus, sic aliorum qui posteri sunt, quique nostro tempore floruerunt eruditionem, ad illam priscam sapientiam vel proximè, vel quadam ex parte accedentem, amplexamur. Quod ipsum confirmare verbis nihil habeo necesse, cùm mihi vltrò illud occurrat Plinij iunioris, qui se mirari antiquos ait, non tamen vt ingenia suorum temporum aspernetur. non enim in gignendis optimis lassam & effœtam esse naturam existimandum est. Sed quorsum hæc inquies: vt nimirum intelligas me non temerè de publicãdis Augustini Steuchi Eugubini scriptis omnibus, quæ nancisci hactenus potuimus, cogitasse: nam ita recens est, vt cum plerisque veterum sit conferendus: ita solers ac diligens, vt permultos è veteribus industria superet: ita ingeniosus & acutus, vt ipsis etiam philosophis quanquã arguris non cesserit: ita denique omni doctrinarum meliorum refertus amplissimo penu, vt scriptorum isthæc in iusti formam voluminis collectio, sit instar bibliothecæ, in qua euoluenda studiosi omnes obseruabunt miro studio ac labore impressa vetustatis omnis ac priscę doctrinæ vestigia. Sed hęc satis: vereor enim ne quis putet me eo eulogio, aliis nominibus has quanquam vtilissimas merces velle carnis vendere. Vale itaque, iisque optimi ac doctissimi hominis laboribus vtere fruere. Lutetiæ, Kalend. Nouemb. cIↃ. IↃ. LXXVII.

* ij





AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI, OPERVM, CATALOGVS,

TOMI PRIMI.

Cosmopœia, vel, De mundano opificio, Expositio trium capitum Genesis, in quibus de creatione tractat Moses.
De rebus incorporeis & inuisibilibus.
Veteris Testamenti ad Hebraicam veritatem, recognitio, siue in Pentateuchum, Annotationes.
in librum Iob, Enarrationes.
An vulgata editio sit D. Hieronymi.

TOMI SECVNDI.

Enarrationum in Psalmos pars prima, Qui est primus Psalmorum liber iuxta diuisionem Hebræorum.
Adiectæ sunt aliquot explanationes nobilium psalmorum, quorum argumentum est.

De { Rege Messia
Creatione mundi
Generis humani conditione
Spe cælesti

TOMI TERTII.

De Perenni philosophia libri decem.
De Mundi Exitio.
De Eugubij vrbis suę nomine.

Quibus adiectæ sunt in margine Annotationes, & in fine singulorum Indices locupletissimi.



BEATISSIMO PATRI, SVMMOQVE CHRISTIANAE RELIGIONIS PRINCIPI PAVLO III. AVGVSTINVS EVGVBINVS CANONICVS REG. VL. SANCTI SALVATORIS, HVMILITER S. D.



VM omnis religionis, quæ rerum humanarum regina veráque moderatrix est, penes te summe pater, gubernaculum diuinitus existat, optimi cuiusque Christiani arbitror, ad te tanquam iudicem ac caput referre, tuóque iudicio subiicere, quæcunque de religione, de litteris sacris, de maximis, altissimísque rebus scribantur. Est autem Cosmopœia, id est mundanum opus, quod in omnem posteritatem, hominibus non sine diuino consilio scripsit & tradidit Moses, in cuncta & sacra & profana philosophia maior & prior. Vnde fit, vt tibi, quem maximum in omni mundo, & religionis caput, quæ mundanarum rerum est prior, Deus esse voluit, iure id opus nuncupetur, in quo de sacra mundi origine, & rerum, quæ toto mundi corpore continentur, disseritur. Alit autem omnia & continet mundus ipse, & illa à Deo creata, sic tuum est, qui omnium à Deo pater es constitutus, omnes fouere, amplecti, alere. Hinc nec audacia, nec arrogantia dicetur esse, hæc tibi dicasse, cùm & ad suum legitimum caput litteræ sacræ referantur, & paterna te vocet & inuitet ad omnes amplectendos clementia. Tum maximi reges, parua munera non contempsisse feruntur.



AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI CANONICI R. S. S. IN COSMOPOEIAM.

PRAEFATIO.



DVÆ sunt res, quibus in terris nihil habere melius homines potuerunt, in quibus sese exercentes, vitam tranquillam atque optimam, vitámque diuorum proximè adæquantem agerent: Pietas, & id quod Philosophari dicitur. Quæ quidem adeo inter se similes sunt, & finitimæ, vt vix altera sine altera reperiatur. Sed præcipue vera Philosophia nunquã fuit sine pietate. Nam cùm pietas primam quidem sedem in animo teneat, tum se præclaris actionibus ostendat, hæc philosophia non in sola contemplatione detinet hominem, sed ad eas actiones adducit, in quibus Dei cultus, vitáque beata maxime existit: Efficítque tum eas operationes, quibus humana vita necessario agitatur, meliores: tum rariores quasdam, magísque cælestes quàm humanas edocet. Vt per diuinam philosophiam, & actiones vitæ melius instituantur, & ad sublimiores quasdã & augustiores, quas heroicas appellari posse credidit Aristoteles, mentes accendãtur, in quibus maxime est homini cum Deo, & immortalibus animis similitudo. Ac quanquã est ipsa rerum omnium generalis contemplatio nobilis atque præcipua: in sola tamen hac permansisse, nec veram, ardentémque in agendo expressisse pietatem, & religionem, videtur, & ab ipsa philosophia, & ab omnium qui penitus in arcana eius penetrarunt, alienum. Nam cùm & omnis vita, in agendo transigatur, & philosophia diuina plena sit præceptis viuendi, hunc sibi videtur ea statuisse finem, vt homines operari doceret, nec in solis indagandis ac legendis oraculis ac dictis suis debere eos mentem defigere: sed vt his inuestigatis aliquando, aut quoniam & tantum est pelagus, & crebra repetitio demittit altius, semper consideratione vigente, iungerent etiam actiones, aut in actionibus exprimerent, quod aliquando didicissent. Duo sunt vt dixi actionum genera: Quædam ad vitam sustinendam faciliúsque degendam necessariæ. Aliæ sublimiores, supra corpora, puriores, quibus se pium maxime, & cælestem potius, quàm terrestrem, & vltra res humanas aliquid sibi promittentem, demonstrat homo. Tunc igitur existeret beata vita, cùm & audiretur, indagaretúrque quod loquitur hæc philosophia, & actionum, qui maxime quæreretur finis appareret. Non ego quidem

dem vanas, inutiléſque ſine actionibus, perennes lectiones dixerim, ſed à fine ſuo tamen ſemper longinquas. Vt pari fere errore ducantur, & qui agentes, ſeſe à contemplatione, ſiue lectione ſubduxerunt, & qui ſolum in legendo laborem, ſpémque omnem ſuam, & gloriam conſtituerunt. Non enim videntur verum contemplationis ac lectionis fructum conſequuti. Eſt quidem hoc ipſum contemplari laudabile, ac præcellens animi actio, ſed altiſsima, veræque de qua loquimur, Philoſophiæ finis eſſe videtur, vt etiam prodeat aliquando, quod te diu docuiſſet. Accidit quidem, vt ea diuerſis interpretationibus distrahatur: ſed vnus eſt tamen notus, & ſe certus finis eius: vt vtraſque quas dixi actiones, priores quidem, iuſtè, rectéque inſtituas, poſteriores item aſſequaris, vt te & rerum caducarum propter Deum contemptorem, & curam carnis, ac voluptates abieciſſe, & in excolendo ſpiritu, omnem ſpem, laudémque apud eum, collocaſſe comprobes. Hæ ſunt enim celſiores illæ, heroicæque virtutes. Hæc vt de ſacris litteris & omni Philoſophia diuina loquerer, coëgit neceſsitas ipſa: quoniam vti eſt, diximus eam beatæ vitæ ducem. Et ad eam differendam nunc ingredimur, vt vim & finem prius eius conſideraſſe non fuerit alienum. Ac pręter omnem, quę continetur affatim in ea, vberrimam vtilitatem, non dubium eſt, vt Philon diſertiſsimus Iudęorum, multique alij mortalium aſſeruerunt, quin omnis humanę vitę vera & certa, omniúmque virtutum ſtabilis constitutio, ſit in cognitione creati mundi. Nam mundi creatione conſtituta, conſtituitur creator, gubernator item: Itaque & pietas, & cultus eius: tum & peccandi metus, propter eum qui creatis ab ſe, operibúſque ſuis præſidet. Cunctæque actiones habent aliquod caput, quo referantur, ſine quo in ſumma confuſione verſarentur. Omnes denique virtutes hinc habent initium, ſicut omnia ſcelera ex contraria perſuaſione: vt magnæ cùm in cæteris, tum vero in hoc ipſo gratiæ à mortalibus Deo debeantur, qui res tam arcanas, támque à poſteritate ſummotas, & ſęculorum caligine obuolutas, ſæpius per interpretes ſuos reuelauit, & fecit, vt antiquiſsimis litteris fideliter traditæ, omnium temporum decurſu conſeruarentur. Hoc igitur tantum, támque præcipuum in omni Philoſophia diuina, à Moſe perſcriptum de mundi cratione opus, & ſi habuit ſemper, apud Hebræos, Græcos, ac Latinos innumerabilem interpretantium multitudinem: nos tamen nec numerum interpretum, nec ingeniorum magnitudinem veriti, huc ingeſsimus, illud vſurpantes, quod prius doctiſsimus, ſanctiſsimúſque Hieronymus, deinde eminentiſsimus philoſophus Ioannes Picus, cæteros aurum & purpuram, biſſum, coccum & hyacinthum ad tabernaculum Domini obtuliſſe: nobiſcum bene agi, ſi & pelles, & pilos caprarum obtulerimus. Nec præiudicamus illis, volumúſque ea ſuum habere locum. Cæterum fieri poteſt, vt Deo docente, ad cuius imaginem facti ſumus omnes, & cuius nunquam eſt manus abbreuiata, vt aliquid à poſterioribus deprehendatur, quod vel ſuperiores latuiſſent, vel cognitũ illi non prodidiſſent. Nos quidē aut credimus perfeciſſe, aut certe conatus ipſe nō defuit, vt hoc opus, quod erat magnis difficultatibus obſcurũ, multáq; erant in eo penè indiſſolubilia, eſſet clarius, & his quæ videbátur inexplicabiles quæſtiones, aut veras, aut vero proximas expoſitiones arbitramur dediſſe. E quibus ſunt, Spiritus Domini ſuper aquas, Creatio Lucis & Solis quarta die, Aquæ ſuper cæleſtes, & firmamentũ interiectũ. tum Ordo dierum, Paradiſi terreſtris ſitus & cōditio: & quod prius diſſoluere non potuimus,

de fluminibus Phison & Geon, credimus super his nunc veriores sensus reperisse. In quibus & si prolixiores fuimus, fecit necessitas ipsa, & magnitudo rerum, vt vitare hoc duntaxat opere, longitudinem commentationum non possemus. Ac nos superiore quinquennio annotationes in Pentateuchum edidimus, cuius commentationis ratio diuersa est ab hac aliquantum: cùm ibi magis super editione, vocúmque varietate & pondere, & variantibus locis scripserimus: hic de re, ipsáque mundi historia. Idem tamen autor, & res eædem, & sæpe eorundem hic necessaria repetitio. Quod si interdum hoc opere aliquid diuersum sensimus, id euenit partim quia illic aliorum placita referebamus: partim quòd iugis meditatio, & curę posteriores sępe pariunt meliora. Pauca tamen id genus sunt. Iterúmque hoc loco affirmamus, vulgatam editionem esse sanctissimi, doctissimíque Hieronymi: quam veritatem, quoniam intelleximus adhuc habere aduersarios, latiore argumento dusserui. mus. Ac speramus nullam, nisi apud pertinaces, futuram amplius super hac dubitationem. Quoniámque argumentum est prolixius, operi postpositum est, ne ex tam longo interuallo ad Genesim accederemus.

PRIVILEGII SVMMA.

CAROLVS IX. Francorum Rex, suo diplomate sanxit, ne quis Augustini Steuchi Eugubini opera quæ extant omnia, tribus tomis digesta, ante decennium, à die primæ editionis numerãdum, præter Michaelem Sonnium, ad eius castigationis exemplum imprimat, néue alibi impressa diuendat in Gallijs. Secus qui faxit, mulcta fisco applicãda, alijsque pœnis indictis damnabitur, vt latiùs patet in litteris priuilegij, indultis Lutetiæ 5. Nouembris 1570.

A



AVGVSTINI EVGVBINI COSMOPOEIA,

In tria capita Mosis expositio, vsque ad eiectum Adam de Paradiso.

AN MVNDVS SIT AETERNVS.

B



SCRIPTVRVS de creatione mundi iuxta theologiam Mosaïcam, quæ & initium mundi tradit, & rationem creati eius claram ostendit, non incongruum exordium & ipsi theologiæ, & rebus à nobis dicendis fore putaui, si prius mundum creatum probarem: probarem autem rationibus maxime ex hac theologia petitis, posthabitis multis, quæ solent à cæteris afferri. Mirari enim mecum, simul & misereri multorum imperitiam, ne dicam insaniam, sæpe soleo, qui clariore & augustiore sapientia destituti, & certam irrefragabilémque veritatem non agnoscentes, iudicia potius deceptorum hominum sequuntur. Mundum quidem æternum non esse, æternúmque nihil esse posse, nisi Deum, fit omnium rationum concursu manifestum & irrefragabile. Variæ sunt autem rationes, vt quæ non solum è fontibus naturæ, sed ex historiis etiam, & signis, ac coniecturis colligantur. Quæ & si per se debiles sunt, coniunctæ tamen, & in vnius rei assensum conspirãtes, vim habent validissimarum rationum, vel earum pondus æquantium, quæ de natura duci putantur, quibus & philosophi tantopere gloriantur. Nec esset in numero prudentum, synceréque de rebus æstimantium referendus, qui spretis historiis, spretis aliis innumerabilibus indiciis & testimoniis, eas tantum rationes probaret, quas è natura profectas ipse crederet: aut qui naturales tantum rationes appellandas censeret, quæ apud vnum Aristotelem inuenirentur.

Mũdi creationem primus Moses docuit.

Solus Deus æternus.

C

Ac qui putant sacrorum librorum, quibus nunc omnis orbis assentitur, autoritatem sola legentium fide teneri, nec afferre secum diuinas quasdam, potentissimásque rationes, magnorum animorum ad se iudicia trahentes, ideo falluntur, quia non sunt horum è numero, quorum mentes & naturali bonitate, & assidua, variáque exercitatione philosophandi, altissima & verissima quæque solerter apprehendant. Quòd si cui data esset, quantam rerum æstimandarum magnitudo postularet, prudentia, diuinorum oraculorum tantum esse pondus sentiret, vt sola pronunciatio ad ingenerandam validissimam, subitámque fidem sufficeret. Omnibus ergo rationibus constat mundum neque fuisse, neque esse potuisse ab æterno, quem æternum non esse, omnes religiones, omnium gentium vetustissima monimenta confitentur. Quæ si secum discreparent, negari fortasse autoritas eorum posset: sed quia cuncta consentiunt, omnium necesse est, concorditer hoc asserentium, magnam esse autoritatem. De mundi autem æternitate nullum est vsquam indicium, quæ tamen esse plurima deberent, si esset æternus. Deberent extare aliqua vetustissima monimenta, si non centum millium annorum, at quadraginta, at viginti, at decem. Debuit aliquibus monimentis comprehendi, quæ bella olim gesta fuerint, qui reges claruerint, quæ nationes cæteris imperauerint. Nam si semper fuit mundus, semper artes fuisse, & bella inter mortales semper exarsisse, & aliquos, cæteros superos necesse est, sic necessario semper aliqui philosophati sunt, & in omni disciplina aliqui claruerunt. At vbi nomen est eorum, qui ante sex millia annorum mundi scilicet

Sacrorũ librorum autoritas.

Id copiosissime disputatur ab eodem Eugubino, toto 7. de perenni Philosophia.



verissimum ortum, floruerint? Quæ linguæ eos demonstrant? quæ litteræ loquuntur? Ne- D que enim potest fieri, quod philosophi quidam, suos errores defendentes, fabulantur, diluuia quædam semper extitisse, mundúmque labefactasse, vetera secum abstulisse. Primum, hæc diluuia aut vniuersalia, aut particularia fuerunt. Si vniuersalia, necesse est vnum fuisse quodam tempore diluuium, quo toto humano genere deleto, nullus qui cladem posteris posset referre, esset superstes. Sin autem particularia, nationes à clade seruatæ & de diluuiis ipsis testarentur, & millia præteritorum sæculorum commemorarent: Artes, & disciplinas, & bella gesta, reges, & exercitus ostenderent. Tum si fuerunt hæc diluuia, quo tempore ea inundasse probabile sit? Si ab æterno fuit mundus, fuerint ea, ab hinc centum millibus annis, fuerint quadraginta millibus elapsis. At vbi sunt monumenta, sæcula post diluuia consecuta designantia? Cur neque natio, neque imperium, quod ante sex annorum millia extiterit, nullis in litteris & lingua extat? An vno tempore omnia conticuerunt, omnes memoriæ conflagrarunt? At si memoriæ & monimenta conflagrarunt, etiam homines, qui ea vbique tenerent, sunt concremati. Nemóque hoc tempore qui ista suspicari, vel scire posset, adesset. Si quatuor nostris millibus annis tot res gestæ sunt, & monimentis comprehensæ, tot artes apparuerunt, tot claruerunt ingenia philosophorum, tot bella memoratu dignissima sunt pugnata: cur tot annorum millibus, tam innumeris sæculis nihil est gestum? Cur non fuerunt qui retulerint casum alterius nationis, incendium, aut cataclysmum, quo genus aliquod esset extinctum? sicut postea litteris mandatum est, quæ fluctibus alluentibus vrbes absorptæ fuerint, quas terræ mo- E tus complanarit. Commemorasset igitur altera natio casum & interitum alterius, si diluuia & incendia extitissent, & ad posteritatem transmisissent, si homines erant, quales nunc. Non enim tot sæculis neque litteras fuisse, neque homines discendi & scribendi cupidos non fuisse verisimile est. Neque si vniuersalibus cataclysmis & incendiis prohibiti non fuerunt, par est eos non sua sæcula commemorasse. Cùm hæc igitur sint luce clariora, necesse est sermonem illum esse fabulosum, Semper mundum fuisse, semper artes apud aliquos floruisse, sed ad hæc sæcula non peruenisse propter incendia & cataclysmos. In contrarium autem extant inuictæ rationes, mundum & principium aliquando habuisse, & nec alio temporis principio cœpisse, quàm quo demonstrant sacræ litteræ. Nomina terrarum, gentium, principia regnorum, nationum exordia mirabiliter cum attestatione sacrarum scripturarum consentiunt. Nullas enim litteras præter sacras inuenies quæ gentes, qui progressus humani generis ante diluuium fuerit, demonstrantes. Ac regnum Caldæorum omnium ab omnibus scriptoribus fertur vetustissimum, longè tamen post diluuium excitatum. Quod solæ diuinæ litteræ, quod initium, quam inchoandi occasionem habuerit, quis autor fuerit, quæ ipsum antecesserint, ostendunt: omniúmque inueniuntur verissima propter expressam temporum, locorum, hominumq; commemorationem, quæ solent ostendere historiæ veritatem. Illud quidem est certissimum, non ante, sed post diluuium genus humanum per totum orbem se diffudisse, & in regione tantum Caldæorum atque Armeniorum (quibus in locis & arca extructa est) eos primo tempore habitasse. Ter- F ræ enim atque insulæ nomina ab his qui eas post diluuium occuparunt, acceperunt: postea quidem magna ex parte retenta: alia paululum, alia prorsus immutata. Hæc gentium, insularum, prouinciarúmque nomina declarant veram esse sacrarum litterarum descriptionem, docentem quo tempore genus humanum fuerit in varia loca distributum, qui primi nomina locis & terris indiderint: quorum, vt dixi, apud omnes gentes integris litteris ac prolatione plura remanserunt, nonnullis prorsus aboletis. Nam libri sacri docent tres filios Noë, alios filios genuisse, ex hisq; fuisse Ghomer, Magog, Madai, Iauan, & Tiras. Ex quibus Ghomer Gordicis, Madai Mediæ, Iauan Ioniæ, Tyras Tyro nomen dedit. Quæ nomina, vt videmus, remanserunt apud Græcos & Latinos, etiam si nescirent, vnde ad se peruenissent. Ex hisce nominibus apparet verissimum theologiæ testimonium, docentis hos earum terrarum, insularúmque primos habitatores fuisse, & illis à se nomina fecisse. Quæ concordia ostendit scripturarum veritatem. Collige enim eorum nominum catalogú, quem hominum post diluuium natorum, & in diuersas prouincias abeuntium, nomináque illis sua imponentium veritas comprehendit. Quæ tametsi non remanserunt cæteris gentibus syncera, possumus tamen facile, si volumus, intelligere, omnes ab illis hominibus nationes satas, omnes item regiones habitatas, eásque ab eis nomina accepisse. Primæ terræ vbi nati sunt homines ante diluuium, post diluuium rursum restauratæ, sunt Caldæa, Mesopotamia,

Veritas sacrarum litterarum earúmque antiquitas.

Terræ primùm habitatæ.

Apotamia, Armenia, Babylonia, Elam, Assyria, Arabia, Palestina, Sidonia, Tyrus, Cyprus, Rhodus, Saba, Lydia. Quæ si quis eorum originem veterémque theologiam ignoraret, crederet esse Græca, fabulásque Græcorum audiret, fingentium nescio quos Genarchas, his appellationibus nuncupatos, cùm sint Hebraica, restaurationem hominum & propagationem, ac terrarum possessionem illam post diluuiũ, literis Hebraicis comprehensam, locupletissime testantia. Homines ergo qui prouinciis his sua nomina indiderunt, fuerunt hi, quos antiquissimæ Hebræorũ litteræ describunt. Ab Aram, Armenia, quæ & Aramea: Babylonia Hebraicè Babel, propter confusionem: à Casdim, Caldæa: ideo sine aspiratione: Assyria, ab Assur: Elamitæ, ab Elam. Apud Græcos Sidon: apud Hebræos Zidon. Palestina Græce, Hebraice Pelestin: Tyrum Græce, Hebraice Tiras, mas, non fœmina. Cyprum Græce, antiquissima descriptio Cittim, vnde Citiæus Zeno è Cypro: Rhodus non Græcum, sed Hebraicum est, neque à rosis, vt illi fingunt, sed primus insulæ conditor, qui eam de suo nomine nuncupauit, dictus est Rhodanim, qui in illo antiquo catalogo insulam dicitur habitasse: Lydia Hebraice Lud, si quidem & Græci y, psilon per v, olim proferebant: Saba quoque in ea descriptione est, quos & gentes Sabæos dixerunt: Nabaioth Hebraicum antiquissimum nomen, à quo Nabatei, partem Arabiæ tenentes, quam paret Nabaioth tenuit primus. Hæc igitur hominum antiquorum nomina, cùm sint toto orbe celebria, trita, vulgatissima, apparet restitisse terris, ab antiquis illis imposita, progressúmque humanæ propagationis, principiumq́; ostendunt. Tunc enim hæ terræ sunt habitatæ,

Genealogiæ primæ.

B cùm ad eas venerunt ii, qui eis sua nomina indiderunt: nomináque docent originem, & principium habitationum, cum quo & generis humani principium, & omnis successus continetur. Generatim quidem Hebræi nominibus primorum habitatorum qui & aliquam gentẽ genuissent, & terras primi habitassent, eas ipsas terras appellant. Neque enim Ægyptus ab eis dicitur, sed Mizraim à principe. Sic Arabes & totus penè oriens non Ægyptum dicit, sed Mizraim. Plura quoque sunt alia quæ sunt à Græcis deprauata, apud gentes tamen orientis propter locorum propinquitatem, & cum Hebræis sermonis & generis affinitatem, integra. Maxima tamen pars etiam Græcis, restitit syncera. Hæc ratio & superior omni luce clarius ostendunt mundum nec semper fuisse, nec exordium eius alio tempore, alio modo extitisse, quàm in theologia demonstrato. Nam aut fuit diluuium, aut non fuit: si fuit vniuersale, cur non omnes extincti sunt? Et si non omnes perierunt, qua ope, qua ratione seruati superstites, nisi videlicet ea, quam docent illæ litteræ? Quarum si hac in re verum est testimonium, etiam verum, cùm mundum confitetur creatum. Si autem non fuit vniuersale diluuium, ostende nomina terrarum, ac gentium, quibus antea vocarentur: Doce vel vnam nationem aliud ante nomen habuisse: Dic etiam cur facta nominum mutatio fuerit: cur generatim totus mundus, omnésque prouinciæ, omnes insulæ nomina concorditer innouarint: cur reges & principes id fieri permiserint. Hæc cùm neque fuerint, neque esse potuerint, necesse est illorum philosophorum fallaces ac præstigiosas esse rationes, qui vt nouas, & à tota vetustate dissentiẽtes disciplinas suas corroborarent,

Terris primùm indita nomina.

C mundum statuerunt æternum. Non poterant enim eorum stare decreta, nisi huic fundamento niterentur. Ac mundum æternum non fuisse ostensum est, nunc æternũ nec esse debuisse, nec potuisse docendum est. Dico autem mundum nec esse debuisse sempiternũ, nec esse potuisse, meliusq́; esse, vt factus aliquando fuerit, quàm vt fuerit semper. Ruina igitur omniũ rerum secutura si mundus esset æternus, casus & flagitia, & summa omnium rerum calamitas, confusio, & desperatio, docet eum æternum non fuisse. Taléque est hoc argumenti genus, quale si quis ex ruina quæ sequeretur, si non esset Deus, ostenderet necessario aliquem esse Deum rectorem omnium, & viuificatorem. Si enim mundus esset æternus, nulla pietas esset, nulla religio, sublato eo quod & ægritudinem tollere, & iustitiam vbique ingenerare potest, te principium à rege vniuersi habuisse, & immortalem ad triumphos claritatemq́; indeficientẽ eius aliquando venturum esse: quæ Spes & Fides tanquam clauus vitam regit humanam: quo sublato, totius mortalitatis cymba fluctuaret. Si enim semper fuit mundus, homines quoque semper extiterũt. Itaque à nullo habuere principiũ. Quem igitur nostrarũ rerum principem ac caput haberemus? Quem earum autorẽ dicere, ac de eo gloriari possemus? In quem tantis in angustiis, quibus hæc vita vexatur, figere spẽ nostram, ac lachrymosos oculos attollere, eiusq́; implorare fidem possemus? Quis aspiceret ex alto, gemente iusto, exultante impio, & inter cruentas cupiditates etiam blasphemante? Omnis hæc proculdubio turpitudo volitaret, si nullum naturæ nostræ caput, ac

Mundum nõ potuisse esse æternũ.

Lactant. epis. Dei cap. 3. & seq.

genitorem haberemus. Quod rursum animal homine miserabilius natura fecisset, in quo D solo eam & crudelem & diram fuisse libere confiteri possemus, in quem vnum tot morbos congessisset, tantam cæcitatem errorum, malarúmque cupiditatum stirpem ingenuisset? Non enim tantarum miseriarũ causas, in nostras & præsentes, & antiquam quandam culpam possemus referre, si mundus esset æternus. Est autem magna in his miseriis consolatio ac recreatio, cùm eas intelligimus ab errore nostro & proficisci, & profectas, cùm nos nostrorum malorum autores fuisse scimus. Vide autem quid cõsequens statuere necesse fuit his, quibus placuit mundum esse sempiternum. Esset enim numerus animorum infinitus, si mundus esset æternus, eorúmque vagaretur infinita multitudo, olim ex infinitis corporibus egressorum. Omne cælum & omnes terræ eorum essent plenæ. Quod quoniá videbatur eis absurdum, duo coacti sunt decernere, alterum monstrum, alterum inexpiabile flagitium: aut vnum esse vastum, & per omnia tendentem animum, in quem animi nostri post mortem resoluerentur, aut animas esse mortales, in nihilum ab omni æuo resolutas. Quorum vtroque euertitur vita humana, funditus tollitur religio, iustitia ex humano genere fugatur, infamatur philosophia, quæ rerum bonarum, & hominibus vtilissimarum inuentrix esse debet. Eas autem positiones absurdas & falsas esse necesse est, ex quibus & falsa, & absurda, & mala sequuntur. Eas autem oportet opiniones esse veriores, ex quibus sequuntur meliora. Ordine & ratione flagitante naturæ, vt meliora ac rectiora ita cum veritate magis consentiant, sicut sunt propinquiora naturæ. In omnibus enim rebus præualuisse videtur, quod esset melius At cùm ex æternitate mundi, tantorũ malorum moles, E tanta omnium rerum turpitudo sequatur, quis sibi persuadeat eum æternum esse posse? Sequitur autem cum æternitate mundi, ad alia, aut animas esse mortales, aut vnum esse animum. Cum primo hæret ruina rerum humanarum, non solum ipsa mortalitas, sed auersio ab amore & à cultu Dei, quo nihil est præclarius, honorificentius, & quod res ipsas magis sustineat, regat, amplificet, à turpitudine, interitu defendat. Qua igitur opinione hoc tantum bonũ tollitur, eam & absurdam & falsam, miniméque naturalem, esse necesse est. Bona enim & naturalia & vera, eadem secum sunt. Cum secundo sequitur fœdissimarum & prodigiosarum opinionum turba, Centauri, Scyllæ, Harpyæq́. Nunquàm igitur erit verũ quod & naturæ, & diuinis, humanísque rebus tam sit aduersum. Quare enim cogimur Deum fateri sempiternum? quia si quis daret Deo principium, eum in absurdissima cadere necesse esset. Sic ne tot absurda sequantur, velis nolis cogeris mundo æternitatem denegare. Nam si esset ita nunc hominibus persuasum, semper mundum fuisse, sicut persuasum est, aliquando cœpisse, alia facies esset rerum humanarum, nulla templa cernerentur, nemo pietatem, iustitiámque coleret: nec impius scelerum se pœnas daturum, nec iustus pietatis præmia se recepturum putaret. Omnes ad hanc mundi vanitatem, ad inanes vmbras has inhiarent. Cúmque nunc in tanta rerum diuinarum claritate, tam caliget genus humanum, quid fore tunc putes, cùm nec à Deo se fuisse profectum, nec vlla iustæ vitæ præmia proposita intelligeret? Sequerentur autem hæc omnia, si mundus esset æternus. Tolleretur etiam ex hominum opinione Dei prouidentia: quia sicut à nullo principio F mundus & homo esset profectus, sic neminem esse putarent, qui rerum ad se nihil attinentium vellet esse custos & gubernator. Quoniam igitur pessima quæque inducerentur si æternæ res essent, & quia nec debent esse, neque esse natura possunt tanta dedecora, mũndus æternus esse non potest. Porrò rationem quis non perspicit, sicut ad vnum fontem necesse sit riuos reuocare, sic necessario ad vnum caput cuncta referri, à quo tanquam principe, omnium rerum ordines prodierint? Vnam enim necesse est esse omnium originem, à qua propter summam diuinitaté ac potestatem potuerint cuncta proficisci. Vnam fuisse sapientiá, in qua decor ordinesq́; rerum visibiles prius comprensi exire in lucé atque depromi potuerint. Atque ornamenta hæc mundi, omnes quidem intelligunt vnum exornatoré habuisse, sed eum ab æterno dicunt sustinuisse, aluisséque semper vniuersa, quandam perennem creationem comminiscẽtes, quæ potest dependentia vocari. Quos operæpretium esset intelligere erroré suum. Primum nulla est dependentia, quæ non cœperit aliquando dependere, nisi & dependens, & à quo dependeas sint æqualia natura. Ea enim mutuò semper coniuncta fuerunt, in quibus esset eadem similísque semper existendi potestas. Non potest autem alteri dare vim æternitatis suæ magna ac suprema potestas: Quod tam fieri non potest, quàm non potest alterum similem efficere sui Deus. Essent enim duo capita, maxima duo. Duobus autem summis constitutis, neuter esset summus Sicut ergo Deus

Opiniones veriores quæ. (margin, beside "bus sequuntur meliora")

Deus an ab æterno sustinuerit omnia Dependẽtia. (margin, beside "habuisse, sed eum ab æterno")

non potest

A non potest vndequaque similem sui efficere Deum, sic efficere non potuit, vt haberet vllius ab æterno societatem. Vbi est enim æternitas, semper item est existendi vigor ac potestas, quæ solo in Deo est. Tantáque est hæc diuinitas & potestas, vt alteri etiam ab ipso Deo, non queat conferri, non propter impotentiam, sed quia capi non potest. Videant igitur, probéque discutiant, quanto impietatis errore demergantur, qui dant mundo æternitatem. Non enim animaduertunt se dare mundo potentissimam diuinitatem, ac semper existendi potestatem: quæ non solum non potest cuiquam dari à Deo, sed à nullo etiam potest recipi. Nam cui data esset hæc semper existendi potentia, id & genitum de substantia Dei necesse esset, & totam in se diuinitatẽ recipere, perinde atque filium Dei, qui ideo est æternus, quia generatus à Deo. Reputet autem secum, qui prudens est, quid sit aliquid esse sempiternum. Inueniet enim nihil distare inter hoc & diuinitatem, siue infinitam, & incomprehensibilem potestatem. Idem enim est, si recte perpendas, æternitas ac diuinitas. Non est autem eadem ista rerum manatio à Deo, atque fluxus radiorum à sole, aut vmbrarum à corporibus profectarum, & corpora semper comitantium. Exempla minime similia & congruentia. Nam ideo radij semper cum sole fuerunt, quia de substantia solis generantur. Si ergo vis ita manationem rerum à Deo semper fuisse, sicut fluxus radiorum à sole, dicas etiam oportet, res à Deo generari, ac de substantia illius procedere, sicut fluunt radij à solis substantia: Sic enim esset mundus æternus, si ab æterna Dei substantia manaret. Si autem manaret, esset etiam Deus. Non quadrat etiam exemplum: Falsò enim ista rerum à

Exempla parum congruentia, radiorum solis, & corporis vmbra.

B Deo dependẽtia, manatio vocatur, cùm tamen hoc recte de radiis dicatur. Quis enim non intelligit longe aliud esse hoc ab illo? non solum quia dissimillimę sunt omnes res à Deo, sed, etiam quia si veniunt & sustinentur ab eo, voluntate quadam veniunt & sustinentur. Intellige vero exempli dissimilitudinem. Deus sine omnibus rebus esse potest, sol sine radiis esse non potest. Esset enim Deus etiam si genus humanũ, si cælum, si terræ non essent: sed non esset sol, si radij non essent: non fons existeret, si riui non fluerent: sunt enim riui de fontis substantia. Nauis quidem fluctuaret, raptatáque & vaga per pelagus, nouissiméque fracta mergeretur in præceps, si gubernator abesset: gubernator autem in regno suo degere sine naui posset. Hoc Deus in mundo, sine mundo. Vmbrarum quoque à corporibus profectarum exemplum, propter multimodam dissimilitudinem nihil est. Nam vmbræ non semper cum corporibus existunt, longéque alia fluunt ratione, quàm opificia ab opificibus, aut mundi constitutio à Deo. Est enim carentia lucis vmbra, non res vlla, at corpora aliquid sunt. Eóque non manant, nec veniunt à corporibus vmbræ: quia non potest quod nihil est, ab eo quod aliquid est, proficisci. Deus autem optima res, quæq; ab eo sustinentur, aliquid sunt. Fluxus igitur rerum non est à Deo, sed subita operatio, à potentissima & sapientissima eius voluntate procedens. Quamobrem quibus hæc & id genus exempla placuerunt, quibus à Deo perennem manationem ostenderent, facile suos errores agnoscerent: si paulò attentius quid loquantur considerarent. Sed sunt quidam adeò pertinaces & hebetes, vt malint semel haustos errores defendere, quàm ad verum resipisce-

C re: parati ac coniurati, quos sequuntur philosophorum, animis inuictis opiniones tueri. Sed eos quando aliud non possumus, suis placitis delectari patiamur. Duas autem rationes quæ palmares sunt illis, quibus mundi comprobent æternitatem, dissoluamus. Si mundus, inquiunt, non sit æternus, duos execrabiles errores sequi necesse est: Deus vt mutabilis sit, & ab opinione ad opinionem transiens, ceu mortalis: tum vt tempus factum sit in tempore, id est vt fuerit antequàm esset: quod quàm sit absurdum, nemini dubium est. Nam (vt primùm in eorum gratiam disseramus) qui fieri potuit, vt tam repente mundi opifex extiterit, ab æterno cessator? Qua tandem libidine permotus, eo initio, quo creatus est mundus, non infinitis ante sæculis hæc omnia molitus? Quoniámque in Deo non potest cadere mutatio, cuius est immutabilis, semper in summa bonitate sua consistens substantia, necessario negandum est, mutata sententia in qua fuerat ab æterno, ad mundi constitutionem eum venisse. Tempus autem idcirco factum in tempore fuisset, quia quicquid fit, in tempore fieri certum est. Quòd si, vt autor est Plato, tempus vna cum cælo est generatum, sine dubio non potuit in tempore fieri cælum. Tempus item est, quod instat, præsénsque est, præsens nunquam caruit præterito & futuro, nullum igitur habuit tempus principium, cumquo ex vtraque parte semper est præteritum & futurum. Hæ sunt eorum validissimæ rationes, quibus adducti mundo dederunt æternitatem. Sed nullus erit labor, quantum præstigiarum his argumentis

Rationes quibus mũdi æternitatem probare nituntur.

iusit perspicere, si relicta superna cute, oculos in recessum inferamus. In arcanis enim ac reconditis naturæ penetralibus inueniemus veritatem. Dicis in tempore fieri omne opus. Quæro igitur, quo modo tibi sit necessarium, vt omnia fiant in tempore: quid dicas etiam tempus, scire cupio. Est, inquiunt, numerus motus cælestis, id est distributio, & quasi diuisio motus illius & consideratio. Est enim tempus vniuersum annorum multitudo: particulare tempus, hora: ex horis dies, è diebus menses, è mensibus anni, ex annis tempus vniuersale colligitur. Horæ autem, dies, menses, & anni, è motu cæli. Respondeo igitur, eò te falli, quòd tantum tempus esse cótendis, quod è motu cæli componitur & cogitatur, cùm non in cogitatione solum, sed etiam in natura, alia possint esse tempora. Vnúmque genus temporis est quod cælesti motu conficitur, sicut ipse motus, non omnis est motus, sed vna tantum species, multis præter motum cæli, motionibus occurrentibus. Nam si perhibentur multi sub altissimis cauernis toto vitæ tempore habitare, hísque suas operationes distribuere placeret, quo motu eas diuiderent, qui cælum nunquam suspexissent? Aut ergo aëneas machinas erigerent, ad continuum motum incitatas, aut clepsydris vterentur, & ad istos motus, suas horas, dies & annos colligerent, ad motum autem cæli nihil metirentur. Est ergo tempus numerus aut mensura motus: sed non cæli solius. Nam quanquam fiant à cælo noctes ac dies, fiunt alia necessitate. Quòd si cogente Deo, cælum cursum suum sisteret, nihilominus tempus esset. Sublato ergo & amoto cælo, non tolleretur hac de causa tempus & motus, sed ea solum, quia non esset, qui viuerent, quíque motus vllos exercerent, eósque metiri possent. Ac si possent sine luce & calore cælesti viuere animantes, sine dubio motus & tempus essent. Non est igitur inuicta necessitas, se tempus & motum cæli mutuo consequi, vt indissolubili vinculo alligentur. Ita enim potuit tempus sine motu cæli existere, sicut posset nunc his, qui sub altissimis cauernis aut carceribus habitarent. Quod exemplum & si non facile inuentu sit, eo tamen probatur, motum cæli & tempus non esse inseparabiliter coniuncta. Quod puto esse clarissimum. Factum est igitur cælum in tempore, sed non eo tempore quod postea è motu cæli pependit. Quis enim non intelligit ante motum cæli, quoddam spatium, siue æternitas vocetur, siue quocunque alio gaudeat nomine, fuisse? Quid quod Aristoteles ait, supra vel extra cælum nullum esse tempus, vbi sint res beatissimæ, tota diuinitas, degens æuum felicissimum? In hoc æuo Deus existens accessit ad mundi constitutionem. Adde quod alij dicerent, eum non in tempore, sed instanti creasse, subita & momentanea operatione, omnia enim obediebant naturæ diuinæ, tempus autem mensura continua est, potens in multas partes secari. Non enim creauit Deus mundum aut anno, aut mense, aut die, aut hora, sed actione inuisibili: aut si qua maiore actione, ea certe, quæ quodam spatio, non cæli motu transigeretur. Initio, ait Theologus, tu domine terram fundasti. Cùm terra fundata est, nullum erat cælum, nullum tempus. at quodam spatio & alio genere temporis tamen est fundata, quod ipse appellat initium. Dicerent fabulæ nostræ, nullum initium esse posse vbi non sit tempus, quæ deceptio & exemplo, & ratione, & autoritate coarguitur. Nam supra cælum, vt dixi, nullum censet esse tempus Aristoteles, viuitur tamen illic beatissimè eodem autore. Aliquam igitur actionem cogitabat vbi non foret tempus, & non adesse tempus asserebat, vbi non esset cælum. Sic ante cælum aliqua fuit actio, qua partum est cælum, non in tempore. Hæc etiam dissoluunt quæ de præsentia temporis argumentabantur. Aliam enim vitam, alios annos, aliam ætatem degit Deus, in qua cùm esset, venit ad mundi constitutionem. Illud præsens fuit ab æterno, tempus aliud diuinius, quod, vt nunc dixi, Aristoteles censet esse supra cælum, sic erat etiam antequàm esset cælum. In illa igitur præsentia Deus consistens mundum creauit, tempúsque cœpit: æternitas autem est sempiterna, sempiterna præsentia, sempiternum nunc. Omnis etiam operatio initium temporis facit: si operatio habet initium, habet etiam tempus: Et vt non habet semper prius & posterius operatio, similiter nec tempus. Hoc item patet de magna illa mundi operatione, qua inchoata, inchoatum etiam est tempus. Itaque non necessario, omne tempus habet præteritum, sicut nec particularia tempora particularium operationum: nec verum est omne tempus ex duabus partibus constare. Quod autem de mutatione Dei obiiciebatur, eadem ratione speciosius est, quàm verius. Non solum enim scriptura diuina testante, sed verissima etiam ratione docẽte intelligimus duas in Deo inesse proprietates, sic enim eas puto posse nuncupari: Vnam ad infinitam & incommutabilẽ, æternam & immensam diuinitatẽ suam spectantem: Alteram spectantem ad res nostras, eáque omnia quæ sunt extra substantiam diuinam.

Refellit eas rationes.

Tẽpus quid.

Quomodo factum cælum in tempore.

Psal. 101.

Duæ in Deo proprietates.

A diuinam In prima Deus est æternus, immensus, immutabilis, id est in rebus suis, in diuini-
tate sua, in diuitiis, in altissima, profundissimáque sapientia & sanctitate, quæ nulla potest
ratione mutari. Amplissimum & admirabile regnum, quæ sunt, quæcunque esse possunt,
complectens, omnium pelagus bonorum, altissima caligo, in quam nemo possit oculos in-
ferre. Hæc substantia neque variari potest, neque mutari. Altera est in Deo proprietas, spe-
ctans ad res nostras, earumque administrationem, in qua Deus non solum non est immu-
tabilis, sed fieri etiam non potest ne non sit mutabilis. Necesse enim est Deum mutare di-
spositiones suas ad rerum nostrarum mutationem: iniustissimúsque esset, nisi mutaretur,
implacabilis, inexorabilis. Quæ cùm sit crudelitas (crudeles enim dicuntur à cruditate,
quia nunquàm maturescant, mitescant, mollescant) vix etiam in Tyrannis, nedum in Deo
locum habet. Nam si cumprimùm iniusti peccauerunt, continuo pœnis æternis à Deo de-
putantur, post resipiscentes redeunt in gratiam cum iustitia & probitate, nónne & Deum
super his decreta sua mutasse dices? Quoties iratus, postea placatus est? Quibus exemplis
refertissima est theologia, Quæ ne à philosophis quidē, nisi velint esse impij, negari queunt.
Spectant enim ad prouidentiam, quam nemo bonus philosophus sustulit vnquàm. Mu-
tatur ergo Deus in rebus nostris, quem & pœnituit quòd hominem fecisset, super eo crea- *Deus quomodo mutetur.*
to mirum in modum antea lætatus. Multis sæpe est multa pollicitus, quæ non concessit,
non merēte eorum improbitate, quotum priori probitati promisisset. Optauit etiam, idq;
verisimile est, omne genus humanum ad suos triumphos euehi, quæ cupiditas non omnem
B habuit successum. Quicquid aliud dixeris impium erit, & absurdissimum. Sic ergo volui
facere mundum, nihil in sua diuinitate mutatus, manente regno suo incolumi: nec gratia
substantiæ & diuinitatis suæ, & vt vel tantillum res augeret suas, eum fecit, sed impellente,
quæ præcellit, soláque apud eum dominatur, sola placet, bonitate, & clementia. Quanta
quæso res est mundus ad maiestatem diuinam, quæ posset mille mundos facere, si vellet,
cuius creatio timemus ne quid mutationis afferret Deo? Respice res humanas, non diui-
nas, quæ mutari non possunt: respice quas creari propter ipsas oportuit. Non debuit ergo
eas creare Deus, ne scilicet mutaretur, aut omnino non creauit? Vt igitur apparet. Deum
sæpe in rebus nostris fuisse mutatum, sic mutatus est, ad mundi constitutionem manus ad-
moliens. Creauítque hoc tempore, non prius, quia quocunque tempore creasset, necessa-
rio aliquando æternus ipse creasset. Eadémque semper esset quęstio, cur hoc tempore, non
prius. Tum in æternitate, in qua Deus existens creauit mundum, nihil est prius & poste-
rius, quæ res nostræ sunt, & animi nostri cogitationes. Fuítque mundus creandus, res à di-
uinitate separata, & aliena, in quo Deus creando hactenus est mutatus, quatenus se muta-
uit, cùm eum pœnituit quòd hominem fecisset. Qui autem ex conchis repertis in monti-
bus, tam facile ad asserendam mundi æternitatem feruntur, animaduertent errorem suũ,
si primo occursu relicto, in recessu pectoris sui rem exactius ponderauerint. Inueniéntque
apud historicos sæpe sanguine & lapidibus pluisse, cum nec ille sanguis verus, nec hi veri
lapides essent, sed res verarum rerum aliquo modo similes. Sic montanæ conchæ, similes
C marinarum, non marinæ Ideo non fuit in montibus mare. Cur non cogitent etiam, si hæ
marinæ conchæ essent, nō fuisse tot millibus annorum dissolutas? Sit etiam verum aliquos
montes inundasse mare, sequetúrne ilicò æternitas? Ex diluuio remansisse potuerunt, ex il-
lis immensis ab exordio mundi aquis, quibus non subito tota terra, sed paulatim nudata,
multa in montibus testitisse potuerunt creati, omniáque inundantis maris indicia. Deniq;
omnes vetustissimi philosophi, & priores theologi, & poëtæ creationem mundi asserue-
runt. Vnus Aristoteles suspectus est: nam Democritum & Epicurum nulli vnquam in nu-
mero bonorum philosophorum habuerunt. Quem quidem Aristotelem ob eos æternita-
tem induxisse constat, quos materiam informem, siue chaos æternum asseruisse credidit.
Quo, sine dubio melius est, mundum dicere sempiternum. Minus inquàm malum, pulchri-
tudini & venustati atque ordini dare æternitatem, quàm confuso elementorum aceruo,
quod horribile quoque est ad cogitandum. Hoc cùm videret aut crederet, Anaxagoram,
Timæum, Platonem tradidisse, opposuit sese, mundique æternitatem & ordinis inuexit,
quam illi dabant confusioni, materiæ informi, & ei quod dixere chaos, infinitum tempus à
chaos ad mundum creatum inducentes. Sed quoniam nec veritas, nec fortasse quisquàm,
nisi qui priores theologos & Mosen non intellexerunt, à chao ad creatum mundum infi-
nitum tempus interiecerunt, dicemus è duobus male constitutis, illud Aristotelicum esse
tolerabilius. Vna quoque hirundo non facit ver. vnius in tanto & philosophorum & theo-

logorum numero testimonium quid valere potest? Posset quoque ex dictis suis conuinci, D
quibus prudens vel imprudens mundum creatum est confessus. Sed quando tantus est maximarum rationum fulgor, quas ille videre non potuit, tantum robur, vt quátacunque audacia quis opponat sese, facile sit prosternendus, non esset prudentis contendere aduersus eum, quasi eo deuicto vel esset maiorem lucem veritati daturus, aut labenti auxilium laturus: cùm nec illum, si ad theologiæ veros fontes aspirare potuisset, à toto mundo par sit fuisse dissensurum.

Mosis sapientia.

INchoata igitur est creatio quodam certo temporis initio, non fuit aut æterna mundi à Deo dependentia, aut creatio quidem quodam initio, materia verò sempiterna. Ac Moses, vt ait Philon, qui & ἐπ' αὐτὴν φθάσας φιλοσοφίας ἀκρότητα καὶ χρησμοῖς τὰ πολλὰ, καὶ συνεκτικώτατα τῶν τῆς φύσεως ἀναδιδαχθεὶς, ἔγνω δὴ ὅτι ἀναγκαιότατόν ἐστιν ἐν τοῖς οὖσι, τὸ μὲν εἶναι δραστήριον αἴτιον, τὸ δὲ παθητόν. Ad summum philosophiæ culmen peruenisset, quíque oraculis, præstantissimas vires & causas naturæ didicisset, cognouit necessario in natura rerum, esse causam agentem, & patientem. sic Philon. Qui tollit igitur creationé, qui negat hoc omne à quadam magna causa aliquando habuisse principium, is non sentit, se auferre hominibus, quo nihil habere possint salutarius. Quod quoniam idem Philon intellexit & prædicauit, cupio vocem eius omnibus esse notam. τὸν δὲ κόσμον οἱ φάσκοντες ὡς ἐστὶν ἀγένητος λελήθασι τὸ ὠφελιμώτατον, καὶ ἀναγκαιότατον τῶν εἰς εὐσέβειαν ὑπάρχων ἀποτεμνόμενοι, τὴν πρόνοιαν, τοῦ μὲν γὰρ γεγονότος ἐπιμελεῖσθαι τὸν πατέρα καὶ ποιητὴν, αἱρεῖ λόγος· πρὸς δὲ μὴ γεγονὸς οἰκείωσις οὐδεμία τοῦ μὴ πεποιηκότι. Qui mundum prædicant increatum non perspiciunt nec sentiunt, se quæ potissi- E
mum pietatem constituunt, & ad eam adducunt, clam abscindere, dico prouidétiam.

Creator & custos idē.

Docet enim ratio vnumquemque factorem & creatorem rei ab se factæ esse custodem. Erga rem, quam tu non condideris, nulla charitas & beneuolentia. Hæc Philonis ratio verissima est. Quòd si prouidentiam nolumus tollere, nec tulit philosophus bonus vnquàm, ne tollere quidem possumus aut debemus creationem. Sequitur enim ingens ruina, labéte eo, quo cætera sustinentur. Qui tollit creationem, tollit prouidentiam: sublata prouidentia, pietas omnium regina princepsq; virtutum aufertur: pietate sublata, nullæ virtutes, genus humanum nullam habet à brutis differentiam. Insolitúmque est, vt idem ait, & prorsus alienum, vt si videmus vbique ἀναρχίαν esse turpissimam, eam a re omnium maxima ac pulcherrima, id est hoc mundo, remouere. Quæ est enim vrbs, quæ nauis, omnísque alia res, in qua aliquis ordo cernitur, quæ principem, rectorémque non habeat suum? Idcirco Moses mundi creationem inuulgauit, è cuius historia & scientia plurima bona prouenerunt. De quo idé Philon, sunt enim obseruanda, eáque non vereor proferre: διὰ δὲ τῆς λεχθείσης κοσμοποιίας, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα ἡμᾶς διδάσκει, πέντε δὲ τὰ κάλλιστα, καὶ πάντων ἄριστα, πρῶτον μὲν ὅτι ἐστὶ, καὶ ὑπάρχει τὸ θεῖον διὰ τοὺς ἀθέους. δεύτερον δὲ ὅτι θεὸς εἷς ἐστὶ διὰ τοὺς εἰσηγητὰς τῆς πολυθέου δόξης, τρίτον δὲ ὡς ἤδη λέλεκται ὅτι γενητὸς ὁ κόσμος οὗτος διὰ τοὺς αὐτὸν οἰηθέντας ἀγένητον καὶ ἀΐδιον εἶναι, τέταρτον ὅτι καὶ εἷς ἐστὶν ὁ γενητὸς κόσμος οὗτος. ἐπειδὴ καὶ εἷς ὁ δημιουργὸς, πέμπτον δὲ, ὅτι καὶ προνοεῖ τοῦ κόσμου ὁ θεός Propter traditam à Mose creationem, præclarissima & omnium optima edocti sumus. Primum, esse & subsistere in natura rerum aliquod numen, aliquam diuinitatem, idq; F
propter impios ostensum. Secũdum quòd Deus sit vnus, propter eos qui multos Deos introduxerunt. Tertium quòd, vt iam assignatum est, mundus is est creatus, propter eos qui eum statuerũt sempiternum. Quartum quòd vnus sit etiam iste mundus, quia creator eius sit vnus. Quintum quòd gubernet Deus, & regat hunc ipsum, quem fecit. Sic Philon in sua Cosmopœia. Deinde pulcherrimè ac sapientissimè concludit. ὁ δὴ ταῦτα μὴ ἀκοῇ μᾶλλον ἢ διανοίᾳ προμαθὼν, καὶ ἐν τῇ αὐτοῦ ψυχῇ σφραγισάμενος θαυμάσια καὶ περιμάχητα εἴδη ὅτι τε ἐστὶ καὶ ὑπάρχει θεὸς, καὶ ὅτι εἷς ὁ ὢν ὄντως ἐστὶ, καὶ ὅτι πεποίηκε τὸν κόσμον, καὶ πεποίηκεν ἕνα ὡς ἐλέχθη, κατὰ τὴν μόνωσιν ἐξομοιώσας αὐτῷ, καὶ ὅτι προνοεῖ τοῦ γεγονότος, μακαρίαν καὶ εὐδαίμονα ζωὴν βιώσεται. Qui hæc igitur, non tam auribus, quàm cogitatione arripuerit, imprimens præclaras has & admirandas in animum species, Deum esse, & vnum esse, qui verè est, & hunc creasse mundũ, & creasse vnum tantum, vt dictum est, singularem eum sicut ipse est faciendo, & quod facto prospiciat, felicem & beatam aget vitam. Hæc præclarè & diuinè mortales omnes docuit Philon, vt ex creatione Mosis, quicquid ad mundum spectet, & res humanas, possit perspici, de eius creatione, vnitate, prouidentia. Sed sæpe furiosæ quædam inuadunt animum cogitationes, dicentes, Si creatus est mundus, cur non multis ante sæculis est creatus? cur non centum millibus elapsis annis: Contra quam insaniam (insania enim profecto) nullum inueni salutarius ac præsentius remedium, quam quod extat apud doctissimum

Genna-

A Gennadium. Eum igitur auribus intentis audi: vera enim, & præsentia, ad tollendam hanc ægritudinem, loquitur: εἰσί τινές οἵ φασι δεῖν τὸν θεὸν βουληθέντα κτίσαι τὰ σύμπαντα, μὴ ὕστερον οὕτως, ἀλλὰ πρὸ πολλοῦ τοῦτο ποιῆσαι, ἔστι δὲ οὗτος ὁ λόγος, πρὸς μὲν τῷ τολμηρῷ, λίαν εὐήθης. ἀϊδίου γὰρ τοῦ θεοῦ καὶ ὄντος καὶ εἶναι πιστευομένου, πάντοτε ἂν ὁμοίως τὸ αὐτὸ τοῦτο, τοῖς ἐθέλουσι, λέγειν ὑπῆρξεν κἂν εἰ πρὸ μυριάκις μυρίων ἐτῶν ἐπεποίητο τὰ γεγενημένα. πάντοτε γὰρ πρὸς τὸ τοῦ πεποιηκότος ἀπέραντον ὁμοίως ἂν ἀπελείπετο, αὐξήσεως μὲν ἀεὶ καὶ ἀναχωρήσεως εἰς τὸ ἄνω τῆς διανοίας ἡμῶν ἐξικνουμένης δὲ οὐδαμῶς, οὐδὲ πώποτε πρὸς τὸ ἄναρχόν τε αὐτοῦ, καὶ ἀΐδιον, ὥστε οὐδὲ τοῦτο θεραπευομένοις πολυπραγμονητέον ἡμῖν, ἀλλ' εὐλαβῶς τοῖς παραδεδομένοις στερκτέον. Sunt, ait, qui dicant, Deum condere vniuersa decernentem, oportuisse non tandiu à creando eum supersedere, sed multo ante tépore opus aggredi. Quorum verba præterquam quòd temeraria sunt, etiam sunt stulta vehementer. Nam cùm Deus & sit & credatur sempiternus, semper id ipsum poterit qui volet, dicere: etiam si innumerabilibus annis antè, mundus fuisset creatus, æquali semper spatio remanente, respectu creatoris infiniti, & cogitatione nostra semper progrediente, nec vsquam sistente ac perueniente, ad id quod est sine principio, & sempiternum. Quapropter his audacia nostra debet supersedere, standúmque religiose est & acquiescendum his quæ sunt erudita. Hucusque Gennadius. Quoniam autem hanc traditam à Mose creationem, & cum cæteris omnibus credimus oraculo eum didicisse, & alia quoque ratione fieri potuisse, vt à primis vsque sæculis inuulgata ad eum peruenerit, hoc ipsum excutiamus.

B *QVOD COGNITIO MVNDANAE CREAtionis fuerit etiam ante & post Mosen penes gentes.*

ORIGINEM mundi, omniúmque rerum inuentionem quondam fuisse, nec in sempiternum retro tempus, innumerabilibúsque sæculis cælum ac terras, hominésque extitisse, ipsam quoque creationem fuisse qualem libri sacri tradiderunt, non his solum oraculis, quibus nemo nisi demens atque impius fidem derogabit, sed & omnium penè gentium monumentis, continuatísque doctrinæ per totum orbem terrarum, apud omnes populos, successionibus, constat. Vt tradita per manus à primo genitore, transmissáque ad posteros videatur: Si quidem & apud Ægyptios, & qui priores illis, floruerút Chaldæos, atque Phœnices, demum Græcos ipsos, præcipue antiquissimos eorum poëtas ac theologos, clara atque distincta, eadémque non pauca Mosaicæ philosophiæ, quæ sola pura synceráque, cæteris magnis erroribus temeratis, restitit, apparent membra, vt facile sit prudentibus ea recognoscere. Fieri quidem non potest, quoniam tanta est doctrinæ sermonúmque de mundo condito, & ordine condendi, nominum, appellationum, & principiorum apud omnes similitudo, quin quemadmodum fluminum orientium ab vno iugo, & in diuersa abeuntium, sic ab vno homine multa in omnes terras magnæ atque inclytæ cognitionis istius facta sint diuortia. Potuerunt quidem librum Mosis, quippe qui omnium scriptorum est an-
C tiquissimus, cuncti legisse & inde hausisse, quæ nos in libris eorum reperta, soliti sumus admirari. Sed causam istarum rerum, ipsáque primordia penitus indagáti, occurret forte certius, ac probabilius, primæuos homines, quibus cùm is qui primus satus à Deo fuit, plus nongentos annos egit, cuncta quæ ipse de creatione rerum vel vidit, oculísque conspexit, aut proximus quare quæque facile discere potuit, vberrime ac plenissime omnes docuisse. Quid enim aliud tam verisimile, quàm magni ac sapientissimi & à Deo creati hominis illius vitam ac sermonem, maximis de rebus priscísque illis cæli ac terræ, & hominis initiis fuisse? Neque verò ante Mosen Hebræos & cæteras gentes ignaros rerum tantarum fuisse putandum est, vt Noë, & Abraham, cæterósque sanctitate ac sapiétia principes. Quid Iob, cùm diceret: Manus tuæ fecerunt me? Quis enim eum hoc docuit, cùm ante Mosen multa sæcula floruerit? in cuius libro non posset hominis discere creationem. Quis ea quę tam multa de Deo, rebúsque humanis cælestibus ac terrestribus philosophatur, cùm nec dum philosophia Mosis extaret. Certè igitur credendum, ante illa sæcula omnes, sed eas præcipue gentes, quæ primæ conditæ sunt, cæterísque antiquiores fuerunt, cuncta & litteris tradita, quæ de mundi creatione perhibentur, habuisse, & omnibus ea nota, celebriáque fuisse, quemadmodum hoc tempore omnium in ore sunt, propter earum magnitudinem, ac temporum propinquitatem, res Romanorum. Quo tempore à florétissima Republica eorum, id est à nostra salute mille quingentos annos triginta tres absumus, eorúmque res in-

Iob ante Mosen.

credibili celebritate circunferimus: sic eo tempore, quo tantundem sæculorum à mundi principio fuisset decursum, quanquàm proximum instabat diluuium, fuere vt par est cunctis principia rerum notissima, déque his passim feruebat hominũ sermo. Quis autem vel ab aliquo memorabili bello, vel à remotissimis terris proficiscens, non auide quæcunque viderit, audierítque cunctis refert? Quis eorum, qui longe in ætatem prouecti sint, non creber est rerum sui temporis commemorator? Hoc priscos illos homines fecisse multo magis necesse est, quò & numerosissime viuebant, & erant pietate, iustitiaque insignes tum ea quæ narranda occurrebant, non parui erant ponderis. Hinc vt dixi in omnes gentes rota ista de mundo manauit scientia, deferentibus secum eam his quos parentes colonos in varios orbis terrarum tractus dimittebant. Omnium autem gẽtium primi sunt Chaldæi, Armenij, Charanei, id est Mesopotamij, qui primi has à se nominatas regiones tenuerũt, ibiq; res gestæ sunt priorum sæculorum. Creatio hominis, diluuium, arca, seu nobilissima memoratissimáque nauis, quæ in montibus Armenię conquieuit: deinceps turris illa ingens. Post, Phœnices, Ægyptij: nouissimi autem omnium Græci conditi sunt: quorum sicut genus, sic qualiscunque apud eos fuisset, ab Eois philosophia, vt autor etiam est Plato & Plutarchus, manauit. Hanc igitur de creatione rerum Mosis descriptionem, cùm apud omnes prope gentes reperiam, fit vt suspicer, plurima quoque alia antiquis de mundo scripta fuisse, vnde hæc veluti frusta, ac quædam naufragia ad posteriora sæcula peruenerint. Refertq; ad alia Iamblichus & Philon Phœnix, Mercurium Trismegistum plura volumina de natura rerũ & creatione scripta reliquisse. Conferam igitur, antequàm Mosen aggrediar, quędam cum descriptione eius, vt constet veras esse coniecturas, omnes quondam gentes creationem mundi, qualem tradidit Moses, cognouisse: eámque ante & post tãtum virum vbique fuisse decantatam. Dico autem solas coniecturas, quæ sint quasi certissima scientia: Principio docuit Moses omnésque deinceps prophetæ, cuncta in principio fuisse permista, aquas videlicet ac terras, nulla desuper cælesti luce radiante: terrámque fuisse aut vanitatem quandam, ac deformitatem, aut obscuram atque inuisibilem, propter aquarum multitudinem, quæ tanta fuit, quanta postea resolutis illis ad Aërem efficiendum sufficeret, & pars pro mari in terra resideret. Non enim temere & incassum tanta fuit aquarum copia. Alioqui nec aër ex aquis euaporatis fieri, nec continua vaporum, nubium, è quibus in aëre pluuiæ, in montibus & cauernis, fontes & flumina generantur, cõcrescere ac liquefieri potuissent. Denique si recte aciem mentis in rerum naturam intendas, si bene veritatem consulas, quanto tenuior leuiórque natura sit aquarum, natura terrarum, tanto maiorem aquarum copiam, fieri debuisse probabis. Quid enim, an à principio, antequàm aër & nubes ac fontes, fluminàque essent, si fingamus tantas quantæ nunc, aquas fuisse, & creata luce solísque ardore hæ in aërem sudorémque tantum abiissent, quantum natura coëgisset, nónne consumptæ breui omnes in aërem euanuissent? Sic neque mare fuisset, nec ex marinis vaporibus genitæ nubes ac pluuiæ, nec aëris, vllis ex aquis continua reparatio ac restitutio. Ad alendas igitur terras, ad efficiendum extendendúmque per omnem mũdi tractum aërem, debuit à principio maxima fieri, feréque decuplo maior terris aquarum vbertas, quibus vt dixi per solis ardorem euaporatis ac resolutis, duo sunt magna bona cõsequuta, quòd pars terrarum habitabilis vna remansit, & creatus desuper effectúsque est aër, quo animantes viuunt, terræ vitalibus eius humoribus fœcundantur. Atque etiam philosophi veris rationibus ostendunt, maiora ex proportione alterum altero elementa esse, vt maior sit certo naturalíque excessu globus aquarũ globo terrarum, tantundem excedat aër, aquas. O singularem igitur opificis rerum sapientiam. Erant ergo primo terra & aqua cõmistæ, aquęq; altissimæ circunquaque terras vestiebant. Hæc fuerunt rerum exordia duo, & inchoationes, iacta veluti reliqui ædificij fundamenta. Nam quia terris aquæ sustinentur, aquæ autẽ vapores, vitalésque halitus ex se terris suppeditant, terræ autem propter animantes & homines creabantur, iure fuerunt ea duo omnium rerum veluti principia. Erat autem terra inuisibilis & incomposita, vt transtulerunt Septuaginta: siue inanis, & vacua, vt Hieronymus. Sine herbis videlicet, sine arboribus, sine animantibus, nulla ei pulchritudo, nullus decor, nulla species & forma, tantum rudimentum quoddam, & principium, & inchoatio, qualis statuarum, signorum, tabularúmque pictarum, quales item facit vbique natura, siue plantas, siue animantes respectes, quorum sunt omnium exordia inuisibilia, incomposita, inania, vacua. Quid homo, quando inchoatur? Monstrum sine oculis, sine manibus, nusquã cætera membra. Sic terra, quę regina est omnium elementorum, soláque apta ad generandos, su-

Primæ gentes in terra.

Philosophia ab Eois ad Græcos.

Mercurius Trismegistus.

Terra erat inanis & vacua.

D E F

Ados, ſuſtinendóſque animantes, tunc omni decore, iſtáque mirabili, quam nunc aſpicimus omnes carebat varietate. Tum duabus de cauſis obſcura & inuiſibilis, quòd tenebræ eſſent, nondum creata luce, quòd ſub aquis latitaret. Primo igitur fuit terra & aqua, ſed aqua longe maior, altiórque terris. Nox autem etiam fuit à principio, non aëris obſcuratio, ſed lucis abſentia, nondum ſole ac cælo creato. Hoc fuit confuſum miſtúmque rerum initium, poſtea cunctorum ab inuicem ſeparatio, & in ſeparatione duarum rerum, cunctorum creatio. Hæc omnia habet commemorátque philoſophia Moſis rerum principia, quorum nomina ſunt, terra, abyſſus, horum confuſio, nox, ſeu tenebræ, ſpiritus ſuper aquas. Nomen terræ diſtinctæ ac ſeparatæ & formatæ Hebraice, eſt Arez: confuſæ, & informis, vel inuiſibilis, Thobu & Bohu. *ארץ תהו בהו*

DOceo igitur à cæteris gentibus hæc credita & prodita, quin & nomina Hebraica, quæ lingua primorum hominum fuit, vt clarum eſt, ad alias nationes tranſiſſe. Repetens igitur, vt res clarior ſit, dico principio fuiſſe confuſum ac miſtum, & indigeſtum quiddam, cui reliqua mundi moles ſuperſtructa fuerit. Non autem fuit ante decorem deformitas, ante pulcherrimas formas, & ordines rerum magna quædam vniuerſaliſque ab æterno confuſio. Hoc calumniatur Ariſtoteles, Anaxagoram, & alios quoſdam exiſtimaſſe, in quo errabunt ſolum hi, qui non recte de rerũ naturis cenſuerint, & eorum quæ dicantur ignati. Nõ enim vel ab æterno fuit illa moles indigeſta, vel aliquo temporis interuallo creationẽ antecellit: Sed fuit prima hæc baſis, primum fundamentum & ſolum, quod ab opifice ad cæ- *Nullã fuiſſe rerũ confuſionẽ ab æterno ante creatum mundum.*

B terarum rerum creationem præparabatur. Creanda erant in terra animalia, Sed præcipue creandus homo, idq; erat primum, ac mouens quàm maxime opificem, conſilium. Ad ſuſtinendos autem animantes, excogitandum aliquid ſolidũ fuit, quod in ſe haberet alimentum, ſuſtinens iuxta ac nutriens animantes. Ad alimentum, omniumq; terreſtrium rerum fœcunditatem & partum, aquas, id eſt exilius penetrabiliúſque elementum, quod per viſcera terræ ſubiens, complecteretur vterum eius ac fœcundaret, oportuit fieri. Aquæ autẽ nihil egiſſent, niſi calore tepefactæ ac commotæ, & in aërem extenuatæ perq; omnes partes terrarum diductæ. Hæc cùm vidiſſet ille opifex rerum & mundi melioris origo, id eſt inuentor mundanarum formarum, qui fuit mundus melior, quædam iſtius melioris mũdi iecit principia. Quid enim aliud poteſt dici? Quid aliud faciũt humani opifices? Quid ipſa natura? Omnibus in rebus ſunt exordia quædam informia, connexa tamen atque apta ad totum opus, naſcentémque deinceps formam, paulatimque ſurgentem. Antegreſſa ac facta docet Moſes creationem, formationémque mundi duo rerũ principia, terram & aquá, facta autem vel antegreſſa non quodam tempore æterno, quod & impoſſibile, & abſurdiſſimum, perinde ac ſi opifex ſtatuæ formandæ cupidus, rudimentum principiúmque ſtatuę quodam temporis ſpatio permitteret ociari, ac quieſcere, quod ad cogitandum irrationabile eſt. Prægreſſa ſunt igitur initia, ſed neque ab æterno tempore, neque à reliquo corpore ſeiuncta. Hæc dixit & monſtrauit Moſes: idem Heſiodum, Anaxagoram, Platonem, veteres Græciæ theologos doceo crediſſe ac prædicaſſe. Atque Heſiodus cùm ait, *In Theogonia.*

C *Extitit ante chaos, poſt hæc latiſſima tellus,*
Quam ſuper innixum pondus rerum incubat omne.

Duo dixit ſcitu digniſſima, & cum Moſe vndequaque conſentientia: Primum fuiſſe chaos, id eſt terrá & aquam informia, ac ceu maſſam: id enim etiam voce Hebraica dicitur chaos, id eſt Thohu, vel Bohu. Deinde terram extitiſſe, quod Moſes appellauit ſecluſionem aquarum à terra. Ea enim fuit terræ creatio, cum primum ab aquis, quibus circumobruta, atque oppleta latebat informis, & quia nondum exſiccata, magis erat aqueum quiddam, quàm terra, emerſit. Tum dicit Heſiodus creatam terrá, quæ omnia ſuſtineret, eóque vocat eam εὐρύστερνον amplos, patentéſque habentem ſinus. Docet nimirum doctiſſimus vates, terram ideo fuiſſe creatam, vt ſuſtineret omnium rerum pondus. Is finis, hoc opificis conſilium, condere elementum ſolidum, ſedem firmam ac robuſtam, qua cuncta ſuſtinerentur, cum primis aqua, tum plantæ & animalia. Hinc veluti baſis ac radix fuit omnium rerum prior nominata, ac iacta in omni creatione. Cor mundi terreſtris, ceu tergus in naui, in animalibus coſtæ & latera. Nam tametſi quæ poſt ſecuta ſunt, longe ſunt ea meliora, lux deſuper, in terris animalia, & homines: vt tamen pedes ſuſtinent caput, ſenſus, rationem, res longe pedibus ipſis meliores, ſic creata veluti mater ac genitrix, ſedéſque firma peſq; totius magni animalis, prior omnibus terra: ſed antequam eſſet ac diceretur terra, chaos erat & confuſio. Cùm autem dico ante, non tempus dico, ſed inchoationem, ac initium. Hæc cauſa, *Terra pes mundi.*

quòd Deorum antiquissimam terram, & altricem ac matrem poëtæ ac theologi dixerunt, D
Deos elementa, cælum & sydera vocantes, quorum antiquissimam, ac matrem, id est genitricem, alumnamq; terram nominarunt. Homerus in hymno γαῖαν παμμήτειραν πρεσβίστην, id est, terram omniparentem antiquissimam, seu venerandam. Plato autem in Timæo, mirabiliter cum Mose conueniens, πρώτην καὶ πρεσβυτάτην σωμάτων, ὅσα ἐντὸς οὐρανοῦ γεγονεν, Primam & antiquissimam omnium corporum quæ intra cælum sunt fuisse terram. Hoc enim est quod psalmus, Initio domine terram fundasti. Concors igitur cum Mose est vndequaque Hesiodus.

Chaos vnde dictum.

Quódque magis mireris ac stupescas, hanc vocem Chaos quam diximus esse illam Hebraicam Thohu, facta permutatione vnius, quæ similis esset illi, litteræ Thau, & Chet in Thau transeunte factum sit Thohu, dico veteres Latinos, ac Græcos, totumq; penè mundum, primam illam rerum commistionem, ac ceu massam, mundique initium, appellasse eadem voce, atque Hebræos & Mosen: vt ex nomine sit perspicuum omnes gentes audisse quondam & cognouisse, illud initium rerum, quale primum extiterit. Chaos appellatur à Græcis, Thohu appellatur ab Hebræis, Latinos autem veteres perhibet Festus Pompeius, mundum appellasse Chohum, nomen à cohibendo vt certum est: habebatq;, vt Ioannes Pontanus perhibet aspirationem in medio, quemadmodum Hebraica dictio. Remansit ergo apud Latinos vetustissima mundi nuncupatio. Namq; prima quæ fuit Thohu siue Cohu, postea cælum & terra & mare, omnibus digestis, & mundus dictus est. A choho illo dehinc factum est verbum inchoho, vt in omnium rerum deinceps principiis, vsi sint ea voce, quæ mundi significat primordium: & inchoare diceretur, cùm res rudis & informis ante oculos astaret. E Talis erat ante mundus, talem habuit naturam, erat Chohus, id est rudis inchoatio, ac vitæ principium. Ab ea re communissima, vniuersalique inchohatione, omnis dicta ac vocata est particularis inchoatio, vt vbicunque aliquid rude atque indigestum aggrederemur, inchoare diceremur. Rudis igitur illa, indigestáque moles, erat quædam inchohatio, non antecessit tempore æterno, cum toto opere secuta est, sicut in particularibus operationibus, non sunt principia ab operatione tota separata. Nec desistunt, cũ semel artifices quid aggressi sunt, ab opere, nisi aut impediti, aut operis pœniteat eos inchoati: at Deum neque qui prohiberet erat, neque cur eum pœniteret, vlla fuit ratio.

Chohus.

Error de Chao, rerũ omniũ principio.

Quicunque igitur putarunt illud exordium, ac massam æternam fuisse, magno sunt errore, & animi hallucinatione obcæcati, nec quid siue Hebræorum, siue cæterarum omnium antiquarum gentium, vetus theologia, totusq; maiorum maximorumq; hominum chorus tradidisset, agnouerũt. Posterorum fuit is error, sicut & alia pleraque à maioribus bene tradita, praue fecit aut humanus sensus semper caligans, aut semper obscurans veritatem, temporum diuturnitas. Hoc Chaos, sic enim vt ostendimus scribendum, proferendumq; est, vocatum est ab aliis ἀταξία, inordinatio, eaq; appellatio est Anaxagoræ & Platonis, vera & ipsa sicut & chaos. Fuisse autem apud vetustissimas Græcorum gentes eadem quæ perhibet Moses, de rerum commistione, atque chaos, & massa, prodita, atque monimentis eorũ relata, constat non solum Hesiodi testimonio, sed nostrorum quoque, qui Græcam theologiam de origine mundi, versibus Latinis expresserunt, eáque omnis tota fere est Mosis. F
Narrat theologia Græcorum quam & Hesiodus, & Anaxagoras, & Plato, & Ouidius apud nostros, secuti sunt, hoc modo fuisse mundi primordium: κατὰ γὰρ τὴν ἐξ ἀρχῆς τῶν ὅλων σύστασιν, μίαν ἔχειν ἰδέαν, οὐρανόν τε καὶ γῆν, μεμιγμένης αὐτῶν τῆς φύσεως. In principio, omnes res vnũ aspectum habuisse, cæli & terræ commista inter se natura. Postea cunctorum separationẽ extitisse. Anaxagoras quidem, vt Plato & Aristoteles & Laërtius perhibent, dixit mentem ad illam confusionem accessisse, & in ordinem quæque redegisse. Qua causa mirifice se Plato dixit lætatum, mentem fuisse omnium ordinum inuentricem. Confusionem igitur primum & Thohu ac Bohu, post ordinationem per mẽtem Græca theologia proponit, quod plurimis verbis apud illos explicatur, solum testimonium Euripidis, quem Anaxagoræ ferunt fuisse discipulum, proferam, qui veterem de mundo famam, vsque ad sua tempora venientem excipiens, sic cecinit, nihil à Mose dissentiens.

Ὡς οὐρανός τε γαῖα τε ἦν μορφὴ μία
Ἐπεὶ δὲ διεχωρίσθησαν ἀλλήλων δίχα,
Τίκτουσι πάντα, καὶ ἔδωκεν εἰς φάος,
Δένδρα, πετεινά, θῆρες, ὥς τε ἅλμη τρέφει
Γένος τε θνητῶν. Quæ sunt.
Cælúmque terráque vnius formæ fuit

sed

A *Sed cum fuissent abiuncta amplexu mutuo,*
Emersit omnis in lucem res progenita.
Arbores, aues, feræ, quásque affert Mare.
Genúsque mortalium.

Animaduertimus eum illam vnam omnium rerum & cæli ac terræ figuram, per circumlocutionem, ambitúmque verborum dixisse, quod superior Hesiodus vocarat chaos. Neque vero Hesiodum putandum est, non habuisse quem sequeretur, eius sententiæ, ac nominis autorem, non fuisse aliquem ante eum à quo & nomen chaos, & rem didicerit. Deuoluta est igitur ad eum, & ad cæteros æquales eius, quorum nõ extant scripta scientia maiorum. Figuram autem cæli & terræ eandem dicunt, aut quia cælum nondum esset creatum, aut quòd non perspicue intellexerint, quæ vel Moses, vel antiquissimi memoriæ prodidissent, arbitrati eos vna cælum cum terra dixisse concretum. Quæ sententia hactenus vera est, si cælum, aut pro aëre acceperint, aut tanquàm in origine sua lucentes stellarum orbes in illa aquæ cum terra confusione, extiterint, postea creati ex ipsis. Illúmque censeant fuisse globum, informémque congeriem, terrestrium visibiliúmque rerum. Quoniam autem eadem Græcorum theologia refert, primum terras & aquas, his autem separatis, omnes ordines rerúmque nitorem effloruisse: fulsisse in cælo sydera, aërem agitari cœpisse, igneáque eius ac puriorem partem sublimiora loca petiuisse, possimus forte suspicari ex eo facta sydera. Quicquid id sit, in cunctis videmus esse consensum, nulli non mirandum. Cæteras
B coniecturas, & indicia sequamur, nostram theologiam totius quondam mundi fuisse theologiam probantes.

FVisse cum terra permistas atque confusas aquas, abyssúmque vastam atque excelsam super terras incubuisse, prodidit theologia Mosis. Tunc nullũ in terra fuisse decorem, eáque sua venustate, & nomine ac natura caruisse, sed cõgeriem potius, ac cœno simile quid fuisse, exerta prope voce clamat Moses, & sequi ex illis aquis cum terra turbatis, re & cogitatione aliud non potest. Hanc rem aliis verissimis coniecturis probo notissimam, famigeratámque omnibus gentibus fuisse: duoque nomina assumo quæ quidem nomina terræ sunt, sed alterum eius cùm esset aquis concreta, prioris scilicet status eius, alterum eius ab aquis separatæ. Ex his autem nominibus, quæ sunt apud exteras gentes vsitatissima, dico nobis repræsentari, quod traditur à Mose super hac re, audisse omnes gentes & agnouisse, aut audisse quidem, sed quid ab antiquis celebratum fuisset non agnouisse statum illum priorem, & denudationem terræ. Est apud Græcos notissima, & philosophorum, poëtarum, theologorúmque sermone trita, ea quæ dicitur HYLE: cuius nominis vim posteriores non cognouerunt, fuit quoque scriptura ab illis deprauatum. Philosophi materiam quondam primã non illam in mundi exordio, sed omnibus naturis corporeis adiunctam, in quam formę inhæreant, ab ea vicissim recedentes, ac redeuntes: alij quidam nescio quid aliud, sed minime quod esset verum, nec minus quàm philosophi praue interpretantes, suspicati sunt. Veritas igitur habet, Hyle est nomen terræ informis, & aquis obrutæ, antequàm ab his separata, in *Hyle quid*
C se coaluisset, summotis aquis. Dicóque hoc nomen sic esse deprauatum, quòd factum est hyli, quod erat Ilys, quæ deprauatio notior est in scriptura Græca, prior ὕλη. posterior, ἰλύς. Designat autem Græcis hæc vox, cœnum, limum. Hoc fuit nomen terrę cœnosæ, aquisque sepultæ. Hæc illa est philosophorum hyle, id est, limus, cœnum, & quod Græcis βόρβορος Talis erat terra, cùm esset cœnosa, veluti limus, quem paludes & stagna, aquæque stagnantes vbique efficiunt. Quin ipsa hæc latina vox limus, à Græca fluxit ilys, litteris adiectis. Hyle igitur illa celeberrima, & philosophis notissima, multorúmque sermone crebro vsurpata est, id quod dicitur ilys. Reuoca litteras in suum quanque locum, & corrige quod esset consuetudine deprauatum. Hæc hyle dicitur ante omnia fuisse, dicitur ergo, quod Moses docuit, terram antequam informaretur, fuisse limum, fuisse altissimarum aquarum solum ac pauimentum, scilicet fuisse, quod nunc est omnis terra, aqua commista. Hoc nomen ostendit antiquam terræ naturam, docet esse verum, quod prodidisset Moses. Venit enim à vetustissimis sæculis hæc vox, sicut & chaos, quod simili errore Aristoteles ἀπὸ τοῦ χάεος asseruit dici, quo hylen, & ipse & alij multi, sunt, vel præiacentem materiam, vel materiam formarum δεχομένην, id est receptaculum, vt ait Plato, interpretati. Ascribítque idem Aristoteles inter principia non quondam nascentium rerum, sed omnium quę fiant, hylen, nesciens videlicet vim eius, & quid antiquis ea designasset. Sunt ergo hyle & chaos

ὕλη, ἰλύς.

antiquissima nomina terræ, cum esset Thohu & Bohu, & aquis demersa, cùm ilys esset, id D
est limus, & cœnum Stoici igitur eadem atque Moses referentes, duo rerum principia constituisse dicuntur, θεὸν καὶ ὕλην ἄποιον, τὸν μὲν θεὸν ποιεῖν, τὴν δὲ ὕλην πάσχειν τε καὶ τρέπεσθαι. Deum & hylen informem, Deúmque egisse, hylen actori atque opifici paruisse. Deceptos autem posteriores in hac appellatione, nec aliud apud veteres fuisse hylen, nisi limum, seu terram limosam, apparet eo, quòd ex libris Mercurij Trismegisti antiqui Græci hylen nominare cœperunt, sicut item chaos. Mercurius autem in sermone ad Asclepium sic loquitur. Fuit Deus & hyle, quem Græce credimus mundum, & mundo comitabatur spiritus. Ex hoc limo cùm adhuc recens aquis terra madesceret, creatus est homo: ex ea bestias pullulasse & philosophia profana confitetur, & vero est maxime propinquum, accedente fauore, & afflatu quodam diuino, quod Moses. Sed quod diximus clarius faciamus.

OMnium terrenarum rerum fuisse principium hylen informem, optimámque hanc aquæ cum terra creandæ, siue creandæ terræ limosæ fuisse rationem, vt cuncta ex ea fierent, hylen siue limum à sacra theologia esse in libros & animos aliarum gentium profectam, testimonijs certis probatur. Ostendimus enim hylen esse quasi ilyn, id est limum. Duo igitur ex scripturis demonstremus, tum omnia ex antiquo limo constitisse, tum nomen & sensum istum ad alios è scripturis aut veteris theologiæ successione peruenisse. Primùm sciendum est, limum appellari Hebraice עפר aphar, quam vocem Græci & Latini in suum idioma vertentes, Græci quidem ilyn, Latini limum dixerunt. Quod igitur vetustissimi Græci scripserint, omnia ex hyle, id est limo creata, doceo famam ab E
Hebraica theologia manasse. Eóque & ipsam theologiam, famámque rerum è limo creatarum, & eius ad Græcos ab Hebræis descensum demonstro. Primum in Genesi, apparet terram à principio fuisse limosam, propter sparsas vsquequaque aquas, Tum ipsum istud nomen, & si in cæterarum creatione rerum non commemoratur, in creatione tamen hominis, qui præstat omnibus animalibus & inanimis rebus, sic dicitur: Formauit autem dominus Deus hominem ex humo terræ, pro humo Hebraice עפר aphar, quod nomen constat Græcos duobus modis vertere solitos, χοῦν choon, vnde forte dictum est chaos, id est antiqua omnium rerum origo, & hylen limum, vt chaos, & hyle, apud veteres sint idem. Salomon igitur interpretans sententiam antiquæ theologiæ, dicit, Omnia de terra facta sunt, & in terram pariter reuertuntur. Qui locus Hebraice vt voces agnoscas habet, הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר. Omnia inquit fuerunt ex aphar, id est, humo, limo: omnia reuertuntur in aphar. Septuaginta autem interpretes hunc locum transtulerunt. τὰ πάντα ἐγένετο ἐκ τοῦ χοός, καὶ τὰ πάντα ἐπιστρέφει εἰς χοῦν. Videmus hoc loco vertere Septuaginta interpretes Hebraicam aphar, choon vel chun, vt quasi videatur dicere Salomon, omnia facta sunt ex chaos. Dicitur autem chaos Græce, vel χοός in casu gignendi, à verbo χέω cheo, fundo. Recte igitur hoc nomine antiqua illa materies, quia fusilis esset, & liquabilis, est vocata: quod non tacuit Iob, loquens de primæuæ terræ fundatione. Quando, inquit, fundabatur humus, & glebæ eius compingebantur Fundabatur ait, quod Græce χεύω cheuo, & pro humo est aphar. Venio ad alia testimonia. F
Salomon ait, Adhuc terram non fecerat, & flumina, & cardines orbis terræ. Pro cardinibus Hebraice est aphar in numero multitudinis עפרות apheroth. Tota scilicet terrarum quasi medullarum lutulenta compactio. Totius mundi medulla, inde ossa & caro, id est montes, & solidior meliórque terra. Inde sanguis, id est succus herbarum, & plantarum, & animantium propago. Inde spiritus, id est aqua. Inde sensus, nempe ætherius ignis, substantia luminum cælestium, sensus quasi totius mundi, vt purissimus omnium, sic vitalissimus, & leuissimus. Est aliud apud Dauid hoc ipsum respiciens testimonium, Auferes spiritum eorum & deficient, & in puluerem suum conuertentur. Pro puluere est aphar, primum scilicet materiale exordium, docétque cunctorum animalium principium esse aphar. Reuertentur, inquit, in suam aphar, sicut dicebat Salomon omnia ex aphar, & in aphar omnia reuertuntur Hæc omnia considerans siue Salomon, siue Philon, aut quisquis fuit, qui librum Sapientiæ scripsit, Non impossibilis, ait, erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terræ, ex materia inuisa, immittere illis multitudinem vrsorum. Qui locus clarius in verbis Græcis liquet, οὐ γὰρ ἠπόρει ἡ παντοδύναμός σου χεὶρ καὶ κτίσασα τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης, Pro eo igitur quod Latinus vertit inuisa materia, Græce est, materia informis, Sicque habēt codices emaculati. Ex hac omnia confitetur creata,

Marginal notes: ὕλη quasi ἰλὺς. — Ecclesi. 3. — Psal. 103. — Sap. 11.

A cuncta videlicer prætet ipsam. Ipsam fuisse quoque à Deo creatam, sæpe probauimus, hic
dicuntur omnia ex ipsa constitisse. Vertit ergo, Græcè loquens, hylen informem, quod
Hebraice est aphar. Vt enim Salomon omnia facta asserit ex aphar, sic is quisquis erat,
omnem mundum ex hyle informi. Omnem autem mundum, quia corpora humana, ar-
bores, herbæ, stirpes, animalia, aqua autem erat ei admista, ex aqua, aër, æther, Sicque
omnis mundus, ergo hyle, vel chaos, sunt Hebraicæ vocis aphar: nomina Græca, res
Hebraica est, vel potius omnium linguarum, & hominum olim, qui de materia mundi
& rerum origine certissimam scientiam tenebant: & quanquam chaos potuisse ab He-
braico Thohu proficisci credimus, addimus tamen hoc loco, etiam à chaos posse descen-
dere, quæ est prima materia, id est, humus aquosa, lutulenta, cœnosa: vt chaos sit vel
vacuitas, vanitas, inanitas, ante omnia, & priuatio, aut ipsum lutum, materiáque infor-
mis, & idem atque hyle. Cumque sint hæc apud omnes celeberrima, nos aperta eorum si-
gnificatione, ostendimus ex his, antiquos, antiquam materiam mundi originémque rerum
celebrasse, cognouisse, prædicasse, & chaos atque hylen esse nomina mundi nascentis, non-
ti, & perfecti.

ALtera vox, nominatióque terræ, qua luce clarius panditur, veteres de mundi prin-
cipio cuncta cognouisse & confirmasse, quæ traduntur à Mose, est quod Hebraice היבשה *Arida ter-*
dicitur, haiabasha, Latine arida, Græce ξηρά. Dicóque hac vóce fuisse designatum, ter- *ra.*
ram quondam aquis oppressam, atque circundatam, his ipsis fuisse postea denudatam,
B atque submotis illis arefactam. Hæcq; causa est quòd sæpissime in scripturis sacris terra
dicitur Arida, dicitur enim non ob præsentem, sed ob antiquissimæ conditionis natu-
ram, cum aquis demersa, dein his seclusis, arefacta, exsiccatáque est. Atque id diuinam
perhibere theologiam, nouimus omnes, cùm scribitur iussu Dei, aquas in vnum locum,
vt appareret Arida, secessisse, quo nomine postea terram nuncuparit. Hoc etsi vim forte
non perceperunt, est apud Græcos theologos & philosophos, sed fuerunt etiam qui per-
ceperint, non tam clare forte quàm Moses. Aristoteles cuius in id mens & industria sæpe
intenta fuit, vt antiquis gentis suæ detraheret philosophis, qui ne præceptori quidem, vbi
vel laudatissime scripsisset, pepercit, veluti fabulosa locutum ait Æsopum vetustum homi-
nem, & ante philosophorum tempora natum, quòd dixisset, δὶς μὲν ἡ χάρυβδις ἀναῤῥοφήσασα
τὸ μὲν πρῶτον, τὰ ὄρη, ἐποίησε φανερά, τὸ δεύτερον τὰς νήσους τὸ δὲ τελευταῖον ῥοφήσασα ξηρὰν ἐποίησε
τὸ πάμπαν. Quæ sunt, Bis quidem Charybdin exæstuantem montes detexisse, secundo de-
texisse insulas, postremò exæstuantem, totam detexisse aridam. Sic enim scripsit Æsopus
non in posterum id fore, sed in præteritum factum asserens. Quis dubitet supradictum ho
minem, quippe qui vetustissimus est, theologorum ferè æqualis, Charybdin dixisse id quod
Moses Thehom, Græce abyssus, quæ primo impetu commota, montes aperuerit, tum תהום *Abyssus.*
ruens, quoniam diuina eam impellebat potentia, eámque ad vnum locum cogebat, insu-
las ostenderit, secedens ad caua loca. Tum demum procurrens, & exæstuans totam mon-
strauerit aridam, id est quicquid est terrarum non aquis opertum. Hinc ab illa vasta & im-
C penetrabili aquarum profundáque abysso, dicta est omnis vorago Charybdis. Neque *Charybdis*
enim quam retulit Æsopus, quoniam eam montes, insulásque, nouissime cunctam vbi- *omnis vo-*
que aridam detexisse dixit, illam freti Siculi potuit respicere. Omnis autem tendens in *rago.*
immensum, & exæstuans terribili fremitu vastitas aquarum, Charybdis ab illa prima est
vocata, quæ cùm altissima fuit, vt canit Dauid, quam dicit montes subiectos habuisse: *Psal.103.*
Abyssus, ait, sicut vestimentum tegebat eam: de terra loquens, super montes stabunt
aquæ, tum fremitu ingenti, & motu atque æstu, in loca caua consedit. Idcirco vocatur
Hebraice Thehom, ab originis suæ verbo hom, abiecta litreta thau, id est, fremere, con-
sonare, tumultuare, rumorésque ciere. Hinc apparet Homerum atque alios eo vetustio-
res, aquarum alicubi vastitatem, horribili sonitu frementem, dixisse Charybdin, vetu-
stissima voce vsurpata, voce quæ fuisset, primarum antiquarúmque aquarum, magno
sonitu, reboantium. Esse autem vocem Hebraicam Thehom, quæ designat abyssum, de-
ductam à fremitu & sonitu, conturbatione, & rumore, quem tunc in illo efficeret exor-
dio, esse vera quæ dixit Æsopus, ac de illa abysso antiquissima eum fuisse locutum, pro-
pone testimonium Dauid eodem ferè modo, de æstu eius abyssi, & commotione loquen-
tis, sic legitur in psalmo, Hebraice תהום כלבוש כסיתו על הרים יעמדו מים מן גערתך ינוסון מן קול
רעמך יחפזון. Quæ hoc modo, sonant. Nam in vulgata tralatione non ita clarescunt. Abys-
sus sicut vestimentum tegebat eam, super montes stabunt aquæ, Ab increpatione,

vel ſonitu tuo diffugerunt, à voce fragoris tui præcipitarunt. Eu Dauid ait aquas illas quibus montes obruerentur, omnes terræ demergerentur, à ſonitu quodam diuino, & iuſſu vaſto, terribili, commotas præcipitaſſe, montiumque vertices magno fragore liquiſſe, à terris ſubitas atque incitatas & impulſas diffugiſſe. Quantus erat, aquarum è montibus ruentium, & ad caua intérque montes iacentia ſola properantium fragor ac tumultus, quandoquidem tantus eſt paruæ Charybdis, tantus & catarractarum Nili fragor, vt accolas exterreat? Hanc præcipitationẽ Græce dixit Æſopus ἀναῤῥοφεῖν quod deſignat æſtuare, & abſorbere cum ſonitu & fragore, immaníque tumultu. Itaque Charybdis veteris illius abyſſi nomen eſt, forte à Chaos deductum. Quod putat etiam Suidas non mediocriter laudandus ſcriptor. Χάρυβδις ἡ ἀναπινομένη θάλασσα περὶ τὰ Γάδειρα, καὶ πάλιν ῥαγδαίως ἀναστρέφουσα, εἴρηται δὲ παρὰ τὸ εἰς χάος καὶ ὄλεθρον κατάγειν. Charybdis, ait, mare eſt quod reſorbetur circa Gades, iterum prærupte regrediens. Dicta quòd in Chaos & baratrum adducat. Apparet igitur hanc fuiſſe vetuſtiſſimæ voraginis, euntis & redeuntis, donec in ſuas digrederetur conſiderétque ſedes, appellationem. Quemadmodum autem inchoatio, quia dicebatur à choho, id eſt, naſcente mundo, illius antiquæ rei eſt nomen, poſtea ad particulares inchoationes eſt tranſlata, ſic quæ veterem voraginem, furentémque æſtum ſignificaret, ad alios conſimiles eſt tralata. Chaos igitur & hyle, & Thehom, id eſt abyſſus, & Charybdis, atque arida, ſunt antiquiſſimarum rerum theologiæ Moſaicæ, aut Moſaicam theologiam referentium nomina. Moſaicam dico theologiam, Tum quæ ab illo eſt ſcripta, Tum ea quæ peruagata gentes ſimilis eadémque fuit vbique. Alias propono coniecturas. E

Charybdis veteris Abyſſi nomen.

MOſes has tradidit fuiſſe res à principio, Chaos, Thehom, ſiue abyſſum, tenebras, ſeu noctem, & ſpiritum, Chaos atque Hyle eadem res ſunt. Quoniámque ſpiritum præcipue commemorat Moſes, veluti principium agens atque operans, & omnem moderans creationem atque informans, doceo hoc principium omnium gentiũ theologos, pari conſenſu eſſe confeſſos, à quo fuerit omnis profecta creatio & animatio. Primus Heſiodus vt eius poëſis teſtatur, autórque eſt Ariſtoteles, hæc dixiſſe cognoſcitur:

In Theogonia.

Πάντων μὲν πρώτιστα χάος γένετ᾽ αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖ᾽ εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί,
Ἠδ᾽ ἔρος, ὃς πάντεσσι μεταπρέπει ἀθανάτοισι.
Extitit ante Chaos, poſt hæc latiſſima tellus,
Qua ſuper innixum pondus rerum incubat omne,
Atque amor, inter quos cæleſtes enitet omnes.

Ante exutam ac denudatam aquis terram, fuiſſe vnum terræ atque aquæ corpus Moſes ait & Heſiodus: ille Thohu, is Chaos, Latini Chohus hoc appellauerunt. Emerſiſſe terram poſt hæc, pariter Moſes & Heſiodus referunt. Moſes expreſſe palámque memorat aquarũ denudationem, Heſiodus hoc ipſum, creationem, ſiue exiſtentiam terræ dicens, vt prius Chaos, deinceps terra extiterit. Moſes ait ſpiritum domini incubaſſe & agitaſſe ſe ſuper aquas. Heſiodus amorem clara voce cum his quæ à principio extitiſſent, fatetur. Amorem vocans, quem ſpiritum Moſes. Eſt enim vt claret in noſtris litteris, ſpiritus diuinus amor. F Hoc ipſum Empedocles & Parmenides comprobans, amorem & ipſi ad rerum principia adiunxerunt. De Heſiodo & Parmenide teſtatur Ariſtoteles loquens de principiis ὑποπτεύσειε δ᾽ ἄν τις Ἡσίοδον πρῶτον ζητῆσαι τὸ τοιοῦτον, κἂν εἴ τις ἄλλος ἔρωτα ἢ ἐπιθυμίαν ἐν τοῖς οὖσιν ἔθηκεν ὡς ἀρχήν, οἷον καὶ Παρμενίδης. Suſpicetur quis primum Heſiodum de principiis quæſiſſe, tametſi etiam nonnulli amorem ſiue deſiderium ſtatuerunt principium, ceu Parmenides. Interpretatur autem Ariſtoteles amorem deſiderium ſeu cupiditatem vſquequaque recte, & ad eorum amuſſim mentem, qui hoc inuexiſſent. Parmenides igitur hoc carmine apud philoſophos celeberrimo, theologiam ſuam declarauit:

Spiritus diuinus amor.

Πρῶτον ἔρωτα θεῶν μητίσατο πάντων.
Cunctorumque Deum, primum quæſiuit amorem.

Amor, antiquiſſimus Deus.

Amorem, æque ait Parmenides, primum deorum cogitaſſe primordia, atque Heſiodus, cuius videtur ſententiam ſecutus. Hoc ipſum Empedocles amplexus & confeſſus eſt, non eodem atque Heſiodus, ſed ſimili vſus nomine. Siquidem quod ille ἔρωτα, ipſe φιλότητα, id eſt amorem ſiue amicitiam dixit. Hunc amorem docuit inuẽtam litem, & non bene iunctatũ diſcordia ſemina rerum modificaſſe, & ad concordiam reuocaſſe, quæque erant deformia, confuſa, intérque ſe pugnãtia, ſocia, atque amica, & decora feciſſe. Hunc illi fuiſſe ſenſum, cùm tota eius diuina poëſis declarat, tum nõ deſunt qui cõſtanter teſtentur apud Græcos,

præcipue

A præcipue Sextus Empiricus. Nam sic omnes concordant, vt quod Chaos & amorem Hesiodus, Thohu & spiritum, siue Deum opificem Moses, litem & amorem Empedocles, hylen & Deum Stoici, ἀταξίαν, id est confusionem & mentem Anaxagoras prædicauerint. Vt hæc sint vnius rei apud omnes, nomina, Thohu, Chaos, lis, discordia semina, hyle, ἀταξία. Similiter hæc vnius apud omnes, Deus, Spiritus, Amor, Amicitia, Mens. Atque Anaxagoras prorsus cum Mose sentiens fertur dixisse, ἦν πάντα ὁμοῦ χρήματα, νοῦς δὲ ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησε. Fuisse omnia confusa, & commista, ingressam autem mentem cuncta disposuisse & digessisse. Moses autem erat Thohu & Bohu, veniens Deus dixit, Sit lux, Sit firmamentum, discedant aquæ, nascantur omnia. Vehementer autem obseruandum, eundem Anaxagoram, non vt Aristoteles, qui veterum suæ gentis theologorum vel ignorauit, vel nosse dissimulauit sensus, ac dicta, vel vt alij plerique, praue sunt interpretati, illam quam primus vocauit ὁμοιομέρειαν, homœomeriam, id eo nomine sensisse, quod alijs sæpe verbis expressisset. Perpetuus enim fuit prædicator, vana quondam & inuisibilia cuncta fuisse, Deum autem ordines lite dirempta, addidisse. Itaq; Homœomeriá vocabat terrá informem & Chaos, quod & Latinus discordia semina rerum. Vis enim erat in terra limosa, illa cunctarum rerum. Respiciens tempus illud antiquum Anaxagoras, non particulares materias, philosophatur enim de primis vbique rerum exordiis. Non mirumauté Aristotelem (is enim primus in veteres, quòd quam nouam moliebantur philosophiam infirmam reddituri essent, inuectus est) eorum sentétiam quasi senum delyria, existimasse, aut absurdis interpretationibus deprauasse. Quod alias, vt enim nec amorem & litem Empodoclis, nec hylem veterum theologorum cognouit, sic nescit homœomeriam Anaxagoræ. Homœomeria igitur Anaxagoræ est omniũ rerum seminariũ, est massa illa antiqua rerum. Quæ postea sylua rerum dicta est. Nanq; sylua, ἀπὸ τῆς ὕλης addito s. Stoici priorũ decreta confirmátes dixerunt, autore Athenagora, δι' ὕλης χωρεῖν τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ, per hylen versatum spiritũ Dei. Mercurius itaq; Trismegistus Ægyptiæ philosophię antistes, videtur laxasse fontes Græcis, & vbertate sua totá regioné repleuisse. Omnis enim hæc philosophia Græcorum Mercurij est. Ille primus hylen, ille Chaos, ille spiritum Dei, & amoré, ille litem & mentem cómemorauit. Is ad alia in sermone ad Asclepium, hæc ad verbum, Erat Deus & hyle, & mundo comitabatur spiritus. Quibus patefit idem omnes (nam & Phœnices ad rerum creationé spiritum adhibuerunt) asseruisse, credidisse, confirmasse quod Moses: eandéq; de toto orbe fuisse de mundo theologiam. Certe & Homerum inuenio apud Græcos, qui crediderint hæc quæ diximus posteris suppeditasse principia: τὸν μὲν πρῶτον καὶ ἀρχικώτατον αἴτιον, πρωτέα καλεῖν, τὴν δὲ εἰς εἴδη τρεπομένην οὐσίαν εἰδοθέαν. Vt primam quidem præcedentemq; omnia causam Proteum vocarit, substantiam autem quæ formas ab illo recepisset, Idotheam. Alias profero coniecturas.

Deus, Spiritus, Amor, Amicitia, Mens vnius rei apud omnes nomina.

Homœomeria Anaxagoræ quid.

Mercurius Trismegistus.

VEteres ante Homerum & Hesiodum, plures deinde post illos, omnium aquas rerum principium asseruerunt. Vbique enim peruagatur carmen Homeri,

Ὠκεανόν τε θεῶν γένεσιν, καὶ μητέρα Τηθύν. Quod rectius nostri,

Oceanum rerum patrem Tethynque parentem.

Aquæ rerum principium. Iliad. ξ.

C Deos enim elementa dixit Homerus, Hoc perspicuum est eos, aquas illas antiquissimas, abyssúmque respexisse, quę fuit omnium gignendarum rerum principium. Eadem his ipsis mens ac sensus, atque illis, qui hyle & Chao dederunt principatum. Quippe qui dicunt res ex humenti terra, limosa, ac molli, creatas, dicunt aquas fuisse causam & originem rerum condendarum. Alij ergo terram, alij seorsum aquas nominatim genitrices omnium designarunt. Eodémque sensu spiritum, siue amorem qui fœcundaret animarétque aquas induxerunt. Itaque in hymno veterem ecclesiam canentem de spiritu diuino scimus, Tu super aquas, foturus eas, numen tuum expandisti spiritus. Tu animabus viuificandis, aquas fœcundas. Ergo etiam theologia sacra, aquas animatas ac fœcundatas, rerum parentes ac formatrices fuisse fatetur. Nimirum non aquas solas, sed has iuxta cum terra. Seorsum igitur aquas alij, seorsum alij terram nominarunt. Thales ergo Milesius, ex antiquioribus Græciæ theologis (theologos enim appello, quoniam Aristoteles negat eos fuisse physicos, idq; verissimum est, veteris enim erant theologiæ assertores) vt alijs in multis, sic item in assignatione principiorum maiores secutus, aquas omniũ fuisse rerum principium, hisq; fuisse mundum animatum præcauit. Habuit enim teste Laertio præceptores Ægyptios, vt Homerus, & Hesiodus. Is & mundum factum à Deo fatetur, eámque ob causam omnium esse rerum pulcherrimum: hæc omnia maiores sciens tradidisse. Aliram autem & animatam humiditatem appellasse veteres Oceanum, eámque asseruisse mundi principium,

Aqua, principiũ rerum ex Thalete.

[illegible] iam Diodorus. Omnes famam illarum vetustarum priscarum aquarum audien- D
[illegible] perspexit Thales, Deum fuisse mundi conditorem, eadem scientia item est & mundi [illegible] conditionem, & ex quibus conditus esset, contuitus. Quo cum oraculo didicisset creationem, hoc eum necesse est, principia creationis didicisse. Igitur aquarum fœcūditatem, quibus terra irrigata, & humefacta, mollisq; effecta est, cōstat cunctis principium dedisse. Prisci autem illi, vt Anaxagoras quoque, de rerum primordiis loquebantur. Hinc autore Aristotele, per aquas, stygiámque paludē, Deos iurantes poëtæ inducūt, id est per id quod esset vetustius. Vetustiora enim esse sanctiora, vetustissimum sanctissimum. Ad alia autem quod maxime mireris, Thales cùm aquam principiū protulisset, autore Aristotele τὴν γῆν ἐφ' ὕδατος εἶναι ἀπεφήνατο. Terram sub aquis fuisse pronunciauit, planè Mosaicū. Postea addit Aristoteles, εἰ μὲν οὖν ἀρχαία τις αὕτη καὶ παλαιά τε τετύχηκεν οὖσα περὶ τῆς φύσεως ἡ δόξα, τάχ' ἂν ἄδηλον εἴη. An antiqua sit & peruetusta hęc de natura opinio non est adeo clarū. Claret ergo omnem quam tradit Moses theologiam, cæteris gentibus patuisse, & omnium sapientum voces in ea asserenda, & ad omnem posteritatem, transmittendam, cōsonasse. Vt constet, & mundum, quia constanter à cunctis affirmatur, principium habuisse, & talè principium, quale Moses designauit.

Vetustiora esse sanctiora.

HOc quoque clarum est, de theologia Mosis manasse, aut ab exordio mundi, & antiquissimis sæculis, ad posteros ex relatione maiorū peruenisse, vt theologi Græcorum omnia ex nocte genuerint. In his enim rebus quas Moses & Mercurius Trismegistus asserunt à principio extitisse, censentur etiam tenebræ, quas postea iussit deus appellari. Ora- E
culúmque Mosis super hoc, clarum est: Mercurius autem, ἦν σκότος ἄπειρον ἐν ἀβύσσῳ. Erant tenebræ immensæ in abysso. Hesiodus item noctem cuncta pręcessisse commemorat. Generabant autem omnia ex nocte, non tanquam principio gignendi, sed ostendebát ex nocte, id est post noctem, sicut ex nocte, fieri dicimus diem, res esse creatas. Thales etiam rogatus, quid prius, nóxne an dies fuisset: noctem fertur respondisse. Atque eò perspicuum est, noctem illam immensam, tenebrásque abysso incubasse, antiquos spectasse, quod Hesiodus ait vnà Chaos noctémque extitisse, illam videlicet noctem, quæ Chaos comitabatur: Moses autem, erat Thohu & Bohu, & tenebræ super abyssum. Coniungunt igitur omnes Chaos & noctem. Aristotelésque theologos appellat, eos qui generarent ex nocte καί τοι εἰ ὡς λέγουσι οἱ θεολόγοι οἱ ἐκ νυκτὸς γεννῶντες, ἢ ὡς οἱ φυσικοὶ, ἦν ὁμοῦ πάντα χρήματα. Theologi, inquit, gignunt ex nocte, aut physici fuisse cuncta simul. Hos quoque Aristoteles antiquissimos fuisse testatur, item affirmat veteres poëtas, qui idem sunt & theologi eodem autore, hæc prima dixisse, νύκτα, οὐρανὸν, χάος, ὠκεανόν. Noctem, Cælum, Chaos, Oceanum. Moses autem, cælum, & terram, & thohu, abyssum, aquásque. Oceanus ergo illorum, aquæ Mosis, Chaos eorum, Mosis Thohu & Bohu, siue terra inuisibilis & incomposita, nox istorum, Mosis tenebræ super faciem abyssi.

Ex nocte omnia gigni secundum Græcorum theologos.

Nox prior die.

THeologia quoque veterum Gręcorum, quę sine controuersia, omnis est Ægyptiorum. Ægyptia nascitur ab Hebraica, post assignata, sæpiúsque repetita rerū principia, in quibus statuendis vbique cum Mose concordes monstrantur, discribit seorsum quaruncunq; F
rerum creatarum rationem, quo cælum ac sydera, quo plantæ, bestiæq; terrestres ac marinæ natæ modo. Quæ ratio eo differt à Mosaica, quòd Moses sanctius ac venerabilius ad vnamquamque rem, nomen, & imperium & autoritatem adhibet opificis. Illa Græcorum rarius, exempli causa: Quod Moses ait Deum fecisse ac præcepisse, terra plantas & animalia vt produceret. Illa post discessum aquarum, post omnem vbique aridam denudatam, cùm recens adhuc humus esset tellus, id est aquarum humore mollis ac fluxa, inde asserit cuncta pullulasse, cæli adiuncto vitali calore. Fiebat quidē id à causis naturalibus, quæ non aliæ esse potuerunt, atque hæ ipsæ, vt ex humenti & confota ac concalefacta desuper terra, nascerentur, sed hæc omnia voluntas, imperium ac prouidentia diuina administrauerat. Ac Mosi satis supérque visum est, principem causam, moderatricem, reginamq; totius creationis commemorasse, omisit veluti minora, ac leuiora, qua quicque ratione fuerit creatum. Humus igitur vniuersalis illa, & terra primæuis aquis irrigata, cælesti simul luce & calore desuper aspirante, omnes animantes & plantas procreauit, id est, ex hac causa Deus terrestria produxit, aut producere ac nasci fecit. Sic enim sunt intelligenda & interpretanda quæ passim Deo vendicantur à scriptura. Intonuit de cælo Deus, & altissimus dedit vocē. Nimirum intonare fecit, sic cùm dicitur, produxit Deus de humo terræ omne lignum pomiferum, produci fecit: creauit cete grandia, vt crearentur fecit, principiumq;

Psal. 17.

aptum

Aaptum excogitauit. Sic dicerentur nunc à Deo nasci eadem illa, quia principia ad nascen-
dum & procreandum apta excogitauit. Respice igitur ac consule theologiam Græcorum,
quã maximâ ex parte poëta noster expressit, Latinisque carminibus illustrauit, apud Græ-
cos repertam. Anceps quidem ille an Deus an natura, & litem elementorum illam dire-
merit, & ornauerit orbem tanta varietate, postea it prorsus in sententiam, vt Deus autor
fuerit, ex illa theologia vt appareat quanta concordia, post rerum aliarum creationem idẽ
poëta, similiter atque Moses, hominem creatum fuisse docuit:

Sanctius his animal, mentísque capacius altæ,
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset. Ouid. 1. Metam.

Ecce quod dixit Moses, & post omnia creatum hominem, & vt cæteris dominaretur crea-
tum, confessus est poëta interpres antiquæ theologiæ. Nam Moses, Faciamus hominem,
inquit, ad imaginem & similitudinem nostram, & præsit piscibus maris, & volatilibus cæli,
& bestiis, vniuersæq; terræ, omníque reptili, quod mouetur in terra. Ad imaginem Dei ho-
mo creatus est, dicit Moses: Poëta verò,

Finxit in effigiem moderantum cuncta deorum.

Ac forte Deos vocauit (audi suspicionem) quia Hebraice pro Deo est Elohim, id est Dij, & אלהים
in numero multitudinis Moses loquitur, Ad imaginem & similitudinem nostram. Hoc plu
res Deos, ad quorum imaginem esset homo creatus, suspicati illi sunt. Vni tamen adscribit
creationem, vnum dicens fuisse. Finxit ad imaginem, dominantũ cuncta Deorum. Ex hu-
B mo terræ vel limo formata, & in imaginem humanam protracta, Moses ait Deum creasse:
poëta de terra, mixtam fluuialibus vndis, Finxit in effigiem. Vsurpat etiam modũ loquen-
di Hebraicum poëta. Neque enim dicitur, Ad imaginem & similitudinem nostram: Sed, בצלמנו
Bezalmenu, Bidmuthenu, in effigiem nostram, in similitudinem nostram. Credendum est בדמותנו
enim olim pro Caph, fuisse Beth, in dictione Bidmuthenu. Eundem opificem mũdi tradit
poëta hominis fuisse conditorem, nec scit, an eum diuino semine fecerit, an quia prior ma-
teria, è qua posset homo nasci cõgnati, id est, simul nati cæli, semina retineret. Quorũ vtrũ-
qũe, verum est, alterum ad corpus, alterum ad animum pertinẽs. Hæc igitur cùm cura Dei
facta referat vates, cùm nusquã fere dissentiat à vero, cùm vetustissimæ theologię sit inter-
pres, apparet certe, confessam, prædicatam, vulgatam toto orbe rerum atque hominum
creationem. Apparet omnes audisse mundum habuisse principium, quale theologia Mo-
sis demonstrauit.

EX his duæ verissimæ rationes sequuntur, quòd & posteriores philosophi, si qui fuerunt, *In eos qui*
contra mundi totius consensum, extra communes omnium gentium, omnium sæcu- *mundi crea-*
lorum litteras ac philosophiam reiecti, mundo dederunt æternitatem: & quidam Chri- *tionem*
stiani, & infinita Hebræorum caterua magis ad suum arbitrium, quàm scripturarum volun *ἀλληγορι-*
tatem, hanc traditam à Mose creationem allegoricè ac mysticè sunt interpretati. Ad quã *κῶς inter-*
cùm propter aduersa ac repugnantia quædam nequirent penetrare, se ad allegorias rece- *pretantur.*
perunt. Hoc enim supererat refugium. Cùm ergo ea quæ fortè allegoricè dicta videren-
C tur, eodem apud omnes gentes sermone, ac ratione celebrentur, vnam atque eandem tan-
tum rationem creationis illam fuisse, necesse est. Hanc rationem, nos apud vnumquen-
que abunde posse testari credimus, mundum habuisse quondam principium, & omnium
initia rerum talia fuisse qualia esse debuissent, & esse nostra theologia demonstrauit. Quod
& ipsa consideratione fit manifestum. Faciléque erit prudentibus causas cuiusque rei, al-
legoriis amandatis, reddere Omnis hæc superior tractatio comprobauit, cur aqua cum
terra ante omnia existere debuerint. Repetens autem omnium istorum conabor afferre
rationem Moses visibilis istius, nostrísque oculis spectabilis mundi, de quo loquimur sem-
per, cuius initia semper inquiruntur, indagantur, cuius inuentio reperta atque assignata,
multis ac magnis erroribus esset humanum genus liberatura, explicare voluit ac docere.
Non illi de his quæ non videntur, quorunque cognitio ac scientia à paucissimis deside-
retur, curæ fuit. Qualis autem mundi creatio fuerit, verisimile est etiam ante Mosen, He-
bræos, & genitores eorum, Abraham, & Noë, vsque ad primum hominem perceptum ha-
buisse, & Mosen hæc ipsa clarius ac melius oraculo diuino audito conscripsisse. Existiman-
dum verò est totam Hebraicę gentis ante Mosen genealogiam, similiter fuisse monumen-
tis antiquorum comprehensam, vt Regum & regnorum successiones, & Iudicum post Io-
suhe Hocque sibi sanctissimos ac sapientissimos quosque munus omni sæculo suscepisse
Priores illæ gentium ante Mosen genealogiæ, vsque ad creationem mundi mirabili ac

prope diuino ordine reuocantur, comprensis cum vnaquaque temporibus ac regnis, & D principibus, & rebus clarioribus, quæ essent ad sciendum vtiles ac necessariæ. Quod planû ac perspicuum est testimonium, tale res humanas & principium & processum habuisse, qualem hæc fidelissima instructissimáque temporum ac regnorum, nationumq; concatenatio demonstrat. Requirendum autem erat hominis initium, vnde & quando originem habuissent hæc quæ sursum ac deorsum aspicimus, quæ propter hominem fuisse creata, omnes confitentur facile esset cognoscendum. Duplex est autem rerum explanandarum

Duplex ratio rerũ cognoscendarum.

cognoscendarumq; ratio, vna cum ab initiis earum inchoantes, vsque in nouissima descendimus. altera cum per resolutioné reflectimur ad prima. A tota igitur genealogia, ab ætatum, hominúmque enumeratione, ad primam hominum originem peruenimus: ab homine, ad mundum ipsum, & partes eius, à posterioribus partibus ad priores eodem ordine semper. Cuius autem causa facta sint priora, ostenditur ex consequentibus deinceps. Ergo propter hominem & posteriores genealogias, quæsita est, & prodita prior origo. Humanæ auté origo, cum terra, rebúsque terrestribus habet cognationem, vt autem in hominum genealogia à posterioribus, ad vnam primam radicem ascendimus, sic quędam rerum ipsarum inter se est genealogia, vt à posteris ad aliqua prima peruenire sit necesse. Res ter-

Ordo & natura rerum creatarum.

restres sunt animalia, plantæ, priores animalibus plantæ: plantæ animalia sine luce, & habitu, & calore, nec viuere possunt, nec nasci. Nata sunt animalia & plantæ de terra, corpus etiam humanum de terra sumptum. Aluntur autem & crescunt a plantis quidem animalia, plantæ autem à terra irrigata, & tepefacta. E durissima atque arida terra, aut humi- E da, sed calore non affecta, nec animalium corpora coagmentari, nec arborum stirpes & succus coalescere potuisset. Irrigare igitur eam prius ac mollem tractabilémque reddere oportuit. Hæc quoque ipsa irrigatio, sine calore & luce infœcunda fuisset. Extenuatur enim & digeritur & coalescit calore, vis tenuis aquarum. Omnium igitur rerum principium fuit terra, sed irrigata, mollefacta, quasi limus reddita, quod sine aquis fieri non potuisset. Inde animalium corpora, & anima, quæ & ipsa purissima pars aëris & caloris est, compacta sunt, inde stirpes originem habuerunt. Natis autem animalibus halitus ab aëre, cibus à terris suppetit. Aër gignitur ex aquis, sed non sine calore, qui eum ex aquis eliciat ac dissoluat. Plantis id ipsum calor subministrat, vt nisi dissoluat aquas, elicere ex eis succum radices non queant. Aquæ quoque non irrigarent, nisi deuectæ ac sparsæ passim. Hæc talia ac tanta, ac longe plura, excogitanda ac prouidenda mundi autori fuerunt. Igitur propter altricem terram cuncta sunt parta & quæsita, terra vt esset hominum domicilium, his sustinerentur, nascerentur, viuerent. Atque hæc quanquam prior fuit intentio, sunt tamen innumerabilia bona, & incredibilis multarum rerum venustas inde consecuta. Si cuncta igitur ad hominem rediguntur, si propter hominem factus est visibilis iste mundus, omnia commoda, & ad vitam eius necessaria, debuerunt excogitari. Arbores, & plantas, & animalia creare oportuit, animalia vt his iuuaretur, vesceretur, plantas, vt his & ipse & illa viuerent. Vt plantæ nascerentur & crescerent, & terram priorem ac primordialem oportuit esse, & passim irriguam. Eadem enim est ratio nascendi atque cre- F scendi. Vt irrigatione crescunt & augentur omnia, sic nata sunt. Hæc igitur verissima ratio, cur vnà cum terra aquas esse oportuerit, vt esset terra limosa, & fœcunda, inde animalia ac plantæ pullularent. Terra seorsum esse non potuit, aquæ minus, quæ neque solum habuissent. Nulla vel terræ, vel aquæ separatim vtilitas. Nec vllum extra hæc aliud, rerum gignendarum principium. Creata sunt igitur vt Moses, & Græca, & Ægyptia theologia confessa est, primæua illa animalia è terra, cuius creationis ratio talis extitit, qualem probamus & aspicimus quotidie, vt ea, quæ Nilo deuecta humus, solis operante calore, dicitur procreare. Namque paulatim è terra molli animalia concrescunt. Quæ omnia mirabiliter describentem, canentem, confitentem Ouid. audi:

1 Metamorph.

Cætera diuersis tellus animalia formis,
Sponte sua peperit, postquàm vetus humor ab igne
Percaluit solis, cœnúmque, vdeq; paludes
Intumuere æstu, fœcundáque semina rerum
Viuaci nutrita solo, ceu matris in aluo
Creuerunt, faciémque aliquem cepere morando.
Sic vbi deseruit madidos septemfluus agros,
Nilus, & antiquo sua flumina reddidit alueo,

Ætheríoque

A *Aetherióque recens exarsit sydere limus,*
Plurima cultores versis animalia glebis,
Inueniunt, & in his quaedam modo nata, sub ipsum
Nascendi spatium quaedam imperfecta, suisque
Trunca vident numeris, & eodem corpore saepe
Altera pars viuit, rudis est pars altera terra.
Quippe vbi temperiem sumpsere, humórque calórque
Concipiunt, & ab his oriuntur cuncta duobus.
Cúmque sit ignis aquae pugnax, vapor humidus omnes
Res creat, & discors concordia foetibus apta est.

Haec carmina locupletissime docent, vt nihil possit esse clarius, quamobrem opifex mundi, ante omnia terram creatam immensis aquis alluerit: ecce humor antiquus. Planta- [redacted]

B [redacted] esset haiabasha, id est, arida. & aridam [redacted] erat, aquis omnia prementibus. Terra igitur, id est, hoc quod postea terra est nuncupatum, creata tunc est, cùm facta est aquarum separatio, quod tertia die est effectum. Lux au-

C tem, id est caelum, ante primam diem. Duae sunt autem res memorabiles, quae primae cogitabantur, decernebantúrque ab opifice, altera ab altera habens exordium, caelum & terra, vniuersales res, caeterarumque rerum capaces & effectrices, id est humor & calor. Hasque primas memorauit. Quicquid autem sub aspectum oculorum veniat, caelum ac terra est, tota vrbs rerum visibilium, caelum supernae regiones, inferiores terrae, omnium postea natatum rerum causae. Ideóque Orpheus duo haec magna principia pronuntiauit, aethera, & chaos: chaos, siue terram recipere vti genitricem, aethera agere veluti patrem. Vere nihil sine calore caelesti, sine humore, materiáque terrestri, fieri potuisset. Has duplices causas opifex primas excogitauit, quas & si haec vtilitas necessitásque creare compulerat, multa tamen ac varia, tum vtilitas, tum dignitas est consecuta. Hominum dentes, ad terendum cibum dati sunt, sed iidem incredibilem ori adhibent decorem. Caelum vt luceret, illustrarétque terras, dulcémque lucem, creatorémque calorem praeberet, desuper est protensum, vndique terras amplectens: sed ex hac ipsa vtilitate, inenarrabilis euenit pulchritudo, vt non solum salutis, sed etiam voluptatis causa inuentum esse videatur. Non quidem venustas, sed necessitas ipsa quaesita est. Euenit autem ob infinitam creationis sapientiam, vt idem tantam haberet dignitatem, quam habuit vtilitatem. Caelum ergo duabus de causis in hoc primo sermonis ingressu, debuit praeferri terris, quòd in ordine creationis prima die creatum est: tertia autem, terra aquarum pondere & alluuie est liberata. Aut

Aether et Chaos, duo magna principia.

primam eius creationem innuit. Tunc terra cœpit vocari, cùm in lucem emersit, visáque D
est. Deinde cùm sint duæ causæ creandi, vna agens, altera recipiens: illa quasi genitor, hæc vti genitrix. hæc eo præcedit, quo est valentior, maioresque habens in creatione vires. Cætera quæ sunt occultiora, cur cælum præstet terris, non commemoro. Possum & hoc ostendere, non seruare Mosen certum ordinem. Siquidem in secundo capite, vbi in nostra editione dicitur, In die quo fecit Deus cælum & terram, Hebraice est, terram & cælum. Sed naturæ est instinctus, vt priora dignitate & natura nominemus. Cælum autem hic

Cælum tripliciter dicitur.

procul dubio intelligendum est, quod Aristoteles in tertio significato posuit. Tripliciter enim dicitur eodem autore cælum, primum id quod est habitatio Deorum, extra cælestẽ vertiginem, vbi neque locus sit, neque vacuum, neque tẽpus, sed res tantum beatissimæ. Secundo dicitur cælum, substantia orbiũ cælestiũ, orbis solis, lunæ. Tertio cælũ est, quicquid est præter terras. Quicquid est supra terras, cum quo & aër & æther est adiunctus Hoc igitur postremũ memoratur apud Mosen.

E

Cælum Empyreũ, quid

Psal. 144.

Psal. 101.

Duobus ergo nominibus, Moses cõprehendit totum visibilem mundum, cælum appellans quicquid supra terras imminet, aërem, æthera: terrã autem quicquid infra est. Nam cùm terra, etiam aqua est creata. Licet enim Moses non referat creationem aquæ, sequitur tamen cum creatione terræ, cuius rei F

Timæus Locrensis.

locupletissimus testis est Timæus Locrẽsis in libro suo de creatione mundi, & quasi quodã altero Genesi, οὐδέποκα ὕδωρ ἐγενάθη δίχα γᾶς. Nunquam ait, fuit, vel facta est terra sine aqua. Et Græci pulcherrime demonstrant, præcipue Theodoritus, quia cùm Moses dicit, Terra erat inuisibilis & incomposita, & tenebræ erant super faciem abyssi, ostendit vnà cum terra

Exodi 20.

aquas esse creatas. Item de Sabbato præcipiẽs dixit Deus ipse, Sex dies operaberis, sabbato autem est requies domino Deo tuo, qui creauit cælum & terram & mare, & omnia quæ in eis. E quibus colligit, omnia quæ in his sint, excepta diuina substantia, siue visibilia, siue in-

Psal. 145.

uisibilia, opera esse Dei, habere naturam creatam. Item Dauid, Beatus cuius est Deus Iacob adiutor eius, spes eius in dominum Deum suum, qui fecit cælum & terram, mare & omnia quæ in eo. Præter hæc testimonia, etiam Iob, vt paulò post ostendemus, clamat mare à Deo creatum.

Terra autem erat inanis, & vacua.

HOc principium descriptionis, hinc fieri quondam mundus à Deo, à Mose postea cœpit describi: re à Deo, sermone creatus à Mose. Terram dicit, id quod postea terra est

Terra duæ creationes.

vocatum, explicátque quo hæc sit creata modo. Duas habuit terra creationes à Deo, easq; ambas à Theologis commemoratas. Pirma cum vnà cùm aquis est effecta vna rerum sylua, vna congeries, & homœomeria. Hanc innuit, cùm ait: In principio creauit deus cælum & terram.

A terram. Secunda creatio terræ die fuit, cùm ab aquis est segregata. Prioré creduntur apud Græcos, veteres Philosophi abstulisse, vt negarent materiam a Deo generatam, quod Aristoteles crimé importat Anaxagoræ φησὶ γὰρ ἐκεῖνος, ὁμοῦ πάντων ὄντων καὶ ἠρεμούντων τὸν ἄπειρον χρόνον, κίνησιν ἐμποιῆσαι τὸν νοῦν καὶ διακρῖναι. Dicit enim ille, simul cunctis existentibus, & infinito tempore quiescentibus, menté motum dedisse, & diremisse. Ait Aristoteles de Anaxagora, secutúsque eum Lactantius, sed nimis fortasse calumniose. Nam cùm Anaxagoras, perinde atque Moses sit locutus, omnibus quiescentibus, simulque existentibus, mentem motum dedisse & exornasse, plane præter eorum forte opinionem, additur temporis infinitas. Dicunt quidem omnes antè chaos fuisse, dicit Hesiodus, dicit Plato, dicit Anaxagoras, dicit Moses: sed hoc antè, vel tempus interpretari, vel infinitum tempus, est ab animis eorum alienum. Veluti si dicente aliquo, Primum vel antè in templo columnas positas fuisse, alius qui id audiret suspicaretur, aut tempus aliquod, aut etiam infinitum tempus ante positas. Vel si in animali cor, si cerebrum ante omnia membra extitisse scriberet Hippocrates, infinitum tempus quis existimaret ab eo scriptum? Aut si in arbore rádices antecessisse faterer, magnum à radicibus, ad reliquam arborem intermissum à natura tempus dixisse, quis me calumniaretur? Sic cùm Moses referat, Terra erat inanis, qui hinc inuisibilis terræ æternitatem arriperet, aut malitiosus calumniator, aut iniquus rerum æstimator esset. Eadem ratione locutus est Hesiodus, Ante fuit chaos, postea terra: & Poeta.

B *Ante mare, & terras, & quod tegit omnia cælum.* Ouid. ibid.
Vnus erat toto naturæ vultus in orbe.

Eodem modo Mercurius Trismegistus, Plato quoque, Quicquid erat, inquit, quod in cernendi censum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, idq; ex ordinato in ordinem adduxit. Vbi est hoc loco, tempus infinitú. Lactantius vir eloquétissimus, Aristoteli & Ciceroni subscripsit. Eorum igitur inter chaos, & ordines digestos temporis, aut interuallum, aut infinitum, nemo nisi fortè Timeus, interiecit. Creata sunt omnia simul ait vir sapientissimus, id est, coniunctim, causæ cum effectibus, totum opus, simul iacta sunt omnium rerum fundamenta, simul prouecta & super imposita reliqua moles. Ante principiis locatis, excogitata, & sagacissime reperta origine, omnes deinde ex ea formæ sunt depromptæ, vt species & formæ sequerentur, eorum mirabile quoddam oportuit cogitare principium. Quis est tam male peritus, qui non perspiciat, ideo fuisse ab eodem inuentam originem, syluamq; à quo res ipsas? Istarum enim successus declarauit, quid ille tunc cogitasset. Alioqui si non à se factam, sed casu repertam materiá informasset, vtique non eam quocunque res postulasset flexisset, nec illam sibi parere coégisset, sed contra sequi naturam ipse eius coactus fuisset. Neque enim opifex ex omni materia omnem educit formam, sed aptitudinem cuiuscunque materiæ persequitur, coactus quasi parere trahenti. Similiter Deus nisi materiam ipse sibi creasset, ac parasset, nunquam fuisset tantus ornatus, tanta rerum omniú dignitas consequuta, multáque omissa fuissent,
C propter asperitaté difficultatemq; materiæ, quam sibi aduersantem, resistentemq; in multis moderator habuisset. Ratio igitur coarguit eundem fuisse principij ac totius successus creatorem, non coarguit autem, quia Theologi tradiderint antecessisse quoddam primordium, istius primordij æternitatem. Quæ cogitatio facile vanescet, si referamus animos ad omnium naturalium & artificiosarú rerum naturas, eásque pro exemplo obscurissimæ rei habeamus. Nunquam enim tanto stupore, ac socordia sumus, quin percipiamus, inde animos inducamus, quicquid vbilibet producitur, iam antea inchoari, post informari, ac distingui & hoc quod dicitur ante ac post, quo pertineat, probe non intelligamus. Erratum igitur ab illis est, & praue interpretatum quod dicebatur ante, vel primum, vt ait Hesiodus. vel erat, vt Moses, Terra erat inanis & vacua. Fuitq; peculiaris error Manichæorum, de qua re Theodoritus ἐκ δὲ τοῦ ἦν ἐξ μανιχαίοις, τὸ ἀγένητον ὕλης, ἐκ γὰρ δή, τὸ ἦν, τὸ ἀΐδιον δηλοῖ, ὡς τὸ ἦν ἄνθρωπος ἐκεῖνος εὐγενὴς τῶν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν. Non est quòd erat, designet iuxta Manichæos æternitatem. Non enim semper designat æternum, erat: vt erat homo ille insignior omnibus orientalibus. Sic ille, cuius declarandæ rei cupiditate, pluribus forte, quam deceat verbis vtor. Nam prudentibus toties non debuit inculcari.

Inanis & vacua.

QVem habuit ordinem creatio, quémque diuini Theologi descriptio, eundem nostra habet interpretatio, qua probare conamur, nihil esse in hac descriptione absurdum,

& absonum, nihil allegoricum, non planum, & vsitatum, sensibile, nihil ab hac vitæ, & na- D turæ consuetudine alienum. Non debuisse aut esse potuisse aliud vel primordium, vel conditionis progressum. Omniáque facta Dei, dicta Mosis summum habere consensum & rationem. Terra erat inanis & vacua, Hebraice, Thohu & Bohu, quarum vocum proprietas est, hoc quod noster, sequutus Aquilam & Symmachũ, transtulit. Quippe prior vox, habet

Tohu.

originem à verbo, הוה haiah, quod ad alia, designat euertere, destruere, in nihilum redigere, vanitatem efficere. Hinc Thohu sonat, vanũ, nihilum, cuius nullus sit aspectus. Exemplum est ex aliis locis, præcipue Reg. I. Nolite declinare post vana, quæ non proderunt vobis, neque eruent vos, quia vana sunt. Quo loco, bis est Thohu, quod vana traduxit diuinus interpres. Idoláque appellauit, vanitatem & Thohu, quòd nullus in eorũ cultu esset fructus, & quod coleretur, esset vanissimũ, esset nihil, non extaret, nec oculis & sensu pateret. Esaias

Bohu.

quoque, Tanquam nihilum & vanitas reputata sunt ei, iisdem vocibus. Secunda vox Bohu, similiter designat, quod non est, rem latentem, obscuram, quæ non veniat in conspectum. Quæ vox vt alia pleraque, remansit forte in lingua Italica, quæ antiquissimæ Latinæ linguę est colluuies. Figmẽta sunt Hebræorum, Bohu esse materiam desiderantem formam, quasi in eo: figmenta ex iunioribus Philosophis petita. Ergo Bohu fortasse est, quod dicunt Buio, id est obscurum, tenebrosum, opacum, ideo Sept. transtulerunt ἀόρατον. Talis erat terra priusquam & à sole desuper mundus inclaresceret, & aquis quarum profundo cooperta latebat, ipsa emergeret. Dixi hoc fuisse, nec aliud esse potuisse rerum sensibilium, corporaliumq; primordium, vt ante omnia fundare in medio mundi terrã, post aquas maius quod- E dam, exilius & fragilius, ac debilius elemẽtum, diffundere ac superiacere oportuerit. Terra in obscurissimis & densissimis tenebris & profundissimis aquis latitabat, quibus fuerat ante substrata, vt solidius elementum eas sustineret, vt earum assidentia ad rerum creationem mollesceret, disponeretúrque ad vniuersalem rerum partum. Hoc præcipuum, diuinumq;

Aquæ cur nõ dicãtur creata.

consilium, Deíque prouidentiam, in primo ingressu Moses declarat. Cur autem non ita commemorauerit aquas sicuti terram, nec dixerit eas fuisse creatas, ea ratio est, quòd propter terras crearentur. Non enim terra propter aquas, sed aquæ propter terram, vt tum in illo primordio ab his irrigaretur, tum deinceps semper ascendentibus superius iisdem extenuatis à sole, volucribúsque effectis. Quod Dei, naturæq; consilium clarum est. Res ergo præcipuas cælum & terram, fatetur à Deo creatas, quibus vniuersa, quæ toto in mundo continentur, comprehenduntur. Inuisibilem autem & incompositam transtulerunt LXX. interpretes, neque ipsi ab Hebraico dissentientes, neque ab illis dissentiente Hieronymo. Eas enim causas, quæ terram inanem & vacuam redderent, (nam nec videbatur, ob aquas, & tenebras, nec plantis & herbis, & animantibus erat ornata, & quasi extructa, & composita) declarant interpretes, alter verbi proprietatem, alteri rem sub verbo latentem explicantes. Obscuræ autem erant terra & aquæ: sed terram aquæ, aquas tenebræ super incumbentes opacabant. Vtrunque Moses terram dicens fuisse Thohu & Bohu, super aquis autem tenebras insedisse. Omnia necessitate cogente, tenebras lucis absentia, aquis terræ obscuritatem inducente. Terra propter aquas, & quia futura proles plantarum & F animantum, aquæ propter terras mollefaciendas, altissimæ aquæ, quia circunquaque mollefacere terras, & pars aquarum in vapores erant extenuanda, & aër ex ea efficiendus. Non alia rerum creandarum ratio, nec sapientius quicquam, hæ veræ ac solæ rerum origines. Terram oportebat condere, sed aquis associatam, quis sine terra nihil peperisset. Mater, & genitrix, & altrix, omnium prior generata, ante lucem, ante cælum, ante aërem, animalia, plantas, homines. Tres igitur habet sensus, terram fuisse inanem & vacuam, aut quod

Terra inanis & vacua quomodo.

propter aquas & tenebras, non videretur, aut quòd esset informis, sine plantis, animabus, hominibus, sine luce, sine vlla vita. Aut dicit terram fuisse inanem & nihil, hoc est, vt postea ex theologia Iob clarebit, hoc quod fuit postea terra, antea fuit nihil. Erat terra nihil: in loco vbi terra condita fuit, nulla res erat: vanitas, inanitas erat: erat vacuitas, erat rerum carentia: ex quo conuinceretur eorum error, si qui fuerunt, qui siue materiem, siue ipsam terram æternam asseruissent. Quare recentiores Hebræi, qui Bohu dicunt esse materiam formas desiderantem, Aristotelica loquuntur, non Mosaica. Quandoquidem Bohu, & Thohu sint nomina vanitatis, inexistentiæ, inappatentiæ, siue materiæ primæ, siue cuiuscunque rei, vt declarant varia exempla scripturarum. Quas videbis semper cùm rem non extantem, vanam, nauci, nihil volunt designare, vsurpare hæc duo nomina: è quibus duo proferam exempla. Esaiæ, Et extendetur super ea mensura, vt redigatur

ad nihi-

A ad nihilum, & perpendiculum ad desolationem. Hoc de Babylonis excidio Propheta, quam in nihilum redigendam vaticinatur, pro nihilo in Hebraico est Thohu, pro desolatione est Bohu, quasi idem his duabus vocibus pollentibus. Hieremię quoque cap. 4. Aspexi terram, & ecce vacua erat & nihili. pro vacua & nihili, Hebraice Thohu & Bohu. Quibus exemplis declaratur idem esse Thohu & Bohu, nec in sola materia prima vsurpari, sed vbicunque nihil sit. Súntque sibi comites hæ voces, propter æquipollentiam significatus: placita sunt Philosophorum, illa Hebraica. Nam & eosdem sequuti isto loco, dicunt duas materias primas Deum fuisse, vnam rerum terrestrium, alteram cælestium. Fortasse magis est theologiæ consentaneum, principium rerum cælestium fuisse aquam, & eádem terram & aquam, omnium extitisse origines rerum visibilium. Nam ex aqua aër, ex aëre æther fit, ex ætheria substantia lumina cælestia. Priores duos sensus inuenies apud Græcos. Acaciúsque eam inuisibilem ait dictam propter aquas (vnde paulo post: Congregentur aquæ, & appareat arida) Deinde & propter luminis absentiam. Inuisibilémque non Deo, sed hominibus, tum nondum existentibus, tamen si extitissent, propter altissimas aquas inuisibilem. Seueriano non placet propter aquas terram dictam inuisibilem, patrum quorundam sensum εὐσεβὲς μὲν, οὐκ ἀληθὲς δὲ, pium quidem, sed minime verum. Mihi omnino videtur posse defendi. Basilius quem magis probat Seuerianus, inuisibilem, quia sine cultoribus, sine fructibus, quasi ἄμορφος. Aquilas autem qui vertit κένωμα καὶ οὐδὲν, inanitas, & nihil, quem sequutus est Hieronymus præbuit occasionem postremi sensus, quem nos de
B fontibus Hebræorum eruimus. Nobis omnes probantur, quia Thohu & Bohu, etiam de solitudine informi, & horribili dicuntur, & de euersa Babylone.

Et tenebræ erant super faciem abyssi.

CReata sylua, ac massa, vnde promenda, ac gignenda cuncta terrena fuerant, nondum autem creata luce, necessariò erant tenebræ, non quidem illæ, quæ nunc singulas absente sole noctes efficiunt, quæque sunt aër tenebrosus, sed quales necesse sit nos cogitare, existente illa rerum congerie, sed nondũ condito cælo inhorruisse. Nondum erat aër, nondum lux, sola massa, rerumque cõgeries. Quid ergo aliud occurrit animo, quã tenebras fuisse? possunt autẽ tenebræ esse tam & si aër nõ adsit. Nihil enim est vmbra, nec habet aërẽ vti sedẽ ac subiectũ, vt ei necessariò inhæreat, priuatio lucis est, vbicunque non est lumen, sunt tenebræ. Nũc tenebræ sunt aër obscuratus, tũc erat lucis absentia, qua luce carebat chaos, submoue lucẽ cogitatione, submoue aërem, remaneat terra, finge oceanũ cum terra, quid super immensis aquis illis insideret? Nónne densissimus & teterrimus horror? Fac talẽ esse totũ orbem, qualis nunc oceanus, vbi mare vndique, & vndique cælum, talis sit orbis, nusquã terræ, florentésque cãpi, & mõtes, ne sit lux, non aër, iã vides horribiles tenebras, aquis illis, & omni oceano incubantes, eas videlicet tenebras, vt non modo lux, sed ne alia quidẽ res adsit. Ac ipse tibi quasdam tenebras proponã, tamen non aërias, tum his longe tetriores, quæ in aëris obscuritate cernuntur. Quæ sunt illæ tenebræ, cùm nihil clausis oculis videmus? Quid tenebricosius eo, quod cæcorũ oculis occurrit? & is tamen nõ est aër tene-
C brosus, & obscuratus, obscurũ tamẽ est quiddã, quod cuiusmodi sit, ex ipsa dulciss. luce perspicimus ac ponderamus. In tenebris cęci dicuntur esse, cùm perinde ac cæteri sint in luce. Tenebras videlicet appellamus, omnẽ lucis absentiã, siue in aëre, siue quouis alio modo. Tales erant super aquis immensis, sine aëre, merũ nihil, lucis & aëris priuatio, absentia nõ modo per corpus perspicuum penetrantis lucis, sed ipsius etiam corporis perspicui: perspicuũ corpus, aër. Erant autem hæ tenebræ super faciẽ abyssi. Faciẽ appellat superficiẽ. Cogebat esse tenebras necessitas, sola aqua desuper incumbẽte, in imo iacente terra, illæ duæ res solitariæ, aliud præterea nihil. Nã tenebrarum cõmemoratio, nullius rei cõmemoratio cõmemoratio eius quod lucẽ antecessisset, vt constaret, quantũ sit ex luce creata bonum consecutum. Hæc illa cùm aqua & terris nox, eóque chaos, & nox apud Theologos ante omnia, prima de quibus lux inducta sursum, terra detecta deorsum. Tenebras ergo vocat lucis paulopost creatæ absentiam, quod doctè & sapienter etiam Gennadius ostendit contra Manichæos inuectus σκότος λέγει, οὐ πονηράν τινα φύσιν ὡς ὁ τῶν ἀθέων μανιχαίων βούλεται χορός, ἀλλὰ τὴν φωτὸς ἀπουσίαν τε καὶ ἀπόλειψιν. Tenebras, inquit, non prauam quandam naturam dicit, vt impiorum Manichæorum nugæ volunt, sed lucis absentiam & defectum. Non igitur aliqua substantia tenebræ, nec sunt à Deo creatæ, sed accidens quoddam erat, proueniens ex lucis absentia, quod etiam Theodoritus fatetur. οὐ τοίνυν ἀγένητος οὐσία τὸ σκότος· οὔτε μὴν γενητή τις ὑπόστασις, ἀλλὰ πρᾶγμα συμβεβηκός. Non ergo aut æterna & increata,

Tenebræ quid.

aut creata substantia sunt tenebræ, sed res accidens sic ille. Ergo tenebrarum commemo- D
ratio apud Mosen, non propter ipsas est, quasi aliquid sint, sed propter lucẽ paulo post creatam. Quod pulchre describitur à sanctissimo Chrysostomo, ἐμάθομεν ἐντεῦθεν ὅτι ἅπαν τὸ ὁρώμενον, ἄβυσσος ἦν τῷ σκότει κεκαλυμμένη, καὶ ἐδεῖτο τοῦ σοφοῦ δημιουργοῦ, ὥστε πᾶσαν ταύτην τὴν ἀμορφίαν ἐξελεῖν, καὶ εἰς εὐκοσμίαν τινὰ τὰ πάντα ἀγαγεῖν. Hinc didicimus quicquid videretur abyssus erat, tenebris obtecta, & opus erat sapiente aliquo opifice, qui hanc deformitatem submoueret, & omnibus decorem daret. Sic ille. Declarat autem Diodorus quid sit abyssus. *Abyssus quid.* Est, ait, abyssus aqua ingens, cuius profundum aut est incomprehensibile, aut vix comprehensibile. ἄβυσσος ἐστὶν ὕδωρ πολὺ, οὗ τὸ βάθος ἀκατάληπτον, ἢ δυσκατάληπτον σφόδρα τοῖς ἀνθρώποις.

Et spiritus domini ferebatur.

Tertium principium post terram & aquam. Primum igitur tellus mater & sinus animantium rerum fœcunda parens, post aut pariter aquæ, quibus tunc & deinceps irrigaretur, & commadesceret. *Spiritus domini.* Spiritus deinde quem malim diuinũ interpretari, quàm ventum, quòd omnis omnium gentium Theologia, spiritum intelligibilem & sanctum hic cõfessa est, & ventus absente aëre, absente luce, nondum esset generatus. Tum nihil acturus ventus esset in rerum creatione. Spiritum igitur hunc veteres amorem, Aristoteles ἐπιθυμίαν cupiditatem, Platonici animam mundi, alij mentem, quidam Deum palam recte omnes dixerunt. Hebraica vox est רוח ruach, ea declarat, ventum, spiritum, afflatum, impetum. Vox quidem rem corpoream repræsentat, ob affinitatem, etiam incorpoream. Vt afflatus corporeus à re spirante dimittitur tenuis, & inuisibilis, atque exilis, sic manat ab a- E
nimis incorporeus quidam. Vim igitur diuinam ac fauorem spirantem à Deo, & manantem, quasiq; lucem prodeuntem, spiritum vocat vbique sacra philosophia. Vocat interdũ benedictionem, quoniam quod Latinè dicitur benedicere, Hebraice est ברך barach, quæ vox vbertatem, affluentiámque designat. Hinc eadem voce bereka dicitur, fons, piscina, quasi largitas, vbertas affluentia, & ברכה birka, munus, largitio. Spiritum hunc rebus creatis præsentem dedit Deus, iteratóque largitus est, cùm benedixit opera quæq; sua. *Spiritus ab antiquis amor dictus.* Ergo spiritus & is in creatione, rectè ab antiquis Philosophis, amor & cupiditas est appellata. In amore enim est benignitas & largitio, vt in maleuolentia & odio, malignitas. *Amor quid.* Amor item est cupiditas sese diffundens, amplectens res amatas, & fouens. Is amor, hæc cupiditas erãt animandi, fœcundendi, viuificandi mundi, bona sua largiendi: iustissimæq; idem dictus a- *Anima mundi.* nima mundi, largitio diuina, bonorum suorum affluentia, rerum cunctarum animatio, & iure quidem ab alijs mens, ab alijs Deus. In mente enim & ratione, ordinatio, dispositio. Animabat ergo, ordinibus repertis, nusquam esse sinens temeritatem. Hæc autem non sine Deo. Is spiritus quòd mundi fuerit principium, quòd rerum creatarũ viuificator, quòd sine eo nihil nasci ac fieri, etiam terra & aquis & luce creata, potuerit, ab omnibus gentibus cognitum est & confessum. Eum, vt dixi, alij animam mundi, alij spiritũ dixerunt. *Anima spiritus, & ventus idẽ.* Idem enim est re & verbo, anima & spiritus. Siquidem anima ab ἄνεμος anemos, ventus Græce, ventus autem & spiritus idem. Anima igitur & ventus idem, quia quod anemos Græce, spiritus Latine: & sæpe anima, halitus, & ventus etiam apud Latinos, vt, F

-Animas & olentia, Medi
Ora fouent illo, & senibus medicantur anheli. Et,
Quantum ignes, animæque valent.

Anima autẽ mundi apud omnes est celeberrima, omnesq; libri veterũ & recentiũ Platonicorũ sunt eius cõmemoratione pleni. Ab hac natũ, nasciq; quotidie mundũ, nulli non fuit perspectũ, mirabileq; est super hoc testimoniũ Mercurij Trismegisti, sic dicentis, in sermone ad Æsculapium: Spiritu agitatur, & gubernatur omnis in mundo species, spiritus implet omnia. Mundus nutrit corpora, spiritus animas. Spiritu ministrantur omnia, & vegetantur in mundo, & quasi organum vel machina, summi Dei voluntati, subiectus est. Hæc sparsim ad Asclepium. In sermone autem tertio, absolutissime hæc de spiritu sancto. Nunc quod restat, inquit, in hac ratione audite. Hoc spiritu, vt sæpe ante diximus, omnia indigent, omnia enim portat, pro cuiusque dignitate & meritis omnia viuificat & alit. A fonte sancto producitur, spiritu & vita fœcundissimus. Ac nisi prouidentia quædam esset eius qui dominatur omnibus, quæ & ipsum Dei verbum reuelaret, neque nos nunc talis amor tenuisset, vt de eo loqueremur. Hæc ait Mercurius de spiritu, cuius dictis innotescit, quæ vis & natura sit is spiritus, quem ad creationem viuificationémque rerum Moses, & is idem, cæteríque omnes adhibuerunt: quàm fuerit, sitque necessarius.

Huic

A Huic & administrationem specierum, & animarum, quasi satum ascripserunt, vt si hæc vis abfuisset, exorbitare species necesse fuerit, animæ nec nasci, nec sustineri, propagari potuerint. Hoc & Dauid, & profani vates sunt confessi. Quos iucundum est inter se concordes audire. Dauid, Emitte spiritum tuum & creabuntur, & renouabis faciem terræ. In contrario autem: Auertente te faciem turbabuntur, auferes spiritum eorum, & deficient, & in puluerem siue lutum suum, (Hebraice עפרם apharam) conuertentur. Declarat vates, quid in rerum creatione, dum mundus conderetur, dum nunc eodem cursu insistit, spiritus ille, benignitásque diuina valuerit. Nobilis autem Poëta, nobiliter: Psal. 103. Aeneid. 6.

Principio cælum, ac terras, campósque liquentes
Lucentem globum lunæ, Titaniáque astra
Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.
Inde hominum, pecudúmque genus, vitæque volantum
Et quæ marmoreo fert monstra sub æquore pontus.

Deum immortalem, quanta carminum istorum maiestas: vt theologiam Mosaicam sacrorúmque vatum resipiunt! Moses dicit principio, spiritum super aquas incubuisse, omniáque diuina benedictione creuisse. Poëta vsque à principio, spiritum totam machinam aluisse, inde homines animantésque terrestres ac marinos pullulasse. Quàm finitime quoque verbis Mosaicis vsus est? Nam quod Moses dicit: & spiritus domini ferebatur super
B aquas. Hebraice est merachephet מרחפת, quod proprie sonat, fouere, Græcis assentientibus, alere, fœtare, agitare. Poëtaque ait, spiritum molem aluisse, Moses confouisse, fœtasse, id est, ad fœtum fœcundasse, & aquas commouisse. Moses ab hoc principio creationem deducit: Poëta inde omnigena animalia in lucem docet prodijsse. Eundem etiam spiritum & mentem appellat Poëta. Moses spiritum super fœtasse, Deum creasse, eundem videlicet. Siquidem eundem alibi Deum vocat Poëta:

-Deum namque ire per omnes, Virgil. ibi.
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum:
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum:
Quémque sibi tenues nascentem arcessere vitas.

De spiritu enim sentit consentanee Dauid, Emitte spiritum tuum & creabuntur. Pythagoras ergo è vetustioribus Philosophis, intelligens quam vim spiritus haberet, censuit eum esse animum, per naturam omnium rerum intentum & commeatum, ex quo nostri animi caperentur. Interpretatúsque est Marcus ψυχὴν animum, quod cæteri animam. Sentiebat autem de anima mundi Pythagoras. Ergo alij spiritum, alij animum, & animam mundi eum appellauerunt. Omniúmque est vna confessio, & consensus fuisse, & esse mundo afflatum quendam spiritúmque diuinum, & animationem necessariam, sine qua nec nasci quicquam neque ali potuerit. Quin & sapiẽtissimus Orator, idémque & philosophus quam vim proprietatémque is haberet, à Platone, priscísque viris mutuatus vidit, cúm-
C que suo nomine appellauit. Hæc ait, de natura rerum loquens, ita fieri, omnibus inter se concinentibus mundi partibus, profecto non possent, nisi ea, vno diuino & continuato spiritu continerentur. Et spiritum diuinum euntem per omnia confitetur sicut Poëta.

-Deum namque ire per omnes
Terrásque, tractúsque maris, cælúmque profundum.

Ab eo tantos vitæ, rerúmque ordines, qui sunt in toto mundo extitisse solo dicit, vt si abesset, nec inter se rerum consensus & ordo, nec reditus eorundem vniformis semper extare potuerit. Mercurius autem docuit species ac formas, & animas spiritum moderari, ac viuificare. Ergo iam intelligimus, hoc tertium, præter terram & aquas principium, quibus viribus, qua proprietate sit, quem locum ac principatum in omni satu tenuerit. Ipse enim est verus sator, omniúmque animator, & altor, omnium formarũm repertor, earundémque seruator, vt quæ felicitas mundi nascentis, fertilitásque fuerit, talis esset in omnem posteritatem. Vniuersale animalium spiraculum, id est, spiraculorum largitor. Magnus alens magnos commistus corpore fœtus. Propterea dicitur Hebraice ruach, quod considerare est plurimum operæpretium, ab origine sua רוח ruach, id est, affluxit, exuberauit, vt ruach designet exuberantiam, largitatem, affluentiam. Cúmque dicitur, & spiritus domini ferebatur, quasi intelligendum sit, fauor ceu benignitas, vitarúmque affluentia, & inuentio diuina. Duæ sunt autem vitæ, vna maxima, potens, vasta quædam vis, & substantia:

aliæ sunt vitæ minores, quæ ab illa præpotenti, veluti fonte vberrimo profluxerunt. D Hac sententia dixit Moses referens fermè quod in creatione docuisset Domine Deus spirituum omnis carnis. Magnus scilicet spiritus, spirituũ minorum procreator, ac dominus. Eccle. 12 Vt vates: Magnus alit magnos commistus corpore fœtus. Salomon: Et spiritus reuertetur ad dominum qui dedit illum. Principio ergo omnium corporalium rerum, sed præcipue vitarum fuit, estq; semper, inuisibilis quædam, quoniam incorporea, magísque sub intelligentiam, quàm sub oculos cadens, diuina virtus, quæ dicitur, dictáque est ab omnibus spiritus, siue anima mundi, dans omnes animas ac spiritus orbi, ac quasi procreans, solis procreatrix & rerum à quibus spiritus terrestres. Hæc potest duabus de causis, spiritus Dei appellationem habuisse, aut quòd sit tertium principium illud, & hypostasis manans a Deo, aut quòd non id quidem sit intelligendum, sed satus quidã, atque animatio, & fauor à Deo, & quod Aristoteles Theologorum sensa aperiens, amorem illorum ἐπιθυμίας cupiditatem est interpretatus, quæ rerum induxerit exordium. Itaque quod possit quæri ac dubitari, an terris, aquisq;, præter lucem calorémque cæleste, sit aliud ad rerum generationẽ necessarium. Dicendum veteres docuisse, tantam ordinum mundanarum in tanta varietate concordiam, nunquam constare potuisse, nisi ea vno diuino continuatóque spiritu regerẽtur. Nunquam ex seminibus rerum tam exiguis, tantas formas gigni potuisse, nunquam species, ac formas, sine moderatore non confundi, & commisceri potuisse. Nos lucem & calorem, terrásque limosas aspicimus, principium illud inuisibile non aspicimus, sed ratione offertur nobis præterquam quod theologiæ & hominum consensus locupletissimus testis. E Ne imitemur eorum leuitatem qui solas visibiles esse, nullas autem inuisibiles, quia non viderentur ab illis, substantias putarunt. Creatis itaque rebus benedixisse Deum prodidit Moses, adesse videlicet monstrauit hoc robur, secretámque rerum custodiam, vt qua parte eadem seruaretur ope, & qui incubabat aquis, inducẽs primordium, eundem affore præsto, absoluto mundo. Præter igitur hæc visibilia rerum principia, æthera, & chaos, aquã scilicet cum terra, aliud inuisibile latet principium, tam antiquæ ac primæ, quàm deinceps consecutæ creationis causa, & conseruatio. Dicitur spiritus, quòd occulte perinde atque ventus, spiret, & animet, dans animas inuisibiles inuisibiliter. Triáque hucusque posuit Moses principia, duo visibilia, æthera, & chaos, vel cælum ac terram, tertium autem inuisibile, spiritum operatione tantum, vt anima, quæ latet in nobis, manifestũ. Et si igitur Hebræi & Græci hic spiritum, tum diuinũ spiritum, tum aërem qui super aquis esset, putent intelligi posse, omnino priorem spiritum dixerim spectatum à Mose, vt magis ostendam.

Ferebatur super aquas.

EX verbis Hebraicis, quæ sunt hoc loco, videlicet תהום ורוח אלהים מרחפת, id est, abyssus spiritus domini agitabatur, vel actitabat super aquas, hanc siue scientiam, siue opinionem colligimus, ad fontem enim respectandum est, principio spiritum diuinum primordiales aquas commouisse, inde illam voraginem aquarúmque vastitatem sonantem, citam atque Spirit⁹ pro vi & impetu. ruentem, appellatam Thehom, id est, tumultuationem, si etymon respicias, quòd eam spiritus diuinus impelleret, spiritum domini hic interpretor præter animationem etiam impetum diuinum, animositatem, ostendens sæpe spiritum vim, impetum in scripturis designare. De Sampson cùm tria millia hominum prostrauit, dicitur, Et arripuit eum spiritus domini. Impellebatur igitur vorago siue abyssus, & agitabatur à spiritu, potestate, potentiáque diuina. Illa turbata ruebat. Inde vocata est Hebraice thehom, id est, si etymon dissoluas & enodes, sonitus, fremitus, turbatio. Hanc aquarũ vastarum à spiritu diuino commotionem, declarat ipsa vox spiritus, ipsa vox thehom, id est resonans abyssus, demon vox Prouerb. 3. Hebraica merachepheth מרחפת quam Sept. trãstulerunt ἐπεφέρετο, superferebatur, ea notat tum fœtationem, tum commotionem, agitationem, vt verba Mosaica hoc per se ferant, spiritus, aut impetus diuinus, vt terra diluta aquis appareret, voraginem conturbabat, & commouebat, illáque tum secedebat, tum siccabatur, tum animabatur. Hoc sensu dixit forte Salomon, Sapientia illius eruperunt abyssi, clarius Hebraice נבקעו fractæ sunt, patuerunt, scissæ sunt. Eius sapientia, quam infinita potestas sequebatur, scindebat abyssum, vt id quod vidimus, fieret. Nam primum post fundatam terram, opus, prima in terrenis rebus operatio, fuit aquarum secessus, post, quinque dierum sunt opera consecuta. Totáque creatio à scissa voragine, à moderatis benéque constitutis aquarum tantis agminibus pependit. Hæc forte scissio, & impulsio, & moderatio fuit, quam veteres decantauerunt,

omnia

A omnia quondam in vna congerie existentia, ingressam mentem secuisse, ac distinxisse, & moderasse, quod præclare Ouidius vt nemo melius,

Quæ postquam euoluit, cæcóque exemit aceruo: Ouid. initio Metam.
Dissociata locis, concordi pace ligauit.

Cæcum dixit aceruũ, vt & Moses, tenebrę erant super abyssum. Totum hoc Moses vno linguæ suæ verbo expressit, merachephet. Vnam quidem diuini spiritus operationem, aquarũ scissionem & ruptionem commotionẽmq; id designat, sed sub eo continetur, omne quod Theologi fando prosequuti, tradiderunt rerum aceruos conglobatos, tum mentis cuiusdã sapientia, & consilio, dissociatos & diréptos, quósque suas regiones tenuisse. Vt ergo Theologus, cælum ac terras scribit à Deo creatas, postea totam expolit creationẽ, cuncta nominatim appellans, sic ante totam formationem, hoc præfatur exordio, spiritus domini merachephet, id est, ferebatur, mouebatur, inualescebat super aquis. Magnus ait tumultus, valida impressio & agitatio erat in aquis, diuini impetus submouentis aquas, litémque dissociantis, cælũ desuper tendentis. Hinc Chaldæa tralatio, quod Moses dixit, merachepheth, reddidit ipsa מנשבא menasheua, flebat, pellebat, remouebat. Quę vox quid habeat põderis, nam & Hebraica est, agnosce ex illo loco psal. CXLVII. Flabit spiritus eius, & fluent aquę. Et ex illo Gene. XV. Et abigebat eas Abraham, est enim vtrobique נשב nashab. Vt ergo abigebat, ac submouebat aues Abraham, sic voraginem, & immensas aquas, impetus ille diuinus. Et vt post creatum mundum, spiritu illius flante, diffluunt aquæ, sic idem fiebat tunc
B in exordio. Appellátque illic spiritum non ventum, nam mondum erat ventus, sed sapientiam cælum desuper extendentem, & diuinam potentiam mouẽtem & animantem aquas, quod antiqui Theologi dixissent, litem aceruúmque rerum dirimentem, ac dissociantem. Hunc igitur ordinem ac progressum habuit creatio. Terra ante omnia fundata est. Initio aię diuinum oraculum, terram fundasti, pro quo quiddam lucidius Hebraice lephanaim לפנים ante, prius. Terræ magna vis aquarum est superiniecta. Quibus positis, ac iactis, Deus ad reliquum opus mentem adiecit, & vt aperiret terras, super aquis porrexit molem cælestem. Dúmque omnia ab inuicem abscinderet, æthera primum creauit, quod poëta docet:

Hanc Deus, & melior litem natura diremit: Ouid. ibid.
Nam cælo terras, & terris abscidit vndas,
Et liquidum spisso secreuit ab aere cælum.

Moses autem primum gradum creationis lucem siue solem & æthera, vt ipse interpretor, docuit fuisse, sed principium inde habuisse, quòd spiritus super aquas fluitaret, ac cõmoueretur. Atque animo in illam spiritus diuini actionẽ vel commotionẽ penetrasse, perdifficile sit, eam tamen & aquarum animationem, & agitationem fuisse, ex proprietate vocum occurrit animo suspicio. Appellauit enim Moses, agitationem, actionémque Dei, quam Anaxagoras διάκρισιν, id est diuisionem, diremptionem, quam dixit fecisse mentem: eam commotione, ac tumultu quodam rerum factam, sed aquarum præcipue necesse est. Quassabat
C iugiter impetu vasto, spiritus aquas, quod Hebraice dicitur hic & alibi rachaph, & quassando rumpebat, & animabat. Ac plane videntur prisci Aegypti Græciæque theologi, vidisse quod scripsit Moses, qui concussionem aquarum illam, rerum abinuicem abscissionem vocauerunt, Moses aquarum tantum fuisse prodidit. Sed cùm iidem antiqui principium, originémque rerum aquis adiudicarint, in his polificas rerum vires ac seminariũ videntur statuisse. Ergo quem Anaxagoras rerũ congeriem cẽsuit secuisse, eundem & abscidisse aquas ac seiunxisse (quia sunt illis hę principium & origo) cõfessus est. Ac doceo vera & sacris oraculis cõsona, antiquos illos asseuerasse, omnia tunc cõiuncta ac quasi conglobata diuini spiritus impulsu, & agitatu fuisse creata & secreta: Primúmque ex cõmotione cõcussionéque aquarũ cõceptum esse ignẽ, effectámque substantiã puriorem ætheriam. Nam etiam mortales cernunt ex concussione aquarũ ignem accendi, & sæpe noctu horrentibus tenebris, totũ repente cælestem tractum vidimus irradiari, & alia quã solis luce illuminari subiectas terras Collisis inter se nubibus aquosis, & ex collisione inflãmatis. Hęc illo primordio, spiritu diuino, multo potentius operante, verisimile est puriorẽ quandam substantiã, accensam postea constipatam in orbem à sapientissimo artifice fuisse. Ideo subito ex hac agitatione creata est, apparuítque repente teterrima illa in nocte, quę super abyssũ insideret, insperata lux, vt nunc densissimis in tenebris, concussis ac commotis supernis aquis, exoritur aperiẽs & illustrans omnia tenebrásque amoliens, maxima lux. Decet enim nos de rebus conse-

cutis, intelligere quales hæ in exordio fuissent. Tales enim postea extiterunt, qualem ha- D
buissent à principio naturam. Factúmque est tunc, quod postea principiis nitens suis per
omnia sęcula cucurrit. Nec vsquam dissentiunt ab extremis initia, sed horũ natura, illorum
est fœtura. Ideo poëta dicit, opificem secreuisse primum ex aceruo, id est ex aquis, absci-
disseq; puriorem ac meliorem substantiam. Nónne vides id ipsum in omni natura, actione
vehementi, optimaq; secerni? Sic oritur ac secernitur per calorem, ex sanguine spiritus, sic
aquis extenuatis à sole, efficitur purior his aër. Itaque & æthera, id est liquidiorem substã-
tiam, genitum ex aquis in illa commotione credẽdum. Vides ex aquis nasci aurum, nasci
argentum, lapides pretiosos. Quis silici & ferro ignem inesse putasset, si non vidisset? quãdo
ne inest quidem: sed mirabiliter oritur his attritis. Duo autem mirabiliter, quòd cùm terra
& ignis sint duo tam disparia elemẽta, subitò nascitur ignis, vbi non esset, vt ex nihilo nasci
videatur, Mirabilius autem, vt ex attritu aquarum idem generetur. Si natura potest, ex a-
quis ignem accendere, idq; sæpissime facit, quanto potentius id fecisse Deum credendum
est, autorem naturæ, vt compulerit ex aquis omni puriorem substantiam? Hanc ob causam,
שמים æthera cælestésque substantias dixerunt ex aquis esse creatas, & nomen habuit cælum a-
pud Hebræos shamaim, quod sonat aquas igneas, tum poëta canit:
Ouid. ibid. *Et liquidum spisso secreuit ab aëre cælum.*
Ex aceruo, scilicet illo cæco & aquis eduxit ac deprompsit ætheriam substantiam. Hoc &
Salomon sentiẽs, cùm in creatione rerum quam breuiter & compendiose tradiderat Mo-
ses, despatiaretur dixit, Quãdo certa lege & gyro vallabat abyssos. Quod Hebraice habet E
Proverb. 6. בחקו חוג על פני תהום. Cùm poneret ordinarétque ambitum, siue sphæram super faciem abyssi.
Innuit enim super abyssum à principio cælestem orbem Deum posuisse, quasi cum abysso
continuatum, ac cognatum. Omnium igitur rerum fuit terra & abyssus origo: terra ani-
malium & plantarum, sed non sine complexu aquarum: aquæ substantiarum cælestium,
quas solus, qui creare principia earum, potuit excudere. Vt autem nubes ex aquis tenua-
tis crassescunt, eædémque accensæ incredibile lumen reddunt, aptissimæ ignis sedes, ac
conceptacula, sic factum est ex his cæleste corpus, paulò magis densatum & constipatum,
eoq; leuis est æther, tenens supernas natura regiones. Mihi quidem ante oculos occurrit
columna ignis, quæ noctu tenebras vsquequaque propellens, conluceret Hebræis ea vice
solis erat illis, erátque nubes vt locus declarat, instar oblongæ in medio aëre columnæ.
Denique omnia perspicua sunt aquea, vt aër, Chrystallus, vitrum, lapides pretiosi, humo-
res oculorum. Ex aquis ergo, & aër est effectus, & corpora cælestia, vt nubes, sed his densio-
ra. Idem fuit ætheris, atque aëris principium, & nunc quoque ex aquis vapores aërij, ex his
igneæ trabes, Cometæ, Stellæ cadentes, quæ hoc solo differunt ab illis cælestibus, quòd il-
læ perpetuo constant, intra certos limites ab artifice coactæ, hæ fluxæ sunt, & dissolubiles.
Plato vir sapientissimus, ob hanc causam dissolubile ratus est corpus cæleste. Videbat
enim id eadẽ ex materia, atque omnia lucẽtia, & perspicua cõstare. Rectè igitur & ex inti-
mis philosophiæ, theologiæq; arcanis, ex Chao nata veteres omnia prodiderunt, & Moses
ante creationem cælestium terrestriumq; rerum, Thohu & Bohu, terram & aquam com- F
memorauit, vt omnes intelligerent, inde cuncta fuisse deprompta, & prudẽtissime alij syl-
uam, alij homoiomeriam, id vocarunt. Trahunt igitur omnia ab his duobus originem. Hoc
spiritus diuinus agitabat, quatiebatq;, aquas dirimens, & educens ex his cætera principia.
Prius ergo terra & aquæ factæ sunt, ex his cælestis substantia, & ea quæ in terris. Atq; huc
vsque spiritum animatorem, postea & conditorem cæli sumus interpretati.

Spiritus domini ferebatur.

SPiritum, animationem, halitum, vitamq; omnium rerum, omnium naturarum admini-
strationem prior sensus docebat. Est alius sensus huic finitimus ac simillimus, feréque
Spiritus varius in scripturis. idem, sed fortasse verior. Varius est enim spiritus in scripturis: Est primum animatio, satus
vivificatio: est item spiritus sapientiæ & scientię. Talis spiritus erat prophetandi futuráque
prospiciendi, nobilissima scientia, & sapientia, Dei propria possessio, quam hominibus cõ-
municare solitus esset. De sapiente igitur tabernaculi artifice Bezaleel dicit Deus: Reple-
Exod. 28. & 31. uit eum spiritus sapientiæ. Hebraice רוח חכמה ruach, chokmah. Ibidem de eodem: Et reple-
ui eum spiritu domini: Hebraice רוח אלהים ruach elohim, eodem modo vt loquitur hic in
Genesi Moses: Ibique obseruandum est, quòd eundem post appellat spiritũ domini, quem
paulò ante spiritum sapientiæ. In libro Numerorum dicitur Mosi, Auferam de spiritu tuo,
tradámque eis, vt sustentent tecum onus populi. Non procul inde, Descenditq; dominus
per

Anubem, & locutus est ad eum, auferés de spiritu qui erat in Mose, & dans septuaginta viris. Cumq; requieuisset in eis spiritus, prophetarunt, nec vltra cessauerunt. Ibidem cùm duo, qui in castris remansissent, eodem afflati spiritu prophetarent, nunciarentq; id Iosuhe vt eos prohiberet, Moses, increpans eum dixit: Quis tribuat, vt omnis populus prophetet, & det eis dominus spiritum suum. Quibus exemplis, intelligimus spiritum domini, esse spiritum sapientiæ, esse intellectum, sensum, sapientiam infinitam Dei & incomprensibilem scientiam. De qua etiam Dauid, Quo ibo à spiritu tuo, id est sapientia, scientia, cognitione. Quibus etiam perspicuum est similiter ist hic in Genesi locum esse exponédum, vt spiritú domini, sapientiam eius intelligamus, æternámque eius, omnium inueniendarum rerum prudentiam. Quæ superuecta aquis, & mouens eas operansq; cælestes substantias ætheriosq; orbes, quod opus, diuinam maxime testatur sapientiam, ex his educeret. Declaratur hoc ipsum alijs scripturæ locis, qui perspicue docent, esse spiritú diuinum, sapientiam Dei, quæ ante omnia, omnibus præfuerit, intelligendum. Salomon exponens ferè theologiam Mosaicam, multis, mirisq; laudibus vehit sapientiam, eam dicens habuisse Deum in omnium rerum creatione sociam ac participem, dans illi non modo antecessionem ad cæteras res, sed etiam æternitatem. Ac qua gratia spiritum domini ante opera, ante mundum ornatúmque rerum præmiserit Moses, optimis sententijs declarat Salomon. Ostendimus enim idem esse spiritum hic & sapientiam, sicut superiora declarant exempla. Sicut ergo refert Moses spiritum Dei qui aquas creasset, superuectú aquis, vt cælum, syderáque crea-
B ret: sic Salomon attribuit sapientiæ diuinæ omnem creationem: Dominus inquit, sapientia fundauit terram, quod pulcherrime Hebraice בחכמה יסד ארץ Bechokma Iasad Arez. In sapientia, vel cum sapientia fundauit terram: Totius mundi fundamentum, terram principio iecit, & stabiliuit. Deinde stabiliuit cælos prudentia, pro sapientia, Hebraice תבונה Thebuna, id est, intellectu intelligétia. Cape igitur dictum Esaiæ, Et repleuit eum spiritu intellectus. pro intellectu, est Thebuna. Ergo Thebuna, id est intellectus est spiritus. Is erat spiritus domini, nempe intellectus, sapientia, quæ etiam terram ante omnia fundauit, & cælos stabiliuit. Nec possum admiratione satiari, quomodo fuerit hoc à veteribus Græciæ theologis cognitum, & celebratum Siquidem cùm spiritus domini, isto loco designet intellectum, mentem, quę ex aquis mirabilia cæli opera produceret, video Anaxagoram νοῦν, id est mentem, siue intellectú, ad Chaos & congeriem vt separaret, & crearet, adhibuisse. Video id ipsum Platoné, Socratem, plurimosq; alios asseruisse, quos & poëta secutus. Hanc Deus & melior litem natura diremit. Qui etiam νοῦν, nun illam Græcam, video esse Thebuna Hebraicam, siquidem banun intellectus dicitur Hebraice. Detraxere igitur Græci primam syllabá, sicut in θεραπεύω Therapeuo, id est sano, quod Hebraice rapa, priorem addiderunt: plurimáque id genus. Ergo quod apud Anaxagorá, cæterosq; est νοῦς, nus, hoc apud Mosen spiritus domini, qui idem est spiritus sapientiæ, & intellectus. Prosequitur Salomon, Scientia illius eruperunt abyssi, ecce idem sunt, sapientia Dei, & intellectus, & scientia, quæ hic & alibi, à Mose, cæterisque prophetis, spiritus domini dicuntur. Nam Esaias cùm dixisset,
C Et requiescet super eum spiritus domini, declarans quàm multiplex, quantatúmque viriú esset spiritus, adiecit, Spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus consilij, & pulchritudinis. Hunc spiritum ne mireris & ad creationé, & ante creationem asciuisse Mosem, audiendus est tibi Salomon, de sapientia dei tam multa, miráque canens, Deus, inquit, loquens ex persona sapientiæ, possedit me in initio viæ suę, sic enim Hebraice דרכו. Viam autem appellat, opificium, rationem, ingressum modum creandi, ipsámque creationem, quam viam, quasi inuentionem, operationémque Dei vocat. Antequam faceret quicquam. Ab æterno, antequam esset terra, ante abyssos illas terris incúbentes, ante montes & colles. Dum stabiliret cælum, dum sphęras cælestes super abyssum extéderet, sociam se Deo fuisse gloriatur cum eo cuncta componentem, & operantem. Spiritus ergo Dei, id est, sapientia, quæ erat ab æterno, iure ad múdi adhibetur à Mose opificiú, sine qua, nec terra fundari, aquáque spargi desuper, nec stabiliri, & conglobari cælestes orbes potuissent. Esse autem spiritum Dei ipsam sapientiam, declarat idem siue Salomon, siue Philon, quod testimoniú quoniam est præclarum, multisque vsurpatum, profero suis verbis. In libro sapiétiæ diffinitur, sapientia ea quæ spiritus esse dicitur, ἔστι γὰρ αὐτῇ πνεῦμα νοερὸν, ἅγιον, μονογενὲς, πολυμερὲς, λεπτὸν, εὐκίνητον, τρανὸν, ἀμόλυντον, σαφὲς, ἀπήμαντον, φιλάγαθον, ὀξὺ, ἀκώλυτον, εὐεργετικὸν, φιλάνθρωπον, βέβαιον, ἀσφαλὲς, ἀμέριμνον, παντοδύναμον, πανεπίσκοπον, καὶ διὰ πάντων χωροῦν πνευμάτων νοερῶν καθαρῶν, λεπτοτάτων, πάσης γὰρ κινήσεως κινητικώτερον σοφία. Est enim, ait, Sapientia, Spiritus intelli-

Prouerb. 3.

Prouerb. 6.

gens, Sanctus, vnigenitus, multiplex, sine mole, mobilis, penetrabilis, infici non potens, clarus, innocuus, bonarum rerum amator, acutus, solutus, beneficus, humanus, stabilis, tutus, securus, omnipotens, omnibus prospiciens, per omnes spiritus intelligibiles, puros, tenuissimósque penetrans Omni enim motu velocior est sapientia. Hæc & plura alia, quisquis ille fuit. In quo illud est mirabile, quomodo cum Mose & mercurio tantopere conueniat. Siquidem Mercurius Trismegistus Mosi fere æqualis, spiritum, quem Moses, ait, delatũ super aquas, eisdẽ prorsus vocabulis, quibus est Salomon, vel Philon vsus appellet πνεῦμα λεπτὸν, νοερὸν. Spiritum nudum intelligentem, vt in annotationibus ex verbis Mercurij in Pimandro citauimus. Quem animorum concursum non sine stupore considero. Aut enim est ordo à primo homine succedentis & per omnia sæcula delabentis doctrinæ: aut is ille de quo loquimur: Spiritus diuersis temporum interuallis sese in humana pectora insinuans, eundem se omnibus ostendebat. Quod Sapiens ipse testatus etiam est, καὶ κατὰ γενεὰς εἰς ψυχὰς ὁσίας μεταβαίνουσα φίλους θεοῦ, καὶ προφήτας κατασκευάζει. Et singulis, inquit, ætatibus in sanctos animos transiens, amicos Dei, & prophetas facit. Cum Mose autem mirabiliter consentit, vt quasi interpres eius videatur, quòd quem spiritũ ad rerum creationem, & ad opificium aquarum ipse adhibuerit, interpretatur, dicens: fuisse sapientiam. Cùm ergo Mercurius spiritum illum Mosis dicat πνεῦμα νοερὸν λεπτὸν, ille autem sapientiæ laudator, interpretetur sapientiam, diffiniatq; eam spiritum intelligentem, & nudum, certe perspicuũ est, spiritum domini qui ferebatur super aquas, intelligendam esse sapientiam diuinam, quæ ex aquis eas agitans & vt opifices solent, ciens, cælestes formabat substantias. Quod alius antiquissimus theologus ante Mosen, id est Iob, mirabiliter testatur his dictis, Spiritus domini ornauit cælos. Claret ergo spiritum intelligendum esse sapientiam. Admirando autem expleri nequeo, considerans quod reperi sacramentum. Etenim apud Platonicos, tria cùm sint rerum principia: τὸ ἀγαθὸν, νοῦς, ψυχή. Excellentissima primáque Bonitas: Mens, siue Intellectus: Animus, vel animatio: eaque à vetustissima theologia (nam & apud antiquissimos habentur) descendant: tam priores illi, quàm posteriores cogniti & comperti sunt primum intellexisse fontem bonitatis, ac diuinitatis Patrem ac genitorem: secundũ ipsum Filium, quem mentem genitam ab æterno à patre, ipsam autem mundi, omnémque rerum genitricem dicebant, vt nostrarum conformationũ libri ostendunt. Hanc mentẽ cùm Anaxagoras, cæteríque ante eum complures ad mundi creationem adhibuerint, spiritus autem apud Mosem sit, id quod apud Anaxagoram mens, hunc autẽ spiritum sapiẽtiam Dei diffiniat, deinde fateatur eam esse, ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτὸς ἀιδίου, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ Hoc est, Radius est luminis æterni, & speculum virtutis diuinæ carens omni sorde, & imago bonitatis eius. Ex his apparet filium Dei esse, quẽ spiritum super aquas dixit Moses. Mens enim apud Græcos theologos, est filius Dei, ad creandum cælum & terram adhibita, apud prophetas spiritus domini exornat cælos, est sapientia, est radius, & speculum diuinę bonitatis, quemadmodum videlicet apud Græcos, qui mentem à summo bono fulgere dicebant. Sapientia autem & radius summi genitoris est filius. Ergo hunc Moses dixit & spectauit quando ait, & spiritus domini ferebatur super aquas: eodem enim omnes consensu filium Dei, cæli & rerum creatorem asserunt, diuersis eum nominibus, sed eundem sonantibus, appellantes. Anaxagoras νοῦν, intellectũ, mentem rerum ornamenta depromentem: Moses spiritum domini: Salomon, sapientiam: Philon, siue Salomon, & sapientiam, spiritum purissimum, & intelligentem, tum radium & exemplum, imaginémque summi boni, summáque concordia decernitur ab omnibus cæli conditio filio Dei. Siquidem & alius propheta, eundem & verbum Dei, & spiritum eius perinde atque Moses, appellans, adscribit ei cæli & omnium syderum constitutionem. Verbo ait domini cęli facti sunt, & spiritu oris eius omnis ornatus eorum, vt habet Hebraicũ צבאם Zobaam. Quam sacrosanctam theologiam, mirabiliter demiror etiam Orpheo fuisse perspectã, qui & verbum Dei commemorauit & formatorẽ eum dixit vniuersi, ad filium scribens:

Εἰς δὲ λόγον θεῖον βλέψας τούτῳ προσέδρευε
Ἰθύνων κραδίης νοερὸν κύτος. εὖ δ' ἐπίβαινε
Ἀτραπιτοῦ, μοῦνον δὲ ἐσόρα κόσμοιο τυπωτήν.
Inque Dei verbum aspiciens, huic semper adesto,
Defigens animi altas luces, perge viámque
Rectam & qui solus dedit orbi, cerne, figuram.

Mercurius Trismegistus. | *Iob ante Mosen.* | *Iob 26.* | *Tria principia rerũ.* | *Pater.* | *Filius.*

D | E | F

In verbum

A In verbum diuinum mundi formatorem hortatur filium Musæum, semper intueatur, Formatorem mundi, dicẽs sicut Anaxagoras νοῦν intellectum, quam digessisse Chaos, formámque mundo dedisse semper prædicabat. Quod & Platoni fuisse cognitum, est supra quàm dici possit admirandũ. Cui notum fuit ornatũ, & certos ac cõstantes cęli motus à verbo diuinissimo fuisse repertos. In Epimonide: μήτε τινὰ χρόνον ἀτιμάζωμεν, ἐν ᾧ διεξέρχεται τὸν αὐτοῦ πόλον ξυναποτελῶν κόσμον, ὃν ἔταξε λόγος ὁ πάντων θειότατος ὁρατόν. Neque tempus, inquit, vllum stellis venerandis præscribamus, in quo vnaquæque proprium orbem conficiens ordinem absoluit, quem spectabilem, oculisque notum omnium diuinissimũ verbum instuit. O Deum immortalem assertorẽ tam clarum esse Platonẽ Hebraicę theologię. Hebraica enim theologia dicit: Verbo domini cælĩ facti sunt. Plato autem, diuinissimum verbum, motus illos cæli rationésque cælestes ordinasse. Si enim motus, vtique & ipsa corpora mota, & orbes eorum. Vt etiam agnoscas spiritum apud Mosem, subito in vestibulo creationis ascitum, esse sapientiam diuinam, quæ more Hebraicæ linguæ dicitur spiritus. Latini quoque ingenium spiritum dicunt. Hanc autem sapiẽtiam esse filium Dei, & filio Dei datã ab omnibus sæculis, à toto mundo, ab omni philosophia concorditer rerum creationem, testes sunt intonantes & sæpe in aures nostras idem repetentes permulti. Hoc enim est quamobrem filius dei appellatur cõcorditer ab omnibus λόγος id est verbum, ratio, principium, inuentio, *Filius Dei*
interpres Dei, missus ad rerum creationem. Hunc Caldæi, Sibyllæ, Mercurius, Orpheus, *cur λόγος*
Plato, Philon, Numenius, Amelius, rerum creationem appellant, celebrant, adorant, ex- *dictus.*
B presse dicentes ei datam à patre rerum creationem & administrationem: patrem esse summum bonum, summam diuinitatis arcem, habentem filium, quo tanquàm ministro, nuncio ad omnia vtatur, ad creationem primum, tum administrationẽ & prouidentiam. Pauca quædam ex fontibus eorum delibabo. Nam Sibyllæ, & Orphei, & Mercurij, tum nostri sæpe, tum cæterorum libri demonstrant testimonia. Philonem autem ac Numenium hæc confitẽtes scias, filiũ esse Ideam Idearũ, Ideam archetypã, originariã, vt filius Dei, sit quasi mundus νοητὸς intellectualis mundus, idealis ille mundus, illa ratio rerum vasta, vniuersalis, plena originũ, fons originũ, εἰ δέ τις ἐθελήσειε γυμνοτέροις χρήσασθαι τοῖς ὀνόμασιν, οὐδὲν ἂν ἕτερον εἴποι τὸν νοητὸν κόσμον, ἢ θεοῦ λόγον, ἤδη κόσμον ποιοῦντος. Quod siquis velit, inquit, loqui nudius & apertius, remota omni obscuritate, nihil aliud dicat esse mundum intellectualem, vel idealem, quã verbum Dei creantis ipsum mundum, ait Philon: vt ostendat perfectissimum archetypum, vniuersalémque rerum rationem verbum Dei, qui & sapientia Dei. Iuréque Deus creaturus mundum, per verbum suum, & sapientiam suam creauit, in qua erant omnium rerum idealiter, virtute quadam diuina, origines, atque primordia: & iure narraturus creationem rerum Moses, nominauit ante omnia hanc sapientiam, eam appellans iuxta sermonem su- *Deus, spiri-*
um, spiritum. Quem idem Philon, propter luminum cælestium creationum, propter eo- *tus, sapien-*
rum creandorum scientiam cum illo insitam, & natam, existentémque semper παναύγειαν, *tia.*
quasi luminositatem, omniluminem vocat. Eidem dicit datam à patre omnium rerum administrationem, appellans eum legem vniuersi, & ὕπαρχον magistratum, officijs Dei patris
C sui fungentem. Orientem quoque iuxta Zachariam, iure eum appellari, quia primogenitus prodit ex ore patris. τοῦτον μὲν γὰρ πρεσβύτατον ὁ τῶν ὅλων ἀνέτειλε πατήρ, ὃν ἑτέρωθι πρωτόγονον ὠνόμασε, καὶ ὁ γεννηθεὶς μέντοι μιμούμενος τὰς τοῦ πατρὸς ὁδοὺς πρὸς παραδείγματα ἀρχέτυπα τὰ ἐκείνου βλέπων ἐμόρφου τὰ εἴδη. Hunc antiquissimum (id est æternum, vt Hebraice solet dici, qui antiquum dicunt æternũ, & mundi æternitatẽ, Kadmut, id est antiquitatẽ) hũc, inquit, ęternum genuit pater omnium, quem alibi vocat primogenitum. Genitus autem ipse imitans vias paternas, & ad exemplaria eius respiciens, creauit species. Sic ille. Intelligimus creationem esse primogeniti filij, vias paternas imitantis. Hæc est enim doctrina etiam Christiana. Ergo formator ille apud Mosen spiritus, est filius Dei primogenitus, sapientissimus, patris sui imitator. Numenius autem Pythagoreus, quod maxime est admirandum, ait patrem vacare ab omni opere, data filio omni creatione & administratione, totiúsque regni prouincia. τὸν μὲν πρῶτον θεὸν ἀργὸν εἶναι ξυμπάντων, καὶ βασιλέα, τὸν δημιουργικὸν δὲ θεὸν, ἡγεμονεῖν δι' οὐρανοῦ ἰόντα. Cito enim Græca, vt sit apud omnes, quod testor, clarum, fidele, pluraque philosophatur eximia, stupenda, profundissima de patre fonte diuinitatis, de filio creatore, quem mirabili consensu, omnes Platonici, sequentes antiquissimam theologiam, vocant δημιουργὸν opificem, propter creationem, quam omnes sciebant esse filij Dei, Ac Plotinus interpretans Platonem, qui in epistola ad tres amicos, vocat filiũ Dei, αἴτιον, id est causam, propter creationem, mirabilia

disserit, quæ si citarem, quoniam copiosissima sunt, non carerem reprensione. Ad alia ait D δημιουργὸς γάρ ὁ νοῦς αὐτοῦ. Opifex ait mens eius est, scilicet patris. En quem Anaxagoras mentem Plato opificem in Timæo dixit: hunc filium Dei, vel Deum secúdum, vt illi loquebantur, dicit Plotinus: cùm vero ait, κρεῖττον ἁπάντων νοῦς, ἐπὶ τ' ἄλλα μετ' αὐτόν, Ante omnia mens, & melior omnibus, quia cætera post illam. indicat creationem per mentem, supra quam ex sententia Platonis confitetur esse summum bonum, ipsum nempe patrem, ipsam autem mentem, omnium aliarum rerum primam. Obseruemus igitur apud Platonem sequentem veterem theologiam celebrari Deum, λόγον δημιουργὸν, νοῦν, αἴτιον, opificem, menté, causam, verbum, quæ sunt nomina filij Dei, exponétibus etiam ipsis Platonicis, & veritate ipsa manifesta. Nam Plato vbi commemorauit causam, scilicet in epistola, patrem quoque istius causæ expressit. Ergo sunt hæc nomina filij Dei, propter creationem, quam ei omnis lingua, omnis philosophia concorditer ascribit. Sic & Basilius magnus putat hic spiritum appellaram esse potuisse efficaciam, operationémque diuinam his verbis, εἰ δὲ πνεῦμα θεοῦ καὶ τὴν ἐνέργειαν λέγει, λέγεται γὰρ πνεῦμα καὶ ἡ ἐνέργεια οὐκ ἀπόβλητος ἔσται. καὶ γὰρ ὁ θεὸς τῷ μωσῇ προστάττει προσθεῖναι τοὺς ἑβδομήκοντα, τοῦ μωσαϊκοῦ πνεύματος μέρος ἀποσχόμενος αὐτοῖς μεταδοῦναι. Est auté hæc efficacia Dei, filius eius. Postremo Aristobolus, qui tempore Ptolomæi floruit, explicans theologiam Hebraicam apud supradictum regem, commendat sapientiam diuinam, quam quidam ex peripateticis scripserint esse λαμπτῆρος τάξιν, quasi splendorem quendam, & radium, & lucem. Pulchrius auté & clarius noster inquit Salomon πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς αὐτὴν ὑπάρχειν, eam fuisse ante cælum & terram. Sic claret quem ante lucem, ante cæ E lum, ante omnia, nominauit Moses, fuisse sapientiam Dei. Huic à patre rerum creationem datam dixere Caldæi: huc Amelius vocans verbum Dei, & admirans quæ de eo scripsisset diuus Ioannes, quem barbarum nuncupat, affirmat ante chaos, in ipso chao stantem, quod ipse ait ἀταξία καὶ τάξει, digessisse, moderasse, decorasse. Hanc etiam ob causam, omniú pulcherrimam Salomon appellat sapientiam, & quod cæteri omnes de rerum ornatu per mentem effecto protulerunt, hoc respiciens idem, vocat ipsam sapientiam τοῦ κάλλους γενεσιάρχης, quod sonat pulchritudinis artificem, genitricem, inuentricem, principium pulchritudinis. Denique quem spiritum spectauerit Moses, optimus interpres erit Poëta Latinus, qui eundem vocat mentem, ac spiritum:

Virgil. 6.

Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Idem igitur est spiritus atque mens. Probauimus autem apud vetustissimos Græcorum theologos, quorum Plato, Platonicíque sententias sunt secuti, mentem esse filium Dei. Primum principium ad res creatas, secundum ad summum bonum, & patrem. Hæc etiam omnia cum Hebræis mirabiliter consentiunt, qui imprudentes, & secretis quibusdam machinis ad se veritate eos attrahente, confessi sunt duo miranda: primum, per secundum principium creatum esse cælum & terram: deinde per sapientiam, ex quo vt dixi, imprudentes per filium Dei, cum Græca antiqua theologia & christiana confitemur omnia creata. Colligitur autem ab eis hoc mysterium ex litteris, ex quibus exacte solent philosophari: etenim, In principio creauit, Hebraice dicitur, Breshith bara. In alphabeto autem Hebraico, Beth, quæ est secunda litera, duo, vel secundum significat. Reshit autem denotat principium. Igitur Breshith, idem est atque secundum principium. Ergo dicit Genesis: Secundum principium creauit cælum & terram. Hoc autem secundum principium est filius Dei, quem dixere antiqui mentem, creatricem mundi. Primum principium, summum bonum: secundum, ipsa mens. Aliud super eo mysterium est apud antiquos Hebræos: sunt apud eos decem sephiroth, idest decem loca, ad quæ reducunt omnes res diuinas, vt sint quasi decem fontes totius theologiæ. Perinde si quis constitueret summum bonum, deinde ipsam mentem, tum animam. Sic apud eos disponuntur quædam eiusmodi. primus fons vocatur corona altissimi, vt sit quasi summum bonum, ipséque altissimus pater, quem antiqui concorditer τὸ πρῶτον primatum, primam naturam, primum esse vocitarunt. Secundum locum possidet ea quæ dicitur, cochmah, id est sapientia. In hac igitur vel per hanc dicunt omnia creata, allegantes dictum Salomonis: Dominus sapientia fundauit terram. Me autem non dicere fictitia, præter alia, videre hæc potes apud Ramban, antiquorum, sensa exponentem. Ex quo intelligimus creatorem illum apud Mosen esse secundum principium, esse sapientiam, esse filium Dei, qui secundus est à patre, per quem omnia creata, vno ore autores sunt omnes. De quo pro cæteris Græcis con-

Secundum principiũ. F

cordans

Acordans cum his omnibus, Serapion. τίς ἡ ἀρχὴ τῶν πάντων εἰμὴ ὁ κύριος καὶ σωτὴρ πάντων Ἰησοῦς χριστὸς, ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ἐν αὐτῇ οὖν, τουτέστι λόγῳ αὐτοῦ ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐποίησε. Quod est principium omnium, nisi dominus & seruator omnium IESVS Christus, qui est primogenitus omnis creaturæ? Per hoc igitur principium, id est per verbum suum, Deus creauit cælum & terram.

Ferebatur super aquas.

QVid spiritus faceret super aquis, quæve esset commotio, quam vox Hebraica denotat, non quidem Moses declarat, sed oraculis cæterorum prophetarum quibus erat & theologia Mosaica probe nota, & in illa vestutate cui quanto propius ad originem mundi accederet, tanto erat notior, florebant, innotescit: ex theologia Iob & Salomonis ostendo. Primum non prophetarum modò, sed omnium penè gentium litteris prædicatur, cùm Deus mentem ad creationem eius, quem postea mortales cælum & mundum dixerunt, adiecisset, fundamentum ante omnia, ante cælum & astra, ante solem & lunam, ante aërem, antequam esset quicquam, terram ex nihilo & in medio nihilo, vbi nihil erat, quod postea mundi medium fuit, posuisse. Hoc cum primis testantur tres magni theologi, quorum sum ego interpres, Iob, Dauid, Salomon, prior in sua theologia ad hunc modum: *Iob. 26.* Qui extendit aquilonem super vacuum, & appendit terram super nihil. Extensam terram super vacuum affirmat, vacuum appellans id quod erat ante terram, ante mundum: erat

B autem nihil, erat vacuum: Neque locus erat, neque corpus locatum. Dicit autem aquilonem, pro tota terra, præcipue verò aquilonem, quòd cùm terra sit corpus vastum, longéque porrectum, partes latissimas habens, id in creatione paulatim coaluisse sicut cætera, sicut arborum & animalium corpora, necesse est. Vt autem in corpore animalium, in arboribus, in rebus artificiosis item, quædam partes prius quædam mediæ, aliæ postremæ formantur: sic oportet totam terram ab aliqua parte fuisse inchoatam. Hæc pars appellatur aquilo, pars scilicet prior, & altior, & vbi homo creatus inque lucem editus, & tota posteritas eius vixit. Ab hac parte qua terra consurgit, Mundus vt ad Scythiam, Riphæásque arduus arces Consurgit, premitur Libyæ deuexus in Austros. Vocatur etiam à Salomone ראש עפרות caput apharot, id est terræ limosæ, caput terræ nascentis. Hieronymus transtulit cardines terræ, principium scilicet, ab aquilone, terræ creandæ principium, & vt terra fuit mundi fundamentum ac basis, sic terræ totius fuit aquilo, pars editior, ac melior, & habitabilior. Idcirco hæc & primum aquis detecta, & homo illic creatus est, & tota vixit antiquissimorum hominum natio. Nam cæteræ terræ ante diluuium non sunt habitatæ, & forte nondum detectæ aquis erant, sed paulatim, est in sese mare coactum, quanto magis humanum genus augebatur. Ab hoc igitur principio terra super nihilo fundata est, nihil erat, vbi glebæ illæ infigebantur, vbi cæmentum illud iaciebatur. Quid dico vbi? cùm & ipsum non adesset. Hæc vanitas, & nihil, quod terram antecessit, vbi terra fundata est, appellatur Hebraice Thohu. Et vt loquitur Iob di-

C cens, Super nihilo terram esse fundatam, sic forte cogitauit Moses cùm dixit, Terra inanis & vacua. Ante scilicet quàm conderetur, & vbi condita est terra, nihil extabat, rerum erat carentia, quasi diceret, Cùm terra creata est, omnium rerum fuit absentia, ipséque arbitror eundem prope sensum esse Iob & Mosis de Thohu, Aliud testimonium super hac re è theologia Iob, est cùm interrogat eum Deus, Vbi eras cùm fundarem *Iob. 38.* terram? Quo loco est expressissimum, in Hebraico verbum iasad, quod fundamentum, *יסד* fundationem, inchoationem quasi ædificiorum, quibus magnæ moles sustineantur, significat. Hoc testimonio, magnitudinem diuinitatis suæ Deus ostendit, quòd iacere & inuenire totius mundi tale ac tantum potuerit fundamentum. Hanc rationem, quoniam stupenda, propéque incomprehensibilis erat, humana scientia nec quibus ferramentis ac vectibus vsus tantam molem posuisset, nec vnde extrahere potuerit, posset intelligi, Deus in testimonium potentiæ suæ citat. Ostendit igitur quondam terram, super nihilo constipatam habuisse principium. Quis, ait ibidem: posuit mensuras eius? Quis tendit super eam lineam? More scilicet artificum, qui vel columnas, vel quadrangula, vel rotunda corpora formantes, lineis & perpendiculis vtuntur. At Deus cùm pulcherrimam, imménsæque magnitudinis orbem tornaret, quibus artibus, quibus instrumentis id fecerit, intelligi non potest. Poëtæ quoque, qui non fine afflatu loquuntur, hoc sunt admirati & confessi:

Ouid. 1. Metam. *Principio terram, ne non æqualis ab omni* D

Parte foret, magni speciem glomerauit in orbis,

De laudib. Stilicon. *–Tellurem medio librauerit axe.* Claudianus.

Persequitur Iob terræ miraculum. Cui columnæ & bases eius nituntur? Aut quis illi angulares lapides iecit? Vbi sunt, inquit, columnæ, & anguli quibus sustineatur? Si super nihilo fundata est, quibus porticibus, more mortalium ædificiorum, sustinetur? Aliud testimonium apud Iob de creatione terræ totiúsque mundani opificij fundamēto est, cùm ait: Iob. 38. Quando fundebatur puluis in terram, & glebæ eius compingebantur. Quo loco primum sciamus, pro puluere Hebraice esse עפר aphar, quæ fuit terræ natura, dum esset aquis concreta, nondum arida, nondum habitabilis. Præclare igitur ait, Hebraicorum enim pondus verborum examinari debet. בצקת עפר למוצק Quod quanquam noster interpres elegantissime reddidit, proprie tamen sonat, Dum funderet humum infusionem. Quibus verbis, quæ terræ, dum crearetur, natura fuisset, demonstratur. Glebæ enim erant fusiles ac cœnosæ, & limosæ, lentæ, vt quasi funderentur, dum in sese constiparentur. Eóque dicta est ab antiquis hyle, id est limus, & ipsam hylen ijdem veteres autore Plutarcho, dixerunt τρεπτὴν, ῥευστὴν, ὅλην δι' ὅλης, ἀλλοιωτὴν, μεταβλητὴν. Versatilem, fluxam, totam per totum, mutabilem, & tractabilem. Audierat enim hæc in antiqua theologia. Limus ergo funditur, & spargitur, spargebatur autem ille limus à Deo tanquam fons erumpens, eratque eius creatio quasi quædam fusio, fluxúsque lentarum glebarum, qualis est tota inferne terra. Talis enim fuit terræ natiuitas & conditio, qualis arborum, ossium, carnis, anima- E lium. Principio ossa antequàm durescant, medulla sunt lenta, fluxa, liquabili. Arborum cortex, antequam durescat, succus est, in medullis contentus, liquabilis, fluxus. Sic caro antequam durescat, est chymus, est sanguis. Lapides quoque & metalla, primum sunt lenta, fluxáque materies, omnia autem calore durescunt. Talis fuit cum nasceretur terra. Quam conditionem ac naturam adhuc retinet, quippe quæ in profundis partibus, tota cœnosa est, ac limosa. Hæ glebæ liquabilis terræ, tanquàm creta nascentes cogebantur à Deo, & in seipsas adducebantur. Ac vox illa Iob muzak est etiam apud alios pro eodem. Regum primo. Domini enim sunt cardines terræ, & posuit super eos orbem. Hebraice, pro cardines terræ מצקי ארץ fusiones terræ. Vides eum dicere superfusiones terræ, id est fundamenta, fluxa, lenta, lutulenta, iactum orbem. Alia ex hoc theologo testimonia non cito. Superest Dauid, qui ait: Initio terram fundasti. Dixit initio, quod Hebraice lephanaim לפנים, id est prius, anterius, in priore opere. Primum, inquit, opus tuum terræ fuit fundatio. Hæc terræ fundatio, ante dies facta est. Nam tunc dies esse cœperunt cùm sol creatus circum globum terrarum vehebatur, vicissim eum more lucernæ irradians circumeundo semper, portata semper circum terras hæc lucerna. Terra igitur quando fundata est, nondum dies erat, spatium erat aliud quoddam, quod vocatur initium, vel antecessio, seu principium. In hoc principio creauit Deus cælum & terram, vocatur Hebraice reshith & lephanaim: quæ quidem vocabula, etiam de cæteris dicuntur, quæ ראשית inchoantur. Itaque terra non est in die creata: nam dies fuerunt post creatam terram. F Terræ autem creatio, proprio nomine dicitur fundatio, quo, & inchoamētum omnis mundanæ molis designatur, & rerum omnium profundum ac meditulliū. Rursum hoc ipsum Dauid respiciens dixit, opera diuina commemorans: Qui fundauit terram super stabilitates suas. Quo loco est vocalissimum fundationis verbum יסד iasad. Stabilitates autem similiter atque Iob dixit, eodem eas atque ille sensu appellans מכונים meconim, quasi bases, stabilimenta. Iob autem ארונים columnas. Quæ sint autem hæ, non aliud dicendum, quàm quod poëta docuit, Ponderibus librata suis, & philosophi hoc esse medium mundi naturale dixerunt, sicut naturalis in altum ignis ascensus. Verum istorum ratio assignari non potest, nisi ad sapientiam, spiritúmque eum refugiamus, qui ipsam quoque terram reperit, traxítque è nihilo. Reliquus est Salomon, duóque eius de fundatione terræ cito testimonia. Primum quoniam nullum potest principium considerari, vt è nihilo terra prodiret, sapientiæ diuinæ vires admirans dixit, vt superius demonstratum est, Dominus sapientia fundauit terram: éstque ibi solita vox יסד iasad. Sola mirabilis illa, & infinita sapientia potuit quod non esset, exculpere & depromere, & veluti omnium initium, ac fundamentum totius ædificij iacere. Addit Salomon sociam fuisse Dei, in omni creatione sapientiam demonstrans. Quando appendebat fundamenta terræ: Hebraice, non quòd interpres optime non reddiderit, sed vt ipsa verba noscantur

ארץ מוסדי בחוקו bechuko mosede arez. Hoc est, cùm ordinaret, instrueret fundamenta terræ. Vnde חקות chukoth, præcepta, instituta, mores, ordinationes. Omnia quæ ordine certo, certáque lege formantur: sic certa lege & ordine, terræ fundamenta iaciebantur. Post fundatam terram, ante dies, ante cælum, ante solem, abyssus siue vis aquarum penè infinita creata est, de cuius creatione eam ob causam neque Mosen, neque cæteros prophetas, nihil arbitror dixisse, quòd creationi terræ quæ limosa, & hyle fuisse traditur, hæc item creatio sit adiuncta. Tum si de abysso & aquis est locupletissima mentio, contineri autem nisi terra aquæ non possunt, traditur autem expresse terræ creatio & fundatio. Profectò cum creatione terræ intelligenda est aquarum creatio. Terra igitur & aqua simul creata, simul fundata, quod & poetæ confessi sunt, etiam sacrarum litterarum ignari: Ouid. 1. Metamor.

Principio terram, ne non æqualis ab omni,
Parte foret, magni speciem glomerauit in orbis:
Tum freta diffudit.

Aqua igitur vel abyssus etiam creata est, duóque cito testimonia. Primum locupletissime multis verbis testatur Iob. Apud quem de creatione & opere mirando suo, Deus differens. & vt in omni creatione prima fuit, sic primum commemorata fundatione terræ, mox adiecit: Quis conclusit hostiis mare, quando erumpebat, quasi de vulua procedens, cùm ponerem nubem vestimentum eius, & caligine illud quasi pannis infantiæ
B obuoluerem? Circundedi illud terminis meis, & posui vectem, & hostia, & dixi, Vsque huc venies, & non procedes amplius, & hic confringes tumentes fluctus tuos. Hucusque sublimis theologus, cuius testimonio natales maris panduntur, conditio, leges. Natales quidem, quòd similiter dicitur erupisse, vt de vulua progreditur infans. Erumpebat autem è nihilo, quemadmodum & ipsa terra. Terræ creatio dicitur יסד iasad, fundatio. Aquarum autem גיח, id est eruptio, inundatio. Quasi igitur è quadam vulua mare fluebat, non quidem, vt nunc ex aliquo loco, sed è nihilo. Ab illa eruptione, forte vocata est abyssus, Hebraice thehom, id est resonans, tumultuans, quem fragore ac tumultu, eam in erumpendo verisimile est fecisse. Conditio autem declaratur, quòd statim natum, caligine circundatum est. Quæ res & à Mose describitur. Tenebræ, ait, erant super faciem abyssi. Nec putes tenebras, & hanc caliginem, & nubem, veras tenebras, & aërem caliginosum fuisse: sed tetra fuit, horridáque omnis cæcitas ac priuatio. Nondum enim erant dies, non iucundissima lux, non sol, non luna, syderáque cælestia. Hæc priuatio dicitur ab antiquo theologo, nubes, caligo, ערפל araphal, id est obscuritas, horror, à Mose חשך tenebrositas, exponitúrque ac declaratur theologia Mosis, à theologia Iob, quia dicit vterque super mare siue abyssum, horrorem, & tenebrositatem, tetrámque caliginem fuisse. Leges autem declarantur mari præscriptæ, quòd dati sunt termini à Deo, dati montes altissimi, & immensorum saxorum aggeres, ac munimenta, ad quæ mare insanum procurrens, reflecti cogitur, vltra procedere non potens. Factique sunt
C hoc consilio montes, vt mare primum coërcerent, tum hæc in terris esset montium, & camporum iucunda varietas, pluráque alia commoda. Nullúmque ferè est mare, si pristinum statum respicias, cui aërij montes, fortissimáque scopulorum mœnia non impendeant. Hæc hostia, hi vectes à theologia commemorati. Sequitur testimonium Salomonis, apud quem æternitatem suam prædicans, sapientia se ante omnia fuisse dictitat. Nec dum erant abyssi, & ego iam concepta eram. Nec dum fontes aquarum eruperant. Quando librabat fontes aquarum, & legem ponebat aquis, ne transirent fines suos. Ante mare, abyssúmque gloriatur se fuisse sapientia. Quod si fuit ipsa ab æterno, fuit etiam ante mare & abyssum, creatum vtique est mare quoniam æternorum nullum anteit alterum. Abyssos ergo numero multitudinis vocat, infinitos propemodum illos cumulos aquarum, quæ vna cum terra creatæ, circunquaque per omnem, ac super omnem terrarum orbem sunt proiectæ. Ipsum hoc clarius exprimit, cùm addit: Et librabat fontes aquarum: pro librabat, Hebraice בעזוז baazoz firmabat, stabilibat, fontes autem dicit abyssi, primas illas aquarum nascentes, & è nihilo scatentes origines. Firmabat autem & solidabat tum in profundis terrarum cauernis, tum eas ipsas inter se cogens. Creata igitur terra & aqua, quod ab omnibus constanter affirmatur, & fundata quidem & subiecta ac substrata terra, aquis autem altissimis superiectis, quas propter innumerabiles, earum copias, abyssum, & abyssos appellant, ac Mose & Iob affirmantibus tenebras de-

Hostia & vectes maris quid.

super teterrimas inhorruisse: quid postea factum fuerit, ex eorundem theologorum testimonio est demonstrandum. Moses ergo dicit, diuinum spiritum super aquas, concitationem, motúmque fecisse. Declaro ergo quid senserit Moses auxilio & face reliquorum prophetarum. Spiritum domini diximus intelligendam esse sapientiam, ingeniúmque diuinum. Siquidem & nostri spiritum appellant sensum, ingenium, solertiam, sedibus æthereis spiritus ille venit. Quid is spiritus super aquas à se concitatas ageret,
Iob 26. ex theologia Iob & Salomonis ostendo. Iob qui parem cum Mose tenorem in describenda creatione fuerat secutus, terræ è nihilo fundatione, aquarum eruptione desuper, tum tenebris commemoratis, addit: Terminum circundedit aquis vsque dum finiantur lux & tenebræ. Qui locus quem præ se ferat sensum clarius patet ex Hebraico. חק חג על פני מים עד תכלית אור עם חשך. Hoc est, disposuit sphæram super faciem aquarum, vsque dum finiatur lux & tenebræ. Hic non pro figura mathematica reperta, hecatombe sacrificanda esset, vt dicitur fecisse Pythagoras, sed magnæ gratiæ habendæ illi spiritui, quem inuenimus quid ageret super aquis, Sphæram videlicet orbémque cælestem, tendebat. Maximúmque habent Hebraica verba pondus, súntque valde perpendenda. Primum ait חק chok, quod declarat, ordinauit, disposuit, digessit, locauit quod maxime congruit cælestibus, quorum est inexplicabilis ordo. Deinde est חג chag, sphæram, orbem, ambitum, circuitum. Hinc ea voce circinnum vocant Hebræi, Deinceps על פנים, Super facies aquarum. Moses autem de spiritu Domini, ferebatur ait, alpene hamaim, eisdem verbis, eodem ordine, & sensu, Ac Moses dicit, quòd spiritus diuinus, merachephet, super facies aquarum. Quid valeat, quidve sonet, quid respiciat, merachephet, offero tibi duos sapientissimos interpretes, Iob & Salomonem: nunc Iob, Salomonem postea. Ferebatur ergo, Hebraice merachephet, non est aliud nisi chok chag, id est orbem, seu circum extendebat. Hoc laborabat solertissimus spiritus, is erat motus eius, stupendum scilicet infinitæ considerationis opus cæli. Hoc respiciens apud eundem Salomonem, diuina sapientia, & spiritus ille Mosaicus
Eccle 24. de se prædicat: Gyrum cæli circuiui sola. Quòd hæc vox chag, orbem cælestem desi-
Iob 22. gnet, ipse idem Iob paulo ante testatur: Et circa cardines cæli perambulat, pro cardines cæli, Hebraice חג שמים chog shamaim, super facies autem aquarum hæc moles à prudentissimo spiritu tendebatur (est enim & istud profunde considerandum) quòd aquarum vastitas, in tantam altitudinem ascenderet, vt earum summa facies eo in loco esset, vbi cælum est extensum, vt quasi cælestis orbis aquas contingeret. Possumus autem quoniam ex aquis ætheriam substantiam, quæ dilucida & perspicua est, coalitam & defæcatam meminimus, non quidem contigue super aquas cælum extensum arbitrari, sed dum moles cælestis conderetur, tantum ex aquis fusse detractum ac subsedisse, quantum orbes illos ætherios crearet, extenuatam in illos aqueam naturam, reliqua aër & mare esset. Si enim potest natura in purissimam chrystallum aquas mirabili modo constipare, & in tenebris lucentes quosdam purissimos lapillos ex aquis eadem natura fecit: quid poterat Deus, omnium naturarum maxima natura, repertor. Prosequitur Iob: Vsque dum finiantur lux & tenebræ. Ex intima philosophia locus: ea enim sapientia, ea prudentia, & eo vsque factus, & protractus est orbis cælestis, super quo soli esset incedendum, quousque legitimum lucis & tenebrarum procederet interuallum. Tantum est autem noctis ac diei spatium, quantus est desuper orbis, per quem sol circumeundo, noctes ac dies efficit. Quod si duplo latior ambitus ille cælestis esset, duplo item noctes, diésque maiores, quia deferetur, orbe illo superno sol, circunquaque labens per cælum. Latius igitur solis iter, eóque tempus etiam diuturnius. Quoniam igitur id noctium dierumque interuallum, éaque vtrusque intermissio quærebatur, quæ terris prodesset, non noceret, eousque protractus & extentus est solaris orbis, quousque vtiliter noctes & dies vicissim interquiescerent. Obiter hoc loco apud Iob duo maxime consideranda succurrunt, de luce, & aquis. Expresse enim & clara voce fatetur theologus, super aquas tractum esse orbem cæli: ex quo intelligimus, quod Moses dixit inter aquas supernas & infernas positum cælum, non esse sentiendam sphæram cælestem, orbémque syderum, sed aliud quoddam cælum, nimirum aërem, aëreos tractus, regionem aëream quæ post solem est creata. Docet enim Iob (quod & Salomonem fateri paulo post ostendam) super faciem aquarum immensarum, ac primordialium, gyrum, vel circum, siue orbem cæli à Deo fuisse dispositum: non inter aquas ergo, sed super: illud autem Mosis inter aquas

A aquas, quod testimonium est clarum & perspicuum. De luce autem admonemur expresse, quòd quam lucem dixit Moses principio creatam, intelligenda est lux solis, sol scilicet ipse: Hócque pluribus de causis. Post enim terras fundatas, post commemoratas aquas, asserit Iob desuper orbem, quo lux & tenebræ finirentur extensum. Moses commemoratis terra & aquis, ait lucem esse, spiritu diuino super aquis operante, creatam. Tum hanc lucem diem appellasse, tenebias noctem. En causam Iob declarat, cur sit orbis creatus, vt sol delatus eò, dies & noctes vicissim efficeret. Paulò autem post eodem loco Iob ait, spiritus eius ornauit cælos. Ergo spiritus ille Mosis, cùm super aquis operaretur, cælum creabat, certe ipsum solem quem creabat spiritus ille diuinus opificans Mosésque eum appellat lucem, Iob cælum, & chag, id est, gyrum, ambitum. Intelligo autem solem & orbem eius pariter. Vt qui dixit solem creatum siue lucem, necessario orbem quem Iob expresserit, comprehenderit. Venio ad testimonium Salomonis, quod verbis & sensu idem prope est, atque illud Iob. Opera mundi antiqua narrans sapientia dicit de Deo: Quando certa lege & gyro vallabat abyssos. Vt sensum priorem & verba Iob recognoscas, Hebraica profero. בחוקו חוג על־פני תהום Hoc est. Dum ipse gyium, vel circum, super facies abyssi. Verba in Hebraico eadem sunt atque illa Iob, cok, chag, vel chug, al pene thehom. Iob dicit positum gyrum, al pene hamaim, super facies aquarum. Salomon super facies thehom. Idem enim est abyssus apud vtrunque. Declaratóque loco apud Iob, claret dictum Salomonis. Ecce omnes dicunt super aquas positum ordina- *Proverb. 8.*
B túmque orbem. Ergo dicente Mose, spiritum domini operatum super aquis interpretantibus Iob & Salomone debemus intelligere creationem cælestis orbis. Quod & Moses expressit, cùm statim dicat lucem esse creatam. Cæteri ergo orbem nominatunt, lucem Moses: concurrentibus autem omnibus, intelligimus orbem, solem, lucem, tria simul creata. Orbem Iob & Salomon, lucem Moses & Iob, solem cæteri prophetæ, qui solem & lucem simul commemorant. Spiritus ergo domini operans super aquis, ornauit cælum, orbem, scilicet solis, quo sol delatus, dies & noctes circum terras finiret. Continuo igitur Moses vt dixerat, spiritus domini ferebatur, id est operabatur, subiecit creationem lucis, id est solis. Hoc illud est quod Thales Milesius, maiorum dogmata secutus, eodem præcise modo atque Moses, & quos citauimus theologi locutus est. De quo philosophus noster, Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quæsiuit, aquam dixit initium rerum, Deum autem eam mentem, quæ ex aquis cuncta fingeret. Theologi autem veriores, dicunt super aquis Deum fingentem, non cuncta ex eis fecisse, sed super eis ambitum cælestem tetendisse, quem ex aquis creasse, cùm naturales rationes coarguunt, tum vero hæc ipsa quòd ideo super aquis, quia ex illis. Aquea enim est substantia ætheria. Núncque è terra fit aqua, ex aqua aer ex aëre æther, cælestis autem substantia, ætheria est. Creatum est igitur cęlum a spiritu diuino, idq; faciebat super aquis, hoc moliebatur, operabatúrque. In quo clarissime, & vocalissime de seipsa sapientia, loquens apud Sirak gloriatur: Gyrum cæli circuiui sola, & in fluctibus maris ambulaui. Sed cla-
C rius habet Græce in suo fonte γῦρον οὐρανοῦ ἐκύκλωσα μόνη, καὶ ἐν βάθει ἀβύσσου περιεπάτησα. Gyrum siue ambitum cæli circunduxi sola, & in profundo abyssi deambulaui. Est enim ἐκύκλωσα, malim interpretari, circunducere, circum, orbémque facere, quàm in orbem ire. Illud denique potest comprobare (spiritum, id est sapientiam diuinam, super aquas cælestem orbem tetendisse, Mosem tradidisse, quòd multorum philosophorum ac theologorum consensu cælum ex aquea est natura, in ætheriam substantiam translata) Seuerianus vt in annotationibus ostensum est, τὸν οὐρανὸν τοῦτον οὐ τὸν ἐπάνω, ἀλλὰ τὸν ὁρώμενον, ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν ὁ θεὸς, πήξας ὡς κρύσταλλον, εἰπὼν καὶ ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων ἔπαγε πῆγμα κρυσταλλῶδες οὐρανός. Cælum non supremum illud, sed quod videtur, ex aquis fecit Deus, cogens & stipans instar crystalli, dictóque eius, congelata est materies crystalli similis, cælum in medio aquarum. Quam Seueriani sententiam, secutus est etiam posterior Damascenus Ioannes: ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀβύσσου τῶν ὑδάτων ἐστερεώθη τῷ δεσποτικῷ προστάγματι κρυσταλλώδης οὐσία, ὅθεν καὶ στερέωμα εἰπὼν ὁ θεὸς γενηθῆναι καὶ ἐγένετο, In medio, inquit, abyssi aquarum diuino imperio roborata, firmata est, substantia quædam glacialis. Vnde dixit Deus, vt in medio aquarum fieret firmamentum. Theodoritus item pari sensu se duci permisit, loquens de firmamẽto, ἐπειδὴ γὰρ ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη καὶ ἡ ῥυτὴ φύσις, στεγανωτάτη γέγονε καὶ στερέμνιος. Quoniam ex fluxa aquarum substantia compactum est. Et natura liqualibus durissima fuit, & solida. Hoc ipsum etiam dicitur sensisse Empedocles, de quo *Eccles 24.*

Plutarchus, Ἐμπεδοκλῆς στερέμνιον εἶναι τὸν οὐρανόν, ἐξ ἀέρος συμπαγέντος ὑπὸ πυρός, κρυσταλλοειδῶς, Id est, Empedocles solidum esse cælum, ex aëre coacto ab igne, in speciem crystalli. Idem Plutarchus testatur simile quid Aristotelem sensisse. Ἀριστοτέλης ἐκ πέμπτου σώματος πυρός, ἢ ἐκ θερμοῦ καὶ ψυχροῦ μίγματος. Aristoteles, ait, è quinto corpore, igne, aut calido & frigido cælum constare asseruit. Quanquàm Chrysostomus negat sciri posse, qua substantia sit cælum, τί ἂν εἴποις τοῦτο εἶναι τὸ στερέωμα, ὕδωρ πεπηγός, ἀλλ' ἀέρα τινὰ συνεσφιγμένον· ἀλλ' ἑτέραν τινὰ οὐσίαν, οὐκ ἄν τις ἁπλῶς τῶν εὐφρονούντων διϊσχυρίσαιτο, Quid dicas, inquit, hoc esse firmamentum an aquam gelatam, astrictam, an aërem quendam conglobatum & condensatum, vel vllam aliam substantiam, nemo qui bene sentiat, tam facile asserat. Potest igitur, vt his relictis, ad meipsum reuertar, facile intelligi, quàm recte sit interpretatum, Spiritus domini inferebatur super aquas: Id est, sapientia diuina super aquis & ex aquis cælum moliebatur. Spiritus enim eius ornauit cælum. Ex aquis scilicet solem & alia lumina fabricabatur, in tenuissimam, liquabilémque substantiam eas adducens. Vnde Basilius & sanctissimus Ambrosius cum aliis multis hærent dicto Esaiæ, volentes sibi satisfacere super substantia cæli, qui ait, Fecit cælum ὡς καπνὸν, tanquàm nubem candidam, leue. Quod & ipsum testatur ex aquis fuisse cælum.

Fiat lux.

DEscriptis principus, quorum ad cæteras res cognoscendas scientia est necessaria, creationem aggreditur. Sic philosophi theologíque omnes imitati naturam, primos habent de principiis sermones, tum quid quaque ex his ratione coaluisset, expediunt. Prin- E
cipia sunt indicata ac patefacta, positus ante oculos earum rerum status, quæ comitarentur principia. Ante omnia fuit nihil, post nihil, initia indigesta & informia, post hæc, magna mundi moles. Manus tua omnipotens, ait sapiens, κτίσασα τὸν κόσμον ἐξ ἀμόρφου ὕλης, mundum ex informi materia creauit. Vt in animalium artificiosissimis corporibus, ex vno principio sanguine, fiunt medullæ, carnes, ossa, chartilagines, & quod est omnium admiratione & artificio maximum, fit spiritus & sensus, fit vita sensibilis: sic ex vna massa sunt omnes eductæ res, tanquàm autem sensus & spiritus, purissimum ætherium corpus. Vt sensus ob puritatem & leuitatem altissimas corporis tenuit sedes, sic altissimam mundi regionem occupat æther, quo nihil in omni re corporea est defœcatius. Miraris quòd sydera quorum censes incorruptibilem substantiam, ex eadem massa atque res subiectæ, fuerint nata: sed mirabilius, ex sanguine, purissimos sensus, velocissimos illos, inscrutabilésque motus, tenuissimas sed potestate, virtutéque mirabiles substantias procreari. Ex ea materia sydera constant, quæ luces gignit aërias, quarum si altior esset sedes, si esset & natura incorruptior, idem terris officium atque sydera præstarent. Si sapiens eas artifex validioribus vinculis alligasset, veluti aëriæ stellæ, solésque minores essent. Per tractum cælestem velociter feruntur, lucent & terras illuminant, vt altiores illæ: quantum distat inter lapides, plantas, animalia, quæ vt ex eadem origine terrestri habeant ortum, omnia tamen sunt, in suo genere plurimum disparia, tantum inter aërias, superiorésque luces. Prima igitur ex aquis genita res lucida substantia sint. Hunc fuisse solem, vna tantum deterret, F
plures autem aliæ mutant, persuadéntque nos asserere rationes. Deterret, quòd quarta die satum esse solem, lunam, & stellas, theologus videtur dicere. Quod autem in contrarium, tantum non vociferatu magno, nos attrabunt rationes, hæ cum primis sunt, quòd solus sol (dictus quia luceat solus) lucis corporeæ est genitor, solus is ignis cælestis, vna terrestris mundi lucerna, quam super candelabrum mundi vt ab omnibus videretur, posuit Deus. Deinde cùm à principio cælum ac terras creatas dixerit, gradum hunc primum dans cælo creationis, non possumus non eadem sententia ac cogitatione solem comprehendere. Cum cælo enim creatum esse solem, quoniam sol & stellæ sunt cælum, necesse est. Qui ergo primum dedit locum in creatione cælo, dedit etiam soli. Vastus enim orbis est sol, ne aliud quidem cælum videtur, nisi sol ac sydera. An sint orbes horum corpotum vectores, nec visu perspicitur, nec prodidit Moses, cui consilium vnum fuit, res visibiles describere. Nam cœruleum quod suspicimus aëris immensi est decoloratio. Non videntur autem circumplexi aërem orbes. Non quòd negem orbes illos. Præstantissimum item, mirabilissimúmque opus, omniúmque rerum sensu carentium primum est sol, quem Homerus Διὸς τέκος prolem summi Iouis, Plato filium summi boni, regem luminum cælestium Astronomi, omnium satorem procreatorémque rerum philosophi prædicauerunt. Hunc primum ex aceruo debuit autor producere, cuius illuc incu-

Aincubuisse prudentia cernitur, vt ante particulares effectus, vniuersales causas excogi-
taret. Sicut autem vnde cuncta depromeret, terram & aquas primas iecit: Sic quo aë-
rem, animalia, plantas conderet, solem istarum rerum præmisit genitorem. Deus, sol &
Homo gignunt hominem. Deus, quia solem, hominémque primum creauit, à quo tota
proles semen traxit: sol, quia fouet, alítque terras. Sic leonem Deus, sol, leo, tres causæ
generant: sic item in plantis, Deus, sol, & palma gignunt palmam. Hæc igitur cùm rerum
omnium terrestrium prima causa sit, sine qua nasci, fieríque nihil potuerit, debuit prima
omnium fieri, vt eius auxilio cætera fierent. Illud quidem probat ratio primum extitis-
se, quòd omnium futurum esset causa rerum corporearum, à quo sydera lumen, terræ &
aquæ fœcundas prolificásque vires nanciscuntur: A quo accedente satus, discedente in-
teritus omnium rerum adest: primum rerum gignendarum principium, fons & origo.
Iam in theologia Mosis, idem est nomen, effectúsque solis atque lucis. etenim cùm de
sole scribit idem, Vt luceant super terra, eandem vsurpat vocem, atque cùm prodit primo
lucem fuisse. Illic, fiat or, אור, id est lux: hic lehair להאיר ad lucendum, vel vt luceant.
Præterea cùm dixit, Fiant luminaria, eadem est vox atque eius rei, quæ prior dicitur sata.
Hæc or, illa maor, Maor luminare vel corpus lumen reddens, quod Græce φωστήρ, or ipsa
lux. Nusquam vero nomen solis, qui dicitur Hebraice שמש shemesh vsurpat Moses, cùm
de creatione agit, ne illi quidem, vbi nemo dubitarit eum loqui de sole, quarta videlicet
die, eóque non mirum, nec prima die fuisse ab eo commemoratum. Sed maluit eum tum
B lucem, tum luminare vocare, quòd id esset efficacius nomen, & quamobrem esset crea-
tus ostendens, Mater autem atque altrix, & rebus vt nascantur, & videantur, animalibus
vt oriantur, ac videant causa quemadmodum ait Plato, est lux, amplissima rerum gignen-
darum causa, qua nihil habet mundus iste iucundius, vitalius. Deinde idem esse & apud
Mosen & cæteras gentes lucem atque solem, satis supérque docet loquendi consuetudo. *Sol & lux idem.*
Latini lucem vocant diem, vt ab eodem lucem, atque diem effici monstrent. Moses au-
tem quod maximo est argumento, illam primogenitam lucem fuisse solem, idem munus
huic primogenitæ rei attribuit, atque ei, quæ die quarta est creata. De luce sic loquitur:
Et vidit Deus lucem quòd esset bona, & diuisit lucem à tenebris, appellauítque diem lu-
cem, & tenebras noctem. De luminaribus autem magnis: Fecítque Deus duo luminaria
magna, luminare maius vt præesset diei, & luminare minus, vt præesset nocti, & stellas,
& posuit ea in firmamento cæli, vt lucerent super terram & præessent diei ac nocti, & di-
uiderent lucem & tenebras. Hoc testimonium sole ipso de quo loquimur clarius est, pri-
mogenitam lucem esse solem. Vtrique datur munus fugandarum tenebrarum, vtrunque
ad efficiendum diem creatur. Vtroque dies à nocte separatur, nec secus loquuti sunt cæ-
teri, atque ipse Moses:

Nam cùm dispositi quæsissent fœdera mundi:
Et lucis noctisque vices. Ecce lux appellatur dies, & illa diei ac noctis vicissitudo diuinum
opus fuisse dicuntur. Tum non aliud quàm istud ipsum, quod quotidie fieri videmus, illi,
C sicut & Moses loquentes, innuebant. Quid quòd aliis scripturæ locis sol vocatur lux, veluti
regum secundo: Sicut lux auroræ, oriente sole, mane absque nubibus rutilat. Quod He-
braice clarius וכאור בקר יזרח שמש, hoc est: & sicut luce mane oritur sol. Quo loco sunt duo
nomina, Or, id est lux: shamesh, sol. Dicit Dauid, Luce matutina nasci solem, coniungit
ergo solem & lucem appellans lucem eodem atque Moses nomine. Nanque Moses ait pri-
mam fuisse creatam or, Dauid cum or, oriri solem. Esaias quoque: Non erit, inquit, amplius *Esaie 60.*
tibi sol ad lucendum. Hebraice sol לאור laor ad lucem. Hic quoque apparet or cum sole
coniungi: vt qui dicat or lucem, necessarium dicat etiam solem. Hieremias etiam sic loqui- *Hierem.31.*
tur: Qui dat solem ad lucem diei Hebraice לאור יומם laor iomam. Vides & hic lucem cum
sole, & solem cum luce ac die. Vt autẽ Hieremias datum esse solem à Deo, ad lucem diur-
nam, asserit: sic eisdem propemodum verbis, eadem sentẽtia comprehenditur, exibeturq́;
à Mose. Etenim Moses, creata luce, subitò primã diem ait extitisse. Non enim in die prima
creata est lux, sed luce creata, dies extitit. Cape Mosen, diligentérque pensita locum. Dies
ergo & lux à sole, omnium prophetarũ testimonio efficitur. Psalmus quoque lucem de
stellis esse fatetur, recipiunt enim à sole: Laudate eum כוכבי אור stellæ lucis, stellæ or. Apud *Psalm.148*
Iob quoque de luce hæc dicuntur: Indica mihi viam in qua lux habitet, & tenebrarũ quis *Iob 38.*
locus sit, vt ducas vnumquodque ad terminos suos, & intelligas semitas domus eius. Per
quam viam spargitur lux, diuiditur æstus super terram. Ex his duobus locis declaratur,

quam Moses quoque lucem spectauerit: Similiter enim loquitur Iob antiquus theologus, D
atque Moses. Generalem vterque lucem quandam, & cum ea tenebras item vterque com
memorat. Apud Iob non sol citatur, sed lux: de luce solis tamen est sermo, vt ex toto pa-
tet loco. Descriptio est solis, nomenclatura expressa lucis, similiter latet in descriptione
Mosis sol, palàm sonat lux. Maluítque vterque dicere lucem, non solem, quia funditur
passim lux vno in loco immorante sole, tum propter lucem sol est creatus, soláque lux quę-
rebatur, hæc vna ab opifice desiderabatur. Vt antiquitate pares, Moses & Iob, sic in lo-
quendo similes. Hieremias item capite quarto, sic loquitur: Aspexi terram, & ecce vacua
erat, & nihili: & cælos, & non erat lux in eis. Proculdubio cælestem lucem intelligit so-
lem, aut id quod de sole manat, propheta: Vt minime mirari debeamus, si Moses quoque
similiter sit loquutus, nominans vniuersaliter lucem, non solem. Nam lux comprehendit
omnia, sol exiguus est oculis nostris. Talem ergo dixit Moses lucem creatam, qualem
propheta dixit non apparere in cęlo. Iob quoque cap. XXXIIII. sic loquitur de Deo:
Subter omnes cælos ipse considerat, & lumen eius super terminos terræ. Docet Deo om-
nia esse curæ, cum omnia tueri & gubernare, efficere vt terræ vsquequaque illuminentur.
Sic & ipse appellat solem ipsam lucem. Nam lux non sol spargitur vsque ad terminos ter-
ræ, ob id malunt dicere lucem, vtpote vniuersalem, effundentem sese vbique. Hoc claris-
sime docet Lactantius, vt aperiat & prophetas, & Mosen, loquens de insanis idolatris. Si
cæleste, inquit, lumen, quod dicimus solem, contemplari velint, iam sentiant quòd non
indigeat lucernis eorum Deus, qui in vsum hominis tam candidam lucem dedit: & tamen E
cùm in tam paruo circulo, qui propter longinquitatem non amplius, quàm humani ca-
pitis videtur habere mensuram, tantum si fulgoris, vt eum mortalium hominum acies
non queat cernere, etsi paulisper intendens, hebetatos oculos caligo ac tenebræ conse-
quantur: quid tandem luminis, quid claritatis, apud ipsum Deum, penes quem nulla nox
est, esse arbitremur? Qui hanc ipsam lucem sic moderatus est, vt neque nimio fulgore,
neque calore vehementi noceret animantibus. In his Lactantius expresse lucem appellat
solem, cùm ait cæleste lumen, quod solem dicimus. Ergo cùm Moses lumen vel lucem di-
cit creatam, non possumus nisi ipsum solem arbitrari eum dixisse, quem lucem appellauit,
sicut hi omnes quos diximus. Nam lux quæ penes Deum est, non est creata. Eo etiam pro-
batur lucem corpoream, id est solem, intelligendam hic primo creatam, quòd omnes pro-
phetæ, qui locuti sunt de creatione, aut res creatas nominarunt, solem expresserunt, vel
lucem corpoream. Psalm. 148. commemoratis angelis, ait: Laudate eum sol & luna. In
quo psalmo cùm res omnes creatæ nominentur, nulla alia est lux, nisi sol & luna. Item psal.
103. tota creatio nominatur, cùm ait: Amictus lumine sicut vestimento, Hebraice עטה ote,
id est, amiciens, vestiens: vt possit de corporea luce intelligi, qua Deus omnia vestiat. Sic
Iob loquens de creatione: Solem corpoream lucem, nominauit. Quid quòd Philon ait, in
Τὸ φῶς ἡγεμονικόν. omni visibili re, præcipuam primámque naturam esse τὸ φῶς, lucem, siue lumen. Hanc,
inquam dicit esse ἡγεμονικόν rem præstantem cuncta, & præcedentem, sicut in animo mens,
in corpore cor, vel cerebrum, in plantis radix. Illud ergo in omni re corporea primum fieri F
debuit, quod est omnium primum ac principale. Nusquam autem inuenies in diuinis lit-
teris lucem nominari proprie, nisi corpoream istam: quòd si aliquando aliam, illam pro-
fecto quæ est claritas diuina, quam fuisse creatam impium est credere. Cùm autem lux ista
nostra manet ab igne, à nubibus collisis, à syderibus, à luna, præcipua tamen visibilium est
sol ἡγεμονικόν. Vt fictitia sit, & à non considerata scripturarum loquendi consuetudine pro-
fecta, nescio quæ nubecula & materia quædam luminosa, ab Hebræis & nostris ascita non
multis. Quod autem quarta die fertur solem & lunam atque astra Deus fecisse, ne te res
turbet. Creauit enim vsque ad eam diem alias stellas: repetit autem solem, vt cum cælesti-
bus eum adnumeraret corporibus. Sæpe Moses aliquid perfecte atque absolute descriptu-
rus, solet res superiores repetere, veluti cùm de fœmina creata loqueretur, primo capite,
Et creauit Deus hominem ad imaginem & similitudinem suam, ad imaginem Dei creauit
illum, masculum & fœminam creauit eos. Inferius autem, Non est bonum, hominem
esse solum, faciamus ei adiutorium simile sibi. Creat hoc loco fœminam, quam superius
creatam tradiderat. Iterat videlicet sexti diei opus. Paradisum quoque terrestrem tunc
par est consitum fuisse, cùm tertia die Deus iussisset, vt virides herbas, arborésque fructi-
feras, tellus eniteretur. Tunc verisimile est hortum illum, arboribus, omníque florum va-
rietate amœnissimum, qui primum in omni satu diuino locum obtineret, effloruisse, iam
quod

A quod etiam omnes confitentur. Eodem isto loco renouatur descriptio consitionis omniũ arborum, quæ prima die dicitur facta. Produxítque dominus Deus de humo omne lignũ pulchrum visu, & ad vescendam suaue. Pertinet enim ad omnes generatim arbores terræ hæc descriptio. Ibidem dicitur: Formauit igitur Deus hominem de limo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viuentem. Hoc omne dictum est superius, quando ait, Faciamus hominem. Et illud item repetitur, Formatis igitur ex humo terræ cunctis animantibus. Nam Hebraice, & formauit. Sunt alia non prosequenda nobis exempla, quæ tota scripturæ lectione ante oculos versabuntur, sed omni hac præcipue. Moses rerum nascentium descriptione, in quibus vt sit vbique, quod dicitur inter se aptum & connexum, reuocat quæ ante narrasset, oculos intentos habẽs ad exquisitam rerum explicationem. Sic cùm prima die sol conditus fuisset, quarta autem veluti minus necessaria, luna & stellæ, totúsque cæli ornatus, quæ potius decorem habẽt, quàm vtilitatem, complexus est omnia lumina cælestia, relegens quod ante ex parte tradidisset. Hoc declarat, quod in quarta die refert conditorem iussisse, Fiant luminaria, stellas videlicet omnes numero multitudinis. In quibus & solem veluti non omittendum in cælestium rerum descriptione voluit complecti, vt cùm in descriptione paradisi, omnem terrarum remorauit propaginem. Quod autem in scripturis fiat interdum quod Græci dicunt ὕστερον πρότερον, declarat locus Genesis, cùm Sara fertur adeo prouectæ fuisse ætatis, vt sibi persuaderet, filium generare non posse. Quo loco refertur: Erãt ambo senes, prouectæq; ætatis. Non pro-
B cul inde rapitur Sara ob pulchritudinem à rege Palæstinorum. Quis addubitet ordinem hic esse præposterum, & raptum accidisse, cùm virides essent anni, & oculis grata iuuenta, animos inflammaret amore. Sic primo satu editus sol, quarto reuocatur, vt expleat comitum numerum. Ipse quidem stellarum rex, vt omnibus corpore, sic lumine maior, asseclæ eius stellarum cuncta cohors. Ipse prior satus & dictus, posterius syderum agmen. Esse autem quanquam etiam de sole, præcipue tamen de luna & stellis quarta die sermonem, declarat quod dicitur: Vt sint in signa, & tempora, & dies, & annos, pro tempora Hebraice מועדים mohadim, id est solennitates, cœtus, celebritates, stata tempora. Hæc autem ad cursum lunæ apud Hebræos agebantur. Sic annos lunares numerabant, id est, è lunæ cursibus confectos. Anni fiunt è mensibus, menses à cursu lunæ numerantur, dies quoque ab exorta luna. Hæcq; certior temporum quàm ex sole supputatio. Signa quoque magis è luna quàm sole, cuius est motus vniformis, colliguntur. Nam nunc maior, nunc minor, nunc antegrediens, nunc subsequens solem, certissima temporum, dierum, mensium, annorum est indicatrix. Hinc eodem nomine apud Hebræos ac Græcos dicitur mensis & luna, Hebraice ירח iareach, Græce μήνη, vnde Latine mensis. Quæ omnia mirabiliter etiam asseuerantur à Sirach cap. 43. Et luna, inquit, in omnibus in tempore suo, ostensio temporis, & signum æui. A luna signum diei festi, mensis secundum nomen eius est. Intelligis lunam signum diei festi, quæ hic appellantur mohadim, ab ea colligi tempora, & æui labentis indicia. Mensem appellari à nomine lunæ. Homerus item in hymno à luna signa fieri docet:

C *Τέκμαρ δὲ βροτοῖς καὶ σῆμα τέτυκται*
Indicium, signúmque fuit mortalibus ipsa. *Hymno in Lunam.*

Quare hæc facit tempora, menses, dies, & annos, & de ea proprie loquitur hic Moses, & sint in signa: Sol potius lucet, dans & lunæ lumen. Eóque excellẽti nomine vocatus est lux, lumen: propriæq; est solis nuncupatio Or, raro de luna dicitur: quod te varia scripturarum docebunt exempla. Proprie Or est sol, proprie luna Maor, quasi lucefactum, irradiatum, accensum à sole. Psalm. Tu fabricatus es auroram & solem: pro aurora Hebraice maor. Hebræíque exponunt, lunam & Chaldæus. Salomon Ecclesiastes: Antequàm obscuretur lux & sol, & luna, & stellæ. Ecce lux & sol simul, quasi eadem res, plurima quoque exempla coarguent idem esse or, & solem, vt apud eundem: Dulce lumen, & delectabile est oculis videre: solem pro lumine Hebraice or, sic lux & sol, & hoc loco simul. Proprie igitur or est sol, maor luna Et de hac proprie quarta die scribitur descripto prius sole. Cùm ergo per solem omnis in terris fiat generatio, omnis aquarum in tenues vapores, purissimúmque aërẽ resolutio, quo & animalia vescerẽtur, plantæ orirentur, & aëria passim genita ex aquis substantia sterneretur, hunc certe antea parari ac fieri decuit. Hinc hac creata luce, postera die, incipiens illa ipsa prima, effectus est aër, eodémque tempore, aquis arefactis, solæ marinæ restiterunt, apparuítque arida, cæteris aquis, quibus obtuta terra delitesceret, in immensam aëris regionem, per solem euaporatis. Ac doceo non philosophorum solum testi-

monio, sed ipsa quoque ratione vna die tantum dissoluere in vapores solem, quantum vix D
tota terra capiat. Omnia enim flumina intrant in mare non crescens, eisdem semper litto-
ribus coërcitum & inclusum. Causa est, quòd quantum flumina important, tantundem sol
quotidie dissoluens reddit aëri. Quòd si omnia flumina, quotidie mare subeuntia, nihil ex-
tenuante sole, in terras inundarent, eas vsquequaque complentes, ad pristinum statum re-
digerent. Sic illo antiquissimo sæculorum, rerúmque exordio, creata luce, vna die tãtum ex
aquis illis est detractũ, vt primum aër sit effectus, postera die patefacta tellus, cæteris die-
bus magis ac magis aperta. Hinc ea ipsa die, volente Deo dare in lucem terræ fructus cœ-
Luna aquarũ regina. pit, editis herbis & arboribus. Quoniamq; sine luna, quæ regina est aquarũ, cuius auctu au-
gentur, decremento decrescũt, maria, congelationesq; marinæ vix hæ nasci potuissent, iu-
stissimis de causis post creatam lunam quarta die, quinta stat in pedes cuncta marina pro-
pago. Cùm ergo hunc creationis ordinem, & ratio & philosophia demonstret, necesse est
solem vt in causis habet, sic in nascendo habuisse primatum. A quo omnia nascuntur & vi-
uunt, aër, animalia, plantæ. Tunc & dies illos vere sine coactis allegoriis interpretabimur.
Veros fuisse dies, quales nostros, veram creationẽ, qualem deinceps principia sua sequente
natura, vidimus in mundo, cognoscemus. Nam sole constituto, & igne illo rapido, & præpo
tenti, suspenso, perq; aquas delabente, & aër factus, & terræ nudatæ eadem opera, & plãtæ
omnesq; arbores progenitæ. Addita autem & luna, tota est maris progenies excitata. Fa-
ctúmque quod vidimus quotidie fieri. Huncq; ordinem fuisse creationis declarat ordo re-
solutionis. Fac vt insperato Deus solem de mundo tollat, cum apud se vel in interiora cæli E
reuocans, vel prorsus amoliens. Primum aër horrefactus & tenebrosus, animalia & plantas
interficeret. Ipse in aquas, nulla per solem facta resolutione, totus ac stillas difflueret. Ecce
autem omnes terræ breui, distillante passim aëre, fontibus ac fluminibus, & mari redun-
dante, quia non detraheret sol, quantum flumina importassent, alluerentur. Omnis terra
sex dierum spacio sub aquis esset. Cuncta enim aqua quæ vna die à sole in cælum trahitur,
in mari remanens, extra littora, eo ipso die excurreret. Altera montes iam omnes separa-
ret. Sicq; extinctis animalibus, & plantis, terra inundata aquis, aëre in aquas resoluto, defi-
Sol omniũ rerũ causa. ciente die, omnia in antiquum chaos, id est, terram & aquam altissimam reuerterentur. Sol
igitur omnium est causa rerum, sine quo ita quinque dierum opera, (nam primã fecit ipse
creatus,) fieri nequiuissent, sicut si ipse interiret, illa quoque conciderent. Nam quod de
aëre distillante diximus, probatur maxime exemplo diluuij, quod factum esse aëre in hu-
miditatem & pluuias resoluto etiam sacræ litteræ testantur. Augustinúsque ait, se in qua-
dam canonica epistola legisse, tempore diluuij aërios cælos periisse. Nunc ad sapiẽtissimos,
sanctissimósque Græciæ Theologos me transfero, quos quidem ferè concordes cum hac
interpretatione inuenies. Offendit quidẽ eos, quòd sol creatur à Mose quarta die, vt pro-
nuntiare prorsus primogenitam lucem fuisse solem, id eos non permiserit. Ac censent lu-
men, seu materiam quãdam luminosam primo fuisse creatam, quarta autem die quicquid
esset purius & defecatius, in solarem orbem à Deo redactum. Apollinarius, τῆσδε πρωτογόνου
φωτὸς, ὅσον μὲν καθαρώτατον, ἐνέθηκε τῷ ἡλίῳ, τὸ δὲ λοιπὸν σελήνῃ, καὶ τοῖς ἄστροις ἐμέρισε. E primo F
genita inquit luce, quicquid purissimum esset, in solem selegit, reliquum lunæ & astris de-
putauit. Similia ferè sensit Theodoritus, qui quærens, quidnam fuerit prima illa lux, crea-
tis quarta die luminaribus, respondet Deum è nihilo ποιεῖν, facere vel creare, ex aliquo δη-
μιουργεῖν fabricari, moliri, primúmque cælum è nihilo, secundum ex aquis fecisse: Sic terram
è nihilo, ex ipsa verò arbores & semina καὶ τὸ φῶς τοίνυν ἐδημιούργησεν ὡς ἠθέλησεν διελὼν δὲ
αὐτὸ, τοὺς φωστῆρας τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς μικροὺς κατεσκεύασεν. Etiam lumen, inquit, creauit vt
voluit, partitus autem ipsum, lumina maiora & minora est molitus. Alius quoque ἀνώνυμος.
Sicut, ait, aqua à principio sparsa vsquequaque in certas sedes coacta, Deus creauit mare
tertia die & flumina & fontes, οὕτω καὶ τὸ φῶς τὸ ἐν ἀρχῇ κτισθὲν πρότερον διακεχυμένον, ἀθρόως
ὕστερον τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ συναγαγὼν ὁ θεὸς ἐποίησεν ἐξ αὐτοῦ, τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς λοιποὺς
ἀστέρας. Sic & lumen iam inde ab exordio creatũ, cùm esset vagum ac sparsum, postea quar-
ta die, ex eo coacto fecit solem, lunam, & alia sydera. Nos igitur diceremus, solem prima
die perfecte fuisse creatum. Non enim fuisset prima, secunda, tertia dies, non vesperum, nõ
mane, nisi talis fuisset sol, qualis postea. Tum reperta resolutione creationis in quarta die,
cessat causa, quæ coegit ea excogitare. Sunt autem cõcordes, quòd totus ille cælestis orna-
tus vsque ad quartam diem est absolutus Talemq; eorum mentem fuisse credendũ est. Phi
lon quẽ secutus est Basilius, vult idcirco post natas arbores solem esse creatũ, vt idololatriæ
dempta

A Adempta esset occasio, quæ ferebat solem, rerum terrestrium autorem, ac genitorem. Cuncta hæc fecit excogitare solis creatio repetita quarta die: quam quidem repetitionem solitam fieri à Mose, inuenimus etiam à Græcis obseruatum. Vnde Theodorus censet virum atque mulierem pariter fuisse creatos, reuocans in pristinum caput, cùm dicitur, Masculũ & fœminam creauit eos: Id quod est in capite secundo de creatione mulieris. τότε γὰρ ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. ἀκόλουθον δὲ ἦν εἰπεῖν, ὅπως μὲν τὸ ἄρσεν ἐγένετο. ὅπως δὲ τὸ θῆλυ ἁρμοδίως τῇ τοῦ ἀδὰμ ποιοῖ, τοῦ τε εἶναι ἐπισυνάπτειν ἐπείγετο ταῦτα μὲν οὖν εἰρήκαμεν ἀναγκαίως εἰς δήλωσιν τε τῆς τῶν νοημάτων ἀκολουθίας, καὶ εἰς διδασκαλίαν, εἴτε καὶ τὴν κατὰ παρένθεσιν, κειμένων, εἴτε καὶ τὴν κατ' ἐπανάληψιν εἰρημένων. Tunc, inquit, masculum & fœminam creauit eos. Consequens autem erat dicere, quomodo quidem mas factus esset, quomodo autẽ & fœminam congrue cum creatione hominis adiungeret, inuentus esset. Hæc necessario diximus, vt sensuum clara esset consecutio, & vt demonstraremus tum ea quæ per parenthesin posita sunt, tum quæ per reassumptionem dicuntur. Hæc ille. Eadem ferè vbi animalium recapitulatur creatio, admonens. Non, inquit, alia animalia dicit Moses Deum creasse, sed de iam creatis scribit. Quod autem ait ἔτι, id est, insuper, ex quadam sermonis Hebraici proprietate fit. Sicut & illud, Produxit etiam Deus de terra, sic Theodorus. Memorat ergo duobus in locis τὴν ἐπανάληψιν. Vt & omnibus rationibus, & clara aduersantium obstantiúmque solutione, sol sit primogenita lux.

Dixit Deus.

B NVlla philosophia, nulla naturalis causa, sed sola loquendi consuetudo, vt hic locutiones & sermones introducantur. Priuatus mos Hebraicæ dialecti, qua & Hebræi frequenter admonent lectorem, bilshon Adam, id est, humana lingua loqui, sermones humanos sonare. Non sic Græci & Latini loquerentur. Plato quidẽ his vtitur verbis, quæ & propiora sunt, & Dei, hominúmque communia. Fecit, creauit, vidit, considerauit: dicendi autem verbo nunquam est vsus. Nunquam etiam Poëta Latinus, sed quæ magis Deo conueniant, litem diremit, abscidit terras ab vndis, secreuit cælum ab aëre, euoluit, exemit, ligauit, congeriem secuit, diffudit freta, & cætera id genus. Ne cęteri quidem qui de rerũ creatione sunt locuti. Qua autem consuetudine dant digitos Deo, dant manus (Digitus Dei est hic, aiunt magi Pharaonis. Manus mea fecit cælum & terram, sæpe audies) eadem dant linguam. Haud equidem crediderim ab aliqua ratione profectam hanc consuetudinem, sed vt in omni lingua & gente priuatus est dicendi mos, sic habere suos Hebræos tropos, ac similitudines, ac tralationes. Similitudo autem est, vt quemadmodum reges ac dictatores, imperiis solis ac dictis, immensa opera excitant, sic magno dictatore imperante, surgerent omnia, omnibus illi naturis parêre paratis. Vt autem agnoscamus esse in hoc sermone non abstrusiorem interiorémque aliquam rationem, sed consuetudinem loquendi solam, ex eo liquet exemplo, quod est apud Ionam: Et dixit dominus pisci, & euomuit Ionam. Hic aut *Ionæ 2.*
iussum, motúmque reconditum interpretari cogimur, potius quàm locutionem, aut similitudinem quandam esse. Qua etiam dicitur: Odoratus est dominus sacrificium. Quibus
C enim naribus? Est autem duobus modis figuratum & tropicũ superius, quod dicitur, quòd neque loqui Deus, neque irrationales bestiæ possint, quæ dicantur.

Itaque pro dictione Poeta posuit iussionem,

Iussit & ambitæ circundare littora terræ.

Hócque sonant illæ locutiones Hebraicæ: Et Claudianus.

Qui variam Phœben alieno iusserit igni *De laudib. Stilicon.*

Compleri, solémque suo. Sic Deus iussit existere solem, iussit eum suo igni compleri, idcirco luminate eum appellauit. Dicere eius est velle, velle autem & posse idem apud eũ, etiam autore Aristotele. Has dictiones Mosaicas respiciens Dauid, & ipse confessus est: Verbo domini cæli firmati sunt. Quæ de verbo sunt ascita à nonnullis, mihi viderentur ab *Psal. 32.*
eis potuisse non credi, si sermonis Hebraici nota fuisset consuetudo. Nam & Hebræi probant, dicere in sua lingua, esse quasi cogitare, secúmque meditari. Dant enim dictionẽ etiã cordi. Dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Salomon: Dixi ergo in corde meo, vadam, *Psal. 13.*
& affluam diuitiis, & fruar bonis. Et in libris Regum: Porrò Anna loquebatur in corde suo. *Eccles. 2.*
Quæ sit autem locuta, superius ostendit. Ergo cùm ait, & dixit: idem erit atque, cogitauit *1. Reg. 1.*
in corde suo, meditatus est, decreuit esse lucem. Secernentes ergo Hebraismos à naturalibus, omniúmque gentium communibus locutionibus, iter ad veras rerum intelligentiãs tendemus. Plurimam enim submouet ex animo cognitionem fontis ex quo rerum istarũ

sciẽtia hauritur, ignoratio. Ac magni refert ipsum sua verba sonantem Mosen audire. Eo- D
Psal. 147. dem tropo canit psalmus. Emittet verbũ suum & liquefaciet ea. Vult verbo diuino emisso
Sap. 18. omnem glaciem liquescere. Eodem sensu dixit Salomon: Omnipotens Dei verbum veniens à regalibus sedibus, in media nocte in primogenitos Ægyptiorum fecisse vastitatem. Non enim hic filium Dei, qui verbum dicitur, debemus intelligere: sed imperium, voluntatémque ipsius filij Dei, eáque referre in priuatam Hebræorum loquendi consuetudinẽ. Tale imperium veniens à regia sede, & autoritate filij Dei, quæ ante mundum, in mundo diuinitatis suæ præsidebat, iussit primam omnium existere lucem. Explicatúrque Hebraismus is in Psalmo: Quoniá ipse mandauit, & creati sunt. Loquitur enim de cælis, sine aquis. Dictum igitur eius fuit imperium, voluntas, decretum, assentientibus Græcis & Hebræis. Theodoritus autem solertissime alium sensum istarum locutionum excogitauit. Non alloquitur, inquit, quenquam, sed vocat ea quæ non sunt. Quod si locutus est, δῆλον ὡς οὐ τῶν ἀψύχων ἕνεκα στοιχείων ἀλλὰ τῶν ἀοράτων χάριν δυνάμεων ἵνα γνῶσιν ὡς αὐτοῦ κελεύοντος, τὰ μὴ ὄντα συνίσταται. Videlicet non propter inanimata elementa loquebatur, sed propter inuisibiles potestates, vt intelligerent, eo iubente, fieri quæ prius non essent. Omnes ergo alij, videlicet Basilius, Chrysostomus, Seuerianus, non vocem mortalem & articulatam, sed voluntatem & imperium Dei sentiendum esse docuerũt, dicentes non verba hæc esse, sed ἔργων δὲ σκευάς, operum molitiones. Nosq; aperuimus, vnde sit hæc consuetudo loquendi profecta.

Et vidit Deus lucem quòd esset bona.

HOc quoque ad eandem fere rationem atque superius ex Hebraismo est profectum, vt E
Sermone accõmodato ad sensum popularem Moses vsus. dicat Deum vidisse, lucem esse bonam. Ea facilitate gens illa loquitur, attribuens Deo, quos à consuetudine hominum sermones sumpserit. Non enim constitutum ac certũ erat Mosi apud plebem philosophari, necdum subtilior philosophia erat reperta, sed promiscui de Deo atque homine, Deo tanquam humano rege, iustissimo illo quidem & potentissimo, ferebantur. Huic & iram & indignationem, dolorem, & pœnitentiam, commiserationem, sententiæ mutationes, placationem, munerúmque oblatorum gratam recordationẽ attribuebant. Quod philosophandi genus vulgarius fortasse videatur: si quis autem perspiciat, longe melius ac sanius isto posterorum sæculorum. Genus ergo Theologiæ Mosaicũ, scripturarúmque sacrarum, humanius fuit ac simplicius, & antiquorum sanam illam, incorruptámque simplicitatem retinens. Quod & apud nationes apparet floruisse, appellatum ab Aristotele, contemptim ἀρχαῖον. Omnia verò antiqua hoc meliora, quo simpliciora. In hanc igitur consuetudinem referendum est, quòd Theologus dixerit, vidisse Deum lucem à se creatam esse bonam: humanius scilicet quiddam dixit, hominúmque sermonibus accommodatius. Quis enim adduci non debeat vt credat quæ fierent à Deo, non fuisse optima? Optime quoque locutus est Moses. Siquidem & Plato quasi ex isto loco mutuatus, asseruit opera ista mundi, mundúmque ipsum esse optima, quia nefas sit, ab optimo nõ optima fieri. Quod vel à Mose, vel Mercurio, Mosis vbique æmulo, didicit. Cuius explicás Marcus sententiam, inquit: Quæramus igitur causam quæ eum impulerit, qui hæc machinatus sit, vt originem rerum, & molitionem nouam quæreret. Probitate videlicet præstabat. Pro- F
bus autem inuidet nemini. Itaque omnia sui similia generauit. Hæc nimirum gignẽdi mundi iustissima. Fas autem nec est, nec vnquam fuit quicquam nisi pulcherrimum facere eum qui esset optimus. Intellexerunt igitur etiam illi, omnia quæ fecisset Deus, bona esse necessario, propter opificis bonitatem. Quibus verbis subest etiam pulcherrimum mysterium. Declaratur enim de quo sæpe solent animi mortaliũ dubitare, an quæ facta sunt, fieri meliora potuerint. An mundus melior, homo, aër, terra, aqua, arbores meliores. Dicendũ enim Deum quæ fecisset, fuisse optima, quia nefas sit ab optimo, nisi optima fieri. Nihilque eum omisisse, quod melius fieri aut potuisset, aut debuisset. Imperitis autem, aut perturbatis nõ secus atque his accidit quorum malis humoribus infecto palato, dulcia, amara videri so-
Error Manichæorum de creatione. leant. Sic imperitissimis Manichæis, magis portentis quàm hominibus, videbantur omnia mundana opera mala, à malo principe profecta. Qui vinum etiam diaboli fel dicere non dubitarunt. Quos non Christianorum modò, sed etiam Philosophorum rationes retuderunt tanquam insipientissimos, sensúsque etiam communis expertes. Duplicem autem habet naturam in omni lingua, quod dicitur bonum, non solum bonitatem, sed venustatem quoque designans. Erant ergo omnia quæ fecit Deus venusta, apta, congrua, ornata. Et prudentissimus idem scriptor pulchritudinẽ nominauit, nefas esse dicens quæ fierent ab optimo, non esse pulcherrima. Fertur primus Pythagoras mundum sua lingua vocasse κόσμον, ob venusta-

Avenustatem. Quæ nuncupatio propriè designat lucem, id est, cælum. Quod pulcherrime idem Orator ex Platone circáque cælum æqualiter distribuit, vt hunc varietate distinctũ bene Græci κόσμον, nos lucentem mundum nominaremus. Lucentem mundum interpretatur, quod Græce κόσμος. In luce igitur, propria mundi nuncupatio. Lux vt satu, sic venustate & pulchritudine prior, primum pulchrum, prima in rebus corporeis venustas. Hinc omnia lucentia sunt pretiosa. Nihil est enim oculis luce delectabilius. Græcorum ac Latinorum est dicere γλυκὺ φῶς, dulcem, iucundámque lucem, vt & Moses bona lux, pulchra, iucunda. Hanc ob causam lucem istam, necesse est fuisse solem, quo nihil vident oculi pulchrius, & suauius, non solum omnium creandarum efficiendarúmque rerum causam, sed omnium rerum primam pulchritudinem, primus sensus est oculorum, prima item in omni pulchritudine pulchritudo oculorum, in hac item lucis prima pulchritudo, omniáque sordent sine luce. Solis igitur est hæc lux, à quo efficitur lucidus mundus, & κόσμον venustatem, siue ornamentum, lucentémque mundum interpretantur. Propriéque mundus & cosmus est cælum. Catullus:

Concussitque micantia sydera mundus. Lucret. *Nec magni sydera mundi.* — Catull. Argonauticis. Lucre. li 5.

Moses autem venustam, siue bonam, vel decoram dicit lucem, vt idem sit apud Mosen bona lux, atque istos, lucens mundus: quia cosmos, id est, venustas, & lux venusta, videntur idem. In Hebraismum autem, simpliciorémque gentis eius consuetudinem referes, quòd dixerit vidisse Deum lucem esse bonam. Multa sunt id genus in scripturis. Cernens autem
B dominus Mosen, quòd pergeret ad videndum. Hebraice: Et vidit Deus quòd pergeret ad videndum. Attribuunt auditum, visum, tactum, membra Deo. Eum considerantem, mirantémque opera sua propter eorum venustatem ac decorem, optimo iure inducunt. Pulcherrime quoque & superioribus similia philosophantur Græci super hac re. ἵνα πείσῃ τοὺς ἀχαρίστους, μὴ ψέγειν ἅπερ ἡ θεία ψῆφος ὀνομάζει καλοί. Vt persuaderet ingratis ne vituperarent quæ testimonium diuinum ac subscriptio, bona vocasset, dixit, Et vidit Deus lucem quòd esset bona, ait Theodoritus.

Et diuisit lucem à tenebris.

NOn separatim, sed eadem opera, simul creata est lux, simul disiectæ, fugatæq́; tenebræ. Ab eodem lucis autore, qui eo condiderat lucem, quo nox ab abysso discederet. Non post lucem creatam diuisit lucem à tenebris, sed orta luce, dies facta est. Nec aliud fuit lucis creatio, quàm noctis & diei separatio. Declarat enim quamobrem fuerit ab eo lux reperta, nempe vt faceret quod fecit. Noctis videlicet & diei spatia diremit. Tolle lucem de mundo, nox sola, horrórque dirus obumbrat. Reperta est lux, non quidem quæ totum sursum ac deorsum mundum simul collustraret, quod animalibus & plantis pestis, non salus fuisset, sed quæ vicissim per omnes terras decurrens nocte recreatas, quæ luce attactæ fuissent, pulcherrimum ordinem præberet. Voluit ergo lucem creatam id habere muneris, vt noctem diémque separaret. Idcirco nata luce, statim effectus est dies, quem dicitur Deus fecisse, quia lucis euntis in orbem, quod noctes, diésque efficit, fuit inuentor. Idcirco enim — Lucis creatio quid.
C lucem volucré, circumeuntémque fecit, vt noctes & dies essent. Iure igitur & lucis, & diei noctisq́; creator idem prædicatur. Vide igitur quod loquendi genus id sit, quasi separatim sit creata lux, & à tenebris separatim item diuisa, non simul dicit, & diuisit lucem à tenebris. Isto modo loquitur hæc lingua. Ne te igitur id turbet. Salua res est. Est quædam loquẽdi simplicitas. Debuerat quidem in hunc modum loqui, & creauit Deus lucem, ad diei noctisque interuallum. Interposuit autem quoddam spacium verbo, non re. Sicut in superioribus locutionibus apparebat Hebraismus. Duobúsque locis dies ostenditur, cùm separatio noctis ac lucis facta perhibetur, & cùm fertur primus dies extitisse. Ac cùm scribit Theologus, & diuisit lucem à tenebris, repetit rem superius memoratam, vt fiat lucidior, & explicatior. Debuit item veluti res eximia ac præcellens, & in rebus creatis memoratu dignissima, ac præcipua, creatio diei, à quo omnia moderantur, describi. Lux & dies principatum in omni opere diuino, primúmque locum habuerunt. Ad lucem pertinet quod ait, Et dixit Deus, fiat lux. Ad diem, & diuisit inter lucem & tenebras. Idem quidem fere est lux ac dies, & vbique lucem comitatur dies, sed is fuit ordo Dei, vt ne semper eodem in loco lux commorata ab aliis terræ partibus abesset. Non solúmque lucem creauit, sed ta lem ei ordinem præscripsit, vt absens noctẽ, præsens diem efficeret. Atque hoc loco multas res comprehendit ac deuincit Moses, lucem, diem, noctem, separationẽ, spaciúmq; interiectum inter noctes & dies, licet spacium non sit vllum, nisi ipsa nox & dies. Qui fecit ergo

lucem mouentem sese, non tardam, non vno in loco morantem, idem diuisit inter diem & D
noctem. Moses dicit finem, dicit consilium opificis. Fuit autem consilium vt lux vagaretur, per omnes terras funderetur. Ex quo duo miráda opera sunt cósecuta, quòd lux omnibus terris est data, tum inuentum est interuallum noctis, sine quo lux inutilis, perniciosa fuisset, nihil profuisset, tam pulchram, delectabilémque rem creasse. Volo vt audias loquentem aurea Ioannem. Non citabo Græca ne sim prolixior. In libro περὶ τοῦ ἀκαταλήπτου. Quod si & ipsam noctem, inquit, volueris exacte perpendere, videbis & hinc magná opificis prouidentiam. Hæc tibi corpus diurnis laboribus fessum restaurat, & membra attrita & fatigata, operando remittit, reparátque vires amissas: nec solum in ea corpus labore quiescit, sed abeunt etiam curæ ex animo. Sæpe & laborantis febrem eiecit antipharmacum somnum adducens. Et vbi defecerant medicorum artes, ipsa subueniens, ægritudine corpus liberauit. Tot sunt eius commoda, tanta vtilitas, vt sine ea diem claudicare, inutilémque maiore ex parte esse oportuerit. Si quis enim submoueat cogitando requiem & remissionem & inducias, quibus cuncta quiescunt, & animus fatigatus & corpus attritum cogitatione vigenti ad subsequentem diem reparatur, videbit inutile hoc animal esse. Si enim noctes adderet diebus semper vigilans & operans, & vigens, idque aliquandiu faceret, breui moreretur, aut certe longa ægritudine confectum, nullam è die vtilitatem assequeretur. Hæc aureus ille, quod ad hominem attinet, noctis vtilitatem & necessitatem demonstrans. Aristoteles autem ostenderet sine nocte nihil in mundo esse posse. Nam nisi tantundem vaporum caderet ex alto, noctu, quantum die detraxisset sol, non flumina, non fontes essent, E
non venti, non nubes, non pluuiæ. Deficeret mare, quarum omnium rerum defectu cætera quoque interirent. Eadem Chrysostomo locutus est Theodoritus. ἀναγκαῖα τοῖς ἀνθρώποις ἀμφότερα, τὸ μὲν γὰρ ταῖς ἐργασίαις καὶ φιλοπονίαις, συνεργεῖ τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἀποδείκνυσι τὰ ὁρώμενα, καὶ τὸν τούτων ποιητὴν ὑμνεῖσθαι παρασκευάζει, τὸ δὲ διαναπαύει, καὶ ἐνεργεῖ τοῖς ἀνθρώποις, καὶ τὸν ἐν τῆς ἐργασίας ἐγγινόμενον, διαλύει πόνον, καὶ τοὺς ἀνθρώπους μὲν οἴκαδε συναγείρει, τοῖς δὲ θηρίοις ἄδειαν παρέχει νομῆς.

Appellauitque lucem diem, & tenebras noctem.

DVobus sensibus potest intelligi, vt vel ad ipsa nomina vocésque rerum, vel res ipsas in solidum spectet. Non fuisse videlicet factas ac notatas has appellationes à rerum creatore, sed cum statuisse de rebus ipsis, vt lux esset id quod vocatum est postea dies, quasi hoc Moses dicat. Et solem statuit esse diem. Sicut enim nó dicendo, sed vel iubendo, vel volendo creauit lucem, licet Theologus scribat, & dixit Deus, Fiat lux. sic non expresso vocis sono, diei ac noctis nomina signauit, sed voluit lucem esse diem, & ad diem efficiendam eam creauit, vt mirabile veréque diuinum esset istud noctium dierúmque interuallum. Quo sicut nihil est pulchrius ac melius, sic primum hoc, par est in omni illo primæuo opere extitisse. Lux ante omnia reperta, & cum luce dies. Hinc dulcissimus & à veterum aliquo doctissimo viro editus, totius Ecclesiæ voce canitur hymnus, quem quoties pronuntio vix lachrymas præ gaudio continere queo. Lucis creator optime, Lucem dierum proferens, Primordiis lucis nouæ, Mundi parans originem. Qui mane iunctum vesperi, Diem vocari præcipis, Tetrum chaos illabitur. Ecce sapientissimus vates intellexit lucem illam in primor- F
dio creatam, fuisse hanc, qua dies ac noctes diuiduntur. Quàm prudenter ait hac luce partam originem mundi? Creata enim luce, totus mundus editus est. Illud fuit omnium orturarum rerum principium, quod ipsa totius mundi declarat descriptio, cum luce creata, dies est effectus, vesperum & mane, effectus aër, seclusæ aquæ, creatæ plantæ, animalia terrestria & marina, nouissime homo. Partáque est & excogitata mundi origo in primordio, inuentionéque lucis, in qua cæteræ res creandæ continebantur. Illud idem prudentissime cecinit. Qui manè iunctum vesperi, Diem vocari præcipis. Hæc nimirum Dei nuncupatio diei ac noctis. Fecit aut præcepit vt spacium à matutino ad vespetum tempus, dies vocaretur. Non indidit ipse nomen, sed edidit rem talem, vt hæc sortita sit nomina. Quoniam autem omnium antiquissima est, qua constat etiam primum hominem vsum, lingua Hebraica, fortasse vt homo est à Deo creatus, sic omnium rerum nomina credi potest eum docuisse. Constat autem Hebraicam linguam eam esse, qua primus homo, cæteríque ante & post diluuium sunt locuti, quòd nomina & etymologiæ nuncupationum, primorum hominum, ab ea nascantur. Siquidem אדם Adam ab אדמה Adamah terra, est nuncupatus. Sic autem necesse est priores homines appellasse terram Adamah, sicut nunc scimus ab Hebræis eam vocari, quòd ab hac deductum fuerit antiquissimum nomen. Prima quoque fœmina dicta est חוה Chaua (Eua corrupte dicitur à nostris) habéte suam in lingua Hebraica nomine

Lux, origo mundi.

Hebraica lingua antiquissima.

Adam.

Eua.

A nomine etymologiam. Nam quia fuit mater omnium חי Chai, id est, animalium, quod de hominibus tantum videtur dici, vocata est Chauah. Et Abel dictus est חבל Chebel, forte littera he, in locum chet propter affinitatem transeunte, luctus, qui primus luctum attulerit patri. Is enim primus in omnibus mortalibus ante paternos oculos iacuit extinctus. Aut Hebel dictus cum littera he, id est, vanitas, quia cito euanuit. Kain קין autem dictus acquisitio קנה Kana acquirere, quia primum hunc pater adeptus est à Deo, ipso dicente, Possedi hominem per Deum. Et qui in locum interfecti Hebel redditus est patri vocatus est שת Seth, id est, restitutio, redditio. Omnia hæc cùm sint antiquissimorum hominum nomina, sumpta ex lingua Hebraica, hanc eam esse necesse est, qua priores illi loquerentur, ex qua sibi ipsis nomina imponerent. Hac vsi sunt omnes vsque ad diluuium, postea, maxime vero cùm turris ædificaretur, ad quod prodigiosum ædificium ex omnibus locis illis homines confluxerunt, corrupta est in linguam Chaldæam, Arabicam, Syrá. Iniecta inter omnes dissensione, omnibusque in diuersas terras dissipatis Ex quo facta linguarum diuersitas est. Hanc igitur linguam partim à Deo partim à primo homine cõflatam par est. Primarumq; nomina rerum à Deo notata. Tum hæc & res ipsas Deum, Adam docuisse. Neque credibile fit totam linguam ab homine signatam, sed quoniam vbi creatus est, & dum crearetur, homo sese creantem Deum vidit, est allocutus, vicissimq; ille hominem, quãdam inter eos linguam oportet fuisse, subito eius scientia homini donata, sicut donata est vita, intelligentia, sensus. Audiuit igitur Adam in omni eo colloquio, Deum solitum appellare lucem diẽ,
B & tenebras noctem, & aëris effusionem, cælum. Quemadmodum autem, quod postea clarius dicetur, Deum, id est, filium Dei, autoritatem ac potestatem, cui condendarum administrandarúmque rerum pater tradiderat potestatem, vidit Adam, quia vidit eum & Abraham, vidit inquam imaginem suá gerentem, ad quam fuerat ipse formatus, sic audiuit eum in illa humana figura loquentem. Sermo autem fuit è rerum creatarum nominibus, & cæteris, quos vsus postularet. Cùm multa vero in quacunque historia oporteat reticere, tantúmque referre magis prementia, & vrgentia, multa omissa super homine, supérque cæteris rebus, sola creatione, & origine demonstrata. Quomodo autem & à Deo primum reperta, & homini cum multis, præclarisque scientiis tradita, locupletata autem postea fuerit, & si theologia non laborauit referre, suspicari tamen ipsi nobiscum possumus, quod cũ diu multúmque volutauerimus cogitando, hoc quod dictum est, probabilius (debet autem nostra mortalitas probabilibus esse contenta) reperiemus. Iure autẽ, nec sine ratione Deus appellauit diem יום Iom, sic enim dicitur Hebraice, ductum, vt dixi à verbo ham, fremere, strepere, consonare, quòd in die cuncta fremant, & perstrepant, noctu contrà cuncta sileãt, plenáque horroris omnia, & tenebrosa. Cœperúntque nato sole & die, cuncta perstrepere, ídque tum primum fecerunt, quod postea semper factum est. Dies enim vigilię, nox omniũ rerum quieti data, vt eorum nomina declarant. Dicitúrque Iom dies Hebraice, à verbo, vt dixi, ham, in futuro formatur iom, sicut à Zachak verbo, nomen & futurum. ישחק Nox quoque congruam naturæ suæ habuit etymologiam. Vocauit eam Deus, לילה fortasse à Laha
C defatigari, in qua fessa diurna vigilia, & strepitu quiescunt omnia & reparantur, Quod pulchre Flaccus:

Nox hominum genus, & duros miserata labores,
Rettulerat somnos, & fessa silentia terris.
Sic dono diuum gratissima serpit. Aut ab horrore & tristitia tenebrarum. Hæc ante hominem & alia ab homine reperta nomina, à natura rerum sunt indita.

Factúmque est vespere & mane dies vnus.

O Præclarum & creatarum rerum, & earum descriptarum ordinem, iustissimum ac rectissimum illo quidem antiquo ac nascente conditoris, insecuto autem & adulto tempore, scriptionis seriem, creata luce, dies subito fulsit, rotaríque sol, ad eum, quem constantissimum ex illo tempore tenuit ordinem, cœpit, arripiens rapidam motus sui vertiginem. Ille fuit primus dies, illa temporũ, sæculorúmque origo. Simul enim ait sapientissimus Plato: Cælum & tempus nata sunt, vt simul si placuerit ei qui ligauit, dissoluantur. Si cum cælo tempus creatum est, non possumus aliud cælum interpretari, nisi solem, à quo solo tempus generatur, datore luminis lunæ, à qua dies, menses & anni colliguntur, ad motúmque solis lumen variante, in quo tempus inest, primus ille dies in mũdo refulsit. Est autem dies idem atque lux, sed lux intra certum interuallũ conclusa, duos habens terminos, mane & vesperum. Sed prima dies non habuit mane, vesperum tantum habuit. Quia mane tunc est, cùm

[Margin notes: Abel. / Cain. / Seth. / Dies & lux idem.]

fol conſpectus ſuper orizonte, luſtrat omne cælum curſu vſque in occaſum. At in creatio- D
ne, in medio cælo, refero enim ad ſitum vbi creatus eſt homo, vbi cæli terræq́; dicta, ac pro-
mulgara fuit creatio, vbi homo cælum ſolemq́; ſuſpexit, & in ſuum orizontem reſpectans,
dies numerare cœpit, creatus eſt ſol. Vbique quidem ſi ad totum orbem terrarum, diuer-
ſosq́; ſitus reſpicias, eſt ſol, in ortu, in occaſu, in medio cæli. Qui cum nobis oritur, occidit
degentibus ſub noſtro hemiſphærio, quorũ ortus, eſt occaſus noſter, & occaſus, ortus. Ori-
túrque aliis & occidit, cum noſtris verticibus imminet. Sed quoniá eſt & teſtimonio theo-
logiæ, & certiſſimis coniecturis clariſſimum, in terris noſtris, dico in ſuperiore hoc noſtro
hemiſphærio & vero mundo, genus humanum habuiſſe principium, & conſtat primos ho-
Homines primi vbi terrarũ habitauerint. Paradiſus vbi. mines in Armenia, & Chaldæa, Meſopotamia, locíſque paſſim illis habitaſſe, ibique primũ
totius humanæ prolis ſatorem creatum, & cõmoratum, ibique paradiſum fuiſſe, hinc ne-
ceſſe eſt ad hunc ſitum cuncta oportere referri. Vt hæ terræ detectæ aquis primum, & ad
harum poſitum, ſol ſuper hemiſphærium, non ab inferiore vt nunc emergens, ſed in prima
origine ſua ilic in cælo conſiſtens, velut ſi quis accenſam lucernam in laqueari ſuſpendat, à
Deo ſuſpenſus ille fuerit. Vt ſol hemiſphęrium noſtrum luſtrare primum cœperit, inde per
totum circunquaque orbem vagatus, & ad antipodas delatus fuerit. Quod cùm ſit vehe-
menter neceſſarium, recte ad id docendum, tradidit theologia primum omnium tempo-
rum, ſæculorumq́; illum diem, non mane, ſed veſperum duntaxat habuiſſe. Ob eamq́; cau-
ſam ſcriptor dixit, Et factum eſt veſpere. Nam cùm in deſcribẽdo vnius diei interuallo, de-
buerit mane primũ, poſtea veſperum cenſere, videlicet factum eſt mane, & veſpere, tuncq́; E
dicere, diem vnũ fuiſſe, huncq́; ordinẽ vbiq; Moſen ſeruare decuerit, ea certe cur non ſer-
uarit, cauſa fuit, quòd primus ille dies, quia ſuper orizonte ſol eſt creatus, dimidius prope
dies fuit, nec aurorá, antecedentesq́; ſolem lucis afflatus habuit, caruitq́; matutino. Eóque
dixit, Factum eſt veſpere. In quo ordine admiratione digno ſi quis introſpiciat, clara mani-
feſtáq; cõtinetur demonſtratio, ſuper creatione ſolis præcedente cæterarũ rerũ creatione.
Ac quod adiecit, Et mane, Ad diem ſecundum ſpectat. Progrediens enim, & inchoatũ opus
cum tempore proſequens, totũ ſequentium dierũ eſt ordinem, quaſi præpoſterum, niſi pru
denter animaduertas, cõplexus: Ac cùm dicit, Factumq́; eſt veſperum & mane, dies vnus:
Sic ſonare ſcias, Vt veſperũ primi diei, vt mane ſubſequentis accipias, vt non cũ primo die,
mane cõprehendas, ſed primi diei interuallum cõprehendentem Theologum dediſſe ve-
ſperum ei ſcias, noctis veluti non neceſſariam tacuiſſe, Non enim noctem idcirco non com
memorauit, quòd omittere Deus opus, laboremq́; interpolare cogeretur, ſed ſicut quod
de viris dicimus, de fœminis item, cùm de natura ipſa diſputatur, intelligimus, licet illæ ſi-
leantur: Sic tametſi nõ meminit, cõmemorato tamen veſpero primi diei, mane ſequentis,
planè & nocturnũ ſpacium deſcriptione cõplectitur. Atq; totum diuinum opus, ſole crea-
to, nocte, dieq́; ſequebatur, aquæ exhauriebantur in aerẽ, nudabantur terræ, præcipue quas
primas ſol attigiſſet, quasq́; minus aquis Deus oppleuiſſet, fiebátque maximus aquarum à
terris diſceſſus ac fragor. Nam cùm & eas ſol exſiccaſſet, tum ad cæteras aquas circũ rota-
Dies primus fuit ardẽtiſſimus. tus & has exhauriret, in loca caua pelagus terras patefactas relinquens, ruebat. Veríque eſt F
ſimillimum, primum illum diem, fuiſſe ardentiſſimum, quòd id & diuinus impulſus vrge-
ret, & nubes ac vapores, qui ſolis ardorem retunderent, pauci & petexiles eſſent. Eadem fla
grantia, rapidúſque æſtus eſt cæteris diebus conſecutus. Eóq; animalia ex humo vehemen
ter concalefacta & conſota, affatim pullularunt. Cuius rei, plura poſtea natura referens, &
ſequens ortus ſuos, dedit exempla. Eas enim terras nouimus & varietate formarum, & nu-
mero plures beſtias edere ſolitas, in quas potentius ſol ac rectius ardores ſuos dirigeret. Pri
Dies primus nullũ mane habuit, ſed veſperũ duntaxat. mus ergo dies non mane & veſperum habuit, ſed veſperum tantum, quod fecit ipſa neceſ-
ſitas. Nam mane antecedit ſolem, ex inferiore hemiſphærio aduentantem. Tum in matu-
tinos prædicit lucifer ortus. Sed quos ortus prædixiſſet, ſi ſol non erat ſatus? Naſcitúrque
mane & efficitur à ſole: abſente ſole nullum mane potuit eſſe. Sícque neceſſario, poſt crea-
tum ſolem, ſecurum eſt veſperum & mane alterius diei, & neceſſario poſt creatum ſolem,
naturali ordine commemoratur mane. Non enim naſcens ſol in exordio naſcebatur vt
nunc, ſed ſubito lampas conſtitit in cælo. Quod argumentum clariſſime conuincit, primo-
genitam illam lucem fuiſſe ſolem naſcentem, à Deo, & in exordio ſuo & creatione, mane
non habentem. Quid enim ſolem creatum anteceſſit? Conſule Moſen, terra videlicet, &
aqua & tenebræ. Dicitur à Græcis mane φωσφόρος lucifer, proprie quidem de Venere, ſed
quam lucem attuliſſet nondum natam? Sícque non primus ille dies genitus ex mane, ſicut
nec pri-

A nec primæ plantæ ex plantis, nec prima animalia ex animalibus, sed diuersa fuit omnium tunc natorum, atque postea nascentium origo. Sic iustissime, naturalissime posuit Moses vesperum primi diei, mane dedit sequenti. Nam vt primus dies caruit mane, sic cœpit habere secundus. Eundémque ordinem sequitur in cæteris diebus, non curans meminisse noctis. Nam & interuallum quod vno rotatu, ac vagatu efficit sol, id est, naturalem diem, vt loquuntur Astronomi, respicit, & si non respicit, scimus saltem seruari ab eo primum ordinem. Bene ergo dixit tunc primum diem fuisse, cùm ad occasum sol respectu illius situs, & occasu ad ortum reduxisset. Nec fuit is animus illi, matutinum diei sequentis cõplecti, quasi ad complendum primum diem id exigeretur, sed cuncta connectens, & prima cum secundis, quasi coniungens, rationémque primam æmulatus vbique, & principium, pari semper sermone locutus est. Hæc eadem est ratio, quòd per hunc ordinem incedens, & vesperum antecedentis, ac mane subsequentis diei colligens, perueniénsque vsque ad sabbatum docet, Deum opus suum eodem absoluisse, & eodem requieuisse. Vltimum enim mane, quod in descriptione sextæ diei ponitur, fuit mane sequẽtis sabbati. Eousque peruenit opus eminentissimi Dei, exiguóque spacio, tantum, támque immensum, per ordines naturales progrediens excitatum est & creuit. Tanto spacio initia rerum extiterunt, initia plantarum, animalium, quædam terræ nudatio. Pauca enim & exigua fuerunt, vt sunt, principia, sicut vnum hominem tot hominum satorem creauit Deus, postea magna ex initiis creuit cæterua. Hæc exigua initia sex diebus, vsque ad mane septimi. Quando autem terra & abys-
B sus est creata, non erat dies, quia nec sol nec lux, sed paulo ante lucem condita, velut initium, Initio domine terram fundasti. Lux ergo pariter cum die: Ante lucem & diem, terra & aqua, id est, in initio: Cætera post lucem & sub luce. Priora illa alio spacio, non quidem die, spacio tamen, quod theologia vocat initium, sicut insecuta spacia, dies: quod intellectu facile est. Reddidimus igitur rationem, quo situ sol creatus, cur vesperum prius, postea mane extiterit, Moséſque commemorauerit: quòd dies illi, veri ac naturales dies quales nostri fuerint: quod prima die non est creata lux, sed lux creata fecit diem: Totámque creationem comprehendentes dicimus, terram fuisse inanem & vacuam, id est, Deum creasse terram è nihilo, quod Hebraice vocatur Thohu, Bohu, Tum eundem Deum, siue spiritum operantem super aquas, creasse lucem: luce creata natum esse diem, imo ipsam lucem fuisse diem, fuisse lucem istam diurnam, dicente Mose, Et appellauit Deus lucem, diem. Cũq; in ortu suo esset sol, in cælo, necessario caruisse mane, vesperum tantum, primum illum diẽ habuisse, non antecedente alio die, cuius mane esset initium diei sequentis.

Dixit quoque Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum,
& diuidat aquas ab aquis, &c.

SI mihi poëtarum more, Deos Deásque omnes inuocare liceret, vt in re difficili atque ardua, & vt tempore antiquissima ac remotissima, sic à cogitatione maxime longinqua, nobis præsentes essent, eámque oculis subiicerent, profecto serius numen illud esset inuo-
C candum, quod fecit & creauit, affuítque ipse operi suo. Nunc magnis difficultatibus nobis circumuentis, ambiguum, quid pronuntiare, quomodo, qua consecutione, post lucem creatam, cælum deinceps sit creatum, cùm lucem, solem fuerimus interpretati. Solem autem, ipsum ex parte cælum, quod etiam profana philosophia κόσμον, id est, vt Tullius interpretatur, lucentem mundum, & cælum vocat, vt κόσμος & mundus, & cælum, & lucens mundus sint idem, lux autem cæli sit à sole. Vt lucens cælum, sit ipse mundus. Omnis autem lux in cælo, à sole in omnia perspicua illa, lucísque capacia corpora, dimanet. Quo fit, vt si cælum non intelligitur sine luce, cùm sol dicitur creatus, necessario fuerit & cælum comprehensum. Tum illud penitus incomprehensibile, inter quas aquas positum sit firmamentum, quæ've aquæ illæ superiores. Ad fontem igitur sacrorum oraculorum recurrentes, quem portum in omni difficili atq; aspera quasi iactatione & tempestate, dubitatione inuenimus tutissimum, docemus aliud intelligendum hoc loco firmamentũ, & cælum quàm substantiam illam orbium cælestium, siue perpetuum quendam & terras circunquaque ambientem globum, quem quidem oculis non percipimus, sed tum philosophi tradidere nobis, tum fit ratione manifestus, quòd corpora fulgentia desuper, quorúmque sunt perpetui cursus & conuersiones, hos certos tenere motus non possint, nisi ab vnoquoq; orbe suo deferantur. Tum apparet eodem in loco cardinibus insistentibus, fieri totius simul, eũdem locum cunctis stellis tuentibus machinæ cælestis conuersionem, quod sine orbe qui gerat

Firmamentum quid hoc loco.

infixas luces illas, fieri non potest. Quod vt verissimum sit, quia tamen non patent oculis hi D orbes, arbitramur autem Mosen, omnium sensibilium, oculisque apparentium rerum originem docere voluisse, nullum de his orbibus dicimus hic esse sermonem. Sed tum ordiné descriptionis à natura, tum nominú proprietatem à scripturis petentes, hæc duo nomina

שמים רקיע

shamaim, & rakia, primum designat cælum, alterum diffusionem, pro aëre dicimus hic esse accipienda, ordo autem est descriptionis & naturæ, vt post solem sequatur aër, quòd ardentissima solis lampade inflammata, eaq; super immensas aquas, quæ nullis infeme fluminibus, quibus nunc, nullis superne bymbribus augebantur, iubar suum præporens, rapidum, demittens, magnam aëris regionem, perinde atque nunc solet, effecerit. Quod simul effectum esse, vt sol extiterit, descriptio & natura demonstrat. Quid enim aliud flagrante desuper sole, inferius tantarum agminibus aquarú, iacentibus, & late abysso decumbenre fieri debuit, quàm aëria substantia, quam Deus ad infinita omnium generatim rerum cómoda, sed animalium præcipue, excogitabat? Hac enim audiunt, vident, olfaciunt animantes. Neque enim quia aer non esset, calere solis lux & radij non poterant, nam hi in aquas infigebantur, ordo autem est alius post res creatas, quotidianus consecutus. Duoq; duorú dierum magna & admiranda opera, fecit sol creatus, imò per creatum ab se solem fecit Deus, quòd cú eum prima die statuisset, secunda factus est aer, tertia denudata terra ea aqua quæ terram tegeret, in vapores dissoluta. Quomodo enim vnum in locum aquæ conuenissent, quod prodit Moses, si plena erant aquis vniuersa? omnes voragines, omnes conualles, montes item omnes essent sub aquis. Stabant enim, ait Dauid, super monres aquæ. Quo inquá E modo in vnum locum secessissent? Quis enim erat locus, quin aquis esset demersus, & circumfusus? Certe igitur id fecit denudationem terrarum, & aquarum in vnum locum concessum, quòd maxima earum pars in vapores aeriosq; tractus abierunt. Vno rotatu sol orbem circumuectus, tantas exoluit cateruas aquarú, vt tunc cælum, id est aer, & rakia, id est diffusio aeriæ regionis effecta, mox autem & terra sit detecta. Ob hanc causam, magnam aquarum vim Deus creauerat, vt his tum tota terra madesceret, tum fieret ex eis aer. Pars autem quæ remansisset, esset aeriarum nubium materia, & continua aeris reparatio ac regeneratio, vnde pluuiæ venti generarentur. Nam pisciú mirabilis ac varia natura, nauigationes item, magis ad voluptatem & cómodum quæsita vidétur. Ad vsum autem & necessitatem mare, quod inde nubes, & omnes aerij vapores, quibus viuitur, erant creandi. Nam & si è terris bumefactis hi generantur, verus tamen eorum pater mare est. Hoc etiam est quamobrem cum cómemoratione istius cæli, miscet Moses etiam aquarum superiorum & inferiorum mentionem. Aquarum scilicet quæ in aere generantur, quæq; remanserunr in terris. Quid enim oportuisset cum cælo aquas cómemorare? Quæ cognatio? Quid simile? Quid finitimú? Qua præterea causa, qua ratione, à firmamento interiecto, in creatione rerum, tanquam mœnibus quibus superiores & inferiores diuiderentur, sunt aquæ separatæ? Quicquid enim quod ańte coiret, aliqua re interiecta, hinc atq; hinc partibus suis sepositis, separatur, partes habet illas inter se adhærétes, sola mediatrice re separáte. At si firmamen- F. to interiecto aquæ supernæ quædá sunt ab inferioribus diremptæ, deberent hinc atq; hinc hæ adhærere ipsi firmamento. Nunc autem videmus infinitá propemodum distantiam ab aquis inferioribus ad cælum, siue firmamentú, vt cum creatione firmamenti cómemoratas aquas esse marinas, nulla ratione factú videatur. Quæ enim necessitas, quæ ratio cæli códitionem stabilitatemq; describentem, cogebat inferiores aquas, id est mare, cum eadem conditione cóprehendere? Quid enim similitudinis ac societatis mari cú cælo? Quid aquis nunc facit etiá firmamentú? Nam quod tunc factú est, debuit vsq; ad hoc tempus perseuerare. At mare à firmamento nihil accipit, à quo immensis regionibus & magno naturæ discrimine seiungitur. Quoniá ergo in creatione molis cęlestis supetuacanea fuisset illa intet superiores & inferiores aquas intersiti discriminis cómemoratio, necesse est illud cælú intelligere, quod & natura cum aquis & situ sit contiguú. Ordo enim rerú est, vt terra subiaceat, ob id ante omnia creata, post aqua deinceps aer, qui statim interiacet inter aquas infemas & supernas. Sicq; omnia elementa cómemorantur à Mose, id est totus, qui venit sub oculorú obtutú, mundus, Terra, aqua, aer, æther, id est sol, luna, stellæ. Terras enim & aquas

Cæli cælorum.

ante omnia, postea lucé, siue solé, inde cælú, id est aeré. Regiones illę celsissimæ proprie cæli cælorú, aut cælú cæli dicuntur, quæ visibili & nostro cælo altissimæ assurgunt. Quod Moses qui neq; angelos, eorúq; natales, nec vitá, moresq; descripsit, tacuit, solasq; nostras, morta-

Cælum pro aëre.

les regiones, vnde essent ortę, indicauit. Intelligitur tamé per continentiá propinquitatémq; cum

A cum isto. Cælum ergo hic designat aërem, cui supernè sunt hymbres & pluuiæ, infernè mare. Respicit enim Moses tempus illud antiquum creationis, quando à mari vapores eleuati, aërem creauerunt, & desuper aquæ postea generantur, medio ipso interfuso aëre. Sed de his aquis supercælestibus latius disseramus, tum quòd cælum fuerit secunda die creatum, patebit. Sæpe quidem perobscurum, & perdifficile, nonnunquam etiam inexplicabile de supercælestibus aquis mihi visum est iudiciú. De quibus non isto modo loco, sed tota passim philosophia diuina fit mentio. Hic inter aquas superiores & inferiores interiectum firmamentum asseueratur, pòst in descriptione diluuij, aquarum tria genera commemorantur, fontium, abyssi immensæ, pluuiarum, postremo earum quæ lapsu confragoso magnorum catarractarum, è cælo præcipitarunt. Tum Psal. 103. Vates diuinus, opera Dei, torumq; mundanum opificium, carmine prosequens, ait de cælo: Qui tegis aquis superiora eius. Quod Hebraice vt locus appareat. המקרה במים עליותיו Qui contignas aquis summitates eius. Significat autem carmen, quædam cælestia laquearia, ac quasi superiora tecta, & id quod in cælo vice contignationis vates sibi fingebat, aquis à Deo fuisse contectum ac contabulatum, non secus atque domos terrestres, trabibus, asseribúsque superne soleant contegere mortales. Quæ autoritas eos maxime in corú opinione firmat, qui putant cælum ex aquis solidissime concretum, inde & perspicuum esse, & firmamentum, siue validissimum robur & crystallum appellarum. Alio quoque in Psalmo dicitur: Et aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen domini. In hymno trium puerorum: Benedicite aquæ omnes, quæ super

B cælos sunt, domino. Sunt alia fortasse testimonia, quæ sacras litteras euoluentibus occurrent. Hæc igitur inextricabilibus angustiis nos coarctant, quòd & scripturas arbitrari fabulosas, illisq; fidem abrogare impium ducimus: & ex aduerso quod dicitur, nec naturæ capit ratio, nec potest percipere cogitatio. Propria enim sedes elementis datæ sunt infra ambitum lunæ. Quod corruptibilium, mutabiliúmque omnium rerum est regnum. Quòd si supra cælos aquæ existerent, magna incommoda admitterentur, corruptibilibus enim his in regione incorruptibilium rerum existentibus, & nubes illic euaporatis aquis concrescerent, & pluuiæ quales in terris, caderent ex alto. Multæ quoque illic animantes, ac formæ omni varietate distinctæ ex aquarum corruptione generatæ, tum in aquis natarent, tum exirent in siccum sæpe. Deinde non est probabile Mosen describentem visibilia induxisse rerum inuisibilium historiam, à quo constantissime se abstinet. Hanc ob causam pleriq; inuiolatam esse debere, vti est, scripturæ diuinæ autoritatem existimátes, dixerunt his aquis, cæli quandam substantiam designari, quæ nisi ex aquis propter perspicuitatem, nó potuerit concrescere. Duasq; esse & repræsentati in cęlo substantias, alteram igneam, quę calore & nitore, & luce: alteram aqueam, quæ soliditate & perspicuitate sit manifesta. Nihil est enim cælo solidius, cuius soliditas, perenné in eo efficit cóstantiam, vt ne frustillú quidem, tot annorum sæculorumq; decursu è corpore eius decesserit, aut quemadmodum cæterarum visibilium, corporearumq; rerum extiterit tabes ac dissolutio. Victrix omnium temporum natura, ab incredibili soliditate, incócussoq; robore profecta, vnde plus quàm adaman

C tiná necesse sit esse cæli materiá. Quoniam autem idem est & perspicuú ac tralucidú, vtraque hæc vis hinc aqueam quandá ac veluti crystallum esse molem cælestem sibi persuaserunt. Caloré autem ac lumen dicerét igni attestari. Suffragatur nomen Hebraicú, Vt enim cælum, quia syderibus quasi cælatú sit, & exculptum, siue quia arcana multa contineat, cæletq;, dictú est à Latinis, Gręce οὐρανὸς, quasi ὅρος ἄνω terminus supernus, extrema ora, & determinatio mundi, omniú rerum superna diffinitio, sic Hebraice vocatú est שמים shamaim ab אש igne, מים maim aquis. Hinc Græcorú ac Latinorum quin & Hebræorum plures, nó dubitarunt totá cæli cópagem dicere quasi solidissimá crystallum, concretam, firmatamq; ex aquis, vti gémæ (si parua licet cóponere magnis) pretiosiq; lapilli, & has esse aquas supercælestes. Nihil certe de aquis illis si sunt, dici poterat probabilius. Nosauté non quidem hæc inficiantes, quæ à doctissimis hominum iudiciis, magno consensu comptobata sunt, à quibus & in annotationibus non dissensimus. Sed quia videre visi sumus quiddam aliud sentire scripturas his de aquis, testimonia & rationes in aliam sententiam, in medium proferemus. Primum asserentes fieri posse cælum, vt crystallinum sit & aqueú, idq; magis affirmari, quàm negari à philosophia diuina, eamq; nos sequi sententiam: aquas autem istas esse aliud prorsus ab hoc ipso. Nullas supercælestes aquas in sacris litteris commemorari, & omnes locum, qui porrigat hanc suspicionem, aut non probe intellectum, aut non recte in peregrinas linguas ex Hebraico fuisse tralatum. Hincq; errorem (vt nos quidem putamus)

Cælú solidissimú crystallum ex aqua concretum.

Aquas supercælestes nullas esse.

de his accidisse. Hæc autem dicimus, non aliorum quorumcunque sententiá, quæ fortasse D
vera est, oppugnantes, sed quę nobis ex scripturis visa sint, ostendentes, quas nullas vsquam arbitramur supercælestes aquas agnoscere. Ac refugio Hebraicarum litterarum vsi, quarú cognitione, multa intelliguntur, quæ à cæteris quòd earum sensa, ex linguis externis hauserunt, non percipiuntur, veriorem sententiam existimamus, nullas super cælum aquas à scriptura constitui. Declarabimus autem, ac soluemus quæ in diuersam sententiam adducere lectores potuerint. Primus locus est, cùm in descriptione rerum creatarum dicitur secunda die positum firmamentum, diuidens inter aquas & aquas. Qui locus vt probe intelligatur in quo solutio cæterorum continetur, horum admonendi sumus. Duos esse in cælo suspectus, vel duo superna: vnum secretum atque abditum, à nullo vnquam mortalium cognitum, ac visum, secretiores cæli partes, interioréque eius sedes, conuexum eius supernú, in quo inambulare pedibus eos qui ibi sint necesse sit. Alterum aspicientem terras, obuersum circunquaque atque ambientem inferiorem mundi globum, qui nostris oculis patet. Cui sol ac sydera sint affixa, & omnino quod primum, conuexum, secundum concauú cæli philosophi dicerent. Horum prior ille raro à scripturis commemoratur, quia secretus & separatus ab oculis sit, nec quid illic sit, facile possit cognosci: sæpissime autem secundus, quia propter ea quæ in mundo gerantur, crebro eius incidat mentio. Vtrunque etiam vocatur in scriptura cæli supernum, siue cælestis summitas, ac vt dixi suspectus, sed frequentius secundus ille, quem & sublimis poëta cæli suspectum dixit:

Vergil. 6. *Quantus ad ætherium cæli suspectus olympum.* E

Hæc appellatio ad nostrorum obtutum oculorum indita, vt dicatur suspectus, vel sublimitas. Non appellatur supernum propter eos, qui sunt intra & extra cælum. Id quoque constet, vt apud Latinos dicitur cælum, aër, & quicquid inferius inter sydera & terras interiacet: sic scripturam, cælum & firmamentum dicere, quicquid est infra cælum, totum aëriú tractum, & quicquid patet à terris ad ipsum cęlum. Quod his exemplis est manifestum: Volucres cæli, & pisces maris. Et: Qui operit cælum nubibus. Et: Sit cælum quod supra te est, æneum. multisque aliis. Dupléxque est cæli nuncupatio in Hebraico, Shamaim & Rakia, primo apud nos, respondet cælum, secundo firmamentum, quanquam non firmamentum proprie vox designat, sed extensionem, expansionem, veluti aulea, cortinæ, tentoria diffunduntur. Talem sua quadam vulgari consuetudine vtentes, cælestem tractum vocant Hebræi. His ergo duabus vocibus, tam ipsum cælum, corpúsque ipsum, in quo stellæ visuntur, quàm omnem inferiorem regionem scriptura vocat. Quibus duabus declarationibus facile possumus ostendere nullas esse supercælestes aquas: aut non recte hoc, quod Hebraice dicitur supercæleste, intelligi, si creditur eo designari id quod sit vltra solem ac lunam. Atque cùm dicitur, Deum posuisse firmamentum, quo aquæ superiores & inferiores diuiderentur: doceo istud supra cælum ac firmamẽtum, non esse intelligendum quasi vltra sydera, & extra solis, lunæq; regnum, supráque molem cælestem, sed circum cælum, ac supra, respectu nostri. Quod ne mihi finxisse videar, perspicuo & claro exemplo docebo, quo hoc quod obscurius est, facilius intelligetur. Vtimur vt dixi, quoniam hæc omnia ab Hebræis F
fluxere, Hebraicarum litterarum refugio. Vbi in nostra tralatione dicitur: Producant aquę reptile animæ viuentis, & volatile super terra, sub firmamento cæli: hoc quod dixit noster, sub firmamento cæli, Hebraice habet, על פני רקיע השמים super firmamẽto cæli. Quam locutionem sciens id Hebraicum sonare, quod ipse retulit Latine, prudenter noster deflexit. Septuaginta vero sequentes Hebraicum, καὶ πετεινὰ πετόμενα ἐπὶ τῆς γῆς, κατὰ τὸ στερέωμα τοῦ οὐρανοῦ. Et volucres volantes super terram, in firmamento cæli. Sed & ipsi noluerunt dicere super firmamento cæli. Nemo igitur est mortalium, tametsi super cælo vel fusione cælesti, aues volitare iubeantur, qui putet id intelligendum de quibusdam extra cælum, solémque auibus, quæ quasi diuis in delitiis sint. Nam declarat deinceps quid sentiat. Et aues, inquit, multiplicentur in terra. Ecce claret exemplo, hoc quod dicitur supra cælum, non sonare, & si sonare videatur vltra sydera, quos locos nusquam verisimile est Mosen, vt qui nec angelorum creationem indicauit, & apud plebem loqueretur, & de interioribus theologiæ mysteriis loqui recusasset, commemorasse. Transfer auium exemplum ad aquas, vt tales aquas intelligas, quales aues, quas supra firmamẽto iusserit sator nasci ac volitare. Vt nullas supercælestes aues cogitamus, sic nullas supercælestes aquas in animum inducamus, ne par absurditas consequatur. Vt autem in auibus illud super firmamento cæli, sonat quidam supra terras, ac supra aërem, & circum cælum, sic sonant aquæ supercælestes, aërias, & pluuiales,

quas

Cælum pro toto aërio tractu.

A quas supta firmamento, quadam Hebraica phrasi, dixit existere, & inter eas, atque infe-
riores, terrestrésque istas interiectum cælnm, id est, aëriam regionem, quæ solet à scriptu-
ris cælum appellari, vt superiora declarant exempla. Et vt ait Zacharias: Cæli dabunt ro-
rem suum quod non de corporea cæli mole, ipsóve æthere, sed tota regione, quæ nobis
imminet desuper, dicitur. Vtq; volatilia cæli appellat vbique, quæ supra cælum dixerat
volare, sic aquas cælestes aërias quasdam dicemus, & sursum, aut super cælo, supernum aë-
ris, cælique tractum, omnémque cæli altissimam regionem interpretabimur, non quidem
temere, & ex nostris insomniis, sed ob notam, crebróque vsurpatam à theologia consue-
tudinem, quæ nusquam non præsto est. Obseruandum quoque, atque altissime in pectus
demittendum, non declarasse, aut non ita demonstrasse nec Mosen, nec cæteros prophe-
tas, cęlum esse vastum quoddam, ac validissimum, robustissimúmque corpus, molem quan-
dam extensam, cui cælestia lumina sint affixa: sed tantum dictitasse in aëriis tractibus, re-
gionibúsque supernis, positam omnem syderum multitudinem, non quòd id credi non
debeat, aut quòd tollatur ab eis, sed quòd non fuerit commemoratum. Cælum autem, &
rakiam, id est fusioné appellasse supernos mũdi tractus, omnes à terris sursum ac deorsum
ac circumtendentes regiones. Nam vox Græca στερέωμα, id est soliditas, firmamentum, non
respondet ad sensum vocis Hebraicæ, designantis fusionem, non soliditatem. Dixerimq;
cælum & fusionem appellasse eos tantum regiones supernas, quas oculis suspicimus, quæq;
cæruleæ nobis videntur, non sedes illas firmas ac solidas, nisi raro: nec illam è philosophia
B rationem eos proponere voluisse, eas quas aspicimus luces, non solitarias ac vagas circum-
ferri, sed habere vectores suos, solidos orbes, à quibus circum terras deferantur: sed nuda
tantum, & visibilia, ac nota eos dixisse, cælumque non orbes illos, sed omnem supernam,
cæruleámque regionem, quam oculis, vbi fugatis nubibus, serenam nobis venti reddidere,
longe latéque suspicimus, appellasse. Cùm autem dicitur de stellis, sole, ac luna: Et posuit
ea in firmamento cæli: intelligendum eas posuisse in superna regione. Et: Qui habitat in *Psal. 112.*
cælis, In superna mundi regione, etiam vltra ipsum cælum. Et: Dominus in cælo sedes *Psal. 10.*
eius. In superna mundi regione, altissimis mundi partibus. Et: Extendens cælum sicut pel- *Psal. 103.*
lem, siue tentorium, fusionem illam aëriam: qua de causa dicitur rakia, quod etiam solet *Prouerb. 8.*
de aëre vsurpari. Cùm vero ait Salomon: Quando præparabat cælos, aderam, quod He-
braice בכונו, quando firmabat, stabiliebat, quod de robore & corpore videtur dici, non
de aëre, quod non potest firmari ac stabiliri: respondeo me dixisse frequentius nomen
cæli esse totius supernæ regionis, quàm orbium cælestium: quod pro orbe aliquando repe-
riri non diffiteor. Verùm neque nos illud prętereat, firmitatem à Salomone dari etiam nu-
bibus, vt possis intelligere cæli firmationem etiam de aëria regione. Nam paulò post cùm
ait: quando æthera firmabat sursum: pro æthera, Hebraicum habet שחקים shechakim, id
est nubes. Sic paulopost, & librabat fontes aquarum: pro librabat, est בעזוז baazoz, dum fir-
mabat, stabiliebat. Declaránsque, quid sibi voluerit, quod de cælo, nubibus, fontibus, sta-
bilitis & firmatis dixit, addit: Et legem ponebat aquis, ne transirēt fines suos. Hæc inquàm
C est stabilitio, situs, positus, locatio, præscriptæ sedes omnium rerum, & elementorum. De-
nique audiendus hoc loco Aristoteles, qui variam significationem cæli afferens quótque
modis soleat dici cælum docens, vnum ait esse, quòd quicquid supernum est, solemus cæ-
lum appellare, εἰώθαμεν γὰρ τὸ ἔσχατον, καὶ τὸ ἄνω μάλιστα καλεῖν οὐρανὸν, ἐν ᾧ τὸ θεῖον πᾶν ἱδρῦσθαί
φαμεν. Solemus enim extremum, & supernum vocare cælum, in quo dicimus, totam di-
uinitatem consistere. Ergo cùm prophetæ dicunt, Deum & angelos habitare in cælo, pro-
culdubio, vt autor est Aristoteles, non in orbibus solis & lunæ dicunt, sed in altissimis to-
tius mundi regionibus. Quod quidem neque cælum est. Nam est alia cæli significatio, quæ
corpus cæli & orbes solis & lunæ & astrorum designat, quam raro aut ferè nunquàm credo
à scriptoribus sacris commemorari. Est nouissima significatio, totum à terris ad cælum,
ambitum mundi designans. Hos ille affert cæli significatus, pro aëre igitur, & tota superna
regione creberrima est theologiæ consuetudo, dicere cælum. Quæ regio iure merito vo-
cata est à Deo shamaim, & hoc est verius etymon, & verior vocis sensus quàm superiores,
à sham illic, maim aquæ, vbi aquæ generantur, inde ad nos descendentes. Aquarum re-
gnum. Ergo cùm dixit: Fiat firmamentum in medio aquarum: intelligitur omnis superna
regio, quam primum fusionem, & spatiũ extensum, vocauit, postea shamaim, quasi sedem,
regionémque aquarum. Eáque disclusit aquas inferiores, ac superiores Inferiores autem,
quia nondum fuerant à terris separatæ, dixit hac regione separatas à supernis aquis fuisse,

nullas supernas aquas innuens, nisi quæ desuper concrescunt & delabuntur semper, quas D loquens populo, qui nondum philosophari poterat, quasi ex altissimis cæli regionibus delabi monstrabat. Hanc regionem, que disiungebat aërias aquas, sic enim putant vulgares, ab aquis infernis, fusionem, tractúmque cælestem, quem inter eas aquas, quibus tunc omnia tegebantur, & eas quæ nunc inde descendunt, tradidit positum, appellauit. Quantum autem ab omni sæculo, desuper, agmen aquarum defluxit in terras, omnibus fluminibus ac fontibus terrarum, ipso quoque latissimo Oceano vberius? Et mare suum, suósque fontes ac flumina habet cælum, quæ regio finibus immensis circumscripta, sydera ac terras attingit, ipsis terris, quas perennibus aquis fœcundat, longe vastior: quas nisi fontibus, natura siccas, irrigaret suis ariditate & squallore defœtæ, nihil vtile ac speciosum animalibúsque alendis aptum, continerent. *Aer omnium aquarũ genitor.* Genitor autem ac pater omnium aquarum est aër, à quo non hymbres solum, sed & terrestres fontes, qui de montibus cauis, plurimíque aëris, & propter solis absentiam frigidissimi, oriuntur, fluminaque ingentia, quæ maris amplissimis finibus recepta, ipsum augent, & efficiunt, habent initium. Hinc veteres omnium rerum principium aëri adiudicarunt, & plures flumen appellarunt aërem. Orpheus & Plato, tartarum, fontium, ac fluminum itémque maris genitorem. Nec melius quisquam docebit hæc, & interpretabitur Mosen, quàm Aristoteles, qui loquens de situ aëris, vt causas aërarum rerum assignaret, distribuit eum in duos locos: primum ascribens cometis, facibus volantibus, capris saltantibus, & id genus: de secundo autem loquens ait, περὶ δὲ τοῦ τῇ θέσει μὲν δευτέρου τόπου, μετὰ τοῦτον, πρώτου δὲ περὶ τὴν γῆν, λέγωμεν, οὗτος γὰρ κοινὸς ὕδατός τε E τόπος, καὶ ἀέρος, καὶ τῶν συμβαινόντων περὶ τὴν ἄνω γένεσιν αὐτοῦ. De secundo, inquit, loco respectu eius quem diximus, primo autem circa terram dicamus: siquidem is communis est locus aquæ & aëris, & eorum quæ accidunt sursum, vbi ipse desuper generatur. Ecce Aristoteles & Moses mirabiliter concordes, imò philosophiæ Mosaicæ Aristoteles interpres. Nam quem apud Mosen Deus appellauit secunda die, shamaim, id est ibi aquas, vel situm aquarum, hunc Aristoteles quoque locum communem aquæ & aëris appellat. Duóque nomina Mosaica declarant quæ dicit Aristoteles, rakia, shamaim, quæ sunt nomina aëris, primúmque est aëris effusi, secundum aëris aquas generantis: & vtraque illa aëris & aquæ, quam dicit Aristoteles, communitas declaratur. Quid quòd idem Aristoteles ait esse quendam fluuium labentem inter cælum & terram, communem aëris & aquæ, modóque ex aqua fieri aërem, modò ex aëre aquam? Meritò igitur aëris creati Moses faciens mentionem, aquas simul supernas & infernas memorauit, quæ alteræ ex alteris generantur, intersuso aëre, & loco communi aëris & aquæ. Hunc communem locum inter vtramque rem separantem, Moses vocat rakiam, & shamaim: primum, quia fusus est circum terras: secundum, quia habet gignítque aquas. Cum quo iustissimè vtrasque aquas commemorauit, quia infernæ aquæ gignunt supernas, supernæ item infernas, interiacente aëre & loco, quo fit iste reditus & reciprocatio ab aquis marinis euaporatis, ab eisdem desuper congelatis, & in terras iterum redeuntibus. Quæ cùm sit maximum diuinúmque opus, ad rerum terrenarum mundanarúmque procreationem necessarium, vt maxima pars sit phi- F losophiæ, iure inter diuina opera habuit locum præcipuum. Est autem Genesis iste Mosis quasi quidam liber philosophiæ naturalis, non rerum gignendarum causas, sed earum primo natarum origines docens. Nec est fortasse fictitium quod docemus, omnium visibiliũ rerum Mosen quæsisse & docuisse principia. Videntur autem mare, terra, aër, sydera: ignis autem quem circum lunam consistere tradidere philosophi, non sensu, sed ratione percipitur. Sed enim etiam ipse Aristoteles eum non ignem, sed aërem ignitũ, & igni quiddam simile, esse testatus est. Hoc quia non videtur, nec est ab aëre natura separatum, non commemoratur etiam à philosophia sacra. Quid igitur, si dicamus, quoniam terras & aquas creatas docuisset, id est, duo elementa, superessent autem duo, quorum vnum non venit sub oculorum obtutum, nec est ab aëre, separatum, reliquum alterum ei commemorare ac describere necesse fuisse? Itaque posteaquàm abyssum, id est, aquas, & terras nominasset: postquàm lucem, hoc est, solem descripsisset: vbi est aëris, quæ maxima est mundi pars, descriptio? Non enim est, vt Hebræi suspicantur. Et spiritus domini ferebatur, quomodo enim aër spiritus, pars aëris? Et quomodo spiritus ante solem & aërem? Nimirum igitur ibi est aër. Fiat firmamentum, vel vt habet Hebraicum, rakia, effusio, expansio in medio aquarum. Sciant igitur omnes, atque quod obseruauimus ipsi ex cognitione Hebraicarum litterarum, audiant, nullam esse sacris litteris aëris appellationem. Est nomen terræ,

A terræ, est aquarum, terra dicitur Arez, aquæ dicuntur maim, aeris appellatio nusquàm est. Nam אד ed, signat vaporem quendam vt transtulit Symmachus ἀτμίς, ענן anan designat nubem, sic & שחקים shehakim, nomen autem totius elementi nusquàm est. Hinc & Caldæi, & qui apud Hebræos philosophantur, vsurpatunt vocem Græcam aer, vtì & Latini. Dico autem esse necessario istius rei, quæ certe non debuit in creatione rerum, cunctis rebus nominatis, silentio præteriri. appellationem rakiam, id est diffusionem, siue shamaim, quod sonat illic aqua, aqueam regionem, aquarum regnum. Hinc volucres cæli, & super rakia volantes aues, id est aere, hinc aquæ super hac fusione, id est desuper generatæ inter aspectum nostrum, & eas quibus terræ obruebantur, aeris campis interfusis Hinc & Theodoritus ait, τὰ νέφη τὰ φέροντα ὑετὸν, οὐρανὸν καλεῖ ἡ γραφή, καὶ τὸν ὑετὸν οὐρανόθεν ἔρχεσθαι. Nubes ferentes hymbrem, cælum vocat scriptura, & de cælo pluuiam labi. Ac forte shamaim primum significat aërem, deinceps cælum ipsum sydereum, quod aëri imminet, sydereósque globos, in omnes mundi partes diffusos, cælestes aulas, quarum vna est aula Dei, à splendore perenni vocata ab antiquis cælum empyrium, præcipue igitur ac primo shamaim ac rakiam aërem fuisse nuncupatum, post ex loci propinquitate ipsum iam cælum, non est credere absurdum. idq; traditum ac descriptum à Mose cùm dixit: Fecit Deus firmamentum in medio aquarum: id est diffudit ex altissimis aquis illis terrestribus, quæ omnium cacumina montium, teste sacro vate Dauid, excellerent, inter eas, quas vident omnibus sæculis, delabi mortales, aeriem regionem, eam vsquequaque velut velum tenuissi-
B mum pandens (sic enim nobis suspicientibus apparet porrectum quiddam & effusum) eóque vestiens terras. Declaranda nunc vel soluenda sunt alia, quæ supercælestes aquas credere nos cogerent. Quod enim dicitur: Qui tegis aquis superiora eius: quem sensum habeat, ex alio scripturæ loco declaro, Qui operit cælum nubibus, Eadem cùm sit vtrobique oratio, idem debet esse orationis sensus. Cùm cælum dicit nubibus à Deo cooperiri, quid percipis? quo to vocari & impelli animo sentis? Nempe cæli, hoc est, aeris regiones supernas nubibus offundi, per latas cæli regiones, Deum nubila spargentem, auferre ex oculis serenitatem: possúmque audacter asseuerare, cælum à vate hoc loco non supernos illos orbes, qui non videntur, non veniunt sub aspectum nostrum (Nam cœruleum illud, aeris immensi est decoloratio) nominari, sed viride istud ac serenum quod tegi vel operiri atque abscondi nubibus potest, non possunt orbes, qui non videntur. Sicut ergo cælum operit nubibus Deus, sic contegit aquis. Vtq; non semper nubes adsunt, cælum vestientes, sic nec semper aquæ, ne forte suspiceris perpetuam quanquam aquarum assistentiam eum dixisse. Decet enim nos secum theologiam conferentes, eam propriis facibus illustrare. Idem ergo est de aquis atque nubibus cælum contegentibus sensus. Vtrisque cælum contegit Deus. Vbi enim sunt aquæ, nisi in nubibus? Qui regit nubibus cælum, etiá aquis, quæ nubibus continentur. superiora autem dixit, id est supernas partes eius, quæ distant plurimum à terris. Intellige enim quid sit cæli supernum. Non vltra solem ac lunam, & extra cælestem vertiginem, sed sacris litteris, cæli, id est, aeris supernum, est quicquid
C est supra nos. Quod & à Græcis dicitur μετέωρον: vnde & ventos & pluuias, & cometas, grandinésque vocant meteora, Latine superna, sublimia. Ergo quod dixit, Qui tegis aquis superiora eius, recte dixeris: Qui tegis aquis sublimitates eius, siue meteora. Ac nubibus condensatis, veluti tecto, cælum, id est aerius tractus, contegitur: hísque confertis ac conglobatis, fit per totum cælum, valida contignatio ac quasi tabulatum. His etiam quæ diximus patet illud oraculum. Et aquæ quæ super cælos sunt, laudent nomen domini. Dicendum enim cælum, propter morem linguæ Hebraicæ: & super, intelligendum respectu nostrorum oculorum, non cælestium globorum ac sphærarum, quasi vltra ac supra illas. Cælum quoque aerem, totámque regionem sublimem exponendum. Aquas ergo quæ super cælos, nubes ac pluuias voluit significare, cuius est in promptu euidentissima ratio. Nam cùm omnia ad laudem Dei conuocaret, solem & lunam, & stellas luminosas citans, rum cælum & aquas quæ super cælo. Dein ceros marinos, & abyssos hinc ignem, grandinem, niuem, glaciem, siue iuxta Hebraicum קיטר kiror, vaporem & nebulam, deinde ventum & procellam, quæ omnia meteora sunt. In his non est vsquam pluuia. Quid igitur est, quòd omnibus sublimibus commemoratis, pluuiam, quæ præcipue ac cum primis fuit commemoranda, reticuit? Certe igitur hanc aquas supercælestes vocauit. Quod clarescet magis testimonio de catarractis cælestibus, vt & istud dissoluamus. Dicitur enim, Et catarractæ cæli apertæ sunt, & facta est pluuia super terram quadraginta diebus, & quadraginta no- Gen 7.

Aëris nullum apud Hebræos vocabulū.

Cælū empyreum.

Supercælestes aquæ.

ctibus. Vides causas largissimorum hymbrium, quia ruptæ essent catarractæ cæli. Quos D appellat præcipitantes magno cum impetu, rapidóque descensu nimbos, Nimbos ergo appellat catarractas Hebraico dialecto. Quos & Græci catarractas hymbres vocant. Sunt

Catarractæ quid.

autem catarractæ præcipites ac vasti largarum aquarum ex alto loco descensus, veluti catarractæ Nili. Tales ac tanti nimbi fuerunt inundantę diluuio. Non sunt autem duo genera aquarum catarractæ cæli & pluuia, sed exponens causam cur facta tanta pluuia esset, dicit cæli catarractas patefactas. Idémque illic pluuiæ & catarractæ, aggeratio prioris est postremum. Talis est autem ibi locutio, qualis cùm nostri poëtæ dicunt, labi præcipites ex æthere nimbos. Neque enim eos putamus è cælo præcipitare, quòd ita poëtæ loquantur. Has

Psal. 17.

ipsas aquas respexit planè Dauid cùm cecinit de Deo: Posuit tenebras latibulum suum, tenebrosas aquas in nubibus aëris. Hebraice clarius. Tenebrositatem aquarum, densas vel densitatem nubium. Nominat quasdam aquas, quæ sint latibulum Dei, eásque ne credas cælestem substantiam, crassas ac densas esse nubes dicit. Consideratis igitur locutionibus Hebraicis, deprendemus supercælestes aquas, esse nimbos & pluuias, quæ super firmamento, cælíque sublimitate generantur. Et si verò permultum supra nubes interualli superfit, populari tamen suspicioni inseruiens, firmamentum & fusionem, quicquid est infra nubes appellauit: quòd autem in hymno trium puerorum statim post angelos, ante solem & lunam aquæ nominantur, dicendum autorẽ eius carminis in ea sententia fuisse, sicut & Hebræi postea, vetustiores autem secus credidisse. Ex cognitione igitur cælestium aquarũ, innotescit quod cælum fuerit secunda die creatum. Nam cùm aquas coniunxerit cum cõ- E memoratione cæli id certum est indicium, id cælum ab eo describi, quod habeat, generétque aquas. Non enim, vt à principio dixi, oportebat cum cælo, si cælum hic orbes illos cælestes designat, aquas comprendere: sicut nec in commemoratione solis, lunæ, cæterorúmque astrorum. Quid enim istis corporibus cum aquis? Vt ergo catarractas cæli, & cælestes aquas, more quodam suo, pluuias vbíque scriptura dicit. Sic tale cælum, à quo istæ aquæ descendunt, secunda die est factum. Ac sicut solita est, pluuias & nubes dicere, consistere supra cælo, si hoc loco locuta, subiecit quoddam cælum illis aquis, semper enim ait supra de cælo vel desuper cælo delabi aquas. Ergo quoddam cælum subiicit illis aquis. Eadémque est phrasis apud Mosen ac cæteros prophetas, in cæteris item locutionibus inter se similes. Vt cùm ait Dauid: Verbo domini cæli facti sunt. Respexit enim ad illud Mosaicum: Et dixit Deus, Fiat firmamentum in medio aquarum. Quanquàm apud Dauid magis, cæli superior pars significatur. Est igitur omnium linguarum, ac gentium mos, cælum vocare omnem superiorem tractum, vastam circunquaque regionem. Ideo vocatur Hebraice shamaim, id est situs, generatióque aquarum. Et ab Aristotele τόπος ὑδάτων, locus aquarum, vt sit quasi Hebraicæ vocis interpretatio. Sham locus, illic, maim aquæ. Tres autem sunt res, vt natura, sic nomine finitimæ, in quarum appellationibus est nomen aquæ, shamaim, iamim, maim, cælum, maria, aquæ. Omnium igitur rerum, terra & aqua fuere principium, terra terrestrium arborum, plantarum, animalium: aqua cælestium aëris, ignis, ætheris, lucis. Atque aër à calore solis est effectus. Qui si abesset, aut F prorsus deferueret, omnis in aquas aër rediret. Hinc aër in cauernis, aqueus totus, & in fontes, fluminaque distillans. Nos igitur (quanquàm doctissimi Græci duos cælos induxerint: Primum supernum quoddam supra firmamento, de quo dictum sit, In principio creauit Deus cælum & terram: alterum creatum secunda die, appellatum firmamentum, hocq;

Cælũ quid apud gentes omnes.

secundum velint esse crystallinum) dicimus, habita prius omni veneratione tantis viris, ex his quæ nobis videntur, hos cælos sic esse digerendos, vt cælum quod creatum dicant secunda die, reuocetur in primum, vt spiritus domini creauerit cælum illud crystallinum ex aquis, non secunda vel prima die, nam nulla dies sine cælo esse potuisset, cui sol est affixus diei creator, sed ante diem, quando spiritus domini ferebatur super aquas: ideo subito lux extitit, Deinde cælum quod dicunt esse primo creatum, supra firmamento, dixerim non esse apud Mosen, vt qui nec de angelis sit vsquam locutus. Nam cælum illud, si esset, esset cælum empyrion, de quo non est credendum Mosen scripsisse, apud quem de solis corporeis rebus creatis est sermo. Deinde cælum secundi diei dicimus esse aërem, de quo nihil illi sunt locuti. Duabúsque rationibus necesse est, quod illi cælum secundum esse voluerunt, esse primum: quia dies non est sine sole, sol quoque non est sine cælo, sine orbe vectore. Ergo quoniam fuit ante cælum secundi diei, dies & lux, non est cælum in quo est sol & lux, cælum secundi diei. Necesséque est prius esse aut simul creatum firmamentum cum

sole

A sole & luce & die. Aut inquam ante solem, lucem, diem, quæ sunt eadem, firmamentum est creatum, aut vna, dum fabricaretur orbis vector, etiam sol ac sydera creabantur, quia sunt de orbis substantia. Et vt Astrologi volunt, talis est stella in orbe, qualis nodus in arbore. Ne sequatur igitur confusio, necesse est ponere istum ordinem, vt cælum secundi diei, sit aër, cuius sunt multa indicia, orbis autem cælestis creatus sit ante lucem, aut vnà cum luce. quod nisi fecerimus, magna incommoda sequentur. Præterea resoluta est ambago, quæ coëgit hæc dicere. Videbant enim cómemorari cum cælo aquas quasdam supercælestes, quam rem nos resoluimus, & ad ipsam naturam reduximus, secundum illud cælum inuenientes esse aërem. Nam quod fecit locutio suspicari de aquis supra firmamento, quas desuper remansisse confitentur ad temperandum calorem corporum cælestium, certú est eos coactos id dixisse. δίχα δὲ διεῖλεν τὴν ὑδάτων τὴν φύσιν ὁ τῶν ὅλων θεός, καὶ τὰ μὲν ἄνωθεν ἐπέθηκε τῷ στερεώματι, τὰ δὲ κάτω καταλέλοιπεν, ἵνα τὰ μὲν ἄνωθεν ἐπικείμενα, τῇ τε ὑγρότητι, καὶ ψυχρότητι μὴ συγχωρῇ τῷ πυρὶ τῶν φωστήρων, λωβᾶσθαι τὸ στερέωμα. τὰ δὲ κάτω μεμενηκότα διατρέφῃ τοῖς ἀτμοῖς τὸν ἀέρα διαβιβρωσκόμενον καὶ ξηραινόμενον ὑπὸ τοῦ ἄνωθεν ἐπικειμένου πυρός, Bifariam ait Theodoritus pro Basilio, Seueriano, Acacio, Deus vniuersi diuisit aquarum naturam, aliásque desuper imposuit firmamento, alias reliquit inferius: vt desuper impositæ, humore & frigiditate non sinerent ignem luminum cælestium labefactare firmamentum: Quæ autem inferius remansissent, nutrirēt vaporibus aërem, quem iugiter permeat, & exsiccat supernus ignis. Nos ergo gratias habemus Deo, reperta via, qua possemus ista nimium à
B natura dissidentia, effugere: inuenientes secundum cælum esse aërem, cum quo naturaliter hæreant aquæ superiores & inferiores. Dicerent enim multi, nulla indigere refrigeratione firmamentum, Esset enim corruptibile: Aliáque sequerentur impossibilia. Duos ergo cælos nonnulli è sanctissimis illis theologis à Mose inductos crediderunt, quia secunda die fit etiam quoddam cælum. E quibus Aquacius, quasi tamen dubius: μή ποτε στερέωμα ὠνομάσθη οὗτος ὁ οὐρανὸς πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ προτέρου οὐρανοῦ· εἰκὸς γὰρ τὸν πρότερον λεπτομερέστερον σῶμα τυγχάνειν, καὶ εἰλικρινέστερον. Quæ sunt, An firmamentum appellatum est istud cælum, ad discrimen prioris cæli? Par enim est, prius illud, esse corpus rarius & purius. Ecce Acacius si vocem Hebraicam rakia, quæ sonat effusionem, & extensionem, in firmamentum tralatum à Septuag. cognouisset, non sonare proprie firmamentum, nihil addubitasset: nunc autem dubitat an sit dictum firmamentum hoc secundum cælum, quia robustius, & ex aquis, & densius quàm illud, quod proprie cælum sit dictum. Atqui vox Hebraica, non solum non sonat robur, & firmamentum, vt potius designet raritatem, extenuationem, fusionem. Sícque ea non cogit hoc esse cæleste corpus. Theodoritus etiam fuit in eadem suspicione, ὁ μὲν πρότερος οὐρανὸς, οὐκ ἐκλήθη στερέωμα, ἀλλ' οὐρανὸς ἐξ ἀρχῆς ὠνομάσθη, οὗτος δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος τὴν προσηγορίαν ἐδέξατο. Primum, ait, cælum non est appellatum firmamentum, sed mox à principio cæli appellationem est sortitum. Istud autem ex ipsa re nomen accepit: post declarat quia ex aquis densatum. Ego igitur semper alioqui veneratus eorum doctrinam & sanctitatem non arbitror esse duos illos cælos apud Mosen, sed duos
C hoc modo vt vnum sit tota substantia orbium, luminúmque cælestium: alterum ipse aer: Et vtrunque Mosen spectasse quando dixit, In principio creauit Deus cælum: vt hic designet cælum, quicquid est supra terras, aerem, ætheriámque substantiam: postea explicás, commemoret antea primum, id est lucem, seu solem, qui cum suo orbe est creatus, postea secundum, in secunda, scilicet die. Bifariam quoque diuisi sunt Hebræi, alij prima die creatos esse cælos asserentes, & cælos interpretantes, nouem hagalgalim, id est rotas vel orbes cælestes, siue sphæras, quorum est præcipuus Rabi Moses, & maiores. Alij secunda die, cælúmque exponunt rakiam, id est effusionem. Sed priores eadem sequitur impossibilitas, sequitur etiam posteriores, nisi cælum, aërem interpretentur.

רקיע

Fiat firmamentum.

TAmetsi in annotationibus secutus sum veterum theologorum opinionem, quæ maxime pendet ex interpretatione Septuag. qui reddiderunt vocem Hebraicam rakia, στερέωμα firmamentum, soliditatem, non destruuntur tamen illa ab istis. Ea sunt de substantia cæli, quam soliditatem, immutabilitatémque philosophi, poetæ, theologi esse dixerunt. Et Homerus vocat, nunc πολύχαλκον, ferreum, durissimum: nunc χαλκοβατὲς, ærea pauimenta, solum firmissimum: nunc, ἕδος ἀσφαλές, tutam, incorruptibilémque sedem. hoc tamen, quod hic proponimus spectat in aerem, & aliud quoddam cælum. Vt abeunte voce rakia in duos significatus, & significante tum cælum ipsum solidum, tum aerem, illic

Firmamentum. Ilad. ε. Odyss. ζ.

pro cæli soliditate sit exposita, hic pro aëre. Designat enim vox diffusionem, diffusio au- D tem pertinet ad cælum ipsum sydereum, & aërem. Non quidem proprius est significatus huius vocis rakia, quod transtulerunt Septuaginta, στερέωμα, sed ad priorem sensum tamen, respondet. Commode de nubibus dicitur, & campis aëris, qui fusi partes monstrantur in omnes. Cúmque vox ducatur à raka diffundere, extendere, vere dicitur de aëre, qui diffunditur & extenuatur. Vt enim malleus aurum in laminas diffundit, quod ista voce Hebraice significatur, sic sol aquas extenuat in aërem. Nec aër est aliud quàm aqua subtiliter explicata. Cùm autem hæc naturalia sint, quæ diximus de hoc cælo, minime autem naturalia, quæ nonnulli Hebræi, philosophiæ cognitione carentes, dixerunt, constat ea esse aspernanda. Dixerunt enim hac secunda die materiam illam cælestem, principio creatam, nunc diffusam vsquequaque, rakiam appellatam. Hæc qui fieri possunt? Cur non eodem tempore cælum creatum & effusum credamus? Deinde prima die, qua creata est lux, si lux corporea fuit, fuit sine cælo? sine orbe: si incorporea, quomodo aggressus creationem rerum corporearum, & visibilium, inchoauit ab incorporeis? Quomodo ante abyssum, terrámque commemorans, refugit statim ad lucem incorpoream?

Aër quid.

In medio aquarum.

AQuas non quæ tunc essent, sed in omne tempus, vniuersalémque naturæ consuetudinem respicit. Erant quidem aquæ infernæ, supernæ autem non quidem tunc, sed ad sua, omniáque alia sæcula respectat theologus, quoniam desuper creantur, gentis suæ more locutus, quæ solet vbique quasdam supernas, & cælestes aquas vsurpare, non E illas quidem semper in sublimi pendentes, sed aquas supernas semper appellaras, propter tempora, quibus delabi videntur. Nam & cælestes sunt appellatæ, non quòd semper morentur in cælo, sed quòd sæpenumero inde cadant, priuatáque est Hebraicæ gentis loquendi consuetudo.

Diuisitque aquas quæ erant sub firmamento.

HEbraice non est verbum erat, sed habet ad hunc modum. Diuisitq; aquas quæ sub firmamento, siue diffusione, tẽporis diffinitione sublata. Itaque non tunc quidem aquas desuper innuit fuisse, quanquam vaporibus exhalatis, nubes tunc cogi poterãt, sed vt dixi ad omnem naturæ consuetudinem pertinet. Neque de diuisione aquarũ tanquam re præcipua, ac inter cæteras principe loqui theologo consilium fuit, sed sicut de auium, plantarum, pisciúmque origine est locutus, sic ista aquarum interposita est ab eo diuisio, vt declararetur vnde pluuiæ, quarum in his litteris est celebris commemoratio, & inter maxima Dei beneficia recensentur, à quibus ali terras, annuos prouentus effici demonstrãt. Quam habuerunt & causam & principium. Id scilicet principium habuerunt autore & indice Mose, quòd interiecta est quædam regio, & cælum quod nubes superuolantes sustinens, ab altis locis, non minorem vim demittat aquarum, atque earum, quæ sinibus marinis continentur. Quòd si de mari loquendum sibi existimauit, certe & de cælestibus aquis, non erat quamobrem reticeret. Vniuersales enim origines & causas rerum cunctarum genitrices, quæq; omnem mundum & naturas omnes amplectantur, sibi demonstrandas F putauit. E quibus autem omnia nata esse dicuntur sunt sol, cælum, aqua, terra. Si solem dicas, non tam vniuersalem, totóque mundo vagantem rem, cuius sint omnes res participes, dices: sin lucem, ecce res omnes aspicit, omnibus locis, omnibus animatis & inanimis rebus adest. Similiter vbique est cælum, id est aër, mare quoque omnes terras intra & extra, circúnque vagatur: generalis quoque omnium terrarum est pluuia. Has vniuersales res describere Moses curauit. Summa ergo sapientia, cælesti afflatu, in secunda die. tres res est complexus, cælum siue aërem, mare infernum, mare supernum, id est eam regionem, à qua tanta vis aquarum descendit, quantam mare cõtinet. Simile enim est mare in cælo, atque in terris. Totum siquidem mare fluminum, fontium, ac pluuiarum concursu efficitur, flumina & fontes, de montium latissimis cauernis, quæ frigidissimi sempérque stillantis, & in his ipsis cauernis, ob frigus, solísque distantiam, in aquam coacti aeris, sunt plenæ, oriútur. Hymbres quoque à cælo. Ergo in cælo quoque id ipsum est mare. Eunt ergo redeúntque in semetipsa, mare terrestre & cæleste. Ex aquis terrestribus aer gignitur, aer per flumina & fontes, & hymbres ad genitorem suum reuertitur. Vno die totum mare circunquaque trahitur in cælum, & eodem die reuertitur in proprias sedes, præcipue noctu. Nam tot flumina, fontes, hymbres, quæ mare quidem subeunt, sed augere non possunt, eodem die à sole in cælum reuocantur: quæ omnia pulcherrime etiam

E quatuor elemẽtis nata omnia.

docuit

Adocuit Aristoteles vt sit eum audire operæpretiũ. γίνεται δὲ κύκλος οὗτος μιμούμενος τὸν τοῦ ἡλίου κύκλον, ἅμα γὰρ ἐκεῖνος εἰς τὰ πλάγια μεταβάλλει, καὶ οὗτος ἄνω καὶ κάτω, καὶ δεῖ νοῆσαι τοῦτον ὥσπερ ποταμὸν ῥέοντα κύκλῳ, ἄνω καὶ κάτω κοινὸν ἀέρος, καὶ ὕδατος. πλησίον μὲν γὰρ ὄντος τοῦ ἡλίου, ὁ τῆς ἀτμίδος ἄνω ῥεῖ ποταμός, ἀφισταμένου δὲ, ὁ τοῦ ὕδατος κάτω, καὶ τοῦτο ἐνδελεχὲς γίνεσθαι κατά γε τὴν τάξιν. Quæ sunt. Fit autẽ ista conuersio, solis circuitũ imitata. Nam simul ac ille flectere sese capit, ea sursũ ac deorsum it, reditque. Oportétque quasi circum eũtem fluuium istum communem aëris & aquæ cogitare. Nam cùm proximus nobis est sol, vaporum flumen sursum ascendit: cùm vero discessit, flumen aquæ reuertitur deorsum. Idq; iungitur, ordine quodã certo. Hęc Aristoteles Ex intima ergo philosophia & Moses aquas superiores & inferiores, inter quas intersusus sit aer, nominauit. Quod Aristoteles dixit inter cælum & terram commune flumẽ. Et vere prophetica sapientia vtrumque mare est commemoratũ. Etenim vt regio maris terrestris est terra, sic regio maris cælestis est cælum. Inter vtrumque mare, separat quasi latissimum velum, ipsum cælum siue aër, propriéque cælum est aër, vnde color cælestis, cæruleus. Hoc cælũ, hæc regio, cum aquis suis facta est & constituta, à prudentissimo illo omnium rerum & causarum, è quibus alia nasci possent, inuentore.

Vocauitque Deus firmamentum cælum.

NOmina ista, nuncupationesq; Dei, quidã Hebræi & Latini dispositiones interpretantur, vt cùm dicitur vocasse, quasi sit eũ disposuisse, statuisse, decreuisse. Mihi videtur ipsum etymon spectãdũ, quod à rerũ natura depẽdeat. Vt autẽ natus Adã iuxta proprietates,
B naturasq; cuiusq; nomina animalibus indidit, sic antequã nasceretur, eas res quę creationẽ eius antecesserunt aliquis necessario nuncupauit, & nuncupauit iuxta naturas & proprietates cuiusq;. Quis autẽ & naturas earum rerũ norat, & nomina poterat indere, nisi solus opifex? Merito igitur istarum rerum primordialium nomina, Dei nũcupationes fuisse dicuntur, quibus eas ipsas res eum appellantem Adam audiuit. Atque natura rerum nomina indita à Deo certum est, sicut & à primo homine, & cæteris qui in quacunq; lingua floruerunt. Vera igitur etymologia, nominis cæli ducta est à natura eius. Nam cùm multas habeat vtilitates & proprietates, aër, vna est notissima, & maxima, quòd continet aquas, est aquarum genitor, à quibus omnia affatim bona suppeditantur. Ab aquis ergo iustissime nomen est sortitus Atque hanc vocẽ shamaim declarare proprie aerem: & ab aquis nomẽ accepisse tres sunt rationes priores duæ sæpe adductę sunt, quòd scriptura creberrime pro aere eam vocem vsurpet, volucres cæli, nubes cæli, pluuias cæli: quòd eius rei quæ hoc nomine significatur, ibi facta sit mentio, vbi & de aquis terrestribus, & cælestibus, cum in descriptione orbiũ cælestiũ non fuerit operæpretium aquarũ meminisse. Posttemo quòd ipsum nomen aperte declarat ab aquis esse deductum. Nam aqua apud Hebræos in numero multitudinis semper, in numero singulari nunquam profertur Maim. Nomen quoq; cæli semper est in numero multitudinis shamaim. Hæcq; est vera ratio, quòd cælum semper in plurali profertur apud Hebræos: non quòd sub nomine cæli aliqua multitudo cælorum subsit. Itaque quoties hæc vox, ad Latinos & Græcos traduceretur, debuit numero singu-
C lari reddi cælum, non cæli, quia non à multitudine cælorum, numerum multitudinis accepit, sed à nomine aquarum quæ semper in plurium numero designãtur, est formata. Quod vehementer obseruãdum reor, vt sciatur, quid hæc vox proprie designet, & quam ob causam Deus eam sic formauerit, Diuina nempe ratione.

Cæli apud Hebræos etymon.

Congregentur aquæ, quæ subter cælo.

MIrabili ordine naturam creatio, creationem sequitur descriptio. Nulla est ea philosophia probatior, quæ cum theologia est commista, id est quæ causarum ingressa indaginem, eas primas & veras repertura, ad earum primum autorem sæpius respectat. Talis est philosophia Mosis, quæ philosophia quidem est, quia rerum naturalium veras causas, antiquissimáque assignat exordia, theologia vero, quia Deum sine cuius numine nasci proculdubio nihil potuisset, autorem, dictatorémque omnium monstrat. Lætatur Socrates apud Platonem, audita sententia Anaxagoræ, qui censuisset ordines istos rerum inuentos omnes à mente, vnum hoc causarum vere reddendarum refugium arbitratus, si ad mentem sapientissimam cuncta referantur. Primam igitur diem fecit sol creatus, ab excellenti, diuináque operatione lux appellatus Pariter autem solem fecit Deus, ac sol fecit diem. Eo die ac sequenti à sole simul concoctis vastis aquis, aer, quem dicimus cælum, est creatus. Quod cùm eo temporis spatio sol egisset, apparuere terræ solis ardore sublatis supra terras aquis. Nam cùm

toto oceano hæc lampas superuecta, circum quaque omnem aquarum orbem exureret, ab altioribus locis, in depressiores aquæ confidentes, terras vbiq; celsiores nudas reliquerunt. Est autem hoc loco quo dicitur, Congregentur aquæ, vox Hebraica קוה kaua, ea congregationem Hebræi dicunt designari: sed proprie sonat, vt ex scripturis apparet, voraginem, concauum quid. Et vt tam multa Græca ac Latina nomina ab Hebraico deducũtur, sic clarum est, istud Latinum esse factum, cùm idem sit & Hebraicum. Caua igitur dicta sunt postea omnia voraginosa, & cauernosa, quod fuit locorũ profundarúmque sedium nuncupatio, quas Deus aquis illis immensis præparasset. Veri enim est simile, eundem ipsum terræ & aquarum conditoré, terram à principio ita disposuisse, vt eas baberet sedes, quibus aquæ receptæ, terras altiores, habitabiles relinquerent. Ideo non est his assentiendum, qui ferũt terras nunc arboribus & animalibus plenas, quõdam mare fuisse, rursum redituras ad eundem statum, idq; vicissim: D

Terra ac Mare an sibi vicissim cedat.

Ouid 15. Metam.

Vidi ego quod fuerat quondam solidissima tellus,
Esse fretum, vidi factas ex æquore terras,
Et procul à pelago conchæ iacuere marinæ,
Et vetus inuenta est in montibus anchora summis,
Quodque fuit campus, vallem decursus aquarum
Fecit, & eluuie mons est deductus in æquor.

Hæc quidem vera sunt ex parte. Verum quidem est mare prope vetusta littora alicubi discessisse, quod quidem spatium non multum est ac latum. Nunquam autem probabis voragines suas, altissimosq; sinus mare liquisse. Nec vllis exemplis ostendes montes esse deductos in mare. Est persuasio latius quàm deceat patens, & à breuibus aquarũ sinibus ad vniuersum mare tralata. Nec vero mirum hæc dicere Aristotelem, quem poëta est secutus, quippe qui maris æternitatem ex salsedine eius arguměntatur. Cuius operæpretiũ est videre rationem, & locus exigit quo creatio maris asseritur, vt conuincamus ac refutemus talem argumentationem. Hæc apud eum super hac re habentur. Hi qui gignunt mare, negare id esse salsum coguntur. Siue enim circum obsidente terras omnes omni humore, & à sole, sursum eleuato, quod remãsit mare fuit, siue tantus succus inerat in aqua vasta, & dulci, quia admixta esset pars aliqua terræ dulcis, nihilominus delapsa iterum ea aqua, quæ fuisset sursum euaporata, necesse est cùm æqualis copia extiterit à principio, vel si non à principio, ne posterius quidem salsum fuisse. Quod si à principio mox esset salsũ, quæ causa id fecerit, dicenda. Et simul quamobrem si tunc euaporaretur, non idem fiat & nunc. Hæc ille in priscos theologos vno omnes autores ore cæli ac terræ & maris quondam initium extitisse. Ratiocinatur autem ad hunc ferè modum. Audierat eos dixisse, totam vndique terram oceanum complexum fuisse à principio. Si aquarum, inquit, illarum terras vndequaque prementium tantum est à sole euaporatum, quantum in terra mare resedit, idémque ipsum postea recidit è cælo, efficitur necessario vt sit partim salsum partim dulce ipsum mare. salsum propter remanentes aquas: dulce, quia tantundem dulcium aquarum è cælo per pluuias, rorésque nocturnos fuerit postea restitutum. Quod si non fuit tunc salsum, quia delapsus è cælo humor reddidit ei dulcedinem, ne postea quidem cum fuerit eadem semper subsidentis atque ascendentis aquæ proportio. Hæc est ratio Aristotelis: E F

Mare æternitas refutatur contra Aristotelem.

Aëris duplex genus.

Nos autem exemplis & rationibus necessario factum docemus, vt mare, quod cùm crearetur, dulce esset, qualis est propria vis aquarum, postea salsum fuerit effectum. Scire enim conuenit ex immensis aquis duplex aëris genus fuisse creatum: vnum quod in totam aëriam regionem abierit, maximo inter cælum ac terram spatio repleto. Alterum, quod nubes & quotidianas pluuias efficit, sustinetúrque ab illo primo. Dico scilicet præter effusum vbique aërem, vapores à toto mundo assurgentes, Nam cùm Moses & cælum, & aquas quæ super cælo citauerit, Aristoteles autem reuertentem noctu fluuium aëre remanente, commemorauerit, magnam aquarum vim ad efficiédam banc duplicem aëris naturam constat fuisse necessariam. Vt probabile sit, maiorem aquarum copiam esse absumptam, quàm resedisse. Seposita autem hac consideratione, dico, tametsi fiat per solem euaporatio, maius esse quod residet, eo quod absumitur. Quod in potione quoque cernas: nam quod subsidet siquis exempli causa metretam vini absumpserit, multo copiosior vrina consedit, quàm quod fuerit excretum. Do autem vt eadem sit residentis atque ascendentis & euaporatæ aquæ proportio, non ne claret, si quis duas ex æquo partes dulcis vnam, alteram salsæ aquę in cyathum infundat, magis euictutam salsam, vt totus sit salsus cyathus, quàm dulcem, vt

Acem, vt sit dulcis? Sic in omni mari, cùm dulce esset totum à principio, etsi idem fuit residē-
tis atque ascendentis & per solem vaneface humoris numerus, perfecit tamen quod re-
mansit, vt totum mare esset salsum. Mitto alias rationes, præcipue quòd salsedo efficitur
non solum euaporatione, sed concoctione, concoctio autem tota aquarum commotione.
Naturale quidem videtur, quotidianam solis euaporationem, & quasi concoctionem, dum
dulcissimū ac purissimum quodque resoluit, crassus autem quicquid est, & densius, magís-
que terrestre, quasi excolatum dimittit, efficere mare vt sit salsum, esséq; solis ardoré, qua-
si naturalem calorem totius mundi, sicut naturalem habent suum animantes, euaporatio-
nem autem marinarum aquarum esse quasi digestionem, marinas aquas residentes, quasi
vrinam, sed hoc præcipue factum, cùm recens creata solis ardentissima flamma, quæ tunc,
quia per mare ferebatur, nec inter ipsam ac terrā obstabat aër, fuit potentissima, radiósque
habuit flagrātissimos, vastas aquas adeo concoxit, vt tunc præcipue, tunc primum, facta
fuerit salsedo. Illam enim solis aquarum dissolutionem, ideo necesse est fuisse potentissi-
mam, quòd per eam infinitā vim aëris elicere, creatéque Deus statuisset, Hæc aëris postea
vastitas à cælo vsque ad terras densata, solis caloré temperauit. Vt autem nunc per aërem,
lux & aër feruntur, sic tunc licet exiguum tempus, per inane in aquas descenderunt. Quod
quanquam est decretis Aristotelis contrarium, tendere per inane aliquid posse, ratio tamē
alia est deprehensa melior ac verior. Bene ergo & Mosi consētanee dixerunt veteres Græ-
ciæ theologi, diuinæ creationis non ignari, & bene laudat eos Aristoteles, ἀλλὰ μᾶλλον εἰκὸς
B ὥσπερ φασί τινες, ἀπελθόντος τοῦ πλείστου καὶ μετεωρισθέντος τοῦ ὑγροῦ διὰ τὸν ἥλιον, τὸ λειφθὲν εἶναι θά-
λατταν. Magis esse probabile quòd quidam asseruissent, plurima per solem, aquarum parte
recedēte, ac in sublime leuata, quod remansisset mare fuisse. O veritatem, omnia tempora,
omnes animos penetrātem. Hoc quod illi dixerunt apud Aristotelem, prodidit nobis Mo-
ses. Hanc ob causam terra tertia die nudatur, mare efficitur, sublata scilicet in altum parte
aquarum, per rapidi potētiam solis. Deum igitur vt ad principium reuertar, terras cauasse,
aptasq; ad aquas recipiendas eas fecisse, verissimū est: continetúrque finibus, voraginibús-
que suis mare, à quibus ipsum nulla dimoueat æternitas. Solas mari adiacētes paludes, tem-
porum diuturnitas immutauit, & circum littora in se coarctatum, ea ampliora reliquit, sed
non magno progressu. Veras autem sedes nunquam deseruit, dico voragines quasdam, &
loca caua, quæ vox tunc est reperta, cùm proprius locus, legitimæq; sedes sunt datæ mari.
Hoc fortasse sit quod toties vociferātur scripturæ, Deum, mari terminū præscripsisse. Ob-
iecit enim magnorum longas, & inter se implicatorum montium series. Vt nullum ferè sit
mare, cui vel non immineant, vel non proximi sint, altorum ordines montium, in quos pe-
netrare, ne tota quidem æternitate possit. Sæpe ad ignota littora, & à littoribus paulo vlte-
rius progressus, & circum editissimos montes, & scopulos procurrentes aspiciens, agnoui
mirabile Dei consilium, quòd eos montes veluti munimenta & aggeres, fluctibus insanis
obiecisset. Exhaustæ quidem sunt paludes, quas circum littora stagnate irrupentiū in mare *Paludes*
fluminum hostia coëgissent: Veluti palus, quæ sub Augusto, Strabone scribente, multóque *exhaustæ.*
C etiam post, totam circumibat Italiam, Rhauēna in media palude relicta, quæ nunc omnis
ferè, partim natura, partim opere humano, euanuit, ingensq; spatiū circa montes reliquit.
Sed id raris in locis, vt à mari cōdito, cui creato montes pro littoribus & claustris, dati, non
late campi excreuerint circum littora, quos olim mare allueret. Sed respice montes illos
altissimos, mare vndique cingētes, ac munientes, siue in Italia, siue in Græcia, Gallia, Hispa-
nia. Iam ab vno tantum latere fit discessus. Hinc est ille qui in Libye dicitur catabathmos,
hoc est, descensus. Ab Italia quoque in idem mare fit maximus descensus, in quādam pro-
fundam, vastámque voraginem, ab Aphrica & Italia recipiente se mari, vt iure ab accolis
appelletur chonca. Contra sunt autem vsi quàm decuisset, ratione, qui ex his conati sunt
probare maris ac terræ mutationes. Nam quia facta esset aliquorum locorum mutatio, eo
argui voluerunt, quia mundus esset æternus, fore aliquando vt montes in campos descen-
derent, in cāpis montes surgerent: sic vicissim mare & terræ sibi succederent. Fieri quidem
id posset, si mundus esset æternus. Nam cùm omnia particularia in æternitate corrum-
pantur: vtique & montes laberentur, & mare decederet, & aliæ terræ frugiferíque campi
inundarentur. Sed quoniam non est mundus æternus, nullum vnquam erit tempus, cum
imas illas, profundásque sedes mare deserat, tametsi fiat in littoribus paululum. Mirabile
igitur videmus Dei consilium, qui maria vastis vndique montibus sæpiuerit, sedes ei in
profundum, vt latissime subsideret, deiecerit, terras munitissimis immensisq; saxorum

aggeribus, tantarum ab impetu aquarũ protexerit. Itaque quod nostri trãstulerunt, Congregentur aquæ, Hebraicéque habet יקוו המים ikauu hammaim, quasi dicendum esset. Excauentur aquæ, in cauernis subsidant aquæ. Fuit enim mare quasi totius aquæ sedimentũ, in altissimas regiones purioribus subleuatis. Eoq; vocatur quasi ὑπόςασις, quod idẽ & vrinæ animalium est nomen: Sedimentum autem ad imas partes defertur. Tanquam vrina totius mundi fuit mare, in vnam quasi χώραν vastissimam cauernam delapsa. Sol autem melius detraxit, quòd animalia pasceret ac nutriret. Hinc tanquã philosophię haud ignari poëtæ loquuntur, mortales vesci auris. D

Appellauitque Deus aridam, Terram: congregationésque aquarum appellauit maria.

QVoniam autorem non modo rerum, sed etiam nominũ ipsarum Deum theologus ostẽdit, aliquas hæc nomina ad naturas ipsarum rerum proximas etymologias habere necesse est. Terra igitur aquarũ alluuie segregata, dicta est arida, seu sicca. Græce ξηρά. Hanc siccitatem solis vehentissimus æstus, qui in primordio fuit rapidissimus effecit: siccitas autem est aquarum discessus. Qua gratia porrò Deus aquam segregasset, terram nudam esse voluisset, ipso nomine terræ indicauit. Appellauit enim eam lingua illa vetustissima, in qua nomina primarum rerum à veris ipsarum naturis ducebãtur, Erez ארץ. Nomen proprie designat quod calcatur, à verbo tazaz, addita iuxta idioma Hebraicum, littera Aleph, quod consilium creandæ terræ demonstrat. Creata est vt ab animalibus nobilissimis, quibus omnia creabantur, calcaretur. Hoc respiciens antiquissimus Græciæ theologus, sapientissime totam hanc Dei voluntatem, vno versu declarauit: E

Terra vnde dicta.

Γαῖα εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.
Tellus lata sinu, cunctis tutissima sedes.

Hesiod. Theogon.

Tantundem valet apud Hesiodum ἕδος, atque Mosen Erez. Ac forte vox Græca ἕδος, ducta est ab Hebraica, mutata littera, vt quod esset Erez, factum sit edes. Edos Græce pauimẽtũ, solum idem Hebraice Erez, quod premitur, calcatur, quod ingrediẽtes homines, reliquósque animantes sustinet. Ostenditúrque eo quam ob causam & terra creata, & aquis enudata fuerit. Idem istud probat terram & si cæteris elementis grauior, densiórque sit, tamen præcipue, quia hominum futura erat habitatio, Deum condere voluisse. Omniúmque prima condita & fundata est terra, æque conditione ac dignitate prior. Quod autem mirabilius est, nescio qua sorte, quo casu, qua ratione, nisi potius diuina, & ob successionem sæpius nobis commemoratam, eadem etymologia, antiquissimi Latini appellarunt terram à terendo, atque Deus, Erez à razaz, id est terendo, vt Erez signet terram, quia teratur, ita Hebraice, sicut & Latini. Hinc sunt illa, quod apud omnes gentes, terra sinus ac mater antiquissima & altrix dicitur: & Homerus ignauos appellat, ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης. *Terræ inutile pondus.* Hæc terrę in theologia appellatio coarguit eam ita accommodatã, vt vndequaque posset ab animantibus habitari. Quod nunquã euenisset, nisi rotundam, vt æquè cælestis esset vbique luminis particeps, figuram habuisset,

Illiad. ξ.

Terra rotũda.

Principio terram, ne non æqualis ab omni.
Parte foret, magni speciem glomerauit in orbis.

Ouid. 1. Metam.

Sic enim habitari ac teri vestigijs animantium vbique poterat. Itaque hoc nomen terræ indicat tum ad habitationem animalium eam fuisse creatam, tum ad id, aptum situm, dispositionemq; habuisse. Maris quoque nuncupationem, quoniam Dei est, Hebraice autem vocatur Iam, arbitrandum ab aliqua maris proprietate factam. A fremitu videlicet, perpetuóque stridore. Siquidem & aquæ quæ Hebraice dicuntur maim, à fremitu, sonitúque habent nomen. Fremitus, vociferatus, ac stridor Hebraice significatur hoc verbo המה. Ab hac origine dicuntur hamaim המים, id est resonantes, stridentes, tumultuantes, numerus multitudinis à singulari hamah. Inde elisione hinc atque hinc hiantis litteræ, fit Iam, id est, consonans, fremens, tumultuans. Iob litera ad futurum spectat, sicut in nominibus Izchak, Iaacob, Israel, à verbis, Zadiak, Aakab, Sara. Æque ab ham, Iam, & Iom. Ab eodem hoc verbo fit thehom: Omnia sonitum, fragorem, tumultúmque significantia. Ab vno verbo ham, hæc quatuor, hamaim, iam, iom, thehom, id est aquæ, mare, dies, abyssus. Fremunt omnia & consonant, subiróque nata fremuerunt, ab illo, & ab isto sonitu, nomina sortita. Hoc appellatum est mare, quo natura eius nunquam conquiescentis, sed in perpetua commotione semper frementi, significatur. Agitatus facit fremitũ, à ventis fit agitatus. Sed vt nulli incumbant venti, sunt tamen secretiores causæ, à quibus moueatur. Nam cùm incõstantes F

Maris etymon.

Mare cur moueatur etiã sine vẽtis.

Ates aquę natura sint, hæ latissime patentes, motus illos suos habent liberiores, facilíque impulsu seu ventorum, seu feruore solis, qui concoquat, æstúmque quasi ignis in olla efficiat, seu radijs lunæ, quibus mouendorum, augendorúmque humorum vis inest mirabilis, incitatur. Verior autem causa vt semper agitetur mare ea cùm primis est, quòd vt videmus flumina tametsi per planum ferantur, vt in summa æqualitate consistere videantur, ire tamen semper in aliquam partem & impelli, sic aliquò semper decurrit oceanus, tametsi videatur in plano. Reiectus autem à littoribus, quæ habet vbique tanquam claustra, nec valens vlterius progredi, necessario reflectitur. Quod idem facerent & flumina, si hostia maris nacta, aliqua vi refunderentur. Nam quæ in plano sunt, breui momento, huc, illúcque impelluntur. Hinc semper it, redítque statis horis mare, tanquam flumen vastum, quod non habeat vbi conquiescat. Si terra esset inæqualis alibi profundior, alibi celsior, vnus tantum esset motus, nunc quoniam æqualis est vndique & rotunda, stare autem in tanto spatio non potest, necessario cum tenet cursum vt eat, redeátque. Est autem in tanta vastitate ex omni parte in rotundum decliuitas, quocirca facile eunt redeuntq; maria ad vnam decliuitatẽ, & à littoribus repulsa, ad aliam decliuitatẽ reflectũtur. A motu isto vocarus oceanus Græcę: à sonitu, qui fit ex motu, Hebraice Iam, quasi sonans & tumultuans. Sic fremit semper, sic semper littora plangunt, hanc habuit à Deo, & natutam, & naturæ aptissimũ nomen.

Et ait, producat terra herbam virentem.

PErspicuum est, quamohrem eodem tempore, aquarum ad vnum locum concursus, ter-
B rarum emersio, tum earum fœcunditas extiterit, vna omnia, die, non vna dies in profũdas sedes abeuntibus aquis, vna terrarum partui sit data. Narratur enim quam ob causam, quó ve consilio extiterit primũ. Non propter se videlicet mare, terris aquarũ contagio solutis, in sedibus suis constitisse, sed vt longe latéque montium & camporũ viriditas, omnigenáque vbertas, primæuis aquis humefacta, desuper autem solis ardore confota tellure, pullularent. Idcirco vna eademq; die, dum cogitur mare, dum celsiores terræ patefiũt, producitur in his omnis arbos & herba. Ac prima die, quam fecit sol creatus, quædam facta est aquarum resolutio, secunda terræ magis aruerunt, tertia ex his arefactis, sed adhuc humẽtibus, omne genus stirpium exortum est. Quod habuit ordinem mirabilem & prouidentiæ & naturæ. Naturaliter enim, quia prudentissime parata & prouisa fuerant, sequebantur. Natæ sunt igitur plantæ, sed herbæ primum teneriores scilicet, & ad nascendum faciliores, tum priores natæ, quàm plantæ, quia nata prius animalia, quorum herbæ cibus esset futurus, posterius ea, quorum arborei fructus. Sæpe autem mecum soleo demirari quæ reperio apud philosophos aut sumpta de theologia Mosis, aut quadam forte consentientia. Teophratus probat Dijs non sanguine & animalium adipe esse litandum, sed potius frugibus terræ, & floribus, atque herbis suaue olentibus quòd hæc ipsa priora, quàm animalia terra enixa sit, ex his autem quæ terra genuerit priores herbas quàm plantas. Quod his verbis docuit, Δένδρα μὲν γὰρ δὴ πρὸ ζώων ἀνέδωκεν ἡ γῆ, καὶ τῶν δένδρων γε πολὺ πρόσθεν, τὴν ἐπέτειον γενομένην πόαν. Quod est: Arbores ante animantes terra edidit, multo autem ante arbores,
C istam quæ annuatim herba producitur. Hæc ille: Legimus autem hoc loco apud Mosen, tertia hac die, herbam virentem, & lignum pomiferum, terram protulisse. Sexto autẽ die producta esse animalia. Et quod Theophrastus ait, multo antè herbas è terra natas, quàm animalia: sexta nempe die, illæ tertia: tum Moses antè herbam, post arbores ait è terra pullulasse: prius enim dicit, Producat terra herbam virentem: postea, Et lignum pomiferum, id est, arbores. Mosésque ait, imperatum esse terræ, vt produceret. Theophrastus vtitur verbo producendi ἀνέδωκεν ἡ γῆ, quod Moses Hebraice, ותוצא הארץ Et protulit terra. Septuaginta paulo vulgarius, καὶ ἐξήνεγκεν ἡ γῆ. Herbam annuam ait Theophrastus, id est fœnum, quod brutorum animalium esset cibus. Eaque Gręce dicitur πόα, qua voce vsus est idem philosophus. Moses autem sua lingua עשב, quod proprie fœnum designat. Septuagintáque transtulerunt βοτάνην χόρτου, herbam fœni. Salomon autem illa voce Mosis vtens: Et collecta, inquit, sunt fœna de montibus. Quo loco est עשבות. Arbores autem in cibum humanum datas, etiam oraculum ostendit. Vt duo genera animalium, alterum ante alterum sunt creata, sic ciborum genera duo eodem ordine. Sexta die bruta de terra nascuntur, post eadem die, creatur homo. Tertia die terra profert herbas aut fœnum, post frugiferas arbores. Itaque herba, quam iussit cùm primis è terra nasci, est fœnum Hebraice עשב. Hæc dicitur דשא quando pullulat, & virere cœpit, quando sicca colligitur eseb. Quidam tamen Hebræi putant eseb

Herbæ priores plantis.

Prouerb. 27.

planras maiores dici, minores autem [illegible] dese. Arguitúrque Salomon à nõnullis, quòd asseruerit dese virorem herbarũ, non herbas ipsas appellari. Ostendunt autem Desem esse numerum multitudinis à Dese, quod non esset, si virorem ipsum terrarum designaret. Hoc ergo fuit brutorũ cibus: frugiferę arbores, cibus humanus, delicatior. Quod doctissimus vates, de antiquissimis, paulo post creationem hominibus loquens, cõfitetur, quasi Mosis interpres: D

Ouid 1. Metam.

Ipsa quoque immunis, rastróque intacta, nec vllis
Saucia vomeribus, per se dabat omnia tellus,
Contentíque cibis nullo cogente, creatis,
Arbuteos fœtus, montanáque fraga legebant,
Cornáque, & in duris hærentia mora rubetis.
Et quæ deciderant patula Iouis arbore glandes.

Hæc clara & expressa traduntur apud Mosen, cibus animalium brutorum fœnum prius de terra, tum arbores fructuum feraces producuntur. Nam tametsi nonnullis herbis homo, fructibus quibusdam bestiæ vescuntur, proprius tamen cibus istius, fructus arborum, illarum id quod theologia proprio nomine dixit eseb, id est, fœnũ, vt transtulerunt Sept. Hac de causa erant arbores in paradiso, quibus, vna excepta, vesci homini concessum. Poëta notas sibi arbores nominauit, sed alias longe potiores, tum ob situm orientis, tum ob paradisum locum fortunatum ibi floruisse putandum. Excluso tamen, quòd quidam ferunt, cuius aiunt etiam Bedam autorem, septuaginta duo genera fructiferarum, suauéque olentium E arborum fuisse in paradiso: quòd quidem non arbitror Bédam sanè bonum theologũ scripsisse: quanquã non magni apud me hęc referunt. Nondum ergo terra segetes dabat. Ille fuit hominum antiquorum cibus, quod vsque ad rauim, succedente inuicem sibi ordine sęculorum, Poëtæ sunt vociferati, & in insulis fortunatis, nec veteribus incognitis, paucis ante annis reperti sunt, qui passim hoc cibo vescerentur, segetum boúmque ignari. Itaque non fabulose hæc fixere Poëtæ, sed à primoribus illis fama vulgata, post multa sęcula cùm scribi & decantari ortus humanus cœpit, repleta sunt ea carmina veterũ Poëtarum, quos postea recentiores secuti sunt. Quam & Theophrastus & Porphyrius confirmarunt.

Herbam virentem, facientem semen.

CVm de arboribus loquitur, duas ab eis res exigit, vt faciant fructus, vt habeant semen iuxta genus suum: cùm vero de herbis, vnam tantum, vt habeant semen. Non fructus ergo efflagitat ab herbis, sed eas vult esse cibum animalium humi reptantium, reddituras terræ semen, vnde generis sui aliæ nascerentur. Fœnum igitur veluti herba medica, id est, τέλφυμον iubetur nasci, quæ se ipsa, non fructu vt arbores, animalia pasceret. Ac quod ait inferius, Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, & vniuersa ligna, quæ habent in semetipsis sementem generis sui, promiscue de homine & brutis animantibus loquitur, cibum eorum simul decernens: non quòd fœnum hominum escam præscriberet, quod explicat cùm ait, Vt sint vobis in escam, & cunctis animantibus. Fuisse igitur primordia fœcundissima, illásque in sua origine terras & aquas, & solẽ fuisse efficacissimũ, F vt quemadmodum nunc multi de terra nascuntur frutices & herbæ, natæ tunc arbores felicissimæ sint, quas fortasse terra nunc non pareret, omnium rerum exépla & earum principia considerata confirmant. Qua enim priores homines formosa & procera, robustissimáque corpora, morborúmque omnium, propter sanguinis bonitatem, nescia habuerunt, viuebantq; numerosissime: eadem omnẽ terram, omnes aquas & cælum, quæq; ex his nascuntur, alũturq;, felicitate fuisse genita, necesse est. De solis hominibus, eorumq; longæua vita declaratur, sed ex hac humanæ vitę longinquitate, quam ex originis bonitate pepẽdisse intelligimus, in cęterarum rerũ felicibus exordiis, considerando versamur, habuisse terras, proceras, aspectuq; & fructuum dignitate insignes arbores, iucundius rutilasse solẽ, intentioribus radijs complesse late terras. Hoc, vt dixi, non modo ratio, omniúmque consideratio rerum, quarũ sunt exordia ferè semper meliora, sed ipsa quoque scriptura demonstrat, de genere humano, parte rerum meliore protestans. Quod latius patet in cæteras res exemplũ. Terra itaque facile est in illo fœcundo primordio, imperio Dei obsecuta, vt omne genus herbarum, amœnarúmque arborum produceret, cùm adhuc vsquequaque humesceret, & nouus sol desuper illi animationem abunde suppeditaret. Species quidem arborum, naturali ratione, sicut in carne pili, in terra continebãtur. Vt enim in causis effectus, quia similes sunt causis de quarum substantia procreantur, insunt: sic in terra omnium stirpium

Primordia rerum fœcũdissima.

Apium erat materies, vt quamcũque formã quęcunque se daret, cadere posset. Omnia quidẽ referenda sunt in Deum, qui genitrices causas, in quibus cunctarum rerum lateret origo, creauit tales, vt his constitutis tanti, támque mirabiles effectus generarentur. Nam quemadmodum aëre constituto, secuti sunt venti, pluuiæ, nebulæ, grando, nix: sic posita terra, positum est id quod in omnes stirpium formas, mirabilibus modis variaret. Eóque idem fuit terræ fundator, atque plantarum, herbarum, fructuúmque sator, quia matrem, quæ tantarum esset rerum parens, ad hoc creauit. Requisiuitque postea ab ea, ob quæ fundamenti & parentis altricísque loco eam parasset. Ideóque in diuinis litteris idem est Deus atque natura, omnia quæ cæteri, in æternas, stabilésque rerum leges referrent, ad voluntatem constitutionémque Dei, redigentibus. Quod autem formas edere mare potuit, totidem quod potuissent, stirpium edidere terræ. In quãtam potuit aquarũ vitalis humor, formarum prodigiosam cadere varietatẽ, tantas, tantorúmque generum protulit terra, naturalem cum illa similitudinem, coniũctionémque habentium. Quid enim aliud sunt stirpes, quàm ipsa terra & aqua, in quandam aliam speciẽ traductæ, & quasi excolatę? Formas autem efferunt omnigenas, in quas se cúnque vis ipsa transformet: vt quod venire in animos opificũ formæ possint artificiosæ, tot de se ferre terra naturæ instinctu potuerit. Ac sæpe ipse mecum quærere soleo, Factá nę sint naturalia & æterna quæ Deus fecisset, vt quemadmodũ ab artificibus dictæ & factæ sunt res artificiosæ, sic à naturali operatore, naturæ sint omnes repertæ, idque esse naturale contigerit, quod post creationẽ successit, an reperit ipse

Deus & natura idẽ.

B quod esset maxime è natura, extra quod melius fieri non posset: vt decem tantum, verbi causa, rerum creandarum, mundíque totius rationibus propositis, meliorem Deus viderit, eúmque naturam omnium rerum esse contigerit. Soleóque assentiri postremo, Deum fecisse non quidẽ omnia quę fieri aut ipse facere potuisset, quia minus bona vtiliáque essent, sed quod esset optimum ac pulcherrimũ. Quod quoniá esset melius ac perfectius accidisse vt esset omnium vera natura. Poterat enim Deus creare terras, plãtis & frugibus steriles, duras, saxeas, sine aqua primordiali, vides quid fuisset consecutum. Decem alij si proponantur modi, in his fuisse melius & absolutius probabis, quod fuit, vt natura fuerit cuiusque rei. Est autẽ natura id, quod in vnaquaque re fuit melius. Tantas igitur terra species & formas edidit, quãtas naturæ eius conditio virtúsque reciperet. Quod quidem & si principiũ habuit ab ipsa terra, nisi tamen quiddam secretius, ordinem formis dedisset, stare ac seruari quicquam nequiuisset. Hinc ingenio magni viri, cùm in consideratione rerum istarum versarentur, & admirabiles essent hominum rerúmque naturalium ordines considerando progressi, non habentes quid amplius in horum assignãda ratione dicerent, Deum & naturam associarunt, naturam ordines eos, Deum eorum inuentorem & moderatorem appellantes. Sic Aristoteles Deum & naturam clamat nihil ociosum ac superuacaneum fecisse, quod non fuit nisi summæ sapientiæ: Idémque ait, Deum, quia res essent in terra corruptibiles, parasse vt esset inuicem sibi succedentium perpetuus generationum ordo. Cuius impellor huc proferre, quia longę est clarissimum testimonium. vt qui non cõsiderarunt vel

C quæ ab illo, vel à Mose dicerẽtur, fiant hac nostra admonitione attentiores. Etenim Moses docet Deum dixisse, imperasse, statuisse, vt omnia è terra nascerentur. vim gignendi simile sui retinentia. Hoc imperium & legem ac placitũ, fuisse Dei Moses docet. Aristoteles autẽ, ἐπειδὴ γὰρ ἐν ἅπασιν ἀεὶ τοῦ βελτίονος ὀρέγεσθαί φαμεν τὴν φύσιν, βέλτιον δὲ τὸ εἶναι, ἢ μὴ εἶναι. τοῦτο δὲ ἐν ἅπασιν ἀδύνατον ὑπάρχειν, διὰ τὸ πόρρω τῆς ἀρχῆς ἀφίστασθαι, τῷ λειπομένῳ τρόπῳ, συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ θεὸς ἐνδελεχῆ ποιήσας τὴν γένεσιν. Quoniã, ait in quocunq; genere rerũ, desiderare melius naturã assueuramus, melius est autem esse quàm non esse, id autem fieri vbique non poterat, quia longa esset ab ipsa origine distãtia, quod supererat. Deus dedit vniuerso, perpetuam generationem. Aspicis interpretem & assertorem theologię Mosis Aristotelem? Moses quidem non assignat causam cur sit rerum terrestrium successus & formarum ingenitis rebus, rerum gignentium similitudo locata: docet Aristoteles duas causas, vnam propinquam, alteram superiorẽ proponens. Volebat, inquit, Deus aut natura facere quod esset melius, est autem melius esse, quàm non esse, quod Aristoteles ratione, Moses testimonio Dei, quod optima est ratio, probat. Siquidem asserit eum ad vnamquanque rem creatam affirmasse, fuisse boná. Fieri autem perpetuũ esse non poterat, quia ab origine sua æterna, nimium res recederent, non substantia solum, sed etiam loco. Vult, ait vterque, Deus quod est bonũ, nam si voluisset, non creasset: assertum est autem, quod creasset esse bonum. Ecce & bonum dixit esse, & creare ipsum voluit. Id igitur maxime habuit in votis. Idque docet

Aristoteles. Fieri autem non poterat, vt esset perpetuum esse, perpetuũ rerum æuum, per- D
petuę plãtæ illæ primordiales, & animalia Causam non docet Moses, quia clara, docet Aristoteles, quòd à perfectissima, æterna omnium origine, res essent longe disiunctæ. O potentissimam veritatem non patientem tenebras & silentiũ. Rerum originem, quasi Theologus, Deum clamat Aristoteles, hoc fortasse discrepans cum Mose, quòd is fecisse, quodã temporis initio, Aristoteles facere quadã dependentia perpetua, & creare affirmat. Hocq; sensu ἀρχὴν, id est, principium & originem Deum fortasse dicit: Quæ sententia facile seipsa, suique verbis autoris refellitur. Loquitur enim idem in præterito συνεπλήρωσε τὸ ὅλον ὁ θεὸς ἐνδελεχῆ ποιήσας τὴν γένεσιν. Dedit vniuerso perpetuam generationem: spectántque in præteritum, hæc præteriti temporis verba συνεπλήρωσε, ποιήσας Dependentia debuit præsenti tempore designari. Veritas igitur inuito quasi de pectore erupit. Excidítque imprudenti, Decretum quoddam Dei & inuentum fuisse ait, hanc perpetuam generationem: Moses Hebraice, & sua phrasi, vnum sibi succedentium rerum ordinem, vt vnumquodque iuxta genus suum, semen retinentem prolem produceret. Id enim est ἐνδελεχὴς γένεσις, habere vim alterius sui similis gignendi. Generari à matre arbore cum generandi alterius facultate. Idque vicissim quodam ordine sempiterno, quem nullus casus, nisi is qui ligasset vnus, vt ait Plato, rescindat. Hunc perpetuum, continuatum, catenatímque per omnia sæcula labentem ordinem generationúmque seriem, (est enim res diuina, magnæque admirationis cõmuni consẽsu & consilio Moses & Aristoteles Deo ascribunt, vterque prętérito quodam tempore factum, Moses. Et dixit Deus, producat terra. Aristoteles συνεπλήρωσεν, E
ὁ θεός. Et eodem consensu originem & principium rerum Deum fatentur. Tria scilicet paribus suffragijs: Perenne flumen similium sibi succedentium formarum: Dei opus: & sapientiam vterque originem rerum ipsum Deum, à quo res corruptibiles plurimum recedant, eáque causa sit corruptionis, vterque: perennem istam successionem quodam olim tempore institutam vterque. Philosophi igitur propter necessitatem scrutãtes fontem, causamq; rerum pulcherrimarum, quarum admiratione animos satiare non potuerant, Deum autorem, tempotis initium coacti sunt asciscere.

Iuxta genus suum.

GEnus, siue species, Hebraice מין min. Vox à verbo מנה mana, distribuit, decreuit, instituit. Itaque proprie sonat decretum, institutum, normá, legem. Quasique dicitur à scriptore, iuxta legem, decretúmque suum siue cursum, vel instinctum suum. Fiat, inquit, è terra quicquid fieri, & ad quas vsque formas progredi terrarum queat vbertas. Quos & quàm varios fœtus, terra sinu complectitur, tam varios edat in lucem. Hoc diuino imperio probatur omnes omnium rerum causas & origines in Deum referri oportere, eius causæ creatorem, quæ mater innumerabiliũ seminum fuit & causarum. Omnia quæ ex igne nascuntur, quod rerum causa est aqua, quantum valent spiritus & impulsus aërij, quicquid de terra nascitur, efficitúrque cum tetta, opere terrena quot aspicimus, tot sunt in autorem primũ redigenda. Viderat enim, animóque cõprehenderat sator ille, quid esset vsquequaque tum ad decorem aptissimum, tum ad vsum maxime oportunum. Eos ergo parabat, tot perenni- F
um generationum fontes, quos ad vitam sustinendam, tempúsque per sæcula propogandum, & ad perfectissimam pulchritudinem efficiẽdam, poscebat vsus. Hoc consilium eius,
Natura rerum quid. omnium fuit postea natura rerum: quæ est continua rerum per easdem formas, in exiguis seminibus, quorum vim esse maximam voluisset, contentas, successio. Quod sine Deo fieri non potuisse certum est. Factum autem & Moses indicauit, & Aristoteles, ac sapientissimi quique crediderunt & prædicauerunt, vt fuerit ars Dei, ipsa natura. Quódque ars in hominibus, hoc in Deo natura.

Fiant luminaria in firmamento cæli.

CReatis rerum cunctarum, terra & aqua, initijs: à qua rerũ cælestium, id est, aëris, ętheris: terra stirpium, & animantium, cæterarúmque mole præditarum rerum, ex his postea has ipsas res creauit, quæ & ipse quædam aliarum rerum essent origines. Omnium autem
Solis creatio. origo & autor, id est, cuius ope & auxilio, omnes supernę infernæque naturæ nascerentur, fuit sol: quem ante omnia, quę eius ope essent creanda, fuisse creatum, hæc ipsa necessitas demonstrat. Creato sole, duo rerum natarum ordines sunt in duas partes secuti, terrestrium & cælestium: cælestes res appello nunc, omnem cæli ornatum, innumerabilem astrorum multitudinẽ: terrestres sunt, vt dixi, aër, quatenus eius respirationibus viuunt animantes, ipsi animantes, plantæ, maræ, terræ separatæ. Harum rerũ diuinus scriptor, cùm totam

ante

A ante oculos haberet creationẽ, alterúmque post alterum, & si simul fuissent creata, esset ei commemorandum: maluit tamen quod natura monstrabat iter sequi, & explicare cuncta deinceps, vnumque ordinem aggressus, eóque absoluto, reuertitur ad alterum. Prior ordo fuit, quòd creato sole, fusæ & extenuatæ aquæ, aërem fecerunt, nudatæ sunt terræ, immensáque residuarum aquarum copia in vnam voraginem, coërcita. Terris autem nudatis, natæ sunt omnigenæ stirpes, vestiti floribus, herbis, arboribus, montes & campi. Vides vnum deinceps ordinem, quem totum absoluere describendo coactus sit Theologus. Eodem autem tempore quo factus est aër, mare intra legitimos fines coërcitum, terræ nudatæ, stirpes & herbæ genitæ, desuper luna & omnia sidera creabantur. Conglobatus & accensus, sapientissiméque constipatus sol: in terris quidem ipse reliqua opera faciebat. Ipse factus fecit diem, fecit aërem, fecit denudationem terræ, aquas exhausit, stirpes & animalia creauit. Desuper autem Deus cælestia lumina, ex eadem atque sole, sed diuersa ratione, massa creabat, processitq; opus vsque ad quartum. Primum enim creatus est sol, post luna, post septem errones, demum sydera, vel ἀπλανεῖς. Prima dies nata est à sole creato, secunda creata est luna, tertia creatæ septem errantes, quarta omnium syderum multitudo. Nihil enim temerè fit à Deo, & si fiunt omnia mirabiliter, quorũ nulla possit, nisi potestas eius qui creauit, ratio assignari. Tria igitur opera in terris exequente sole, cælũ, siue expirationes cælestes aëriamue regionem, reuelationem terrarum, aquis in profundum subsidentibus post, satum arborum, herbarũ ac florum, desuper creabat astra Deus implens mundum luminibus. quod quidem opus non solum non minoris momenti fuit, quàm illa tria terrarũ, sed longe etiam maioris. Vt si duobus diebus, in cælestem lenitatem diffusa est pars aquarũ, & terræ patefactæ, frugibus & plantis sunt repletæ, tantundem temporis aut plus etiam tam mirabili ac vasto dandum sit ætheriarũ substantiarũ opificio. An si vna dies in creatione solis, id est, spatio simili vnius diei, est exactum, in omnium opere stellarum, quarum singulæ vix credibili magnitudine dicuntur excedere terras, non diuturnius spacium absumptum debemus arbitrari? Omnis hæc ratio demonstrat iisdem diebus cælum stellis exornatum, quibus inferioris mundi opera peragebantur. Etenim à principio per spiritum sapientiamq; diuinam operãtem, & eam quam dixere Theologi διάκρισιν diremptionem, & quasi extractionem faciẽtem, totus æther effectus est. Sol ante omnia, cuius à cæteris corporibus plurimum distare volebat dignitatem, quorum neque calida est neque lucida natura, sed quædam quasi crystalli, purissimáque veluti speculorum species, vt si lumen adsit, colluceant, sin minus, quemadmodum cætera sint tenebricosa. Atque illud est verissimum, & à Theologis quoque vetustissimis assertum, eadem ratione fuisse ex aquis eductam ætheriam substantiam, atque ipsum cælum, expirationésque cælestes. Videmus enim aquam in aërem, in nubes, in faces, vapores igneos mutari. Itaque eodem illo tempore id factum existimandum est, cùm sapientia, ingeniúmque Dei ferebatur super aquas, & ex his puriores substantias educebat. Solem primum, cuius operosa magnitudo & pulchritudo vincit omnia, cælestia & terrestria. Agitans igitur & concutiens creatas ab se aquas secreuit & accendit ignem, purissimáque lumina, defecatásque materias veluti speculorum & nubium, vt eædem & luminosæ sint, & leuissimæ: quales nitidissimæ nubes, quæ quo puriores sunt, hoc altiores sedes appetunt, ipsæque ignis, id est, flamma non est aliud, quàm accensus aër. Ideóque aquarum magnitudinem tantam fuisse credendum est, quanta & ad spiritus aërios efficiendos, & ad effundendum totum æthera, cælestésque substantias sufficeret. Hoc antiquarum gentium monimentis perpetuísque successionibus traditum erat. Quam penes eos Poëta repertam sapientiam referens ad amussim cum theologia Mosis consentit:

Solus Deus rationẽ rerum creatarum tenet.

B

C

Sol pulcherrimus & maximus rerum omniũ

Hanc Deus & melior litem natura diremit:
Nam cælo terras, & terris abscidit vndas,
Et liquidum spisso secreuit ab aere cælum.

Ouid. Metam. 1.

Nisi theologia Mosis succurreret, Poëtarum more eum fabulose locutum putaremus. Sed vera canit, si tamen theologiam Mosi adhibeas. Non enim prorsus erat lis illa cum terra, congeries aquarum, sed iacta & præparata fuerant ceu rerum supernarum, infernarúmque origines. Ergo sapientissimus ille, & infinitæ potestatis spiritus diremit litem, diremit quam parauerat congeriem, ad opus, magnitudini, sapientiæque suæ congruum accinctus. Nam cælo terras, & terris abscidit vndas. Primum enim super illam aquarum

vaſtitatem operans (id enim proprie ſonat Hebraicum [illegible] merachephet, motum ſcilicet magni opificis, immanémque operis immanis operationẽ) abſcidit cælum à terris. Secreuit enim puriſſimum ex aquis illis æthera, eámque ſubſtantiam aſſumptã redegit in orbes, qui terras illuminantes, ſigna quoque & tempora diſtinguerẽt, hominúmque in terris opera gubernarent. Denſiora fecit ipſa luminoſa corpora, orbes autem eorum rariores. Abſcidit ergo terras à cælo, cęlúmque à terris, in altum ætheria ſubſtantia ſublimata. Secutum eſt deinde, vt vndæ fuerint ab eodem à terris ſeparatæ. Scribit enim Moſes, Congregentur aquæ ad locum vnum, & appareat arida. Ecce abſcidit terras ab vndis: & liquidum ſpiſſo ſecreuit ab aëre cælum. Cernis & hunc eundem ordinem ſeruare nou potuiſſe, & repetiſſe quod ante dixerat. Nam cælo abſcidit terras. At hoc cõmemoratum eſt. Nunc autem, & liquidum cælum è ſpiſſo aere ſecreuit. Bis ergo idem inculcat. Non poteſt enim in tanto ſimul vrgẽte opere non fieri repetitio. Repetit ergo & Moſes in quarto die ſolis operationem. Sed carmen confero: Et liquidum ſpiſſo ſecreuit ab aëre cælum. Moſes autem ſecũda die docet cælum, id eſt, diffuſiones aërias, ſpiritaléſque animationes extractas: addo ego, ex aquis. Debet autem ſummopere conſiderari quod ait, liquidum cælum, ſpiſſum aërem. Oſtendit enim ſubſtãtiam cæleſtem eſſe ipſo aëre puriorem. Sícque fatẽtur omnes, ex aquis aërem, ex aëre æthera generari, ætheria vero eſſe cęleſtia lumina. Non mirum igitur ſi mundi altiſſimas regiones obtinuerunt. Confitentur autem & ipſi ex aquis æthera creatum, vt annotationes oſtendunt: Simile quid enim eſt æther, atque puriſſimæ nubes, quæ & albeſcunt, & altiſſimis ſedibus immorantur, Faces etiam per inane feruntur. Quomodo autem ſempiternis ſæculorum ætatibus, pares in eadem ſemper varietate teneant curſus, Dei opus fuit, & ſpiritus idem. Idem Poëta iterat tertio quod bis ante dixerat:

Ouid. ibid. (margin, beside "Separatum cælum à terris." earlier in the margin)

Ignea conuexi vis & ſine pondere, cæli,
Emicuit, ſummáque locum ſibi legit in arce.

Cogebatur enim vt ſeries eſſet perfecta, ſæpius idem memorate. Et Moſes cùm primum dixiſſet creatam lucem, id eſt, ſolem, quarto cum cæteris eum adnumerat, vt eſſet inter ſe apta & connexa deſcriptio, ne ſeparatim quaſi cæſa membra, moles & ornatus cæleſtis deſcriberetur. Debemus enim naturam in his aſſignandis ſectari, non turbari verbis. Nam tametſi deſcriptio ſequitur operationes, multa tamen ſemel fiunt, quæ ſemel nequeunt tantum commemorari. Natura hanc rationem creationis oſtendit, vt lux fuerit ſol, duóque ſtatim naſcentium rerum riui, alter cæleſtium alter terreſtrium in duas ſemitas abierint. Neque enim credendum eſt, dum in terra naſcerentur plantæ, fuiſſe cælum ſine luna, & ſyderibus Sed non poterat ſimul vtrunque opus deſcribi. Aſſumpta eſt deſcriptio earũ, rerũ quæ à prima re creata, factæ eſſent. Nam luna & ſtellæ non fiunt à ſole, & ſi irradiantur. A ſole autem & aquæ in aërem euaporatæ ſunt, & exhauſta abyſſus, & terræ patefactæ, & ex his calore confotis generatæ arbores & omnes ſtirpes. Hæc Moſen deinceps: narrare oportebat. Occurrendum eſt autem errori, quem non ſcriptoris quidem vitio, ſed ipſa natura ſolet in his legendis animus arripere. Vt enim videbatur prima die fuiſſe ſol creatus, veritas autem erat, ſolem ſiue lucem creatam, diem feciſſe, vt ſecuta poſt ſolem, dies fuerit: ſic hac quarta die, qua videntur legenti creata ſydera, luna, ſol, non in ipſa creata ſunt, ſed his creatis, quarta dies circumacta & abſoluta eſt. Dies ergo quarta, poſt opera, ſecuta eſt, non in die quarta ſunt facta opera, qui ſenſus non eſſet niſi animi ludificatio & exorbitatio. Ecce igitur ſic debes intelligere, opus eouſque perueniſſe, vt abſoluto ornatu cæleſti, dies quarta exacta fuerit. Sicq; totus ornatus à calce ad caput proceſſerit. Ne videamur autem ſomnia, commentitiasq; fabulas, quanquam eſt ratio in promptu eorum quę dicta ſunt, induxiſſe, & ſolem qui prima die fuiſſet ſatus, quaſi repetitum quarta die fuiſſe, & cætera ſydera cum luna, totum illud ſpacium, dum fierent, confeciſſe, quaſique rememorationem primi diei, eſſe quartam, nec debere nos his repetitionibus turbari, nonnullas eiuſmodi his ipſis etiam locis oſtendam. Quod & ſi feci ſuperius, addam tamen exempli cauſa, hoc quoque loco. Bis homo creatur, bis in paradiſo ponitur, bis beſtiæ naſcuntur, bis plantatur paradiſus. In quibus eſt etiam ordo præpoſterus. Quòd repetatur hominis creatio ſuperius oſtendi, ſed & ſubijcio hoc loco. Primo capite ſexta die creatur. In ſecundo, Formauit igitur dominus hominem de limo terræ, & inſufflauit in faciem eius. Hic tum repetitur humana creatio, tum additur quod fuerat prætermiſſum. Non enim ſexta die ſcribitur, Deum hominem de limo feciſſe, & in

A & in eum spirasse. Quasi ergo fuerat omissum. Sic tametsi omissa est in prima die commemoratio syderum, non est quòd sensum quem ostendimus, id vel tantillum dimoueat loco. Eodem capite sic legitur: Plantauerat autem dominus paradisum voluptatis à principio, Hebraice מקדם ab oriente: in quo posuit hominem quem finxerat. Paulo post: Tulit ergo dominus hominem, & posuit eum in paradiso voluptatis. Nam prudenter addidit noster, ergo, cùm non sit in Hebraico: intelligens videlicet esse repetitionem. Primo capite dicitur. Ad imaginem Dei creauit illum, masculum & fœminam creauit eos. At homo sexta die creatur, in qua si & masculus & fœmina creata est, vtique quod postea de costa narratur, ibi fuerat omissum. Eodem loco legitur: præcepítque ei dicens, Ex omni ligno paradisi comede, & quæ sequuntur. Hoc præceptum similiter mulieri atque viro datum, certū est, at mulier nondum creata paulo post è latere Adam educitur. Ibi dicitur: Formatis igitur dominus Deus de humo terræ cunctis animalibus terræ. Pro formatis, Hebraice est ipsum verbū formauit. Quod quidem ante multo, quàm homo crearetur, factū fuerat. Fit igitur vbique necessaria repetitio, & quæ ante narrata non fuissent, secundæ descriptioni relinquuntur. In priore tamen intelligenda. Quæ exempla cùm sint vera, cùm non discedant à similitudine solis, lunæ, stellarúmque conditarum, sic debemus arbitrari hoc opus in primi diei commemoratione prætermissum. Solis autem conditionem in quarta repetitam, sicut in cæteris est factū. Dico autē ex his exemplis tria de ornatu cęli, Tum omissam esse in prima die partē cæli, id est, aliorum syderū creationē, sicut pars hominis quod insufflauerit, &
B ipsius mulieris constructio. Et vt reuocata est postea, sic postea reuocatam lunæ, stellarūq; creationē, prius omissam. Tū solē & si primū fuisset editus, repetitū esse postea cū cæteris, tametsi cōstet ea post absoluta. Postremo totū opꝰ à primo ad quartū diē dico peruenisse. Superest vnus scrupus, qui tantū animū torqueat, de die quarta, in qua hæc creata memorantur, vt spaciū quasi temporis certū præfigatur, quem sic remoueo: ostendens non in die ea opera facta, vt quasi narretur hoc die factū esse cælum, altera primū sydus: sed hunc esse veriorem sensum ostēdo, his operibus exactis, diei spaciū circumactū & absolutum Sicque ordinem fuisse cōditorum, vt neque noctu, neq; interdiu, primę causæ ab effectibus producēdis interquieuerint. Quod ne fieri quidem poterat. Eundemq; ordinē cætera opera habuisse quem primum opus, quo nato & facto dies est secuta. Illud vero non sine maxima admiratione mecum considero, quòd Poëta Latinus repertam apud Græcos, ad Græcos autem à barbaris tralatam creationem describens, post omnem cæli ac terræ, post ætheris & aëris, aëriarúmque regionum dispositionem, stellas scribit toto cælo exortas. Ideo enim demiror quòd dicitur ab eo, quod traditur à Mose, qui post creationē lucis, post aëra, post æthera, post partas herbas, & stirpes, & arbores, affirmat à Deo sydera creata. Poëta vero,

Vix ita limitibus discreuerat omnia certis,
Cum quæ pressa diu, massa latuere sub ipsa,
Sydera cœperunt toto efferuescere cælo.

Res certè cōtemplatione dignissima Interpretatur enim Mosen, cuius viderat apud Græ-
C cos theologiam, non illam quidem in libris ipsius Mosis, sed Phœnicum, Mercurij Trismegisti, Orphei. Latebāt, inquit, pressa & occulta sidera cęlestia, sub massa, massa scilicet ætheria, cælíque substantia Ætherium corpus, materies ætheria qualis facum in cælo volātium, nuper ex aquis abscissum, arreptum, ac secretum, & in globum protractum, vt ait Plato, quod super aquis in theologia Mosis moliebatur spiritus, ingeniúmve diuinum. Parata igitur hac substantia, & artificio Dei compacta, qui subito mirabiles & insolitos ignes & splēdores sæpe accendit, vt ignis in rubo, vt is quo mons Sina ardere videbatur, vt splendor de facie, vestibus eius manans in monte, exorta repente est lux. Interea conglobata & inclusa, & quasi in sua origine, in illa massa latentia cætera sydera, veluti sua vi & sponte nascebantur. Sicut enim creata terra fuit in ea mox partus fœcunditásque stirpium, paulo post prodierunt, sic erant in massa cælesti, nondum quidem nata, sed paulatim nascentia & feruescētia, certatímque erumpentia sydera. Quod opus vsque ad quartum diem, trium dierum interuallo processit, absolutúmque est. Feruebantq; per omne cælum sydera, perinde atque innumerabiles lucernæ. Nascebantur autem è massa cælesti, ætheria, sicut è massa terrestri stirpes. Asseritur enim & ab Astronomis sydus in orbe esse quasi nodū in arbore. Vt ergo è terra stirpes & animalia, partes scilicet quædam terrestres, condensaræ in debitas formas fingebantur, & vt ex aquatili materia, quidā densati humores & coacti, exiguo

spacio in mirabiles formas euaserunt, sic mirabiliter densata liquiditate cęlesti, stellę colluxerunt. Idq; fiebat dum certis omnia limitibus diffinirentur. Atque vbi Poëta occupatur in describendis mundi regionibus, qua lege creator eas ligasset, Moses interea, ad maximas generationum causas generationésque ipsas, quod erat potius progressus, descripsit aërem, & maria in sinus coacta, terras patefactas, & natos camporum, mõtiúmque vestitus, amnium ac riparum, cibos scilicet brutorum herbas, hominum fructiferas arbores. Ac poëta quod erat mirabile, & carminibus aptissimum, repetens creationem, multus est in describẽdo aere, æthere, ac cælo, terræ forma, vt globosa sit, flumina, fontes habeat: aëre vt ventos, fulmina gignat. Moses hæc veluti minora minime moratus, breuibus maximas causas comprehendit. Poëta igitur posteaquam situs aërios ac meliora descripsisset, demum hæc addidit: D

Hæc super imposuit liquidum & grauitate carentem,
Aethera, nec quicquam terrenæ fecis habentem.

Quo dicto vt è massa hac ætheria astra creata monstraret, adiecit:

Vix ita limitibus discreuerat omnia certis,
Ouid. ibid. *Cum quæ pressa diu, massa latuere, sub ipsa,*
Sydera cœperunt toto efferuescere cælo.

Non est igitur cur miremur, si post mare coactum, post terras apertas, post natas arbores, & herbas, dicuntur à Mose stellæ creatæ. Ordine pari, atque æquo, iustissimóque dicuntur. Cœperant quidem efferuescere toto cælo stellæ, cùm primum ætheria massa, E mox sol esset creatus, sed ne impediretur descriptio, nascentibus ac feruescentibus syderibus, terrestria aggressus est Moses: Ibique non diu moratus, reuersus est ad astra, iam nata, iam rutilãntia: cum quibus solem, & si iam fuerat satus oportere commemorare censuit. Nam neque ipse Poëta, solem in descriptione stellarum retulit, quippe quem ante dictum esse oportuit. Describit enim ante nata sydera, fontes, flumina, syluas, ventos, quæ omnia sine sole fieri non possunt. Nec mireris quod Moses asserat Deum sydera creasse, tametsi è massa cælesti pullularent: proponit enim Deum tanquam causam principalem, sicut in creatione arborum & aquaticorum dixit: Et dixit Deus, Producat terra: creauítque cete grandia: & animam viuentem quam produxerãt aquæ. Sic tametsi dicat, Fiant luminaria in firmamento cæli: intelligẽda quoque est alia causa, è qua sic facta sint sydera, sicut è terra stirpes, ex aquis pisces. Tacet quidem Moses hanc cælestium syderum materiam, quòd esset ab oculis remotior, nec intimos & obscuros Philosophiæ locos tangere decreuisset. Esse autem quasi interpretem Mosis hunc Poëtam, formámque Mosaicæ theologiæ eum sequi, declarat idem apud vtrumque rerum descriptarum seruatus ordo. Moses quarta die creat sydera, quinta pisces, beluásque marinas, sexta bestias terrestres, & hominem: Poëta quoque eodem ordine, post ornatum syderibus cælum, digerens quæque in ordinem,

Ouid. Metam 1. *Astra tenent cæleste solum formæque deorum:*
Cesserunt nitidis habitandæ piscibus vndæ: Die quarta. F
Terra feras cœpit, volucres agitabilis aer. Quinta.

Sexta, in qua & homo creatus est, lege Mosen: Poëta vero,

Sanctius his animal formæque capacius altæ,
Deerat adhuc, & quod dominari in cætera posset.

Hoc omne traditur à Mose, animal altæ mentis, id est, imaginis diuinę defuisse. Et homo ait, non erat, qui operaretur terram. Formatur igitur, vt in omnes accipiat dominatum. Quocirca si sunt vbique ferè similes, certe intelligimus quartum opus à Mose descriptum, cum describatur idem eodem ordine à Poëta, de solis syderibus & luna esse intelligẽdum. Nam & Poëta, cùm primum fuisse chaos prodidisset, post in diremptione tantæ litis cælum, ætheriamque substantiam, primum factam narrasset post ad ornatũ rerum terrestrium se transtulisset, fieri ista ab eo descriptio non poterat, nisi præmisso sole, quem nullo etiam in loco nominat. Moses autem sub nomine lucis, rei scilicet in omni mundo, vt ait Philon, ἡγεμονικωτάτης, principalissimæ. Cuius dictum sit Mosis interpretatio. Nam si natura lucis res est in mundo principalissima, habens præcipuum in omnibus locum, hæc vt cætera dignitate anteit, sic item creatione & tempore debuit præcedere. Nulla est autem alia lux in mundo nisi solis, cui dandus sit principatus: hæc igitur & creari primum debuit

Adebuit, & creatam primum in descriptione Mosis debemus credere. Quarto autem loco veluti minoris momenti, quòd à Mose & à Poeta Mosaicæ theologiæ interprete describitur, fuit astrorum multitudo.

Sint luminaria.

Editio Chaldaica quæ dicatur.

SVccurrit editio Chaldaica, id est, Biblia tralata quo tempore Hebræi essent in Babylone, in idioma illud Chaldæorum ex Hebraico, quartum hoc opus esse quasi primum, vt hic quasi commemoretur, quod prior descriptio tacuisset. Eodem siquidem nomine vocat opus primi diei, atque quarti. Primi נהורא nehora, id est, lumen, splendorem: quarti נהורים nehorim, lumina, splendores, numero multitudinis. Creatur itaque hic iterum cælum, cum repetitione eorum quæ fuissent omissa: sicut creatur iterum homo, addita ratione creationis, quam prius tacuisset. Additur autem in descriptione, vt sint in signa tempora, & annos, & vt luceant super terram, & vt dominentur noctibus ac diebus, lucis & tenebrarum spacia moderantia, quorum nihil prius dictum fuerat: sicut additur in repetitione creationis humanæ quod finxerit lutum, quòd insufflauerit in faciem, quòd traxerit costam, & tamen dixerat, Masculum & fœminam creauit eos: & fœminæ creationem ibi non narrauerat. Dicat igitur mihi qui quartum diem aliorum dierum explere numerum contenderet, an si sexto die homo creatur, pars autem hominis est mulier, efficitur altera dies muliere creanda? Certe igitur hæc separare non debet ratio, & si separauit descriptio, nec separata, debent nos ad inania figmenta reuoluere. In quibus & Hebraismus
B est, & omnium scriptorum, omnis quotidiani sermonis crebra consuetudine vsurpata eorundem enarratio.

In signa.

SIgna quoque à Græcis ac Latinis ea sydera dicuntur, quibus menses, solísque efficiens diuersa tempora conuersio, internoscitur. Et signifer is circuitus, quem sol annuis reuolutionibus totum peragrat. Signáque ea astra, sub quibus incedens sol, menses efficit, quanquam hæc signiferi (qui zodiacus, quòd zodia, id est, parua animalia deferat, dicitur) notatio, nondum erat tempestate Mosis vt reor reperta. Vera igitur signorum, temporum, festorúmque dierum rerúmque gerendarum, & solennitatum, quæ Hebraice מועדים mohadim, monstratrix est luna. Ab ea certissima rerum gerendarum, omniúmque humanarum actionum signa & indicia colliguntur. Hinc Hesiodus & totius agricolationis, & aliarum humanarum actionum signa, notat ex lunæ crementis & decrementis. Et Homerus eadem prorsus ratione loquitur de luna atque Moses:

Zodiacus.

Luna temporum index.

Τέκμαρ δὲ βροτοῖς καὶ σῆμα τέτυκται.
Indicium fuit, & signum mortalibus ipsa.

Hymno in Lunam.

Solis munus.

Proprie igitur hæc de luna dicuntur, Solis munus est lux, idq; ei datum à principio, & hic idem officium confirmatur. Quare falluntur ac supra quàm dici possit mentiuntur, qui ex hoc loco, signa rerum futurarum iudiciariámque astrologiam defendunt, & peruersissime locus ab eis interpretatur, vt quod de agris & festis ac celebritatibus sctiptum fuerat, nulla
C prudentia, ad bella & fœdera, ad dies felices & infelices ab eis transferatur, imprudentissime scilicet à corporeis ad incorporea, ab exterioribus humanæ vitæ, hisq; non omnibus exercitationibus, ad secretos & distantissimos motus animorum ascendentibus. Deus autem per prophetam admonet, A signis cæli nolite timere, quòd scilicet esset metus vanissimus, & falsa suspitio: optiméque hos irridet Apollinarius, οὐ γὰρ θείων ὁρισμῶν ἀστρολόγοι γνῶσιν ἔχουσι. Non enim sciunt diuinas diffinitiones astrologi. Stent, ait propheta, & seruēt te astrologi. Signa ergo sunt agricolis, vt ait Hesiodus, nautísque, vt Augustinus, cæterisq; rebus, in quibus temporum, id est sereni, nubili, pluuiique, frigentis, vel calentis necessaria est obseruatio. Sol quoque & exoriens & cùm se condet in vndas, signa dabit, ait egregius poëta. Signa Didymus ea quæ leguntur in scripturis, vt stella magorum: Signum sol manans immotus sub Iosuhe, sub Esaia retrogradiens. Item signa nauigantibus, arantibus. Basilius, ventorum, siccitatum, hymbrium, signum exitiale cometæ, pluuiales hœdi, aquosus Oriō. Philon, signa rerum futurarum syderum ortu, occasu, deliquiis, occultationibus, frugum prouentus, caritates annonæ portendi, fœtus animalium, interitúsque, serenitates, cælum nubilum, ventorum tranquillitates, aut violentias, fluuiorum inundationes, aut exhaustus, maris tempestates, aut tranquillitates. Quatuor temporum mutationes, frigidas æstates, aut ardentes hyemes, aut veris autumnantis, aut autumni vernantis. Iam & terræmotus, & alia multa signa ex astris accipi.

Et tempora.

CVr diebus & annis commemoratis, menses tacuerit, hæc videtur ratio, quod Moses D
respiciens in consuetudinem legis, & mandata quæ condidisset, cùm hæc scriberet, voluit menses designare cùm dixit, tempora, Hebraice מועדים moadim, qua voce cuiusque mensis celebritates denotantur: quanquam Chaldaica tralatio, quæ in declaratione Hebraismi sic vsui est, sicut olim Græcis nescio quæ Syra editio, aliíque Græci interpretes, in

Tempus. qua Hebraicorum verborum proprietas sæpe clarescit, pro moadim transtulit זמנין zimanin, id est tempora, sed stata tempora, & cerimonias intelligit. Nam & Psalmus: Fecit lumen in tempora: quo loco est moadim. Ex quo perspicitur quod superius demonstrauimus, hæc omnia, vt sint in signa, tempora, & annos, proprie de luna fuisse dicta, non de sole, cuius sit munus tantum præbendæ lucis: Istam autem descriptionem quartæ diei proprie esse lunæ. Præclare autem diffinit tempus, & huic loco maxime consentanee autor Latinus: Tempus, inquit, est id quo nunc vtimur. Nam ipsum quidem generaliter diffinire difficile est, pars quædam æternitatis, cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturníve spatij certa significatione. Intelligitur etiam hac voce Occasio, quæ est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi opportunitatem. Hoc addidimus ad ea quæ in annotationibus habentur.

Editio Syra.

Psal. 103.

Occasio.

In firmamento cæli.

PRo firmamento est solita diffusio in Hebraico, quam proprie aërem esse docuimus. Quemadmodum autem & Latini aërem, & orbem cælestem appellát cælum, sic in scri- E
pturis sacris, vterque vsitatissimus est significatus: possumúsque arbitrari vt supra demonstratum est, vel in sublimibus aëris regionibus dicere Mosen, opificem lumina posuisse, vel ipsi extenso orbi affixisse. Totos autem supernos tractus solitum esse cælum appellari, omnis quotidiani sermonis consuetudo testatur. E cælo fulmina descendere, delabi cælestes hymbres, per cęlum ferri ventos, salubre, noxiumq́; cælum, variare & fingere cęlum humana ingenia, Nam cælestes orbes à nemine videntur. In cælo igitur posita sydera, quasi in altissimis regionibus, quantum acies oculorum sursum extenditur scriptorem dicere, potest ipsa consuetudine probari. Talisq́; erit hic locutio, qualis cùm Deuteron. cap. IIII. dicitur, Ne faciant imaginem iumentorum, vel auium, sub cęlo volantium: quo loco Hebraice est, Auium quæ volant בשמים in cælo. Quam prudenter noster locutionem mutauit. Sic in cælo sunt sydera posita, id est, in sublimi regione. Itaque quod alibi admonuimus firmamentum in scripturis, non est vt creditur, & ab indoctis prædicatur, octaua sphæra, quæ Græce ἀπλανὴς aplanes, in contrarium videlicet, quàm septem planetes, id est errantes, tendens, siquidem ad alia, hoc loco scribitur, sol, luna, sydera, posita in firmamento, cùm sol & luna procul infra firmamẽtum, omnium philosophorum & astronomorum testimonio, suis orbibus deferantur. Quapropter vel de tota sublimi aëris regione, vel tota cæli compage est sermo. Nunquam autem separatim orbis & sydus nominantur.

Cælum.

Firmamentum.

Et illuminent terram.

TReis habet cælum res, lucem, calorem, motum, propter duo tertium, non quòd vlla ex F
eo terris vtilitas. Deferente ergo motu lumina circum terras, fit id quod diuinum oraculum declarat: ne forte, ait, eleuatis oculis in cælum, videas solem & lunam, & errore deceptus adores ea & colas, quæ creauit dominus Deus in ministerium cunctis gentibus quæ sub cælo sunt. Quem locum & si ad sensum prudentissime vertit interpres, id tamen quod transtulit, creauit, Hebraice significantius est, חלק, id est distribuit, diuisit, partitus est, communicauit. Hoc inquam facit motus, cuius circumactu lumina rotata, omnibus cælo subiectis gentibus, æqualiter distribuuntur, cunctis, ver, æstas, autumnus, hyemsq́; adest. Non sunt multæ terræ, quæ vel appulsu solis nimio, vel longiore discessu, crementur, aut frigore torpeant. Ecce sese, suáque consilia declarat diuina sapientia, cur solem, & lunam, & stellas cælo suspenderit. In Hebraico quidem non est, In ministerium, licet sit intelligendum: sed habet, Quæ partitus est, siue communicauit Deus cunctis populis. Propter vtilitatem igitur omnium populorũ, quæ vera est de cælo luminibusq́; illis philosophia, sunt astra creata. Quod cùm eo loco in Deuteronomio, tum vero hoc ipso expresse declaratur. Vt luceant, ait, super terram: Is finis, hæc gratia. Motus autem datus est propter lucem & calorem, Lux autẽ præcipue, non calor memoratur, quòd hæc & spiritualior & cõmunior, & dignior. Ea omnis vita regitur, hac humanæ operationes diriguntur. Tale inter lucem & calorẽ differt, quale inter calorem animãtis & sensum. Solus enim sensus, licet sine calore sensus esse non possit,

Deuter. 4.

Apossit, in animali quæritur, & desideratur à natura. Iam voce Hebraica quæ lucem declarat, simul etiam calor intelligitur. Vnde Or, siue Vr, & lux est, & fornax, vt Vr Chaldæorũ. Quare qui dicit luminaria, dicit & quæ luceant, clarescant, atque flammescant. Philosophos igitur coarguit ipsa philosophia, qui cælo quod propter vtilitatem, necessitatémque humanæ vitæ pulcherrimis astris decoratum est, quoad omnis vsus exigeret, diuinitatem *Astra pro Diis perperam habita.* vendicauerunt, asserentes hos motus æternos, non nisi ab æternis sapientissimísque mentibus posse regi. At vera philosophia, nõ philosophia Platonis & Aristotelis, docet propter *Ad quid cælum creatum.* homines cælum creatum. Prohibetúrque idololatria cælestis, ne fiat quod aiunt, ἄνω ποταμῶν. Nam cùm propter humana commoda, & quasi in ministerium ac famulatum, & vt vsibus humanis deseruirent, sint lumina cælestia creata, nos si contra seruiremus illis, pergerent quasi flumina retro. Quis ergo non miretur felicitatem hominum, & indefessa voce non laudet creatorẽ, quem terras, omniaq; terrestria nobis fecisse dubitare quidem non poteramus? cælo autem, quod videbatur incorruptibile, & diuinum, propter mirabiles, constantissimósque motus, nemo ferè erat, qui non nefarium scelus duceret, vt Plato dicit, non adscribere diuinitatem, honorésque diuinos tribuere quasi seruatori, datori omnium bonorum. Vera philosophia errorem detexit, & indicauit, contra cælum esse homini debitorem, esse seruum & ministrum, perinde atque ignem & aquam, iumenta, quorum vtimur obsequiis. Sic homo lætari, felicitatéque gloriari sua debet, cùm videat omnia ditioni suæ late parere, ipsum etiam pulcherrimum cælum. Gratias agamus ei qui
B falsos & impios philosophorum errores detexit & coarguit. His enim testimoniis & fabulæ Platonis, qui ait in Epinomide, Τίνα δὴ καὶ σεμνύνων ποτὲ λέγω θεόν, ὦ Μέγιλλέ τε, καὶ Κλεινία, σχεδὸν οὐρανόν. ὃν δὴ καὶ τὴν ἄλλαν αἴτιον ἀγαθῶν πάντων ἡμῖν αὐτὸν γεγονέναι, πάντες ὁμολογοῖμεν. Quemnam potissimum veneratus Deum dixerim ô Megille & Clinia? Certe ipsum cęlum Quod omnium nobis causam & autorem bonorum, nemo est qui non fateatur, Aristoteles autẽ in metaphysicis cùm ad summam diuinitatem aspiraret, ad cælestes motus substitit, eosq; potissimum Deos approbauit. Hæc igitur commemoraui, quoniam hic expresse docemur, ad vtilitatem, ad lucendum facta esse sydera, vt quod faciunt sit ministerium, sicut aliorum corporum, ignis, aquę, terræ, quæ & si nos iuuant, non tamen veneramur, nec venerari debemus. Sed si cælum videri sicut hæc terrestria potuisset, intellectum fuisset, motus illos esse naturales, non ab aliqua intelligentia, sed machina sic à Deo instituta, perfectos.

Duo luminaria magna.

EX his forte posset probari eos errare, qui stellas sole lunáque maiores contendunt: *Stellas non esse maiores sole & luna.* Duo enim luminaria magna tantum. Tum ratio coarguit, si ad illuminandas terras sole & luna erat satis, non debuisse maiora lumina fieri, à quibus neque calor, neque lumen abunde suppetit. Solus ornatus quæsitus. Fieri quoque non posset, si tanta esset singulæ cuiusque stellæ magnitudo, vt ne lux esset & quantus quantus sit calor terris manifestior. Est fortasse probabile, orbem stellarum esse solis ac lunæ altiorem, & longe mino-
C res ac sint, has nobis videri: superare autem eas magnitudine solem, non est credendum. Sint igitur stellæ maiores, quam nobis videantur: lumina maiora dicta sunt sol & luna tantum, non solum respectu nostrorum oculorum, sed etiam naturæ, respectúque sui, vt ait Beda, & stellarum.

Luminare maius.

SI magnitudinem solis ac lunæ oculis metiamur, non videtur sol maior lũna. Sed non sensibus solis, sæpe fallacibus, verum & rationi simul credendum est. Cum ratione theologia quoque consentit. Ea autem est ratio solem esse luna maiorem, quòd tantam opor- *Sol Luna maior.* tear esse solis magnitudinem, quanta splendore totam lunam, quæ non natura, sed lumine solis refulget, comprehendens, stellas quoque illuminet circunquaque sparsas. Quod fieri non posset, nisi esset maior. Maior quoque dicitur, quasi regius, quasi augustior, clarior, venustior, principalior. Tria constat efficere solem, ex quibus magnitudo, pulchritudo, potestásque eius intelligatur. Illuminat terras, illuminat lunam, illuminat stellas eodem tempore. Tantámque eius necesse est esse lucem, quanta primum terras procul, id est vnum hemisphærium, tum spargens radios in lunam, exuperánsque eodem fulgore lunã, in omnes circum stellas embret. Veluti si lucerna procul emicans, treis deinceps res illuminet. Idem facit autem sol in lunam, atque in terras. Vt enim terrarum late spatia larga luce complet, sic inuectus in latissimam lunam, eodem tempore eam, quo & terras collustrat.

Ex quo perpendimus radios solis esse eximię virtutis, tantúmque habere cursum, vt in terram craculati, in medio quasi spatio existant, tum delati potenter ad alterum cæli hemisphærium excurrant. Ex quo clarum est, eum non terras solum, sed totum etiam cælum vndique luce sua, veluti totius mundi lampada, complere, quæ totum templum, & si quæ in medio penderent signa, vel tabulæ pictæ, aut aliud visendum opus, tum laquearia sursum deorsúmque omnia contingeret. Quod exemplum facile declarat, quantus sol existat, non terris, vt mea fert opinio, maior, fortasse à ratione non aliena. Vt enim vna parua lampade totum cubile inclarescit, sic vasta quidem illa, sed ad terras non vasta, luce solis, cælum & terræ nitescit. Maior est enim sine comparatione res illuminata, quàm illuminans: cùm res illuminata sit corpus infra certas mensuras præscriptum: lumen spirituale quiddam longe latéque excurrens. Egreditúrque à corpore luminoso, lux ipso corpore incomparabiliter latior, quemadmodum exigua acies oculorum, vno intuitu, cælum & terram comprehendit. Oculus est quasi totius mundi sol, corpore quidem non vastissimus, sed plurima luce, & sua virtute ac dote, maximus. Incredibiliter luce, quàm corpore maior. Iam si sol esset tota terra maior, vt Plato in Epimonide, Τὸν γὰρ ἥλιον ὅλον, τῆς γῆς ὅλης μείζω διανοηθῆναι δυνατὸν, ὀρθῶς. Solem totum, tota terra maiorem rectè nos arbitrari posse. Marcusque secutus ex æthere, inquit, innumerabiles flammæ syderum existunt, quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans, multis partibus maior atque amplior quàm vniuersa terra. Et Anaximander solem dicitur existimasse, ὀκτὼ καὶ εἴκοσι πλασίονα τῆς γῆς, Viginti & octo vicibus terra maiorem. Quod quidem credendum, si ipse metitus esset, oculísque propius aspexisset. Si hæc inquam essent, non lateret terras hæc tanta vastitas, videretúrque profectò maior. Dices fortasse eum adeo sublimasse opificem, vt aufugiat oculos magnitudo. Quod duabus rationibus reprobatur: Qua enim gratia eo vsque separasset à terris, an scilicet, ne proximus terras inflammaret? Erat ergo melius eum & minorem facere, & terris admouere propinquius. Frustra enim tanta magnitudo parata fuisset, si ne terras concremaret, remota est. Tantopere autem illustratæ à minore luce, & idcirco propiore terræ fuissent, quantopere à vasta illa, sed ne nimia tum luce, tum calore exuperante læderet, à terris submota. Tum si tantus est creatus, tam exiguus apparuit, fieri non potest, quin à terris ad cælum infinita proporemodú esset distantia. Et tamè si non certissimis rationibus, optimis certe coniecturis ambitum cæli constat non esse maximum. Par est quidem solem esse maximum vt qui tantum absens, tantum conficiens iter, moueri tamen non sentiatur, quod infinitam penè distantiã indicat, distantia autem arguit magnitudinè. Verum etiam luna, non videtur moueri, quam tamen omnes fatentur terra minorem. Vidi autem ego sæpenumero media in nocte, subito exigua nube vt fit, cùm fero vel noctu collidunt sese, omnem subiectum tractum, quemadmodum in media die fit, à sole illuminari. Diffusáque luce copiosa ex paruo nubeculæ corpore, maxima terræ spatia compleri, nulla vt ad magnitudinem, subito illuminatarum terrarum, cum magnitudine nubis, quæ lucem desuper accensa profudit, sit proportio. Vidíque nubeculam tenebris horrentibus subito inflammaram, detegere mihi ante oculos circunquaque terras, campos, arbores, semitas, ædificia. Quòd si exiguæ nubeculæ corpus, magna terrarum spatia, perinde luce larga complet, vt altissimus sol implet lumine terrarum orbem: eo perspicuum fit, ad illuminationem terræ, non tantam corporis luminosi molem Deum fecisse, quanta esset ipsa terra: Tantóque esse solare corpus magnitudine terrarum minorem quantum breui lumine possunt maxima spatia collustrari, vt corpus illuminatum & illuminans, nulla queant inter se mensura ponderari. Nam & si, vt Homerus ait, verum sit, solis luce exorta, cælum. id est, vt ille ait:

Iliad.ε.

ὀρανὸν ἐς πολύχαλκον, ἵν' ἀθανάτοισι φαείνῃ,
καὶ θνητοῖσι βροτοῖσι ἐπὶ ζείδωρον ἄρουραν.
Extulit in cæli se vt his appareat, oras
Mortales, videántque illum terræ super aruis.

Verum inquam sit, corpus à sole illuminatum esse, non modo terras, sed totum vndique mundum, ad cuius magnitudinem sol illuminans sit minimus: certa tamen ac fixa creatoris mens fuit, vt sol irradiaret terris, eáque esset propria sedes radiorum. Itaque si paruo corpore poterant incommensurabiliter latiores terræ collustrari, eius magnitudinis lampada par est à Deo fuisse inflammatam, quanta caperet luce sua, paulóque etiam magis in vnoquoque finitore, terras. Venientes ergo à minore luce, & à minoribus spatiis, ad lucem maiorem, maximáque spatia, horum cꝙ inter se proportiones componentes, possumus sic decer-

Sol an maior terris.

Sol mundi oculus.

Adecernere, vt si nubeculæ exiguum corpus magnitudine puta vnius iugeris, multa iugera terrarum circunquaque adeo illuminat, vt non minus atque in media die, omnia subito clarescant, sic multa iugera terratum, à longe minore sole illucescere. Certum quidem est solem circum terras rotatum, semper earum dimidium, vnúmve hemisphærium illuminare. Quòd si verum esset, quod tradit Aristoteles, supputari à mathematicis crassitiem terræ, quadraginta myriades stadiorum, id est, stadiorum quadringenta millia, hemisphæriũ esset ducenta millia. Tantóque spatio solem esse minorem existimandum esset. Sunt quidem magnitudinis solis, vt Beda sane bonus theologus ait, cùm alia, tum vero illud clarum argumentum, quòd omnibus idem orbis eius videtur, qui si minor aliis, cæteris maior appareret, exiguum eum esse id conuinceret, Conuincit quidem id eum esse maximum, sed terris maiorem, non conuincit. Tum qua tandem ratione fieri posse putauit, vt aliis minor, aliis maior videretur? si terra in medio sita, sol & sydera per certos, & æquales cæli ambitus deferuntur. Si fit in monte lampas, & à populis circum æqualiter distantibus videatur, eadem, parq; ab omnibus videretur. Sed fortasse id respexit, quòd tametsi in medio sit terra, sunt tamẽ quibus supra verticibus fertur sol, velut his qui sunt Syenæ, & vltra tropicum canceri, quos propriores esse soli necesse est. Nec solus æqualis ambitus cæli est considerandus, sed etiam terræ crassities, & summa superficies, quam multa circũ millia patere ostensum est. Quo fit vt Sol magis distet à nobis cũ est in ortu, vel occasu, quàm cùm in meridie. Nam non solum abest illo spatio, quod est infra cælum & terram, sed etiá quod patet à no-
B bis ad finem horizõtis. Sed hoc respectu distátiæ cęlestis, nihil propemodum est. Sic idem, sol & nobis videtur cum æstate propior, atque hyeme, cùm longinquior, quod apud nos, maximas facit mutationes, eóque necesse est, magnum interuallum esse à sole æstiuo, ad hyemalem. Quòd si, vt perhibent multi, lucis magnitudo testatur solem maiorẽ tota terra, non obstabo pertinaciter. Nam rationes Plinij facile mihi vidẽtur posse dissolui. Illud quidem de calore solis & luce solet interdũ succurrete, an sol albescat, vehementerq; calescat, quòd ab orbe suo deuectum lumen eius transit in terras, per orbes inferiorũ planetarum, saltem lunæ perspicuũ ac quasi crystallinum, in quem radij solis immissi, colligát sese veluti in corpore densiore, ex quo densati, & clariores sint in terris & calidiores, sicut videmus fieri, si quando sol per crystallum, aut vitrũ tranauerit, à tergo vt redditi radij longe clariores & calentiores cernantur, vt mirum sit, & lætissimũ lumen. Fieri autem non potest, quin solis & lunæ sit proprius orbis à quo deferantur, sistemus astronomorum, philosophorúmque iudicijs, censentium multos esse orbes, ibíque peculiarem esse orbem, vbi peculiaris sit motus. Ex quo & septem planetarum, septem esse orbes seorsum asseuerát. Ac fieri potest, vt solis in regno suo nullus sit calor, vt censet Aristoteles, sicut cùm nõ sint ignei radij eius, tamen in corpore perspicuo recepti, fiunt ignei, non secus atque ignis comburẽtes, eodem modo à regno solis radios non calidos venientes, sed in crystallina lunaris orbis densitate receptos, sparsósque per orbem, & inde in terras delapsos, calidos fieri. Vidi ego solem, per phialam plenam aquæ penetrantem, admotam à tergo materiam penè accendisse. Sícque
C posse dissolui, quod & Aristoteli fieri non posse videbatur, vt sol esset calidus, vt caliditas eius aliunde proueniat. Ille quidem ait aërem vehementi cælesti motu, circum aërem inflammari fortasse per orbes alios penetrantes perspicuos radij fiunt calidi, densati, & albescunt, sicut lumen solis aut lucernę per crystallum transiens fit lucentius, & calor est maior.

Vt præesset.

AN tropus & is Hebraicus est dicere de syderibus ea regnare ac dominari, quemadmodum habet Hebraicum לממשלת lememsheleth, hoc est in dominatum, sicut sydera, stellásque ipsas cælestes, solent cæli exercitum appellare? Dicitur enim omnis cælestis ornatus צבא zaba, id est exercitus, militia. Huius exercitus duos fortasse dominos ac principes, qui cæteros magnitudine corporis & luminis antecedant, prætendunt eodem tropo. Forte regem diei atque autorem siue operum diutnorum rectorem solem, nocturnorum lunam, quam noctilucam, decus noctis, reginam cæli, idololatræ quondam dicebant, Iulianus solem βασιλεα regem in hymno nuncupat, similiter astrologi: sed vt hic veritas, sic apud illos superstitio. Tullius item, Ex æthere, ait, innumerabiles flammæ syderum existunt, quorum est princeps sol, omnia clarissima luce collustrans. Sic autor Latinus principem appellat solem, sicut ei dat Moses dominatum. Præsides ergo diei ac noctis hæc duo statuuntur, tanquam duces ac rectores, quorúmque ductu & signis terrena regantur, vt quasi signiferi nobis sint ac ductores, sicut stella Magos, columna in deserto ductabat Hebræos.

Et vt de cardinibus, & his quæ circum polum sunt, vt de Cynosura siue Helyce, D

Hac fidunt, duce nocturna, Phœnices in alto.

Dominari ergo ac præsidere dicit ingredi ante oculos, itérque ostendere, ac duces esse diei ac noctis. Idémque eloquentiæ princeps in somnium, de sole, moderator & princeps luminum cæterorum.

Luminare minus.

HEbræis, qui astrologis Arabiæ assenserunt, omnes stellas & planetas, Venere excepta, maiores esse luna: lunam autem apparere maiorem, quia sit terris propior, nisi certas ac probatas super eo rationes attulerint, assentiri non debemus. Est enim locus iste in contrarium, qui plurimi faciendus est, quo duo tantum maiora lumina esse feruntur. Tum ipsa ratio non consentit, vt sydera, quæ tantum ornatus causa, sole & luna ad vtilitatem creatis, sunt reperta, tantam habeant corporis vastitatem. Certe & eorum lumina in cælo maiora refulgerent, si hoc esset. Quid autem prodesset vastitas, si neque vtilitatem afferret, neque venustatem non visa? De magnitudine corporum cælestium, vt nulla certa potest esse vestigatio, si certa & expressa est temeritas pronunciare quantum vnumquodque sit. Potest quidem augurari & coniectare animus ea esse magna, esse maiora alteris altera. Sed hic quoque fallacissimis omnia sunt erroribus exposita. *Luminare minus.* Luminare igitur minus est luna, propter solem, à quo irradiatur, eóque infima est, proximáque terris vt radios solis propior melius exciperet. Esse autem lunam tum corpus densum, non perspicuum ac tralucidum, tum sole inferiorem declarãt solis eclypses, quas lunas soli ad lineã rectam opposita efficit, E vt penè dimidius splendor solis videatur. Si igitur sol est longe luna superior, vt probat exemplum, & si tantus in ea distantia videtur, quanta luna, certe hoc palam testatur solem *Sol maior luna.* & lunam esse duo maiora lumina, sed solem esse luna maiorem. Nam quanto sunt res longinquiores, tanto minores videntur. Si sol esset lunæ æqualis, minor videretur, quia remotior. Sint autem duę lampades, vna proxima, altera remotior, æqualis autem magnitudinis oculis nostris videantur, proculdubio longinquiorem illam, constat hac propiore esse minorem. Si posset autem sciri quantum distet sol à luna, quanto quoque esset sol luna maior, sciremus, sed posse sciri despero. Illud quoque arguit lunam esse sole minorem, quòd ab eo illustratur, lunamq́; quasi lucentem luce aliena dictam putant: quanquàm id non omnino probat excessum. Hoc loco admoneo solem & lunã hic non fuisse propriis nominibus nuncupatos. Sol dicitur Hebraice שמש shemesh, luna ירח Iareach, quæ nomina isto loco non habentur. Ex quo intelligimus, id quod fuit primo creatum, esse id quod repetitur quarta die. Tam enim illic non proprio nomine, quàm hic non appellatur. Appellantur autem ab vna præstanti, diuináque facultatè lumina, luces. Mirabilis autẽ, quæ est in calore solis & lunæ, virtus non commemoratur, aut quia esset abstrusior, oculisq́; remotior, aut quia minus honorifica. Nam tametsi sine corde spiritus generari, vita sustineri non possit, dignior tamen & pretiosior corde & phantasia & sensus. Sic tametsi ad vitam sit calor necessarius, spiritualior tamen, diuiniorq́; est lux. Et res ad perfectos animantes, perfectissimasq́; operationes pertinens, calor autem ad inchoationem, ac rudimentum. Tum lux ad sensus puriores, F calor ad corpus & corporeas congeries: operatúrque lux spiritualiter, calor corporaliter. Sunt aliæ rationes, quibus intelligitur in omni re corporea, quæ ad vsum ac vitam sit necessaria, dignitate ac venustate & vtilitate lucem esse primorem, idcirco ante omnia creatam, quia cuncta natura anteit. Cuius nomine cùm cælestia corpora nuncupentur, liquet eius causa ea esse creata. Luminare autem dicitur Hebraice מאור maor, quasi illuminator, & Græcè φωστήρ. Ergo duos magnos illuminatores Deus creauit.

Et stellas.

DEscripsit noctium ac dierum diuidendorum solis & lunæ munera, quo commemoraro, quasi ad aliud diuersum transiens, ait, & stellas. Ex quo probatur, luminis fundendi munus esse solis & lunæ, non stellarum. Quæ tametsi luminosæ sunt, non eo tamen vsque luminosæ, vt ad euincendas tenebras sufficiant. Venus quidem exiguum iacit lumen, vt vmbram in eo corpus efficiat. Quod autem addit & posuit ea (sic enim legendum est, non eas, ne ad solas stellas pertinere videatur) in firmamento cæli, vt diuiderent, ad solem & lunam referendum, de quibus omnis sermo fuerat: stellarum autem tanquàm appendix addita, & stellas. Mirabile autem esset cur de sole & luna multa dicantur, septem planetes nominatim non exprimantur, nisi videremus certum huius philosophiæ consilium: è tribus rebus in cælo pulcherrimis lumine, calore, motu, priorem præcellentem, totam

spectare

Aspectare descriptionem. Tenebrarum enim super abysso insidentium, inducta est mentio, de die ac nocte, varius multiplexque sermo. Nam nihil fuit luce, quæ tenebras illas horribiles sustulit, mirabilius, ob hanc causam stellæ à quibus nec dies efficitur, nec noctes admodum illuminantur, & tanquàm minores & asseclæ sunt duorum principum, particulariter non describuntur. Atque planetæ solo ferè motu sunt mirabiles, lumine vix à cæteris stellis dignoscuntur. Lumen autem, solis & lunæ, noctes & dies illuminat, tenebrásque repellit, motus autem horas, dies, menses, & annos, & tempora efficit. Quorum nihil fit à stellis siue his qua ἀπλανεῖς, id est non errantes, dicuntur, siue planetis, quos errones Latini dixerunt, ipsúmque nomen, eorum proprietatem, naturámque declarat, quæ omnis in motu, non in lumine est. Vt autem illa duo à lumine veluti natura finéque suo illuminatores sunt appellati, sic ab errore, id est per varios cæli tractus vagari, isti. Superiores autem à contraria natura vocati stantes, non quidem quòd non moueantur, sed quòd vnam perpetuo sedem, contrà quam illi septem, tuentes, ad vnum cursum moueantur. Tacetur ergo motus, sola lux potior, regalior nominatur. Sic quoque omnes qui solem & lunam laudabant, tantum pulcherrimæ lucis meminerunt. Homerus,

–Λαμπραὶ δὲ ἀκτῖνες ἀπ' αὐτοῦ, *Hymno in Solem.*
Αἰγλῆεν στίλβουσι, παρὰ δὲ κροτάφοντε παρειαὶ
Λαμπραὶ ἀπὸ κρατὸς, χαρίεν κατέχουσι πρόσωπον
Τηλαυγες, καλὸν δὲ περὶ χροῒ λάμπεται ἔσθος.
B *Formosi affulgent capiti radij, ora, genásque*
Insignit nitor, & facies cum vertice, crinésque
Elucent, splendor & gratia corpore toto est.

De luna quoque similia, quam à solo nitore collaudat.

Ἧς ἀπὸ αἴγλη γαῖαν ἑλίσσεται οὐρανόδεικτος *Hymno in Lunam.*
Κρατὸς ἀπ' ἀθανάτοιο, πολὺς δ' ὑπὸ κόσμος ὄρωρεν,
Αἴγλης λαμπούσης, στίλβει δ' ἀλάμπετος ἀὴρ,
Aqua telluri nitor emicat actus ab axe,
Vertice ab æterno, totus citatur & orbis,
Lumine fulgente, atque aer clarescit opacus.

Nec motum nec calorem hic agnoscit Homerus, nimirum quia vera gratia in lumine solo. Ideo & à Mose vocatur lux, luminare, vel illuminator.

Producant aquæ.

RES perspicua, quo ordine, post cæteras operationes, post certum ac naturalem necessariúmque præteritorum dierum, numerum, secuta sit animalium aquaticorum terrestriúmque creatio. Nam cùm post primas origines terram & aquam ab ingenio diuino repertas, orta esset ab eodem, lux, id est omnium futurarum generationum instrumentum, qua fecit vniuersa quæ consecuta sunt opifex, tum ex aquis aërij vapores se supra terras à sole rapti extulissent, eodémque tempore & aquæ, in latebrosos sinus recederent, & terræ
C caput madidum extollerent, nec ipsæ terræ à producendo, nec aquæ, sole, & fœcunditate primordiali, omnia in lucem vocante, cessabant. Itaque terræ facili de genitali vtero suo, herbas primum, paulo post arbores, non longe post bestias & reptilia generarunt, generatáque in lucem ediderunt. Interea dum terra patefacta ab aquis, plantas produceret, dum operi cælesti à principio inchoato supremam manum Deus imponeret, aquæ quoque non cessabant. Itaque & ipsæ passim feruentes, omnigena naturæ suæ mõstra procrearunt. Quo loco diuina hæc philosophia, quæ veras causas, & motus originésque omniũ nouerat, multa nos edocet præclara postea perpetuis sæculorũ cursibus & exemplis cõfirmata. Omnes quidem animantes ex humo & limosa terra creatas, quorum sunt tria genera, ea quæ perpetuo in aquis, quæ perpetuo in terris, quæ vicissim in terra & aqua degunt, quæ Græce dicuntur ἀμφίβια quasi ambiuia, duas vitas habentia. Deprehensum est autem quotidianis exemplis, ea quæ semper sunt aquatica, nasci quidem atque ali ex aquis, sed aliquo terrestri principio ac materia inchoata. Veluti exempli causa chonchæ, naui eodem in loco diu immoranti paulatim ad latera eius coalescunt, aqua alimenrum suggerente, terra defixas eas vt adhæreat alimentum continente. Sic anguillæ è limo nascuntur. Audiui etiam qui se vidisse dicerent, frustum funis in littore, quodam temporis spatio putrefactum in serpentem, ac quasi anguillam euasisse: capillos etiam muliebres eodem modo putrescentes, in totidem serpentes conuersos vidi: vidi setas equinas aliquandiu in aqua cænosa moratas

Animãtiũ generatio.

Mira experiẽtia quorundã animantiũ natorum.

ad solem, serpentes fuisse. Multa quoque sunt exempla nascentium è terra, sed suppetente D
perenni ex aquis humore, quo coalescunt, diuersi generis piscium Nam & phocæ & crocodili eodem modo nascuntur, licet etiam ex propagatione nasci possint. Eorum ergo principium tametsi terra sit comes, præcipuum tamen est aqua, quæ alat, membráque componat, sic ad generationem terrestriũ tametsi aqua concurrat, è terra tamen, maxima ex parte ducta sunt. Amphibia vero corpora cum vtraque habent affinitatem. Omnium igitur aquaticorum animantium, aqua est præcipuum principium & alimentum. Hoc loco obseruandum obiter (tota enim sese declarat philosophia) si quis iudex æquus esse velit, quinti huius diei opus, non ad amussim, hac quinta die conditum, quin in superioribus diebus aliquod principium habuerit. Cui enim non necessariũ videatur, subito eadémque die è terris patefactis nasci herbas & stirpes cœpisse, eadémque seorsum ex aquis aquatilia pullulasse? Neque enim quintũ diem, parturientes aquæ expectarunt, sic quando de terris plantæ nascebantur, parte alia, animalium terrestrium exordia inchoabantur. Itaque hoc attestatur his quæ de sole & luna creatis scripsimus, non prorsus quarta die fuisse creata, sed cũ certum narrationis situm, locúmque tenuisse. Etenim possunt multa eodẽ tempore diuersis in locis fieri, quæ non possunt, si quis certum ordinem tenere instituisset, narrari. Estq; singulare istarum euadendarum pedicarum, quod superius demonstrauimus, quod etiam est verissimum, non in diebus facta hæc opera, sed operibus absolutis, dies esse peractas, & secutas Sicut non in die sol est, luxq; creata, quem errorem rectà offerebat animo ipsa lectio, sed creata luce, dies secura est. Sic creatis cum sole & luna stellis, est quarta dies cir- E
cumacta. Et natis aquatilibus absoluta est quinta. Quo tempore etiam terrestres, animantes nascebantur. Quibus perfectis, sexta dies affuit, sicq; à scriptore positum est. Nascebatur item post creatum solem cum luna totus stellarum chorus: quo absoluto quarta dies aderat, Idq; ipsum narrat scriptor eminentissimus philosophus Hæc igitur exempla, nisi omnino tardi, hebetésque sumus, abunde nos docent, ne ad nubes, quæ prima die dicuntur creatæ eámque fuisse lucem primogenitã dicunt, refugiamus. Agnosce, perpende consuetudinem, modúmque loquendi, & phrases scripturæ. Porrò quod ait, producant aquæ: Hebraice ישרצו ishrezu pulcherrime ab interprete redditum, Designat enim porro ducere, in auras, in vitam, motu quodam emittere. Eóque Caldæus qui ob affinitatem clare & expedite, ad Caldaicam linguã, Hebraicam accommodabat, pro eo trãstulit ירחשון irchashum, eructent, promoueant, æstuẽt. Nam ab hac ipsa voce dicitur מרחש marchash, cacabus, quasi æstuarium, pullularunt autem ac quasi ebullierunt ex aquis affatim omnia genera aquatilium animantium. Quod vero dixit reptile, Hebraice שרץ quasi pullulatio, res mobilis motatio Septuaginta ἑρπετὰ, quod noster sequitur. Sed proprie designat motabile, germinationem, propagationem: & id proprie quod animaduertimus in ranis, quæ è limo primum nascuntur: quarum ortus & productio hoc ipso verbo exprimitur in Exodo, Et ebulliet fluuius ranas. Hebraice, sharaz præsens verbum. Hebræi dictum arbitrantur שרץ sharaz quasi, שהוא רץ, she hu raz, quia currat, moueatur: quo nomine alij eorum minora reptilia vocari putant Maiora vero quæ dicuntur רמש ramas, quasi calcantes. Deinde quod ait, Et volati- F
le, quasi referatur ad creationem aquarum, Hebraicæ. ועוף יעופף. Et volucris volet, vt si locum ipsum consulas, non videatur ad creationem aquarum referendum. Separatim enim præcipitur vt aquæ ebulliant piscibus omnigenis, & vt volucres volent super terram: vt nõ cogaris ex aquis volatilia producere. Sed quoniam auium creatio cum creatione piscium coniuncta est, videtur originem volucrum potius aquæ quàm terræ adscribere. Quod verissimum esse, & ex interiore philosophia dictum ratio & exempla declarant. Credendum est enim talem fuisse tunc auium generationẽ, qualem penè prodigiosam, & ad cuius considerationem animus stupescat, hodie quarundam auium accepimus. Sæpe fit vt ad oceani littora appulsum nauis aliquod fragmen & sabulo affixum, diúque fluctibus contusum, & aquis & diuturnitate peresum, fungos albentes primum proferat: post certo temporis spatio, & calente sole, pedibus, alisque adformatis, è ligno auellunt sese aues, quondam fungi, nunc volucres aëra tranantes. Est extra Italiã locus vbi mirabile dictu, nascuntur in frutice quasi formæ tereris vellera. Hæc certo tẽporis spatio ex arbore in flumen quod inferne clabitur, decidentia, vt primũ aquam attigerunt, dant aues volatum, & in sublimes regioues more cæterarum auium aufugiunt. De ephero simile quid prodit Aristoteles Quid tam multa genera volucrum, stagna, lacus, paludes & flumina accolentium, nónne testatur originem suam id fuisse, quo nunc maxime oblectantur. Credendum est autẽ omnes aues generatim

Aduerte quo sensu creatio rerũ distinguatur diebus.

Aues ex fungis.

Aues ex arboribus.

A generatim aquam procreasse, conuersam in aliquam materiem densiorem, quales aquati-
les aues cernimus. Ex hisque temporis progressu, quasdam quæ lōgius ab aqua secessissent,
in remotiores terras, mutasse colorem cum sedibus, ibique ex propagatione nascentes, his
in locis perseuerasse, vt ab aqua non videantur habuisse principium. Leuia quoque auium
corpora, & volatus atque alæ, quibus cum piscibus conueniunt, declarant vnam vtrisque
fuisse originem. Habent enim pisces squammas, & per grauius elementū, instabiles vt aues
semper natāt, & quod illis volatus, hoc natatus istis. Illæ quasi pisces aërij, hi volucres aqua-
rum, sola sedium densitate discrepantes, sed tamen vtraque perspicua & penetrabili. Ge-
nerasséque sic aues aërias, aquas probabile est, sicut est ex aquis aër ipse generatus. Omniū
enim leuium aqua principium, sicut terra grauium. Neque vero puto ita aquis volucrium
generationem deputatam quòd per aquas aër turbulentus sit intelligendus, sed licet aër
volucres sustineat, principium tamen vt nascerentur, genitalisque materia fuit aqua. Ex
aquis enim primum cælum creatum est, tum aer, tum animalia aquea & aeria. E terris autē
herbæ, arbores, animalia terrestria. Ergo nec sola terra terrestres animantes, nec aqua sola,
aquatiles procreauerit: sed terra commista aquæ, & aqua commista terræ: secreta tamen
quædam vis, maiórque materies, hæc terrestria, illa aquea & volucria reddidit, partímque
ex his natarunt, partim auolarunt. Quod autem ait, Animæ viuentis, obseruaui animam in *Animæ etymologia.*
omni lingua, quæ mihi aliquatenus nota esset, id est Græca, Latina, Hebræa, Caldæa, nomē
animæ eandem habere etymologiam. Hebraice dicitur נפש à voce נפש naphash, spirauit,
B sufflauit: vt sit nephes quasi spiritus, Latinè anima quasi anemos, id est, ventus, quem Græ-
ci dicunt πνεῦμα, spiritum, quasiq; ventus, Latinè anima. Græcè ψυχὴ similiter vt Hebrai-
ce à spiratione, refrigeratione. Caldaice quoque vt Hebraice, naphsha. Ex quo perspici-
mus animam proprie id esse, quod commune est ad omnes generatim animantes, quę ter- *Anima proprie quid.*
renum habuit principium. Illud autem quod immortale est, homini datum, prętor cæteros
animantes à spiritu diuino, quodque Aristoteles dicit cum Mose prorsus consonans, veni-
re θύραθεν extrinsecus, est id quod appellatur Græce νοῦς mens, Hebraice תבונה thebuna,
mens, siue intellectus. De quo postea. Quod vero ait, Sub firmamento cæli: scito in fonte
haberi. על פני רקיע השמים super firmamento cæli. Qui locus abunde testatur, quid sit Hebræis
super cælo, aut quid sit cælum, illáque diffusio, quæ dicitur rakia, admonuíque superius su-
mens ex isto loco testimonium & exemplum, declarans aquas super firmamento cæli.
Quod tamen super firmamento est infra lunam, non procul à nobis. Idem locus aquatum
supercælestium atque auium. Sunt supercælestes aues sunt & aquæ supercælestes. Vt non
procul à verticibus nostris, & infra lunam, aues supercælestes, sic aquæ supercælestes. Ex
quo intelligimus, phrasin Hebraicam non intellectam, errorem ingenuisse, quem nos di-
uino auxilio, vt alia pleraque in hoc libro, remouimus. Et quod dixit, Cete grandia: videtur *Cete grandia.*
vnum præcipuum genus in cunctis aquatilibus commemorasse, vt si Deum intellexeris
magnarum maris bestiarum creatorem, multo facilius cognoscas cætera esse in ingenium
eius referenda. Non fit idem in descriptione volucrium, vt aliquam maximam auem me-
C moret, cuius dicat Deum creatorem: nec in descriptione arborum. Credo quòd in cæteris
id fieri indignum esset: dignissimum autem in vno genere, quod esset prodigium, & immē-
sæ magnitudinis, quale, nullo alio in genere inueniretur. Tanto enim pręcellit cetus omnes
bestias terrestres, quanto sedes ipsa, id est omne mare, est terris latius. Itaque miræ magni-
tudinis bestiam, quippe quæ insulæ procul aspicientibus præbeat speciem, cum primis,
quasi rem memoratu dignissimam induxit. Vocatur enim Cetus Græce, quæ vox sonat ma *Cetus.*
gnitudinem, latitudinem, vastitatem. Hinc Homerus μεγακήτεα πόντον, magnicetum pon-
tum dicit, id est, vastum, latum. Et κητώεσσαν Λακεδαίμονα, quasi latam, spatiosam. Græce de-
clinatur neutro genere κῆτος, quam inflexionē (si quidem & Septuaginta τὰ κήτη μεγάλα
transtulerunt) secutus est noster. Cæteri apud Latinos malunt dicere cetus, ceti, inflexione
Latina. In Hebraico exprimitur quod Græca vox sonat, cete enim dicuntur Græce quasi
vastitates, granditates, Hebræus autem dixit, Creauit Deus cete grandia. Hunc proprio no *Leuiathan.*
mine soliti sunt cæteri scriptores sacri vocare Leuiathan, quem Septuaginta vbique ferè
cetum interpretantur. Et hos pisces hoc loco veteres Hebræorum expositores Leuiathan
nominatim appellant: vt quod in Iob dicitur, Qui parati sunt suscitare Leuiathan: Septua-
ginta transtulerunt pro Leuiathan, magnum cetum. Adeóque sunt magni ceti, vt quem-
admodum ait Theodoritus, ὡς καὶ νήσων πολλάκις φαντασίαν παρέχεσθαι ἐπειδὰν, ποτὲ ἐπὶ τὴν
ἄκραν ἐπιφάνειαν τοῦ ὕδατος ἀνανήξεται, οὐ δὲ περὶ αἰγιαλοὺς διατρίβειν, ἀλλὰ τὸ λεγόμενον ἀτλαντικὸν

πόλεως ὄψει. Vt sæpe insularum præbeant speciem, si quãdo in summos fluctus enatarint. D Neque circa littora morantur, sed colunt quod pelagus Atlanticum nuncupatur. Quòd autem benedicuntur hæc genera, profundæ philosophiæ est sacramentum. Benedictio Hebraice dicitur barach, qua voce largitas, affluentia, & quod Græcis πόρος, designatur. Benedixit ergo proprie positum pro eo quod est, largitus est, largitatem fecit, vbertatem dedit, fontes laxauit. Adhibetúrque hic præcipue benedictio & affluentia, quòd infinita sit marinorum animalium multitudo. Infinita formarum ac generum, & in omni genere infinita multitudo. Quot species cogitando fingi, quot artificio naturæ formari quocunque cadere, & in quas ire partes diuersi generis temperatura queat, tot genita sunt ex aquis, id tum aquarum natura ferente, tum decernente Deo, quòd ex seipsis pisces & se mutuo deuorando, quod raro terrestres faciunt, victitant. Hæc benedictio & affluentia, & largitas diuina, iussit vt hoc genus in omnes generatim formas procederet. Consiliũ enim scriptoris fuit, docere quicquid esset vel cælo vel terris quacunque ratione natum, à Deo genus & modum habuisse. Hebræi & si multa indigne ac superstitiose per omnes sacros libros comminiscuntur, à quorum commemoratione abstinere calamum certum est, in hoc fortasse non omnino fabulantur: Ideo marinas beluas benedictas, non terrestres, quòd in his esset callidus serpens, paulopost maledicendus. Gennadius ait hæc, non plantas benedici, quia propter animalia plantæ, benedici digniora, tum ad appetitum mutuámque mistionem benedici. Theodorus & ipse egregie, quia facilius herbæ nascantur. Diodorus, quia cõstent sensu, phantasia, digniora, homini propiora, pulchre item ait Origenes super hac benedictione, σημαίνει ἡ μὲν αὔξησις, τὴν ἐπὶ μέγεθος ἐπίδοσιν, τὸ δὲ πληθύνεσθαι τὴν ἐκ τῆς μίξεως εἰς πλῆθος διαδοχήν. Designat, ait, auctio, incrementum ad magnitudinem: multiplicari autem, ex mistione in multitudinem successum. Id item obseruandum magnopere censui, quanta sit philosophiæ diuinæ maiestas, quippe quæ duas omnium rerum producendarum causas perinde atque Aristoteles omnésque philosophi prætendat. Vt enim philosophi dicunt solem, Deum, & hominem gignere hominem: sic duæ causæ primarum originum hic proponuntur. Creauítque, inquit, Deus cete grandia, & omnem animam viuentem atque motabilem quam produxerant aquæ. Deus ergo creauit, aquæ produxerunt. Proxima videlicet ac princeps causa, maximáque harum gerẽdarum autoritas fuit Deus: secunda causa aqua, sicut Deus & homo gignunt hominem, Quicquid ergo cæteræ causæ fecerunt multo maxime & principalissime fecit Deus, vt sit in omni creatione & causa ipse quod Græce dicitur τὸ ἡγεμονικώτατον, principatus ipse maximáque omnium causarum regina & magistra. Hanc diuinæ causæ in creatis marinis animantibus vim declarat ipsa benedictio, quæ est maris immensa propago. Benedictio autem à Deo missa est. Facta igitur à Deo innumerabilis natantium fœcunditas. Has ferè duplices causas, etiam in cæteris expressit. Nam cùm ait, Et dixit Deus, producat terra: duæ sunt causæ, maxima, præpotens, regnatrix, dictatrix: & inferior, & obsequens imperanti. Reliqui quoque qui de creatione rerum disseruerunt, in medium has causas protulerunt.

Benedicere quid.

Hebræi superstitiosi.

Causarum omniũ regina est Deus.

E

Producat terra animam viuentem. F

DE aquis dicitur, æstuent, efferuescant, ebulliant: de terra, producat, emittat, erumpat, exire faciat, iuxta Hebraicum תוצא, Quod & in creatione stirpium, herbarúmque dixerat. Terra igitur constipata, & quasi, teste Iob, inter se glebæ fusiles eius sunt compactæ. Aquæ congregatæ, illuminatores & stellæ factæ. E terris stirpes, & animãtes terrestres educti, aquæ piscibus & volucribus æstuarunt. Verbum creandi ad omnia vsurpatur, siue his quæ è nihilo, siue his quæ ex aliquo: non, vt aiunt quidam Hebræi, qui verbum suum ברא bara, id est creauit, dicunt de his dici, quæ è nihilo, à Latinis vsurpata licentia fingendi. Cælum & terra creantur, & creata sunt cete grandia, & homo creatus est. Produxit ergo terra superioribus aquis conspersa, & sole tumefacta, quæ gremio ac ventre suo parturiebat, animalia. Prius generata, quinque dierum spatio, & concrescentia, membrísque informata, quinta luce edita iam & perfecta. Generabantur autem simul atque aquæ separatæ terras apertas reliquerunt. Tunc mirabile dictu, passim feruebat humus, vtque terrestris humor in medullas arborum vitalem stirpium succum, solis calore conuertitur, sic vertebatur humus in carnes. Vt in vtero matris exiguum semen tepefactum crescit in carnem & membra, sic item exigua semina, & humorum partes coalescebant in diuersorum generum animantes. Fiebat id volente Deo, qui omnia quæcunque voluit, fecit in cælo & in terra, in mari, & in omnibus abyssis: sed & naturas parauerat ipse tales, vt inde nasci hæc possent,

Creare quid.

terram

A terram tanquam matrem ac genitricem, solem tanquam genitorem: iacentem, stratamq; late terram, solem desuper incumbentem, cupidissimum hunc generandi, hanc cupidissime rapientem, in séque continentem cælestem genituram. Attulimus superius de stagnăte Nilo, & considente, terrásque humentes relinquente, & animalibus nascentibus exemplũ, flagrante regione Ægypti magno solis ardore. Non fieret idem in locis frigidis. Ideo vbi inchoata est creatio, locus erat calidissimus, in Arabia, scilicet & Mesopotamia, vbi paradisus erat prima pars aquilonaris. Eóque sciendum est, istam animalium primo tempore propagationem, non in cunctis terris extitisse, sicut nec omnes aquis principio patefactas, sed in locis tantum æstuantibus, solisque ardore flagrantibus. Hæc, vt dixi, Mesopotamia est, & Aramea, id est Armenia, vbi fuit etiam prima hominum habitatio, & paradisus terrestris, & homines ante diluuium. Hic ardore solis nata sunt primæua animalia, ex hisce natis & per orbem proseminatis, nata sunt alia ex propagatione. Arbitrórque multa animaliũ genera calidioris naturæ in locis illis remansisse, frigus refugientia, & in frigidiores terras abire recusantia, aut allata celeriter extincta, ac Satyrorum, magnorúmque simiorum greges, & greges elephantum, aliáque plura animalia, sunt in Æthiopia, & in locis feruore solis ardentibus, quæ antequàm terræ durescerent, atque arerent, credendum est ibi procreata remansisse, cæteros animantes in diuersas terras, difficile tamen atque ægre, discessisse. Autórque est Aristoteles, eos qui superioris nostræ habitabilis Zonæ regiones probarent cum inferioribus esse coniunctas, eo argumento contendere, quòd elephantes extre-

Mesopotamia et Armenia primæ hominibus habitatæ.

B mæ nostræ regionis sint eorum elephantibus similes: quod non esset, nisi in distantissimos tractus discederent, & secum miscerentur. Hæc autem quæ dicuntur in theologia Moses de animalibus è terra natis, audita & prædicata sunt, & credita à cæteris gentibus, præcipuéque habebantur in theologia Phœnicum & Ægyptiorum, quorum fama allata quoq; est ab antiquis theologis ad Græcos, qui hæc audientes, dixerunt à principio rerum, certa solis dispositione atque afflatu, extitisse maturitatem quandam animalium serendorum: nouámque terram, genitale semen retinentem, folliculos ex se quosdam in vterorum similitudinem protulisse. Quæ omnia non ex se quidem, nec ex sua secta, quæ fuit delyrantissima, sed à superioribus sæculis descendentia Lucretius late descripsit. Quem (excepto vbi non eam peruerteret suis vanitatibus) Mosaicam penè theologiam recitantem audies, non quidem vt Mosaicam, sed vt ab antiquissimis traditam. Sicut enim Moses cùm primum tellus esset aquis exuta, docuit herbas & virgulta, omniáque viridia peperisse: sic idem,

Principio genus herbarum, viridémque nitorem,
Terra dedit circum colles, campósque per omnes
Florida fulserunt, viridanti prata nitore,
Arboribúsque datum est variis, exinde per auras,
Crescendi magnum immissis certamen habenis.

Lucretius, de rerũ natura lib. 5.

Hæc omnia si recte perpendas, fluunt à theologia Mosaica, aut quod credibilius est, de-
C uoluta rerum creatarum à priscis fama ad posteros. In creatione plantarum traditum est à Mose, herbas primum, pòst arbores terram protulisse. Idem à poëta. Natis autem plantis ac stirpibus è terra, Moses descriptionem syderum primum, exinde piscium est aggressus, tum terram secundo partu, imperio Dei, animalia, bestias, omniáque iumenta docet edidisse. Poëta quoque similiter,

Vt plumæ atque pili primum, setæque creantur
Quadrupedum membris, & corpore pennipotentum,
Sic noua cum tellus, herbas, virgultáque primum
Sustulit, inde loci mortalia secla creauit,
Multa modis multis varia ratione coorta.

Lucre. ibid.

Hæc omnia retulit Moses, omniúmque leges apud eum animalium varietatem, varia ratione, formáque è terra natorum. Iussit enim sator magnus, vt vnumquodque iuxta genus suum oriretur. Quoniámque nonnulli nõ valentes adduci vt crederent animalia è terris progenita, finxerunt absurdius, ea de cælo cecidisse, hoc ipsum refellens, exemplis ostendit quo quæq; modo bestiæ è terra nasci potuerint,

Nam neque de cælo cecidisse animalia possunt,
Nec terrestria de salsis etiam esse lacunis.
Linquitur vt merito maternum nomen adepta

Ibid. Lucr.

Terra sit, è terra quoniam sunt cuncta creata. D
Multáque nunc etiam existunt animalia terris,
Imbribus & calido solis concreta vapore,
Quo minus est mirum, si tum sunt plura creata,
Et maiora, noua tellure atque æthere, adulta.

Pulcherrimam rationem, & cognitione dignissimam attulit, cur tam multa, támque vasta animalium corpora tunc è terra erumpere potuerint. Si, inquit, videmus hodie terram dilutam hymbribus, & solis tépore calentem, quædam animalia creare, id eo tempore multo magis necesse est factum, noua tellure & quasi puella, nouo sole, nouo æthere, quam maximis viribus in principio, & flore suo, & multo quàm nunc maioribus fuisse, æquum est. Omniúmque est magnorum virorum consensus, ante diluuium omnia fuisse meliora, sicut erant hominum corpora formosiora, fortiora, magisque procera. Hæc igitur est verissima ratio natarum è terra bestiarum, quòd erat noua terra, omniáque primæuis & fœcundis aquis madefacta, & potentissimo sole, qui tum vires experiebatur suas, fouebantur. Hanc etiam causam fuisse dubitauit alius poëta, corporis humani,

Ouid 1. Metam.

Siue recens tellus, seductáque nuper ab alto
Aethere, cognati retinebat semina cæli.

Sed postea ad verissimam theologiam prodidit sumptam è limo effigiem à Prometheo, id est sagaci prouidóque Deo, formatam in speciem humanam. Quod Lucretius quoque si videre, vt certe poterat & debebat, voluisset, nõ homines item, vt & bestias è terra genuisset, nec arbitrarios illos folliculos, terrestrésque vteros commentus fuisset. Nam cùm ratio ab ea opinione eum dimouere debuerat, tũ ea ipsa theologia, vnde superiora illa sumpserat. Nasci enim atque ali sine matre, propter summam fragilitatem homo non poterat. Rationabilius ergo est, & verius, vt corpus è terra sumptum, spiritus à Deo datus fuerit. Et vnus homo perfectæ ætatis creatus, materni famulatus non indiguerit, simulque natus generare, stirpémque suam propagare potuerit. In quo sunt aliæ quoque interiores rationes. Ad Mosen igitur reuertor. Complexus est enim omne genus bestiarum terrestrium, primum eas generali nomine appellans animam viuentem, omnes scilicet generatim animãtes, quæ & Latine & Græce, & Hebraice animantes nuncupantur. Hebraice נפש חיה anima vitæ, aut spiraculum vitæ. Est enim nephes quasi spiraculum, spiramentum: addidítque vitæ, quòd spiracula esse possint non viuentia. Ventus spiritus siue spiraculum dicitur, sed spiritus vitæ non dicitur. Post seorsum tria genera omnium vniuersaliter terrestrium distinguit, iumenta, reptilia, bestias terræ. Hebraice quæ noster vertit aptissime iumenta, dicuntur בהמה behemah, id est bestia, quo quidem vastiores animantes intelliguntur. Hæcq; proprie dicuntur bestiæ, non feræ, quas Nicolaus dictas arbitratur bestias, quasi vastias à granditate, & vastitate: potius forte nomen est à Græco βόσκω vosco, hoc est pasco: & bestia quasi pascẽs, & bescens, id est vescens, vt à bosco Græco, factum sit besco Latine, quod iuniores dixerunt vesco, inde vestia, aut bestia: Et hoc omne ab Hebraico fonte omnium linguarum, behemah, quod sonat bestiam. Intelligentes autem Septuaginta quid valeret vox Hebraica behemah, eam transtulerunt τετράποδα, quadrupedia, quæ vox in antiqua Latina tralatione habebatur. Citatúrque à Beda commemorante antiquam tralationem: eandémque Augustinus in sua editione habebat. Ex quo perspicimus, innumerabilibus item suffragantibus coniecturis, antiquam ecclesiæ Latinæ tralationem fuisse ipsorum Septuaginta, nouam autem alterius quàm Hieronymi esse non posse, sunt irrefragabiles rationes. Behema igitur verterunt τετράποδα quadrupedia. Proprie enim eas designat, quæ quatuor pedibus incedunt. Latine dicuntur iumenta à iuuando, boues, equi, asini, cameli. Vnde de equis præcipue, E F

Bestia vnde dicta.

Iumenta.

Quadrupedantu equi sonitu quatit vngula campum.

Quanquam Hebraicum & Græcum ad ceruos, leones, vrsos, & id genus pertinere potest, quæ forte iumenta non dicerentur. Sed ea cum primis, quibus homines essent iuuãdi theologia spectauit. Siquidem & nonnulli Hebræi behemah exponunt ea quibus vtimur ad vescendum & equitandum. Alterum vniuersale genus est serpentium ac reptantium, pedibúsque carentium, aut ventre terram radentium. Sequuntur bestiæ terræ, Quo patet superiorem vocem behemah iumenta, commode interpretem vertisse. Nam si qua essent alia quadrupedia, quemadmodum feræ syluestres, quibus homines non iuuarentur, ea in hac appellatione remanebant. Bestias ergo terræ, Hebræi bestias agri, feras appellant, quæque

his in

A his in locis, vbi nulla sit hominibus habitatio, cõmorentur. Quocirca & Septuaginta transtulerunt, τὰ θηρία, feras, quarum scilicet est venatio, à quibus θηρεύω, venor. Omnium igitur brutorum partes sunt comprehensæ, iumentorum, domesticorúmve animantium, ferarũ, reptilium. Quæq; Hieronymus vertit iumenta, & Hebraice dicuntur behemah, duobus modis transferunt Septuaginta τετράποδα quadrupedia, & κτήνη pecora. Quæ voces sunt in editione diui Augustini. Iumenta maiores bestiæ, equi, boues: pecora minores, oues, capræ. Hieronymus iumenta perpetuo, quòd ea præcipue iuuebantur. Chaldæus item Hebraicum transfert, בעיר quod nunquam non est pro iumento. Non est autem eadem nominatio reptilium aquaticorum, & terrestrium, illa שרץ sherez, hæc remes. רמש Vtraque ἑρπετὰ reptilia Septuaginta dixerunt, quod à nostro est comprobatum. Hebraice priores dicuntur currentes, tales enim pisces: posteriores calcantes, ingredientes vel pedibus, vel corpore. Nomen vnum apud nostros eorum, ex motus affinitate ac similitudine. Hæc tradunt Græci, ideo cum homine, sexta die creata, quia eorum auxilio vtatur, ex his viuat, pisces quinta, ad solum cibum idonei. Exacta igitur creatione bestiarum, quarum è terra nascentium, & è terra soléque duobus principiis nasci valétium, vna erat ratio, restabat aliud animal, longe alia ratione creandum.

Iumenta et bestiæ quomodo differant.

Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.

Diuersa creatio, diuerso genere loquendi significatur, cætera iussa sunt vt ex aquis, è terra nascerentur, hominis creatio fit à Deo immediate. Creauerat pisces ex aquis, ani-
B mantes terrestres & arbores è terra, iubens, & procul astans: hominem creaturus accessit ipse, manus suas adhibens. Illa è terra substantiam, principium, formam accipiebant, volente quidem & imperante Deo humana substantia aliunde infusa forma aliunde formata. Maximáque distantia inter hominem & irrationabiles animantes significatur, cùm nihil habeant in creatione, modóque creandi inter se simile. Tribus autem summum, creatio hominis discrepat cum creatione bestiarum. primum, quod ipse Deus fecit non iubens aut terræ, aut igni, aut ætheri, vt produceret: deinde ad imaginem suam fecit: postremo quod externus spiritum ipse dedit. Imperium autem datum, super omnes animantes, etiam maximum facit discrimen. Rex igitur omnium homo creatus. Illi creata fuisse astra cæli, oraculo diuino superius comprobauimus. Post cælum, nihil est sensu animalium melius. Melior est enim terra & aquis, melior aëre & ęthere. Meliora sunt sensibilia insensibilibus. Datum est igitur homini imperium à Deo super omnibus animantibus. Ad eius autem vsum factum esse cælum, cælestiáque sydera, prædicant oracula cælestia. Omnes igitur hæ præstantes & eximiæ conditiones, palam immortalitati, diuinitatíque nostrorum animorum attestantur. Quas præclaro ingenio viri considerantes: immortalitatem hominũ sunt confessi: partim rationis, consilij, solertiæ, prouidentiæ, & acuminis exemplum sequentes: partim hæc ipsa oracula, & hanc de humana origine certam reuelatamq; de cælo theologiã. Aliiq; vnam, alij alteram harum conditionum, quæ narratæ sunt à Mose offerente eas natura, in testimonium immortalitatis asciuerunt. Videas quoscunq, ad aliquam hominũ cõ-
C siderandam originem, naturæ instinctus vocasset, alios confessos hominem esse simulacrũ Dei, alios animum humanum à Deo creatum, quosdam ipsum animum, sicut & Moses, extrinsecus afflari. Nemóque ferè est philosophorum, qui non perceperit omnia quę in omni mundo continentur, esse hominum causa reperta. Has præclaras hic positas à Mose conditiones, diuino quodam theologicóque afflatu Tullius Latinæ philosophiæ princeps, qui de fontibus quidem Græcorum, philosophiam hausit, sed pluribus ac maioribus eam bonis ingenij sui vbertate locupletauit, proponens ait: Non faciam longius. Huc enim pertinet, hoc animal prouidum, sagax, multiplex, acutum, memor, plenum rationis, & consilij, quem vocamus hominem, præclara quadam conditione generatum esse à supremo Deo. Hæc vir ille summus, omnia cum Mose conueniens, expriménsque primam theologiæ eius partem, hominem factum, siue creatum à Deo, secũdum autem, creatum esse à supremo Deo solum, cæli videlicet & terræ, omniúmque terrestrium & cælestium rerum creatore. Is enim est supremus Deus, quem τὸ πρῶτον, primam naturam, primum esse vocat Aristoteles, Platonici summum bonum. Ab hoc inquam factum esse clamat hominem. Tertium autem quod in theologia quoque Mosis dicitur, præclara quadam conditione eum esse generatum, vt esset videlicet omnium creatarum rerum dominus, plenumq; rationis, prouidentię, cõsilij animal. In quo quidẽ habuit cum Deo similitudinem. Nihil est enim, vt idem inquit, in omni cælo ac terra, ratione diuinius, in quo cũ maxime Deus excellat, fecit tantæ

Creatio hominis quibus differat a bestiarum creatione.

Homo omnium rerũ creatarum dominus.

Homo particeps diuinitatis.

rei hominem participem. Quod si ratio, est vera diuinitas, factus est autem à Deo rationis D
particeps homo, particeps etiã diuinitatis est factus. Ergo & immortalitatis, sola enim immortalis est diuinitas. Illud porro quartum, quòd homo ad imaginem Dei sit factus, idem & si superius dixerat, præcipue tamen expressit, concludens enim, Est igitur, ait, homini cũ Deo similitudo. Ortum igitur hominis à Deo & similitudinem confitentur & illi. Aristoteles autem illam theologiæ Mosaicæ partem, qua demonstratur, spiritum humanũ à sedibus ætherus venisse, venisse à Deo insufflatũ & immissum, plenis verbis sæpiusq; repetitis, cõprobauit. Siquidem asserit eam, quę dicitur mens, venire θύραθεν, id est exterius, extrinsecus: partem inquam hominis diuiniorem, per quam habet cum Deo cognationem & affinitatem. Quam immortalem negare propter hanc cum Deo naturæ similitudinem, non poterat. Nam cùm de anima loquitur, semper respicit eam, quæ communis est inter homines & bestias, quã & diuinæ litteræ suo seorsum nomine exprimunt, vitã vel spirationẽ eam dicentes: mentem autem, similitudinem, imaginemq; diuinam. Hanc etiam Aristoteles clarissime separat ab illa mortali, his verbis præcipue, περὶ δὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως, οὐδέπω φανερὸν, ἀλλ' ἔοικε ψυχῆς γενὸς ἕτερον, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεσθαι χωρίζεσθαι, καθάπερ τὸ ἀΐδιον τοῦ φθαρτοῦ, quæ sunt: De mente autem & facultate speculatiua non adeo compertum, sed par est eam esse aliud animæ genus, idq; solum potest separari & discedere, veluti æternum ab corruptibili. Hac confessione nihil clarius & illustrius, vt mirabilis sit quorundã impudentia, qui falsis interpretationibus hæc non contenti deprauasse, etiam clariores locos obscurarunt. Neque vero quia loquitur quasi dubitando, protinus suspicari par est eum negasse. Loqui- E
tur de re incerta, de re obscura, eóque prudenter loquitur & caute. Etenim hãc ipsam partem, quæ vere homo est, quámque esse diuinam Moses ostendit, quia & ad imaginem Dei facta esset, & extrinsecus accederet, sic idem expressit, ὁ δὲ νοῦς ἔοικε ἐγγίνεσθαι οὐσία τις οὖσα, καὶ οὐ φθείρεσθαι. Mens autem videtur inesse, assistere substantia quædam, nec corrumpi. Deinde, καὶ τὸ νοεῖν δὴ καὶ τὸ θεωρεῖν μαραίνεται, ἄλλου τινὸς ἔσω φθειρομένου, αὐτὸ δὲ ἀπαθές ἐστι, ὁ δὲ νοῦς ἴσως θειότερόν τι καὶ ἀπαθές ἐστι. Intelligere quoque & speculari debetur interdum, sed alia re exterius corrupta, nam ipsum impassibile est. Mensq; forte diuinius est quiddam, ab anima separatum & impassibile. Hæc quæ quasi dubitanter ac nescius protulerat, demum audacius & constãtius, περὶ δὲ τοῦ θεωρητικοῦ νοῦ ἕτερος λόγος. De mente contemplatrice est alia ratio. Quibus testimoniis, cùm nesciret prius an animus esset immortalis, declarauit demum æstu veritatis abreptus, vim illam diuinam intelligendi, quæ est imago Dei, esse immortalem, vt plurimum ab illa alia anima differat, quæ in nobis est & in brutis, quámque Moses spiraculum vocauit, natum è terra & aquis, eóque & in hæc ipsa resoluendum. Quid porrò est illo testimonio clarius, quod de generatione animalium differens posuit, vt videatur hanc Mosis theologiam interpretari. Nam de anima brutorum dixit, fieri non posse, ὥστε καὶ θύραθεν εἰσιέναι, ἀδύνατον· οὔτε γὰρ αὐτὰς καθ' ἑαυτὰς εἰσιέναι οἷόν τε ἀχωρίστους οὔσας, οὔτ' ἐν σώματι εἰσιέναι, τὸ γὰρ σπέρμα περίττωμα μεταλαβούσης τῆς γαστρὸς ἐστί. λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι, καὶ θεῖον εἶναι μόνον. οὐ δὲ γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια. Vt ingrediantur extrinsecus, Quia nequeunt ipsæ per se introire, cùm non sint separabiles à corpore. Esse enim semen con- F
tinentis ipsum ventris excrementum. Relinqui igitur solam mentem exterius ingredi, cum cuius operatione nihil habeat actio corporea affinitatis. Hæc Aristoteles, quibus expresse reuelat & pandit quæ dubitanter in libris de anima posuerat, aut non quidem dubitanter, sed caute & prudenter, nunc autem illustri voce de separatione animæ immortalis pronuntiat, asserens eam non à corpore, vel semine produci, sicut illam brutorum, sed exterius infundi, omnia cum Mose conueniens. Erat autem obscurius Aristoteli, illud exterius, aut si non obscurius, non confessum. Confessus est Moses, omniúmque hominum ferè est consensus venire ac dari spiritum humanum à Deo. Hominem præterea esse ad imaginem & similitudinem Dei, & hac similitudine immortalitatẽ declarari, alio nobilissimo, clarissimóque loco idem Aristoteles demonstrauit. Nam cùm in libris de virtutibus, de vera felicitate, quam in contemplando & intelligendo sitam, veris rationibus conuicerat, dissereret, eósque qui in hac beatitudine versarentur, maxime pios, Deoq; caros esse demonstraret, ea potissimum ratione probauit, quòd hi maxime exercerent, excolerentque partem optimam, Deique simillimam. Esse autem mentem quod in nobis sit optimum, Deóque maxime propinquum & cognatum, sua verba resonantem eum audi, ὁ δὲ κατὰ νοῦν ἐνεργῶν, καὶ τοῦτον θεραπεύων καὶ διακείμενος ἄριστα, θεοφιλέστατος ἔοικεν εἶναι· εἰ γὰρ τις ἐπιμέλεια τῶν ἀνθρώπων, ὑπὸ θεῶν γίνεται, ὥσπερ δοκεῖ, καὶ εἴη ἂν εὔλογον, χαίροντε αὐτοὺς τῷ ἀρίστῳ

Mens imago & similitudo diuina.

Ἀρίστῳ, καὶ τῷ συγγενεστάτῳ, τοῦτο δ' ἂν εἴη ὁ νοῦς, καὶ τοὺς ἀγαπῶντας μάλιστα τοῦτο, καὶ τιμῶντας ἀντευποιεῖν ὡς τῶν φίλων αὐτοῖς, καὶ ὀρθῶς τε καὶ καλῶς πράττοντας. Quæ sunt : Qui autem secundum mentem operatur, & viuit, hancque maxime excolit, hunc esse Deo charissimum verisimile est. Nam si Deus curat humana, vt certe apparet, & rationi est consentaneum, eum re optime & maxime consanguinea delectari, æquum est. Id autem est mens. De his item eum bene mereri qui hoc honorent & ament, tanquam de amicis suis, & bene ac recte viuentibus, est item æquum. Hæc Aristoteles, confitens animum seu mentem esse rem optimam, Deóque συγγενέστατον, propinquissimam, simillimam, eiusdem naturæ, eiusdem generis. Quod Moses imaginem & similitudinem, Plato in legibus, θεοῖς οἰκειότατον, Diis proximam, familiarem. Hancque rem prædicat excoli oportere, quam qui ornent, & in pretio habeant esse Deo charissimos prædicat. O venerandam, adorandam, exosculandamque philosophiam. Asseuerat etiam Deum curare res humanas, idque clarere & esse rationi consentaneum, dicens: Considerate quæso omnes quid philosophi naturam sequentes fateantur. Hanc diuiniorem partem idem confitetur esse verum hominem his verbis. Optimum ac suauissimum est cuique, quod illi est maxime è natura, καὶ τῷ ἀνθρώπῳ δὴ ὁ κατὰ νοῦν βίος, εἴπερ μάλιστα τοῦτο ἄνθρωπος. Etiam homini erit maxime beatum viuere secundum mentem, quæ vere ac præcipue est homo. Ergo cùm Moses ait hominem factum ad imaginem Dei, intelligimus Aristotele interprete, quem hominem, Hanc ipsam mentem, partem hominis meliorem, verúmque ipsum hominem ibidem vocat, id est, βέλτιον μόριον. Quo loco ta-
B cere non possum quæ scribit Michael Ephesius. Incurrunt enim omnia in theologiam hanc Mosaicam: Βέλτιον μόριον καὶ ἄνθρωπον λέγει τὸν νοῦν ἡμῶν. τὸν γὰρ ὄντως καὶ μάλιστα ἄνθρωπον ἐν λογικῇ ζωῇ τίθεται. καὶ διττὸν αὐτὸν διὰ τούτων ἀποφαίνεται, ἕνα μὲν τὸν ἐκ ψυχῆς, καὶ σώματος, ᾧ καὶ τὸ εὖ ζῆν, καὶ τὸ εὐδαιμονεῖν ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρετὰς εἶπε ζῆν εἶναι ἐν τοῖς μεγάλοις ἠθικοῖς, καὶ ἐν τῷ πρώτῳ δὲ βιβλίῳ. ἄλλον δὲ τὸν πρώτως, καὶ ὄντως ἄνθρωπον, τὸν ἐν ἡμῖν νοῦν, περὶ οὗ προϊὼν ἐρεῖ χωρισθεὶς δὲ τοῦ σώματος ἐστὶν αὐτὸ τοῦτο, ὅπερ ἐστί. καὶ δῆλον καὶ ἐκ τούτων ὡς οἱ λέγοντες τὸν Ἀριστοτέλη θνητὴν δοξάζειν τὴν ψυχὴν, οὐδὲν τι λέγουσιν ἀληθές. Quæ sunt : Meliorem particulam, vel hominem, dicit mentem nostram. Nam verum hominem animam rationalem statuit, duplicémque in his eum esse demonstrat. Vnum ex anima & corpore constantem, cui bene ac beate viuere sit, secundum virtutes, in magnis moralibus, & primo istius operis libros docuit. Alteram autem vere ac præcipue hominem, mētem nostram de qua dicet postea. Separatáque est hæc à corpore, quicquid est. Ex hísque fit perspicuum, eos qui dicant Aristotelem opinari animam esse mortalem, minime vera dicere. Hæc Michael. Libentérque citaui locum, vt vndique eorum error innotescat, qui hæc nescientes philosophum immortalitati animorum detrahere incusarunt. Itaque & Salomon, cuius sapientia tralata est ex Hebraico in Chaldaicum ex sermone Chaldæo in Græcum (nam legi Chaldaice quædam ex hoc libro) hominem ad imaginem Dei factum asserit, & ob hanc causam esse immortalem. Atque impias eorum coarguit opiniones, qui dicerēt, hominem esse tantum vitam sensibilem ac corruptibilem, cuius accusabant Aristotelem. Coarguit autem, quòd ad ima-
C ginem Dei sit factus. Ignorauerunt, inquit, mysteria Dei, qui dixerunt tanquam fumum ac vaporem esse vitam nostram, nihil superante post mortem, neque præmium esse probitati putauerunt, neque merita incorruptorum animorum diiudicarunt, ὅτι ὁ θεὸς ἔκτισεν τὸν ἄνθρωπον ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, καὶ εἰκόνα τῆς ἰδίας ἰδιότητος ἐποίησεν αὐτὸν, φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς Sap 2.
τὸν κόσμον. Quoniam Deus condidit hominem ad immortalitatem, & imaginem propriæ naturæ fecit illum, inuidia autem diaboli mors introiuit in mundum. Hæc vir sapientissimus, mysterium & rem arcanam appellans immortalitatem animorum, præmiúmque constitutum ac paratum animis synceris, & incorruptis, nō infectis labe terrena. Hi enim sunt quos Aristoteles dicebat caros esse Deo maxime, & eos remunerari, immortalitate scilicet & cælesti præmio. Vere autem mysterium, quia latet imperitas, & crassas, terrenísque cupiditatibus graues mentes. Probationem autem eam præfert, quòd factus sit homo ad immortalitatem, quia Deus imaginis ei suæ proprietatem indidisset. Inuidia autem diaboli redditum eundem, id est, quod ex anima & corpore constat, mortalē. Immortales autem esse animas superius ostenderat, dicens esse præmium animis incorruptis, appellās animum vel animam quod Aristoteles, cæterique νοῦν mentē, intellectū: quod & Michael Ephesius, sensum Aristotelis explicans, docuerat: Duplicē videlicet esse hominē, sed alteram esse partē βέλτιον, potiorem, meliorem, quam dari exterius Aristoteles cum Mose confitebatur. Obseruandū autē, quòd Methodius apud Græcos, allegans supra dictū ex Salomone locū,

pro eo quod impressi codices habent, ἰδιότητος, ipse legit ἀϊδιότητος, Vt Salomon dicat, Et ad imaginem propriæ æternitatis fecit illum. Ex quo multo magis affirmet hominem immortalem. Denique ne sim prolixior, nemo ferè est magnorum virorum, quin naturæ instinctu inciderit in id quod Moses docuit nos, à Deo reuelatum, totáque subsecuta philosophia, subscripsit antiquissimæ theologiæ Mosaicæ. Nam & Mercurius à Deo factum & formatum hominem asseruit, appellans eum θεοειδῆ, Dei similem, vt annotationes priores ostendunt. Sibylla quoque cum Mose prorsus,

Εἰκὼν ἔστ' ἄνθρωπος ἐμὴ λόγον ὀρθὸν ἔχουσα.
Est mea homo recta ratione insignis imago.

Seuerianus item putat hoc Philosophos agnouisse, quippe qui diffinirent philosophiam φιλοσοφία ἐστὶν ἐξομοίωσις ἀνθρώπου πρὸς τὸ κρεῖττον κατὰ τὸ δυνατόν. Philosophiam esse assimilationem ad id quod est superius & melius, quoad licet. Cyrillus sapiéter, & dignum quod ab omnibus obseruetur, duo ait discrimen magnum inter hominem, cæteráque animalia demonstrare, αὐτουργία, καὶ προβουλία, quòd ipse Deus fuit operator, & quòd quodam consilio antea est vsus. Quoniámque Moses diuerso loquendi genere vsus est hoc loco, singulú quodque verbum ponderemus.

Faciamus hominem.

CÆteri alij secum Deum esse locutum, alij cum Angelis, maxime vero Hebræi asseuerunt, ne in trinitatem Christianorum inciderent. Quos error impius transuersos agés, impulit fateri Deum locutum cum Angelis, ad quorum similitudinem Deus fecerit ho- E minem: hinc eos inuidisse, ægréque tulisse æquatum sibi hominem: Imaginem autem Dei esse Angelum. Alij fabulosius, eadem caligine grauante, Deum locutum cum terra, quasi duo principia, faciamus ego & terra. Terra corpus, Deus animum. Quæ quoniam absurda sunt, & ab ea gente conficta, cui certum erat nunquam dicere, quod Christianorum dogmata probaret, ac roboraret, nos imperitioribus & recentioribus hisce relictis, quibus neq; erudita mens, neque pia & æqua fuit, vnum ex illa gente & tempore, & doctrina superiorem, quem ego omnes Hebræos rerum magnarum multarúmque cognitione & Philoso- *Philonis Iudæi laus.* phia superare asserere non dubitauerim, proferam in medium, Philonem illum Iudæorum disertissimum, de quo propter dicendi ac sentiendi similitudinem, solitum erat dici, quòd aut Plato esset ipse Philon, aut Philon ipse Plato. Hunc existimare non possum, nisi diuini spiritus instinctu, aut antiqua successione doctrinæ, tam mirabiliter, tam clare locutum de filio ac verbo Dei isto ipso loco. Duóque dixit omnibus viris Christianis admiranda, amplexanda, exosculandáque, Tum hominem esse diuinum & immortalem, quia factus sit ad imaginem Dei, tum istum ipsum, ad cuius imaginem sit factus, esse filium Dei. Cuius grauissimi & doctissimi viri autoritas deberet summo pudore afficere pertinaciam Iudæorú, nisi essent tanto stupore, tanta cæcitate & imperitia grauati, vt ne possint vnquam, attollere oculos ad veritatem, nec saxea eorum pectora, adamantina durities obfirmasset. Esse igitur fabulas de Angelis quæ superius dicebantur, agnosce tanti viri testimonio. Proponam primum, hominem factum ad imaginem Dei. In libro de mundo, qui liber quoniam F impressus est, non proferam totum locum Græcè: Præcipuam vero, inquit, ac differentem à cæteris creationem sortitus est homo. Nam cæterorum animantium os in terram deflexit, eóque in terram nutant: hominis autem è conuerso sublimauit, vt cælum suspiceret. Cælestis enim est propago non terrestris, vt vetusta fama perhibet. Ac cæteri, ætheriæ naturæ partem animum nostrum dicentes, cum æthere dederunt ei affinitatem, at magnus ille Moses, nulli creatæ rei, formam animæ rationalis dixit esse similem, sed diuini & inuisibilis Dei illius imaginem. δόκιμον εἶναι νομίσας ἣν ἔλαβε καὶ τυπωθὲν σφραγῖδα θεοῦ, ἧς ὁ χαρακτήρ ἐστιν ὁ ἀΐδιος λόγος. ἐνέπνευσε γὰρ φησὶν ὁ θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, πνοὴν ζωῆς, ὥστε ἀνάγκη πρὸς τὸν ἐκπέμποντα, τὸν δεχόμενον ἀπεικονίσθαι, διὸ καὶ τὸν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα φασὶ θεοῦ γεγενῆσθαι, οὐ μὴν κατ' εἰκόνα τινὸς τῶν γεγονότων. Probabile esse ratus accepisse similitudinem Dei rem ipsam formatam, cuius character est verbum æternum. Inspirauit enim, inquit, Deus in faciem eius spiraculum vitæ. Quo factum est, vt necessario sit assimilatus is qui reciperet, ei qui inspirasset & emisisset. Hæc ille. In quibus est clara istius loci expositio. Primum, quòd Moses nulli creatæ rei confitetur hominem similem. Angeli autem sunt creati. Deinde necessariò fieri, vt is qui reciperet nempe homo, similis sit effectus ei qui inspiraret. Eo enim apparuit in homine diuina similitudo, quòd à Deo veniret, non quidem tanquam particula substantiæ diuinæ, sed tanquam fluxus ab illa, & largitio quędam proxima

rebus

A rebus suis, aut vna è rebus suis. Et vt optime docet ipsa theologia, vti afflatus. Tum ait vetustum esse sermonem, hominem esse plantam cælestem, non terrestrem. Omnium ergo hominum & omnium sæculorum consensus fuit, hominem habuisse à cælo, id est Deo, originem, non ab aqua aut terra, sicut cæteri animantes è terra generati. Hæcq; tum communi & antiquo sermone iactabantur, tum in illa theologia habentur, quæ tota est ex oraculis cælestibus perscripta & perfecta. Illud quoque cælestem hominis originem ait indicare, quàm in cælum, contra quam reliquæ animantes, versos vultus habeat, quasi in originem, pristinúmque domicilium. Quo argumento grauissimi quique prudentissimíque sunt vsi in asserenda quadam in homine diuinitate. Nam & Tullius: Nam cùm cæteras, inquit, animantes abiecisset ad pastum, solum hominem erexit, ad cælique quasi cognationis, domicilíique pristini conspectum excitauit. Et Poëta, quod omnium in ore est:

Pronáque cùm spectent animalia cætera terras, — Ouid. 1. Metam.
Os homini sublime dedit, cælúmque videre
Iussit, & erectos ad sydera tollere vultus.

Græce quoq; Plato perhibet hominem appellatũ ἄνθρωπος, à suspiciendo. ἄνω ἀθρῶν, ὦπα, sursum aspiciens vultus. Quasi ἀνθρωψ, ἄνθρωπος. Postremo quod maxime mirabile dicitur à Philone, est, humanũ animum factum ad imaginem verbi diuini. O vere cælestẽ Philosophiã, & à regalibus sedibus veniẽtem. Sciendumq; est, Philonẽ multa ac præclara de verbo filio Dei scripsisse, quoniamq; erat à Platonicis, qui veteris sapientiæ cultores, admiratorésque — ἀνθρώπου etymon.
B præ cæteris Philosophis fuerũt, tum quia sacris litteris, maiorumq; suorum sapientia erat imbutus, verbum istud diuinũ, vt à principio ostendimus, Ideam idearum, omnium reginã rerum, mundi creatricem, hominis archetypum, & prototypon prædicauit. Quem igitur Moses appellans spiritum, creatorem mundi & hominis introduxit, hunc Philon filiũ Dei asseruit & demonstrauit. Huncq; ipsum esse formã & imaginem patris sui. Ipsum quidem imaginem patris, hominem autem imaginem eius. Quoniamq; pater ipse sedet in excelsa diuinitatis arce, non putat Philon fas, vt ad eius similitudinem quicquam creatum diceretur. Ergo ex profundissima Philosophia, altissimisq; Theologiæ cælestis penetralibus, imaginem patris filium, seu verbum, imaginem autem verbi hominẽ, id est, ad similitudinẽ eius qui esset imago patris, hominem docet creatũ. Duoq; narrat præclara, creatorem hominis — Imago verbi, homo.
fuisse filium Dei, quem pater tanquam autoritatem suam miserit ad creandũ, sicut & postea ad redimendũ, tum ad huius imaginem, qui eum creasset formatũ, vt facile possis intelligere, quantũ diuinitatis insit verbis Mosaicis isto loco. Sed quoniã quæ superius ex libro Philonis de mundo citauimus, parum emẽdata sunt, vbi hac de re loquitur, extat aliud testimonium ex alio eius libro de quæstionibus & solutionibus longe clarius. Super enim his verbis Mosis, Ad imaginem Dei feci illum, sic scribit: Διὰ τί ὡς περὶ ἑτέρου θεοῦ φησὶν τό, ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' οὐ τῇ αὐτοῦ, παγκάλως καὶ σοφῶς τοῦτο κεχρησμῴδηται. θνητὸν γὰρ οὐδὲν ἀπεικονισθῆναι πρὸς τὸν ἀνωτάτω καὶ πατέρα τῶν ὅλων ἐδύνατο, ἀλλὰ πρὸς τὸν δεύτερον θεόν, ὅς ἐστιν ἐκείνου λόγος. ἔδει γὰρ τὸ λογικὸν ἐν ἀνθρώπου ψυχῇ τύπον, ὑπὸ θείου λόγου χαραχθῆναι, ἐπειδὴ ὁ πρὸ
C τοῦ λόγου θεός, κρείσσων ἐστὶν ἢ πᾶσα λογικὴ φύσις. τῷ δὲ ὑπὲρ τὸν πάντων ἐν τῇ βελτίστῃ καὶ τινι ἐξαιρέτῳ, καθεστῶτι, ἰδέᾳ, οὐδὲν θεμιτὸν ἦν γενητὸν ἐξομοιοῦσθαι. Quæ sunt: Quamobrem veluti de altero Deo dicit, Ad imaginem Dei feci hominem, non autem ad imaginem suam? præclare & sapienter hoc oraculum editum est. Nihil enim quod esset mortale, poterat ad eum qui supremus est, patérque vniuersi, figurari: sed ad secundum Deum qui est verbum eius. A diuino enim verbo necesse erat animæ humanæ formam rationalem animi formari, id est, à logo diuino, logicum humanum. Nam Deus qui est supra verbum, melior ac potior est omni rationali creatura. Quocirca nefas erat quicquam assimile illi fingi, qui in optima, excellentissimáque Idea subsisteret. Hæc Philon: in quibus tanta est, támque profunda theologia, vt si eam velim diffundere, nimium quantum processura sit oratio. Sed claret mens hominis, claret altissima Philosophia. Patrem esse altissimum, supremum, in altissima sede, & caligine diuinitatis existentem, filium esse imaginem & characterem paternæ substãtiæ: Quem alterum Deum esse dicit, non quidem quòd duo essent, sed quòd veterum illorum ea esset loquendi consuetudo, nondum propter hæreses, distinctioribus verbis repertis. Nam aliàs prædicat patrem cum filio vnum Deum. Creator igitur hominis fuit Dei filius, & idem qui creauit redemit Is idem verbum mundum quem creasset, semper administrauit. Is legem Mosi tulit, is Propheras, ipsúmque Mosen est allocutus. Huius imago fuit homo, Non mirũ si voluit imaginem suam redimere. Hæc imago tanquam filius. Filius enim est imago — Ad imaginem Dei homo factus.

patris. Hoc Græci filium Dei vocant hominis παράδειγμα, exemplum. Omnes superius dicebát ad imaginem Dei esse hominē, nunc exquisitius & exactius intelleximus cuius Dei. Lætetur igitur & glorietur homo, quòd tantus sit factus, quātus fieri potuisset. Quid enim aliud restabat? Tanquam patrem habet filium Dei, cuius est ipse imago & filius. Ideo enim imago, quia tanquam filius. Emendandus est autem locus, in libro de mundo. Siquidem liber ille, multis in locis scatet mendis. Veluti cùm ait, firmissimum omnium rerum robur esse verbum Dei, quem genitor eius pater voluerit esse validissimum vinculum vniuersi. Quo loco, pro λόγος, positum est mendose νόμος. Νόμος δὲ ὁ ἀΐδιος θεοῦ αἰωνίου, τὸ ὀχυρώτατον, καὶ βεβαιότατον ἔρεισμα τῶν ὅλων ἐστί. Dicendum est logos, vt apparet in emendationibus exemplaribus. Quod quidem & ipse locus abunde testatur. Considera enim, an de lege recte & congrue possit dici, quod paulo post infert, δεσμὸν γὰρ ἄρρηκτον τοῦ παντὸς ὁ γεννήσας ἐποίει πατήρ. Vinculum indissolubile vniuersi fecit eum pater qui genuit. Perspice an congruat vt de lege dicatur, eam à patre esse generatā. Obsecróque omnes vt emendent locum. Nefas enim est tanta Philosophia erroribus librariorum obscurari. Hortarer autē desperatissimos Hebræos, vt hæc penitus intenderent, nisi scirem, & multis, quæ mihi fuere cum illis, colloquiis expertus essem, eos non solum esse feros & ferreos, sed omnium etiam bonarum literarum imperitissimos, solúmque prodigiosarum suorum doctorum, fabularum admiratores. Quibus nulla vis queat extorquere confessionem veritatis, non ipsi cælicolæ, si placidè, non viribus agendum esset. Quos iure ait Basilius hoc loco γεγυμνασμένην πρὸς ψεῦδος γλῶσσαν ἔχειν, exercitatam ad mentiendum habere linguam. Sed reuertor ad creationem E hominis. Non esse autem ad imaginem Angelorum vt fabulosi Hebræi phreneticātur, sed ad imaginem Dei, id est, filium, hominem creatum. Eusebius euidenti argumento conuincit. Quoniámque liber non tam facile in manus eruditorum venit, ostendam Græce totū locum. Quarto de euangelica, ἀποδείξεως, demonstratione, hæc ad verbum: καὶ εἶπεν ὁ θεὸς ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα ἡμετέραν, καὶ καθ᾽ ὁμοίωσιν, καὶ αὖθις, καὶ εἶπεν ὁ θεὸς οὐ καλὸν εἶναι τὸν ἄνθρωπον μόνον, ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ᾽ αὐτόν. καὶ ἵνα δὲ μή τις πρὸς ἀγγέλους ταῦτα εἰρῆσθαι νομίσειεν τὸ δὲ χρῆμα δηλοῖ τὸν κεκελευσμένον, οὐκ ἄγγελον ὄντα θεοῦ, λέγων, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον κατ᾽ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν. Quæ sunt. Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostrā. Rursum, Et dixit Deus, Non est bonum hominem esse solum, faciamus illi adiutorē secundum ipsum. Et ne quis cum Angelis hæc eum esse locutum suspicetur, mox declarat eum qui iussisset, non fuisse Angelum Dei, dicens, Et creauit Deus hominem, ad imaginem Dei creauit illum. Hæc Eusebius. Qui contendit, Faciamus hominem, esse verba patris ad filiū, eo maxime quòd addidit, Ad imaginem Dei fecit illum: Filius scilicet, hominem, ad eum qui est imago Dei, nempe filium, vt & Philon interpretatus est. Filius est enim patris imago. Hinc Græci dicunt εἰκὼν θεοῦ, λόγος ὁ θεῖος, εἰκόνος δὲ εἰκόνος ἀνθρώπινος νοῦς. Imago Dei, verbum diuinum, imago imaginis ipse homo. Igitur maximorum hominum est iudicium, non solum è Christianis, sed doctissimorum etiam ex Hebræis, latitare sub hisce Mosaicis verbis sublime, reconditúmque mysterium diuinitatis. Atque alij quòd in numero multitudinis dictū sit, faciamus, trinitatem aut plures personas augurantur expressam: alij quòd dicatur, Ad F imaginem Dei feci. Responsúmque est à doctissimis Gręcorum, hæreticis & Hebræis aliis, secum Deum fuisse locutum: aliis, cum Angelis, asserentibus. Siquidem Basilius in eos qui secum Deum esse locutum dicerent: Quis, ait, faber aut opifex loquitur ipse secum? nónne tacite operatur? cui nisi filio hæc loquitur? Dicítque Moses, ad imaginem, propter gentes: non imagines, ne plures deos ostenderet. Faciamus autē propter Hebræos, qui negant numerum personarum. Idem asserit Theodoritus. Tum Seuerianus ait indicari verbo faciamus, σύμβουλον consiliarium. Esse autem filium consiliarium, Esaia teste, Magni consilij Angelus. Eadem asseruntur à Chrysostomo, qui & illud perpendit, cùm dicat, Ad imaginem nostram, vnam imaginem designari, Dei autem & Angeli non esse vnam imaginem. Quod & Theodoritus agnouit. Seuerianus vero, Hæc dicuntur, ait, vt agnoscas, per quem factus es, per eundem te seruandum: præcipuéque subdit, ὁ υἱὸς ἐστὶν ὁ συνδημιουργήσας τῷ πατρὶ τὸν ἀόρατον, καὶ ὁρατὸν κόσμον. Filius est cooperator cum patre, mūdi visibilis & inuisibilis. O miraculū, inquit Cyrillus, conditur cælum, creatur sol, nullo præcedente consilio, solo verbo: in solius hominis opificio, considerat, consultat opifex. Deus ergo qui prius loquebatur imperans causis maioribus, vt particulares innumerabilesq; effectus producerēt, in creatione humana sermone mutato, imperat ipse sibi, vt quasi diceret mundanus ille opifex, sator hominū atque deorū: Hucusq; res mortales, & in alterius cōmoda paratas, maximæ causæ imperiis

Hebræi, nō solum feri sed & imperiti.

Filius, imago patris.

Aactæ meis ediderunt, nunc ô pater, à quo creatio mundi est mihi credita, cuius ego sum sapientia, quíque meorum omnium consiliorum & inuentionum particeps fuisti, non alienæ causæ, sed nos ipsi, præclarum opus moliamur, regémque omnium rerum istarum, quas paulo ante nasci voluimus, constituamus. Sic opifex mens, cum genitore.

Ad imaginem & similitudinem nostram.

NOn sum hoc loco veritus, quandam animi suspicionem ferre in conspectum, quam alijs in locis memini me aperuisse. Hanc imaginem similitudinémque diuinam, non solum inuisibilem quandam & internam iuxta cæteros omnes scriptores, Hebræos, Græcos, & Latinos, prudentiæ scilicet & sapientiæ, mentis & intelligentiæ, posse intelligi: sed aliam quandam, quam nunc describam. Homo creatus & compactus ex anima & corpore, sensus habuit corporeos: videbat, audiebat, vidit Deum deambulantem, audiuit loquentem. Hæc opera quoniam nisi in imagine corporea & humana inhęrere non possunt, fit vt necessariò oporteat credere, Deum sub imagine quadam excellenti, sed humana tamen, visum à primo homine. Tres autem sunt vnius alicuius rei imagines. Vna ipsa res & archetypum: altera spiritualis hærens in animum, quales, omnium in animo rerum formæ: tertia, quæ videtur oculis corporeis. Posteriores duas imagines videre sæpe Prophetæ, alij scilicet imagines animorum, id est, in animis per quietem, aut soporationem sensuum insidentes & astantes, alij qui oculis corporeis eas intuerentur. Vtrasque enim mirabilis Deus, cuius est ingenium & potestas infinita, potest formare. Itaque quemadmodum

Adã quomodo viderit Deum deambulantem in paradiso.

B Abraham tres viros, id est tres cælestes in virili habitu vidit, è quibus ipsa scriptura teste, vnus erat Deus is, qui creauit mundum & hominem quem ibi יהוה Iehouah, id est, Iouem, vel existentem, & eum qui est, nuncupat, quem Abraham videbat euntem, sedentem, manducantem, loquentem: sic primo homini censendum visum fuisse. Accessit ergo filius ac verbum Dei, ad creationem humanam, in forma, imagine, habitúque humano, gerens speciosissimam, diuinissimámque formam, & iucundissimam, omnium humanarum formarum pulchritudinem superantem. Quam videntem & intuentem generis nostri principé censendum est amore insanisse, creatorémque omnibus fœminis speciosiorem penè deperisse. Hanc speciem, diuinámque pulchritudinem, clementissimus, formosissimúsque assumens, quam erat post multa tempora vsque ad carnem & ossa assumpturus, creabat hominem largiens ei speciem hanc tantam, ipse primus archetypus, speciosissimus ipse, speciosissimæ prolis creator. Quantam qualémve credas fuisse primi hominis illius venustatem? quantum in ore decus, quas gratias insedisse? Duóque dij statim conspecti sunt, alter alterius similis quoad ferret facultas: vnus creator, alter creatus. Sed ille Deus verus, & incomparabiliter pulchrior, is Deus fictitius, & paruus quidam Deus, similis tamen magni illius. Quanta gaudia, quantum lætitiæ & voluptatis, dum hæc fierent. Siquidem & Petrus, talem quandam, primæuámque in illo creatore formam intuens, dicebat, Bonum est nos hic esse. Tales ac tantæ fuerunt illo primo tempore delitiæ & voluprates, ab eo fluentes & nascentes, qui vt omnium rerum, sic omnium voluptatum est Idea, & fons, &

Primi hominis pulchritudo.

G torrens, & thesaurus. Iam tum declarabat suam exuberantem clementiam, benignitatémque creator, donans seipsum homini, & pulchritudinem, diuinitatémque suam munus faciens, & quantum quod creabat, formam donans ei suam, diligeret comprobans. Quicquid ergo fuit homo, hoc erat ante Deus. Videbat eum se creantem, manúsque sibi admolientem, fingentémque manibus manus suas & corpus. Talem speciosissimam, inenarrabilis venustatis formam vt Petrus in monte, sic Moses in tubo intuens expauit lumine circumfusus, texítque vultum. talem postea vidit in monte Sina: Talem vidit Abraham cùm loqueretur cum eo, ideo & gauisus est. O diem illum beatissimum! Gerebat enim secum germanam illam pulchritudinem, internæ diuinitati respondentem. Ideóque ineffabili gaudio quicunque hanc speciem viderunt, sunt affecti. Species quidem corporea, quia videbatur oculis: rursus non corporea, quia tanta inesset diuinitas, quantam nulla corpora recipiant Quis enim reddet probabilem formæ, quod est vbique commodum exemplum, rationem visæ in monte, quæ fuerit? qua ex materia ascita, cùm nefas etiam sit dicere illum fuisse materiam? Quemadmodum igitur, præter ea quæ superius diximus exempla, illic Moses, & Elias gloriosi affuerunt, oculisque Apostolorum conspiciebantur, postcáque euanuerunt: sic Deus filius & verbum, vt dicebat Philon, simili quadam ratione, in gloria maistatéque sua, faciem similitudinémque gerens humanam, id est, quæ postea hominum fuit, venit in conspectum, & ad illam similitudinem, hominem creauit. Ideóque non fuit

Deus similis hominis, sed homo similis Dei. Hæc autem dicens, non attendo eorum deliramenta, qui corporeos Deos introduxerunt: sed simile quid dico, quale superiora exempla indicant. Non erat nefas, Deum illam, quæ postea nostra fuit, tunc assumpsisse similitudinem. Nam si nefas fuisset, nunquam assumpsisset. Repetit postea, quod quondam habuisset, habiturus iterum cùm is esset redimendus, & in conspectum, colloquiumq; cum eo veniendum, cum quo quondam versatus & locutus ab se nato fuisset. Quomodo enim eum vidisset homo deambulantem, non enim possunt mentes separatæ videri & deambulare? Vox quoque ore corporeo formatur. Cùm fingeretur homo, manus illas diuinas aspexit, ambrosiosq; vultus illos, pulcherrima brachia, corpus suum fingentia, singulósque artus ducentia. Mitto hoc loco, quia copiosissima sunt in litteris sacris exempla, de assumpta sæpe à cælestibus humana forma, è vetustissima poësi, quæ speciem habet theologiæ, testimona. Quid illud de Ioue res humanas circumspiciente apud Poëtam: D

Ouid. 1. Metamor.

Et Deus humana lustro sub imagine terras.

Quid item differt quod Homerus sæpe Palladem varias assumentem formas fingit ire comitem adolescenti, atque id quod nostra theologia Raphaelem speciosi iuuenis in habitu, prodit comitem adolescentis Tobiæ fuisse? Redolent enim poëtica illa sanctissimam antiquitatem, è vera vt par est, theologia accersita. Duos quoque Angelos vidit Lot, quos vti videbantur, homines esse suspicatus est. Erant autem forma spectatissima. Ob id à tota scelerata ciuitate, factus est ad hospitium, quo iuuenes diuertissent, confestim concursus, venustissimorum adolescentium pulchritudine inflammatis. Nam multa, quæ Poëtarum licentia, in hoc genere postea finxit absurda, finxit ad similitudinem verorum ac decentiũ. Hinc aiunt Homerus & Hesiodus, olim deos cum hominibus versatos, E

Operum 1.

Ἠέρα ἑσσάμενοι πάντῃ φοιτῶσιν ἐπὶ γαῖαν.

Aeráque induti tota tellure vagantur.

Aëria enim illa Angelorum corpora, quibus hominibus apparebant, suspicati sunt. Et noster Catullus:

Argonautica.

Præsentes nanque ante, domos inuisere castas
Sæpius & sese mortali ostendere cætu,
Cælicolæ, nondum spreta pietate, solebant.

Hanc diuum spectatissimam pulchritudinem, speciosissimámque iuuentam recipient generatim omnes, ab eo qui eam habet incomparabilem & archetypam, largitúsque in primo homine fuerat, toti posteritati, nisi eam peccato coinquinasset: recipiemus autem, si optimis decretis eius, contra quàm ille, parebimus. Neque hic nauci habuerim, quod Hebræi obiicerent, qui sua lingua dicunt, Absit, absit, vt Deo sit vlla similitudo. Nam istius nationis iudicium, non est vsquam multi faciendum. Non tam enim in Theologia, quàm Philosophia absurdissime peccant, In odium Christianæ religionis cuncta finguntur. Eadémque execratione vterentur in assumptam formam humanam à Deo. Et hoc quia dicitur, Cui assimilastis me dicit Dominus? Recte, si recte locum interpretarentur (latissime enim patet ista Dei assimilatio) posset dici: sed impie diceretur, tantam in aliquo esse sapientiam, quantam in Deo, æqualem fortitudinem, æqualem maiestatem. Hoc execratur Propheta. Præcipuéque ipsos Hebræos incessebat, qui idolis parem atque Deo tribuebant cultum. Præclaras autem illas species à Prophetis siue in spiritu, siue corporeis oculis visas non respicit. Quomodo enim defenderent quòd Esaias vidit Deum sedenté in throno, regia fulgentem veste, & latus eius stipantia agmina Angelorum? In similitudine ergo regis vidit Deum. Et Abraham vidit tres viros, è quibus duo ad excidium sceleratarum vrbium sunt profecti, tertius remansit cum Abraham, cúmque vocat scriptura illo peculiari nomine tetragrammo, superius auté virum cum duobus nuncupauerat. Non exclusa igitur interiore mentis similitudine, ad illam quoque formosissimá speciem dicitur homo creatus, in qua creatis omnibus, homini se conspicuum spectabilémque exhibuit, vt creatorem suum omnibus modis cerneret, agnosceret, omníque posteritati eum prædicaret. F

Et præsit piscibus maris.

OMnis theologia vociferatur, solæq; imperitæ & tardæ mentes vocem eius non audiũt, quantum inter homines & bestias intersit. Quid enim sibi vult iste dominatus, ista super omnes animantes euectio, nisi magnum quoddam naturale & factum, constitutumq; à Deo discrimen? Hunc dominatum Philosophi suæ disciplinæ verbis vtentes dicerent esse mentis supra sensum, vt quasi domina sensus ac regina sit mens. Debilis visus, & veræ cogni-

Dominatus hominis in bestias.

A cognitionis imago, sensus, mens summa regina per vniuersalia discurrens, per tempora vniuersa, per vniuersas formas, per principia, media, fines, lumen quoddam magnum in omnes sese partes explicans. Vt imago est veræ lucis luna, sic veræ lucis sensus. Mensque quasi solis lux, sensus lunæ, debile & opacum, & simile illius, non illud: prudentérque ait Augustinus, continuo vt dixisset, ad imaginem nostrã, subiunxisse, Et præsit piscibus maris & volatilibus: vt hinc intelligamus, hoc esse imaginem Dei, quod antecellere ac præstare omnes animantes. Et Chrysostomus similiter κατ' τὴν τῆς ἀρχῆς εἰκόνα φησίν. Manifestum est autem hominis super animalia bruta imperium. Sic imago Dei manifesta. Claret etiam hoc imperio, omnes animantes in seruitutem ac ministerium humanum creatas, sicut & cælum creatum probatur. Nos enim bobus, nos equis, nos canibus & dominamur, & eos parere nobis cogimus. Aliáque prosunt ad subuectanda nostra corpora, & quæ nostris ceruicibus, si ea defuissent, nos ferre oportuisset, onera ducenda, alia ad vescendum, quædam ad velanda corpora, nonnulla ad voluptatem ac delitias. Quid enim ait eloquentissimus Philosophus, (Græcam & Romanam explicans & illustrans Philosophiam, & prorsus cum Mose congruens, vt non cogamur meliorem quęrere interpretem) oues aliud afferunt, nisi vt earum villis confectis, atque contextis, homines vestiantur? Quæ quidem neque ali, neque sustineri, neque fructum edere ex se, sine cultu hominum, & curatione potuissent. Canum vero tam fida custodia, támque amans dominorum adulatio, tantúmque odium in externos, & tam incredibilis ad inuestigandum sagacitas narium, tanta alacritas in venan- Oues. Canes.
B do, quid significat aliud, nisi ad hominum commoditates esse generatos? Quid de bobus loquar, quorum ipsa terga declarant non esse ad onus accipiendum figurata, ceruices autẽ natæ ad iugum, tum vires humerorum & latitudines ad aratra extrahenda? Longum est Mulorum persequi vtilitates, & Asinorum, quæ certe ad hominum vsum paratæ sunt. Sus vero quid habet præter escam? Cui quidem ne putresceret, animam ipsam pro sale datam esse dicit Chrysippus. Qua pecude quòd erat ad vescendum hominibus apta, nihil genuit natura fœcundius. Quid multitudinem, suauitatémque piscium dicam, Quid auium? Ex quibus tanta percipitur voluptas, vt interdum pronoe nostra, (id est, diuina prouidentia) Epicurea fuisse videatur. Hæc & id genus ille. Produxi autem totum locum, quòd si voluissem, ipse melius declarare Mosen non potuissem. Nam eruditissime quoque, & adeò consentiens cum vera ista Theologia, vt sit mirabile, quemadmodum Moses in Deuteronomio, sic idem scripsit etiam cælum, solem, lunam, stellas, hominum causa esse facta: quia si hominibus solis nota sunt, hominum causa facta esse iudicanda sunt. Soli enim ex animantibus nos astrorum ortus, obitus, cursúsque cognouimus. Ab hominum genere finitus est dies, mensis, annus, & alia eiusdem generis plurima, plurimúmque admiranda: quòd quæ oraculo scientiáque diuina à Mose scribebantur, eadem scripta & prolata sunt ab illis instigatione naturæ. Quis enim melius istum Mosis locum atque aptius interpretetur, cùm idem ait: Efficimus etiam domitu nostro quadrupedum vectiones, quorum celeritas atque vis nobisipsis affert vim & celeritatem? Nos onera quibusdam bestiis, nos iuga im- Boues. Muli. Asini. Sus.
C ponimus, nos elephantorum acutissimis sensibus, nos sagacitate canum, ad vtilitatem nostram abutimur. Sed desinam ipse plura ex illa Philosophia proferre. Claruit certe ipso vsu omnibus post illud exordium subsecutis sæculis, omnia facta hominum causa. Porro quod ait Moses, Et vniuersæ creaturæ: Hebraice, In omni terra, id videlicet quod interpres declarauit. Quicquid in terris procreatur, tam in animantibus, quàm plantis ac stirpibus sit sub humana potestate, eius dictioni pareat vniuersa terra. Nihil enim est natura homini melius ac præstantius. Ratio enim præstat omnibus. Quin & ipse Deus vt dixere prudentes, non est fortis & omnium dominus robore corporis, aut auro & argento, fulminibus, militum, exercituúmque cælestium multitudine, sed scientia & sapientia. οὐ γὰρ ἀργύρῳ καὶ χρυσῷ μακάριον τὸ θεῖον, οὐδὲ βρονταῖς καὶ ἀστραπαῖς ἰσχυρὸν, ἀλλὰ ἐπιστήμῃ καὶ φρονήσει, ait Plutarchus. Hac igitur præstat omnibus homo, animatis & inanimatis. Nam si animatis, multo maxime etiam exanimis. Ergo cælo & terræ, elementísque primum, tum his quæ constant ex elementis. Hæcq; est etiam imago, similitudóque illa diuina, vt quo antestat Deus omnibus, id autem est ratio, & sapientia: hoc antecedat omnibus homo. Deus autem immortalis per hoc ipsum quo & maximus & dominus. Eodem igitur & immortalis homo, quo & in omni terra dominatur. Septuaginta quoque iuxta Hebraicum καὶ πάσης τῆς γῆς. Noster ἀντωνυμικῶς terram intellexit, pro his quæ in terra: sicut cælum, pro his quæ in cælo. In neminem autem hærere præclara illa superius posita species potuisset, nisi interius quoque

& sensu & intelligentia esset Dei similis. Alteráque cum altera intelligitur. D

Et creauit Deus.

QVatuor vicibus repetit humanam creationem: Primum, cùm quasi imperat ipse sibi. Tum cum ad opus accessit, & ad imaginem suam creauit. Inde ne quis praue hæc interpretaretur, vt postea multi, & vt fieret certius, iterat. Ad imaginẽ Dei creauit illum. Sublata est enim, hoc multiplex impia persuasio. Etenim Hebraice Elohim Deus dicitur, dicuntur & Angeli. Aut ergo quod Plato, forte ex isto loco fama non recte manante, Angeli creatores hominis crederentur: Plato enim introducit deos minores, ad creationem hominis, aut creatum quidem hominem à Deo, sed ad imaginem non Dei, sed Angeli. Ergo scribit primum: Faciamus ad imaginem nostram. Secundo: Et creauit ad imaginem suam: Tertio, Ad imaginem Dei creauit illum. Sublatus est enim omnis error, nec potest quisquam, nisi qui se præcipitem daret, in errorem labi. Non repetit autem tertio loco similitudinem, sed tantum, Ad imaginem Dei creauit illum, quia duo nomina, eadem rem pollentia sunt imago & similitudo, & ad declarationem prioris positum est postremum. Primum tamen est validissimum, plenúmque ponderis. Dicitur enim Hebraice imago צלם zelem quod expressum substantiæ designat simulacrum. Eóque id solum positum tertio loco. Ne solum autem vnicum sexum factum à Deo putares, addidit: Masculum & fœminam creauit. Quod quomodo factum sit, omittitur hoc loco, solúmque creationem à Deo extitisse declaratur. Partes autem creationis omissas recensebit in recapitulatione. Siquidem hic quoque rationem creati hominis non declarat, vt finxerit limum in effigiẽ: E vt insufflarit, vt in paradiso posuerit. Quæ omnia reliquit in repetitione commemoranda, contentus nunc indicasse, hominem à Deo creatum. Itaque quod ait,

Masculum & fœminam creauit eos.

HOc quoque spectat ad id quod nunc compendiose propositum, postea latius & copiosius innotescet. Sicut enim quomodo creatus esset homo nondum expressit, sed tantum creatum fuisse dixit: sic quomodo masculum & fœminam creauerit eos, hic non declarauit. Ostendet autem postea quid sit, Masculum & fœminam creauit eos. Itaque tota hæc descriptio tantum non mutila est, imò vero compendiosa. Quod ergo scribitur hoc loco, narrabitur postea, narratione quidem ab illo disiunctum, re autem coniunctum. Itaque scire nos conuenit caput sequens, secundámque narrationem esse repetitionem istius primæ. Et omnia quæ ibi dicantur, pertinere ad istum locum. coniungantur igitur ea cum istis, vt sic dicatur: Et creauit Deus hominem. Nam finxit Deus eum ex humo terræ, & inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ, & factus est homo in animam viuẽtem. Deinde Deus intellexit, non esse bonum hominem esse solum, secúmque, id est, cum sua origine collocutus dixit, Faciamus ei adiutorium simile sibi. Ergo cùm non inueniretur tale adiutorium, immisit soporem in Adam, & obdormiuit. Interea tulit vnam è costis aut è lateribus eius, & repleuit carnem pro ea: costam autem ædificauit in mulierem: Sícque masculum & fœminam creauit eos. Hunc ordinem non seruauit Moses, quòd fieri in diuersas partes descriptione omnes ei comprehendendas tendente, non posset. Eóque simul multa comprendit, multa quoque vt congruum est, repetit. Siquidem & paradisum, F quem multo post plantatum à Deo dixit, tertia die cum cæteris arboribus probabile est, & omnes assentiuntur fuisse consitum, ibíque Deum in aspectu, habitúque mirabili, res mirabiles tractantem ac gerentem visum, ibi & hominem eum formasse, & res gloriosissimas fecisse. Sicut in monte quem gloria repleuerat, Mosi tulit legem, tanta gloria discedente, cæterorum postea montium simili. Declaratur ergo ab ipso eodem scriptore quomodo masculum & fœminam creauit eos. Quocirca non ad sensum verum forte quidam ex antiquioribus Hebræis suspicantur, hominem fuisse creatum à principio bisne parzuphin פרצופין vt ipsi dicunt quasi geminum, & quod Græci dicunt ἀνδρόγυνον androgynum, id est, masculum & fœminam. Quod Plato, nescio qua fama cognitum, prodidit, olim marem & fœminam fuisse connexos, vt quasi à priscis sæculis fama videatur descendisse. In Symposio, ἡ γὰρ πάλαι ἡμῶν φύσις οὐχ αὐτὴ ἦν, ἥπερ νῦν, ἀλλ' ἀλλοία. πρῶτον μὲν τρία ἦν τὰ γένη τὰ τῶν ἀνθρώπων, οὐχ ὥσπερ νῦν δύο ἄρρεν καὶ θῆλυ, ἀλλὰ καὶ τρίτον προσῆν, κοινὸν ὂν ἀμφοτέρων τούτων, οὗ νῦν ὄνομα λοιπόν, αὐτὸ δὲ ἠφάνισται, ἀνδρόγυνον γὰρ ἓν τότε μὲν ἦν, καὶ εἶδος καὶ ὄνομα ἐξ ἀμφοτέρων κοινὸν τοῦ τε ἄρρενος καὶ θήλεος. Quæ sunt: Olim enim nostra hæc natura, non eadem fuit atque nunc. Principio enim tria hominum genera fuerunt, non vt

Anon vt nunc duo, masculus & fœmina: sed aderat & tertium commune amborum. Cuius quidem nunc nomen superstes est, re ipsa extincta. Androgynúmque erat forma & nomine, ex masculo & fœmina. Hæc Plato. Addiditque Deum eos diuisisse vt multiplicarentur. Sed indigna multa adiecit, fuisse hoc tertium genus robustissimum, diísque bellum inferre voluisse. Verum si androgynum illud Mosis fuisset, non dixisset, Masculum & fœminam creauit eos. Idq; etiam admonuit Augustinus. Nicolaúsque indignum censet, vt à monstris humanum principium opifex sit auspicatus. Illud me maxime, quòd homine creato dicitur, Et homini non inueniebatur adiutorium simile ei: parte quidem alia sunt rationes, vt non costam sed partem quandam integram raptam ex homine in ædificium mulieris innuat scriptor & ratio cogat asserere. Sed vt hoc verum sit, non sequitur tamen ex eo androgynum. Nec Hebræi, vt postea docebo, androgynum, sed duas personas tradiderunt.

Crescite, & multiplicamini, & replete terram.

Torquet vehementer is locus, similiter & omnis qui sequitur, cùm datur homini potestas super omnes animantes, decernitur humanus cibus, iubentur replere terram, eámque subiicere. Hęc enim coarguūt hominē fuisse creatum mortalem: aut si non mortalem, ea certe conditione, qua sumus omnes hodie præter mortem. Atqui & propagatio successionē interiturorum singulorum quorumcunque, & cibus interni caloris continuam flammam, Eóque & iuuentā & senectam declarat. Certúmque est hominem ante casum comedisse, nuptias præceptas fuisse. Quamobrem relinquet ait: Et quæ sequuntur. Tum quod

B dicitur: Multiplicamini. An dicendum est eum habiturū fuisse, nōdum habentem immortalitatem, creatum autem, quales nunc omnes, non quidem in peccato, sed simplices, quia nuper nati, & quasi patuuli. Miles ergo fuerat creatus, nondum accepto præmio, sed coronandus, si fortiter in bello stetisset. Ideo de eo loquitur tanquam eo qui nihil accepisset. Sicut autem nunc promittitur regnum cęlorum recte viuentibus, sic fuerat illi promissum si abstineret ab eo, in quo ad hoc præmium & immortalitatem vocabatur, sed per probationem, & per varios casus, via præceptione contentos. Vtq; tametsi nihil dum assequimur ipsi, promittitur tamen, speratúrque futurum, interim autem sors alia est, nondum immortalitate acquisita: sic ille talis erat, qualis probandus, venturus in aciem, déque eo vti immortali nihil dicitur, quia nihil factum fuerat, quod post superatam tentationem esset futurum. Ac si Adam non peccasset, postmodum immortalitatem assecutus fuisset, idq; posteritati profuisset. Licet & in aliquo etiam posteri fuissent probati, & forte in illa ipsa arbore, in qua fuisset pater probatus. Aut forte sicut vnius peccato sunt omnes à regia cæli exclusi, sic vnius virtute tota posteritas fuisset glorificata. Postea sunt omnes variis tentationibus relicti, sic diuinis legibus fetentibus, vt qui in paruo & facili imperiū neglex imus, maioribus vexationibus obsideremur. Ac quod tunc etiam eramus per obedientiam assecuturi parēte cęlo, post à filio Dei redditum est, sed & nunc obedientibus. Quemadmodum autem nunc non adesset præmiū, nisi adesset libertas, sic in aliquo debuit tunc

C libertas probari, vt præmium sequeretur. Dicuntur igitur omnia tāquam de milite & certante, tanquam mortali, nondum immortalitatem & coronam affecuto. Tanquam de animali ex mortali corporis natura, quam de humano traxerat, constanti. Seorsúmque est creatio, seorsum probatio, nec habet alterum cum altero commercium, nec debes cum creatione miscere immortalitatem & probationem. Ac post leges creationis sequuntur leges probationis. In creatione memoratur propagatio, cibus, dominatus super animátes, vtilitas ex illis. In probatione mortis & vitæ legis lignum, cōminatio tanquam simplici ac patuulo, nudo, nondum laureato, vestibus nectareis induto, sed quia non peccasset, non dum nuditatem agnosceret. Est autem immortalitas præmium maximū, trahens secum diuinitatem, diuinitas ne possit amplius peccari. Ea enim est diuinitas, vt qui prius errare potens, se continuit, acquirat diuinitatem, quæ est vt amplius peccare non possit, cui est item immortalitas coniuncta. Ad hoc autem non peruenitur nisi antecedente probatione. Quid autem de animalibus ac cibis, & habitatione terrestri si non peccasset, futurum esset, optime omnia Deus cuius est infinita sapientia, disposuisset, nec probatio cæteris fortè venturis ad immortalitatem, primo parente in cælum sine morte, sublato, subtracta fuisset. Tam bene autem Deus rebus consuluisset, quàm bene ipsi cogitare non possumus, non consultando nobiscum valemus assequi, quadámque alia meliore quàm nunc ratione. Quod vero dicitur, Et dominamini piscibus: pertinere potest ad humanam na-

turam simpliciter, nondum glorificatam, nondum immortalem, sed vt nunc habentem. D
Potest esse iuxta Bedam & alios quosdam duplex dominatus, ante casum, & post illæq;
verus dominatus. Tum quod dicitur: Ecce dedi vobis omnem herbam. Et superius do-
cuimus, & omnium Hebræorum, qui hæc maxime contemplati sunt, est consensus: &
poëtæ aureum sæculum, antiquissimámque hominum vitam canentes docuerunt, cibos
eorum fuisse fructus arborum, quas verisimile est multo vberiores, dulcioresque atque
nunc fuisse. Itaque herbas pecudibus, feris, ac iumentis adiudicauit: arboreos fructus ho-
mini. Adhuc etiam quædam regiones, fructibus, baccis, melle, roréque cælesti commo-
do hominibus cibo vescuntur. Sic tellus inarata quotannis reddebat non cererem, sed
fructus dulcissimos. Eóque sine rastris, nec vllis saucia vomeribus per se dabat omnia, vi-
delicet omnes fructus qui nunc, & alios plures ac meliores nobis incognitos. Quorum fe-
races arbores recens tellus & sub optima cæli, solísque positura iacens enixa erat. Viue-
bant ergo sine sudore ac labore, nec rastris, ligonibusque, nec falcibus, nec trahis & tri-
bulis, ac ventilabris erat opus: nec fruges erant metendæ, & in aërem congregandæ, ex-
cutiendæq; plaustris vt frumenta dissultarent. Ac terra quia nondum erat maledicta, ma-
ledictio enim est vbertatis repressio, & agris iniecta infelicitas, sicut benedictio vbertas
late prorumpens, omnium fuisse rerum feracissimam necesse est, vt & plures species sua-
uium fructuum ediderit, & longe meliores. Is erat primorum illorum panis, sine sudore
ex arboribus decerptus, labens ipse & sese ex arboribus offerens, mirificéque alens cor-
pora, & sensus, visum, tactum, olfactum mira voluptate afficiens. Quoniámque speciem E
habet crudelitatis quæcunque sanguinis effusio, simplici autem sæculo, nihil immane san
guinolentúmque congruebat, tacetur esus animalium, & tacendo prohibetur: sub Noë
permittitur, non larga manu laxatur iam sæculo fœdato effusione cruoris, & sanguine iam
hominibus noto. Et quia terra maledicta ferebat bonos & malos. In omnes item partes
genus humanum propagabatur, cùm ante diluuium, nulla in varias terras hominum di-
stributio memoretur. Tum terra maledicta, vbertatis suæ fontes exsiccauerat, multíque
fructus & arbores deerant. Aquæ quoque diluuij arbores subuerterant, nec poterat earum
cibus expectari, sed ex eis animalibus quæ aderant in arca, ibique nata & aucta fuerant,
egressis ex arca fuerat vescendum. Sed cum primis non conueniebat vllam creaturam in-
terfici primo illo sæculo. Impium quoque habitum & Cyclopicū apud gentes etiam post
Noë, & à feris hominibus dicitur inchoatum.

Ferrea tum vero proles exorta repente est,
Ausáque funestum prima est fabricarier ensem,
Et gustare manu victum, domitúmque iuuencum.

Arbitrórque idcirco sub Noë fuisse permissum, quòd iam ætas ferrea, id est, Gigantum
id ausa fuerat ante diluuium, vt quod erat antea lege tacente vetitum, nunc cessaret esse
illegitimum, lege palam permittente. Nanque simpliciore sæculo non fuerit vsitatum mi-
rabiliter cum Mose poëtæ concordes canunt, F

At vetus illa ætas cui fecimus aurea nomen,
Fœtibus arboreis, & quas humus educat, herbis
Fortunata fuit, nec polluit ora cruore.
Tunc & aues tutæ mouere per aera pennas,
Et lepus impauidus medijs errauit in agris.
Nec sua crudelitas piscem suspenderat hamo.
Cuncta sine insidijs nullúmque timentia ferrum.
Plenáque pacis erant.

Vltima denique potest esse causa, cur esus animalium sit interdictus, quòd pauca exta-
rent animalia, pauca inquam in vnaquaque esse specie è terra nata, quibus totum erat ge-
nus propagandum. Vt igitur in omnibus terris cuncta genera crescentia inuenirentur, pri-
mis autoribus parcendum fuit. Quanquam & sub Noë erant ad exiguum numerum reda-
cta, sed illi erant paulo post distribuendi, & cum illis brutæ quoque animantes, quarum
partim illi secum in terras ferrent, pars iret ipsa per se, ac proseminaretur.

CAPVT

A

CAPVT SECVNDVM.

Igitur perfecti sunt cæli & terra, & omnis ornatus eorum.



E Tribvs temporibus, aut tribus spatiis constat creatio: initio, medio, fine. Initium siue principium fuit ante dies & tempora, quæ è motu cæli colliguntur. Genus aliud temporum, alia pars æternitatis, vocata principium. In hoc principio creata est terra & aqua, limus, informis qui fuisse dicitur, quod sine aquis fieri non poterat, & abyssus palam apud Mosen cæterósque prophetas nominatur. Hoc etiam principio sol cum orbe creatus. Nam si sol, etiam orbis, hucusque principium processit. Quantum autem fuerit hoc interuallum Deus solus habet notum, nos iudicare possumus tantum fuisse, quantum non rapidus opificis impetus potuisset, sed quanto prodire è nihilo res ipsæ possent. Hoc item principio fuerunt tenebræ, id videlicet quod lucem antecedit. Absentia quædam, quædam lucis inopia: Fuit etiam ingenium spiritúsque diuinus. Quatuor autem sunt, si velis omnia complecti spatia ante initium. Initium est æternitas in qua duæ res fuerunt, spiritus ipse diuinus sapientiáve quæ de se ipsa clamat: Ab initio & ante sæcula creata sum, id est in ipso initio, & quod latius, ante ipsum initium, tum priuatio lucis, tanquam nihil: spiritus autem & sapientia verum esse. *Initium.*

B Itaque vna tantum res propriè ante initium. In initio, terra & aqua ab ipso spiritu, sapientiáve creatæ, è quibus cætera creare cogitabat. Itaque orbem cælestem qui est leuissimæ purissimæq; substantiæ, defecatissimæq; naturæ, habens ob idipsum perspicuitatem ac leuitatem, primum segregauit. Tunc inductum est tertium spatium dies, quem Deus vocauit iom, quòd in eo fremuerint, fremántque omnia nata, ac nascentia, strepitúmque vitæ suæ cierint. In hoc tertio spatio è sex diebus confecto, tota in pedes stetit creatio, habens naturale congruentissimúmque temporis interuallum, nec longiore indigens, nec valens minore perfici. Origines autem ipsas paruáque initia notis his diebus esse nata, non totam propagationem, & cuiuscunque formæ cateruа. Vt enim è tot millibus hominum vnus homo caput sequentium, sic è tot millibus equorum, boum, camelorum, pauci omnino equi, pauci boues, & cameli: Terra quoque ardore solis non vbique nudata, sed quondam tantum altiore eminentioréque loco, videlicet aquilone versus ortum, sicut dicebat Iob (qui Hebraice vocatur Zaphon, à zapha, id est spectando) contemplando, quia hæc terra prima conspecta sit. Hic exigua, prima die, tellure nudata, cœperunt herbæ & arbores enasci, paulatímque confota & condensata, & duorum dierum sole magis coalita, quædam paucæ natæ sunt animantes, omnia per naturalia initia tendentia. Nam prima qua terra detecta est die, arbores sensim oriebantur, & animantium corpora inchoabantur. Víxque illa die emerserant è radicibus suis, cúm animalium quoque corpora quinque dierum spatio coalescebant, arborésque tertia, animantes quinta die parta, prius quasi

C nascentia. Erant animalia tunc tanquam pulli, superioribus diebus in terra quasi in vtero matris pullulantia pisces autem facilius, propter faciliorem materiá, prius sunt editi. Sexta igitur die illæ paruæ exiguæq; numero origines, non quidem perfectæ auctæ, sed perfectæ natæ sunt omnes. Non enim proceræ statim arbores, sed mirabiliter natæ, mirabiliter etiá crescentes, sic equi & boues cæteráque animalia, primum quasi pulli & è gremio terræ tanquam matris vtero procreati, túmque primum teneris pedibus stantes. Sex igitur solis conuersionibus creata & perfecta sunt omnia. Mirabiliter autem homo perfectæ ætatis & iuuenis creatus & factus est. Nam imago illa limosa, quem perfectæ staturæ hominem finxerat opifex, subito est, afflante Deo in carnem mutata. Iuuenísque erat talis creatus, qui nullius matris ministerij indigeret, quíque subito natus saperet, & suum, & rerum intelligeret creatorem. Tertio igitur hoc spatio, qui dies dicitur sexies circumacto, omnia sunt sursum ac deorsum absoluta, eámque habuerunt origines hæ staturam vt perfectæ dici possent. Indéque semper augerentur & crescerent, nec animantes lactis indigerent. Perfectum autem erat cælum, id est, omnis quæ supra terris est regio, incipiens ab aquis, tendénsque per aërios campos vsque ad ipsum æthera. Quicquid ibi est in syderibus, & volucribus, quæ cælestia omnia dicuntur, sicut quicquid est præter terras terrenáque, cælum est. Ac quod noster iuxta Hebraicum transtulit, perfecti sunt cæli, sonat quod transtulerunt Septuaginta, συνετελέσθησαν ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, perfecta sunt cælum & terra, vt numero

Hominis mirabilis creatio.

Cælũ vnũ tantum. multitudinis cælorum, vnum tantum intelligas cælum, quod plurale est ob deductionis necessitatem. Dicitur autem shamaim, id est cælum, à Maim aquis quod semper multitudo est, ideo cùm ait, perfecti sunt cæli, intelligendum, perfectum est cælum, ne plures cælos ob id fingas: omnis autem ornatus eorum, arbitror ad ipsum cælum referri cuius propriè est κόσμος, vt septuaginta transtulerunt, id est ornatus. Cosmus Latinè mundus, mundus autem cælum: Concussitq́; micantia sydera mundus, ait Catullus. Quocirca vt numero multitudinis, perfecti sunt cæli, etiam numero multitudinis, ornatus eorũ. Nescio *Exercitus cæli duplex.* autem an possit etiam de terra dici zaba, ornatus autem exercitus quasi acies. Duplex autem exercitus cæli, stellæ ipsæ quæ tanquam acies disposita incedunt per cælum: tum angelorum cateruæ, qui quasi sunt exercitus & infinitæ robustissimæq́; legiones Dei. Exemplum primi cùm toties arguuntur Hebræi, quod adorarent militiam cæli, quod altaria erigerent omni cælesti exercitui, quæ fuit antiqua Ægyptiorum, Chaldæorum, Græcorum, etiam philosophis approbata idololatria. Exemplum secundi ad alia, cùm tertio regum Micheas ait: Vidi dominum sedentem super solium suum, & omnem exercitum cæli assistentem & à dextris & à sinistris. De primo videtur esse sermo, quòd nusquam apparet Mosen vel minimum de creatione angelorum scripsisse, puto quod vel difficilior esset miniméque conueniens rudibus philosophia, aut alterius negocij res, parúmque ad mortales & *Theologia abstrusior.* terrarum incolas pertinens. Nondum abstrusiore patefacta theologia, de angelis, de anima, de immortalitate, de futuris post hanc vitam: quorum nihil habetur expressum in libris Mosis. Mysticis autem modis solebant olim soléntque à Cabalistis apud Hebręos erui E digna quidem, sed parum certa, ac tuta res. Sicut autem est duplex cæli exercitus, sic duplex cælum. Primum aër totus, & æther, vsque ad ipsa vestibula cælestia, post suprema aëris pars, altissimáque regio, quæ vocatur cælum, cæli Hebraice שמי השמים, Græce οὐρανὸς οὐρανοῦ, vt quod ait Syrach ἰδοὺ οὐρανὸς, καὶ ὁ οὐρανὸς τοῦ οὐρανοῦ τοῦ θεοῦ. Ecce cælum, & cælum cæli Dei est. Vt autem de postremo exercitu non putamus Mosen fuisse locutum, ita neque de hoc postremo cælo, quod habitaculum est illius exercitus. Vtrunque enim spirituale & νοητόν, de quibus non constat Mosen aut voluisse, aut potuisse loqui. Cælum ergo & terram docet absoluta, cum cælo intelligens cuncta cælestia, cum terra quoque cuncta terrestria. Septimóque die narrat Deum hoc opus absoluisse, & in eodem requieuisse.

Et requieuit in die septimo.

NAturaliter ad hoc quantum spatium tota peruenit creatio, tantúsque fuit numerus dierum, quantus rerum creatarum: Tantus autem rerum creatarum, quantus in natura esset optimus ac iustissimus. Nihil supererat, quod his sex diebus in lucem non emerserit. Propterea Deus benedixit ac sanctificauit, solennem ac sanctum & venerandum haberi voluit hunc diem, in quo desiit creare, omnibus necessariis creatis. Nec *Quieuisse Deum quomodo intelligendũ.* turbari debemus audientes Deum requieuisse, & cessasse, quasi fessum ac mortalem, sed ad verum sensum penetrandum est. Nam tametsi communicamus cum Deo, multis in nominibus, & operationibus, non communicamus tamen cum substantia. Quemadmodum autem dictus est creator, factor, productor, idq́; diuine ac potentissime, sic item F modo quodam diuino, fuit quiescens ac cessator. Vox igitur Hebraica, requieuit, non trahit, licet trahere videatur secum defatigationem, languorem lassitudinem, sed simplicem cessationem, finémque operandi, vt etiam Beda admonuit, quæ res Deo est conuenientissima, sicut & ipsa operatio. Naturalis autem operationis aliquis finis, res autem naturales Deo maxime conueniunt, omnis naturæ optimo repertori. Propterea numerus ille ac dies, quia maxime naturalis, operibúsque diuinis conuenientissimus fuit, *Septenarius numerus sacer.* habitus est deinceps in omni ætate apud omnes gentes venerabilis ac sacer. Hinc inuenies numerum septenarium in scripturis celeberrimum, & efficacissimum, sic die septima septies sacerdotibus circumeuntibus mœnia Hierico, & septem tubis canentibus, ipsa mœnia corruerunt. quódque mirabilius est, Pythagorei septem Græce dici putauerunt ἑπτὰ, quasi σεπτὰ, sacrum, venerabile, quod Latini secuti addita s, littera, expresserunt: σεπτὸς enim Græce sanctum. Vt ergo sanctificauit diem septimum ipse magnus opifex, sic id veteres Latini & Græci antiquam famam sequentes, hunc numerum vocarunt septon, id est sanctum, sacrum. Ac Theodoritus iuxta consuetudinem scripturæ putat positum sanctificauit pro ἀφώρισεν, separauit, distinxit à cæteris. Selectam, egregiam haberi voluit. Expressius autem & clarius in antiquis Græcorum monumentis, Hesiodi & Lini, antiquissimorum poëtarum, laudes de sabbato inuenies, quo teferendo ac de-

A ac demonstrando, scio me incredibilem voluptatem legentibus allaturum: Hesiodus,

Πρῶτον ἔνη τετράς τε καὶ ἑβδόμη ἱερὸν ἦμαρ, 2. dierum.
Ἑβδομάτῃ δ' αὖτις λαμπρὸν φάος ἠελίοιο,
Ἑβδομάτῃ δὴ ἡ λίπομεν ῥόον ἐξ Ἀχέροντος. Hoc est,
Quarta dies, supremáque lux & septima sacra:
Septima candescunt præclari lumina solis.
Septima qua tristes Acherontis liquimus vndas.

Constat his carminibus priscos illos creationem, qualem tradit Moses non ignorasse, eadémque de creato mundo, atque nos ipsos sensisse. Videtur enim Hesiodus innuere, septima die, cuncta fuisse perfecta, eadémque nos Acherontis vndas, id est Chaos, & priuationem & tenebras inuasisse, referens res creatas ad diem vniuersalis absolutionis. Linus item non minus mirifice:

Ἑβδομάτῃ δὴ ἡ τετελεσμένα πάντα τέτυκται,
Ἑβδόμη εἰν ἀγαθοῖς, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ γενέθλη.
Ἑβδόμη ἐν πρώτοισι, καὶ ἑβδόμη ἐστὶ τελείη
Ἑπτὰ δὲ πάντα τέτυκται ἐν οὐρανῷ ἀστερόεντι,
Ἐν κύκλοισι φανέντα ἐπιτελλομένοις ἐνιαυτοῖς. Hoc est,
Septima qua fuit omnis res perfecta creata:
Lux bona, natalisque fuit lux septima cunctis:
B *Septimáque imprimis & septima fine suprema*
Sydereo sunt cuncta polo septena creata:
Orbibus apparent semper vertentibus annis.

Completa sunt igitur omnia die septima, aut quod in ea cessatum prorsus sit, quod videtur expressisse, cùm subdidit, Et requieuit: vt hoc quasi sit interpretatio eius quod antecessit, & compleuit Deus in die septima. Aut finis, & summa manus, vsque ad eam diem peruenit. Audiui qui dicerent, mulierem die septima creatam. Adductis enim à Deo sexta die cunctis animantibus coram Adam eóque in appellandis excogitandisque nominibus eorum, defesso & in soporem nocturno lapso, detractam interea costam & in mulierem ædificatam. Idq; factum matutino tempore sabbati, cùm tota nocte Adam obdormisset: euigilantémque mane vidisse mulierem ex se natam. Porrò quod ait: Ab omni opere, quod patrarat, pro patrarat Hebraice עשה fecit, & Septuag. ἐποίησε. Bene ergo noster eo vsus verbo quo absoluta operatio designabatur. Quoniam autem sex dies superiores obscuram intelligentiam, víxque explicabilem habebant, diuersisq; sensibus ab omnibus interpretibus accipiebantur, non mirum si dies quoque septimus, & quies, varia interpretatione iactantur. Sed res clara & perspicua est, nec ad allegorias abhorrentésque sensus est refugiendum. Nihil habet septima lux, & quies laborum absurdi, ne possint vt sonant intelligi. Intellectis enim cæteris diebus, vt intelligi debuerant, hæc quoque suprema erit perspicua. Longúmque esset enumerare sensus quos in re, quæ videretur obscurissima, excogitare necesse fuit. Potest autem, ad animi voluptatem, in varios sensus eadem res diffundi, sed vbique littera, vigilantissime perpendenda. Opus autem Dei dicitur mundanum opificium, quicquid enim natura fecit, Dei qui maiores molitus est naturas, fuit opus: sanctificatióque septimi, cùm antea esset celeberrima, renouata est sub Mose. Ac sub Adam, quemadmodum rerum creatio, ordóque creandi, principiorúmque inuentio fuit nota, sic quod ea die Deus cessasset, eámque sanctificasset, solennémque haberi, & operibus vacuam voluissent, vt animus curis terrenis exoneratus, omnis in eam creationis memoriam fixus inhæreret, & ex admiratione contemplationeq; operum, opifex ipse quæreretur. Siquidem vt Plutarchus & Alcinous testantur, ἐν τῷ οὐρανῷ θεασόμεθα ἀστρῶν τε φορὰς καὶ οὐρανοῦ, καὶ τὸν δημιουργὸν νυκτὸς, καὶ ἡμέρας μηνῶν τε καὶ ἐνιαυτῶν ἐξ ὧν κατά τινα οἰκείαν ὁδὸν, καὶ τὸν ἁπάντων δημιουργὸν ζητήσομεν, Quæ sunt: In cælo admirabimur, astrorum cursus & cæli, opificémque noctis ac diei, mensium & annorum. Ex quibus via quadam propria & naturali etiam ad omnium conditorem aspirabimus. Sic igitur & sabbatum propter cessationem vocatum est & sanctificatum, vt in eo creatio tota consideraretur. Sanctificatio autem fuit qualem sub Mose intelligimus, ocium & cessatio, & veneratio creatoris, totiúsque operis recordatio, vt docte admonet Beda, sic veneranda fuit postea hæc dies, & aliis magnis facinoribus Dei & quasi stratagematis insignita, sicut initio. In ea enim cõsummatum est, dixit CHRISTVS. Dico autem sextam vel septimam

Mulierem die septima creatam secundum aliquos.

C

Sãctificatio sabbati qualis.

eandem, quia si refertur in septima Deus quieuisse, interpretatio ferme est superioris con- D summationis: In sexta ergo homo creatus, mundus absolutus, homo redemptus, opusq; non minus magnum ac mundi creatio, salutis est factnm. Vtq; septimo quiescebat in sepulchro, incommemorabilibus rebus morte sua perfunctus, sic omnibus ingenio suo natis, stellísque matutinis eum laudantibus, florentibus, stantibus, vegetis, viuentibus, ipse quieuit. Vt autem Adam in illa mirabili ac θεοπρεπῆ diuina inquam figura, Deum creantem sese contemplabatur, sic audiuit eum, septimam sanctificantem, multáque super ea loquentem, Viditque Adam sextam, septimámque diem, vidit omnium diuinorum operum summam, ipsa vero opera, cæterósque dies antecedenres à Deo audiuit, suspicórque sic quasi eum cum Adam fuisse locutũ: O dulcissima optatissimáque proles Adam, ob quem cuncta, quæ suspicis creata sunt. Ecce nihil superest quod tibi ad vitam bene beatéque transigendam sit necessarium. Ecce omnia mirabili varietate distincta sex dierum numero absoluta. Iam primum contemplate terram quæ te sustinet, quam tot arboribus, tanra herbatum & florum copia vestitam aspicis. Hæc ante omnia ob has ipsas causas à me fundata, aquam item immensam accepit, vt ipsa tota, passim diluta, plantas & animalia produceret, & vt ex aquis vitales quas hauris tu & omnes animantes, expirationes exurgerent, totúmque inter cælum & terram spatium perspicuo, & præclaro vitalique aëre compleretur. Id & omnis deinceps creatio vt fieret, mox post terram & aquam iucundam dulcissimámque istam omniúmque rerum pretiosissimam creaui lucem, eámque ita sum moderatus, vt dies ac noctes diuidens, omnia salubri varietate temperaret, tum E circumacta terras communicaretur cunctis gẽtibus. Hac creata, feci primum vt dies esset dicíque dies inciperet, eadem feci vt aquis inflammatis, & fetuefactis crearetur aër iste vitalis, quem dixi, inter aquas inferiores à quibus ductus est, & quas omni deinceps tempore gigneret, interiectum: tum à terra separata aqua, quippe quam ipsa exhausisset, plantæ & animalia in terra nascerentur. Quibus exactis, sex dies confecti: primum nudata est terra, tum natæ stirpes, deinde pisces, post omnes terrestres animantes. Interea post ortam lucem eadem nostra opera orta sunt astra. Sexto antem die, quo iam omnis creatura est perfecta ortáque animalia, tu quoque manibus quas cernis nostris creatus. Ecce igitur omnis est decor ad apicem perductus, cuncta viuunt, exultant, lætantur, lucent sydera, volant pet aëra volucres, florent arbores & herbæ, pisces in mari lasciuiunt, ludunt animantes. Tu vero omnium dominus omnia conspicis, creatorem agnoscis: Decernimus igitur hanc diem qua cuncta simul existunt, cum cæteris diebus vnum hotum aliquod non omnia extiterint, sacram semper & venerandam. Tu quoque hoc posteritati trades tuæ, vt si quisquam rogauerit te, quamobrem ista die terrenis operibus intermissis, totus in laudibus diuinis verseris: respondeas, ea totum mundum, id est omnes partes è quibus mundus perficitur, quæ antecedentibus diebus altera post alteram, naturali ordine sequentes orirentur, fuisse absolutas, totúmque numerum hodiernarum rerum, hac die expletum: cæteris diebus, & si erant plantæ, non fuisse animalia, interdum fuisse lucem, sed terram non fuisse, quam aqnæ contegebant, aliquando pisces tantum, non etiam cæteras animan- F tes. Nonnunquam hæc omnia sed te omnium dominatotem defuisse: quo igitur die totus exercitus, & omnes acies pulchetrimo in decore consistunt, erit omnibus sæculis venerabilis, sempérque colendus & memorandus.

Deus ad Adã creatum verba.

Istæ sunt generationes cæli & terræ.

Genesis liber cur sic dictus.

HEbraice est תולדות, id est natiuitates: quod apposite Græci, Latinúsque interpres, transtulerunt generationes, Græce γενέσεις Genesis, quasi conditiones, facturæ. Vnde Genesis, liber est, quoniam h[illegible] genetationes cæli & terræ continet qua theologia antiquissima ac probatissima arguitur: postemrum philosophotum error, qui sine initio mundum aut creatum quidem mundum, materiam autem fuisse Deo coæternam, crediderunt. Primum errorem vnus propemodum Aristoteles inuexit, quem si vellem illi dictis suis recitatis possem coarguere. Materiam æternam nemine ex antiquis (nam Timæus post antiquos floruit) arbitror asseuerasse, licet in eo accusentur ab Aristotele Anaxagoras, Plato autem ab aliis. de qua resupetius. Ipse Plato Ægyptiam theologiam, quam plurimum suspexit explicans Græcis, vnà cum Mose, intrepide generationem cæli & terræ confiretur, omnia dicens quæ cadant sub sensus esse corporea, corporea esse dissolubilia: Itaque æterna esse non posse. Mundum autem esse corporeum, eóque & factum & natura dissolubi-

A dissolubilem, non prohibente Deo. Quam confessionem non video qua fronte quidam Platonici nitatur subuertere, & fabulosissimis quibusdam insomnis obscurare. Non enim audiendus est Alcinous de Platone ita dicens, ὅταν δὲ λέγῃ γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον, οὐχ ὥς τις ἀκουστέον αὐτοῦ, ὡς ὄντος ἀπό τε χρόνου, ἐν ᾧ οὐκ ἦν, κόσμος, ἀλλὰ διότι ἀεὶ ἐν γενέσει, καὶ ἐμφαίνει τῆς αὐτοῦ ὑποστάσεως ἀρχηγικώτερόν τι αἴτιον, καὶ τὴν ψυχὴν δὲ ἀεὶ οὖσαν τοῦ κόσμου οὐχὶ ποιεῖ ὁ θεὸς, ἀλλὰ κατακοσμεῖ. Cùm autem dicit mundum generatum, non ita audiendus est, quasi tempus fuerit aliquando, cùm mundus non esset: sed quia semper est in generatione, & ostendit subsistentiæ suæ causam quãdam maiorem. Animam quoque mundi semper existentem Deus non facit, sed exornat. At isto modo Alcinoe omnia poterunt peruerti, & leges quæ iubeant adulteros & homicidas interfici, poterunt ita interpretari, si quis formam interpretandi vestram sequatur, vt imperare hoc ipsum non videantur, poterunt & historiæ credi quæ laudes egregiáque Romanorum facinora decantent pro Romanis Græcos innuere voluisse. Quid enim aliud est Platone creatum mundum prædicante, istos pro creato æternum interpretari, pro temporis initio aut dependentiam, aut continuam generationem exponere? quasi sit obscure Plato locutus. Sed videbatur eis nimium vulgare, & quasi triuiale, mundo quem Deum asserere non dubitarunt denegare æternitatem. Itaque hoc deuitantes, coacti sunt ineptire, fictitio Deo fictitia immortalitate excogitata. Sed his quoniam respondet solerter & acute Ioannes grammaticus, ostendens Procli imperitiam eadem atque Alcinous asserentis, & vetitam cum his non ostenimus & hæc quasi
B inuiti & à nostro opere ferme aliena commemorauimus, ab eo exquisitius perpendendo supersedebimus. Nam & Philon disertissimus has coactas Platonicorum expositiones & traducit, & refellit in libro de mundo, quem pulcherrime fecit Latinum eruditissimus Budæus, his verbis: Quidam arbitrantur sophisticis persuasionibus, Platonem mundum creasse, non quòd acceperit generationis initium, sed quia si factus esset, non alio modo esset factus, quàm prædicta ratione. Aut quia partes mundi sint in continua generatione. Sed melius est, & verius opinari quod est ante propositum, non solum quia in toto opere patrem & creatorem & opificem Deum prædicat hunc prolem archetypi mundi, & idealis exemplum sensibile comprehendens omnia quæ ille, perfectissimum ad mentis perfectionem, specimen & exemplum ad sentiendum. Deinde quia Aristoteles testatur de Platone, ob philosophiæ reuerentiam. Nihil sane mentitus, Hesiodúmque censent Platonici dogmatis autorem, Hæc Philon. Generatum ergo sine natum cælum & terram Moses antiquissimus theologus scribit, illa ipsa ante memorata generatione, non quòd in æternum habeat causam nascendi ac viuendi à Deo, vt homo non æquus magistri sui interpres comminiscebatur, qui ne mundum quidem in Deorum numerum referre erubuerunt, sed initio temporis. Expontúntque Hebræi tholedoth, natiuitates שהולדו shecholido, quibus nasci fecerat, Deus cælum & terram. Et quod ait, quando creatæ sunt, refertur ad cælum & terram Hebraicéque est necessitate sermonis בהבראם In creari ipsorum, in creari ipsa, in creandis ipsis: & quod commode nostri, quando creati sunt,
C Græce ὅτε ἐγένετο.

In die qua fecit Dominus cælum & terram & omne virgultum agri.

PRimum obseruandum, habere fontem, sicut noster intetpres vertit. Itaque quod refert Augustinus, alia translatio habet. Hic est liber cæli & terræ, cùm factus est dies, fecit Deus cælum & terram, & viride agri: sciendum hanc lectionem esse apud Septuaginta, αὕτη ἡ βίβλος γενέσεως οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὅτε ἐγένετο, ἡ ἡμέρα ἣ ἐποίησεν κύριος ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Septuaginta recte ad fontem Hebraicum transtulerant, sed ille quisquis fuit, qui Græca, Latina fecit, cuius tralationem citat Augustinus, tam ipse non recte è Græco, quàm recte Septuaginta ex Hebraico. Superiora enim Græca verba sic certum est Græce scientibus esse interpretanda: Iste est liber generationis cæli & terræ, quando facta sunt. Hucusque coma est. Tum sequitur: Dies qua fecit Deus cælum & terram. Ille igitur quisquis fuit, non enim fuit Hieronymus, non debuit verbum ἐγένετο, quod ad partem antecedentem spectabat, referre ad subsequentem. Quæ amphibologia non est in Hebraico. Tum arbitrandum est, pro ἡ ἡμέρα, Septuaginta posuisse iuxta fontem ἐν ἡμέρᾳ, in die. Hæc igitur commemoraui, quia diuus Augustinus hinc confirmat, quod fuerat à principio suspicatus, vnam tantum diem factam à Deo, eámque sex vicibus in creatione repetitam. Quoniam igitur locus habet in contrariũ, super hac expositione non arbitror laborandum. Ergo quod ait, in die, non accessi[illegible] etiam quorundam Hebræorũ

interpretationi, censentium hinc ostendi in vna die prima, cuncta fuisse creata. Potius D quod venerabilis Beda quem sequitur Nicolaus, probant alij apud Hebræos, dies more sermonis Hebraici, tempus indefinitum designare, aut singulare pro numero multitudinis positum. Nam quod dies tempus quoddam designet, plena scriptura est exemplis. Tum hic esse digestionem & ordinem etiam ipsi consentiunt, vt sic loquatur Moses. In die qua creauit Deus terram, & cælum, herbas, animalia, hominem. In quibus & si ad singulam quanque rem non inculcetur dies, intelligitur tamen in vnaquaque. In die qua creauit terram, in die qua creauit cælum, qua herbas, & alia. Quódque legitur in nostra editione: qua creauit cælum & terram: & Septuaginta τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, Hebraice alio ordine, terram & cælum. Non arbitror quidem aliqua ratione, licet ratio subsit, Mosen hic

Psal. 101. terram ante cælum commemorasse. Creata quidem est terra ante cælum: Initio, ait terrã tu fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli, præcipue autem duplex cælum, post terram est creatum, tum quod sustinet adfixa & cognata lumina cęlestia quod prima & quarta die creatur, tum aër ipse, totáque supetna regio quæ videtur secunda die creata. Erat autem terra ante omnia, desuper aquis incumbentibus super aquis spiritu diuino, solem, totámque molem cælestem extruente. In superioribus vero cælum ante terram commemoratur, In principio creauit Deus cælum & terrã. Terra præterea non est in die, sed ante diem creata. Tunc enim dies extitit, cum lux extulit os sacrum, quod fuit post conditam terram. Ante terram fuit thohu, bohu, id est nihilum, è nihilo facta est terra: postea creatum est cælum, id est sol, solarísque orbis cùm cæteris syderibus. Ex quo fit perspicuum, E diem hoc loco pro quodam indefinito tempore positũ, quod est ad similitudinem natorũ postea dierum ac temporum, dies appellatum. Sicut enim ante solem & sydera non erat tempus, & tamen dicimus terrã ante, vel initio fuisse, quæ sunt aduerbia temporis, sic vsurpamus diem.

Tempus est imago æternitatis. Imago enim æternitatis, aiunt Mercurius Trismegistus, & Pythagorei cum Platone, est tempus. Intelligimúsque æternitatem per tempus, quemadmodũ per omnes similitudines, archetypa: sic quod antecessit dies & annos, cùm fuerit æternitas, quadam similitudine dies dicitur. In cuius vna particula terra est creata: communéque est nomen dies antecedentis & subsequentis astra spatij. Itaque & virgulta, siue virores, in die creati dicuntur. Quæ cùm expedite & rationabiliter sequantur, cùm possit plane & recte littera quod sonat, intelligi, cùm superius sublata sit difficultas, quæ non sinebat ad numerum sex dierum aspirare, non videtur vnius diei, qua simul omnia creata sint, necessarium auxiliũ.

Ecclesi. 18. Nam quod ait Ecclesiasticus, Qui regnat in æternum creauit omnia simul. Sciendum pro eo quod nescio quis reddidit simul, autorem dixisse Græce κοινῇ, id est, communiter, promiscue, refertúrque non ad vnitatem temporis & dierum, sed rerum. Nec vno tempore, id est vna die, vno momento, omnia narrat creata, quod tametsi à Deo fieri potuisset, non fuisset tamen naturale, & ad eum cursum, quem post in tota natura vidimus. Ad omnem creationis coniunctionem refertur, quasi diceret, coniunctim, continuo, alia ex alia re, pendente & nascente, & quadam causarum serie res comprehendente, cuncta fuisse creata. Creato enim sole, multa coniunctim sunt effecta. Nudata est terra, aqua in vapores aërios exhalata, continuóque stirpes & animalia coaluerunt, quibus paulo post exortis, & homo creatus est. F Atque autor ille videtur eos maxime vt meriti erant, sugillare, qui rerũ creatarum quasi corpus lacerabant, aliud æternum, id est hylen, siue chaos, aut terram, alia infinito post tempore nata contendentes, Sed cùm vnus, inquit, sit æternus, nec alia res possit parem cum illo habere æternitatem, is omnia coniunctim creauit, principio terrã, pòst, aquam cum terra, deinceps cælum, tum animalia vsque ad hominem coniunctim omnia, non interquiescente, vel immenso, vel pro diuturno tempore à terra creata, ad cæteras res. Tum illud κοινῇ etiam eò pertinet, quòd multa simul creabantur, simul herbis pullulantibus, animalia in terris, sydera in cælo cooriebantur. Eadem opera sol & terras denudabat, & aërem creabat, & terram vitali calore ad fœtus animabat.

Et omne virgultum agri antequàm orietur in terra: Omnémque herbam regionis priusquam germinaret. Non enim pluerat dominus.

PRo virgulto Hebraice שיח siach, arbuscula, proprie & virgultum. Fortéque respicit principium illud arborum natarũ, quas non fit verisimile principio, illóque ipso die quo productę sint, fuisse proceras & excelsas, sed paruas, perinde atque nunc exortas, deinceps adoleuisse. Eóque virgulta & stirpes eas dixit. Sept. transtulerunt πᾶν χλωρὸν, omnem virorem, viriditatem, Latináque antiqua editio habebat omne viride. Sed id non tam ad

A arbores, quàm herbas, omnémque camporum virorem spectat. Hebraicum autem vt & Latinum ad arbores duntaxat. Nam herbam & fœnum mox cõmemorat, cùm ait: omnemq; herbam regionis, herbámque appellauit fœnum iuxta Hebraicum עשב eseb, & Græcum χόρτον. Dupléxque est plantarum genus, quæ Græce communi nomine à nascendo dicuntur φυτὰ, arbores & herbæ, quibus omnia ferè viridia comprehenduntur. Virgultáque dixit Moses in hac ἀνακεφαλαιώσει, quas superius arbores fructiferas, ætatis hic indicium magis exprimens. Addit autem sæpissime, antequàm oriretur: eo enim tempore facta sunt, cùm ante non fuissent Erant pauloante terra & aqua ab inuicem separatæ, arbor, & herba, & stirpes nondum erant. Producta sunt autem de terra, à Deo, quia quod terra faciebat, imperium, dispositióque diuina administrabat. Simúlque duas res arcanas pandit, tempus fuisse, quando non erant arbores, & omnis agrorum viriditas, & quando pluuia nondum in terram descendebat. Nondum erat ordo iste rerum. Nascentibus enim arboribus & herbis, nascentibus animalibus, credendum est vbique fuisse claram cæli serenitatem, nondum vaporibus condensatis, & in aërem eleuatis. Factum autem id paulopost ostẽdit. Ostendit autem harum plantarum ac stirpium satum, non fuisse, qualem oculis postea experti sumus. Nunc enim pluente, herbæ, stirpésque oriuntur & succrescunt. Atque vbi noster & Septuaginta concordes posuerunt μοζὸν ἀπαττικὸν, illi γὰρ, is, enim, Hebraice est כי ki, quæ non solum causam, sed etiam tempus declarat, potestq; pro eo quod illi transtulerunt, Non enim pluerat: etiam sic intetpretari: quando non pluerat, iuxta Hebraicum

B כי לא המטיר ne videatur innuere antea multis diebus terram sine pluuia extitisse, idque fuisse in causa, ne stirpes nascerentur. Quomodo autem stirpes nõdum hymbre cælesti delapso, sint exortæ, & si Moses non laborauit referre, certa tamen causa est. Habebat videlicet terra paulo ante, immensa aqua separata, perinde copiosum, vitalémque humorem, ac si cælestibus aquis esset irrigua. Similísque erat tunc omnis terra, vt vtar sæpe vsurpato & accommodo exemplo, Ægypto, Nilo qui passim stagnaret iam considente, campósque lutulentos & humidos relinquente: tunc varia monstra, & semina oriuntur. Simile quid Moses ostendit factum illo exordio. Nam neque vnquam fere Ægyptus pluuia cælesti immadescit. Diuersa igitur fuit à principio irrigatio terrarum. Duas autẽ res per negationem monstrat fuisse creatas, pluuiam, & hominem. Etenim cùm negasset tunc pluuiam fuisse, hominem item, vtrunque docet fuisse creatum. pluuiam, cùm ait, Sed fons ascendebat: Hominem, Formauit igitur Deus hominem. Huncq; consentaneum est esse ordinem totius sermonis Mosaici. Istæ sunt generationes, siue natales cæli & terræ, quando creati sunt: Dico quando Deus summus & sublimis creauit terram & cælum, omnésque arbores & herbas, antequam orirentur è terra & germinarent. Dico videlicet eas creatas à Deo, prius non existentes. Quando nec pluuia erat, neque homo agrorum cultor & sator. Post hæc igitur cœpit ascendere fons, id est vápor è terra, eóque omnis ipsa irrigari, homo quoque formatus eodem tempore à Deo est. Sicq; facta sunt quæ prius non erant Non terra, non cælum, non viriditas terrarum, non arbores. Quandoquidem nec pluuia, nec homo. Creauit ergo

Fons pro vaporibus.

C Deus cælum, terram, herbas, arbores, vapor autem ascendit & irrigauit terras: isque fuit modus natæ pluuiæ. Hunc sermonem cùm præ se ferat aperte Moses, non video cur aliis interpretationibus, & ab ipsa littera remotis oporteat abuti. Clara sunt omnia, si verba clarescunt, obscurantur autem, cùm verbis non perceptis, delabi ad aliquem qualemcunque sensum necesse est. Mirabile enim est, quas deceptiones fecerit fons is, quem scribit Moses ascendisse, de terra, pro quo Hebraice, vt in annotationibus monstrauimus est אד Ed. Ac præterea quæ ibi scripsimus, vt melius res intelligatur, quædam adiecimus hoc loco. Vox hæc, quam fontem Septuaginta eósque secutus noster, transtulerunt, vno tantum alio in loco reperitur. Iob cap. xxxvj. Qui aufert stillas pluuiæ, & effundit hymbres ad instar gurgitum, qui de nubibus fluunt. Quod noster interpres vertit, & effundit hymbres ad instar gurgitum, Hebraice est לאדו יזקו מטר leedo iazoku matar. Quod sonat, ad vaporem eius effundent pluuiam. Aquas ait Iob summus philosophus, gignere hymbres ad vapores suos. Nam nisi prius in leues vapores extenuentur, non efficiãt hymbres. Est enim hymber aqua terrestris extenuata in vapores, & in cælum eleuata, illícque concrescens iterum reddita terris. Ac quasi dictum Iob est dicti Mosaici interpretatio, qui & ipse absolutus philosophus, cùm prius negasset fuisse pluuias: Nondum enim, inquit, pluerat dominus super terram vt doceret quomodo cœperit pluere, perhibet vaporibus è terra sublatis irrigari terram ab his cœpisse. Simillimam causam Lucretius & Aristoteles reddũt pluuiæ: Lucretius

dicens pluuiam esse halitum terræ: Aristoteles in Meteoris eisdem penè verbis, eodem ge- D
nere sermonis vt videatur à Mose didicisse. Moses ait ואד יעלה Veed iaalech. Et vapor ascē-
debat: Aristoteles autem crebro refert ἀτμίδα μετεωρισθεῖσαν, vaporem eleuatum & con-
densatum pluuiarum esse causam. Omnium, inquit, rerum istarum causa est solaris reuolu-
tio, accessúsque & discessus, à cuius radiis, omnique superno calore, quicquid humoris in
terra resedit, euaporatum fertur in altum, calore autem qui sursum tolleret, partim in su-
periores regiones dissipato, partim extincto, quia nimium à calore terrestri in aërem qui
est supra terras, frigidissimus, abscessisset, interim vapor frigefactus fit rursum aqua, qui
esset aër, refertúrque in terram. Et euaporatio quæ ex aquis tollitur, dicitur ἀτμίς, quæ
ex aëre in aquam redit vocatur νέφος, id est nubes, nubilum. Hoc docet Aristoteles in-
terpres philosophiæ Mosis, quæ neruosa, compendiosáque est. Nam Hebraicum Ed id
proprie transtulit Chaldæus quod Aristoteles dixit νέφος, ille עננא nubem, nubilum. Aqui-
las autem iam ipsam condensatam pluuiam ἐπιβλυσμόν. Et Hebræi hanc vocem inter-
pretante, subiiciunt loco eius עשן esen, id est vapor fumus. Nec forte procul à ratione Se-
ptuaginta transtulerunt fontem vberem istum vaporum ascensum, perhibet enim etiam
Aristoteles esse quasi perennem quendam labentem inter cælum & terram fluuium
vaporum ascensum & descensum, ὥσπερ ποταμὸν ῥέοντα κύκλῳ, ἄνω καὶ κάτω, κοινὸν ἀέρος καὶ
ὕδατος. Hæc igitur erat vera Mosis philosophia. Duobus enim locis commemorat hoc
omne, quod de pluuia, vaporibúsque plurimum est, & scitu dignissimum, secunda die
creationis, & hoc loco. Quemadmodum enim Aristoteles duos locos affirmat, in quorum E
sublimiore cometæ & faces volantes gignantur. Secundum, qui & potior est & memora-
bilior, & à terra primum eum esse docet. Et de quo idem, οὗτος γὰρ κοινὸς ὕδατός τε τόπος καὶ ἀέ-
ρος, communis aquæ & aëris locus. Sic Moses, secunda die docet istum locum genitum &
positum atque aëre repletum: ideóque in eius commemoratione, aquas superiores & infe-
riores retulit, sicut Aristoteles paulo ante. Hæc autem obiter admonui, vt confirmaretur
expositio diei secundi, qua dicitur positum inter aquas superiores & inferiores diffusionē
quandam cælestem, id est aëriam, vbi hæc quæ sunt oculis manifestissima, pluuiæ, nubes ge
nerentur. De superiore cometarum, facúmque volantium, draconúmque igneorum loco,
non erat scribere necessarium. Ex his ergo fit perspicuum, quem fontē oporteat intellige-
re, & magnis alioqui viris ac doctissimis parcendum, quos ista fontis nuncupatio fefellit.
Nam & nos proculdubio essemus lapsi, nisi Hebraicę linguę cognitio fuisset opitulata. Im-
primísque miror Nicolaum hominem Hebraicarum litterarum minime ignarū, dicentē,
ostendere Mosen modum quomodo facta est productio ex parte materiæ, scilicet per hoc
quod aquæ latentes sub terra discooperta aquis, diuina voluntate ascenderūt vsque ad su-
perficiem terræ per modum fontis, in qualibet parte terræ, vbi erant plantæ & herbæ pro-
ducendæ. Sanior ergo sensus quem adducit ex Hebræis, censentibus hic nubes pro fonte
esse intelligendas. Beda vero egregius theologus ait, huius fontis irrigationē iam terra her-
bis & lignis vestita, superuenisse, fontemq; vnum pro aliqua in terræ finibus vnitate: aut sin
gulare positum pro plurali, quod & Eucherius postea. Quæ quidem si essent nimium quan F
tum à natura recederent Augustinus quoque varios adducit sensus, è quibus & ille, vt pos-
sint per vnum fontem, plures intelligi, regiones proprias irrigantes. Et alia id genus multa.
Nouissime enim fatetur se nescire. Vide quanti sit causa boni scripturas è suis fontibus hau
rire. Sed quid mirum, quando & Philon Iudæus dubitat, an quemadmodum dicitur vnius
equi nomine equitatus ἡ ἵππος, sic vno fonte sint omnes terræ scaturigines appellatæ?
Omnis ergo cessat angustia si legas autorem vt ipse scripsit, mentemq; eius solerter explo-
res. Atq; quod noster interpres ordinem quendam filumq; orationis Latinæ ducens, trans-
tulit, Sed fons ascendebat. In Hebraico non est aduersatiua particula, sed: verum consecu-
tiua texens aliud orationis exordium, videlicet. ואד יעלה Ac vapor seu nubes ascendebat.
Innuitur enim pluuia, quam paulo ante nondum delapsam dixerat. Similiter quod noster
transtulit. Formauit igitur dominus, Hebraice & hoc est consequutiuum. וייצר Et formauit.
Respondent ergo duæ affirmationes, duabus negationibus pręcedentibus. Negauerat esse
pluuiā, negauerat esse hominē. Asserit pluuiam extitisse, modūq; eius ostendit: asserit & ho
minem, modūq; creationis humanæ declarat. Liber enim iste tanquàm solida philosophia
omnium conditarū rerum conatur demonstrare rationes Ac de creatione hominis scribēs
Moses, omissam superius explet descriptionem Primum ergo quod ait, Et homo non erat
qui operaretur terrā, referendum partim ad mortalem hominis conditionē, antequā esset

Aprobatus, nondum existens, sed futurus fortiter præliatus, immortalis, partim ad præsentem statum, ad quem respicit Moses, & si non conueniat ei qui ante casum fuit. Loquebatur enim more temporis sui. Ac vox Hebraica Ed, de qua diximus, sonat etiam perditionem, abolitionem, ex quadam cum fumo similitudine. Dicitur enim Ed perditio, quasi abire in fumum, deleri, atque extenuari. Vnde est apud prophetam, Dies Edam, id est caliginis eorum, vaporis eorum, dies scilicet perditionis: quem eadem de causa diem caliginis appellant. Atque Abraham Hebræus etiam superiori expositioni astipulatur dicens, Ed est fumus, vapor, docétque ascendisse de terra vaporem vi caloris cælestium luminum, & irrigasse, paceréque fecisse omnem terram.

Formauit igitur Dominus hominem de limo terræ.

PRæter ea quæ in annotationibus discussimus, hæc item ad maiorem declarationem addidimus. Dictum est aphar apud Hebræos proprie limum, lutum, hylémque sonare, vt quod Moses testatur hominem fictum ex aphar, quasi sit hominẽ ex hyle, vel choos. Ostendimus etiam externá philosophiá hæc agnouisse, quod poëta pro omnibus facile testetur: *Ouid. Metam. 1.*

Natus homo est, siue hunc diuino semine fecit
Ille opifex rerum mundi melioris origo,
Siue recens tellus, seductáque nuper ab alto
Aethere cognati retinebat semina cæli.
Quam satus Iapeto, mistam fluuialibus vndis,
B *Finxit in effigiem dominantum cuncta Deorum,*
Sic modo quæ fuerat rudis & sine imagine tellus,
Induit ignotas hominum conuersa figuras.

Hæc omnia dicuntur à Mose, ex tecenti tellure vndis fluuialibus mixta ac temperata, quæ fuit omnium rerum origo terrigenarum, dicitúrque Hebraice aphar. Hieronymúsque vertit limum. Septuaginta χοῦν, fictam imaginem humanam. Verbúmque fingendi est apud Mosen & poëtam, quod Hebræis est יצר iazar, vnde, יצר forma, cogitatio. Septuagintáque explanant Hebraicum dicentes Formauit dominus hominem, χοῦν λαβὼν ἀπὸ τῆς γῆς, accepto è terra, limo, luto, chao. Videtur ergo idem principium fuisse corporis humani, atque animalium brutorum & plantarum. Atque explanator est quasi Mosis, poëta, idemq́; sensus apud vtrunque. Vt enim perhibet poëta tellurem madidam ac lutulentam, id est limũ, fictum in effigiem humanam: sic perhibet Moses loquens Hebraice ad hunc modum, pro eo quod dixit noster, Formauit igitur dominus hominem de limo terræ: Formauit humũ terræ. Humum videlicet aut tellurem madidam ac limosam finxit hominem, finxit terrá illam in effigiem humanam. Hoc loco ait Abraham virtute corporum cælestium quemadmodum animalium brutorum, sic hominis corpus coaluisse. Quod mihi videtur dixisse, quia esset astrologus. Vbique enim deprehenditur auram captare syderibus. Quod faciũt omnes, qui superstitiosius aliquas artes sequuntur. Iulianus imperator adeo solis amore est captus, vt ad diuinitatem eius asserendam, omnia cælestia ac terrestria conuocarit: eum, id C est intelligentiam solis & filium Dei esse, & omnium Deorum satorem, quos illi νοητοὺς appellant, nostrorum item datorem animorum affirmans: quæ & id genus vanitates iamdudum explosæ & exibilatæ, omniúmque consensu profligatæ, non debent iterum ad tormenta vocari. Censendúmque eum qui dixit, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, fuisse interioris & exterioris hominis autorem. Ac siue ad illam diuinã, formosissimámque speciem, quam pro eo tempore assumpsit, hominem formauit, siue ad inuisibile animi sui specimen, ita corpus effinxisse credendus est, ita sedes illas disposuisse, vt possent animum recipere, & continere. Idq́; sine ope sua fieri non potuisse. Omniũ enim magnatum stupendarúmque rerum mirabilissima existimatur animi cum corpore, & aduenientis externus, diuinæq́; naturæ cum natura corporea & mortali coniugium. Quis est porrò tam incogitás, & sensus communis tam expers, quin putet hoc dixisse Mosen, quod ex illius libro ad omnes gentes aut perenni fama manauit. Siquidem à gentibus est assertum, non solem & corpora cælestia, finxisse corpus humanum, sed Prometheum quod est, vt admonuimus, summi ac solertissimi Dei nomen. Græci προμηθεῖα dicunt sapientẽ, prouidentem, sagacem. Omnium igitur siue Lucretij, siue Auicennæ, siue aliorum quorumcunque clara est ex isto loco reprehensio. Bene ergo ait Augustinus & Beda & Eucherius corpus de limo, animam de nihilo Deo inspirante formatam. Et Dei nutu animam ad corpus venisse. Quod fatetur etiam Apuleius, vt eius vtar verbis dicens, Animam hominis ex-

Iulianus imperatoris de sole opinio.

Prometheus summi Dei nomen.

trinsecus in hospitium corporis immigranti quid ex istis addi potest. Limum igitur vertit D
Hieronymus, quod est Hebraice aphar, quæ vox & si interdum designat puluerem, creber
tamen significatus est, limus, lutum. Ad quam similitudinem dicit Iob, Ferrum de terra
tollitur, Hebraice de aphar. Innuit ferrum de limo, terráque lutulenta tolli. Tale enim est
ferrum antequam durescat, lutum est, & lenta materies. Quare non assentior Nicolao asse-
renti Hebraicum pro limo terræ, habere puluerem. Puluis quomodo cùm puluis est, in ef-
figiem duci ac tractari potest? Quod ergo tractatur & formatur, aquosum, madidúmque
est, & limus. Puluis cùm exaruit, aquáque abscessit, dissoluitur. Quod autem dicitur, Quia
puluis es, & in puluerem reuertêris: eadem est vox, idem significatus, lutũ, limus, lenta ma-
teries, aquáque cõmixta. Hinc homo dictus est Adam, id est terrigena. Quod declarat Sa-
lomon in libro sapientiæ, εἰμὶ γὰρ κἀγὼ θνητὸς ἄνθρωπος ἴσος ἅπασιν, καὶ γηγενοῦς ἀπόγονος πρωτο-
πλάστου Sum enim, inquit, & ipse æque atque omnes, mortalis, & terriginæ protoplasti pro-
les. Duo sunt ergo, vt hinc liquet, nomina primi hominis in Græca dialecto, quæ felix est in
componendis nominibus, γηγενὴς, πρωτόπλαστος, Gigenis, protoplastus. Primum sonat terri-
genam, alterum primo fictum, vtraq; vim Hebraici nominis Adam declarantia.

Et inspirauit in faciem eius.

PRimum vox Hebraica apaim duos habet significatus, faciem, atque nares. Ac præter id
quod in prioribus commentationibus ostendimus, eo fit probabilius nares, siue nasum
hic intelligendum, quòd consimilis locutio pro naribus apud cæteros reperitur. Salomon
sapiens sub persona impiorum, ὅτι καπνὸς ἡ πνοὴ ἐν ῥισὶν ἡμῶν. Quoniam fumus est vel flatus, E
vel spiratio in naribus nostris. Eadémque vox apud Septuaginta interpretes cum ea qua
vsus est Salomon, Et inspirauit in faciem eius πνοὴν ζωῆς. Redarguit autẽ impios ille, quod
hanc diuinam inspirationem dicerent esse quasi mortalem fumum. Est item in Noë consi-
milis locutio: Vniuersi homines, & cũcta in quibus est spiraculum vitæ. Pro quo Hebraice,
cuncta in quibus spiraculum, spiritus vitæ in naribus eorum. Vniuersalem ergo omniũ ani-
malium communem spirationem communi nomine vocauit, eámque docuit in naribus
sitam. Sed quoniam qui in nares spirat, in faciem quoque spirat, eo fortasse pertinet editio
Septuaginta quos sequitur noster Hieronymus. Quomodo autem intelligenda sit insuffla-
tio perscrutandum est. In Ezechiele dicitur: A quatuor ventis veni spiritus, & insuffla su-
per interfectos istos. Erant ergo licet imaginarie, & per visionem, corpora exanguia & ex-
anima, corpora tamen formam, membráque humani corporis habentia, solus spiritus qui
ea excitaret, ac circumferret, deerat. Vocatus accessit spiritus, factáque est maxima com-
motio surgentium, & in pedes stantium occisorum. Erat igitur & Adam corpus exangue,
ductis ac delineatis artubus, & forma, habitúq; designato. Iacebátque ante pedes Dei ter-
reus quidam homo, quales in officinis figulorum aspicimus. Spiritus non aderat. Non est
autem spiritus vocatus quemadmodum in occisis, quorum spiritus iamdudum egressus in
pristina domicilia reuocabatur, sed datore & opifice spirituum præsente, procul eum vo-
care non oportebat. Dabatúrque ilico non per prophetam ascitus, sed à creatore forma-
tus. Quoniámque in corpore, domicilium ac vehiculum mentis, siue intelligentiæ, est ani- F
ma sentiens, factum est, vt ingressa intelligentia corpus omni vita subito animauerit. Sup-
petebat autem vita corporea ab eadem atque cæteris animantibus causa, vita intelligens,
maximáque vita, ab alia maiore causa. Inexplicabile autem est, quomodo intelligentia ex-
terius infusa, est etiam corpus reliqua vita animatum. Nec facile dictu, quomodo cum ani-
ma sentiente, sit intelligens alligata, nisi sciremus pleraque alia minoris ponderis nobis es-
se inexplicabilia. Præclare autem docuit Aristoteles facultates, matrésque ipsas operatio-
num obscuras, ex operationibus notis ac manifestis cognosci. Duas diuersissimas opera-
tiones videmus sentire & intelligere, à duabus ergo distantissimis matribus eas nasci fateri
cogimur. Nulla quoque esset internorum & externorum membrorum explicatio, nisi ad
arcem æternæ sapientiæ confugeremus, artificémque spiritum, qui cælum creauit & orna-
uit, asciscere mus. Quomodo videlicet membra terrestria in carnem subito mutata, san-
guinem habuerint, muneribus extemplo suis institerint. Eiusdem fuit sapiẽtiæ, animæ sen-
tientis & intelligentis ligamen, aut vt anima quæ infunderetur extrinsecus, omni vita su-
bito corpus ditauerit, quæ tantam terræ molem è nihilo traxit, cæteráque magis stupen-
da. Si autem humana vita poterat è terra sicut & cæterarum animantium suffici, cur addi-
ta esset in solo homine diuina inspiratio? Tum animalia bruta corpus & animam è terra
trahentia, non prius terrena formata sunt, postea sunt in carnẽ mutata, sed dum orirentur,

caro

Acaro erant, spiritum suum habentia. At homo vt corpus & spiritum à diuersis principiis habuisse videretur, de terra fictum est corpus, post efficto ac delineato est animus exterius infusus. Quódque validius est, infusus à Deo. Separatus ergo erat spiritus à corpore, & corpus à spiritu. Erátque quando corpus sine spiritu iaceret immotum, corpora brutorum nunquam sine spiritu fuerunt, vt appareat ab eodem principio corpus eorum & spiritum, natum & auctum. Creatus est igitur spiritus humanus à Deo, qui veniens in corpus, omnem ei vitam suggessit, sicut angelorum corpora, vt vtar non eodem, sed simili exemplo, a spiritibus illis omniformiter quo ad vsus posceret, animabantur. Sapientissimorúmque consensum superius vidimus. Is spiritus per nares ingressus est, quod non haberet Moses notius, quod rudi populo proponeret, quando & illic hiatus intranti & exeunti patet. Nam ne anima quidem sentiens & corporea, nedum intelligens in naribus existit, sed spiratio sola, quę pulmones tantum refrigerat, qui veluti folles vicissim sese pandentes & contrahentes, refrigerationem exterius receptam transmittunt ad calorem cordis, cúmque temperantes, in venas quoque distribuunt, vt pulsæ sanguinem non sinant concrescere. Sed hæc minima pars est vitæ sensibilis, infimúmque munus. Quid sensus communis? Quid auditus, tactus? quid spiritus ille qui fertur ad caput per venas colli latiores, quo maxime viuitur? De quibus cùm sint præcipuæ partes animæ sentientis, nihil Moses est locutus. Non mirum, si neque intelligentis vitæ signa proposuit. Non erat philosophandi tempus, contentus est aliquid dixisse, & quasi digito monstrasse, humanum spiritum, quem animum dicimus, ex-
B trinsecus afflatu Dei, in corpus terreum ingressum. Quid quod etiam omnis lingua partẽ nobilissimam, quæ sapit, sentit, cogitat, cognoscit, vocat spirationem? Quid enim aliud est animus vel anima, nisi, anemos, id est ventus. Et spiritum dicunt omnes linguæ, ipsum in- *Animus & anima quid.*
tellectum, ipsum ingenium, sapientiam, etiam in Deo, in quo cùm nulla sit spiratio, sapientiam tamen eius appellant spiritum. Certe igitur vt nomine aperto & noto, sic re aperta, & *Spiritus quid.*
omnium in oculis posita, res obscura est appellata, & designata, dicente Mose per narem ingressum animum, siue spiritum humanũ, quasi ex similitudine, sicut ex similitudine partem Dei & angelorum, hominúmque diuinam, spiritum vel spirationem animúmque vocamus. Quod fit Hebraice, Græce, Latine, Chaldaice. Quid quòd etiã sensum appellamus etiam ipsam mentem, ex corporeis scilicet spiritualia ac intellectualia declarantes. Sic igitur per spirationem & nares apud Mosen totus interior spiritus quodam Hebraico tropo significatur. Ipsa quoque inspiratio cùm facta sit spiritualiter, corporeo tropo designatur. Sed ea duobus forte modis potest intelligi: vno, vt spiritualis actio, hoc actu corporeo sit expressa. Quemadmodum quod vidisset, dixisset, rebus nomina indidisset. Erítque insufflatio, quasi infusio. Et quod ait insufflasse Deum, vel inspirasse, erit perinde ac si dixisset, infudisse. Nec animi creatio potest accommodatiore nomine significari, quam inspirationis & infusionis. Simul enim creabatur, simul in corpus dimittebatur, quòd erat inspirare & infundere. Ipsa quoque spiritus conditio, rectissime dicitur infusio & spiratio. Vt enim creatio proprie de carne est, nam creare à Græco χρέας creas, id est carne, quasi carnem facere,
C vnde creare vel procreare proprie animaliũ est, sic animi aut mentis cõditio vocata est spiratio, infusio. Iure ergo dixit, Et inspirauit, quasi spiritũ creauit, & creatũ indidit. Ac sanctissimus Irenæus quid inter spiritũ animantẽ, atq; ipsam animationẽ interesset pulchre distinxit, ἕτερον ἐστὶ πνοὴ ζωῆς, ἡ καὶ ψυχικὸν ἀπεργαζομένη τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἕτερον πνεῦμα ζωοποιοῦν, τὸ καὶ πνευματικὸν αὐτὸν ἀποτελοῦν. Aliud, inquit, est spiritus vitę, qui & hominem efficit animalem, aliud spiritus viuificans, qui efficit hominem spiritualem. Alter est sensus, vt quemadmodum imaginem diuinã exposuimus, speciem quandam magnificã, gloriosam, insignem, lucentem, solis iubar, syderumq; omniũ & lapidum pretiosorũ, omnium, venustatem, colorumq; superantẽ, quam pro eo tempore opifex assumpserat, qualis visa est Abrahę, visa Mosi, Apostolis item ostensa in monte: sic item conuenientem huic formæ spirationem, ore illo diuino, sacerrimoq; effuderit. Video enim eum per paradisum deambulasse, allocutum hominem fuisse, illoq; conspecto voceq; eius audita, hominẽ aufugisse. Audientes igitur theologiæ cælestis claram & illustrem vocem, magnis nos erroribus liberabimus, nec his qui partem Dei, vt Augustinus ait, animam dicunt, assentiemur, nec quorundam Platonicorũ figmentis decipiemur, animã partim è cælo præcipitantium, partim à sole, cæterisq; astris serentium. Hic enim declaratur eius origo, diuina inquam origo: non quòd à cælo venerit pręceps gaudiis æternis in corpus exul, quia refrixerit amore Dei. Vnde ψυχὴ Græce sit dicta, quasi refrigeratio, ἀπὸ τοῦ ψύχεος. Quod & Chaldæi quondã sensisse videtur, & Empedocles hoc carmine,

Exul ab æterno venio delapsus olympo.

D

Quos & alios multos fefellit paradisus ille terrestris quem mysticum & cælestem interpretabantur Nullum enim seruarunt modum quidam Platonici in fingendis allegoriis, nihil terrenum, sed omnia νοητὰ, & idealia & archetypa esse volentes. Itaq; & paradisum huc vocarunt, & lapsum Adæ, id est, animæ humanæ, illinc quoniam in amicitia Dei non perstitisset, in hunc mundum expulsæ. Super quibus bene admonuit Chrysostomus, φεῦγε τὰς βεβιασμένας ἀλληγορίας, Execrare, inquit, & aduersare coactas allegorias. Vere enim coactæ & violentæ sunt allegoriæ, ex humana libidine, veritatem, quam non percipit, deprauante, nascentes: de quibus alias. Afflatus autem, vt docet Augustinus, non arguit partem diuiná, sed spiritus creationem, quæ dicitur afflatus, infusio. Quo & origo animi & diuinitas, immortalitásque fuit declarata. Hebræi superiora & inferiora ad hanc creationem asserunt conuenisse: ex inferioribus corpus, animum ex superioribus. Quodq; sequitur,

Allegoriæ coactæ vitandæ.

Et factus est homo in animam viuentem.

ARguit vt iidem autores sunt, repente animum extitisse, non antecessisse quodam spatio corpus, animæq; cæteras partes, Chaldæus pro, in animam viuentem, tametsi id habeat Hebraicum, transtulit לרוח ממללא in spiritum loquentem, vel rationalem. Fortasseq; eo pertinet editio, quod quidam è nostris, quos citat Augustinus, sunt opinati, superius homini creato, infusum hic spiritum sanctum, quasi spiritum meliorem, & βέλτιο μόριον, vt dicebat Aristoteles. Mihi videtur magis naturæ cõsentaneum, totam repente animationem extitisse, quòd alligata & implicata sit altera in alteram anima rationalis & irrationalis, alteráque alterius sit vehiculum. Est enim præsentia mentis, etiam corporis viuificatio. Sed res arcana est, & non solum oculis corporeis, sed cogitatione etiam impenetrabilis. E

Dixerat autem Moses superius, Deum creasse arbores & herbas, quippe quæ nondum essent exortæ nec pluuia, nec homo agricolator adesset, eoq; asseruit & pluuiam extitisse, & hominem in lucem à Deo prodiisse. Quo dicto reuertitur ad arbores & lucos & terræ viriditates ac amœnitates. In nemoribus, inquit, ac florentibus omnigenis arboribus, syluis, quas è terra imperio Dei, natas, naturalibus & diuinis augmentis auctas docueram, fuit placidissimum, amœnissimumq; nemus, omnibus deliriis ac voluptatibus refertissimũ. In quo Deus pulcherrimam quanq; & suauissimi cuiusque fructus arborem nasci fecerat. Hic erat homo iamdudum creatus, & hic degebat. Hoc igitur loco obseruanda causa est, quamobrem de paradiso Moses loquatur, quidve rationis habuerit hæc descriptio. Ac sciendũ caussam commemorandæ paradisi, non talem fuisse, qualem fortasse suspicemur, suspicatique sunt multi, quòd ille beatitudinis locus sit, quòd illic Adam esset perpetuo, si nõ peccasset, mansurus, semper beatè victurus. Quæ suspicio animo insedit, propter sermonis similitudinem de rebus supernis, atque paradiso terrestri. Sed non fuit ea causa, nec id mens altissimi theologi spectauit, potius vt Græcis docentibus ostenderet Deum locum in terris fortunatum, amœnissimum delegisse, in quo & hominem crearet, & tota mundi publicaretur in eo conditio. In quo visus ipse Deus, speciosissimæ Dei & angelorum spectatæ visiones, homo primus ibi creatus, & Dei cognoscendi factus compos Aliáque locus ille mysteria diuina conscius agnouit, perinde atque altera Hierusalem, tantorum mysteriorum, támque magnarum rerum spectatrix. Delectus est igitur locus amœnissimus, in quo fierent hæc omnia. Locus apricus, herbis & arboribus fertilissimus, vt ibi & animalia nasci & nata viuere, & homo nudus versari posset. Ac sicut scriptorum mos est, vt prius locum aliquem describant, postea persequantur quæ gesta sint in loco. Sicut Lactantius descripturus Phœnicem sic ab istius loci descriptione ingreditur, F

Est locus in primo, felix oriente remotus,

Qua patet æterni maxima porta poli. Et quæ sequuntur.

Sic Moses prius describit locum, exinde narrat quæ gesta sint in eo. Nos autem partim cõsiderantes quæ ab eo scripta sunt, partim quæ nos sentire cogit ratio, censemus primum ibi fuisse hominem creatum, non putantes aduersari huic sententiæ quod dicitur, In quo posuit hominem quem finxerat. Non enim cogit hoc nos fateri, hominem fuisse creatum extra paradisum, sed genus quoddam loquendi est, cuius est clarum exemplum. Nam cùm tulisset costam de viro, eámque in mulierem ædificasset, creatámque in prospectum adduxisset, dicitur: Et adduxit eam ad Adam. Et certissimum est tamẽ, ibidem mulierem fuisse. Scriptura vero quasi innuit eam procul à viro fuisse creatam, quia dicit eam adductam coram Adam. Adducuntur enim procul dissita. Mulier de costa vel latere viri est creata, non

Homo creatus in paradiso.

poterat

A poterat igitur adduci, tam adhærens & coniuncta. Sic tametsi scribit hominem adductum in paradisum, intelligendum est eum ibidem fuisse creatum, quo fuisset adductus, vel locatus, sicut illuc adducta est mulier, vbi fuisset creata. Est enim ratio quædam dicendi referens posteriora, non præsentia vel præcedentia, referens non quidem ibi creatum, sed ibi mansisse & habitasse. Atqui verisimillimum est, tum in loco pulcherrimo ac dignissimo hominem creatum, tum ibi semper mansisse, vbi fuisset creatus. Quid enim opus erat simul ac in lucem venisset vagari ac circumferri? Cætera vero clarescunt, omnia diuina, admirandáque creationis mysteria in isto loco fuisse peracta, vt si mysteria humana, etiam mundana. Ex quo fit vt appareat huius rei causa tantum, factam commemorationem paradisi, non quod esset locus immortalis & beatus, dico sicuti cælum, sydereive campi. Perspicimus item eiectionem Adæ de paradiso, non fuisse, quasi eiectionem de cælo, & beatitudine sua, sed cum in loco quo fuerat creatus, etiam probaretur, & per probationem ad præmium cæleste, & immortalitatem vocaretur, ibidem est morti damnatus, vbi erat glorificádus si stetisset, glorificandus autem non illa terrena mansione, sed assumptione cælesti. Siquidem is locus & terrestris erat, & exiguus, similisque cæterorum locorum, habens aquas, arbores, terram, quæ si corruptibilia sunt, vtique & locus ipse totus. Ergo non erat ad præmium immortale, præmium probationis, sed eodem in loco fiebat probatio, in quo facta fuerat creatio. Quod cùm intellexerimus, magnis nos angustiis & difficultatibus exemerimus, quas offert ipsa non cautis descriptio, sicut & alia complura toto isto libri

Paradisum non fuisse locum immortalem.

B principio. Mortalis erat Adam (imò vero in confinio mortalitatis & immortalitatis. Et vt ait Theophilus & Serron prior, μέσος οὖν ὁ ἄνθρωπος τῆς δύο ἐγεγόνει οὔτε θνητὸς ὅλως οὔτε ἀθάνατος καθόλου, δεκτικὸς δὲ ἑκατέρων. οὕτω καὶ τὸ χωρίον, ὁ παράδεισος, ὡς πρὸς καλλονὴν μέσον τῆ οὐρανῆ καὶ τοῦ κόσμου γεγένηται. Medius inter vtranque sortem creatus homo. Neque mortalis prorsus, neque penitus immortalis, vtriusque sortis si vellet particeps. Sic & locus pro pulchritudine medius cæli & mundi factus est. Serron autem, μεθόριον θνητῆς καὶ ἀθανάτε φύσεως, μέσος μεγέθους καὶ ταπεινότητος ἤτοι ὢν μεταξὺ δι᾿ ἀθανασίας, καὶ θνητότητος, καὶ οὔτε τοῦτο οὔτε ἐκεῖνο. ἀμφιτάλαντον γὰρ ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐτόν. Situs, inquit, inter mortalitatē & immortalitatē. Medius inter altitudinē, & humilitatē, & neque hoc neque illud, Anceps à Deo factus ad vtrumq;) mortales arbores, mortalia flumina, mortalis tellus ipsa, & corruptibilis, vtique & ipse totus paradisus, sed hic si fortiter pugnasset, si vicisset, ad immortalitatis gradum & locum conscendisset. Quando autem eiectus est in terram, indignatio fuit fugantis hominem non è loco immortali (nam solo in cælo est immortalitas) sed è loco vbi erat arbor vitæ, & amœnitas quædam maior quàm in reliqua terra, & cum eiectione erat adiuncta condemnatio. Non procul tamen inde habitauit, sicut ipsa euidenter scriptura testatur. Quo arguitur locum illum fuisse cæteris similem, amœniorem quidem & virentiorem, eiectionémque ex illo fuisse non condemnationē, sed condemnationis, iræq; diuinæ signum. Sæpe enim probatū eodem scelere amissa bona præsentia minora, atque cælestia maiora. Terra & animalia, & humana conditio, eodem in statu remanserunt, quo condita fuissent. Nam & illa

C peperit noxias bestias & herbas, tribulos & spinas, sicut erat antea paritura, & animalia eadem fuerūt, & homo qui esset de humo, mortalis remāsit. Quod si se à cupiditate vinci non permisisset, & probatus fortisq; fuisset, adeptus fuisset immortalitatē, cum qua erant bona innumerabilia adiuncta, ipsa primū diuinitas, tum corporū eximius candor & leuitas, potestas super elemēta, & ea quæ constant ex elemētis. Tunc imperare igni potuisset, tunc omnes bestias calcasset, tūc à nulla re lædi potuisset. Qualia vidimus & probauimus in posteritate, in his, quos sanctitas eodē prope dignitatis gradu collocasset, quo futurus esset Adam, si nō peccasset. Vidimus ad Eliæ imperiū igneas flammas subito descendisse, ad eiusdē vocem, cælū trium annorū serenitatem continuasse. Vidimus eundem curru igneo sublimē volasse: & Paulū vidimus viperam quæ eum mordere visa esset, excussisse. Quem circonstātes arbitrati mox periturū, mox admirati sunt non solū non periisse, sed ne dolorem quidē sensisse. Vidimus Mosen tanto splēdore & claritate ob cōmerciū Dei, fulsisse, vt non minus in eum, atq; in solem oculi intueri nō possent. Eundem quadraginta diebus non esurientē, maioribus autem gaudiis & inenarrabili quadam voluptate fluentē vidimus non manducasse. Deniq; quod ait sapientissimus Paulus, obturauerunt ora leonū, extinxerunt impetū ignis, effugauerunt aciem gladii. Hæc & id genus alia præmia immortalitatis fuisset Adam assecutus, si magno imperio voluisset obsequi: non obsecutus remansit mortalis, omnesq; naturæ, nulla re mutata, aut cursibus insistere suis aut in deterius sunt relapsæ. Vide

Homo creatus mortalis.

igitur quàm sapienter omnia fuerint ordinata, quanta cum æquitate processerint. Nihil D enorme & absurdum, nihil non naturalissime factum. Nunc quoque eadem propemodum est conditio, atque illorum primo conditorum. Probamur omnes, probatis & victoribus promittitur immortalitas, id est, regnum cælorum, victis & succumbentibus mors intentatur, id est, lucis & immortalitatis amissio. Perditissimis, illorum commercium, quorum improbitati obsequi maluissent. Idémque fit nunc in vniuersa terra, quod tunc factum est in paradiso, amœno quodam creationis loco, astantibus Angelis & Deo, & in habitu humano conuersantibus. Idem tentator, eadem res tentata, siue per quam tentamur, idem spectator, præmiorúmque largitor. Ecce igitur omnia clarescunt, sole ipso, quod aiunt, clariora, sine violentis allegoriis, quæ peruertunt non intellectam veritatē. Sed nos ipsa verba discutiamus, vt synceriores sensus exprimamus.

Plantauerat autem dominus paradisum voluptatis.

O Mentem eorum lepidam & perspicacem, quibus cùm videretur absurdũ, Deum quasi hortulanum fuisse, quendam fabulosissimum nobis, id est, Cabalisticum paradisum dederunt, plenum animorum suorum insomniis & chimeris: pro paradiso Dei scilicet paradisum suum: pro veris arboribus, quasdam commentitias Ideas: pro homine vero, ex animo & corpore constante, Idealem quendam hominē, & pro fluminibus naturæ, quasi quędam quæ soliti simus somniare flumina. Itaque quantum distat mendacium à veritate, tantum distat paradisus eorum à paradiso Dei. Sed qui probe ac diu apud Philosophos, Theologiæq; prudentissimos scriptores sint versati, ad eorum animos non facile supersti- E tiones has aspirare videbis, Cabalistarum sunt figmenta. Quorum duplex genus, partim qui miracula, virtutésque mirificas vēditent, partim qui hæc ipsa ad litteras ac Theologiá transferant, videlicet quòd quantum illi sunt in iactandis operationibus, tantum hi in speculationibus fingendis fabulosi. Vtrique Cabalistę dicuntur, Alij ergo mirabiles operationes, alij mirabiles speculationes profitentur. Sed ex altero disce alterum. Speculationes sæpe sunt enormes allegoriæ, mirabiles operationes nunquam vidimus. Quæso igitur eos vt resipiscant, ne similes eorum sint, quos cùm non essent aut scientia, aut operatione diuini, Ennius iure incessiuit:

Ex Ennio Cicero retulit ad finem 1 de diuinatione.

Sed superstitiosi vates, impudentésque harioli,
Aut inertes, aut insani, aut quibus egestas imperat.
Qui sibi semitam non sapiunt, leti monstrant viam.
Quibus diuitias pollicentur, ab his drachmas ipsi petant.
De his diuitijs sibi deducant drachmam, reddant cætera.

Sed nolo in hanc rem multa nunc scribere, ne videar vnà cum ineptis, viros sapientes ac bene doctos incessere, qui in hac quæ dicitur Cabala, verum delectũ habere solent, vt operationes quidem in vniuersum tanquam magicas vanitates reiiciant, speculationes autem eas tantum recipiant, quas grauioris ponderis iudicent. Et hæc quæ dixi sciant me omnes quorundam ineptias destomachantē dixisse, qui nec insomnia quædam vendere, nec allegorizantes istos veris antiquísque scriptoribus erubescant præferre. Non fuit igitur Hor- F tulanus Deus, quia plantasse paradisum dicitur, sicut nec figulus quia finxit hominem luteum, nec homo est, tametsi eum pœnituerit, nec nares habet, licet odoratus sit sacrificiũ: nec habet manus, licet manus eius cælum molita fuerit. Quis enim est qui verum sensum istarũ locutionũ & quasi prosopopœiarũ non percipiat? Qui ergo terræ iussit vt omnigenas herbas & arbores produceret, idem fecit vt amœnissimum nemus tertia illa ipsa die, omnibus assentientibus frondesceret, floribus, & pratis, omnibúsque arboribus distinctũ. Quod cùm diuina voluntate factum fuerit, iure dicitur ipse plantasse, sicut reges, qui non manus, sed voluntatem & imperiũ adhibuissent, dicuntur domos, ædificia erexisse. Dicitur Semiramis muros Babiloniæ ædificasse, Artemisia Mausoleũ excitasse, sic plantauit Deus paradisũ. Qui & Liæ vuluam aperuit. Bene ergo monuit Chrysostomus. Quantum, inquit, est periculi his qui scripturas sensu corporeo legunt? Deus plantauit paradisum, τί οὖν, σκαπάνης ἐδεῖτο καὶ γεωργίας, καὶ τῆς ἄλλης ἐπιμελείας, ἵνα καλλωπίσῃ τὸν παράδεισον; μὴ γένοιτο. πάλιν γὰρ καὶ ἐνταῦθα τὸ ἐφύτευσεν ὅπως δεῖ νοεῖν, ὅτι προσέταξεν ἐν τῇ γῇ παράδεισον γενέσθαι, ὥστε τὸν πλασθέντα ἄνθρωπον τοῦτο ἐνδιαιτᾶσθαι. Quæ sunt: Quid igitur, ligonéne indigebat, & agricultura & alia cura & diligentia, vt coleret paradisum? Absit, Hic enim etiam plantauit, intelligere debes eum imperasse terrę vt paradisum produceret, in quo degeret homo creatus. Verum ergo sensum docuit Chrysostomus eius quod dicitur plantauerat.

Paradisum

Paradisum voluptatis.

A CVm Hebraicum habeat paradisum, siue גן Gan, id est, hortũ in Eden, idq; etiam transtulerint Septuaginta, παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατ' ἀνατολάς, Paradisum in Eden in oriente: clare arguitur, hanc esse loci descriptionem. Siquidem præpositio in, chronographiæ est indicium. Vnde & Lactantius hunc ipsum locum describens, *Paradisus in Eden.*

Est locus in primo felix oriente remotus.

Quocirca & hinc probatur esse nomen loci, non delitiarum, Eden: Et sermonem esse loci descriptionem. Quis enim diceret plantatam paradisum in voluptate? An rationabilis & naturalis esset, non potius coacta & exorbitans locutio? Quanquã Seueriano locutio non displicuit: Eden, inquit, interpretatur delitiæ ὡς ἂν εἴποι τις ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον, ἐν τρυφῇ, ἀντὶ τοῦ ἐν τρυφερωτάτῳ καὶ καλῷ. Quasi, inquit, dicas, Plantauit paradisum in voluptare, vel delitus, pro eo quod est, in loco delicaro & amœno. Sed molliuit interpretando. Duoq; sunt hic quæ solent arguere locorum descriptiones, locus cõmunis, & proprius. Communis mikedem, id est, in oriente, vel ab oriente, proprius, in Eden, quæ & Græci docuerunt. Quod autem dicit glossema ordinarium ex eo quod scribitur in nostra editione, à principio, Hic apparet quod priusquam cælum, & terram crearet, paradisum condiderat, Hieronymi est dictum in quæstionibus Hebraicis. Cui viro & si plurimum deferendum est, propter maximam sanctitatem, ratum ingenium, summam eloquentiam, incredibilem eruditionem, sensum tamen scripturæ constat eum non esse. Et potest ex dictis eius colligi eum

B non perstitisse semper in hac sententia. Nam cùm, vt ostendi in prioribus commentationibus, improbet mysticum paradisum, quis alius esse potuisset ante cælum & terram paradisus, nisi mysticus, non terrestris, vt qui ante terram? Qui ergo improbat mysticum paradisum, improbat eum qui esset ante terram paradisum. Nam si ante terram, vbi arbores, vbi animalia, vbi Adam post dies creatus? Certe igitur secus sensit postea. Persuasus tunc à tribus interpretibus Græcis, Aquila, Symmacho, Theodotione, quorũ prior vocem Hebraicam mikedem, verterat ἀπ' ἀρχῆς ab exordio: secundus, ἐκ πρώτης, à principio: nouissimus, ἐν πρώτοις. Quibus, & si tres sint, aduersantur Septuaginta, aduersantur concorditer Hebræi, & quod maioris est põderis aduersatur theologia & ratio. Et ipse seipsum reuocat Hieronymus. Beda igitur sane clarus Theologus, vt optimis etiá adnumerari merito possit, ad veterem editionem, quæ erat ipsorũ Sept. refugit, dicens, vt eius vtar verbis, Quod dicimus à principio, antiqua tralatio dicit, ad oriẽtem, Vnde volunt in orientali parte esse paradisum, longo interiacente spacio vel maris vel terræ à regionibus quas incolunt homines. Et quæ sequuntur. Tum exponens editionem Hieronymi à principio, principium interpretatur non ante cælum & terram: sed cùm terra remotis aquis, herbas & ligna producere cœpisset. Igitur & Rabi Salomo mi kedem interpretatur במזרחו של עדן bemisracho shel Eden, à parte orientali ipsius Eden. Scito tamen Chaldæum, quem secuti videntur Aquila, Symmachus, Theodotio transtulisse מלקדמין mille kodamin, à principio: vel, in primis. Cui vt videmus Hebræi non assentiuntur. Nam & Abraham perinde vt Sa- *Paradisus mysticus.*

C lomon מבארח מור זח à parte orientali. Hósque maiores, minores approbant, & eorum sententiæ subscribunt. Annotationes docuerunt paradisum esse terrestrem, non cælestem, aut spiritualem quendam, & extra mundum nostrum paradisum, In quo maior hominum diuinorum, & doctrina, sanctitatéque præstantium paribus suffragiis conueniunt. Nec potest alio modo paradisus fieri cælestis, aut allegorizari nisi quadam similitudine: vt si quis sapientiam fontem appellaret, aut per similitudinem & metaphoram, vrbes & mœnia & domos constitueret in cælo. Qui autem introducentes cælestem paradisum, terrestrem substulerunt, scient se à scripturis longius aberrasse. Fuítque cum primis Caldæorum, multorúmque hæreticorũ is error, non capientium ea quæ in Theologia dicerentur, & male intellectis alienum sensum attribuentium. Augustinus quidem asserit sibi eá placere sentẽtiam, quæ cælestem quandam, & terrestrem paradisum introducit. Id videlicet sentiens quod nos diximus, per similitudinem rei perfectissimæ, maximéque in terris voluptuosæ, cælum, quo nihil potest beatius cogitari, paradisũ appellatum. Gregorius autem Nazanzenus eodem modo est intelligẽdus, cuius sensa Serron doctissime explicãs scribit, ὅστις ποτὲ ἦν ὁ παράδεισος οὗτος, εἴτε αἰσθητὸς, εἴτε νοητός· πλὴν ἐμοὶ γὰρ δοκεῖ, ὅτι ὥσπερ ὁ ἄνθρωπος αἰσθητὸς ἅμα καὶ νοητὸς δεδημιούργηται, οὕτω καὶ τοῦτο ἱερὸν τέμενος, αἰσθητὸν ἅμα καὶ νοητὸν, καὶ διπλῆν ἔχον τὴν ἔμφασιν. τῷ γὰρ σώματι, ἐν τῷ θειοτάτῳ χώρῳ αὐλιζόμενος, τῇ ψυχῇ ἐν ἀσυγκρίτῳ τόπῳ διετρίβεν. ἔλαβε δὲ παρὰ θεοῦ, καθάπερ τινὰ τιμὴν, τὴν αὐτεξουσιότητα, ἵνα κοινὸν ᾖ τὸ κατορθούμενον ἀγαθόν. ἀλλ' ὁ μὲν

αἰσθητὸς παράδεισος, δῆλος ἂν εἴη ἀπὸ τῆς ἱστορίας. ἐφύτευσε γὰρ ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲμ κατ᾽ ἀνατολάς, D
εἰ γε μὴν θεολόγος μεταφέρει τὴν ἱστορίαν εἰς ἀναγωγὴν, καὶ νοητὸν νοεῖ παράδεισον, τὴν ἱερατικὴν ζωὴν ἢ γοῦν τὴν τῆς ψυχῆς καθαρότητα καὶ λαμπρότητα. φυτὰ δὲ ἀθάνατα, τοὺς λόγους καὶ τὰς θείας ἐννοίας. ὧν αἱ μὲν εὐτελέστεραι, αἱ δὲ τελεώτεραι. γυμνὸς γὰρ φησὶν, ἦν κατ᾽ ἁπλότητα. Quinam fuit, inquit, paradisus iste terrestris, an sensibilis, vel intelligibilis? Mihi quidem videtur quemadmodum homo corporeus simul & intellectualis est factus, sic sacrum illum lucum corporeum pariter atque intellectualem fuisse, duplicem habentem perspicuitatem & expressionem. Etenim corpore, in optimo diuinissimóque loco habitans homo, animo erat, in regione cum qua nulla alia potest conferri. Accepitque à Deo liberum arbitrium, vt quasi commune esset, hoc est à Deo, & ab homine, quicquid benefit. Vtrum corporeus paradisus, ex historia est perspicuus. Plantauit enim Deus paradisum in Eden, ad ortū. Theologus tamen transfert historiam ad anagogiam, paradisúmque intellectualem sentit, vitam cælestem, videlicet animi puritatem ac claritatem. Plantas autem immortales, colloquia & cogitationes diuinas. E quibus quædam perfectiores, aliæ minus insignes & perfectæ. Nudus enim ad puritatem, vel secundū simplicitatem, inquit, erat. Sic Serron. Quo loco & corporeus paradisus affirmatur, & paradisus incorporeus anagogice tantum, non re vera ex illo corporeo transfertur, & sumitur. Fortasse ad hunc etiam modum locutus est, si amicum & concordē sanctissimis patribus eum volumus ostendere, Philon in sua Cosmopœia, licet porrigat apertam ipse suspicionem, cum non credidisse terrestrem paradisum. ταῦτα δέ μοι συμβολικῶς μᾶλλον ἢ κυρίως δοκεῖ φιλοσοφεῖσθαι, δένδρα γὰρ ἐπὶ γῆς οὔτε πεφήνει πω πρότερον οὔτε αὖθις εἰκὸς φανεῖσθαι, E
ζωῆς ἢ συνέσεως. ἀλλ᾽ ὡς ἔοικεν αἰνίττεται διὰ μὲν τοῦ παραδείσου τὸ τῆς ψυχῆς ἡγεμονικὸν, ὅπερ ἐστὶ κατὰ πλείονα οἷα φυτῶν μυρίων ὅσων δοξῶν. διὰ δὲ τοῦ δένδρου τῆς ζωῆς, τὴν μεγίστην τῶν ἀρετῶν θεοσέβειαν δι᾽ ἧς ἀθανατίζεται ἡ ψυχή. διὰ δὲ τοῦ καλῶν καὶ πονηρῶν γνωστικοῦ, φρόνησιν τὴν μέσην ἣ διακρίνεται τ᾽ ἀναντία φύσει. θέμενος δὲ τοὺς ὅρους τούτους, ἐν ψυχῇ, καθάπερ δικαστὴς, ἐσκόπει πρὸς πότερον ἐπικλινῶς ἔχει. ὡς δὲ εἶδε ῥέπουσαν μὲν τὴν πανουργίαν, ὁσιότητος δὲ καὶ εὐσεβείας ὀλιγωροῦσαν, ἐξ ὧν ἡ ἀθάνατος ζωὴ ἐπιγίνεται, προὐβάλετο κατὰ τὸ εἰκὸς, καὶ ἐφυγάδευσεν ἐκ τοῦ παραδείσου, μηδ᾽ ἐλπίδα τῆς εἰσαῦθις ἐπανόδου, ἀνίατα καὶ ἀθεράπευτα πλημμελούσῃ ψυχῇ παρεσχών, ἐπεὶ καὶ ἡ τῆς ἀπάτης πρόφασις ἐπίληπτος ἦν ὑπερμέτριος, ἣν οὐκ ἄξιον παρασιωπῆσαι. Hæc inquit, potius symbolice, quàm reuera & proprie videtur mihi Moses philosophatus. Siquidem arborem vitæ, & arborem cognoscendi, par est, nunquam vel antea, vel post è terra pullulasse. Sed videtur per paradisū quidem innuere animi principatū, qui quasi infinitarum arborum, variarū opinionum est plenus. Per arborem autem vitæ innuete pietatē, quæ maxima est omniū virtutum, per quam anima efficitur immortalis. Arbor autem dignoscēndorū bonorum & malorum, designat illi prudentiam in medio positam, qua natura contraria dijudicātur. Positis his igitur terminis in animo, tanquam index cōtemplabatur in quam se rapi partem permitteret. Vt vero aspexit in scelus quidem incliuātē, pietatem autem & sanctitatē, ex quibus immortalis efficitur vita, cōtemnentē, proiecit, vt par erat, & fugauit è paradiso, vt ne spem quidem redeundi reliquā ei fecerit. Immedicabilia & irreparabilia dans præuaricanti animæ. Ea enim deceptionis occasio vel excusatio, fuit non mediocriter detestabilis. De qua tacere indignū est. Hæc Philon. F
Quæ quidē vt allegoriæ, audiri æquo animo possent, sed vt ea quę spectarit Moses, & quæ cōcordibus animis à theologis decernātur, non possunt. Quos intentissimis viribus videbis destruere paradisū istum fictitium, & Cabalisticum, potius quàm Mosaicum. Sunt autem præcipui in hac destructione, Chrysostomus, Hippolytus, Epiphanius, Dionysius, Alexandræus, Theophilus, Theodorus, Theodoritus. Ac Chrysostomus ad alia, quæ longū esset & operosū huc proferre. διὰ τοῦτο καὶ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐντίθησιν ὁ μωσῆς, ἵνα μὴ ἔξῃ τοῖς φλυαρεῖν βουλομένοις ἀπατᾶν τῶν ἀφελεστέρων τὰς ἀκοὰς, καὶ λέγειν μὴ εἶναι ἐν γῇ τὸν παράδεισον, ἀλλ᾽ ἐν οὐρανῷ. Eam, inquit, ob causam apposuit nomen loci Moses, vt adempta nugantibus, & his qui aures simpliciū fallere cupiunt, esset libertas, qui asserant non in terra, sed in cælo esse paradisum. Idē prudētissimus scriptor monet & prędicat, vt credas esse paradisum in certo terrę loco, quē scriptura designarit, à qua sine periculo recedere nō possis. Epiphanius autē plurimis rationibus reijcit paradisū mysticū, maximū fore periculū ostendens, ne si paradisum allegorizes, tota historia de homine creato fiat fabulosa, ad alia dicēs ἐπείπερ οὐκ ἔτι παράδεισος αἰσθητὸς οὐκ ἔτι πηγὴ, εἰ οὐκ ἔτι πηγὴ, οὐκ ἔτι ποταμὸς, εἰ οὐκ ἔτι ποταμὸς, οὐκ ἔτι τέσσαρες ἀρχαὶ, οὐκ ἔτι φισὼν, καὶ γηὼν, καὶ τίγρις, καὶ εὐφράτης, οὐκ ἔτι συκῆ, οὐκ ἔτι φύλλα, οὐκ ἔφαγεν ἀπὸ τοῦ ξύλου, εὔα, οὐκ ἔτι ἀδὰμ, οὐκ εἰσὶν ἄνθρωποι, ἀλλὰ μῦθος λοιπὸν ἡ ἀλήθεια, καὶ ἀλληγορεῖται τὰ πάντα. Si paradisus, inquit, non est sensibilis & corporeus, non est etiā fons. Si non est fons non est flumen, si non est flumen, non sunt qua-

A sunt quatuor principia, non Phison, non Geon nec Tigris, nec Euphrates. Non est ficus, non folia, non comedit Eua ex arbore, non est Adam, id est, terrigena, non sunt homines, sed veritas iam fabula est, & omnia ad allegorias reuocantur. Hæc inductio Epiphanij verissima est, quam vtinam omnes attenderent, præcipue somniatores cabalistæ, quos rerum verarum imperitia, ad obscura & coacta rapuit figmenta. Hippolytus eodem atque Epiphanius argumento paradisum vere terrestrem confirmat, quòd flumina non sint in cælo, sed in terra, manifesta, nota cunctis propemodum mortalibus. Postremóque subijcit, ἔστι δὲ τόπος ἀνατολῆς, καὶ χωρίον ἐκλογῆς. Est, inquit, locus in oriente, lectissimus, præcipuus. Quod & Theodorus ἅτε τῆς γῆς ἁπάσης, ἐκεῖνο προτιμότερον. Totius terræ sedes formosissima. Eadémque affirmant Hebræi. Dionysius item Alexandræus, sanis rationibus cóuincit si in cælo esset paradisus, quomodo terrenum hominem Deus illuc introduxisset, Quomodo ibi animantes è terra volucrésque creasset? Vbi vir & mulier? vbi lignum fuit θανατηφόρον letiferú, & serpens deceptor, quæ quidem in cælo esse non possunt. Theophilus item pulcberrimú in terra, Deum selegisse sibi locum docet, diuersis & formosis arboribus insignem. Esse autem in terra paradisum apertissimum à scriptura demonstrari, cùm dicat Deum plantasse hortum in Eden ad ortum. Terram & ortum expresse docere paradisum esse terrestrem sub cælo, sub quo & terra & oriens sit. Sic & Tbeodorus vastam, plurimámque terræ partem affirmat esse Eden eius loci vel eo argumento dignitatem maxime comprobari, quòd plantatus à Deo dicatur. Hæc & id genus multa in destructionem mystici aut symbolici
B paradisi à doctissimis illis, sanctissimisque viris adducuntur, quorum dicta mirabiliter etiam à tota scriptura roborantur, & illustrantur. Non enim si paradisus esset aut mysticus aut cælestis, terreni loci cum eo compararétur. Quis enim compararet corporea cum spiritualibus? Esaiæ autem cap. L I. Hierusalem à Deo in pristinum decorem restituenda, postquam à Chaldæis fuisset euersa, horto Dei cóparatur. Et ponet desertum eius quasi delitias, & solitudinem eius quasi hortum domini. Pro delitijs, in Hebraico est Eden, locus scilicet, siue regio paradisi. Ezechielis cap. X X V I I. Eden regio paradisi intet alias regiones orientis annumeratur, Eiusdem cap. X X V I I I. Pulchritudo, & proceritas, & altitudo, & fortuna, virórque regis Tyri paradiso Dei comparatur. In delitijs paradisi Dei tu fuisti. Pro delitijs Hebraice Eden. Eiusdem cap. X X X I. Felicitas regis Assyriorum arboribus paradisi comparatur, his verbis cedri non fuerunt altiores illo in paradiso Dei. Paulo procul: Omne lignú paradisi Dei non est assimilatum illi, & pulchritudini eius. Emulata sunt eum omnia ligna voluptatis, quæ erant in paradiso Dei. Pro voluptate, Hebraice Eden. Proculdubio hæc comparatio non fieret, nisi paradisus, locus terrestris fuisset plenus arborum excelsarum, cedrorum, malorú punicorú, citronum, & id genus. Videmus enim hic expresse cedros nominari. Eiusdem cap. X X X V I. Terra Israël restituta in pristinum statum, cùm fuisset à Babilonijs euersa, paradiso Dei comparatur, vt populi dicerent: Terra illa inculta, facta est vt hortus voluptatis. Pro voluptate Hebraice Eden. Ioëlis item I I. Terra Israël antequam euerteretur à rege Babiloniorú, paradiso Dei similis fuisse dicitur. Quasi ortus
C voluptatis terra coram eo, id est, ante eum. Omnis igitur hæc comparatio proculdubio nó fieret, nisi fuisset paradisus terrestris, terrestrémque naturam habuisset. Habuisset arbores florentissimas, pulcherrimas. Ex quibus dicta magnorum illorum virorum vera probantur. Locus ergo paradisi est Eden, regio in terris nominatissima ac cantatissima in scripturis sacris, ex parte Græcis etiam nota. Quorum Theodorus ἐδὲμ δὲ ἔοικεν ὀνομάζειν τὸν τόπον κατ' ἀνατολὰς κείμενον, ἐν ᾧ περ ὁ παράδεισος ἦν, οὐ μικρόν τι γῆς μέρος οὕτω καλῶν. Eden, inquit, videtur, appellare locum in oriente, in quo paradisus erat, non exiguum terræ spacium sic appellás. Sic ait Theodorus. Nos autem hunc locum Deo adiuuante, si non fallimur, reperimus, inuenientes eum esse prope Charan. Charan autem est núdinariú Arabię iuxta Euphraten. Cęterú etiá Origenes videtur nescio quæ de hoc loco audisse, ἔστι μὲν ἑρμηνεία τοῦ ἐδὲμ κυρίως ἡδονή, οὐδὲν δὲ παραδεδώκασιν Ἑβραῖοι ὅτι ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἐφύτευσε τὸν παράδεισον ἢ τὸν κῆπον κύριος ὁ θεὸς ἐδὲμ καλεῖται, καὶ φασὶν δὲ αὐτὸν μέσον εἶναι τοῦ κόσμου ὡς κόρην, ὀφθαλμοῦ. διὸ καὶ τὸν ποταμὸν τὸν φισὼν ἑρμηνεύεσθαι στόμα κόρης, ὡς ἐκ τοῦ ἐδὲμ πορευομένου τοῦ ποταμοῦ τοῦ πρώτου. ὁ δὲ παραδεδώκασιν, τοιοῦτον ἐστὶν, ἐδὲμ ὃς ἑρμηνεύεται ἡδονὴ, ἦ πρὶν τὸν κῆπον γενέσθαι. ἐν αὐτῷ γὰρ καὶ ὁ κῆπος ἐφυτεύθη. Quæ sunt. Eden proprie interpretatur voluptas. Nihil passo tradiderunt Hebræi, locum in quo Deus paradisum, siue hortum plantasset, vocari Eden. Dicuntq; eum medium mundú esse vt pupillam in oculo. Eóque fluuiú Phison interpretari os pupillæ, quasi ex Eden proficiscente isto ptimo è quatuor, flumine. Quod tradiderunt, huiusmodi est, Eden qui appellatur voluptas,

erat priusquam hortus factus esset. In eo enim hortus est plantatus. Hæc Origenis verba D
sunt obscuriora, nec prorsus intelligo quid sentiat. Videtur auté dicere in medio múdi ia-
cere regioné paradisi Edé, id præcipue cóprobari ex nomine primi paradisiaci fluminis Phi
son, vt quod designetos, siue scaturiginé, cap útque pupillę id est, loci qui quasi totius mun-
di sit pupilla, vel meditulium. Ideóque fuit hæc regio ante consitum paradisű. Prius enim
terra est, quàm conseratur. Eden autem sonat e voluptatem in voce Græca perspicitur, quæ
fluxit ab Hebraica Heden, ἡδονὴ, hedone. Non placuit etiam doctissimo Hieronymo alle-
goricus paradisus, suáque cum autoritate destruxit super Daniele, delyrare fallíque & fal-
lere dicens eos, qui in veritate vmbras & velamenta quærentes, hortum & arbores, torám-
que diuiná historiam allegoriæ legibus nitantur subuertere. Ipsa quoque varietas opinio-
num, super paradiso mystico & allegorico, declarat ea esse mera animi figmenta. Secus
enim à Chaldęis, secus à Cabalistis, secus item ab Origene, & secus à Philone mysticus indu
citur paradisus. Iam si res vna bene procedit, vt lapsus è cælo, vestes pelliceæ, cæteræ res
summæ dissentiunt, vt arbores, flumina, serpens, vt appareat in prioribus capi non natura
aliquam accidisse verisimilitudinem. Sed ad hæc coacti sunt homines deuenire, quòd mul-
ta sunt in paradiso difficilia. Refugium autem imperitiæ solet esse plerunque allegoria.
Nos autem, nihil alioqui de nobis superbum, nihil ventosum sentientes, sed Deo cun-
cta referentes, primi fuimus qui neque ab Hebræis, neque Græcis, neque Latinis re-
pertam rem deprehendimus. Ostendimúsque vbi regio paradisiaca sit Heden, siue
Eden, & erroré superioris ætatis patefecimus eorum qui Phison & Geon, Nilum & Gan- E
gem asseruissent. Multa quoque sunt alia in hoc opere à nobis primum inuenta: vt creatio
lucis & solis, creatio secundi cæli, aquæ super cælestes quibus arbitramur veriores, quàm
apud superiores reperirentur, sensus attribuisse. Cùm ergo dicitur, Plantauerat autem do-
minus: Hebraice est, Et plátauit: claraq; ἀνακεφαλαίωσις. Quæ igitur prius digesta sunt, om-
nia debent, quia hic repetuntur, in suos antecedentes dies reuocari. Repetitur enim plan-
tarum, pluuiæ, hominis, animalium creatio. Pluuiam reuocabis ad secundum diem, para-
disum ad tertiam, hominem & animalia ad sextam. Húcque pertinet præteritum plusquá
perfectum Hieronymi, plantauerat. Quod vero dixit, In quo posuit hominem: Superius
expositum est, ibi positum hominé, vbi fuisset creatus. Nec assentior Nicolao dicenti hinc
argui, hominem extra paradisum formatum, ad ostendendum, quòd ille locus non debe-
batur sibi ex natura, sed ex gratia. Mihi videtur tutius & rationabilius, antiquis ité scripto-
ribus, & ipsis diuinis litteris conformius, non adeo deificare paradisum, locum mortalem,
casibúsque mortalitatis obnoxium, è rebus corruptibilibus constantem, fluminibus, arbo-
ribus, animalibus, ipsa terra. Quàm nec diuiniorem ipsa Hierusalem & monte Sina credi-
derim, in quibus tot miracula, cælestiáque prodigia visa sunt, tellus à diuinis pedibus cal-
cata, spectatrix Dei, & angelorum suorum. Quæ sanguinem eius absorbuit, cibum Deo suo
præbuit. An putas talia ac tanta facta in paradiso? Et tamen Hierusalem sæpe capta, sæpe
etiam destructa & euersa est, & tellus tota mutata. Sina vero vbi diuina maiestas, in deco-
re suo visendam se præbuit, vbi tanta diuinitas tantum numinis fuit, vt ad ea stuperent cir- F
cumstantes, quæ ibi videbantur, & audiebantur, scimus tamen esse montem deformem,
squallentem saxorum aceruis, penéque omnibus montibus inferiorem. Hunc tamen ve-
risimile est, eo tempore fuisse gloriosissimum, vt fuerit quasi paradisus, id est, locus ipse
cælestis, vbi est præsentia Dei: Qui si vel apud inferos esset, ipsam secum beatitudinem,
felicitatémque deferret. Quoniam ergo non ignobiliores hi loci, nec minus insignes, mi-
norúmque facinorum testes, sed potius maiorum, quàm paradisus fuerunt, suæ tamen na-
turæ remanserunt: talem arbitrandum est fuisse paradisum, non locum æternum, & per-
beatű, qué ex gratia, non natura esset Adá habiturus. Ista enim ἀποθέωσις multas angustias
pariet animo, quas vix vnquá liceat euadere. Locus erat creationis, locus amœnissimus, in
diuinis litteris cantatissimus, palmá ei omniű locorű in amœnitate facile concedentibus.
Sed quoniá terrestris erat, credendum est, suę naturæ peracta creatione, & Adam cum indi
gnatione repulso, eum relictum, & iuxta ac omnes paradisos regum Persarű & Salomonis,
regumq; cęterorű squalluisse, ac defecisse, aut loci fertilitaté, vberéq; solű semper retinuisse,
dotes auté quasdam peculiares illius téporis fuisse. De quo multa dicta sunt & dicentur.

Produxítque dominus de humo omne lignum.

TOta descriptio paradisi, qualem pulcherrimus amœnissimúsque locus exigeret, Des-
cripserat situm vniuersalem & particularem: vniuersalem in oriente, particularem in
Eden

A Eden, describit amœnitatem, quæ viriditate & inundatione constat. Viriditas erat, quòd in eo arbores, quæcunque & specie proceræ essent, & decoræ, effloruerunt, qualis palma, quam cùm primum videris, miraberis ramos & stipitem, totúmque habitum arboris, à cæteris plurimum differentem. Fructus non ramis, sed summo stipite croceos, virides, subrubentes progignentem. Tales atque id genus, quarum sunt regiones orientis feracissimæ, erant in paradiso, fructibus grauatæ, ramósque hinc inde curuantes. Ac quoniam, vt ait sublimis Orator, sæpe parua magnis aptissimè comparátur, referam quæ mihi dum hæc scriberentur, dum hæc meditarer, contigissent. Neque puto me absurde facturum, vtens notis & claris exemplis ad ea quæ sunt obscura, illustranda. Eram Ferrariæ cupidus visendi locum extra mœnia, amœnissimum pomarium ducis eius vrbis. Facta est potestas, Huc primum introgresso, atque omnia contemplanti, occurrit paradisi Mosaici descriptio. Locus est medius inter duos amnes, quos Padus, vbi ad eum situm appulisset, efficit, vt ab vtraque parte à pulcherrimo flumine alluatur. Qua parte desuper ac circum flumine contingitur, procurrit ordo ingens ac sylua opaca densissimorum arborum, summam amœnitatis speciem, incredibilémque voluptatem oculis, in tantam viriditatem, iuxta flumine delabête, expatiantibus, exhibêtium. Semitæ circum ripas fluminis decoræ, herbis & floribus, arboribúsque speciosæ. In nemore vmbrifero lasciuiebanr diuersorũ generum animalia, Strutiones miræ magnitudinis, Gallinæq; quas indicas dictitabant, Pauones item prodigiosæ figuræ, vt eos contemplanti omnia facta esse quæ fieri potuissent, quæque natura fieri posse negassem, mihi viderentur. B Asellos item perexiguos, Arietes quoque caudam vasti ponderis trahentes, cæteráque multa erant in nemore. Omnia igitur hæc intelligebam habuisse paradisum Dei similémque quendã fuisse locum: Siquidem & ille in medio magnorum fluminum virebat, florens omnigenis arboribus, diuersorum animalium plenum, quibus nomina indidit Adam. Paradisus Dei, sicut is paradisus principis. Vt voluntate principis consitus is locus, ibi interdum deambulantis, alioqui regiam suam in vrbe inclytam habentis: sic ille Dei, voluntate, interdum ibi præsentis, id est, quo tempore hominem creauit: fuit, degit, habentis alioqui regiam in inclyta vrbe sua. Hic ergo hominem creauit, & probauit an dignus esset, quem ad regiam, maiorémque dignitatem sublimaret. Videbam quoque tunc facile esse intellectu, hominem eiectum è paradiso, vt ne quid alienum à rebus humanis suspicaremur. Siquidem egressus è loco, nauíque delatus, aditúque clauso locum paulo procul contẽplabar, carens tamen qua prius fruebar voluptate, vt viderer mihi è magnis gaudijs excidisse. Super omnia vero illius paradisi Dei gaudia cumulabat eius præsentia, secum quocunque proficiscitur felicitatem deferens. Vnde & Petrus optauit semper degere in monte. Sic Adam pulsus è loco maximis gaudijs, dulcissimóque fructu consuetudinis caruit, priuatus aspectu illo diuino, angelorumq; conspectu, & amœnissimo, pulcherrimóque loco. Degebat autem propè, oculis prospiciẽs locum, quem amisisset, tum damnatus ad maiores labores, grauiores probationes. Longo autem post tempore, squalluit nemus. Nam diuina præsentia peractis omnibus subito discessit, sicut data C lege de monte Sina recessit. Hæc igitur qui non intelligunt, refugiunt ad Ideas, mundumq; meliorem, cogitabilem solum, non visibilem & sæpe ad eas Ideas, quæ neque sint neque possint existere. Quas audiens animus à natura quæ semper est, alienas, tristatur, rationẽ & modum earũ non valens apprehendere. Quis ergo non perspicit quomodo dominus produxerit de humo terræ omne lignũ, id est, omnem arborem pulchram visu, & suauissimorum fructuum feracem, sic dicit de se Salomon, Plantaui hortos & paradisos. Sed hæc quorum notissima est ratio, relinquentes, ad obscuriora penetrare conemur.

Pomarij ducis Ferrarij descriptio.

Lignum etiam vitæ in medio paradisi lignúmque scientiæ boni & mali.

NOn aliam habet rationem, ista arborum, quæ Hebraicè ligna dicuntur, descriptio, quã quòd cibus humanus erant fructus, homóque simul ac exortus est, hoc cibo cœpit vesci. Formatus & creatus erat in paradiso, de fructibus paradisi alebatur, quorũ erant in amœnissimo nemore plenæ arbores. Siquidem & flumina circumlabentia totum locum vberrimo humore nutriebant, qualem ferunt esse Mesopotamiam, vbi erat is ipse paradisus, cuius tantam ferunt vbertatem propter circumlabentia flumina, Tigrin ab ortu, ab occasu Euphraten, vt necesse sit pecora, ne pinguedine rumpantur, abigere à pastu. Causam vbertatis referunt, vt dixi, in flumina inter quæ sita est Mesopotamia, vt ipsum Græcum nomen indicat, Hebraicéque eodem modo vocatur Aram maharim, id est, Syria,

Mesopotamia vbertas.

vel Armenia fluminum. In his arboribus medio in nemore late florentibus, erat ingens D
proceraq; arbos, quam pulchritudo & proceritas à cæteris arboribus magno discrimine separabat, quasi,

In medio ramos, formosáque brachia pandens
Arbor opaca, ingens.

Virgil. 6. Hæc fructus habuit speciosissimos, post illud tẽpus mortalibus incognitos, nulli degustatos vnquam, visos tantum à primis parentibus. Arborem procul nondum ad eam valentes accedere, intuebantur. *Arbor vitæ cur sit dicta.* Quare autem arbor vitæ dicta sit, collatis inter se pluribus exemplis fortasse poterit intelligi. Non possum quidem satis demirari, quomodo tacitus sæpe Moses & cæteri Prophetæ describentes sub imaginibus terrenis res occultiores, occultas dimiserunt, notis imaginibus tantum memoratis. Quorum nonnulla exempla subijciam. *Serpens.* Serpens, vt clarum est, erat diabolus, sub imagine serpentis: de insidiatore tamen ipsóque dæmone mirum silentium. Tota descriptio spectat in serpentem terrestrem, terram comedentem, & super pectus ingredientem. *Inspiratio Dei in Adam.* Inspiratio quoque Adam dicitur facta per nares, quasi Deus haberet halitum, quem in Adam inspiraret: si halitum, vtique & pulmones, halitum inquam corporeum, quippe qui per nares penetrarit. Tum id non est solum spiraculum vitæ, cùm longe meliores partes efficiant vitam. *Python Samuelis.* In Pythone quoque Samuelis, is qui appareret, dicitur quasi à muliere suscitatus, dicitur & Samuel fuisse: Et Python tamen erat summa & anicularis vanitas, & de suscitato nihil est dictum, quod declarare oportuisset, vt sciretur & suscitatus & qui suscitasset. Quibus non declara- E
tis, magnis perturbationis relicti sumus. *Arbor vitæ.* Sic arbor ista vitæ, cùm haberet aliquid occultius ac melius, solum quod appareret exterius est descriptum, quicquid videlicet esset corporeum, & oculis spectabile. Ac nescio quo consilio Moses, vbique à rebus spiritualibus ac reconditis cõstantissime abstinet, qui nec Angelos, nec creationem eorum, nec vitam nec mores explicet. Nunquam de cælo empyreo loquatur, nũquam de animorum immortalitate, de dæmonibus, casu, moribus, insidiisque eorum. Super quibus postea coacti sunt homines philosophari. Ac nisi secunda Theologia fuisset opitulata, versari nos in maximis erroribus oportuisset. Ita ergo occultat arborem vitæ Moses, sicut arborem sciendi bonum & malum. Neque declarat, qua tandem causa fructus vnius arboris homo degustans bonum malúmque cognosceret, aut quomodo bonum & malum oporteret intelligi. Quas ambiguitates cùm nobis enodandas reliquisset, maximis periculis nos exposuit. Vt igitur occultatur serpens interior, nihil de eo Propheta loquente, postea tamen intelleximus per astutias diaboli, mortem introisse in mundum, sic occultatur spiritualius quiddam sub arbore vitæ, præclaréque docet Theodoritus τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τὸ ξύλον τοῦ εἰδέναι, γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ, νοητὰ χρὴ λέγειν, ἢ αἰσθητά; ἐκ τῆς γῆς καὶ ταῦτα βεβλαστηκέναι εἶπεν ἡ θεία γραφή. οὐ τοίνυν ἑτέραν τινὰ φύσιν εἶχε παρὰ τὰ ἄλλα φυτά. ὥσπερ γὰρ τὸ τοῦ σταυροῦ ξύλον, ξύλον ἐστί, καὶ σωτήριον ὀνομάζεται διὰ τὴν ἐκ τῆς περὶ αὐτὸ πίστεως σωτηρίαν γενομένην, οὕτω καὶ ταῦτα, φυτὰ μὲν ἐστὶν ἐκ τῆς γῆς βεβλαστηκότα, διὰ δὲ τὸν θεῖον ὅρον, θάτερον αὐτῶν, ξύλον ζωῆς ὠνομάσθη, τὸ δὲ ἕτερον διὰ τὸ περὶ αὐτὸ γενέσθαι τῆς ἁμαρτίας τὴν αἴσθησιν, ξύλον ἐκ λήθη γνωστὸν καλοῦ καὶ πονηροῦ, καὶ περὶ τούτου F
μὲν, ὁ ἀγὼν τῷ Ἀδὰμ προετέθη τὸ δὲ τῆς ζωῆς οἷόν τι ἔπαθλον προέκειτο τετηρηκότι τὴν ἐντολήν. Lignum, inquit, vitæ, & lignum sciendi bonum & malum, an intelligibiliter & spiritualiter, an sensibiliter debẽt intelligi. Verum è terra & hæc nata, scriptura prodidit. Non ergo aliá à cæteris plantis naturam habuerunt. Vt enim lignum crucis, lignum est, salutare autem appellatur, propter eos qui ei credunt: sic hæ, plantæ quidem è terra natæ erãt, sed propter diuinum decretum, alterum vitæ, alterum noscendi bonum & malum, quia peccati notio in eo fuit, lignum est vocatum. Et de eo certamen Adæ fuerat propositum. Lignum autem vitæ tanquam præmium stabat præceptum seruanti. Acacius etiam perhibet arbores omnino fuisse terrestres: nec mirandum si per pomum, vitam Deus esset largiturus, quandoquidem panis & vinum sanctificet ea degustantes, & per aquam sensibilem fiat remissio omnium peccatorum. Ex signo igitur, & quodam maiorum, altiorúmque rerum exemplo id erat. Credendum est igitur talem esse arborem vitæ apud Mosen, quale apud antiquissimos poëtas, eosdem & theologos, nectar & ambrosia, & nepẽthes: quibus rebus cùm diuinorum animorum & corporum immortalitas designaretur, si quis tamen voces exterius sonantes audiat, cibum quendam, potionémque designant, quibus vescentes superi, mori non possint. Dicitur de nectare idem, atque arbore vitæ, earúmque præfert rerum etymologias, quæ sub hac arbore latitant. Vt de arbore vitæ à scriptoribus sacris fertur, quòd fru-

ctus

Actus eius, homines degustantes, numquam senuissent, sic appellatum est nectar, quasi vt Suidas ait, νέκταρ τὸ νέους ποιεῖν τοὺς πίνοντας, Neoctar, quia iuuenes faciat bibentes. Aut cuius *Nectar.* priuatio multis sit, id est, quod à longe paucis possideatur. Pauci enim perueniunt ad veram immortalitatẽ. Dicitur etiam nectar, à νὴ, id est, ne non, & κτείνω interficio, quasi mortalitatem auferens, non sinens mori. Ambrosia quoque earum rerũ habet etymologias, quarum significatio latet sub arbore vitæ. Appellatur enim quasi abrosia, id est sine morte, *Ambrosia.* sine mortalitate, aut qua caret mortalis, βροτὸς mortalis. Cuius possessio nulli sit mortaliũ. Hos cibos sapientissimi poëtæ asseruerunt ab Hebe, id est iuuentute, Dijs ad mensas immortales ministrari, quia semper omnis Deorum natura florescat, semper iuuenes sint. Per cibos ergo tam in sacra theologia, quàm theologia poëtica quæ bona parte imitatur illam veram & sacram, immortalitas est designata. Ac quoniam innumerabilia deprehẽdimus à theologia Mosaica manasse ad veteres Græciæ theologos, tot exemplis adductus ac persuasus, crediderim illum Deorũ cibum, quo vescentes dicebant eos nunquam posse senescere, esse quasi fructus istius arboris. Ac sapiẽtes bene norunt, quid sit Nectar & Ambrosia, quid iuuenta apud superos, cibos hos ministrans. Facileque quo respexere poëtæ percipiunt. Non enim est apud superos alius cibus, quo sint semper immortales & beati, nisi diuinitas & vita exuberans illis à Deo, nec est alia ciborum iocunditas nisi videre & nosse pulcherrimũ & iucundissimũ conspectum Dei, cuius intuitus immortales & beatos efficit. De quo Aristoteles, ὅμοιοι οἱ μὴ εἰδότες τὸ νέκταρ, οἴονται τοὺς θεοὺς οἶνον πίνειν, καὶ οὐκ εἶναι τούτου ἥδιον
B οὐδὲν. τοῦτο δὲ συμβαίνει διὰ τὴν ἄγνοιαν, Id est: Similes sunt qui veras nesciunt voluptates, his qui ignorant Nectar, suspicãtur enim Deos bibere vinum, nec habere eos dulcius quicquam. Quod eis accidit propter imperitiam & insolẽtiam. Hæc ait ille: In illo autem terrestri cibo potest immortalitas & felicitas existere. Nec arbor vlla cuius fructus terrestris humor augeat, potest semper à senecta corpus defendere. Virtute quidem diuina fieri potest, vt in re terrestri sit immortalis vis, qui potest etiam corpus vegetare sine cibo, sed non est credendum, præmiũ immortalitatis ac felicitatis aliud futurũ fuisse, si fortiter Adam in probatione se gessisset, mandatisque Dei paruisset, nisi fructum ex cõmercio & præsentia Dei iucundissimum. Nec arbitrãdum est aliam tunc, aliam nunc esse felicitatẽ. Nunc autore & præcone filio Dei, felicitas est regnum cælorũ, eandem arbitrandum est futurã tunc fuisse primis illis. Designata est autem re & nomine figurato. Quod etiam Seuerianus sensit, δέδωκε τὸ δένδρον χαρακτῆρα τῆς βασιλείας. Dedit arborem, quæ regni foret insigne. Quo loco sciendum est, duplex esse in diuinis litteris figurarũ genus, in dictis & factis. Non solum, in- *Figurata & dicta & facta in sacris litteris.* quam, sunt dicta figurata, sed facta etiam figurata, Figuræ dictæ, figuræ factæ. Figurata res fuit, cùm Haias Salonites scidit pallium in duodecim partes, vndecimq; tradidit Hieroboam. Designabat enim regnum, quod è duodecim tribubus constaret, scindendũ, vndecimque tribus regnum Hieroboam integraturas, vna relicta filio Salomonis. Figurata res fuit, cùm percussus & sanguinolẽtus propheta corã Achab, qui regi Syriæ pepercisset, processit. Innuebat enim fore ab eo cui pepercerat, sanguinem & cædem. Figurata res item, cùm
C propheta iussu Dei, catenis oneratus, ante oculos omniũ, per vrbem incessit quo portendebatur, tales breui capta vrbe, multos futuros, præcipue regem, omneq; regiũ genus. Figurata etiam res, sed occultior & remotior, serpens suspensus in ligno, in eremo. Sunt aliæ plurimæ imagines, quę præsto erunt indagãti. Dicta figurata & tropi clari sunt, vt parabolæ, id est, cõparationes rerum verarũ in Euangelio, aut simplices locutiones figuratæ. Omninoq; tria sunt genera figurarũ, dicta, facta, visa. Quædã dicuntur figurate, quædam fiunt. *Figurarum tria genera.* quædã vidẽtur Ac facta & visa figurata familiaria sũt, & vsitata sacris litteris, cæteris litteris non item. Dicta figurata omnium linguarũ. Dicendum igitur quẽadmodum priscorum theologorum sapientia, suauissimis cibis, immortalitatẽ, visionemq; supernam innuisset, sic hoc ipsũ re Deum fecisse. Fecisse re, quod illi fecerũt loquẽdo. Fecerunt autem esse quosdam cibos, quibus vescẽtes Dij, emori non possent, semper essent iuuenes, suauitatẽ quandam æternam designantes. Sic Deus fecit re, & in oculis rem quandam degustabilem, qua declararet immortalitatẽ, ipsamq; diuinitatem, quasi statuens hanc esse Ambrosiã & Nectar, sub quibus nominibus per negationẽ mortis, latet vita. Vt autem Ambrosia est cibus Deorum sic pomum vitæ, in hac exprimitur vita per negationem mortis, in illo Hebraico *Ambrosiæ, & Pomi vitæ cõparatio.* clare vita nominatur. Quod si ea cibus Deorũ, etiam hæc poma. Cibus autẽ Deorũ nõ est in vsu, nam regnum Dei, non est cibus & potus: ergo ambrosia quanquã cibus dicitur, non cibus est, sic pomũ vitæ cibus erat, sed signũ æterni alimẽti. Non erat in eo permãsura diui-

De Nepenthe, Odyss. 4. Homerus. Moly.

Prouerb. 3. Lignũ vitæ beatitudo.

nitas & immortalitas, Terrestris erat vt dixi paradisus, terrestres, arbores terrestris humor, D quo nutriebãtur, à Tigri & Euphrate, aliísque duobus fluminibus irrigatę. Omniáque terrestria, in quibus natura felicitas & immortalitas esse non poterat. Quæ est alia felicitas, aut quid aliud potest animos explere, & æstum quẽdam quem semper in pectore gerimus, extinguere, & tollere ex animo omnem mœrorem, nisi Deus θεωρία, id est visio diuina, videre lucem æternam illam, interesse gaudiis quibusdam inenarrabilibus, quæ neque cogitari, neque dici fando possunt? In cibo corporeo id esse non potuit, non potuit, nec assentitur ratio. Fuit ergo res figurata arbor vitæ. Erat in medio paradisi tanquã exemplum oculatum immortalitatis, tanquam spectabile præmiũ, tanquam Nepenthes, id est herba seu potio, quæ dicitur omnẽ adimere dolorem & luctum, vocata νηπενθής. Luctus Græce πένθος. Erat tãquam celebratus ab Homero flos Moly, cuius mirabilem esse vim perhibuit. Eratq; arbor illa, sicut serpens suspensus: Ille in Eremo pependit è ligno, poma vitæ pendebant ex arbore in media paradiso: Sanabantur aspicientes suspensum, quo sanandi suspicientes appensum in ligno portendebantur. Optimúsque est Mosis interpres Salomon, qui prædicat sapientiam esse lignum vitæ, id est arborẽ, declarans videlicet, quid arbor illa Mosaica designaret, nempe id quod est sapientia, quódque sapiẽtia largitur. Nam declarans hoc ipsum Salomon. Et qui tenuerit(ait) eam, beatus. Hoc erit videlicet lignũ vitæ beatitudo, quę efficitur ex sapientia. Vitalis est fructus sapientia possessoribus suis, ipsáque beatitudo. Nec aliud est lignũ vitæ, nisi beatitudo & præmium sapientiæ. Quid est autem sapientia eodem autore, nisi timor domini, & obedire mandatis eius? Si ergo hanc sapientiam Adam re- E nuisset, abstinuissétque à fructibus incõcessis, in quo probabatur, an esset obsequens, ad arborem vitæ peruenisset, beatus effectus, & præmiũ sapientiæ vberrimum assecutus. Quid etiam est beatitudo, in quo potest quisquam fieri beatus. Idem ipsi sapientes docuerunt, beatum esse dicentes, qui suffert tentationem, quoniam post probationem, accipiet coronam. Hoc de Adam vere dicitur, qui post superatam tentationem, post probationem beatus fuisset accepta corona immortalitatis. Appellat enim eam coronã vitę, quę fuit illo primo tempore per arborem vitæ designata. Idem corona vitæ atque arbor vitæ. O sapientiá igitur Dei infinitam, qui rebus apertis & notis, & sensui patentibus, hominibus corporeis rerum suatum magnificentiam, quæ videri non poterant, voluit ostendere. Ac Moses refert pure & syncere, quæ in oculis gerebantur, sensus interiores non tangẽs, exponens simpliciter quid gestum sit, quo ordine res processerit. Videntur autem & è nostris sapientiores agnouisse hanc interpretationem. Augustinúsque memorat Hierusalem terrestrem significantem cælestem, quasi innuens eodem modo arborem istám terrestrem perpetuá beatitudinem declarasse. Et in cæteris, ait lignis fuisse alimentum. In isto sacramentum, id est rem arcanam, occultam: quem Beda sequitur. Recordemur ergo fluminum de ventre fidelium manantium, recordemur illam aquam viuam, quam dixit æterna sapientia, exituram ex eorum pectore, qui in se credidissent, ipsam videlicet innuens sapientiam. Nam quod per aquas viuas postea loquendo designauit, expressit à principio per fructus viuos re & effectu, non sermone: Idem in vtroque tempore figurator, tunc rebus ipsis cor- F poreis, post sermone: Tunc vtens re figurata, post vsus sermone figurato. Repetamus item quod idem dixit, Amplius nõ bibam de hoc genimine vitis, nisi cùm bibá illud vobiscum in regno patris mei. En & ipse ambrosiam, & nectar vsurpat, quæ se prædicat in cælo bibiturum. Semper ergo delectatus est his figuris, vt faceret opes regni sui inuisibiles, & animis nostris imbecillis incomprehensibiles, clariores, vtens in sermone rebus nostris suauioribus, melioribus ad rerum æternarum significandam dignitatem ac bonitatem. Vidi ego hominem doctissimum ac sapientissimum, nouum quoddam abstrusúmque philosophiæ genus excogitasse: collegerat ingentem numerum pulcherrimarum figurarum, eásque in æs inciderat. Sub his totum humanam vitam, quicquid aut ad amicitias fictas & veras, aut cæcas hominum, inconsideratásque cupiditates pertinet, expresserat. Erantq; imagines oculis spectantiũ manifestæ, sed quid innuerét, non erat intellectu facile, nisi autor indicasset. Is beatitudinem designarat hoc exemplo. Erat arbor excelsa, pomis aureis, stabat difficili & perarduo in loco. Multi eo aspirare nitebantur. Plurésque erat videre, qui ascensu defatigati cursum reflecterent, paucos qui ad aureos ramos manum extenderent. Cebes quoque Thebanus, discipulus Socratis, tempore videlicet illo florens, quo maxime viguit hoc philosophandi genus, per similes & figuras, tale quid designauit ponens in cacumine excelsi montis beatitudinem, ad quam pauci peruenirent,

cæteris

A cæteris à diuersis casibus & cupiditatibus, abstractis. Recordare igitur & nuptias regias, ad quas plurimi non accessissent. Fecit ergo qui veras & viuas poterat imagines effingere, naturaliter & viuè, quod propter imbecillitaté simulate & picte fecerat homo. Cyprianus autem vir eloquentia & sanctitate insignis, talem quandam rem depinxit carmine. Finxit arborem proceram, & excelsam, natam quidem in Iudæa, sed paucis diebus mirabiliter crescentem, totum orbem ramis amplexam, sub quam innumerabiles populi coirent,

Hic vbi, multigenis flexos incumbere pomis
Certabant auidis ramos attingere dextris,
Gaudebant madidos cælesti nectare fructus,
Nec prius hos poterant, cupidis decerpere palmis,
Quàm lutulenta viæ vestigia fœda prioris
Deterrerent, corpúsque pio de fonte lauarent.
Ergo vbi cælestem ceperunt ora saporem,
Permutant animos, & mentes perdere auaras.

Hæc apud diuum Cyprianum, cuius descriptio in propatulo quidem arborem quandam felicem ac vitalem, cuius fructus tantam haberent vim, vt possent animos permutare, exhibet, sed in occulto designat crucem, populis vniuersis salubres fructus suggerentem. Sic arbor antiqua illa, vt responderent inuicem priora & posteriora sibi sacraméta, designabat similem quandam vitam, & beatitudiné. Philosophatúrque his arboribus Deus apud ho-
B minem, per facilia & aperta, eum ad occulta & maiora perducés. Præmium occultú, præmio manifesto declarans, & fructu corporeo & terrestri fructú quendam maiorem & occultum. Quę philosophia fuit antiquis vsitatissima, vt quod Anacharsis Schyta inuentus est dormiens, vnam ad os, alteram ad pudenda manú continens. Ostendebat enim vtrumque membrum esse continendum. Et Pythagoras rogatus quid esset humana vita, ingressus cubiculum, subito egressus est, docens videlicet vitam esse introitum, celerémque exitum. Symbola quoque eius, actus erant corporei, Hirundines sub tecto ne nutrito, Ignem ne trásuerberato, Ambula per diuerticula. Primum loquaces iubet arcere, alterum prohibet iracundos lacessere, tertium sequi communes errores.

Lignúmque scientiæ boni & mali.

VT occultauerat Moses interiorem sensum arboris vitæ, sic simplicitet proponit arborem sciendi bonum & malum, merus rerum diuinarum recitator, non explicator. Quę simplicitatis arguit synceritatem ac sanitatem, ipsósque scriptores demonstrat tantùm in descriptione veritatis oculos posuisse. Quod fecerunt etiam Euangelistæ, in quorum scriptis summa synceritas deprehenditur. Vt quòd CHRISTVS in forma hortulani apparuit quòd matri dixit, Mulier ecce filius tuus: Cæteráque id genus multa. Vnam igitur atque eandem fuisse constat arborem sciendi bonum & malum. Quæ quidem & ipsa iuxta arborem vitæ adiacebat, virescens in media paradiso, pomis quidé distincta, sed & ipsis formosis. Alteráque à dextris, altera surgebat à sinistris. Vna vitæ & præmij signum, altera proba-
C tionis: quasi duę vię, quod figurauit antiquitas, altera tendens ad beatitudinem, & campos elysios, id est alysios, indissolubiles scilicet & immortales, altera ferés in Tartarum. Et sicut duæ mulieres, quas in adolescentia apparuisse cuidam dicit Prodicus, altera lasciua, altera casta, seuera: Virtus hæc, illa voluptas. Non erat autem hæc arbor beatitudo, aut illa supplicium & mors, sed symbola quædam erant symbola quibus probari virtus, non tantum demonstrari posset. Nam si arbor illa sciendi, ramos tantum & folia habuisset, symbolú quidem virtutis esse potuisset, sed vim probandi non habuisset. Electú est id, quo posset, constantia, virtus, sapientia, ea est obedire Deo, probari. Eoq; vocata arbor sciendi bonum & malú, id est virtutis & vitij, sapiétiæ & insipientię, dignoscédę. Vna arbore poterat intelligi quæ constantia, quæ continentia, quanta suo creatori, qui summú est ius, mundanaq; autoritas, esset apud hominé obsequendi volútas. Rursum an incóstátia, incótinentia, contéptus, negligétiaq; parédi. Nam facillima re, miniméque dura est probatus. Durior fuit ac difficilior tentatio Abrahæ iussi vnigenitum & dilectum filium sacrificare. Quæ potuit esse maior probatio, maior ex ipso fructu, quæ vnquam perspecta est. Tunc enim primú statuit ex propagine eius nascens redimere genus humanum, & in vnius probatione, elucescente virtute, abolere damnú, quod in probatione prioris accidisset. Ideo durior probatio quiddá etiam magnificentius est assecuta. Difficilius enim est restaurare collapsa. Dicitur quoq; arbor sciendi bonú & malú, vt Græci & Latini ferè omnes interpretantur, quia qui

Arbor scientiæ boni & mali quid.

fructus eius comedisset, quantũ inter bonum atque malum interesset, facile dignosceret. D Damnatus enim homo per illam arborem, cognouit quam beatitudinẽ amisisset: cognouit bonum amissum, malũ possessum. tunc ingemuit, tunc largis fletibus ora rigabat. Non cognoscitur enim bonum, nisi vbi in potestatem mali ventum est. Tum vero cernitur malum præsens, bonũ absens. Hoc enim boni habet malũ, quòd præbet causam agnoscendi boni. Eso igitur fructu eo, Adam vidit qualem ac quantam iacturam fecisset, vidit mortalitatem & immortalitatem, hanc amissam, illam infeliciter acquisitam. O quantos dabat gemitus, cùm à conspectu Dei angelorúmque fugatus abiret? E quo se gradu dignitatis cecidisse videbat? Duos igitur hucusque habes sensus de arbore sciendi bonũ & malum. Neque enim erat in fructibus virtus hæc cognoscendi, in quibus sola corporum nutriendorum vis, sola terrenorum fructuũ species fuit. Erat res morsibus apta, ad ventrem demittẽda, at in corporeis rebus, nulla vis spiritualis. Stabat igitur hæc arbos, ad probationẽ siue tentationem. Non est enim naturæ consentaneum, nec fieri potest, vt coronetur, qui non legitime certauerit. Erat autem Adam coronandus, coronatio est immortalitas, erat ad immortalitatẽ, diuinitatem, æternámque stabilitatẽ vocandus, non solum hac in parte Deo in illum suam clementiam declarante, quòd eum cunctarum rerum nobilissimum ac dominum creasset, sed etiam quòd ad maiorem gloriam vocaret, ad quam sine labore & certamine, sine virtute probata ac perspecta, aspirare nefas. Nec vero, nisi earum veritatis & naturæ gnari, admirabuntur dolebúntque, Deum Adam probare voluisse, vt ei quasi scandalũ ante oculos, in quod offenderet, proposuerit. Patitur enim vim regnum, hoc æternum decretum, in na- E tura incisum: nec nisi à violentis (id est his qui sibi vim & conatum attulere, & contra cupiditates iere suas) acquiritur. Hæc virtus sola coronatur, remuneratur. Sola immortalitatem promeretur. Debemus ergo tum dicta sapientum, magnorúmque theologorum, tum varia in diuinis litteris exempla colligentes, animorum nostrorum imbecillis & obtusis cogitationibus satisfacere. Probatus est Abraham, & quidem grauissimè. probatus Iob, etiam supra vires humanas: probatus Thobias, probatus Noë, qui creditur omnes à gigantibus, Deique contẽptoribus iniurias esse perpessus. Quid memorem tot millia martyrũ? Quid quòd & ipse CHRISTVS voluit probari, & tẽtari, accedẽte ad eũ tẽtatore, siue probatore vt Græce sonat πειραστὴν, quo Deus ad omnium probationem vtitur, & eum in eadem re atque primum hominem aggrediente? Sed fortiter reiectus est, vt quo non facto à primo, damnatio est cõsecuta, facto ab illo vindice, sequeretur liberatio. Et lapsus ille, ab ista constantia redimeretur. Idem ille vitam vexationesq́; suas tentationes appellauit. Vos, inquit, estis qui permansistis mecum in tentationibus meis. Quid quòd oportet hæreses esse, vt probati & iusti elucescant? Quid quòd permittetur Antichristus signa & prodigia facere, occidere, vexare, diripere? Nempe vt illo scelerato sæculo quibus placebit iustitia, pietásque, intelligatur, multorúmque fiat virtus illustrior, & cælo digna. Denique vnusquisque à sensibus, à cupiditatibus suis in hac vita probatur, nec amota est tentatio, sed eius plena est humana vita. Quocirca sapientissimus quidam dixit, Militiam esse (quod Septuaginta intelligẽtes quem haberet sensum, tentationem transtulerunt) vitam hominis super terram. F Hebraice quidẽ est צבא zaba, Græce πειρασμός. O præclarum & illud exẽplum quod refertur apud Hieremiam de Rachabitis, quibus cùm pater iussu Dei præcepisset ne biberent vinum, accedénsque ad eos Hieremias proposuisset calices vini, id iubente etiam Deo, ipsi memores paterni præcepti, vinum bibere recusarunt. Tunc iubetur propheta dicere illis, Pro eo quòd obedisti patri vestro, non deficiet vir de stirpe eius stans in cõspectu meo, cunctis diebus. Vides quantum illi constiterint quantum Deo placuerit? Etiam prophetæ cõtra præceptũ patris obedire noluerunt. In vino tentati sunt, vinum prohibiti non bibere vinũ non bibẽtes, ad æternos honores à Deo sublimãtur. Quid interest inter vinum & pomum? Transgredi noluerunt illi, etiã propheta hortante: Adam transgressus muliere hortante, mulier serpẽte. Audi autem quid alius quidã sapientissimus, huius mysterij apprime gnarus, ad omnes mortales dixerit. Fiet enim antiqua illa probatio, siue tẽtatio sic manifestior. Ecclesiastici 2. τέκνον εἰ προσέρχῃ δουλεύειν κυρίῳ θεῷ, ἑτοίμασον τὴν ψυχήν σου, εἰς πειρασμὸν, εὔθυνον τὴν καρδίαν σου, καὶ καρτέρησον, καὶ μὴ σπεύσῃς ἐν καιρῷ ἐπαγωγῆς, κολλήθητι αὐτῷ, καὶ μὴ ἀποστῇς, ἵνα αὐξηθῇς ἐπ' ἐσχάτων σου, καὶ ἐν ἀλλάγμασι ταπεινώσεως σου, μακροθύμησον, ὅτι ἐν πυρὶ δοκιμάζεται χρυσὸς, καὶ ἄνθρωποι δεκτοὶ ἐν καμίνῳ ταπεινώσεως. Hæc IESVS Sirak. Græca enim protuli vt eum audires sua lingua loquentẽ, & quia Latina minus sunt fideliter tralata, Horumq́; est sensus. O fili, cùm te ad cultum Dei contuleris, præpara animum tuum ad probationem. Adorna ac surrige & intende

A intende sensus tuos, & fortiter tolera, neque præcipites cum titillaris & oppugnaris. Hære illi, ne discedas, vt crescas in nouissimo. Inuictus esto in commutationibus, aut præmiis humiliatis tuæ. Quoniam igne probatur aurum, homines autem grati & accepti fornace humiliatis. Hæc vir ille, quasi totam hanc probati hominis primi philosophiam, omnémque rationem perfectæ virtutis explicans, aperiénsque arcana non cuiuis nota. Quantum his in verbis reconditæ sapientiæ? Quantum interioris philosophiæ? Affatur eos, qui amicitiam, gratiam, beneuolentiámque diuinam ambiunt. Hos autem præcipue, quia diuinus amor, debet esse nitidus, probatus, fortis, stabilis, æternus. Neque enim est verus amor, neque multum distat ab odio, non stabilis, non constans, non semper manens. Debet autem amor ille, & illa virtus, cui beatitudo, consortiúmque Dei promittitur, paratur, omnes habere perfectionis numeros, omnem lucem, omnem decorem. Creatus ergo Adam, ad virtutem, ad amorem, ad cultum Dei vocabatur. Vt animum ad probationem pararet, tum sua sapientia instructus esse debuit, tum audita voce Dei. Credendum est enim tametsi nõ sit scriptum, ei sublata manu, Deum ostendisse arborem illam vitæ, in qua præmium esset: ostendisse & eam, quam linquere intactam iubebatur. Hic surrigere & intendere sensus suos debuerat. Quàm facilis enim erat probatio? quàm minima labendi compulsio? nisi ipse sponte præcipitem se dedisset? Maluit enim mulieri, quàm Deo obsequi. Fortior fuit Abraham, fortior Iob, & Thobias, tótque hominum fortunatorum millia, quorum patientiæ & tolerantiæ Deus dedit regnum cælorum. Poterat igitur animum ad probatio-
B nem parare, sensus in vigilia constituere, arrigere mentem illinc ad pœnam, hinc ad supplicium, excipere fortiter, quod quidem non erat difficile, impetum illum fœmineæ vocis, stare inuictus in tempore ἐπαγωγῆς, adductionis persuasionis, cùm per fœminam, dimouere mentem loco tentator conabatur. Erat abductio à recto, ab imperio Dei, à virtute. Tum vero consistere, non præcipitare, non festinare debuerat: cogitare, meditari secum exquisitius, non ilico assentiri. Duæ voces erant inter se perpendendæ, Dei prius locuti, mulieris tum loquentis. Videndum quantum inter vtranque distaret, oppugnabatur, titillabatur, sed hærendum Deo fuerat, tum demum creuisset qui tunc prohibitus ne manducaret, quasi humiliabatur. Creuisset in immensum, è mortali factus immortalis, ex homine Deus. Creuisset in nouissimis suis, quia ad cælestes triumphos sublimatus fuisset, relicta fortasse prole, quam sine peccato genuisset. Erant enim antea synceri, sine malitia, veluti paruuli, vnde nudi non erubescebant. Delapsis autem ad supplicium amissa est innocentia, & puritas, ac synceritas, omniáque mala cognouerunt. Eadem enim est omnium membrorum corporis ratio, sicut os peccauerat comedendo non peccaturum si è cæteris fructibus comedisset, sic membra genitalia non habebant, quo posset homo tunc erubescere. Erubescimus enim ob peccatum. Habuerunt autem postea, quando delatis eis in errorem & supplicium, & condemnationem, in his partibus eruberunt, in quas ex alio fuerat dedecus & pudor profectus. Comedebatur ante casum, cætera quoque membra muneribus functa suis sine peccato fuissent, si & sine peccato comedebatur. Con-
C uersa & mutata sunt omnia ex vno peccato, quod fuit origo erubescendi, quia necesse fuit erubescere, vbi peccatum erat futurum, & vbi fuerat synceritas prius. Vtamur hoc exemplo: Sub priore statu latebat puritas, candor, veluti si quis in thalamo figuras quas non cernat, tunc allatis ardentioribus facibus videat quod prius latebat. Sic Adam propter summam innocentiam ac synceritatem, omniúmque malorum inscitiam non erubescebat, accedente peccato, pulsáque synceritate, accessit rubor & pudor. Quot enim etiam nunc nobis sunt occulta, vt minime videantur, minime cogitentur, per aliquam occasionem postea elucentia? non mutatis nobis, sed mente irradiata? Sic occasio pudoris & erubescentiæ fuit peccatum, manente eadem humana natura, sola non manente conscientia. Sæpissime euenit mihi vt ad quam essem antea rem veluti cæcus, subito per aliquam occasionem expergiscerer. Recordare in Euangelio quãdo in fractione panis aperti sunt oculi discipulorum, & cognouerunt CHRISTVM. Sic illi antiqui fracto & gustato pomo, lapsi in peccatum, omnia mala cognouerunt, primum nuditatem, tum omnia deinceps mala. Cognitionem nuditatis vocat theologia scientiam boni & mali: non quòd illic bonum fuerit, sed quòd cum cognitione mali & nuditatis, vtriusq; sit coniuncta notio. Tum more quodam suo vocat illam nuditatis cognitionem scientiam boni & mali, propterea per similitudinem paruulorum. Qui cùm incipiunt erubescere & tegere nuditatem, bona & mala dicuntur agnoscere. Donum autem Dei erat illa ignoratio nuditatis, *Nuditatis cognitio quid.*

I

idem faciebat vt ne eam agnoscerent, qui fecit vt discipuli, quibus cum tandiu vixerat, sed D
non cognoscerent. De quibus postea. Tres igitur sunt sensus arboris sciendi bonum & malum, sed eodem concurrentes. Dicitur enim, quia per eam sciendum esset, bonúsne an malus, parens an spernens, fortis & constans, an imbecillus homo. Dicitur etiam quia per eam cogniturus esset homo, quantam iacturam fecisset, quantum præmium amisisset, omnibus in se ruentibus malis, fugam omnium bonorũ, mala cum mortalitate & maledictione, bona cum immortalitate. Dicitur tertio, quia per degustati fructus occasionem cognouerunt se esse nudos, amissa scilicet puritate, & quadam synceritate, à Deo largita, à peccato sublata. Et vt ait Eusebius, ἀπὸ τοῦ γυμνάσιον τῆς ὑπακοῆς, καὶ τῆς παρακοῆς αὐτῷ δίδοσθαι οὕτως ἐκλήθη. Sic appellata est arbor, quòd homini exercitationi obediendi, aut nõ obediendi data esset. Idem Theodorus & Seuerus qui bonum & malum, obedientiam & inobedientiam interpretantur, & vt aliquis locus testis est & signum alicuius facinoris, sic horum fuisse signum eam arborem. Sicut Galaad: id est tumulus testis, & puteus iuramenti. Et sicut lex lata Iudæis vocata est mors non natura, sed ex præuaricatione. Arbor erat probandi, quod siletur, sicut alia pleraque in omni hoc libro, tantum manifestioribus relatis, prius nudi non erubescentes, postea lapsi gnari nuditatis facti & pudibundi. Sed minimum id in hac arbore, magnáque mysteriorũ pars reticetur. Sicut inspirasse per nares, & spiritum humanum infudisse. Dixit enim quod esset manifestius & certius. Alioqui totum spiritum, animámque viuentem non declarauit, minima pars est inspiratio: Sic cognitio boni & mali relata est ad nuditatem tantum, cognitam pomo gustato, cùm latius tendat hæc cognitio, & hoc ma- E
lum Omnes autem hi sensus inter se conueniunt, implicati mutuo, sicut arboris alicuius propagines. Nam Mose more suo, compendiose loquente, solámque cognitam nuditatem proponente, sapientes cognouerunt, hominem fuisse probatum, in virtute an vitio existeret, & hominem suam infelicitatem probasse, cum qua cognitio quidem nuditatis est secuta, sed & alia multa quæ poterunt prudentes intelligere. Symbolum quidem totius infelicitatis, fuit cognitio nuditatis cognitio boni & mali, cognitio auté nuditatis, fuga synceritatis. Quæ breuibus scripta, sunt cogitatione & tatione euoluenda.

Arboris scientiæ boni & mali triplex sensus.

Et fluuius egrediebatur de loco voluptatis, ad irrigandum paradisum, qui inde diuiditur in quatuor capita.

HÆc quoque ex his sunt, quotum perdifficile sit, probabilem, naturalémque non coactã aut commentitiam afferre rationem. Quomodo scilicet concors theologia, cum historia possit ostendi, vt perhibente historia, quæ vera terum dicitur cognitio, diuersas origines inter se dissitas, habere hæc flumina, ex vno loco fluere dicantur in theologia. Tres igitur loci in hac descriptione paradisi inducuntur à Mose, oriens, Heden, hortus, seu paradisus. Oriens locus vniuersalior, Heden particularis, minus particularis hortus ipse. Atque in oriente aut ab oriente, erat Heden, in Heden erat hortus. Si locus igitur vniuersalis erat oriens, ab hac necessario parte erat regio Heden. Ac licet variatis habitationibus, varietur ortus & occasus: in diuinis litteris tamen, quæ ab Ægyptiis & Iudæis scriptæ sunt (Ægyptium dico Mosen, quia natus & educatus sit in Ægypto: Iudæos autem, qui postea ipsam F
Iudæam tenuerunt) oriens appellatur id quod etiam apud sctiptores profanos ex parte dicitur oriens, Arabia, Persis, Babylonia, Mesopotamia. Iob igitur, qui fuit Arabs, adnumeratur inter filios orientis quos superasse diuitiis dicitur. Et mare salis, quod mare mortuum, ab aliis lacus Asphaltis, ponitur pro parte orientali Iudææ qui concremata & euersa fertili regione, erupit. In libro Numerorum describitur terra Iudææ, quibus terminis esset inclusa: pars meridiana ponitur à solitudine montis Zin, quæ est Arabia deserta, ex parte sabulo & montibus infrugiferis & asperrimis horrida: pars orientalis, quod Hebraice kedma, est mare salsissimum. Atque tametsi alii termini orientis censeantut, non adduco tamen nisi notiores. Iosue quoque cap. xv. Mare salsum, idem scilicet lacus, est terminus orientalis. Iudicum quoque cap. vj. Vicini Amalek & Madian dicuntur filij orientis. Erat autem Amalek in Palestina, Madianitæ tenebant Arabiam, vnde portabant aromata in Aegyptum. Eodem loco Ismaëlitæ tales fuisse dicuntur. Tertio quoque Regum, dicitur sapientia Salomonis præcessisse sapientiam filiorum orientis, & Aegyptiorũ, fortasséque primos innuit Magos Persarum. Esaiæ quoque cap. viij. Aram quæ ex Hebraico dicta est à Græcis & Latinis extensa dictione, Armenia, censetur ab oriente. Sequenti capite Palestini cum filiis orientis adnumerantur, Idumea, Moab, Amon. Item Hieremiæ cap. xlix. prædicatut sapientia Theman. Erant enim astronomi & harioli, vnde

Oriens in sacris litteris.

Balaam

A Balaam de Armenia habitans iuxta Euphraten. Ibidem dicitur, surgite & ascendite ad Cedar, & vastate filios orientis. Cedar communiter ab Hebræis dicitur Arabia. Ibiq, fit mentio de tabernaculis & tentoriis & camelis, quibus ea potissimum vtitur natio. Ezekielis cap. xxv. minatur traditurum se Amon filiis orientis, vicinis scilicet, quibus caulas & pecora attribuit, adnumerantúrque ibidem filij orientis cum filiis Amon. Eiusdem cap. xxxix. Orientē maris memorat, quasi sinum Persicum. Gen. quoque cap. xxix. dicitur Iacob profectus in terram orientalem, proculdubio profectus est in Aram, id est Armeniam, siue Mesopotamiam, vnde & flumen transiuit. Trans flumen autem habitauerunt patres, & ad eorum stirpem missus est Iacob ad Laban. Nam in Mesopotamiam Syriæ, Hebraice Aram naharim, id est Armeniam fluminum, iubetur ibidem à patre proficisci, Genes item cap. xxv. cùm nati essent è Cetura alij filij Abraham è quibus erat Madian & Epha, dicitur eis dedisse pater Abraham, partem ad plagam orientalem, Hebraice ad terram Kedem. Ex hac terra cùm ibi multiplicati essent, post diluuium, profecti sunt in Senaar, id est Chaldæam, & Babiloniam ij, qui ædificarunt turrim. Quorum superius describit catalogum, è quibus erat Euilat, & Iobab. Terram autem Euilat dicitur Phison primus fluuius Eden circumire. Iobab autem erat in Arabia, de cuius prosapia fuit Iob. Ex quibus testimoniis sub vnum aspectum collocatis sine vlla dubitatione pronuntiandum est. Eden regionem paradisi quæ inter regiones orientis censetur, esse regionem attingentem Arabiam, Mesopotamiam quæ aut maxime, aut solæ penè dicuntur orientales. Quod etiam & locus vniuer-
B salis & particularis, & fluminum descriptio constanter affirmant. Primum quòd kedem, id est partem orientalem, in Arabiam, Persida, Mesopotamiam, Armeniámque inferiorem, obuersam vbique à theologia prædicatur, In palestinam quoq, & Ismaëlitas, & Idumæos. In quo etiam nostri consentiunt autores. Siquidem poëtæ, Nabathæa regna, quæ vero nomine Nabaioth dicuntur, in ortum collocant. Totumque orientem consentiens diuinis litteris sic comprehendit Ouidius,

Cedar, Arabia.

Eurus ad auroram, Nabathæáque regna, recessit,
Persidáque, & radiis iuga subdita matutinis.

Ouid Metam. 1.

Sunt autem Nabathæa regna in Arabia, de quibus & Geographi multa, & nostri. Tenemus ergo locum vniuersalem, vt è manibus elabi vix possit. Vt autem hæc melius intelligantur, & quid in diuinis litteris sit oriens, & eorum persuasio non recta innotescat, qui remotissimas ab hominum habitatione, paradiso attribuunt partes, eas orientem dici à Mose putantes, sciēdum est, duplicem esse partem orientis, alteram celebrem, notam, cuius omnes sunt, præcipue sacri libri commemoratione pleni, habitatam, hominibúsque frequentem vt primum à Noë facta est in diuersas terras filiorum distributio. Hæc vt dixi est Arabia, Chaldæa, Babylonia, sinus persicus. Altera autem pars orientis obscura, ignota, præcipue scripturæ sacræ, quicquid vltra Babyloniam iacet, versus orientem, Persis, India intra, & extra Gangem. Hunc inquam orientem neque à filiis Noë habitatum, nec vsquam in catalogo gentium, primorúmque colonorum descriptione, dico cōmemoratum, vt remotio-
C rem à Paradiso, & quo genus humanum, propter distantiam, nōdum peruenisset. Sicut nec in libris Mosis, & in catalogo inuenies Italiam, Hispaniam, Germaniam, Galliam. Nam hæ nationes ab illis ipsis quæ in catalogo censentur, post multa sæcula descenderunt, diffundente sese paulatim & veluti stagno crescente, humana prole. Quare quod à scripturis sacris perhibetur, & verissimum fuit omnium gentium principium continetur intra extremum occidentem, & extremū orientē. Intra Persida, Indiam Gangeticam ab ortu, ab occasu maximam partem Europæ & Aphricæ. Sciantq; omnes primam habitationem, principium quoque & natales generis humani fuisse in oriente celebri ac noto, id est, cis Indiá, Gangem, Susianá, Persida, eo loco qui appellatus est Kedem, quod fuit nomen vnius eorú, qui gentem Arabū creauerunt, à quo totus oriens, vicinæq; regiones sunt nomen sortitæ. Nati autem in Armenia, aut propinquis Armeniæ locis, homines sensim totam terram repleuerunt, sed primum vicinas regiones, id est Assyriam, Mediam, Babyloniam, Arabiam, Syriam, Ac quasi in orbem in quodam veluti centro ac meditullio nati se diffundebát. Nati quidem sunt in Eden regione quam peragrant duo cunctis scriptoribus cantatissima flumina Euphrates & Tigris. Inde ante diluuiú alij in ortum, alij in occasum, in septentrionē alij, cæteri in meridiem abierunt. Non tamen procul inde prisco illo tempore. Ac secundus homo, omnium hominum primogenitus Kain abiit ad orientem, versus scilicet Babyloniam, & Persida, non quidem procul à patre. Qui & ipse in oriente vbi & paradisus,

Orientis duplex pars.

quasi non procul à paradiso, licet eiectus è paradiso. Post diluuium magna facta sunt diuortia, superstite Noë, plus trecentis annis, & nepotes quàm maxime late in omnes partes diffundente. D Tres autem, tanquam tres humani generis fontes, liberos suscepit Noë, quorum maior Shem eos genuit qui Septentrionem tenuerunt, Iaphet populos orientis, Cham meridianos. A quibus extremæ mundi post multa sæcula, vicinæ primis illis ætatibus regiones sunt repletæ. Oriens igitur in theologia, quæ hanc descriptionem catalogúmque gentium, & principium & propagationem respicit, est omnis Arabia, & quicquid Arabiæ adiacet. Hinc Magi venerunt ab oriente, his scilicet Arabiæ, Chaldææq; locis. Quare locus paradisi vniuersalis oriens, non insolens, aut vlterior ille paucis incognitus, aut vllus oriens vltra lunam, solísque vias, habitatissimus & nominatissimus in scripturis. Vtique igitur & regio paradisi inclusa cum oriente, habitabatur, habitatúrque præcipue. Adeo enim hæ regiones habitatæ, vt hæ primæ expertæ consuetudinem humanam fuerint. Hæc de vniuersali loco, particularem flumina nobis ipsa demonstrabunt circumeuntia terras Euilat, vel vt Hebraice, חוילה Chauila, & Aethiopia, Hebraice כוש Cus. Tum Tigris & Euphrates, primúmque nosse oportet.

Fluuius Paradisi. Cùm dicitur, Et fluuius egrediebatur, vt demonstretur cum historia consentire theologiam, hortum seu paradisum fuisse locum particularem in Heden. *Eden.* Locum credo non magnum, sed tamen spatiosum. Eden autem vnam regionem puta trecentorum millium passuum. Veniebat igitur in Eden aliunde maximus fluuius, ab Eden manabat in paradisum, irrigato paradiso, & in quatuor omnes distributus, ibat in diuersas partes. Quocirca cùm E ait: Egrediebatur de Eden: non ortum designat, neque fluminum manationem ex Eden, neque dicit in Eden flumen nasci. Exeunt enim Tigris & Euphrates de monte Tauro, dehinc per plana feruntur vsque in sinum Persicum. Inde igitur longo tractu, ab origine sua fluuius remotus, influebat Eden in Mesopotamia: Ibi cũ paradisum inundasset, erat enim ducenta stadia patens, exempli causa, paradisus, diuidebatur in diuersas partes. Proposui superius exemplum notum & oculatum, nostrisque hominibus clarum de nemore, nec potest esse accommodatius. Nam Padus antea nemus illud opacum quàm stringat, maximus est fluuius labens ex Apennino centúmque amnibus auctus pleno alueo festinat in sinum Adriaticum: Anteaquam attingat paradisum, in duos amnes scissus, in meridiem altero, altero in ortum contendit. Is qui Ferrariam petit, nescio quo casu an arte potius propè supradictam vrbem in duas alueos distributus cingit paradisum, dehinc redit in seipsum, efficiens rursum, non procul inde, duo flumina, inter se plurimũ dissita. Tale quiddam efficiebat in Mesopotamia fluuius natura, & ad morem cæterorum fluminum. Quòd si non esset nunc eadem fluminum distributio, norimus non flumina modo, sed etiam maria & fontes & paludes, lacúsque mutasse sæpe sedes, ipsósque amnes sæpe alueum variasse, sæpe plura capita, sæpe pauciora habuisse. Refert Polybius, vt isto nunc sim exemplo contentus, suo tempore Padum duobus hostiis in mare inferri. Ex quo manifestum est, tertium alueum, quo nunc nauigatur Rhauennam, post illud tempus accessisse. Nam cùm magnas extra alueum eruptiones faciat Padus, quod etiam Geographi perhibent de Euphrate, fieri potuit, vt vna fuerit eruptio. F quæ vsque ad mare continuata, deinceps eundem, quem cepisset, cursum semper tenuerit. Quamobrem cùm magnus quoque esset fluuius, qui de monte Tauro, vel superius oriens, in se omnes circumuicinos amnes reciperet, eum delatum per latissimos Mesopotamiæ campos, idem multo magis fecisse quod nunc Padus, eo necesse est, quo est Pado incredibiliter maior, Tigris & Euphrates quæ maxima sunt flumina. Nam & si Tigris videatur aliam quàm Euphrates habere originem, propinqui tamen fluentes, paulopost inter se coëunt, vt vnus locus vtrisque ascribatur. Clara est igitur tota ratio, tenemúsque vniuersalem & particularem locum paradisi. Tenemus etiam concordiam Theologiæ cum historia. Non enim egressus iste qui est in descriptione Mosaica, significat ortum, neque laborauit Moses horum fluminum originem ostendere, sed cùm esset paradisus locus amplus in Eden, regione lata, ab ea docet venisse ad paradisum maximum flumen, quam vbi attigisset, diuidebatur in plures partes. Effeceratq; volente Deo natura necessario, vt locus quidã beatissimus ac felicissimus esset inter hæc flumina, à quibus intus & extra, passim irrigabatur. Eoq; arbores paradisi sunt in scripturis cantatissimæ, quorum proceritati ac viriditati, maximi ac florentissimi reges comparentur. Non recedamus ab oculato insigniq; exemplo, padus nõ facit vsquam has alueorum, amniumq; distributiones, nisi ab Apennino vbi oritur, remotissimus, & iam mari propinquus. Sic in Mesopotamia,

Mesopotamia, quæ est multipliciter campis Italiæ Apennino subiectis, latior, non fiebat fluminum, nisi distantissime ab origine, partitio. Diuisio duobus modis potuit fieri, vt vel maximus fluuius vbi paradisum efficeret, in quatuor alueos distribueretur, inter quos ipsa paradisus floreret, in rtes quasi partes diuisa, quatuórque quasi riuis irrigata, qui inde in diuersas partes cōtenderent, aut primum in duas partes, paulo autē inferius diuidebatur vterq;. Aut quod post dicetur, duos amnes magnus facit Euphrates Phisontem, & Gehonem, proficiscénsque vlterius iungitur cum Tigri, qui & ipse bibens aquas Euphratis, cum Euphrate in eadem regione memoratur. Atque id quod ait Moses. Qui inde diuidebatur, potest aut ad paradisum, aut Eden referri, vt in regione quidem fieret diuisio paradisus ab vno istoru m irrigaretur. Hinc locus dictus Eden, quasi voluptas, fertilis, fortunatus, plenus pascuæ & amœnitatis, plenus fructuum, vbi & nata animalia facile nutriri herbarum fertilitate, & homo fructibus affatim expleri poterat. Quibus declaratis ad ipsa flumina, quibus omnia dicta facilius noscentur, accedamus.

Nomen vni Phison, ipse circumit omnem terram Euilat.

HÆc flumina non cognita, totam descriptionem paradisi & locum obscurabant. Atque in opinionibus superiorum, Hebræorum, Græcorum, & Latinorū nihil fuisse certi declarat varietas ipsa sententiarum. Nostri passim arbitrantur Phison esse Gangem: Quidam Hebræorum Nilum, quos citans Rabi Moses Maimon ait, Et secundum priores Phison est *Phison flumen.*
B Nilus Ægypti, qui circumit omnem terram Chauilæ huius, inde super faciem totius Aegypti extensus influit mare magnum ad Alexandriam. Alij ausi sunt hac tempestate dicere Indum Phison, Gangem Gehon, qui de monte Caucaso oriantur. Eóque ad montem hunc, paradisum constituerunt. Quod non sacris litteris modo, sed etiam naturæ est contrarium. Est enim illic locus frigidissimus, vt neque Adam nudus illic versari, neque pecora & arbores nasci facile potuerint. Tum locus est, quem nusquàm scripturæ agnoscant. Refragatur etiam Euphrates & Tigris, qui procul à Caucaso & oriuntur & fluunt. Nec satis erat duorum fluminum origines habere concordes, oportebat & aliorum duorum ortum conciliare, & alia videre consequentia. Nam & illud eos fefellit, quòd Euilat crediderunt esse & dici Indiam, secuti videlicet persuasiones aliorum. Nos autem probabimus Euilat non esse Indiam. Rabi Salom est vnus borum, quos citat Moses, Nilum dicens esse Phison, dictum ab Hebraico [illegible] pasa, id est excrescere, inundare: id autem facere cum primis Nilum in Aegypto. Atqui si hoc esset, non dixisset, Ipse est qui circumit omnem terram Euilat, sed potius, omnem terram Aegypti, quod sæpe de Nilo in theologia dicitur. Eucherius noster, vide quàm recte, Phison ait est Ganges, qui nunc est Nilus. Nos autem tempus fuit cum auxilio diuino sperabamus ambiguitatem sese in his fluminibus offerentem, posse dissoluere. Itaque nunc si pro diagrammate reperto dicitur Pythagoras amplissimum fecisse sacrificium, multo maiores decet nos habere gratias, quòd duos fluuios Phison & Gehon aut deprehendimus, aut proxime ad eos accessimus. Obscurabat autem paradisum quòd Gehon quem Nilum, multi propterea quòd omnem terram Aethiopiæ obire dicitur, putare cogebantur, fluit à meridie, paradisus ab ortu situs est. Tum videbat ratio fieri non posse, vt distantissima flumina, vnum locum alluerent. Nos igitur obseruatis regionibus quas hæc peragrare flumina dicuntur, docemus neque Phison esse Gangem, neque Gehon Nilum. Non potest enim in scriptutis sacris esse mendacium, aut à vera historia discordia. Euphrates & Tigris à septentrione, Nilus à meridie, quomodo vnius loci flumina? Primum ergo dicimus Phison, Gangem esse non posse. Ganges vltra Persida, vltra Parthorum montes per campos Indiæ decurrit, ille nascens in paradiso necessario adiacet duobus. A Mesopotamia, ab origine duorum ad Gangem, latitudo fermè viginti graduum: Quomodo vno in loco? [illegible] Mesopotamiæ, Arabiæq; adiacere. [illegible] tametsi duo Chauila fuerunt, hunc tamen, cuius regionem [illegible] Phison, constat esse filium Iactan. Nam fratres Sabæ, qui nationem Sab[illegible] Arabum condidit, fuit Ophir, quæ memoratur inter regiones aut insulas [illegible] maris rubri: fuit Iobab, vnde Iob Arabs, éstque regio Arabiæ, Nominibus virorum primorum colonorum, terris & prouinciis nuncupatis. Credendum igitur fratres propinquas habitationes tenuisse. Habitatio quoque Chauilæ pon[illegible] à Messa, regione Arabiæ, Mesopotamiæ adiacente. Ergo inter Arabas, Chauila. Tum aurum quod in isto flumine perhibetur nasci optimum, testatur regionem propinquam Ophir, vnde

tempore Salomonis aduehebatur aurum. Hinc etiam aromata, aromata autem in Arabia. D
Ergo vicina Arabiæ Eden. Nam apud Ezekielem cap. xxvij. nominatis negociatoribus deferentibus in Tyrum merces nominantur negociatores regionis paradisi Eden, dicuntúrque portasse aromata, lapides pretiosos his verbis. Venditores Saba, & Rema, ipsi negociatores tui, vniuersis primis aromatibus, & lapide pretioso, & auro, quod proposuerunt in mercatu suo, Charan & Cannæ, & Eden negociatores Sabæi. Sic enim habet Hebraicum, pro eo quod nostra habent negociatores tui רכלי שבא negociatores Sabæi. Ecce negociatores Sabæi, negociatores Eden. Ecce aurum, in flumine paradisi nascens, omnia beatitudinem, opulentiam, fortunámque loci testantia, Et nomen felicis Arabiæ respondens, Eden voluptati. Hedoni, Græce ἡδονῇ. En & arbores paradisiacæ vitales. Sic & Græcum σέβεσθαι, Sebesthæ, id est colere venerari, à Saba, quòd ibi esset thus, quo Deus colitur, & à diuinitate regionis.

Solus thurea virga Sabæus. Ac forte Canne vna adiacentium prouinciarum Heden, dicta est quòd canna sit calamus aromaticus, licet Canna per coph scribatur apud Hebræos: Sed caph & coph, vt nominis, sic transitus affinitatem habent. Auri igitur & lapidum pretiosorum, tantum in isto flumine Phison commemoratio, arguit ibi paradisum esse, vnde postea docuit theologia afferri aurum. Ac Bdelium incunctanter asserendum esse vnionem seu margaritum, crystallum nulla ratione, aut arborem aromaticem, in fluminibus non nascentia. Et hic de lapidibus sermo est, Attestantur aliquot Hebræi, suffragatur mannæ similitudo, quo exemplo vidi postea quosdam Hebræos vti. Atheneus item multis in E
locis perhibet nasci margaritum, è quibus vnus est, vbi sunt flumina paradisi. in Armenia, Babilonia. τοῦτ᾽ ἐστὶ ἁδρὸν καὶ προμήκες, ἔχον ἐν αὐτῷ σάρκα καὶ μεγάλην. Idq; margaritum est ingens, oblongum, & in eo carnis plurimum. Plinius insulas Cascandron & Tylon in sinu Persico vbi erumpunt flumina paradisi, quæstuosas margaritis esse perhibet. Quod autem vertit onychinum, lapis est ad similitudinem vnguis, à quo & dictus. Chaldæus dixit Burla, id est berillum, Septuag. πράσινον prasinon, porraceum, quasi hoc ipsum quod & Chaldæus. Rabi Moses lapidem album, id scilicet quod & Hieronymus, Aquilam & Symmachum secutus. Talis enim fere est onyx. Retulit igitur hæc Moses ad sua tempora, cùm adhuc regio paradisiaca ferret aurum, lapidésque pretiosos. Temporéque Salomonis perseuerauit. paradisus igitur ante hominem exortus, à fluminibus, quibus natus erat, alebatur, irrigabatur, vegetabatur. Flumina præstiterant, vt nemus opacum ante natum hominem, omnigenis plantis humore fluminum, & calore regionis vehementi fertilissimum surgeret. Phison ergo est Hebraicum nomen, sonátque incrementum, exuberantiam, fœcunditatem, nascens ex Euphrate, vna quasi ex eo eruptio, vnus alueus versus Arabas Chaulateos proficiscens.

Nomen fluuio secundo Gehon ipse est qui circumit omnem terram Æthiopiæ.

Regionem paradisi clamant rationes, & theologia esse orientalem, tria flumina deprehendimus orientalia, Euphraten, Tigrin, Phisontem: liquido igitur Gehon non est Nilus meridionalis, nascens ad montes lunæ, & per catarractas delapsus, alluensq; Ægyptum, F
mare Ægyptium influens: Illa autem mare oceanum, ad sinum Persicum. Tum si Gehon est Nilus, cur quod maxime memorabile, non dixit eum circumire Ægyptum, quam non solum peragrat, sed etiam inundat totam? Cur non dixit. Iste est qui circumit omnem terram Aethiopiæ, & Aegypti, aut Aegypti tantum? Alius ergo Gehon quàm Nilus, particularis eruptio ab Euphrate. Probóque & Gehon esse Iudææ propinquum, & Aethiopiam in libris Mosis & apud cæteros scriptores esse, non illam solum meridionalem, sed etiam aliã quandam orientalem. Est igitur duplex Aethiopia, vt Homerus antiquissimus vates, & consentanea diuinis litteris sæpe canens, locupletissime testatur:

Gehon non esse Nilum.

Aethiopia duplex.

Homer. Odyß. α.

Αἰθίοπας τοὶ διχθὰ δεδαίαται, ἔσχατοι ἀνδρῶν,
Οἱ μὲν δυσομένου Ὑπερίονος, οἱ δ᾽ ἀνιόντος.
Aethiopes extremi homines, geminique coloni,
Nanque sub occasum hi degunt, aliique sub ortu.

Homerus ait alios Aethiopes vergere in occasum, alios in ortum. Qui sunt enim alij occidentales Aethiopes, nisi quos peragrat Nilus, fluuius sub occasu hyemali, feréque vlterius exoriens? Hæc Aethiopia Libyæ est, maximũ latus totius Aphricę. Eáque est Aethiopia in qua degunt Christianissimi hominum, sicut olim optimi omnium ethnicorum, quippe ad quos libenter Deos diuerterentur. Alia est Æthiopia orientalis, alterũ videlicet latus. Finduntur

Occidentalis.

Orientalis.

duntur

Aduntur enim duo latera à mari rubro, introeunte in terras,& pene mari mediterraneo sese
associante,alterúmque cadit in ortum, alterum in occasum, inter quæ labitur sinus Ara-
bicus,ab alijs mare rubrum appellatum. Quo fit vt ob propinquitatem, solo enim mari di-
uiduntur,vtrique dicti sint Æthiopes. Quod etiam Strabo testatur, hos ab Homero dictos
orientales Æthiopes asserens. Vide igitur quam bene declaretur per Homerum Moses:
Moses omnésque alij scriptores sacri, testantur paradisum esse orientalem, Homerus mon-
strat quosdam orientales Aethiopas. Hos igitur, non illos circumit Gehon. Ideóque is non
est Nilus, quippe qui occidentales & meridionales Aethiopas circunfluit. Deinde quod
clarius est, refert Rabi Dauid nominum Hebraicorum interpres in suo cornucopiæ, eosdé
esse Aethiopas, Madianitas, & Ismaëlitas. Claret autem è sacris & profanis scriptoribus,
Hos esse Arabas, Madiam & Epha filij Abraham ex cócubina, quos pater adhuc superstes,
dicitur à filio Isaac separasse ad plagam orientalem. Ergo Madianitę orientales, qui & cum
Ismaëlitis adnumerantur. Et Gen. cap. XXXVII. dicitur, Vendiderunt eum Ismaëlitis: *Madianitæ*
Tum addit, Madianitæ vendiderunt Ioseph in Aegypto. Ex quo videmus Madianitas esse *Arabes.*
Arabas, qui deferrent in Aegyptum aromata, & è Palestina, vbi emerant Ioseph, profici- *Ismaëlitæ*
scerentur in Aegyptum. Aperte autem Ismaëlitæ sunt Arabes. Iam vero concordat & hoc, *Arabes.*
quòd vxor Mosis, filia Ietro sacerdotis Madiá, dicitur fuisse Aethiopissa, Hebraice Cusith.
Erat ergo de Madian. Quasiq; hoc loco apud Mosen cùm dicitur, Ipse circumit omnem
terram Aethiopiæ, intelligendum est, omnem terram Madian. In oratione quoque Ha-
B bakuk, cùm dicitur, Vidi tentoria Aethiopiæ, turbabantur pelles terræ Madian, Duo ex-
pressa indicia eorum quæ diximus colliguntur: primum quòd memorat simul Madian &
Aethiopiam, ex quo superiora confirmantur, tum attribuit pelles & tentoria his gentibus, *Schenitæ*
quo claret hos esse Arabas Shenitas, id est sub pellibus aut tentoriis degentes. Shenitæ au- *Arabes.*
tem Arabes adiacent Mesopotamiæ, imò pars eorum in Mesopotamia est, ad paropota-
miam. Tum in Psalmo cùm dicitur, Ecce alienigenæ & Tyrus, & populus Aethiopum hi
fuerunt illic. Aspicimus gentes vicinas ab eo comprehendi, & pro alienigenis semper in
Hebraico est, Palestini, quos Septuaginta transferunt ἀλλοφύλους. Omnia igitur clarent.
Nam Chauila, quæ corrupte Euilat regio primi fluminis Phison, est propinqua Sabæis: Ma-
dianitæ vero erant Sabæi, & ex Arabia. Hic quoque circum sunt Euphrates & Tigris. Nam
Tigrim expresse dicit Moses ferri per Assyriam à parte orientali, cùm ait, Ipse vadit con-
tra Assyrios, Hebraice Kidmat Assur, plagam orientalem Assyriæ: idq; etiam Strabo &
cæteri: præterea suspicatos etiam Septuaginta interpretes Aethiopiam dici latus maris *Psal.73.*
rubri quod vergit in ortum, attestantur hi loci. Vbi dicitur in Psalmo, Tu confregisti ca-
pita draconis, dedisti eum escam populis Aethiopum. Pro dracone Hebraice Leuiathan,
piscis ingens. Figurate innuit Pharaonem in mare demersum, & ad littora cum omni exer
citu eiectum. Eiectus autem est in eam littorum in qua erant Hebræi. Erant autem ad la-
tus orientale versus Palæstinam, & montem Sina, qui in Arabia. Huc canit eiectum piscē
ingentem, superbum, datúmque in escam populis Aethiopum. Ac quanquam pro Aethio-
C pibus in Hebraico sunt ציים Ziim, exusti, squallentes, sitientes, signátque populos Arabiæ
incultæ, Septuaginta tamen eos crediderunt esse & dici posse Aethiopas. Similiter alio in
Psalmo quo dicitur: Coram illo procident Aethiopes, sunt item pro Aethiopes, Ziim. *Psal.71.*
Canit autem Psalmus, venturos de Saba populos aurum & thus deferentes. Appellátque
hos Aethiopas prædicens eos regem adoraturos. Sic Magi sub Christo venisse dicuntur ab
oriente, aurum thus & myrrham deferentes. Tria congruunt cum paradiso & Aethiopia
irrigata à Gehon prædicuntur Aethiopes venturi ad adorandum regem. Vbi venerunt, di-
cuntur Orientales, portasse aromata, ex quo erant Arabes, qui idem & Aethiopes in psal-
mo dicebantur. Tum erant Magi, Magorum autem patria fuit Babilonia, Chaldæa, Persia, *Balaham.*
Mesopotamia. Nam Balaham Magus dicitur habitasse super flumen filiorum Amó, Chal-
dæúsque interpretatur Euphraten, & Hebræi subscribunt. Aramæus igitur erat, siue Me-
sopotamites. Aurum quoque allatum, auriferum paradisi flumen demonstrat. Tres locos
de auro perhibentes conferas. Chauila in Genesi propter flumen Phison producit aurum
optimum. Aurum in libris Regum aduehebatur sub Salomone, de Ophir, qui fuit frater
Chauilæ. In Euangelio venientes ab oriente Magi portant aurum. Omniáque inclinant in
Arabiam, siue Arabiæ vicinas regiones, & omnia in orientem vniuersaliter, particulariter
in regiones fluminum paradisi, quas esse propinquas quia flumina ab inuicem separantur,
necesse est. Nulla denique superest dubitatio quin Aethiopia in sacris litteris, sit Arabiæ

propinqua. Dicitur enim II. Paralipo. XXI. Suscitauit ergo dominus contra Ioram, spiritum Philistinorum, & Arabum, qui confines sunt Aethiopibus. Hebraice Cus. Ecce Palæstini, Arabes, Aethiopes vicinæ nationes. Ergo fluuius Cus. fluuius Arabiæ propinquus. Quibus rite examinatis, probeq; discussis, cognoscimus Aethiopes non solos esse meridionales & occidentales, sed in diuinis litteris potius orientales. Quoniámque sub Ezechiele negociatores Heden vendebant aurum, lapides pretiosos, & odores, quæ sunt à Magis oblata, cognoscimus, quasiq; manu tenemus paradisum. Inde & Magos venisse, Inde Sabæos, & Arabes opulentos: reginam Sabæ, quæ quòd de genere Magorum sapientumq; erat, desiderauit audire sapientiam Salomonis, voluitque eum tentare in ænigmatibus. Et quia Sabæa erat & prope regionem paradisi tulit aromata, aurum, gemmas, quæ sub Ezechiele in Tyrum è regione paradisi Heden aduehebantur. Eóque forsan hæc natio cæteris melior, quòd propinqua paradiso, & humanum genus natum ibi & propagatum, & audita vox tot annis primorum parentum, tum ad cultum posteritatem inflammantium, tum mysteria multa tradentium. Hinc Homerus fortasse, scriptor antiquissimus, in quo magnæ sæpe vestigia sapientiæ deprehendimus, fingit ad Aethiopas diuerti & epulari Deos, Sabæos videlicet istos pios & sapientes, & odoribus suauissimis altaria Deorum suffumigantes, quos odores Dij captantes, sæpe ad eos adeant epulaturi. Hoc Homerus dicens, certissime non occidentales, sed orientales Aethiopes innuebat, eóque statim apposuit discrimen, alios ad ortum, alios ad occasum sitos. Nam Aethiopia occidentalis paucis ab hinc annis habitata, vel cognita. Et suo tempore Hieronymus supra Nili catarractas omnia dicit fuisse plena serpentibus, & monstris. Nunc etiam squallet regio late multorum dierum iter, satyrorum gregibus, pantherarum, pardorum, horribilis, incolarum vero relatu à nobis audita. Ac quos Aethiopas minatur Esaias à Rege Babylonio euertendos, erant infra catarractas. Quibus declaratis ostensa est regio paradisi, & Gehon cæteris fluminibus adiacere. Ac forte Gehon iste est de quo liber Regum loquitur, Cùm de Rege Salomone vngendo pater præcipit. Et ducite eum in Gehon, & vngat ibi eum Sadok sacerdos, & Nathan propheta in regem super Israël. Quod suspicatus est etiam Rabi Abraham. Quanquá Chaldæus transtulit Siloë, & sequitur Nicolaus cum Rabi Salomone. Est, inquam, forte Gehon iste, ille paradisiacus. Nam Euphrates alter fluuius paradisi, attingit Iudæam. Erat enim vnus è terminis, quibus terra sancta claudebatur. Itaque & Gehon potuit ad aliquod aliud latus eam attingere, ibíque tanquam in finibus regni, reges vngi. Portò Gehon, Hebraice Ghibon, dictum est à Gacha, exuberare, erumpere, vt sonet scatentem, longéque manantem fluuium. Nec nos moueat quòd recentes Aethiopes, qui è regionibus illis interdum veniunt ad nostra loca, Nilum appellent Ghehon: sequuntur enim suspicionem cæterorum, propter in libro Mosis commemoratam Aethiopiam. Minus etiam quòd Septuaginta interpretes Shichor, id est Nilum, interpretentur interdum Gehon, Fuit enim eorum suspicio Gehon esse Nilum. Euphrates autem & Tigris etiam Hebræis notissimi. Tigris à velocitate vel animalis, vel quia lingua Persica & Medorum Tigris sagitta. Hebraice Kidekel, Chaldaice Diglath. Et Plinius locum vbi Tigris tardior fluit, ait appellari Diglito, qui & flumini dedit nomen apud Chaldæos. Vbi concitatior fertur, dici Tigrin. Euphraten Græci, quos sequitur diuus Ambrosius ab εὐφραίνω, lætifico, propter vbertatem, forte & ab Hebraico hu perath.

D (line 1, right margin) · E (line "annis habitata…", right margin) · F (line "tissimi. Tigris…", right margin)

Vt autem demonstratio sit perfectior, hæc iterum & quasi sub epilogo repetimus. Non solum non cogi nos quicquam enorme, & extra terras de paradiso fingere, sed eum penè à scriptura, quo sit in loco demonstrari. Si notissima sunt flumina Tigris & Euphrates regionem paradisi influentia, si duo alia flumina Phison & Ghehon sunt duobus his notis fluminibus propinqua, certe tenemus ipsam prorsus regioné, nulla re dissentiéte, nihil non mirabiliter congruente & concordante. Dico Aethiopiam regionem fluminis Phison non distare à Mesopotamia, imò adiacere, dico Chauilá similiter non distare, sed adiacere. Chauila propinquat adiacetq; Mesopotamiæ, duabus clarissimis rationibus. Dicitur in Genesi: Habitauerút à Chauila vsque Sur, quæ respicit Aegyptum. Cap. autem decimo, Chauila & Ophir fratres, & Sheba filij Iactan, dicuntur habere habitationé à Messa vsque ad Sepher montem orientis. Messa igitur vnus ex his qui Arabiam desertam occupauerunt. Ptolemæus quoque Messanos ponit in Arabia deserta, & Esitas, qui Vsitæ, vnde Iob Arabs de terra Vs, & in oriente. Ponit ibidem Théma, & Nabatæos iuxta Syriam. Si Messa ergo regio est in Arabia deserta, & ab ea vsque ad Sepher montem Babyloniæ habitauit Chauila,

Euilath, quam Hebræi Chauila, vbi sita. Messani. Vsitæ. Themma. Nabathæi.

profecto

Aprofecto intra montem & Messam est Chauila. Vt Messa sit occasus, mons ortus. Termini Messæ sunt à Chauila, termini Chauilæ sunt à Messa, ergo vbi Messa, ibi Chauila, Messa in Arabia vbi attingit Euphraten, teste Ptolemæo cum cæteris, ibidem ergo & Chauila. Sicque probatur neque Chauilam esse Indiam, neque Phison Gangem. Deinde probatur hanc esse regionem cum cæteris fluminibus paradisi adiacentem. Nam Strabo & Ptolemæus ostendunt Arabiam attingere Mesopotamiam. Et Syriam quæ dicitur Hebraice Aram, id est, Aramæa habet ab ortu Euphraten & Arabas Shenitas. Partem quę Mesopotamiæ hos Shenitas Arabas incolere. Et ipsa scriptura ait, Chauila & Sur, id est, Synam fuisse terminos habitationis filiorum Ismaël, scilicet Theman, Cedar, Nabaioth, & Massa. A quibus Arabum gentes exortæ sunt, Themanitæ, Cedareni, Nabatæi, Massanitæ. Et à Ptolemæo commemorātur omnes inter Arabes. Ergo istorum habitatio duos habuit terminos, Chauila & Sur. Non distat ergo Chauila à Sur, id est Syna, imò inter Syriam & Chauila sunt nationes Arabum. Ergo vna è regionibus Arabiæ est Chauila, vt videat eam sic posse describere. Chauila est regio orientis adiacens Mesopotamiæ, habens ab occasu Arabas Messanitas, à Meridie Aegyptum, ab ortu montes orientis Sepher, à Septentrione Assyriam. Altera ratio quæ palam demonstrat, quæ regio sit Chauila, & astipulatur his quæ diximus, est quòd inter gentes Arabiæ, qua parte contingit Mesopotamiam, Strabo censet hos populos Chaulatæos, Nabatæos, Agræos. Quis ergo non liquidissime perspicit Chaulatæos esse Chauilatæos, id est, prouinciæ vel regionis populum à Phisonte peragratæ? Hos Ptolemæus appellat Chanchahenos corrupte, imò vero non Ptolemæus, sed hi qui vera populorum, nationúmque nomina nescientes, ea vbique deprauarunt, sicut vocant Agarenos, Agræos, id est filios Agar. Et Armenos qui Aramei apud Syros dicuntur Strabone teste. Sunt ergo Chaulatei gens, vt ostendit Ptolemæus & Strabo, habitâs iuxta Euphraten. Sicq; videmus Geographiam cum theologia vndequaque concordem. Theologia demonstrabat Chauila esse regionem Arabiæ, id ipsum confitentur Geographi. Ex geographis quiddam clarius accedit, eos esse iuxta Euphraten, probe Nabatæos. Quod clare attestatur paradisum, eum videlicet fuisse locum, cuius flumina ibi inter se propinqua in propinquas regiones abirent. Quid quòd vicum nomine Chalaa in Arabia in locis pacatis, ad flumen Euphraten situm commemorat Strabo? quem videtur Ptolemæus appellare Calathua, corrupte certe. Est enim Ptolemæus apud Latinos mendosissimus.

Chauila regionis descriptio.

B

Ex his sequitur alia perspicua demonstratio de regione fluminis Gehon. Regio vocatur Cus, nostri transtulerunt Æthiopiam, nos ostendimus Aethiopiam vel Cus, esse & ipsam regionem Arabiæ. Etenim Madianitæ sunt Arabes, quia sunt iidem Ismaelitæ & Madianitæ. Ismaëlitæ autem sunt Arabes, ergo & Madianitæ. Madianitæ autem & Cusei sunt iidem. Nam vxor Mosis de Madian dicitur fuisse Cusea, & tentoria Madianea & Cusea apud Habacuc, demonstrant vnam & eandem hanc esse gentem, & demonstrat eam esse Arabas Shenitas qui à tentoriis vel pellibus, sub quibus degunt, sic vocantur. Vide igitur, quid sequatur. Prior ratio probauerat Chauila esse regionem Arabum Shenitarum, hæc ratio probat etiam Cuseos esse Arabas Shenitas. Ergo liquet Cuseos & Chaulatæos esse sibi propinquos, & facile in propinquas has regiones diuidi duo flumina paradisi. Ex quibus omnibus sequitur perfecta demonstratio, situs, fluminum, regionum, & ipsius regionis paradisiacæ. Vna est regio Heden quam quatuor circumeunt & influunt flumina, inde petentia propinquas terras, Tigris & Euphrates Mesopotamiam, Phison & Gehon Arabiam, hinc Cusæos, illinc Chaulatæos. Adiacent autem Mesopotamia & Arabia. Ac quanquam hæc duo posteriora flumina non commemorantur à Geographis, scito tamen eos maiora flumina celebrare, innumera minus insignia omittere. Phison & Gehon non inclyta, nec lata flumina suspicor esse, sed multo Tigri & Euphrate minora. Atque arbitror qui primum solus Euphrates est postea commisceetur Tigri, appellari primum Euphraten, deinde hunc ipsum mixtum cum Tigri, Tigrin dici. Ex Euphrate autem vbi Arabiam & Syriam attingit, duos amnes diuidi, quorū alter Chaulatæos, alter Cusæos præterfluat. sicq; fieri vt ex vno fluuio qui locum voluptatis allueret, fierent quatuor flumina. Primum Euphrates est ipse solus, qui idem postea cum Tigri commixtus, ibique nomen Euphratis amittens, ab incolis Tigris appellerur. Fit autem id in Babylonia supra locum qui dicitur Teredon. Proposui superius aliam quoque rationem. Antequam autem Euphrates cum Tigri misceatur, solus ipse duos alueos aut eruptiones faciens versus Arabiā proficiscitur, sicut Nilus multas habet fossas, multos efficit amnes. Septemplex est cùm in mare euadit.

Cus regio.

Madianitæ & Cusei sunt iidem.

C

Danubius item in multos amnes diuiditur, vbi ponto Euxino propinquat. Padus item non D
procul à mari sese in plures amnes partitur. Quorum vnus circumit omnem terram Rha-
uennæ, vt more scripturæ loquar, alter omnem agrum Ferrariæ.

Quibus positis addo quasdam coniecturas super regione paradisi, quam cùm in Arabiæ
finibus & Mesopotamiæ inuenerimus, dico non iniuria fuisse hic paradisum locum ferti-
lissimum, felicissimum. Triáque adhibeo super fertilitate & felicitate huius loci testimo-
nia. Primum Quintus Curtius hæc loca describens, & omnia quæ ad hunc locum attinent,
declarans, de Alexandro ab Arbella vico vbi superauerat Darium proficiscente Babylo-
niam hæc memorat. Euntibus, inquit, à parte læua, Arabia odorum fertilitate nobilis re-
gio, campestre iter est, inter Tigrin & Euphraten iacens, tam vberi & pingui solo, vt à pa-
stu repelli pecora dicantur, ne facietas perimat. Causa fertilitatis est humor, qui ex vtro-
que amne manat, toto ferè solo per venas aquarum resudante. Ipsi amnes ex Armeniæ
montibus profluunt, & magno inde aquarum diuortio iter quod cepere, percurrunt. Duo
millia & quingenta stadia emensi sunt, qui amplissimum interuallum circa Armeniç mon-
tes notauerunt. Item cùm Mediæ & Gordianorum terras secare ceperunt, paulatim in ar-
ctius coëunt, & quo longius manant, hoc angustius inter se spatium terræ relinquunt. Vi-
cina maxime sunt in campis, quos incolæ Mesopotamiam vocant. Mediam nanque ab
vtroque latere concludunt. Eadem per Babyloniorum fines in rubrum mare prorumpunt.
Hæc ille, Quibus & descriptionem & ortum & naturam, distantiam quoque inter se duo-
rum paradisiacæ regionis fluminũ cognoscimus. Fertilitatem item & fertilitatis causam. E
Deinde Arabiam inter hæc duo flumina odoribus nobilem, solo pinguissimo & vberrimo,
loca beata & paradiso vndequaque congruentia. Audimus Arabiam & Mesopotamiam
inclusas inter hæc duo flumina. Tum hæc ipsa inter se maxime propinqua in Mesopota-
mia, ex quo non solum qua ratione demonstrauimus regio paradisi ab his duobus irriga-
batur, sed etiam separatim ab vtroque intra & extra flumina iacens. Strabo quoque felicē
Arabiam testatur tertio libro esse intra Euphraten, partem videlicet eius extremam, non
eam quæ vergit in mare rubrum. Idem refert terram Nabateorum Arabum, omnium re-
rum esse feracem. Postremo hoc argumento, ait Arabiæ fertilitatem comprobari, quòd
Alexander qui totum orientem subegisset, Arabiam præ cunctis regionibus elegerit, in
qua regni sedem constitueret. Quanta sit item Mesopotamiæ & Arabiæ & Syriæ, id est
regionum, quas peragrant flumina paradisi affinitas sic demonstrat: Armeniorum, inquit,
Syrorum, Arabum natio, magnam præ se fert generis coniunctionem, seu linguam, seu vi-
uendi ritus, siue corporis lineamenta consideres, cùm maxime finitimi sint. Indicio est
Mesopotamia ex his tribus constituta gentibus. Et quos Græci Syros, ipsi Armenios &
Aramæos vocant. Hæc dicente Strabone, profecto videmus omnia rationi consentire, vt
his in locis sint flumina, locis & nationibus inter se propinquis. Idem, Mesopotamia, in-
quit, regio à multis fluminibus irrigatur, quorum maximi sunt Tigris & Euphrates. Idem
quoque Euphrates, ait effusiones, quæ Arabiam versus, & lacus & paludes efficiunt mari
Persico proximæ. Ecce eruptiones Euphratis versus Arabiam videlicet Chaulatæos, & F
Cusæos, quæ quidem in sinum Persicum deferuntur. Sic & flumina multa in Mesopota-
mia perhibet esse quam regionem dicebat è tribus gentibus constitutam. Plinius autem
ait scindi Euphraten, in duos alueos, læuo Mesopotamiam, dexteriore Babyloniam pete-
re vsque Vram, quæ Vr, in scripturis. Hi aluei possunt esse flumina paradisi. Has etiam pro-
ferò coniecturas paradisum in his esse locis. Siquidem propheta Amos intentans ruinam
Syriæ numerat loca & reges. Primum Damascum, tum campum Idoli, quod Hebraice
campum Auen. Deinde, Beth Heden, quod Hieronymus transtulit domum voluptatis.
Verùm Hebræi dicunt esse nomen loci: postea addit propheta, Et transferetur populus
Aram. Ergo cùm prius & posterius minetur Aramæis, & in his includat Beth Heden, certe
in his locis erat illa Heden Mosis, vbi erat paradisus. Et flumina consentiunt, & regiones
Mesopotamia, Arabia. Præterea Ptolemæus & Strabo & Stephanus vrbem in Syria cen-
sent, eam appellantes paradisum. Aut igitur ibi est paradisus Mosis, vnde apud Hebræos
& Græcos nomen traxerit, aut certe non procul. Deinde constans quædam fama est, in
agro Damasceno hominem fuisse formatum. Crede mihi, non ab re vulgata est hæc fama.
Et ager Damascenus laudatissimus ab historicis & Geographis perhibetur: plenus odora-
tarum arborum, citrorum, citriorum, quæ forte fuerunt arbores paradisi aspectu decoræ,
dulces in locis illis calentibus, allatæ è Media in Italiam, antipharmaca, pocula, si quando

fæuæ

A fæuæ infecere nouercæ. Mala aurea hortorum hesperidum fortè paradisi, vbi & serpés custos. Deinde cùm superius ostensum sit, Charan & Heden esse propinquas, probamus Charan esse cis Euphraten. Venerunt, inquit, vsque Charan, & habitauerunt ibi. In Iosue autem dicitur, Trans flumen habitauerũt patres nostri. Ergo traiecerunt flumen Euphraten, venientes in Charan. Aut circum Euphraten erant. Sic & Heden quæ censetur cum Charan duobus locis apud Ezechielem, & apud Esaiam. Prior: Charan & Canne & Hedé negociatores tui. Posterior, cap. 37. Nunquid eruerunt eos Dij gentium quos subuerterunt patres mei, Gozan, & Charan, & Resheph, & filios Heden, qui erant in Thalassar. Quo loco expresse nominantur filij, id est incolæ Heden, regionis paradisiacæ, quos à patribus suis euersos iactabat rex Assyriorum. Neque enim sunt duo Heden, nec solita distinctio. Hic haber locum, omnibus in vnum atque eundem conuenientibus. Charan quoque, vt etiam obseruauit optimus doctissimúsque vir Hermolaus Barbarus, est oppidum haud procul Euphratæ Arabiæ nundinarium. Ecce Charan, iuxta flumina paradisi. Sic circum erat Heden. *Charan oppidum.*

Tulit ergo dominus Deus hominem, & posuit eum in paradiso voluptatis,
vt operaretur & custodiret illum.

Ostendimus superius non solum ratione suffragante, sed etiam Hebraica locutione arbitrio attestante, hominem non extra paradisum, sed in ea ipsa creatum, ibique constitutum habitasse. Estq; hoc loco tertia propemodum ἀνακεφαλαίωσις, quasiq; nouus epi-
B logus, primum enim creationem vsque ad sextum diem protraxerat. Iterum eandem repetens nonnunquam ordinem, vt omnia faceret clariora, persequens denuo eadem affirmat. Nec dum terram nec hominem, nec arbores fuisse, nec pluuias quibus vniuersa terra irrigaretur. Omnia igitur à Deo fuisse reperta, hominem, pluuiam, plantas. Hic ei occurrit paradisus, cuius descriptionem assumens, creationem humanam paululum intermittit. Expleta autem tota paradisi descriptione, præcipue in commemoratione fluminum, quorum irrigatione & varia inductione, orta paradisus fuerat, consistente, reuertitur ad descriptionem humanam, memorabilibus mysteriis constantem. In omni autem recapitulatione non fit cunctorum recapitulatio, sed quibus hæreant, & apta sint sequentia. Ex superioribus igitur assumit hominem fuisse positum in paradiso, vt operaretur & custodiret. Dixerat enim etiam ibi nondum hominem extitisse qui terram operaretur. Eadem ergo istius atque illius loci declaratio. Docuimus omnia dici de homine aut tanquam mortali, nondum coronato, nec ad immortalitatem prouecto, tanquam ex animo & corpore constante, aut statum résque humanas post casum respicere Mosen: Sicut docuit nomina fluuiorum paradisi ac regionum, ipse circuit omnem terram Chauila, omnem terram Cus. Hæc tamen nomina, tempore eo quod hac descriptione designatur non erant, nondum natus erat Chauila, nondum Cus, nati post diluuium, sic nomina fluminibus nondum indita. Tempestatem ergo suam respicit Moses, sic forte in homine. Sequentes priorem sensum, cui magis fauemus, dicemus omnia fuisse mortalia. Mortalis erat etiam paradi-
C sus, squallori obnoxius, & vastationi, poterat à feris dissipari, poterat tempore labefactari, quod & factum est. Et custodiam istam à feris dicunt Hebræi. Hunc si operaturus, si custoditurus fuit Adam, arguitur profecto locum non ex gratia sibi debitum tanquam diuinum ac cæleste præmium. Quæ enim felicitas in laborando? Laborando igitur, & à feris, vepribus, & squallore custodiendo desudasset. Ex quo perspicimus omnia esse terrena & mortalia. Si paruisset, alius sermo, alia historia. Quoniam autem hæc mysteria peracta sunt in paradiso, necessaria fuit eius descriptio, fluminum cum primis, quibus creuit & floruit, omnia terrestria, & ab isto naturæ cursu vsitato non dissidentia: homo laborans, terrarúmque custos, arbores irrigatione crescentes, custodiam à feris laborem, irrigationem. Violenta Hebræorum quorundam expositio, vt operaretur, vel faceret, & custodiret illum: quia illum sit fœmineum genus in Hebraico, relatum ad paradisum fœminini generis Hebraice, designari legem & præceptum. Vt faceret ipsum præceptum & custodiret. Hoc excogitarunt, quia & illis durum ac difficile visum, hominem operaturum & custoditurum ante casum. Sed si locum vt Theologia demonstrat intellexerimus, & ad naturam rerum cunctarum magistram, retulerimus, nulla erit perturbatio. Homo mortalis, in sua natura consistens, non prouectus, nondum ad triumphum immortalitatis assumptus. De tali locutus Moses, quale & de nobis dicendum esset. Confer & illud, Crescite & multiplicamini, & replete terram, & subiicite eam. Declarant futura, ista quæ fuerunt, totámque

Homo creatus mortalis, sic & paradisus.

esse hominis non glorificati historiam. Augustinus quidem, quod sequitur Nicolaus, hanc operationem non laboriosam, sed voluptuariam, & animi causa, custodiam autem vt quasi vigilaret, ne de sua terra pelleretur. Aut laborem, id est, cultum & custodiam Dei, quo custoditurus esset Adam. Vt custodiret, Deus scilicet hominem. Sunt alij sensus, quos ne sim longior prætermitto. Res mihi videtur clarescere. Est item operatio & custodia habitatio. Sic nobis Latinis cultus non solum operatio, sed habitatio & frequentatio. Coloni Tyrij, cælicolæ. Hoc ipsum Hebraice, עבד habad, vnde serui Dei, & cultores, quique in eum semper intenti, sæpe eum adeant, & frequentent עובדים. Eadem vis in verbo custodiendi. Vtque solet Moses secretiores sensus abscondere, vulgaria & cuiuis nota ac domestica proponere, fecit etiam hoc loci. Positus quidem illic homo fuerat vt ibi habitaret, locúmque eum frequentaret, sed potior causa, vt habitando probaretur, vt occasione & abstinentia rerum terrenarum fieret diues rerum cælestium. Hoc consilium reticet Moses, ne quid nimis occultum, minúsque probabile apud crassam plebem philosopharetur, vt candoré, simplicitatémque loquentis, vbique agnoscas.

Præcepitque ei dicens, Ex omni ligno paradisi comede.

MVltarum quæstionum, ambagúmque solutio ac quasi portus est, quem ipsæ nobis diuinæ litteræ ostendunt. Vt Deus locutus, vt paradisum inambulauerit. Vera enim est solutio, quòd in habitu, speciéque humana, primo homini conspiciendum se præbuit qua Moses eum vidit in rubo, ante Mosen, Abraham, viderunt Apostoli in monte. Sic eodem ore sacro præcepit ipsi Adam, quo postea alterum eximium incomparabilémque virum est allocutus. Tres illi, è quibus vnus erat יהוה Iehouah, Iouem ego dixerim, sciscitati sunt vbi esset Sara. Si vocales quibus abundat Hebraica dialectus, submoueas, qui est Hebraice Iehouah, qui cum Abrahā loquebatur, videbatur, epulabatur, viri habitu cernebatur, erit Ioues. Hanc eandem formosissimam, radiantissimámque speciem vidit & audiuit loquentem, deambulantémque per paradisum Adam. Visus est per speciem, similitudinémque corpoream, re autem non corpoream. Quod genus visionis ab insomnijs & visionibus animi, aperte disiungit eadem ipsa Philosophia. Si quis, inquit, fuerit inter vos Propheta domini, in visione apparebo ei: vel, per somnium loquar ad illum. At non talis seruus meus Moyses, qui in omni domo mea fidelissimus est: Ore enim ad hos loquar ei: palam, & non per ænigmata & figuras Deum videt. Hoc quod de Mose loquitur, apparet similibus multis & æqualibus pietate & meritis viris concessum, vt ore ad os, Deum alloqueretur, duplici facie, duplici ore præsente, Dei & hominis. Talis fuit Adam antequam laberetur, talis Abraham. Testantur item Græci, eum quem veteres patres vidissent & audissent Deum fuisse. Eusebius de euangelica ἀποδείξεως. ἐπάκουσον γοῦν ὡς πάλιν αὐτὸς ὁ Μωσῆς τὸν ἐπιφανέντα τοῖς θεοφιλέσι, καὶ πολλάκις χρηματίσαντα αὐτοῖς, τὰ ἀναγεγραμμένα ποτὲ μὲν θεὸν καὶ κύριον, ποτὲ δὲ καὶ ἄγγελον θεοῦ προσαγορεύει, θεὸς μὲν καὶ κύριος τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν αὐτογενόμενος, ἄγγελος δὲ τοῦ ἀνωτάτω πατρός. Quæ sunt: Agnosce, inquit, vt idem ipse Moses, eum qui apparuit pijs & amicis Deo patribus, & cum eis sępe est locutus, interdum Deum ac dominū, interdum etiam Dei Angelum appellet. Deus quidem ac dominus est piorū, amicorumque Deo viuorum. Angelus autem altissimi patris. Sic Eusebius. Sanctissimus item Augustinus eadem sensit, dicens, Vt potius credamus sic esse locutum Deum homini in paradiso, sicut etiam locutus est postea patribus, Abrahæ, Moysi, id est, in aliqua specie corporali. Facile igitur est intellectu quomodo præceperit Deus Adam. Quòd autem pręceptum ei soli videtur, non etiam mulieri: clarum est omitti potius à Mose, dicendū alio loco, cùm mulier responderet serpēti. Nondum enim de muliere creata quicquam fuerat locutus, omisit enim etiam superius cùm de creatione hominis sexta die loqueretur. Texiturque historia prudētissime, multis in locis fit eorundem repetitio, non quidem omniū, sed eorum quibus historia continuatur, hęrentque sequentia cum præcedentibus. Credendum est autem tunc creationē mulieris fuisse, cùm dixit, Masculum & fœminam creauit eos. Iniecta est autem necessaria commemoratio paradisi, cum qua sequitur, fluuiorum & arborum descriptio, cum arboribus præceptū super fructibus vetitis & concessis. Quibus exactis reuertitur ad id quod omiserat, omiserat autē rationem creatæ mulieris. Quod quidem fuerat cōmemorandum subito cùm viri creationem descripsisset. Sed historia melius hoc modo continuatur. Nostrum autem, ordinem scriptoris agnoscere. Vt ergo mulierem pariter atque virum creatos intelligimus, sic vnū idémque pręceptum vtrique datum ab eodem pro certo habeamus. Id quoque sciendum, Adam designare vtrúque sexum, principaliter quidē virum, sicut apud Græcos & Latinos

ἄνθρωπος

ἄνθρωπος & homo. Itaque quod de Adam dicitur, spectat sæpe in vtrunque sexum. Quod ipse textus testatur cap. quinto. Iste est liber generationis Adam, in die qua creauit Deus hominem. Ad similitudinem Dei fecit illum, masculum & fœminam creauit eos, & benedixit eis, & vocauit nomen eorum Adam, in die qua creati sunt. Quid clarius? Etenim cùm ait, Iste est liber generationis Adam, perinde est ac si dixisset. Ista est historia creationis humanæ, quomodo creatus sit homo, vt ad imaginem Dei à Deo est creatus, vt masculum & fœminam eodem tempore, eadem die eos creauit, compacta & efficta vna massa in duas inter se personas cohærentes. Quocirca si vocauit eos omnium creator, Adam, clarum, quod Adam præceptum est, in alterutrum pertinere. Vocatur quidem Adam principaliter ipse vir, sicut apud Græcos & Latinos: sed cùm de specie, réque cõmuni est sermo, vterque sexus sub vno nomine intelligitur. Cùm autem communis fuerit electio, commune etiam fuisse præceptum necesse est. Augustinus putat fieri posse, vt à viro præceptum peruenerit ad mulierem. Mihi & hoc quod diuus dixit placet, & vt quoniam locutá cum Deo, & respondentem super eso pomo mulierem ostendit Moses, etiam audierit eum iubenté. Creatis igitur illis, statim legem facilem ac placidam tulit. Duæ sunt autem leges, altera vetans, altera iubens. Mitior vetans, nam in faciendo labor, maior quàm in non faciendo. Quodq; dixit. Ex omni ligno, Indicauimus tropum Hebraicum, lignum pro arbore, arborem pro fructu. De morte autem quam intentauit, eo quòd dictum sit, Morte morieris, Hebraice auté, moriendo morieris, Hieronymus docet melius Aquilam transtulisse, Mor-
B talis eris: potest autem deffendi quod transtulerunt Septuaginta θανάτῳ ἀποθανεῖσθε morte moriemini, quia sit consuetudo sermonis Hebraici, & idem sit sensus etiam iuxta hanc lectionem. Augustinúsque ait eos statim necessitatem moriendi incurrisse. Quam mortem autem intelligat, fateor me olim addubitasse, cùm multa in descriptione paradisi occurrerent indissolubilia, potius mortem animi quandam æternæq; felicitatis priuationé credidisse, quàm corporis: nunc ambagibus illis, alia meliore via resolutis, vtramque cum quibusdam aliis crediderim, catuisse perenni bono, quo per probationem vocabatur, & mortem corporis, quam amissa felicitate incurrit. Non est enim vera felicitas & æternitas separata, pariter est corporis atque animi. Vt ergo per filium Dei in eundem statum sunt omnia reuocata in quo fuissent, Adam non cadente, séd vincente, reuocata est autem resurrectio totius hominis, & ad cælum assumptio: sic si Adam non cecidisset, animo & corpore immortalis fuisset. Lapsus autem, totam beatitudinem, immortalitatemq; amisit. Vt enim sunt vno tempore animus & corpus creata, & homo vtrunque est, sic debet vtrúque fortunatum esse & beatum. Quæ quidem apud Mosen, sermone res humanas resonante, corticemq; summum vbique offerente sunt expressa. Quocirca quod dicitur, Morte morieris, Non est peculiare loquendi genus, & solo isto loco vsurpatú: sed Hebraice eo modo loquuntur, expectans expectaui: Laudans laudabo dominum. Atque quod Hieronymus in traditionibus Hebraicis asseruit, noluit sequi in editione, quam mille rationibus constat esse eius, prudentissime non recedens à littera. Nec illa Aquilæ erat tralatio, sed expositio.
C Theodoritus autem Hieronymo consentanee locum explicat. οὐκ εὐθὺς ἀπέθανε, τὴν ἐντολὴν παραβὰς, φαμὲν καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι τὸν τῆς θνητότητος ὅρον θάνατον ὠνόμασεν. οὕτω γὰρ καὶ σύμμαχος ἡρμήνευσεν, ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φαγῇ ἀπὸ τοῦ ξύλου θνητὸς ἔσῃ, μετὰ γὰρ τὴν θείαν ἀπόφασιν καθ' ἑκάστην ὡς εἰπεῖν ἡμέραν, τὸν θάνατον προσεδέχετο. Non statim mortuus est, post transgressionem, Dico diffinitionem & decretum mortalitatis, mortem scripturam appellasse. Sic enim & Symmachus vertit, Quacunque die comederis, mortalis eris. Nam post diuinam sententiam, ferè quotidie mortem expectabat. Ac Septuag. interpretes transtulerunt, morte moriemini, Hebraice tamen vbique est numerus vnicus morieris, comedes ex eo. οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ, ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ θανάτῳ ἀποθανεῖσθε. In Hebraico idem semper vnicus numerus. Innuũt ergo Sept. præceptum vtrique datum, & vtrunque sexum sub nomine Adam ostendi.

Dixit quoque dominus Deus, Non est bonum hominem esse solum, faciamus ei adiutorium simile sibi.

HÆc quoque quæ isto loco dicuntur, non sunt ab his quæ sexta die gesta narrantur, separata. Quod potest ex ipsa descriptione, qua animantum omnium creatio retexitur, & creata coram Adam adducuntur, innotescere. Siquidem die sexta dum è terra animalia, quæ superioribus diebus ex humida terra, tanquam in vtero materno fingebantur, perficerentur & absoluerentur, interea Deus hominem creauit. In qua commemoratione complura memoratu dignissima acciderũt. Fit igitur eorundem nunc quoque

quidam epilogus: nec nos debemus, & si diuisa descriptio est, res ipsas putare diuisas. Itaque & hoc ipsum quod hic proposuit, recapitulans paulo post affirmabit, non placuisse D
Deo, hominem esse solum. Quod nisi hanc scriptoris seriem, qua continuans historiam, non veretur eadem sæpe retexere & iterare, intentis oculis obseruauerimus, cogemur arbitrari ab animo eius plurimum abhortentia. Eadem repetitio fuit quarta die, de sole, quem cum syderibus & luna describendis noluit præterire, ne cæsa esset, ac disiuncta pulchritudo cælestis, præcipue decus habens à sole & claritatem. Quæ res cùm primum à nobis, quod sciamus, absit autem arrogantiæ suspicio, sit patefacta, arbitramur eam tota istius historiæ obseruatione posse comprobari, in qua semper aliquid dimittitur paulo post referendum, & in relatione resumitur quid narratum. Quæ consuetudo iam notissima est, eámque obseruauit ex parte etiam diuus Augustinus, & Theodorus apud Græcos, cuius obseruatio necessaria, & opportuna, ad omnes difficultates dissoluendas, ostendendámque prudentiam scriptoris, qui hæc quæ dubia & incerta apud multos ferebantur, non contentus dixisse semel, sæpissime confirmat. nos igitur vt omnia clarescant, quæq; seiuncta sunt ad vnum locum reuocentur, agnoscantúrque coniuncta, quasi mentem Mosis interpretantes, dicamus: Ecce autem tota terra, quæ propter aquarum alluuionem, erat vbique limosa, desuper autem à sole ardentissime confouebatur, quoniam hæc fiebant, vbi nunc quoque sunt maxima solis incendia, id est in Mesopotamia, Arabia, vbi & propter optimam cæli temperiem, nascitur aurum, nascuntur lapides pretiosi, & aromata, passim oriebantur animalia, sextáque illa celeberrima die steterunt in pedes, omnia iam E
Adami creatio. perfecta, perfectéque concreta. Quæ dum fierent, Deus ipse optimus maximus, eandem limosam terram diuinis propriísque manibus assumens, in effigiem, qua ipse tunc temporis esset, informauit. Erant autem quasi duo latera, duóque inter se homines connexi, propterea vno nomine vocabantur Adam, quod sonat terrigenam. Quod cùm de muliere quoque dicatur, vocauit enim eos Adam, necessario & mulier ex eadem atque vir massa terrestri est informata. Videbat enim optimus ille, prudentissimúsque opifex, qui fecerat omnia, bona, eáque bona esse suo testimonio comprobauerat, non esse bonum, vnicum hominem creati, nec humanę propagationi oportunum. Hoc ergo animaduerso, terram illam limosam, è qua corpora brutorum fingebantur, assumens, primum quem fingebat protraxit in alterum, qui perinde inter se cohærebant vt duo qui se mutuo amplectatur. Tunc eos spiritu viuenti & intelligenti pariter afflauit, animatúsque est homo. Repente autem, eo soporato, & in altissimum somnum, vt à sensibus abiret, ne quis dolor esset ex separatione, delapso, ambos ab inuicem dissociauit. Atque vbi facta esset separatio, nondum autem limus eo loco in carnem perfecte coaluerat, caro concurrit. Extasi autem illa euanescente, tum vidit Adam, perfectior videlicet homo, à quo fuerat inchoata creatio, quod factum esset. Vidit mulierem quasi vnum è lateribus suis, quasi ex seipso prodeűtem, quasi dimidium sui. Tunc eam dilexit, amandámque cuique tanquam sociam, corpúsque ex se depromptum præcepit & prædixit. Simul autem facta est creatio duorum, simul soporatio & extasis, nullo temporis spacio interiecto. Poterat quidem eos separatim Deus crea- F
re, sed vt homo intelligeret eandem esse carnem, atque substantiam viri & mulieris, & eodem Dei afflatu eos animatos, vt quasi vnum corpus, & vnum spiritum habuerint, hincque se amore indissolubili diligentibus, non solum futura esset generatio, sed omnia ex mutua beneuolentia & charitate bona, eodem tempore, ex eadem massa, vtrunque finxit, eodem spiritu animauit. Non enim in solum Adam insufflauit Deus, mulieris inspiratio non memoratur, quia cùm dicitur Adam inspiratus, vterque est inspiratus. Tunc Adam adducta ad se animalia, ipsámque mulierem contemplatus, agnoscénsque Dei mirabile consilium, cuncta propriis nominibus appellauit. Primam autem atque præcipuam omnium animantium, quæ ante oculos eius astarent, quòd eam videret egregiam, cæterísque illis plurimum differentem, ex se autem depromptam, & ex massa sua constitutam, duobus, vt ait Appollinarius, nominibus vocauit, אשה Isba quasi viram, viri similem, quasi masculam, & חוה Chaua, id est, matrem, vt ipse Adam interpretatus est, atque principem omnium animalium, aut matrem ac genitricem omnium futurorum hominum. Hæc fortasse dicerentur à Mose. Quod autem ad verba attinet, in nostra editione, Faciamus ei: Hebraice habet, נעשה faciam, quod etiam Chaldaicum. Irrepsit autem ex editione Septuag. ποιήσωμεν ad imitationem superiorem. Adiutorium Augustinus quod & Nicolaus putat referri, vt adiutorium semini est terra. Item quod eos ego arbitror credidisse

adiuto-

A adiutorium, quasi societatem, sub qua non solum generatio latet, sed totum etiam commercium & consuetudo. Vnde creata muliere & socia, cognitóque Dei consilio Adam dixit, Quamobrem relinquet homo patrem ac matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna. Hæc igitur societas, hoc adiutorium, ac quasi suffulcimentum viri. Partitáque est humana natura in duo, omniáque vitæ, naturæq; negocia partim in virum, partim in mulierem spectant. Quocirca pro adiutorio bene habet Chaldaicum סמך semach suffulcimentum. Dicuntúrque & hæc de conditione humana aut nondum glorificata, aut in sua tempora scriptore respiciente. Quódque noster transtulit eleganter, simile sibi, Hebraice כנגדו kenegdo, pro illo, vel iuxta illum, siue ad illum: quasi pro conditione eius, iuxta naturam suam, quod Septuaginta κατ' αὐτὸν, ob illum, iuxta illum, dixerunt. Quidam Hebræi, è regione illi. Id Græci exponentes alij περὶ πλησίαν, καὶ ἰδεῖν αὐτῷ διαλλάττουσαν κατὰ τὴν οὐσίαν, Similem, nihilque à viro in substantia discrepantem, ait Theodorus, Seuerianúsque eodem modo τὸ βοηθὸν, ἵνα εἴπῃ κοινωνὸν τῶν κατὰ τὸν βίον, πάντων, διὸ καλῶς, καὶ τὸ κατ' αὐτὸν, ἵνα δείξῃ τὴν τῆς φύσεως ὁμοτιμίαν, Auxiliatricem dixit, quasi omniú quæ in vita geruntur participem. Eóque recte dixit simile sibi, vt ostenderet naturæ similem in vtroque dignitatem. Ex his ostendit Apollinarius iuxta diuum Paulum mulierem factam propter virum, non virum propter mulierem, quia lateri prius adhæreret, postea produit in conspectum creata & separata à latere, ductáque aute oculos.

B

Formatis igitur dominus de humo cunctis animantibus.

EXpressa & clara ἀνακεφαλαίωσις, & omnium inter se apta continuatio. Repetitúrque animalium creatio, quòd adducta essent coram Adam, & proprijs ab eo nominibus notata. Itaque quod Hieronymus innuens recapitulationem dixit, Formatis igitur: Hebraice est, Et formauit dominus. Addénsque, igitur, noster, & per participium loquens docuit esse quendam ordinem dictorum & dicendorum. Fit igitur animalium commemoratio propter indita nomina. Quid ergo mirum, vt hoc obiter hoc quoque loco admoneá, si quarta die cætera cælestia opera, totámque stellarum choream narraturus Moses, solem iam creatum reuocauit, sicut hic iamdudum creata animalia, iterum creat. Recẽset autem eodem ordine, eadem phrasi dicens, ויצר יהוה אלהים מן האדמה Et creauit, seu finxit Dominus de terra, omnes bestias agri, & omnes volucres cæli. Sic in quarta die, Et creauit Deus duo luminaria, luminare maius vt præesset diei, quod idem dixerat in principio, creatum lumen vt faceret diem. Addidit autem in repetitione magni syderis omissa primo loco, vt in signa & tempora, dies & annos, vt suspensa in sublimi ad lucendum. Nulla igitur superest admiratio, cùm fiat idem tota historia. Deinde quod ait, Et adduxit ea ad Adam. Et hoc argumento est, verbum istud adducendi, non offerre situm extra paradisum. Siquidem verisimile est animalia creata in paradiso, loco amplo, & arboribus & herbis fœcundo, faciliori solo, ad generandum & plantas & ipsa animalia. Nec alibi putandum est toto orbe, omnium rerum inchoatam creationem, præcipue animalium, quàm felicissimo & ferti-
C lissimo loco. Quare animalia adducta coram Adam non aliunde quasi è longinquis locis & extra paradisum iacentibus venerunt, sed erant ibi circum late, ex humo coorta recenti. Et quo volente coorta, eodem exhibente homini, & ostendente, & quasi sub aspectum collocante. adducta coram Adam quo tempore sunt creata. Siquidẽ continua est nominũ impositio ad creationẽ, simul creata simul vocata. Rebus enim natis extemplo nomina induntur. Hæc etiam nominũ impositio adhæret (quod & Theodorus sentit ἐξουσίας δηλωτικὸν, τὸ ὀνόματα τιθέναι. potestatis est indicium, nominũ impositio, inquit) ad concessum à Deo super omnibus illis dominatum. Vt primum enim dixerat, Et dominamini piscibus maris, & volatilibus cæli: continuo adductæ animantes in conspectum hominis, tanquam omnium eorum domini creati & promulgati steterunt. Pariter ergo, quæ quidem disiunctim narrantur, multis propositis, quæ sermone comprehendere opus erat, animalia sunt creata, atque superadductis coràm datus est à Deo dominatus, ab homine nominibus notata, cæsim relata à scriptore, ob multarum rerum concursum. Nominum autem impositionem factam ab Adam, summe est rationi consentaneum. Siquidem etiam Pythagoras eum qui primus nomina rebus indidisset, sapientissimum quendam fuisse suspicatus est. Primæ igitur rerum nuncupationes, partim diuinæ sunt, partim humanæ. Diuinæ rerum ante hominem natarum, cælum & terra, dies & nox, quibus vocibus audiuit homo Deum res ipsas appellantem. Humanæ nuncupationes, particularium rerum fuerunt. Nec

vero difficile primo homini fuit notare nomina animalium, qui omnium eorum audiuit à D
Deo proprietates, & sapientia ab eo largita cognouit. Vt enim idem ipse vocauit primogenitum suum, quem à Deo acquisisset, Kain, quasi possessionem & acquisitionem, alterum autem Hebel, reor ipse Chebel, id est, luctum, super quo primum ingemuit interfecto: aut Hebel, id est, vanitatem, quia subito euanuit, non diu vixit, & vt omnium mortalium genitricem Chaua, sic cæteros animantes, alios à sonitu, ac voce, alios à colore, omnique ingeniorum & corporum qualitate nuncupauit. Id quod & insecutis temporibus, à reliquis hominibus est factum. Dracones appellant Græci, quasi dercones, id est, perspicacissimè videntes: pantheras à varietate ac quasi flore corporis, quo sunt distinctæ, πᾶν, torum, omne, ἀνθῶ floreo. Dicunt hominem ἄνθρωπον exponente Platone, & omnibus assentientibus, quia os sublime habeat, ἄνω sursum, ἀθρέω aspicio. Nobis homo ab humo, quasi ab Hebraica theologia profectum, vnde humanus, alij ab homoios similis, quia similibus gaudeat, appetensque sit societatis: Hebraice Adam, ab Adama terra, vnde sumptus, quasi terrigena, γηγενής. Hanc & similem philosophiam, fecisse Adam credendum est, videntem & agnoscentem omnium animalium proprietates, & colores, habitúsque corporum. Quas postea mortales, & si non omnes, aliquas certe in ipsis nominibus deprehenderunt. Igitur in omni hac primarum rerum descriptione, sicut facta est cæterarum rerum commemoratio, sic declaratum est exordium linguæ & dialecti. Hæc autem sine dubio fuit Hebraica, qua locutus est Adam è qua rebus & hominibus nomina notauit, cuius certam & claram vidimus superius rationem. Hieronymus etiam humani generis linguá ait fuisse E
Hebræam, quia nomina quæ vsque ad linguarum diuisionem in Genesi legantur, Hebræá linguam resonent, habeántque deductiones Hebraicas. Illud hoc loco nouissime admoneo, quod etiam quidam Hebræi, superius dici ex aqua volucres exortas, hoc loco è terra, nimirum quia ex vtraque re. Quanquam Augustinus nomine terræ cuncta grauiora elementa putat intelligenda. E terra autem & aqua sunt natæ omnes animantes, sed ad alias maior è terra, ad alias maior ex aqua, vis accessit. Repetit autem vt describat creationem mulieris, quòd homini non esset socia.

Lingua Hebraica locutum Adã.

Adæ vero non inueniebatur adiutor similis eius. Immisit ergo dominus Deus soporem in Adam, Cúmque obdormisset, tulit vnam de costis eius.

VTinam possem, si non veram, certe vero propinquam docere tum sopiti hominis, tum eductæ de latere eius, & in mulierem ædificatæ costæ rationem. Mirabile enim est, cùm multis fieri modis ea potuerit, cur vel maxime placuerit iste Deo. Ac fortasse tale ac tantum latet sub hac ratione sacramentum, vt oculis attingi nostris, quorum est obtusa acies, non possit. Forte & ipsa Theologia est clare locuta, sed eam vel modus loquendi suus, vel in peregrinas linguas tralatio obscurauit. Duo sunt igitur sensus cùm dicitur, vnam è costis hominis dormientis Deum tulisse, cum quibus sequitur diuersa totius loci explicatio: Euoluendáque nominum ambiguitas, & anceps significatus, à quibus diuersi sensus sequantur. Etenim vox צלע quam costam transtulit, Hebraice & F
costam vnam & totum latus, ac quasi dimidium hominis, sicut & vox Græca πλευρὰ designat. Vt possit intelligi Deum tulisse latus ac quasi dimidium hominis, & in mulierem ædificasse. Quod idem posset ex Græco intelligi, καὶ ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν αὐτοῦ. Et tulit vnam è costis, aut vnum è lateribus. Vnde Græce πλεύρεσιν, idem νόσον πλευρῖτιν nostri morbum laterum, ac dolorem. Atque apud Hebræos zela quod costam & latus sonat, frequentius denotare latus, costam vero per quam raro, multa docent exempla. Principio ab eadem ista voce videtur duci alterum consimilem rem designans verbum צלע zolea quod quidem sonat claudicare, quasi laterare, abire in alterum latus, ac pendere, quod de vna costa non intelligeretur. Deinde applicatur significatus ad eas res quæ quidem latus habeant, costas autem non habeant. Exod. cap. x. Duo circuli sint in latere vno, & duo in altero, pro latere Hebraice est צלע zela, præsens videlicet vox. Passimq; eo loco est commemoratio laterum arcæ. Inferius sequenti capite, latera tabernaculi sub hac eadem voce sæpius referuntur. Eodem libro sunt latera altaris: latus etiam montis in libris Regum. Latera quoque templi hinc atque hinc in ædificio Salomonis. Latera quoque abiegna & cedrina. In Psalmo quoque xxxv. cùm ait: Aduersum me lætati sunt, In Hebraico, In latus meum, quasi insultauerunt, percusserunt. Et apud Ezechielem: Latera templi, latera propitiatorij. Quibus omnibus intelligimus propensius esse vocis signifi-

A significatum, vt designet latus, quàm costam. Hebræi quoque magis huic acquiescunt: Et tum recentiores, tum vetustiores eorum, hic pro zela sunt interpretati zad, id est, latus, alterámque partem. Alij dixerunt hominem fuisse duo [illegible] parzuphin, quasi Græcam vocem corrumpentes duo prosopin, id est, duas facies, duas personas. Videtur ergo rationabilius & ad intelligendum facilius, naturæ quoque congruentius, vt ne costam sed alterum quasi latus, ac dimidium sit interpretandum sumptum ex Adam. Nam quanquam Deus quæcunque velit potest, etiámque ex lapidibus homines creare, vt qui ex nihilo: naturam tamen, quam ipse reperit, videmus sequi certos ordines, ac pulchritudinem, nihil enorme videmus fieri. Non videtur autem tantopere naturale, & cuius possit congruens afferri ratio, vt è costa vna sit mulier creata. Ex minimo osse tanta caro, tot membra coaluerit. Præsertim cùm hoc solum dicatur, inspiratio autem, maxima pars mulieris, reticeatur: probabile tamen est, eodem vtrunque cælesti afflatu animatum, eisdémque diuinis manibus vtrunque formatum, & eandem vtriusque cum solo sexu differat fuisse creandi rationem. Et ex eodem limo effigié effictam vtranque. Duobus igitur propositis istius Hebraicæ vocis (ad Hebraicum enim tanquam ad portum est recurrendum) significatis, & duobus sensibus ex eis, se diuidentibus, vt vel de costa, sumpta mulier & ædificata sit, vel ab vno latere separata cohærens prius, vt quasi fuerit hominis pars altera, ienim ipse magis in hunc posteriorem sensum. Primus quidem videtur confirmari quia dicitur, Adæ vero non inueniebatur adiutor: Et, Immisit dominus soporem. Probatur enim his Adam fuisse solitariũ
B à principio, eáque de causa Deum statuisse vt essent duo. Volentes autem tueri secundum, qui probabilior & congruentior est, aptiorémque habens rationem, hoc declarando, & priora illa soluendo, sic nobis est maxime dicendum: Deum volentem, hominem creare ad imaginem & similitudinem suam, id necessario fecisse quod in vtrunque sexum competeret. Nam alioqui aut non esset, aut non diceretur mulier ad imaginem Dei creata, nisi simul intelligeremus vtrunque creatum. Et quod dicitur de vno, sit item comprehensum de altero, quia vterque homo sit. Igitur dicentes, Deum hominem ad imaginem & similitudinem suam finxisse, hominem necesse est interpretari masculum & fœminam, quòd ipsa quoque theologia testatur. Et vocauit, inquit, eos Adam. Adam autem, id est, homo, factus est de massa terrestri, ergo vterque de terra, non vnus è terra, alter è costa, vel carne. Finxit ergo Deus hominem primum, iudicánsque minime decorum, & opportunum, vt masculus esset solus, dum eum effingeret, alterum latus ac personam fingendo adiecit. Vtrunque hominem creauit ad imaginem suam, vtrunque spiritu afflauit suo, masculum alterum alteram fœminam. Hanc societatẽ vocauit homo. Hominéque ipso, ac societate soporata, abiunxit alterum ab altero. Sopotatos autem ea de causa par est, vt ne esset in separatione dolor. Quandoquidem sunt, qui tanta extasi corripiuntur, adeóque abscedunt à sensibus, vt admotos ignes, doloresq; non sentiant. Separatio autẽ hæc, non quidem quasi membrorũ fuit, sed tanquam rerum cohærentium. Et ipsa soporatio, grauissimus somnus fuit. Eóque Aquila pro extasi quod interpretati sunt Septuaginta, significátque alienatio-
C nem à sensibus, vertit κάρον quasi somnum profundum, ac tantum vt ipsa dissecatio non sentiretur. Hæc autem dicẽs, non dico Platonis androgynum, quod reprobat Augustinus, sed dico duas personas simul creatas, duósque distinctos homines, at inter se tamen cohærentes. Androgynum autem est vnus homo tantum, habens vtrunque membrum genitale, Cætera vnus homo singularis. Eos autem vt ait Theologia masculum & fœminam Deus creauit. Quod ilico factum, & eo ipso tempore, quo figuratum est corpus, & spiritus infusus. Eadem vtriusque formatio, & eadem inspitatio. Cùm crearet & fingeret Deus vidit non esse bonum, vnicum esse hominem, effigiánsque primum traxit in alterum, quod erat primus figurandus. Quod cùm post soporem esset separatum, & perfecte seiunctum, atque alterum effectum, iure dicitur ex sopore factum ædificium mulieris. Tunc enim perfecta fuit mulieris creatio, perfectúmque indiuiduum, cùm est ab altero separatum. Diuiduatio, perfectáque diuisio dicta est ædificium. Repleuit autem carnem, vbi seiunctio ac separatio facta esset. Leuiter enim cohærentes sunt disiuncti, adhúcque quasi limus erat, nondum perfecte versus in carnem. Itaque & si partes humanæ creationis Moses separat in historia, non omnia eodem tempore comprehendere statuens, quod in cæteris ab eo factum animaduertimus, non tamen non habent inter se societatem Humana creatio constat formatione corporis, quod de limo est assumptum, constat inspiratione. Si igitur in figmento & afflatu, est tota creatio, vtrũque ratione

componendum, consociandúmque est, etsi sit sermone separatum. Dicenteque Mose de D viro quasi solitario per prata paradisi vagante: Adæ vero non inueniebatur similis, debet error ratione repelli, & spatium inter vtrunque creatum non interponi, cùm ad rationem habeas etiam Theologiam aperte testantem, masculum & fœminam creauit eos. Et vocauit eos Adam in die qua creati sunt. Et quòd cùm vterque sit homo vel Adam, vterque necessario de terra, vterque γηγενής. Et quòd eodem afflatu vtrunque animatum sit verisimile. Et cùm post hominem creatum dixerit, Crescite & multiplicamini, ergo ad vtrunque. Ergo cùm hoc dictum est, iam erat mulier creata. Dictum est autem, postquam descripsisset figmentum hominis, in quo & mulierem fuisse necesse est, cùm è terra scilicet fingeretur. Theodorus etiam testatur μετὰ γὰρ ταῦτα κατ᾽ ἐπανάληψιν προσέθηκε τῆς γυναικὸς τὴν ποίησιν, ὥ φασὶ καὶ πλευρὰς ἐπιτιθέναι τοῖς περὶ αὐτῆς λόγοις, post per reassumptionem ait, adiecit creationem mulieris, vbi & finem imposuit his qui de ea creata loquitur. Etiamen postea dicit, Adæ vero non inueniebatur similis. Quomodo non inueniebatur, si dixerat ante, ambobus, Crescite & multiplicamini, & replete terram, & subiicite eam. Debet ergo esse coniuncta creatio amborum, creatio corporum & afflatus animorum. Vides quibus de causis hoc sit necessarium. Formatos igitur ex eadem massa & luto coniunctim & se mutuo complectentes, tanquam fratrem & sororem, dicendum est. Referam oculatum exemplum, quod mihi quondam ingresso figuli officinam occurrit. Erat figulus habens ante oculos lutulentam massam subactam, paratámque ad fingendum, eam manibus assumens cœpit protrahere & effingere in hominem. Primum formauit os, cerE uicem, ac caput, tum brachia & crura: Cúmque latera, & brachia effingeret, distingueret, & expoliret, reuersum est ad eum pristinum consilium, recordatúsque est quod antea pulcherrimum iudicasset. Voluerat autem duos effingere, qui inter se brachia porrigerent. Itaque eandem ipsam massam cuius media pars iam erat formata, informis autem à lateresinistro, & tanquam prior massa pendebat, in alteram priori similem effigiem finxit accipiens de toto latere & parte quæ priorem integrabat, brachiáque amborum alterum alterius superimiecta ceruice formauit. Erátque videre duos quasi simillimos fratrem & sororem, se altero brachio amplectentes, alteróque latere cohærentes. Erat autem frater à dextris, soror à sinistris. In amplexu hærebat capiti caput, lateri latus, pedi pes, cruri crus. Vnóque erant coniugio sociati. Hoc exemplo potest humana creatio intelligi, prior masculus creatus, deinceps ex latere & à latere eius fœmina, tanquam socia. In soporatione autem sunt ab inuicem separati, & caro reducta, si quid in disiunctione, sectionisque loco defuisset. Vocatúmque ædificium, perfecta diuisio, respiciente tamen scriptore massam protractam in mulierem. Hinc Hebræi censent vt dixi aduerbium ... Kenegdo, quod nostri transferunt simile ei: significat autem è regione illi, innuere, mulierem quæ fuisset à latere, ducendam in conspectum & è regione. Desusceptum autem mulierem, quæ astaret viro, & facie ad faciem cum eo iungeretur. Repleuit autem carnem, locum sectionis dicunt. Et cùm ait: Et ædificauit costam in mulierem, exponunt, Vt esset in mulierem, sicut cùm dicitur: Et fecit eum Gedeon in Ephod, quasi vt esset Ephod. Fecit vela-F tus esset mulier. Hæc interpretatio ad sensum & naturalem creationem est aptior. Nam super creatione ex costa afferre nequeo certam ac naturalem rationem. Et apud Sept. interpretes vt admonui, sermo & tralatio est anceps ἔλαβε μίαν τῶν πλευρῶν, Tulit vnam è costis, aut vnum è lateribus. Nam quòd πλευρὰ sit latus indicant figuræ mathematicæ Ispleuron ἰσόπλευρον, æquilaterum nostri: crebertimáque est vox πλευρὰ, apud eos pro latere, pro costa non congruens. Per me autem licet, si quis velit costam intelligere detractam, & in mulierem ædificatam, illúmque alium sequi istius interpretationis sensum. Porrò quod ait, Adæ non inueniebatur, Est Hebraice ... inueniebat, Admoneo apud Hebræos verbum impersonale aut tertia persona passiuorum, sæpe agendi voce declarari. Vnum tantum nunc proferam exemplum, cætera fortasse alus in locis. Apud Esaiam cap. IX. Et vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis: quo loco non est corruptus textus, vt quidam suspicantur: sed habet recissime ... vaikra, actiua voce & lectione. Significatus autem est qualis istius loci: qui cùm esset vocis agentis, in patientis significationis vocem versus est à Septuaginta & nostro, recognoscentibus, idem significatum apud Esaiam, Sicut & in omni scriptura. Sed huius rei abunde suo loco.

Immisit

A *Immisit dominus soporem.*

QVæsiuit venustius aptiúsque apud Latinos verbum in quod verteret Hebraicum ויפל vaippel, fecit cadere, facit delabi. Septuaginta quoque imitatur, ἐπέβαλε, immisit. Quod autem ipse vertit soporem, Hebraice est תרדמה chardema, dicitur etiam ab Hebræis plus esse hoc, quàm somnum. Vt intelligas quanta harmonia cuncti transtulerint, Septuaginta ἔκστασιν, extasin, excessum: Aquila καταφοράν, quasi descensum, totius vigiliæ lapsum: Symmachus κάρον somnum profundum, & quasi lethargum. Conueniunt ergo cum Hebræis. Chaldæus simpliciter posuit שנתא shineta, somnum: Vnde sequitur, obdormiuit. Quodq; ait, Repleuit carnem pro ea, Hebraice ויסגר clausit carnem pro ea. Replere & claudere aliquem hiatum & scissuram. Idem Septuaginta quoque ἀνεπλήρωσεν, repleuit. Hæc ita ad viuum non resecarem, nisi me interdum stomacho afficeret Hebræorum, & quorundam qui fabulas eorum nequeunt diiudicare, imperitia, qui sæpe venustatem in tralationis, verbotúmque vim non intelligentes, pronuntiant, interpretem Hebraicum non calluisse. Animaduertíque id maxime ab Hebræis manare, quotum aut nemo Latine eruditus est, aut tam male eruditus, vt raro vocum Latinarum noscat proprietatem. Vnde in lectionem Latinam incidentes (sanguis item ad detrahendum, præferendúmque sua prouocat) verba elegantiora, quibus à doctissimis declarara sunt Hebraica, filum item orationis Hebrææ quæ dura nobis, barbaráque esset, ad nostram dialectum accommodatum, non videntes, insultant in interpretem. Sunt forte quædam quæ melius videbuntur transferri potuisse,
B sed & hic sæpe fallimur, & re probe discussa, deprehendimus recte & venuste interpretem vertisse. Repleuit etiam Chaldæus. ומלי Ac potest esse sensus, vt vel alia caro sit restituta, vel vt hiatus ac quasi discessus coierit. Vnde pro ea, sunt Hebræi qui dicant, locum eius: vt sit sensus. Et clausit carnem loci eius lateris vel costæ, clausit, & reduxit, ac coire discedentes partes fecit: sicut si duæ manus coniunctæ disiungerentur, & in separatione hians caro reduceretur. Quod quidem natura non facit, nisi alia carne reuocata. Deus autem fortasse fecit sine alia carne, tantum separata coniungens. Qui sensus potest de latere, alteráque cohærente persona, bene intelligi. Sunt pleraque hoc loco ad phrasin Hebraicam penitus humaná, redigenda. Adæ non inueniebatur, vel non inueniebat Deus, more humano propositum, cum eodem tempore socia mulier sit creata. Et: Adduxit ad Adam. Erat enim in conspectu & propinqua: párque est manu apprehensam ad virum suum more patrum, opificem adduxisse, sanctissimáque fœdera iunxisse, in hunc maxime modum loquentem: Hanc sociam de latere, principiisque natam tuis accipe, eámque velut dimidium tui dilige, à me quidem formatam eodem atque tu tempore. Sed cùm te fingerem, videbam hanc tibi necessariam. Itaque eandem ipsam materiem, quam iam in carnem tuam vertebam, à te depromptam ac deductam traxi in hanc alteram, vt agnosceres quod factum esset, dimidiúmque tui, quasiq; alterum te hanc esse scires. Ex te enim, qui solus astabas, creata est. Accipe igitur eam coniugem, comitémque tuam, eámque vt temet, substantiámque tuam dilige. Hoc audiens Adam subscripsit dictis, iussisq; diuinis. Hoc os ex ossibus meis, sanguis
C ex sanguine, caro ex carne, corpus ex corpore: ex me homine alter homo, iidem natales, pater idem vtrique: Vt habet à me substantiam, sic habeat nomen. Ab Adam dicta est, egóque dicor איש Ish vir, hæc dicetur vira. Nullóque casu amor iste, quem pater & opifex sanxit, debet dissolui. Sed pater etiam & mater deseratur. Sic ista philosophia Mosaica originem totius mundi, cæli, terræ, aquæ, aëris, stellatum, animalium, arbotum, declarat originem item orationis, non omnem quidem, sed quæ maxima pars est, nominum omnium animantium, tum quando, quibúsve rationibus sancitum est coniugium. Porrò quod ait: Os ex ossibus meis, qui nollet ad costam referre, facile posset ostendere eum dixisse os tanquam partem corporis. Addidit enim, & carnem, locutio enim Hebraica est, Vt cùm consanguinitatem & affinitatem declarant, dicebat Dauid populo: Os meum, & caro mea vos. Declaratúrque hac locutione, quod Latini dicerent per sanguinem. Proiice tela, sanguis meus. Hebræus diceret, caro mea: Et illud, de proximo, & carnem tuam ne despexeris. Sic in Italia vnusquisque carné suam, propinquos appellat. Ex quo perspicimus, quòd si omnes gentes, ab vna stirpe descendentes, eiusdem carnis & sanguinis dicuntur, naturali, vsitatoq; procreationis modo nascentes, non cogi nos de costa sentire oblocutionem Hebraicam, sed potius de quodam alio naturali modo. Nam si hi qui solo paterno semine communicant, dicuntur eandem habere carnem & os, multo magis congruit vt esset caro viri mulier habens maiores nexus, arctiorémque cum eo stirpem. Cæteri ergo eiusdem carnis &

ossis, eiusdémque sanguinis esse dicuntur, solis exiguis principiis communicantes Adam D
autem & Eua, maiore affinitate astringebantur. Quorum caro, sicut cæterorum ex paruo
semine, inchoata concrescit, sic habuit terram mollem ac subactam, tanquam semen suum
& principium. Quemadmodúmque videmus, & aliquam reddere rationem possumus,
quomodo ex semine, paulatim fiat caro, sic isto exemplo possemus doceri; quomodo è
terra caro concreuerit. Est autem semen táquam resoluta caro per calorem, temperiemq;
naturalem astrictum in carnem, sicut lac in caseum. Et charta antequam durescat, aqua est
alba. Celeriter autem typo accepta constringitur. Talis erat eo tempore, sub optima cæli
temperie tellus, seminis instar disposita, quod principium fuit serendæ carnis, maturata
cælo. Hoc principium fuit commune viro & mulieri. Quod tametsi fuit etiam omnium
animalium, præter terram tamen, plura intercesserunt in creatione hominum, quibus à
creatione animalium plurimum differat. Et id quod priorem hominem tanquam princi-
pium creabat, tractum item & formatum in mulierem. Vt ergo si ex eodem semine simul,
eodémque tempore duo velut Esau & Iacob concrescerent, eandem carnem & sangui-
nem habuisse dicerentur, sic longe rationabilius Adam dixit Euam, sanguinem, carnemq;
suam, cum qua maius quoddam principium commune habuerit. Plures autem videmus
coalescendæ carnis, vt quomodo è terra vel humo caro primorum illorum coaluerit in-
telligamus, rationes. Coalescit & quasi congelascit ex semine, ex sanguine quoque. Vt au-
tem per calorem fit humoris & iniecti cibi conuersio in sanguinem, sic per calorem æthe-
rium, humum vertebat Deus, & astringebat in carnem. Quod quidem etiam alia ratione à E
Deo fieri potuisset, cui sunt omnia miris modis possibilia. Sed omnium rerum, quæ possit
iusta & rationabilis reddi ratio, reddenda est. Et quod ait: Quamobrem relinquet homo,
Apparet vxorem cum viro illo primo tempore, rebúsque nascentibus, fuisse sociatam, fu-
turáque omnia fuisse, quæ postea fuerunt. Immortalitatis autem, ad maiorémque diuini-
tatem scandendi ratio non fuisset etiam diuersa, omnia autem præter mortem, & id quod
ex præuaricatione contigit, fuerunt qualia nunc. Propagatio sancitur & coniugium, cibus
memoratur pluráque id genus alia. Nunc relinquitur pater & mater, propter vxorem. Re-
linquet autem dixit, aut imperando, siquidem & per futura imperamus: Aut quasi prophe-
tando & prædicendo, quæ postea fuerunt. Pertinent autem hæc ad id quod Deus prospe-
xerat, non esse bonum, hominem esse solum: coniugiúmque & perpetuam vitæ societa-
tem innuunt. In carnémque vnam dixit, autoribus nonnullis Hebræorum, sicut erát prius,
vt ad eandem coniunctionem reuerterentur. Et in idem consortium sociaretur caro: Ex
qua vnitate alia quoque caro generaretur, duobus in vnam carnem principiis vnitis. Vxo-
rem autem suam dixit Hebraice mulierem suam, mulieres vxores, viros, maritos dicente
ea lingua. Commemoratóque coniugio & carnis vnitate, quæ & vitæ societate & genera-
tione constat, continuo subdit eos non erubuisse ob eas partes, quibus fiat hæc generatio
& astrictio. Quod simplicitatem, & innocentiam, & puritatem, candorem animi declara-
re, omnibus qui confireantur assentior. Sanctitas autem & puritas non erubescit. Stat au-
tem vt qui est alias sapientissimus, idem sit & simplicissimus: sicut qui astutissimus, idem F
stultissimus in vita & cæcus. Qui ergo habuit omnium appellandorum animalium à Deo
scientiam, habuit ab eodem autore & opifice suo quasi tunc recens natus & patuulus, ma-
lorúmque nescius, summam innocentiam & puritatem. Hinc quo fuerunt huic sta-
tui res propiores, eo fuerunt meliores & simpliciores, canentibus hæc etiam
poëtis. Astutias autem callidus serpens, bonitatis & innocentiæ popu-
lator inuexit, cuius inuidia etiam mors introiuit in mundum. Re-
cte ergo respondent hominum simplicitas & draconis astu-
tia, vt ablatio simplicitatis ab astutissimo facta co-
gnoscatur. Quo circa eadem voce nudus
& astutus Hebraice vocatur, ערום ha-
rum, quasi duobus contra-
riis inter se significa-
tis sub eadem
voce laten-
tibus.

A # CAPVT TERTIVM.

Sed & serpens erat callidior cunctis animantibus, quæ fecerat dominus Deus.



QVOD philosophia Mosis, iuxta ac totius gentis eius scriptores, sit humanior, & simplicior, res tantum vt gestæ sint, nihil interius & arcanum describens, hoc facit, vt quæ clarior hac de causa esse debuisset, obscurior nõnunquam sit effecta. Verba & locutiones simplices & exteriores sunt omnes & corporeæ, totúsque sermo ex humanis tum verbis, tum operationibus contexitur. Raro aut nunquam de supercælestibus: tum si quando cælestia ad terrena se transtulerint, solas ipsas formas corporeas describens, raro interiorem ostendit diuinitatem. Veluti quod ait, Abraham tres viros vidisse summas tantum facies, interiores autem qui sub viris laterent, non explicans. Neque enim dicit, vt postea res ipsa docuit: Abraham tres spiritus ætherios, in specie humana vidisse, è quibus duo à dextris, & à sinistris medium stipantes, essent Angeli, medius Deus ipse, qui solet nomine quatuor litterarum semper appellari. Similiter cùm Iacob de Mesopotamia in Chanaan cum tota familia, & gregibus reuerteretur, & iam illucescẽte aurora proficisceretur, quendam virum scribit obuium habuisse, qui senem amplexus, eum deiicere in terram, quale fit in Palæstra, conaretur: senem autem victorem fuisse, viro illo non quidem deiecto, sed superato ne se sterneret, eáque de causa ab eo ipso viro appellatum Iacob, Israël, id est victorem Dei.
B Quicquid hic factum est, sub humana imagine factum, habitus ipse viri, nomen lucta, & superatio, omnia rem humanam repræsentantia, solo ex eo quod ille superatus locutus est, & ex nomine imposito intelleximus eum fuisse siue Angelum, siue Deum, siquidem El frequentius est nomen Dei, quàm Angeli. Est aliud item exemplum. In libris Regum scribitur & innuitur per Pythonem Samuël fuisse suscitatus, & tamen idem ipse qui Pythonem seu ventriloquam adierat, iamdudum qui genus istud superstitionum exercerent amolitus tanquam magicas vanitates fuerat. Tum sceleratissimum & omnibus rationibus improbissimum est, tantæ potentiæ credere mulierculam fuisse, vt virum sanctitate & amicitia, commercióque diuino maximum, frigidis incantationibus exsuscitarit. Quasi sit scriptura poësis, quæ fingat Circen quandam potentibus herbis homines in lupos, & vrsos, & sues, tum ex his iterum in homines vertere solitam. Quod nisi ratio succurreret, proculdubio à scriptore in maximum, inexpiabiléque facinus traheremur, non quidem ipso fallente, falsáque referente, sed modum, rémque ipsam non declarante, vt doceret Samuëlem non à vili contemptissimáque muliercula, sed à Deo fuisse suscitatum, qui apud Ezechielem promittat se etiam per fallaces prophetas responsurum, daturúmque signa & visiones. Sed postea daturum pœnas prophetam illum mendacem, & impostorem. Hæc aut id genus significare scriptor ille debuit. Neque vero reprehensor nunc sim, sed potius monitor, docens sæpissime multa à scriptoribus sacris præcipue interiora, ac latentiora reticeri,
C vt minime miremur factum idem, hoc etiam loco à Mose, qui supernum duntaxat serpentem exhibens, internum spiritum reticet, cùm tamen loqui serpentes nõ possint. Et vt bene monet Seuerianus, *σιωπᾷ δὲ Μωσῆς τὸν ἐν αὐτῷ λαλήσαντα, χριστὸς δὲ μόνος γυμνῶς ἀπεκάλυψεν*, Tacet Moses qui è serpente loqueretur, solus detexit Christus eum mendacem, dicens & homicidam. Et Theodorus necessario Mosen, ait reticuisse diabolum, quippe quẽ decepti non cognoscerent. Plura quoque dicenda fuerant in hac descriptione, quomodo mulierem accesserit, cur eam potius quàm virum attentauerit. Quomodo quæ traderet, forent credibilia, vt essent serpentes locuti, cogitare etiam antea debuit. Nec mirum serpentem istum non totum, sed exteriorem tantum eum descripsisse. Qui etiam serpentes illos quos ipse vidit, à maleficis exhibitos Pharaoni, serpentes fuisse dixit, non referens quales essent: magica autem phantasmata, simulatíque dracones erant, qualis & ille in paradiso. Collectis igitur ex omni scriptura compluribus exemplis, datur nobis aditus ad intelligendum quid sub hac descriptione sit omissum, cur sit exterior tantum serpens propositus. Agnoscimus idem in cæteris factitatum, apparentias, imaginésque rerum scriptores sacros tantum referre, interiores res omittere. Reuertor ergo ad proposita superius exempla, dicóque scriptores sacros esse simplices rerum narratores, non interpretes, posteris autem hunc laborem eos reliquisse, vt in intelligendis occultis desudarent, oblata passim occasione ex cæteris exemplis. Dicóque tametsi serpens iste paradisi, & serpens appelletur, & tota

descriptio conueniat in animantem terrestrem, talem tamen serpentem fuisse quales illi D Magorum & maleficorum Pharaonis, qui & si dæmones essent, aut oblata per dæmones phantasmata, ex eo tamen quod videbantur, à Mose serpentes vocantur. Similiter tametsi Deus in medio, cingentes autem à dextris & a sinistris duo erant angeli, tamen quòd in habitu viri visi sunt, viri sunt appellati. Sic tametsi esset aut Deus aut angelus, qui cum Iacob est luctatus, eum tamen, quòd videretur vir, virũ theologia vocauit. Quæ consuetudo cùm sit his exemplis nota, admirari non debemus, si in descriptione Mosaica, tantum ipsa imago, & apparentia describatur. Vtq; intelleximus in Abraham, medium illum fuisse Deum summum, duo circumstipantes, Angelos, quia duos Angelos postea narrat Sodomam profectos, Deum autem remansisse cum Abraham, sic ex cæteris quidem cognouimus serpentem paradisi, fuisse serpentem, sed quia locutus est, rationalẽ eum fuisse cognouimus, quia fefellit spiritum malum: omnis enim cognoscens & loquens spiritus, aut est homo, aut Angelus, aut Deus. Homo in nullam se potest vertere figuram, Angelus & Deus vertunt, sed ex operatione & assumpta figura fit res manifesta Deus conuenientissimam diuinitati suæ figuram assumet, aut humanam scilicet, aut diuinissimam quandam, qualem vidit in rubo Moses, Apostoli in monte, humanam quoque sed formosissimam, qualem vidit Abraham & Moses. Angelus similiter congruentissimam, pulcherrimam, clementissimam, ferinam autem, & truculentam, dæmon, Angelus malus: prauitati & interiori deformitati congruentem Assumpsisse autem pulcherrimas & clementissimas species Deum & angelos, consentiunt etiam antiqui poëtæ, varias autem & truculentas species assumere solitum dæ- E monem ex ipsis etiam poëtis antiquissimis ostendo. Et quod admiratione dignius, celebratur apud poëtas forma colubri, in quam sese vertat spiritus ille malus. Homerus igitur inducens Proteum, cui magica phantasmata dæmones subministrarent, in quæ sese ille eorũ auxilio, aut ipsi pro eo, verterent, scribit varias formas has, & monstra fuisse.

Odyss. δ. *Ἀλλ' ἤτοι πρώτιστα λέων γένετ' ἠϋγένειος,*
Αὐτὰρ ἔπειτα δράκων, καὶ πάρδαλις ἠδὲ μέγας σῦς,
Γίνετο δ' ὑγρὸν ὕδωρ καὶ δένδρεον ὑψιπέτηλον.
Principióque leo senior fuit ille iubatus,
Inde draco, & pardus, mox vero terribilis sus,
Liquidáque vnda fuit, tum celso vertice planta.

Apparet ergo etiam illos (nam Homerum hæc ad magica phantasmata Ægyptiorũ, probatissimi scriptores asserunt, retulisse) magnam fingendorum falsorum simulacrorum dæmonem habere potestatem credidisse. Erant, vt dixi, simulacra interiorem crudelitatem, feritatémque decentia. Leo, vnde etiam in diuinis litteris, tanquàm leo rugiens pessimus dæmon inducitur. Draco, forma congruens aptissime venenis, quibus afflare peccantes, cósque qui sub vmbram alarum diuinarum non refugiant, solitus est. Nam astutias ac insidias, malitiásque eius nulla re quàm nomine veneni tam bene quis expresserit. Vrit enim curis, & cæcum spargit in præcordia virus. Quod mortales incauti non sentientes, sæpe putant bella & sæuas cupiditates, humanis & naturalibus causis accidere. Hac forma decipit F primos homines. Tum vrsus cæteræq; formæ quadrant ad illusiones diabolicas. Claret igitur etiam illos agnouisse phantasmatum fingendorum, id est non rerum verarum, sed simulatarum quales oculis solent à circulatoribus exhiberi, dæmonem habere facultatem. Hoc ipsum clarius demonstrauit noster poëta, qui quasi è Christianis theologis vnus, describit locum, naturam, mores, ingenium, cupiditatem, auiditatem modúmque fallendi, & in omnia se transferendi, dæmonis potestatem: Describit autem monstrum horribile, sanguinis, discordiarúmque sitibundum, secreta venena mentibus inspirans, figuram autem ei præcipue dat serpentis & colubri, vt vel antiquis relationibus, vel huc ducente natura videatur ista tradidisse. Appellatur in diuinis litteris hoc monstrum. Satan, id est aduersans,

Satan.
Diabolus.

quasi hostis, & inimicus, quam aduersationem in calumniando præcipue positam credentes, Septuaginta interpretes, διάβολον, calumniatorem verterunt eius nomen in Græcum. Sed enim latissime patet malum eius, nec calumniatur solum, sed omne genus exercet fraudum malarum, quod sub Hebraica voce, satan designatur, & sub poëtica Alecto, quasi insatiabilis. Nunquam enim nocendi sitis extinguitur, semper vt in nostris litteris extat, insidians Dicitur etiam Megæra, id est inuidens, intelligentibus nominis autoribus quod esset traditum in sacra theologia, inuidia diaboli mortem introisse in orbem terrarũ. Sed audiamus poëtam tantũ monstrum describentem, referẽtemq; eadem quæ traduntur à nostris,

tum

Atum nō mirabimur hostem inuidentem homini immortalitatem, & eius pacem cum Deo, & concordiam, à principio sese in figuram colubri conuertisse:

Luctificam Alecto, dirarum ab sede sororum,
Infernisque ciet tenebris, cui tristia bella,
Iræque, insidiæque, & crimina noxia cordi.
Odit & ipse pater Pluton, odere sorores
Tartareæ monstrum, tot sese vertit in ora,
Tam sæuæ facies, tot pullulat atra colubris.

Primum describit locum, infernas sedes, appellat luctificam, totam vim malorum ab eo patratorum exprimens. Nihil enim prætetquàm fletus & gemitus concupiscit. Tum locū luctuosum, lachrymis & luctibus fœtum, vbi ipsa inhabitat, cupiens omnes adducere: vbi inquàm fletus est semper, & stridor dentium. Tum naturam, mores, & ingenium luculentissime declatat, ei solas placere dicens iras, insidias, domos, vrbes & nationes vastantia crimina. Diabolus aiunt nostræ litteræ insidiatut vt pereas. Et à CHRISTO, de eo dictum est ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, homicida fuit ab initio. Tum sese in omnes facies vertendi potentem ostendit, facies quidem prauitati suæ congtuentes, nimirum sæuas, & truculentas, ac formidabiles: præcipue colubrosas, plenas serpentibus & anguibus, quibus venena sua, tanquàm ipse maximus anguis, effundit. Eóque in anguem versus primos homines decepit, Delectatus à principio hac figura. Progrediens poëta hæc addit:

B *Tu potes vnanimes armare in prælia fratres,*
Atque odiis versare domos, tu verbera tectis,
Funereásque inferre faces, tibi nomina mille.

Mille nocendi artes. Non poterat describere diuinius, pessimi dæmonis vim. Odit enim pacem & concordiam, exhibens mille earum disiungendarum occasiones, incognitas quidem nobis & callidissime oblatas. Sunt autem ei mille nomina, sub quibus mille nocendi artes continentur, è quibus quædam notæ sunt, quædam summa eius calliditate occultantur, potest enim & in somniis decipere, naturales appetitus accendere, tum furias animo hianti & supino inicere. Siquidem & ille qui totum eum norat, ad mentes ociosas reuertentem, eásque sibi paratas inuenientem, omnia dicit euertere. Mille ergo artes, nempe quot scelera cogitari & fieri eius suasu possunt, tenet impostor, plures item, quæ nominari non possint. Summum autem munus est disiungendæ pacis, vt luctus & discordia, cædesq; sequantur. Quam naturæ suæ malignitatem, simul homine exorto, cœpit exercere, disiecta pace, quæ inter hominem, atque opificem intercederet: facésque funereas intulit in orbem, & verbera manus plangentium ac lamentantium, prosequitur vates quomodo fœminam natura leuiorem, faciliúsque deceptioni patentē, versus in colubrum decepit, quo factum, vt maxima cædes, & sanguis ac luctus sit consecutus. Quo loco admiratione digna profecto res, vt quemadmodum Moses scribit colubrum istum primam mulierem decepisse, & ab ea deceptum virum: sic poëta hoc monstrum vxorem Latini inflammasse ac de-
C cepisse canat, per colubrum, vnde bellum crudele exarserit. Sed fœminam primum natura sua ad malum patentem demonstrat:

Fœmineæ ardentem curæque iræque coquebant.
Huic Dea cœruleis vnum de crinibus anguem
Conijcit, inque sinum præcordia ad intima subdit.
Quo furibunda domum, monstrum permisceat omnem.
Ille inter vestes, & leuia pectora lapsus
Voluitur attactu nullo, fallitque furentem,
Vipeream inspirans animam. Ecce & fœmina hoc loco decipitur, & per anguem decipitur, qui veniens ad eam, alio quodam modo quàm primā mulierem fefellit. Recte enim dicunt nostri, non fuisse antiquam vehementem tentationem, nec interiorem animum attigisse, sed exterius tantum, & loquendo monstrum virus afflasse. At ille anguis subter præcordia lapsus, pérque omnem fœminam obertans, furore eam decepit, sed ardentem prius & expositam. Non sic priorem fœminam meliorem & sanctiorem, vt facile si voluisset, potuerit eum reiicere, cùm & serpens horridus esset, & exterius prodigiose loqueretur. Quibus euestigio poterat deceptio patefieri. Inspirauit ergo vipeream animam vtrique mulieri, sed priori non inspirauit, nisi persuadendo, verbisque exterius sonantibus. Illam autem validius. Tum si poëtam legas, illa quoque afflata, hac anima viperea, maritum aggressa est,

eum ex oraculo diuino dimouere conata. Sed grauis ille vir perstitit immotus. Paulo post D
iterum ait poëta, *–penitúsque in viscera lapsum Serpentis furiale malum.* En & apud eum, ser-
pens deceptor, malum furiale iniiciens mulieri, inflammans fœmineum animum, frau-
dibus suis aptissimum. Hæc igitur carmina citaui, vt ex omnium scriptorum testimonio
agnosceremus, quæ sacris litteris traduntur, ne miraremur tanquàm insolitum ac prodi-
giosum, antiquissimam fœminam à serpente deceptam. Nam nisi superius poëta originem
totius mali explicuisset, quæ vis esset Alecto, qua potestate & artibus instructa, quomodo
obsedisset limen Amatæ, dubitassemus proculdubio de sequentibus, nec potuissemus in-
ducere in animum, qua ratione à serpente spirituale venenum esset inspiratum. Intellexi-
mus autem ex priori descriptione, eum fuisse spiritum malignum, sese in quascunque ve-
lit formas vertentem. Verum apud Mosen compendiose loquentem tantum subsequētia,
non etiam antecedentia referuntur. Neque enim perinde atque poëta narrauit etiam si
totius mali originem referre neglexisset, fuisse à principio spiritum impium, crudelem, su-
perbum, inuidum, qui ob arrogantiam ac superbiam, paulo ante de cælo cecidisset: Qui cū
se posset in omnigena monstra mutare, inuideret autem homini, quam ipse amisisset diui-
nitatem, eiúsque & totius posteritatis funus affectaret, in serpentem mutatum, constitisse
in paradiso, tacitúmque limen reginæ obsedisse, vipeream animam inspiraturum. Retulit
ergo ex omni descriptione, pauca tantum, finem & effectum deceptionis, & formam qua
sit facta deceptio, principium autem totius mali non retulit. Nos autem ex cæteris locis, &
ex vniuersa philosophia, hæc duo cognouimus. Spiritum esse quendam inuisibilem, perdi- E
tum, inuidiæ, atrocissimarúmque cupiditatum plenum, tum visibiles formas induendi po-
tentem. Idq; intelleximus multis simul testimoniis & exemplis concurrentibus. Ac for-
tasse ptiora illa reliquit Moses, quòd possent, nisi stulti & tardi ad cogitandum essemus, fa-
cile animaduerti. Quandoquidem & asina Balaham locuta est, licet eo loco dictum sit, do-
minum aperuisse os asinæ. Quod si & hoc loco, simile quid posuisset, omni nos angustia li-
berasset. Sed non credo eum dicturum fuisse, dominum aperuisse os serpentis vt loquere-
tur, sed diuersum quiddam, aut angelum malum, aut aliquid consimile. Constat igitur te-
stimoniis etiam prophanarum litterarum primum, esse monstrum quoddam inuisibile, ma
lorum sitibundum, lachrymarum, funerum, sanguinis & cædis auidum, id ipsum esse versu-
tum, versipelle, versatile, & quod Græci πολυμήχανον, diuersis artibus instructum, ad fallen-
dum, pectus fœcundum malorum. Has artes esse cum primis, quòd potest quascunque ve-
lit formas assumere: potest fieri canis, draco, aper, & ex his larrare potest, & loqui Demum
constat è formis in quas se conuertat, quibus decipiat, frequenter assumpsisse colubrum.
Denique facinus aliquod aggressurum, ad fœminas primum aspirasse. Cuncta ergo hęc as-
sensu omnium litterarum constant, esse spiritum impium, inuidum, tum versutum, id est
versantem formas, tum forma colubrorum eum delectari, tum hac decipere, præcipue fœ-
minas, Colligentes ergo, & quod ait CHRISTVS de Iudæis γεννήματα ἐχιδνῶν proles vi-
perarum, quod exponunt, filij diaboli. Et quod Paulus, Dominus conterat satanam sub pe-
dibus vestris. Item quòd CHRISTVS, pugnate cum antiquo serpente. Tum serpentes Ma F
gorum Pharaonis. Et canes oblatos à Simone Mago coram Nerone, iam vero & phantas-
mata Protei. Facilem omnium inueniemus solutionem, ad hæc & duas rationes adhiben-
tes, quarum vna est, quòd oratio, est oris ratio, animíque simulacrum, quòd vbi oratio sit,
necessario adsit mens cognoscens, verbáque formans: deinde non esse difficile spiritui so-
lertissimo è quocunque corpore & animali loqui, quādo è simulacris ligneis & lapideis lo-
quebatur, è quercu, è percusso lebete, è ventre, vnde ventriloquæ Græce ἐγγαστρίμυθοι. Et vt
ait Serabus, sic loquebatur per serpentem, sicut per fanaticos. Quencunque enim arripuit,
intellectum & rationem tollit, ipséque regit habenas, ac tota erit res enodata ac patefacta.
Nunc singula verba perpendamus.

Serpens erat callidus.

SErpens Hebraice dicitur נחש nachash, cui vocem subesse quoque significatum incan-
tandi, magicámque exercendi, & diuinandi, ac tentandi, incredibiliter demiror. Siqui-
dem Hebraice nachash etiam augurari, futurarúmque rerum scientiam quęrere designat.
Vt Gen. cap. xliiij. Sciphus quem furati estis, ipse est in quo bibit dominus meus, & in quo
augurari solet: id est scientiam quærere, futura vestigare, probare quid eueniat, quid im-
pendeat. Et cap. xxx. Experimento didici, quia benedixerit mihi Deus propter te Quod
Hebraice, נחשתי probaui, inquit, & benedixit me Deus propter te. Et Chaldæus loco pro-
baui, ha-

Abaui, habet נסה tentaui. Omninóque vox designat explorare, artibus quibusdam arcanis secreta quærere, præcipue vt solebant superstitiosi. Mirabile igitur est à nomine serpentis, factum esse verbum nichas, probandi, quærendi futura, ídque arte quadam: sicut à dabar quod est verbum, dicitur dibher, loqui. Videtúrque ex isto loco idem esse nomen serpentis ac tentantis, & verbum nichash, quod quasi sonat serpentare, vsurpatum pro eo quod est probare, diuinationem, certitudinémque futuræ rei capere, vt videatur aut Adam instinctu quodam diuino, serpentem appellasse tentatorem ac probatorem, per quam quasi diuinare & cognoscere Deus decreuisset, an diligeretur ab homine, aut ex illo tempore totam gentem, quæ quidem omnis Hebraice loquebatur, cognouisse per serpentem hominem fuisse probatum, ac quasi per eum super homine augurationem ac diuinationé Deú cepisse? Exin, omnem rerum futurarum artem, qua secreta vestigationem ac examinationem appellatam quasi serpentationem. Recte igitur serpens erat diabolus, quia vocat eum tentatorem theologia. Nam serpens & tentator Hebraice idem sunt, idem quoque tentator & dæmon. Et accessit, inquit, ad eum tentator dicens, Verte lapides istos in panem. Escã quoque proposuit mulieri, quasi & illi suggerens, Comede fructus hos suauissimos, & ad cognoscendum aptos. Serpens igitur fuit augurium, ac quædam diuinatio, & probatio. Eámque ob causam dicitur Græce dæmon πειραστὴς, opera eius πειρασμός. Duplices autem sunt omnino serpentes, hi qui dracones dicuntur, & hi qui serpunt. In scriptura inter dum vtrunque genus nuncupatur nachas, nonnunquam nomine differunt, appellantúrque dra-
B cones, thaninim. Potest igitur hoc loco nomine serpentis aut draco ingens & alatus, aut coluber intelligi. Magis autem draconem crediderim, vt quasi in forma basilisci se obtulerit, quem Latine regulum potes appellare, quòd gestet in capite quasi coronam perinde atq; gallus. Duæq; sententiæ possunt occurrere, vt vel per verum terrestrémque serpentem dæmon subiens in præcordia sit locutus, aut ipse in forma & phantasmate serpentis apparuerit, sicut coram Pharaone per incantationes Magorú, & quales canes oblati à Simone Mago, cæteráque multa. Superior disputatio in hunc posteriorem tendit sensum. Fieri quoq; potest vt prior sit verus, quod tota serpentis maledictio corroborat. Illæ quidem meræ fabulæ, vt opinati sunt quidam Hebræi, mulierem voces animalium tunc intellexisse, nutúmque serpentis agnouisse. Quidam ex eis Satan serpétem sunt arbitrati, sed ab aliis propter maledictionem coniectam in serpentem terrestrem, vt ingrederetur super pectus, vt comederet terram, reiicitur. Sed hi à Scylla in Charibdin quod aiunt, referuntur. Quomodo locutionem in brutis animantibus ostendent? Non potest ergo melius dici, quàm fuisse dæmonem. Et Hebræus siue Salomon, siue Philon assensus est, φθόνῳ δὲ διαβόλου θάνατος εἰσῆλθεν εἰς τὸν κόσμον, Inuidia diaboli, istius scilicet serpentis, mortem ingressam in mundum: quod quidem artificiose & maliciose fecit, sicut omnia, & sicut decet fraudulentum. Duo sunt autem hoc loco dæmonem declarantia, calliditas, & sermo. Nam & si sunt multæ fraudes in animalibus brutis, maiores tamen fraudes, artis & rationis & sermonis indigentes, non sunt. Quomodo autem tanta fraus, nisi à solertissimo & ingeniosissimo deceptore fie-
C ri potuisset? Quod autem dixit callidior, Hebraice ערום arum nomen fere in malum propensius, quàm bonum, magísque malignã astutiam, quàm bonam denotans. Vnde sunt illa: Super populum tuum malignauerunt consilium: quod Hebraice hac ipsa voce significatur. Super populum tuum יערימו iaarimu. Quod Septuaginta transtulerút κατεπανουργεύσαντο, ex quo intelligimus, quòd isto loco cùm dicitur serpens erat callidior, intelligendum est, malignior, propriumq; est nomen diaboli, πανοῦργος, id est veterator, malignus. Súntque idem πανοῦργος πονηρὸς, & vtrunque est nomé diaboli. Et Aquila & cum Theodotione, quod Septuaginta isto loco sapientem transtulerunt, ipsi πανοῦργον. Exodi quoque vbi in nostra editione dicitur, Si quis per industriam occiderit proximum suum: Hebraice est בערמה bearema, quasi per malitiam, per malignitatem & fraudem, & versutiam, studióque maligno. Omnibúsque collectis, hac voce illa nocendi ars, & ingeniosa malitia denotatur, quæ declarauit declarátque semper autorem suum. Serpentem autem omnibus animantibus callidiorem dixit, respiciens posteriores fraudes non præsentem naturam. Non inquàm quia haberet natura calliditatem, sed quia fecerit rem summæ calliditatis. Ideóque non in terrestrem naturalémque serpentem hæc pertinent, sed illum qui ex vna malitiosissime re perpetrata, cognitus & vocatus est malitiosus. Quod cùm nulla cæterarum animantium fecerit, iure præfertur omnibus illis, hac parte. Sicut autem nunc ante omnes animantes calliditate præfertur, sic ante omnes animantes

paulo post maledicetur. Appellatúsque est ab eo qui genus humanum ab illata morte ex fraude eius, liberauit, serpens antiquus, contra quem docuit esse pugnandum, vt præmium æternum acciperemus. Quasi referens eadem quæ par est cum cum Adam in paradiso locutum, cùm in aciem descenderet. Idem vtrobique princeps, & hortator magnus, in fine temporum clamans apud mortales, pugnate cum antiquo serpente: In principio, pugnare cum nouo isto serpente, aut mandata mea seruate, nullius suasu à legibus meis discedite, & accipietis præmium æternum. Quare constat Abraham Auen Esdra falli, & fallere, asserentem hæc iuxta sonum accipienda, vt serpens fuerit verus, naturalísque serpēs, cui Deus scientiam dederit ante omnes bestias, sed non ante hominem. Quæ & antiquorum Hebræorum, & quod irrefragabile est ipsius veritatis testimonio refelluntur. Ratio quoque pugnat aperte. Paulus etiam eximius, astutias satanæ commemorans, credóque cum sua dialecto pro astutia vsum voce ista Mosis ערמה arema, attribuit illi quod & Moses, & mulier. Moses, Serpens callidior cunctis animantibus: Mulier, Serpens decepit me. Paulus autem, Timeo ne sicut serpens seduxit Euam, ita corrumpantur sensus vestri per astutias Satanę. Ergo vt antiquiores Hebræi censuerunt, is erat Satan. Eadem autem sunt nunc atque tum bella, eædem insidiæ, eadem victoria, idem præmium. Si pugnatur fortiter, præmium æternum est paratum: si pugnatum tunc fortiter fuisset, etiam præmium æternum fuisset consecutum. Sed corporalius tunc agebantur. Astabant corporaliter præmium, bellum: Ventum in aciem visibilem, oblatus visibilis hostis, propositum visibile præmium. D

Serpens antiquus.

Qui & dixit ad mulierem: Cur præcepit vobis Deus, vt non comederetis de omni ligno paradisi? E

PRo eo quod noster transtulit, cur, imitatus fortasse Septuaginta τί ὅτι εἶπεν, quid est quòd dixit, Hebraice habet אף כי duæ particulæ, quæ sonant, etiámque, esto vt. Ex quo putant nonnulli Hebræi, quia sermo imperfectus sit, alia quępiam antea dixisse serpentem, vt tandem sermonem absoluens, addiderit, nedum, nō quòd, multo minus præcepit. Quasi ad hunc modum loqueretur: Vos creauit inclytus iste princeps ac dominus, rerum nihil vobis ad beatitudinem denegauit, non denegauit dominatum super omnes animantes, nihil eorum ad alimentum, quæ è terra nascuntur, multo minus igitur arborem istam contingere, fructibúsque eius vesci prohibuit. Chaldæus tamen vt annotationes ostendunt בקושטא ארי in veritate quòd, verum ne est, quòd dixerit. Quod admirabundus cū deceptione serpens loquebatur, quasi super re noua, & insolita, & incredibili perinde atque illud. *Id cinerem aut manes credis curare sepultos?* Non est, inquit, verisimile, Deus vt ista curet, &, vt secutura mors sit, pomorum esu, secutura est quæ denegatur, inuidetúrque, scientia boni & mali, quæ vos ipsi Deo adæquabit. Ac potius reor inuidere vobis Deum istam diuinitatem. Tale quid videtur serpens esse locutus. Ex quo recte tum deceptor & fraudulentus, tū calumniator est appellatus. Decipit mentiendo. Vnde & diabolus & mendax, decipiens cū maxima fraude, tum vt ait Chrysostomus, iure calumniator: quia Deum apud nos, & nos apud Deum calumnietur. Loquitur apud mortales de Deo falsa, eum rerū humanarū autorem negans, aut contemptorem prędicans, negans omnipotentem, nostri apud Deū calumnia occultior. Dicuntur autem sicut & cætera breuibus à Mose, multáque tum dicta tū facta necessario interfuerunt, quæ reticētur: credendum est enim pleraque alia ante tentationem & in ipso tempore serpentem fecisse. Quem vbi constiterit an iuxta arborem, an nemore maligno, opaco aut in via, Moses non describit. Tum non ostendit an Eua cum viro tunc esset, aut separatim deambularet animi causa per paradisum. Deinde vtrum in paradiso natus, an exterius serpens aduenerit. Breuibus maxima & copiosissima complectēs. Credendum est autem fuisse draconem pulcherrimum, cristatum, sublato pectore & collo: qui speculatus formosissimam fœminam per paradisum exultantem, corporeásque delitias captantem, eam minime occupatam, nec ad creatorem suum animo, sed ad delitias illas intentam, inuasit. Nec alterius generis aggressione fuisse putandum, quàm quas homines sæpe faciunt, cùm aut amicos, aut inimicos circumueniunt, aut cùm insidiose ad aliquē accedunt. Sed præcipuam diuinæ litteræ testantur dæmonem habere vim, cùm mentes offendit ociosas. Nam, *Ocia si tollas periere cupidinis artes.* Quod ipse veridicus autor etiam docuit, cùm in domum, id est mentem vacantem, paratam, ociosam, eos ventitare sociatos asseruit. Alij eum obambulare, vt deuoret. Ergo obambulantem, causámque nocendi quærentem, credendum est, in mulierem ociosam incidisse. Par est autem, si illa orasset, F

si cum

Asi cum Angelis & Deo, mente mansisset, nullam hostem vim habiturum fuisse. Interea cũ & Adam seorsum procul, fruens amœnitate paradisi deambularet, tempus opportunum callidus impostor quæsiuit, vt tunc mulierem aggrederetur, cùm nec in cælum intentos oculos haberet, & virili adiumento careret, qui fraudum occultarum eam forte cautiorẽ, attentiorémque fecisset. Nam serpentem visum ab Adam non est credendum, sed perpetrata deceptione, & illis comedentibus subito delituisse. A muliere autem allatum est pomum, viro deambulanti. Ideo persuasus est, non deceptus, vt aiunt Græci, dictum Pauli exponentes. Cùm ergo vidisset eam cæteris omnibus fructibus vescentem, solam quæ in medio erat arborem non attingentem, tum memor eorũ quæ fuerant antea decreta vt si non comederet, mortalitate careret, talibus aggreditur dictis, Cur præcepit vobis Deus? Admonent autem Hebræi in hoc sermone serpentis nominari nomen Dei Elohim duntaxat, non etiam nomen tetragrammum Iehouah, quod semper in superioribus nominatur, dicentes hoc nomen serpentem ignorasse. Atque credendum est non ignorasse hoc nomen serpentem, sed potius reticuisse, sicut sæpe multa diuina reticuit. Veluti cùm rogatus Apollo qui vir fuisset IESVS, respondit, eum fuisse virum sapientem, à Chaldæis occisum, suppressit diuinitatem. Sic nomen suppressit dæmon, quod diuinitatem veram ac solam significaret. Tum nominum diuinorum nimia veneratio, quæ sola prope est apud Hebræos philosophia, in superstitionem abit, dum magis quàm par sit, ventilantur, & excutiuntur, susq; deq; voluntantur. Porrò cum hac serpentis interrogatione, expressum mendacium est ad-

B iunctum, quod mulier si voluisset, facile deprehendisset. Asserit enim Deum præcepisse ne ex omni ligno vescerentur, cùm contra Deus dixerit, Ex omni ligno quod est in paradiso comede. Quod quidem mendacium mulier coarguit incauta, recitans memoriter mãdatum. Ex omni ligno vescimur. Quod & Seuerianus obseruauit. ἡ γυνὴ νομίσασα ἄγνοιαν εἶναι, διορθοῦται τὴν λέξιν, οὐχ οὕτως φησὶν, οὐκ εἶπεν ὁ θεὸς μὴ φαγεῖν ἀπὸ παντὸς ξύλου, ἀλλ᾽ ἀπὸ παντὸς μὲν ξύλου ἐπέτρεψεν ἀπὸ δὲ ἑνὸς ἐκώλυσεν, ἔδοξε μανθάνειν ὃ οὐκ ᾔδει. Hoc est. Mulier arbitrata quod serpens dixerat, cur præcepit ne comederetis ex omni ligno, inscitiam esse, corrigit dicẽs, non vetasse Deum, ex omni nos arbore vesci, sed ex vna tantum. Tum verò visus est didicisse, quod nesciret. Tripléxque mendacium monstrat idem fuisse in serpente, Ne ex omni ligno comederent, vno tantũ vetito. Non morte moriemini. Et, Nouit Deus quòd in quacunque die comederitis, eritis sicut Dij. Denique vbique deprehenditur mendax serpens, scelerum, mendaciorúmque pater & artifex, cùm etiam eos morituros negauerit Cùm ergo ait, De fructu vero ligni, quod est in medio paradisi. Apparet ex isto loco, quod & Hebræi quidam arbitrantur, in medio paradiso & quasi eodem loco, propinquas fuisse arborem vitæ, & arborem sciendi bonum & malum. Etenim superius sic scribitur, Et lignum vitæ in medio paradisi, hic vero etiam lignũ sciendi est in medio paradisi. Erant ergo quasi duæ præstantes cæteris arbores, insignia mortis & vitæ. Sicut enim mortis arbor dicta est, & tamen nõ est ilico mors secuta, fructibus eius deuoratis, tum arbor sciẽdi dicta, cùm postea si fructus eius attingerentur, mortem futurã prædiceret, quę omnia symbolica

C sunt, minime sub cortice remanentia, sic verã vitam in illa, mortẽ veram in ista debes intelligere. Atq; attentius quod dixi considera. Arbor sciendi dicta est, cuius qui fructibus vesceretur, moreretur. Quid ergo conuenit inter scire bonum & malum ac mori? Cur in eadem arbore vtraque tam secum dissidens res apponitur? Videlicet sic habẽt quiddam paulo magis reconditum, sicut quod dixit ille, Non bibam amplius de hoc genere viris, nisi cùm fuero in paradiso vobiscum Hæc, inquit, conuiuia, & dulcissima symposia in terris deinceps nulla vobiscum celebrabo, sed postea exercebimus in cælo, vina suauissima in domo paterna bibentes. Vinum, conuiuium, domus, cælestes voluptates, perennémque habitationem designantia vsurpantur. Hæc repero sæpius, allectus cupiditate rem abstrusam explicandi. Vescebantur ergo fructibus cæterarum omnium arborum, qui cibus erat illius temporis, vno solo vesci prohibebantur. Nam arbor vitæ astabat quidem & ipsa veluti præmium, de cuius fructu vesci non quidem prohibebantur, sed vetabãtur attingere, inaccessúsque erat & locus & arbor. Itaque quod sæpenumero admonui, apparet esse verum, pleraque omitti à Mose, quæ à minime tardis in descriptione eius possint intelligi. Nam cum daretur facultas omnium fructibus arborum vescendi, vna duntaxat prohibita, arbor vitæ tamen reticetur nec dicitur ferme quod dicendum fuisset, & quod dictum par est Si abstinueris ab ista, fructus istius æternos degustabis, assequeris qui terrestris es vt sis immortalis & cælestis. Hæc fuisse dicta est verisimile, quando postea vidimus eiectum

Adam,ne comederet ex arbore vitæ. Quo perspicitur, si non fuisset eiectus, ad illa pomaD aditum ei fuisse pandendum. Hæc tamen non dicuntur. Quòdque ait mulier, De fructu lignorum quæ sunt in paradiso, vescimur. Quanquam fons habet, De fructu ligni, vnico numero intelligendæ tamen sunt omnes arbores. Figuráque est synecdoche, qualis infernus: Abscondit se Adam & vxor eius à facie domini Dei in medio ligni paradisi: eos enim intra densa nemora aufugisse credendum est. Sunt ergo caute & accurate omnia exploranda, & quod vno in loco emittitur, declarandum ex altero, plena est enim repetitionibus hæc descriptio ob ea quæ in antecedentibus omittuntur. Nam & hoc loco mulier repetens mandata Dei, præcepit ne comederemus, & ne tangeremus illud. Addidit, ne tágeremus, quod quidam etiam monent, & Hebræi superius omissum. Atqui verisimile est, in mandatis traditum, quo magis essent cauti, & periculi securi ne tangerent. Quorundam enim vitiorum fuga victoriam assequimur: alia cundo obuiam, & resistendo superamus. Voluptates & illecebræ, qui velit ex eis victoria potiri, fugiendæ sunt, atque auertendæ: remouendus aspectus, tactus, quæ prima sunt, tunc absistit accessus. Insanit autem qui se putat inter arma & tela posse versari securum & illæsum. Cui autem esset à rege mandatum à meretrice se continere, nónne tutior esset, si conspectum eius aufugeret, longe autem si colloquium, multo autem magis si contractum. Nulla igitur superfuit excusatio: præceperat Deus vt ne attingerent fructus, ne tactis his & irritata gula, comederent. Superius ergo in descriptione, cótactus fuerat omissus. Et mulier totum imperium animo retinebat, vt excusatio locum nō habeat. Hócque mihi magis probetur, quàm quod Salomon, & Nicolaus suspicantur mu- E lierem præceptum aggrauasse ex displicentia: plurima enim sæpe probauimus omitti, postea referanda. Nam & minas mortis, non eo refert modo, quo fuissent pronuntiatæ. In quacunque, superius dicebatur, die comederis ex eo, morte morieris: & id soli viro videtur ibi præcepisse: nunc mulier etiam sibi ait à domino imperatum numero multitudinis referés præceptum. Tum ait: Ne forte moriamini, quod quodam diuerso modo fuerat antea pronuntiatum. Quod autem serpens respondit, Non morte moriemini, & quæ sequitur. Duo manifestaria mendacia, & impostura duæ: Omnis enim deceptio fit cum mendacio. Ac primum falsa imago sumpta, tum dixit eos non morituros, postea similes Dijs futuros ista arbore: cùm non ista, sed illa vitæ similes futuri essent Deo, vel Angelis. Idq; credendum est Deum pollicitum. Contemplare fraudem, artificiósumque mendacium. Inferius Deus dixit, Nunc ergo ne forte sumat de ligno vitæ, & viuat in æternum. Hæc inquam erat futura similitudo, in immortalitate scilicet & æterna vita, cum qua omnia diuina bona sequebantur. Omnibus enim crumnis claret immortalis, tum eam non habent nisi animi puri, & à contagio peccatorum liberi. Quare hæc erat immortalitas vera, occultata, & supressa à serpente. Atque prudenter docuit Gregorius dæmonem apud nos, aut imminuere, pondúsque detrahere præceptis Dei, aut recitare in contrarium. Imminuit autem recitauítque in contrarium, primum quòd Deus non constituerat immortalitatem in cognoscendo bono & malo, sed in abstinendo ab altera arbore, & in degustando fructu vitæ, tum ista similitudo cognoscendi bonum & malum, non solum non erat profutura, sed iacturãF incredibilem præbitura. Quod tacebatur ab illo referente quædam tantum, & quasi letiferum hamum sub oblata superne esca occultante. Escam cognitionis, & similitudinis offerente, venenum letale tegente. Accipiebat nocere præsentius, addens scientiam Dei. Scit, inquit, Deus oculos vestros reuelandos, Dijsque similes vos futuros. Si Deus scit, certum est, & necessarium. Non est secus. Ac quod ait,

Deceptio fit cum mendacio.

Eritis sicut Dij.

PRo Dijs Hebraice est Elohim. Quod cum & Deum & angelos, & maximos quosque viros ac principes designet, varium per est hic efficere sensum. Abeunt; & Hebræi & Græci omnes in diuersas sententias. Primum; Chaldæus. Pro Dijs posuit רברבין rabrebin, magnos, principes, summates, quod angelorum etiam est nomen. Hebræi exponunt, sicut Angeli, Septuag. ὡς θεοί, sicut Dij, assentitúrque Hieronymus. Potest etiam dici, sicut Deus: eadem enim est hic in Hebraico semper oratio. Scit enim Elohim, quòd in quocunque die comederetis ex eo, aperientur oculi vestri, & eritis sicut Elohim. Et inferius: Ecce Adam sicut vnus ex nobis, sciens bonum & malum. Rabi Salomon exponit secretorum cognitores, vt aperiendos eorum oculos, sit occulta & abstrusa eos cognituros. Dicendum est igitur, calliditatem & fraudem quam tribuit Moses serpéti, ob multiplices fraudes eã tribuisse, non solū quòd homines negauerit morituros, sed quòd futuros ob hanc cognitionem, oculosq;

Calliditas et fraus serpentis dæmonis.

A oculosq; patefactos, Dei similes prædicauit. Quare videtur hoc modo maxime posse dissolui quod occurrit, quomodo videlicet sequatur similitudo Dei ex oculis patefactis & nuditate cognita. Videntur enim hic se hæc tria consequi, oculorum apertio, scientia boni & mali, similatio ad deum. Quæ si vera essent, multa indissolubilia sequerentur. Primum, quòd antea non fuerint Dei similes: tũ quòd videretur inuidia, si noluisset eos scire, sed potius imperitos esse maluisset, nec probabile est ex hoc cõsecutũ esse peccatũ. Tum si Deus & angelus scientiam boni & mali habent, vt postea demonstratur, quomodo ipsi sine peccato, homo cũ peccato? Oportet igitur esse cautos, ne à simplicitate sermonis decipiamur. Sermo enim simplex est, non addens ea quæ amoliri dubitationes possent. Asseramus igitur hanc esse illam calliditatem quam proposuit à principio, cùm asserit eos similes Dei futuros, sciendo bonum & malum. Nam quanquam Deus postea dixerit: Ecce Adam factus est sicut vnus è nobis, sciens bonum & malum: retulit ea quæ suggerente serpente, homo cõcupisset, & quasi ironice: Bene, inquit, ecce assecutus es, vt esses similis nostri: habes quod tota mente petisti, & vocem serpentis audisti: esto, sed lignum vitæ nõ gustabis. Quare qui exponunt, Eritis sicut Dij, scientes per vos, & cauti, & quasi ope diuina non indigentes, aut abstrusorum cognitores, non remouent scrupum, male habentem eos qui hæc legunt. Nõ enim ob istud, similitudo cum Deo videtur demonstrari: sed quòd aperti sunt oculi, & cognouerunt se esse nudos. Hæc scientia, hæc assimilatio, de hac locutus serpens, & quæ locutus esset, videntur consecuta, consecuta dico asserente Deo, factum hominem similem vni

B ex ipsis. Sed quia non vidimus per amissam simplicitatem, cognitamq; nuditatem, quicquã diuinius hominem habuisse, imò diuinitatem perdidisse, cogimur interpretari, verba ista serpentis esse meram imposturam, nec futurã vnquam similitudinem cum Deo, in cognoscendis malis & bonis fuisse. Verba autem Dei posterius, Ecce Adam sicut vnus è nobis, cogimur interpretari, quasi ironice recitata, sub eadem forma, qua fuisset serpens locutus. Attigisti ait, quo voluisti, & nostri similis effectus: egredere igitur de paradiso, videamus istã similitudinem, istam quam oblatam à serpente non recusasti diuinitatem, vt cognita turpitudine tua, mortis etiã necessitatẽ incurras. Hæc erit diuinitas serpentis, pro ea quam tibi paulo ante in alia arbore pollicebar. Pro me, serpentẽ, pro vitali arbore, arborẽ scientiæ miseriarũ & turpitudinis tuæ elegisti. Sint igitur fructus electioni respondentes: Vt, *Virgil.7.*

Sanguine Troiano, & Rutulo dotabere virgo. Et, *Virgil.11.*

Bis capti Phryges hæc Rutulus responsa remittunt.

Quod genus apparet etiam apud Esaiam, cap.xxx. Cùm populus diceret, Nequaquam, sed ad equos fugiemus. Propheta vero ex persona Dei asserit quod illi dicerent, sed in alium sensum, Ideo fugietis. Ita, inquit erit, vt dicitis, fugietis, sed persequente vos hoste. Sic & Adæ, Factus est sicut nos, cognoscet bonum & malum, sed in suam perniciem. Hæc nos dicere & ad istum modũ interpretari cogimur, perspectissimũ habentes sermonem Mosaicũ esse partim simplicissimum, partim cõpendiosissimum: sermone humano & simplici & breui ac quasi rudi, nõ copioso, & ornato, & locupleti, maxima sacramenta recitari: multáque

C non dici, dicenda, quod ex Hebraica loquendi consuetudine scimus proficisci. Nec fas est nos hanc cõsuetudinem non videntes decipi. Vt cum dolore cordis tactus est, & pœnituit. Et cõtra turrim ædificantes, Venite confundamus eos. Quomodo enim ex ea arbore erat cũ Deo similitudo futura, si ex ea mors erat cõsecutura? Falsa igitur & adumbrata promissione eos circumuenit, quasi scire bonum & malum, esset, esse Dei similem: cùm potius esset esse dissimilem, & oculos habere patefactos, non scientiam qua Deo sis similis, sed miseriam & calamitatem esset comparaturum. Clarumq; est homines post casum non solum maiorem scientiam, quasi similes essent Dei, non habuisse, sed omniũ consensu, longe minorem, in miserioremq; conditionẽ eos cecidisse. Quos antea fuisse sapientes, declarat nominũ impositio. Quis credat autem maiorem scientiã ex ruina accessisse. Accessit quidem vt oculi eorũ aperirentur, vt noscerent se esse nudos, sed in eo nulla est cũ Deo similitudo. Id quoq; est admiratione dignũ, qua tandem ratione nosse nuditatem, sit nosse bonum & malũ. Quid est enim bonum & malum? an non antea norant hæc ipsa? Si non nossent, nõ homines vtiq;, sed bruta fuissent. Duæ sunt igitur hoc loco Hebraicæ locutiones, scire bonum & malũ & oculos aperiri. Tertium est adiiciendũ, non arborem hanc vim habuisse aperiendorum oculorum, quod solum à Deo fieri potest: sed peccatũ ex arbore consecuturũ. Sunt ergo locutiones Hebraicæ, primũ scire bonũ & malum, ex aliis autem locis declaro quam habeat vim genus istud loquendi. Nam quanquã multiplex est bonũ & malum (est enim in *Nosse bonũ & malum quid.*

substantia,in qualitate,in relatione,tum in varia qualitate : nam forma bona dicitur etiam D
Hebraice,& pomum bonum,& homo fortis, bonus ad bellum est , & bonum vtile , & honestum:Totidémque modis dicitur etiam malum) scire tamen bonum & malum duos habere potest sensus,vt designet partim profundam quandam cognitionem & calliditatem, quam certum est hominem non habuisse , sed habuisse serpentem. Ideo vocatus est callidus,& Salomon paruulos hoc habere denegat , dicens : Vt detur paruulis astutia: Vbi pro astutia est eadem illa vox qua serpentis astutia denotatur,ערמה & hæc isto loco ex parte intelligenda est. Alter autem sensus est, qui facit hanc esse peculiarem Hebraice linguæ locutionem,quòd appellant scire bonúm & malum , id quod separat omnem aliam ætatem à pueritia. Quod apparet apud Esaiam : Antequam puer sciat reprobare malum & eligere bonum. Idem enim est etiam hic in Genesi , scire bonum & malum , scire eligere bonum, reprobare malum. Quod non est in paruulis & simplicibus. Eáque res præcipue in rebus venereis existit. Vt qui nesciat hanc rem,cum dicant nescire bonum & malum. Eámque ob causam corpora non tegunt pueri,ignorantes ac non videntes quid ibi rei sit. In libris quoque Regum Berzelai ait,Nunquid vigent sensus mei ad discernendum suaue aut delectabile?Hebraice,An cognoscam bonum aut malum ? Ex quo exemplo intelligimus hoc referri etiam posse ad voluptates,sicut transtulit Hieronymus, apud Esaiam vero, non refertur ad sensus,sed animum, ídque etiam isto loco.Cum hac inscitia , est omnium malorum ac bonorum ferè adiuncta imperitia, vniuersalísque simplicitas. Noscunt quidem multa pueri,norunt parentes,norunt socios & amicos. Alia quoque multa credẽdum est primos E
illos tenuisse,quæ nesciát paruuli. Vt fuerint quidem sapientissimi , sed fraudum & astutiarum imperiti. Declarant enim magnam in homine sapientiam,non solum nominum inuẽtio,sed prophetia,cùm intellexit relinquendum patrem & matrem ob vxorem, & cognouit eam de latere & carne sua creatam. Hæc paruuli nescirent. Erant ergo clausi eorũ oculi ad agnitionem turpium. Sicut puer Elisæi,alias vti reliqui homines, veluti autem cæcus nõ videbat equorum igneorum plenum montem : Orauítque Elisæus : Domine aperi oculos pueri huius vt videat:Et aperuit,inquit,dominus oculos pueri, & vidit,quia ecce mons plenus equorum & curruum igneorum in circuitu Elisæi. Hoc exemplum plurimum adiuuabit imbecillitatem ad intelligendum istum in Genesi locum , Scimus enim hinc quid sit oculos habere clausos,quid eosdem patefieri. Intelligimus fieri posse , qui sint alias oculatissimi,posse habere in vna re clausos oculos. Scimus id fieri à domino , vt tum non videamus,tum reuelentur oculi Siquidem isto ipso loco est pulcherrimum eorum quæ diximus exemplum. Subdit enim : Hostes vero descenderunt ad eum. Porrò Elisæus orauit ad dominum dicens,percute obsecro gentem hanc cæcitate : percussitq́; eos dominus ne viderent iuxta verbum Dei:Ecce domini est claudere oculos,id est mẽtem. Vt qui omnia alia, quoad mortali fas sit,cernat,vnam tamen aliquam rem non cernat. Nam hi ipsi,quos vt cęcitate percuteret precibus impetrauerat,non erant omnino cæci, sed in eo tantum , quòd Elisæum,& vrbem Samariam non cognoscebant,illum alterum quendam hominem,hanc alteram vrbem existimantes. Sequitur enim: Dixit autem ad eos Elisæus, Non est hæc via, F
neque ista est ciuitas:Sequimini me,& ostendam vobis virum quem quæritis. Duxit ergo eos in Samariam, Cúmque ingressi fuissent in Samariam,dixit Elisæus, Domine aperi oculos istorum vt videant. Aperuitque dominus oculos eorum , & viderunt se esse in medio Samariæ. Quo exemplo agnoscimus consuetudinem tum scripturæ diuinæ , quæ oculos appellet mentem,& videre ipsum intelligere:tum non solum diuinam potestatem,sed modum quo potest effici vt non agnoscamus videamúsque , etiam si essent in conspectu quæ postea reuelantur volente Deo. Est aliud memorabile exemplum, quod etiam adducitur à Gennadio,de Ionatha , cùm pugnaret pater aduersus Palestinos , gustauit in sylua sauum mellis. Apertique sunt,ait scriptura,oculi eius. Nec dicit quam oculorum apertionem,cùm antea proculdubio videret de qua re nunc non disputo,tantum ostendo etiam alibi ex gustu,effectam esse cognitionem. Sicut & in Euangelio, oculi discipulorum in fractione panis. Erant igitur clausi eorum oculi sic ad turpitudinem quod scire bonum & malum iuxta scripturæ consuetudinem appellauit,sicut illorum ne viderẽt Elisæum, nec se adduci ab eo in Samariam agnoscerent. Ilico autem sunt ad preces iusti oculi patefacti, & intellexerunt se esse in mediis hostibus. Sic homines primi eso pomo cognouerunt bonum & malum , id est,nuditatẽ suam cognouerunt, non ligno hanc vim habente,fieri enim id non potest, sed peccato,permittente tamen iustitia,vt qui præuaricatus esset iussa Dei,amitteret quãdam

Scire bonũ & malũ.

Oculos habere clausos siue apertos quid significet.

felicita-

A felicitatem & inscitiam malorum. Erat autem Adam aliàs oculatissimus, sicut illi nihil humanum ignorabant, nisi quòd se duci in Samariam non videbant, ductorem, viam, vrbem ignorantes, videntes autem omnia alia. Duo sunt igitur de patefactis oculis exempla, quibus locus Geneseos enodatur. Crediderat autem Adam quòd à serpente fuerat assertum, istam cognitionem, & oculorum reuelationem esse scientiam diuinam: sed eum opinio & impostura fefellit. Sicut illis melius fuisset nescire se esse in hostili vrbe. Nam incredibili pauore & gemitu credendum est eos circumuentos, à rege interficiendos, nisi iustus obstitisset. Ac fortasse & eo decepti sunt primi parentes quòd cognitio boni & mali erat amphibola, quemadmodum idem ille serpens in reddendis responsis postea fuisse perspectus est, quæ semper obliqua, vt in diuersas sententias possent interpretari, reddebat: sic eludens quam sibi ob diuinitatem comparare apud homines nitebatur.

Aio te Aeacida Romanos vincere posse. Et, Cic. I de diuinatione.

Crœsus Halin penetrans magnam peruertet opum vim.

Amphibola igitur erat scientia boni & mali. Optima quidem ac laudatissima est hæc scientia, eámque iusti & angeli & Deus possident, cognitióque est summorum bonorum: aliàs autem cognitio boni & mali est nocentissima innocentiæ & synceritatis ablatio, detractio niuei candoris. Quale dicitur in Exodo de populo in scelus idololatriæ prolapso. Videns ergo Moses populum, quòd esset nudatus, Spoliauerat enim eum Aaron propter ignominiam sordis, & inter hostes nudum constituerat. Hac amphibologia oraculi deceptos par

B est primos illos: oraculum enim appello, quod plerunque responsa dæmonum sic solita sint postea vocari. Oraculum. Mouit quidem Græciæ theologos quòd serpens futurum cognouit, & prædixit, eorum oculos aperiendos, cùm sit apud omnes diffinitum, solum Deum habere cognitionem futurorum. Respondet ergo Gennadius sapientem, vel callidissimum à scriptura dæmonem prædicari. Itaque posse eum è minimis maxima, è præsentibus futura colligere. Ex his autem quæ Deus præcepit, minis intentatis Adæ, cùm comederis ex hac arbore, scito te moriturum, eum agnouisse, fore vt lapsi & præuaricati, nuditatem agnoscerent, pulsis omnibus bonis. Deinde ex eo quod senserat arborem appellatam sciendi bonum & malum, agnouisse, ex ea fore nuditatem, nomine hanc vim indicante. Quanquam Theodorus prudenter & ipse istud dissoluit increpans nescio quos, qui dicerent impletum esse vaticinium serpentis, cùm se nudos esse agnouerunt. Non enim de nuditate locutum esse serpentem, sed ex eo quod audierat ab eis appellatam arborem sciendi bonum & malum, arripuisse id, & dixisse eos sapientes futuros, si fructus illos degustarent, ὁ μὲν γὰρ διάβολος τὴν διάνοιξιν τῶν ὀφθαλμῶν οὕτω φησίν, ὡς δὴ καὶ ἔννοιαν ὀξυτέραν ἐσομένην, καὶ ἀνυποσομένην δίκην θεῶν ἔσεσθαι πάσης ἐννοίας. Hæc Theodori sententia vehementer mihi placet, vt aliud fuerit, se nudos agnouisse, aliud quod serpens innueret, suspicatus maiorem quendam scientiam & æqualitatem cum Deo, ex gustu fructuum ostendi. Sícque volens eum in exitium pertrahere. Crediderat esse sublimem quandam & diuinam Heroicámque scientiam, erat autem ignobilis, miserabilis auersanda, fugienda. Oculi igitur eorum tenebantur, ne nu-

C ditatem suam agnoscerent, licet alias essent homines prudentes, sicut hi qui cum resurgente comedebant. Hócque erat mirabile & clementissimum donum Dei, amissum postea ex peccato.

Vidit igitur mulier quòd bonum esset lignum ad vescendum, & pulchrum oculis, aspectúque delectabile.

VIdit pro eo, quod est intellexit, Hebræi exponunt, & bonum dulce designat. Vidit autem ex serpentis monitu demonstantis mirificéque commedantis eorum fructuum dulcedinem, & ad eam capescendam incitantis. Fortè non est absurdum quod aiunt nonnulli Hebræi venenum quasi subesse fructibus illis propter minas Dei, mulierem dubitasse. Háncque suspicionem serpentem remouisse. Fitque solitum à Mose vt quod fuerat omissum, repetat. Tacuerat serpentem fructuum eorum suauitatem prædicasse, sed de cognitione tantum docuerat mulieri fuisse locutum. Nunc iuxta indicium serpentis docetna, & suauitatem fructuum mulierem audisse, & pulchritudiné vidisse, & ad cognoscendum valere, sensisse. Nihil dum gustauerat, eóque scire non poterat fructuum suauitatem: par est sic serpentem dixisse, En fructus huius arboris, quam vetuit Deus vos tangere, omnibus qui sunt in Paradiso, gustu suauiores, pulchriores aspectu, quin & pandere abdita possunt, vt animus vester, qui nunc propemodum caligat, plurima sit cogniturus, quorum scientia, vel ipsi Deo adæquemini. Quin igitur eos attingis, Neque enim quod reris subest

periculum sed amplior vberiórque cognitio, quam profectò vobis Deus iste vester inuidet: eámque ob causam, habens exploratum fore vos illi similes, fructu isto degustato, prohibuit vos ad hunc gradum conscendere, sed si me audieris, non carebis tanto diuinorum pomorum gustu quominus & animo cognitionem, & palato suauitatem hanc capias. D
Hæc ille malus. Porrò quod ait: Aspectúque delectabile, vt in annotationibus ostensum Hebraice ad hunc præcise modum ונחמד להשכיל concupiscibile ad cognoscendum, expetibile ad intelligendum. Quocirca cùm verbum Hebraicum designet cognoscere, potest tamen aut ad oculos, aut mentem referri, quia & apud Græcos νοῆσαι videre est interdum, & vicissim videre pro intelligere, & intelligere pro videre, καπνὸν ἀποθρώσκοντα νοῆσαι. Fumum spectare micantem, ait Homerus. Sed quoniam & de cognitione est superius dictum, & hic quod ad oculos pertineret propositum, cùm ait pulchrum oculis, videtur hoc postremum ad cognitionem referendum, & Hebræi eò pertinere dicunt, quod eo essent oculi eorum reuelandi, & cognituri bonum & malum. Quidam ex eis delectabile ad cognoscendum, quòd in intellectu ex eo credidisset delectationem forè, quòd voluptatem daturus esset fructus menti. Collectis igitur omnibus sententiis videntur omnes propensiores, vt hoc pertineat ad intelligendum non ad aspiciendum. Nam & Chaldæus, לאסתכלא בה ad intelligendum per eam. Posset qui vellet tueri quod transtulit Hieronymus, quia sicut videntes dicebantur intelligentes, & oculus etiam cognitionem Hebraice designat, & apud Græcos item præter superius apud Homerum exemplum, etiam illud: E

Homer. Odyß. α.

Τοῖος ἐὼν, οἷον μιν ἐγὼ τὰ πρῶτ᾽ ἐνόησα,
Isque foret talis, qualis cùm vidimus illum.

Sic vicissim intellectu pro visu positum nos posse arbitrari. Quódque sequitur: & tulit de fructu eius, etiam apud Hebræos fuerunt qui crederent hanc arborem fuisse ficum, quia texuerint inferius è foliis ficus perizomata. Reprobatur ab aliis, quia si id esset, dixisset eo loci, Tulit folia arboris sciendi bonum & malum, &c. Alij frumentum. Varias arbores testatur theologia in paradiso extitisse, plurésque ferunt regiones orientis vbi erat paradisus, nobis incognitas. Itaque diffiniri non debet. Nam folia ficus acceperunt, quòd hæ sint latiora, aptioráque ad tegendum. Sunt ex iis qui putent in paradiso sola, nusquam terrarum alibi fuisse has duas arbores, vitæ, & sciendi. Quódque ait: Dedítque viro suo, additur Hebraice עמה secum suspicantur quidam Hebræi, ibidem fuisse etiam virum, nec latuisse eum dolos serpentis, cámque ob causam pœna capitis fuisse multatum, & cum ingenti indignatione eiectum de paradiso. Sed id vtcumque, designat hoc in Hebraica dialecto, simul, pariter dedit, inquit, pariter etiam viro, ascito & aduocato ad se. Neque enim credendum est, eum imposturæ affuisse. Quidam Hebræi asserunt idcirco eam viro dedisse, ne ipsa sola moreretur, aliámque vxorem vir acciperet. Erat videlicet fœminarum copia in paradiso. Potius ea est ratio, vt apud Pythagoreos circumferebatur, τὰ τῶν φίλων πάντα κοινά, Sunt omnia communia amicis, etiam mala, trahimúsque amicos nobis charos & gratos, sæpissime in commercium nostrorum malorum. Sic illa non patiebatur quem ardentissime diligeret ea carere re, quam pulchram visu, gustu suauem, ad cognoscendum idoneam iudicasset. Putabat se thesaurum, Magicénque veram reperisse, quibus vanitatibus quotidie videre est qui miserabiliter instar primæ mulieris eludantur. Dæmonum inuentum, qui sicut tunc scientiam pollicebatur, sic nunc his ludificatis & deceptis per impostores promittit. Hoc credebat mulier se manu tenuisse, eóque fuit grauissimum scelus. Et vt ait Augustinus, nimium potestatem suam amabant, & pares esse Deo voluerunt. Aptissimum deceptionibus instrumentum mulier, quo viri decipiunrur. Ipsáq; sola à serpente decepta est, sicut testatur sapientissimus Paulus, cuius testimonio totus mundus debet assurgere, Adam inquit πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα εὔα, καὶ ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα ἐν παραβάσει γέγονε. Primus fictus est, postea Eua: & Adã non est deceptus, sed mulier decepta in pręuaricatione fuit. Ex quo perspicimus virum non affuisse fraudi, & vt ait Nicolaus, ne delitias suas contristaret, non recusauit pomum oblatum ab amata, vt incurrerit crimẽ δυσωπίας, de quo pręclare scripsit Plutarchus. Est enim noxia quędam, & detestanda verecũdia, vt si quis rem turpẽ amico petenti erubesceret denegare. Et quod ait, Et aperti sunt oculi amborũ. Nota est consuetudo diuinarũ litterarũ, oculos non tam corpori quàm animo tribuentium. Qui cùm non vident neque agnoscunt quid, clausi in eo dicuntur, patefieri autem cùm euigilant. Allata varia superius exempla, & nunc illud: F

Reuela

A Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua. Postulabat sapientiam, cognitionem. Psal. 118. Sic primi illi affectauerunt sapientiam, & quam affectauerunt, potiti sunt, vt cognoscerent bonum & malum, cognoscerent nuditatem. Quæ fuit exitialis, perniciosáque scientia, trahens secum multa malorum examina. Neque ego assenserim quibusdam Hebræis qui censent, fructum istius arboris appetitum Veneris iniecisse, eóque eso, homines turpitudinem suam texisse, perspecto eo, quod has sedes obtineret. Aliud latentius, abstrusiúsque subest: omnes enim fructus, omnis esca potest efficere, quod illi in vno suspicantur. Ex præuaricatione fuit cognitio nuditatis, & vt daretur eis quod postularunt, & in quo serpenti crediderunt, quámque sapientiam concupierunt, crediderúntque illi. Nuditas autem, vt dixi, facile potest ex Theologia ipsa ostendi: est quidem corporis, sed designat confusionem, quam prius ignorabant, non quod in confusione essent, sed non erant in eo, quod non intelligebant. Cùm vero se nudos vidissent, tunc bonis omnibus exutos se agnouerunt. In Deuteronomio tria mala commemorantur infligenda, fames, sitis, nuditas. Et apud Ezechielem quæritur Deus, quòd cùm nudam in Ægypto vidisset Ecclesiam Iudaicam, texerítque eam, recipiat pro beneficio contemptum. Ergo sicut symbolica fuit arbor vitæ, sic symbolica cognitio nuditatis, quasi cognitio miseriarum, quæ nuditate continentur. Quæ prius nesciebantur, & quia nesciebantur, etiam non aderant. In hac cognitione nuditatis est amissio syncaritatis, & candoris, tum cognitio nuditatis & malorum. Porrò quod ait,

B

Fecerunt sibi perizomata.

GRæcum est, Latine sonat subligacula, eadémque est deductio Hebraica חגורת chagoroth, à chagar, ligauit. Perizomata. Alligauerunt autem fœmori ramum cum foliis, ramum oblongum, qui fœmora vndique cingeret. Sunt igitur ex Hebræis, qui idcirco existiment eos fœdas partes texisse, quòd eso fructu, ilico libidinis amor virum arripuerit, vxorémque cognouerit, háncque volunt fuisse boni & mali cognitionem. Siquidem & pueros cum primum agnoscere bonum & malum incipiant, appetitu fœminæ irritari. Sed hæc ideo stare non possunt, quia tametsi etiam non peccassent, futuram tamen prolem fuisse, non solum ipsa scriptura demonstrat, simul ac enim sunt creati, associati sunt, Et eam vxorem suam pronuntiauit Adam, idq; ante casum: tum cum ratione maxime consentit, non vnũ tantum futurum fuisse, cui cælum & terræ, omnésque res quæ sub oculos cadunt, crearentur. Deberemus igitur humanam propagationem peccato. Arbitratur quidem etiam doctissimus Hieronymus quodam loco eos si non peccassent, in perpetua virginitate permansuros, virginésque in cælum subleuandos: sed tum Theologia videtur alia statuisse, tum Augustinus, plurésque alij, quorum scriptis & illustrata & confirmata est sapientia Christiana, censent eos si non peccassent, sine peccato prolem fuisse procreaturos nulla irrationabili, & inordinata libidine membris irritatis, sed rationi obsequentibus. Sed forte Hebræus voluit facta transgressione, extemplo motum inordinatum membra sensisse, animámque in voluptatem carnis acquieuisse, eóque texisse illos eas partes, quarum offi-
C cium per peccatum, quod vniuersale in animos & corpora malum effudit, sapientiámque & clauo, & reliquæ compagi abstulit, erat deprauandum. Et Augustinus ait oculos patefactos ad concupiscendum se inuicem, & animum rationalem, motum bestialem erubuisse. Ostendimus autem superius quòd sicut comedebant, officiísque suis cætera membra fungebantur, sic illa quæ, ablata innocentia similésque cæteris mortalibus effecti cooperuerunt, fuisse sua munera absolutura. Omnino autem fieri non potest, vt solum pomum & libidinem accenderet, non è cæteris fructibus deuoratis vnquam antea incensam, & nuditatem subito detegeret, vnóque momento omnia panderet. Ad maiores ergo causas videtur referenda cognitio nuditatis, ad peccatum validissimarum virium, vt quod Nuditatis cognitio. mortem induxerit, multo certe facilius alia quædam minora mala, coorta, regina malorũ præside rtansgressione. Nam si quis causam quærat quamobrem aperire fœdiores partes erubescamus, quas & ipsa natura recondit, videntur plures causæ: præcipua eorum membrorum deformitas, in quibus, natura, quia tegenda erant, non decorem, sed vsum quæsiuit, eóque cùm cætera membra sint venusta, in his summa turpitudo est: propterea obscœna dicuntur, & fœda, & ob fœditatem, pudenda. Omnia enim turpia oculus humanus detestatur. Nam & exonerare Venerem in propatulo erubescimus, habitu quoque deformi incedere, mores item turpes, qui varij ac multiplices sunt, naturali sensu execramur. Ac sicut mirifice quacunque venustate siue oculorum, siue aurium, siue cæterorum sensuum,

delectamur, sic aspernamur contrariam turpitudinem. Quicquid autem in his membris D est, turpe est & deforme, figura, motus, positus: Ipsáque generatione & partu nihil est fœdius. quæsiuit igitur in his natura vtilitatem, non venustatem, eóque abscondit in infimas, auersásque ab oculis partes: quam & ars imitata, in ædificiis ab oculis amandat secessum, quem Græci vocant ἀπόπατον, quasi à frequentia remotum, eáque pats in toto ædificio est deformior: Et apud viros probos ad eum locum non acceditur, nisi capite velato, & silendo, vel videri illic, & loqui erubescentes. Quare non propter peccatum videmur ea membra contegere. Siquidem non minus atrocia peccamus lingua, & manu, oculis. Ipse quinetiam animis, quæ sanctissima pars est, non solum peccat, sed fœdissimarum rerum sæpe fons est, & hospitium. Quocirca censuerim magis illam hominum primorum nuditatis suæ cognitionem fuisse, qualem superius vno claro & euidenti exemplo demonstratũ est, cùm de populo in turpissimam idololatriam prolapso dicitur. Videns ergo Moses populum quod esset nudatus, spoliauerat enim eum Aaron propter ignominiam sordis, & nudum inter hostes constituerat. Vt hęc cognitio nuditatis fuerit symbolum omnium miseriarum. Nam tametsi prius essent nudi, non agnoscebant tamen nuditatem, eóque nihil oberat, nullum habens malum nuditas, quasi non esset, vt quæ non sentiebatur, nec videbatur. Tales enim erant, quales fuerunt creati. Neque enim sericum sutorésque aderant Texerunt autem cognita nuditate, corpus, venientes ad totam humanam conditionem. Nam paulo post sudare & laborare cœperunt, fecerúntque omnia, quæ nunc fiunt à mortalibus. Vt ergo tropice dicta est nuditas illa in Exodo, pro ruina populi, contracta est sce- E lerata idololatria, sic symbolice, quandoquidé erant in paradiso figuræ, symboláque vitia, stantia, manifesta, qualibus vsus est sæpe Deus, vt cùm iussit prophetam in signum imminentium miseriarum, ire nudum & catenatum, sic nuditas Adæ cognita miserias, & ruinam eius ex peccato contractam, designabat. Illic verbis, hic re, eadem calamitas ostensa: incognita prius, nulla causa præsente & docente, eam esse nuditatem. Candorem igitur & puritatem simplicitatémque obtinebat, qua spoliauit eos transgressio. Quatuor igitur sunt sententiæ, vna quòd symbolica esset cognitio nuditatis, omnium malorum totius humani generis ruentis: altera quòd libidinis motum sensisset, quem non sentirent ante transgressum, eóque agnitas libidinis partes celassent: tertia quòd motum inordinatum, & irrationabilem non quidem tunc primum sensissent, sed fore in his partibus transgressionem & peccatum cognouissent, eóque ob hanc erubuisse: Quarta quòd candor & innocentia, & synceritas puerilis designetur hac inscitia nuditatis, quæ amissa sit in transgressu, exutis eis hac innocentia, quia exuti quoque omnibus bonis essent. Omnésque interpretes horum aliquid dixerunt, nec placita possunt in maiorem numerum excrescere. Fateor mihi placere sensus omnes, quos si quis exacte examinet, eodem ferme tendere cognoscet. Nam cognoscentes se esse nudos, cognouerunt bonum & malum: bonum & malum præcipue est irrationalis motus. Tum ad hanc cognitionem non peruenerunt, nisi exuti innocentia. Itaque hoc postremum videtur probabilius. Similia quædam, quæ mihi vehementissime placent locuti sunt Græci. Serapion: Fit, inquit, quotidie quod factum est, in prioribus illis F ὅτε ἁμαρτάνομεν, ὡς τυφλοὶ ἁμαρτάνομεν, ὅτε ἡμαρτήσαμεν, τότε ὁρῶμεν τί ἐποιήσαμεν. Quando, ait, peccamus, quasi cæci sumus: cùm peccatum est, tum vero agnoscimus quod fecimus. Itaque & Theodoritus ait, non oculos eos, clausos antea habuisse, nam vidit mulier lignũ quod esset pulchrum aspectu, sed apertionem oculorum, sensum peccati, & sceleris theologiam appellare. Nam scelere patrato, obiurgare & insurgere conscientiam. τὴν οὖν μετὰ τὴν ἁμαρτίαν αἴσθησιν, οὕτω κέκληκεν ἡ γραφή. εὐθὺς γὰρ, μετὰ τὴν ἁμαρτίαν κεντεῖται τὸ συνειδός.

Nuditas pro ruina.

Oculorum apertio.

Et cùm audissent vocem domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem.

DVo in illa visibili, sed admirabili ac diuina specie quam superius asciuimus, qua clare intelligentur quæ hoc loco dicuntur, facta sunt corporeas actiones repræsentantia, deambulatio, & vocatio. In forma igitur spectabili, miranda quidem illa & decora, sicut visus est Abrahæ (vnde vidit & gauisus est) videbatur, etiam in paradiso. Illámque ipsam visionem Abrahæ accipientes, expedite & facile res istas paradisiacas interpretabimur. Eadem enim est vtroque in loco descriptio, conferamus igitur. Venit Deus ad Abraham, duobus Angelis tanquam ministris hinc atque hinc comitantibus. Fítque temporis descriptio, quo venit, dicitúrque, in ipso feruore diei. Hebraice vt agnoscas, quod hic dicitur de aura diei, habet כחם היום Kechom haiom, id est, circa calorem diei, aut in ipso calore,

Quomodo Deus ad Abraham venerit

isto

A isto autem loco in Adam ... Leruach haiom, ad auram, aut ventum diei. Illic ergo circa calorem diei, hic circa ventum, quando incipiunt flare Etesiæ, flant autem circa meridiem. Idem tempus vtroque in loco. Est in meridie feruor, est ventus datus ad temperandum hunc feruorem. Hoc tempore venit Deus ad Abraham, venit & ad Adam. Vidit eum venientem & loquentem Abraham, vidit & Adam, & audiuit. Quid dixit ad Abrahã: Vbi est Sara vxor tua? Ad Adam vero, Vbi es tu? Audito illo Sara post ostium tabernaculi latebat, audito eodem, vxor & Adam sese celarunt. In eo habitu apparuit Deus Abrahæ, vt etiam comederit, recubuerit, locutus, visúsque fuerit: Sic visus est, & auditus ipsi Adæ. Est igitur chronographia in Adam & in Abraham eodem modo. Hæc aura diei, quæ non diffinitur in Hebraico, diuersa tempora homines ei tribuerunt. Septuaginta tempus vespertinum transferentes, pro eo quod Hebraica veritas, ad ventum diei τὸ δειλινὸν, id est, vespertinum. Quod etiam quidam Hebræi sunt suspicati, dicentes, inclinante in vesperum die, tolli ventum: Eóque tempore, quasi desparante per paradisum Adam, post poma degustata, Deum superuenisse. Quidam ex eis non tempus, sed situm sunt opinati, ventum diei dicentes qui flat à meridie, eámque partem diem appellari, & ab ea Deum venisse. Sed collata diuina scriptura, videntur ea verissima quæ diximus. Non desunt ex Hebræis, qui putent hoc sic intelligendum, vt referatur potius ad ventum, quem antecedere aduentum Dei scripturis diuinis est manifestum. Cùm ad loquendum cum Iob venisset, erat in turbine, & de turbine ei respondit. Et ad Eliam eo veniente antecessit ventus & tempestas valida, scindens montes, & scopulos conterens. Et veniente spiritu diuino, factus est sonitus spiritus vehementis. Talem ventum volunt hic describi, & venientem Deum, qualem vidit eum Elias, & ipse ait, & ambulabo in medio vestri. Vt referatur ad ipsam diuinitatẽ, numénque omnia circumuagans, quod ipsi appellant shekina. Sed hæc quanquam possent esse, ipsa tamen descriptio ostendit propius ad verum esse, vt sit chronographia, quia dicitur, Aduentum diei, cognita simili descriptione in Abraham. Et aduentum ac præsentiam sub spectabili forma debemus interpretari, vt sæpe ostendimus. Vox autem quam audierunt, talis profecto fuit, qualem cæteri prophetæ audierunt, sed præcipue, vt hæream ad idem exemplum, qualem vidit & audiuit Abraham. Sic eandem visibilem speciem interpretor. Fuit autem hæc sine dubio ea, quam postea exprimit, Adam vbi es? Nam cùm duas res efferentes haberet enarrandas, vt se absconderint, & corpus celauerint, vt vocem audierunt loquentis, primum vnum, deinceps alterum enarrat. Hócque ordine par est rem accidisse, licet, solitum illi, Moses has partes separet. Comederunt igitur mulier & Adam fructum. Tunc aperti sunt amborum oculi, seq; esse nudos agnouerunt. Deinceps sub ortum Etesiarum meridianum, Deus qua solitus esset præsentia per paradisum deambulabat, & quanquam sciret quid Adam fecisset, tamen ex eo prudenter voluit elicere facinus. Quærens igitur eum, & oculis omnia collustrans, nec vsquam reperiens inclamauit. Adam vbi es? Ille autem iam se condiderat, & corpus folus ficus velauerat Deo per paradisum perambulante, & præsentia vocéque eius conspecta, & audita. Ergo contextus filiorum non simul ac se nudos agnouissent, fuit, sed cùm audissent Deum venientem, nec inter se forte erubescebant. Non enim erubescunt amantes, nec motum inordinatum, vt reor, par est eos sensisse, nec si sensissent, inter se etubuissent. Vox igitur quam audiuerunt, quæq; fecit vt in densissimum nemus aufugerent, & corpus tegerent, fuit terribilis illa & formidabilis: Vbi es? Iam erant sceleris conscij, & cùm imminentis supplicij expectatione, aggrauabat cognita culpa, séque & perpetrasse male cognoscebant, & male perpetrati supplicia expectabant. Quo fiebat, vt in summo metu versarentur, multo magis perculsi voce formidabili. Ea enim sunt munera voluptatum, cum delectatione quidem & animi valida & suaui commotione percipiuntur, sed relicto aculeo euanescunt, præcipue si percepta voluptas erat vetita & inconcessa. Respondit igitur, quanquam abditus iam & inter folia tectus. Non commemoro quod aiunt quidam Hebræi vt vitarent Deum deambulasse, visum, locutum, quod clare & manifeste prædicat Moses, deambulationem non ad dominum, sed ad vocem referri, vt sit sensus. Cúmque audissent vocem domini Dei obambulantẽ, & quasi resonantem per paradisum. Ac monstrat & probant dari aliis in locis incessum siue progressum voci. Sed rationabilius videtur vt incessus spectet ad eundem opificem, qui prius eos creauerat, & creatam mulierem in conspectum viri adduxerat, in quo ingressum necesse est intelligere. Neque verisimile est, ea præclara mysteria, sine præsentia Dei, visa, manifesta, peracta fuisse. Quando omnibus

Quomodo venit Deus ad Iob & Eliam.

similibus sacramentis adfuit ipse mystagogos & initiator, & princeps. In lege condenda, D in promissione sanctissimo viro futuræ prolis, nouissimo in redimendo humano genere. Tria hæc manifestam Dei & spectabilem habuere præsentiá, Visio Abrahæ, prolísque futuræ promissio, è qua omnia erant magna & incommemorabilia bona elicienda: Lex in monte Sina: generis humani redemptio. Ergo & ipsa creatio mundi, hominum casus, illaq; ipsa voce pronuntiata sunt mysteria creationis hominis expulso, qua pronuntiabitur super damnandis, suo tépore. Non ergo Deus ad auram deábulabat quasi despatians, ne te sermo decipiat, sed ad auram, scito esse chronographiam, non deambulationem, vt ad sonet tépus, non occasionem deábulandi, tum verbum deambulandi ipsum aduentum, & accessum ad hominẽ, lenem & humano quodam modo designat, subduxerat enim se Deus tátisper, qui antea cum eis versabatur, dum probaret, quid homo faceret, an in mandatis suis perseueraret, ac quasi procul pugnam contemplabatur, proposita occasione, coronandi hominis agonothetes. Quod facit interdum & isto ipso tempore relinquens nos, præcipue quos minus imbecilles nouit, probationibus. Et Apostolos amicissimos, familiarissimósque suos, vt ait prudentissimus Chrysostomus, cùm lacerari videret, & excarnificari, verberari, contemni, expelli, vexari, quæ probatio erat, & coronæ occasio, sustinebat, patiebatur & quasi spectaculo delectatus non commouebatur: Sic expectauit videre quid ageret, quo se verteret, data libertas, an propositam arborem vitæ, superata cupiditate oblatorum à serpente pomorum, quæ & sensus expetenda iudicabat, vellet contingere. An breui labore vincendi, arrectósque ad vetita sensus deprimendi, vellet per paradisum incedens coronatus, E & ex arbore vitæ laureatus, in numerum deorum immortalium adscribi. Sed heu miseram conditionem, vt labimur omnes! noxiáque salubribus sæpe præferimus? Eadem enim etiam nunc in toto genere est miseranda calamitas, quæ fuit in autore: paucissimos videas, qui proposito præmio cælesti, & per præcones diuulgato, astantibus autem fragilibus & caducis bonis, quorum quotidiano interitu vanitas coarguitur, ad hæc tamen properamus ardentius, illa tum non curantes, tum non, nisi coacti, suspicientes. Et nos ipsi, qui hæc philosophamur, horum è numero fortasse sumus. Tanta nostra est inertia & imbecillitas. Cogitare autem debemus, quanta cum maiestate obambularet Deus per paradisum, credendum est enim & Angelos innumerabiles fuisse, & gloriam, splendorémque mirabilem cuncta repleuisse, multáque alia inenarrabilia contigisse. Meritóque perterritus Adam aufugit agnita nuditate, quam prius ne agnosceret animus eius præpediebatur, non permissus, vt ait Augustinus aduertere nuditatem. Et nuditas quæ prius erat ad candorem, per peccatum conuersis omnibus facta est ad pudorem, vt quo prius erát gloriosus, eodem fuerit ignominiosus.

Quo sensu dicatur, Deũ ad auram deambulasse.

Vocauítque dominus Deus Adam, & dixit ei. Adam vbi es? Qui ait: Vocem tuam audiui in paradiso &c.

AGnosce singularem Dei humanitatem & clementiam, cùm sciret eum & quid fecisset, & quo in loco esset, ne subito tamen malo perculsus, grauius periret, & iniuste se damnatum putaret, ingressurus in condemnationem, hoc quasi fecit exordium. Quod F Hebræi in cæteris etiam locis fieri ostendunt. Ad Kain, Vbi est Habel frater tuus? Et ad Balaam, proficiscentem cum his, qui eum asciuerant, vt populum Israël malediceret: Quid sibi volunt viri isti? Et ad Ezechiam, cùm legatos misisset ad eum rex Babyloniorum: Quid dixerunt viri isti, & vnde venerunt ad te? Omnibus his locis Deus rogat, vt ex responso conuincat errorem, & condemnet. Quod & Serapion vidit apud Græcos, πυνθάνεται οὐχ ἵνα μάθῃ, αὐτὴ γὰρ ἡ ἐρώτησις δείκνυσιν εἰδότα, ἀλλ' ἵνα τῆς παραβάσεως αἴσθωνται· μεγίστη γὰρ τοῦ πλάσματος κατηγορία τὸ κρύπτεσθαι. Sciscitatur non vt discat, ipsa enim interrogatio ostendit eum cognouisse: sed vt sentiant transgressionem. Magna enim erroris accusatio est, subterfugere & abscondi. Theophilus autem sapienter & ipse, & non discrepanti sensu, non tanquam ignarum Deum interrogasse, ἀλλ' μακρόθυμος ὢν ἀφορμὴν παρέχει αὐτῷ μετανοίας, καὶ ἐξομολογήσεως. ἐλεύθερον γὰρ, καὶ αὐτεξούσιον ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον. Sed cùm esset misericors, præbuisse occasionem pœnitendi & confitendi. Liberum enim & suæ potestatis hominem fecisse Deum, O præclaram & auream pronuntiationem, ait Deum confitendi & pœnitendi obtulisse Adæ occasionem. Hæc ergo vox ea est, quam audierunt emissam in paradiso à deambulante, séque absconderunt, & absconsi responderunt è loco opaco & septo, putantes se à Deo non videri, aut putantes quidem, sed rubore, quæcunque se daret opportunitas, arripere cogente, ne nudi Deo, & Angelis eius spectatissimis circũastátibus vide-

Ad quid ea Dei interrogatio.

A viderentur. Quare fit solita apud Mosen repetitio, primum dicit, Et audierunt vocem domini Dei: secundo, Et vocauit dominus Deus. Hoc enim audierunt, quod vocati sunt. Itaque iam nota est scribentis consuetudo. Kain rogatus vbi esset frater, ausus est etiam, cum destomachatione superbóque responso, non solum celatum scelus, sed nec apud Deum etiam excusatum, denegare. Quid enim si numen non quæsisset, tanto profundior animi duritias perstitisset? Quod, inquit Dëus, tu negas, cum magna voce, terra respersa cruore apud me fatetur. Vt ergo fiebant omnia tunc claris visibilibúsque exemplis, exigente rerum creatarum cuncta perfecta & clara principio, sic peccatum manifestum, manifesto & rationabili iudicio est conuictum & condemnatum, respondentibus inuicem sibi iudice & reo, & è responso peccantis transgressione patente. Ipséque non quidem transgressioné est confessus, vt nec cæteri quos vti reos & parum pios diuina scriptura demonstrat, qualis ille ipse homicida Kain. At Dauid excepto eo scelere, quod grauissimum in omni vita admisit, cætera iustissimus vir, vt etiam se affinitatémque omnem persequenti hosti parceret, à Propheta ex peccato super se, domumq; omnem venturis, auditis, dixit, Peccaui domino. Ille ipse Dauid, vt omnia recognoscas, suis verbis, ptoposito simili sceleris sui à Propheta exemplo, ignarus & imprudens conuictus est. Perpetrauerat ipse homicidium cum adulterio, sapiens Propheta accedens narrauit, qui tale quiddam fecisset, qué rex furibúdus ad supplicium trahi iubebat. Respondit propheta, Tu ille ipse es, te tua voce condemnasti, & quam ex scelere pœnam alterum promeritum iudicasti, in te qui idem flagitiú perpetrasti,

Dauid. *Caini*

B recidit. Ecce ergo iudicium. Reuertantur omnia in caput tuum, quamq; voluptatem pessime quæsisti, maioribus pœnis dolendo cum omni posteritate persolues. Tali quodá exemplo apparet peccatum primorum hominum, perpetratum, patefactum, condemnatú. Illic à Propheta, hic quoniam erat principium, in manifesta Dei præsentia. Similes res vtrinque, Seipsum condemnauit Dauid, seipsum Adam. Sed ante, Dauid non se condemnabat, latebatq; animum peccatum, in altero egit Propheta scelus vt suum agnosceret: Respóso, & fuga, & rubore, cognitáque nuditate, fecit Deus vt errorem suum Adam cognosceret. Aperti oculi & nuditas cognita, occasio fuerunt sceleris cognoscendi. Hoc fuit signum & indicium flagitij commissi. Cùm te nudum videris, inquit, tunc cognosces te peccasse. Hoc peccati datur exemplum, & argumétum, exemplis enim & factis, & dictis Deus tunc vtebatur. Nunc loquebatur exempla & arguméta, nunc faciebat. Exemplo ascito, & sermone pronuntiato, scelus Dauid est confutatum: oculato autem & practico conuictum est scelus Adam. Argumentum sceleris Dauid fuit alius quidam, qui vaccam pulcherrimam, vnicámque pauperi abstulisset, argumentum sceleris Adam non verbum, sed cognitio nuditatis & fuga, & protectio corporis. Hæc argumenta grauissimi sceleris, Quod quidem leue est si verba respicias, magnum autem fuisse docet ratio, penetransq; intime cogitatio, tum exempla & quod secutum est. Audiamus enim totam cõdemnationem Dauid. Dixit auté Nathan ad Dauid: Tu es ille vir, qui fecisti hanc rem? Hæc dicit dominus Deus Israël. Ego vnxi te in regem super Israël, & ego erui te de domo Saul, & dedi tibi domum domini tui,

Nathan ad Dauid.

C & vxores domini tui in sinu tuo, dedique tibi domú Israël & Iuda, & si parua sunt ista, adiiciam tibi multo maiora. Quare ergo contempsisti verbum domini, vt faceres malum in conspectu meo? Vriam Etheum percussisti gladio, & vxorem illius accepisti in vxoré tibi, & interfecisti eum gladio filiorum Amon. Quamobtem non recedet gladius de domo tua vsque in sempiternum, eo quòd despexeris me, & tuleris vxorem Vriæ Ethæi, vt esset vxor tua. Itaque hæc dicit dominus, Ecce ego suscitabo super te malum de domo tua, & tollam vxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, & dormiet cum vxoribus tuis in oculis solis huius. Tu enim fecisti absconditè, ego autem faciam verbum istud in conspectu omnis Israël, & in conspectu solis huius. Huc vsque iudicium Dei formidabile, ac tremendum, omnibus qui legent, cognoscent grauiter indignati Deum, quòd scelera perpetrando contemnatur. Eum ne amicissimus quidem (neque enim nisi pios & iustos amicos habet) parcere si à iustitia descierint. Hæc igitur condénatio potest esse quasi exemplú antiquę illius, si singula singulis conferas, vt quasi hunc in modum Deus sit locutus non per Prophetá, sed pręsentia manifestoq;: Ego creaui te regem ac principem totius mundi, omnium animaliú volantium, natátium, humiq; serpentiú, omnium bestiarum principatum tradidi, tibi lucé, sydera, terrásque ipsas cum omni arborum, fructuum, herbarumq; varietate creaui, feci vt omnibus delitiis circumfusus, locum istum amœnissimum, hos fontes, campos has arbores, salubribus suauibusq; fructibus oneratas, ad omnem posideres voluptatem, & si parua hęc

viderentur, arborem quoque vitæ, & diuinitaté, immortalitatemq; pollicebar. Quare ergo D
imperium meum contempsisti, vt scelus tantum oculis meis ostenderes, vxor tua tibi præponderaret, eam Deo tuo & creatori anteponeres, factus eius quasi venerator, memet abiiceres? Quamobrem tu cum omni posteritate morieris, non recedet gladius de domo tua vsque in sempiternum, vt à te tota pereat posteritas, quia contempsisti, spreuisti, pro nihilo habuisti me, fœminam potius quàm me amasti, ei audisti, obedisti, eam optasti, concupisti, plurimi fecisti. Itaque ecce ego efficiam, vt omnibus in tuam perniciem conuersis, ex ipsa quam audisti, semper ingemiscas, eandem habeas omnium miseriarum autorem, cuius obtemperare voluntati maluisti. Hæc recurrés, similitudo rerum humanarú docet quid nunc factum sit, quamq; causam habeat diuina indignatio. Intelligimus hinc quoties peccamus, contemni Deum, & ex contemptu indignationé sequi. Maximus autem fuit ille contemptus, quòd non vt posteri ratione & natura duce, & legibus commonétibus, peccatum cognoscebant, sed clara & illustri Dei voce & præsentia. Ibi apparuit incredibilis cótemptus. Quicunque ergo exiguum hoc malum fuisse queruntur, aspiciant & sciant fuisse grauissimum, quia Deus contemptus est, & in hac vna præuaricatione, omnium peccatorum, præuaricationumq; reluxit imago. Si enim in re facili, contemptor neglectórque fuit, quid in maximis? Hac igitur præuaricatione, cætera sunt omnia patefacta, in vno scelere, cuncta scelera apparuerunt. Ostensúmque similem in aliis futurum hominem fuisse parum Dei venerantem, voluptatum potius & fœminæ, quàm summi & optimi patris, principisque sui obseruantem. Ecce Deus se contemni cùm peccatur, plus enim ea ipsa res, quam suscipimus, diligitur, quàm ille quem scimus prohibuisse, omniáque ista se mutuo consequuntur. E

Dei contemptus.

Qui peccat, cótemnit: qui contemnit non solum non amat, sed etiam spernit: Deus autem qui se ardentissimum amatorem vbique probauit, nónne indignari debet & irasci, si quos amauit, sui videat contemptores? Quæ enim est maior indignatio, maius incédium, maior cruciatus? Sciunt qui aliquando amarunt. Non est supplicium grauius, quàm videre quem ames tui spernentem: nulla maior voluptas, quàm amari ab amato. Hos affectus in Deo cognouimus, quia idem demóstrauit, & ratione innotescit. Omnis enim animus rectus amat: si amat homo, nónne Deus longe magis? Amorem autem naturali cóiunctione sequuntur quæ diximus Merito ergo & pulcherrimo philosophiæq; pleno modo, ista grauissima præuaricatio, per nuditatem cognitam & expressam, est demonstrata. Cognitio nuditatis, & absconsio, & corporis velatio, omnes miserias, stragem, peccatum inexpiabile designabát, ostensum quidem hominem ardentissimi amatoris sui spernenté esu pomi. Sed quid hunc impium neglectum, & non redamare amanté, sequeretur, cognitio nuditatis manifestauit. Si enim stetisset, nube candida vestitus, ad deos qualis Iesus transisset. Hoc intelligebat inuidus dæmon. Omnes miseriæ patefactæ in cognitione nuditatis. Ideo fugerunt, & se totos quoad possent, & corpora texerunt. Nec similis ipsi Dauid extitit homo, vt diceret, Peccaui tibi domine: sed alter in alterum culpam reiecerunt. Omnia videlicet abscondentes, corpora, seipsos, peccatum: plena pudoris omnia, magnáque mentis confusio, & tumultus, subita quasi & inopina nuditas, subita despoliatio, subita deprædatio. Vno momēto F
cuncta depopulata, nudiq; prędati, victi, capti coram è vestigio apparuerunt. Mirare singularem Dei sapientiam, qui ex cognitione nuditatis voluit eorum peccatum & ostendere, & conuincere, confitendoq; ille nuditatem, cófessus est peccatum, & prædam, & se in manus hostium venisse. Duobus modis scelus suum propter nuditatem, confessus, fugiendo & dicendo, confitendoq; ipsam nuditatem. Et ex profunda sapientia, Deus in cognitione nuditatis, voluit omnia mala patefieri. Accersiuit peccatum nuditatem, mortem, & labores, ac sudores, omnium bonorum despoliatio, & præda infelix fuit. Descenderat Adam nudus in aciem, adhuc in conflictu, adhuc miles erat, necdum coronatus, & laureatus, vesteq; nectarea decoratus, necdum dánatus, in confusione & pudore suæ nuditatis. At vbi qualis esset, cognitus est, tunc qui cælesti purpura velut vnus è cælestibus erat induendus, ignorata etiá nuditate, tunica pellicea est vestitus, & pro paradiso æthereo, caliginosas terras est sortitus, pro vita, mortem. De qua re diuina loquitur Basilius, οὔτε οὖν ἐκ φύσεως ἔπρεπεν αὐτῷ ἔχειν σκεπάσματα, οὔτε ἐκ τέχνης, ἀλλ' ἑτέρα ἦν εὐτρεπισμένη ἀποδεξαμένῳ τὴν ἀρετὴν, τὰ ἐκ τοῦ θεοῦ χάριτος ἐπανθεῖν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ περιαστράπτειν μέλλοντα, φωτειναί τινες περιβολαὶ, ὑπὲρ τὴν τῶν ἀγγέλων, ὑπὲρ τὴν τῶν ἀνθῶν ποικιλίαν, ὑπὲρ τὴν τῶν ἀστέρων στιλπνότητα. διὰ τοῦτο οὐκ εὐθὺς τὰ ἐνδύματα, ἐπειδὴ ἆθλα ἦν ἀρετῆς ἀποκείμενα τῷ θεῷ· εἰς ἀφθασίαν ἀπὸ τῆς πονηρίας τοῦ διαβόλου οὐκ ἐπετράπη. Quæ sunt: Neque igitur ex natura, neque ex arte cóueniebat eum habere vestes, sed erát aliæ paratæ, fortiter

Cognitio nuditatis quid faciebat.

A pugnanti, edito virtutis exemplo. Dico vestes fulgentes ex diuino munere circum homi-
nem flagraturæ, quales sunt Angelorum, omnium florum varietatem, astrorúmque nitoré
superantes. Quocirca non statim his indutus est, quippe præmium erant virtutis, a Deo re-
postæ. Ad quas aspirare diabolica prauitate homo non est permissus. O pulcherrimam ve-
réque diuinam Philosophiam, vt cùm adhuc esset nudus designaretur, nondum quicquam
eum promeritum, deesse coronam, deesse præmium. Quod nondum cognoscere permit-
teretur, qui non careret velut semper cariturus, sed adhuc esset ad vtráque sortem anceps,
adhuc ἀμφοτερίζων ἀμφιτάλαντος, vt Græci pulcherrime dicerent, cognosceretur ac pateret
perfecte nuditas sublata spe, cum cælesti amictu amplius induendum, symbolice cuncta &
sapienter, & per Philosophiam. Arbor vitæ, arbor sciendi bonum & malum, nuditas, ser-
pens. Euolue & enoda singula. Arbor vitæ, quasi nectar & vinum, quod in regno patris bi-
bitur: scire bonum & malum, scire nuditatem: Sub cognita nuditate cuncta mala, quia
symbolum amissorum pręmiorum. Serpens dæmon. Hinc non propterea quòd obscœnum
motum in membris sensissent, censuerim eos aufugisse.

Cui dixit dominus: Quis enim indicauit tibi quòd nudus esses,
nisi quòd ex ligno, &c.

VT orationem nostei efficeret clariorem, addidit, dominus. Hebraice tantum, Et dixit.
Deinde Hebraice non dicitur, enim. Et quod ait, Nisi quòd, interrogatio est המן העץ
An de ligno comedisti? Ad quod respondit, Mulier dedit, & comedi. Sed nostra non va-
B riat, sed illustrant sensum. Nam Septuaginta εἰμὴ, nisi quòd. Vnde, inquit, didicisti te esse
nudum, & quod in nuditate oporteat erubescere? Vidisti nuditatem, & erubuisti, vnde si-
mul & nudum te esse sensisti, & eò erubescendum didicisti? Et quod est Hebraice המן
potest esse interrogatio, & admiratio. An comedisti de arbore? Vel, Fieríne potest vt co-
mederis? Potest enim esse interrogatio cum admiratione, & sine admiratione. Quódque
ait, Mulier quam dedisti mihi, quasi hæc eum dicere voluisse docent Hebræi. Hoc tibi de-
beo domine, qui hanc mihi comitem dedisti. Tu eam mihi, ipsa dedit mihi: à te data dedit:
credebámque vt quam mihi adiutricem & comité dederas, quicquid obtulisset, vtile foret
& auxilio. Ex hoc condemnatio potius profecta est. Imo, ait, quoniam eam hic audisti, co-
ronam perdidisti. Neque enim illam vbi imperium meum staret ex aduerso debueras au-
dire. Veteres quoque Hebræi simile quid volunt respondisse Adam. Scandalum ante ocu-
los mihi obiecisti, quæ mihi auxilio esse debuerat à te data, hæc fuit offendiculo. Sed lo-
cum nõ habebat hæc excusatio. Non enim cogebat, & si hortabatur. Sola necessitas potest
excusari, libertas præmio afficitur, vel supplicio. Atque vt pulcherrime ait Theodorus,
Non dederam eam tibi imperatricem & consulentem, sed sociam. Tu caput es, corpus à
capite, non caput à corpore vel membro regitur. Te igitur ducem esse, illam sequi opor-
tebat. Tu potius fraudem serpentis debueras animaduertere. Quódque noster vertit, Quá
dedisti mihi sociam, est עמדי immadi, mecum. Quam mecum, inquit, posuisti. mihi addi-
disti in paradiso, ait Auen Esdra, Mecum in paradiso versari, & esse iussisti. Et Septuaginta
C sequentes Hebraicum μετ' ἐμοῦ, mecum. Quódque ait mulieri, Quare hoc fecisti? Pertinet
ad duas culpas, cur comederit, cur viro dederit, Quorum vtrunque grauissimum, & iuxta
vtrúnque pœna importata, vt deinceps ei subiiceretur in omnibus, quem in errorem indu-
xisset. Serpentem autem non interrogauit, vt monent Hebręi, quoniá clarum erat facinus:
& interrogatio viri & mulieris facta est, vt ex ea eligeretur condemnatio. Serpens autem
interior iamdudum fuerat condemnatus, vt ait Nicolaus: Incipítque condemnatio ab im-
probiore & prior, & grauior.

Maledictus eris inter omnia animantia & bestias terræ.

HÆc quoque ex his sunt, quæ scriptores sacri, magnis tenebris, non quidem volentes,
sed ea vt gesta essent, referentes, obfuscarunt. Quod cùm multis in locis post ea sit fa-
ctum, non erit tam mirum in hac antiquorum rerum descriptione accidisse. Nam hæc
maledictio duas maximas spargit ambages, vnam de dæmone, alteram de serpente. Nihil
enim eorum quæ in ista maledictione continentur, dæmoni congruit. Tum non est na-
turale vt serpens alius à principio, alius postea fuerit, vt ne super pectus ambulauerit, ne
terram comederit. Nam in descriptione animalium terrestrium superius adnumerantur
etiam reptilia, quæ sine dubio, sunt ipsi serpentes. Reptabãt ergo & sine pedibus ingredie-
bantur, etiam ante maledictionem. Tum morsus serpentiú naturalis est, si quis eos calcet.
Hæc igitur obscurissima facta sunt à scriptoribus, non referentibus nisi ea quæ sunt gesta,

exemplum de Samuele. Michæas item cùm vidisset dominum sedentem & exercitus angelorum circumstantes, vnum ex his surrexisse asserit promittentem se mendacem spiritũ futurum in ore omnium prophetarum impij regis Achab. Succurrat prudentia, ne inter cælestes spiritus asseramus spiritus mendaces. Vt ergo interpretor in Samuele, eum fuisse suscitatum quidem, sed à domino, non frigidis muliérculæ incantationibus, licet à scriptore taceatur, sed à muliere potius factum scribat: asseróque ibi & res manifestas, & abstrusas quasdam accidisse: manifestas, quæ impostrici cæterisq; viderentur abstrusas quas mihi ratio, ipsáque scriptura diuina collata inter se, suggerit, & vt in Michæa audio quidem in his qui Deum circunstarent, qui se mendacem & deceptorem promitteret, scio tamen eadem diuina scriptura monente, sanctissimis, innocentissimísque animis deceptionem proficisci non posse, sic audio terrestrem serpentem maledici, sed cogor aliud item quàm audio interpretari. Nam & superius audiebam serpentem ante creatas à Deo animantes, callidum extitisse, & allocutum mulierem fefellisse: quia tamen in brutis animalibus nec calliditatem esse posse scio (dico calliditatem, quæ ratione regitur & exercetur) nec alloquiũ (quia nec ratio, eloquij fons) cogor aliud quàm audio addere descriptioni. Hæc consuetudo cùm mihi sit multis exemplis perspicua, nec sint petenda procul testimonia, sed habeam ea domestica monent enim superiora, aliud ibi quàm serpentem fuisse, hic quoque aliud quàm quod fit desuper, cogor interpretari. Recurrentes igitur ad superiora, nam sub arbore vitę, occultabatur vera vita: sub arbore sciendi bonum & malum, nuditatis cognitio: sub cognita nuditate latitabat mortalitas, coronæ amissio, & expoliatio: sub serpẽte maius quoddam monstrum, sic videbimus isthęc duas habere ansas, vnam à scriptore alteram à ratione & consideratione exhibitam. Quicquid superius loquebatur de serpente scriptor, conueniebat in serpentem terrestrem, erátque animus eius intentus in bestias illas proiectas humi, sed occasiones quasdam obtulit, quibus ad aliud abstrusius penetraremus. Sic animus hic totus in serpentẽ terrestrem respicit, conuenitq; in illum descriptio, sed nos aut à scriptore, aut à ratione pariter adiuti, scimus aliud item subesse vt singula singulis reddentes dicamus serpentem, in quo fraus execranda peracta est, merito fuisse damnatum, sed hanc maledictionem ad quandam interiorem aliam penetrasse. Duæ serpentes, similiter maledictiones duæ: sed vt vnum serpentem exhibet Moses, sic maledictionem vnam, tantum occasionem non descriptionem exhibens alterius serpentis. Ac magis in descriptione serpentis exhibuit occasionem, vt alterum serpentem intelligeremus, quàm in maledictione, vt alterum latentiorem intelligeremus. Sed quod deest ab illo, à reliqua scriptura, & à ratione suppetet. Ac vt dixi nihil est propemodum in ista maledictione, quod in alterum serpentem congruat. Superius erat calliditas, erat sermo, mendacium, maioris serpentis, occultíque monstri indicia, hic ingredi super pectus, humum incolere, & ex ea viuere, quod eorum venena testantur, quòd mordaces sint, hoc omne serpentium est terrestrium. Duas igitur habemus res ante oculos, alteram à Mose, alteram à ratione oblatam. Moses offert maledictionem serpentis terrestris, quia etiam superius dixerat, serpentem omnibus animantibus terræ fuisse callidiorẽ, quasi ea esset natura eius, non alterius, ratio autem offert, vt tum ex scelere patrato, intelligamus sceleris patratorem, tum si damnatus est serpens exterior per quem scelus patratum est, multo magis interior, à quo deceptio, scelusq; manauit. Sed quam maledictionem maioris serpentis debeamus intelligere, non habemus à Mose, nisi vnam maledictionem in duos serpentes diffundamus, vtrique sua applicantes. Si enim sub vno cogimur duos intelligere serpentes, forsan & sub vna maledictione, duas. Quod quidem Moses non ostendit. Maledicitur ergo serpens exterior, non curante reliqua scriptore. Vt ergo præ omnibus animantibus maledictus & damnatus est exterior, sic præ omnibus animis ac spiritibus perditus, profligatus, serpens interior. Sicut super pectus ingredi, id est deiectus, prostratus, tenẽs terras semper, iubetur exterior, sic interior in centro terræ versari semper humi, semper in tenebris, nunquam superiora petẽs. Vt terra siue vt habet Hebraice expressius עפר, id est humo, terra lutulenta, cœnosa, quæ in subterraneis est locis vesci exterior iubetur, sic interior in inferis depressisq; & lutulentis, cœnosisq; cauernis habitans, hic agere vitam, his vesci omni æternitate. Nam si serpens exterior moritur, interior semper viuit, vt omnia maiora sub interiore illo cognoscas. Vt inimicitia intercedit æterna, naturaléque odium inter homines & serpentes. Nam conspicati hominem aut fugiunt, aut resistunt vt inuadant, ac noceãt, & vt semper homines si possint conspicati serpentem, aliud telum non habentes, caput eius calcaneo perfringunt, aut humi

& in

Distinguẽdi mali spiritum à bonis.

Serpens terrestris.

Duæ serpentes, maledictiones duæ.

D

E

F

A & in herba latentem, & non sentientes calcant, illæq; vetsus remotdet pedem, sic odium est æternum serpentis interioris cum genere humano, & vicissim nunc homines eum insidiantem, ac latentem reiiciunt, abigunt, profligant, nunc vicissim ipse retortus mordet eosdem, nisi caueant. Et vt intelligas Mosen, Paulus inquit, Dominus conteret Satanã sub pedibus vestris. Ecce loquens de Satana, vtitur sermone serpenti terrestri cögruente. Cùm non possit pedibus Satan spiritus premi. Quid Paulus ait Dominus conterat sub pedibus. Figurata igitur locutio. Non habet quidem semẽ interior, nec per propagationem crescit, eóque hæc descriptio est exterioris tantum serpẽtis, genus tamen vnum dæmonum theologia demonstrat. Merito igitur dixerunt nostri, & ratione confirmatur, non impune fraudes has exercere serpentem, sed maiora ei accumulari supplicia, si quid sceleris peragat. Si enim dant homines pœnas ob cædes, rapinas, cæteráque peccata: cum scelerum Deo non persoluete pœnas non est credendũ. Vtq; ait Sapiens, potentes potenter tormenta patientur, dæmones spiritus magnos ac potentes, dare atrocissimas pœnas par est. Vt magnitudo eorum facìat sceleris magnitudinem, hæc magnitudinem supplicij. Musca, formica, vel digito obteritur, at boué mactare volẽti, totis conatibus, vinculis, securibus esset opus. Damnatus est igitur, & atrocibus supplicijs addictus serpẽs interior est. Ac non hoc loco disputo an quod ex parte videtur afferere. Athenagoras, Dionysius Alexandrinus, è Latinis Augustinus, damnatio dæmonis fuerit ista ipsa inuidia, & fraus, vt antea bonus quidem fuerit, sed hominis felicitati inuidens & in scelus eum pertrahẽs, inde damnatus fuerit, vt & pro- *Damnatio dæmonis.*

B ditor, & proditus dederint pœnas. Multas enim habet difficultates hæc assertio. Ad alia, quòd innumerabilis prope est multitudo spirituum malorum, vnum autem tantum certũ est, hominẽ decepisse? cæteri ergo vnde contraxere ruinam? Descriptio igitur maledictionis tota est serpentis exterioris. & vt vbique solet diuina prouidentia, prudenter elusit spiritum impostorem maledicens eum in ea forma & animali, quam tam libenter expetisset, eique dans omnia ad proportionem, quæ serpenti dedisset. Quasi diceret ei, Serpentẽ elegisti tuarum fraudum laruam & personam, eisdem supplicijs igitur atque ille subiacebis. In te recidant omnia, quæ congruunt illi. Atque ait ei cum hoc genere esse familiaritatẽ Augustinus, & diabolica vi è latebris trahi serpentes Marsorum verbis. An autem serpens talis ante maledictionem fuerit, cogitatio quidem exhibet, vt idem, eodem corporis habitu, eodem ingenio fuerit, sed aliud videtur referre theologia. Multáque sunt, quæ nostris cogitationibus viderentur, aut fieri non potuisse, quæ tamen facta sint, aut alio modo fieri debuisse, quàm sint: facta complura item sunt, quæ nisi oculus vidisset, alio referente credere ratio noluisset. Hebræi multa super hac re dicunt. Alij quòd maledictio serpẽtis, abbreuiatio vitæ eius fuerit, alij quòd cùm antea os sublime & pedes haberet, his detractis, in ventrem proiectus sit. Quæ refelluntur à Nicolao: sed certe maledictionem esse terrestris serpentis negare non possumus. Solutur autem ambago ex alio loco. Nam & mulieri dat maledictio ea, quæ videtur ante habuisse, conceptum, dolorem, subiectionem. Viro etiam labores & sudores. Dicendum hæc quidem antea fuisse, nondum statu humano determina- *Maledictio mulieris.*

C to, fuisse in ancipiti, partum, laborem, sudorem tamen vt mortales fuerant creati, confirmata sunt ex maledictione. Sic serpentis talis & antea erat natura, sed quia sub hac forma peccatum est, confirmata est infelix conditio, & hominibus monstrata, quæ prius latuisset, nihilq; de ea dictum fuisset. Neque enim Deo cura est de bobus, idcirco nec de serpẽtibus. *1. Cor. 9.* Voluit autem esse supplicium, quod prius esset natura. Sicut arcus in nubibus, erat antea naturalis arcus, sed postea signum fuit, quia existente arcu, diluuium esse non potest. Signum est enim arcus temperatorum, & cito recedentium hymbrium, existens per solem & nubẽ: aquosam, ac cessante fere pluuia. Serpens etiã antea erat ille idem, sed cuius forma sumpta est ad maleficiũ, damnata est ad supplicium, pronũtiato ad dedecus eo, quo naturale prius visum esset. Neque enim & dæmon talem sumpsisset, nisi suis fraudibus proprium & familiarem. Igitur confirmatũ, parefactum, demonstratum quod ab eo est factum. Hæcq; fuit damnatio, cuius natura sumpta est ad fraudem, confirmata est ad dedecus, vt esset ei turpe esse talem, cui decorũ fuisset antea & naturale. Non enim vt dixi, Deo cura erat de serpẽte. Nec serpens quicquam commeruit, si diabolus, id est ratio potens, formam suam assumpsit ad impostnram. Alioqui quòd quis indumenta, mores, laruamq; vnius alicuius cepisset, ad scelus, insons ille horum malorum, dabit pœnas? Sed vt dixi non fuit cura Deo de serpente, cuius tota tendit ad genus humanum prouidentia. Nec curauit patefaciens antiquam fraudem, & iudiciorum suorum ordinem aperiens, damnare serpentem, vt natura, quam

haberet se volente naturaliter, deinceps instituto foo, cuius confiliis omnis obsequitur na- D
tura esset ad dedecus, & supplicium. Nam si recte censeas, ne serpens ipse quidam quicquam mali esset assecutus, qui nihil commeruisset, tantum infame iussum est esse, quod si non esset iussum, fuisset naturale. Vt autem veneramur ac benedicimus crucem, in qua genus humanum est redemptum, sic maledictus est serpens, in quo fraus est perpetrata. Veneramur loca, tempora, domos, indumenta, propter eos qui hæc tenuissent, detestamur item eadem ipsa & auersamur: sic Deus execrans serpentē, & oculis eum toruis aspiciens, maledictis & imprecationibus, sibi conuenienti modo, in eum inuectus est. Nec opus erat supplicio, abunde enim in hoc animali malorum erat. Viuit humo, venenatum est, habitat iuxta sepulchra, lucifugum est, eóque ad maleficia vtuntur. Tantum erant hæc demonstranda, decretóque diuino ad dedecus & supplicium referenda. Nam postremum quod de inimicitia positum est, proculdubio nouum accessit, quod nisi homo cecidisset, hoc genus inimicum, vt nec cætera nūquam habuisset. Quæ ne à sanctissimis quidem Græciæ theologis dissentiunt. Primum Serapion cur deceptorem Deus non interrogarit, pulchram assignat causam. Nam pessimos non scrutatur Deus & examinat, sed subito condemnat. Quemadmodum dicit Dauid: Non resurgent impij in iudicio. Non quòd non resurgent, sed quia non examinabuntur. Theodoritus non minus prudenter, Nullam in serpente quęsitam correctionem & condemnationem, iamdudum eum fuisse damnatum. Terrestrem autem serpentem habuisse ex maledictione, quod habebat ex natura, *μνημόσυνον αἰώνιον* sempiternam memoriam præuaricationis. Idem ait, Deum inuisibilem serpen- E
tem pœna inuisibili insequi, organum autem deceptionis manifestum, manifestæ maledictioni subiecisse, volens argumentum & memoriam hominibus relinquere in serpēte manifesto, occulti & inuisibilis deceptoris, vt videntes insurgentem, aut reptantem homines, serpentem, antiqui doli recordarentur. Idem vt dixit Theodoritus, ad hominum vtilitatem, illatam in serpente maledictionem. Quæ mihi vehementissime satisfaciunt, præferuntúrque fabulis Hebræorum, censentium rectum aliquando serpentem fuisse, postea in terram depressum. Quos aut similes eorum redarguit oculatissimus Didymus. Quidam, ait, ex eo quòd serpens maledictus est, ὑπέθεντο ὀρθὸν ποτὲ τὸν ὄφιν εἶναι, οὐ λογισάμενοι, ὅτι οὐκ ἂν ἐξ ἁπάντων τῶν ἑρπετῶν ὁ θεὸς ἐκεῖνον μόνον ὄρθιον ἐποίησεν, arbitrari sunt, arduum aliquando fuisse serpentem, non animaduertentes, quòd non illum solumè reptilibus Deus rectum fecisset: sed quoniam, inquit, cum diabolus allocuturus mulierem etexit, ideo iussus est vt in pectus & ventrem caderet. Et hoc Didymi pulchrum ac scitum est. Arbitratur autem Serapion ex eo quòd vox serpentis non est maledicta, eum articulatam vocem minime habuisse. Bellum igitur ἄσπονδος irreconciliabile est, aduersus serpentem, decernente Deo, vt idem ait Didymus, αἴνιγμα δὲ τῆς πρὸς τὸν διάβολον ἔχθρας ἡμῶν, Ænigma, signum, indicium nostræ aduersus diabolum inimicitiæ. Est igitur maledictio execratio, detestatio, imprecatio. Potes autē in voce Græca agnoscere vim vocis Hebraicæ. Nam vt pleraque alia, sic vox Græca, qua imprecantur, ducta est ab Hebraica. Græce dicitur araomæ ἀρῶμαι, F
Hebraice arar, & Græce ἀρὰ ara sonat imprecationem. Hoc ergo loco vbi nos dicimus, Maledictus es, Hebraice ארור Arur atta, maledictus tu. Quasi sint mex super te imprecationes & diræ. Quódque ait, inter omnia animantia, & bestias terræ, duo genera ponuntur Hebraice, pro primo est behema, bestia, iumentum, pecus, quod pascit: pro altero, fera campestris. Ante omnes ergo bruta animantes, nam omnes sub hoc duplici genere continentur, serpens maledicitur. Quódque ait: Super pectus, pro pectore Hebraice est גחון Gachon. Non desunt etiam qui hanc vocem apud Hebræos pectus interpretētur. Auen Esdra eam interpretans ponit pro ea חזה, quæ vox pro pectore semper est. Nostri pectus serpentibus attribuunt, qua mea conuoluens sublato pectore terga. Inuenies apud interpretes Latinos, citari aliam editionem quæ habeat, pectore & ventre repes. Est scilicet editio Septuaginta antiqua apud Latinos. Ex quo apparet eam quæ post recepta est, esse ipsius Hieronymi. Nam idem Hieronymus in traditionibus Hebraicis, hæc ad verbū. Ventrem addiderunt Septuaginta, sed in Hebræo habetur pectus tantum. Quare constat hoc quod nos habemus, esse ipsius Hieronymi. Quódque ait, Et terram comedes, pro terra, vt superius monuimus, est עפר aphar, humus, terra lutulenta. Nec scriptura solum sacra, sed etiam profana prædicat serpentes vesci humo: poëta,

Vita serpentis.

Virgil. 3. Georgic.

Aut tecto assuetus coluber succedere, & vmbræ,
Fouit humum. Apud Esaiam dicitur, & serpenti puluis panis, Hebraice pro puluere,

est

A est עפר aphar, id est humus, lutum, terra limosa, quæ panis siue cibus serpentis esse dicitur. Apud Michæam: Lingent puluerem sicut serpẽtes. Pro puluere, similiter est aphar, humus. Quare cuncti fatentur cibum serpentum esse humum, hanc fouere, hic degere. Hinc trahit venena. Quodq; sequitur, Inter te & mulierẽ, ex sequenti intelligitur. In semen scilicet, & posteritatem recidere. Quanquam & tunc certũ est, hoc cœpisse sub muliere. Sunt quidem & alia animalia hominibus inimica, sed vulgatur hoc in serpente, propter ea quæ acciderũt. Ac nescio quomodo per eum animorum ruina est peracta, à quo mors corporũ in hominibus, & omnibus generatim animalibus contingit. Siquidem idẽ poëta de colubro,

Pestis acerba boum, pecoríque aspergere virus. Ibid. Virg.

Quódque ait Moses: Conteret, non satis percipio quid Chaldæus respexerit transferens. Ipsum scilicet semen tibi reuocabit ad memoriam, qui ei feceris à principio, & tu reseruabis ei in finem. Videtur caput & calcaneum allegorice interpretari, & cùm homo interficit serpentem adimpleri quæ dicuntur isto loco. Recordari hominem fraudum serpentis, serpentem in eadem inimicitia persistere insidiando, & lædendo. Quidam Hebræi caput & calcaneum aiunt, multo maiórem fore hominis super serpentem, quàm serpentis super hominem potestatem. Illum enim caput calcando daturum letum serpenti, sed serpẽtem calcaneum mordendo, non æque. Plures enim serpentes ab hominibus, quàm homines à serpentibus interficiuntur. Súntque quasi ex aduerso caput & calcaneum. Durátque odiũ, & inimicitia, non eadem causa qua cæterorum animantium, quatum & si quædam hominum sunt inimicæ, causa tamen, prædæ sunt, & quia carniuoræ, serpẽtes autem nescio quo arcano odio, virus afflare lætantur. Quanquam remordere calcantem est naturale, & cæterarum animantium, apum, scorpionum. Dixi pro ipsa interpretem vertisse ipsum, vt referatur iuxta Hebraicum ad semen. Dixi & Septuaginta vertisse non αὐτὸς, sed αὐτὸ neutro genere. Quæ lectio à Leone papa maxime demõstratur. Apud quẽ eloquentissime vt omnia, hæc ad verbum: Deus enim omnipotens & clemens, cuius natura bonitas, cuius voluntas potentia, cuius opus misericordia, statim vt diabolica nos malignitas, veneno suæ mortificauit inuidiæ prædestinata renouandis mortalibus suæ pietatis remedia inter ipsa mundi primordia præsignauit, denuntians serpenti, futurum semen mulieris, quod noxij capitis elationem sua virtute contereret. CHRISTVM scilicet in carne venturum, Deum, hominémque designans. Hæc ille, Legerat ergo vt apparet apud Septuaginta quorum editio erat illis temporibus vsui, ipsum, videlicet semen. Et Serapion, à quo & aliis Græcis, puto didicisse Leonem, eodem ferè modo exposuit, καὶ μὴν σπέρμα ἡ γυνὴ οὐκ ἔχει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ, πῶς οὖν παρὰ τὴν γυναῖκα εἴρηται τοῦτο, ἢ δῆλον, περὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃν χωρὶς τοῦ σπέρματος, ἔτεκεν, ἡ ἁγία παρθένος, ἑνικὸν γὰρ ἐστὶ τὸ σπέρματος, καὶ οὐ πληθυντικόν. Hoc est, Atqui mulier semen non habet, sed vir: Quomodo igitur mulieri id dictum est. An clarum est, Pronuntiatũ de CHRISTO, quem sine semine peperit intemerata virgo? Singulare enim est semen, non numero multitudinis, semina.

Mulieri quoque dixit, Multiplicabo erumnas tuas, & conceptus &c.

C HÆc quoque, nisi quædam maior prudentia succurrat, naturalia esse videbuntur, vt si nunquam homo lapsus esset, futuráque esset propagatio, non potuerit aliud esse. Debile est iudicium nostrum, quia vires fragiles quoque sunt, & ad conscientiam nostræ facultatis iudicamus quæ non sunt facta, nunquàm fieri potuisse, & quæ facta sunt, aliter fieri nequiuisse, constet autem nobis mille modis potuisse Deum efficere, vt manente propagatione, non manerent pressuræ & dolores. Quandoquidem virgineum partum sine dolore extitisse certum sit, Et reliquæ in omni genere animantum, fœminæ citra dolorem quoq; pariant. Habent autem diuina decreta tãtam vim, vt natura fiant, quódque voluntate Dei fit, fieri naturali quodam impulsu exterius contemplantes sibi persuadeant. Nanq; & venti qui ranas in mare proiecerunt, cùm essent à Deo extraordinarie impulsi, physiologos quis in naturales causas retulisset. Sic ipsas exortas ranas & cyniphes, siue cniphes, vt vocat Aristoteles, in anni temperiem. Dolores ergo mulieris auctos in transgressione audientes cælestem theologiam referentem, non est fides deroganda, cogitaréque debemus, variis modis Deum & infligere hos potuisse, & prohibere si affuissent. Quod pleraque alia exempla contemplantes intelligemus. Adde quòd hoc loco habetur; Multiplicans multiplicabo dolores tuos, vt ante ruinam, conditionem eandem habuisse videatur mulier nondum coronam immortalitatis assecuta, aut mortalitatis sententia damnata, dolores autem ex transgressione accumulatos. Siquidem etiam homo erat terram culturus, erant multiplicandi

Deus omnipotens.

& per omnes terras, quam eis subiecisset, proseminandi, sed longe meliore cōditione. Terra quoque maledicta est, vt tribulos & spinas pareret, vt vbertatem suam frænaret, quæ res tamen naturales causas habere cernuntur. Sed apparet omnia, quemadmodum item erant homines viuaciores, vt ætas illorum sit nūc incredibilis, futura fuisse meliora, etiam in hac terrena conditione. Quis enim est qui non miretur primorum illorum diuturnitatem, & quod non multis est notum, corporum generalem proceritatem? Hæc vtique incredibilia si præsenti conditioni assentiamur, corporum imbecillitatem & exiguitatem, vitæ breuitatem intuentes, videbuntur: Vt autem quasi alterum hominum genus videmur nos ab illis, altera natura terrarum sic altera fuisset quædam, si nunquam transgressio accidisset: & erat ante transgressionem. Arbitror quidem statum illum ante casum fuisse breuissimum, sed decreta Dei ante casum & post intuens, differre priorem & posteriorem statum, discrimine magno naturali tamen & illum & istum, quoniam à Deo, constanter asseuerauerim. D

Multæ leges diuinæ variis latæ tēporibus.

Etenim quod ipsæ nos crebro docent diuinæ litteræ, leges diuinam prouidentiam ad tempora variasse, aliámque legem Adæ tulisse, aliam Noë, aliam Mosi, aliam nouissimis hisce sæculis, sic censendum est, duas super Adam leges tulisse vnam ante, alteram post casum, vtranque autem pro humana conditione variantem. Quod si in probatione & certamine fortis fuisset, tertia quoque lex & conditio fuisset renouata, quæ quidem quotidie super piissimis iustissimísque viris post istius vitæ certamina, innouatur ab ipso Dei filio regni immortalis principe, & capite posita. Quocirca tres conditiones humani generis possumus numerare, vnam cùm adhuc esset anceps, nec mortuus, nec viuus, nec coronatus, nec electus. Tunc dicitur, Crescite & multiplicamini, & subiicite terram, dominamini animalibus cæteris, vescimini fructibus arboreis, quos optimos ac vberrimos fertilissima tellus ferebat: ante casum factum est coniugium, & quasi desponsatio, de prole, cibo, dominatu, super omnia animalia sancita lex. Secundus status fuisset, non fuit, si Adam summam obedientiam, quæ exigitur à Deo magnopere, præstitisset. Talia enim fuisset præmia consecutus, qualia promittuntur hodie mandata Dei obseruantibus. Hæc est enim gloria eius, & honor in terris, inuiolabilibus eius obedire decretis. Hic amor, hæc veneratio, pietas, & hoc postulat, cupítque, non aliud à nobis. Cuius tanta vis esse cognoscitur, vt Propheta, non vereor enim digredi, iubente cuidam vt se in verbo Dei, id est mandante Deo percuteret, illéque prophetam Dei percutere detestaretur, pronuntiauit in illum propheta, Ecce quia non obedisti Deo, & non percussisti me, percutiet te leo. Alteri autem cui similiter præcepisset, non accidit simile, quia obtemperasset. Rem inauditam & stupendam, ait Chrysostomus: quia rem, vt videbatur, detestabilem facere noluit, dedit ille pœnas: alter autem nullas pœnas dedit, qui sanctum sanguinem effudisset. Quid aliud hinc docemur, nisi obedientiam velle summam, omnia regentem, & moderantem autoritatem? Hoc opus, hoc viuum sacrificium, hanc si Adam præstitisset, ad arborem vitæ peruenisset. Tertius status fuit post lapsum, in quo est ille primus, retentus quidem, sed variatus. Eadémque mansit conditio, propagatio, cibus, dominatus, sed nimis, heu nimis variata. Additi propagationi dolores, & ærumnæ: cibo additum, vt sudore & labore pararetur, qui prius sponte in humanas manus deuenisset dominatus, quod cùm essent ad nutum eius omnia animalia obsecutura, aut nullum ab eis detrimentum accepturus esset homo, facta sunt maiore ex parte inimica, & nocentia, veluti serpentes. Quod declaratum expresse est, cætera reticentur.

E

3. Reg. 20.

F

Recte ergo dictum, Multiplicabo, quasi non esset iste cumulus malorum ante casum, sed similis eadémque mulieris conditio, cladibus tamen his libera. Ac quasi virgineos partus Eua antea edidisset, omnia sacra, beata, felicia, angelica. Quemadmodum tellus, spinas & tribulos non peperisset, qualis erat, cùm deambularet homo in paradiso, omnibus vbertate, viriditate, odore plenis. Docui enim non esse nostræ imbecillitati, nostris ridiculis iudiciis assentiendum, si negent rem secus habere potuisse, quam habuit, nec aliam naturam esse potuisse. Sunt non rationes solum hanc mentis deceptionem arguentes, sed etiam exēpla: Gigantum formosa, proceráque corpora, antiquorum vita longæua. Quæ si quis cum nostris conferat, inueniet illos quasi alios homines fuisse, aliud genus præstantius, diuinius: vnde & Heroës, & Semidei dicebantur. Quales sunt, cùm eiusdem generis videantur feles & leo, & testudines terrestres atque marinæ, Simij & Satyri, cæteráque id genus animalia, & plantæ. Agnoscamus ergo ex his quid fieri potuisset, quandoquidem propemodum etiam facta sunt. Nam quorundam antiquorum hominum longæua vita, docet cæteros omnes, mares & fœminas tales fuisse. Itaque mitius, matres, ad hanc sanguinis bonitatem,

Heroës.

robúrque

A robúrque primæ matris retinentes atterebantur assiduo partu. Quod ergo ait, conceptus tuos, vt breuiter priores annotationes admonent, non simplex conceptus innuitur, vt in eo videatur mulieris maledictio, sed credendum est esse sensum, quem expresserunt Septuaginta στεναγμὸν, gemitum scilicet, & dolorem ipsius conceptus. Quod & ante & post exprimitur, positis inter se idem pollentibus duobus verbis, quorum alterum alterius declaratio, erumna, & conceptus. Declarat hoc postremum quid sit præcedens. Erumnæ, vt ait Marcus, proprie labores Herculei sunt, qui quoniam fuerunt validi & acerbi, omnes deinceps labores duriores, erumnæ sunt appellati. Declaratur & in sequenti, quid sit antecedens. In dolore paries, Id nempe erat conceptus. Atque vt solent Greci ὠδῖνα, id est partum, etiam dolorem vocare, sic Hebraice, nomen conceptus, est etiam nomen doloris. Hebręus Salomon exponens vocabulum partus, baron, dicit, Is est dolor conceptus: quod Nicolaus & quidam alij sequuntur, vt designet vexationem mulierum conceptum fœtumque portantium, quæ est earum summa molestia. Nicolaus ait pro conceptu haberi imprægnationes in Hebraico, quasi non sit idem vtrunque. Sed sui similibus loquebatur, Latine nescientibus. Quod autem, ait, Et sub viri potestate eris, patet in annotationibus sensus, reddítúmque est Latine clarius, quod erat Hebraice: Et ad virum tuum desiderium tuũ. Quo loco soleo contemplans multa mysteria & nomina ex Hebraico & sacris litteris, in alias linguas & litteras manantia, vehementer admirari. Hoc loco quasi imperium est & decretum Dei, idcirco etiam natura, vt desiderium mulieris sit ad virum Græce viro vir siue maritus, appellatur enim Hebraice maritus, vir, dicitur πόσις, id est desiderium, à verbo ποθῶ,
B Apud Homerum in Odyssea Penelope: Odyß. ζ.

Ἣ πρὶν μὲν πόσιν ἐσθλὸν ἀπώλεσα θυμολέοντα
Παντοίης ἀρετῇσι κεκασμένον ἐν Δαναοῖσι. Id est,
Quæ primum forti ac iusto sum orbata marito,
Omni genus clarum virtutibus inter Achiuos.

Maritus ergo desyderium vocatur Græce: hic autem dicitur, Et ad virum tuũ, hoc est maritum, desyderium tuum. Hoc desyderium, vt aiunt Hebræi, facit vt fœmina non sentiat sese viro in concipiendo & pariendo, cæterísque muneribus inferiorem: Aiúntque sibi inuicem pœnam & peccatum respondere. Illa fecit vt vir sibi obsequeretur, offerenti pomum: factum deinceps, vt ipsa viro semper parêret. Serapion scite de hac re locutus est, Ὑπομείνασα γὰρ τὰς ἐπὶ ταῖς ὠδῖσιν ἀνάγκας, οὐκ ἀπαγορεύει τοῦ συνοικεῖν τὴν συζυγίαν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐμπιπτόντων τῶν ἀεὶ δυσχερῶν, ἐν αὐτῷ, τίθεται τὴν ἐλπίδα, Nam cum necessitates quæ in partu contingunt perferat, non auersatur tamen mariti coniugium, sed etiam semper aduersis irruentibus, in eo omnem spem collocat An hæc quidem conditio esset ante casum, vel si non cecidisset, futuram fuisse, bene soluitur ab Augustino, posse se inuicem homines & cõiuges seruire ex dilectione, omnem aliam seruitutem ex peccato manasse. Credendum igitur facile, & pulcherrimo modo, vt ex vna massa, vno tempore essent generati, sic vná eandémque futuram fuisse autoritatem, & egregiam, heroicámque dilectionem: quales fere
C sunt inuicem vir bonus, & coniux bona. nihil inter se in omni vita dissentientes, iugum suaue æqualiter trahentes. Quómodo enim si defuissent omnia incommoda, quibus necessario parent viri vxores? Si beata omnia, & felicia, & in statu immortali ac diuino, omnibus miserus & erumnis abactis? Vt trahit altera alteram miseria & incommodum, mutuísque nexibus implicata dependent, mortalitate principe & regina, sic felicitate, & statu beatiore, omnium bonorum vbertas inter se implicata venisset. Diuina vtriusque coniunctio, diuina quædam vtriusque sexus harmonia, non se plus, quàm Deum amantibus. Hoc omne igitur innuitur edicto. Multiplicabo. Quasi fuerit antea, sed quadam alia ratione meliore, conceptus, partus, & quæ fuit variatio imperantis & obsequentis, fuisset tunc æqualitas. Idque erit intellectu perfacile, res diuinas & humanas conferenti. Omnia enim hæc habent excepta immortalitate, pij, Deíque venerantes in terris. Idque fere habuisse Abraham & Saram censuerim, Izaac & Rebecca, & si qua fuit alia optima, & sanctissima coniunctio. Vnũ malum, causa & fons est multorum, sic bonum multorum bonorum. Vnum scelus Dauid, luctus, & cædis, & totius populi fuit euersio. Ita vnum scelus illorum, omnia incommoda inuexit, nascentia tamen ex abscessu Dei, qui peccatis offensus auertit sese, & in penetralia cæli se claudit, submouens sicut submouit ab Adam felicem iucundissimúmque conspectũ suum, qui præsens omnia bona largitur. Sunt alia, quę vidisset, nosset, tetigisset beatus, quorum ignoratio efficit ea nunc incredibilia. Sicut non possumus credere & animis nostris

ostendere, nisi cogamus eos, & eorum inscientiam exemplis & rationibus coarguamus, resurrectura corpora incorruptibilia, beata, felicia, leuia, splendentia, quandámque beatitudinem, omni quæ nobis nota est, maiorem, sortita. D

Adæ vero dixit, Quia audisti vocem vxoris tuæ, & comedisti de ligno, ex quo præceperam ne comederes, Maledicta terra, &c.

Benedicere, & Maledicere quid.

Sicut benedictio Hebraice, eadem voce atq; vbertas, largitasq; designatur, barak, sic idē ex aduerso sensus maledictionis. Benedicere est quasi largiri, laxare fontes: maledicere submouere, adimere vbertatem. Hoc homines verbo cùm faciant, non est eorū facultatis efficere, vt res verba sequantur. Deo autem benedicente, vel maledicēte, habent verba successum Recurrendum igitur est, ad eum qui quasi portus est ambagū multarū dissoluēdarum, nec nos decipi patiamur, credentes hominem ante casum talem fuisse, qualis erat futurus post coronam. Dico statum hominum ante coronā quæ non fuit, & ruinam quæ fuit, eundem propemodum fuisse, atque eum qui post secutus est. Notum clarúmque est ex his quæ dicuntur ante & post ad alia. Superius dicebatur, Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, & vniuersa ligna, quæ babent in semetipsis sementem generis sui, vt sint vobis in escam, hic vero in maledictione, & comedes herbas terræ. Superius, Crescite & multiplicamini: hic, Multiplicabo conceptus tuos. Illic, Non erat homo qui coleret terram, & posuit eum in paradiso vt coleret: hic, In sudore vultus tui: confirmatur videlicet prior conditio, & ex parte minuitur, redigitúrque ad peiorem gradum, ex scelere, quæ ad maiorem fuisset sublimata ex obseruantia, & veneratione, ac pietate. Hic est verus E

Homines non esse immortales creatos.

portus soluendarum difficultatum. Non enim erant immortales creati, sed tales erát, quales fere postea fuerunt. Creuisset autem gloria, sicut nunc crescit post probationem, mutatúrque conditio. Ergo terræ cōditio, partim quæ antea fuisset confirmatur, partim ex vbertate detrahitur. Cognouit enim Deus, quòd vbertas & ocium & felicitas, tum immeritis contigisset, tum magis eos corrupisset, videbatq; homines pronos in malum, prudenterq; resecuit magnam partem prioris felicitatis, probauit autem si homo primus à se creatus, se conspicatus, præsentiam vocemq; suam intuitus, noluisset imperatis parere suis, sed potius à libidine se rapi permisisset, multo magis facturos id cæteros homines, ætate semper ad deteriora tendēre. Compescuit igitur largitatem, id quod maledictio Hebraice est dictū: & hoc propter hominem, vt fons habet. Hoc ergo & poëtæ obscura quadam & incerta fama audientes asseruerunt & decantarunt, Iouē dicentes hoc fecisse, quod & scriptura Iouem fatetur fecisse. Nam quem poëtæ Iouem, vocalibus detractis dicunt, iuxta veram appellationē antiquissima sacraq; lingua vocat Iehouah: summoue vocales, fit Ioua. Hunc ergo ferunt poëtæ, terram maledixisse. Idq; post aureum sæculum, post casum scilicet:

Ouid. 1. Metamor.

Iuppiter antiqui contraxit tempora veris,
Pérque hyemes, æstúsque, & inæquales autumnos,
Et breue ver, spatiis exegit quattuor annum.
Tum primum siccus aër feruoribus vstus
Canduit, & ventis glacies astricta pependit. F
Tum primum subiere domos, domus antra fuerunt.
Et densi frutices, & iunctæ cortice virgæ,
Semina tum primum longis cerealia sulcis,
Obruta sunt, pressique iugo gemuere iuuenci.

Hæc illi dicunt, non quidem vt soliti sunt, fingentes, sed audientes ab antiquis, & relationibus & scriptis habentes cognita. Quod si persuasum ac certum fuit illis mutatam hominum pristinam felicitatem, & ad deteriorem conditionem redactam, credendum vtique etiam nobis, antiquissima theologia referente, cui & vetustas, & autoritas scribentium, & quo perscripta modo fuit arrogant intemeratam fidem. Nec difficile est cognitu, quo modo priore conditione mutata, tēpora asperiora, & steriliores anni successerint, & cum prius esset æternum ver, totóque anni decursu, felix illa lætáque temperies, & partu terrarū beatissima, in exiguum spatium sit redacta, Omniúmque causa malorum, temperies submota, quanquam & alia, sub terræ maledictione continentur. Memento quando ad subitum Dei imperium, manna cecidit de cælo: memento è petra durissima prodeuntium aquarum: sic memento sterilitatis sub Achab, impio rege, quando trium annorum squallor perseuerauit. Recordare etiam eorum quæ sæpe minantur prophetæ, defuturam pluuiam, terram non daturam solitos fœtus. Recordemur benedictionis, & maledictionis Mosis: prioris, si

obserua-

A obseruarent mandata Dei: posterioris, si præuaricarentur. Quadrant enim ad intelligentiam istius loci Si audieris, inquit, vocem domini Dei tui, vt facias atque custodias omnia mandata eius, faciet te dominus Deus tuus excelsiorem cunctis gentibus. Venientq; super te omnes benedictiones istæ, & apprehendent te. Hæc eadem in Adam conueniunt, vt tamensi non sit scriptum, Deus illi in hunc maxime modum quasi locutus sit: Si audieris vocem domini Dei tui, vt facias & custodias mandatum eius, excelsiorem aut æqualem Angelis te faciet: dabit tibi immortalitatem, quæ in ligno vitæ est designata. Omnésque benedictiones te comitabuntur, tecúmque erunt semper. Benedictiones Moses sic recenset: Benedictus tu in ciuitate, & benedictus in agro. Benedictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, fructúsque iumentorum tuorum, greges armétorum tuorum, & caulæ ouium tuarum. Benedicta horrea tua, & reliquiæ tuæ. Benedictus eris ingrediens & egrediens. Dabit dominus inimicos tuos qui consurgent aduersum te corruentes in conspectu tuo. Per vnā viam venient contra te, & per septem fugient à facie tua. Emittet dominus benedictionē super cellaria tua, & super omnia opera manuum tuarum, benedicétque te in terra quam acceperis. Audis quantam vim habeat, vocem Dei audire, esse mandatorum eius obseruantem: panditur tota beatitudo, felicitas tantopere quæsita ab omnibus & expetita erūpit. Hęc super Adam copiosissima omnibus partibus absolutissima deuenisset. Idem requisiuit ab eo tunc Deus, quod postea à cæteris mortalibus Dedit legem simul ac natus homo esset, voluitque eum probare, vt & populum, teste Mose, obseruanti se, & in mandato suo

Benedictiones Mosis.

B colenti, non hæc quidem ipsa, quæ Moses numerat, sed quod omnium istorum bonorum est causa, omnia enim bona quæ in immortalitate cōtinentur ei dedisset. Prosequitur Moses narrans eadem, quæ primis item hominibus mādatum Dei custodientibus euenissent. Suscitabit, inquit, te dominus in populum sanctum, sicut iurauit tibi, si custodieris mandata domini Dei tui, & ambulaueris in viis eius. Videbúntque omnes terrarum populi, quòd nomen domini inuocatum sit super te, & timebunt te. Abundare te faciet dominus omnibus bonis, fructu vteri tui, & fructu iumentorum tuorum, fructu terræ tuæ. Aperiet dominus thesaurum suum optimum cælum, vt tribuat pluuiam terræ tuæ, in tempore suo, benedicétque cunctis operibus manuum tuarum. Hæc & id genus alia fas est eum Adæ promisisse, vt quidem ratione claret & necessitate, longe potiora ac meliora, ipso humano genere nascente ipsúmque Deo, sublimare, & Angelis æquare volente promittuntur omnia bona, tota felicitas obseruantibus Dei, & pus. Est enim eximia perfectáque pietas, mandata Dei siue scripta siue naturalia custodire, intemerata seruare. Huc quæso curas cogitationésque omnes intendamus, videbimus res antiquas, videbimus originem humanam, & rationem intelligemus cur Adæ quædam lex data sit, & obseruanti præmium, arbor vitę, delinquenti supplicium, nuditatis cognitio, & maledictio quæ secuta est. Audiamus enim etiā maledictionem per Mosen, latam populo non custodienti præcepta diuina. Quòd si nolueris audire vocem domini Dei tui, vt custodias & facias omnia mandata eius, quæ ego præcipio tibi hodie, venient super te omnes maledictiones istæ. Maledictus eris in ciuita-

Mosis maledictio.

C te, maledictus in agro: maledictum horreum tuum, & maledictæ reliquiæ tuæ: Maledictus fructus ventris tui, & fructus terræ tuæ, armenta boum tuorum, & greges ouium tuarum: Maledictus eris ingrediens, & maledictus egrediens: Mittet dominus super te famem, & esuriem, & increpationem in omnia opera tua, quæ tu facies, donec conterat te & perdat velociter, propter adinuentiones tuas pessimas, in quibus reliquisti me. Percutiet te Dominus egestate & febri & frigore, ardore & æstu, & aëre corrupto, ac rubigine, & persequatur, donec pereas. Sit cælum quod supra te est, æneum, & terra quam calcas, ferrea. Hæc apud Mosen, videmus tum potestatem Dei variam, valentem tum vbertatem effundere, tum cohibere & frenare, & vertere in exitium, quod ante esset saluti. In eius esse viribus dare pluuias fructus, felicitatem, omnigenámque hominibus & iumentis fœcunditatem, rursum eiusdem hæc subducere, & in contrarium omnia deprauare, si velit. Deinde videmus, quemadmodum ob pietatem & sanctitatem quæ est parere mandatis eius, omnem felicitatem remittat, & effundat, sic in contrarium iratum compescere. Videmus cum testantem & declarantem, se contemni, se derelinqui, cum sceleratis cogitationibus nostris assentimur, cum ab imperiis eius deflectimus, cum praue viuimus. Videmus hoc cum in suam vertere contumeliam & contemptum. Agnoscimus vt mutet cælum, terras, fructus, tempora, temperiémque, si deseratur, & contemnatur, prouocetúrque malefactis ad indignationem. Ecce, & hominem cùm vidisset sui contemnentē, se deserentem, vocem

suam audire nolentem, sed potius vxori obsequentem, iure se indignatum & læsum, & of- D
fensam, si non tunc, ex consequentibus clare confessum cùm eum propemodum eisdē ma-
ledictionibus subiecit, quibus & populum hic postea per Mosen. Videmus & potuisse Deū
hoc facere, & faciendi iustissimā causam habuisse. Indignatur, furit, cùm se videt contemni
& derelinqui, & cùm mundum propter hominem creauerit, omnia bona repererit, iure
reuocat sententiam, cùm eum videt auersum, corruptum, melioris cōditionis si nunquam
natus esset. Tunc quærit eum amoliri & extinguere, & tollere de medio. Ergo terra male-
dicitur, tollitur ex ea felicitas, quam crede diuinis litteris, maximam, exuberantem fuisse
ante casum, maiorem futuram nisi mandatum Dei homo spreuisset. Claret scriptura diui-
na maxima in luce sunt causæ, rationes, Dei potestas, & affectio, & inclinatio animi, quid
velit à nobis, cur fecerit omnia, cur det abundantiam, cur coërceat. Ac mihi quidem fingo
& propono statum illum, beatissimum proculdubio futurum, si præuaricatus ille prior non
fuisset. Doceor ex ipsis diuinis oraculis. Collige enim benedictiones Mosis, quantum bea-
titudinis ibi, quid felicitatis superest? Maior certe illa Adam, qui ipsam immortalitaté cum
omnibus bonis adiunctam habuisset, postea vt intelligamus hanc maledictionem Adam,
addidit Moses, Sementem multam iacies in terram, & modicum congregabis, quia locu-
stæ deuorabunt omnia. Vineam plantabis, & fodies, & vinum non bibes, nec colliges ex ea
quippiam quoniam vastabitur vermibus. Omnes arbores tuas & fruges terræ tuæ rubigo
consumet. Oliuas habebis in omnibus terminis tuis & non vngeris oleo, quia defluent, &
deperibunt. Sic Moses. Ergo Dei est vbertas, & maledictio, siue infelicitas: ipse potest in- E
ducere vermes super fructus, & locustas: si has bestiolas, ergo & spinas, & tribulos. Vermes
& locustas minatur & intentat populo, ipsi Adæ tribulos & spinas. Minatur illis fructuum
infelicitatem, Adæ similiter & hoc, & quod nondum fuerat expertus, labores & sudo-
res. Minatur illic & in parte maledictionis reponit, tradere ipsos in manus hostium, à qui-
bus agantur captiui, sic enim Moses, Filios generabis & filias, & non frueris eis, quo-
niam ducentur in captiuitatem. Hoc in Adam non dicitur, sed claret, & quasi certum
occultatur, datos filios eius in manus inimicorum, dæmonum, quorum fuit post casum
potestas super homines, & impostura maior, implens orbem pessimis superstitionibus &
ritibus. Ecce peccatum patrum in filios, propter coniunctionem naturæ redundant, vt si-
cut bene est filiis sæpe propter patres, bene enim fuit omni posteritati Dauid propter
ipsum, sic male propter patrum scelera. Propter peccatum parentum, filij in captiuitatem
aguntur: propter primorum peccatum, omnis posteritas subiecta est maledictioni. Pie ta-
men viuentibus nec sceleri paterno acquiescentibus multa ex pristina felicitate redierūt,
nouissime, penitus extincta maledictio, reditúmque in gratiam, sed illis tantum qui pater-
no sceleri non assentiuntur, non contemptores, non desertores Dei. Nouissime addit Mo-
ses, Et venient super te omnes maledictiones istæ, & persequentes apprehendent te do-
nec intereas, quia non audisti vocem domini Dei tui, nec seruasti mandata eius: Et erunt
in te signa, atque prodigia, & in semine tuo vsque in sempiternum. Eo quòd non serueris
domino Deo tuo in gaudio, cordisque lætitia, propter rerum omnium abundantiam, ser- F
uies inimico tuo, quem emittet tibi dominus in fame & siti, & nuditate, & omni penuria.
Sic Moses. O litteras diuinas inter se collatas, lucem obscuris locis & facem præferentes.
O res consideratione dignas! Hæc omnia minatus, intulitque in Adam. Idem sermo, & ve-
nient super te hæc omnia mala ò Adam, donec intereas, donec reuertaris in terram. Et
quia non audisti vocem domini, nec seruasti mandatum eius, erunt in te, & in omni poste-
ritate quæ nascetur ex te, dira portenta, cladibus humanis litteræ personabunt, loca, tem-
pora, flumina, montes, campi erunt calamitatum seminis tui testes. Et quia Deum tuum
lætus colere in tanta bonorum vbertate & affluentia & cum eo versari felici caritate &
amore, recusasti, cum inimico tuo, infelix præstans obsequium versaberis, Totus enim ado
rabat, seruiebátque hostibus suis dæmonibus, mundus. Hæcq; vsque in sempiternum futu-
ra erant, nisi idem ille, qui hæc dicendo pronuntiaret, crudele edictum refregisset. Sed ta-
men multæ ex pristinis illis malis reliquiæ remanserunt, adhibitáque est alia medicina qua
melius fortasse fuisset caruisse. Tū sequitur Moses, Et remanebitis pauci numero, qui prius
eratis sicut astra cæli, præ multitudine: quoniam non audistis vocem domini Dei vestri. Et
sicut ante lætatus est dominus super vos, bene vobis faciens, vósque multiplicans, sic læta-
bitur disperdens vos, atque subuertens. Hæc omnia non in priuatum illum populum tan-
tum, sed in omne genus, quando in autore suo maledicebatur, congruunt. Nā sicut egregii
alicuius

A alicuius diuiníque facinoris patrum sunt filij participes, accipientes ab eis non solum substantiam & sanguinem, se etiam mores, facultates, gloriam, nomen, dedecus etiam, sic ex illo primo in omnem posteritaté manauit maledictio. Ac credendum est hac maledictione effectum, vt qui innumerabiliter creuissent, valet enim in multitudinem quod in ætatem immortalé, sic eos ad longe paucissimos redactos, non quidem volente Deo, sed eum humano scelere cogente, pestilentia, fame, omni malorum facie homines extinguere, quorú peccatis non finitur vita propagari. Simul enim ex scelere Adam cognita est inclinatio hominum in malum, simul paratæ sunt clades & pestes, ne semper, aut diu viuerent, qui vitam pessime viuendo, dedecorarent, respiciente in diuersa & omnia collustrante diuina prouidentia. Coactus est diluuio delere totum genus, non multo post euertere quinque vrbes, sæpe pestilentia, sæpe fame, cæterisque malis desæuit, vt tempus futurum sit, cùm totam machiná diruere cogatur. Creuissent ergo multo plures & lætiores homines, quia tot malis, tot cladibus eos extinguere, nulla præsente causa, non oportuisset. Neque enim tot scelera forsan in orbe extitissent, illo primo non cadente. Cum peccatis secutæ sunt pœnæ, pœnæ redegerunt ad paucos, sed tum permissi & à Deo peccato absente viuere, & vitam suam longiorem demúmque immortalem, habuissent, & posteritaté maiorem reliquissent. Hæc naturali ordine sequuntur. Eadem est ergo sub Mose & sub Adam causa maledictionis, quia non est audita vox Dei, nó est sanctissimis eius clemétissimísque decretis obtemperatum. O clementiam singularem, fecerunt pessima hominum peccata, vt qui in-
B credibili gaudio elatus, hominé creando lætabatur, versis fatis pœnituerit eius creati: & cui immortalitaté, diuinitatem, omniáque bona promitteret ac pararet, coactus sit sæuire in eum morte, omnigenísque malis. Non iniuria igitur super hominé malis his congestis, detractum est de pristina felicitate, quia non solum, peccatum perpetratum oportuit plectere, sed etiam occurrere futuris, quæ sunt in illo primo diiudicata. Nam pie viuentibus, & vocem eius deinceps audiétibus nihil prope de pristina felicitate amotum est: sed quicquid Adam habuisset, hoc assecuti sunt pij post illum, felicitatem olim istius vitæ, tum per redemptorem immortalitaté. Mala corporis, sunt eædem atque primi probationes. Hanc igitur Mosaicam maledictionem apposui, vt collatis his, quæ quo propiora nobis sunt, hoc item clariora, intelligeremus res illas antiquas, agnoscentes postea sæpissime factum, quod accidit in illa rerum humanarum origine. Cúmque multa subsecuta hominum vita similia tulerit, nó obstupebimus ad ea tanquam insolentia, & inusitata. Idem Deus semper, idem homo, eædem bonotum & malorum causæ, eadem præmia, eadem supplicia. Non patitur contemni se Deus, & ardentissimus amator, cuius amoris fuit omnium rerú optimarum creatio testis, se non amari, non obseruari, non agnosci. Quam ingratitudinem non solum quia ingrata est, cogitur castigare, sed etiam quia flagitiosa, turpis, plena fœditatis & dedecoris, vt si eam nó puniret, quasi assentiri, lętari, acquiescere videretur. Quod illi nó solú, sed etiá nobis ipsis demú displiceret, iustitiámque eius desideraremus, dormitare diceremus, ras humanas negligere, vltra cælesté cardinem abditú, distantissimas hominum res
C ignorare & conténere. Quod si quis queritur, se patris maledictioni esse subiectum, is videat an patre grauiora peccet, vt etiá si ipse in paradiso affuisset, non fuerit idé peccaturus, qui núc eisdem propositis mádatis, non cesset ea præuaricari. Ac Chrysostomus putat ne vnam quidem perfectam diem fuisse eos in paradiso: cui assentitur Theodorus his respondens, quibus videretur incredibile, hominem eodem die natum subitóque præuaricatum, mox etiam eiectum. Primú quòd non tam facile lapsus esset post multa tempora, & roboratam consuetudinem præcepti obseruandi. Deinde quòd non proderat diu esse in paradiso, ei qui aliquando inde esset eiiciendus. Credendum autem, etiam si hæ rationes Theodori satisfacerent, subito post creationé factam probationem, mysteriáque fuisse inuicem sibi succedétia. In verbis hæc scienda sunt, quod sanctissimus noster Hieronymus vertit, In opere tuo: secutus, vt annotationes ostendunt, Septuaginta: Hebraice habet non in opere tuo: sed, Propte te. Hoc ergo quanquam Hieronymus in transferédo sequeretur Septuaginta, tamé animaduertit, vt reor, & annotauit in quęstionibus Hebraicis. Exponens enim in opere tuo, addit, Non ruris colendi, sed peccato, sicut in Hebræo habetur. Hæc verba Hieronymi declarant eum legisse בעבורך aboreka, nó בעבודך abodeka, Ait enim in Hebræo haberi id opus, quod signet peccatum, abor vero ad alia sonat præuaricari, præterire. Itaque Hebraice aboreka, vt est in contextu, sonat propter te, vt & Chaldæus transtulit vel in præuaricatione tua, quod Hieronymus dicit, peccatum. Est autem idem sensus, Maledicta

terra propter te, & propter præuaricationem tuam: clarius tamen posttremum. Assensus est autem Septuaginta in transferēdo, intelligens eos potuisse legere abodeka, & quia non magni referret. Dicitur ergo in Hebraico, Maledicta terra propter præuaricationē tuam. Quia præuaricatus es edicta mea, hæc tibi impendent. Terra maledicitur, detrahitur illi prior felicitas: & Hebræi dicunt, non producet fructus vberes. Quod vero ait, In laboribus comedes. In, vice cum, iuxta morem Hebraicum. Respondérque pœna peccato, delique comedendo, castigatur comedēdo. Nam pro victu omnis est labor & sudor, cuius non fuisset necessitas assecutis immortalitatem. Tum arborei fructus antea perennes suppetebant, post seminandū, metendum, è spicis excutiendum, in quibus magni sudores. Antea, Non cererem tellus inarata quotannis, reddebat, sed fructus meliores, arboribus eos homini producentibus, in vere perpetuo, perpetuo parientes. Pro laboribus, iuxta Hebraicū Septuaginta ἐν λύπαις in mœroribus, vexationibus: pro spinis & tribulis Hebraice קוץ דרדר kuz dardar, Etiam Hebræi interpretantur spinas maiores, & minores. Has pestes terra non protulisset, nec si protulisset, nocuisset. Nam & in maledictione populi vermes & locustæ intentantur, vt tametsi à natura producantur, etiam à Deo extraordinariè & cohiberi & suscitari possint, sicut in Aegypto. Comedes ergo, ait, herbas terræ, loco nectaris, & ambrosiæ, loco immortaliū fructuum. Hebræi loco fructuū quibus in paradiso vescerētur. Confirmatur, vt reor, tum status prior mortalitatis, tum hoc opponitur fructibus immortalibus. Quodque ait, De qua assumptus es, pertinet ad creationē, & limum ipsum, vt postea manifestum est, non quòd terram extra paradisū innuat. Quodque ait, Quia puluis es, pro pulucre est עפר lutū, cœnum. Sonat, interdū puluerē. Homo creatus est ex aphar, id est luto cœno, limo, in idipsum reuertitur caro, in antris & sepulchris. Hócque argumento est, eum futurū fuisse, non factum immortalē, corpúsque eius vincentis corruptibile, glorificandū, sicut in resurrectione. Quódq; ait, & vocauit Adā nomen vxoris suæ Eua. Non habeo quid proferā, an hic sit solita omissio, vt quo tempore vocauit eam Isha, id est viram, & quando nomina cæteris animātibus imposuit, tunc etiam Euæ, an isto ipso loco post lapsum. Dixerim, & hoc præter superiora, etiam quibusdam Hebræis non dissentientibus, esse hysteron proteron, vt ordo sic habeat Post maledictionem terrā, post dutas illatas homini, tunc addidit, Ecce noster Adam, qui nostri similis esse voluit tendant fata in cōtrariū. Tunc indutos eos veste pellicea, eiecit paradiso, cernénsque futurā hominum propagationē Adam, vocauit vxorem suam, quam cognouit Euam. Hæc autem eo credimus, quia fit idem vbique cogente narratione vt aut priora post referātur, aut posterius dicenda, prius narrentur, vt declarant complura producta exempla. Non video autem vnde Nicolao innotuerit, Euam signare vitam pœnalitatibus subiectam, vt hoc nomen fuerit sortita scilicet, quia viuentes miseros esset genitura. Hebraice Chai dicitur viuens, etiam de Deo. Vt cùm iurant, Viuit dominus, Hebraice חי יהוה chai iehouah, Viuit Deus. Inde dicta est Chaua, quasi vitalitas, genitrixque viuorum, principium viuentium, vt sit quasi denominatio, sicut bonitas, diuinitas, à bono diuino, sic à chai iuxta Hebraicam dialecton, chauah. Quidámque ex illis putant esse Vau loco Iod, vt pro chaia, id est viua, factum sit chauah. Septuaginta expresserunt, quid nomen haberet ponderis, pro Eua ponentes ζωὴν vitam. Porrò quod ait Mater omnium viuentium, ad homines solum spectat. Id quod Chaldæus etiam indicat, trāsferens, Mater omnium filiorum hominis. Et quod ait, Fecitque dominus, Sententia est Gennadij, vt quemadmodum Adam ex relatione diuina dixisset. Relinquet homo patrem, sic nunc Mosen adscribere in Deum, quod ex iussu Dei fecisset Adam, vt se vestiret. Vestes autem pelliceas quidam, apud Græcos dixerunt ἐκ φλοιῶν, exponúntque ijdem φύλλων, ex folijs. Nam Theodorus ait, οὐ μόνον τὰ ἐκ τῶν ζώων ἀφαιρέμενα δέρματα λέγεται, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐκ τῶν δένδρων, ἃ καὶ φλοιοὺς ὀνομάζειν ἔθος τοῖς πολλοῖς. ἐκ δένδρων τοίνυν ἐπιτηδείους πῶς φλοιοὺς ἐχόντων εἰς ἐνδυμάτων κατασκευὴν οἱ περὶ τὸν ἀδάμ, τοῦ θεοῦ κατ' ἔννοιαν αὐτοῖς ὑποθεμένου, πῶς χρὴ τοῦτο ποιῆσαι. Id est: Non solū dicuntur pelles, quæ ex animalibus detrahuntur, sed etiā quæ ex arboribus, qui multi solent cortices appellare Ex his ergo, quæ tales haberent aptos ad induendum detraxit & fecit sibi Adam vestis instar indumentum, Deo animis offerente, qua ratione oporteret id fieri. Hæc si vera sunt, facile dissoluitur, quod solet occurrere, vbinam pelles illas Adam reperisset, quorúmve essent animalium, cum nulla adhuc animalia parasit occidisse. Sunt autem pelles Græce δέρματα, noménque dicitur à δέρω, excorio, decortico, vt videatur dici posse etiam de arboribus, Non æque autem fortasse Hebraicum עור hor, semper pro pelle animaliū. Quod si patitur vox Hebraica hanc expositionem, eam valde

Eua vnde dicta.

Vestes Adæ & Euæ an fuerint pelliceæ.

A valde approbauerim, Theodoritus nec eos probat, qui pelles mortalem carnem sentirent, nec eos qui ex foliis siue corticibus arborum, dicens: ἐγὼ δὲ οὐδέτερον τούτων παρίεμαι, τὸ μὲν γὰρ περίεργον, τὸ δὲ ἄγαν μυθῶδες. Ego horum neutrũ admitto, Alterum enim superuacuũ, alterum nimium fabulosum. Nimium fabulosũ dicit, pelles esse corpus, Nam multo antequã peccarent, habebant corpus, vt ait etiam Theodorus. Superuacuũ autem existimat, quærere quę vestes illæ fuerint, quasi Deus nõ posset, quas vellet, subito parare. Confirmatur ergo symbolũ nuditatis, vt quod tanquam in certamen nudi descenderãt, induendi pro meritis, tali sint amicti veste, qualẽ facinus postularet. Corruptibilẽ igitur & ferinam, & ad repellendũ frigus tunicã, pro immortali corona, pro rosea, purpurea, nectareáq; veste, qualem CHRISTVS ascendẽs in cælum verisimile est habuisse, qualémque mutauit in mõte, cùm vestimenta eius, vt nix facta sunt candida, acceperũt. Quod si strenue se habuisset, si vocẽ Dei sui exaudisset, ex templo delapsa veste de cælo, imò nubis amictu, angelorũ manibus formato, vestitus fuisset. In contrariũ ergo eo tegumento, protectus est, quo antiquissimi homines vtebantur, vtuntúrque etiam nunc nonnullę nationes, apud quas deficiẽte artificio, corpora ad frigus repellendũ pellibus animaliũ velantur. Tali primus homo est vsus, eodẽ & cæteri, multis post sæculis mortales, donec textuta reperta est. Vestitus est pelle ab angelis, aut etiam ab ipso opifice, qui limum attrectauerat, formauerat, qui cum Abrahã comedit, recubuit, multa disseruit. Si homo detracta alicui animali pelle pro veste vtitur, idẽ hoc facere omnipotens ille poterat, qui poterat etiam alia ratione, qua videlicet tantum
B terræ è nihilo creauit, & qua faciebat ardere rubum, & non comburebatur. Vnde subitus ille candor in vestibus existentiũ in monte? Vnde è quinque piscibus & duobus panibus, tot hominibus satiatis, tot reliquiæ? Quod corpus illud Raphaelis, quo comitatus adolescentem, ibat, comedebat, dormiebátque cum eo? Quibus membris hæc inhærebant? Nos crassæ mentes, nostris ineptiis assueti, ad illa maiora non penetramus, cogitamus maiora ad speciem minorum. Habemus autem vnde nostros errores abunde coarguamus. Quòd vero vbi primum condemnationem pronuntiasset, continuo adiecit,

Ecce Adam factus est quasi vnus ex nobis, sciens bonum & malum. Nunc ergo ne forte, &c.

SVperius quo rationabiliore modo, nec diuinis litteris inusitato, deberet intelligi, declaratum est. Inuenio etiam Nicolaum asserere hic ironiam esse, quasi diceret. Et quod serpens promisit assecutus, certe ad amussim. Et veluti illud: Egregiam vero laudem, & spolia ampla reportas. Esse autẽ interdũ in sacris litteris ironiam, superius adducta exempla cõ- *Ironiam in sacris literis.*
probabant. Sunt Hebræi qui addant, vt ipse credit, vt ei visum est: Ecce Adam factus est similis nobis, vt ipse arbitratur. Quidam ex ipsis Chaldæum secuti, qui locum fermè vertit, Ecce Adam factus est vnicus in mundo isto suo, concessa ei scientia boni & mali: videndũ ne sit similis in alio, cùm non mereatur, æternũ viuere. Quidã dicunt, similis nobis, sed habens in pœnam, scientiam, quam Deus in gloriã decúsque: scientia quæ nobis honori, homini supplicio. Promiserat autem illi dæmon: Eritis sicut Dij. Sed quoniam certum est ho-
C minem antea fuisse sapientem, ad imaginem Dei creatum, credendũ est illi ex præuaricatione nihil accessisse, quo similis Dei dici posset: principio enim erat similis Dei, quãdoquidem ad imaginẽ eius erat factus, tum nomina indidit animalibus, tum à peccato non nascitur quicquã laude & admiratione dignũ, cum pœnæ potius & dedecus, quod ipsa quoque maledictio declarauit. Cogitemus etiam nobiscum, quid nouum fuerit Adam assecutus, vt similis Dei fieret. An sciẽtia boni & mali sit apud Deos, cuius si forent homines participes, *Scientia boni & mali quid.*
Deorũ similes dici mererentur. Nam eorum, qua genus humanũ præcellunt, scientia, boni & mali immerito diceretur, cognitio subita rerum cunctarum in omnes locos & tempora diffusa, & quod ait, diuinus Paulus, quod ex parte in nobis, vniuersale ac perfectum in illis. Hoc, inquam, scientiã boni & mali dici debere, non solum, non patitur ratio, sed exemplũ consecutum cum haustis fructibus ab homine, nihil aliud cognouit, quàm se esse nudum, clamans ostendit. Hæc potius diceretur scientia sapientia. Sed forte Hebraice scientia cognitióq; hominũ, dicitur boni & mali scientia, quia cùm pueri careant sensu, solertia, ingenio, tunc dicuntur scire bonum & malum, cum oculorũ quodam quasi velamine deposito, cognoscunt ea quorum nullum haberent antea sensũ. Idq; præcipue fit, cùm erubescunt nudi incedere, quod antea sine dedecore & pudore facerent. Hæc cognitio Hebraice & oculorum apertio, & scientia boni & mali diceretur. Sed quoniam Adam non erat veluti puer, neque enim puerorũ vllus animaliũ naturas cognosceret, eaque suis appellare nomi-

nibus posset, est enim id absolutæ sapientiæ, tum quoniam adductam ad se mulierem natam è latere suo, cognouit, super coniugio & charitate coniugum, præclara vel sanxit, vel D prophetauit, quoniam loquebatur, capax erat diuini mãdati, hæc omnia arguunt eum non quasi puerum fuisse, qui ne ignem quidem cognoscit, nisi tactu. In pueris quoque omnium legum consensu; nullum est peccatum nec habent vel benefacta præmium, vel culpa supplicium, nec ratum est dictum vel factum, in ea ætate. Quod si leges hanc ætatem quicquam facientem id habere non possent pro crimine, vt si pater puero præciperet, ante oculos posita poma, nec caperet, ille transgrederetur, non esset id culpa, tum si nemo tam demens esset, qui pueris ea præciperet, minus certe de Deo sunt credenda. Quibus omnibus probatur, sic fecisse scripturam, hoc loco, simpliciter & mutilate, apertáque tantum loquentem, sicut in descriptione serpentis & suscitatione Samuelis, omittentem scilicet multa, partémque tantum rerum proferentem, quæ ad totam rei cognitionem non sufficiant. Cognitionem enim nuditatis appellauit scientiam boni & mali, cùm hæc scientia sit latissima, scientia hominũ, cùm homini in ætatem maiorem prouecto, panduntur omnia, quorum in pueritia nullam haberet cognitionem: nec solam nuditatem cognoscit, sed generationẽ, amicos, voluptates, vim rei cuiusque & põdus, vt è millibus rebus, vna sit cognitio nuditatis: scriptura vero quoniã Adam nosset nuditatem, hoc scientiã boni & mali appellauit, cùm ea minima pars sit totius sciẽtiæ. Hócque in dubitationẽ & ambages præcipitat. Nam si eam audiamus describentẽ serpentẽ, cogimur omnino credere, serpentes fuisse locutos, dolos & fraudes non ignorasse. Cogimur etiam credere vnius execrandæ E mulierculæ sapientissimum prophetam, diuinísque alloquiis assuetum sedibus suis quietis excitum, coactum respondere sciscitanti. Sed quantum velit simpliciter & nudè ille sermo loquatur, non decipientur prudẽtes, præcipue si totam ipsam theologiã habeant animaduersam. Vno enim in loco declaratur, quod in altera miro silẽtio occultaretur, Nec omnia referre scriptores vel potuerunt, vel debuerunt. Sunt etiam in Euangelio vix extricabiles ambages, sed tamen extricãtur, si cogitandi legendique laborem non fugiamus. Dico igitur, quòd cùm scientia boni & mali secundum Hebraicã dialecton sit ea scientia, qua carentes pueri, assequuntur cùm in adultam ætatem peruenerint, huiúsque cùm sit vna pars cognitio nuditatis, tanquam per synecdochen, nomine partis, scripturam appellasse totum quemadmodum totam syluam appellauit arborem, cùm ait eos abscondisse se in medio ligni paradisi. Quemadmodum item cùm in arbore sit lignum, fructus, folia: lignum, quæ est vna pars, ipsam arborẽ appellat: sic inquam, cùm scientia boni & mali cõstet è multis partibus, vnius tantum earum nomine ipsam totam nuncupauit. Ergo pro certo statuẽtes intelligi sub scientia boni & mali, nisi vnam partem tantum, cognitionem nuditatis, cætera vero sapientissimos eos fuisse asserentes, sicut qui sciunt bene & male facere. Nam pueri nesciunt bene & male facere, ideo non dicuntur habere scientiam boni & mali, patebunt cætera facile. Primum quod sicut cognitio nuditatis impropriè vocata est scientia boni & mali, sic ista scientia boni & mali non solum impropriè, sed etiam cum fraude dicta est assimilatio Deorum. Atque improprietatem priorem scripturæ tantum & sermoni nudo ac F simplici attribuemus, secundam sæuo impostori. Nam antequã loqueretur serpẽs, tametsi arbor cognoscendæ nuditatis diceretur arbor scientiæ boni & mali, nunquam tamen dicta est assimilatio Dei. Vt autem primum loqui serpens cœpit, adiectũ est in ea, quòd Dei similes essent futuri. Etenim superius cùm Deum præciperet: De ligno autem sciẽtię boni & mali ne comedas. Vbi est hoc loco assimilatio Dei? Euentus igitur ipse patefecit mendacium serpentis, Nullam enim cum Dijs sunt similitudinem assecuti, omnia prius cognoscebant, excepta nuditate. Quod ergo Deus dixerit, ecce factus est sicut vnus ex nobis: recitantur non vt sunt, sed vt promissa, & quæsita sunt: promissa à serpente, quæsita & optata ab homine. Recitatur res vt gesta est, scelus vt perpetratũ est. Sicut sæpe apud prophetas facit, quemadmodum Elias ad Acab. Occidisti insuper & possedisti. Hæc dicit dominus: In loco hoc, in quo linxerunt canes sanguinem Naboth, lambent quoque sanguinem tuum. Præcedit scelus, sequitur supplicium. Recitatur ante flagitium, postea pœna infligitur. Sic in Adam, duæ recitationes, & condẽnationes duæ, aut eadem repetita. Prior, Quia audisti vocem vxoris tuæ, & præceptum violasti, maledicta terra. Posterior, Factus est sicut vnus è nobis, quasi illud, Occidisti, & possedisti: optasti, & habuisti. Nunc, Ne admoueas manus ad arborem vitæ. Priórque versus ipsum, posterior apud alios duos, vel angelos. Recitatur ergo peccatum vt gestum est, non quòd Deus affirmet mendacium serpentis. Opta-

Atis. Optauit esse sicut Deus, factus sicut vnus ex illis. Triáque peccata ostendit eum perpetrasse, quod vocem vxoris audierit, quòd præceptũ transgressus sit, quod esse similis Dei eo modo, quo serpẽs dicebat, voluerit. Nã non inuidebat hanc illi similitudinẽ Deus, qui eum ad imaginẽ fecit suam, proposuit prẽmiũ immortalitatis: Sed recitatur, vt dixi, fraus, totáque prçuaricatio vt erat perpetrata, vt sequatur condẽnatio. Sicut autem opponitur condemnatio peccato, similia similibus condẽnante Deo: in Dauid adulteriũ in occulto, stupratio manifesta concubinarũ in Acab, sanguinis Naboth effusio, & canes lambentes sanguinem ipsius, idémque ex aduerso in ipsum, si ex condemnatione possumus intelligere culpam. Dãnatur ne viuat, ne tangat arborẽ, ergo fecerat aliquid cõtra veram immortalitatẽ, Vetatur quod erat dandũ, sicut desiderauit esse Deus, præuaricando, sic prohibitus ne esset gustãdo vitales fructus, sicut contigit vnam arborẽ qua falsò sperauit immortalitatẽ, sic alteram vetitus est tangere, quæ veram haberet immortalitatẽ. Illámque serpens, hanc Deus promiserat. Hanc & superiores expositiones non videram, apud Grçcos, post vbi respexi codices inueni eam esse Epiphanij & Theodori, & Theodoriti. Priores, ἐλεγκτικῶς τὴν εἶπεν τοῦ ἀδάμ, πεισθέντος τῇ πλάνῃ τοῦ ὄφεως μεμφόμενος λέγει, μὴ ὃ ἐνόμισας γενέσθαι, ἐγένετο. τοῦτο ἐστιν, ἰδοὺ ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, ἐπιθυμήσας γὰρ ὑψηλότερος γενέσθαι, εἰς τὸ ἥττον ἐξέπεσε. Quæ sunt, Refellẽdo opinionem Adã, & quasi obiurgãs dicit: An quod putasti, euenit, vt esses quasi vnus è nobis. Hoc enim est, quod dixit, Quasi vnus è nobis. Nam cùm desiderasset altior fieri in peiorem statũ est relapsus. Theodoritus vero, εἰρωνικῶς τοῦτο εἴρηκεν ὁ τῶν ὅλων θεός, ait id Deũ dixisse, quasi refel-
B lens & irridens diabolica mendacia. Non vetasse autẽ Deum Adam inuidiose arborẽ vitæ cõtingere, sed peccato pœnã importasse, nec in tam misero statu eũ immortalẽ esse voluisse. Fuisset enim immortale malũ. Medicinã igitur esse mortem, non suppliciũ. Gennadius item pulcherrime & pari ferè sensu exponit locum. Vehemẽti dolore affecit ipsum Adam Deus, hoc dicens: reuocans ad memoriam, promissionẽ falsam serpentis, qui dixerat: Eritis sicut dij. Quid, inquit, indiget Adam nostra hac arbore vitæ, assecutus est, quæ serpẽs promisit, ἰδοὺ γοῦν ἀκριβῶς μεμάθηκεν ὅπως γέγονεν εἷς ἐξ ἡμῶν. En igitur exquisite & ad vnguem cognouit quomodo factus sit velut vnus è nobis. Discedat igitur: Nefas enim præuaricatorem, & in mortem prolapsũ ex peccato, vitalem arborem attingere, quæ cibus est immortalium. Alij putant esse sensum. Sicut vnus è nobis: Sicut is qui erat vnus è nobis, dæmonem enim antea vnum è diuis fuisse. Lapsus est postea de cælo, propter peccatum. Huic similis factus est Adam, Lapsus est, peccauit, cecidit, pulsus è paradiso. Priores sensus mihi magis probantur inter quos omnes nihil fere est discriminis. Vnus autem è nobis, quidam Hebræi cum angelis: nostri ipsam secũ trinitatẽ, sicut. Faciamus hominem. Vtrumque reor posse deffendi, si quis velit. Igitur quod ait, Ne forte sumat de ligno vitæ & viuat in æternum: Est Hebraica emphasis in voce פן pen, quod sonat ne forte, nequando, cauentis est, & dubitantis. Nam quod sequitur, & sumat de ligno vitæ additur Hebraice גם gam, etiam, significaturque cum ante de alijs pomis gustasse, Ne forte, inquit, etiam de hac arbore accipiat, sicut fructus prioris decerpsit. At cũ homo iam peccasset, quomodo viuere ex arbore
C vitæ æternum potuisset? Dicendũ hac ipsa ratione, arborem vitæ, non æternam vitam habuisse, sed symbolũ æternæ fuisse, sicut vinũ, quod in regno patris diceret se CHRISTVS bibiturũ. Immerito ergo dari nec debuit, nec potuit. Nunquam autem manum eo tetendisset, licet dubitando dicatur, ne forte. Estque fatalis prohibitio, non habens regressum irreuocabile dictum: nec solum dubitatio, sed etiam irreuocabilis prohibitio. Quare nunquã extendisset eo manus. Respicit ergo statum illum priorem, non datum nec dari valentem, sed dandum, si peccatum non esset. Aeternumque, tametsi interdum designet sçculũ, hic tamen, sicut sæpe, veram æternitatẽ. Vt, A sçculo vsque in sçculũ tu es, id est: Ab æterno vsque in æternũ vbi est præsens vox עולם olam. Aliaque plurima exempla. Quódque ait, Emisit eũ, Hebraicũ שלח, eiecit, fugauit. Nec simplicem tantũ innuit missionẽ. Simplex missio significatur, cùm est inflexionis primæ. in secunda, vt hoc, signat proiectionẽ, violentamque missionẽ. Primúque est שלח shalah, secundũ שלח shalliach. Hoc cùm sæpe fecerit Deus in cæteris, cùm sæpe prophetæ dicant eum eiecisse à facie sua gentes, facile est intellectu hoc ipso loco, licet illic alia quadam ratione. hic ipse cum angelis eo munere ipso imperante fungẽtibus, illic gentiũ, inimicarũ crudelitate. Quódque ait, Vt operaretur terram: cõfirmat priorem conditionem imortalem, & homo non erat qui operaretur terram. Nam mutata hæc fuisset conditio. Et quod sequitur: De qua assumptus est, sicut superius, Donec reuertaris in terram de qua assumptus es. omnia terrestrẽ compagem testantia, quam ille nullo

cælesti facinore redemerit, nec se cùm posset, immortalem reddiderit, in terrena conditione perseuerauerit. Omnibus clamantibus eum euadere potuisse immortalem, si modo officium coluisset, fortunámque suam meminisse noluisset, nec minoribus bonis corrumpi fœmineæ libidini se permittens, sustinuisset. Multorum postea, tendente cursibus suis humana natura, viris malorum causa fœminæ fuerunt. Dauid in maximum adulterij & homicidi scelus pertractus, Salomonẽ tum sapiẽtem, quàm sanctissimum patrem à cultu Dei fœminæ auerterunt. Iezabel ad sanguinem innocentem effundendum virum assentire & perpulit, & impium consiliũ suggessit. Aliáque multa docuerunt non decere nos tanquam alienas, insolitásque res illas antiquas admirari. Denique quod ait, D

Eiecitque Adam & collocauit ante paradisum voluptatu Cherubinos & flammeum gladium, &c.

BIs eiectionem commemorat, non quidem eodem verbo, sed apertius postremo prioris vim exprimente. Horum autem quę hic dicuntur facilis erit sensus, si ad alia notiora, & toto iam referto hominibus orbe incidẽtia, & exempla recurramus, nec fabulosas allegorias opus erit asciscere. Nam quicunque vel Hebræorum, vel è nostris, flammeo gladio torridam Zonam vel cursum cæli, aut aliquem ignem materialem intelligi putauerunt, non solum scripturæ consuetudinem non animaduerterũt, sed etiam voluerunt eam enormia, altissima, & ab humano sermone, quem tantũ abest vt ea refugiat, vt potius nimium appetat, remotissima loqui. Sciendum ergo quod quibusdam etiam Hebræis est visũ. Cherubin non prorsus esse vnius gentis angelicæ, sed generatim omnium angelorum nomen: sonat enim Cherub alatum, volucrem. Quoniámque angelorũ sunt velocissimi motus, velocissimus famulatus, & subita mandatorum Dei executio, hoc appellati sunt omnes volucres, volantes, Hinc super arcamcum alis passis ab vtraque parte, & contegẽtibus arcam erant exculpti. Eorum vis ac velocitas sicut habere dicitur alas, sic etiam ventis, igni, fulguribus comparatur, Dauid canente: Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignem vrentẽ. Quod Hebraice etiam hoc modo sonat: qui facit angelos suos ventum: pares scilicet ventis velocissimis, tum ignem vrentem, id est, fulgur. Non poterant enim quicquam vsurpare celerius, cui velocitatem angelorũ compararet. Vno oculorum ictu adsunt è cælo in terras, ab ortu in occasum, à terris ad cælum, omnia intuentes, per omnia discursantes. Hanc velocitatẽ litteræ sacrę declarantes, nec offerente se vllo animis nostris notiore exẽplo volucres eos appellarũt. Persuasum sit igitur Cherubinos omnium esse generatim nomen angelorum, sicut angeli dicuntur omnes, id est, missi: eandem enim habet vim missio, ac volatus. Mittuntur, missiq; volant ventis rapidissimis, & fulminibus velociores. Isto igitur primo loco, cœpit Moses commemorare naturam, noménque angelorum, de quorum creatione, nihil vsquam tradidit. Volucres autem non tam dicebantur, quòd alas habere viderentur, sicut supra arcam, quàm quòd per aëra, & æthera, volantes supra caput astare. Ideóque in Abraham dicitur, Apparuerunt ei tres viri stantes prope eum· Hebraice, supra eum· quod quidem etiam prope potest interpretari. Motus igitur diuinúsque discursus & aduentus, dicta est volatio, nõ quod illi cum alis apparerent, imminebant verticibus, rapidissime ferri videbantur. Hoc erat primum quod nos scire oporteret. Alterum ex consuetudine scriptura declarari. Angelos solitos assumere formam humanã cùm se prodere, palámque ostendere vellent, aut aliquo in manifesto munere versari, cóque scriptura, quæ nuda, simplicia, apparentiaq; loquitur, solet eos vocare viros, sicut alatos, quia volare viderentur. De Abrahã dicitur, Et ecce tres viri stantes prope eum. De Iacob, Et ecce vir luctabatur cum eo vsque mane. Et Lot vidit duos angelos in platea Sodome in habitu proficiscentium, cósque vti viros hospitio recepit. Tobias item inuenit Raphaëlem veluti iuuenẽ ad iter paratum & expeditum, eúmque sibi comitem postulauit. Tertium quod nos scire conuenit, non isto solum loco, ne forte miremur, sed alijs etiam visos angelos districtum gladium tenentes· è quibus duo clara proponã exempla· Primum est, cùm proficisceretur Balaam ad Balac regem, à quo ad maledicendum imprecationésque quasdam Magicas (quas illi plurimi faciebãt, & potentissimas asse arbitrabantur) effundendas in populũ Hebræorum (Erat enim Balaam Chaldæus Magus) fuerat accersitus, gladio euaginato occurrens angelus obstabat asinæ Magum vehenti. Sic enim dicitur, Cernens asina angelũ stantem in via, euaginato gladio, auertit se de itinere, & ibat per agrum. Quam cùm verberaret Balaam, & vellet ad semitam reducere, stetit angelus in angustiis duarum maceriarũ, quibus vineæ cingebantur: quem videns asina iunxit se parieti, & attriuit sedentis pedem. E F

Gladius flammeus & versatilis.

Cherubim.

Angelus.

Atille

A At ille iterum verberabat eam, & nihilominus angelus ad locum angustum transiens, vbi nec ad dexteram, nec ad sinistram poterat deuiari, obuius stetit: cúmque vidisset asina stãtem angelum, cõcidit sub pedibus sedentis. Hæc eo loci dicuntur. Dauid quoque vidit angelum gladio cedentem populum. Paralip. 1. hæc habentur: Porro angelus domini stabat iuxta aream Homam Iebusei, leuánsque Dauid oculos suos, vidit angelum domini stãtem inter cælum & terram, & euaginatũ gladium in manu eius, & versum contra Hierusalem. Paulo post dicitur. Porro Hornam cùm suspexisset, & vidisset angelum, quatuórque filij eius cum eo, absconderunt se. Paulo post. Præcepítque dominus angelo, & conuertit gladium suum in vaginam. In fine autem capitis: Et non præualuit Dauid ire ad altare, vt ibi obsecraret Deum. Nimio enim fuerat timore perterritus, videns gladium angeli domini. His ergo ex scriptura euidentissime demonstratis, probamus rem vsitatam, notam, non insolentem fuisse, angelum cum romphæa, vt nõ sit zonas torridas, aliásque prodigiosas allegorias necesse confingere. Angelos cum gladiis micantibus iussos stare, dico ante paradisum, Adamq; eiectus est extra paradisum vt primum indutus est pelle, ab angelis, sicut per angelos multa nõ spiritualia solum, sed etiã corporalia munera sunt patrata. Ab angelis inquam gladio stricto occurrẽtibus, à quibus fuerat vestitus, est eiectus. Nam quicquid facit Angelus, iussu Dei facit: deinde dico istos ipsos, gladio quẽ in omnes partes mouerẽt, locũ aliquandiu, nõ semper defendisse, dum vepribus ac sentibus cęterisque casibus obsitus penitus squalleret: aut dum esset ibi Deus. Eruditissimus Euseb. cẽset vt Adã filios moneret,
B & exemplo sui auerteret à peccato θῆκεν ἡ τῆς φλογίνης ῥομφαίας ὅρασις, καὶ τὰ χερουβεὶμ τότε ἐξηγησάμενα ἕως ὅτε ἔζη ἀδάμ. Ob id ait, & fulminantis gladij aspectus, & cherubim vtilem terrorem præbuerũt, quousq; vixit Adam. Vt ergo angeli in habitu viri, ardentem gladium sæpe tenere visi sunt, & exterrere mortales, sic non est insolens & alienum à cõsuetudine, vt in paradiso cum domino principéque suo, in habitu formaq; humana visi tenere gladiũ, postea pepulerint Adam, non quidem cędentes, sed minantibus & gladium attollentibus similes. Si vidit asina angelum, gladiúmque eius obiectũ aspiciens, eousque exterrita est, vt nullam in partem sese flecteret: Et si eousque exterritus est Dauid, & tãta formidine correptus, vt ire ad altare nõ potuerit, & Horna cum filiis viso angelo, fugerũt: multo magis videre potuit Adam, & mulier, sese eiicientes, & gladium formidabilem attollentes angelos. Igitur clarus est locus ex cæteris exemplis, de quibus possumus istũ cognoscere. Eiecerunt angeli Adã, quos Cherubim appellat, quia nõ in terra, sed in aëre suspensi, desupérque imminere videbantur, similes volucribus sese vel mouentibus, vel sistentibus in aëre. Tum eodem vel eisdem illis gladiis stabant ad loci custodiam à parte orientali ipsius paradisi, ad quã videlicet eiectus homo fuerat, & Kain ad eam paulo post dicitur habitasse. Habitauit, inquit, profugus ad orientalem plagam Eden. Ab hac erat aditus in paradisum, spectãs in ortum. Hic stetit angelus, euaginato flammifero gladio, veluti videbatur asinę. Visus postea & ipsi sedenti. Visus ipsi Dauid, visus Iebuseo, & filiis. Diciturq; de Balaam. Protinus aperuit Dominus oculos Balaam, & vidit angelum statẽ in via, euaginato gladio, adorauitq; cum pro-
C nus in terrã. Paulo autem post adiecit angelus: Et nisi asina declinasset de via, dans locũ resistenti, te occidissem, & illa viueret. Hæc omnia accidere tunc potuissent. Deuitans igitur Adam gladium ceruicibus imminentem, rapida fuga terga vertit, gladius ad custodiã loci remãsit. Quocirca cùm dicitur: Et flammeum gladium atque versatilem, vt quidam etiam Hebræi non dissentiunt, nõ est cur fallamur, gladium separatim, & Cherubinos suspicãtes. Sic enim intelligendũ est, Cherubinos, id est, volucres angelos, ac quasi desuper imminentes ac pendentes, gladiis strictis stetisse ad arboris custodiam. Est autem nudus & simplex loquendi modus, non dicere angelos cum gladiis euaginatis stetisse, sed angelos & gladios separatim. Ac quod dixit per numerũ vnicum, gladium, dixerim intelligẽdos multos gladios, per synecdochẽ, sicut superius cùm dixit eũ se abscõdisse in medio arboris, pro sylua ponens arborem, æquè gladiis multis, multorum angelorũ vnũ gladium. Creberrimaq; est in his litteris synecdoche, vt cùm vnam nationem, nomine vnius conditoris appellãt, Ægyptios, Mizraim, conditorem totius gentis. Multorum igitur angelorum pulsu fugatus est Adam è paradiso, sicut multorum postea auxilio est in cælũ reuocatus. Flammeum autem gladium dicere, non solum non est insolens, sed etiam cæteris linguis vsitatum, cùm & gladios, & loricas, & galeas rutilantes, dicant vomere flãmas. Manat enim & scintillat, perinde nitor è ferro, sicut à sole & astris, qui quidem propter similitudinem flamma dicitur. Erant autẽ hi gladij ancipites in manibus angelorum: siquidem & Dauid sanctos appellãs

eosdem angelos, ait eos habere gladium ancipitem in manibus, vt faciant iudicium in nationes, sicut tunc contra Adam lapsum, trāsgressúmque mandatum Dei. In Hebraico habetur, Et flammā gladij, non potest enim ea lingua dicere, flammeū gladium, priuata deriuatiuis: sicut nec dicit agricolam, sed virum terræ, virū agri. Chaldæúsque eodem fere sensu interpretatus est gladiū flammeum שנן shenan acutum. Alij ergo parum inter se differentes, ad acumen, alij ad splendorem retulerunt. Sed gladius acutus non est, quin etiam sit rutilans, vibrans, scintillans, simul & nitorem & acumen recipiens. Versatilem autem dixit, aut quod quemadmodum in Balaam, in omnes partes mouerentur fulminantes gladij ab angelis, Adam prohibentes redire volentem in paradisum, aut certe quod maxime reor, vt in annotationibus dicebamus, versatilem ancipitem intelligit, hinc atque hinc ferire & discindere valentem, siue in dextram, siue sinistram torqueretur. Describitur ergo gladius absolutus, quod videlicet tum esset nitidus, rutilans, scintillans, tum anceps. Quibus potius ab ipsa theologia quàm à nobis declaratis, paret figmenta esse, meráque animi arbitria, gladium esse vel zonam torridam, vel aliquem ignem materialē. Nec Philoni hoc loco assentior, motum flammei gladij, cæli vertiginem interpretanti, quia in dexteram & sinistram cælum moueatur, in dexteram primum mobile, in sinistram septem errones. Aut duas in Deo virtutes. Neque enim tam alienè locutæ diuinæ litteræ fuissent, vt ignem appellarent gladium. Modus autem verus loquendi non cognitus, has suspitiones ingenerauit. Factum est illo exordio, quod postea sæpissime. Nec vero procul ab hac nostra expositione est Theodorus. τὴν μὲν γὰρ φλογίνην ῥομφαίαν λέγει ἀντὶ τοῦ φοβερὸν πῦρ ἐξαστράπτον ἐν σχήματι ξίφους, E ὡς ἂν δειχθῇ φοβερώτερα ἡ τῶν ὁρώντων ὄψις, ἔκ τε τῆς φύσεως, ἔκ τε τοῦ σχήματος τοῦ δεικνυμένου. ἣν καὶ στρεφομένην εἶπεν, ὡς ἂν τῇ συνεχείᾳ, τῆς κινήσεως ἐξαστράπτουσαν, φοβερὰν καὶ μείζονα, τῶν θεωμένων, τὸν φόβον ἐμποιοῦσαν. τὰ χερουβεὶμ δὲ, ζώων λέγει τινὰς μορφὰς καταπληκτικὰς ἱκανὰς φοβεῖν τὸν ὁρῶντα. Quæ sunt: Gladium flammantem dicit igne informidabilem, fulgurantem instar gladij, vt esset formidabilis aspectus intuentibus, tum ex natura ignea, tum ex forma, quæ cernebatur, quem & versatilem dixit, quasi assiduo motu flagrantem, & ob id cernentibus maiorem terrorem incutiētem. Cherubinos autem dicit quasdam formas animalium horrificas, non mediocriter aspicientes terrentes. Hæc expositio vt dixi fere non discrepat cum nostra. Hoc tantum, quòd nos putamus gladium fuisse quendam visibilem gladium, quem Cherubini tenerent flagrantem, singuli scilicet singulos gladios, non putantes esse diuisos angelos & gladios. Cherubinos vero putauit animalium quasdam horrificas formas, formas scilicet humanas, sed horribiles, terrificas, ingentes, qualem vidit Dauid, & pauore concidit. Fueruntq; apud Græcos, qui has formas, etiam malorum spirituum esse potuisse putarent. Nam facit Deus immissiones per angelos malos: Sed nusquam legi dęmones appellatos Cherubinos: Pluráque alia prohibent ne assentiar. Hæc igitur angelorū custodia, dicitur præcipue viam ligni vitæ custodisse, totum quidem paradisum custodiebat, arborem autem præcipue, quod id lapso & transgresso maxime prohibebatur, sicut non transgresso fuisset concessum. Diximque, nec custodiam, nec paradisum arborésque diu stetisse, sed ceu alia præclara diuináque, post numinis diuini discessum, ad solitam naturam F redierunt præsentia diuina quondam clarissima ac beatissima, sic paradisum cum omnibus infra breue temporis spatiū, aut dum vixit Adam squalluisse. Eiectus est autem non procul vt sæpe nos docuimus, & elegantissime proponitur ab Eusebio. Veluti, inquit, humanum, mansuetúmque regem se exibens, qui merito iratus, seruum eiecisset è regia, non procul autem habitare permissum, ad solamen & spem, eum aliquando rediturum, ἡμερότητος ἔθει, καὶ τινὰ ἀνακλήσεως ἐντιθέντος ἐλπίδα. Præclarum vero atque aureis vbique litteris scribendum dictum Epiphanij hoc loco, ἐπειδὴ οὖν ἐν ἐλαττώματι γέγονεν ὁ ἀδάμ, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὸν ὁ θεὸς ζῆν εἰς τὸν αἰῶνα ἐν ἐλαττώματι, ἀλλ᾽ ὡς ἄριστος κεραμεὺς εἰς τὸ ἴδιον φύραμα τὸ ἀφανισθὲν σκεῦος, δι᾽ ἑαυτοῦ εὐδόκησεν μεταβαλεῖν ἵνα δὲ ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ τοῦ, ἰδίου φυράματος πάλιν ὡς ἐπὶ τὸν τροχὸν μεταβάλοι ἀνασκευάσας καὶ ἀνακαινίσας τὸ σκεῦος ἄνευ ἐλαττώματος εἰς τὸ δύνασθαι διηνεκῶς ζῆν. Quæ sunt: Quoniam igitur in diminutione erat Adam, noluit eum Deus viuere in æternum in detrimento, sed vt optimus figulus in proprium figmentum, vas extinctum & confractum, per seipsum reparare constituit. In regeneratione igitur quasi iterato in rotam reuocatum reficiet vas, vt possit semper viuere sine priore detrimento.

COSMOPOEIAE FINIS.



AVGVSTINVS STEVCHVS EVGVBINVS.

De creatione Angelorum.
De cælo Empyrio.
Quòd tempus sit creatum cum cælo, non ante.
[redacted]

B ERVAGATIS rebus corporeis, iuxta descriptionem Mosis, operi consentaneum est, quid de Angelis creatis sit iuxta scripturas censendum, noscere. Non vt quidem hoc tanquam præcipuum à nobis differatur, sed quoad huic operi sit aptum. Primúmque arbitror pro certo & comperto habendum, nihil vsquam de rebus incorporeis scripsisse Mosen, id est, eum neque Angelorũ habitaculũ, quod cælũ Empyrium creditur esse, neque creationem assignasse, vt necesse sit apud alios scriptores sacros, hác cognitionem, si vlla est, haurire Primúmque quod ait Isidorus quatuor ante omnium rerum creationem fecisse Deum, cælum Empyrium, Angelicam naturam, tempus, materiam informem, dicendum est tempus ante rerum creationem non fuisse, sed simul cum cælo isto corporeo, & visibili factum etiam tempus, si tempus factum recte dici possit. Tempus, ait Plato in Timæo & cælum simul facta sunt, vt simul dissoluantur. Tempus autem cùm sit iuxta Aristotelem mensura motus, id est, cogitatio metiens motus cęlestes, profecto de creatione temporis, quippe quod non substantia, sed quantitas est collecta ex motu cæli, non est differendum. Meliusq; & quod cõcorditer sacris scripturis & traditioni Mosaicę Plato, & Aristoteles, & Timæus Locrensis, & Philon prodiderunt, de tempore arbitrari, qui id diffinientes, cum eo simul & cælum commeminerunt. Et Moses commemorans, dies, menses, & annos, quæ constat esse particularia tempora, & ex his tempus C vniuersale fieri, tunc descripsit, cùm de creatione syderum cælestiũ tractauit. Quare si Plato, cælum & tempus simul facta dicit, si Aristoteles ait tempus esse mensuram collectam è motu cæli, si Moses creata dixit sydera maiora in cælo, vt tempora facerent, certe liquet tunc factum esse tempus, cùm factum est cælum, cælum autem vel sol & luna, in creatione cõmemoratur. Quare nõ ante creationem, factum est tempus. Tunc enim dies esse cœperunt, cùm cœpit super terras sol rotari, diebus autem circumactis, horæ, dies, hebdomades, menses, anni, extiterunt. Accedit opinio Pythagoreorum, quorum differens Timæus Locrensis sententiam, tempus diffinit imagine æternitatis, id videlicet esse tempus dicens respectu æternitatis veræ, æternæq; stabilitatis, quod sunt imagines respectu archetyporum, imago Cæsaris, ad ipsum viuentem Cæsarem. Quasi mortuam simulatámque vitam & interruptã innuentes esse tempus, æternitatem vel æuum, ipsam veram stabilitatem, vitam Dei ac deorum. Hæc mundum antecessit, post mundum igitur creatum, secutum tempus. Idémque ait, ὁ δὲ χρόνος σὺν κόσμῳ ἐδημιουργήθη. Tempus, ait, cum mundo est creatum. Deinde: Non enim erant astra ante mundum, deo neque annus, horaiúmque interualla, quibus mensuratur mundus iste creatus. Philon insignis Platonicus, libro de mundo pulcherrime, δημιουργὸς δὲ καὶ χρόνου, καὶ ὁ θεός, καὶ γὰρ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ πατήρ, πατὴρ δὲ κόσμος χρόνου, τὴν αὐτοῦ κίνησιν γένεσιν ἀποφήνας ἐκείνου. Creator, ait etiam temporis fuit Deus, qui genitorem temporis creauit. Tempus autem à mundo generatur, motum mundi genera-

Tempus creatum.

tionẽ tẽporis statuens. Et in sua Cosmopœia χρόνος γὰρ οὐκ ἦν πρὸ κόσμου, ἀλλ' ἢ σὺν αὐτῷ γέ- D
γονεν, ἢ μετ' αὐτὸν· ἐπειδὴ γὰρ διάστημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως ἐστὶν ὁ χρόνος, πρότερον τοῦ κινουμένου κίνησις,
οὐκ ἂν γένοιτο. ἀλλ' ἀναγκαῖον, αὐτὴν, ἢ ὕστερον, ἢ ἅμα συνίστασθαι· ἀναγκαῖον ἄρα τὸν χρόνον, ἢ ἰσήλικα
κόσμου γεγενῆσθαι, ἢ νεώτερον ἐκείνου, πρεσβύτερον δ' ἀποφαίνεσθαι τολμᾶν, ἀφιλόσοφον τοῦτο. Tempus,
inquit, non erat ante mundũ, sed vel cum eo fuit, vel post eum. Nam cùm tẽpus sit spaciũ
mundani motus, nunquam motus ante rem motam esset vtique. Sed necesse est aut vna,
aut post existere. Sic aut erit tempus mundo coætaneum, aut post natum. Antiquius enim
pronunciare est à philosophia alienum. Sic ille sanctissimus item Ambrosius, similiter,
Tempus, inquit, ab hoc mundo, non ante mundum. Neque vero asciscere cogimur tem-
pus, ne non in tempore factum mundum confiteri cogamur, superstitiosa nimis hæc, cùm
potuerit vno momento Deus creare, & creans cælum, crearet cum motu, idq; in æterni-
tate sua existens. Quod enim tempus est supra solem, cùm vita sit ibi optima, non tamen
sub tempore, quia neque sub sole & stellis? Quod autem tradit de cælo Empyrio, idi-
psum quod à principio dubitamus, nihil apud Mosen videre esse super hac declaratum.
Veri quidem simile est, si cælum Empyrium est habitaculum Angelorum, & Angeli fa-
cti sint ante creationem rerum sensibilium, fuisse hanc eorum sedem præparatam: sed
nullum est clarum super eo in scripturis testimonium. Videtúrque alia quædam magna
theologia de creatione Angelorum, & eorum habitatione, vt quomodo de nostro
mundo & habitatoribus ac partibus mundi, quædam philosophia collecta est, si de illo
alio mundo alia quædam theologia & alius quidam Genesis sint necessaria. Illum qui- E
dem mundum si tantum anteit dignitate mundum nostrum, si non solum maior est, &
diuinior, sed etiam immortalis, habet immortales ciues, si digniora præcedere semper
debent, fas est ante nostrum istum creatum. Ac quoniam tempus tunc fuit, cùm fuit
sol & luna, hæc autem fuerunt post creationem, hinc fit, vt si cælum empyrium est crea-
tum, vt ne sit in tempore creatum, sed alia quadam ratione. Illud quidem videtur opor-
tere dissolui, si cælum empyrium est creatum ante firmamentum, quantum intercesse-
rit ab illo creato ad mundum nostrum creatum, & quare spatium interquiescere opifex
voluerit. Deinde cùm vna sit respublica hominum atque deorum, & Angeli non so-
lum diuina præsentia fruantur, sed per eos à Deo res humanæ gubernentur, cùm inquam
illi rectores sint & principes, minores & obsequentes, videtur probabile vno eodémque
tempore, totam hanc rempublicam extitisse, non prius principes, postea parentes, &
subiectos, sicut eodem tempore sunt reges, & recti, sunt gubernatores, & gubernati,
caput & membra: totiúsque corporis coniuncta procedit creatio, nunquam interrupta
nunquam sistens, sed à corde si vera dicunt, vel à capite inchoata, dicitur deinde ad reli-
qua membra, totáque simul res absoluitur. Lacerum aut fuisset corpus reipublicæ mun-
danæ, si ab illis creatis, ad nos creatos non intercedẽte infinito, intercessit aliquod certum
diffinitúmque spatium, nec videtur quicquam in hoc spatio probabile, quod assignatum,
animos tranquillet, & dubitationis fluctu sedatos reuocet ad quietem. Si impium est &
assertioni scripturarum contrarium Angelos esse æternos dicere, non quidem impium, F
sed non probabile, ab illis creatis ad creationem rerum nostratium, vel diuturni, vel quid-
uis spatij interfuisse. Positum igitur sit primum, ideo Mosen creationem Angelorum non
prodidisse, & si maximum erat, plenúmque diuinitatis, vltra mundanas mentes myste-
rium, quia vel non esset necessarium, vel altissimum, nimiúmque captum humanum exce-
dens, & rudi populo penè incomprehensibile. Alterum positum sit, creationem Angelo-
rum affirmari, & Angelos veluti creatos à Deo in theologia demonstrari, quibus iactis
hæc dicimus. Qualis sit visibilis & inuisibilis creatio, posse sic colligi. In Psalmo CXV. ex
numero rerum quas creatas à Deo, eiúsque imperio subiectas docet vates, & ex disposi-
tione earũ, posse aliquid de creatione cognosci. Primúmque ait Dominus Deus magnifi-
catus es vehementer. Confessionẽ & decorem induisti, amictus lumine sicut vestimentũ.
Hoc quod Septuaginta transtulerunt, amictus lumine sicut vestimentũ, cùm in Hebraico
habeat, עטה אור ote or, vestiens lucem, anceps videtur an ad lucem quam Deus ipse seipsum
vestiat, an lucem quam circumfuderit, vestieritque omnia, debeat referri. Et quoniam de
rerum creatione sermo est, videtur sermo illam spectare lucem, qua Deus omnia vestie-
rit, eamvsquequaque dispergens, & non terras tantum, sed etiam cælum vndique com-
plens. Sequitur enim quasi Mosis theologiam imitatus, extendens cælum sicut pellem.
Vt cum Moses primum dixit lucem creatam. Deinceps cælum secunda die, sic Dauid

Deum

A Deum clamat, omnia vestisse, & repleuisse iucũdissima luce, deinde cælum diffudisse, tanquam velum & pellem, siue tentoriũ. Eáque est vis vocis Mosaice rakia, qua vsus est in creatione, vt interpretetur eam quasi Dauid, appellans diffusionem sicut pellis. Quod quidem & de substantia orbium cælestium, ipsísq; orbibus, qui circum terras amplexi, sint desuper extensi, aut omni aëre, qui circumquaque in omnes mundi partes sit diffusus, totum supernum tractum, ipsásque circumquaque terras cingens dicitur. Sed quoniá qui lucem dicit, non dicit ab arbore cælesti seiunctum quicquam, & cum sydere, orbem necesse est syderis intelligere, videtur qui lucem creatam prædicasset, prædicasse simul & orbem creatum. Quare magis censuerim pro aëris regionibus, & vsquequaque campis diffusis, intelligendum quod secũdo loco commemorauit, sicut in Mose expositum est. Prosequitur enim, & quod infert, declarat, non solum ipsum Mosen, sed quod cælum ante dixerit diffusũ. Qui tegis aquis superiora eius. Superiores cęli partes dicit repleri aquis à Deo. Repletur autem aër aquis. Nam de quibusdam supercælestibus aquis non arbitror eum loqui. Has aquas narrat à Deo super cælo distendi, vt tanquam contignatio ipsi fiant. Si ergo non sunt supra sydera aquæ, etsi in Mose docuimus, probabilius esse, & ad phrasim Hebraicam accõmodatius, quæ alioquin à peregrini sermonis hominibus non intellecta, alium sensũ ingenuerat, magis de aquis aëriis & pluuiis, omniíque scatente desuper regione, hæc prædicari, quã Solaribus quibusdam, & vltra mundanis aquis, sequitur clarus Dauidicorũ verborũ sensus. Qui tegis aquis superiora eius. Partes superiores cæli diffusi & vsquequaque in omnem
B mundum expansi, replentur aquis à Deo. Ista superiora philosophi appellant μετέωρα, meteora, pluuiásque hoc nomine dicunt, & cometas, ventos, grãdines, & quicquid supra verticibus nostris in aëre generatur. Has aquas non adiecit Dauid tanquam opus peculiare creationis, sed tanquam consequens, & cohærens operi secundo. Primum igitur opus fuit lux sparsa per omnem mundum, secundum, cælum, id est, aër, cui cohæret commemoratio cælestium aquarum. Ex quo declaratur Moses quod cælum factum secunda die asseruerit, quem cùm secutus sit Dauid, Dauid interprete, Moses secũda die, creationem aëris narrauit, cum qua superiores aquas & inferiores item, sicut Dauid cum isto cælo, etiam aquas superiores adiecit, superiora repleta tectáq; aquis apud Dauid, sunt ea, quæ apud Mosen super firmamẽto ponũtur, aquæ scilicet pluuiales. Sic nõ similes modo in loquẽdo, sed interpres etiam Mosis est Dauid. Duo opera duorum dierum hucusque procedunt lux effusa, cælum extẽsum, & aquis desuper contectum. Nam quas aquas, quibus contecta superiora cæli dixerat, innuat Dauid, declaratur ex sequẽti. Qui ponis nubem ascensũ tuum, comprehendit cum cælo, omnia meteora, omnia cælestia, imprimis aquas cælestes, id est, pluuias, tum nubes, dehinc ventos. Nam per ascensum Dei super ventos, & ambulationẽ, equitationemq; super nubes, Hebraicos tropos vsurpans, significat pluuias, nubes, ventos, à Deo fieri. Ideóque cùm ait portari, deferri per cælum quia ad nutũ eius præsto sint pluuiæ & nimbi, parere parari, quasi quidam hoc imperio sit Aeolus. Cùm ergo cæli cõmeminisset, conclusit vnà & meteora, cælíque affectiones, & cunctaaëria, pennas quoque ventis
C tum Hebraica phrasi, tum poetica similitudine attribuit, reperiésque apud poëtas, ventos, volucres, barbatos, crinibus madidos, & id genus. Ad tertium accedẽs Dauid, ait: Qui facit Angelos suos spiritus, ministros suos ignem vrentem. Hęc illa loci obscuritas oblata oculis, & eadem caligine atque Mosaica, ante aciem nostram densata. Non enim claret an creationem Angelorum, an ministerium & velocitatem eorum hic describat. Nam quod ait, Qui facit angelos suos spiritus, pro spiritibus est in Hebraico id quod etiam Latine & Græce & spiritum separatũ significat, & ventum רוחות Duóque proinde sensus efficiũtur, Aut Angelos à Deo velocissimos ventos, & quasi volucres, sicut subdit, Et ministros suos ignem vrentem: Aut eorum substantiam esse spiritalem. Qui hoc posterius sequerẽtur, plurimi enim è Græcis sequuntur, dicerent etiam angelos esse igneos, quia testetur vates facere Deum angelos suos ignem, referentes superius, & inferius ad substantiam angelorum, non eorum velocitatem. Ergo Gręci & Latini non admodum phrases Hebraicas tenentes, secuti sunt postremũ, igneam spiritalémque & angelorum substantiam prætendi à Dauid factam. Hebręi ad vtrunque sensum inclinant. Quoniam autem quod Septuaginta transtulerunt, ignẽ vrentẽ, Græce πυρὸς φλόγα, ignis flammã, Hebraice habet אש להט ignem fulgurantem, radiantem, splendẽtem, substantia autem Angelorum fulgurare non potest, & splendere, cùm sint inuisibiles, & incorporei, videtur potius esse comparatio, de eorum velocitate, quàm proprius sermo de substãtia, vt dicat Deum fecisse angelos suos velocis-

simos,pernicissimos,ventis velociores,fulguribus similes,vno oculi ictu à cælo ad terras, à D
terris ad cælum discursantes. Ecce igitur solita obscuritas, quę quidem neque à Mose est
discussa,de creatione,& creationis tempore angelorum. Hic neque modus creationis,ne-
que tempus proponitur. Nam post primum & secundum opus commemorantur,nec con-
stat an dederit eis hunc locum vel certum ordinem sequens, vel promiscue multa memo-
rans. Neque vero certum videtur ordinem sequi, post multa opera referens fundationem
terræ,cum tamen, Initio dominus terram fundauerit,at ipse hoc loco, qui fũdasti terram.
Quo fit vt nihil possimus affirmare tantum, quod à principio dicebamus creatos angelos,
& inter opera creationis eos adnumerari. Quanquam ne creationem quidem eorum hic
memorat, sed potius functionem ac munus,& qualitatem,& velocitatẽ, quæ quidem vna
pars est proprietatũ angelicarum: Ac scientia,sapientia,immortalitas, diuinitas, potestas?
Sed concedamus id dixisse Dauid de angelis, quod clarius esset in populis aptius, & con-
suetudini hominũ similius. Creationem certe eorum non describi, & tempus, clarum est.
Cætera quæque persequitur Psalmus,quoniã disseruimus in Mose,relinquemus hoc loco.
Est Psalmus centesimus quadragesimus octauus,in quo similiter diuina opera commemo-
rantur. Et quod non est à Mose narratũ de angelis,suppletur eo loci. Laudate,inquit,eum
omnes angeli eius Ecce ante solem & lunam & stellas,memorat angelos. Nam post ange-
los subdit, Laudare eum sol & luna,laudate eum stellæ luminis,vel luminosæ vt habet He-
braicum. Ex quibus intelligimus creationem angelorum,sed affirmare non possumus au-
dacter, quia prænominat ante solem & stellas, angelos, ideo factos ante solem & lunam. E
Quod si certũ ordinem teneret, singuláque singulis temporibus referret, possemus suspi-
cari ante cælum,angelos creatos, sed quũ in superiore Psalmo, quoad laudandum Deum,
animum suum cohortabatur,non tenuerit ordinem certum. Nam post pluuias,ventos,cæ-
lum,fundationẽ terræ narrauit, sic fortasse confudit hic, creatarum rerum ordinem,quas-
cunque laudes impetus offerret,depromens,cõfirmariq; posset ex isto loco,quod in Mose
docuimus,proptereáque post angelos cõmemoratos,subdit solem & lunam,hęc ipsa crea-
ta ante omnes res sensibiles Idémque esse apud Dauid solem,atque Mosen or,id est, lucẽ.
Angelos autẽ prænominasse, aut quod reuera ante omnia corporea, visibiliaq; sint creati,
aut quòd teneant in omni creatura principatũ. Positis igitur in descriptione angelis, siue
dignitate principatũ habentibus,siue tempore, vel antecessione,subiecit solem. vt abunde
hinc doceamur, principium creatarũ visibilium rerum apud Mosen habuisse solem,quem
ipse ab diuina excellentíque operatione, appellarit lucem. Hanc offerimus forte non exi-
gui ponderis coniecturam quam vel consequẽtia confirmare videntur. Etenim quasi Mo-
sen secutus post ornatum cælestem descriptum, quasi hoc primum opus post creata prin-
cipia fuerit,adiecit subito res inferiores syderibus. Laudare enim cæli cælorũ,& aquæ quæ
super cælos. Cælos cælorum,videtur altissimam cæli partem appellasse,id est,id quod suc-
cedit cælestibus orbibus,vt cælum sit, simplex cæli locus,id est, aër omnis, sublimis autem
cæli locus,cælum cæli, sicut alibi, cælum cæli domino. Et sicut sancta sanctorum, quasi re-
motior, priórque in templo, meliórque pars. Ac quanquam cælum cæli,post solem & lunã F
cõmemoret, nec sit verisimile imo minime verum, regiam Dei inferius solem, & lumina
cælestia sitam,tamẽ cælum cæli,sublimem cæli, id est, aëris partem dicens, comprehendit
sublimissimam & altissimam quanque regionem, quæ infra solem & lunam & supra se dif-
fundat. Alibi quæ supra, nunc quæ infra est, paulo longinquior à sole & luna, referens: cõ-
memoratáque altissima cæli regione, & ordinem rerum inter se propinquarũ persequens,
addit aquas quæ supra cælum,id est,pluuias,vt in Mose ostẽdimus,& vt ordo ipse magister
est. Ergo prius angelos, mox corpora cælestia, tum altissimas supra terras cæli regiones,
deinde pluuias disponit. Hæcq; an dignitatẽ præcedãt altera alteris, an creationis ordo
fuerit,non liquet,sed creationis sit ordo,& antecesserit quidem omnium rerum visibilium
creationem,creatio angelorum tum secuta sit fundata terra cum aqua,creatio lucis, idest,
solis & lunæ & stellarũ, cum quibus & orbium cælestium secuta sit creatio. Deinde iuxta
traditionem Mosis creatus sit aër,effectus à sole vt est ostensum, ab aëre pluuiæ aquæ cæ-
lestes. Descendit deinceps ad res terrestres & marinas,solam terram pro omni re terrestri
adhibens,solos cetos,quos dracones Septuaginta transtulerunt,pro omnibus marinis ani-
mantibus. mox reuertitur in cælum, id est, aërem, & meteora persequitur, conuocans ea
ad laudem Dei, Ignis, grando,nix,glacies, pluuia, tẽpestas, montes, colles,arbores,bestiæ,
reptilia In quibus partim ordinem Mosaicum est secutus, partim se à spiritu suo rapi per-
mittens

Amittens, carmen quo volebat protraxit. Ac quoniam præmisit in commemoratione angelos, quorum non meminit Moses creationem, sciendum Mosen non idcirco creationem angelorũ ante cætera corporea, aut ipsam eorum prorsus creationem, putandũ esse siluisse, quia dixerit eos creatos. Nam nec creationem terræ, nec aquæ quãdo sit facta declarauit. Lux creata fecit primam diem, post secuta omnia sensibilia. at, Initio terram fundauit, & aquas item quæ in commemoratione & historia rerum originalium sunt, necessario creauit. Verùm de ipsis creatis nihil meminit. Eas tamen non creatas, dicere non possumus, & creatas quidem ante omnia, vna cum terra. Sic tametsi angelorum non sit manifesta per Mosen creatio, ideo non est credendum eos non & creatos, & ante omnia creatos, sicut & ante omnia terra fundata non promulgatur. Quod ante dico quasi caput & principiũ fuisse totius creationis, vt creato mundo maiore ac diuiniore, quod nõ declarauit Moses, mox ad creationem rerum terrenarum diuina potestas accesserit. Terra igitur & aqua sunt ante omnia creata, Moses tamẽ inchoationem à luce videtur fecisse. Nam totam descriptionem, historiamq; creandarum rerum aggressurus, artificem præmisit, Primumq; docuit eũ fecisse lucem super aquis moliens & operans. Ergo cum aquæ & terræ, aquæ inquam altissimæ non meminerit creatæ, non creatam suspicari nec debemus, nec possumus: sic nõ cõmemoratam angelorum creationem, non possumus in suspitionem trahere, vt ne nunquã fuerit. Vtq; ordo fuit rerum, verissimúsque tenor, vt illa prius fingerentur primordia, cõsequenter & deinceps incederet reliqua creatio, sic ordo fuit vt angelorum creatio omnia
B terrestria præcederet: præcederet inquam terrestria primordia. Primum locum igitur habuit creatio angelorum, post primordia rerum terrestrium, secuta deinde rerum diuersarũ creatio. Non narrat Moses creationem angelorum, duas ob causas, quòd non esset negociũ hominum, & opus humanæ scientiæ, tum non mundus noster. Alio loco declaratur creatio rerum terrestriũ, in qua etiam fieri videtur mentio de angelis, cum Iob disserens Deus, *Iob 38.*
ait, Vbi eras dum fundarem terram? Primum fecit narrationis exordium à fundatione terræ, de cuius fundamentis, primáque inchoatione permulta disserit. Dumq; in hac commemoratione persisteret, hæc intulit: Cùm me laudarent astra matutina, & iubilarent omnes filij Dei. Quo referendo, induxit etiam mentionem aquarum creatarum. Et circumclusit ostiis mare, post subdidit creationem lucis. Nunquid à diebus tuis præcepisti matutino, cognouisti auroræ locum, vt comprehenderes plagas terræ, & vociferarentur scelerati ab ea, odientes scilicet lucem malefici? Peruertitur tanquam lutum, substentatio eorum, & steterũt tanquam indumentũ. Et prohibita est ab impiis lux eorũ. Hæc & id genus apud Iob. Primum igitur apud eum, locum habet terræ fundatio, secundum creatio aquarum, tertiũ creatio lucis. In quibus partim est ordo Mosaicus, partim nõ est: est quidem, quod post initia, & origines ilico disponet lucem: non est autem, quia creationem primordiorũ Moses narrare non videtur. Possumusq; facile intelligere, & si Moses non retulit, ex Iob primordia fuisse creata. De eo autem quod dixit, cùm me laudarent astra matutina, Iubilarent filij Dei. Idq; dicit, dum terram fundaret Deus videtur declarari in fundatione terræ ange-
C los affuisse, quia fundante Deo terram, & primordia rerũ terrenarũ creante, iubilabant filij Dei. Oportet igitur locum diligenter perpendere. Nam si res ita habet, vt verba præferre videntur, sublata est omnis dubitatio de creatione angelorũ, eam ante terram rerumq; terrenarum primordia extitisse. Sed quoniam locus non adeo clare hoc innuit, non possumus clare & audacter proferre. Est igitur sententia Græcorũ, maxime Chrysostomi, Seueriani, Diodori, Basilij, quos è nostris quidam sequuntur, cum primis Eucherius, præcipue ex isto loco colligi angelos fuisse ante creationem rerũ terrestriũ. Pauca Chrysostomi verba ad fidem subiiciam. Propter te, inquit, fecit Deus vniuersa, διὰ σέ, οὐδὲ γὰρ ἄγγελοι ταύτης ἐδέοντο. πῶς γὰρ οἱ καὶ πρὶν ἢ γενέσθαι αὐτὴν ὄντες. ὅτι γὰρ ἐκεῖνοι πολλῷ ταύτης πρεσβύτεροι, ἄκουσον τί φησι τῷ ἰὼβ ὁ διαλεγόμενος. ὅτε ἐγένετο ἄστρα ᾔνεσάν με πάντες ἄγγελοί μου φωνῇ μεγάλῃ, καὶ ὕμνησαν ἐκπλαγέντες τὸ πλῆθος, τὸ κάλλος, τὴν θέσιν, τὴν χρείαν. Propter te, ait, hæc omnis corporea est creatura, non enim angeli eius indigebant. Qui enim fieri potest, qui ante extiterant. Nam quòd multo sint priores angeli creatura corporea, audi quid dicat is qui cũ Iob disserebat. Quando facta sunt astra, laudabant me omnes angeli mei voce magna, & celebrabant stupentes super multitudine, pulchritudine, positu, vtilitate. Hæc ille, Quæ sunt etiam, atque etiam perpendenda. Non enim habet Hebraicum, à quo proficiscitur Græcũ, angeli mei. Sed Septuaginta interpretantes, quod Hebraicum haber, astra matutina, & filios Dei, transtulerunt angelos. Tum locus totus est, vt superius citauimus, ambiguus. Quanquam potest etiam

quadrare ad quod transtulerunt Septuaginta. Primúmque dubius est is locus, nec videtur D clare exhibere creationem angelorum ante res terrestres. Nam si interpretemur vocẽ Hebraicam banim, quæ filios designat, & opera à בנה bana ædificauit, potius filios quàm opera, hæc sequuntur, aut astra esse animata, aut fuisse cælum antequam esset, si dum crearetur cælum, astra matutina Deum laudarent. Loquens autem ibi de creatione terræ & maris, tũ ad sydera ascendens, inquit, cùm exultarent astra matutina, & iubilarent omnes filij Dei. Ex quo videntur ad ipsorum sydera creationem & exultationem hæc referenda. Quarum conditionem quasi vocet exultationem, & iubilum, vt nascentia quasi exultare ac lætari viderentur. Idq; simul fieret oriente terra & mari, quæ dum subito crearẽtur, etiam astra apparere cœperint. Quare filios Dei, quos angelos sunt interpretati Septuaginta potius ipsa opera cælestia ego appellauerim. Vt non sit id mihi certum argumentum de corũ ante rerum visibilium creationem. Cæterum Chaldæus hunc locum non dissentiens ab opinione Sept. transtulit, ויבבון כל כת מלאכיא Et exultarent omnes acies angelorum. Quo fit perspicuũ, fuisse veterem quandam suspicionem, locum illũ apud Iob de angelis esse. Sint igitur duæ sententiæ: vna quam prætulimus, vt filij Dei quasi creationes résque creatæ dicantur, quibus attribuatur per prosopopœiam iubilatio, sicut cæli enarrant gloriam Dei: Et, dies diei eructat verbum. Vt loquens de rerum creatione Iob amplexúsque superiora & inferiora, dum terra fundaretur, dum in glebas cõstringeretur, dixerit exultasse sydera matutina nascentia & erumpentia, quod Moses simul ac factum esset terrestre primordium, factũ ostẽdit. Nam creationem terræ isto modo tantum promulgauit, In principio creauit Deus cælum & terram. Nec aliud differit de terra creata, at Iob multa de fundatione, situ, stabilitate ipsius, dum crearetur docet: interímque interserit commemorationem cælestium syderum creatorum exultantium, erumpentium, iubilantium, lætantium. Moses vero commemorato eo, quod Deus crearit cælum & terram, statim principiũ à syderibus creatis facit. E Et creauit Deus lucem, cum qua omnia comprehendi astra, solem præcipue, certum est, vt similis sit apud vtrunque theologia: Iob creata & conglobata, & iacta terra, stellas exultasse: Moses, creata terra, lucem creatam. Ex quo possemus ea confirmare quæ superius super luce creata, quam solem interpretabamur, sunt exposita. Iob expresse sydera matutina & filios vel opera Dei memorat, hæc ipsa Moses appellat lucem, præcipue ipsum solem, lucis pater primus & fons. Sicq; est vnus sensus. Alter erit, vt filios Dei angelos interpretemur, sed non video, quomodo nos ab idololatria tueri possimus, quam olim veteres patres diffinierunt, si quis animata sydera fateretur eum esse anathema. Nam si postremum est de angelis, filios, inquam, Dei, si angelos exponas, etiam primum erit de eisdem, vt sydera matutina sint spiritus diuini, corpora rutilantia regentes, & circumducentes, quæ fuit vetustissima idololatria non displicens, sed approbata etiam à philosophis, Deos esse perspicuos quosdam stellas illas. Hoc, inquam, non video an theologia concederet, cũ præsertim nunquam apud Mosen in hanc sententiã pronuntietur, sed in contrariũ potius vbicunq; ferat necessitas tacentem, & tacendo fortasse negantem, stellas animatas. Illumq; apud Iob locum, quoniam quidam Hebræi non magni ponderis homines, parũ mihi satisfaciunt expo F nentes, non cito eorum testimonia: Nam alij quasi Chaldaicũ secuti, & quem Septuaginta prætulerunt sensum, dicunt astra orbibus affixa, primum ac fuissent creata, & exultasse lætata in conspectu Dei, cum omnibus angelis. Alij filios Dei, supernas dispositiones, stellas matutinas, septem planetas, exponunt. Sed quoniam sumus in hanc sententiam, & omnes & Hebræi & Græci, ac Latini propensiores, angelos ante res terrestres creatos, permittam hunc sibi locum quemuis in confirmatione huius sententiæ vsurpare. Siquidem & alij magni Græci theologi, quos citaui, constanter affirmant angelos ante visibilẽ mundũ creatos, è quibus Seuerianus citans superiorem ex Iob locum, scribit, ἐγένοντο ἄγγελοι πρὸ τοῦ οὐρανοῦ, μετ' ἀγγέλους ὁ οὐρανός, καὶ τὸ ὑπ' οὐρανόν. παρειστήκεισαν οὖν οἱ ἄγγελοι τῇ δημιουργίᾳ, ἡ ἐδράζετο ὁ οὐρανός, ἐπῄνουν ἄγγελοι· ἐπειδὴ γὰρ ἑαυτοὺς γενομένους οὐκ εἶδον, τὸν οὐρανὸν γενόμενον ἐθαύμασαν, ἔβλεπον ἥλιον ἐξαπτόμενον, σελήνην διαδεχθεῖσαν, ἀστέρας γενομένους, καὶ ἐξεπλήσσοντο. λέγει γὰρ ὁ θεὸς πρὸς τὸν Ἰώβ, ὅτε ἐποίησα τὰ ἄστρα πάντες ἄγγελοί μου ᾔνεσάν με. Creati, inquit, sunt angeli ante cælum: post angelos, cælum, & quę infra cælum sunt. Aderant igitur rerum creationi, angeli. Stabiliebatur cælum, angeli laudabant. Nam quoniam seipsos nascentes non viderant, cælum creatũ admirati sunt. Intuebantur solem rutilantem, videbant lunam radiantem, item nata sydera, attonitíque stupebant. Dicit enim deus ad Iob, Quando faciebam astra, omnes angeli mei laudabant me. Diodorus item, μετὰ τὰς ἀοράτους καὶ νοερὰς οὐσίας, οὐρανὸν ὁ θεὸς κατασκευάζει εὐθὺς

μετὰ

Filij Dei.

A μετὰ τῆς γῆς, οὐ τὸν ὁρώμενον, δευτέρα γὰρ ἡμέρα οὗτος γίνεται, ἀλλὰ τὸν ἀνωτέρω, ὃν ὁ Δαβὶδ οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ. Post inuisibiles & intelligibiles substantias, cælum mox molitur pariter cum terra Deus, non visibile istud, nam secunda die istud est creatú, sed superius quoddam, quod Dauid vocat, cælum cæli. Theodoritus vero quanquam superuacaneú putat quærere an ante cęlum, vel cum cælo sint creati angeli, propensior tamen est in eam sententiam, vt vnà cum cælo sint creati, ea ratione, quæ nescio an probetur. Esse enim naturam angelorú definitá, circumq; scriptam, indigere ergo loci, πῶς οἷόν τε προϋπάρχειν οὐρανοῦ, καὶ γῆς τοὺς ἀγγέλους, οὐ γὰρ ὄντος τοῦ φέροντος πῶς ἔνεστι τὸ φερόμενον. Fieri non potest vt ante cælum, & terram extiterint angeli. Cùm enim non est quod ferat, non erit etiam quod feratur. Verum ad hanc rationem Theodoriti superiores theologi fortasse responderent, Angelos & si definitá habeant substantiam, nullius tamen indigere loci, cùm sint spirituales. Locum esse rem corpoream, superficiem scilicet corporis ambiétis locatum, necessariam corporibus, non animis. Sed viros magnos non credo inter se dissentire. Nam quod superiores dicunt ante cælum, non sonat multo tempore ante cælum, sed ordinem quendam, quod Theodoritus sensit. Itaque quod diximus, tota mundi respublica eodem tempore debet esse edita in lucem, inchoata quidem à rebus melioribus. Quod idem Seuerianus aperte est confessus interpretans. In principio creauit, τουτέστι ταύτῃ τῇ κατὰ χρόνον οὐ γὰρ δὴ κατὰ πρεσβυγένειαν, πάντων τῶν γενομένων προέχειν τὸν οὐρανὸν μαρτυρεῖ, λέγων ἐν ἀρχῇ γεγενῆσθαι, ἀλλὰ μετὰ τὰ ἀόρατα καὶ νοούμενα, τῶν ὁρατῶν τούτων, καὶ αἰσθητῶν λαβεῖν τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως διηγεῖται. Hoc est: Hoc secundum
B tempus, principio. Neque testatur secundum antecessionem, cælum omnia creata præcedere, dicens in principio esse factum, sed post inuisibilia, & intelligibilia, principium existentiæ eorum quæ sunt visibilia, sensúque comprehensibilia, enarrat. Gennadius autem fortiter resistit non esse angelos ante mundum creatos, viderique ait sibi ex dogmatis Platonis id assumptum, qui censeat, ante creatum mundum, fuisse Deos quosdam, & νοητὰ τῶν αἰσθητῶν πρεσβύτερα, quia sint meliora. Destruítque hanc rationem, alia clara ratione, quia sit etiam anima corpore melior, prius tamen est corpus creatum, post anima infusa. Credendum igitur Mosi dicenti, In principio, id est: ante omnia creatum cælum & terram. Superiorésque illos arguit, quasi dent coadiutores Deo mundanæ creationis. Deinde omnia esse bipartita in creatoré & creata: creata subesse tempori, Deum esse, in æternitate. Tempus esse vel cum mundo, vel post mundum creatum. Tum Theodoritus & in testimonium illud ex Iob, inuectus, Quando creabam astra, laudabant me angeli: Astra, inquit, quarta die creantur. Quid ergo iuuantur hoc testimonio, qui creant angelos ante mundum? Sicq; abeunt omnes in varias sententias. Quorum est ea concordia, quòd quemadmodum nos ex ipsa scriptura initio terram fundatam diximus, id est etiam cælum præcessisse, ídque nó tempore quodam sempiterno, quando ne tempus quidem adhuc erat, sed quadam naturali antecessione, cui fuerit adiuncta reliqua creatio: sic qui sentiunt ante res sensibiles, angelos esse creatos, non æternum tempus sentiunt, sed breuem quandam, naturalémque antecedentiam. Quod nec Gennadio, nec Theodorito displiceret, & rationabile admodum
C est. Illud quidem sapienter concludit Theodoritus, vt habito pro claro & certo, angelos esse creatos, non labefactari religionem asserere eos creatos ante cælum. Inanemq; putat eiusmodi quæstionem, eamq; appellat dignissimo nomine, λογομαχεῖν εἰς οὐδὲν χρήσιμον. Sanctissimus autem Augustinus de ciuitate Dei disserés, tum angelos cum omnibus creatos à scripturis demóstrari dicit, Tum ait neminem ausurum post visibilem mundú eos creatos dicere. Audaciam posse conuinci, eo quo & Græci vsi sunt, ex Iob testimonio: Quando facta sunt sydera, laudauerunt me voce magna omnes angeli mei. Eorú creationi nec tertiú, nec secundum diem, posse deputari. Esse igitur eos lucem vel diem illum primú. Illud quidem ego non facile concesserim, vt lux apud Mosen, & quarta die stellæ sint angeli: nec assentirer Angelos aut lucem, aut diem, aut stellas à Mose dictos. Tria igitur sunt testimonia præter testimonium Mosaicum de creationis ordine In Psalmis duobus locis, & apud Iob, nó enim dico de creatione, quá tota scriptura testatur, sed creationis ordine. Apud Mosen angeli nusquam sunt, apud tres illos sunt, & tum in principio rerum terrestriú, tum in ipsa rerum terrestrium creatione commemorárur. Apud Iob dum fundatur terra, apud Dauid dum lux expanditur & cælum diffunditur vsquequaque, sicut velum & tentorium. Possumusq; hinc, vel ante cælum visibile & terras angelos creatos arbitrari, aut dum hæc ipsa inchoarentur. Triáq; desiderantur cognosci de angelis, an sint creati, quando creati, quomodo creati, quæ partim testimoniis sunt noscenda partim ratione persequenda. Creatos eos

esse omnes sacræ & profanæ litteræ confitentur, quando creati, omnes item aut ante res D visibiles, aut dum inchoarentur rerum visibilium exordia. Creatos autem post res visibiles, nemo nec sacer, nec profanus asseruit. Modum autem, rationémque creandi, nulla quidem nec docuit, nec docere potuit philosophia, ratio quoque in eo parum suffragatur, impos ad tam abstrusam rem attingere. Creatos angelos ostendunt, & alia innumera, & quæ superius citauimus oracula, rationésque vndequaque sese offerunt, philosophia quoque Græcorum ab antiquis descendens est confessa. E quibus Empedocles asseruit ab vno, quo nomine assertore Aristotele ipsum summum Deum vocauit, creata omnia terrestria, arbores, herbas, homines, animalia terrestria, pisces. Denique & ipsos Deos,

His versus citātur lib. qui circunfertur Arist. nomine, περὶ κόσμου ad Alexādr.

Ἐκ τοῦ ἑνός.
Πάνθ' ὅσα τ' ἦν, ὅσα τ' ἔστι, ὅσα τ' ἔσται ὀπίσσω,
Δένδρεά τε ἐβλάστησε, καὶ ἀνέρες ἠδὲ γυναῖκες,
Θῆρές τ' οἰωνοί τε, καὶ ὑδατοθρέμμονες ἰχθῦς,
Καί τε θεοὶ δολιχαίωνες. Hoc est:
Quæ sunt, quæ fuerint, quæ post ventura sequentur,
Et plantæ viruere mares, & fœminæ queque,
Atque feræ, volucrésque, habitantes æquora pisces,
Longæuique Dei,

Angeli à Deo creati.

Hæc Empedocles de his quæ sint ab vno generata, quorum omnium vnam eandémq; fuisse creandi rationem necesse est, quòd simul commemorantur. Vt ergo sunt arbores, ani- E malia, homines à Deo creata, sic & angeli, id est eadem prorsus ratione, ne genitos ab eo, perinde atque filios suspiceres, eodem verbo complexus est totam creationem rerum sensibilium & inuisibilium, ἐβλάστησε, id est pullularunt, germinarunt, processerunt. Non est varia rerum terrestrium, atque Deorum creatio, sed vno verbo tota significatur. Dixit etiam Empedocles, Deos longæuos, quasi non æternos à principio, sed impostemum, Deo volente, vt ait Plato: Quare clarum est quod testatur Empedocles pro omnibus sui tẽporis theologis. Illud quoque colligitur ex eo simul angelos cum cæteris creatos, vnam fuisse omniũ creationem, quia pariter censentur cum rebus terrestribus. Deos autem esse angelos multiplex ratio, siquidem & Hebraice vocantur Dij. Vt illud: In conspectu angelorum psallam tibi. Hebraice in conspectu Elohim, id est, Deorum. Et, Minuisti eum paulo minus ab angelis, Hebraice Paulo minus ab Elohim, Diis. Plato quoque affirmat in Timæo Deos creatos, præcipue Deos minores, quos ipsi dæmones vocant, eos & dissolubiles natura, indissolubiles volente Deo, non dubitauit asserere. Sunt autem idem dæmones & Dij, si veteres poëtas audias. Dij autem & angeli sunt iidem. Et Platonicus Philon testatur eosdem esse angelos, & dæmones solo nomine differentes: Plato igitur palam sic summum Deum opificem, & creatorem inducit loquentem cum dæmonibus. Omne, inquit, creatum & ligatum aliquando est dissolubile, δι' ἃ καὶ ἐπείπερ γεγένησθε, ἀθάνατοι μὲν οὐκ ἐστὲ, οὐδ' ἄλυτοι τὸ πάμπαν, οὔτι μὲν δὴ λυθήσεσθέ γε, οὐδὲ τεύξεσθε θανάτου μοίρας, τῆς ἐμῆς βουλήσεως μείζονος ἔτι δεσμοῦ, καὶ κυριωτέρου λαχόντες ἐκείνων, οἷς ὅτ' ἐγίγνεσθε συνεδεῖσθε. Ob quam causam cũ & vos sitis generati, F immortales quidem non estis, neq; omnino indissolubiles. Non tamen dissoluemini, neque conditioni mortali subiacebitis, quòd voluntatem meam & maius fortiusq; quoddam vinculum estis assecuti, quàm ea fuerũt, quibus dum crearemini, astringebamini. Sic Plato demõstrat natura creationis fieri, vt quod aliquando cœpit, aliquãdo dissoluatur. Sed rursum ait, esse quandam vim maiorẽ, naturę vim afferre potentẽ, valentemq; destruere leges eius, & obiectis legibus quibusdam maioribus suis, potentẽ delere quòd ipsa statuisset. Sic certe est. Et plena est omnis theologia, historiaq; exemplorum, quibus attulit Deus vim naturæ, eamq; loco & cursu detorsit suo. Sic erat vniuersalis attingens animos & corpora necessitas, vt quod semel extitisset, & creatũ esset, eodem cursu in corruptionem, pristinumq; statum reflecteret. Sic animos creatos è nihilo redire in nihilum fuit opus. Sed est vis maior voluntas Dei, & vinculum quoddã validius robustiusq; eo, quo res creatæ natura sua alligantur. Cui vinculo si relinquas eas, proculdubio dissoluentur, obstat autem illud validius vinculum, quod quidem est voluntas Dei, sed voluntas rei incorruptibilis inuentrix & seruatrix, omnia cõtinens ac regens, omnibus dans vitam, vt dicit Philon de verbo, δεσμὸν γὰρ ἄ ὄντων ἐποίει πατήρ. Vinculũ enim vniuersi indissolubile fecit eum pater. Creator ergo verbũ opifex, etiã volens cõseruat, quę creasset qua diuinitate creauit, eadẽ sustinẽs creata. Est ad hęc testimonium antiquissimorũ poëtarũ & Homeri & Hesiodi, quos in numerũ summorũ philoso-

Angelos vocari Deos.

Dæmones & dii idē.

A philosophorum & theologorum, demptis quæ poëtica consuetudo cogebat effingere, referre non dubitarim. Apud eos semper summus pater, eadem atque apud Mosen Dauid, Iob, Empedoclem & Platonem ratione, pater hominum, atque Deorum asseritur, & pronuntiatur. Vt enim ab vno clamat Empedocles natos homines, & longæuos Deos, & vt canit Dauid, Laudate eum omnes angeli eius, quasi creaturæ eius. Et, Qui facit angelos suos ventos vel spiritus, spirituales substantias, & pernicissimas, volucres non graues, & corporeos, non mole pressos: Et vt Iob appellat eos filios Dei, sic Homerus & Hesiodus semper eum patrem hominum, atque Deorum vocant, id est creatorem. Aratus item maiores secutus, ab Ioue procreatos omnes & omnia confitetur. Et genus nos eius esse, Platone igitur de rerum creatione disserẽte & cum creatione hominum, cæterarúmque rerum terrestrium, comprehendente creationem Deorum, siue quos perspicuos & astra regentes, siue quos ignotos appellauit, facile intelligimus omnes & hos homines, cæteráque deinceps esse simul producta. Atque ille qui pater hominum fuit, atque Deorum, vtrosque eodem tempore sed deinceps naturalíque ordine creasse censendum, vt nati quidem sunt filij maiores, ac digniores antea, postea per successionem rectissimi ordinis, filij minores. Quare autem non retulerit Moses creationem Angelorum, Theodorito placuit hanc afferre causam, quam multi Græcorum & Latinorum sequuntur. οὐδὲν φέῤῥον εἶχον, οὐδὲ βέβαιον οἱ νομοθετούμενοι, αὐτίκα γοῦν, καὶ μετὰ πολλὰ καὶ ἄφραστα θαύματα, τὴν εἰκόνα τοῦ μόσχου θεὸν ἀπηνόρευσαν, οἱ δὲ τὰ τῶν κτηνῶν ἰνδάλματα ῥᾳδίως οὕτως θεοποιήσαντες, τί οὐκ ἂν ἔδρασαν, εἰ τῶν ἀοράτων
B φύσεων τὴν γνῶσιν ἐδέξαντο, τούτου χάριν μέχρι τῆς τοῦ Ἀβραὰμ τελειότητος, οὐδενὶ τῶν πάλαι ἀνθρώπων δι' ἀγγέλου ὁ τῶν ὅλων θεὸς διελέχθη. ἐπὶ δὲ τῆς Ἄγαρ πρῶτον, ἀγγέλου μνήμην ὁ θεσπέσιος ἐποιήσατο Μωσῆς. Nihil ait firmum & stabile habebant hi quibus lex dabatur. Itaque statim, post etiam multa & incommemorabilia prodigia, imaginem vituli pro Deo publicarunt. Alij qui effigies pecorum tam facile deificassent, quid nam fecissent, si cognitionem inuisibilium naturarum habuissent? Quamobrem vsque ad perfectissimum Abraam, nemini vnquam per Angelum Deus vniuersi est locutus. Primúmque sub Agar fecit mentionem Angeli, diuus Moses, Hæc vt dixi ratio multis arrisit. Seuerianus autem putat Mosen eò maxime spectasse, vt destrueret idololatriam Ægyptiorum, qui stellas omnémque cæli ornatum adorarent vti Deos æternos. Ostendere igitur eis voluisse, ea non Deos, sed opera Dei esse, & de alijs Mosen non laborasse, κατέλιπεν τὴν τῶν ἀοράτων δημιουργίαν, καὶ κοινὸν τὸν λόγον εἰς τὰ ὁρώμενα. ἵνα πείσῃ τοὺς ταῦτα προσκυνοῦντας, μὴ νομίζειν ταῦτα θεοὺς, ἀλλ' ἔργα θεοῦ. Habitatio autem eorum an sit supra cælum, supra solem & lunam, & an sit effecta, effectam quidem non constat, nisi ratione, & testimonijs hominum censentium, cùm Mosis ait, In principio creauit Deus cælum & terram, cælum illud sacerrimum, fulgentissimum, fortunatas sedes indicari ante omnia creatas, quod vidi & Hebræos multos & Græcos & Latinos asserentes, & à diuo Petro apud Clementem affirmatur, Cæterum forte quidem probabile est creatam hanc sedem tanquam diuinorum animorum habitationem [redacted]

Angelorũ habitatio ibi.

A

REVEREND. D. DN.

MARINO GRYMANO S. ROMANÆ ECCLESIAE CARDINALI, TITVLI S. Vitalis, & Patriarchæ Aquileiæ, Augustinus Eugubinus Cano. Reg. S. Saluatoris, S.

SI QVIS diuinarum litterarum quanta sit maiestas, Antistes amplissime, secum perpenderit, intelliget proculdubio, non temere accidisse, vt tot apud omnes gentes fuerint earum interpretes, apud quas primũ hæ litteræ florere cœperunt. Quis enim nescit non posse vnumquenque per se, earum perfectè intelligentiam
B consequi? Quas cum varijs sensibus plures excepissent, ob id varias, & inter se discrepantes æditiones crearunt. Idq; non est eorum, qui transtulissent eas, imperitiæ argumentum: sed iudicium potius, posse has litteras variam habere sensum, qui diuersis rationibus in linguas peregrinas transferatur. Mitto primum commemorare, quod addiderint, subtraxerint, vel commutarint illi omnium primi Chaldæi interpretes, quos tamen ita venerantur Hebræi, vt ad eorum interpretationem, velut ad sacram anchoram in locis ambiguis confugiant. Septuaginta vero, quorum non modo apud Christianos, verum etiam apud Hebræos nomen sacrosanctũ est, qua varietate omnia repleuerint? Qui cũ Aquilæ non vehemẽter placuissent, aggressus & ipse nouã æditionẽ est. Sed his neque Theodotioni, neque Symmacho satisfecit. Itaque, & ipsi alias interpretationes condiderunt. In quibus omnibus multa deprendit Origenes, quæ eius animũ offenderent. Ergo contulit omnes in vnum volumen, quod Hexaplum inscripsit. Verum Lucianus aliquid in eo desiderauit, remq; non inutilẽ se facturũ putauit, si quid & ipse æderet. Sed cum ex Hebraico verteret Hieronymus, ac modo Septuaginta, modo Hebraicũ, aliquando Aquilam, interdum Theodotionẽ, vel Symmachum sequeretur, demonstrauit, neque omnia omnium sibi placuisse, neque displicuisse. In eius tandem
C æditione sunt qui multa, aut veriora, aut clariora desiderent. Atque ea tanti momenti quibusdam videntur, vt persuasum sit eis, hanc æditionẽ non esse ipsius Hieronymi. Ex quibus omnibus sapientissimus quisquã intelligere profecto poterit, non sine causa me aggressum hoc opus: in quo & veritas Hebraica, & reliquorũ æditiones breuiter, & clare omnes conferrentur. Sed in primis de nostræ æditionis veritate quæretur, cui non cessant derogare petulantes Hebræi, & hi qui Hebræis assentiũtur. Mea quidem semper fuit opinio, nostram hanc Hieronymi translationem, ita præstare superioribus omnibus, sicut omnium posterior ædita est. Hoc autem opus meũ tuæ sapientiæ dedicatum, qui non solum nobis ad hanc rem præclarũ lumen ostendisti, sed & omni religioni Christianę incredibilem vtilitatẽ attulisti, cum tu patruusq; tuus Dominicus Grymanus, & ipse Cardinalis, collectis ex miserabili naufragio pretiosissimis libris, qui toto orbe terrarum dispersi, vel in tenebris delitescebãt, vel proximum eorum ab igne, vel alio casu impendebat exitium magnaq; eorum ex omnibus linguis facta caterua, præclaram, & cui forte nulla secunda sit, toto orbe Christiano, bibliothecam in Ædibus sancti Antonij Venetijs erexistis. In quibus libris sine dubio religionis nostrę decus, & dignitas cõseruatur, & viget. Tantumq; hoc diuino munere omnibus Christianis profuistis, quanto erat futurũ maius dispendiũ, si hæc diuina suppellex perijsset. Pro quo tanto erga genus humanum beneficio, & in hac vita erit laus nominis vestri sempiterna, & adiutæ hac re Christianæ religionis præmium in cælo dabit Deus. Vale.

Chaldæi. Septuaginta.

Aquilas. Theodotiõ. Symmachus.

Hexaplum Origenis.

Lucianus. Hieronymus.



REVEREND. D. DN. MARINO GRYMANO S. ROMANÆ ECCLESIAE CARDINALI, TITVLI S. Vitalis, & Patriarchæ Aquileiæ, Augustinus Eugubinus Cano. Reg. S. Saluatoris, S.



IQVIS diuinarum litterarum quanta sit maiestas, Antistes amplissime, secum perpenderit, intelliget proculdubio, non iniuria accidisse, vt tot apud omnes gentes fuerint earum interpretes,
B apud quas primũ hæ litteræ florere cœperunt. Quis enim nescit non posse vnumquenque per se, earum perfecte intelligentiam consequi? Quas cùm variis sensibus plures excepissent, ob id varias, & inter se discrepantes æditiones creauerunt. Idq; non est eorum, qui transtulissent eas, imperitiæ argumentum: sed indicium potius, posse has litteras varium habere sensum, qui diuersis rationibus in linguas peregrinas transferatur. Mitto primum commemorare, quod addiderint, subtraxerint, vel commutarint illi omnium primi Chaldæi interpretes, quos tamen ita venerantur Hebræi, vt ad eorum interpretationem, velut ad sacram anchorã in locis ambiguis confugiant. *Chaldæi.* Septuaginta vero, quorum non modo apud Christianos, verum etiam apud Hebræos nomen sacrosanctũ est, qua varietate omnia repleuerunt? *Septuaginta.* Qui cũ Aquilæ non vehemẽter placuissent, aggressus & ipse nouã æditionẽ est. Sed his neque Theodotioni, neque Symmacho satisfecit. Itaque, & ipsi alias interpretationes condiderunt. *Aquilas. Theodotiõ. Symmachus.* In quibus omnibus multa deprendit Origenes, quæ eius animũ offenderent. Ergo contulit omnes in vnum volumen, quod Hexaplum inscripsit. *Hexaplum Origenis.* Verum Lucianus aliquid in eo desiderauit, remq; non inutilẽ se facturũ putauit, si quid & ipse æderet. *Lucianus.* Sed cùm ex Hebraico verteret Hieronymus, ac modo Septuaginta, modo Hebraicũ, aliquando Aquilam, interdum Theodotionẽ, vel Symmachum sequeretur: demonstrauit, neque omnia omnium sibi placuisse, neque displicuisse. *Hieronymus.* In eius tandem
C æditione sunt qui multa, aut veriora, aut clariora desiderent. Atque ea tanti momenti quibusdam visa sunt, vt persuasum sit eis, hanc æditionẽ non esse ipsius Hieronymi. Ex quibus omnibus sapientissimus quisquã intelligere profecto poterit, non sine causa me aggressum hoc opus: in quo & veritas Hebraica, & reliquorũ æditiones breuiter, & clare omnes conferrentur. Sed in primis de nostræ æditionis veritate quæretur, cui non cessant derogare petulanter Hebræi, & hi qui Hebræis assentiũtur. Mea quidem semper fuit opinio, nostrã hanc Hieronymi trãslationem, ita præstare superioribus omnibus, sicut omnium posterior ædita est. Hoc autem opus iure tuæ sapientiæ dedicatur, qui non solum nobis ad hanc rem præclarũ lumen ostendisti, sed & omni religioni Christianę incredibilem vtilitatẽ attulisti, cùm tu patruusq; tuus Dominicus Grymanus, & ipse Cardinalis, collectis ex miserabili naufragio pretiosissimis libris: qui toto orbe terrarum dispersi, vel in tenebris delitescebãt, vel proximum eorum ab igne, vel alio casu impendebat exitium: magnaq; eorum ex omnibus linguis facta caterua, præclaram, & cui fortè nulla secunda sit, toto orbe Christiano, bibliothecam in Ædibus sancti Antonij Venetiis erexistis. In quibus libris sine dubio religionis nostrę decus, & dignitas cõseruatur, & viget. Tantumq; hoc diuino munere omnibus Christianis profuistis, quanto erat futurũ maius dispendiũ, si hæc diuina suppellex perijsset. Pro quo tanto erga genus humanum beneficio, & in hac vita erit laus nominis vestri sempiterna, & adiutæ hac re Christianæ religionis præmium in cælo dabit Deus. Vale.

AVGVSTINI STEVCHI EVGVBINI IN D
RECOGNITIONEM VETERIS TESTAMENTI ad Hebraicam veritatem, Præfatio.

CVM omni opera, atque studio in id potißimum sit incumbendum, quod ad humani
generis vtilitatem fusius patet: tum id circa litteras, atque philosophiam, longe accura-
tißime est agendum, quòd hinc maior, quàm ex alia quacunque re vtilitas in genus hu-
manum proficiscatur. In his enim vitæ documenta ac præcepta continentur: ab his
quid ipsi simus, & quamobrem erupimus in lucem, aut quid tanquam supremum no-
bis propositum sit, edocemur. Harum præcepta si sequemur, in hac corporea vita sum-
mam iucunditatem, futuræ vero immortalitatem nobis pariemus. Cui vni rei nos fa-
ctos esse, eisdem docentibus, intelleximus. Quod institutum cùm omnium litterarum totiúsque philosophiæ
est, tum vel in primis illius, quæ sola digne philosophia nuncupari potest. Quæ & vera viuendi tradit præ-
cepta, & ea non ab humano ore deprompta, sed ab illa sapientia æterna, quæ neque fallitur, neque vt fallan-
tur, cæteris potest esse causa. Has ergo litteras omni cum veneratione tractare, sapientißime atque vigilantis-
sime perscrutari necesse est, si vtilitatis publicæ, si salutis nostræ ratio vlla in nobis est. Ad quam rem, eo ma-
gis hoc tempore compellimur, quo corruptißimum philosophandi genus iam multos annos inualuit: quo quasi
impurißimis Harpyis, cùm omnes disciplinæ fœdatæ sunt, tum sacræ litteræ, & contemptiores habitæ, &
ab his, qui eas attigerunt inhonestißimè affectæ. Quodque longe miserius est, contra veterum sanctißimorũ
sapientißimorúmque theologorum consuetudinem, non modo gentilium disciplinis placuit adhærere, quod E
per se erat non improbandum, sed eorum etiam autoritate religionem nostram asserere. Quæ res quantum de-
trimenti Christianis attulerit vix explicari potest: cùm optima eruditione nihil diuinius, nihil ad beatitudinẽ
assequendam præsentius sit: ita corrupta ac praua, nihil aut pestilentius, aut ad deprauandos animos effica-
cius. Sed in hunc errorem minus fortasse nobis est inuehendum, quòd iam aut detectus sit, aut ita speremus
fore, vt non diutius animis præstigium offundat. Quia igitur pietatem, quæ omnium virtutum præstantis-
sima, ac earum quasi genitrix est, quæ & generi humano, præsentem ac futuram parit felicitatem, sacræ lit-
teræ nos docent: eò ardentius opera est his impendenda, quàm reliquæ philosophiæ, quò pietas, quam omnis eru-
ditio præclarior existit. Omnium vero sacrarum litterarum fontem scimus nouo veterique testamento con-
tineri. Ab his enim fœcundißimi sacratißimique riui propagati sunt. hinc sapientißimi theologi, & sentire
& loqui didicerunt: hic de Deo, diuinisque affectibus, quid inquam illi maiestati sempiternæ gratum placi-
túmque sit, quibúsve potißimum rebus delectetur, copiose disseritur: quanta seueritate, omnia flagitia pu-
niat, quanta charitate erga pios probósque afficiatur. Hic nostram vitam fingere poterimus, si nos aut ad
eorum vitam componemus, qui in his litteris Deo acceptißimi extitisse feruntur, aut eorum execrabimur
improbitatem, quos ad miserabilem exitum, acerbißimáque supplicia sua traxere scelera. In his igitur de-
sudare, omne ocium impendere, aliquid ad eas illustrandas excogitare, tempus, & ætatem in his consumere,
non modo rem omnium laudatißimam arbitramur, sed longe etiam vtilißimam. Et quanquam hic tot adeo
præstantißima ingenia sese exercuerint, Græcorum præsertim, Hebræorum, Latinorum, Arabúmque, &
Aethiopum, omnísque propè orbis, cùm veræ essent addicti religioni, non redditur tamen eò res sterilior, cùm
vt ab Origene dictum est, noua semper vbertate diuina scriptura efflorescat, præsertim si varium interpre- F
tandi genus fuerimus secuti, quando ne hi quidem defuerunt, qui eam in carmen redigere conati sint. No-
stram vero operam, quam & alius quisque certe præstare potuisset, adeo desiderare hæ litteræ videbantur,
vt non mediocrem vtilitatem earum studiosis, ex nobis accessuram speremus. Nam & occultum si quid, ab-
strusúmque fuerat, reddemus illustrius: aut sicubi nostram æditionem calumniantur Iudæi, vel optime sese
habere ostendemus, vel cur ab eorum codicibus varia sit, aperiemus: vel certe si quid erat ante deprauatum,
in suum locum restituemus. Quæ omnia maxime erant necessaria, quòd minus fortè vos allatrabunt Iudæi,
& in sacris litteris versari volentibus, qui Hebraicè nesciant, tutior ad eas dabitur aditus, rectiúsque eas in-
terpretabuntur. Neque vero vniuersum vetus instrumentum ex Hebraico vertere placuit, quòd & immensi
pene sit negocij, & non ita necessarium, sed tantum quædam loca erant, vel restituenda, vel illustriora red-
denda. Quod facientes, tum minus laborabitur nobis, tum minus scandali exhibebitur his, qui ægre ferant,
toties diuinas litteras immutari: quod & in Hieronymo non æquo animo accipiebat Augustinus, Septua-
ginta interpretes carpente, nouámque & diuersam ab illorum interpretationem ædente. Proferemus autem
ex Chaldaica æditione, locos, Hebræos interpretes frequenter citabimus, vbi rectè fuerint interpretati. vbi
perperam, pro viribus refellentur. Græci etiam patres, ac peruigiles in sacris litteris hierophantæ, non raro ad-
ducentur, quorum nobis vberrimam exhibuit copiam diuina bibliotheca, quam doctißimi, & omni vir-
tutum genere clarißimi viri dominicus Grymanus Cardinalis, eiúsque ex fratre nepos Marinus & ipse Car-
dinalis, omni librorum genere refertißimam in ædibus nostris Venetijs erexerunt: quibus & laus apud po-
steros,

Philosophã di corruptißimum genus.

Fons sacrarum litterarum.

A steros, & in cælo clarissimus locus, pro tanto erga genus humanum beneficio patebit: nostrorum quoque sæpenumero vtemur testimonio, quorum forte longe plures haberemus, si per Auerroem, aliósque impios & ineruditos sophistas licuisset: qui multa ac nobilissima ingenia infecerunt, & à sanctissimis studiis auerterunt. Nam post ferè interpretatum Auerroem omnis illa plebeiorum philosophorum colluuies emersit. Neque etiam in dubium vocandum censeo, sit'ne hæc nostra Latina interpretatio diui Hieronymi, an non. Cur enim id cuiquam dubium videri debeat? Nam apertissimis argumentis hæc illa esse æditio cõprobatur, quam sanctissimus, doctissimúsque Hieronymus Latinorum ecclesiis legendam tradidit. Primum enim si illius non est, cuius obsecro? hanc enim eam non esse, qua tempore Cypriani, Tertuliani, Augustini, ecclesiæ vterentur, ex his locis discimus, quos illi ex veteri citant testamento: qui adeo diuersi sunt ab his, quos nunc nostra continet translatio, vt vel hinc facilis sit coniectura, aliam nostram esse ab illa interpretatione. patet id ex Augustino, qui Genesin ad litteram exponit, dissonum vbique à nostro: idémque ex omnibus eius scriptis licet cognoscere. Clarissimum vero id fit ex sermone eiusdem, qui vltima diuini aduentus dominica legitur, vbi cùm varia prophetarum de CHRISTI aduentu citasset testimonia, inter alia, hæc quoque infert, veniat & alius testis. Dic tu Abachuc testimoniũ de CHRISTO. Domine, inquit, audiui auditum tuum, & timui, considraui opera tua, & expaui. Deinde infert, quæ sunt ista opera, ipse declarat propheta dicens: In medio duorum animalium cognosceris. At hoc in nostris codicibus non inuenitur. Sume Abachuc prophetam, & id testimonium apud eum non reperies: imò loco eius testimonij est alia sententia, hæc scilicet, In medio annorum viuifica illud. Vidésque quantum inter vtrunque intersit. Septuaginta igitur eo modo eum locum reddiderunt, vt videre cuique facile est. Hieronymus autem noster Hebraicã ve-

B ritatẽ secutus vertit, vt hodie habetur in nostris codicibus, & bene, vt suo loco annotabimus. Alios ex aliis theologis locos citare operæprecium non duco, quòd sit per se perspectum, modo quis libros cõferre velit. Constat igitur hanc nostram interpretationem antiquam illam non esse: si ergo alia est, vt certe est, aut ex Græco, aut Hebraico versa est: quòd ex Græco ædita non sit, cùm ex permultis locis est manifestum, tum illo præsertim, Terra erat inanis & vacua. Græcè est ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id est, Inuisibilis & incomposita. Quæ vt ex Hieronymo Græcisq; scriptoribus cognoscitur, Septuaginta æditio est: quamquã enim alij fuerint apud Græcos interpretes, nemo tamen eorum publice receptus est, præter Sept. Eorũ itaque interpretatio nunquam Latina facta est, quæ etiam si Latina facta fuisset, non est tamẽ hæc nostra: citantur enim tum à Græcis, tum à nostro Hieronymo pleraque ex æditione Aquilæ, Symmachi, aliisq; interpretantibus, inuenimusq; eos plurimum à nostris codicibus dissentire: si itaque ex Græco versa non est, relinquitur vt ex Hebraico. Sed quis id ex Latinis præter Hieronymum præstare potuisset, quum veterum neminem habuerimus, qui Hebraice scierit? Præterea hanc nostram æditionẽ, veterem illam Latinam non esse, sed illam Hieronymi, plurima indicio sunt. Hieronymus enim super Genesin ad litteram, & super prophetas, citat suam & ipsorum Septuaginta, cõferimusq; hanc nostram, inuenimúsque illam esse, quam ibi vt suam profert Hieronymus. Loci præterea, quos ipse testatur in Septuaginta æditione non haberi, sed in sua quam nuper ex Hebraica veritate ædiderit, habentur in hac nostra. Iam illæ præfationes, quæ in hac nostra inueniũtur, cuius esse par est credere, nisi Hieronymi? quæ & ipsius redolent eloquentiam, & sanctitatem: Cur ergo interpretationi non suæ adhibitas esse crediderimus? Tanta præterea est huius nostræ interpretationis elegantia, tanta proprietas, tam mirabili prudentia vitat Hebraismum, seséque nostræ phrasi accommodat, vt alterius esse, quàm eruditissimi

C Hieronymi, minime vt credam adduci possim. Mouet quibusdam scrupulum, quòd quædam loca in hac nostra perperam sese habeant, suspicantúrque non adeo potuisse Hieronymum hallucinari: auxerúntque hanc suspicionem nobis semper inimici Iudæi, quorum non aliud opus, quàm rebus nostris semper detrahere, sacra, cerimonias, legésque nostras calumniari. Hi ergo & apud principes nostros, si quando de his rebus sermo incidit maximis assertionibus iactant, nostrã æditionẽ corruptam, deprauatámque esse. Itaque impulerunt etiam nuper Romanum principem, vt noua eo iubente fieret æditio, quæ profectò minime erat necessaria. Si quid enim in hac nostra diuersum ab Hebraica veritate inuenitur, perleue certe est, & quod vno apice resarciri possit. Fateor in prophetis aliquid varietatis esse, quòd varia etiam sit vocabulorum significatio, quæ tamen prudentissime versa sit à Hieronymo. Huius nostræ æditionis dignitatẽ, vel id abunde testatur, quòd ad eam sæpenumero recurrant interpretes Hebræi, sicut nos pleraque loca apud eos notauimus. Hanc si cum æditione Septuaginta contuleris, ausim hac vti similitudine, vt lucem ac tenebras à te collatas asserã id quod nos toto hoc opere ostendemus. Inueniemus certe hanc adeo fuisse ecclesiis necessariam, vt nisi hanc operam diuinus Hieronymus nobis præstitisset, versari adhuc nos in multis erroribus certe necesse fuerit. Si quid enim in cõputatione annorum Christiani ab Hebræis dissentimus, in causa fuit ipsorum Septuaginta æditio: quæ cùm in cæteris, tum in hac re maxime est deprauata. Mitto reliqua, quæ à nobis sunt passim producenda: hanc quoties cum Hebraica veritate contulimus, toties in magnas ipsius interpretis laudes erupimus, admirati tantam maiestatem, tantam in transferendo prudentiam, tantum iudicium, tantum leporem, tantam perspicuitatem. cuius semper sit nomen benedictum, quando aliud pro tanto munere soluere non possumus.

Auerrois.

Vulgata æditio an sit diui Hieronymi.

Quamobrem non est cur vlla ratione de hac re dubitemus. Operæ vero precium ducimus, quid nos in vniuersum de his æditionibus sentiamus, exponere: saluo semper meliore iudicio. Prima sacrarum litterarum [D]

Septuaginta interpretũ versio.

æditio à Septuaginta sub Ptolemeo Philadelpho, aut Ptolemeo Lago facta est, quam & in Serapidis fano reposuisse dicitur. Nam quod ait Eusebius ante Alexandrum, & ante regnum Persarum, pevicatenehum esse translatum, vix mihi credibile sit. Hæc igitur siue Græcarum litterarum cognitionem absolutam non tenerent, Septuaginta illi seniores, siuè aliis exemplaribus vterentur, quàm nunc, aut Hieronymi tempestate haberentur, siue studio quodam, deditáque opera vellent ita transferre, plurimum ab Hebraica veritate inuenitur dissentire. Quædam etiam apertissimam præ se ferunt Græci sermonis imperitiam: in aliis maxima Hebraicæ linguæ ignoratio deprenditur: dura alia, & vix intelligibilia. Hac itaque æditione, quantum Græcos autores legendo assequi potuimus, omnes, qui Græcè loquerentur, orientis ecclesiæ vtebantur. Aliorũ enim interpretationes, vt Aquilæ, Symmachi, Theodotionisque publice ab ecclesiis non ita receptæ sunt. Maxima enim præcipuáque reuerentia æditioni Septuaginta deferebatur, ea passim in ecclesiis legebatur, eam interpretabantur sacri scriptores, ex ipsa testimonia proferebantur, sicut & apostoli fecerunt. Hæc post

Editio Septuaginta quo tẽpore latina facta sit.

IESV CHRISTI *aduentum, Latina facta est, circa ipsa Apostolorum tempora, vel paulò post. De cuius interprete, nihil comperti habetur, eáque passim occidentalis ecclesia, vt antea, sic etiam tempestate Hieronymi, vtebatur. Quicquid scripturarum citatur à Tertulliano, Cypriano, Augustino, Ambrosio, ex hac depromptum est. Quæ, quia ex Septuaginta versa fuerat, eadem in ea errata contineri erat necesse, quæ in Græcis etiam codicibus inueniruntur. Quod cùm esset Hieronymo, viro omnium doctissimo, maxime perspectum, hoc impulsus est vt nouam æditionem ex Hebraica veritate, non tam Latinis, quàm etiam Græcis vtilem moliretur. Quæ res fecit, vt in maledicta ac blasphemias hominum illius temporis frequenter inciderent, quando etiam ab Augustino in eo obiurgatus est, licet ab eodem postea sit mirifice commendatus.* [E]

Quid Hieronymum impulerit ad nouam æditionem.

Cúmque eius nomen toto orbe esset celeberrimum, receptus sensim ab ecclesiis est, amotáque illa antiqua Septuaginta æditio eiúsque æditione vsque ad hæc nostra tempora, vsa Latina ecclesia est. Neque nos moueant rationes, quas ad infringendam hanc sententiam, hanc scilicet æditionem Hieronymi non esse, attulit Paulus Forosemproniensis episcopus, vir etiam doctiss. Vna enim ratione omnes soluuntur: nam super Genesim ad litteram, aut libro Hebraicarum quæstionum, æditionem Septuaginta emendabat, collatis æditionibus aliorum interpretum. In interpretanda vero Hebraica veritate, aliud sequebatur quod miror tantum hominem non vidisse. Reliquæ vero illius rationes adeo leues sunt, vt me ipsum in eius gratiam vehementer pudeat ab illo esse productas. Sed de his toto opere dicemus. De Psalterio, hoc sciendum: quòd id quo nos passim

Psalterium quo vtimur non est Hieronymi.

in ecclesiis vtimur, non est ex æditione Hieronymi: ideo dissimillimum est psalterio Hebraico: quòd enim hoc nostrum, ex æditione Septuaginta sit, id argumento est, quia nihil ab eo discrepat, quo tanquam ipsorum Septuaginta vtuntur Græci. Quanquam igitur amota sit æditio Septuaginta, & recepta Hieronymi, Psalterium tamen retentum est, eo quòd passim in ecclesiis caneretur, fuissétque maxima perturbatio, si pristinum fuisset dedescendum. Nolebant etiam vsque adeo improbare æditionem Septuaginta. Emendatum tamen est à Hieronymo hoc nostrum psalterium ad Græcos codices, cùm esset Romæ, sicut ipse testatur. Separatim autem vertit & ex Hebraica veritate Psalmorum librum, quem eius scriptis annumeratum inuenies. Quod autem de Lucianı æditione scribitur, facile super psalmos soluemus. Quæ cùm ita sint, patet certe hanc Latinam æditionem esse Hieronymi, qua nulla vnquam siue apud Græcos, siue apud Latinos fuerit melior, elegantior, lucidior, dicam etiam Latinior. In qua si quid aut mendosum reperitur, aut ab Hebraica [F]
veritate dissonum, aut additum, aut detractum: vel nullius est momenti, aut scriptorum vitio contigit. Si qua vero alia est causa, ostendetur à nobis toto opere. cuius vnius rei gratia hunc laborem ecclesiis, vt speramus, non inutilem suscepimus. Quod si Plato, atque alij in rebus suis Deum orare solebant, ne vllo in errore versarentur, quanto æquius fiet id à nobis Christianis, vt Deum precemur, ne qua nostris animis illabatur caligo? Quod cùm in omnibus est optandum, tum his in primis, quæ ad animi cultum, atque pietatem pertinent. Nihil autem hic pollicemur aliud, quàm meras voces nos interpretaturos, neque quisquam à me expectet de rebus altissimis quæstiones, aut abditissimas explicationes: hæc enim sunt aliunde petenda, quod forte & ipsi aliquando sumus præstaturi.

A

Auguſtini Steuchi Eugubini

VETERIS TESTAMENTI AD HEBRAICAM VERITATEM RECOGNITIO.

GENESIS CAP. I.

B PRIMUM vero annotandum videbatur, diuerſam eſſe apud Græcos & Hebræos ſacrorum librorum inſcriptionem. Hebræi ſiquidem triplici inſcriptione ſolent vti. aut enim ab inchoatione libri, aut ab autore, aut à materia, de qua in eo libro agitur, inſcribunt. Itaque Geneſis apud eos Bereſchit vocatur, quòd ab eis verbis liber ille inchoetur. ſic & Exodus Semot, quòd libri exordium ſit veelleſcemot. Eodem modo Leuiticus, inſcribitur vaiicra, id enim eſt libri initium. Eandémque rationem omnes pentateuchi libri ſequuntur. Lamentationes etiam Hieremiæ, Æca inſcribuntur eadem de cauſa. Ab autore verò, vt omnium prophetarum libri, primi quoque duo libri Regum: libri Samuel vocantur, quòd partim ab eo conſcripti ſint, partim ad ipſum omnia quæ ibi geruntur, referantur. Sic fortè & liber Ioſue. Veri enim eſt ſimillimum, Ioſue rerum ſuarum commentarios ſcripſiſſe, quanquam Hebræi diſſentiant. Interdum à materia, vt Iudicum lib. de his enim potiſſimum agitur. Eodem modo omnes libri Salomonis. Liber quoque Paralipomenon Hebraice vocatur Dibre haiamim, id eſt verba dierum, hiſtoria temporum ſcilicet, id enim maxime agitur in eo libro. Sic Heſter & Iudith, quia de his præcipue ea hiſtoria eſt. Pentateuchus quoque libri Moſe vocantur, quòd ab eo teſtibus etiam Hebræis ſint conſcripti. de qua re ſicut apud eos extat: משה כתב ספרו וספר איוב ופרשת בלעם Moſes, inquiunt, ſcripſit librum ſuum, librúmque Iob, & ea quæ de Balaam narrantur: neque

C intelligunt aliud de Balaam, niſi quæ in libro Numerorum ſcribuntur. Diuus quoque Baſilius fatetur & ipſe hos libros Moſen conſcripſiſſe his verbis in Exameron ſcribens, Μωυσῆς τοίνυν ἐστὶν ὁ τὴν συγγραφὴν ταύτην καταβαλλόμενος. Μωυσῆς ἐκεῖνος ὁ μαρτυρηθεὶς ἀστεῖος εἶναι παρὰ τῷ θεῷ, ἔτι ὑπομάζιος ὤν. ὃν εἰσεποιήσατο μὲν ἡ θυγάτηρ τοῦ φαραώ, ἐξέθρεψε δὲ βασιλικῶς, τοὺς σοφοὺς τῶν αἰγυπτίων διδασκάλους αὐτῷ τῆς παιδεύσεως ἐπιστήσασα. hoc eſt, Moſes igitur huius libri autor eſt. Moſes inquam ille quem venuſtate, vrbanitatéque præditum, cùm adhuc coram Deo infans eſſet, ſcriptura proteſtatur. quem adoptauit quidem ſibi filia Pharaonis, ſed eum regaliter educauit, ſapientibus Ægyptiorum præceptoribus adhibitis. hoc idem prodit de Moſe Artabanus, qui commendata ſapientia Moſis, & quàm à Deo diligeretur in eius rei fidem, hæc inter alia de eo ſcribit. κατακλεισθεὶς εἰς φυλακὴν μωσῆς ὑπὸ νεχεφρέως τοῦ αἰγυπτίων βασιλέως, ἐπὶ τῷ παραιτεῖσθαι τὸν λαὸν ἐξ αἰγύπτου, ἀπολύθη νύκτωρ ἀνοιχθέντος τοῦ δεσμωτηρίου κατὰ βούλησιν τοῦ θεοῦ, ἐξελθὼν, καὶ εἰς τὰ βασίλεια παρελθὼν ἐπέστησε κοιμωμένῳ τῷ βασιλεῖ, καὶ ἐξήγειρεν αὐτόν, ὁ δὲ καταπλαγεὶς τῷ γεγονότι, ἐκέλευσε, τῷ μωσεῖ τὸ τοῦ πέμψαντος εἰπεῖν ὄνομα θεοῦ. καὶ ὁ μὲν προσκύψας πρὸς τὸ οὖς εἰπεῖν, ἀκούσας δὲ βασιλεὺς, ἄφωνος ἔπεσε, διακρατηθεὶς δὲ ὑπὸ μωσέως, πάλιν ἀνεβίωσε. Quorum hæc ſententia eſt, propter eos qui Græce neſciunt: Cùm in carcerem coniectus eſſet Moſes à Nechefre Aegyptiorum rege, eo quòd conaretur liberare populum ab Aegypto: noctu ſolutus eſt, patefacto, Deo volente, ipſo carcere. Egreſſus autem, & in regiam irrumpens, aſtitit dormienti regi, eúmque exper-

Triplex ratio inſcribendi libros apud Hebr.

בראשית

Ioſue.

Pentateuchus a Moſe conſcriptus.

Iob.

gefecit. qui subito pauore perterritus, imperat Mosi, vt eius Dei nomen efferret, qui eum D
in regiam intromisisset. Moses autem ad eius aurem acclinans insusurrauit, quo nomine audito rex, subito exanimatus cecidit, sed confirmatus à Mose rursum reuixit. hæc ille:
Iob lib. à Mose scriptus. quæ obiter citata sunt. De Iob libro testatur Origenes in antiquissimis monumentis se reperisse, Moysen cum Hebræi in Aegypto grauissima seruitute premerentur, librum Iob circunferre solitum, vt illius viri exemplo, fortius ad eas calamitates perferendas omnes animaret. credimus igitur, cum Hebræis, eum librum à Mose esse conscriptum, Iosue vero, librúmque Iudicum, & Rut, & primos duos Regum libros, partim à Samuele. Reliquos autem duos, librósque Salomonis ab Esaia. Primum itaque inscriptionis genus dimiserunt Septuaginta, secutique sunt tantummodo reliqua duo. Necesséque fuit eis nouas librorum inscriptiones excogitare, ab eo, quod in quocunque libro contineretur. Igitur primum librum Genesim inscripserunt, vt ostenderent contra quàm gentiles opinarentur,
Genesis, cur sic inscriptus. cælum atque mundum aliquando cœpisse. Philon autem, Moysen autorem fuisse tradit qui primum suorum librorum, Genesim vocarit. ita enim in libro de mundo refert: ὁ τῶ ἰουδαίων ἔθνους νομοθέτης μωσῆς, γενητὸν καὶ ἄφθαρτον ἔφη κόσμον ἐν ἱεραῖς βίβλοις. εἰσὶ δὲ πέντε. ὧν τὴν πρώτην ἐπέγραψε γένεσιν, ἐν ᾗ ἄρχεται τὸν τρόπον τοῦτον, ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. hoc est: Gentis Iudaicæ legislator Moses, genitum & incorruptibilem asseruit mundum in sacris libris. Sunt autem quinque, quorum primum Genesim inscripsit, qui hoc modo incipit, In principio fecit Deus cælum & terram. Veruntamen arbitror ipse, Septuaginta, non Mosen eam inscriptionem fecisse. In cæteris item libris eandem rationem se- E
quuntur: aut enim ab eo, quo de agitur, vt ab autore eos appellant. Quos etiam nos vbique sequimur, aliquando nomina græca relinquentes, vt Genesim, Exodum, Deuteronomium: interdum ea immutantes, vt Numeri, vt Cantica Salomonis. Bereschit ergo apud
Bereschit. Hebræos Genesis appellatur, quòd illud sit libri initium, non quòd ea verba Genesim significent, vt quidam in dogmatica panoplia dixit.

In præpositionis. *In principio.*] Præpositio, in, apud Hebræos inuenitur etiam sæpenumero significare, cum, maxime quando instrumentum & τὸ μηχανικὸν denotamus. vt est illud, In hasta mea percussi eum. Et, Præualuit Dauid contra Philisteum in funda & lapide id est,
ב apud Hebr. cum funda & lapide. Et illud. Visitabo in virga peccata eorum. Et illud: λιθοβολήσετε
Psal. 88. αὐτοὺς ἐν λίθοις, id est, lapidabitis eos in lapidibus. Vbi nisi sciremus huius præpositionis
Deut. 28. proprietatem, fortasse laberemur. & alia innumera, quæ passim occurrent. de qua re nos in libro de locutionibus Hebraicis, plura scripsimus. Eadem phrasi vtuntur & Græci quandoque, vt Homerus in Iliade, de interitu patriæ sic. καὶ νήπια τέκνα, βαλλόμενα προτὶ γαίῃ, ἐν αἰνῇ δηϊοτῆτι, id est, & sua pignora matrum, Allidentur humi sæuos agitáte furore. Sæpe quoque causam atque autorem sonat: vt, In manu domini facta sunt omnia: ipsa nimirum fecit &, Omnia in sapientia fecisti: ipsa videlicet omnia inueniente, & in lucem promen-
Prouerb. 3. te. Et Salomon ἐν τῇ σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, ἡτοίμασε οὐρανοὺς ἐν φρονήσει, id est, Dominus in sapientia fundauit terram, parauit cælos in prudentia. qui loquendi modus abhorret ab
Psal. 32. vsu nostro. Et illud בדבר יהוה שמים נעשו id est, in verbo domini cæli facti sunt. quam præposi- F
tionem prudenter omiserunt Septuaginta. Potuit igitur verti, In principio & cum principio. Vtranque interpretationem Græci maxime & Latini amplecti videntur, cùm exponunt, in principio in initio, inchoationéque temporis: & in filio, vt dicamus in principio, id est cum filio Dei. vt, in, significet autorem & causam, & id quod est Græcis διά. Quod à nostris theologis tum Græcis tum Latinis minime abhorret, vt Origene, Basilio alijsque. Basilius contra impium Eunomium, πῶς καὶ καθ' ἡμᾶς διὰ τοῦ υἱοῦ, τὰ πάντα, ὅτι τὸ θεῖον βούλημα, οἷον πηγῆς τινος, τῆς πρώτης αἰτίας ἀφορμηθὲν, διὰ τῆς οἰκείας εἰκόνος τοῦ θεοῦ λόγου πρόεισιν εἰς ἐνέργειαν, id est, quomodo etiam secundum nos, omnia per filium facta sunt? certe quia diuina voluntas, ex prima causa tanquam fonte progressa, per verbum tanquam propriam Dei imaginem, in operationem procedit. Alibi quoque. χριστὸς γὰρ θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, καὶ οὕτω πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται. Christus, inquit, Dei potestas, & Dei sapientia est, atque ita omnia per ipsum facta sunt, & omnia
In principio, id est, in filio. per ipsum & in ipsum condita. Et Augustino ex latinis, Hilarióque & Leone Papa: qui vna voce. In principio creauit, &c. exponunt in filio. Atque tunc necesse est, dicamus vel per filium, aut cum filio.

ראש *Principio.*] Hebraice ראשית resscith, nomen à capite deductum, ros propterea omne initium, inchoationémque significat, siue temporis, siue loci, siue operis, aliarúmque rerũ principia:

A principia: quorum copiosa vbique occurrent exempla. Hic temporis inchoationem significare videtur, patétque id ex æditione Chaldaica, quæ loco resith habet cadmin. Quæ vox Chaldæis, temporis exordium sonat. ideóque Hebræi, maiores veterésque suos appellant cadmonim. quanquam eadem vox inueniatur pro mundi anteriore parte posita, id est solis ortu. ideo non ad exordium temporis tantum est referenda. Interpretari autem in filio, non tam Christianorum, sed etiam antiquissimorum theologorum est opinio. Mercurius enim in filio Dei, omnia esse condita clarissime pronunciauit. apud quem sic extat. ὁ δὲ νοῦς ὁ θεὸς ἀρρενόθηλυς ὢν, ζωὴ καὶ φῶς ἀπεκύησε λόγῳ, ἕτερον νοῦν, δημιουργόν, id est, mens autem Deus, cùm maris atque fœminæ vim haberet, viráque esset & lumen, peperit verbo alteram mentem opificem. Et paulo inferius. ἅγιος εἶ, ὁ λόγῳ συστησάμενος τὰ πάντα. id est, benedictus es, qui verbo vniuersa condidisti. consimile illi λόγῳ κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν. & quod ab Athanasio in Arrianos depromitur, ὁ δὲ λόγος ἐστὶν αὐτοῦ ποιητικὸς καὶ δημιουργός. verbum inquit eius est operatiuum, atque opifex. quod autem per verbum intelligat filium Dei Mercurius, clarum est ex aliis locis. Hanc opinionem deprauarunt postea Platonici, vt nos in libro contra theologiam Platonicorum ostendimus. Neque tamen fateor Mercurium, quid diceret, penitus intellexisse. Sentit quidem & Augustinus, eum diuinitatem filij intellexisse: cuius sententiam citat ex eo libro, quem ille inscripsit λόγος τέλειος. in quo præter cætera illud quoque reperitur: filium enim sic alloquens, ait: Filius benedicti, atque bonæ voluntatis, cuius nomen non potest humano
B ore narrari. Secunda quoque Chaldaica æditio in principio vertit, בחכמתא id est in sapientia, quod quàm sit nostris theologis consonum, planè intelligis, præsertim Origeni, viro qui nihil nesciret, quique vetustatis esset studiosissimus: cuius sententiam citans Theodoritus inquit, ὁ δὲ Ὠριγένης τὸ ἐν ἀρχῇ βούλεται αὐτὶ τοῦ ἐν σοφίᾳ, τουτέστι ἐν υἱῷ. Origenes inquit, illud in principio creauit, vult pro eo esse positum, quod est, in sapientia, hoc est in filio: quanquam sint, qui putent id in æditione Chaldaica esse cabalisticum. Quibus an fides adhibenda sit, nos in libro contra cabalistas explicuimus. Ausi etiam quidam sunt apud Græcos vertere in principio, ἐν κεφαλαίῳ, id est in capite: exponebántque hoc ἀθρόως id est simul, vt omnia simul condita dicerent. quos citat Basilius in Exameron.

Creauit.] Aduertendum hic, non esse omnino veram differentiam illam theologorũ, qua dicunt creare actionem esse diuinam, qua ex nihilo aliquid producatur: facere vero materiam præexigere, vt aliquid ex aliquo fiat. primo enim vbi nostra æditio habet creauit, Hebraice est ברא barà, quod omnem ferè actionem, & formationem significat. Septuaginta quoque verterunt ἐποίησεν, quod verbum nos semper facere interpretamur. Inferius quoque inueniemus, creauit Deus cete grandia, creauit hominem. patet autem tam eiusmodi animalia, quàm ipsum hominem ex aliquo facta fuisse, quæ tamen dicimus non facta, sed creata esse. Facere igitur atque creare, hoc proprie differunt, quòd facere generale est, tam animatorum, quàm eorum quæ anima careant: at creare proprie de his dici-
C tur quæ per propagationem gignuntur: vnde fit etiam procreare, quod ad prolem tantum refertur. creatur ergo ab homine homo, domus autẽ fit. Quia vero Deus non tam à nobis, quàm gentilibus pater mundi appellatur, propterea ab eo mundum genitum ac creatum dicimus. sic enim de hac re extat apud Platonem in Timæo, θεοὶ θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργὸς πατήρ τε ἔργων ἃ δι' ἐμοῦ γενόμενα, ἄλυτα ἐμοῦ γε ἐθέλοντος, id est, dij deorum, eæ res, quarum ipse pater, repertórque extiti, nõ possunt me nolente interire. Et ab autore grauissimo idem pronunciatur in libro de vniuersitate: idcirco singularem Deus hunc mundum atque vnigenam procreauit. Ecce ipse linguæ latinæ princeps, procreatum à Deo dicit hunc mundum. Tam igitur Septuaginta, quàm Hieronymus optime sunt interpretati: sed hoc Hieronymi clarius operationem illam diuinam explicat. Nam & Mercurius dicit Deum hũc mundum genuisse, ac procreasse. Sed aduerte, quia fortè & Mercurius & Plato & Marcus, idcirco genuisse Deum hunc mundum asserunt, quòd non solum animal, verũ etiam Deum mundum putarent: quod & à vera philosophia, & Christiana veritate maxime abhorret, nisi rectè eorum sententiam interpretemur. quòd autem magis ad veritatem sit Deum asserere mundum creasse, quàm fecisse, ex his compertum maxime est, quæ à Ioanne Grammatico in primo de generatione scribuntur, qui hoc modo eam rem explicat. καὶ ἐντεῦθεν τὴν αἰτίαν ἔχει, δι' ἣν ὁ φιλόσοφος Ἀριστοτέλης ποιητικὸν εἶναι λέγει τὸν θεὸν τῆς γενέσεως· εἰ γὰρ ποιεῖν ἐστὶ τὸ κατὰ ποιότητα μεταβάλλειν, ὁ δὲ θεὸς τῆς οὐσίας τοῦ παντὸς ἐστὶ δημιουργός, δῆλον

קדמין

In filio.

Mercurius Trismegistus.

Creare & facere quomodo differant.

Procreare.

Deus pater mundi dicitur.

Mundus procreatus à Deo.

ὅτι οὐκ ἂν κυρίως λεχθείη ποιεῖν τὸν κόσμον ἀλλὰ μᾶλλον δημιουργεῖν καὶ παράγειν. hoc est, atque hinc D ratio tibi aperta est, quamobrem Aristoteles non videtur fateri causam effectricem huius mundi esse Deum. nam si facere est secundū qualitatem immutare, Deúsque vniuersi opifex esse dicitur, non proprie dicetur hunc mundum fecisse, sed potius extruxisse, aut produxisse. Et paulo infra, διὰ τοῦτο ἄρα, οὐδαμοῦ φαίνεται τὸν θεὸν ποιητικὸν αἴτιον τοῦ κόσμου, ἐπειδὴ γὰρ τὸ ποιητικὸν, τοῦτο φησὶν εἶναι, τὸ διὰ ὁδοῦ τινος καὶ γενέσεως ἄγον εἰς τὸ εἶναι τὰ γινόμενα, ὁ δὲ θεὸς οὐ μὴν χρόνῳ ποιεῖ, οὐδὲ ἀτελῆ, διὰ τοῦτο, οὐ ποιητικὸν αὐτὸν φησὶν, ἀλλ' ἢ παραγωγὸν αὐτὸν δεῖ καλεῖν, id est, propter hoc igitur nusquam videtur Aristoteles protulisse effectricem mundi causam esse Deum: asserit enim facere nihil esse aliud, quàm via quadam, & per modum generandi, aliquid in lucem efferre. at Deus neque tempore operatur, neque sine subita perfectione. ex eo igitur negat eum mundum effecisse, sed magis dicendum esse eum produxisse. Hæc quæ citauimus ex Ioanne videntur cum nostris theologis conuenire. Athanasius tamen cùm in eos inueheretur, qui ex aliqua subiecta materia mundum à Deo effectum esse contenderent, eos refellit ea ratione: quia si vera hæc essent, Deus non factor, sed opifex, vel faber potius appellaretur, innuens proprie Deum appellari factorem, quòd ex nihilo omnia condiderit, eius verba hæc sunt contra Arrianos, εἰ ὁ θεὸς ἐξ ὕλης ἐργαζόμενος, καὶ συντιθεὶς, ἑλληνικὸν φρόνημα, καὶ τεχνίτης οὐ ποιητὴς ἂν κληθείη ὁ θεός.

Deus factor, nō opifex seu faber mundi.

אלהים *Deus.*] Hebraice אלהים nomen plurale ductum, ab אלה eloha eius singulari. Dubium itaque videtur, cur vocem verbi singularem, nomini plurali addiderit, vt diceret creauit elohim, ac si dixisset creauit dij, quod non solum hoc loco, sed toto etiam veteri testamento positum reperies. E Quidam Hebræorum dicunt, eum Hebraicæ linguæ morem esse, quē & Ismaëlitæ & Itali sequantur, vt principes atque optimates viros nomine plurium salutent, atque appellent: eadem ratione & sacram scripturam, Deum deos appellare: idque non solum in hac voce, sed aliis etiā diuinis nominibus, vt est Adonai, plurale enim est hoc, sicut & illud. quo loquendi more non modo erga Deum vti Hebræos, verum etiam ipsos homines. Nam quis herum suum vocans dicere posset adonai, id est heri mei: vt dicimus Italice vos fecistis, ad vnum tantum sermonem dirigentes: quod & in hac voce fit bahalim, id est, heri. multásque esse eiusmodi voces, quæ peculiarem aliquam personam, nomine plurali denotent. Atque hoc modo tuentur se Hebræi, quorum dicta si vera essent, frustra nos Christiani ab eo nomine testimonium peteremus, diuinā trinitatem ex veteri testamento afferere volentes. Scire itaque oportet, nos sæpenumero in torquendis sacris litteris, intolerabiliores esse, quod faciunt concionantes: vt enim multa sunt in veteri testamento, quæ ad Christum spectant, ita sunt pleraque, quæ ad illa tempora sint tantummodo referenda. Iudæi tamen quo suos errores tuerentur, veritatique tenebras offunderent, falsas multis in locis interpretationes excogitarunt. Igitur credere par est, in sacris litteris longe aliam esse diuinatum rerum, atque humanarum rationem, ita & alium habere sensum, quæ deū exprimant, quàm quæ hominem, résque humanas. Non est igitur, cur credamus, si qua loquendi consuetudine in rebus diuinis vtimur, eadémque vtamur in rebus humanis, subito consequi, vt eadem sint. inuenimus enim, id nequaquam verum esse, vt verbi causa in hac F eadem re de qua agimus. si quis enim dixerit, faciemus, scribemus, & tamen vnus sit qui loquatur, qua phrasi Græci atque Latini maxime delectantur, non consequitur, vt si eodem modo loquatur Deus, subito de vno tantum intelligendum sit, vt deus eo modo loquatur secum. Hebræi etenim illud, faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. Et illud rursum, venite & descendamus & confundamus, exponunt & ipsi vt nos. sed ipsi dicūt Deum Angelos alloqui, nos patrem ipsum filium. Itaque nomen elohim, significare S. trinitatem, multa possunt esse argumento. Principio enim, Elohim & Deum significat, & angelos, & præclaros viros, ac iudices, vt nos alibi dicturi sumus: nusquam vero eo nomine peculiarem angelum aut iudicem denotamus, sed multos simul. Cur ergo & cùm deum significat, non ad plures illud referamus? neque alia certe debet esse hic, atque ibi ratio. Præterea quòd aliquam pluralitatem cùm ad deum refertur, complectatur, illud quoque indicio est. adiungitur enim & verbis & nominibus pluralibus, vt Iosue. כי אלהים קדשים הוא id est, quia dij sancti est, id est quia deus sanctus est. capite quoque xxxv. inferius inuenimus כי שם נגלו אליו האלהים id est, quia ibi apparuerunt ei dij. capite quoque xx. כאשר התעו אתי אלהים id est, postquam abduxerunt me dij, quem locum nostra æditio interpretatur. Postquam eduxit me deus de domo patris mei. His atque aliis innumerabilibus coniecturis cognoscimus nomen illud non sine diuino quodam mysterio, per plurale efferri, præsertim cùm

Creauit dij.

אדני

אלהים *Trinitatem significare.*

Iosue 24.

Gen 35.

Gen.20.

id nulla

A id nulla necessitate fiat: inuenitur enim eius singulare eloha. cur itaque placet magis sacris litteris Deum elohim appellare, quàm eloha? nisi mysticè id fieret? plura de hac re referre supersedeo, quòd aliud agamus. Sunt enim etiam qui opinentur, idololatriæ errorem ex hoc potissimum nomine pullulasse, Deósque plures opinatas gentes fuisse, cùm tam hoc, quàm alia peruerse interpretarentur, vt diluuium Deucalionis, cui tot commenta gentiles affixerunt: cùm certe Deucalion, ipse Noach fuerit, vt nos aliquãdo probaturi sumus. Cur & Berosus Chaldęus de tempore illo scribens, dicit. Noach Deorum fuisse venerantissimũ? nisi quia fortè legerat historiam Hebraicam, & inuenit ibi traditum Elohim, id est Deos creasse mundum, & eosdem colere solitum Noach? quæ tamen ita referũtur à nobis, vt neque probemus, neque improbemus. Elohim vero & Deum & dominum vertere possumus, sicut promiscue id nomen Septuaginta & Hieronymus interpretantur. Neque hoc ostendit, hanc æditionem non esse Hieronymi, vt conatur Paulus episcopus Forosempronensis probare. siquidem & nomen Tetragrammaton Septuaginta interpretantur κύριον, id est dominum, quos & Hieronymus sequitur.

Deus cur potius Elohim, quam Eloha.

Elohim vox, idololatriæ causa fuit.

Idem fuit Deucalion qui et Noach.

יהוה κύριος.

Terra autem erat inanis & vacua.] Hebraice quoque duo nomina ponuntur, quæ idem pollent תהו ובהו tohu vauohu, id est, inane & vacuum, Quanquam igitur nomina diuersa sint, res tamen eadem est. Colligitur autem ex omnibus locis, vbi ea nomina reperiuntur, ea significare modo inanitem, ipsúmque nihil: modo vastitatem, ac ruinam, & quasi deformitatem. Ideo Septuaginta verterunt, ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος, id est, inuisibilis & incom-
B posita eius rei deformitatem atque vanitatem optime exprimentes. Respexerunt autem, vt puto, ad Chaos ab antiquis celebrarum, cuius corpus ex confusis elementis erat conflatum, quæ res faciebat, vt & inuisibile esset, propterea quòd ignis in aliis elementis delitescebat, & incompositum ob eandem causam. Quid enim differt id quod de Chao ab Ouidio refertur, & quod à Septuaginta hic de ipsa terra? cùm ille rudem indigestámque molem ipsum appellet, hi vero incompositam? de ipso Chao ergo senserunt hic Septuaginta: quanquam mihi non satis compertum sit, an idem sit terra inanis & vacua in sacris litteris, & Chaos apud gentes. Nam si Chaos elementorum confusio est, constat certè ante mundum conditum aliquid extitisse, quod sacris scripturis aduersatur. Plato enim deum in condendo mundo, nihil aliud vult fecisse, quàm confusa elementa in ordinem redegisse, cuius sententiam explicans Tullius, inquit: Hæc nimirum gignendi mundi causa iustissima: nam cùm constituisset Deus bonis omnibus explere mundum, mali nihil admiscere, quoad natura pateretur, quicquid erat, quod in cernendi sensum caderet, id sibi assumpsit, non tranquillum & quietum, sed immoderate agitatum & fluctuans, ídque ex inordinato ad ordinem reduxit, hæc ille. Si itaque terra inanis & vacua Chaos est, fuit ergo aliquid ante mundum conditum, atque ita cum gentibus sentimus. Optimum igitur fuerit quid nos de ipso Chao sentiamus, exponere: neque enim diuersa est antiquorum opinio à sacris litteris, ex hoc enim Genesis loco sumptum est Chaos. Audeamus igitur, sicut facit & Plato, nominis etymologiam explicare, quæ fortè si non vera, proxima saltem vero erit. Sciendum igitur
C omnes ferè antiquissimarum gentium theologorum opiniones ex sacris litteris acceptas esse, quanquam illi eas vel propter diuersitatem linguarum, vel diuturnitatem temporum longe immutarint, vt quod de diluuio modo dictum est, & quod de Gigantibus traditur: cùm hi & tempestate Noach, & paulopost fuerint, neque hi alij ab his qui ibi tradũtur sint. sed de hoc alibi. Chaos itaque ex sacris litteris est acceptum, quę vt omnium sunt antiquissimæ, ita ab omnibus illo primo tempore cognitæ. Quidquid enim de mundo conditó, de creatione Adam, de Gigantibus, & de his quæ post Noach successere, accidisse narratur, necesse est per singulas ætates ab vsque Adam commemorata fuisse. Moyses quoque non tam quæ ex ore diuino excipiebat, scripsit, quàm quæ ferebãtur passim ea tempestate. Ideo & Mercurius qui proximus illis temporibus fuit, maxime Moysi consentanea scripsit. Erat ergo apud vetustissimos homines opinio, fuisse ante mundum conditum, æternam quandam priuationem, æternas tenebras, sempiternámque caliginem, è qua mundum Deus effecisset, id est quatuor elementa, cùm in mundo nihil sit aliud, & quoniam in illa æterna priuatione omnia indigesta ac permista delitescebant, propterea appellara est ἀταξία, id est, inordinatio: quod postea non ita probe intelligentes posteri theologi, crediderunt hãc priuationem fuisse iam existentium elementorum confusionem, id est, Chaos. Sed profecto hæc vera fuit apud vetustissimos de Chao sententia. Chaos itaque est sempiterna illa ante creationem mundi priuatio, sempiternum illud nihil, densissimæ non existẽtium rerũ

Chaos.

Terra inanis & vacua, et Chaos, an idem sint.

Mercurius Mosi cõsentaneus.

Chaos quid. et vnde dictum.

Tenebræ quid. tenebræ: neque enim hic tenebras appello, quę luci opponuntur, sed ipsum non esse. Quod D itaque in sacris litteris nuncupatur thou & bou, ab aliis gentibus vocatur Chaos. Quod nomen cùm Græcam etymologiam non admittat, putamus ab Hebraico sumptum esse, vt pleraque etiam alia inde sumpta sunt. Mensura enim nomen est Hebraicum, saccus quoque, similiter quod dicimus vado, illi dempta vna syllaba, va, vel ba, quo & lingua Italica *Vocabula ab Hebræis sumpta.* vtitur. Et rachamare Hebraicum est, infinitáque sunt alia, quæ piget referre. Itaque cùm ab vna lingua in alterá transeunt nomina, maxime solent immutari. Littera igitur th apud Hebræos, & ch maximam habent in scriptione affinitatem. Prima enim sic ת, altera sic ח, scribitur. Quod itaque erat in sacris litteris, & apud Hebræos thou, gentes per linguæ diuersitatem, chou appellauere. Facilísque est à chou ad Chaos transitus, maxime in desinētia Græca, in qua omnia ferè Hebraica nomina siue in u, siue in i desinant, in os mutantur. Quod autem dictum est de thou, idem dicendum etiam de bou, vna tantum littera commutata. *Aristot. error.* Quare fortasse non sentit recte Aristoteles, qui Chaos ἀπὸ τῆς χώρας dici putauit, quasi veteres illi Chaos putassent esse omnium rerum receptaculum, quod plurimum abest à vero. *Procli.* Minus quoque Proclus, qui putat Orpheum per Chaos, materiam primam intellexisse, vt est illorum hominum mos, omnia in sua dogmata torquere, etiam quæ sint fabulosissima. Itaque quod Hesiodus de Chao refert:

Ἤτοι μὲν πρώτιστα χάος γένετ᾽, αὐτὰρ ἔπειτα.
Γαῖ᾽ εὐρύστερνος πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί. id est,
Extitit ante Chaos, post hæc latissima tellus,
Quam super innixum pondus rerum incubat omne.

Idem est cum eo, quod hic in Genesi traditur: Terra erat thou, & bou: id est, terra erat nihil. Tam enim Hesiodus, quàm sacræ litteræ per terram totum intelligunt mundum, eo quòd ei sunt admista, & annexa reliqua elemēta. Ille igitur dicit ante terram fuisse Chaos, id est, nihil. Genesis autem, terram fuisse nihil, est enim phrasis Hebraica, antequam enim terra effecta fuisset, erat ipsum nihil. His consentanea etiam sunt quæ a Mercurio de eadem re traduntur, qui in suo Pimandro sic inquit. ἦν σκότος ἄπειρον ἐν ἀβύσσῳ, καὶ ὕδωρ καὶ πνεῦμα λεπτὸν νοερὸν δυνάμει θείᾳ, ὄντα ἐν χάει. Erant inquit tenebræ infinitæ in abysso, & aqua & spiritus tenuis intelligibilis, quæ diuina virtute erant in ipso Chao. Tenebras itaque appellat sempiternum illud nihil. Quod autem dicit eas fuisse in abysso, idem est quod & sacræ recensent litteræ, & tenebræ erant super faciem abyssi. tantum in phrasi, & loquendi *Tenebræ, abyssus, chaos Mercurio idem.* modo differunt. Idem vero est apud Mercurium tenebræ, abyssus, & Chaos, quod & in sacris litteris thou & bou, & tenebræ & abyssus. Sicut ergo diximus terram, id est, mundum fuisse thou & bou, id est nihil: sic postea repetimus idem explicare magis volentes, dicimusque tenebras fuisse in abysso. Per abyssum enim hic nihil aliud intelligitur, quàm profunditas illa tenebrarum, non existentium rerum, & quasi æterna nocte sepultarum. Nox igitur illa æterna tam à Mose, quam à Mercurio abyssus nūcupatur. Quod autem tam Moses, quàm Mercurius addunt aquas, idem est: per has enim intelligimus ipsam iam memoratam abyssum. Neque enim nos turbare debet, quòd varie loquantur, idémque per varia F nomina significent: ea enim theologorum est loquendi consuetudo. Per tenebras ergo, abyssum, aquam & thou & Chaos idem significant. Addit postea Mercurius nihil à Mose dissentiens, Et spiritus tenuis & intelligens, existens in Chao: nimirum spiritus sanctus, qui per æternam illam priuationem ferebatur, diuinitatéque sua fruebatur: nihil enim ope indigebat aliena, vt esset. Ab infinita igitur æternitate fuerunt tenebræ illæ: fuit & Deus, cuius spiritus per vastam illam æternitatem agitabatur, ac viuebat. Idcirco addit Mercurius, quæ diuina virtute erant in ipso Chao. Quis enim non intelligit diuinitatem ipsam cum illa priuatione semper extitisse? quanquam hoc non sit aliud, ac si diceremus: Deus semper *Chaos, Thou, Bou, Nihil, idē significant.* fuit, cùm nihil aliud esset. Chaos itaque, & thou, & bou, & nihil, idem sunt. Propterea Aquila, secundus post Septuaginta, interpres, thou & bou, vertit κένωμα καὶ οὐθὲν, vanitas & nihil. Symmachus autem ἀργὸν καὶ ἀδιάκριτον, ociosum, & indigestum, id est inanitatis & priuationis confusio. Theodotion autem κενὸν καὶ οὐθὲν, hoc est inane ac nihil: cum quibus sentit *Græcorū et Hebræorū de Chao opinio.* & Chaldaica æditio, quæ & ipsa habet. וארעא הות צדיא וריקניא hoc est, & terra erat deformata & inanis. Neque me præterit permultos esse tum Græcos, tum Hebræos, qui ea omnia, quæ diximus, aliter interpretentur: vt primum dicant cælum, ac terram facta esse, terram vero ideo fuisse obscuram & informem, quòd aquis tegeretur, quarum tanta esset magni- *Abyssus.* tudo, vt supra sydera etiam pertingerent, meritóque eas, abyssum appellatas esse. Abyssus enim

A enim profunditas est aquarum, super quam abyssum erant diffusæ tenebræ, cùm lux adhuc effecta non fuisset. Spiritus autem domini: id est, ventus quo illæ aquæ agitabantur, vel certe spiritus sanctus, qui futuram distinctionem meditabatur: Totam autem illam aquarum & terræ congeriem, Chaos antiquos appellasse. Certum quoque esse etiam diuinarum scripturarum testimonio aquas supra cælos adhuc esse, inter quas, & has nostras, positum sit firmamentum. Quam interpretationem tametsi non improbo, verior tamen mihi videtur, & cum antiquitate magis sentiens, quam ipsi attulimus. Quod autem quidam Hebræi thou & bou, ad materiam primam referunt, vt thou sit ipsa priuatio materiæ, bou desiderium eius, & aptitudo ad formas, non tam est Mosaicum, quàm Peripateticum. Hebræi siquidem eadem qua & nos consuetudine corrupti sunt, vt sacras litteras ad placita Aristotelis, atque Auerrois voluerint torquere. Infinitáque huiusmodi extant apud eos deliramenta. Neque vllus prope apud illos liber inuenitur, quin sit & placitis & vocabulis philosophorum corruptus. Iámque apud eos inuenitur hæcceitas, quidditas, relatio, & id genus. Nulla itaque ratione credendum est, quod de materia prima commēti hic sunt. Hyle enim, id est, prima materia, inuentum est philosophorum, quam ne somniauit quidem Moses, vt attestatur Origenes, & Eusebius. de qua re nos alibi copiosius. Qui ergo thou & bou, materiam primam interpretantur, cùm toto cælo, vt aiunt, à sacris scripturis dissentiant: audiant quid Ioannes industrius, vir non tam optimus Christianus, quàm sapientissimus philosophus, contra Proclum, qui per ataxiam & Chaos putauit Platonem materiam pri-
B mam credidisse, vociferetur. ὥστε μῦθος ψευδὴς ἡ περὶ τῆς ἀσωμάτου τε καὶ ἀμόρφου ὕλης ὑπόθεσις ἀποδέδεικται, κἂν μύριοι Πλάτωνες καὶ λοιπὸς τῶν ἀρχαίων κατάλογος τὴν περὶ αὐτῆς εἰσηγήσαντο δόξαν. id est, Quapropter fabula commentitia esse demonstrata est, incorporeæ & informis materiæ cui innituntur autoritas, etiam si sexcenti Platones, reliquusque antiquorum catalogus huius opinionem inuexerint. Hæc in medium attulimus, quia plerique ex nostris etiam præstantissimi viri fidem Hebræis adhibere voluerunt, qui vt in reliquis omni laude superiores sunt, ita in hoc, meo iudicio, non sunt admittendi.

Spiritus Domini, quid.
Chaos.
Hyle, philosophorū inuentum.

Super faciem abyssi.] Facies dimitti poterat, sicut omittitur à Septuaginta, qui hunc locum vertunt, καὶ σκότος ἐπέκειτο ἐπάνω τῆς ἀβύσσου. hoc est, & tenebræ incumbebant super abyssum. Et quemadmodum ipse noster interpretes omisit ibi Spiritus domini ferebatur super aquas. Hebraicè enim dicitur super facies aquarum. Solent ergo Hebræi his aduerbiis contra & super vt plurimum adiungere faciem, dicentes contra faciem deserti, contra faciem firmamenti, & super faciem terræ, contra faciem terræ. In nostra itaque & Græca lingua facies taceri debet, nequid aliud sinistrum suspicari contingat: super abyssum, super firmamentum dicentes: nam neque aliud Hebraice significat.

Contra faciem, Super faciem, hebraismus.

Spiritus Domini ferebatur.] Spiritus Hebraice: רוח éstque ambiguum & ad ventum, & ad spiritum sanctum, reliquósque spiritus, vt ait Basilius contra Eunomium. πνεῦμα λέγεται καὶ ἀνθρώπου, ὡς τὸ ἀφαιρεῖς τὸ πνεῦμα αὐτῶν καὶ ἐκλείψουσι. πνεῦμα καὶ τὸ τοῦ θεοῦ ὡς τὸ οὐ μὴ καταμείνῃ πνεῦμά μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις. καὶ τὸ ἀνεμιαῖον, ὡς τὸ πνεύσει πνεῦμα αὐτοῦ καὶ ῥυήσεται ὕδα-
C τα. καὶ ἕτερα πολλὰ εὕροι τις ἄν, hoc est: Spiritus etiam hominis est, vt illud: Auferes spiritum eorum, & deficient. Diuinus etiam est spiritus, vt illud Non parmaneat spiritus meus in hominibus his. Ventus etiam dicitur spiritus, quale illud est: Flabit spiritus eius, & fluēt aquæ: multósque alios quis inuenire poterit. Sed quia hic additur domini, constantissime asseuerandum videtur, de spiritu sancto hic loqui Mosen. Vtrunque testatur & diuus Basilius sic scribens, εἴτε τοῦτο λέγει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀέρος τὴν χύσιν, δέξαι τὰ μέρη τοῦ κόσμου συναριθμοῦντά σοι τὸν συγγραφέα. εἴτε καὶ ὃ μᾶλλον ἀληθέστερόν ἐστι, καὶ τοῖς πρὸ ἡμῶν ἐγκριθὲν, πνεῦμα θεοῦ, τὸ ἅγιον εἴρηται. id est, Si hunc dicat spiritum, aëris videlicet diffusionem, cognoscere totius mundi partes connumerantem tibi scriptorem. aut certe, quod etiam verius est, & à nostris maioribus comprobatum, spiritus Dei, hic spiritus sanctus appellatur. Variant & nostri, alij ventum, alij spiritum sanctum hunc esse asserentes. Hebræorum ferè omnes interpretes, de vento hic dici volunt. Præsertim Auen Ezra, qui hoc loco hæc refert מאד הרוח אל השם בעבור הוא שלוח ברצון השם ליבש המים, hoc est, Ideo additum est ventus domini, quia diuina voluntate missus fuerat, vt exsiccaret aquas. Theodoritus constanter affirmat, de vento hic esse sentiendum: habita enim mentione de aqua, de terra, de cælo, atque igne, congruum quoque fuerat vt de aëre aliquid referret: soluit etiam quod huic sententiæ aduersari videretur, sic: εἰ δέ τις τοῦτον οὐ προσίεται τὸν λόγον, ἐπειδὴ γέγραπται πνεῦμα θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος. ἀκουέτω τοῦ μακαρίου Δαβὶδ λέγοντος περὶ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων. πνεύσει τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ῥυήσεται τὰ ὕδατα.

Spiritus multiplex.
Gen 6
Psal. 147.
Spiritus, ventus.
Theodoritus spiritū, ventum affirmat.

ὅτι δὲ τὸν ἄνεμον αὐτὸς ἐκέλευσεν, δῆλόν ἐστι κἂν μὴ λέγω. εὔρου γὰρ, ἢ νότου πνέοντος, τὸ πεπηγὸς ὕδωρ D
διαλύεσθαι πέφυκεν, id est, quod si quis hanc rationem non admittat, eo quòd scriptum sit,
Psal. 147. spiritus domini ferebatur super aquas, audiat beatum Dauid dicentem de vniuersorum Deo: Flabit spiritus eius, & fluent aquæ. Clarúmque est de vento eum loqui, nulla explicatione etiam adhibita. Nam Euro aut Noto spirante, diffluere solet aqua, quæ concreuisset. Hanc sententiam adiuuat æditio Chaldaica, quæ hoc loco habet: ורוחא דיי מנשבא id est, & spiritus domini flabat super faciem aquarum. Cùm vero supra duplicem interpretationem posuerimus, cùm de Chao loqueremur, si primam admittere voluerimus, necesse est de spiritu sancto proculdubio hic sentiamus, nihil enim erat neque aquæ, neque ventus in ipso Chao. Quod si ad secundam declinauerimus, possumus vtrunque spiritum intelligere, tam Dei, quàm ipsum ventum. Primum vt interpretemur vt in ecclesia canitur de spiritu sancto: Tu super aquas foturus eas ferebaris. sin vero ad ventum respexerimus, exponemus sicut modo Auen Ezra: Spiritus ergo sanctus disponebat aquas, & terram ad partum, meditabatúrque futuram creationem: ventus autem agitabat, & siccabat aquas, quòd vero ventus spiritus ille esset, multa quoque indicio sunt. Dicetur enim paulo inferiùs, cùm diluuium totum alluisset orbem, ventum adeo immissum esse
Mare rubrũ vento exsiccatũ. quo aquæ in vapores verterentur. In Exodo quoque per ventum à Deo excitatum, mare rubrum siccatum est. Mercurius tamen vetustissimus theologus, qui proximus temporibus Mosis extitit, de spiritu sancto sentit, appellauit enim eum πνεῦμα λεπτὸν, καὶ νοερὸν, spiritum exiguum & intelligentem, & in libro vetustissimo apud Hebræos qui inscribitur E
Berescit Raba, id est maximus Genesis, scribitur hunc esse spiritum Messiæ, scilicet spiritum sanctum: nihil itaque prohibet quin de vtroque spiritu sentiamus.

Ferebatur.] Septuaginta sequitur, qui & ipsi verterunt, ἐπεφέρετο, superferebatur. Sed alibi secundum Hebræos exponit. Hebraice enim est מרחפת, participium à verbo רחף
Rachaph, incubatio, agitatio. Rachaph: quæ vox, vt ex omnibus aliis scripturæ locis colligitur, tum incubationem, tum agitationem significat: vt est illud Psal. cantici Mosis: Sicut Aquila prouocans ad volatum pullos suos, & super eos volitans: Hebraicè על־גוזליו ירחף vbi est præsens verbum. Volitans autem interpretantur Hebræi desuper incumbens concussionem autem, aut agitationem, vt illud Hieremiæ cap. xxiij. רחפו כל־עצמותי, id est, concussa sunt omnia ossa mea. Innuit igitur hic Moses illam venti agitationem, ac frequentem commotionem, quam efficit in aquis ventus. Neque ignorarunt sanctissimi patres Græci, id quod de hac voce ab Hebræis traditur: dicunt enim Hebræi præsentem vocem, proprie incubationem auium super oua significare. Basilius ergo sic: τὸ οὖν ἐπεφέρετο, ἐξηγοῦνται, ἀντὶ τοῦ συνέθαλπε, καὶ ἐζωογόνει τὴν τῶν ὑδάτων φύσιν, κατὰ τὴν εἰκόνα ἐπωαζούσης ὄρνιθος, καὶ ζωτικήν τινα δύναμιν ἐνιείσης τοῖς ὑποθαλπομένοις, id est: Superferebatur igitur exponunt pro eo quod est, confouebat, & viuificabat aquarum naturam, quemadmodum solet auis ouis incubare, & vitalem quandam vim eis infundere. Hæc sibi à quodam Syro relata dicit, quorum lingua similis Hebraicæ est. Diodorus autem & ipse optime idem explicans, inquit: βούλεται ἡ ἑβραϊκὴ λέξις, ἡ τοῦ ἐπεφέρετο, σημαίνειν, ὅτι καθάπερ ὄρνις ὠὰ θάλπει ταῖς πτέρυξιν, ἁπλῶς ἐφαπτομένη, εἰς τὸ ζωο- F
γονεῖν οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα ἐπεφέρετο τοῖς ὕδασι ζωοθαλποῦν, id est, Innuit hæc dictio superferebatur, apud Hebræos, quod quemadmodum auis, oua confouet alis, vt ea quasi animet: sic spiritus superferebatur aquis, vt eas procreabiles efficeret. Quod si ventum, spiritum sanctum interpretari voluerimus, dicemus, vt supra exposuimus, spiritum sanctum per æternitatem illam, vel per aquas ipsas semper fluitasse, vt ad partum eas disponeret. Septuaginta videntur certissime hic de spiritu sancto sentire, neque enim de vento dixissent, superferebatur: cùm quibus etiam videtur sentire Hieronymus. Vtcunque vero sit, neque enim hoc, aut illud repudiandum: verbum certe Hebraicum, motum & agitationem sonat: sicut & interpres vocabulorum apud Hebræos exponit, qui de ea voce sic ait. ופי׳ רחישה נדנוד ותנועה, id est Significatio eius est, commotio, atque agitatio.

Fiat lux.] Vbicunque noster Hieronymus vertit fiat, & Septuaginta γενηθήτω, Hebraice est, יהי id est, sit. Quanquam id minimi momenti sit, sed nos annotauimus, vt ne
Esse et fieri quandoque idem. minima quidem prætergrederemur: & vt eos rideremus, qui carpunt hoc loco æditionem Hieronymi, quòd verterit fiat, quod esset interpretandum sit. Hinc Latinas qui-
Lux. Lumen. φῶς. dem litteras tenere videntur: quandoquidem esse & fieri sæpe idem apud nos significet, sicut apud Græcos γενέσθαι? Nihil vero refert quòd Septuaginta verterint pro luce φῶς, id est lumen: neque enim in sacris litteris est distinctio illa philosophorum, lucis atque luminis:

A luminis: quòd lux quasi mater luminis & procreatrix sit, lumen vero, id quod ab ea efficitur: de qua re & Albertus, non semper malus autor, scribit: lumen irradiationem esse defluentem à substantia lucis: lucem vero, fontalem substantiam, quod idem & Lynconiensis super Dionysium docet. Hebraicum certe verbum, vtrunque exprimit. אור, id est lux, aut lumen. *אור*

Dies vnus.] Sic est Hebraice, יום אחד, id est. Dies vnus. Apud Hebræos autem vnus etiam ordinis est. Primus ergo, vnus in ea lingua dicitur, atque ita hoc loco etiam est intelligendum. Quod loquendi genus etiam in euangeliis reperitur, quorum phrasis tota Hebraica est: Vna enim sabbati, sicut & Theophylactus exponit, primam sabbati sonat, id est primam hebdomadæ: & vna mensis, primam diem mensis. Sed Chrysostomus, vnam diem idcirco hic dictam putat, quia & diem, & noctem simul complecteretur. Vna igitur dies, id est nox simul, atque dies. At vero Hippolytus, puto quod Hebraicam loquendi consuetudinem ignoraret, asserit constanter, vnam, non primam diem, fuisse dicendum: apud quem sic extat: ἔδει μὴ πρώτην λέγειν, ἀλλὰ μίαν. ἵνα διὰ τοῦ μίαν εἰπεῖν, ταύτην δείξῃ κυκλουμένην, καὶ ἑβδομάδα διατελοῦσαν, μίαν δὲ ὑπάρχουσαν. hoc est, non primam, sed vnam dicere, erat necesse, vt vnam dicendo, ostenderet eam circunductam, & hebdomadam perfecisse, vna cùm esset. Innuit ergo vnam fuisse dicendum, vt in vna die, tota hebdomas appareret expressa. Sed certè vt dixi, locutio Hebraica est.

Vnus, pro primus. *Vna sabbati.* *Vna dies.*

B *Firmamentum.*] Nos in hac voce, Septuaginta sequimur, qui & ipsi hoc loco verterunt στερέωμα, firmamentum: sed vox Hebraica רקיע Rachia, extensionem sonat, aut id quod extenditur, ac diffunditur, vt vela, ac cortinæ. ducitur autem à verbo רקע, id est extendit, vt Exodi capite trigesimonono, וירקעו את פחי הזהב id est: Extendent laminas aureas. Sciendum itaque est diuinas scripturas ita loqui solitas, vt cùm elementa diffusa sint, ac longissime porrecta, dicant Deum ea effudisse, atque porrexisse, ideo Esaias capite xlij. רקע הארץ וצאצאיה, id est: Qui extendit terram, & germina eius. Et eiusdem cap. quadragesimo quarto, רוקע הארץ מאתי, id est: Quis porrexit terram præter me? De quibus nos suis locis dicemus, præsertim in Ezechiele, vbi huius vocis creberrima fit repetitio. Tota itaque cæli porrectio, ac quasi effusio Hebraice appellatur Rachia: neque proprie firmamentum ea vox sonat. Quare dubium fit cur tam dissimili voce verbum Hebraicum reddiderint Septuaginta, & post eos Hieronymus. Præsertim cùm eius vocis inuentores, ipsi videantur fuisse: neque enim apud gentes vsquam inueniemus cælum appellari στερέωμα, id est, firmamentum. Quæ nos de hac re cognita habeamus, in medium afferemus. Igitur Septuaginta cælum στερέωμα nuncuparunt, aut eius soliditatem atque duriciem innuere cupientes, vel stabilitatem, quam in suo situ accepit à Deo. Quod non solum cælo tribuunt ipsi interpretes, verum etiam terræ, vt Psalmo nonagesimo secundo, ἐστερέωσεν οἰκουμένην, ἥ τις οὐ σαλευθήσεται, id est, firmauit orbem terræ, qui non commouebitur. Apud Esaiam: στερεώσας τὸν οὐρανὸν, ὡσεὶ χαλκόν. Eandem etiam

Firmamenti στερέωμα Rachia.

Cur cælum firmamentũ dicatur.

C firmitatem atque stabilitatem plerisque aliis vendicarunt. Vt igitur terram à Deo stabilitam esse dixerunt, idem fortasse sentiunt & de cælo, cùm soliditatem aut firmamentum ipsum appellant. Nam & illud quod erat Hebraice psal. trigesimo secundo, בדבר יהוה השמים נעשו hoc est, Verbo domini, cæli facti sunt: ipsi verterunt ἐστερεώθησαν, id est firmati sunt. Hebræi ergo ad porrectionem ac diffusionem respexerunt, Septuaginta ad stabilitatem. Est ergo cælum porrectum ac firmatum, sicut & terra. Vel certè quod est melius, firmamentum appellarunt, vt eius duritiem ac soliditatem innuerent. Nam & Homerus sæpe in suis rapsodiis appellat, χάλκεον οὐρανὸν, id est, æreum cælum, id est, solidissimum, & χαλκοβατὲς δῶμα, id est, æneas domos, aut ære stratas. Quandoque σιδήρεον οὐρανὸν, id est, ferreum. Quod sentit etiam Theodoritus, qui cælum ex aquis conflatum esse vult, atque ex his durissime coaluisse, sic enim inquit. ἐπειδὴ γὰρ, ἐκ τῆς ῥοώδους τῶν ὑδάτων οὐσίας συνέστη, καὶ ἡ ῥυτὴ φύσις στεγανωτάτη γέγονεν, καὶ στερεμνιος, προσηγορεύθη στερέωμα. Quoniam inquit, cælum ex fluxa aquarum natura constitit, & quæ prius liquabilis esset natura, solidissima est effecta, ea de causa, firmamentum est appellatum. Gennadius autem & ipse sanctissimus, στερέωμα μὲν, ὡς ἐκ τῆς δημιουργίας, προσείρηκεν, αὐτὸν, ὅτι ἐξ ὑγρᾶς τε, καὶ ῥευστῆς φύσεως τῶν ὑδάτων, καὶ εὐδιαλύτου, στερρὰν καὶ ἀδιάπτωτον τὴν πῆξιν ἐδέξατο, id est, Firmamentum inquit ex ipsius rei opificio, ipsum

Cælum ex aquis cõflatũ sentit Theodoritus.

appellauit, eo quòd cùm prius lenta, fluxa, solubilisque natura esset, solidam & minimè D mobilem constipationem accepit. Idem sentit Basilius. Plato quoque in legibus Astrologiam versari dicit circa στερεὰς φορὰς, id est, solidi motum: per solidum cælum intelligens. Cumque pleraque alia sint solida, vnum cælum, solidum κατ' ἐξοχὴν vocatur. Quanquam forrasse sit dicendum, quòd duo solida sint, vnum quiescens, alterum semper agitatum. Propterea & apud Theonem στερεομετρία vocatur; quæ circa cælestia corpora versatur. quanquam etiam sit alia στερεομετρία. Inuenimus etiam apud Platonicos cælum firmamentum vocari, sicut inuenitur apud Damascium, τὴν στερεωμάτων σειρὰ, ἐμπύρειον, αἰθέρειον, ὑλαῖον. Hoc est firmamentorum catena. Empyreum enim est firmamentum, est ætherium, est materiale. Quæ ex Chaldaicis Zoroastreorum oraculis sumpta sunt, sic enim Psellus: ἑπτὰ φασὶ σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύρειον ἕνα καὶ πρῶτον, καὶ τρεῖς μετ' αὐτὸν αἰθερίους, ἔπειτα τρεῖς ὑλαίους, ὧν ἔσχατος χθόνιος εἴρηται, καὶ μισοφαὴς, ὅς τις ἐστὶ ὁ ὑπὸ σελήνην τόπος. Septem, inquit, corporeos asserunt mundos, empyrium vnum & primum, id est igneum, & tres post ipsum, ætherios: deinde tres alios materiales, quorum extremus terrestris, & semilucidus vocatus est, qui sublunaris locus est Sententia quoque extat apud eos de summo & omnipotenti Deo, quod ἑπτὰ ἐξόγκωσεν στερεώματα κόσμου id est, Septem conglobauit firmamenta mundi. Extat quoque apud Syrianum τὰ ἄυλα στερεώματα ὑμνούμενα, materia carentia firmamenta, laudantur in sacris. Quanquam hi omnes videntur id nomen à nobis accepisse, sicut pleraque alia apud eos furra deprendimus, de qua re nos fusius in nostris libris contra Theologiam Platonicorum. Hæc itaque ratio est, cur primi Septuaginta in sacris scripturis vocarint E cælum firmamentum, cùm Hebraicè appellaretur Rachia, id est, porrectio, ac dilatatio. Cælum quoque etiam solidum, videtur Aristoteles sentire, primo enim Meteororum, scribit à corporis solidi motu, scindi aërem, per corpus solidum: solem intelligens, cuius sententiam explicans Alexander, sic inquit: διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν, μάλιστα μὲν ἡ τοῦ στερεοῦ κίνησις διακρίνει αὐτὸν, ἔοικε καὶ τὸ τοῦ ἡλίου σῶμα, καὶ τὸ τῶν ἄστρων, στερεὸν λέγειν καὶ διαφανές, id est, cùm dixerit Aristoteles corporis solidi motum maximè discindere aërem, videtur asserere, & solis, & reliquorum astrorum corpus esse solidum, & perspicuum.

Cælū solidū dicitur per excellentiam. Στερεωμετρία.

Chaldæi 7. mundos asserunt.

Cur Deus non benedixerit secundæ diei.

Binarius numerus cur infaustus.

ADVERTENDVM quod secunda die, non dicitur: Et vidit Deus quod esset bonum, & neque in textu Hebraico, neque in nostra æditione habetur, sed in æditione Septuaginta additum est ex errore: non ab ipsis quidem, sed quod ex vno loco facile in alium aliquid transportetur, si qua similitudo arriserit. Annotauit ergo hoc Hieronymus in Iouiniano, non dici de secunda die, bonum Deo visum esse, quia numerus binarius infaustus sit, à quo vnitas primum discerpatur. quòd causa corruptionis est, quod pulcherrime explicatur à Platonicis, maxime Damascio, viro in ea familia excellentissimo. Rabi vero Salomon, aliam huius rei affert rationem, cuius verba subscribenda sunt, sic enim inquit: ומפני מה לא נאמר כי טוב בשני לפי שלא נגמרה מלאכת המים עד יום השלישי ודבר שלא נגמר אינו במלואו וטובו. hoc est, at quamobrem non dicitur de secundæ diei opere: Et vidit quod esset bonum, quia nondum erat opus aquarum, nisi tertia die perfectum: quamobrem negauit esse bonum, eo F quod erat imperfectum. Nicolaus de Lyra, nesciens fortasse de binario esse Hieronymi sententiam, eam verbo fœdissimo reprobauit, sed eius confutatio ridicula est, itaque iure carpitur à Burgensi.

Producat terra.] Hebraice verbum est ab herba ductum תדשא thadse, id est, herbificet, si dicere liceret: à dese דשא id est herba. Perinde si dixisset, Herbificet terra herbam. Sed quia non erat satis Latinum, propterea alio modo idem Latine expressit. quanquam Rabi Salomon, aliud vult esse דשא, aliud עשב. primum enim significare dicit vniuersam herbarum viriditatem, qua terra vestiatur, secundum ipsas herbas. sed quis non videt hæc adeo esse inter se similia, vt facile confundantur? Illud quoque inferius, faciens semen, Hebraice est, מזריע זרע seminificans semen. & inferius producat terra, Hebraice est תוצא, id est, faciat exire, quæ & alia infinita, prudentissime noster Hieronymus, Latinæ phrasi accommodauit: quod & Septuaginta fecerunt in lingua Græca: quanquam hi sint longe in fingendis, ac notandis nominibus, nobis feliciores, propterea Hebraico sæpe accedunt propius, quàm nos.

דשא עשב

Erunt in signa & tempora.] Tempus hic non id est, quod à philosophis mensura motus vocatur, & de quo Plato, μετ' οὐρανοῦ χρόνος ὁ χρόνος, ἵν' ἅμα γεννηθέντες ἅμα λυθῶσιν, ἄν ποτε λύσις αὐτῶν γίγνηται, hoc est, vna cum cælo conditum est tempus, vt quia simul effecta sunt, simul & dissoluan-

Tempus quid.

A dissoluantur, si qua eorum futura sit vnquam dissolutio. De hoc enim tempore intellexit inferius cùm dixit, erunt in dies & annos: sed hic tempora vocantur, dies stati, ac solennes, quos Hebræi à contestatione atque admonitione מועדים appellant à verbo עוד id est, testatus est: quarum dierum frequentissima est mentio in sacris litteris, earum itaque Sol & Luna indices sunt, ad solis enim ac lunæ cursum, huiusmodi dies celebrantur, ac repetuntur. Primum itaque tempus Hebraice vocatur עת her, secundum מועד mohad. Septuaginta quoque, non verterunt hic χρόνους, quod tempus ipsum est, sed καιρούς, quæ est bene gerendarum rerum occasio, & vt ait Plato ἄνθος τοῦ χρόνου, id est, flos temporis, quòd sit selectissimum, atque maxime opportunum tempus. Hoc dictum sit quo proprietatem Hebraicam explicaremus, cuius ignoratio fecit, vt plerique tam Græcorum quàm Latinorum, hunc locum, aliter quàm fas esset, interpretati sint. Quorum summa solertia non propterea, non est mirifice in cæteris commendanda.

Dies stati ac solennes Hebræis Mohadim dicuntur.

Χρόνος. Καιρός.

Vt præsint.] למשלת vt præsint, vt dominentur: longe melius quàm Septuaginta, qui vertunt, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, id est, in potestates diei: lumen minus εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, id est, in potestates noctis. dubia enim translatio est, quia ἀρχὴ, & inchoationem temporis significat, & potestatem atque imperium. Non vitarunt igitur hanc amphibologiam Septuaginta, volentes seruare integrum Hebraicum nomen, nam משלה significat potestatem ac ditionem. vertentibus ergo eis, εἰς ἀρχὰς ἡμέρας, non tam intelligeremus in potestatem diei, quàm in principium diei, sic & de nocte dicendum. Præterea cur vertunt
B ἀρχὰς, & non ἀρχὴν, cùm Hebraice sit singulare, & sensus non admittat vt dicamus ἀρχὰς, dominatus in plurali? quod tamen non fecerunt alibi, vt Psal. cxxxv. τὸν ἥλιον εἰς ἐξουσίαν ἡμέρας, id est: Solem in dominatum noctis: cur non idem & hoc loco factum est, cùm idem nomen sit hic & ibi, eodem modo prolatum? Hæc autem Septuaginta æditio plerosque apud Græcos in errorem induxit: non enim ἀρχὰς, pro potestate aut imperio hoc loco sumpserunt, sed pro principio: itaque asserunt lunam quia in principio noctis facta esse dicitur, fuisse è diametro soli oppositam, cùm condita est. Neque forte ab re fuerit, si ipsa verba subdiderimus. Lunam inquiunt, cum quarta die, Genesi attestante facta sit, in plenilunio fuisse necesse est, οὐδέποτε γὰρ, τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, δύναιτ' ἂν καὶ ἡ σελήνη, κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς ἤγουν ἀκρόνυκτος ἀνατέλλειν, μὴ διαμετροῦσα τὸν ἥλιον, καὶ πανσέληνος ἐντεῦθεν γινομένη. εἴπερ ἀποδέδειται, ἀπὸ πρωτογονίας συνόδου, ταύτην γεγενῆσθαι. Sed hoc potuit quidem esse, sed ex isto loco non colligitur, non enim ἀρχὴ principium hic significat, sed potestatem, quæ amphibologia in contextu Hebraico neutiquam est.

Ἀρχὴ, varie sumitur.

Congregentur aquæ, & factum est ita.] In Hebræo non repetitur, & congregatæ sunt aquæ, quæ erant sub cælo, sicut neque in nostris codicibus: sed repetitur apud Septuaginta, apud quos totum hoc redundat. καὶ συνήχθη, τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. hoc est, & collecta est aqua, quæ erat sub cælo, in collectiones suas, & apparuit arida. Annotauit igitur hoc diuus Basilius in hexameron his verbis, καὶ ἐγένετο οὕτως. ἀρκοῦσα αὐτὴ ἡ ἐπαγωγὴ πρὸς τὸ δεῖξαι εἰς ἔργον ἐλθοῦσαν τοῦ δημιουργοῦ φωνήν, προσκεῖται δὲ ἔν τισι τῶν ἀντιγράφων, καὶ συνήχθη τὸ ὕδωρ τὸ ὑποκάτω τοῦ οὐρανοῦ, εἰς τὰς συναγωγὰς αὐτῶν, καὶ ὤφθη ἡ ξηρά. ἅπερ οὔτε τινὲς τῶν λοιπῶν ἐκδεδώκασι τῶν ἑρμηνειῶν, οὔτε ἡ χρῆσις τῶν ἑβραίων ἔχουσα φαίνεται. καὶ γὰρ τῷ ὄντι παρέλκει μετὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ, ὅτι ἐγένετο οὕτως, ἡ τῶν αὐτῶν πάλιν ἐπεξήγησις. τὰ τοίνυν ἀκριβῆ τῶν ἀντιγράφων ὠβέλισται, ὁ δὲ ὀβελὸς, ἀθετήσεως σύμβολον. Hoc est, & factum ita est, satis erat id dixisse, vt ostenderetur diuinam vocem opus statim esse subsecutum. additum vero est in quibusdam codicibus, & congregata est aqua, quæ esset sub cælo, in collectiones suas, & apparuit arida: quæ neque alij interpretes addiderunt, neque in contextu Hebraico reperiuntur. Et profecto superuacanea est, post illud testimonium & factum est ita, eorundem explicatio. Et in emendatioribus exemplaribus, inuenitur totum hoc obeliscis esse deletum. Obeliscus enim expungendi, & obliterandi nota est, hæc ille.

Obeliscus quid.

Producant aquæ.] ישרצו hoc quoque Latine verti non potuit: sicut enim supra de terra dicendum fuerat, herbificet terra: ita nunc fingendum esset nomen, quanquam ne illud quidem reperiri possit. Quod enim est ipsi terræ herba, hoc שרץ scerez aquis. Proles ergo, ac pullulatio aquarum, Hebraice scerez vocatur. Nec proprie reptile significat, cum repere sit terrestrium. Sed Hieronymus elegantius nomen inuenire non potuit: eodem enim modo pisces serpunt per aquas, quo reptilia per terram. Imitatus est quoque Septuaginta, qui & ipsi verterunt ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ, id est, producāt aquæ

Proles.

reptilia. Hoc dictum velim propter eos, qui sunt ἐν λόγῳ κομψοί. vt facile etiam à summis viris non abstineant, & in leuissimis quoque eos carpant. D

Dracones maris pisces maximi.

Creauit Cete grandia.] התנינם Haraninim, id est, dracones. Eodem vero nomine dracones terrestres atque marini vocantur. Neque enim Cete, & maximi pisces aliud in aquis sunt, quàm dracones ac serpentes in terra. Quanquam igitur nomen Hebraicum draconem sonet, tamen & pisces qui eadem forma, ac magnitudine sint, significat. Inuenimus & alibi ingentes pisces dracones vocari, vt Psalm. cxlvij. תנינים וכל־תהמות id est, Dracones, & omnes abyssi: per abyssos aquas copiosissimas intelligens: per dracones maximos pisces. Nam dracones terrestres eodem loco inferius citat dicens רמש id est serpentes. Esaiæ quoque cap. xxvij. והרג את־התנין אשר בים, id est, Et interficiet draconem qui est in mari. Intelligitúrque figuratè is, qui late maris imperium teneret, Tyri videlicet, rex, aut eiusmodi alius. Ezechielis quoque tricesimo secundo ואתה כתנין בימים, id est, Et tu tanquam draco in aquis. Recte igitur hos dracones, Hieronymus Cete vertit, simul etiam Septuaginta secutus, qui & ipsi interpretantur, καὶ ἐποίησεν, ὁ θεὸς τὰ κήτη τὰ μεγάλα, id est, Et fecit Deus Cete grandia. Neque per Cete vna eorum piscium species intelligitur, sed omnes grandiores pisces sic vocantur. De qua re & Theodoritus, inquit: κήτη γὰρ, ἅπαντα τὰ ἐν τοῖς ἐνύδροις ὑπερμεγέθη καλεῖ, κἂν διαφορά τις, φαίνηται ἐν αὐτοῖς, ὅθεν προσέθηκε τὰ μεγάλα, id est, Cete enim omnia ea vocat, quæ inter aquea vasta sint, quanquam eorũ quoddam sit discrimen, quamobrem addidit magna.

Abyssus.

Cete quid.

Per cete pisces grandiores.

Crescere. Fructificare.

Crescite, & multiplicate.] Quod Latine est, crescite: Hebraice פרו peru: hoc est, fructificate: à nomine פרי id est, fructu. Idem vero est crescere in animalibus, quod fructificare in arboribus. Eleganter itaque hoc in illud mutauit, cùm fructificare, non satis esset Latinum. Secutus præterea est Septuaginta, qui & ipsi vertunt, αὐξάνεσθε. id est crescite. Vt autem intelligas, quàm vera hæc sint, quæ hic dicuntur, & quàm à vetustissimis etiam gentibus cognita, verba Mercurij subscribam ὁ δὲ θεὸς εὐθὺς εἶπεν ἁγίῳ λόγῳ, αὐξάνεσθε ἐν αὐξήσει, καὶ πληθύνεσθε ἐν πλήθει, πάντα τὰ κτίσματα, καὶ δημιουργήματα. hoc est, At Deus statim diuino verbo locutus est, ac dixit: augescite cum incremento, & multiplicemini copiose omnia condita, & opificia. Dein de generatione, tandem hæc infert, καὶ ἐπληθύνθη κατὰ γένος τὰ πάντα. id est, & multiplicata sunt generatim omnia. Hæc à nobis prolata sunt, quo cognosceremus nihil antiquissimos illos de rebus diuinis sensisse aliud, quàm nos sentiamus. E

Aquas maris.] המים בימים id est, aquas in maribus: verum erat durius. Venuste ergo, & apposite vertit aquas maris: quod, quia lingua Græca facilius patiebatur, non immutatunt Septuaginta: vertunt igitur ὕδατα ἐν θαλάσσαις, id est, Aquas in maribus. Vitare enim oportet Hebraismum, ne in asperam & difficilem orationem incidamus, quod enim apud illos elegantissimum est, vix apud nos posset audiri.

Hebraismus.

Triadis mysterium.

Faciamus hominem.] Dictum est supra, Hebræos conuenire nobiscum, in exponendis hisce verbis. Græci enim patres, quos & nostri postea secuti sunt, opinantur hic trinitatem innui, cùm dixerit faciamus, non faciam, aut aliquid huiusmodi, patrem scilicet locutum cum filio. Quam expositionem plures Græcorum sequuntur, & è nostris maximè Augustinus. Quidam vero Hebræorum, vt fugerent hunc scrupulum, dicunt Deum, tum cùm angelis habuisse sermonem, sicut principum moris est, vt quanquam seruos suos non consulant, sæpe tamen fit, vt aliquid facturi, eo sermonis genere apud eos vtantur. Quod & quidam Hæretici opinati sunt, quos citat Theodoritus, eorúmque redarguit impietatem. τινὲς μὲν τῶν δυσωνύμων αἱρετικῶν, πρὸς τοὺς ἀγγέλους αὐτὸν εἰρηκέναι καὶ τοὺς πονηροὺς δαίμονας, ἔφασαν, οὐ συνιέντες οἱ ἐμβρόντητοι, τὸ κατ' εἰκόνα ἡμετέραν. id est, quidam execrabiles hæretici, Deum cum angelis & prauis dæmonibus tunc locutum asserunt, non intelligentes id quod dicitur ad imaginem nostram. Basilius de hoc, citans Iudæos. οὕτω καὶ τὸ ἐχθρὸν τῆς ἀληθείας γένος ἰουδαϊκὸν, στενοχωρούμενον, πολλὰ φασὶν εἶναι τὰ πρόσωπα, πρὸς ἃ ὁ λόγος γέγονε θεοῦ. τοῖς ἀγγέλοις γὰρ λέγει τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, ποιήσωμεν ἄνθρωπον ἰουδαϊκὸν τὸ πλάσμα, τῆς ἐκεῖθεν εὐκολίας τὸ μυθολόγημα. ἵνα τὸν ἕνα μὴ δέξωνται, μυρίους εἰσάγουσι. καὶ τὸν υἱὸν ἀθετοῦντες, ἀγγέλοις τὸ τῆς συμβουλίας ἀξίωμα περιάπτουσι. καὶ τοὺς δούλους ἡμῶν, κυρίους ποιοῦσι τῆς ἡμετέρας δημιουργίας. id est, Sic & Iudæi, genus hominum veritati inimicum, non valentes aliam afferre causam, asserunt multas esse personas, quibus cùm Deus locutus fuerit: nam astantibus sibi angelis dixisse, faciamus hominem. Iudaicum sanè commentum, & illius nationis ad mentiendum propensæ fabula: id scilicet dant operam, F

Hæretici Deũ in homine formando angelos allocutum falso existimantes.

Iudæorum commentũ.

A operam, vt vno repudiato, infinitos admittant: & reiecto filio, famulis consulendi tribuant autoritatem. & eos qui nobis seruitute pares sunt, nostræ creationis dominos efficiant. Hoc refellit & Gregorius theologus, absurdúmque esse dicit, vt Deus cum angelis sic loqueretur. Alij eorum perplexi, dubiique sunt, ne quis hinc πολυθεΐαν ethnicorum, aut trinitatem Christianorum eliciat: cámque ob rem aliam interpretationem excogitarunt, vt dicerent Deum secum rum locutum fuisse, de quibus idem Theodoritus. Ἰουδαῖοι δὲ εἰς ἑτέραν ἐξώκειλαν παραφροσύνην. φασὶ γὰρ πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκέναι τὸν τῶν ὅλων θεόν, ποιήσωμεν ἄνθρωπον, κατὰ μίμησιν τὰς τῶν μεγάλας πεπιστευμένων ἀρχάς. καὶ γὰρ ὕπαρχοι καὶ στρατηγοί, πληθυντικῶς εἰώθασι λέγειν τὸ κελευόμενον, καὶ γράφομεν, καὶ προστάττομεν, καὶ ὅσα τοιαῦτα, καὶ οὐ συνεῖδον οἱ παραπλῆγες, ὡς ἑνικῶς τὰ πλεῖστα λέγει ὁ θεός. Hoc est, Iudæi vero alia dementia præcipitati sunt: asserunt enim secum dixisse Deum, faciamus hominem: quemadmodum solent hi qui summis funguntur magistratibus: nam Prætores, ac Tribuni sub numero plurium solent dicere, imperamus, scribimus, iubemus & id genus. dementes profecto, qui non intellexerint Deum ferè semper singulariter loqui. Hæc ille, cirátque innumera exempla, vt illud, Finis omnis carnis venit coram me. & illud, Non erunt tibi dij alij præter me: & alia. Inuenies autem verissimum esse ita sentire Iudæos, vt ait Theodoritus, si legeris hoc loco Auen Esdra. Sed nónne probabilius est, quod attulerunt nostri? perperam enim & ineptissime Iudæi post CHRISTI aduentum scripturas interpretati sunt, vt passim in eorum scriptis videre licet. Alij quoque ad philosophorum placita, alij ad astro- *Deum de se singulariter loqui.*
B logorum eas torquere conati sunt. Eorum itaque commenta, puerilésque nugæ nihili sunt faciendæ, sed autoritati potius sanctissimorum doctissimorúmque patrum standum, qui & diuinitus sunt locuti, & eorum mentes omni lynceo erant acriores.

Ad imaginem nostram.] בצלמנו id est, in imagine nostra: nihil refert quod præpositio mutata sit: sic enim erat Latine dicendum, vt & Septuaginta fecerunt, qui, in, verterunt, in πρὸς, ad. Quæ à Platonicis numeratur inter causas exemplares, eamque appellant πρὸς ὅ. id est, ad quod. Notat Rabi Moses, in suo More hanibchim צלם, id est, imaginem, hic significare imaginem substantialem, quam philosophi εἶδος, aut ἰδέαν appellent, non illam quæ lineamentis, atque coloribus exprimitur. eam enim appellari תאר thoar, id est, corporis qualitatem. Propterea ad imaginem diuinam factus homo dicitur, hoc est, quatenus ad ipsam Dei intelligentiam ac rationem substantiámque spectat, ad cuius similitudinem effectus homo est, quòd homo in ipsa ratione, atque intelligentia homo sit. Quam opinionem refert Plutarchus etiam Homeri fuisse. Idem postea sensit & Socrates, quem Marcus secutus, pronunciauit corpus esse quasi animi receptaculum. Sic & Epictetus Stoicus, & eum secutus Simplicius. Syriani quoque de ea re hæc verba sunt ὁ νοῦς ὁ ἐν ἡμῖν, ἄνθρωπός ἐστιν ὁ κυρίως. id est, mens quæ in nobis est, proprie homo est. Quia igitur homo, id est ratio, & intellectus humanus ad imaginem intellectus diuini factus traditur, ineptè certe eum locum Manichæi, atque Gentiles intelligebant, credentes id de corporea imagine dici, nósque impietatis reos agentes, cùm is sensus & à sacris scripturis, & ipsa

πρὸς ὅ. צלם εἶδος, ἰδέαν. תאר Homo factus ad imaginem Dei.

Homo, ratio, intellectus, mens.

C natura plurimum abhorreret. Quamobrem iuste ab autore Latino carpitur Epicurus, qui hanc hominis cum Deo similitudinem in corporeis lineamentis ponebat, apud quem hæc sunt: Ad similitudinem enim Deo propius accedebat humana virtus quàm figura. Factum autem hominem ad imaginem Dei testatur & ipse Mercurius dicens ὁ δὲ πάντων πατὴρ ὁ νοῦς, ὢν ζωὴ καὶ φῶς, ἀπεκύησεν ἄνθρωπον, αὐτῷ ἴσον. οὗ ἠράσθη, ὡς ἰδίου τόκου, περικαλλὴς γὰρ ἦν, τὴν τοῦ πατρὸς ἔχων εἰκόνα. Hoc est, Pater autem omnium mens, cùm vita esset & lumen, peperit hominem sibi similem quem amauit tanquam propriam prolem, erat enim pulcherrimus, cùm paternam teneret imaginem. Et paulo inferius. φῶς καὶ ζωή ἐστιν ὁ θεὸς, καὶ πατήρ, ἐξ οὗ ἐγένετο ἄνθρωπος. id est, lumen, & vita est Deus & pater, ex quo homo effectus est. Psellus in Chaldaicis oraculis aut sententiis, de hac re etiam scribit fuisse, & Chaldæorum eam opinionem. ὥσπερ ἡ μωσαϊκὴ βίβλος, κατ' εἰκόνα θεοῦ πλάττει τὸν ἄνθρωπον, οὕτως καὶ ὁ χαλδαῖος, τὸν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦ κόσμου φησὶ σύμβολα ἐγκατασπεῖραι ταῖς ψυχαῖς, τῆς ἑαυτοῦ ἰδιότητος, id est, Quemadmodum liber Mosis ad imaginem Dei fingit hominem, sic & Chaldaica hæc sententia pronunciat, mundi huius opificem & patrem, suæ ipsius naturæ quædam symbola animis humanis inseruisse. Proclus etiam, inter Platonicos celebertimus, hoc modo de ea re sentit ὁ ἐν ἡμῖν νοῦς, τοῦ πρώτου νοῦ εἰκών. Hoc est, Mens quæ in nobis est, est imago primæ mentis. Nisi forte aliud sentire videatur: nam primam mentem, non summum Deum, sed Saturnum esse fabulantur. Idem *Prima mens.*

& apud eundem scriptorem quem modo citauimus extat, qui in legibus ait: Est igitur homini cum Deo similitudo. Alibi quoque scripsit nostrum animum, diuinum esse simulacrum Quod igitur in sacris litteris traditur, ne gentilibus quidem sapientioribus erat absconditum. Vt hinc facile intelligas, quanta sit sacrarum litterarum maiestas, ad quas qui propius accesserunt, cæteris sapientiores apud gentes habiti sunt. Eam diuinam similitudinem, quanquam in animo sita sit, possunt tamen homines facile amittere, si scelerate & impure vixerint. ideo Gregorius Nyssenus, in animi expiatione eam positam esse asserit dicens. hæc inquit similitudo, est καθαρότης, μακαριότης, ἀπάθεια, κακοῦ παντὸς ἀλλοτρίωσις, καὶ ὅσα τοιούτου γένους εἰσὶν, id est, Puritas, beatitudo, carere affectibus, ab omni prauitate esse seiunctum, & id genus alia. Cui consone fatetur & Empedocles, homines probos esse Dei simillimos, & post vitam fieri Deos, dicens, ἔνθεν ἀναβλαστοῦσι θεοί. id est, post hanc vitam inquit, viri sapientes, dij efficiuntur, & quasi repullulant. Est autem & illud obseruandum, diuinis patribus nostris, aliis quidem visum esse idem esse ad imaginem & similitudiné, aliis autem aliud Apud interpretem Gregorij. καὶ τῷ μὲν ἁγίῳ Κυρίλλῳ, τὸ αὐτὸ καὶ ἓν εἶναι δοκεῖ τὸ κατ' εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν. τοῖς δὲ λοιποῖς θείοις πατράσι κατ' εἰκόνα μὲν τὸ νοερὸν, καὶ αὐτεξούσιον, καὶ τὸ ἀρχικόν. καθ' ὁμοίωσιν δὲ τὸ ἐν ἀρεταῖς τέλειον, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπου φύσει, ἀρεταὶ γὰρ οἱονεὶ χαρακτῆρες τῆς θείας ὑπάρχουσι φύσεως. id est, Et sancto quidem Cyrillo idem visum est, esse ad imaginem & similitudinem: cæteris autem diuinis patribus aliud, vt ad imaginem significet ipsam intelligendi vim, & ipsius intellectus libertatem, & imperium: at, ad similitudinem referri ad virtutes, quantum natura datur ad eas homini attingere Nam hæ tanquam similitudines diuinæ naturæ sunt. mitto etiam sententiam Chrysostomi, Augustini, & aliorum, quia infinitæ propè sunt.

D

Animus humanus simulachrũ Dei.

Ad imaginẽ, &c. ad similitudinẽ, an idẽ.

E

Hominem.] אדם Adam. Varia vero est hominis etymologia tam apud Græcos, quàm Hebræos ac Latinos. Primi enim vocum inuentores, non eandem rem spectabant. Itaque is, qui apud Græcos finxit nomina, siue Deus, siue quiuis alius, non idem animaduertit, quod & is qui Hebræis appellationes notauit. Græce enim si Platoni credimus, homo ἄνθρωπος vocatur, quod os sublime teneat, sursúmque aspiciat. ab ἄνω sursum, & ἀθρῶ, aspicio. Si autem homo Latinè ab humo dicitur, conuenit cum etymologia Hebraica, ab adama enim, id est, humo, Adam dictus est: quanquam Iosephus ab edòm hoc est rubro id nomen duci putet: fictum enim esse hominem in agro Damasceno, eámque terram, è qua compactus fuerit, rubram extitisse. Quod tametsi non improbo, sacræ tamen litteræ docent, ab adama, dictum esse Adam. Verissima igitur hominis, ac maxime ad hominis proprietatem accedens etymologia erat, vt à terra vocaretur. Deus enim, more figulorum his litteris docentibus, hominem luteum prius finxit, omni sensu, omni motu carentem, cui cùm inspirasset, repente animatus est. Igitur si id potissimum ac maxime memorabile dum efficeretur homo contigit, vt prius fuerit terreus, honestissima fuit eius appellatio, vt Adam quasi terreus vocaretur. Vt ergo humanum corpus è terra ductum factúmque est, ita nomen hominis, à terræ nomine duci par erat. Adam igitur non est nomen illius primi hominis proprium, sed totius speciei humanæ. Ideo vtrunque sexum complectitur: dicetur enim inferius cap v. in die qua creauit Deus hominem, ad imaginem Dei fecit illum, masculum & fœminam creauit eos. Hebræi quoque pro eo quod nos dicimus, homo animal rationale: ipsi, Adam chai medaber. Quapropter obseruanda est phrasis Hebraica, qua & Græcos inuenio aliquando vti. Sicur enim Græci frequenter dicunt, ἰατρῶν παῖδες, ἰνδῶν παῖδες. id est, medicorum filij, Indorum filij. ipsos medicos, ipsósque Indos intelligentes, non eorum filios. sic & Hebraice homines appellantur bene Adam, hoc est filij hominis, videlicet genus humanum. In euangelio ergo, cùm Deus appellat se filium hominis, idem est ac si vocaret se hominem, neque aliud ibi suspicandum est: est enim locutio Hebraica. neque enim se filium hominis vocabat, quòd ex Maria natus esset, quanquam illud esset verissimum. sed quòd figuram ac naturam gestaret humanam, & quòd vere esset homo. Filius itaque hominis, id est homo. Vt enim elegantissime quis apud Hebræos loqueretur, si omnes homines filios Adam diceret, ita in singulari quoque homine venuste id fieret. Hanc phrasim & ad loca Hebræi accommodant: appellant enim filios orientis eos, qui ad ortum habitant. Filium pacis, filium timoris, filium mendacij. De quibus nos alibi copiosius. Qui autem frigidam expositionem Augustini huius nominis Adam appellant, quòd is sanctissimus, sapientissimúsque vir, Adam puret dici, quod per has quatuor litteras, omnes mundi partes intelligamus: per a ἀνατολὴ, per d,

Hominis varia etymologia.

ἄνθρωπος. Homo. Adam.

Adam nõ propriũ nomẽ, sed specificum.

F

בני אדם *Filij hominis, locutio Hebraica.*

Defenditur Augustini interpretatio nominis ADAM.

Aper d, δύσιν, aliud a, ἄρκτον, vltimam μεσημβρίαν: miror cur iidem non taxarint & Cyprianum, qui ante Augustinum hoc idem tradidit: qui & illud addidit, ideo quatuor mundi partes eo nomine comprendi, quòd ex omnibus mundi cardinibus terra illa sumpta sit, è qua fictus Adam est. Si hæc itaque frigida sunt, cur eodem modo non frigent omnia, quæ à Platone in Cratylo scripta sunt? cur & Varronis etymologiæ non frigebunt? qui etiam conatur nominibus Græcis etymon Latinum accommodare In qua re maxime reprenditur à Seruio Donatus, quòd is vellet Lenæum Bacchum dici, à leniendo animo. Mira igitur est horum hominum impudentia, qui pluris vnam Ciceronis voculam facerent, quàm quicquid diuini illi homines dixerint: quorum, vt est maxima sanctitas & eruditio, ita maxime à vanissimorum hominum latratibus tuta. Hos certe nunquam satis demirari potuimus: qui si vel minimam labeculam apud sanctissimos illos viros repererint, miras excitant tragœdias: Clamant, vociferantur, ingemiscunt errorē, lachrymas se continere non posse protestantur, dicunt eos in alio versari mundo. Idq; non alia gratia fit ab eis, quàm vt summis viris detrahendo, gloriolam quandam, cuius auidissimos eos esse, eorum scripta proclamant, adipiscantur. Vbi igitur modestia illa Christiana, quàm in aliis tantopere desiderant ipsi omnium egentissimi? Hócne est, prodesse posteritati, & non magis obesse? cui suæ maledicentiæ ipsi præclara relinquent exempla? Quæ igitur est hæc tam inaudita, tam insolita barbaries? Vbi hoc hominum genus ortum, educatúmque est? num apud Christianos, non magis ad Hyrcanas syluas, & scopulos Caucasos? Vtri efferaciores,
B ipsi an Tybareni illi, ac Derbices, qui patres mactabant, è scopulisque præcipitabant? At ipsi omnes ordines, omnem sexum & ætatem defœdarunt, crudeliter lacerarunt, immanissime dilaniarunt. Hócne est esse Christianum? an non magis plusquam Turcam, ac Sarracenum? Vsi sunt fateor etiam sanctissimi viri reprehensionibus, etiam Apostoli, etiam CHRISTVS. at quanta cum modestia, quanta cum lenitate etiam profanos, & Deo aduersantes castigabant? quàm humane Origenes reprendit Celsum? Basilius Eunomium, ac reliqui. At hi Christianos ipsos, diuos ipsos, quanta cum ignominia, quibus sannis, quibus scommatis carpunt, allatrant, subsannant? Pudet profecto quoties in eorum scripta incidimus, in quibus nullum Christianæ pietatis appatet vestigium, sed omnia ethnicis ostentationibus, virulentiis plusquam Iudaicis scatent: Omnia vano strepitu, vanissimis iactationibus resonant, & quod miserius, cum ætate crescit delyrium, ac tunc inueniuntur deteriores, quando & diuina minitante Nemesi, & toto orbe terrarum in eos vociferante, debuerant resipiscere, & præteritæ ætatis errata recantare. Sed hi, ne cum Phrygibus quidem volunt serò sapere. Quid ergo de his posteritas dictura sit, ipsi viderint. Nos & sanctitatem, & eruditionem summorum virorum semper admirabimur: quorum vtinam sanctimoniam, ac pietatem assequeremur, etiam cum imminutione nostræ eruditionis. Vt enim eruditio optima quædam res est, si pietati sit coniuncta, ita certe pestilentissima, si sit ab ea seiuncta. Non est ergo quòd de eruditione gloriemur, in qua siue æquemus, siue superemus diuinos illos viros, sanctitate certe sumus adeo inferiores, vt sine lachrymis re-
C ferri non possit. Nos certe dum nihil nescire videri volumus, in flagitiosissimas ostentationes incidimus, à quibus omnes boni viri abhorruerunt.

Eruditio absque pietate pestilens.

CAPVT II.



Erfecti sunt cæli.] Sicut in principio transtulit, creauit cælum & terram: ita nunc fortasse vertendum fuerat, perfectum est cælum: Cæli enim nomen apud Hebræos plurale est, nunquam singulare: quod vel ex Hebraismi proprietate est, vt pleraque alia quæ in plurali declinantur, vt maim, id est aquæ, & alia id genus: vel certe mysterium complectitur. non enim vnum tantum cælum innuere videntur sacræ litteræ, sed plures vel angelos, vel quancunque aliam substantiam. Sunt enim qui naturam angelicam, quam Platonici νοεροὺς καὶ νοητοὺς appellant, cælos interpretētur. Atque propterea factum est, vt in sacris tantum libris inueniatur cæli appellatio in numero plurium: neque enim vsque in aliis libris, cælos reperies: sicut neque apud Græcos οὐρ[illegible]. Primi itaque Septuaginta apud Græcos, cælum in plurali ædiderunt: voluerúntque, aut mysterium, quòd ea voce continebatur, exprimere, vel stilum ac modum Hebraicum seruare: perinde si quis tenebras Latine Græce verteret σκότη. Vtrunque certe voluit ostendere Hierony. dum supra eandem vocem per singulare, hic per plurale vertit quod autem

Cælum ... libri pluraliter ...

per cælum aliud etiam intelligamus, testatur Theodoritus hocloco sic. μετὰ τὰς ἀοράτους D καὶ νοερὰς οὐσίας, οὐρανὸν ὁ θεὸς κατασκευάζει, εὐθὺς μετὰ τῆς γῆς, οὐ τὸν ὁρώμενον. δευτέρᾳ γὰρ οὗτος ἡμέρᾳ γίνεται. ἀλλὰ τὸν ἀνώτερον, ὃν ὁ Δαβὶδ οὐρανὸν οὐρανοῦ καλεῖ. id est, Post inuisibiles, & intelligibiles substantias, Deus ilico cælum construit vnà cum ipsa terra, non hoc quod videtur, nam secunda die id conditum est, sed superius quoddam, quod Dauid, cælum cæli vocat. Idem sentit etiam Basilius, & Origenes, qui primus eius sententiæ autor videtur fuisse. Hoc idẽ copiose ostendit & Theodorus. Videtur autem is neque litteras Hebraicas ignorasse, qui & duos tantum esse cælos vult, supremum omnium vt nos paulo ante diximus, & firmamentum. Præter hæc fabulas esse censet, etiam pietati aduersantes, quæ de pluribus cælis ab aliis dicta sunt. Quod nescio an propter Chaldæos dixerit, qui septem asserebant firmamenta, vt nos supra ostendimus. Quanquam hoc idem multi ex nostris sint opinati. Albertus refert tanquam nostrorum theologorum sit sententia, esse septem cælos, aërium, ætherium, olympium, igneum, firmamentum, aqueum, empyrium. id est, cælum angelorum: verum hæc nescio an fabulosa sint, licet & Beda idem sentiat. Opinio vero Christianorum de cælo empyrio non tam nostra videtur esse, quam vetustissimarum gentium, vt modo diximus, præsertim Chaldæorum, qui septem corporeos mundos numerantes, principatum tribuebant mundo empyrio. sic enim Psellus de Chaldæis vt supra citauimus. ἑπτὰ φασὶν σωματικοὺς κόσμους, ἐμπύριον ἕνα καὶ πρῶτον. Hoc autem primum cælum fortasse est de quo sentit Theodoritus, dum primum quoddam cælum fuisse asserit, alterum autem post ipsum, hoc quod firmamentum appellatum est. De quorum diuersitate sic scribit, ἔδει τὸ διάφορον γνῶναι· ὁ μὲν γὰρ πρὸ τοῦ φωτός, ὁ δὲ μετὰ τοῦ φωτός, καὶ ὁ μὲν οὐκ ἐκ τινος, ὁ δὲ ἐξ ὑδάτων. Necesse est inquit, quid inter vtrumque cælum intersit cognoscere. cum primum ante ipsam lucem conditum sit, secundum vnà cum ipsa luce. & illud quidem ex nihilo, hoc autem ex aquis. Quod autem incredibiliter adiuuat ad cognoscendam cæli naturam est, nam cælum appellatur Hebraice שמים shamaim, ab es, quod est ignis, & maim aquæ: ex aqua enim & igne ipsum constare, videntur sacræ litteræ innuere. Quod non modo Hebræis, sed etiam sanctissimis illis patribus Græcis placuisse videmus. sicut modo Theodoritus, & paulo ante asserebat. quod vult maxime per illud innui, fiat firmamentum in medio aquarum. Seuerianus etiam in eadem est sententia, cuius verba subscribam. τὸν οὐρανὸν τοῦτον, οὐ τὸν ἐπάνω, ἀλλὰ τὸν ὁρώμενον, ἐξ ὑδάτων ἐποίησεν ὁ θεός, πήξας ὡς κρύσταλλον. id est, cælum autem non supremum illud, sed istud quod oculis patet, ex aquis fecit Deus, ipsum coagmentans instar crystalli. Ex quibus etiam verbis licet animaduertere, falso atque imprudenter numerari à quibusdam theologis recentioribus cælum crystallinum, inter alia firmamenta, vt quasi vnum à reliquis separatum sit, idem enim Seuerianus ait, ἐπάγη ἐν μέσῳ τῶν ὑδάτων, πῆγμα κρυσταλλῶδες ὁ οὐρανός, id est, coaluit inter medias aquas quædam instar crystalli constipatio. firmamentum igitur & crystalleum cælum, inscite ab inuicem seiunguntur, cùm idem sint etiam testimonio Hebræorum, atque Græcorum, ipsa quoque attestante veritate. Qui ergo apud nos tot cælos numerant, videant ne in gentilium fabulas incidant, & in eam reprensionem, qua hoc loco vsus est sanctissimus, doctissimúsque Theodoritus. Potest etiam shamaim, iuxta Hebræos illud etymon recipere, à sham שם hoc est, ibi, & maim aquis, quòd ibi sint aquæ, eritque propè idem veriloquium cum superiore. His tot testibus acclamantibus, ipsa quoque voce admonente diuina, cognoscimus delyrantium hominum hallucinationem fuisse, & noua reperire cupientium, cælo quintam essentiam tribuere. Quod inuentum non tam veritati aduersatur, quàm aliis etiam philosophis, præsertim Platoni, qui ab antiquissimis theologis cælum ex elementis igne præsertim factum, & didicit, & illustrissima voce pronunciauit. Quo magis carpendus est Proclus, qui bene sentientem philosophum conatur alienis delyriis implicare. Qui & illud optime nobiscum sentire videtur, vt cælum asserat corruptibile quidem esse, accepisse autem à Deo ἐπίκτητον ἀθανασίαν, id est aduentitiam immortalitatem. E F

Duos tantum cælos esse.

Cælum empyrium

Cælum ex aqua & igne constat.

Cælum crystallinum & firmamentum idem.

Cælum esse quintam essentiam, falsum est.

Et omnis ornatus eorum.] וכל צבאם, id est, omnis militia eorum. zauà igitur Hebraice, non ornatum proprie sonat, sed militiam aut exercitum, & quod Græce est στρατιὰ, sicut in ecclesiis canitur, dominus Deus sebaot, id est exercituum. Quo epitheto maxime vtuntur sancti prophetæ Hieronymus autem putauit hoc loco ornatum esse vertendum. Phrasis enim & consuetudo Hebraica est, vt in ea lingua, vniuersa stellarum multitudo, militia, atque exercitus appelletur. propterea militiam cæli adorare prohibentur Hebræi, id est stellas ipsas. Cæli ergo ornatus sunt ipsa sydera, totúsque cæli apparatus, atque opificium,

צבא Στρατιὰ. Militia ... apud Hebræos

Ornatus cæli.

Quod

A Quod vt facilius perciperetur, Hebraica loquendi consuetudine dimissa, exercitum vertit ornatum, quod tamen non fecit alibi: simul etiam Septuaginta secutus est, qui & ipsi vertunt κόσμος αὐτῶν, id est, ornatus eorum. Vitarunt nimirum & ipsi Hebraismum. Cùm ergo Deus à prophetis dominus exercituum vocatur, innuunt eum cæli, cælestiúmque syderum autorem ac parentem esse. Etiam & illud mystice significant, quòd sit dominus angelicæ multitudinis, qui in diuinis litteris appellantur etiam militia, siue exercitus cælestis. Ac præter alia testimonia, in euangelio legitur, facta est cum eo multitudo cælestis exercitus: hæc inquam omnia innuuntur eo nomine à prophetis. Itaque militia cæli, tam omnes stellæ, quàm vniuersa angelorum multitudo vocatur: sicut etiam scribit quodam in loco Hieronymus.

Dominus exercituum Deus cur dicitur.

Militia cæli.

Ab omni opere suo quod patrarat.] מכל מלאכתו ab omni opere suo in singulari. At Septuaginta per plurale ædiderunt, ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ, id est, ab omnibus operibus suis. Nihil vero id refert. Quanquam aperte intelligam, vnde factum sit, vt Septuaginta per plurale verterint. Vltimum enim tau huius nominis, videtur eos fefellisse. Est enim ea littera apud Hebræos finalis nominum masculinorum pluralium, interposita vau. צבאות zebaoth. Verum hoc loco ea littera non est. Quod itaque singulare erat, putarunt illi esse plurale. Consimilis error etiam supra deprenditur, qui ממשלת memsheleth, putarunt plurale esse. Itaque & illum locum verterunt ἀρχὰς, id est, imperia, potentias, idem frequentius reperitur. Neque existimandum est, eos alios codices habuisse, cùm æditio Chaldaica
B per singulare idem nomen efferat, עבידתיה, id est, opere eius, vel suo. Nostra quoque interpretatio clarissimum ad id afferat testimonium. Quod insuper erat Hebraice עשה, id est, fecit, ipse vertit patrarat.

In die septimo.] Ex hoc loco possunt corrigi codices Græci, quorum plures habent, καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ, τὰ ἔργα αὐτοῦ, id est, compleuit Deus in die sexto opera sua. septimum habet Hebraica veritas ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו, id est, & compleuit Deus in die septimo, omne opus suum. Quod autem vetusti codices Græci ita habuerint, indicio ipsi interpretes Græci sunt, qui eodem modo citant eum locum. Theodoritus καὶ συνετέλεσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἕκτῃ & quæ sequuntur apud ipsum. Theodoritus quoque eo modo interpretatur, vt vsque ad sextam diem Deus operatus narraretur, sabbato autem quieuisse. Sed idem est si vel in sexto, vel septimo opus perfectum dicamus. Certum siquidem est in septimo nihil effectum fuisse, sed sex illis diebus tantum. Quod ergo in die septimo Deus opus suum perfecisse dictus sit, hoc innuitur in ipso sabbato cessatum esse, vt tamen in eo nihil operis prius fuerit inchoatū. A Septuaginta autem dicitur Deus sexta die quieuisse, quippe qui eadem die omnia absoluerit. Quod etiam exponitur ab Auen Ezra, & cessauit, inquit, ab omni opere suo, quod fecerat scilicet ביום הששי טרם השבת, id est, in die sexto, ante sabbatum. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Græcorum codicum erratū, sexto pro septimo habentium.

Deus cessauit ab opere die sexto.

Istæ sunt generationes.] תולדות est autem nomen ductum ילד, Hoc est, genuit: significátque natiuitatem, generationem, vel cognationem, ac familiam. Septuaginta verte-
C runt αὕτη ἡ βίβλος τῆς γενέσεως, id est, iste est liber generationis, quod non est in Hebraico: non enim dicitur iste est liber, sed vt vertit Hieronymus, istæ sunt generationes. Arbitror autem à librariis esse additum iste est liber, ex quinto capite, vbi scribitur זה ספר תולדות, id est, iste liber generationum, Vel fortasse fecerunt ipsi Septuaginta, ex illo loco explicantes istum. Sed cur hæc minima annotamus? quod autem verterunt Septuaginta generationes, non generationem, vt Hebraice est, & vt transtulit Hieronymus, ex eo crediderim contigisse, quia cum illi biblia sine punctis vterentur, vt infinitis penè coniecturis deprenditur, & vt sæpe nos monstraturi sumus, fortasse eandem dictionem legerunt tholedoth, quæ pluralis est, vel tholedath in consecutione, quæ singularis est, Sic enim scribitur sine vocalibus תולדת sine cholem: atque ita factum vt plurale singulare effectum sit: quod vt minimi momēti est hoc loco, ita alibi plurimi referret. Satis est autē nunc causam varietatis ostendisse: Videbimus enim quàm vtile fuerit alibi, id à nobis esse animaduersum.

Et omne virgultum agri.] Tam Hieronymus, quàm Septuaginta nomen atque etymon Hebraicum exprimere voluerunt, virgultum enim in ea lingua appellatur ירק ierec: à iarac, id est, viridi. Atque ierech proprie virorem aut viriditatem sonat. Omne igitur quod viride est, siue in herbis, siue in plantis, ierec nuncupatur. Quod optime reddiderunt Septuaginta, πᾶν χλωρὸν ἀγροῦ, id est, omne viride in agris: nostra vero vox non totum id attingit, quippe cum virgultum, magis de plantis quàm de herbis dicatur. Alibi tamen

vertit Hieronymus ירק virens, Septuaginta imitatus. D

Tetragrammaton, ineffabile.

In die qua fecit Deus.] יהוה אלהים, Id est dominus Deus. Atque hic primum additur nomen tetragrammaton, id est quatuor litterarum, quod ineffabile est, neque vllus est hominum, qui ipsum vel audeat, vel possit proferre. Sunt quatuor litteræ, quæ quid sonent, nemo nouit hominum. Profertur autem ab Hebræis alieno sono scilicet Adonai, cùm tamen ea nominis tetragrammaton vox minime sit. Quod nomen vt diuinissimum est, ita ad varias & execrabiles superstitiones ab Hebræis, gente omnium superstitiosissima trahitur. Omittitur autem hic & ab Hieronymo & Septuaginta, forte ea inductis ratione, quod duo diuina nomina idem polleant. tam enim primum, quàm secundum sonat Deum. Nam quod Hebraice est Adonai Eloim, Latine & Græce Deus Deus diceretur. Cur vero verterent nomen tetragrammaton, cum nulla neque Græca, neque Latina voce exprimi possit? quòd si Eloim Deum interpretari voluerimus, nomen tetragrammaton quo nomine exprimemus? Hæc itaque causa est cur & à Septuaginta, & Hieronymo id nomen versum non sit, licet alibi dicant dominus Deus: cùm id etiam nihil ad significationem faciat. Cur autem hoc primum loco additum sit, cùm taceatur ante vbique, varia dicuntur ab Hebræis, quæ à nobis consulto omittuntur, eo quod alio tendimus. solum quod Auen Ezra, ait proferamus: ודע כי מתחלת הפרשה הראשון עד לעשות חבור הכתוב אלהים ואחר כן השם הנכבד והנורא עם השם יקרו דברי קדמונינו ז״ל שאמרו בקראשם מלא עלעולם מלא id est, Animaduertito, inquit, quòd à primo versu vsque ad operis consummationem sacer contextus semper nomen Dei Eloim separatim posuit ab eo autem loco adiunxit ei nomen E tetragrammaton, quod diuine interpretati sunt maiores nostri dicentes, necesse fuisse, vt ibi esset perfecta Dei appellatio, vbi perfectum esset opus.

Fons pro vapore. Terra hortus nuncupata.

Fons ascendebat.] Imitatur Septuaginta, qui & ipsi vertunt. πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, id est, Fons autem ascendebat è terra. Carpitur autem is locus à Iudæis, quod Hieronymus verterit fontem, cùm Hebraice sit אד, id est nubes. Mosen enim scribere, non fontem, sed nubem è terra eleuari solitam, qua irrigaretur vniuersa tellus, vt natura fit. Alioqui quomodo cohæret, vt fons ascenderet è terra, quo vniuersa humectaretur? Sed Hieronymus, vt dixi, imitatus est Septuaginta, qui vaporem hunc, quem sol suo calore efficit, fontem interpretati sunt: non quod re vera fons esset, sed quod instar fontis, omnia inundaret. Terra quoque quasi hortus nuncupata est, quam is fons irrigaret. Alioqui neque sanctissimi patres Græci ignorarunt hoc, quod de vapore modo dictum est. Neque propterea quod Septuaginta verterint fontem, non intellexerunt de vaporibus, ac nubibus hunc locum esse intelligendum. Theodoritus enim ea de re hæc refert. Docet, inquit, Moses terram fuisse tunc incultam, quod nemo adhuc inueniretur qui eam excoleret, neque superne caderent imbres, quibus ἀρδείας ἔχουσα τὴν μετὰ τὸν χωρισμὸν τῶν ὑδάτων ἐναπομείνασαν αὐτῇ νοτίδα, καὶ ἰκμάδα, id est, quibus inquit, fœcundaretur terra, quæ vitalem illum post aquarum recessum, contineret vaporem. Ita enim, inquit, interpretatus est Aquila, καὶ ἐπιβλυσμὸς ἀνέβη ἐκ τῆς γῆς, id est, irrigatio ascendebat è terra. Ita attestatur & Eusebius, quendam Hebræum sibi retulisse, non F fontem haberi Hebraice, sed quoddam vaporis genus. Philon autem Iudæus videtur suas litteras ignorasse, quod cùm ex multis locis licet cognoscere, tum ex hoc præsertim. Exponit enim de fontibus qui è terræ visceribus surgunt, non de vaporibus. Videtur certe codices Hebræos non legisse. Vt enim fuit Græce doctissimus, ita fortasse ignorauit Hebraice. Is mirifice approbat æditionem Septuaginta, cùm tamen in ea tot errata deprendantur. omnes autem qui hunc locum (aliqui enim inuenti sunt) de subterraneis fontibus interpretati sunt æditione Septuaginta decepti videntur: vt est Vgo de sancto Victore, qui in libro de sacramentis per hunc fontem, quandam subterraneam abyssum putat intelligi. Chaldaica quoque æditio, quæ semper vera inuenitur, nubem non fontem interpretatur scilicet ענגא, id est nubes. Est autem & Hebraicum id nomen & Chaldaicum. Illud quoque obseruandum, quòd Hebraice non est ascendebat, sed יעלה id est, ascendet: neque propterea futuræ significationis est, sed verterunt Septuaginta, & Hieronymus. Nam peculiare in lingua Hebraica est, vt futuris pro præteritis imperfectis vtantur: siquidem eo carent tempore, sufficiúntque per futurum, quod vehementer obseruari velim. Dicetur quoque inferius de fluuio, diuidebatur in quatuor capita, cùm ibi etiam futurum sit. Hanc rem nos multis in locis annotabimus.

Philō suarum litterarum ignarus.

Hebræi futuris pro præteritis imperfectis vtuntur.

Forma-

A *Formauit hominem de limo terræ,*] Hebraice expressius, & quod verum est, magis significans. Finxit enim Deus primo hominem terreum, vt figulorum moris est, ideo Hebraice habetur. וייצר יהוה אלהים את־האדם עפר id est, & finxit Deus Tetragrammaton, hominẽ terreum: ac propterea vsus est verbo finxit. Atque hæc est causa quòd à Mercurio antiquissimo, & maximo Theologo, homines appellantur γηγενεῖς. id est, terrigenæ, neque aliud est Adam Hebraice, quàm terrigena Græce, & Latine. De qua re Gregorius Nyssenus ideo inquit apostolus, τὸν ἐκ γῆς ἄνθρωπον, χοϊκὸν ὀνομάζει, οἱονεὶ μεταβαλὼν τὴν τοῦ Ἀδὰμ κλῆσιν εἰς τὴν ἑλλάδα φωνήν, id est, hominem qui è terra fictus est, terrestrem vocat, quasi nomen Adæ in Græcã vocem vertens. Homini autem ita effecto inspirauit animam Deus. Atque hinc argumentum est, prius corpus, quàm animam factum esse. Gregorius autem Nyssenus diui Basilij frater, vtrumque reiicit, neque, scilicet corpus ante animam, neque animam ante corpus effectum esse. Hoc enim magis Platonicum esse, & ab externa philosophia petitum, quàm Christianum. Illud autem, non quadrare naturæ. Nunquam enim esse organum sine virtute. quapropter simul facta esse confirmat. Ioannes autem Damascenus corpus ante animã effectum esse asserit, vt & sacræ attestantur litteræ, & vt ordo poscebat, cæterarúmque rerum exemplum. Cùm enim homo omnium finis sit, nouissimus tamen omnium conditus est. ait igitur, ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἂν καὶ τίνος ἕνεκεν, εἰ τιμιώτερον ἡ ψυχὴ τοῦ σώματος, τὸ ἔλαττον πρότερον δημιουργεῖται, καὶ τότε τὸ μεῖζον, οὐχ ὁρᾷς ἀγαπητέ, ὅτι καὶ ἐπὶ τῆς κτίσεως, τὸ αὐτὸ τοῦτο γέγονεν, ὥσπερ γὰρ οὐρανὸς καὶ γῆ, καὶ ἥλιος, καὶ σελήνη, καὶ τὰ ἄλλα πάντα ἐδημιουργήθη, καὶ τὰ ζῶα, καὶ τὰ ἄλογα, καὶ μετὰ
B ταῦτα ὁ ἄνθρωπος ὁ τούτων πάντων τὴν ἀρχὴν μέλλων ἐγχειρίζεσθαι. τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐν αὐτῇ τοῦ ἀνθρώπου διαπλάσει, πρότερον τὸ σῶμα διαπλάττεται, καὶ τότε ἡ ψυχὴ ἡ τιμιωτέρα. & reliqua, id est, at quamobrem, dixerit fortasse quispiam, si anima longe præstat corpori, quod imbecillius est, prius est conditum? Deinde quod præstantius? At non cernis carissime, idem in vniuersa conditione accidisse? Vt enim cælum, ac terra, sol, luna, animalia, ac bruta, reliquáque omnia prius effecta sunt, ac deinceps homo, cui omnium harum rerum imperium erat tribuendum: eadem ratione, in ipso humano opificio, prius corpus, deinde anima, multo eo præstabilior efficitur. Arbitror ipse vtrumque verum esse posse. Illud autem verius cui à sacris litteris euidẽtius est testimonium. Ruphinus tanquam rem hæreticam existimabat, si quis crederet animam ante corpus esse conditam: atque in eo accusat Hieronymum, licet falsò.

Terrigenæ homines.

Corpúsne an anima prius facta sit.

Corpus ante animam factum.

In faciem eius.] באפיו, id est, in faciem vel nares eius: vtrumque enim nomen Hebraicũ significat. In nares autem fortasse magis esset consentaneum, quòd in his respiratio sit posita, & inde halitus hauriatur, & eò diuina penetrarit afflatio: atque ideo Aquila, & Symmachus μυκτῆρας vertunt, hoc est nares.

In faciem. In nares.

Plantauerat autem dominus Paradisum.] Quanquam multa ac varia ab Hebræis, Arabibus, Chaldæis, Græcis, ac Latinis de paradiso referantur, nihil tamen eorum attingere decreuimus, cùm nostro id refragetur instituto, qui circa simplices voces tantum, nos versaturos sumus polliciti. Quod si quis ea de re accuratius cognoscere voluerit, ab his petat ne-
C cesse est, quorum est munus copiosius hæc explicare. Apud quos quanta est rei ignoratio, atque obscuritas, tanta est varietas sententiarum. Neque tamen hæc tam sicco pede præterire volumus, quin tam obscuræ, & ab humana intelligentia submotæ rei aliquid luminis afferemus. Textus itaque Hebraicus ita se habet ויטע יהוה אלהים גן בעדן id est, Et plantauit dominus Deus hortum in Heden. Quod igitur vertit Hieronymus paradisum voluptatis: Hebraicum habet paradisum, vel hortum in Heden. Id quod & Septuaginta secuti sunt, qui non Paradisum voluptatis, sed Paradisum in Heden vertunt. καὶ ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ, Quanquam inferius transferant & ipsi, παράδεισον τῆς τρυφῆς. id est, Paradisum delitiarum. Tam igitur Hieronymus, quàm Septuaginta dubitasse videntur, an Heden esset nomen loci proprium vbi situs sit Paradisus, vel nomen significans delitias, aut voluptatẽ. Vt est libro secundo Regum capite primo, qui vestiebat vos in delitiis. Vbi Hebraice est. בעדנים in he-danim: plurale à singulari Heden. Psalmo quoque 36. Torrente voluptatis tuæ potabis eos. Hebraice נחל עדניך id est, Torrente voluptatum tuarum. atque alia eiusmodi. Quod vero loci proprium sit, primum ex Genesi manifestum, cap. 4. Egressus Cain habitauit profugus ad orientalem plagam Hedẽ. Neque ibi Hieronymus Heden interpretatus est delicias, puto quòd nomen loci sentiret esse. Euidentius etiam id cognoscitur ex Ezechielis cap. 27. vbi multi populi, ac nationes numerantur, à quibus importarentur in Hierusalem merces, inter quos populus Heden & Charan censentur. Ex quo loco

Paradisus in Heden.

Heden proprium loci.

Paradisi regionem habitatam nec longe remotam ab Iudæa. apertissime intelligitur, habitatam tunc regionem paradisi, & hunc esse locum, sicut & reliquos. Ezechiel igitur sic inquit: Charan, & Heden negociatores tui. Nomina locorũ, pro ipsis incolis ponens. Si ergo ab Heden, id est, paradisi loco, ac regione negociatores in Iudæa accedebant, clarum est locum illum & habitatum fuisse, & non maximis spatijs remotum ab Iudæa extitisse. Et quoniam ibi per ordinem loci & populi numerantur, clarissime patet, cum simul Charan, & Chemma, & Heden recenseantur, istum Heden propè Charan atque ei vicinum fuisse. *Charan.* Charan vero scimus locum esse in Chaldæa, vel certe Iudææ propinquum, id est, Mesopotamiam, De quo Gen. cap. 2. sic habetur: Eduxítque eos dominus de Vr Chaldæorum, vt irent in terram Chanaam, venerúntque vsque Charan. Quæ res facit mihi fidem, fuisse ibi illum decantatissimum paradisum. Primum quia hic sunt illa quatuor flumina, quæ è paradiso egredi feruntur, præter Nilum, sed hoc soluemus inferius: Deinde quia terra illa omnium est amœnissima. Præterea etiam ex scriptoribus Græcis nouimus ibi plures fuisse nobilissimos paradisos, quorum nonnullos influeret etiam Euphrates. *Paradisus vox Persica.* Sicut traditur & à Xenophonte. Nomen quoque paradisi, Persicum est. Quemadmodum & idem Xenophon scribit. Hortos inquit quos illi paradisos appellant. Philostratus quoque in vita Apollonij, de paradisis Persarum hoc modo meminit, μέλλων ἔφη ὁ δάμις πρὸς θήραν γίνεσθαι τὴν ἐν τοῖς παραδείσοις χωρίων, εἰς οὓς λέοντές τε ἀπόκεινται, τοῖς βαρβάροις, καὶ ἄρκτοι καὶ παρδάλεις. id est, Cùm Rex inquit Damis ad venandum iturus esset ad loca paradisorum, vbi leones, vrsus, pantherásque claudere *Procopius de paradiso* barbaris moris est. Procopius quoque Cæsariensis, non aliud scribit de quodam in Africa paradiso, vbi regia Vuandalorum esset, quàm quod traditur hoc loco, de paradiso Dei: in hunc modum ἔνθα δὴ βασίλειά τε ἦν τῷ Βανδίλων ἡγουμένῳ, καὶ παράδεισος κάλλιστος ἁπάντων, ὧν ἴσμεν ἡμεῖς, ταῖς τε γὰρ κρήναις κάρα δὴ καταρρυτός ἐστι, καὶ ἄλσεις ἔχει πάμπολυ χρῆμα, ὀπώρας δὲ τὰ δένδρα μεστὰ εἰσὶ ξύμπαντα, ὥστε τῶν στρατιωτῶν ἕκαστος, τὴν καλύβην ἐν δένδροις ὀπώρας ἐπήξατο, καὶ τῶν καρπῶν, τηνικάδε ὡραίων ὄντων, ἐς κόρον μὲν αὐτῶν, ἀφίκοντο πάντες. Hoc est: Ibi regia principis Vuandalorum sita erat, & omnium quos ipse viderim pulcherrimus paradisus. Nam & fontibus totus erat irriguus, & nemora vndequaque virescebant. Arbores autem pomis erant onustæ, adeo vt ipsi milites, defixis late sub arboribus tentorijs, inde poma decerperent, & pro sua quique auiditate satiarentur, quæ pro anni tépore erant tunc matura. Eo nomine vtuntur & Hebræi aliquando, Salomon Ecclesiasticæ cap. 2. עשיתי לי גנות ופרדסים ונטעתי בהם כל עץ פרי Hoc est, Feci mihi hortos & paradisos, & plantaui in eis omne lignum fructiferum. Quod igitur fecit in terris mortalis Salomon, & alij Barbarorum reges: cur non idem longe diuinius ac venustius fecerit Deus, vt plantarit paradisum, in quo amœnissimę inuenirentur arbores? Verisimile autem est, fuisse ibi collem aliquem amœnum, atque excelsum, quem Deus omnibus suauissimis herbis, ac floribus, & plantis repleuerit. Ex quo post peccatum eiectus Adam fuerit, habitarit tamen propè ipsum. Quod potissimum sacrarum litterarum testimonio cognoscimus, quæ tradunt Cain circa locum illum paulò longe à patre habitasse: Profectus est inquit ad plagam orientalem Heden. Habitata itaque est plaga illa ad quam situs erat Heden, primum à Cain, dein ab alijs eius posteris: de quibus Ezechiel me- E

Paradisum non esse situm extra orbem nostrum. minit. Non est igitur, vt quicquam absurdum de paradiso cõminiscamur, vt eum vel extra nostrum orbem transponamus, vel non ad litteram, sed mystice quæ de eo commemorantur, intelligamus. Neque adeo inhumanus fuit Deus, vt voluerit huius rei ignoratione per omnes ætates homines torqueri: cùm neque vllum in sacris scripturis esse passus sit locum, quem si accurate pensitemus, interpretari non possimus: vt enim hoc loco ait Theodoritus, ἡ ἁγία γραφὴ ἐπειδὰν βούληταί τι τοιοῦτον ἡμᾶς διδάσκειν, ἑαυτὴν ἑρμηνεύει, καὶ οὐκ ἀφίησι πλανᾶσθαι τὸν ἀκροατήν. *Scriptura sacra seipsam declarat.* id est, Sacra scriptura, cum explicare aliquid grande vult, ipsa seipsam declarat, neque patitur errare auditorem. Nam si extra nostrum orbem is esset, quomodo in terras nostras peruenisset Adam è paradiso pulsus? Cum præsertim doceant diuinæ litterę, ab eo loco propagatum esse genus humanũ, id est à regione Chaldaica. Vbi & turris exædificata fuerit. Et inde in omnes terrarum partes homines sese diffuderint? Regiones insuper illæ, nominibus filiorũ Adam ac Noë, appellantur. Vt Magog, Madai, quæ est media. Quid, nónne Babylon, à Nẽrod in ea regione exædificata est? Iam vero arca Noë, nónne in montibus Armeniæ requieuit, non longe scilicet ab habitatione Noë? *Paradisus vbi sita. Niniue.* Ibi igitur est paradisus, vbi conditus est homo, & vbi fuit prima hominum habitatio, & vnde propagatum est genus humanum. Hæc autem est Chaldea, atque Assyria, vbi & Niniue à primis illis hominibus extructa est. Qui ergo paradisum, vel sub æquinoctiali, vt Astrologi, vel extra nostrum orbem,

A orbem, vt alij multi constituunt, non videntur accurate omnes sacras litteras cõsyderasse. Qui item mystice, eundem paradisũ intelligunt, eodem errore inuoluuntur. Quare nescio an erret Proclus, qui apud Hesiodum inquit, μακάρων δὲ νήσους εἰπὼν, παράδεισον αἰνίττεται, ἤγουν τὸ ἠλύσιον πεδίον παρ' αὐτοῖς λεγόμενον, παρὰ τὸ ἄλυτα τηρεῖν σώματα ἢ παρὰ τὴν λύσιν τῶν κακῶν. Hoc est, Vbi Hesiodus fortunatorũ insulas meminit, Paradisum innuit, id videlicet, quod apud ipsos poëtas, Elysius campus appellatur, ab eo quod corpora immortalia præseruet, vel quod malorum solutioné efficiat. Quod si vates illa antiquissimi, pleraque à sacris litteris acceperunt, eáque alijs nominibus appellarunt, vt nos sæpius admonuimus, id quod etiam facturi sumus, non erit fortasse absurdum, iuxta Procli sententiam, vates illos vetustissimos credere, de paradiso sensisse, cùm beatorum insulas, & campum Elysium sæpius laudarunt. Nam & quidam è nostris, apud Græcos idem senserunt. Apud Gregorium sic legimus ἠξίωσαν δὲ καὶ αὐτοὺς, εἰς ἠλύσιον πεδίον, τουτέστι γῆς πρὸς ἀκηράτους, ἀνόμασαν δὲ οὕτως, τὸν καθ' ἡμᾶς παράδεισον, ἀπὸ τῶν μωσαϊκῶν βιβλίων, κἂν πρὸς τοὔνομα τοῦ παραδείσου διεφώνησαν, ἠλύσιον, πεδίον, καὶ ἀσφοδελὸν λειμῶνα προσαγορεύσαντες. Sapientes inquit, qui fuissent, in Elysios campos receptos asserebant, terram scilicet immortalé. Quo nomine appellabant nostrum Paradisum, ex Mosaicis libris edocti, licet in appellando eo discreparent, campum Elysium, vel pratum herbosũ ipsum vocantes. Hunc paradisum non ignorarunt etiam Chaldæi. Extat enim in magicis eloquijs zoroastræorum, ζήτησον τὸν παράδεισον. quære inquit paradisum, quanquam Psellus asserat, eos mystice hic de paradiso loqui. Sic enim ea verba interpreta-

Elysius campus paradisus.

B tut. χαλδαϊκὸς παράδεισος ἐστὶ πᾶς ὁ περὶ τὸν πατέρα χορὸς θείων δυνάμεων, καὶ τὰ ἐμπύρια κάλλη, τῶν δημιουργικῶν πηγῶν, ἄνοιξις δὲ αὐτοῦ δι' εὐσεβείας, ἡ μετουσία τῶν ἀγαθῶν. φλογίνη δὲ ῥομφαία ἡ ἀμείλικτος τοῖς ἀναξίως προσερχομένοις δύναμις, καὶ τούτοις μὲν κέκλεισται διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα, τοῖς δὲ εὐσεβέσι ἀναπέπλωται. εἰς ὃν ἀνατείνονται πᾶσαι αἱ θεουργικαὶ ἀρεταί. Chaldaicus inquit, iste paradisus est vniuersus diuinarum virtutum, quæ circa patrem sunt chorus, pulchitudinésque igneæ, promanationum à mundano opifice. Aditus autem eius per pietatem, est bonorum participatio. Flammeus autem gladius est inexorabilis potentia, his qui indigne accedunt. Et his quidem clauditur, quòd digni non sint: patet vero pijs: dignos enim tanta re pietas eos reddidit. Quem spectant omnes virtutes quæ diuinos efficiunt homines. Rursus idem autor, clarius hoc ipsum paulo post explicat, vbi eadem præcepta Chaldaica, ad beneuiuendum eum cohortantur, qui paradisum velit adire. Quod hoc carmine innuitur.

Paradisus Mystice interpretatus.

μέλλων εὐσεβέσιν ἱερὸν παράδεισον ἀνοίγειν, id est,

Qui sacrum cupias superum paradison adire:

Psellus inquit, ἱερὸς δὲ παράδεισος κατὰ χαλδαίους, οὐχ ὃν ἡ τοῦ μωσέως βίβλος φησὶν, ἀλλ' ὁ λειμὼν τῶν ὑψηλοτέρων θεωριῶν. ἔνθα τὰ ποικιλόχροα τῆς ἀρετῆς δένδρα, καὶ τὸ ξύλον τὸ γνωστικὸν τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τουτέστι ἡ διακριτικὴ φρόνησις, ἡ διαιροῦσα τὸ κρεῖττον ἀπὸ τοῦ χείρονος, καὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, τουτέστι τὸ φυτὸν τῆς θειοτέρας ἐλλάμψεως, τῆς καρποφορούσης τῇ ψυχῇ ζωὴν ἐν τούτῳ γοῦν παραδείσῳ, καὶ ἀρετὴ καὶ σοφία, καὶ εὐνομία φέρονται. Hoc est: Sacer paradisus secundum Chaldæos, non is est, quem Mosis liber describit: sed pratum supernarum contemplationum, vbi variæ inueniuntur

Chaldæorũ sacer paradisus.

C virtutum arbores. Lignum quoque sciendi bonum ac malum, scilicet iudicandi prudentia, quæ bonum à prauo seiungit. Lignum etiam vitæ ibidem inuenitur, nimirum planta diuinioris illustrationis, quæ vitalem fructum parit animo. In hoc igitur paradiso, & virtus & sapientia, & optimus reip. status esse perhibentur. Vides ergo Chaldæos de mystico paradiso hic loqui. Quia vero non tollit Psellus paradisum terrestrem, etiam ad opinioné Chaldæorum, permittamus eum de cælo sentire. Improbatur autem etiam à sanctissimis viris Græcis contra Origenem mystica paradisi interpretatio. Præsertim cùm ad alia testimonia illud etiam maxime argumento sit, paradisum esse terrestrem, quia terra Iordanis & Pentapoleos ob amœnitaté, paradiso dei comparatur. Si autem mysticus esset paradisus, quo modo terreni loci ei compararentur? Epiphanius quoque contra Origenem ostendit paradisum esse terrestrem, quòd flumina ex eo egredientia, terrestria sint, quorum ex aqua ipse biberit, & si flumina terrestria, etiam reliqua. Animalia quoque adducta sunt coràm Adam, ergo in eo erant animalia. Non igitur erat, aut mysticus, aut extra nostrum orbem, aut ad lunarem circulum. Quanquam Philon Iudæus paradisum esse terrestrem neget. Nam cùm de plantis latissime disseruisset, demum hæc intulit. τοῖς εἰρημένοις ἐστὶν ἀκόλουθος καὶ ἡ τοῦ παραδείσου φυτουργία, λέγεται γὰρ, ἐφύτευσεν ὁ θεὸς παράδεισον ἐν ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ, ἔθετο ἐκεῖ τὸν ἄνθρωπον, ὃν ἔπλασε. τὸ μὲν οὖν ἀμπέλους καὶ ἐλαίαν, καὶ μηλέαν ἢ ῥοιῶν, ἢ τῶν παραπλησίων δένδρα, οἴεσθαι. πολλὴ καὶ δυσθεράπευτος ἡ εὐήθεια. His inquit quæ dicta sunt, consentaneum est

Mystica paradisi interpretatio improbatur.

…tra.

vt de paradiso loquamur: scriptum enim est, Plantauítque Deus paradisum in Hedé ad ortum versus, posuítque ibi hominẽ quem finxerat. Arbitrari igitur, in eo vites, oliuas, poma, mala punica, & id genus arbores inueniri, adeo non est verum, vt summa etiam stultitia sit credere. Sed certe fallitur: Nam & Theodoritus hoc modo improbat eos, qui paradisum, cælum esse volunt τῆς θείας γραφῆς λεγούσης, ἐξανέτειλεν ἔτι ὁ θεὸς ἐκ τῆς γῆς, πᾶν ξύλον ὡραῖον εἰς ὅρασιν, καὶ καλὸν εἰς βρῶσιν, τολμηρὸν ἄγαν, τὸ τοῖς οἰκείοις ἀκολουθεῖν λογισμοῖς, καταλιπόντας τὴν διδασκαλίαν τοῦ πνεύματος, id est, Cùm aperte sacra scriptura perhibeat Deũ præterea plerasque è terra protulisse arbores, quarum aspectus esset pulcherrimus, gustus autem suauissimus: audacissimorũ plane hominum est, diuini spiritus doctrina relicta, capitis sua somnia consectari. Hoc vt puto in Origenem dicitur, qui totam hanc de paradiso historiá mysticam esse vult, magis argutè quàm verè. Sacris igitur & scripturis & scriptoribus cõsentientibus, verissimam esse de paradiso sententiam inuenimus, quam nos attulimus. Quanquam vero inueniantur apud Græcos, qui Heden, nomen regionis paradisi esse intellexerint, nemo tamen, qua terrarum parte ea esset, aperuit. Siquidem sæpe citatus Theodoritus inquit, Ἐδὲμ οἱ μὲν τὸν παράδεισον αὐτὸν λέγεσθαί φασιν, οἱ δὲ τὸν τόπον πάντα, ἐν ᾧ, καὶ ὁ παράδεισος ἦν, ὅθεν καὶ ὁ ἀδὰμ ἐπλάσθη, καὶ ὁ ἀδὰμ ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ἐδὲμ γεγενῆσθαι προσηγορεύθη, ἐδὼμ γὰρ τὸ πυῤῥόν. Heden inquit alij quidem paradisum appellari assueuerant, alij locum vniuersum, in quo situs esset paradisus: quamobrem etiam Adam nuncupatus est, quòd è terra sit effectus, quæ fuisset in Heden. Quanquam hoc minime verum sit, non enim Adam ab Heden appellatus est, cùm varia sit vtriusque nominis & scriptura & significatio: Hæc tamen cum Hebræorum interpretatione consentiunt. Auen Ezra, ודע כי מקום האדמה שנברא ממנה האדם קרוב לגן עדן id est, Neque ignorare debes inquit, terram è qua homo fictus sit non procul à paradiso Heden extitisset. Dehinc infert, ויש אומרים כי אדמה היא ארץ ישראל והנה שכחו, id est, Et sunt qui putent hanc esse terram Israël, sed non considerarunt illud, Et factũ est dum proficiscerentur ab oriẽte. Per quod testimoniũ, vult intelligi, longè eam regionem semotam à terra Israel fuisse. Igitur Heden regio est paradisi, quæ forte ab amœnitate ac voluptate nomen sortita est. Omnes enim regiones ac terræ, nomina acceperunt ab his, qui eas primi incoluerunt. Itaque Aegyptus vocatur Hebraice Mizraim, qui fuit filius Chan, primusq; tenuit Aegyptum. Cus quoque apud eos Aethiopia dicitur, primũ à Cus filio Chan, & fratre Mizraim habitata. Atque item alia. At vero regio Heden, non ab vllo homine, vt ex scripturis colligimus, vocata est, sed à loci amœnitate. Hæc vt sæpius dictum est, neque extra nostrum orbem iacet, neque sub æquinoctiali posita est, neque sydera attingit, vt quidá opinati sunt, sed & sub ea cæli positura est sita, quæ & habitari posset, & habitata ac frequẽtata à primis hominibus eorúmque posteris fuerit, vt reliquæ prouinciæ: alioqui cur positi sunt cherubini ad custodiam, ne quis ingrederetur, nisi ibi prope essent homines? In hac Adam vixit: In hac educatus est Habel: Ad eius orientalẽ situm habitauit Cain: Hinc omnes profecti sunt homines: In ea habitatum est ante diluuium, quo tempore, neque Aegyptus, neque Aethiopia, neque Palæstina, neque terra Chanaan ab vllis hominibus tenebãtur. Nam post diluuium, Mizraím, id est Aegyptus, & Cus primus Aethiopiæ incola, natus est. Eo tẽpore, F neque Italia, neque Græcia, neque Arabia incolebantur. Eius autem loci homines, cùm essent corrupti, diluuiũ perpessi sunt. Atque ideo in montibus Armeniæ requieuit arca, non procul scilicet ab Heden, id est prima hominũ habitatione, vbi & Noac degebat. Hæc vna est causa quod Chaldæi, omniũ sese antiquissimos iactát, numerantúrq; apud eos quadringenta septuaginta annorum millia. Quod quanquam falsum sit, fuerunt certe hi omnium vetustissimi, & apud eos inuenti sunt homines. In his itaque locis erat & prouincia Heden, in cuius amœnissimo loco, diuina voluntate hortus pullularat. Neque enim Deus manibus suis eas arbores conseruit, sed is loquendi diuinarum litterarum modus est, quæ omnia referunt in Deum. Dicunt & eum Cete grádia procreasse, cùm tamen ex aquis hæ natæ sint Et in Iona, Cetum allocutum fuisse. Omnia quæ vel aëre, vel terra proueniunt, diuina scriptura facit ea à deo proficisci. Is hortus appellatus est etiam paradisus Dei, eo modo quo Hierusalem ciuitas Dei dicitur, & Sion mons Dei, non quòd præter cætera, ea loca crearit Deus, sed quòd aliqua Dei memoria in his esset. Eadem ratione, nõ est suspicandum, Paradisum fuisse aliquem immortalem locum, aut nescio quid maximum ac diuinum habuisse, quòd & à Deo consitus narretur, & ibi, primi homines habitarint. Is enim, locus erat vt reliqui: amœnior tamen, ac suauior, quales insulæ fortunatæ esse memorantur. Atque hæc est causa, quòd prisci illi homines in tot annos vitam propagarent. Obtinebant enim regionem

Adam ab Heden.

Heden regio paradisi.

Paradisum in nostro orbe sitam.

Armenia non longe ab Heden.

Chaldæi omnium antiquissimi.

Paradisus dei.

Cur prisci in plures annos vitã

A gionem temperatissimam circa paradisum, vt qui insulas fortunatas incolunt, qui diu viuere feruntur. Cognoscimúsque, hunc locum non adeò magnum fuisse, cùm hortus appellatus sit. Delegerat siquidem Deus locum periucundum, ac beatum, in quo primum fingeret hominem, cúmque sibi per summam charitatem associaret, quæ potissimum in eo erat sita, vt Deum suum amaret, eumq; vt dominũ coleret, ea obseruando, quæ præcepisset. Quod cùm non fecisset, non iniuria pulsus inde homo est. Quapropter fabulas esse arbitror, quæ iste paradisus comminisci homines fecit. Nisi Adam peccasset, fore vt in eo paradiso iugiter homines habitassent. Nam etiam si Adam non peccasset, habitata tamen ista terra fuisset, vt nunc fit, & homines [redacted] cælum fuissent assumpti. Neque enim delictum Adæ, corporis mortem intulit, sed animi: quia à diuino se desiunxit amore, cúmque vt dominum non est veritus. Nam cur IESVS CHRISTVS, generis humani reparator, cùm nos à peccato Adæ eripuisset, ex illo tépore corpora nostra immortalia nõ reddidit? Hęc dico non ignorás grauissimos, sanctissimósque viros, aliter sentire: quæ si parum Christiana sunt, retracto, promptéque refello. Habitata igitur tota terra fuisset, dictum enim est, Neque erat homo qui operaretur & custodiret eam, quanquam de paradiso id quidam intelligunt, non rectè: fuissent tamen omnia lætiora, ac quasi aurea sæcula, & ab ista felicitate transmissi homines ad æternam illam fuissent: transmissi inquam, vel per assumptionem animi vnà cum corpore, vel per suauissimũ è corpore discessum: Omniáque extitissent pacatissima, plena pacis omnia, & suauitatis.

propagarunt quam nos.

Adæ peccatum non intulisse nobis corporis, sed animæ mortem.

B Quem statũ voluit reddere hominibus Dei filius, quod & fecit, in his qui pissime viuunt. Cuius aduentus in terras, imbuit nos cognitione diuina, illámque amisimus rusticitatem, quam cum patre nostro Deo, ob peccatum Adæ contraxeramus: regressiq; ad pristinũ illum statum sumus, vt Deum conditorem autoremq; nostrum agnosceremus, sicut & ipse Adam cognoscebat: sed is ob peccatum, ad diuinam fruitionẽ admitti non poterat Atque hæc est salus, quá mundo attulit Dei filius, quod & à culpa Adæ per ipsum liberati sumus, & Deum patrem nostrum recognouimus qui nisi venisset, mortem animi sempiternã defleuissemus. Cuius diuinitatis ignoratio sparserat per genus humanũ miserabiles errores, è quibus sæuissimæ calamitates postea pullularãt. Erat ergo paradisus Heden, locus quidem amœnus atque odorus, his tamen casibus obnoxius, quibus & cætera mortalia obnoxia sunt. Atque hanc esse causam puto, quod is paradisus non inueniatur nunc, incultus enim fortasse redditus est, neque illam amœnitatis formá seruat. Eodémque forte modo, is Dei hortus deformatus est, quo Hierusalẽ ciuitas Dei euersa est, & Sion mons Dei. Arca quoque Dei vetustate contabuit. Omnia denique ea, temporis diuturnitate abolita sunt, in quibus longe diuiniora opera perpetrata à Deo sunt, quàm in Heden creatio Adæ. Vt ergo illa obliterata sunt, ita incultum, & informem nunc esse paradisum necesse est. Placétque vehementer, quod ait Chrysostomus, ante diluuium, & paradisum, & viam, quæ duceret ad ipsum, notam hominibus fuisse: post diluuium penitus ignoratam, his verbis: πρὸ γὰρ τοῦ κατακλυσμοῦ εἴδησαν καὶ τοὺς τόπους, καὶ τὴν ὁδὸν, τὴν ἀπάγουσαν, εἰς τὸν παράδεισον, τοῦ δὲ κατακλυσμοῦ γε-

Paradisus mortalitati obnoxius.

C νομένου, ἔξω ἐγένοντο τοῦ παραδείσου, καὶ μήτε καθ᾽ ὁ λοιπὸν ἐγνώριζον, μήτε οἱ ἐξ αὐτοῦ. id est, Ante enim diluuium cognoscebant homines & locum, & viam quæ duceret ad paradisum: post diluuium, extra paradisũ esse reperti sunt, & neque Noë, neque posteris eius vltra cognitus est. Innuens, vt puto, aquarũ illuuie arbores amœnissimas esse euersas, terram autẽ quæ suaues herbas pareret, vorticibus rapidissimis dissipatá fuisse, atq; ita locũ delicatũ cõcidisse, éque oculis mortaliũ euanuisse, vt post diluuiũ, ne vestigiũ quidẽ appareret: facta diuini & cælestis loci misera immutatione, propter hominũ scelera: quod aliis etiã locis & rebus accidit, vt quas Deus reperisset, propter hominum impietatem sint dirutæ, ac dissipatæ. Quod autẽ Enoc, & Elias, & Ioannes apostolus, in eũ locum translati feruntur, id eadem facilitate refellitur, qua asseritur. Quo quæso ex idoneo loco scripturarum id colligitur? Elias fateor assumptus est: sed num in paradisum? quis tam audax est, qui hoc ausit asserere, cùm id nusquam memoriæ proditum inueniatur? Eodem modo Enoc assumptus est: sed quem in locum scriptura non refert? Eadem de Ioanne dici possunt. Quòd si hi cum corpore assumpti sunt, arbitror eos ibi positos, vbi & IESVS cum corpore versatur. Neque vero propter corpus in hunc paradisum erant transferendi, cùm glorificata corpora, aliam recipiant naturam: quod & in IESV Christi corpore accidisse didicimus, qui ianuis clausis ad Apostolos penetrauit. Quod enim in paradisum terrestrem hi transmissi non sint, indicat & Psellus in Chaldaicis præceptis, hoc modo. Hoc inquit præceptũ: ὡς ἐπεῖ ἵνα

Paradisus diluuio euersus.

Enoch, Elias & Io- … paradisum translati.

αὐτὸ τὸ σῶμα, ὅπερ φησὶν ὕλης σκύβαλον, περὶ θείῳ ἐκδαπανήσωμεν, ἢ ἀπολεπτύναντες εἰς αἰθέρα κουφίσωμεν, ἢ μετοικισθῶμεν ὑπὸ θεοῦ εἰς τόπον ἄυλον καὶ ἀσώματον, ἢ ἐν σώματον μὲν, αἰθέριον δὲ, ἢ οὐράνιον, οὗ δὴ τετύχηκεν, ὅ, τε Θεσβύτης Ἠλίας, καὶ πρὸ τούτου Ἐνὼχ μεταθέντες ἀπὸ τῆς ἐν ταῦθα ζωῆς, καὶ εἰς θειοτέραν λῆξιν ἀποκαταστάντες. καὶ μήδε τὸ τῆς ὕλης σκύβαλον ἤτοι τὸ ἑαυτοῦ σῶμα χρημνῷ καταλιπόντες, id est, Admonet, vt corpus etiam ipsum, quod materiæ frustum & quasi excrementum esse dicit, diuino igne absumamus, vel extenuatum in æthera subleuemus: vel tollamur a deo in locum immaterialem & incorporeum · aut corporeum quidem: sed ætheriũ, aut cælestem. Quam sedem sortitus est Thesbytes Elias, & ante eum Enoch, translati ab hac vita in sedem diuiniorẽ vt neque ipsius materię frustũ, vel propriũ corpus in hac valle reliquerint. Quamobrem non est cur putemus eos homines, in paradiso esse positos propter eorum corpora. Quanquam igitur inueniatur regio Heden in qua erat paradisus, ipse tamẽ paradisus non inuenitur, idque in causa, quod ab illo tempore is locus squallidus & incultus est effectus. Erat enim hortus, atque ea est hortorum natura vt facile possint squallescere. Animaduerte itaque, quàm clarè ac perspicuè de paradiso loquanrur diuinæ litteræ. Primum regionem describunt, in qua is esset positus, deinde in quam mundi partem spectatet. Hebraice enim sic est: Plantauerat autem dominus paradisum in Heden ab oriente vel à plaga orientali, sic enim transferendum est, quod Hieronymus vertit à principio, vt postea dicemus. Deinde nomina fluuiorum ponuntur, qui ex ea regione egrederentur: atque inde profecti, quas terras peragrarent. Quos cùm in Chaldæa esse compertum sit, vel circum, neque enim ad amussim describere possum: quid superest iam, quod ge de cognoscendo terrestri paradiso desideretur? Reliquum itaque est explicare, quod omnem hanc rem perplexam tenet. Nam si paradisus in ea mundi parte est positus, quam diximus, quo modo cohæret vt quatuor flumina, infinitis spaciis à se dissita, tanto etiam mari interiacente, ex eo loco egredi possint? præsertim cùm horum fluuiorum fontes iam alibi esse reperti sint. Et de Euphrate quidem ac Tygri nihil commouemur, cùm eandem habeant originem: & ex ipso Heden certum sit eos emanare, aut alibi nascentes Heden primum influere, indéque egressos à se inuicem abiungi, vbi mox abiunctis dissociantur aquis. At Ganges? at Nilus? quorum tametsi fontes non adeò certi sint, alter tametsi à meridie, alter ab aquilone oritur. Possuntigitur hi vnum habere fontem? Aut potest esse verum, quod alij prodiderunt, vt ex vno fonte prodeant, sed ex æditissimo loco ruentes, in viscera terræ condantur, pérque immensos terrarum tractus profluant, post hæc emergentes, diuersas habere origines videantur? Num possunt tantam maris vastitatem traiicere, tot terras, tot montes penetrare, dein in auras erumpere? Quæ quia vera esse non possunt, quærenda est alia huius nodi solutio. Primum itaque verba ex contextu Hebraico proferamus, quæ in hunc modum habent, ונהר יצא מעדן להשקות את הגן ומשם יפרד והיה לארבעה ראשים Hoc est, Et fluuius egrediebatur de Heden, ad irrigandum hortum, & inde diuidebatur, & erat in quatuor capita sicut vertunt & Septuaginta. Primum igitur scribit fluuium non de paradiso, sed de regione Heden promanare, atque inde ferri per hortum, vt eum irrigaret · quem cùm esset egressus, quatuor efficeret capita, sicut Padus, qui Ferrariæ proximius, in duos amplissimos amnes distribuitur. Cúmque eorum alter ad Ferrariæ mœnia attigerit, ibi in duos quoque latissimos amnes diuiditur, qui diuersis itineribus, mare Adriaticum influunt. Non erat itaque in paradiso, fluuij illius maximi, qui in quatuor flumina diuideretur origo, sed in regione paradisi, procul aut propè paradisum, qualis erat paradisus ille Cyri, sua ipsius manu consitus, quem Euphrates à suis fontibus remotissimus influebat. Potuit itaque etiam Dei paradisus, ab ortu huiusmodi fluuij, esse quá remotissimus. Quod autem dicit illinc, diuidebatur, non illinc, id est, à paradiso, sed à regione Heden, quæ vt erat amplissima, ita in varias terras mittebat diuisos amnes: quorum separatio, procul aut propè fieret à paradiso. Hunc itaque maximum fluuium arbitror esse eum qui ex Tigri & Euphrate commiscetur. A suis enim fontibus profecti coëunt inter se, deinde Mesopotamiam efficiunt: atque hoc est, quòd Heden ad hæc loca esse necesse est. Nam apud Ezechielem recensentur simul Heden & Charan. Charan autem est Mesopotamia. Igitur Heden ei vicina, illic sit necesse est. Inde itaque Tigris atque Euphrates diuiduntur, quorum origo in monte tauro est, vt testatur Strabo: eorum vero fontes · περὶ δισχιλίους καὶ πεντακοσίους σταδίους, id est, circiter bis mille & quingenta stadia abiunctos esse tradit. Quod etiam clarius exponit Procopius, qui cùm de Mesopotamia obiter scriberet, hæc de his fluuiis refert. καὶ πηγαὶ δύο ἐν θένδε ἐξιᾶσι, ποταμοὺς δύο ποιοῦσαι αὐτίκα, εὐφρά-

Paradisus cur nõ inuenitur, cum locus ĩ quo situs erat, extet.

De quatuor fluminibus paradisi.

à adue.

D

F

Ἀνφεράτην μὲν ἡ ἐν δεξιᾷ, ἡ δὲ ἑτέρα, τίγρην ὄνομα id est, ex hoc mõte duo fontes oriũtur, qui ilico duo efficiuntur flumina: dexter quidẽ fons Euphratem, leuus autẽ Tigrim. Igitur ambo *Euphratis*
ex vno loco non prodeunt, nisi forte alibi oriantur, subtérque terram perfluentes, inde *et Tigris*
ex monte tauro emergant. Atque hoc modo facile est, de Tigri & Euphrate soluere. *ortus.*
Quod autem de Gange & Nilo traditur, vix explicari potest. Hoc vnum afferre possumus, non constare, an Phison sit Ganges, sunt ex Græcis, qui dicant hunc esse Danubium. Quidam Hebræorũ asserunt eum esse fluuiũ Ægypti: ideo Auen Ezra, אמר רב גאון כי פישון יאור מצרים *Phison.*
Vir, inquit, præstantissimus asseruit Phison amnem esse Ægypti. Quid quod sacræ litteræ tradunt, hunc terram Chauila, quæ corrupte à nobis terra Euila dicitur, circumire. & tamen inferius cap. 10. inuenies Chauila appellari Getuham. Si igitur Phison est Ganges, num circuit omnem Getuliam, quæ in Aphrica est, ille autem in India? Quanquam non me fugit, duos Chauila fuisse, quorum alter Getuliæ nomen indiderit, alter regioni quæ proxima est Ophir, vnde aduehebatur aurum. quorum prior nepos erat Cham. alter ex linea Seem filius Heber. Sed tametsi hanc influit ac peragrat Phison, non est tamen compertum, an hęc sit India. Nam inferius ca. 25. dicitur. Habitarunt à Chauila vsque Sur. ex quo loco cognoscitur hæc non esse India, neque Aethiopia. De Geon quoque maxima ignoratio, tradunt plerique hunc esse Nilum, eo quod scriptura cum asserat omnem terram circumire Aethiopiæ. Alij propè terram Israël cũ esse perhibent. Sic enim Auen Ezra: וידוע כי גיחון קרוב מארץ ישראל כן כתוב והורדתם אותו אל גיחון, Hoc est: Constat Geon propè terrá *Chauila. Euila. Getulia. Geon. Nilus.*

B Israël esse, eo quòd scriptum sit: Et deducetis eum in Geon. Locus autem quem citat, est Regum 3. cap. 1. Quanquam ibi Geon Nicolaus non malus autor interpretatur piscinam Siloë, alij autem fontem esse asserant. is tamen Hebræus sentit hunc esse eundem Geon, qui ex regione paradisi oriretur. Si autem is proximus terræ Israël est, fieri non potest, vt is Nilus sit. Quare nescio an error habendus sit, si dixerimus nec Geon esse Nilum, nec Phison Gangem, sed duos alios fluuios, qui proximi sint Euphrati & Tygri. Nam & Isidorus refert flumen, qui dorinx appelletur, siue Araxes è paradiso emergere, vt scribit etiam Albertus, non semper malus autor. licet eius lapsus non possit eo loco ferri, qui de rerum proprietatibus lib. 4. scribit Geon, id est Nilum, esse fluuium Mesopotamiæ. Procopius etiam scribit Narsinum flumen esse non exiguum propè Euphratem, quem etiam influit. Hæc inquam flumina dicerem potius esse Geon, & Phison, nisi nomina regionum obstarent, quas illa peragrare feruntur, verumetiam hoc Deo duce, spero me aliquando soluturum. Nam Cus non videtur semper illam Aethiopiam significare, vbi Nili fontes esse perhibentur: sed etiam Arabiam, & omnem eam oram, quæ in mare oceanum spectat. Nam Madianitæ, Aethiopes aliquando vocantur, qui tamen propè Palæstinam positi sunt. Et Sephora vxor Mosis Aethiopissa dicitur, & tamen ex terra Madian erat. Quare si Geon peragrare Aethiopiam dicitur, non cogimur propterea de Nilo id sentire, sed etiam de alio fluuio. Phison quoque non esse Gangem, vel illud argumento est, quòd scribitur, terram Chauila peragrare, at hæc ea esse videtur, quæ ab historicis vocantur *Dorinx fl. Araxes flu. Cus et Aethiopia & Arabia dicitur. Phison non esse Gangẽ.*

C Cabalia aut Cabana, quæ prope Mesopotamiam est, atque ideo vnus ex fluuiis Heden eam influit & peragrat. Procopius quoque scribit vrbem esse Mesopotamiæ, quæ vocatur Phison, quæ forte à flumine nomen sortita est. Hæc igitur sunt adeo obscura, adeóque à nostra intelligentia remota, vt non permittant nos quicquam certi asserere. Erit igitur sacrarum litterarum studiosissimi cuiusque, ea perquirere, quos plurimos iam fore auguramur, nos quod potuimus, in hac re præstitimus. *Chauila Cabalia Cabana.*

A principio.] Diximus pauloante, Hebraice esse מקדם hoc est à principio, vel ab oriente. Itaque Hebraica vox tam ad tempus, quàm ad locum refertur. quicquid ergo vel loco vel tempore antecedit, Chadmon dicitur, & huiusmodi antecessio Chedẽ. Hinc igitur facta est varia & Septuaginta & Hieronymi interpretatio: siquidem Septuaginta, hoc quod Hieronymus vertit à principio, illi κατὰ τὰς ἀνατολὰς, id est, ad orientem, nempe ad locum respexerunt: Hieronymus autem ad tempus. Ad tempus enim id nomen aliquando spectare, Deuteronomij cap. 33. cognoscitur. ומראש הררי קדם Et de capite montium æternitatis. & psal. xliij. בימי קדם in diebus æternitatis, & alia infinita vbi semper eadem est vox quæ & hic. Pro loco vero ponitur inferius cap. 3. וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים Et posuit à parte orientali horti Heden Cherubinos, vbi Hieronymus, quod est à parte orientali paradisi, vertit paradisum. Intellexit itaque ibi eam vocem ad locum, non ad tempus referri. mirum igitur est cur & hic non idem seruarit. Et quod magis mirum, non per *קדמון קדם*

Paradisum an ante cælum & terram factus sit.

inscitiam eo modo transtulit, sed studiose: opinatus, ante cælum & terram factum esse paradisum. secutus etiam aliquot interpretes, Aquilam scilicet & Theodotionem Sed hoc falsum esse comprobatur, ex paulo ante citato loco: quanquam cognoscimus, eum non semper in ea sententia perstitisse. Omnino igitur ad locum spectat, sicut & Septuaginta verterunt, & vt admonent Hebræi, præsertim vocum interpres apud eos, qui huius vocis multiplicem significationem afferens inquit. מה שהוא שם לפאת חמור חית, hoc est significat quoque partem, quę in ortum obuersa est. Dein citat hunc locum. Quare non ad tempus, sed locum referenda est. D

Produxítque Dominus de humo.] מן האדמה è terra, nequis deciperetur, credens hic aliud humum, aliud terram esse.

Arbores Hebræi ligna vocant arboréisque pro fructu ponunt.

Omne lignum pulchrum visu.] Primum obseruandum est, moris Hebræorum esse, vt ligna, arbores ipsas appellent. Cùm ergo lignum vitæ dicitur, non est de materia illa arida sentiendum, vt crassi quidam credunt sed de arbore quæ eiusmodi fructus æderet. Arbor quoque in eadem lingua pro fructu ponitur. Quare lignũ vitæ, arbor erat, è qua vitales fructus carperentur, immortalitatémque illam efficerent. arbor inquam, cuius fructu degustato, vita quędam per omnia corporis membra se diffundebat, quam si post lapsum, homo degustasset, mori nullatenus potuisset. Ante casum vitam & iucunditatem illi suggerebat, adeo fuit humanus in ipsum Deus. Obseruare vero oportet locutionem Hebraicam. in ea enim lingua denominata non inueniuntur, sed eorum loco denominationibus vtuntur, vt dicant virum mendacij, virum veritatis, id est mendacem, & veracem. ita hoc loco, arbor E vitæ dicitur, id est arbor vitalis, quemadmodum ambrosiam aut nectat, aut lucem vitalem diceremus. omnia videlicet, quæ vitam quandam afferunt, sicque hoc loco, vitalem dici arborem existimo, quia illius fructus vitales essent, & vires corpori suggererent.

Arbor vitæ, pro vitalis.

Bdelliũ varie versũ.

Bdellium.] Ex Hebræo ductum בדולח bedolac. Maxima circa hoc nomen tam apud Græcos quàm Hebræos discrepantia. Septuaginta hunc lapidem vertunt ἄνθρακα. id est, carbunculum, qui lapis est fulgidus ac lucens, vt etiam testatur Hieronymus: quamuis iidem Septuaginta alibi crystalum interpretati sunt. Alij smaragdum. Hebræi hodie communiter dicunt esse crystallum. Hebræus autem Agaon sentit bdolac lapillos esse perexiguos, ac rotundos, qui ex aquis prodeant: de qua re Auen Ezra ויאמר הגאון כי הבדולח מין מאבנים הקטנים עגולים היוצאים מתוכם שהם דקים hoc est: Vir excellentissimus opinatur bdolac esse lapillos paruos ac teretes, qui ex aquis emergant, qui minime crassi sint. Plinius autẽ bdelium gummi esse scribit, distillans ex arbore eiusdem nominis, inde cõgelascere, lapidémque fieri. Nicolaus autem id ignorasse videtur, qui sentiat arborem esse aromaticem, neque aliud addit verum si bdellium gutta est, vt vult Plinius, quomodo in fluminibus nascitur, vt hic traditur? Quare obscuriora sunt hæc, quàm liceat explicare, vel ad pietatem referat, nam quanta sit in interpretandis his lapidibus dissonantia, ex eo vel manifestum: nam hunc, qui mox sequetur scilicet shoham, Aquila Symmachus & Theodotion, onychinum sunt interpretati: LXX. in Exodo, smaragdum verterunt: Iosephus dicit esse sardonychum. Similiter hunc qui tharsis Hebraice vocatur, Aquila chrysolitum, Symmachus hiacynthum interpretatus est. Ego quidẽ existimo bdellium vniones significare, quia manna in sacris litteris huic comparatur, Numerorum libro cap. II. vbi dicitur, species eius erat כעין הבדולח hoc est, Sicut species bdolac, Manna vero sicut margaritum est. F

In lapidum nominibus mira interpretũ discrepãtia.

Bdolac vniones.

Prasinus. Onychinus.

Et lapis onychinus.] שהם shoham. Quod Septuaginta vertunt καὶ ὁ λίθος ὁ πράσινος, hoc est lapis prasinus, qui vt nomen indicat, viridis ac coloris herbacei est: at onychinus, potius ad candorem vergit, ac nigrorem. Vnguis enim humani similitudinem, vnde & dictus est, imitatur. Quare longe alius est is ab illo. Cum Hieronymo aliqui Hebræorum sentiunt, præsertim Agaon, qui de eo lapide hæc perhibet, השהם אבן יקרה כנה והוא צחה ואכחבו לאנרע hoc est: Shoham, lapis preciosus est, candidus ac impermistus. deinde addit Auen Ezra. Nos autem hæc ignoramus: quamobrem etiam Hebræi, se proprie quales hi lapides sint, nescire ingenuè fatentur. Cur itaque mirum, si & Hieronymus, & LXX. à se inuicem discrepant quanquam Hieronymus secutus sit alios interpretes, qui onychinum verterunt, vt ipse testatur in quęstionibus Hebraicis.

Ipse vadit contra Assyrios.] קדמת אשור hoc est plagam orientalem Assyriæ. Aliquid autem hoc discrepat ab illo. Hieronym⁹ imitatur Septuaginta, qui & ipsi vertũt κατέναντι ἀσσυρίων adversus Assyrios. Strabo de eo flumine eadem prope scribit, quæ & Hebraicum. ῥεῖ δὲ πρὸς τὴν ἀνατολὴν τῆς Ἀσσυρίας. fertur autem Tigris ad Assyriam quæ in ortum spectat.

A *Ipse est Euphrates.*] הוא פרת hu Perat. Duæ sunt partes: hu id est, ipse est: Perat, Euphrates. quas corrupte videntur antiqui copulasse, noménque Euphratis fecisse: cùm tamen Perat sit eius nomen, itaque Phrates Græcè esset dicendum. Euphrates.

Præcepítque ei dicens.] ויצו יהוה אלהים על האדם Et præcepit dominus Deus super Adam. Perinde ac si diceret, legem promulgauit de homine, cui semper esset obtemperaturus: præposito etiam transgredienti capitali supplicio. Est autem & Phrasis Hebraica, quam neque seruarunt Septuaginta, sicut neque Hieronymus.

Faciamus ei adiutorium, &c.] Hebraice non est faciamus sed אעשה faciá, Quòd auté vertit, simile sibi. Hebraice כנגדו è regione illi vel, correspódens illi: neq; aliud est. quá quod vertit Hieronymus. Quòd auté vertit, faciamus, non faciam, secutus est Septuaginta, qui ipsi trásferunt ποιήσωμεν αὐτῷ βοηθὸν κατ' αὐτόν. id est, Faciamus ei auxiliatricé congruenté illi. arbitramur autem hoc sumptú esse ex præcedentibus vbi est faciamus. Verú hæc nihil ad ré.

Immisit Dominus soporem.] ויפל תרדמה Fecit illabi soporem: quem Aquila vertit κάρον, id est, somnum profundum, ac quasi lethargum: at Septuaginta ἔκστασιν ecstasin, hoc est, méntis secessum & alienationé. Quæ erat & Latina antiqua interpretatio, sicut exponit & Augustinus: ad verbum Hebraicú soporé significat, thar dema: ducitur enim a רדם radam, dormire. Septuaginta vero, ignoro an de somno senserint: potest enim ecstasis accidere non dormientibus. Omnino verbum Hebraicum, somnum intensum significat, sicut interpres vocum exponit, qui de ea voce inquit, שקוע השינה החזק Cuius vocis significatio, est somnus vehemens. Aeditio quoque Chaldaica vertit, שינתא id est, immisit somnum. תרדמה

B

Hæc vocabitur virago.] לזאת יקרא אשה, Huic vocabitur virago. Ex hoc eliciunt Hebræi, suam linguam primam omnium extitisse: vt enim à viro mulier ducta est, ita à viri nomine, nomen mulieris ductum est, ipso impositore Adam, quod in nulla alia fieri lingua asserunt. Isc enim Hebraicè vir, Isca mulier: quam analogiam si nos sequi vellemus, à viro, vira dicendum esset. propterea hanc rem Hieronymus, quantum Latinitas pateretur, expressit: voluit enim à viro ducere viraginem, cùm tamen virago Latine mulier cordata ac robusta vocetur. Septuaginta non ausi fingere nouum nomen, non ostenderunt quid traderet sacra scriptura, vertunt enim αὕτη κληθήσεται γυνή, ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς ἐλήφθη. Hæc vocabitur mulier, quia de viro sumpta est Verum hoc pacto, quid mulieri cum viro, cùm nulla sit in nominibus affinitas? hoc certe & à Diodoro animaduersum est, qui hoc loco sic ait, τὸ μέντοι αὕτη κληθήσεται γυνή. ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη, οὐ δοκεῖ τινα σώζειν ἀκολουθίαν, εἰ γὰρ ἐπειδὴ πλευρὰ τοῦ Ἀδὰμ, ἡ Εὔα διὰ τοῦτο γυνή, αἱ μετὰ ταῦτα γυναῖκες ἄρα οὐκ εἰσὶν ἐκ τῶν ἀνδρῶν. Illud inquit, hæc vocabitur mulier, quòd de viro suo sumpta sit, nullam videtur seruare consecutionem: si enim propterea Eua mulier est, quòd è costa viri constructa sit, reliquæ mulieres non erunt, quia ex viris non sunt. Deinde infert, ἀλλὰ παρὰ τοὺς ἑρμηνεύσαντας τὸ σφάλμα. μὴ γὰρ εἰρηκέναι τὴν γραφὴν γυνή, ἀλλ' ἡ ἄνθρωπος. Sed ab ipsis inquit interpretibus error emanauit: non enim diuina scriptura dixit, hæc vocabitur mulier, sed homo. ὅσα μὲν γὰρ ὀνομάζει τὸν ἄνθρωπον, δασυτάτῃ προφορᾷ τῆς φωνῆς χρωμένη ἴεσσα δὲ τὴν Εὔαν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου.
C καὶ τοῦτο δοκεῖ μοι, μᾶλλον ἔχειν τὴν ἀκολουθίαν. Quatenus quidem hominem ipsum vocat, crasso vocis sonitu vtens. Iscam vero ipsam Euan à viro, atque hoc mihi magis videtur consentaneum. Habes ergo etiam diuinos illos viros non ignotasse, quæ velut abstrusa in sacris litteris delitescunt. Fuerunt etiam apud Græcos qui Hebraicam analogiam secuti sint: nam Aquila nouum excogitauit nomen Græcis antea inauditum, siquidem ab ἀνὴρ hoc est vir, duxit ἀνδρίς, quasi vira: alij ex Hebraico & Græco, vnum nomen fecerunt ἰσσανδρος, ab Isca mulier, ἀνὴρ, vir: quasi vir in mulieré formatus: idem enim sunt, solo sexu discrepantes.

Lingua Hebraica an prima

איש, vir. אשה, vira.

Virago.

Et adhærebit vxori suæ.] Nihil referre putamus, quod Hebraice sit באשתו Cú vxore sua. Nó: vxori suæ: quanquá ea sit phrasis Hebraica: verbo enim דבק hoc est adhæreo, præpositioné, in, adiungút. Septuaginta appositissime verterút καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Et adglutinabitur vxori suæ. Ea enim viri ac mulieris cóiunctio esse debet, vt nulla arctior reperiri possit. Quòd auté dixit vxori suę, aduerté̃dus est sacrarú litterarú loqué̃di mos: marit⁹ enim in his litteris, vir núcupari solet, vxor auté, mulier: neq; in ea lingua, nomé viri à nomine mariti distinguitur: sicut neque nomen mulieris, à nomine vxoris ideóque hic cùm dicitur & adhærebit vxori suæ, est אשה quod supra significabat virginem, aut mulieré, hic auté vxorem. Hoc fecit vt Cyprianus, tractatu de bono patientię, citarit locú ex sequé̃ti capite hoc modo ex Septuaginta: Quia audisti, inquit, vocé mulieris tuæ, & máducasti ex illa arbore. Rabi Mose hác linguá ideo sanctá ac sacrá núcupari existimat, quòd honestissime semper

Hebraica lingua, cur sancta vocetur.

loquatur, remotissimáque ad ea exprimenda quærat vocabula, quæ fortasse parum pudica atque honesta nonnullis viderentur. Quòd autem additur, & erunt duo in carnem vnam: Hebraice non est, erunt duo, sed tantum, Erunt in carnem vnam. Septuaginta vero etiã duo addiderunt, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν sed hæc euidentiora hi reddere voluerunt, neque absurdum est, explicationis gratia, aliquid addere. D

Erunt duo in carnẽ vnam.

CAPVT III.

Sed & serpens erat callidior.] Quod Hieronymus vertit callidior, Septuaginta. ὁ δὲ ὄφις ἦν φρονιμώτατος. At serpens erat prudentissimus: optime autem vterque verbum Hebraicum reddiderunt: nam plerisque in locis inuenimus in bonam & in malam partem eam vocem accipi. Prouerbiorum primo לתת לפתאים ערמה Vt detur paruulis astutia. Et eiusdem libri capite octauo הבינו פתאים ערמה Intelligent pueri prudentiam aut astutiam. In malam partem accipitur vt וכי־יזד איש על־רעהו להרגו בערמה si quis per industriam, & per insidias occiderit proximum suum: vt vertit Hieronymus. Psalmo quoque xciij. על־עמך יערימו סוד Super populum tuum malignauerunt consilium, vt vertunt Septuaginta. Igitur & hoc loco videtur in malam partem accipi. Et quanquam Septuaginta verterint serpens erat prudentissimus: non de vera tamen ac syncera prudentia sentiunt: quam rem in dubium vocat & soluit Theodoritus sic scribens. εἰ φρόνιμος ὁ ὄφις, καὶ ἐπαινέσιμος, μία γὰρ ἡ φρόνησις ἀρετῆς. Si prudens inquit est serpens, ergo & laudabilis: nam vna virtus est etiam prudentia. Dein soluit πολλὰ τῶν ὀνομάτων ὁμωνύμως προφέρεται. καὶ γὰρ τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν θεοὺς ὀνομάζουσι. Sed pleraque inquit nomina æquiuoce dicuntur: sicut & idola gentium, deos vocant sacræ litteræ. Philosophi quoque per antiphrasin, aut equiuoce sapientes appellantur. Sunt enim omnium mortalium stultissimi, vt eorum facta indicant. Eiusmodi igitur erat prudentia serpentis, quem diabolum fuisse, omnes propè perhibent, qui animi malignitate ac præstigiis, omnes spiritus superat. Ideo recte vertit Aquila ὄφις ἦν πανοῦργος, serpens erat veterator ac præstigiosus. Quod sapienter explicat Diodorus, sic inquiens, φρόνιμον νῦν οὐ τὸν συνετὸν λέγει, ἀλλὰ τὸ πρὸς ἀπάτην ἐπιτήδειον ὄργανον, prudentẽ hic non sapientem appellat, sed ad decipiendum aptissimum instrumentum. Veruntamen quòd Septuaginta verterint, serpens erat prudentissimus, etiam testimonio euangelico defendi potest, vbi prudentia serpentũ cõmendatur, putóque eos idcirco prudẽtes appellati, quòd longissime cernant: quanquam istud sit corporis, illud mentis. Dracones certe Grece à δέρκω quod acertime cerno significat, vocantur. vnde fit & ὀξυδερκῶ acute intueor. Aquila & Theodo. verterunt, Serpens erat callidus: quos etiã Hieronymus sequitur. E

Philosophi sapiẽtes per antiphr.

Serpẽs erat diabolus.

Serpentum prudentia.

Draco vnde dictus.

Cur præcepit vobis Deus.] Hebraica paulum variant, אף כי אמר יהוה quod variis modis exponitur. Nonnulli enim, ita omnino: aut verène, etiamne. quod videtur consentire cum æditione Chaldaica. בקשטא אמר יהוה id est, In veritate dixit Deus? Hieronymus secutus est Septuaginta, qui vertunt: ὅτι εἶπεν ὁ θεὸς, cur dixit vobis Deus: vel, quid est, quod dixit Deus.

Eritis sicut dij.] Potuit etiam verti, eritis sicut Deus: diximus enim elohim plurale esse, cóque nomine deum vel deos appellari. Accõmodatur scilicet tam ad verũ Deum, quàm ad reliquos deos. Quare dicit eos futuros prudentes ac peritos, quemadmodum ipse deus esset, qui eos condidisset. Neque enim tantæ arrogantiæ Adam fuisse putandus est, vt oblatam diuinitatem voluerit appetere, vt essent dij, sicut deus in ea cognitione. eo enim scelere pollutus est Satan. Adam autem per inobedientiam peccauit, leges diuinas transgrediendo. Licet Serapion scriptor Græcus, velit eum diuinitatem optasse. Pro eo quod nos atrulimus, facit sententia aliquorum Hebræorum, qui exponunt eritis sicut dij, id est sicut angeli. elohim enim, angelos quoque significat: ideo grauiore sententia non est damnatus Adam. Nam si deus fieri optasset, quid illi dissimilis fuisset, qui dicebat, Ponam sedem meam in Aquilone, eróque similis altissimo? Hieronymus autem sequitur Septuaginta, qui & ipsi vertunt, ἔσεσθε ὡς θεοί. id est eritis sicut dij. F

Elohim.

Adam non cupiuit similis fieri deo.

Aspectúque delectabile.] Variat hic paululum Hieronymus & ab Hebraico, & ipsis Septuaginta. Quod enim ad oculos corporis retulit ipse: Hebraice ad ipsum animũ, atq; intelligẽtiã refertur. Sic enim in cõtextu est: Vidit mulier quòd arbor esset ונחמד להשכיל id est, expetẽda, vel desiderabilis ad percipiendã sapientiã, vel ad intelligendũ. Verbũ igitur Hebraicum

non

A non ad oculos corporis spectat, sed ad scientiam. Hoc enim est quod supra pollicitus fuerat serpens, eos fore sapientes, si ex ea arbore degustassent, quæ degustata eorum patefecit oculos. Licet diabolus ea ratione eos fefellerit, promittens eos fore, aut deos aut angelos. Eandem sententiam videntur secuti etiam Septuaginta qui vertunt, καὶ ὡραῖόν ἐστι τοῦ κατανοῆσαι. & quod pulchra arbor esset, ad intelligendum, vel intuendum. Veruntamen Hebraica, etiam hoc pacto verti possunt, Et quòd ea arbor cognitu appetibilis esset. vt quemadmodum dixerit eam oculis corporis spectatã delectationem afferre solitam, ita eandem exhibere voluptatem, si quis eam agnouisset, animóque comprendisset, & quod intelligentiæ eximium pateret gaudium. Hanc sententiam fortè secutus est Hieronymus. mihi certe, vtrunque videtur probabile. Hunc locum impius Porphyrius, sic enim Græci appellant. δυσσεβῆ, hoc modo labefactabat. sic dilemma texens, τὸ φυτὸν ἐκεῖνο, ἢ κεχώρισται ἀγαθῶς ἐφυτεύθη μέλλον προξενεῖν τοῖς ἀνθρώποις θεὸν, πάντως φανερῶς ἀπηγορεύθη φθονήσαντος τοῦ θεοῦ τοῖς ἀνθρώποις τῆς γνώσεως, καὶ μωροὺς αὐτοὺς βουλόμενος. Ea, inquit, planta, aut in bonum, aut in malum plantata est. si in bonum, vt vos asseritis, eo quòd per eam diuinitatem acquisituri essent homines, inuide certe prohibita est à Deo hominibus, quasi volens eos ea cognitione carere, & in summa stultitia eos viuere. Respondet diuus Gregorius, quòd in bonum plantata sit, sed οὐ καλὸν, ὅτι οὐκ ἐν καιρῷ, καλὸν μὲν ἁπλῶς, Non fuisse bonam: quia non in tempore, sed bonam simpliciter. Et optime quidem respondet: nam pleraque optima sunt, quæ sibi reddunt homines pestilentissima, propter errorem & inscitiam. Porphyrius autem & in
B alijs plerisque falsò Christianos insectatus est, quod & reliquis philosophis peculiare fuit. Arborem autem sciendi bonum & malum, non ratione degustantium appellatam puto, sed experientiæ boni & mali. hoc est, qua probaretur, an homo bonus esset vel malus, vt eam in medio paradisi posuerit Deus, quo bonitatem vel prauitatem hominis experiretur. Bonum siquidem & malum, obedientia & inobedientia hoc loco appellantur. Quæ sententia probabilis admodum mihi videtur. Vbi autem dicitur, eritis sicut dij, scientes bonum & malum: dicendum, eos diabolum decepisse, persuasisséque eis, vocari eam arborem scientiæ, non probationis: atque ita in errorem induxisse. Hæc expositio non pertinaciter à me asseritur: puto enim etiam aliquid arcanum sub hisce verbis contineri.

Porphyrius δυσσεβής, id est impius.

Arbor scientiæ boni & mali, cur sic dicta.

Bonum & malũ quid hic.

Dedit viro suo.] Nihil refert quòd omiserit, עמה id est, Dedit viro suo secum, quod non omiserunt Septuaginta μετ᾽ αὐτῆς. indicat eos simul comedisse: quanquam id erat notissimum.

Et cùm audissent vocem Domini, &c.] וישמעו את קול יהוה. Et audierunt vocem Domini Dei. Primum obseruandum, tam Hieronymum, quàm Septuaginta, variare ab Hebraico: neque enim Hebraice est, post meridiem, additum à Hieronymo ac Septuaginta, qui sic aiunt καὶ ἤκουσαν φωνὴν κυρίου τοῦ θεοῦ περιπατοῦντος ἐν τῷ παραδείσῳ, τὸ δειλινόν: & audierunt vocem Domini Dei deambulantis circa vesperum. Et mirum etiam est, cur auram omiserint, cùm in Hebraico habeatur. Est autem רוח quod & ventum & auram significat. Nulla itaque est causa cur Septuaginta, ventum aut auram silerent. Quòd autem Hieronymus ver-
C terit post meridiem, ex eo est, quòd Hebraice לרוח היום deambulabat, inquit, Dominus aduentum diei: diem ergo retulit ad meridiem. Septuaginta ad vesperam. Dicunt aliqui ex Græcis, Adam circa horam sextam comedisse, ad vesperam autem Dominum ad eum accessisse. Die autem sexta conditus est Adam, eadémque è Paradiso pulsus, quod & Græcis placet.

In medio ligni.] Forte clarius fuisset, si sic se habuissent: Inter medias arbores. Duæ enim hic sunt Hebraicæ figuræ: Synecdoche, in qua per partem intelligitur totum: atque hanc puto esse, cùm Hebraice lignum ponitur pro arbore, quæ totum est, eius autem partes, lignum, folia, fructus. Altera figura est etiam Synecdoche, sed alia eius species, qua ex vno discimus omnes, qua & poetæ & oratores vtuntur. Sæpe enim apud oratores inuenies, admouit militem, stipendium dedit militi. Et illud: Consitum arbore multa, lucus: quanquam ita sit Hebraice vt vertit Hieronymus. Septuaginta prudenter non seruarunt phrasin Hebraicam, καὶ ἐκρύβησαν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου, Et absconditi sunt in medio paradisi. Quod cùm ita sit, miror cur Serapion, hunc locum secundum locutionem Hebraicam interpretetur: τοιγαροῦν θορυβούμενοι, εἰς αὐτὸ τὸ δένδρον ἐκρύβησαν: Igitur consternati animo, in ipsam arborem se absconderunt. An ne vt Esaiæ fertur, arboris stipes illis patuit? In medias ergo arbores, densáque paradisi nemora se intulerunt.

Ligni pro arbore, Synecdoche.

Deambulantis.] Redundat apud Septuaginta deambulantis. Non enim contextu Hebraico est deambulantis: neque quod addit Hierony. domine: sed tantum, קולך שמעתי בגן Vocem tuam audiui in paradiso. Non tamen superfluo posita sunt. D

Quam dedisti mihi sociam.] Elegantius Hieronymus quàm Septuaginta: Hebraice enim est, quam dedisti mecum, hoc non immutarunt Septuaginta, ἣν ἔδωκας μετ' ἐμοῦ. quam dedisti mecum: more autem nostro loquitur Hieronymus.

Serpens decepit me.] Eodem modo & Septuaginta. ὁ ὄφις ἠπάτησέ με, quod alij interpretes verterút, ἐπηγάγετό με, id est, seduxit, Hebraicum autem השיאני, id est, adduxit aut subleuauit, aut eleuare me fecit.

Inter.

Maledictus es inter omnia animantia.] Hebraice comparatio fit ארור אתה מכל הבהמה. Maledictus es prę omnibus brutis, aut ante omnia bruta: licet inter τῶν ἐξοχῶν aliquãdo significet. Septuaginta quoq, morem Hebraicum intactum seruantes, quo peccato sępe delinquunt, obscuriorem interpretationem fecerunt, ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν Maledictus tu ab omnibus brutis. quid certe Græce sibi vult, ab: quæ apud Hebræos comparatiui vicem gerit? tam enim comparatiuo quàm supetlatiuo caret illa lingua. Superlatiuum supplent per aduerbium repetitum מאד valde: dicentes, meod meod: valde valde, comparatiuum autem per prepositionem ab, aut præ. Græcè vero aliter erat loquendum.

Hebr. & cõparatiuo & superlatiuo carent.

Super pectus tuum gradiêris.] על גחונך תלך, Super ventrem tuum gradiêris. Septuaginta addunt Hebraico: vertentes ἐπὶ τῷ στήθει καὶ τῇ κοιλίᾳ πορεύσῃ, Super pectus & vẽtrem, redundat pectus. Chaldaica quoque æditio habet על מעך, id est, super ventrem tuum. Hieronymus autem vt ipse facile intelligo, ideo vertit pectus, quòd in serpentibus, nullum propè discrimẽ sit pectoris ad ventrem: súntque adeo vtraque commissa: vt alterum pro altero facile in his accipi possit, atque hæc est causa, quod Septuaginta, verbum vnicum Hebraicum, duobus exprimere voluerunt. E

Ipsa conteret caput tuum.] הוא ישופך ראש. Ipsum conteret tibi caput. Non refertur itaque ad mulierem, sed ad eius semen, qua interpretatione plerique decepti, malam expositionem inuexerunt in hunc locum. Et quoniam sunt qui quod hic dicitur, accommodent ad IESVM CHRISTVM, qui ex semine Euæ natus sit, contriuerítque caput serpentis. Vides quàm iuuentur hi, si Hebraica vt se habent legantur. Hieronymus autem videtur legisse היא, ipsa, non הוא. facilisque est ab vna ad alteram vocem lapsus, protracta tantum iod. Septuaginta Hebraica sequuntur: sed in alio est maxima deuiatio: αὐτό σου τηρήσει κεφαλήν Ipsum (sic enim existimo legẽdum esse non αὐτός) obseruabit tibi caput. Neque intelligo vnde hanc interpretationem atripuerint, cùm vox Hebraica nihil sonet aliud, quàm conterere, ac lacerare, vel calcare: seruate autem nunquam. Clare enim loquuntur sacræ litteræ: fore vt semen Euæ, id est, homines calcaturi essent caput serpentis, vt natura comparatum est: ille vero insidiaturus esset calcaneo: quanquam Hebraice non sit insidiaturus, sed idem verbum. Ipsum semen, inquit, conteret tibi caput, ac tu conteres eius calcaneum, sic enim habent Hebraica, ואתה תשופנו עקב. Et tu conteres eius calcaneum. Hieronymus, certe sensum, non verba sequitur. F

Ipsum conteret.

Erumnas tuas.] עצבונך, dolorem tuũ, quod Hieronymus ad omne angustiæ dolorísque genus retulit: Septuaginta vero, τὰς λύπας σου καὶ τὸν στεναγμόν σου, mœrores tuos, & gemitum aut suspirium tuum. Quod autem verterunt στεναγμὸν, Hebraice est, הרונך & conceptum siue partum tuum, sicut vertit Hieronymus, sed puto Septuaginta gemitum, quem parientes ædunt, innuere voluisse. Nam conceptus cùm exoptatus sit mulieribus, affert tamen gemitum, atque in hac re tantum posita est mulieris maledictio.

Maledictio mulieris.

Et sub viri potestate eris.] ואל אישך תשוקתך. Et ad virum tuum, desiderium tuum: sicut vertit Symmacus. Locutio est Hebraica, quàm optimè, licet variis modis, Hieronymus & Septuaginta expresserunt, hi enim καὶ πρὸς ἄνδρα σου, ἀποστροφή σου, id est. Et ad virum tuũ, conuersio tua. Quicquid enim sub potestate alicuius est, ad ipsum semper spectat, sempérque id intuetur, id semper exoptat, præsertim si non voluntate, sed natura, ea subiectio facta sit. Nos enim cùm natura sub diuina potestate simus, ad eam quicquid agimus, semper referimus: ipsum imploramus, ipse desiderium nostrum est, nostráque virtus. Elegantissima igitur est phrasis Hebraica: ita enim fert natura, vt maiora semper appetamus. Quicquid igitur appetitur: ferè maius est. Ad ipsum etiam conuertimur, atque inclinamur. Hoc certe indicat & Chrysostomus, qui de ea apostrophe, id est, conuersione mu-

lieris

Alteris ad virum, inquit, τουτέστι καταφυγὴ καὶ λιμὴν, καὶ ἀσφάλεια, καὶ ἀγάπη, τῷ φόβῳ συνέζευκται, id est, Refugium ac portus, præsidium, ac amor, timori cõiuncta sunt. Non solum enim recurrit mulier ad virum, tanquam ad tutum portum ac presidium, verumetiam amat & veretur. Hebræi quoque eodem modo hanc sententiam interpretantur. Auen Ezra תשוקתך משמעתך והטעם שתשמעו כל אשר יצוה עליך כי את ברשותו. Hoc est: Desiderium tuum, scilicet auscultatio tua: omnia enim quæ præceperit, exequeris, sub eius enim imperio constituta es. Atque hoc modo, propius ad Hebræorum sententiam videtur accessisse Hieronymus. Eandem enim phrasin inueniemus paulo inferius, vbi necesse esset ipsis Septuaginta, alia vti interpretatione, cùm eodem modo loquatur ibi Hieronymus.

Maledicta terra in opere tuo.] בעבורך, id est, propter te. Ita quidem nunc habet textus Hebraicus. At ego permultis sæpe coniecturis adducor, minime quidem deprauatas esse scri- *Scriptura Hebr. an deprauata.*
pturas Hebraicas, sed tamen multis in locis immutatas esse, vbi facilis esset lapsus, facileq́; posset aut dictio in alteram dictioné, aut littera in alteram, aut syllaba in syllabam transire, quibus aliqua esset affinitas, quod nos sæpe admonituri sumus: nunc quod instat agamus. Duæ sunt dictiones Hebraice עבור cuius vltima littera est resc: altera עבד, quæ daleth habet vltimam. primáque adiũcta bet littera, significat propter. altera infinitiuum est ab עבד, hoc est, operari, seruire. Hieronymus itaque videtur legisse בעבדך, hoc est, in operando, in colendo, quod ipse vertit in opere: nunc autem apud Hebræos alia lectio est: infinitæq́; sunt eiusmodi totis sacris litteris varietates, quę à variatis codicibus sint profectæ. Cum Hiero-
B nymo conueniũt & Septuaginta, qui & ipsi eandem lectioné habuisse videntur, vertentes. ἐπικατάρατος ἡ γῆ ἐν τοῖς ἔργοις σου, id est: Maledicta terra in operibus tuis. Aeditio tamé Chaldaica quæ & ipsa vetustissima est, sentit cũ Hebraico ליטא ארעא בדילך, id est, Maledicta terra propter te. Quicquid enim miseriarũ in terra reperitur, propter hominis scel⁹ inuectũ est.

In laboribus comedes.] בעצבון, id est, in dolore. Sicut supra mulieri protestatus fuerat: quãquam inter dolorem ac laborem, nihil propè intersit, cùm alterum ex altero oriatur, pro- *κόπος, Dolor labor*
pterea Græcis κόπος vtrunque sonat.

Induit eos veste pellicea.] עור, id est, corio: quod χιτῶνας δερματίνους, vestes coriacias Septuaginta, de quibus Gregorius theologus, καὶ ἐνδυσάμεθα χιτῶνα δερμάτινον, ἱστορικῶς μὲν, ζώων νεκρῶν δέρματα, ἀλληγορικῶς δὲ παχυτέραν ταύτην σάρκα, καὶ θνητήν, id est: Et induti sumus vestem pelliceam: historice, quidem mortuorum animalium pelles, allegorice vero crassam istam & mortalem carnem: hoc modo exposuit etiam Origenes, quod non videtur diuinis litteris admodum cõsentaneum.

Et vocauit Adam nomen vxoris suæ.] Quod solet omnibus propè linguis accidere, vt vocabula vnius, in alteram transeuntia, aut immutentur, aut penitus deprauentur, id in primis linguæ contingit Hebraicæ. Ex qua, si qua in nostrum aut Græcorum sermonem, nomina sumpta sunt, nullum ferè apparet in eis pristinæ compositionis vestigium. Vt est istud Euæ nomen, quod corruptissimum est tam apud Græcos quàm Latinos. Neque vllá etymologiá recipit, si eo modo proferatur, vt nos & Græci proferimus. Itaque Chaua di- *Eua corruptum vocabulum: nã Chaua dicẽdum erat.*
C cẽdũ esset, non Eua. Ducitur enim à Chai, id est, viuenti, vel animali: quippe, quæ fuit omnium viuentium mater. Huius nominis corruptela, fecit vt putarent Aue dictũ esse ab Eua, *Aue à Eua.*
per inuersionem litterarum: sicut contraria fuerunt his quæ beata virgo intulit quæ inuexit Eua: Quæ quanquam pia sunt, non sunt tamen vera: & pietas non falsis, sed maxime veris debet inniti. Huiusmodi ineptiæ infinitę propè inueniũtur apud Latinos, propter linguarũ inscitiam: sed silentio prætereunda ea sunt, ni immanissimá quorundá petulantiá incidamus, in quibus nihil inest modestiæ & cãdoris: sed æstu cõpatandæ gloriolæ agũtur in omnia pręcipites, neq; cuiquã vel sanctissimo viro parcũt. Septuaginta quod propriũ nomé primæ mulieris fuerat, nõ satis vt reor cõmode appellatiuũ fecerũt. Quod etiá ab Hebraica veritate dissentit, ἐκάλεσεν Ἀδὰμ τὸ ὄνομα τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ζωή, id est: Vocauit Adam nomé vxoris suæ vitam. Hebraice tamen non est vita, sed nomen à vita deductum, vita enim חיים Chaim, vocatur, à quo nomine, Chaua, hoc est, Eua.

Et collocauit ante paradisum.] מקדם לגן עדן, id est: A plaga orientali ipsius Paradisi Heden. Sicut & supra annorauimus. Indicat ergo, Cherubinos ab ea parte esse collocatos, qua sol oriretur ad Paradisum. Septuaginta vero nescio qua opinione ducti, hoc quod de Cherubinis dicitur, tribuunt ipsi Adæ, vt dicant eum ab ea parte à Deo constiturũ. καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. id est, & exposuit eum in aduersa Paradiso delitiarũ parte: quanquam postea interpretentur quod de Cherubinis dicitur, sed non vt habent

Hebraica, καὶ ἔταξεν τὰ χερουβίμ, id est, Et adhibuit Cherubinos ad loci custodiam. Quod au- D
tem in nostra æditione habetur, & collocauit Cherubin, est masculini generis, numeri pluralis. eius enim singulare est Cherub. Miror ergo Septuaginta cur neutro genere protulerint. τὰ χερουβίμ. cùm id genus apud Hebræos non extet. Qui neque alia norunt nomina, nisi masculina, ac fœminina. Nos quoque fortasse non rectè pronunciamus, beata Seraphin. Emanauit is error ab Alexandro, qui censet dicendũ Cherubin Seraphínque beata, quanquam Aquila & Theodotion, Septuaginta secuti, etiam per genus neutrum protulerint Seraphin. Esaiæ cap. 6. Symmachus autem per masculinũ, vt annotat Hieronymus in epistola ad Damasum papam. Non erat præterea vt diximus, vnus Cherub. tantum ad custodiam adhibitus, sed plures. Ac fortasse non alienũ est, si duos fuisse dixerimus, propter dualem numerum, apud Hebræos vsitatum, vt infenus annotabimus.

Hebr. neutro genere carent.

Et flammeum gladium.] ואת להט החרב, id est, Et flammam gladij, vel laminam gladij, sicut interpretatur Rabbi Mose in glossa sua ordinaria, qui de ea voce inquit להט לעז לאמא id est, Lingua inquit Italica, significat laminam gladij. Quod ergo dicitur & laminam gladij. hoc est ipsum gladium ardentem, atque expositum, qui flammam euomere videretur, tantus erat splendor. Atque eo aspectu, exterrebat adeuntes, pauorémque horribilem iniiciebat. Propterea Septuaginta verterunt τὴν φλογίνην ῥομφαίαν τὴν στρεφομένην, id est, gladium flammeum, ac versatilem. Versatilem autem quidam Hebræi interpretátur, non quòd sese verteret, sed quòd esset anceps, duóque ora haberet. Sic enim Auen Esdra ויש לה ב פיות והפירוש הם המתהפכת Is inquit gladius, bina habet ora, atque is est sensus eius quod est, Et gladius E
erat versatilis. Quod Hebraicè est המתהפכת בכרת hoc est anceps. Versatilem autem Septuaginta verterunt, quos & Hieronymus sequitur. Si qui autem apud nos, præter hanc veriorem sententiam, hunc locum interpretati sunt, propter æditionem Septuaginta accidit. Clarũ etiam est frustra quosdam voluisse, per hunc gladium intelligi allegorice sonam torridam, quòd per eã sit obliquus solis cursus. Paradisus autẽ sit sub equinoctiali: neque quicquam ad id iuuat Atnanus etiam φιλαλήθης.

Gladius versatilis.

CAPVT IIII.

POssedi hominem per Deum.] Hebraicè Chana, vnde Chain. Licet idem verbum, zelari significet, vnde Chananeus, qui zelotes interpretatur. Neque est per Deum, sed à Deo. Sic enim habent Hebraica, את יהוה Quoddã scholium apud Græcos hic extat, quod tradit Hebraice atque Syriace haberi ἐκτησάμην ἄνθρωπον ἐν θεῷ, id est acquisiui hominem in Deo. Quod tamẽ minime verum est. Hebraica enim quomodo se haberent vidimus. Per Syram æditionem, quæ sępissime à Græcis scriptoribus citatur, nescio an asseram, eos sentire de ea, quæ nunc apud Hebræos sub nomine Onchelos Ionathæ circunfertur, in qua non est in Deo, sed מן קדם יהוה. Hoc est à Deo. Possedi autẽ vel acquisiui erat dicendum. Vtráque enim significationem verbum Hebraicum complectitur, sicut apud Græcos κτῆσις, & magis acquisiui. F

Post multos dies.] מקץ ימים. à fine dierum, Septuaginta μετὰ ἡμέρας. i. post dies: neque addunt multas: non ponitur ergo apud vllos numerus diffinitus. Interpretantur autem Hebręi post dies, quibus coluerat Chain terram, eáque fructum protulerat. Auen Ezra מקץ ימים שעבד קין את האדמה id est, post finem dierum, quibus excoluisset Chain terram.

Et respexit dominus ad Habel.] וישע יהוה אל הבל id est, Et respexit dominus ad Habel. Quod Theodotion vertit: Et inflammauit dominus super Hebel. Quam interpretationẽ etiam ipse approbat Hieronymus: quod magnopere miror. verbum enim Hebraicũ non inuenimus significare aliud, quàm attentionẽ, intuitum, consideratioẽ. Sicut interpres vocum apud Hebræos, de hac voce hæc scribit: כל מה שפירושו השקפה והבטה או התמדה Eius inquit significata sunt, animaduersio, consideratio, vel defixus intuitus, ac continuatio. Quamobrem non habet locum Theodotionis interpretatio. Videtur autem is magis sententiam, quàm verba secutus. Nam & Hebræi fatentur, eo indicio intellexisse Chain, suum sacrificiũ acceptum non fuisse, quòd cælitus non esset combustum, sicut sacrificium Habel. Sed neque potuit accendi sacrificiũ Chain, cùm eius oblatio, ex frugibus terræ esset. quanquam nihil prohibeat, vtrunque potuisse effici, vt tam hostiæ Hebel, quàm fruges Chain exurerentur, quo vtriusque oblatio cognosceretur accepta. In quæstionibus igitur Hebraicis, tametsi Theodotionis interpretationem laudarit Hieronymus, hic tamen veritatem Hebraicam

sequitur

A sequitur. Neque hoc indicio est, hanc æditionem non esse Hieronymi: recte enim & prudenter à seipso dissentit, vt aliud ibi diceret, aliud hoc loco securus sit.

Munera.] Quid refert quòd Hebraice sit מנחה, oblatio. Hanc oblationem, Septuaginta vertunt modo δῶρα, id est munera, modo θυσίας, hoc est sacrificia. Oblatio autem appellatur Hebraice omne sacrificij genus. ducitur autem à Nacha obtulit, apportauit, adduxit, & de hoc multa Gennadius, quæ nihil ad nos. *Oblatio apud Hebr. quid.*

Iratúsque Chain.] Propius ad significationem Hebraicam accessit Hieronymus quàm Septuaginta, nam חרה intransitiuum est, significátque irasci, excandescere. At Septuaginta & transitiuum fecerunt, & eius significationem immutarunt vertentes, καὶ ἐλύπησεν τὸν Καῒν: id est, Et mœrore affecit Chain. Videntúrque hi sensisse, Deum, mœrorem attulisse ipsi Chain. Notum enim est, quod sonet λυπῶ. Potest tamen & ad factum ipsum referri, vt dicamus, rem illam & id quod coram accidisset, sollicitum reddidisse Chain, vehementérque ei rem displicuisse. Sed Hebraice ad iram ac furorem refertur: de qua re Theodoritus, ἐλύπησεν αὐτὸν οὐχ ἡ αὐτοῦ πλημμέλεια, ἀλλ' ἡ τοῦ ἀδελφοῦ εὐπραξία, τοῦτο γὰρ καὶ ἀκύλας ἠνίξατο. ἔφη δὲ οὕτως, καὶ ὀργίλον τὸν Καῒν σφόδρα. Angebat enim inquit non quòd ipse peccasset, sed quòd videret fratris successum: hócque innuit Aquila, qui transtulit, & iratus est Chain vehementer. hæc ille. Secutus igitur Aquilam est Hieronymus.

Nonne si bene egeris recipies?] הלא אם תיטיב שאת id est, An non si bene egeris, reportatio, vel eleuatio. Alioqui ex Hebræis volunt id referri ad vultum ipsius Chain, qui conciderat.
B Nónne inquit si bene egeris, eleuatio scilicet vultus tui erit, qui decidit. Huius locutionis permulta sunt in scriptura, exempla. Vt illud, Tunc eleuabis faciem tuam à peccatis meis. Hanc eleuationem Hieronymús refert ad remunerationem ex bene actis recipiendam. Septuaginta hic omnia perturbant, deuiántque vehementer à contextu Hebraico. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς, ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς, ἥμαρτες, id est, An non si recte obtuleris, recte autem non distribueris, peccasti. Quorum nihil est in Hebraico. Et Sybilla indigent. Explicabo paulopost causam huius varietatis.

Si autem male, statim in foribus peccatum tuum.] ואם לא תיטיב לפתח חטאת רובץ, id est, Et si non benefeceris, ad hostium peccatum accubat. Dura profecto explicatu sententia, & quæ varijs modis exponatur ab interpretibus. Quidam enim apud Hebræos ita hunc locum intelligendum esse autumant: Ad hostium, id est cordis cogitationes, vbi mala & bona versantur, accubabit peccatum tuum. Scelere igitur & flagitiis, nos polluti excruciamur à conscientia, quæ ad nostri cordis fores semper excubat, quæ quicquid agimus aut molimur, ilico nobis præsto est, neque lætos vnquam esse permittit. Atque hæc prima supplicia sunt, quæ ex male actis reportamus. Hanc pœnam protestatus est Deus ipsi Chain, quæ certe est omnium miserabilissima. Quæ neque ad tempus desæuit, sed post multa temporum spatia, ad plectendum lacerandúmque animum reuertitur. Quæ & fratres Ioseph, post quindecim annos, ad admissi sceleris memoriam reuocauit, multarúmque calamitatum metum eis iniecit. Hæc ergo semper excruciatura erat
C Chain, nisi à meditato scelere abstineret. Alij exponunt: Ad hostium sepulchri, semper peccatum tuum accubabit, quousque dies ille iudicandi accesserit, quo tempore de omnibus perpetratis facinoribus pœna luenda est. Quæ omnia videtur sensisse Hieronymus. Amisso enim scelere, ad iudicis portam pœna suspensa manet, donec ille ferat iudicium. Vide ergo inquit, quid facturus sis Chain, pœnas enim lues. Quæ hic afferunt Septuaginta, diuersissima. οὐκ ἐὰν ὀρθῶς προσενέγκῃς ὀρθῶς δὲ μὴ διέλῃς ἥμαρτες, ἡσύχασον, πρὸς σὲ ἡ ἀποστροφὴ αὐτοῦ. id est, Nonne si bene obtuleris, bene autem non diuiseris, peccasti, quiesce. ad te conuersio eius. Quis autem tam acri ingenio fuerit, qui ex hisce verbis aliquem sensum eruere possit? Quid obsecro est, ad te conuersio eius. cuius? cum peccati nihil meminerit. Vbi enim Hebraice est, in foribus peccatum tuum accubat, illi ἡσύχασον. id est, quiesce, verterunt. Videmus igitur quàm necessaria esset Hieronymi æditio. Ex hoc certe loco deprehenditur etiam, non adeo exquisite Septuaginta grammaticam Hebraicam calluisse. Causa igitur, quòd tam varie támque obscure hunc locum verterint, est ex grammatica profecta. Quod ergo vertit Hieronymus, nonne si bene feceris: huc vsque facto commate, illi sine commate, nonne si bonam feceris oblationem, scilicet שאת, quod illi dixerunt ὀρθῶς προσενέγκῃς. Secundam partem. Recte autem non diuiseris ולא נתח לנתח. Hæc verba Hebraica hoc modo intellexerunt. Et si non bene feceris ad diuidendum. hæc enim vox פתח cùm sit nomen verbale significans portam,

Peccatum in foribus esse quid.

Conscientia in cordis foribus excubat.

putarunt esse infinitiuum à פתח, id est, aperuit: vt transferrent, Et si non bene feceris ad aperiendum: estq; maxima hallucinatio. Quòd autem vertunt peccasti, non peccatum, eò est, nam חטאת putarunt secundam esse personam à חטא id est, peccauit. Sed chatat peccatum dicitur: chatata verò secunda est persona, peccasti: faciléque in hunc errorem inciderunt, cùm eorum tempestate notulæ non haberentur, id est vocales. Quod autem vertunt, quiesce, id est רובץ quod participium est, existimarunt imperatiuum esse, cùm tamen imperatiuus sic formetur רבוץ reboz participium autem robez. Sed cur non animaduerterunt, nullum fore eorum verborum sensum, si eo modo verterentur? D

Egrediamur foras.] Carent hac clausula codices Hebræi, neque in his explicatur quid dixerit Chain ad Hebel. Sed vt ait Hieronymus subaudiendum, quæ locutus esset. Dominus dixit Chain. Hebræi aliqui interpretes, dicunt Chain, omnes reprensiones, quas in eum intorserat dominus, coram Hebel exposuisse, quasi ei dedecus accessisset propter Hebel. Septuaginta vero arbitrati sunt, Cain dixisse Habel, Egrediamur foras. Origenes hoc idem scribit. ἐν τῷ ἑβραϊκῷ, τὸ λεχθὲν ὑπὸ τοῦ κάϊν πρὸς τὸν ἄβελ, οὐ γέγραπται, καὶ οἱ περὶ ἀκύλαν ἔδειξαν, ὅτι ἐν τῷ ἀποκρύφῳ φασὶν οἱ ἑβραῖοι κεῖσθαι τοῦτο ἐν ταῦθα κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα ἔκδοσιν. Hoc est, In Hebraico non scribitur, quid Chain ad Habel dixerit. Et ipse Aquila demonstrauit, Hebræos dicere, in arcanis haberi quod excipientes posuerunt hoc loco Septuaginta. Chaldaica vero æditio quæ optima & fidelissima reperitur, hæc habet, Dixit Chain ad Hebel fratrem suum: Non est iustitia, neque iudex, neque sæculum aliud, nec præmia recipient iusti, neque pœnas luent improbi, ac tunc interfecit eum. Sciendum vero, ex E
antiqua æditione Latina interiectam esse particulam, eo quòd Hieronymus indicat se eam non posuisse: haberi autem in libris Samaritanorum & ipsorum Septuaginta. Quare puto additam esse ab imperitis. Aut certe, quod sæpe facit Hieronymus, aliud in quæstionibus Hebraicis, aliud hoc loco sequitur.

Vox sanguinis.] Nihil referre puto, quòd Hebraice sit קול דמי, id est, vox sanguinum. De more istius linguæ. Quam vocem, etiam Septuaginta vt Hieronymus, per singulare æddiderunt. Ideo arbitraria magis sunt quàm vera, quæ super hanc vocem differit Nicolaus. In primis enim ad intelligendas sacras litteras, necesse est nosse morem loquendi Hebraicum.

Maledictus eris super terram.] ארור אתה מן האדמה, id est, Maledictus es è terra vel ab ipsa terra, à qua profecta est maledictio in Chain, quæ testabatur contra ipsum, eúmque homicidij reum agebat. Eodem quoque modo vertunt & Septuaginta ἐπικατάρατος σὺ ἀπὸ τῆς γῆς, id est, Maledictus tu è terra, vel à terra.

Non dabit tibi fructus suos.] כחה id est, Virtutem suam, vim suam quam in ædendis frugibus ostendit. Hanc ergo virtutem, Hieronymus vertit fructus. Septuaginta quoque Hebraicum sequuntur. οὐ προσθήσει ἰσχὺν αὐτῆς δοῦναι σοί, id est. Non addet dare vim suam tibi. Atque hæc est secunda pœna Chain, inter septem plagas, quæ à sanctis scriptoribus Græcis recensentur. Quod autem Septuaginta vertunt: non addet dare, hebraismus est, quem prudentissimè non secutus est Hieronymus. F

Vagus & profugus.] נע ונד. Melius vt opinor Hieronymus, quàm Septuaginta, qui hæc duo vertunt στένων καὶ τρέμων, id est, gemens, ac tremens. Sed vera earum vocum significatio est, vt vertit noster interpres. Quod patet per alios interpretes, qui verterunt ἀκαταστατῶν. Quod exponunt τουτέστι πλανᾶσθαι ἐπὶ τῆς γῆς. Instabilem esse, hoc est vagari super terram. Hæc igitur fuit pœna, qua damnatus est Chain, vt & Hebræorum plures volunt, vt procul ab eo loco, vbi pater habitabat, secederet, ad plagam scilicet orientalem ipsius paradisi, & cùm nactus esset locum, ne eum quidem teneret, sed vagus vbique erraret. Quem locum copiosissime tractat Hieronymus. At Græci, Septuaginta sequentes, scribunt Chain, nunquam à lachrymis ac gemitibus post illud scelus cessasse, trementémque omnibus esse visum, vt fœdum occurrentibus, ac miserabile esset spectaculum. Alij ergo ad locorum instabilitatem referunt, vt Hieronymus, & multi Hebræorum, alij ad corporis tremorem, vt Septuaginta, & Græci.

Maior est iniquitas mea.] גדול עוני מנשוא id est, Maior iniquitas mea, quàm propitiatio, vel quàm ferre possim, vel quàm dimitti possit: sicut vertunt & Septuaginta μείζων ἡ αἰτία μου τοῦ ἀφεθῆναι, id est, Maior causa mea, vel accusatio mea, quàm vt dimittatur. Hebraice autem pro eo quod hic est dimitti, ponitur verbum נשא. hoc est leuare: leuare autem peccatũ dicunt, parcere ac dimittere. vt inferius capite decimo octauo. לא תשא למקום [illegible] למען
id est,

A id est, Et non parces loco propter quinquaginta?

Ecce eiicies me.] הן גרשת אתי, id est, eiecisti me, Non per futurum, quanquam etiam Septuaginta per futurum. εἰ ἐκβαλεῖς με σήμερον. id est, Si eiiceris me hodie. vbi redundat, si, affirmat enim quod de se fore augurabatur Chain.

Nequaquam ita fiet.] Non est nequaquam, לכן, id est, imò sic. vel hoc modo. Imò inquit, sic erit. Quisquis enim occiderit te, punietur ipse septuagies. Sequitur Hieronymus Septuaginta, qui & ipsi οὐχ οὕτω. non ita erit.

Septuplum punietur.] Varijs modis ab Aquila, Symmacho, Theodotione, ac Septuaginta is locus transfertur. Aquila septemplicater. Symmachus hebdomada. Id est septenarium numerum. At Septuaginta, ἑπτὰ ἐκδικούμενα παραλύσει, id est, Septem scelera exsoluet. Septenarium itaque numerum, alij ad genera pœnarum, occisori ipsius Chain inferendarum referunt, alij ad generatione septimam, qua natus est Lamech occisor Chain, vt nonnullis placet. Præsertim Hebræis, vt Auen Esræ, qui de eo numero scribit, Septuplum inquit שבעתים עד id est, Vsque ad septem generationes. Est ergo hæc sententia, Septies ille vindicabitur, qui occiderit Chain: hoc est, septimo tempore, ac septima generatione, de eo sumetur supplicium, qui tantum scelus admissurus est, vt eum interficiat, in quo Deus signum posuerit, ne à quoquam occideretur. Ego magis crediderim, ad pœnæ magnitudinem ipsius homicidæ referendum. Quippe qui & homicida secundus fuerit, & eum interfecerit, quem Deus cauerit etiam signo non interficiendum. Quanquam de ho-

B minis eius pœna, nihil scriptura referat. Ne refert quidem à quoquam interfectum esse Chain. Nam quod Lamech dixit, quia virum occidi in vulnus meū: plerique sentiunt, eum non de Chain tunc locutum, sed alio viro: præsertim cùm addiderit, & adolescentem in liuorem meum. Nam quo modo Chain erat adolescens, cum fere atauus esset ipsi Lamech? Quæ quia vel scire, vel ignorare, non plurimi refert, permittamus cuique de eo sentire, quod sibi verius videatur. Hieronymus quoque in Iouiano est adeundus, qui copiose super eo disseruit.

Habitauit profugus in terra.] Hebraice, habitauit in terra Nad. Reprendit Hieronymus, qui putarent Nad terræ proprium esse nomen, vúltque hanc Periodum hoc modo intelligi. Habitauit Chain in terra Nad, id est profugus, vt post coma, ponatur Nad, vtrumque vero esse potest, vt & proprium & appellatiuum nomen sit. Septuaginta vt proprium verterunt, καὶ ᾤκησεν ἐν γῇ Ναὶδ, Et habitauit in terra Nad. Verisima autem mihi sententia Hieronymi videtur, cùm & Hebræorum lexica, id nomen tanquam appellatiuum citent, & æditio Chaldaica, non vt proprium, integrum reliquerit, sed vt appellatiuum in aliam vocem mutarit, id est בארע גלי ומטלטל יתיב id est. Et habitauit in terra vagus & profugus. Nec refert quòd adiuncta sit vau, נוד Nod, idem enim pollet.

Ad plagam orientalem Heden.] Corruptus est is locus apud Septuaginta, apud quos extat ἐν γῇ Ναὶδ, κατέναντι Ἐδὲμ, id est, In terra Nad, ex aduerso Edom. certum quippe est, Edom, plurimum differre ab Heden, cùm alterum nomen gentis sit, alterum regionis: Di-

C cendum præterea fuerat, vt vertit Hieronymus, est enim Hebraice. קדמת עדן, id est, ad ortum Heden. Nam ex aduerso, id proprie non sonat.

Pater habitantium in tentoriis.] הוא היה אבי ישב אהל ומקנה, id est, Ipse fuit pater habitantis tabernaculū, & peculij. Patrem Hebræi appellant principē, rei⁊ alicuius autorē. Quod autē dicitur, & peculij, eleganter vertit Hieronymus & pastorū, sicut & Septuaginta πατὴρ οἰκούντων ἐν σκηναῖς, κτηνοτρόφων, id est, pater habitantiū in tentoriis, & eorum qui nutriūt pecora

Ipse fuit pater canentium.] הוא היה אבי כל תפש כנור ועוגב id est, Ipse fuit, pater omnis tractantis cytharam & organum. Variant Septuaginta. quanquam eadem innuunt, οὗτος ἦν ὁ καταδείξας ψαλτήριον καὶ κιθάραν, id est, Ipse fuit, qui ostendit psalterium & cytharam. Non cōuenit itaque inter eos, de nominibus horū instrumentorū, quanquā ne Hebræis quidē id satis perspectū est. Cinnor autē, Hieronymus semper vertit cytharā, secundum autē organū, quanquā hoc cōmune ad omnia harmonica instrumēta sit, verū quia hæc nescire nō magni est momēti, & magis obscura sunt, q̄ vtilia, dimittēda sunt. Quis enim scire possit, cuiusmodi cytharę atque organa eius tēporis essent, cū singulis diebus vetera aboleantur, noua q̄s excogitētur. Quādo neq; ipsis Hebręis satis liquet, qua forma, quo modulatu fuerit decātatissima Dauid cythara. Extant tamen etiā tractatus Hieronymi, de harmonicis fere scripturę instrumētis.

Genuit Tubal Chain.] Duo nomina, Vnum tamen virum significantia. Inuenimus autem omnes propè linguas interdum vsurpare, vt pluribus vnum appellent nominibus.

Apud Chaldæos Nabuchnosor duo sunt nomina, nabuch & hazar. Apud Arabes, Auicenna duobus quoque nominibus significatur, Auen & Sena. Nisi per Auen intelligamus filium, & Sena sit Patris nomen. Eodémque modo, & is Tubal Chain. Quanquam Septuaginta tantum Tubal verterunt, quod librariorum errore factum crediderim. Nihil autem referre puto, quod in sequentibus Septuaginta, verbis discrepent ab Hebraico, quod habet לטש כל חרש נחשת וברזל. Id est, Expolitor omnis opificij æreí, & ferrei. Eadem tamen sentiunt, vertúntque venustius. D

Et vocauit nomen eius Seth.] Ab etymologia Hebraica, à verbo sath, hoc est, posuit.

שית *Iste cœpit inuocare.*] אז הוחל לקרא בשם יהוה, id est: Tunc cœptum est inuocare in nomine domini. Refertur ergo ad tempus, non ad personam, sicut vertit & Aquila apud Græcos, τότε ἤρχθη, id est, tunc cœptum est. Quam interpretationem approbat etiam Theodoritus. At Septuaginta nescio quamobrem vertunt, οὗτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι ἐν ὀνόματι κυρίου. Iste sperauit inuocare in nomine domini. Neque vlla apud nos extat ratio, vt causam afferamus, quamobrem ita verterint. Quòd autem ea sit æditio Septuaginta, & locus non sit corruptus illud quoque indicio est, nam Gregorius Nazanzenus, in oratione ad eos qui morbo sacro essent impliciti, sic hunc locum citat: καλὸν πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, καὶ μάρτυς τῆς πίστεως Ἀβραὰμ δικαιωθεὶς ἐκ πίστεως. τῆς δὲ ἐλπίδος Ἐνως. ὃς πρῶτος ἤλπισεν ἐπικαλεῖσθαι τὸ θεόν. Præclara, inquit, res est fides, spes, charitas, tria hæc. Et de fide testimonium attulit Abraham, qui iustus habitus est propter fidem. De spe Enos, qui primus sperauit inuocare nomen domini. E

Ad similitudinem Dei, fecit illum, siue creauit.] Petro dixerat, Deum finxisse siue formasse hominem, hic autem dicit eos creasse. Annotatunt itaque plerique id, apud Græcos asserentes tum de corpore dictum fuisse, fingere enim & formare ad corpus spectare, creare autem ad animum. Obseruatum quoque est à diuo Basilio, cuius hæc de ea re extat sententia: ἤδη τινὲς ἔφασαν τὸ μὲν ἔπλασεν, ἐπὶ τοῦ σώματος εἰρῆσθαι, τὸ δὲ ἐποίησεν ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἴσως οὐκ ἔξω τῆς ἀληθείας ὁ λόγος. ὅπως μὲν γὰρ εἴρηται, καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν ἄνθρωπον, κατ᾽ εἰκόνα θεοῦ ἐποίησεν αὐτὸν, τὸ ἐποίησεν εἴρηται, ὅπως δὲ λοιπὸν περὶ τῆς σωματικῆς κατασκευῆς ἡμῖν διηγεῖται, τὸ ἔπλασεν λέγει. διαφορὰ δὲ ποιήσεως καὶ πλάσεως, καὶ ὁ ψαλμῳδὸς ἐδίδαξεν εἰπών. αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με. ἐποίησε τὸν ἔσω ἄνθρωπον, ἔπλασεν τὸν ἔξω. καὶ γὰρ πρέπει ἡ μὲν πλάσις πηλῷ, ἡ δὲ ποίησις τῷ κατ᾽ εἰκόνα. ὥστε ἐπλάσθη μὲν ἡ σὰρξ, ἐποιήθη δὲ ἡ ψυχή. Hoc est: Iam quidam reperti sunt, qui dixerint formauit Deus, dictum esse de corpore, creauit vero de anima: & forte non abest à vero. Vbi enim dicitur Deus creasse hominem ad imaginem suam, creandi verbum vsurpatum est. Vbi autem de figmento corporis habetur mentio, verbo fingendi id significatum est. Psalmista quoque hanc differētiam fingendi & creandi aperte ostendisse videtur, siquidem canit: Manus tuæ crearunt & finxerunt me: creauit enim interiorem hominem, finxit autem exteriorem. Nam fictio luto conuenit, creatio vero ad imaginem Dei pertinet, quare caro quidem formata, animus autem creatus est.

Fingere. Formare. Creare.

CAPVT V. F

ET genuit filium.] Redundat filium: est enim tantum, genuit. Quod à Septuaginta omittitur, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, id est, genuit ad imaginem suam, vel speciem suam.

Vixit Seth postquam genuit Enos.] Septuaginta æditio, cùm multis in locis mendosa deprehenditur, tum vero in recensendis his annis. Quæ res fuit in causa, vt Christiani ab Hebræis plurimum in assignatione temporis à mundo condito, differrent. Is autem malus computus, non ab ipsis interpretibus vt ipse arbitror emanauit, sed librariis, ipsáque vetustate. Facileque fuit in his numeris addere vel subtrahere aliquid. Cùm itaque maiores nostri tam Græci quàm Latini, æditionem LXX. sequerentur, in describendis quoque temporibus eos secuti, à veritate Hebraica plurimum recesserunt. Verissima vero temporum supputatio, & sacris litteris consentanea, ea est, quæ apud Hebræos extat. Neque certe in hac re possumus ab eis discrepare, licet in aliis διὰ παντὸς. Omnis itaque inter Christianos & Hebræos differentia in computandis temporibus, ab æditione Septuaginta profecta est. Quare commentitia est, & non admodum Christiana Bacchonis differentiæ huius assignatio. Is enim fingit plura annorum genera apud Hebræos haberi, quosdam enim annos lunares, alios bimestres, alios semestres. Quæ vt falsissima

[illegible] habere plura annorū genera vt quidā somniant.

A ſiſſima ſunt, ita omnes diuinas euertant litteras. Et quoniam noſtra æditio, ex Hebraica veritate verſa eſt, ideo ea cum Hebræis in ſupputando conſentit, neque quicquam diſcreparemus ab ipſis, ſi hanc noſtram ſequeremur. Corruptus itaque eſt hoc loco numerus, tam apud nos, quàm Græcos: ſunt enim שבע שנים ושמנה מאות שנה, id eſt: Octingenti & ſeptem anni. Septuaginta vero, ἔζησε σὴθ μετὰ τὸ γεννῆσαι αὐτὸν τὸν ἐνὼς, ἑπτὰ ἔτη, καὶ ἑπτακόσια, id eſt: Vixit Seth poſtquam genuit ſibi Enos, ſeptingentos ac ſeptem annos. Deſunt ergo centum in Græcis codicibus, in noſtra æditione, ſeptem.

Vixit vero Enos X C.] Quanquam is locus recte apud nos ſe habeat, quantum ad numerum attinet, apud Septuaginta tamen deprauata ſunt omnia, καὶ ἔζησεν Ἐνὼς ἔτη ἑκατὸν, καὶ ἐννενήκοντα καὶ ἐγέννησε τὸν Καϊνάν, id eſt, Et vixit Enos centum & nonaginta annos, & genuit Cainan. Redundat ergo centum.

Anni quoque, quos vixit Enos; poſt natum Cainan: ſunt ſicut eſt apud Hieronymum, non vt habent Septuaginta πεντεκαίδεκα ἔτη, καὶ ἑπτακόσια. Id eſt, ſeptingentis quindecim annis, apud Hieronymum D C C C. X V.

In numero quoque apud Septuaginta error eſt, annorum quos vixit Cainan, antequam genuiſſet Mahalaël, cùm enim is ſit L X X. Septuaginta interpretes habent, ἑβδομήκοντα καὶ ἑκατὸν, id eſt, C L X X.

In ſequenti quoque numero annorum, quos vixit Cainan poſt genitũ Mahalaël, error eſt. nam cùm ſint D C C C. X L. illi τεσσαράκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, D C C. X L.

B In numero quoque annorum, quos vixit Mahalaël ante ortum Iared, iidem erant: nam cùm ſint L X V. ſicut & noſter vertit Hieronymus: illi addunt huic numero ἑκατὸν ἔτη, id eſt, centum annos.

In ſequenti quoque numero annorum, quos vixit Mahalaël poſt ortũ Iared. Sunt enim D C C C. X X X. illi faciunt τριάκοντα καὶ ἑπτακόσια, id eſt, D C C. X X X.

In numero quoque ipſius Iared ante genitum Enoch, ſunt enim L X I I. illi δύο καὶ ἑξήκοντα ἔτη καὶ ἑκατὸν, hoc eſt, C. L X I I.

Inferius quoque vbi cenſentur anni Enoch, antequam genuiſſet Metuſalach, quem nos corrupte, ſicut & Græci, Matuſalem appellamus, idem error. Sunt enim L X V. illi autem apponunt centum.

Et ambulauit Enoch cum Deo.] Sic eſt Hebraice ויתהלך חנוך. Hanc locutionem Hebraicã, alio modo expreſſerunt Septuaginta, εὐηρέστησε δὲ Ἐνὼχ τῷ θεῷ, id eſt: Placuit Enoch Deo. *Ambulare cum Deo quid.* Ambulare igitur cum Deo, ſacris litteris, eſt eum timere, pie ac ſyncere colere: quanquam hoc loco aliud fortaſſe ſignificat. Ambulauit enim cum Deo, hoc eſt, ad locũ diuinitatis aſſumptus eſt, profectus eſt in beatorũ terras, licet mox interponatur, & vixit. Error quoque in numero apud Septuaginta hoc loco. Cùm enim tercentũ annis eſſet dicendũ, illi διακόσια ἔτη, id eſt, C C. Vbi autẽ reperitur, & ambulauit Enoch cum Deo, & non apparuit: Hebraice, ואיננו id eſt, Et non ipſe. Quod Septuaginta eodem propè modo, quo & nos interpretantur, καὶ οὐχ εὑρίσκετο, id eſt: Et non eſt inuentus. Adduntq́; ὅτι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεὸς, id eſt: Quia

C tranſtulit eum Deus, Hebraice, כי לקח אתו יהוה, id eſt: Quia tulit eum Deus. Quæ igitur de Enoch dicuntur, alio modo ab Hebræis, Græcis, Latinis traduntur. Nam interpretatio Septuaginta, qua dixerunt Enoch eſſe tranſlatum, fecit vt Chryſoſtomus, atque Ephrẽ, aliiq́; *Enoch an tranſlatus, ſicut Helias.* ſcriptores Græci, eadem de Enoch opinarentur, quæ & de Elia feruntur. Eſſe ſcilicet eos in aliquem amœnum, fortunatumq́; locum à Deo tranſpoſitos. Et de Elia quidem, conuenit inter nos, atque Hebræos, eum & tranſlatum, & mittendum ſuprema die, vt apud Malachiam prophetam extat. At de Enoch non ita conſtat. Neque aliquid huiuſmodi traditur. Sunt enim apud eos, qui eum locum, Et tulit eum Deus, interpretentur, mortuus eſt: quòd [redacted] is loquendi ſcripturarum mos ſit, vt aliquem ſumptum dicant, hoc eſt, è medio ſublatum, vt tolle animam meam, nimirum ex hac vita. Sic exponit Auen Ezra, ויקח אותו אלהים כמו ובן קח קח נא נפשי ואני לוקח ממך מחמד עינך ſic & alibi. Hoc eſt: Tulit eum Deus, ſcilicet mortuus eſt. Vt illud: Tolle obſecro animam meam. Et illud: Ego tollo abs te, quod omnium gratiſſimum eſt oculis tuis. Hanc itaque de Enoch ſententiam, ex Septuaginta arbitror profectam. Neque enim aliud eorum interpretatio videtur innuere. Qui forte per illam receptionem, quæ Cabala nuncupatur, acceperunt ea, quæ transferendo prodiderunt, & quæ *Cabala, id eſt, receptio.* paſſim apud nos & Græcos, ea de re circumferuntur. Et certe melius noſtri, quàm Hebræi, de hac re ſentiunt: fit enim peculiaris mentio, de aſſumptione Enoch, quod in cæterorum vita & morte deſcribenda, minime factum eſt.

Iste consolabitur nos.] זה ינחמנו ממעשינו, id est: Iste consolabitur nos ab operibus nostris. D
Hæc est veritas Hebraica, scilicet vt vertit Hierony. Septuaginta videntur verborum duorum similitudine decepti. Hebraice siquidem Nacha significat sedare, mitigare, & quiescere facere: sed Nacham, cum mem, consolari: quo verbo vsus est hoc loco scriptor. Verterunt itaque Septuaginta, οὗτος διαναπαύσει ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἔργων ἡμῶν, id est, Iste requiescere nos faciet ab operibus nostris, alterum verbo pro alterum vertentes. Eadem verborum similitudo fefellit & Nicolaum, qui tradit Hebraice haberi, Iste quietabit nos. Nam verbum quietandi, vt ipse loquitur, non est Nachan, sed Nacha. Potest tamen dici in defensionem Septuaginta & Nicolai, vltimum, m, non esse de verbi essentia, sed additum esse in pronomine nos, quod sæpe fit apud Hebræos. A qua sententia ne videtur quidem abhorrere Hieronymus, qui quodam loco, Noach interpretari requiem, atque à quiescendo eum esse appellatum asserit. Attamen lexicon Hebræorum, verbum cuius hic habetur mentio, deducit à Nacham. Error quoque apud eosdem in annis quos vixit Lamech post genitum Noach. Cùm enim essent quingenti Septuaginta, illi πεντακόσια ἑξήκοντα πέντε, id est, D. LXV. Inferius quoque omnes anni Lamech sunt septingenti septuaginta septem, non ἑπτακόσια καὶ πεντήκοντα τρία ἔτη, hoc est, DCC. LIII. vt apud eos habetur.

נחה
נחם

Noach.

CAPVT VI.

Videntésque filij Dei.] בני האלהים Cùm is locus in sacris litteris sit obscurissimus E
maximos errores pepetit, in vanásque sententias hominum mentes distraxit. Neque adhuc fortasse exploratum perceptúmque est, quid hic per filios Dei innuant diuinæ litteræ. Hos enim Lactantius angelos esse putauit: neque eos bonos, sed eos qui mulierum cócubitum appetierint: ex hísque tertium quoddam genus procreannt, id est, dæmonas. Alij filios Dei intelligunt filios Seth, sicut multi Hebræorum sentiunt: filias autem hominum, filias Chain. Quod video etiam Græcis scriptoribus placuisse. Duæ enim lineæ ductæ ab Adam sunt, eorum qui ex Chain essent procreati, & qui ex Seth, qui suffectus est in locum Habel, quem interfecerat Chain. Qui ergo à Chain originem acceperunt, non fuerunt patri dissimiles, sed cùm in aliis facinoribus, tum in homicidiis paternam impietatem referebant. Qui autem ex Seth ducerentur, hi quoque patris pietatem ac modestiam persecuti sunt. Erántque hi non tam genere vitæ discrepantes, quàm loco: alteri alteros execrabantur, à sese procul disiuncti. Vigebántque in genere Chain stupra, adulteria, veneficia, homicidia: at apud illos, pietas, religio, Deíque summa veneratio. Ob eámque rem Dei filij nuncupabantur, nimirum factum ac cæleste genus. Annis autem decurrentibus, totóque vertente mundo, corrupta omnia sunt. Prima corruptelæ fuit causa, eorum, qui Dei filij haberentur, cum illo genere pessimo, sceleratissimáque natione admistio. Cúmque diuinum genus esset potentissimum, ac nobilissimum pulchritudine infamium mulierum capti, eas sibi vxores acceperunt, quarum commertio & ipsi polluti sunt, auersíque à religione: & hi quos F
succedentibus temporibus procreassent, sceleratissimi, bellis, homicidiis, violentia, adulteriis insignes. Alij filios Dei opinantur filios iudicum, ac virorum præpotentum, eorúmque qui gerant res publicas, qui ex more linguæ Hebraicæ dij nuncupentur, quòd sint instar deorum in terris: Eósque summus pater, deos appellari voluit, vt & ipsi sese quid forent, agnoscerent, & alij eos maxime venerarentur. Frequentissiméque inuenies iudices ac sacerdotes Deos appellari, vt Exodo. והגישו אדניו אל האלהים id est, Et applicabit eum dominus suus ad Heloim, hoc est iudices, vt interpretantur omnes. Dei ergo filios, iudicum filios vocan, qui propter patrum autoritatem, nullum facinus eo tempore non auderent, adiuuante eorum scelera ipsa corrupta tempestate, opprimentes inopes, eorúmque puellas constuprantes. Vt autem scelus Sodomitarum, præpostera libido fuisse memoratur: ita quoque tempestate illa vigebat chamas hoc est violentia, atque oppressio. Sic enim intelligendum est cùm dicitur, Repleta est terra iniquitate, Hebraicè chamas. præualebant ergo filij Dei, in alios homines, omniáque luctibus, ac bellis perturbabant. Corruptis autem principibus, facile reliqui deprauati sunt, in quos principum impuritas deriuabatur. Atque hoc modo refellitur, quod obiicit Nicolaus. Hæc & superior videtur verisimilior sententia, & quæ magis viris grauissimis placeat, omnésque scriptores Græci videantur harum alteri adhærere. In dogmatica panoplia extat,

Filij Dei hic qui dicantur.
Angeli.
Filij Seth.

Filij Iudicum, ac præpotentium, qui et Dij vocantur.

חמס

A extat, υἱοὶ θεοῦ, οἱ ἐκ τοῦ σὴθ, θυγατέρες δὲ ἀνθρώπων, αἱ τοῦ καΐν Hoc est, Filij Dei, hi qui ex Seth genus ducerent, filiæ autem hominum, quæ ex Chain. Theodoritus quoque hos Dei filios, posteros Seth esse sentit, hoc modo: ἐκεῖνοι οὖν, ὡς εὐσεβεῖς, ἀνομάσθησαν υἱοὶ θεοῦ, κεχώριστο γὰρ τοῦ σὴθ τὸ γένος, καὶ οὐκ ἐπεμίγνυντο τοῖς ἐκ τοῦ καΐν διὰ τὴν ἐπενεχθεῖσαν αὐτῷ παρὰ τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἀράν. ἀλλὰ διελθόντων χρόνων συχνῶν & quæ sequuntur, id est, Illi igitur, hoc est posteri Seth, ob egregiam erga Deum pietatem, Dei filij nuncupati sunt. Erat enim genus Seth procul à tota natione Chainea sequestratum, propter in eum coniectam à summo Deo diram imprecationem, multis autem exactis curriculis: & alia quæ sequuntur apud ipsum. Quod autem de angelis quidam senserunt, id tanquam profanum atque impium reiiciendum. Non solum enim à sacris scriptoribus refellitur, sed etiam in Christiana veritate est commentum improbissimum. Propterea in eiusmodi homines, acerbissime inuehuntur Theodorus & Cyrillus, præsertim vero & Theodoritus hoc modo. ἐμβρόντητοί τινες, καὶ λίαν ἠλίθιοι, ἀγγέλους τούτους ὑπέλαβον, ἴσως ἀκολασίας ἀπολογίαν χρῆσθαι ἡγούμενοι, εἰ τῶν ἀγγέλων τοιαῦτα κατηγοροῖεν. hoc est. Stupidi quidam, vehementérque desipientes homines, hos Dei filios, angelos esse putarunt suæ fortasse improbitatis patrocinium se habituros sperantes, si tanti sceleris reos angelos agerent. Deinde profert rationes, quibus eorum redarguatur error. Quod vero hi essent iudicium filij ac principum, autor est Auen Esra בני אלוהים כני חש ובשם שרים עושים בארץ משפט אלהים. Filij, inquit Dei, filij iudicum, qui ius diuinum exercent in terris. deinde infert ויש אומרים כי בני אלהים בני שית בנות האדם בנות שממשפחת קין id est, Sunt qui dicunt, filios Dei, filios
B Seth, filias autem hominum quæ ab Chain genere profectæ fuissent. Æditio autem Chaldaica, quæ & ipsa veridica est, וחזו בני רברביא ית בנת אנשא id est, Et viderunt filij principum, filias hominum humilium. Refert autem Chrysostomus, filios Seth creatos à Deo fuisse excelsæ & proceræ staturę, corpore autem robustissimo, filios autem Chain imbecillo & exiguo corpore. hoc modo γίγαντας ἐκάλεσεν τοὺς ἥρωας, τοὺς εὐμήκεις, τοιούτους γὰρ ἐποίησεν ὁ θεός, τοὺς υἱοὺς τοῦ σὴθ, ὑψηλούς. τοὺς δὲ τοῦ καΐν, ταπεινούς. καὶ εὐτελεῖς, ἵνα καὶ ἀπὸ τῆς ὄψεως φαίνηται ἡ διαφορά.

Quod essent pulchræ.] טבות id est, Pulchræ. Ex quo loco elicitur, etiam in Hebraico sermone, hoc est vera ac natiua generis humani lingua, pulchrum & bonum eadem voce significari: siquidem tou, & bonum & pulchrum signat. Neque igitur bonitas à pulchritudine seiungitur, neque pulchritudo ab honestate ac bonitate. Quod magis erat in hac lingua obseruandum, quòd in ea voces rerum naturas sequantur. Sicut nituntur & Hebræi probare. Fit etiam id in lingua Græca, voce καλὸν: & Latina aliquando. Siqua vero rectitudo nominum quærenda est, quod conatur Plato in Cratilo, id maxime in lingua Hebraica faciendum. De qua te copiose disseruit Cælius meus Ferrariensis, cuius & incomparabilis eruditio, & incredibilis modestia, omnibus, qui propius accesserint, admirationi erũt. Quare ille locus in Canticis capite primo, meliora sunt vbera tua vino, vertendus erat, pulchriora sunt vbera, &c. nam & ibi vocabulum boni positum est. Quanquam non vbera, erat vertendum, quod suo loco annotabitur.

Bonũ et pulchrũ eadem voce Hebr. significatur, טוב καλὸν.

Non permanebit spiritus meus.] לא ידון רוחי Quod variis modis exponitur. Alij: non disceptabit spiritus meus.
C Quidam: non vaginabit spiritus meus. Neden enim vagina, à quo fit verbum nadan, vaginare, induere, subire, manere, quod tam Septuaginta quàm Hieronymus secuti sunt. Siquidem Septuaginta, οὐ μὴ καταμείνῃ πνεῦμα μου. id est, Non permaneat spiritus meus. spiritus enim in corpore quemadmodum in vagina gladius conditur. Alij à don, hoc est iudicauit duci putant & in futuro iadon, sicuti est hoc loco. vtrunque vero Hebræi comprobant, Chaldaica æditio primum לא יתקיים דרא בישאחדין קדמי id est, Non subsistet, non persistet generatio ista pessima coram me. Rabi autem Isach à don vult duci, hoc est iudicauit, disceptauit. Atque ita videmus, alia aliis placuisse: quo fit, vt vtrunque possit admitti. quanquam sunt, qui negant posse id verbum à Neden, hoc est vagina, duci: sed tantum à don, iudicauit: quod si id intellexerunt etiam Septuaginta ac Hieronymus non mirũ quòd vertant, non permanebit. Neque enim aliud id significat, quàm non imperabit, nõ regium locum ratio in posterum obtinebit. Auferam sanctum spiritum meum ab eis, & bonitaté meam, neque patiar vltra nasci homines: vt Auen Esdra explicat, כי הרוח דין בגוף id est, quia spiritus dominatur corpori. Sed aduerte, quòd Hieronym. in quæstionibus Hebraicis, non approbat æditionem Septuaginta, dicítque in Hebræo haberi, non iudicabit: hoc est, quia homines fragiles sunt, non iudicabit eos spiritus meus pro scelerum grauitate. Ex hoc fit, vt suspicer Hieronymum vertisse, non iudicabit: sed ex antiqua æditione Latina, quæ erat Septuaginta, interiectum esse, & non permanebit. Quod obseruaui in multis. aut certè di-

נדן

נדן

דון

cendum aliter hic, aliter ibi sentire Hierony. cum eo sentit & Rabi Salomon, qui hoc expo- D
nit. לא ידון רוחי hoc est, Non disceptabit, non iudicio contendet spiritus meus.

Spiritus Dei quomodo hic capiatur.

Aeternũ non semper pro infinito.

Spiritus meus.] Non quo Deus ipse viuit, sed quem singulis diebus effundit in corpora. Atque idcirco suum appellat, sicut & supra, ventus appellatus est spiritus domini. Videtur ergo minari interitum, qui per diluuium consequuturus est. Quod autem dixit in æternum, certum est, vt Rabi quoque Moses scribit, dictionem hanc æternum, non perpetuo, æternitatem in sacris litteris significare, sed durationem aliquam, quæ tamen aliquando rumpatur: permulta enim in scripturis æterna promittuntur, quę tamen breuissima temporum spacia obierunt. Promittitur Abrahę, terram quam tum perigrinaretur, æternam possessionem semini suo futuram. Promittitur Dauid, regium sceptrum perenne in domo sua futurum, quod tamen celeriter ereptum est: nisi forte mystice hæc interpretari velis. Eodem modo hic minatur se genus humanum in sempiternum aboliturum: quod per Noach reparatum est, qui eiusmodi minis non erat obnoxius.

Et erunt dies eius.] Varia quoque est huius dicti sententia. Plerique Hebræorum putant hic non præscribi terminum vitæ humanæ: sed spacij, quod daretur illi sæculo, vt pœnitere possent: vt exponit Auen Esra: qui cùm multis verbis eorum redarguisset sententiam, qui existimarẽt præscribi hic finem humanæ vitæ, intulit, והאמת כן שאמר המתרגם והרמת שנתן קץ לאדם בעולם עוד ארבעים יום ואם ישובו מלטו ואם לא ישובו ומותו hoc est. Vera inquit, huius dicti explicatio est, sicut habet æditio Chaldaica, præscriptum scilicet esse quoddam spacium ad pœnitendum illius tempestatis hominibus, sicut apud Ionan inuenitur, adhuc quadraginta dies, & E
Niniue subuertetur, vt si pœnituerint, ab interitu eripiantur: sin minus, cum suis flagitiis extinguantur. Si hæc itaque veritas est, vt ipse vult, errauit Lactantius, qui ait eo tempore imminutam vitam humanam: errauit Chrysostomus ac Theodorus, eadem sentientes. Et quod magis mirum, errauit & Iosephus vir Hebræus, qui de hac re, antiquitatis Iudaicæ primo, inquit, συνετέμνετο γὰρ ἤδη τοῖς ἀνθρώποις τὸ ζῆν, καὶ βραχύτερον ἐγίνετο μέχρι τῆς μωυσέως γενέσεως ἑκατὸν ἔτη πρὸς τοῖς εἴκοσι, ζήσαντος. Iam inquit, illa annorum numerositas interrupta fuerat, breuiúsque viuebant homines vsque ad natiuitatem Moysi, qui supra viginti, centũ egit annos. Quãquam arbitror Iosephum non propterea sensisse, tum diuinitus decretum esse, ne centum ac viginti annos, homines viuendo superarent. Vera quidem dicit, tum coarctari cœpisse annos, sed in eum numerum, non puto eum scripsisse. Patet autem nõ fuisse Dei consilium, vt mox post diluuium, nemo hominum centesimum ac vigesimum annum excederet. Nam vniuersa illa series, quæ à filiis Noë ducta est, numerosissime vixit. Ipse quinetiam Abraham, eum terminum longo interuallo superauit: quippe qui ad centesimũ ac septuagesimum quintúmque accesserit annum. Quare probabilior eorum videtur sententia, qui hos annos non vitæ, sed pœnitentiæ esse concessos arbitrentur. Scribit enim etiam Augustinus, centum annorum spacio exædificatam esse arcam, quo tempore, Noë omnes commonefaciebat, vt genus vitæ infandum desererent, Deúmque humani generis autorem agnoscerent, piissiméque colerent. Quod idem asserit & Berosus Chaldæus. Qui etiam scribit Noë Gigantem fuisse, sed pium, Deorúmque cultui deditum. Solitúmq; eum F
cæteros admonere gigantes, ne tam ignominiosam agerent vitam, neque tam suis viribus fiderent, vt Deos etiam, per summum contemptum blasphemarent, eisque cælum eripere minarentur. Hoc idẽ in Cabalisticis libris asseritur, id est his, qui in ea præclara synodo cuius princeps Esdras fuit conscripti sunt, cuius opera omnia hæc historię mandata sunt. Vbi & illud additur, eam sentẽtiam viginti annos antequam Noach genuisset filios latam esse. Sexcentesimo enim vitæ Noë anno, inundauit diluuium, quingentesimo autem nati sunt tres filij, ergo viginti annos ante, ea sententia in genus humanum lata est. Chaldaica quoq; æditio apertissime hoc loco, idem declarat, hoc modo eam sententiam interpretans, Erunt dies eius, &c. ארכא יהיב להון מאה ועשרין שנין אם יתובון Hoc est, spacium dabitur eis, si quo modo eis pœniteat, centum ac viginti annorũ. Hieronymus tamen dicit, Deum non expectasse tempus decretum, quia non pœniterent, & abrupisse ex numero promisso viginti annos.

Caballistici lib. tempore Esdræ conscripti.

Viri famosi.] אנשי השם id est, Viri nominis celebres, ac inter omnes mortales nominatissimi. Ideo famosus hoc loco, non in malam partem accipitur, vt somniat Nicolaus. Celebres autem non solum ea tempestate, sed tota posteritate propter corporis vastitatem, viresque præstantissimas fuere, quanquam eo diuino munere abuterentur. Respexit ergo scriptura ad nomen, ac famam Gigantum, qua, tempestate Moysi, & antea, per omnes terrarum partes celebrarentur.

Gigan-

A *Gigantes.*] Hebraice נפלים Nephilim. Putant autem quidam apud Hebræos, eo nomine dæmones significari, quod Nephelim appellentur à naphal, hoc est cecidit. Nephelim ergo, hoc est lapsos. Hos fuisse opinantur qui incubi ac succubi appellentur, quorum maximam copiam tum per genus humanum vagari solitam asserunt. qui & fœminarum amore capti fuerint, omnésque homines nefando semine corruperint, ex quibus homines sceleratissimi procreati fuerint. Atque hoc esse, quod sacræ litteræ peculiariter tradant Gigantes fuisse tum super terram, id est dæmones. Sed hæc præterquam quòd falsa sunt, sunt etiã absurdissima, tum quod à sacris scriptoribus maxime refelluntur, tum quia à Christiana veritate admodum abhorrent. Eadémque hic de his dæmonibus dici possent, quæ supra de angelis prolata sunt. Quis autem tam insani capitis, tam insulso ingenio fuerit, qui putet, tantam tunc improborum spirituum fuisse licentiam, vt mulieres palàm aggredi auderẽt, aut mulieres eos non reformidarent? Quod autem per Gigantes, non sint praui spiritus intelligendi, indicio est & Chaldaica æditio, quæ nephelim interpretatur גבריא hoc est fortes, ac robustos. Et Symmachus vertit robustos. Quos Græci à fortitudine, quasi terræ filios nuncuparunt: nam Gigantes quasi gigenis, hoc est terrigenæ dicuntur. Neque hi ab ipso nomine satis patrocinij habere possunt, cùm alij aliud etymon ei accomodent. Quippe Auen Esra nephelim, inquit, שיפול כל הרואה אותם שיתמה מגבהות קומתם A naphal, hoc est, cecidit appellantur, quia omnes qui in eos inciderent, corporis vastitatem mirati, ac formidine correpti, corruebant. Non ergo nephelim dicuntur quasi è cælo lapsi. Alioqui cur eodẽ

Gigantes, incubos & succubos fuisse volunt nonnulli.

Gigantes, nõ esse dæmones, vt quidã volunt.

Gigantes quasi gigenis.

B nomine alij gigantes appellati sunt, vt passim in diuinis libris reperire licet? Theodoritus quoque nihil horum meminit, sed exponens quod hominum genus essent hi Gigantes, inquit, τίνας καλεῖ γίγαντας ἡ θεία γραφή, τινὲς φασὶ τοὺς ἔτη πολλὰ βεβιωκότας, τινὲς δὲ τοὺς θεομισεῖς καὶ ἀντιθέους ἀνθρώπους. οἱ ταῦτα ὑπονενοηκότες, οὔ φασιν τούτους μείζονα τῶν ἄλλων ἀνθρώπων σώματα ἐσχηκέναι, ἡγοῦμαι δὲ ἐγὼ γεγενῆσθαι τινὰς παμμεγέθεις ἀνθρώπους. Quos nam vocat sacra scriptura Gigantes? quidam aiunt, eos qui multos annos vixissent: alij vero eos qui Deum non venerarentur, impiique essent. Atque hi qui hoc sentiunt, non eos existimant celsiore, quàm reliquos, fuisse statura. Ego vero inquit, ex multis diuinæ scripturæ locis, colligo fuisse homines proceros ac vasto corpore. Ioannes quoque Damascenus de his sic scribit. γίγαντας ἐνταῦθα τοὺς ἰσχυροὺς τὸ σῶμα οἶμαι λέγειν τὴν θείαν γραφήν. Hoc est Gigãtes eos hic appellare scripturam existimo, qui robustissimo essent corpore. Vt illud. Non saluabitur Gigas in multitudine virtutis suæ. Ioannes autem Chrysostomus etiam ipse, damnata illorum opinione, qui filios Dei, angelos interpretarentur, quínam essent Gigãtes, his verbis exposuit, id est, γίγαντας καλεῖ ἡ γραφή, οὐ ξένην πλάσιν, οὐδὲ ξένην μορφὴν ἀλλὰ τοὺς ἥρωας, τοὺς πολεμικούς, τοὺς ἰσχυρούς, id est, Gigantes vocat scriptura, non inusitatum hominum genus, aut insolitam formam, sed Heroas, & viros fortes, ac bellicosos.

Gigantes qui fuerint.

Potentes à sæculo.] הגבורים Fortes Neutrum addunt Septuaginta, neque fortes, neque potentes. sed γίγαντες οἱ ἄνθρωποι ὀνομαστοί. Gigantes viri nominati, & si secundum Apuleium loqui licet, famigerati. quod tamen in Hebraico non est: expresserunt autem eandem sen-
C tentiam, varijs vocabulis.

Pœnituit eum.] Eodem modo & Hebraice וינחם יהוה id est, Et pœnituit dominum. At quid sibi volunt Septuaginta, quòd vertunt, καὶ ἐνεθυμήθη ὁ θεός, ὅτι ἐποίησε τὸν ἄνθρωπον, id est, Et cogitauit Deus quòd hominem fecisset. Quod autem ita verterint Septuaginta, argumento sunt quæ citat Diodorus, qui cùm produxisset æditionem Septuaginta, intulit, ἢ κατ' ἀκύλαν, καὶ μετεμελήθη ὁ θεός, id est, Vel secundum Aquilam, Et pœnituit Deum. Atque hæc est veritas Hebraica.

Et præcauens in futurum.] Nihil horum est in Hebraico, sed tantum ויתעצב אל לבו id est, Doloréque affectus est erga cor suum. Septuaginta quoque & ab Hieronymo, & ab Hebraico dissentiunt. καὶ διενοήθη καὶ εἶπεν, id est, Et cogitauit, & dixit.

Noe inuenit gratiam.] Mirum cur hæc vox apud Græcos & Latinos, in sacris litteris corrupte legatur, apud Berosum tamen legatur vt legenda est. Appellat itaque eum Noach, vt Hebraice quoque profertur, docétque eum Gigantem fuisse, vt paulo ante meminimus. Qua ex re elicitur falso eos opinari, qui existiment Gigantes illos fuisse Dæmonas. Shem quoque omnes ferè Hebræi sentiunt fuisse Melchisedec, sicut & Hieronymus annotauit. Iaphet etiam verisimile est, eum fuisse, qui Iapetus à poëtis appellatus sit, præsertim cùm & Berosus Chaldæus Iapetum eum vocet. Notum enim est, nominum Hebraicorum desinentiam accomodari sæpe litteraturæ Græcæ, vt ex Iacob, factum est Iacobus, & Ioseph

Noach.

Iaphet.

Iosephus, sic ex Iaphet Iapetus, φ, in π, conuerso. Quod & in alijs multis nominibus fit, dicunt enim ἰόππης, vbi Hebraice fuerat ף. Quod antè Proclus, vt sui moris est, vult in Theologia Platonica hunc Iapetum esse ἱερὸν θεὸν, asseritque duci περὶ τὸ ἴεσθαι καὶ πέτασθαι, cùm id plane commentitium sit, suo loco refellitur. D

Repleta est terra iniquitate.] Diximus nomine Chamas quod hic Hieronymus iniquitatem interpretatur, Hebraice violentiam vímque significari. Quod malum peculiare fuit ei tempestati, propter robur, immanitatémque Gigantum, quorum eximia erat proceritas, vires autem penè ferreæ, vt habetur Deuteronomio, ipsius Dei testimonio dicentis: Tradidi tibi Amorræum, cuius proceritas instar cedri erat, robur autem vt quercus. Verisq; est simile, bella crudelissima tunc fuisse, factámque maximam humani sanguinis effusionẽ. Vires enim corporis, hominem superbum atque arrogantem, Deíque contemptorẽ reddunt. Eóque non iniuria scribuntur, Deum suis detrudere regnis, manibúsque cælum rescindere voluisse. Dei ergo contemptus, generísque humani contrucidatio intulit diluuiũ.

Causa diluuii. Quæ prauitas abfuit à Noach, qui iustus ac timens Deũ, hoc est pius scribitur fuisse. Quorum primum innuit eum, rapacem, noxium, immanémque minime fuisse, quod ad homines spectat: alterum, Deum non spreuisse, sed summa eum pietate coluisse. Gigantes autem Deum nesciebant, ac si scissent, se eum formidare negabant. Quod in Cyclope illo Homeri facile cognoscitur, qui apud Vlyssem, hunc in modum sese iactabat:

Οὐ γὰρ κύκλωπες, διὸς αἰγιόχου ἀλέγουσι,
Οὐδὲ θεῶν μακάρων. ἐπειὴ πολὺ φέρτεροί εἰμεν, id est, E
Nos neque cælicolas colimus, neque Iuppiter ipse
Est curæ. cælum nobis nam viribus impar.

De horum Gigantum, qui tempestate Noë inuenirentur immanitate super Hesiodum loquens Proclus, inquit, ἡ γὰρ αὐθάδεια πρὸς καταφρόνησιν ἐγείρει τῶν ἄλλων ἁπάντων. Immanitas, inquit, ac peruicacia hoc vnum agit, vt ad aspernandum alios vehementer incitet. Fuisse igitur ea tempestate infanda bella, maximámque humani generis concisionem, tantumq; bellis intentos fuisse Gigantes, cùm argumento sunt quæ supra attulimus, tum ea quæ passim in omnium gẽtium litteris inueniuntur, primum Baruch cap. xxxj. extat testimonium de Gigantum bellandi auiditate. Ibi fuerunt Gigantes nominati, illi qui ab initio fuerunt, statura magna, scientes bellum, rerum bellicarum periti vocati. Apud Hesiodum quoque, cùm genus aureum, argenteum, ac ferreum, numerentur, intelligimus eum, per genus ferreum, sentire de Gigantibus, quorum incredibiles essent vires, habitúsque corporis vastissimus. Sic enim eos describit. μεγάλη δὲ βίη καὶ χεῖρες ἄαπτοι ἐξ ὤμων ἐπέφυκον. Quem locum explicans Proclus, sic scribit. δηλοῖ γὰρ ὅτι τὴν σωμάτων τὴν ῥώμην ἤσκουν, οἱ ἐν τούτῳ τῷ γένει, τῶν ἄλλων ἀμελοῦντες, καὶ περὶ τὴν τῶν ὅπλων κατασκευὴν διέτριβον, καὶ τῷ χαλκῷ ἐν τούτοις ἐχρῶντο, διά τινος, αὐτὸν βαφῆς στερροποιοῦντες, ὅτε φύσει χαλκὸν, ἐκλιπούσης δὲ τῆς βαφῆς ἐπὶ τὸν σίδηρον ἦλθον. id est, Indicat, inquit, vires corporis exercuisse hos, qui sub tertio genere recensentur. Qui cætera aspernati, tantum in armis fabricandis versabantur: in quorum structura ære vtebantur, quibusdam ad id solidandum medicamentis adhibitis. Quod temperamentum F cùm defecisset, ad ferrum tandem ventum est. Et paulo inferius. τρίτοι ἐμπαθεῖς καὶ φονικοί, καὶ τὸ μὲν τρίτον γένος ἐξέλιπεν διὰ κατακλυσμοῦ. Tertium, inquit, genus erat maximis perturbationibus obnoxium, ad effundendum sanguinem maxime præceps: sublatáque hæc natio est per diluuium. Eóque magis clarum est Hesiodum de illa tempestate Gigatitum sentire, quòd post tertium genus scribat successisse diuinam gentẽ, quam ἡμιθέους semideos ipse appellat. Et Proclus hoc ipse comprobat, μετὰ δὴ τὸν κατακλυσμὸν, γένος παρῆλθεν εἰς τὸν βίον, ἱερὸν, τὸ τῶν ἡμιθέων, ἀρκέσαν ἕως τῶν ζωικῶν ἑπτὰ ἢ ὀκτὼ γενεὰς, ἀρετῇ διαπρέψαν. Post diluuium, inquit, genus in vitam successit sacrum, eorum qui semidei dicti sunt, quod in septem aut octo sæcula vsque peruenit, virtute coruscans. Hæc eadem referuntur à Beroso Chaldæo, omnem illius sæculi gentem describenti.

Auen Ezra. *De lignis leuigatis.*] גפר Gopher. De quo ligno varia scribuntur. Auen Ezra, quem frequentissime citamus, quòd is inter omnes interpretes Hebræos, primæ ferè notæ videatur esse. שם עץ קל הוא על פני מים ואין רעהו במקרא, Gopher, inquit, ligni leuissimi est nomen, quod super aquas leuiter fertur, quod nomen alibi in sacris litteris non inuenitur: & fortasse sentit cum his, qui id lignum existimant esse abietem. Chaldaica ęditio interpretatur cadros, hoc est, cedrum. Quæ cùm ita sint, nescio quamobrem Septuaginta vertunt, fac tibi arcam de lignis quadratis, ἐκ ξύλων τετραγώνων. Cum enim id lignum vel cedrus esset, vel abies, quid quadrati

A quadrati nomen cum his? Hieronymus quoque non satis exploratum habeo, quod ligni genus intellexerit, cùm omnia ligna leuigari possint, non tam scilicet abies, quàm reliquæ arbores. Sed aduerte, quòd idem in quæstionibus Hebraicis dicit, in Hebræo haberi, de lignis bituminatis, patet autem quàm differant nomen bituminis, & huius ligni, cùm bitumen vocetur, כפר copher, at ligni huius nomen est, גפר gopher. Existimamus ergo eum ibi esse lapsum, non quòd hanc varietatem ignoraret, sed ex eo quod frequenter solet fieri, vt aliquid facientes, non omnia aduertamus: indicióque est, quia hic, non eodem modo scripserit. *Hieronym. lapsus.*

Mansiunculas in arca facies.] קנים, hoc est, Nidos, sicut verterunt & Septuaginta, νοσσιὰς ποιήσεις κατὰ τὴν κιβωτὸν, id est: Nidos per totam arcam facies. Hieronymus sententiam vertit: quanquam in Iouiniano nidulos & mansiones legit. Domunculæ enim instar nidorum erant, quod etiam fit in nauibus. Hebraicum autem elegantissima metaphora vtitur, siue ad homines, seu cæteras animantes, nidos referat: idem siquidem nobis domus est, quod illis nidus: propterea Epictetus apud Arianum, ait: Δεῖξόν τι διαφέρει, οἰκία ἀνθρώπου, καὶ νοσσιὰ πελαργοῦ. ostende, inquit, quid differant hominum domus, & ciconiatum nidi.

In latere deorsum.] Deorsum Septuaginta, ad cœnacula & tristega accommodarunt, κατάγαια, διώροφα καὶ τριώροφα ποιήσεις. Hoc est, subterranea, bicamerata, ac tricamerata facies. Sicut apud Herodotum sunt tecta πεντώροφα, καὶ ἑξώροφα. Quòd etiam ad Hebraicam veritatem est. Non enim deorsum ad ipsum latus refertur, secundum autem Hebraicum,
B quod in hunc modum habet, תחתים שנים ושלשים תעשה addendũ nostræ æditioni fuerat etiam aliquid vt non solum diceremus tristega, verum etiam distega facies, quod neque à Septuaginta omittitur: sicut etiam in Iouiniano legit idem Hieronymus, per cœnacula vero, cùm Hebraice non habeantur, puto Hieronymum idem intellexisse, quod & digestum. Nam δίστεγον est supernus thalamus.

Vt possint viuere.] Quanquam leue sit, proprie tamen est quod Septuaginta verterunt, ἵνα τρέφῃς μετὰ σεαυτοῦ. Vt nutrias ea tecum, sic & Hebraice, להחיות id est, vt viuere ea facias.

CAPVT VII.

Delebo omnem substantiam.] היקום כל Est autem nomen à iacham, hoc est, surrexit, ductum: significátque substantiam, subsistentiam. Quam nominis formam seruare cupientes Septuaginta, obscurius fortasse verterunt, ἐξαλείψω πᾶν τὸ ἀνάστημα, id est: Delebo omne suscitamentum, omne quod stat, aut surgit.

Anno sexcentesimo.] Eodem modo & Hebraicum. Græci autem codices impressi, hoc loco mendosi sunt, in quibus est, ἐν τῷ ἑνὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει, id est: Anno primo & sexcentesimo. Esset ergo maxima deprauatio, vel vnius anni facta accessione, cùm omnes sacræ litteræ, omnísque annorum series apertissime protestetur, Noë sexcenresimo vitæ suæ anno, arcam ingressum, eodémque anno inundasse diluuium. Quanquam vetustiores
C codices non eo modo habebant, sed sic: diluuium, inquiunt, inundauit, ἐν τῇ γῇ, ἐν τῷ ἑξακοσιοστῷ ἔτει. In terram anno sexcentesimo vitæ Noach. Error autem accidit, quia paulo inferius eodem capite, cùm iam vnus exactus esset annus dicitur, ἐν τῷ ἑνὶ καὶ ἑξακοσιοστῷ ἔτει ἐν τῇ ζωῇ τοῦ Νῶε τοῦ πρώτου μηνὸς, μιᾷ τοῦ μηνὸς ἐξέλιπε τὸ ὕδωρ, id est, primo & sexcentesimo, anno vitæ Noë, primo mense, prima ipsius mensis die defecit aqua. Error quoque est apud Septuaginta, in numero dierum mensis, quo aquæ cœperunt excrescere. Nam cùm Hebraica veritas ac noster Hieronymus habeant, septimo decimo die mensis, Græce ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, id est: Vigesima septima. Est autem & hæc particula, vt & superior ex eodem capite sumpta. Vigesimo enim septimo die arefacta est terra, vbi Græce est, ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ δευτέρῳ, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι τοῦ μηνὸς ἐξηράνθη ἡ γῆ Hoc est: Mense secũdo, vigesima septima die mensis exaruit terra. Est autem hæc deprauatio in codicibus Septuaginta creberrima.

Abyssi magnæ.] תהום רבה id est: Amplæ, effusæ. Quam magnitudinem Septuaginta ad multitudinem retulerunt, ἐρράγησαν πᾶσαι αἱ πηγαὶ τῆς ἀβύσσου, id est: Rupti sunt omnes fontes abyssi. Est autem abyssus, vt ait diuus Basilius contra Manichæos, ὕδωρ πολλὸν δυσέφικτον, hoc est: Vastissima aqua, & quæ tota transmitti non possit. Videtur ergo duci ab ἀβαίνω, hoc est, non peruenio, quanquam litteræ mutatæ sint. Ex quo ridere eum necesse est, qui dixit abyssum appellari, ab à, quod est sine, & byssus, id est, linum, quasi ibi linum nasci non possit. *Abyssus quid.*

Catarractæ quid.

Et Catarractæ cæli.] ארבת. Nos Græcum nomen integrum seruauimus: nam & illi D
καταῤῥάκτας appellant. Ducitúrque à καταῤῥήγνυμι, dirumpo, discindo vel deorsum ruo: quo nomine non significantur cæli quædam fenestræ, vt à quibusdam asseritur, nisi ad Hebraicum respexerint, sed aquarum è loco eminentissimo atq; præcipiti descensus, de quibus apud historicos creberrima mentio. Qualis est Nili descensus ad locum, qui catadupe dicitur, cuius accolæ, ob aquarum descendentium fragorem, obsurdescere feruntur, de quo loco Eriodotus: ἦλθον δὲ καὶ εἰς τὴν σὴν αἴγυπτον, καὶ καταδούπους καθ' ἱστορίαν τῆς καταῤῥάκτης τοῦ νείλου. Demum, inquit, & in hanc tuam Aegyptum accessi, & ad ipsa catadupe, id est, resonantes locos, vt præcipitem Nili descensum cognoscerem. Apud Strabonem quoque, libro sextodecimo, de eisdem catarractis mentio fit, οἱ μὲν οὖν πέρσαι τοὺς ἀνάπλους κωλύειν θέλοντες, φόβῳ τῆς ἔξωθεν ἐφόδου, καταῤῥάκτας χειροποιήτους κατεσκευάκεσαν. Persæ, inquit, cùm repentinos impetus qui per flumen ab externis fieri potuissent, formidarent, id prohibituri, catatractas per totum flumen erexerunt, vt omnibus ad nauigandi surriperetur occasio. Indicat scilicet, eos moles quasdam extruxisse, vt inde dilaberentur aquæ, ne per planum ferretur flumen, atque ita nulla esset in eo nauigatio. Apud eundem quoque, catartactum hymbrem Symmachus Arsinoën conditurus scribitur obseruasse: id est, hymbrem præcipitosum ac confragosum, vt est ex eminentissimo loco aquarum descensus. Hoc idem igitur verisimile est, diluuij tempore accidisse, vt plurimis in locis cælum patuerit, aquarúmque vasta flumina maximo fragore delapsa fuerint. Inter aquas enim positum esse firmamentum, certissime sacræ asserunt litteræ. Supercælestes quoque E
aquæ, sæpe sæpius celebrantur. Cùm igitur supra cælum sint aquæ, quæ à nonnullis etiã cælum crystallinum vocentur, hæ nimirum patefacto cælo, horribiliter eruperunt, breuíque totum orbem inundarunt. Nam his quoque aquis erat opus ad efficiendum generale diluuium, alióqui si imbribus tantum res acta fuisset, non modo quadraginta dierum ac noctiũ spacio tantum diluuium effectum fuisset, sed ne quadraginta quidem annorum.

Firmamentum inter aquas positum.

Aquæ supercælestes.

In articulo illius diei.] Videtur obscurius transtulisse, quod erat clarissimum in Hebraico, בעצם היום הזה, id est: In ipsomet die. Sic etiam Septuaginta, ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ. In hac die. Hieronymus autem innuit Noach diei illius opportunitatem obseruasse, (quæ à Latinis interdum articulus vocatur, vt est apud Terentium) atque in ea occasione arcam ingressam, neque alio modo loquitur Marcus Tullius in oratione pro Publio Quintio, quàm hic Hieronymus, vbi ille ait: Vt hominem suis conditionibus, in ipso articulo temporis, astringeret. Idem quoque Hieronymus in epistola ad Iulianum sic loquitur, Filius meus, frater tuus Ausonius, in ipso iam profectionis articulo, atque in puncto temporis, vacuum se redire arbitratus est. Ex quibus concluditur, idem esse Latinis articulum, quod Græcis sit ἀκμήν. Punctum videlicet & quasi extremitatem temporis, aut id quod in tempore est maxime eligẽdum. Ergo in articulo illius diei, nempè opportunissima ac maxime idonea hora. Quæ non satis intelliguntur à Nicolao. Veritatem autem Hebraicam Hieronymus paulo inferius expressit, cùm vertisset: Eadem die ingressus est Noë, cum filiis suis in arcam. Sic & alibi, vt cap xij. Exodi. F

Articulus Latinis, quid. ἀκμή.

CAPVT VIII.

ET adduxit spiritum.] ויעבר, id est: Et fecit transire ventum. Dictum enim supra est, ruach apud Hebræos & spiritus sancti esse nomen, & venti. Ventum ergo hic innuit. Eadem quoque amphibologia est & apud Græcos, propterea sunt, qui hoc loco per spiritum intelligant ventum, alij spiritum sanctũ, sicut Theodoritus, de ea re sic scribens: οὐκ ἀνέμῳ ὕδωρ μειοῦται, κυμαίνει δὲ, καὶ ταράττεται, πάλαι γὰρ τὰ μέγιστα τῶν πελαγῶν ἐξανάλωτο, πνεῦμα τοίνυν τὸ θεῖον φησὶν, ᾧ δὲ πάντα γίνεται καὶ λωφᾷ. Non solent inquit aquæ ventis imminui, sed potius fluctuare, atque turbari. Iam enim hoc pacto, etiam capacissimi sinus essent exhausti, spiritum ergo diuinum innuit, quo sanè omnia fiunt, & agitata quiescunt. hæc ille. Verumtamen ratione docente inuenimus quosdam esse ventos, quibus exsiccandi maxima insit vis, qui & aquas in vapores conuertant. Nónne idem in mundi conditione accidit, cum spiritu domini, qui per aquas fluitaret, eædem siccatæ, absumptæq; sunt? vt ibi copiose disputatum est. Filiis quoque Israël Aegyptum egressuris, mare rubrum per flantem ventum exsiccatur. Eodem itaque modo & aquæ diluuij imminutæ sunt. Quod singulis etiam diebus fieri animaduertimus.

Venti quibus maxima exsiccandi vis.

Auertimus. Inest autem ventis præsertim aquilonibus, vis siccandi incredibilis, ac longe maior quàm soli: sicut austro flante vehementissime intumescit mare, omniáque propè in vapores resoluuntur, alluuntúrque aquis vniuersa, vt clarum fit austro flante, siue noto, Venetiis, vbi hæc scribebantur. Quo tempore omnia luctuosis bellis ardebant, miserabiléque vitæ genus passim ducebatur. Quo etiam tempore Roma, siue peccatis sic exigentibus, siue prauitate quadam, qua solet fieri, vt diabolus ad pessima quæque inflammet humanum genus, & nihil in terris diutius permaneat, à militibus Cæsarianis infelicissime capta, direpta, incensáque est: vbi, vt in eiusmodi miseriis ferè accidit, miles crudelissimus, cùm in omnes pro sua immanitate est debacchatus, tum vero in religionem, résque sacras: vt etiam sacras virgines ad lupanaria per vim traxerint. Vbi omnes sacerdotes capti, & aut trucidati, aut pecunia redempti. correpti ab vberibus matrum pueri, coramque miserabiliter trucidati: cætera nefanda. Multa vero corruptela omnem eo tempore ordinem Christianorum occuparat, quæ & ansam maledicendi cupientibus præbuerat, & ad blasphemandum præcipites homines, vehementer exasperarat. Hæc eadem fecerat, vt omnia diuina instituta, sanctissimorúmque patrum decreta, audacter à vilissimo quoque rescinderentur, carperentur, vituperarentur: vt ea omnia (nefandum) ad quæstum excogitata vbique prædicarent. Itaque & omne iam vulgus concitarant: passimq; inueniebantur, qui ieiunium ineptias esse dicerent. Confessionem prophanam quandam rem, recens inuentum, & ad coaceruandas pecunias excogitatum. omnes quoque

Romanæ vrbis excidiũ per Cæsarianos annos 1527.

B tollendas imagines, omnes cerimonias amouendas. Tantus autem furor alios inuaserat, tanta de se existimatio, vt grauissimos viros, Christianæq; religionis proceres, per summum contemptum ridere ac subsannare auderent, eósque hallucinatos fuisse cõtenderent. Tam igitur scelera nostra, quàm horum pestilentem exitialémque audaciam mecum deplorãs, opus prosequebar, prauitatem rerum humanarum collachrymans. Illud verens, ne pessimæ quibus concuteremur discordiæ, in luctuosum exitũ desinerent, & ad alienos nostra transferretur hæreditas, quod Deus auertat.

Mense septimo vigesima septima die.] Tam in nostris, quàm Græcorum codicibus error. Subducendi enim sunt ex hoc numero decem, vt decem ac septem relinquantur, sicut habet veritas Hebraica. Neque quisquam non intelligit, id mendum à librariis, non interpretibus irrepsisse. Septuaginta itaque etiam ipsi habent, ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, id est, Vigesima septima. Neque credere par est, Hebræos codices esse corruptos, quando is numerus consentit cum centum ac quinquaginta diebus, quibus terras labefactauit diluuium, & Chaldaica æditio idem attestetur.

In montibus Armeniæ.] Sic enim interpretatur Ararath, quam regionem ignorantes fortasse Septuaginta, eo nomine significari, vocem ipsam non interpretatam dimiserunt. Scribit ergo Hieronymus, Ararath esse Armeniam, in cuius montibus adhuc appareant vestigia arcæ, & eius quædam frusta in miraculum tantæ rei ab incolis ostendantur. Quod idem proditur à Iosepho. Ab aliis quoque historicis gentilibus, de diluuio & arca mentio

Ararath.

C habita est. Requieuisse autem in montibus Carduenorũ dicitur, idq; confirmatur per æditionem Chaldaicam, quæ refert arcam resedisse על טורי קרדו id est, in montibus Carduorũ, vel Carduenorum, pro eo quod Hebraice est, in montibus Ararat. Hos montes Cordeos appellat Quintus Curtius. Chrysostomus quoque in Armenia requieuisse arcam testatur his verbis, ἐν τῇ ἀρμενίᾳ ἡ κιβωτὸς κατεσχέθη [illegible]. Arca inquit, in Armenia resedit.

Carduenorũ in montibus quieuisse arcã.

Cacumina montium.] Corrigendus is locus in impressis codicibus Græcis, [illegible] κεφαλαὶ τῶν ὀρέων, Dicendúmque ὀρέων vel ὄρων, id est montium.

Qui egrediebatur & non reuertebatur.]. Is locus non male vt arbitror redditus, sed aut à librariis, aut temporum diuturnitate corruptus, fecit vt fabulosissimas interpretationes huc inuexerint expositores, & quæ secum maxime pugnent. Nam quia scribitur coruus egressus quidem, sed non reuersus, putant eum in aliquo cadauere deuorando esse detentum, vt apud nos passim opinio est, & à Græcis scriptoribus est existimatum, apud quos etiam, is locus corrupte legitur. Coruus ergo quem emisit Noach, egressus est, & reuersus. sic enim habent Hebraica. וישלח את הערב ויצא יצוא ושוב hoc est, Et emisit coruum, qui & egressus est, & reuersus. Si enim reuersus non est, quo obsecro loco commoratus est, ac resedit, cùm aquæ siccatæ nondum essent? Deinde si coruum reuersum negauit, quomodo cohæret, quod mox additur, donec siccarentur aquæ? Quid enim sibi vult qui egrediebatur & non reuertebatur, donec siccarentur aquæ? Nunquid post arefactas aquas, est

Fabulosa de coruo quem Noê emisit.

reuersus, quod ne columba quidem fecit? Subtrahenda itaque in nostris ac Græcis codi- D
cibus negatio est, nam & illi idem peccant καὶ ἐξελθὼν, οὐκ ἀπέστρεψεν. id est, Egressus est & non reuersus. Videtur autem & hoc Hieronymus in quæstionibus Hebraicis annotasse, sed locus ibi corruptus est, neque legitur vt esset legendus, quare ex pristina æditione, addita est negatio in nostra hac interpretatione. Sed alius mihi suboritur scrupulus, nam Hieronymus, ad Oceanum in epistola sic ait de coruo: Statímque columba spiritus sancti, expulso alite teterrimo deuoluat ad eum. Ecce palam fatetur expulsum esse coruum, quasi amplius non redierit, quamobrem etiam cum negatione videtur ipse legisse. Sed sæpe sequitur æditionem Septuaginta, quia ea passim haberetur, & aliam æditionem nondum ipse edidisset. Itaque multa in epistolis inuenies exposita secundum codices Septuaginta, quorum tunc erat celeberrima autoritas. Dignus vero venia est Isidorus, qui de pietate Noë scribens, sic ait: Serpentibus & bestiis sociatur, & non terretur: cui feræ colla submittunt, volucres famulantur: emisit enim columbam, & reuersa est: sed fraude corui decipitur.

Misit columbam post eum.] מאתו. Hoc est, A se. Non refertur ergo ad ipsum coruum: sed eum qui misit: scilicet Noach, vertendúmque fuerat, Emisit columbam à se: quanquam Hieronymus sequitur Septuaginta, qui & ipsi vertunt καὶ ἀπέστειλεν τὴν περιστερὰν ὀπίσω αὐτοῦ. Et misit columbam post eum. Diuersa interpretatio orta ex eo est, quòd Hebræis מאתו & seipsum sonat, & est relatiuum ad alterum, cùm ea voce careant, quæ ad se refertur.

Ramum Oliuæ virentibus.] והנה עלה זית טרף בפיה Et ecce foliũ oliuæ, ramus in ore eius. As- E
serit autem hic Auen Esra fieri positionem, & quasi ταυτολογίαν. idem enim dicit esse folium oliuæ & quod mox subditur. sicut est inquit אדמה עפר terra & cinis. Ideo Septuaginta nihil Hebraicum immutantes verterunt ἔχε φύλλον ἐλαίας κάρφος, Gestabat folium oliuæ, ramum aut surculum.

Crescite & multiplicamini.] ישרצו ופרו ורבו. Hoc est, Et crescant & multiplicentur ac propagentur. Est ergo futurum, ad illa, non ad Noë, quanquam etiam Septuaginta eodem modo verterint καὶ αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε. Ex quibus verbis frigida nescio quæ elicit Nicolaus.

Et ait ad eum.] Videtur innuere, Deum ita locutum cum Noach, Hebraica tamen sic habent ויאמר יהוה אל לבו id est, Et dixit Deus ad cor suum. Quam phrasin eleganter expresserunt Græce Septuaginta, καὶ εἶπεν ὁ κύριος διανοηθείς. id est, Cúmque cogitasset Deus, dixit. In lingua enim sacra, omnium cogitationum receptaculum est cor, ac vt verius dicam, vbi omnes gignuntur cogitationes, vnde in lucem efferuntur: autore etiam ipsa veritate. In eisdem etiam litteris τὸ ἡγεμονικὸν, tribuitur cordi, non capiti de qua re noster Hieronymus in epistola ad Fabiolam. Quæritur vbi sit animæ principale. Plato in cerebro: Christus in corde, profertq; exempla.

Propter hominem.] Sic est & Hebraice. at Septuaginta διὰ τὰ ἔργα τῶν ἀνθρώπων Hoc est. Propter opera hominum, licet hoc minimi sit faciendum. Idem enim est. Maledictio
enim Dei in terram desæuit propter humana facinora, cúmq; homo impius fuerit, omnia F
misera sint necesse est. Vt enim propter hominem cætera facta sunt, ita corrupto homine tanquam principe, reliqua eadem corruptela & calamitate conflictantur. Intabescunt elementa, insanit mare, irascitur cælum, pallescunt herbæ, sitiunt agri, iumenta moriuntur, aues etiam miseriarum fiunt participes: ergo maledicitur terræ propter actiones humanas, propter prauitatem, quam agendo exprimunt.

Nox & dies.] Longe melius Hieronymus quàm Septuaginta: siquidem hi volunt, frigus & æstum, æstatem & ver factura, vt nunquam nox, & dies deficiat, cùm tamen in vniuersum pronunciarit Deus, nunquam hyemem, æstatem, & ver, diem, ac noctem, defuturam. Diluuij enim tempore, ea omnia erant confusa. Erit inquit æstas, vt possint fruges maturescere: erit hyems, vt nutriantur: nunquam reliquus anni interrumpetur ordo. Quid certe sibi velint Septuaginta, exploratum ipse haudquaquam habeo. Quid enim hyems, atque æstas ad diem efficiendam. Vertunt itaque, σπέρμα καὶ θερισμὸς, ψῦχος, καὶ καῦμα, θέρος καὶ ἔαρ, ἡμέραν καὶ νύκτα οὐ καταπαύσουσι, hoc est, Satio, & messis, frigus & æstus, æstas & ver, diem ac noctem non sistent. In eo quoque insignis discrepantia, cùm enim חרף Hebraice sonet hyemem, ipsi hoc ἔαρ ver fecerunt. In reliquis autem cùm phrasin Hebraicam nihil immutent, summa est obscuritas, multáque offunditur legentibus caligo.

Caput

A

CAPVT IX.

EXcepto quòd carnem cum sanguine.] אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, id est, Excepto quòd carnem, in anima sua, in sanguine suo non comedetis. Ex quibus verbis, quanquam aliquid detraxerit Hieronymus, eadem tamen innuit, quæ & Hebraica veritas. Scire igitur operæprecium est, Hebraicæ linguæ proprium ac quasi peculiare esse, vti frequenter eo schemate, quæ appositio vocatur. Sæpéque idem per multa nomina inferunt, nulla interposita copula, quemadmodum, & supra de ramo oliuæ dictum est. Deinde & illud non ignorare oportet, animam apud eos frequenter eam vitam significare, quæ sanguine & halitu continetur, & quod à philosophis spiritus appellatur. Hoc ergo innuit Hieronymus, quanquam verba ipsa non adamussim vertat. Quod enim Hebraica veritas ait. Excepto quòd carnem cum anima sua, sanguine suo: & quæ sequuntur. Idem est cum eo quod vertit Hieronymus, alterum enim per alterum exprimitur. Siquidem idem est anima & sanguis in ea lingua. Omisit autem alterum Hieronymus, ratus quod & verum fuerat, vtraque nomina tam animam quàm sanguinem idé pollere. Qui ergo diceret: Excepto quòd carnem cum sanguine non comedetis: idem innueret cum eo qui verteret, Camem cum anima non comedetis. Hæc eadem prodit super hoc loco & Auen Esra, apud quem ita eam sententiam explicari inuenies אך בשר בנפשו בן
B טעמו אך בשר בנפשו שהוא דמו לא תאכל הנפש עם הבשר כנפש כל בשר דמו בנפשו ואת הוא הנפש המתנועע והמרגש והיא גוף. quorum hæc sententia est, Carnem cum anima sua ne comedatis inquit, anima enim eius, sanguis est, perinde ac si præciperet, ne deuores animam cum carne, eo quòd quorumcunque animalium anima, ipsorum sanguis est: atque hæc est anima sensoria ac vegetatiua, & quæ mouetur, nempe corpus ipsum. hæc ille. Asserit igitur hic præcipi, ne animantes ipsas cum sanguine vorarent homines, propterea quòd cuiuscunque animantis anima, sanguine continetur. Quod & Chrysostomus sentit hoc loco scribens ὁ λόγος αἰνίττεται ὅτι τὸ αἷμα τῶν ἄλλων ζώων, ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἐστί. Innuitur inquit his verbis, sanguinem cæterarum animantium, esse earum animam. Deuteronomij quoque capite duodecimo, idem aperte significatur, vbi de sanguine dicitur. כי הדם הוא הנפש. id est, Quia sanguis est anima. deinde dicitur: Atque ideo non comedes animam cum carne. Esset enim immane facinus, etiam ipsas animantes quibus nullum nobiscum ius intercedit, vnà cum ipsarum anima deuorare Septuaginta quoque eadem sentiunt, licet paulo secius locum hunc reddiderint. πλὴν κρέας ἐν αἵματι ψυχῆς, οὐ φάγεσθε, id est, Præterquam quòd carnem in sanguine animæ, ne voretis. qui quia locutiones Hebraicas non immutarunt, vides quas tenebras suæ interpretationi asperserint. Quem scopulum prudentissime vitauit Hieronymus, vt nullus in eius æditione hoc loco reliquus sit grypus. Quanquam explicatu arduum est, quid proprie præcipiatur Hebræis hic. An, ne carnem comederent cum sanguine, hoc est animantem ipsam viuam, & cuius adhuc membra palpitarent. Sed quis vsque adeo atrox
C sit, qui istuc fecerit? cuius obsecro stomachus id pateretur? Nisi fotread Polyphemi illius Homerici partes, aut Anthropophagos, & siqua alia eiusmodi natio est, descivisset. Quapropter honestissimum est existimare, non istud hic à Deo inhiberi Hebræis, ne videlicet carnes cum sanguine absumerent: sed ne sanguis effunderetur humanus. quod hic passim declaratur, vt etiam bestiis minetur Deus, si qua earum in hominem inuecta fuerit. Nam & cornupetas boues lapidibus obrui præcepit. Nec Origenes abest ab hac sententia, sic hunc locum explicans. δυνατὸν δὲ καὶ ἐπὶ τῶν κτηνῶν αὐτὸ ἐκλαβεῖν, ἀφ᾽ ὧν τὸν κερατιστὴν ταῦρον λιθοβολεῖν προσέταξεν, id est, Potest etiam & de iumentis ac pecoribus hoc accipi, ex quibus bouem cornupetam lapidibus obrui præcepit. Atque hoc est, quòd omnia quæ sequuntur ad cædes humanas pertinent, totúsque iste locus de homicidio est. Deuorare igitur carnes crudas, eásque viuentes & cum sanguine deglutire, Barbaricam crudelitatem significat, sanguinisque humani sitim. Ideo & Homerus, bellum σαρκοφάγον appellar, quòd in eo cædes crudelissimæ perpetrentur, & quasi absumantur homines. Nam bestias interficere, non abhorret ab humanitate: sed homines, vtpote animal ad imaginem diuinam effectum, id quod & in contextu adducitur. Vt ergo docet Porphyrius de abstinentia animalium, arbitrati sunt mortales εἶναι τῷ ἀνθρώπῳ κατὰ φύσιν σαρκοφαγεῖν, παρὰ φύσιν ὠμοφαγεῖν, id est, Esse homini è natura, carnibus vesci, abhorrere autem à natura, cruda deuorare. Videbant enim illi, hoc bestiarum immanissimarum esse proprium. Si ergo vnà cum sanguine,

Anima apud Hebræos vita.

Sanguis et Anima, idem in lingua Hebr.

Sãguis brutis anima.

Bellum sarcophagum.

homines animalia absumerent, consequeretur etiam, vt crudas carnes etiam voraturi essent: quod penitus beluinum est, & vt dixi summæ crudelitatis esset indicium. Solent autem & alio modo hæc accipi. Quidã enim asserunt prohiberi, ne bestiæ suffocatæ, aut quarum sanguis effusus prius non esset, comederentur, quod & Iudæi hodie sequuntur. Et in Actibus apostolorum inter cætera, à quibus abstinere gentes docerentur, erat, ne suffocato vescerentur. Alij opinantur separatim hic tradi præceptum, ne quisquam sanguinem comederet: quod & in lege præcipitur. Ab hominãtur quoque vbique Iudæi, carnes cum sanguine comedere. Vt Regum primo de Saul. Comeditque populus cum sanguine. & paulo infra. Nunciauerunt autem Sauli dicentes, quòd populus peccasset domino, comedens cũ sanguine. Sed quia ad polluendum hominem nihil agit sanguis, eodémque modo pij esse possunt, tam qui à sanguine sibi temperant, quàm qui ex eo vescantur, optimum est existimare, ea omnia, ad homicidia pertinere. Atq; hoc vnũ his præceptis innui, ne cædibus mutuis pollueremur. Sicut & Pythagoras vir suorũ temporũ optimus, à bestiis abstineri volebat, ne vlla ratione, ad sanguinẽ effundendum afficerentur homines. Totus ergo is locus ad cædes spectat, idq; clarius fiet, si omnia quæ hic dicuntur, accurate considerata fuerint. D

Temperare sibi à sanguine, id est, à cædibus.

De manu viri & de manu fratris eius.] מיד איש אחיו id est. De manu cuiuscunque fratrem suũ requiram. Aduertenda Hebraici sermonis proprietas: vir enim in ea lingua vnumquenque significat. Ideo quod hic vertit Hieronymus, de manu viri: dicendum fuerat, de manu cuiusque. Frater quoque in eodem idiomate, tam is appellatur, qui ex eisdem parentibus sit ortus, quàm omnes alij, qui & à nobis & Græcis proximi vocari solent. Frater ergo hoc loco, proximum sonat. Itaque dicendum est, de manu vniuscuiusque proximum eius requiram. Quare arbitrarium est, quod hic comminiscitur Nicolaus, vt frater hic eum significet, qui tanquam frater proprius (vt eius vtar verbis) ab homicida diligebatur, eóque putat grauius esse scelus. Septuaginta quoque, minime quid Hebraica locutio postularet animaduertentes, obscure sunt interpretati. ἐκ χειρὸς ἀνθρώπου ἀδελφοῦ, id est, De manu hominis fratris requiram. Hoc ἐκ τὸν χῖνα quid sibi velit, non planè intelligo. E

Vir apud Hebræos significat vnumquenque.

Frater proximus.

Ad imaginem Dei factus est homo.] Hebraice non est passiuum, sed עשה. Hoc est fecit: nimirum Deus. Quod Septuaginta per primam personam pronuntiarunt. ἐν εἰκόνι θεοῦ ἐποίησα τὸν ἄνθρωπον, id est, In imagine Dei feci hominem. Potest quoque esse tanquam impersonale, quam verborum qualitatem non per passiua vt nos, sed per actiua Hebræi exprimunt. vt illud: Adæ non inueniebatur similis, vbi est נמצא inuenit. ibi tamẽ personale est, vertendũq; fuit, vt fecit Hieronymus. De hac re alibi locupletius.

Ingredimini super terram.] שרצו. Propagamini, pullulate, sicut & Septuaginta πληρώσατε τὴν γῆν, Replete terram.

Arcum meum ponam, &c.] Is quoque locus, ex his est quorum obscurissima sit explicatio. Cui enim non consentaneum videtur, fuisse ante Noach tempora, pluuias, & inter humentes nubes irin sæpe conspectam? Quæ quia naturalia sunt, semper eadem esse necesse est, mutuóque sese consequi, non aliquando fuisse disiuncta. Quia igitur pluuię fuerunt, fuit iris quoque: quanquam istud fortasse non omnino verum sit: sæpe enim pluuia fit, non apparente iride: nam quanquam iris à pluuia efficitur, id est, ab humefactis nubibus, in quas irradiant sol, non tamen id perpetuo est: neque enim sola pluuia iridis causa est. Absentibus itaque aliis causis, iris non fit. Pluerat igitur etiam ante Noach, sed iris nunquam conspecta fuerat, Deo ita volente, idq; non contra iura legésque naturæ. Potest & illud afferri, fuisse quidem ante id tempus iridem, non tamen in signum à Deo susceptam, ídque ferè ex contextu Hebraico elicitur. sic enim habet קשתי נתתי בענן, id est, Arcum meum posui in nube. Indicat ergo fuisse quidem & ante id temporis iridem, sed tum primum signum fœderis esse cœpisse. Hieronymus autem ac Septuaginta ad Hebraicam consuetudinem respexerunt, cui proprium est, præterita pro futuris, vicissimq; vsurpare, aut eadem pro præsentibus. Quod ergo erat Hebraice præteriti temporis, Hieronymus futuri fecit, Septuaginta præsentis: siquidem vertunt, τὸ τόξον μου τίθημι ἐν τῇ νεφέλῃ, id est, Arcum meum pono in nube. Vt autem veritas cohortari videtur, vertendum fuerat vt habent Hebraica, eáque ratione, omnia incommoda effugiemus. Fuisse autem ante iridem, deinde in signum electam, asserunt & Græci. Hæc tam pauca dicta hoc loco sint, dimissis eorum fabulis, qui iridem appellent arquum dæmonis, & per ruborem in ea, portendi diuinæ clementiæ indicia contendunt Auen Esra hoc loco ἐγὼς μὲνδ' ἐν F

Iris an fuerit etiã ante diluuiũ.

Ab his disseminatum est omne genus.] נפצה כל הארץ id est, Propagata est omnis terra: quod

paulo

Apaulo obscurius transtulerunt Septuaginta ἀπὸ τούτων διεσπάρησαν ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. id est, Ab his disseminati sunt super vniuersam terram, genus scilicet humanum.

Cœpitque Noe vir agricola exercere terram.] Explicuit clarissime, quę paulo obscuriora erant in contextu Hebraico. sic enim habent. Cœpit Noë איש האדמה esse vir terræ. Quod non erat aliud quàm quod & Septuaginta transtulerunt ἤρξατο Νῶε ἄνθρωπος γεωργὸς τῆς γῆς, Cœpit Noë vir agricola. Neque enim vllo pacto felices sunt Hebræi in componendis nominibus. Neque vlla apud eos nomina ex aliis vocibus conflata inuenies. Sed in aliis quamplurimis ea lingua manca est. Itaque virum terræ vocant, colendæ terrę deditum, Sicut virum mendacij, mendacem, virum veritatis, veracem. *Vir terræ. Vir mēdacii.*

Verenda Patris sui.] ערות. Neque mirum videri debet, quòd Septuaginta vertant γύμνωσιν, hoc est nuditatem: pudenda siquidem Hebraice denudatio vocatur, quam semper Hieronymus turpitudinem appellat, cuius vocis creberrima in sequentibus libris mentio erit. Hæc dicta sunt vt Hieronymum tueremur, Septuaginta illustraremus. *Pudenda Hebr denudatio.*

Euigilauit à vino.] וייקץ מיינו, id est: Euigilauit à vino suo. Num dormierat? Aut sine somno ilico resipuit? vt velle videntur Septuaginta ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, id est: Resipuit Noach à vino, aut ad sobrietatem reuersus est, quod in ebriis non facile fit, nisi per somnum. Verbum autem Hebraicum ייקץ innuit eum prius dormiisse, quippe quod expergisci significat. At Septuaginta vt dixi, innuunt eum non dormiisse, sed ebrium iacuisse, & de somno Noë hoc loco nulla mentio.

B *Dilatet dominus.*] Sequitur Septuaginta, qui eodem modo vertunt πλατύναι ὁ θεὸς τῷ Ἰάφεθ. At Hebraicum aliquanto secus, יפת אלהים ליפת. Condecoretur, aut venustum se ferat dominus ipsi Iaphet. Alluditur enim ad nomen Iaphet hoc modo: Iaphthe le iaphet. Iaphet autem venustas interpretatur: quanquam hæc sententia exponitur ab Hebræis ad opinionem Hieronymi ac Septuaginta: ita enim Auen Esra, ולא יפתה הורש דקדוק בגזר ירחיב id est: Neque alio modo præsens verbum exponendum est, quàm dilatet & extendat. Deuteronomij quoque capite vndecimo dicitur. Cauete vobis, פן יפתה לבבכם, ne forte dilatetur cor vestrum: vbi est præsens verbum.

CAPVT X.

OMnia propè nomina in præsenti capite tam apud nos, quàm Græcos corrupta sunt. Vt is qui Iauan Hebraice appellatur, primus scilicet qui Græciam tenuerit, is in contextu Græco Ἰωυὰν vocatur: quanquam fortasse immutarint eam vocem Septuaginta, quod viderent hunc esse, à quo Ionia nomen acceperit, seruarúntque consuetudinem Græcam. Ex hoc autem capite cognoscitur diuinarum litterarum maiestas, & incorrupta veritas, cognoscitur quoque omnium à mundo condito sæculorum series, ea verissima esse, quæ ab hisce litteris traditur. Quarum autoritate atque auxilio, facile redarguitur Aegyptiorum error, gentísque illius pudenda mendacia, quæ se decem annorum millia, monumentis habere comprensa iactabat. Error quoque Chaldæorum, hoc est, nationis fabulosissimæ, & ad superstitiones procliuissimæ, qui quadringenta septuaginta annorum millia suis annalibus relata se habere mentiebantur. Mendacium quoque Hermodori Platonici, qui à Zoroastre vsque ad bellum Troianum, quinque annorum millia interfuisse scribit. Aliarum quoque gentium temeritas, quæ sese vetustissimas iactabant, & mendacem temporum numerum in medium afferebant. In cælestibus enim hisce litteris, omnis annorum series describitur, adhibitis ætatibus, quam quisque eorum qui in eo catalogo censentur, à primo homine, vixisset. Dein vt clarissima ac maxime vera, omnis horum annorum series esset, ponitur quam quisque hominum primus terrarum partem occuparit, quorum nomina adhuc regiones retineant. Prima igitur humani generis propagatio facta est post diluuium. Nam ante diluuium sola ea regio hominibus erat frequens, quam tenuerat Adam, prope scilicet paradisum. A conditione autem mundi, ad diluuium intercessere mille sexcenti quinquaginta sex anni, licet nostri Græcos secuti, non recte duo millia ac plus fuisse opinentur. Hoc itaque spacio, minimum orbis terrarum angulum homines tenebant, atque hoc est, quòd in hisce litteris, nulla fit eorum descriptio, qui tum per terras diffusi essent, nam neque erant diffusi. Post diluuium autem, in omnes terras distributi sunt homines. Eorúmque nomina vt modo dixi, adhuc in regioni-

Iauan. Ἰωυὰν, à quo Ionia sumpsit appellationē.

C

Chaldæorū ac aliarum nationū error qui se vetustiss. iactant.

Prima humani generis propagatio post diluuium.

Media. bus, quas primum tenuerunt, remanent. Nam Media à Madai filio Iaphet nomen sortita D
Tyrus. est. Tyrus autem à Tyras eiusdem Iaphet filio: sic & Iauan Ioniæ nomen dedit. Non ergo
Ionia. hæc nomina Græca sunt, aut alterius gentis, vt plerique apud Græcos mentiuntur, falsasq́;
etymologias comminiscuntur, vt sunt qui Tyrum, mulierem fuisse volunt, quæ nomen regioni indiderit, atq; ideo, Tyrus fœminini est generis, cũ masculini debuerit esse, eo quòd Tyras, à quo Tyrus, fuerit filius Iaphet, vir inquam, non mulier, vt Græci mentiũtur. Neque me clam est, immutata apud alias gentes eiusmodi nomina, pleraque tamen eorum incorrupta seruantur. Apud Hebræos integra perseuerant. Neque alio nomine orbis terrarum regiones ab eis vocantur, quàm eorum nomine qui primi eas adierint, atque incoluerint.
Mizraim. Cus. Nam Mizraim Ægyptus apud eos appellatur, quod is primus eam tenuerit. Cus etiam vocatur Æthiopia, eadem de causa, eadémque est in aliis ratio.

Dodanim.] Ex hoc loco, vt & aliis plerisque, elicitur, apud Hebræos aliquando eas litteras immutatas, inter quas aliqua esset affinitas. Tam enim à Septuaginta, quàm omnibus nationibus, Rhodus per R, profertur non D, vt fit apud Hebræos. Et verisimile est, ab eo tē-
Rhodus insula vnde dicta. pore eam insulam Rhodon vocari cœptam, quo primum eam incoluerit Dodanim. Quis ergo non crediderit eum non Dodanim, sed Rhodanim à patre appellatum, cùm maxima sit inter has duas litteras res scilicet, & Dalet apud Hebræos affinitas: cùm altera hoc modo scribatur ר, altera ד, præcipuéque id in his cognoscitur, qui Hebraice discunt, qui sæpe
Dodanim. sæpius inter legendum labuntur, litterarum similitudine decepti. Is itaque Dodanim, primus Rhodon tenuit, ab eóque, insula nomen sortita est, vt testatur & Hieronymus, & Se- E
ptuaginta, qui hunc Dodanim, ῥόδιοι vertunt, quanquam fortasse in eo errent, quòd putarint pluralem esse: omnes quoque eius fratres, alias Cycladas tenuerunt. Quare cùm is Dodanim filius Iaphet fuerit, par est credere, à patre de diluuio audisse, aut cum in arcam cum patre ingressum, quod ille posteris suis tanquam memorabile reliquerit. Atque huc tendere opinor, quæ in libro de mundo referuntur à Philone, ῥόδος τε καὶ δῆλος, αὗται μὲν τὸ παλαιὸν ἠφανισμέναι κάτω τῆς θαλάττης ἐδεδύκεσαν ἐπικλυζόμεναι, χρόνῳ δὲ ὕστερον, ἐλαττουμένης, ἠρέμα κατ' ὀλίγον ἀνίσχουσαι διεφάνησαν. ὡς αἱ περὶ αὐτῶν γραφεῖσαι μηνύουσι ἱστορίαι. Quorum verborum, propter eos qui Græce nesciunt, hæc fere sententia est. Indicio, inquit, sunt & Rhodus & Delus, mare continuis decrementis imminui, quod hæ insulæ olim sub fluctibus conditæ delituerint, postea vero paulatim decrescente mari, ipsæ quoque sensim apparere cœperunt, vt earum annales protestantur. Hæc itaque de Dodanim dicta sint, cuius pater Ia-
Græcia Hebræis Iauã. uan, Græciam occupauit, quo nomine etiam nunc Græcia ab Hebræis appellatur: missúsque est à patre, ad insulam Rhodon: alij autem eius fratres ad cæteras Cycladas. Quod ergo recenset hic Philon, eas insulas aliquando sub fluctibus delituisse, de diluuij tempore necesse est credere, nam ab ea tempestate nunquam Rhodus submersa, delituisse memoratur.

Filij autem Cus Saba.] Hoc quanquam ab Hieronymo, & Ioanne Phircensi viro laudatissimo annotatum sit, afferendum tamen huc erat. Duæ igitur sunt vrbes aut duæ regio-
Saba duplex. nes, quæ eodem nomine Saba à nobis & Græcis appellantur: apud Hebræos tamen insi- F
gne discrimen est. Alteráque in Æthiopia, altera in Arabia est. Quæ Æthiopiæ est, scribitur apud Hebræos per ſ, exile, hoc est סבא Seba: quæ vero in Arabia, per ſ, crassum, sic
Regina Saba. שבא. Quod & ab Hieronymo in Hebraicis quæstionibus annotatur. Regina ergo Saba, quæ ad Solomonem munera atque aromata attulisse memoratur, non Æthiopicæ, sed
Magi tres Sabæi. Arabicæ Sabæ regina erat. Ex eadem magi ad IESVM Christum generis humani reparatorem venerunt, ex his quæ regio afferret dona ei portantes. Myrrham scilicet ac Thus. De eadem scribitur apud Vergilium:

India mittit ebur, solus sua thura Sabæus.

De eadem, Isaia, omnes de Saba venient. De Saba vero quæ in Aethiopia est, multa scribũ-
Iosephi lapsus. tur à Strabone Fallitur autem, meo quidem iudicio, Iosephus, qui scribit reginam Sabæ, de qua in libris Regum scribitur, fuisse non eius quæ in Arabia, sed quæ in Aethiopia est. Quippe quæ ea tempestate Aegypto atque Aethiopiæ imperaret. Sed omnibus ex locis certe colligitur, eam reginam Arabiæ fuisse. Ideo ab Isaia, eodem loco vbi dixit, omnes
Cedar Arabiæ pars. de Saba venient, ponitur, omne pecus Cedar congregabitur tibi, arietes Nabaioth ministrabunt tibi. Cedar autem omnes apud Hebræos sciunt esse Arabiæ partem. Na-
Nabaiot, qui à nobis Nabathei. baior quoque Arabiæ populi sunt, qui à Græcis & Latinis, paululum luxato nomine, Nabathei vocantur. Sic & Dauid canit: Reges Arabum & Saba, vicinæ autem ibi regiones

Agiones simul ponuntur. In Arabia præterea feruntur esse aromata, quæ illa ad regem attulerit. Præterea cùm dixerimus Saba per ſ, crassum significare eam quæ in Arabia est, patet huius eam mulieré reginam fuisse, quia tertio Regum scribitur ומלכת שבא, id est, Et regina Sabæ, quod nomen per ſ, crassum scribitur. Quamobrem non possumus probare sententiam Iosephi. Neque nos moueat, quod in euangelio appelletur regina Austri: nam Sabæi respectu Iudææ, in Austrum positi sunt, & ea plaga australis aliquando nuncupatur. Hæc ideo animaduersa sunt, quia plerique apud nos & Græcos, horum nominum amphibologia decepti sunt: eodem autem versu, vtraque Saba hoc loco memoratur.

Nembrod.] Quàm corruptum ac deprauatú hoc nomen, & apud nos, & Græcos? Nam cùm ita sit efferendum Nimbrod, nos Nembrot, Græci, Νεβρώδ. Eadem corruptela in omnibus ferè nominibus Hebraicis est. Quod quanquam non maximi ponderis sit, ad intelligendas tamen rerum proprietates, necessaria est nominum incorrupta pronuntiatio. Adde quod cùm ab omnibus rebus debet abesse deprauatio, tum vero à sacris, quæ sunt, procul omni sequestrata impuritate, tractandæ. Litteris autem diuinis, is deferri debet honos, vt eas veneremur, exequendo quæ præcipiunt. Quod vt possimus quàm facillime consequi, illustrandæ extergendæq; sunt, & in suum nitorem vendicandæ. Nimbrod.

Iste cœpit esse potens.] גבור, id est, Fortis. Videtur ergo potius ad vires corporis referendum, quàm ad imperium, quanquam de regno Nembrod, mentio quoque fiat. Veruntamen quod vertit hic Hieronymus potentem, paulo inferius interpretatus est robustum.
B Iste, inquit, fuit robustus venator coram domino. Mirum vero est, cur Septuaginta, interpretati hoc modo sint, οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας. Iste cœpit esse Gigas, cùm vox Hebraica גבר tantum fortem ac robustum significet. At non absurdum est dicere, hunc cœpisse esse Gigantem, cùm & ante ipsum, & ea tempestate, quàmplurimi fuerint Gigantes: & quod est absurdius, vbique Gigantem, interpretati sunt hoc loco, quod erat גבר, id est, fortis, quod certe eo loco saltem tolerari non potest, οὗτος ἦν γίγας κυνηγὸς ἐναντίον κυρίου. Iste fuit Gigas venator coram domino. Cur enim hoc tanquam memoria dignum recensetur? Si enim Gigas erat, quid opus fuit dicere, is erat Gigas venator? Certe igitur erat vertendum vt fecit Hieronymus גבר enim apud Hebræos semper fortem declarat. Quod autem ita verterint Septuaginta, indicio illud est, quòd Augustinus 16. de Ciuitate Dei eo modo citat hunc locum, vt habetur apud Septuaginta. Et Chrysostomus ostendens à Cham cœpisse tyrannidem, id ea ratione probat, quia ab illo descendit Nembrod. Producénsque hunc locum ait. οὗτος ἤρξατο εἶναι γίγας, τουτέστι τύραννος. id est, Iste cœpit esse Gigas, hoc est tyrannus. Duabus autem de causis, puto eo modo reddidisse Septuaginta. Primum interpretati sunt ἐκεῖνοι ἦσαν οἱ γίγαντες οἱ ἀπ' αἰῶνος. Hi erant Gigantes à sæculo: sed tamen ibidem seorsum ponitur nomen Gigantis, & id quod fortem significat. Altera causa est, quia Chaldaice Gigantes, גבריא id est, robusti vocantur. quanquá apud eos quoque & nomen Gigantis & fortis, aliquid discrepent. גבור

Coram domino.] Ita dicendum fuerat, quia Hebraice לפני significat coram, contra vero nunquam. Quare Augustinus de Ciuitate Dei lib. 16. putans quosdam vocis Græcæ ambiguitate deceptos, quia ἐναντίον, & coram, & contrà declarat, dicendúmque contra dominum non coram domino existimat, quia scilicet is Gigas cùm fuerit, domino aduersatus est: ipse potius propter Hebraicæ linguæ imperitiam lapsus est, quoniam vt diximus לפני coram, vel in conspectu denotat: cum vero significare volunt contra, alia voce vtuntur. Quanquam & Chrysostomus, eadem opinione ductus est, qui hunc locum exponens, dicénsque Nimbrod tyrannum fuisse coram domino, vbi Græce habetur, ἐναντίον, exponit ἀντὶ τοῦ ἦν ἀντικείμενος τῷ θεῷ. Id est, pro eo quòd est, aduersarius Deo. Verum diximus quomodo sit intelligendum. Coram domino enim sæpe in sacris litteris inuenitur, estq; peculiaris loquendi modus in ea lingua.

Ab hoc exiit prouerbium.] על־כן יאמר id est, Ideo dicetur Propterea Septuaginta Hebraica sequentes, sic hunc locum reddiderunt, διὰ τοῦτο ἐροῦσι, propterea hoc dicent. Aduertendum tamen, quod & paucis ante meminimus, moris linguæ Hebraicæ esse vti futuris pro præteritis imperfectis, eo quòd id tempus non sit apud eos. Cuius rei tot sunt exempla, vt pigeat referre. Is itaque locus melius opinor à Hieronymo per præteritum, quàm à Septuaginta per futurum redditur. Non enim ad posteriora tempora id prouerbium respicit, sed ad eam tempestatem, quæ passim eo prouerbio vtebatur. Sic ergo erant vertenda Hebraica. על־כן יאמר Ideo dicebatur, licet sit futurum.

Et plateas ciuitatis.] Quod ad nostram æditionem attinet, optime cuncta se habent. Se- D
ptuaginta vero nescio qua ratione hoc loco ferendi sint, quippe qui Hebraicis perperam redditis, in ipsam quoque æditionem caliginosas tenebras iniecerint. Hebraica itaque veritas post vbi dixisset. Et ædificauit Niniue, dehinc intulit ואת־רחבת עיר ואת־כלח Hoc est, Et plateas ciuitatis & Calac. At Septuaginta, quod Hebraice sonabat plateas, interpretati sunt ἀνὰ μέσον, per medium. Puto vero eos vocis amphibologia deceptos. Eo quòd eadem vox Hebraice, & latitudinem & plateam signat, quam latitudinem ipsi ἀνὰ μέσον interpretati sunt. At quis obsecro eorum verborum esset sensus? Dimittitur præterea apud eos עיר Hoc est ciuitas. sic enim tota habet periodus καὶ ᾠκοδόμησε τὴν Νινυΐ, ἀνὰ μέσον χαλάχ. Hoc est. Et ædificauit Niniue per medium Calac. Annotatúmque est hoc etiam ab Hieronymo in quæstionibus Hebraicis, & ad Damasum papam.

Phaleg, quia in diebus eius.] Paleg autem est dicendum, per p, exile. Hunc perhibent Hebræi, à patre longe ante linguarum diuisionem, Paleg appellatum, hoc est diuisionem, quòd diuino instinctu pater didicisset, eo ætate florente, linguarum diuisionem futuram: de qua re Diodorus ἐπὶ τῶ φαλὲκ γέγονεν ἡ πυργοποιΐα. Sub Phaleg, turris extructa est. Et quoniam præclare de hac re scribitur in libris Cabalæ, id est his, qui de illa magna synodo, cuius caput erat Esdras, & quo autore facta est, conscripti sunt, ipsa verba subscribam ex libro qui inscribitur sedet haholam, id est, chronica mundi, אבינו אברהם היה בפלגה בן ארבעים ושמנה שנה נמצא נח היה אחר הפלגה עשר שנים אמר רבי יוסי נביא גדול היה עבר שקרא בנו פלג ברוח הקדש שנאמר כי בימיו נפלגה הארץ Hoc est. Abraham, inquit, pater noster, quo tempore linguæ diuisæ sunt, agebat quadragesimum octauum annum. Inuenitur autem Noe, post eam diuisionem vixisse decem annos. Dicit autem Rabi Iose, Heber sapientissimum prophetam fuisse, eo quòd filium suum diuino afflatus spiritu, vocarit paleg, id est diuisionem, quia eo viuente, linguæ diuisæ sunt. De linguarum diuersitate, Sybilla quoque in hunc modum cecinit: Cùm omnes mortales, vna lingua vterentur, quidam ex his, altissimam turrim ædificauerunt, cælum per eam cupiētes scandere. Dij vero, turbines mittentes, euertēre turrim, & propriā & diuersam vnicuique tribuēre linguā. Est autem idem nomē etiam apud Græcos deprauatū. E

Paleg.

Libri Cabalæ Esdræ tempore æditi.

Sybilla de linguarum diuisione.

CAPVT XI.

D*Ixítque alter ad proximum suum.*] Nisi odiosa esset comparatio, non dubitarem asserere, hunc locum longe melius Hieronymum reddidisse, quàm Septuaginta. Siquidem vt paulò ante diximus, ish, apud Hebræos & virum significat, & vnumquenque: cúmque hoc loco sit ויאמרו איש id est: Et dixerunt vnusquisque. Eleganter vertit Hieronymus vt visum est. At Septuaginta, nihil Hebraica loquendi immutata consuetudine verterunt καὶ εἶπεν ἄνθρωπος τῷ πλησίον αὐτοῦ. Et dixit homo proximo suo. Quod si quis morem loquendi scripturarum ignoraret, non facile, quid ea sibi vellent, assequeretur. Vna certe intelligendarum sacrarum litterarum ratio est, si quis Hebræis loquendi mos est, non ignoretur. F

Faciamus lateres.] Septuaginta propter linguæ Græcę commoditatem, non omiserunt hic, quin formationem Hebraicam seruarent. Est enim Hebraice verbum à latere deductum, à לבנה hoc est, later: à quo, נלבנה quasi laterare, & vt verunt Septuaginta πλινθεύσωμεν πλίνθους, quasi dixeris, laterificare lateres: quod apud nos nemo esset, qui auderet: quanquā eodem verbo apud Græcos etiam Aristophanes in nephelis vsus est.

Et bitumen pro cemento.] והחמר לחמר Et bitumen pro cemento. Nihil dissentit ab Hebraico Hieronymus. Prima siquidem vox, sæpe bitumen inuenitur significare. Abundant autē eæ regiones vbi arca fabrefacta, & turris exædificata est Bitumine, eóque pro cemento & calce vti solent, sicut extat apud Strabonem: ex quo necesse est huc transcribamus, quæ ille de bitumine scribat, quem Græci ἄσφαλτον vocant. Itaque cum in Babilonia describenda versaretur, hæc inter alia ab eo narrantur. γίνεται δὲ ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ ἄσφαλτος πολλή. περὶ ἧς ἐρατοσθένης μὲν οὕτως εἴρηκεν, ὅτι ἡ μὲν ὑγρά, ἣν καλοῦσι νάφθαν, γίνεται ἐν τῇ σουσίδι, ἡ δὲ ξηρὰ δυναμένη πήττεσθαι, ἐν τῇ βαβυλωνίᾳ. ταύτης δ' ἐστὶν ἡ πηγὴ πλησίον εὐφράτου. πλημμυροῦντος δὲ τούτου, κατὰ τὰς τῶν χιόνων τήξεις, καὶ αὐτὴ πλημμυρεῖται καὶ ὑπέρχυσιν εἰς τὸν ποταμὸν λαμβάνει, ἐνταῦθα δὲ συνίστανται βῶλοι μεγάλαι, πρὸς τὰς οἰκοδομὰς ἐπιτηδεῖαι τὰς διὰ ὀπτῆς πλίνθου καὶ τὰ λοιπά. hoc est. Nascitur in Babylonia copiosum bitumen, de quo memoriæ prodidit Eratosthenes, duo eius inueniri genera, alterum lentum atque humidum, alterum siccum. Et lentum quidem

A quidem quod ab incolis naphtha vocatur, in agro Susarum tradit gigni: at siccum, quod & condensari potest, in Babylonia: cuius fons non procul ab Euphrate sit, siquidem exundante per niuium liquationem Euphrate, ad eius incrementũ, fons quoque augescit, atque tunc altissimæ glebæ constipantur, lateritiis ædificiis idoneę. De eodem & in Iudææ descriptione locutus est. Si itaque etiam Strabonis testimonio hominis ethnici, & sacrarũ scripturarum ignari, vti solitos Chaldæos Bitumine cognoscimus, in ædificiis præsertim lateritiis: liquet certe, non alio modo hunc locum esse intelligendum, quàm vt verterunt Septuaginta & Hieronymus: quamobrem fallitur Diodorus, qui de hac re scribens, inquit, ὁ ἑβραῖος καὶ σύρος ἔχει καὶ ἄσβεστος ἦν αὐτοῖς πηλός. hoc est, Hebraica & Syra æditio habent, Et erat eis calx, lutum: quod certe minime verum est quid enim in contextu Hebraico esset, vidimus, eadémque vox est, in Syraica æditione, si tamen ea est, quæ apud Hebræos Targum appellatur, quod dubito. At grauius peccat, addens, καὶ μάλα οἰκότως, ἄσφαλτος γὰρ, εἰς οἰκοδομὴν ἄχρηστος, ἄσβεστος δὲ ἐπιτηδειοτάτη. Atque hoc inquit, longe probabilius est, eo quòd bitumen, ædificiis non idoneum sit, ac calx vehementer commoda. Hæc inquam Theodori sententia & scripturarum & ipsorum historicorum testimonio falsa deprenditur. Theodorius quoque vir sanctissimus, optime hanc rem explicuit, damnatis insuper quorundam opinionibus, & forte ipsius Theodori, qui calce turrim esse constructam asseruit, Is itaque super hoc loco, hæc prodit, ἀγνοῦντες ὡς εἰκὸς τὰς ἐν τῇ [illegible] πηγὰς, ὑπέλαβον ἀσβέστῳ τὸν πύργον οἰκοδομεῖσθαι, ἀκριβῶς δὲ [illegible] τ' ἐκεῖθεν ἀφικομένων μεμάθηκα, ὡς εἰσὶ πηγαὶ ἀναβλύζουσαι τὴν ὕλην
B μεθ' ὕδατος, καὶ ὅτι τὰς ἐν [illegible] οἰκοδομίας [illegible] τὴν [illegible] συνετίθεσαν πλίνθον, οὕτω τὸν πύργον οἰκοδομῆσθαι φασίν. καὶ οἱ αὐτόπται [illegible], καὶ [illegible] τι μέρος [illegible], καὶ ἀκριβῶς διηγοῦνται, ὡς ἄσφαλτος [illegible] ὑποτεθεῖσαν πλίνθοις. ἄλλως τε καὶ λίθον εἶναι [illegible] ἐν τῇ ἀσσυρίᾳ φασὶ, καὶ [illegible], τὰς πλίνθοις ἀντὶ [illegible]. [illegible] πῶς ἂν γένοιτο ἄσβεστος, hoc est, vt Græci sermonis [illegible] hoc grauiter [illegible] Quidam, puto [illegible] ignorarent in Assyria bituminis fontes inueniri, asseruere, calce exædificatam esse turrim [illegible] diligenter ex his percunctatus sum, qui inde ad nos venerunt, didicíque ipsis referentibus, esse in Assyria fontes, qui hanc materiam, vnà cum aquis extra aluum eiciant. Quinetiam loci incolas perhibent, si in aquis ædes erecturi sint, lateres coctos in eam materiam conicere, atque ea ratione constructam esse turrim asserebant. Qui autem propius, hæc contemplati sunt, effodisse alicubi se dicebant, rémque probe didicisse, esse videlicet bitumen coctis lateribus substratum: præsertim quia in Assyria summam esse lapidum penuriam asserunt, atque idcirco loco lapidum lateribus vtuntur. Quòd si lapides ibi non inueniuntur, ne calx quidem: sine enim lapide, calcem fieri non posse, nemo fere est, qui nesciat, hæc ille. Multa quoque alia ex Quinto Curtio, Suida, Diodoro Siculo, Philostrato, Vegetio citari potuissent, qui vna omnes voce fatentur Babyloniæ mœnia, bitumine esse constructa. Atque hæc vna ratio est, quòd in Chaldæo, Assyria, ac Babylone, maximæ ac munitissimæ vrbes esse perhibentur, vt est apud Xenophontem, propter Bituminis copiam.

Antequam diuidamur.] Concordes sunt Hieronymus & Septuaginta, nam & illi, πρὸ
C τοῦ διασπαρῆναι ἡμᾶς, antequam disseminemur. At Hebraica paululum variant. פן נפוץ ne forte dispergamus. Non enim adhuc erat eis compertum, se fore abinuicem diuellendos, sed id futurum verebantur, quod fore quadam humana coniectura assequebantur. Chrysostomus exponit etiam secundum æditionem Septuaginta, ne forte, inquit, diuidamur, ἡ κακία καθ' ἑαυτῆς μαντεύεται, id est, prauitas contra seipsam vaticinatur.

Filij Adam.] Clarissime locutionem Hebraicam expresserunt Septuaginta, vertentes υἱοὶ ἀνθρώπων, filij hominum. Atque eodem modo ferè semper reddunt. Dictum autem nobis est, Hebraicam phrasin esse, vt genus humanum appellentur filij Adam. Atque hoc est quod annotat Hieronymus, vbi Latine sit filius hominis, Hebraice esse filius Adam: nam Adam, non solum illius primi hominis nomen est, sed & omnium hominum: quilibet enim Adam est. Eadem vox & marem, & fœminam significat, qui communi vocabulo Hebraice Adam appellantur. Vt autem omnia rerum genera, nullis propriis nominibus signata sunt, sed vno communi toti speciei nomine, vt primus equus, equus appellatus sit, primúsque cetus, cetus, hoc est toti speciei congruo, sic & homo. Neque vllum est primi hominis nomen proprium, nisi quod à Græcis repertum est protoplastus, quod soli primo congruit. sed de his copiosius alibi.

Nec desistent.] לא יבצר מהם Non prohibebitur ab ipsis. Obscure vero reddiderunt hoc Septuaginta. οὐκ ἐκλείψει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν, id est, Neque deerunt ab

Naphtha.

Filij Adam Hebraica phrasis.

Adam nomen appel. commune & viro et mulieri.

ipsis omnia quæ decreuerint facere. Hanc sententiam videntur innuere, Nihil futurum, D
quod eos prohibeat, quin quod statuissent exequantur. At Hieronymus aliud quiddam. Hebraica indicát, nisi Deus prohibuisset, omnia eos executuros, quæ voluissent: non quòd turrim in cælum erigerent, sed impiissima consilia sua sequerentur.

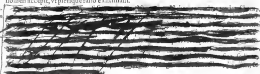
Venite descendamus.] Putant nonnulli ex Hebræis, hic Deum cum Angelis loqui, non patrem cum filio & Spiritu sancto, vt nos. Quod tamen vt retro dictum est, etiam ad id tendit, quod nostri exponunt. Et certe probabilius & rectius est, quod nos sentimus. Non enim abest à figmento, quod traditur ab Hebræis, vt suo loco confutatum est.

Nomen loci illius.] Hebraice, nomen ad locum, sed ipsam vrbem refertur. Siquidem relatiuum nominis, fœmininum est שמה sicut verterunt & ipsi Septuaginta. καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς. Et vocatum est nomen ipsius. Vbi relatiuum etiam est fœmininum: quanquam Babylonia & metropoleos, & totius regionis nomen sit.

Babel.] Septuaginta hoc nomen quoque interpretati sunt: vocatum est nomen vrbis σύγχυσις. Hoc est confusio. Quanquam igitur Babel interpretatur confusio, vrbis tamen proprium est Babel. Nomen itaque ipsum erat relinquendum, quod fecit Hieronymus. Nam & apud omnes gentes, ipsum nomen Babyloniæ retentum est. Quare non à Belo, nomen accepit, vt plerique falso existimant.

Babel non à Belo.

Septuaginta error in annorum numero.



[redacted] E

Error quoque in numero sequenti vitæ Arpacsad, is enim triginta ac quinque egit annos, sicut habet & nostra æditio, & genuit liberos: illi autem ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, Hoc est, Centum ac triginta anni: redundant nonaginta quinque.

Error quoque in eo est, quòd scribant Arpacsad genuisse Cainam, cùm genuerit Salac, sicut & nostra habet æditio. Atque ideo error apud eos accidit, quia additi sunt superfluo anni ducenti & triginta. Hinc factum, vt idem error sit Lucæ tertio, vbi genealogiæ censentur: sequebantur enim Septuaginta, qui iam erant toto orbe receptissimi.

Error quoque in numero apud nos & Septuaginta: Arpacsad enim post genitum Salac, vixit quadringentos ac tres annos, non vt Septuaginta τριακόσια τριάκοντα, hoc est trecentos triginta annos, in quo & nos peccamus.

Errant quoque idem in annis Salac, antequam genuisset filios. Vixit enim 30. annos, sicut habet nostra tralatio, illi autem ἑκατὸν τριάκοντα. Id est centum triginta.

Error quoque in numero annorũ, quos vixit Salac post genitum Heber. Is enim est שלש F
וארבע מאות Hoc est. Quadringẽti tres anni, sicut & in nostra æditione est, at sunt apud illos τριακόσια τριάκοντα, trecẽti ac triginta. Adduntq; postea ἀπέθανε, quod neque in Hebraico est.

In annis quoque Heber ante genitum Paleg, error est apud eosdem, ἑκατὸν τριάκοντα τέσσαρα, centum triginta quatuor: cùm tamen sint vt apud nos habetur. Erratur & in ipso nomine, & apud eos, & nos. Paleg enim est dicendum, sic enim Hebraice פלג nos autem Paleg illi φαλὲκ, licet hoc leuissimum sit.

Error quoque in annis Heber post genitũ Paleg. Sunt enim שלשים וארבע מאות Quadringenti triginta, vt & nos habemus: at apud Græcos ἔτη τριακόσια καὶ ἑβδομήκοντα, annos 370.

In annis quoque Paleg antequam genuisset filios, erratur in codicibus Græcis. Sunt enim triginta, vt habent nostra: at illi huic numero addunt centum. Rheu quoque corrupte apud eos appellatur ῥαγαῦ.

In annis autem quos vixit Rheu antequã genuisset Serug, quem nos corrupte vocamus Saruch, error est apud nos & Græcos, sunt enim שתים ושלשים triginta duo, huic numero nos addimus tres annos, at Græci centum, dicentes καὶ ἔζησε ῥαγαῦ, ἑκατὸν τριάκοντα δύο ἔτη, καὶ ἐγέννησε τὸν σερὲχ. Hoc est, Vixit Ragau, centum triginta annos, & genuit Saruch.

Error quoque in Sarug, antequam filios procreasset: sunt enim שלשים triginta, at apud Græcos ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη. centum triginta anni.

In annis

A In annis quoque Nachor, antequam genuisset Tarach, sunt enim תשע ועשרים שנה viginti nouem anni, at apud illos ἑβδομήκοντα ἐννέα. 79.

Error quoque in annis Nachor post genitum Tarach, sunt enim תשע עשרה ומאת שנה, Hoc est, centum decem ac nouem anni, sicut & nostri habent codices: at illi ἑκατὸν εἴκοσι ἐννέα. centum viginti nouem.

Mortuus est Aran, ante Tarach patrem suum.] על פני Super faciem, vel coram facie. Ideo quod hic vertit Hieronymus, ante, non refertur ad tempus, sed ad ipsum patrem, coram quo mortuus sit filius. Hanc etiam sententiam Septuaginta sequuntur, qui & ipsi habent ἐνώπιον θαῤῥὰ τοῦ πατρός. Coram Tartha patre, mortuus est Aram. Exponunt itaque Hebræi, coram facie. Quæ autem hoc loco fabulantur Hebræi, vt moris eorum est, de Aram & Abram in fornacem coniectis, adeo contemnuntur à nobis, vt ne digna quidem ducamus, quæ vel à nobis recenseri debeant, aut ab vllo sciri. Quod si quis eius rei curiosior est, videat apud Burgensem, aliósque interpretes.

Et eduxit eos de Vr.] Aliquanto secus Hebraica ויצאו אתם Et egressi sunt de Vr cum eis. Et forte ad mulieres refertur, quæ cũ viris egressæ sint, alioqui ad Tarach referri nõ potest. quoniámque Septuaginta habent sicut & Hieronymus, nam & ipsi καὶ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐκ τῆς χώρας τῶν χαλδαίων. Et extraxit eos de regione Chaldæorum: videntur vtrique legisse loco אתם cum eis, אתם eos, & loco, ויצאו egressi sunt ויצא, id est, extraxit, inter quæ, sine punctis, non potest facile diiudicari. Atque hoc vt opinor, non ad ipsum Tarac eorum patrem,
B qui cum eis è Chaldæa proficisceretur, referri volunt Septuaginta, sed Deum, qui eos inde extraxerit. cuius beneficij memor Abram, iurabat per Deum, qui eum de Vr Chaldæorum extraxisset. Ex æditione autem Septuaginta, cui fides summa in multis rebus est adhibenda, cognoscimus falsas esse fabulas Hebræorum, qui asserunt Aran & Abram in fornacem esse à Chaldæis coniectos, quòd ignem adorare nollent. [illegible] colligunt [illegible] eo loco, Et extraxit eos de Vr Chaldæorum, Vr enim fornacem significare conten[illegible]scimus inquam id figmentum esse, cum Septuaginta viri grauissimi, suarúmque rerum peritissimi, Vr non fornacem interpretati sint, sed tanquam loci proprium esset nomen, verterunt χώραν regionem, vt paulo ante citauimus. *Hebræorũ fabulæ de Abram in fornacem coniecto. Vr Chaldæorum.*

Veneruntque vsque Aran.] Primo notandum est, corruptum esse hoc nomen: ne credamus idem nomen & loci esse & eius viri, cuius modo mentio facta est. Ille enim appellatur Aram, is autem locus Charan. deinde, Hebraica habent sicut & Hieronymus, at Septuaginta nescio quamobrem per singulare loquuntur. καὶ ἦλθεν ἕως χαῤῥὰν, καὶ κατῴκησεν ἐκεῖ, Et venit vsque Charan, & habitauit ibi. Videntúrque de Tarach eorum omnium patre qui eò profectus sit loqui: at ad omnes hoc pertinet, qui de Vr egressi sint.

CAPVT XII.

C *EGredere de terra.*] לך לך, Hoc est, vade tibi, secede tibi. Locutio est Hebraica, quam optime Septuaginta ac Hieronymus verterunt, egredere: perinde si diceretur, amoue te, abstrahe te.

Erísque benedictus.] והיה ברכה. Et sis benedictio. Est ergo imperatiuus: nam tunc primum benedixerat eum. Quod autem dicit benedictio, Hebraismus est. In sacra enim lingua, hoc est Hebraica, frequentissimum est, vt denominationes pro rebus denominatis ponantur. Itaque non dicitur in ea lingua, id esse falsum, sed falsitatem: neque verum, sed veritatem, atque id genus innumera. Qua locutione & nos quoque vtimur, vt Comici, cùm sceleratum appellant scelus. Est autem idem & denominatio & denominatum, sicut idea, & id quod ideæ particeps est. Sed hoc differunt, quod denominatio totam rem simplicem amplectitur, at denominatum tanquam pars est, ideo nescio quid vehementius est, aliquem scelus appellare, quàm sceleratum: & bonitatem, quàm bonum, quasi totam rem amplectaris. Eodémque modo Abram, benedictio promittitur futurus, quanquam vt dixi, is sit mos Hebraicus. Nam & redemptorem nostrum vocant diuinæ litteræ ישועה, hoc est, Seruationem, vel saluationem: non saluatorem. Septuaginta quoque hoc modo immutarunt phrasin Hebraicam, καὶ ἔσῃ εὐλογημένος. Et eris benedictus: commẽtitia igitur est quædam super hoc Hebræorum expositio, quam adducit Nicolaus. *Denominatio pro denominato Heb.*

Animas quas fecerant in Aran.] Et hæc Hebraica locutio est. In ea siquidem lingua, anima & ea pars nuncupatur, quæ est diuinior, & ab ea totus homo denominatur, homo

siquidem, vt & gentilibus philosophis non displicet, per intellectum ac rationem homo est. Atque hæc pars propriè homo nuncupatur, quamuis etiam in diuinis litteris sit homo *Anima pro toto homine.* interior & exterior. Anima ergo, hoc est, homo ipse. Ad quod, & illud spectat, qui animam suam amat, perdet eam, id est. Qui seipsum amat, perdet seipsum. Et illud: Vt saluam facias animam meam, hoc est, meipsum. Hæc dicuntur, dimissis fabulis Hebræorum, qui dicunt Abram prædicatione, & publicis cohortationibus, animas fecisse in Aran, & quasi domino procreasse. D

Pertransiit Abram, vsque ad conuallem illustrem.] עד אלון מורה. Vsque ad quercum More. Variat ergo ab Hebraico Hieronymus, ab ipsis etiam Septuaginta, qui & ipsi secundum Hebraicum vertunt, ἐπὶ τὴν δρῦν, τὴν ὑψηλήν. Vsque ad quercum excelsum. Sciendum *More. Manre. Hebron.* igitur non conuenire inter Hebræos de loco, quem videtur nuncupare More. Alij enim dicunt esse vrbem, quæ alio nomine appelletur Manre, quæ & Hebron, cùm vero, alijs litteris & illud & istud nomen scribatur, non dicunt alij, hoc & illud esse idem. Hieronymus autem vertit illustrem, quòd More à raa ראה ducatur, hoc est aspexit, & in passiuo nire, à quo verbale more, quasi prospectus, aut spectabile, & perspicuum. Dicuntque ideo eum locum More appellatum, quòd is sit, in quo apparuerit deus Abrahæ, eique præceperit, vt iret in terram visionis. Hæc eadem est causa quòd Septuaginta, more interpretati sunt ὑψηλὴν, id est, excelsam, ad prospectum, & visionem aspicientes. Quod autem Hieronymus vertit conuallem, quod erat Hebraice אלון quercus, sicut & Septuaginta interpretantur, ex eo est, quòd figuram videret esse synecdochen, in qua per vnum, multa intelligimus, quam fortasse non animaduerterunt Septuaginta. Vna ergo quercus vniuersam conuallem indicat, locum scilicet quercubus frequentem. Et quod magis hanc rem adiuuat, credo Hieronymum eum locum considerasse, cùm in Iudæa versaretur, ac conuallem esse didicisse. E

Et inuocauit nomen eius.] Hoc in nostris codicibus redundat. Eadem clausula carent & Septuaginta, sed tantum est, ויבן שם מזבח. Et ædificauit ibi altare domino. Sumptum est autem ex alio loco, paulo scilicet inferius, vbi eadem est clausula.

Ab occidente.] בית אל מים והעי מקדם. Bethel à mari, & Hai ab ortu. Quod ergo Hebraice est à mari, Hieronymus ab occasu interpretatus est: neque id male, nam mare, Iudææ ab occasu est. Estq; istud Hieronymi explicatius. Neque enim fortè omnibus perspicuum est, mare ab occasu ipsi Iudææ esse. Septuaginta Hebraica sequuntur, κατὰ θάλασσαν, ad mare. Sed animaduerte deesse in impressis codicibus Aldi, καὶ Ἀγγαὶ, vt tota periodus sic se habeat. Bethel κατὰ θάλασσαν, καὶ Ἀγγαὶ κατὰ τὰς ἀνατολάς, quod impressi codices non habent.

Ad meridiem.] ויסע אברם הלוך ונסוע. Et profectus Abram eundo & castra mutando, ad austrum, seu meridiem. Quod est ad austrum Hebraice, Septuaginta ἐν ἐρήμῳ, in solitudine. Vt enim Hieronymus supra, ad mare, vertit ad occasum, sic Septuaginta hic in deserto. Nam vasta illa solitudo, in austrum spectat: quanquam opacarunt eam sententiam Septuaginta: possunt enim ea ratione omnes ad quamuis cæli posituram spectantes solitudines intelligi, nisi quid ipsi compertius de hac re habuerunt. Annotatúmque est hoc, etiam à diuo Hieronymo in quæstionibus Hebraicis.

Et Asini, & cameli.] Non admodum referre puto, quòd Septuaginta asinas, mulas interpretentur, ἡμίονοι καὶ κάμηλοι. Eiusdẽ enim ferè generis sunt, dictique sunt Græce ἡμίονοι, *Mulus ἡμίονος id est, semiasinus.* quasi semiasini, de qua re contra Proclum de mundi æternitate, Ioannes industrius, οἱ γὰρ ἄνθρωποι, ὄνον ἵππῳ μίξαντες, ἐπετεχνήσαντο ἡμιόνου ποίησιν, id est, Nam & homines, asino equæ admisto, effecerunt vt muli procrearentur.

Abram bene vsi sunt.] Imitatur Septuaginta, qui idem vertunt, τῷ Ἀβρὰμ εὖ ἐχρήσαντο, quod Hebraice est ולאברם היטיב. Et ipsum Abram beneficio affecit, scilicet Lamech. vel ipsi Abrahæ bene fuit.

Propter Sarai.] על דבר שרי. Propter verbum Sarai. Vbi aduertendum, Hebræos solitos *Verbũ pro re Hebr.* vti verbo, pro re, quod in sacris literis passim occurret. Vt illud secundo Regum, Quod est verbum, quod factum est, dicendum enim fuerat, quid factum est, & illud. Excepto sermone Vriæ Etæi, quod & ipsum intelligendum est, excepto facinore, in Vriam Etæum perpetratum. Idem loquendi mos est & apud Græcos aliquando, vt οὐδὲν πρὸς ἔπος, nihil ad verbum, pro eo quod est nihil ad rem.

CAPVT

A

CAPVT XIII.

ET Lot cum eo.] Error apud Septuaginta, & forte à librariis profectus. Quod enim hic de Lot dicitur, referunt ad ea quæ superius dicta sunt, faciúntque ipsum Lot egressum simul cum Abram ex Ægypto, quod minime habetur in contextu, καὶ ἐνετείλατο φαραὼ ἀνδράσι περὶ ἀβρὰμ συμπροπέμψαι αὐτὸν, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ πάντα ὅσα ἦν αὐτῷ, καὶ λὼτ μετ' αὐτοῦ, id est: Et præcepit Pharao de Abram viris, vt prosequerentur ipsum, vxorémque eius, atque omnia quæ possidebat, & Lot cum eo. Hoc itaque postremum, non est præcedentis capitis, sed huius subsequentis, quod ab ipsis Septuaginta hic omissum est, quod supra posuerunt, emendandus itaque codex Græcus.

Ad australem plagam.] Hoc quoque, vt & superius, Septuaginta vertunt εἰς ἔρημον, in desertum. Quod nescio an commode fiat.

In possessione auri & argenti.] In possessione, Hebraice est במקנה in armento. Deinde additur. Et in auro & argento, seorsum, vtroque posito. Erat, inquit, diues armentis, auro, & argento, sicut & Septuaginta, ἦν ἀβρὰμ πλούσιος σφόδρα, κτήνεσι καὶ ἀργυρίῳ καὶ χρυσίῳ. Erat Abram diues armentis, argento & auro.

Quò venerat.] Clarius Hebraice, למסעיו per mansiones suas, quò scilicet prius diuerti solebat. Ideo & Septuaginta vertunt ὅθεν ἦλθεν, Vnde venerat. Nam quò venerat, vix satis per-

B cipi potest, quid sibi velit.

Quod fecerat prius.] Ita est Hebraice, non vt Septuaginta, qui facere referunt ad tabernaculum, non altare, in quo vehementer peccant, οὗ ἐποίησεν, τὴν σκηνήν. Vbi prius fecerat tabernaculum. Eadem scilicet hic peccandi ratio, quæ & in cæteris.

Ecce vniuersa terra.] הלא כל הארץ, id est, An non vniuersa terra? Sic quoque apud Septuaginta intertogatiuum est οὐκ ἰδοὺ πᾶσα ἡ γῆ. An non omnis terra coram te est?

Sicut Paradisus Dei.] Ex hoc loco suspicantur quidam Hebræi celebrem illum paradisum in hisce locis fuisse, cùm ea regio fuerit felicissima, vsque adeo, vt eximia fertilitate habitatorem corruperit, quæ corruptela, diuinam vltionẽ perpessa est. Licet Strabo ignarus fortasse sacrarum litterarum, eius incendij causam, non in Deum, sed loci ipsius naturá referat, sic enim libro sextodecimo, de hac re scribit: τοῦ δὲ ἔμπυρον εἶναι τὴν χώραν, καὶ ἄλλα τεκμήρια φέρουσι πολλά, καὶ γὰρ πέτρας τινὰς ἐπικεκαυμένας δεικνύουσι τραχείας, περὶ βοάσαδα, καὶ σήραγγας πολλαχοῦ. ὥς τε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾤκουν ποτὲ τρεισκαίδεκα πόλεις ἐν ταῦτα, ὧν τῆς μητροπόλεως σοδόμων σώζοιτο κύκλος, ἑξήκοντά που σταδίων, ὑπὸ δὲ σεισμῶν καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς, καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν, καὶ θειωδῶν, ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο, ὥς τε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δὲ ἐκλείποιεν, οἱ δυνάμενοι ἐκφυγεῖν. hoc est. Eam regionem incendiis esse obnoxiá, pleraque indicia afferunt incolæ. Nam & petras exustas ostendunt circa Boasada, & multis in locis cauernas, vt facile crederemus, quæ ab ipsis ferebátur, eam regionem tredecim aliquando vrbes habuisse, quarũ metropolis Sodomõ, sexaginta stadia

C ambitu amplecteretur, cuius circuitus adhuc extarẽt vestigia. Terræmoribus autẽ igniúmque eruptionibus, aquarumq; calidarũ quæ & bitumine & sulfure essent cõcretæ scatebris, lacum esse effectum, petræq; exustæ fuerint, vt & vrbes aliæ quidem sint absorptæ, alias incolæ deseruerint, qui ex incendio euadere potuissent, hæc ille. In regionis ergo naturá, maximi illius incendij causam refert, eodem scilicet errore, quo & interpres Ptolemęi in quadripartito mentitur, Hebræos idcirco mare rubrum siccis pedibus transmisisse, quod sinus Arabicus, fluat ac refluat, vt euripi facere solent, Hebræosq; obseruasse, quando aquæ penitus profluxissent, atque ea occasione mare esse trãsuectos: quæ quàm ridicula sint, & quã impossibilia, facile est cuilibet iudicare. Eadem stultitia lapsi apud eos multi, ferunt Mosen magum fuisse, quos late refellit Iosephus, contra Appianum grammaticũ. Et Iustinus ex Trogo Mosen filium Israël asserit fuisse, & omnem eam historiam falsissime recenset. Multáque id genus sunt apud eos delvramenta. Ignorabant enim diuinos libros, & tamen earum rerum, quas aliquo modo didicerant, causam afferre conabantur.

Ptolemæi error de trãsitu maris rubri.

Et occidentem.] ימה id est, Ad mare. Quod ergo ad occidentem vertit Hieronymus, Hebraice est ad mare, vt & supra dictum est. Ad occasum enim, sinus Iudaicus spectat. Septuaginta vero secundum Hebraicum vertunt, καὶ ἀνατολὰς, καὶ θάλασσαν ad ortum, & ad mare, quanquam fortasse superfluum est hoc annotare, cùm retro obseruatum sit.

Conuallem Mambre.] Conuallem interpretatur, quemadmodum & superius, cùm He-

braice fit. אלוני ממרא Querceta Mamre, quod & Septuaginta sequuntur κατάδρυν τῆς τῷ D δρυῒ τῷ μαμρῇ. Habitaut circa quercum Mamre. Respicit ergo Hieronymus ad locum nemorosum, quercubúsque frequentem, eúmque interpretatus est conuallem, licet id non habeatur in contextu.

CAPVT XIIII.

Pontus. REx Ponti.] Cùm Pontus, aut mare significet, aut prouinciam notissimam, maximis interuallis, ab his locis remotam, de quibus hic agitur, vehementer ambiguum est, quid Hieronymus voluerit hoc loco per Pontum intelligi, nisi forte locus corruptus sit. Videtur autem, quantum ad Hebraicum nomen attinet, nomen esse vrbis, quæ appelletur אלסר Ellasar: neque id nomen in aliud verti potest. Septuaginta quoque integrum reliquerunt καὶ ἀριὼχ βασιλεὺς ἐλλασάρ. Et Areoch, rex Ellasar. Sic & Chaldaica interpretatio. Atque hæc quatenus ad varietatem hanc spectat. Quod autem de Hieronymo dicendum est, non arbitror eum, Ellasar, Pontum temere reddidisse. Eorum siquidem locorum, inspector atque explorator ipse extitit, diligentérque ex his percunctatus est, qui locorum peritiam tenerent. Quod autem magis hunc locum adiuuat, illud est, quia hi reges, qui contra Pentapoleos reges cõspirarunt, erant Persæ: inter quos & rex Senahar memoratur fuisse. Senahar autem notum est esse Babylonia, de quo loco Berosus Chaldæus, Nimbrot inquit cohortante Noac, cum multitudine in campum Senahar profectus est, ibíque vrbem ædificare cœpit, & turrim excelsam. Attestantur & Græci, eos reges fuisse Persas. nam Diodorus τὰ ἐπέκεινα τοῦ ἰορδάνου διηγησάμενος ὁ μωσῆς, τοῦτό τε τὸν πόλεμον, ὃν ἐπολέμησαν οἱ πέρσαι πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῶν σοδομιτῶν. E Hoc est. Scribit Moses quæ trans Iordanem acciderint, hoc est, bellum quod contra reges Sodomitarum gesserũt Persæ. Quapropter arbitror Hieronymum, aliquo modo didicisse Ellasar regionem Pontum esse, cuius rex, vna cum rege Persarum, contra Palæstinos pugnarit, sed de eo bello nihil in historiis gentilium comperti habetur. Nam cæterabella, quæ contra eas gentes gesserunt Persæ, recentissima sunt, si cum eo primo conferantur.

In vallem syluestrem.] עמק השדים Hoc est, In vallem desertam: ac deuastatam, & informem. At Septuaginta τὴν φάραγγα ἁλυκὴν, id est, Vallem salsam. Nam ἁλυκὸν salsam sonat, vt apud Aristotelem, qui in problematis asserit τὰ ἁλυκὰ, τῶν γλυκέων ἧττον ψύχεσθαι. Hoc est, Salsa dulcibus minus frigere semper. Et forte ab ἅλς ducitur, hoc est sale. Hæc interpretatio ex eo quod paulo post sequitur, nata est. הוא ים המלח ipsum est mare salis de eadem valle loquens. Eam ergo, Septuaginta vocant, vallem ἁλυκὴν, id est salarem vel salsam propter mare, quod post euersam Sodomam, ibi collectum est. De hac eadem quarto Regũ. הוא הכה את אדום בגיא המלח id est, Ipse percussit Edom in valle salis.

Percusserunt Raphaim.] Diximus eo nomine Gigantes significari, ideóque hunc locum vertunt Septuaginta κατέκοψαν τοὺς γίγαντας. Ceciderunt gigantas. Hieronymus opinor, gentis alicuius nomen putauit esse. Sed tamen hic per Rephaim gigantes significari, indi- F cio est & Chaldaica æditio, quæ in hunc modum habet ומחו ית גבריא. Et percusserunt gigantes. Approbare tamen etiam Hieronymus videtur æditionem Septuaginta in quæstionibus Hebraicis.

Et Cuzim cum eis.] Hoc quoque, quasi appellatiuum esset non proprium, interpretati Septuaginta sunt, καὶ ἔθνη ἰσχυρά. Et gentes fortes. Cuzim enim fortes Hebraice significat. Non esse autem proprium, sed gentem fortem per id nomen intelligi, colligi etiam potest ex æditione Chaldaica, quæ vocem Hebraicam Cuzim, interpretatur ac vertit ות תקיפיא & fortes. Non improbat tamen Hieronymus interpretationem Septuaginta, sed eos magis sensum quàm verba secutos esse dicit.

Vsque ad campestria Pharan.] Redundat campestria, sed tantum est עד איל. Vsque ad arborem Pharan. Quam arborem Septuaginta terebinthum faciunt, ἕως τῆς τερεβίνθου τῆς φαράν. Hieronymus autem eum locum campestrẽ ac planum esse dicit, quippe qui per ea omnia loca versatus sit. Quapropter neuter male reddidit, sed illi verba, is sententiam sequitur.

Quæ est in solitudine.] על המדבר Super, vel trans desertum. Quod explicatur ab æditione Chaldaica דסמיך על מדברא. Quæ adiuncta est deserto.

Omnem regionem Amalechitarum.] כל שדה את העמלקי. Omnem agrum Malachitarum. Quod miror Septuaginta non ad regionẽ, sed principes ipsos referre πάντας τοὺς ἄρχοντας ἀμαλήκ.

Omnes

A Omnes principes Amalec. Animaduertite quæso varietatem, quæ etiam in codicibus Hebraicis reperitur. Nam Septuaginta procul dubio, non שדה sed שרי per resc legisse videntur. Est enim vt sæpe dictum est, maxima inter eas duas litteras similitudo, neque putandum est, eos adeo hallucinatos fuisse, vt litteram pro littera acciperent, quod ne pueris quidem accideret. Certissime igitur non dalet, sed resc legerunt. Mirórque ipse hanc varietatem. Eáque res facit etiam vt suspicer, pleraque alia tota Biblia immutata esse.

Omnem substantiam Sodomeorum.] Permulta hoc loco redundant apud Septuaginta καὶ ἐπρονόμευσαν πᾶσαν τὴν ἵππον σοδόμων. Prædati sunt vniuersum equitatum Sodomeorum. Addunt ergo ex suo hoc: scribúntque, quæ putassent accidisse: quod nescio, an recte in hisce litteris fiat. In eo quoque error est quòd רכוש quæ substantiam significat, verterint equitatum, vt etiam annotat Hieronymus.

Abram Hebræo.] Varia est opinio Hieronymi ac Septuaginta, & inter Hebræos summa disceptatio, aliis Hebræos ab Heber dictos putantibus, aliis ab Abram. Ipsum quoque Abram hic Hebræum appellari, vel ab Heber vt velle videtur Hieronymus, alij ab Habar, hoc est transiuit, vt Abram traiector appelletur, quod Euphratem iussu diuino, relicta patris sui domo, transierit. Atque ex eo tempore, Hebræum appellari cœptum, hoc est transeuntem. Atque hoc sentiunt Septuaginta, qui hoc loco non Abram Hebræum vertunt, sed Abram περάτην id est, transuadantem, aut transfluuialem, vt habebat antiqua Latinorum æditio, quos plerique Græci interpretes sequuntur. nam Theodoritus ἐγὼ
B οἶμαι ἑβραίους ὀνομασθῆναι ἐκ τοῦ τὸν πατριάρχην ἀβραάμ, ἀπὸ τῆς χαλδαίων χώρας εἰς τὴν παλαιστίνην ἐλθεῖν, τὸν εὐφράτην ποταμὸν διαβάντα, ἑβραῖα γὰρ τῇ σύρων φωνῇ ὁ περάτης ὀνομάζεται. εἰ δὲ ἐκ τοῦ ἕβερ, ἑβραῖοι καλοῦνται, οὐ μόνους τούτους ἐχρῆν οὕτως προσαγορεύεσθαι. πολλὰ γὰρ τὰ ἔθνη, ἐκ τοῦ ἕβερ κατάγει τὸ γένος. καὶ ἵνα τοὺς ἄλλους πάντας παρῶ, ἐκ τούτου εἰσὶν ἰσμαηλῖται, καὶ οἱ ἀπὸ τῆς χεττούρας, καὶ ἰδουμαῖοι, καὶ ἀμαληκῖται. Hoc est, ipse quidem arbitror Hebræos dici, ex eo quod Abram patriarcha cùm è Chaldæa in Palæstinam proficisceretur, fluuium transmiserit, Nam Hebræus Syrorum lingua transiens appellatur. Quod si ab Heber Hebræi vocantur, non eos modo Hebræos nuncupare necesse esset, sed plerasque etiam alias gentes, quæ ab Heber genus ducunt. & vt alias prætermittam, ex eo profecti sunt Ismaëlitæ, & hi qui à Cetura, & Idumæi, & Ismaelitæ, atque alij. Hæc ille. Alij autem ab Heber omnino eos dici contendunt, sicut hoc loco vertit Hieronymus, & Acacius, qui & ipse hæc refert, καὶ ἀπήγγειλεν φησὶν ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, τὸ ἀπὸ τοῦ προπάτορος τοῦ ἀβραάμ, λέγω δὲ τοῦ ἕβερ, ἐθνικὸν ὄνομα ἑρμηνευθὲν ἐτέθη. οἷον ἀντὶ τοῦ ἀβραὰμ τῷ ἑβραίῳ, ἀβραὰμ τῷ περάτῃ, ἑβραῖος γὰρ περάτης ἑρμηνεύεται. Et nunciauit inquit Abram transuadanti, nomen gentilitium quòd a progenitore suo acceperat Abram, hoc loco in Græcam vocem versum ponitur. Nam Hebræus traiector dicitur. Sentit ergo diuus Acacius, Abram, Hebræi cognomentum ab Heber accepisse. Nulla vero ratione admitti potest, vt Hebræi ab Abraham appellentur, propter litterarum varietatem, vt arbitratur alicubi Augustinus: licet idem de ciuitate Dei decimo sexto existimet Hebræos ab Heber esse vocatos: potius enim Abraha-
C mæi essent appellandi. Hebræi autem respuunt se ab Heber cognominari, quòd is idololatra vt ferunt, fuerit: nefásque sit, tam sanctam gentem, ab homine prophano atque impuro nomen sortiri. Mihi certe probabilius videtur Hebræos ab Heber dici, quàm ab Habar, hoc est transiuit, nam id etiam ipsa vox demonstrat. siquidem nomina gentilia apud Hebræos, per iod in vltima proferuntur. vt est יהודי, Iudæus, ישראלי, Israëlita, & עמלקי Hamalachita, atque ita de singulis. eandem formam habet hoc loco, & עברי hoc est Hebræus. vt quemadmodum Israeli ab Israël ducitur, ita ab Heber Hibri. Quod si ab Habar duceretur, vt Hibri traiectorem significet, potius hober diceretur, vel habar per camez, quod fit in nominibus appellatiuis. Numquam itaque appellatiua nomina, eam formam sequuntur. Testis est & Chaldaica æditio, quæ & ipsa vt gentile id nomen interpretatur, scilicet עבראה vbi forma ipsa est nominum gentilium. Verissima igitur videtur Hieronymi sententia. Nam post diluuium, cùm adhuc viueret Heber, linguarum confusio facta est. Ac vera antiquissimáque lingua, in ea domo remansit: cúmque totius familiæ caput esset Heber, ab eo nomen ea lingua ac natio accepit. Et cum in domo Abraham, integra ac syncera permansisset, hi soli Hebræi, eáque lingua Hebræa vocari meruit. Cæteri quidem qui ab Heber descendissent, non sunt Hebræi vocati, propter eam, quam diximus causam. Non enim puritatem illam seruarunt. Atque hoc modo refellitur, quod obiicitur à Theodorito. Eademq; ratione non recte sentient Hebræi nam & cognati

Hebræi vnde dicti.

Abrahamæi.

Abraham idololatræ fuerunt, à quibus ille procreatus est, nihilque obstat, quòd idololatra D
Heber fuerit: cum ab eo si non linguam, saltem genus ducerent Hebræi. Sunt autem Hebræi in rebus suis æquo superstitiosiores, nimiúmque sibi eblandiuntur.

Numerauit.] Sequitur Septuaginta, qui & ipsi ἠρίθμησεν τοὺς ἰδίους οἰκογενεῖς. Numerauit proprios vernaculos, pro eo, quòd Hebraice est, וירק id est, & duxit in prælium, aut expediuit.

Et Phœnicem.] Non est in contextu, neque apud Septuaginta, sed tantummodo vsque Soba. Soba quoque, non autem Phœnix, ad leuam Damasci scribitur esse, vt & ipsi Septuaginta dicunt κατεδίωξεν αὐτοὺς, ἕως σωβὰ ἥ ἐστὶν ἐν ἀριστερᾷ δαμασκοῦ, persecutus est eos vsque Soba, quæ est ad leuam Damasci.

Vniuersam substantiam.] Substantiam tantum ad equos referunt Septuaginta, sicut & superius καὶ ἀπέστρεψεν πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν σοδόμων, & auertit omnem equitatum Sodomeorum, cùm tamen nomen Hebraicum, quod hic ponitur scilicet רכוש totam facultatē, vniuersáque bona significet: sicut & supra de Lot atque Abram dicebatur: & erat facultas eorum copiosa. vbi est præsens nomen: vertendum itaque, vt fecit Hieronymus.

Ipsa est vallis regis.] Paulo diuersius Septuaginta, τοῦτο ἦν τὸ πεδίον τῶν βασιλέων, is est campus regum. Hebraica vero habent, vt vertit Hieronymus הוא עמק המלך ipsa est vallis regis, quæ tempestate Hieronymi appellabatur à Palæstinis, Auson.

Melchisedec.] Hunc alij angelum, alij spiritum sanctum fuisse asserebant. Origenes an-
Melchisedec quis fuerit. gelum fuisse existimat, & eius discipulus Didymus. Hæc improbantur ab Hieronymo. E
Probabilius est, aut quod opinantur Hebræi, hunc fuisse, Scem filium Noë, aut alterum quéuis hominē. Quod vero is Scem filius Noë fuerit, argumento sunt quæ apud Hebræos extant, in eorum enim monumentis habetur, dixisse Iacob se seruisse Scem regi Solymorum, hoc modo יעקב שמש את אברהם אבינו חמש עשרה שנה ואת שם בן נח שנקרא מלכיצדק חמשים שנה נמצא יעקב אבינו אומר ששמשתי אני את שם מלך שלם שנקרא מלכיצדק חמשים שנה. Hoc est, Iacob seruiuit Abrahæ patri nostro quindecim annos, & Scemo filio Noë, qui vocatus est Melchisedech, seruiuit annis quinquaginta. Memoriæ enim proditum accepimus, dixisse Iacob, ipse ministraui Scem regi Salem, qui vocatus est Melchisedec, quinquaginta annos. Salem quo-
Salem. Iebus. Hierusalē. que quidam esse Hierusalem crediderunt, quæ prius Salem, deinde Iebus, postea ex Hebraico & Græco facto nomine, appellata sit Hierusalem: quod absurdum esse ex ipso nomine cognoscitur. Quare melius est quod asserit Hieronymus, non esse hanc Hierusalem, sed oppidum iuxta Scythopolim, quod etiam tempestate Hieronymi Salem appellabatur, vbi ostendebatur palatium Melchisedec, ex magnitudine ruinarum, veteris ædificij demonstrans magnificentiam: hoc ex plerisque alijs sacræ scripturæ locis cognoscitur. Ego vero existimo nomen Hierusalem, non ex Græca Hebraicáque voce esse compositum, ab ἱερὸς id est sacer, & Salem, quasi sacra ciuitas: sed aut corruptum esse nomen, etiam apud
Iebusalem. Hebræos, aut studiose factam esse litterarum mutationem: vt quæ prius vocaretur Iebusalem, dicta sit Hierusalem. Nam ea ciuitas olim appellabatur Iebus, deinde vocata est Salem, postea nomen vnum e duobus factum est Iebusalem. F

Proferens panem.] Clarius erit, si vertas vt habet Hebraicum ומלכי־צדק מלך שלם הוציא לחם & Melchisedech, rex Salem protulit panem: sicut & Septuaginta ἐξήνεγκεν, extulit, protulit.

Qui creauit cælum.] Aliquanto secus Hebraica קונה id est, qui possidet. & qui Deus cæli ac terræ est. nam קנה Possidere, & acquirere significat. Quem ergo Hieronymus conditorem vocauit, Hebraice chone dicitur. Sequitur autem noster interpres, ipsos Septuaginta: apud quos est, ὃς ἔκτισεν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. qui condidit cælum & terram. hoc ipsum & philosophi confitentur. Proclus enim inquit. ὅτι πάντα, ἢ γεννήματα, ἢ κτήματα θεοῦ. id est, omnia esse aut possessionem Dei, aut eius prolem.

Quo protegente.] אשר מגן. Qui protexit, ab inimicis, quam locutionem alio modo reddiderunt Septuaginta. ὃς παρέδωκεν τοὺς ἐχθρούς σου. Qui tradidit inimicos tuos. Nam verbum Hebraicum etiam claudere significat. Potuit ergo etiam dici: Qui clausit, sicut alibi dicitur, qui conclusit inimicos tuos in manus tuas.

Da mihi animas.] Recte immutarunt Septuaginta, quòd erat animas: in Hebraico, ver-
Anima pro homine. tentes δός μοι τοὺς ἄνδρας, da mihi homines. Diximus enim animam, pro toto homine accipi.

Cætera tolle tibi.] Perstāt Septuaginta, vertētes recus, quod facultatē ac substantiā significat, τὴν ἵππον, id est, æquitatum. Pro cætera ergo, in Hebraico est recus, hoc est substantia.

Leuo

A *Leuo manum.*] Quàm diuersè huius verbi tempora vertuntur ab omnibus interpretibus. Hebraicè enim est הרמתי Leuaui, at Græcè ἐκτενῶ, id est, Leuabo, nos per præsens, quanquam id ad sententiam nihil referat, quod in alijs esset magnopere cauendum.

A filo subtegminis.] ומחוט A filo, non additur subtegminis, sicut neque apud Septuaginta, ἀπὸ σπαρτίου. Sed hæc adeò leuia sunt, vt nos etiam pigeat annotare.

Et partibus virorum.] Aliquanto obscurius, dicendum enim, excepta portione virorū, quæ scilicet eis ex præda obueniret.

CAPVT XV.

H*IS transactis.*] אחר הדברים האלה Septuaginta non mutant hoc loco locutionem Hebraicam. μετὰ τὰ ῥήματα ταῦτα. Quod tamen prudenter fecit Hieronymus. De ea locutione alibi dictum est.

Per visionem.] Eodem modo & Hebraicè במחזה. Redundat autem quod additur à Septuaginta, ἐν ὁράματι τῆς νυκτὸς, In visione noctis: potuit enim & diurnam esse visionem, sicut & paulopòst cognoscetur. Nam visionem Hebræi, non tantum eam appellant, quæ noctu fit, sed omne prophetiæ genus: quamobrem & prophetas vocant videntes. quam rem quia pulcherrimè explicat diuus Gregorius Nazanzenus in oratione de spiritu sancto, eius verba producenda sunt. οἱ μὲν πατριάρχαι, θεὸν ἐφαντάσθησαν, οἱ *Prophetæ, Videntes.*
B δὲ προφῆται καὶ τὰ μέλλοντα προεγίνωσκον, τυπούμενοι τὸν νοῦν δίκην κηροῦ τῷ ἁγίῳ πνεύματι, καὶ τὰ ἐσόμενα ὁρᾶν καὶ ἀκούειν δοκοῦντες ὡς παρόντα, διὸ καὶ τὴν προφητείαν ὅρασιν ἐκάλουν, καὶ αὐτοὶ ὁρῶντες ὠνομάζοντο. τοιαύτη γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις φωτιστικὴ πάντας φωτίζουσα πρὸς τὴν τοῦ καλοῦ κατάληψιν. φῶς γάρ ἐστι νοητὸν πάσης δυνάμεως λογικῆς πρὸς τὴν τῆς ἀληθείας εὕρεσιν, οἷον τινα καταφάνειαν παρ' ἑαυτοῦ παρεχόμενον, hoc est, Patriarchæ inquit, Deum sub imagine viderunt, at verò prophetæ etiam futura prospiciebant, affecti mentem à spiritusancto tanquam cera: quo fiebat, vt sibi futura tanquam præsentia videre viderentur. Ideo & prophetiam visionem vocare solebant, & ipsi prophetæ videntes appellati sunt: ea enim est spiritus sancti vis, vt quemlibet mirabiliter illuminet ad intelligendum & percipiendum ipsum bonum: quia lumen est intellectuale omnis animæ rationalis, eámque ita afficit, vt possit veritatem reperire. quasi quibusdam radiis à substantia sua in eam coniectis. hæc diuinus ille & eximius theologus. Pleraque vero sunt visionum genera, vt à Mose Ægyptio scribitur. Nam quædam est, qua vigilantibus nobis, tota membrorum compago resoluitur, vt de sese Daniel prodit. Alia, quæ id minimè contingit, sed tanta est eius hominis qui videt expiatio, tantáque cum diuino numine familiaritas, vt dissolutione atque ecstasi minimè opus sit, sed amice ac familiariter cum Deo loquatur, quod Moysi solum volunt Hebræi accidisse. *Visionum plura genera.*

Filius autem procuratoris.] ובן משק ביתי הוא דמשק אליעזר Et filius: tel. . . tium domus meæ, ipse est Damascus Eliezer. Quæ neque satis aperta sunt, neque adeo facilia intellectu, quid sibi velint: præsertim propter verbum mesech, quod rem detentam ac dimissam significat:
C qua appellatione vocauit Abram, hæredem suum, quem sibi successorem erat relicturus. Ideo Hieronymus vertit, filium procuratoris domus meæ: quanquam filium, nolint Hebræi referri ad filium procuratoris, sed ipsum procuratorem, qui velut filius, erat ad hæreditatem Abram assumendus. Septuaginta cum Hieronymo concordant filium alterius vertentes, non ipsius Abram, ὁ δὲ υἱὸς μασὲκ τῆς οἰκογενοῦς μου, οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ, Filius autem vernaculæ meæ iste Damascus Eliezer. Eodem vero hic errore videntur decipi, quo decipiuntur sæpe, vt nomē appellatiuum, putarent esse proprium. idque mulieris non viri, quod ipsa quoque vox recusare videtur. Sed neque non optimum erit, interpretum citare expositiones. Gennadius qui quasi Abram loqueretur hæc ait. διαδέξεταί, φησι, ὡς ἔοικεν τὰ ἐμὰ, ὁ ἐκ τῆς μασὲκ τῆς δαμασκήνης οὗτος ἐλιέζερ, οὐ γὰρ ἐκείνη ἦν οἰκογενὴς φησὶν, ἀλλ' ὁ ἐξ αὐτῆς, ὡς διὰ τῆς ἐπαγωγῆς ἐσαφήνισεν, δύναται δὲ καὶ ἐπὶ ἑνὸς ὡς διωνύμου λέγεσθαι τὰ ἀμφότερα, τὸ δαμασκὸς καὶ ἐλιέζερ. ἴσως δὲ ἐγὼ ὡς ἂν ἐκ δύο τελείων συγκείμενον, καὶ υἱὸς ποτίζοντος οἶκον οὗτος δαμασκὸς ἐλιέζερ. Succedit igitur inquit, vt videtur in hæredē mihi, is Eliezer, qui ex Masech Damascena, ortus mihi est: neque enim ipsa erat verna, & domi nata, sed qui ex ipsa natus est, vt postea repetendo demōstrauit. Potest & de vno, qui duobus nominibus appellaretur, intelligi. Damascus scilicet & Eliezer. forte ex duobus integris nominibus vnū effectū est, & vnus tantū per ea significatur, scilicet filius irrigātis domū iste Damascus Eliezer. Exponit igitur quantū ab æditione Septuaginta doceri poterat: sed tamen masech, non est nomen proprium vt diximus. Erit

ergo vera explicatio, secundum Hebraicam veritatẽ. Et filius relictitius domus meæ, Damaschus Heliezer, is scilicet qui relinquetur ad hæreditatẽ suscipiendã, is mihi erit hæres. D

Ex utero tuo.] ממעיך. Ex intimis tuis, aut lumbis, vel visceribus. Quam locutionem Hebraicam, Septuaginta recte immutarunt ἀλλ᾽ ὃς ἐξελεύσεται, Sed qui egredietur ex te.

Reputatum est ei ad iustitiam.] ויחשבה צדקה Et reputata est ea res, iustitia, vel iustificatio, vel probitas. Sacrarum enim litterarum moris est, iustitiam non eam modo virtutem, quæ cuique quod suum est tribuat, appellare: sed & omne probitatis æquitatísque genus. Iustus quoque his litteris, is est, qui omni ex parte absolutus sit, qui neque in Deum, neque in homines peccet. Quæ neque à nostris dissentiunt, cùm Marcus Tullius scribat, proprie ab hac virtute, homines, bonos appellari. Idémque certe est vir bonus, & iustus. Est enim iustitia, diuina quædam mentis humanæ integritas, ac rectitudo per quam nusquam labimur, nihil peruerse opinamur, sed vt imaginem decet diuinam, & illius diuinitatis simulachrum, æqui, inerrabiles sumus, ac sicubi etiam prolapsi fuerimus, tanta tamen est animi synceritas, vt in culpam nobis verti non possit. Eiusmodi erat Abram, vir omnium laudatissimus, & integerrimus. De cuius fide, & probitate, hæc apud veteres memoriæ prodita reperimus, τῷδε ἀβραὰμ πιστεύσαντι, δικαιοσύνη ἐλογίσθη, οὗτος τὴν μετάρσιον τῶν κατὰ τὸν ἀέρα συμβαινόντων, καὶ τὴν μετέωρον τῶν κατὰ τὸν οὐρανὸν κινουμένων φιλοσοφίαν μετιὼν, ἀβραμ ἐκέκλητο, ὃ μεθερμηνεύεται πατὴρ μετέωρος· ὕστερον δὲ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἴτε τὸν υἱὸν ἐν τῷ πνεύματι ἰδὼν, ὡς ἐξηγοῦνταί τινες, εἴτε ἄγγελον ἔνδοξον, εἴτε καὶ ἄλλως ἐπιγνοὺς κρείττονα τῆς ποιήσεως, προσλαμβάνει τὸ ἄλφα τὴν γνῶσιν τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου θεοῦ, καὶ λέγεται ἀβραὰμ ἀντὶ φυσιολόγου, σοφὸς καὶ φιλόσοφος γενόμενος. Ἑρμηνεύεται γὰρ πατὴρ ἐκλεκτός. Abrã vero, qui crediderat, iustus ob eam rem habitus est: ille inquam qui cælestium rerũ, & eorum quę in aëre fiunt erat peritissimus: cuius si nomen interpretari volueris, pater sublimis rite vocabitur: qui deinde cælũ suspiciens, & filiũ per spiritum sanctũ agnoscens, sicut quidam asseruerunt, vt angelum gloriosum, conspiciens siue alio modo, cognouit eũ, qui omnibus creatis rebus maior est, & ad vnius ac summi Dei intelligentiã peruenit: ac tunc appellatus est Abrahã, ex naturaliũ rerũ contẽplatore, sapiẽs & philosophus effectus. Siquidẽ Abrahã pater electus interpretatur. Hæc obiter citata sunt.

Iustus quis in litteris sacris.

Iustitia quid.

De Vr Chaldæorum.] Hic quoque Septuaginta vertunt χώραν regionem, licet nomen proprium aut loci aut vrbis esse videatur, dimissis fabulis Hebræorum.

Et abigebat eas Abram.] Mira Septuaginta hoc loco varietas, adeo vt dissimulari non possit: qui videntur aut suam linguam ignorasse, quod nefas est asserere. aut alio vsi exemplari: vel certe quod sæpe meminimus, & memoraturi sumus, vbi opus fuerit, cum ea tempestate, vt etiam Hebræi opinantur, diuinæ litteræ sine punctis, quæ vice vocalium apud Hebræos funguntur, legerentur, eámque ob rem, ambigua non facile distingui possent, vt hæc vox עמך, quæ sine punctis equiuoca est: nam & populum tuum, & tecum significat: cui si puncta subieceris, amphibologiam distingues, & alterum quidem erit עמך, id est, populus tuus, alterum עמך, id est, tecum: hinc factum est, vt Septuaginta, pleraque aliter interpretati sint, quàm vel sententia postularet, aut nunc Hebraici habeant codices: isq; facilis fuit lapsus. Quis enim non facile laberetur in hac dictione, si sine punctis scribatur וישב quæ significat, modo sedit, modo reuersus est, aliquando expulit, alias reuerti fecit. Quod si vocales, id est, notulę illæ adhibitæ fuerint, ilico omnis ambiguitas distinguitur. Est ergo hoc loco eadem ipsa vox, scilicet וישב. Quod cùm sit futurum, ducitur à suo primitiuo נשב hoc est amouit, expulit: in futuro autẽ abiicitur prima littera nun, & per tertiã coniugationem subtracta iod, & chirich eius loco substituto, significabit mouebit, vel moueri faciet. Quod si à verbo ישב ducatur, id est sedit, his punctis notabitur וישב, hoc est, & sedit, vel sedebat, In hunc igitur scopulũ impacti Septuaginta, cum extricare sese non possent, alterũ pro altero reddiderunt, καὶ συνεκάθισεν αὐτοῖς ἀβραμ. Et sedebat cùm eis Abrã: vt toto cælo ab Hebraica veritate dissideant, cùm ea referat, Abram aues expulisse: at ipsi: vel cum eis eum sedisse, vel simul cũ ipsis collocasse, sic enim συνεκάθισεν interpretari potest, vt hoc modo exponamus, & apposui eis Abram, scilicet auibus diuisis, aues superuolantes. F

Tempore 70 lingua Heb. carebat pũctis.

Sopor irruit.] Melius opinor Septuaginta, qui vocem Hebraicã תרדמה, quæ soporẽ etiã significat, verterunt ἔκστασιν, vt & supra fecerunt, eo loco, Immisit dominus soporẽ in Adã. Is enim sopor, cuius hic fit mentio, non somnus videtur fuisse, sed potius ecstasis, sicut ex hac visione colligitur, in qua facta est, illa membrorum dissolutio, quæ in aduentu numinis fieri solet, in qua ita torpemus, adeo iacemus exanimes, vt profundo sopore oppressi videamur: quanquam sint, qui somnum etiam ecstasim appellent.

A *Et seruient eis.*] Hoc quoque Septuaginta faciunt tertiæ coniugationis, cùm sit primæ apud Hebræos δουλώσουσι αὐτοὺς, in seruitutem abducent, subigent. Hebraice tamen ועבדום Et seruient eis. Quod nescio, an errore factum sit.

Sepultus in senectute bona.] Error in impressis codicibus Græcis, qui habent τραφεὶς ἐν γήρει, cùm dicendum sit ταφεὶς subtracto ρά.

Caligo tenebrosa.] עלטה. Quod non aliud significat, quàm vt vertit Hieronymus, quod non satis proprie reddiderunt Septuaginta, φλὸξ ἐγένετο, flamma facta est.

Pepigit fœdus.] Sic est Hebraice כרת ברית. Quod Septuaginta interpretati sunt διέθετο disposuit: vnde dicta est διαθήκη, dispositio, testamentum. Percutere autem Hebraice dicitur de more, quem in iungendo fœdere obseruabant: de qua re Dauid Chimcheus copiose apud Hebræos disseruit. Eo more vsus est Deus cùm iniret amicitiam cum Abram. Διαθήκη.

CAPVT XVI.

INique agis contra me.] חמסי עליך, Offensio mei super te: quanquam enim verba varient, sententia tamen eadem, cùm præsertim eodem modo & Septuaginta vertant ἀδικοῦμαι ἐκ σοῦ. Offendor abs te.

Vt libet.] הטוב בעיניך. Vt bonum in oculis tuis. Est autem Hebraica locutio, non enim habent verbum placet: sed eius loco vtuntur, bonum est in oculis meis. Carent quoque verbo habendi, pro quo vtuntur est mihi, est tibi. Est autem maxime naturalis locutio, dicere pro eo, quod est placet, bonum est in oculis meis. Proprium enim τοῦ ἀγαθοῦ, est τὸ ἐφετὸν, eámque ob rem omnia ipsum appetunt. Duplex quidem est boni natura, vt ait Proclus, est προαγωγικὸν, id est, propagans omnia, & eadem bonitas facit, vt ipsum omnia appetant: quanquam id solum in primum ac vere bonum competat, id est Deum. Omni autem bono proprium est, vt exoptabile sit. Dicunt quoque in oculis, quia hi quasi internuntii sint, iudiciúmque ferant de pulchritudine, quamuis ea etiam per alios sensus percipi possit, sed omnium excellentissima est, quam oculis haurimus, licet sit etiam earum rerum pulchritudo, quæ intelligentia comprenduntur, quæ est omnium eminentissima, quæ oculis animi percipitur: hæc tamen, quasi πάρεργα dicta sunt. Bonū est in oculis meis, id est, placet mihi. Boni duplex natura.

B (margin letter beside "que verbo habendi")

In solitudine.] Addunt hic Septuaginta quiddam, quod in Hebraico minime est, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐπὶ τῆς γῆς. In solitudine in terra: redundat in terra: esset quoque maxime ambiguum, quid sibi vellet.

Ferus homo.] Hebraicum metaphora vtitur, neque enim est ferus, sed פרא, hoc est onager, eum ergo onagrum ob feritatem appellauit. Hieronymus cum Septuaginta sentit, οὗτος ἔσται ἄγροικος ἄνθρωπος, id est, Is erit agrestis homo, meritóque eo nomine appellantur Ismaëlitæ, mera omnis barbariæ colluuies.

Figet tabernacula.[ישכן. Habitabit, sicut & Septuaginta κατοικήσει.

Posteriora videntis me.] ראיתי אחרי ראי Vidi post videntem me. Septuaginta, paulo secus, εἶδον ὀφθέντα μοι. Vidi eum qui apparuit mihi, aut qui mihi visus est, quod certe videtur à superiore plurimum differre, scilicet ab Hebraica veritate.

Viuentis & videntis me.] Sic & Hebraice לחי ראי. Viui, videntis me: at Septuaginta silent τῷ viui: imò ne ipsa quidem Hebraica syncere vertunt, ἕνεκεν τούτου ἐκάλεσε τὸ φρέαρ, φρέαρ οὗ ἐνώπιον εἶδον. Quamobrem vocauit puteum illum, puteum, ex aduerso cuius vidi: quid obsecro vidit, cùm ipsa potius visa sit. Erratū est itaque in participio ראי roi, quod à ראה ducitur, id est vidit, & participium ראה, videns, cui subtracto, h, ה, appositáque iod, significat videns me, non, ego videns, vt illi putarunt.

CAPVT XVII.

EGo dominus omnipotens.] אני אל שדי. Ego dominus omnipotens: at cur Septuaginta tacent omnipotens, cùm expresse habeatur in Hebraico. Neque est ἐγώ εἰμι ὁ θεός σου, Ego sum dominus tuus: redundat enim tuus. Quod vero mox sequitur התהלך לפני, Ambula coràm me, vt vertit Hieronymus. illi εὐαρέστησε, placitus erit mihi. Mihi quidem vehementer arridet, siquidem illustrarunt, quod erat inuolutum propter locutionem Hebraicam: neque enim aliud est, coràm Deo ambulare, quàm pro viribus se ei gratum atque amicum ostendere, sicut & retro de Noë

dictum est, quem locum Septuaginta eodem modo reddiderunt. D

Pater multarum gentium.] אב המון גוים. Pater multitudinis gentiũ: sicut & Septuaginta, ἔσῃ πατὴρ πλήθους ἐθνῶν, quanquam illustrius reddiderit Hieronymus eo modo vertens.

Abrahā.

Non Abram, sed Abraham.] Hæc est etymologia, nomen enim pristinum erat Abram, Hamon autem multitudinem sonat, quod si cum Abram componatur, vltima syllaba dempta, fiet Abramham, sed quia esset cacophonia, m, nominis Abram demitur, fitq; Abraham, ex Abra, & ham.

Et statuam pactum meum.] והקמתי את בריתי. Et suscitabo pactum meum. Quod pactum ac fœdus Septuaginta vertunt διαθήκην, hoc est, dispositionem, testamentum: quod recte fœdus ac testamentum nuncupatur, quia in eo testibus adhibitis, pepigit Deus fœdus cum Abram, cúmque hæredem terræ Chananæorum instituit, deinde terræ cælestis.

Quam empticius.] Recte Septuaginta ἀργυρώνητος, Emptus pecunia: sic enim est & Hebraice מקנת כסף, Possessio argenti, vel pecuniæ: tam enim Hebraice, quàm Græce pecunia, argentum appellatur.

Quicunque non fuerit de stirpe nostra.] Post hæc verba, interponitur aliquid in Hebraico, quod non est versum à Hieronymo, המול ימול יליד ביתך ומקנת כספך, id est, Circuncidendo circuncidetur natiuus domus tuæ, vel puer domus tuæ, & possessio pecuniæ tuæ. Quæ quia supra dicta fuerant, frustra hic repeterentur. Is enim est mos linguæ Hebraicæ vt eadem frequenter in ea inculcentur ociose, vt est cap. v. Noë erat vir iustus, & Noë inuenit gratiam coram domino. Et genuit Noë tres filios, quæ in pauciora verba coarctasset & Græcus & Latinus E sermo: hæc ergo prudenter omittuntur à Hieronymo.

Filium cui benedicturus sum.] Hæc benedictio non refertur ad filium, sed ipsam Saram: sic enim habet Hebraicum וברכתיה. Et benedicam eam: licet idem peccarint & Septuaginta, καὶ εὐλογήσω αὐτόν: Et benedicam eum. Videntur autem legisse ברכתיו addita vau littera: quod vehementer probabile est.

Duodecim duces generabit.] Nescio quid in mentem venerit ipsis Septuaginta vt duces, sic enim habet Hebraica veritas, verterint ἔθνη hoc est gentes: clariras enim Ismaël in eo erat futura, vt reges aut duces procrearet, gẽtes autem non ita: ideo peculiariter inter alia eius hominis insignia, numeratur & illud.

Et Ismael filius eius.] Totum hoc omissum est à Septuaginta, quod quamobrem acciderit, nulla coiectura assequi possumus, nisi deprauatis codicibus sit ascribendum. Prætermissa est hæc tota periodus וישמעאל בנו בן שלש עשרה שנה בהמלו את בשר ערלתו Et Ismaël filius eius agebat tertium decimum annum, quando circuncisus est ipse carnem præputij sui.

CAPVT XVIII.

IN *ipso feruore diei.*] כחם היום In calore diei, quod recte vt arbitror interpretantur Septuaginta ἐπὶ τῆς μεσημβρίας. In meridie.

Prope eum.] עליו Quod verti etiam potest super eum: sicut & Septuaginta F τρεῖς ἄνδρες εἱστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ. Tres viri steterant supra ipsum, indicántque eos ex eminenti loco sese ostendisse: quanquam Hebraica præpositio על significet etiam prope, & aduersum. Stat ergo & Hieronymi & Septuaginta sententia.

Tres vidit, & vnum adorauit, nõ habetur in biblijs.

Et adorauit eos.] Hoc loco irridemur à quibusdam Iudæorum, quòd hinc velimus trinitatem elicere. Putant enim plerique apud nos id in contextu bibliæ haberi, quod passim circunfertur, Tres vidit & vnum adorauit: cùm tamen id in Hebræo non inueniatur, neque in nostra etiam æditione: lege, ac perpende. Collecta tamen est ea sententia ex præsenti capite. Est autem optimum, neque dissimulanter præterire, vbi in diuinis litteris de diuinitate patris ac filij spiritúsque sancti aliquid reperitur: neque rursum extorquere, & quasi per vim eas litteras in nostra placita trahere: vtrunque certe vituperatione dignum.

De trinitate silet vetus testamentum.

De trinitate autem libenter silet vetus testamentum, ne Iudæi, alioqui in idololatriam propensi, facilius hinc errandi occasionem sumerent: quod etiam Septuaginta in transferendo vehementer cauisse videntur. Quæ igitur hic de tribus viris narrantur, placet vt ipse contextus docet, exponantur. Hi enim tres viri, tres angeli fuerunt, quorum duo postea Sodoma accesserunt, alter quidem vt eam vrbem euerteret: alter vt tueretur Lot: de tertio nihil scribitur. Quidam Hebræi tradunt, primum ipsum Deum Abrahæ per visionem apparuisse, dein Abraham leuasse oculos suos, trésque angelos

vidisse

A vidisse. Tres autem angelos apparuisse Abrahæ, testatur & Cyrillus sic scribens ὁ ἀβραὰμ, τρεῖς ἀγγέλους εἶδεν, εἰς τύπον τῆς τριάδος, δύο ὁ λὼτ, εἰς τάξιν υἱοῦ καὶ πνεύματος. Tres inquit angelos vidit Abraham in figuram trinitatis, duos autem Lot, vt ostenderetur ordo filij ad spiritum sanctum: quanquam Eusebius, velit Deum sub trium virorum eorum typo sese ostédisse: cuius non male erit, citare sententiam, sic enim, inquit, ὁ ἀβραὰμ τὸν θεὸν ἐξενοδόχησεν, ἐν ἀγγέλων τάξει καὶ ἐν ἀνδρῶν ὄψει φανέντα. Abraham Deum excepit hospitio sub angelorum numero, & habitu virorum: & paulo infra, οἱ τρεῖς ἄγγελοι, οἱ τῷ ἀβραὰμ λαλοῦντες, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις σημαίνουσι τῆς θεότητος. Tres, inquit, angeli, qui cum Abraham loquerentur, tris deitatis personas significant. Ex his ergo perspicuum fit etiam Græcos cum Latinis sentire, in hac opinione, quòd trinitas Abrahæ se ostenderit. Quapropter si tot optimi ac diuini viri, hoc idem senserunt, nónne etiam æquum erit, & nos sentire cum illis, & irridentes Iudæos nihili facere, præsertim ipsum Auen Esra, qui hoc loco nos ita calumniatur, תועי רוח אמרו כי השם שלשה אנשים והוא אחד והוא שלשה ולא יתפרדו ושכחו ויבאו שני המלאכים סדומה hoc est, Qui erroneo spiritu ducuntur, dicunt Deum esse tres viros, ipsúmque esse vnum & tres, & non seiungi abinuicem: verum hi non aduerterunt, quod infra dicitur. Et venerunt duo Angeli Sodomam: hæc ille. At quid ad nos, quid ista Belua loquatur? qui etiam ignorabat, quid nos de trinitate sentiamus? Quamobrem siquis accurate considerare voluerit, quæ in contextu habentur, & quæ ab autoribus tum Græcis tum Latinis dicuntur, facile intelliget, non absurde, nos ex hoc loco trinitatem colligere: malignos autem ac deprauatissimos Iudæos non solum hic, sed alijs quamplurimis in locis interpretationes absurdis-
B
simas excogitasse, vt Christianæ veritati tenebras offunderent. Verum hæc apud alios copiosius. Augustinus & ipse de Ciuitate dei lib. xij. cap. xvij. tres angelos fuisse sentit, quos hospitio suscepisset Abraham.

Adorauit.] Aduertendum est, non esse apud Hebræos illam differentiam, vt alia adorari dicantur secundum latriam, alia secundum hyperduliam: nam in sacris litteris adorare, quo verbo vtimur hic, non proprie cultum significat, sed reuerentiam illam, quam corpore exhibemus, cùm scilicet incuruamus nos, quod obseruantiæ genus solemus etiam hominibus exhibere, dicitur enim, השתחוה incuruor, aut inclinor. Non est ergo aliquid sinistrum de Abraham suspicandum, quòd dicatur tres viros adorasse: vertendum enim potius fuerat, incuruatus est coram eis, quomodocunque id fecerit. Nam & Lot angelos adorauit, hoc est, incuruauit se ante illos. *Adorare apud Hebr. quid.*

Requiescite sub arbore.] Melius fortasse quàm Septuaginta, qui verbum Hebraicum hoc est השענו accumbite, vel corpus declinate, verterunt καταψύξατε, id est, Refrigeremini: quanquam magis sensum quàm verba sequantur.

Et confortetur cor vestrum.] Quod alio modo vertunt Septuaginta, καὶ φάγεσθε comedite: sed Hebraice est vt interpretatur Hieronymus.

Postea transibitis.] Hoc in Hebraico non habetur, sed videtur Hieronymus à Septuaginta accepisse, qui & ipsi καὶ μετὰ τοῦτο παρελεύσεσθε εἰς ὁδὸν ὑμῶν. Post hæc transibitis in viá
C
vestram, quæ ex alio loco, his interiecta sunt.

Tria sata.] סאים id est, Tres mensuras, licet incerta sit magnitudo. Sic etiam Septuaginta, τρία μέτρα, tres mensuras. Habes ergo quid hoc loco tria sata significet. Hieronymus hác mensuram, existimat esse Amphoram. *Tria sata.*

Quem coxerat.] Explicatius forte, quàm Septuaginta, qui Hebraica vt se habent, vertunt ὃ ἐποίησε. quem fecerat: sic enim est & Hebraice. Neque certe aliud erat, quàm quod vertit Hieronymus, licet per alia verba, & per aliud loquendi genus.

Vita comite.] Hoc non modo Latine, sed & Hebraice, & Græce videtur obscurum. sic enim habent Hebraica. שוב אשוב אליך כעת חיה id est, Reuertens reuertar ad te, iuxta tempus vitæ, vel viuentis quod Auen Esra exponens ait כעת הזאת בשנה האחרת ושרה חיה Iuxta tempus hoc inquit, in anno altero, & Sara viua erit, atque incolumis. Quæ si vera est sententia, non abest ab interpretatione Hieronymi, licet ea sit obscurissima. Quid enim est vita comite, num hoc ad ipsum qui loqueretur, an ipsam Saram refertur? quod certe non explicatur: quanquam & Hebraica non erant clara. Septuaginta more suo, non solum nihil euidens attulerunt, verum etiam maiores addiderunt tenebras, ἥξω πρὸς σε, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον, εἰς ὥρας. Veniam ad te, in tépore isto, in horas. Qui fieri potest, vt quod erat Hebraice כעת חיה secúdú tempus vitæ, ipsi verterunt, in horas nam quid diuersius? quòd si dixissent εἰς ὥραν ταύτην, sublata fuisset omnis ambiguitas. Hoc idem quarto Regum inuenitur sub eadem senten-

tia לאחרי היות לי עדנה כעת חיה In tempore hoc, secundum tempus vitæ. Quem locum eodem modo vertit Hieronymus. D

Quo audito Sara.] Hæc non sunt in contextu Hebraico hic, sed paulo inferius: itaque post illa verba, Et habebit filium Sara vxor tua non sequuntur hæc, quæ ponũtur hic à Hieronymo, sed ושרה שמעת פתח האהל והוא אחריו Et Sara audiuit ad hostium tabernaculi, & ipse erat post eam. Eodem quoque modo habẽt & Græca, sicut vertimus hic Hebraica σάῤῥα δὲ ἤκουσε πρὸς τῇ θύρᾳ σκηνῆς. At Sara audiuit ad hostium tabernaculi.

Desierant Saræ fieri muliebria.] חדל להיות לשרה ארח כנשים Et Sare cessauerat esse decursus secundum mulieres. Quod forte, etiam ad aliud, quàm menstrua potest spectare. Hieronymus sequitur Septuaginta, τὰ γυναικεῖα. muliebria.

Postquam consenui.] Ita habent & Hebraica, verum quàm perperam vertitur is locus à Septuaginta, risit in se Sara dicens, οὔπω μέν μοι γέγονεν ἕως τοῦ νῦν Nondum mihi fuit, vsque nunc. In quibus intelligendis clarum est, opus esse Sibylla: paret autem quid velit Hebraica veritas: non erat ergo, cur eam inuoluerent Septuaginta.

Ac robustissimam.] Longe melius quàm Septuaginta, qui vertunt εἰς ἔθνος μέγα, καὶ πολύ. in gentem magnam, ac multam: nam vocabulum עצום proprie fortem ac robustum significat. alioqui nonne idem est magnam ac multam, ibi

Aggrauatum est.] כבדה Inualuit, accumulatum est Septuaginta καὶ ἁμαρτίαι αὐτῶν μεγάλαι σφόδρα. Peccata eorum magna vehementer. Hebraicæ linguæ peculiare, grauitatem ad omnẽ excessum ac magnitudinẽ referre, sicut passim reperies. Inde & gloriá appellant כבד. E

Non parces loco.] לא תשא Non admittes, non tolles. Ideo clarius Hieronymus quàm Septuaginta, qui Hebraicum verbum, non satis accommodarunt Græco sermoni οὐκ ἀφήσεις πάντα τὸν τόπον. Non dimittes omnem locum. At verbum נשא quod inuenitur hic, tum leuare significat, tum parcere, sicut vertit Hieronymus. Esset certe sacrarum litterarum imperitis non facilis intellectu interpretatio Septuaginta.

Nequaquam facies iudicium hoc.] Quãquam leue admodum sit, tamen annotare placuit, ne vel minima prætermitteremus: siquidem Hebraice est, neque vt vertit Hieronymus, neque vt Septuaginta, sed חלילה לך השפט כל הארץ לא יעשה משפט hoc est, Absit à te, qui iudicas omnem terram, vt iudicium non facias, quod Septuaginta μηδαμῶς ὁ κρίνων πᾶσαν γῆν, οὐ ποιήσεις κρίσιν Nequaquam qui iudicas omnem terram, non facies iudicium: quapropter accedunt magis ad veritatem Hebraicam.

Quia semel cœpi.] Is quoque locus ex his est, quos aliquando secus se habuisse arbitror, quòd facilis sit lapsus, ab vna in alteram dictionem. Ergo Hieronymus ac Septuaginta videntur loco eius, quod nunc in textu Hebraico habetur הואלתי id est, volui, desideraui, החלתי legisse, hoc quod ei simile est, hoc est cœpi: licet plurimum in ipsa scriptione differant, & varius sit canonismus. Dicendum ergo, si Hebraica vt se habent legere volumus, qui semel optaui, aut volui, concupiui, vel ausus sum. Septuaginta sicut & Hieronymus νῦν ἠρξάμην. nunc cœpi.

Cum sim puluis & cinis.] Variant Septuaginta, puluerem vertentes γῆν, terram, Hebraice vero est עפר puluis, vt alibi diximus. F

Ne irascaris.] Hoc apud Septuaginta obscurum, & Hebraico minime consentaneum μήτι κύριε, ἐὰν λαλήσω. Ne quid domine, si locutus fuero: nisi audiendum sit, irascaris, vel quid eiusmodi.

Quia semel cœpi.] Hoc quoque parum clare versum est à Septuaginta ἐπειδὴ ἔχω λαλῆσαι, postquam possum loqui. sed Hebraica habent vt vertit Hieronymus.

CAPVT XIX.

Puer seruus.

Pueri vestri.] עבדכם Serui vestri: ne quid erroris afferret ambiguitas: quanquam etiam eodem modo verterint & Septuaginta, εἰς τὸν οἶκον τοῦ παιδὸς ὑμῶν. In domum pueri vestri. licet tam Græce quàm Hebraice puer seruum significet, attamen vertendum hic fuerat, vt habent Hebraica.

Fecit conuiuium.] Nescio quid in mentem venerit Septuaginta, quòd conuiuium, locum vertant, καὶ ἐποίησεν αὐτοῖς τόπον. Et fecit eis locum. quid enim loco, cum conuiuio? Hebraice [illegible], hoc est, conuiuium. duciturque à שתה bibit: quemadmodum apud Græcos ἀπὸ τοῦ πίνειν, fit συμπόσιον. Quod tanquam patrocinium esse posset Græcis, vt se tuerentur

ab his

A ab his qui melius Latinos conuiuium à conuiuendo, quàm à compotando vt Græci, appellasse contenderent: cum illud sit veræ & omnium linguarum principi, etiam proprium. Verum hæc nihil ad nos. *Cōuiuium unde.*

Priusquam irent cubitum.] Hoc male à Septuaginta refertur ad superius, vertentibus. καὶ ἔφαγον πρὸ τοῦ κοιμηθῆναι. Et comederunt antequam irent accubitum: qua interpretatione quid absurdius? licet fortasse librariis id ascribendũ sit, esset enim lapsus intolerabilis. Quis enim dixerit? aliquem comedisse antequam iret cubitum, num post accubationem cœnare solent homines? quapropter referendum est ad ea, quæ mox sequuntur, legendúmque vt habet Hieronymus, id est, nostra æditio.

Vt cognoscamus eos.] Honestissime sacra scriptura loquitur: propterea vt ait Rabi Mose, lingua sancta nuncupatur. Hanc honestatem detexerunt Septuaginta, καὶ συγγενώμεθα αὐτοῖς. Et coëamus cum illis. *Lingua sancta.*

Accludens hostium.] Sic habetur & Hebraice: at Septuaginta in contraria, προσέωξεν ὀπίσω αὐτοῦ Apperuit fores post se, quo quid mendosius? nisi error in codicibus sit: videntur & alibi existimasse פגר vel סגר quod claudere significat, significare potius aperire: itaque etiam eum locum male reddiderunt: potest tamen & locus à librariis esse corruptus, vt pro sigma sit ξι, cùm dicendum sit προσέωσεν. à verbo ὠθῶ, id est impello.

Ingressus es vt aduena.] האחד בא לגור Vnus venit ad peregrinandum, & iudicabit. Septuaginta, vt Hieronymus. Variant autem in alio εἰσῆλθες παροικεῖν, μὴ κρίνειν κρίσιν. Ingressus es, vt
B habitares, non vt iudicares. Variis certe modis, eandem sententiam exprimunt.

Vimque faciebant.] ויפצרו Et coëgerunt: sicut & Septuaginta παρεβιάζοντο.

Vt hostium inuenire non possent.] וילאו למצא הפתח Et defatigabantur ad inueniendum hostium: sicut & Septuaginta, παρελύθησαν ζητοῦντες τὴν θύραν. Defessi sunt quærentes ianuam.

Dissimulante illo.] ויתמהמה Et negligebat. At quàm deuiát Septuaginta, ἐταράχθησαν: Perturbati sunt. Lapsus autem ex eo accidit, quia תמה Pauorem significat, à quo duci putarunt præsens verbum, quod certe non est: consule omnes scripturas.

Suscepi preces tuas.] נשאתי פניך Suscepi faciem tuam. Est locutio Hebraica, quam clare explicuit Hieronymus. Septuaginta adeo à veritate recesserunt, vt meipsum pudeat ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον Miratus sum faciem tuam. Vides quid inter vtrunque discrepet. Annotatur is locus etiam ab Hieronymo.

Facere quicquam.] לעשות דבר Facere verbum. Quod optime Hieronymus vertit in quicquam, vt sæpius annotauimus: nam verbum, rem quoque Hebræis significat: ideo & Septuaginta οὐ γὰρ δυνήσομαι τοῦ ποιῆσαι πρᾶγμα: Non enim potero facere rem. Quapropter *Verbum et* in libris Regum, non esset dicendum, sicut scriptum est in libro verborum dierum Regum *sermo pro* Israël, sed in libro rerum gestarum. Et illud, Excepto sermone Vriæ Ethæi, id est, excepto *re apud* facinore sicut retrò diximus. *Hebr.*

Dominus pluit à domino.] Hunc locum arbitratur Cyrillus esse ex his, ex quibus colligitur trinitas in veteri testamento: quẽadmodũ & illud: Dixit dominus domino meo. &, Se-
C des tua Deus in sæculum, propterea vnxit te Deus tuus: est enim sermo de patre ad filium.

CAPVT XX.

Misit ergo Abimelech.] Adduntur hic pleraque à Septuaginta, quæ in contextu Hebraico minime habentur, suntq́; ex alio loco huc transposita: post itaque ea, Soror mea est. Septuaginta inferunt, ἐφοβήθη γὰρ εἰπεῖν, γυνή μου ἐστὶν, μήποτε κτείνωσι αὐτὸν οἱ ἄνδρες τῆς πόλεως, διὰ αὐτήν. id est, Timuit enim dicere, vxor mea est, ne interficerent eum ciues eius vrbis propter ipsam. Sunt autem sumpta ex cap. xii. quanquam neque eodem ordine ibi se habeant: consultis autem vetustioribus codicibus, inuenimus eam periodon non haberi, quapropter delenda est in codicibus impressis.

Abimelech non tetigerat eam.] לא קרב אליה Non cohæserat ei. Atque ita videmus hoc ab illo, aliquid differre: quod in causa fuit, vt Origenes id verbum arripuerit, & annotarit: nam & Septuaginta eodem modo verterunt οὐχ ἥψατο αὐτῆς Itaque ait Origenes, ἔμφασιν ἔχει τὸ, οὐχ ἥψατο αὐτῆς, ὡς τὸ καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. ὅπερ ἐστὶ, καὶ χωρὶς μίξεως. Euidentiam, inquit, habet, id quod dicitur non tetigerat eam, quasi decorum homini sit, etiam mulierem non tangere, quod sine concubitu, fieri etiam potest. Veruntamen, vt hæc

optima sunt, quæ dicit, ita nullum haberent locum, si Hebraica vti habent, legerẽtur: nam D de tactu, nulla hic mentio fit.

Gentem ignorantem.] Ignorantem redundat. Miróque cur Hieronymus à Septuaginta non discrepet, quod aliis in locis, ne pili quidem facit: nam & illi ἔθνος ἀγνοῦν. gentem ignarã: Hebraica sic habent הגוי גם צדיק תהרג Num gentem etiam iustam interficies? Non propterea tamen diffiteor, non optime vtrunque vertisse, eo quòd nil aliud innuat is locus.

Et mundicia manuum mearum.] בנקין In innocentia, mundicia: quod Septuaginta non ita proprie ἐν δικαιοσύνῃ χειρῶν μου. id est, in iustitia manuum mearum.

Custodiui te.] ואחשך Et prohibui te. Paulo diuersius Septuaginta ἐφεισάμην ἐγώ σου: Ego peperci tibi. Clarúmque est eam non esse sententiam: nisi peperci vsi sint vice eius quod est, retinui, repressi. Nam & id verbum Græcum significat. Sic & πένης, ab Aristophane φειδωλὸς vocatur, hoc est parcus.

De nocte consurgens.] וישכם Et manicauit, si eo verbo velimus vti, aut mane surrexit. Ideoq; & Septuaginta καὶ ὤρθρισεν ἀβιμελὲχ, Diluculo surrexit Abimelech.

Quæ non debuisti facere, fecisti.] מעשים אשר לא יעשו עשית Opera quæ non solent fieri, operatus es. Propterea & Septuaginta ἔργον ὃ οὐδεὶς ποιήσει πεποίηκας. Opus quod nemo faciet, fecisti. Est idem, quod & Hieronymus vertit.

Timere Deũ, idem quod venerari.

Forsitan non est timor Dei.] Hic ego non possum non mirifice commendare Septuaginta, qui timorem Dei, verterunt θεοσέβειαν pietatem, Deique venerationem: declarantes nihil esse aliud, Deum in sacris litteris timere, quàm apud gentes eum venerari, piéque colere: vt eorum occurrerent calumniis, qui Hebræos putarent δεισιδαίμονας, id est, superstitiosos, quòd hi timere Deum dicantur: eo quòd superstitio, sit vanus Deorum metus, eúmque reformidare qui minime sit noxius, Itaque φοβεῖσθαι θεὸν, nihil est aliud, quàm θεοσεβεῖν. Est E autem memoria dignum, quid de hac pietate scribat Hierocles Pythagoreus. πασῶν ἀρετῶν ἡγεμὼν ἡ εὐσέβεια, πρὸς τὴν θείαν αἰτίαν, τὴν ἀναφορὰν ἔχουσα. hoc est, Omnium virtutum princeps est pietas, quæ in diuinam causam respicit semper.

Postquam deduxit me Deus.] התעו אתי אלהים Declinare fecerunt me dij. Is locus, ex his est, ex quibus possit intelligi nomine Elohim trinitatem significari. Nam cùm plurale sit, etiã ei numerus verbi plurium adiungitur, si enim vnus significatur, cur ab vtraque parte plures demonstrantur? nulláque ratio occurrit probabilior, ac melior quàm Christianorum, dicant quicquid velint praui Hebræi. Septuaginta & Hieronymus, per singulare loquuntur, certe aliquid veriti.

Iustitiæ duæ partes.

Hanc misericordiam facies.] Retro Septuaginta, mundiciam ac puritatem, nomine iustitiæ nuncupabant, hic autem misericordiam iustitiam vocant, quod ad veritatem percipiẽdam, nescio an admodum idoneum sit: vertunt itaque, ταύτην τὴν δικαιοσύνην ποιήσεις ἐπ᾽ ἐμέ. Hanc iustitiam facies in me. Nisi forte, eo pacto defendi possint, quòd iustitiæ duæ partes sint, quarum vna continet, ne noceamus: altera vt benefici, liberalésque simus: támque iniustus est qui nulli vnquam profuit, quàm qui læsit.

In velamen oculorum.] Sic & Hebraica veritas כסות עינים. At cur tam dissimiliter verterunt Septuaginta? εἰς τὴν τιμὴν προσώπου. In honorem faciei: nomen profecto Hebraicũ, F non aliud quàm velamen sonat, quòd si nescirí cognoscerem, testimonia proferrem.

Ad omnes qui tecum.] Hoc Septuaginta ad fœminas tantum referunt καὶ πάσαις ταῖς μετὰ σοῦ. Et cunctas quæ tecum. Hebraicum indifferens est, scilicet כל, quod omnium generum & numerorum est.

Et quocunque perrexeris memento te deprensam.] Tota hæc periodos addita ab Hieronymo est, explicandæ rei gratia, vno siquidem verbo totum hoc exprimitur Hebraice, ונכחת. Et admoneberis, & castigaberis, & documento tibi erit. Id enim indicabat signũ ad omnes: atque ita non malum est aliquid addere, vt res fiat apertior. At Septuaginta hoc loco tolerari non possunt, qui transtulerunt, καὶ πάντα ἀλήθευσον, Et in cunctis esto veridica. Ego certe non possum assequi, vnde ita interpretati sint. Si enim Hebraica ita habent, vt vertimus, si velamen ab Abimelech Saræ impositum, erat ei documento futurum, vt de cætero meminisset, quid ei accidisset: cur obsecro istuc ad veritatem illi retulerunt, cùm in mendacio non fuerit deprensa Sara, sed potius Abraham? verum hæc non ita fortasse magni refert, quo modo sese habeant.

Caput

A

CAPVT XXI.

Concepit & peperit filium in senectute sua.] בן לזקניו. Filium senectutis eius, scilicet Abrahæ: vt senectus non ad Saram, sed Abraham referatur, vt patet ex pronomine Hebraico, & ipsa vocis cadentia, quæ masculina est. Septuaginta ambiguum est, ad quē senectutē istā referāt. ἔτεκε Σάῤῥα τῷ Ἀβραὰμ υἱὸν εἰς τὸ γῆρας. Peperit Sara Abrahæ filium in senectute. Veritas autem est vt nos vertimus: nam viris suis dicuntur in his literis mulieres filios parere, eorúmque senectæ, aut iuuentæ, sicut & paulo infra clarius patet.

Risum fecit mihi Dominus.] צחק עשה לי אלהים. Ridere fecit me Dominus, est enim infinitiuum: veruntamen etiam Septuaginta eodem modo reddiderunt γέλωτα μοι ἐποίησε κύριος. Sed hæc exigua sunt, nec variant quicquam ipsam sententiam.

Quis auditurus crederet.] מי מלל לאברהם. Quis locutus fuisset Abrahæ, aut quis dixisset Abrahæ. Septuaginta per futurum τίς ἀγγελεῖ quis nunciabit. Videtur ergo in alium sensum accipiendum, quàm vertit Hieronymus: de eo enim intelligit Sara, qui nuncium Abrahæ allaturus esset: nimirum de re prodigiosa, & παραδόξῳ.

Peperit ei iam seni.] Hic quoque labuntur Septuaginta, senium non ad Abraham, sicut veritas habet Hebraica, sed ipsam Saram referentes: at Hebraice est ילדתי בן לזקניו. Peperi fi-
B lium senectuti illius, verū ipsi ὅτι ἔτεκον υἱὸν ἐν τῷ γήρει μου, quia peperi filiū in senectute mea.

Ludentem cum Isaac.] Isaac additum est à Septuaginta & Hieronymo, ex opinione: est enim verisimile eum cum Isaac lusisse. Tacetur ergo Isaac in Hebraico, ac tantum est מצחק ludentem vel ridentem. Septuaginta, sicut & Hieronymus παίζοντα μετὰ τοῦ Ἰσαάκ. Mittimus ridicula quædam, quæ super hoc verbo disserit Nicolaus, vt moris eius est, amplecti scilicet semper quæ sint peiora. Neque enim omnia quæ dicunt Hebræi sunt admittenda: & iuste quidem & recte castigatur à Burgense, inuito etiam nescio quo alio.

In solitudine Bersabee.] Septuaginta Etymologiam vertunt, non ipsum nomen, scilicet τὸ φρέαρ τοῦ ὅρκου. Puteus iuramenti, sic enim interpretatur Bersabee. nam שבע iuramētum: at באר puteus.

Subter vnam arborem.] Genus Hebraice ponitur scilicet תחת אחד השיחם, hoc est, sub vnam arborem vel virgultum: at Septuaginta ponunt speciem, ὑποκάτω μιᾶς ἐλάτης, sub vnam abietem, quod mihi suspectum est. Nam שיח quo nomine vtitur hic autor, non significare abietem, ipsi quoque testes esse possunt, qui hanc eandem vocem, cap. 3. Gene. non eodem modo verterunt, sed χλωρὸν ἀγροῦ, id est, Agri viriditatem: aut χόρτον, id est fœnum, & Hieronymus ibidem vertit virgultum.

Quantum potest arcus iacere.] Comparationem dimittunt Septuaginta: sed tantum vertunt μακρόθεν, à longe scilicet sedit.

Princips exercitus.] Sic & Hebraice שר צבאו, princeps exercitus. At quàm deprauate
C faciunt hunc Septuaginta νυμφαγωγόν, id est pronubum: quid enim exercitui cum nuptiis? Vocem autem Hebraicam scilicet שר significare principem, adeo est clarum, vt pudeat citare testimonia: veruntamen deprauatum esse codicem arbitror, propterea quod mox additur, καὶ Φιλὸχ ἀρχιστράτηγος. Et Philoc princeps militiæ eius: quapropter frustra hoc loco ponitur νυμφαγωγὸς, sumptum est enim ex cap. 26. Quem locum an recte etiam reddiderint septuaginta, ibi explicabitur. Solet autem frequentissime ea esse corruptela in codicibus Græcis, vt ex vno loco in alterum similem multa transponantur: quod semper, vbi opus fuerit, admonituri sumus.

Ne noceas mihi.] אם תשקרלי [?] Non mentieris mihi, ant dolosus eris in me. Hieronymus cum Septuaginta sentit, qui & ipsi μὴ ἀδικήσειν με, non offensurum me: quod vehementer ipse approbo.

Stirpíque meæ.] ולנכדי Et nepotibus meis. At cur tam deuiant Septuaginta, μηδὲ τὸ ὄνομά μου. Neque nomen meum. Videmus quàm non modo veritatem Hebraicam syncere non reddiderint, sed ne ipsam quidem rerum seriem seruent: & certe tolerari non potest, vt nomen verterint, quod erat vertendum nepotes.

Plantauit nemus.] Aliquanto secus Septuaginta, ἐφύτευσεν Ἀβραὰμ ἄρουραν [?]. Plantauit Abrabam agrum. Hebraice, אשל, id est arborem: & forte melius Septuaginta, quàm Hieronymus, ne videatur Abraham more gētilium, nemus plantasse, ibíque Deum adorasse.

CAPVT XXII.

D

IN terram visionis.] ארץ המוריה. Terram visionis, quod nescio an recte verterint Septuaginta γῆν ὑψηλὴν terram excelsam. Nam terra visionis dicta, quòd ibi se Abrahæ ostenderit Deus, non quòd perspicua atque eminens foret.

Deus prouidebit.] Forte melius quàm Lxx. ὄψεται ἑαυτῷ πρόβατον. Videbit sibi pecudem, licet eodē modo sit etiam Hebraice אלהים יראה לו. Deus videbit sibi. Attamē non eodem modo significaret Græce, ideo vertēdum fuerat, vt fecit Hieronymus. Variat quod in eo aliquid Hierony. victimam in genere vertit id quod erat Hebraice species שה, id est, pecus.

Inter vepres.] בסבך. In perplexu, implicatione: id scilicet quod vertit Hierony. At quā hallucinantur hoc loco Lxx. qui nomen Sabech, quod perplexionem significat, tanquam loci alicuius, vel plantæ proprium nomen esset, ita id reliquerunt in æditione κριὸς, εἷς κατεχόμενος ἐν φυτῷ σαβέκ. Aries vnus, interceptus ad arbórem Sabec. Neque latuit is error sapientissimos patres, & in diuinis litteris exercitatissimos. Itaque Theodoritus, τὸ ἐν φυτῷ οὐκ ἔχει ὁ σύρος, μόνον δὲ τὸ σαβέκ, τοῦτο δὲ ὄνομα τοῦ φυτοῦ εἶναι νομίζω. τοῖς δὲ ἑβραίοις δοκεῖ τὸ σαβὲκ ἄφεσιν σημαίνειν. In arbore inquit, interceptus non habet Syra æditio, sed solum Sabec. Id autem, nomen arboris alicuius esse arbitror. At Hebræis videtur Sabec dimissionem significare. Gennadius quoque eadem ferè, τὸ σαβέκ, τινὲς ἄφεσιν ἐκδεδώκασιν, οἱ δὲ ὄρθιος, δύναται δὲ καὶ τὸ φυτὸν οὕτω προσηγορεῦσθαι. Sabec, inquit, quidam dimissionem interpretati sunt. Alij erectus. E
Potest autem & arboris esse nomen · hæc ille. Sed Hebraice, densitatē perplexionémque arbustrorum significat, vt diximus. Mirúmque est cur Septuaginta non idem nomen hoc loco interpretati sint, cùm veram eius interpretationē attulerint psalmo 73 vbi est בסבך עץ. Quem locum Septuaginta interpretati sunt, In sylua lignorum, & recte. Aquila quoque vertit veprem vel spinetum. Symmachus rete. Theodotion ipsum nomen sicut & Lxx. reliquit: quos cùm approbasset quondam Hierony. reuocauit sententiā, Symmachúmque & Aquilam secutus est. Nam & ipsi Septuaginta videntur in psalmis resipuisse, vt ex paulo ante citato loco apparet.

Vnigenito.] את יחידך. Septuaginta ἀγαπητὸν dilectū. Optime certe, & Græco sermoni consentanee, in quo ἀγαπητὸς filius, vnigenitum signat, sicut prodit & Philotheus contra
ἀγαπητὸς Nicephoram, qui ait: τὸ ἀγαπητὸς ἴσον τῷ μονογενής, id est, Dilectus idem est, quod vnigenitus: citátque Homeri testimonium, qui in Odyssea, de Telemacho vnico Vlyssis filio, sic inquit, μοῦνος ἐὼν ἀγαπητὸς, dilectus, atque vnicus illi.

In monte Dominus videbit.] בהר יהוה יראה. In monte Dominus videbitur. Quare apud nós locus corruptus est. At Septuaginta aliquāto secus, ἵνα εἴπωσι σήμερον, ἐν τῷ ὄρει κύριος ὤφθη, vt dicant hodie, in monte Dominus visus est: per passiuum non actiuum, etiam ipsi protulerunt, licet quod erat futurum, præteritum fecerint, quod neque male: nam futurum pro præterito, eo loco est, vt moris Hebræis est. F

Patrem Syrorum.] Non expresse ponuntur Syri, sed אבי ארם. Patrem Aram licet Hebræis non aliud sonet Aram, quam Syriam, quæ est prope Iudæam, cuius metropolis Damascus: quæ cum Assyria non eadem est. Nam Assyria Hebraice appellatur אשור Assur, à
Assur. Aram. primo incola: Syria vero Aram licet apud Græcos & Latinos: Syria interdum pro Assyria sumatur: vt apud Tullium, vt mittam alios, qui Sardanapalum Syrię regē ducit fuisse, cùm certe Assyriæ fuerit. Sequitur quoque hoc loco Hieronymus Septuaginta, qui & ipsi ἔτεκεν καὶ τὸν Καμουὴλ πατέρα Σύρων. Peperit & Camuel patrem Syrorum.

Nomine Roma.] Nequid superstitiose comminisceremur, non Roma legitur, sed ראומה, Reuma. quæ vox, non est corrupta apud Septuaginta ῥεύμα.

CAPVT XXIII.

QVæ est Hebron.] Additur hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus nō inuenitur, nā post illud, in ciuitate Arbee inserūt, ἐν κοιλώματι. In ciuitate, aut valle: quę nescio vnde huc irrepserint: scriptura habet vt vertit Hierō.

Princeps Dei.] Paulo diuersius Septuaginta βασιλεὺς παρὰ θεοῦ εἶ σύ. Rex à Deo es tu. Hebraice נשיא אלהים Princeps Dei.

A *Pecunia digna.*] כסף מלא Pecunia plena, satisfaciente, sufficiente. Hieronymus à Septuaginta non dissentit. ἀργυρίου ἀξίου. Pecunia digna.

Quæso vt audias me.] Longe secus Septuaginta ἐπειδὴ πρὸς ἐμοῦ εἶ. Postquam pro me es, vel ex affinitate mea es. Quare propius ad Hebraicam veritatem accedit Hieronymus, quę in hunc modum habet, אך אם אתה שמעני Hoc est. Verũ quæso, vel vtinam ipse audias me: aut in modum quo versum est Hieronymo.

Audi Domine.] Vt autem intelligatur quàm corruptus sit is locus apud Septuaginta, totam periodũ Hebraicam & Græcam apponemus ויען עפרון את אברהם לאמר לו: אדני שמעני ארץ ארבע מאות שקל כסף. Hoc est, Et respondit Hephron Abrahæ dicens ei, Domine mi audi me, Terra quadringentorũ siclorũ est. At Septuaginta, ἐπεκρίθη δὲ ἐφρὼν τῷ ἀβραὰμ λέγων, οὐχὶ κύριε, ἀκήκοα γὰρ ὅτι τετρακοσίων διδράχμων ἀργυρίου ἀναμέσον μοῦ καί σου, id est, Respõdit autẽ Hephron Abrahæ, dicens · minime domine, audiui enim quòd quadringentarum didrachmarum argenti, inter me & te. Causa vero tantæ discrepantiæ fuit, quia alios habebant codices. Vbi igitur nunc in Hebraicis codicibus legitur לו, hoc est, ei, Ea tempestate videtur legi solitum לא, hoc est, non: quæ duæ voces, in sono quidem nihil discrepant, in scriptura non mediocriter. Quis ergo crederet tantos viros adeo hallucinatos esse, vt alterum pro altero redderent? nisi in codicibus varietas sit? Secundo quoque loco vbi dissentiunt, scilicet audi me, quod ipsi, ἀκήκοα γὰρ audiui enim, ex eo accidit, quia legisse videntur pro eo quod est, שמעני id est, audi me· hoc, quod ei simile est שמעתי, audiui quòd. Est enim in hisce vocibus B mira affinitas Quare hæc vna causa est, quæ tantam varietatem in codicibus Septuaginta peperit, vt sæpius nobis dictum est. Quod si eodem modo habebant codices, vt nunc habent: & id quod erat לא, id est non, putarunt esse לו, hoc est, illi: dicerẽ eos imperitiores fuisse, quàm sint hodie pueri apud Hebræos, qui minime in ea re cæcutitent, quod nequaqúam putandum est.

Probatæ monetæ publicæ.] כסף עבר לסחר. Pecuniæ transeuntis mercatori: sicut & Septuaginta. ἀργυρίου δοκίμου ἐμπόροις, pecuniæ probatæ mercatoribus. Eadẽ tamen omnes sentiũt.

Confirmatus est.] ויקם. Et surrexit, & stetit. Error non Septuaginta opinor, sed librarij, qui codice Græco impresso, pro eo quòd dicendum fuerat ἔστη, stetit, posuit ἐστί, est.

CAPVT XXIIII.

Pone manum tuam super fœmur.] Non alienum est, in mediũ afferre quid hoc loco scribat Diodorus, ait enim τινὲς φασὶν τὸν σύρον καὶ τὸν ἑβραῖον, μὴ οὕτως ἔχειν, θὲς τὴν χεῖρά σου ὑπὸ τὸν μηρόν μου, ἀλλ᾽ εἰς αὐτὸ τὸ παιδογόνον ὄργανον, ὅτι δι᾽ αὐτοῦ τὸ γίνεσθαι. Quidam inquit, tradunt non habere Syram & Hebraicam scripturam, pone manũ tuam super fœmur meum, sed super ipsũ genitale membrum, eo quòd per ipsum fiat procreatio. Hæc quidã ab eo dicuntur, perinde ab alijs relata, & non ab eo ipso probata. quapropter non mirum est, si vera non sint, quòd ad Hebraicum attinet. est enim hoc loco ירך. quod C non sonat aliud, quàm quod verterunt Septuaginta μηρὸν, id est, fœmur, siue coxam, vt vertit Hieronymus · genitale membrum, nunquam. Syra vero æditio, si quidem alia sit, quàm hæc quam Thargum hodie Hebræi appellant, nulla mihi cum ipso controuersia est, at si hæc ipsa est, fatẽdum est eam quoque ab Hebraica veritate non dissentire. Et certè non est satis tutum, aliorum se fidei committere, quin adeundæ sunt ipsæ res, & introspiciendę. Iurabant igitur sub fœmur manu posita, vel propter rationem quam ipse attulit Diodorus, quòd fœmur totam genitalem partem amplectatur, atque ideo per ipsum iurabant, quod inde posteritas esset futura, eóque veluti res sacra haberetur. Aut si per fœmur, coxam intelligimus, mos eius erat tempestatis, vt aliquot Hebræis quoq; placet, præsertim Auẽ Esræ, qui ita de hac re scribit והקרוב אלי שהוא משפט במקום ההוא לשום אדם ידו תחת ירך מי שהוא תחת רשותו והטעם אם אתה ברשותי שים נא ידך תחת ירכי והאדון יושב וירכו על ידו והטעם הנה ידי תחת רשותך חייב לעשות רצונך וזה המשפט עודנו היום בארץ הודו. Hoc est: Dimissis inquit aliorum sententiis, arbitror ipse eius temporis morem fuisse, vt eo pacto iurarent, posita videlicet manu sub fœmur eius, qui Dominus ac superior esset, perinde ac diceret Dominus: si tu sub potestate mea es, pone manũ tuam sub fœmur aut sub coxam meam. ac Dominus ipse sedere solebat, posita coxa, super manũ iurantis, qui quasi diceret · ecce manus mea sub coxa tua, fateor me tibi debere, & prõptus sum, vt tuis obsequar mandatis: eoq; more hodie quoq; quædam regiones vtuntur, scilicet India, hæc ille. Hæc autẽ annotare voluimus propter sacrũ scriptorẽ Diodorũ.

Cur olim iuraturi manũ sub fœmur ponerent.

Qui autem ad Christum ex Abraham oriturum referunt, potest & eorum probari sententia, nam & nonnulli Hebræi per circuncisionem eum iurasse asserunt. D

Vt adiurem te.] ואשביעך Et adiurabo te, vel iurare te faciam. quod multo diuersius Septuaginta, καὶ ἐξορκιῶ σε κύριον. Et adiura Deum. Mutarũt scilicet & significationẽ & personas.

Intra se.] Hoc quãquam in Hebraico non habeatur, additum est tamen à Septuaginta & Hieronymo explicãdæ rei gratia, siquidem & Septuaginta λαλοῦσα ἐν τῇ διανοίᾳ αὐτῆς. Loquentem in mente sua.

Siclos duos.] בקע משקלו Semissis, vel dimidium sicli, pondus eius. Non ergo duos siclos, sed dimidium vnius: sicuti & alio loco videbimus. Septuaginta quoque diuersius, ἀνὰ δραχμὴν ὁλκῆς. Pondere vnius drachmę. Estq; & id mirum, quòd siclum verterint drachmã, cum ingens sit inter vtrumque discrimen. Siclus enim teste ipsa sacra scriptura conficitur è viginti obolis. sic enim Exodi cap. 30. scribitur: Siclus inquit, viginti obolos habet. Et super Ezechielem, cap. 4. Hieronymus, Siclus, inquit, stater est, hoc est drachmæ quatuor. Et idẽ super Genesim. Siclus, inquit, vnciæ pondus habet, existimátque siclum esse vnciam. Iosephus quoq; antiquitatis Iudaicę tertio, Siclus, inquit, Hebræorũ numisma, quatuor drachmas Atticas valet. Quare Septuaginta hoc quoque loco nescio an lapsi sint. Alio autem errore deceptus est Eupolemus scriptor, qui de Iudæis scribens, hoc modo inquit, Talentum dico, quẽ illi siclum appellant. Quantum enim distet talentum à siclo, neminem latere puto, dicique potest ea distare ἐκ τῆς διαμέτρου. quod quia non muneris est nostri latius explicare, mittimus alia super ea re loqui. Cùm itaque siclus teste Hieronymo, & Iosepho efficiat quatuor drachmas, patet errasse Septuaginta, qui volunt siclum esse drachmam. E

Siclus.

Et armillas totidem.] ושני צמידים. Et duæ armillæ. Neque est decem siclorum pondere, sed עשרה זהב משקלם Hoc est, Decem aureorum, pondus vel precium eorum. Patet autem quantum intersit inter siclum & aureum: siquidem plures sicli, aureum conficiunt. Septuaginta quoque cum Hebraica veritate sentiunt δέκα χρυσῶν ὁλκὴ αὐτῶν, decem aureorum pondus earum. Mirúmque cur hoc loco ab Hebraico & Septuaginta dissentiat Hieronymus.

Iuxta camelos.] על הגמלים. Vbi præpositio est, quæ modo, supra, modo propè, significat, erátque is locus vertendus vt vertit Hieronymus: ideo Septuaginta non rectè, ἑστηκότος αὐτοῦ ἐπὶ τῶν καμήλων. Stãte illo super camelos. éstque ortus error ex pręppositione על quæ non super, sed iuxta, hoc loco significat, vt ipsa indicat sententia.

Pedes Camelorum.] רגליו. Pedes eius, scilicet serui Abraham, nõ camelorum. Septuaginta quoque non de pedibus camelorum loquuntur, sed eius viri καὶ ὕδωρ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ. Et aquã pedibus eius. quare enim in hospitio camelorum pedes lauentur, non video.

Ad ornandam faciem eius.] Hoc nescio cur trãstulerint Septuaginta περιέθηκεν αὐτῇ τὰ ἐνώτια ἐπὶ τὸν βραχίονα, id est, Et applicui ei inaures super brachium. Nam si erãt inaures qua ratione brachio eas appendit? Hebraica habent vt vertit Hieronymus.

Deambulabat per viam.] Quid obsecro volunt sibi Septuaginta, quòd vertunt Ἰσαὰκ δὲ ἐπορεύετο διὰ τῆς ἐρήμου. i. Isaac ambulabat per solitudinẽ: cũ solitudo hoc loco nusquam sit.

Ad meditandum.] לשוח. Quod verbum, aliquando sermocinari, aliquando meditari significat: ideo est factum, vt secundum primum significatum verterint Septuaginta: Hieronymus autem secundum sit amplexatus. nam illi ἐξῆλθεν Ἰσαὰκ ἀδολεσχῆσαι, id est, Egressus est Isaac, vt dissereret aut confabularetur. Sed vide quàm se euertant Septuaginta: Scribũt Isaac per solitudinẽ ambulasse, vt dissereret ac nugaretur, ac nisi cum arboribus, cum aliis certe non possumus intelligere. Hebræi autem in exponenda hac voce longè ab Hieronymo, ac Septuaginta discrepant. Est enim præsens verbum deductum à שיח id est, virgulto, vt velle videtur Auen Esra. itaque exponit ipsum hoc modo לשוח ללכת בין השיחים. Egressus est inquit Isaac vt iret inter arbusta, inter arbores. Quare cùm ambigua vox sit, arbitror ei omnia significata accõmodari posse. Chaldaica ędítio ונפק יצחק לצלאה Egressus est Isaac ad orandum. F

CAPVT XXV.

DEficiénsque mortuus est.] Non possumus hoc loco non reprendere Nicolaum, qui dicit in Hebraico non haberi mortuus est, sed trãsiit. atque inde elicit nescio quę, Hoc enim falsum esse ipsa veritas comprobat. ויגוע וימת id est, & defecit, & mortuus est. Verbũ autem transeundi hic nusquam est. Præterea גוע interitum, & defectum & abolitionem significare, non transitum, ex eo loco maxime manifestum Genesis capite septimo, Cõsumptáque est omnis caro. vbi Hebraice legitur ויגוע כל בשר vbi est pręsens verbum, quod Nicolaus

Alaus dicit significare transitum, & de iustis tantummodo dici. videmus enim hoc Genesis loco, de omnibus sceleratissimis hominibus esse dictum. Quare sine iudicio sequitur Hebræos plerumque, maximéque rabbi Salomonem, qui huius commenti primus fuit autor, licet id, respectu aliorum, sit leuissimum.

Habitauit autem à Chauila] וישכנו מחוילה, id est, Habitauerűt à Chauila: vt non de vno Ismahele dicatur, sed omnibus filiis eius, quæ ea loca passim incoluerunt, quæ & hodie nominibus filiorum Ismahel vocantur: scilicet Nabaiot, qui & Nabatei, & Cedar, quæ est Arabia, atque itidem alij. Possederunt autem omnem eam regionem, quæ a sinu Persico incipit, vbi sunt hostia Tigris & Euphratis fluminis, vsque in Assyriam hodiéque regio vocatur Cabana, si tamen ea est, non enim penitus assero. Quare locus emendandus est, vt per pluralem numerű efferatur. Accidit autem error ab Septuaginta, qui etiá per singulare extulerűt κατῴκησε δὲ ἀπὸ Εὐιλάτ. Habitauit auté ab Euilat, vbi id nomé est vehemẽter corruptű. *Nabaiot. Cedar. Cabana.*

Coram fratribus suis obiit.] נפל. Cecidit. At cur hoc quod ad interitum spectat, Septuaginta ad habitationem referunt: κατὰ πρόσωπον τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ κατῴκησε. Corá omnibus fratribus suis habitauit: nisi error in codicibus sit. Atque ita videmus non iniuria nouam æditionem attentare voluisse Hieronymum: quòd multa absurda, pleraque etiam falsa haberétur in æditione Septuaginta. Neque nos moueat quòd idem Hieronymus in epistola ad Dardanum de locis sanctis, citet hunc locum secundum æditionem Septuaginta, morem enim apostolorum sequebatur, qui in docendo, arbitrabantur non esse de æditionum va-
B rietate disquirendum. Potest autem & illud dici, & defendi senténtia Septuaginta, si sequamur sententiam rabbi Salomon, qui hoc loco verbum cadendi dicit significare habitationem, producitque alterum locum ei similem. Sed cæteri Hebręi, in contrarium sunt, & locus qué adducit, contra illum potius est, quàm in eius tendat sententiá. Ipsa quoque verba indicant de interitu dici, & significatio verbi quæ habitationé significet, nusquá reperitur.

CAPVT XXVI.

Post eam sterilitatem.] מלבד הרעב הראשון. Præter famem priorem: sicut & Septuaginta. χωρὶς τοῦ λιμοῦ τοῦ πρότερον, id est, Excepta fame priore.

Et ceremonias.] חקותי. Instituta mea, decreta mea. Ná ceremonias, quæ à Cerete oppido dictæ sunt teste Valerio, scimus ritum significare, quem in sacrificando numinéque diuino colendo obseruamus: at istud latius patet, multáque alia diuina instituta amplectitur. vt esset illud, ne forniceris, quod ad cultum non pertinet, & tamé est חקה hoc est institutum. Propterea Septuaginta non vertűt ceremonias, sed ἐφύλαξε τὰ προστάγματα μου καὶ ἐντολάς μου. Obseruauit præcepta mea, & mandata mea. *Ceremoniæ vnde. Ceremoniæ ritus in sacrificiis.*

Grande peccatum.] Sic & Hebraice אשם, hoc est, peccatum: quod potius ad sententiam, quàm ad proprietatem reddiderunt Septuaginta ἄγνοιαν, ignorantiam. Licet omne peccatum inscitia sit, neque alia ratione ostendit Plato, inuitum vnum quéque peccare, nisi quia ignorans peccat, quicquid autem imprudenter facimus, nolumus cùm factum est, factum fuisse: ergo inuiti peccamus, nescimus enim quid faciamus. *Omne peccatum ignorantia.*

C *Centuplum*] מאה שערים, id est, Centum modios. Deerat itaque euidentior explicatio, licet idem peccarint etiam Septuaginta. εὗρεν ἐν τῷ ἐνιαυτῷ ἐκείνῳ ἑκατοστεύουσαν κριθήν. Inuenit anno illo, centuplum ordei. In eo quoque variant Septuaginta: quia quod dicitur in vniuersum de omnibus frugibus, id ad ordeum coarctarunt. Mendum præterea in codice Græco impresso, vbi enim dicendum fuerat ἑκατοντεύουσαν, est ἑκατοστεύουσαν.

Serui patris filius.] עבדי אביו. Serui patris ipsius, scilicet Isaac: ideo non recte Septuaginta seruos ad ipsum Isaac referunt. ἃ ὤρυξαν οἱ παῖδες αὐτοῦ quos effoderant serui eius.

Ex eo quod acciderat.] Hebraice expresse ponitur quid acciderit עשק .i. quia rixati sunt: appellatique sunt putei hasech, hoc est, iurgij, calumnię, forte non tam proprie. Septuaginta quoque diuersius hanc discordiam faciunt ἀδικίαν, Hoc est, iniustitiam, siue violentiam.

Dilatauit me.] Hebraice plurale est. הרחיב לנו. dilatauit nobis. sic & Septuaginta, ἐπλάτυνε ἡμῖν κύριος. dilatauit nobis dominus.

Ghazat amicus eius.] Sic quoque Hebraice מרעהו id est, Amicus eius, addita littera mem. húc nescio quamobrem faciunt Septuaginta νυμφαγωγὸν, id est, pronubum puto ea ratione fortasse, quòd opinarentur, participium esse tertiæ coniugationis. sicuti est משקה & מוליך ita à רעה hoc est amicus duceretur מרעה. quasi amicator, ac sociator, quod etiam si foret, non tamen possemus eo nomine intelligere pronubum.

Quæ ambæ offenderunt.] ותהיין מרת רוח Et fuerũt amaræ ſpiritu ipſi, ſcilicet Iſaac: vel fuerũt D
exacerbantes ſpiritũ. quam amaritudinẽ retulerunt Septuaginta ad iurgiũ. καὶ ἦσαν ἐρίζουσαι τῷ ἰσαὰκ καὶ τῇ ῥεβέκκᾳ, Erant cõtendẽtes cũ Iſaac & Rebecca: licet poſſit & ad alia ſpectare.

CAPVT XXVII.

Egredere.] צא השדה Et egredere in agrum: quemadmodum etiam Septuaginta καὶ ἔξελθε εἰς τὸ πεδίον, Egredere in campum ac planum.

Timeo ne putet me ſibi voluiſſe illudere.] Hoc venuſtius reddidit Hieronymus: audi enim Hebraica. והייתי בעיניו כמתעתע Hoc eſt, Et ero in oculis eius, tanquã deludens vel parui pendens. Septuaginta vero nihil Hebraica immutarunt, καὶ ἔσομαι ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς καταφρονῶν. Et ero in conſpectu eius tanquam illudens.

Colli nuda.] חלקת צואריו. id eſt, molliciem colli eius: vel glabrum colli. Sequitur autem Septuaginta Hieronymus, qui & ipſi γυμνὰ τοῦ τραχήλου. colli nuda.

Voluntas Dei fuit.] כי הקרה יהוה אלהיך לפני Quia occurrit Dominus Deus tuus ante me. Variant aliquid & Septuaginta. ὃ παρέδωκε κύριος ὁ θεὸς ἐναντίον μου. Quod tradidit Dominus Deus ante me.

Abundantiam frumenti, vini.] ורב דגן ותירש. Et abundantia tritici & olei: vini autem nihil meminit. Septuaginta vero dimittunt oleum: addunt autem vinum. καὶ πλῆθος σίτου καὶ οἴνου. & multitudinem frumenti & vini. E

Et vltra quàm dici poteſt.] Hoc additum ex ſentẽtia autoris, vt euidentius faceret, quod quaſi obſcurum eſſet Hebraice. Septuaginta quoque per hyperbolem maximam loquuntur καὶ ἐξέστη Ἰσαὰκ ἔκστασιν μεγάλην σφόδρα, Alienatus eſt Iſaac alienatione magna nimis, aut exceſſit, ſiue obſtupuit.

Frumento & vino.] Vinum hoc quoque loco non habetur, ſicut nec ſupra, licet addatur à Septuaginta, ſed hi tacent oleum, eius enim loco, vinum ſubſtituunt.

Cúmque eiulatu magno fleret.] Additur poſt hoc aliquid à Septuaginta, ſcilicet κατανυχθέντος δὲ Ἰσαάκ. Cúmque affligeretur Iſaac.

In pinguedine terræ benedictio tua.] משמני הארץ יהיה מושבך Ex pinguedine terræ erit habitatio tua. Sicut & Septuaginta, ἀπὸ τῆς πιότητος τῆς γῆς, ἔσται ἡ κατοίκησις σου. Ex pinguedine terræ erit habitatio tua. Atque eodem modo forte habebat & noſtra æditio: ſed à librariis locus corruptus eſt, vt quod eſſet habitatio, in benedictionem ſit commutatum.

Tempus veniet cùm excutias.] Quod dubie vertit Hieronymus, clarum eſt in Hebraico, והיה כאשר תריד. Et erit quando dominaberis. Tempus inquit erit, quando non tu ſeruies, ſed fracto ſeruitutis iugo, fratri tuo ecõuerſo tu dominaberis, & ſeruitio premes. Non diſſentit autẽ Hieronymus à Septuaginta: nam & ipſi, ἔσται δὲ ἡνίκα καθέλῃς καὶ ἐκλύσεις τὸν ζυγὸν αὐτοῦ id eſt, Erit quando auferes, & diſſolues iugum eius Huc torquent Iudæi ſua omnia, dicẽtes Chriſtianos, id eſt Romanos, ab Eſau deſcendiſſe, & nunc dominari eos ipſi Iacob, hoc eſt Iudæis ſicut & alia pleraque falſa comminiſcuntur. F

Venient dies.] Hoc per imperatiuum efferũt Septuaginta: ἐγγισάτωσαν αἱ ἡμέραι, id eſt, Accedant dies: cùm Hebraice ſit vt vertit Hieronymus.

Dies paucos.] ימים אחדים Dies vnos quod & Septuaginta verterunt ἡμέρας τινάς. dies aliquot. hoc enim videtur ibi ſignificare אחדים id eſt, vni, ſcilicet aliquot dies, aut paucos dies.

CAPVT XXVIII.

Innixum ſcalæ,] נצב עליו. id eſt, Stantem ſuper ipſum, vt eſſet clarius.

Ad occidentem.] ימה Ad mare. Sed dictum eſt ſinũ Iudaicum, in occaſum ſpectare: ad quod non latebat Hieronymum: atque eo certe modo, melius explicuit veritatem Hebraicam, nam & de ortu habetur mẽtio, & de meridie. Septuaginta Hebraica ſequuntur, καὶ πλατυνθήσεται ἐπὶ θάλασσαν Et dilatabitur ad mare.

Vere dominus.] Ita & Hebraice אכן יש יהוה Vere eſt dominus: ſed quàm aliter Septuaginta? καὶ εἶπεν, ὅτι ἐστὶ κύριος. Et dixit quia dominus eſt in loco iſto, dimittunt ſcilicet, aduerbium, à quo totius orationis ſpiritus pendebat.

A *In titulum.*] מצבה, id est, Signum erectum, & forte melius quàm Septuaginta, qui titulū hunc, columnam faciūt, καὶ ἔστησεν αὐτὸν στήλην. Et erexit ipsum in columnam. Nam si lapis agri erat, quo modo erat columna? nisi columnam pro quolibet signo ac titulo voluerint accipere. Nam & apud Græcos στήλη, pro lapide quo terminantur agri sumitur, vt apud Demosthenē in oratione pro Ctesiphonte, ἔδοξε τοῖς πυλαγόραις, στήλαις διαλαβεῖν τοὺς ὅρους. Visum est, inquit, magistratibus Amphictionensium, columnis diffinire terminos, licet ibi corrupte legatur, ὅρκους, loco ὅρους.

Fundens oleum desuper.] ויצק שמן על ראשה. Et effudit oleum super caput eius, non ipsum totum lapidem, sicut & Septuaginta optime id expresserunt, καὶ ἐπέχεεν ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς. Et effudit oleum, super summum eius. Quare hoc loco, desuper, de summitate tantum accipiendum est.

Bethel.] Septuaginta vt moris eorum est, non nomen ipsum, sed quod nomē interpretetur, vertunt, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, οἶκος θεοῦ, id est, Et vocauit nomen loci, domum Dei: sic enim & nomen interpretari licet, Beth domus & El Deus.

Quæ prius Luza vocabatur.] ואולם לוז שם העיר לראשונה, id est, Veruntamen Luz nomen vrbis erat prius. Primum ergo obseruandum est, vrbis nomen corruptum esse, dicendúmque Lus: dein Septuaginta hoc loco aperte esse lapsos. Nam aduerbium Hebraicum veulam, id est, veruntamen, arbitrati sunt partē esse nominis eius vrbis. Itaque ex nomine Lus, & veulam, vnum nomen conflarunt hoc modo, καὶ οὐλαμμαοὺς ἦν ὄνομα πόλεως. Et Vlammaus erat nomen

B men vrbis. Neque hoc mirum, nam & eiusdem generis errata quàm plurima apud eos reperies. Hoc idem annotauit & apud Græcos grauissimus scriptor Acacius, cuius verba citabo, ἰστέον ὅτι τὸ οὐλάμ, καὶ πρότερον εἶπον οἱ περὶ ἀκύλαν, καὶ οὐχ ὡς μέρος τοῦ ὀνόματος λῦζα δὲ τὴν πόλιν ῥητῶς μετὰ ταῦτα καλεῖ. Sciendum, inquit est, Vlam non vt partem nominis reddidisse Aquilá, sed vt significans & prius. Ipsam vero vrbē, aperte & expresse postea vocat Lusam. De hac re etiam diuus scribit Hieronymus.

Vocabitur domus Dei.] יהיה בית אלהים Erit Bethel, vel domus Dei, sicut & Septuaginta, ἔσται μοι οἶκος θεοῦ. Erit mihi domus Dei: quanquam mihi redundat: non enim ei tantum, sed & omnibus, erat eo nomine vocanda.

CAPVT XXIX.

IN terram orientalem.] ארצה בני קדם. In terram filiorum oriētis. Phrasis Hebraica est, sicut & genus humanum appellāt filios Adam: Et filios Israël, populum Hebræorum: filium quoque mortis, filium sapientię, Quod & de locis dicunt. Septuaginta sapienter & ipsi hanc phrasin immutarunt, ἐπορεύθη εἰς γῆν ἀνατολῶν. Profectus est in terram orientis.

Sanus ne est.] Quod ad sanitatem & incolumitatem referunt Septuaginta & Hieronymus, Hebraice videtur & alia prospera complecti: siquidem hoc modo Hebraice legitur

C השלום לו Nunquid pax ei est? Omnem ergo sanitatem, omnē tráquillitatem videtur complecti. Quod & ex eo cognoscitur: nam vbi Græci in epistolis dicunt εὐπράττειν, quod omnē secundum successum, bonámque fortunam significat: Hebræi scribunt שלום, hoc est pace. Vnúmque id apud eos celebratur salutationis genus. Hieronymus, vt dixi, non dissentit à Septuaginta, qui & ipsi εἶπε δὲ αὐτοῖς, ὑγιαίνει, hoc est, dixit autem eis, sanúsne est? Εὐπράττειν. שלום

Adaquemus greges.] והשקנו הצאן, Potum demus gregi: sicut & Septuaginta, καὶ ποτίσωμεν τὰ πρόβατα, Potum ducamus pecudes. Sunt qui dicant non inueniri verbū Latinum cui possit accōmodari ποτίζειν, præsertim si de animalibus sermo sit, in cuius locum substituit Hieronymus, adaquemus. ποτίζειν.

Lia lippa erat oculis.] ועיני לאה רכות, id est, Et oculi Leæ erant debiles. Quare non is videtur sensus, fuisse videlicet oculos Leæ lippos, sed magis lusciosos, leuitérque aspicientes: quod ad deformitatem permultum refert. Vox autem Hebraica, vbicunque reperitur, inuenitur significare debilitatem, ac molliciem, vt paulo pòst, cap. 33. dicet de paruulis suis Iacob, cū Esau, הילדים רכים. Pueri debiles sunt, atque item alia quàm plurima. Septuaginta quoque in hanc eandem sententiam interpretati sunt, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ λείας, ἀσθενεῖς, id est, At oculi Lię debiles. Nisi forte Hieronymus ex ea debilitate, opinatus sit lippitudinem contingere, quod tamen non perpetuo fit.

Dixitque ad Laban.] Hoc totum deest in impressis codicibus Græcis, vsque eo, qui vo-

catis vxoribus suis. Patet autem non interpretum vitio id contigisse, sed librariorũ errore, D
nam non deerant in vetustioribus exemplaribus, quare supplendũ est in impressa Biblia.

Imple hebdomadam dierum huius copulæ.] Aliquanto obscurius Latine quàm Hebraice.

Hebdomas dierum. Hebdomas igitur dierum hoc loco, secundum quosdam, significat septem reliquos annos, quos seruiturus esset Iacob, sic & Danielis cap. 9. Septuaginta hebdomades commemorantur annorum videlicet, non dierum. Hebdomas enim significat quidem, quemlibet septennarium numerũ, sed in diuinis litteris proprie de annis intelligimus. Septuaginta per plurale efferunt hebdomada, συντέλεσον οὖν τὰ ἕβδομα ταύτης. Imple septenaria huius, intelligentes per id, omnes annos ipsius septenarij: quamuis exemplar Hieronymi habebat hebdomadem, atque ita legendũ puto. Interpretatur autem hunc locum Auen Esra aliter. quippe qui opinatur hic per hebdomadam intelligi septem dies conuiuij, post quos acceperit Iacob Rachel, non post septem annos: sic enim ait, מלא שבוע זאת שבעת ימי המשתה ואחר כן תקח רחל לאשה. Imple, inquit, hebdomadam huius, hoc est, septem dies conuiuij. huius autem, hoc est Rachel. Quæ sententia videtur verisimilior, nam eodem capite scribitur. Et ingressus est ad Rachel, & seruiuit pro ea, septẽ alios annos, quod etiã placet Hieronymo.

CAPVT XXX.

COmparauit me Dominus.] נפתולי אלהים נפתלתי עם אחותי, id est, Subuersiones Domini, subuersa sum cum sorore mea. Hoc innuit se de gradu deiectam, quem prius E
teneret apud virum suum, quòd ei Lea plures peperisset filios, se autem in ea re longe inferiorẽ esse effectam. In aliam sentẽtiam interpretantur Septuaginta, nam eam subuersionem, comparationem esse volunt, hoc modo apud eos legimus, συνελάβετό μοι κύριος καὶ συνεστράφην τῇ ἀδελφῇ μου, hoc est, Adiuuit me Dominus, & comparata sum sorori meæ. Quos & Hieronymus secutus est. At Auen Esra alio quodã modo exponit: fatetur enim se victam à sorore Rachel. Itaque hæc super hunc locũ scribit, וטעמו כאדם שיאבק עם אחר ויתעקל לנצח אתו בדי להפילו וכן נתפתלתי, hoc est. Hac ratione is locus intelligitur, vt cùm quis luctatur cum altero, séque in omnes partes torquet, vt eum possit superare ac deijcere: atque ita Rachel luctata est, hæc ille. Subuersionem ergo interpretatur corporis obliquationem, quam luctantes efficiunt, nam & id verbum Hebraicum significat, scilicet torquere.

Feliciter.] Hoc forte melius quàm quod Septuaginta: cùm Hebraica ita legamus, בגד hoc est, fortunatè, aut cum fortuna. Gad enim fortunam interpretãtur, licet eam alij aliud quiddam esse affirment. Septuaginta vt dixi nihil immutarunt Hebraicum, ἐν τύχῃ, in fortuna. Quod multis apud Græcos mouit scrupulum. Scribunt Hebræi, eo nomine significari propitium sydus, quod Arabes vocant כוכב צדק, id est, astrum libræ.

Pro beatitudine mea.] באשרי. In beatitudine mea, aliter etiam Septuaginta, μακαρία ἐγώ, Beata ego, quæ omnia ad idem tendunt.

Inuenit Mandragoras.] Pro eo quod est Hebraice דודאים, hoc est, Mandragoras, Septuaginta vertunt, μῆλα μανδραγόρου, id est, Mala mãdragoræ, vt quod de toto frutice diceretur, F

Mandragoræ. ipsi ad partem retulerint. sunt enim in mãdragoris, teste Dioscoride, mala inter folia sita, sunt & ipsa folia radices quoque ternæ vel binæ cuiuscunque caulis, eæq; mutuis complexibus coniunguntur, non puero dissimiles. Proditum à medicis est, hanc herbam menstrua ciere, vuluámque muliebrem ad conceptum mirificè accommodare. Odore quoque commendabiles sunt. propterea in Canticis dicitur הדודאים נתנו ריח, hoc est, Mandragoræ dederunt odorem. De his prodit Auen Esra idẽ quod & Dioscorides, scilicet הם על צורת בן אדם יש להם כמו ראש וידים, hoc est, Humanam habent effigiem, eo quòd & capite porriguntur, & manibus videntur extensæ.

Mecum erit vir meus.] הפעם יזבלני. Nunc cohabitabit mecum vir meus, quod Septuaginta ad aliud nescio quid retulerunt, αἱρετιεῖ, id est, eliget.

Experimento didici.] Verbum ambiguum, & multarum apud Hebræos significationum scilicet, נחש varie à Lxx. & Hieronymo vertitur modo enim experiri & vsu percipere significat, modo augurari. Ergo hinc factum est, vt hoc quod Hebraice est, נחשתי verterit, οἰωνισάμην. εἰ εὗρον χάριν ἐναντίον σου, οἰωνισάμην ἄν, εὐλόγησε γάρ με ὁ θεὸς ἐπὶ εἰσόδῳ σου, id est, An inuenerim gratiam coràm te, augurio didici, nam benedixit me Deus ad introitum tuum. At ipse puto veriorem esse sententiam, quam vertit Hieronymus. Siquidem & Auen Esra Hebræus acutissimus interpres, id verbum exponit, נחשתי כמו נסיתי, hoc est, Quasi tentaui ac probaui.

Ex

A Ex hac Septuaginta interpretatione, factum est, vt Origenes annotarit verbum οἰωνισάμην sic enim apud eum legimus. οὐκ ἔστιν οἰωνισμὸς ἐν ἰακώβ, ὁ δὲ λαβὰν φησὶ, οἰωνισάμην ἄν, ἀλλότριος τῆς τοῦ ἰακὼβ περιχαρίσεως. non est, inquit, augurium in Iacob. Laban autem quòd erat gentilis, dixit auguratus sum, quasi alienus ab institutis Iacob.

Constitue mercedem tuam.] נקבה שכרך Recense vel estima mercedem tuam. Quod à Septuaginta, aut obscure aut in aliam sententiam accipitur διάστειλον τὸν μισθόν σου, distingue mercedem tuam, diuide, quod forte aliud est.

Ad introitum meum.] Accommodauit Latinitati phrasin Hebraicam quæ sic habet ויברך יהוה אתך לרגלי, Et benedixit te deus ad pedē meū. Qua interpretatione si vsus fuisset Hieronymus, non erat non obscurissima futura. quod non est cautum à Septuaginta, adeo vt aliquid aliud videátur innuere, καὶ εὐλόγησε κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ τῷ ποδί μου, id est. Et benedixit te dominus ad pedem meum, vel in pede meo. Est autem hæc locutio peculiaris Hebræis vt sæpius videbimus. Non desunt tamen apud Græcos, qui optime exponant eam locutionē: nam super ea re Theodoritus. δήλη ἡ τοῦ διάνοια, πόδα γὰρ τὴν παρουσίαν ἐκάλεσεν. id est, Clara, inquit, est sententia, pedem enim hic appellat præsentiam.

Prouideam domui meæ] ועתה מתי אעשה גם אני ביתי Et nunc quando operabor & ego domui meæ. At septuaginta, quod ad curam & gubernationem pertinet, videntur ad ædificium retulisse. νῦν οὖν πότε ποιήσω κἀγὼ ἐμαυτῷ οἶκον. Nunc igitur quando faciam & ego mihi domum in quo arbitror eos non id quod erat, existimasse.

B *Gyra omnes greges.*] Hoc de se dicit Iacob, non imperat ipsi Laban. אעבר על צאנך hoc est, Transibo per gregem tuum: at Septuaginta neque ad Laban, neque Iacob id referunt, sed ipsas pecudes, παρελθέτω πάντα τὰ πρόβατά σου σήμερον. id est. Transeant omnes pecudes tuæ hodie. quod certe maxime miror, vnde factum sit.

Et separauit in die illo capras.] התישים Hircos, quemadmodum & Septuaginta διέστειλεν τοὺς τράγους. id est, Separauit Hircos: licet paulo inferius ponat etiam Hircos Hieronym.

Detractísque corticibus.] Totum hoc vsque eò, posuítque eas in canalibus, quo magis intelligatur, Hebraica vertemus: videbimúsque tralationem nostrā hoc loco non satis clarā esse. Sic Hebraica habet veritas. ויפצל בהן פצלות לבנות מחשף הלבן אשר על המקלות id est. Et decorticauit in eis decorticationes albi, quod erat super virgas. Innuit ergo, Iacob virgas denudasse, quantum candor qui intus esset, apparere posset. quæ cùm ita essent denudatæ, visæ sunt albæ ac virides: nam non erant penitus denudatæ, sed quousque quædam ex albo & viridi varietas efficeretur nam viror, superne alicubi remáserat, & vbi amota viriditas fuerat, apparuit candor. Non erant autem variæ virgæ, quarum aliæ penitus essent decorticatæ, aliæ virides penitus, vt ex æditione nostra forte colligitur, sed eædem vt dixi. Quod & Septuaginta vidétur sentire, καὶ περισύρων τὸ λευκὸν, ἐφαίνετο ἐπὶ ταῖς ῥάβδοις τὸ λευκὸν ὃ ἐλέπισε, ποικίλον. hoc est, Et denudans virorem, apparuit in virgis candor, quem decorticarat, varius.

Factum est in ipso calore.] Totum hoc, quod de calore hic dicitur, omittitur à Septuaginta, quod maxime erat necessarium. Nam ab ipso ardore semen varietatem contraxit. C Ideo Hebraice legitur ויחמו הצאן אל המקלות Et incaluit grex ad virgas.

Diuisit gregem.] והכשבים הפריד id est, Et agnos diuisit. Sic & Septuaginta τοὺς δὲ ἀμνοὺς διέστειλεν, Ἰακώβ, id est, Agnos autem separauit Iacob. amouit enim ab ipso grege quæ vel parere vel gignere non possent, aut certe suum, atque ipsius Laban gregem seorsum separauit.

Posuítque virgas in canalibus.] Hoc [redacted] additum est ex superiore loco. Hebraica sic habent ויתן פני הצאן אל עקד Et posuit faciem gregis è regione pecoris: sicut & apud Septuaginta legimus καὶ ἔστησεν ἐναντίον τῶν προβάτων, τὸν κριόν. id est, Et posuit ante pecudes, arietem, quanquam in eo à veritate discrepent, quòd arietem verterint, quod erat עקד hoc est, grex.

Erant alba & nigra.] Non de albis, sed rufis tātummodo habetur sermo וכל חום בצאן לבן id est, Et omne rufum, siue fuscum in grege ipsius Laban. Est autē lapsus non ferendus hoc loco, apud Septuaginta. Confunduntenim nomē Laban, quod apud Hebræos modo proprium est, modo significat album, itaque alterum pro altero sumunt: vt quod erat Hebraice וכל חום לבן, id est, Et omne rufum ipsius Laban, illi διέστειλεν κριὸν διάλευκον καὶ πᾶν ποικίλον ἐν ἀμνοῖς, Hoc est, Separauit arietem candentem & omne varium in agnis.

Separatis inter se gregibus.] Interiectum est hic aliquid, quod ad explicationē superioris positum est, scilicet, ולא שתם על צאן לבן, Et non posuit ipsos greges, iuxta gregem Laban, ideo Septuaginta, καὶ οὐκ ἔμιξε αὐτὰ εἰς τὰ πρόβατα Λαβὰν, Et non admiscuit ea cum ouibus Labā.

Primo tempore.] Cum hic manifeste commemorentur duo tempora, alterum primæ

admissuræ, alterum posterioris. Et prioris quidem fœtus, mense Martio ædantur, alterius D
autem, Aprili, nihil omnino horum temporum meminerunt Septuaginta, sed vehementer ab Hebraica veritate aberrarunt. Primum enim tempus vertũt, ἐν χειμῶ, ὧ ἐνεκίσσων. In tempore, quo concipiebant. alterum vero, quando scilicet est secunda admissura, ἡνίκα δ' ἔτεκε τὰ πρόβατα. id est, Quando pepererunt pecudes. Nam quomodo cohęrere potest, vt tunc parerent cùm ascendebantur?

CAPVT XXXI.

Mna, vox Heb. & quid significet.

DEcem vicibus.] עשרת מנים, id est, Decẽ mnas. Scire igitur oportet, mnam, vocẽ esse Hebraicã, quamuis eã & Græci & Latini vt suã vsurpẽt. Ea cum centũ drachmarum summa est, tum partem aut numerum quemlibet sępe significat. Hoc itaque loco, numerũ signat: ideo Aquila vertit hic Hebraica δέκα ἀριθμοὺς, id est, Decẽ numeros. Symmachus autẽ δεκάκις ἀριθμῷ, decies numero. Innuúntque omnes, Laban decies pacta cũ Iacob fregisse: conuenerat enim inter eos, vt quæ maculosa essent ac varia, Iacob obuenirẽt, reliqua essent Laban: at Laban cùm videret hac ratione, longe plura cedere Iacob, iubebat pacta immutari vt albæ essent, Iacob, maculosę Laban: atq; in hũc modũ exponit Diodotus, apud quẽ hęc sunt. τὸ περὶ παρέβη, καὶ ἤλλαξε τὸν μισθόν, ἀντὶ τοῦ πολλάκις με ἠθέτησεν, ὡς διὰ τῶν ἄλλων τὰς συνεχεῖς αὐτοῦ μεταβολὰς γνώμης περὶ αὐτόν. Decẽ, inquit, vicibus, transgressus est pactum, & immutauit mercedẽ meã, ac sæpius fefellit me. Damnat scilicet eius multiplicẽ erga eum mentis inconstantiã. Eodẽ modo Eusebius, qui etiã citat E
Syram æditionẽ, ὁ σύρος λέγει, ἤλλαξε τὸν μισθόν μου δεκάκις, ἀντὶ τοῦ πολλάκις. εἶπεν γάρ φησιν ὅτι ἐὰν γενήσῃ ποικίλα, καὶ φαιά, ἔσται σοι. ἰδὼν δέ, ὅτι ἐπληθύνθη τῶν τοιούτων ἡ γενεά, πάλιν λέγει, ἐὰν γενήσῃ τὰ πρόβατα λευκά, ἔσται σοι. Syra, inquit æditio sic habet: Immutauit mercedem meam decies, id est, sæpe numero. Siquidem dicebat Laban, vniuersa proles quæ fusca ac maculosa fuerit, tua erit: cúmque videret ea ratione augeri gregẽ, rursum dicebat, si albos pepererint oues, tota fœtura tua esto. Eodem modo interpretatur & Origenes δεκάκις ἠθέτησεν τὰς συνθήκας πρὸς Ἰακὼβ ὁ Λαβάν. id est, Decies rescidit quod pepigerat cum Iacob Laban. Ex his autem licet videre, quàm commode atque elegãter eum locum verterit Hieronymus. Est autem obseruatione dignum, cur tantopere hic æditio Septuaginta, veritati Hebraicæ sit dissimilis, vt quod esset עשרת מנים id est, Decem vices: ipsi verterent δέκα ἀμνάδων. hoc est, decem agnas. Neque possumus existimare, adeo linguæ Hebraicæ eos seniores imperitos fuisse, vt tam turpiter laberentur: atque hoc vnum mihi indicio est, non multo post factam æditionem, multis in locis corruptos fuisse libros Græcos, siue à scriptoribus, siue aliis causis. Nam huius loci corruptela, quæ certe à Septuaginta non est profecta, vt mox demonstrabo, erat etiam tempestate Origenis, aliorúmque scriptorum sanctorum, vt supra vidimus, qui locũ apud Septuaginta corruptum, aliorum æditionibus emendabant, vt Aquilæ, Symmachi, aliorúmque interpretum, qui hæc bene verterant. Aduertendum igitur non fuisse errorem Septuaginta, vt quod esset מנים, id est, mnæ, ipsi facerent agnas, sed librariorum potius. Septuaginta enim procuLdubio מנים, id est, monim, verterunt μνᾶς, non ἀμνάς, à librariis autem F
ἄλφα adiectum est, factum est vt existimati sint vertisse δέκα ἀμνάς, qui vertissent δέκα μνᾶς, quod certe non est. Eo igitur errore quidam decepti apud Græcos, asserũt de decem agnis conuenisse inter Laban ac Iacob.

Substantiam.] מקנה, id est, Peculium, Armenta: licet & possessionem significet. Septuaginta quoque non dissentiunt ab Hebraico ἀφείλετο ὁ θεὸς πάντα κτήνη πατρὸς ἡμῶν. id est, Abstulit Deus omnia armenta patris nostri.

Comprendit eum.] Nequid suspicemur Hebraica sic habẽt וידבק אתו בהר גלעד Et attigit eũ in monte Galaad. Sic & Septuaginta κατέλαβεν αὐτὸν ἐν τῷ ὄρει τῷ Γαλαάδ.

Esto.] Ea quidem est sententia optime ab Hieronymo Latinitati accommodata: at Septuaginta Hebraica vertunt sicuti habent ועתה הלך הלכתה, id est, Et nunc eundo iuisti. Septuaginta νῦν οὖν πεπόρευσαι. id est, Nunc igitur profectus es.

Tabernaculum Iacob.] אהל, id est Tabernaculum: quod non propriè Septuaginta οἶκον id est, domum interpretantur.

Delusa solicitudo.] Hoc venustius adhibitũ est ab Hieronymo, cùm Hebraica alio modo habeant. Nam postquàm dixisset Rachel iuxta cõsuetudinẽ fœminarum accidit mihi, sequitur in contextu ויחפש ולא מצא את התרפים .i. Et scrutatus est, & non inuenit idola. Quod eisdẽ penè verbis interpretãtur septuaginta ἠρεύνησε Λαβὰν ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ, καὶ οὐχ εὗρε τὰ εἴδωλα.

Cum

A *Cum iurgio.*] וירב בלבן. Et iurgatus est cum Laban, quod non proprie Septuaginta καὶ ἐμαχέσατο λαβάν. Et pugnauit contra Laban.

Exarsisti post me.] כי דלקת אחרי id est, Persecutus es post me. Eodem modo & Septuaginta καὶ κατεδίωξας ὀπίσω μου. Persecutus es post me, quanquam verbum דלק & persequi & exardere significet.

Die noctúque æstu vrgebar.] Hoc quod ad frigus & æstum refert Hieronymus: Hebraice refertur ad ipsum furtum, hoc modo גנבתי יום וגנבתי לילה id est, Furtum meum die, & furtū meum nocte: quicquid, inquit, aut interdiu, aut noctu rapiebatur, mihi erat soluendum: atque eodem modo etiam Septuaginta παρ' ἐμαυτοῦ κλέμματα ἡμέρας καὶ κλέμματα νυκτός. id est, A meipso furta diei, & furta noctis. Nota vero est sententia.

Estu vrgebar.] Hebraice ἐμφατικώτερον אכלני חרב id est, Deuorabat me frigus.

Sex annis pro gregibus.] Quod non ita clare à Septuaginta ἓξ ἔτη ἐν τοῖς προβάσι. Sex annis in pecudibus: nam si bene præpositionem Hebraicam ב. id est in, superius accommodarunt, eam vertentes in ἀντί eo loco ἀντὶ τῶν θυγατέρων, cur & idē hic non intellexerūt esse faciendum? Quis enim apud Græcos satis percipiet ἐν τοῖς προβάσι ἐδούλευσε. inter pecudes seruiuit: is enim est eorum verborum sensus: cùm dicendum fuerit pro pecudibus.

Decem vicibus.] Idem error hic apud Septuaginta, qui & superius, mutatis tantum casibus, ibi enim genitiuus est, hic dandi casus δέκα ἀμνάσι patet & hunc errorem librariorum fuisse.

B

CAPVT XXXII.

MInor sum cunctis miserationibus tuis.] Ea quidem sententia est at Septuaginta in alium sensum ædiderunt. ἱκανός εἰμι ἀπὸ πάσης δικαιοσύνης καὶ ἀπὸ πάσης ἀληθείας ἧς ἐποίησας τῷ παιδί σου. Plurimus atque ingens sum ab omni iustitia, & ab omni veritate quam fecisti seruo tuo. Si tamen bene etiam à nobis reddita sint, cùm nullus ex his verbis possit dici sensus, eo quod non recte ex Hebraico sermone nihil immutarunt. Atque hæc quidem locutio, cum Græce intelligi nō possit, Hebraice tamen satis nota est, propterea quòd alia loquendi proprietas est. Hebraica itaque sic legimus, קטנתי מכל החסדים ומכל האמת אשר עשית את עבדך hoc est, Minor sum præ omnibus miserationibus, & prę omni veritate quam fecisti cum seruo tuo: patet autē quàm intersit inter ἱκανόν & id quod est minor. In eo præterea error non ferendus, quod Hebræis mos est præpositione מ, quæ significat ab, positiuis adiuncta, facere comparatiuos, neque alia comparatiuorum forma apud eos reperitur. Non enim dicerent melior sum te, sed bonus præ te, nec minor te, sed paruus præ te. Ex quo genere sunt & illa, quia multi filij desertæ, hoc est plures: & aliud, Bonum est confidere: hoc est, melius est: & alia innumera. Is autem mos cùm non sit apud Græcos, id tamēn non est cautumè Septuaginta, vt quod erat מחסד, id est, ab miserationibus, ipsi, ἀπὸ δικαιοσύνης. Ac mirū cur hoc loco sui similes non sint, cùm C alibi sermonem Hebraicum, appositissime sermoni Græco accommodent.

In baculo transiui.] Hebraismus est quòd in, vsurpatur pro cum, quanquam & Septuaginta eadem phrasi vtantur.

Forsitan propitiabitur mihi.] Recte locutionē Hebraicam commutauit, quæ est אולי ישא פני id est, Forsitan suscipiet faciem meā. Quod tamen non atten derunt Septuaginta ἴσως γὰρ προσδέξεται πρόσωπόν μου id est, Forsitā suscipiet faciē meam. Hæc quidē assuetis nota essent, sed harum litterarum imperitiores hic tanquam scopulo adhærerent, quod in multis nobis compertum est.

Luctabatur cum eo.] Eodem modo Hebraice ויאבק עמו & Septuaginta ἐπάλαιεν id est, luctabatur: & Chaldaica æditio ואשתדל id est, Et concertabat. Attulimus, non quòd esset quicquam dissonum, sed ne quid sinistrum ex eo verbo suspicaremur.

Tetigit neruum fœmoris.] כף ירכו id est, Latitudinē coxæ: asseruntq; Hebræi significare hoc loco כף latum os coxæ: vt ab Auen Esra quoque annotatum est: in ea parte neruus coxæ est atque hoc est, quòd post neruum arefactū claudicabat Iacob. Non enim neruus hoc loco, membrū genitale significat: quomodo enim claudicasset, cùm mēbrū genitale extabefactū, non impediat incessū: sed neruus, quo crura sustinētur, & per quē motus exercetur.

Phanuel.] Etymon sic est, pane facies dicitur, El autem Deus: quod præclare etiam à Septuaginta εἶδος θεοῦ id est, forma aut species Dei.

Israël.] Patet hoc loco, verum esse quod ait Hieron. magis argute quàm vere, quosdam voluisse hoc nomen interpretari virum videntem Deum, aut mentem videntem deum. D Sunt enim falsa vt manifestum est ex litteris Hebraicis. Nam Hebraice שרה id est, Sara: dominari sonat, à quo שר Sar, princeps ac dominator. Idem verbum in futuro profertur ישרה Isra. Huic futuro adiungitur El, id est Deus: atque inde nomen Israël conflatur, quod sonat, dominator Dei, vel superans Deum, vel princeps cum Deo, vt & ipse angelus hoc loco Iacob appellauit. Quam formam nominũ etiam sequuntur Izchah, Iacob, sunt enim futura tempora, ea omnia. Quamobrem, qui putarent Israël significare virum videntem Deum, decepti sunt vocum similitudine. Nam cùm Isra sit futurum à Sara vt vidimus, & vt ipse litteræ indicant, arbitrati sunt eam vocem è duobus conflari, scilicet ראה raa, id est, vidit, & איש is, id est, vir: quod certe commentitium est. Fallitur quoque Nicolaus, qui idem nomen asserit directum cum Deo interpretari posse. Nam ישר Ishar, hoc est rectus, scribitur per scim crassum, at Israël per scim exile, eo quòd ducitur à Sara.

Israel vnde dictus.

Quod est mirabile.] Hoc non habetur in præsenti loco, sed est ex libro Iudicum, huc interiectum. In eo enim lib. cap. 13. habetur quod Manne interrogauit angelum, quod est nomen tuum? qui respõdit, [illegible] למה זה תשאל לשמי [illegible] i. Quare postulas de nomine meo, quod est mirabile? Ex eo itaque loco, quod erant ad[illegible] qu[illegible] atque hic dicitur, huc appositum est. Neque id [illegible]um videri debet, nam & pleraque alia in nostra [illegible]tione eiusmodi annotauimus, vt suis locis dicetur. In æditione [illegible]o Septuaginta id genus efrati tam frequens est, vt in omni penè capitulo, aliq[illegible] huius[illegible] reperiatur. Quare & E Septuaginta hanc clausulam habent adiectam, ἵνα τί τοῦτο, σὺ ἐρωτᾶς τὸ ὄνομά μου ὃ ἐστὶ θαυμαστόν. id est, Vt quid quæris nomen meum, quod est mirabile?

Neruum qui obstupuit.] הנשה Qui eluxatus est, è loco motus: ideóque claudicabat Iacob. Emarcuisse autem non puto veridice à quibusdam esse scriptum. Hieronymus sequitur Septuaginta, qui & ipsi eodẽ modo ἐνάρκησε hoc est, obtorpuit, & quasi inutilis effectus est: sed Hebræi sentiunt coxam dimotam fuisse, propter nerui eluxationem.

CAPVT XXIII.

Diuisit filios Lea.] ויחץ את הילדים על לאה Et diuisit filios prope Leam. Præpositionem Hebraicam על, quæ tum prope, tum supra significat, Septuaginta pro eo quod est, in, aut, ad, acceperunt: atque hinc est factum, vt longe illustrior nostra sit æditio hoc loco, quam Septuaginta, qui hunc in modum transtulerunt. καὶ ἐπιδιεῖλεν ἰακὼβ τὰ παιδία ἐπὶ λείαν, καὶ ἐπὶ ῥαχήλ. Et diuisit Iacob pueros ad Leam, & ad Rachel: quo, nescio quid dici possit obscurius, præserim in sermone Græco. Quæ hoc loco annotantur ab Hieronymo, in quæstionibus Hebraicis: apud eum videnda sunt: non enim vtile est, quæ ab aliis obseruata sint, hic superuacanee repetere.

Sic enim vidi faciem tuam.] Secundum Hebraicam veritatem על כן id est, In hunc modũ. At male Septuaginta, & à tota loquendi serie dissone interpretantur ἕνεκα τούτου. id est, ob F hoc, siue quamobrem: nam hoc modo, quid diceret Iacob?

Oues & boues fœtas mecum.] והצאן והבקר עלות עלי id est, Et oues & boues ascendentes super me. Quorum verborum ea est sententia, in se totius gregis curam recumbere. De fœtu autem nulla hic mentio: nam quod hic somniat Auen Esra, reiiciendum penitus videtur: neque propterea improbandum quod vertit Hieronymus, videtur enim sententiam secutus: neque refert plurimi si quid in hisce minimis aliquid diuersum inueniatur. Septuaginta in aliam penitus sententiam, καὶ τὰ πρόβατα καὶ αἱ βόες λοχεύονται ἐπ᾽ ἐμέ. hoc est, Et pecudes & boues claudicãt super me. Quod quidem & si forte esse potuit, vt claudicarent, nihil tamen eius rei meminit contextus Hebraicus. Super me quoque subabsurde trãstulerunt: propterea quòd Hebraicum idioma penitus sequuti sint.

Quas si plus in ambulando fecero laborare.] Hæc tota sententia hoc verbo clauditur Hebraice ודפקום Et pulsabunt eas, scilicet pastores, vt exponit & Auen Esra ודפקום הרועים אותם ואחר כן ימותו אותם כל הצאן hoc est, Pulsabũt eas ductores earũ, & tũc omne pecus morietur. Sed dissonãtius Septuaginta. ἐὰν οὖν καταδιώξω αὐτά. id est. Si itaq; persequutus eas fuero. Videtur autẽ verborũ similitudine decepti, scilicet dabach, & daphach: quorũ prius persequi significat, alterum quod hic reperitur pulsare: ídque genus hallucinatio creberrima est apud eos. Forte quoque, non secundum, sed primum legerunt in suis codicibus.

A *Vestigia eius sicut videro paruulos meos posse.*] Vt autem intelligas quàm malè verterint hæc Septuaginta, rotam periodon Hebraicam proponam: quæ sic habet ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה אשר לפני ולרגל הילדים hoc est, Et ego deferar paulatim ad vestigia totius supellectilis, quæ ante me est, & ad vestigia paruulorum. at Septuaginta ἐγὼ δὲ ἐνισχύσω ἐν τῇ ὁδῷ κατὰ σχολὴν τῆς πορεύσεως τῆς ἐναντίον μου, καὶ κατὰ πόδα τῶν παιδαρίων. hoc est, Ego vero confortabor in via, per ocium itineris, quod ante me est, & secundum vestigia paruulorum. Est autem probabile eos putasse, מלאכה quod supellectilem sonat aut facultatem ac substantiam, duci ab הלך id est, profectus est, vt ab eo fieret מלאכה interposita aleph, & adiecta mem, atque ideo id nomen vetterunt πόρευσιν. Quæ certe denominatio, non est vera, cætera tolerari facilius possunt.

Centum agnis]. מאה קשיטה. Centum denariis, aut obolis. [redacted] Asserunt enim Hebræi קשיטה nummum significare, non agnum, vt interpres vocum apud eos, qui de hoc nomine: ait, הוא מין מטבע מה Est, inquit species cuiusdam monetæ. Atque hoc est, quod Actuum apostolorum cap. septimo is locus vertitur vt habet Hebraica veritas. Ibi enim diuus Stephanus ait, de hoc isto agro, Positi sunt in sepulchro, quod emit Iacob precio argenti à filiis Hemor patris Sichem: sic enim scribendum est. Non dixit ergo, quod emit centum agnis, sed precio argenti. Illud quoque mirum, quod Hieronymus [redacted] Iosue vltimo, vertit ouem, quod hic verterat agnum, vbi de hac eadem re fit mentio. Hanc quoque eandem vocem Iob vltimo interpretatus est ouem. Dederunt ei, inquit, vnusquisque ouem vnam, vbi est. קשיטה.

Fortissimum Deum.] אל אלהים. Duo nomina diuina, El, & Elohim, quorum primum à fortitudine duci opinantur Hebræi, secundum cōmune est tam vero Deo, quàm reliquis, qui dij habiti sunt, aut qui diuinam habeant similitudinem. Omiserunt autem Septuaginta primum, καὶ ἐπεκαλέσατο τὸν θεὸν Ἰσραήλ. Et inuocauit Deum Israël: quod non rectè factum est. Nisi forte putarunt, in sermone Græco non licere dicere θεὸν θεόν. Ná alio modo ea vox exprimi non poterat, cũ nullũ sit nomen siue apud nos siue Græcos, in quod, id diuinũ nomẽ possimus cõmutare, quod multis in locis obseruarũt Septuaginta. Probandũ itaq; est quod fecit Hieron. vt non per proprium aliquod Dei nomen fieret tralatio, sed per adiectiuum.

C

CAPVT XXXIII.



Ormiuitque cum illa.] Redundat hoc loco aliquid in codicibus Græcis impressis, ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς, καὶ ἔτεκε. Dormiuítque cum ea, & peperit: amouendum est, καὶ ἔτεκε. nam de partu Dinæ, ex congressu cum Sichem, neque ipse sacer contextus meminit, neque vlli interpretes, tam Hebræorum, quàm nostratiũ, Græcos dico atque Latinos. Est autem sumptũ ex alio loco, vbi consimilis periodus inuenitur. Dormiuit, & concepit, & peperit: neque hoc vno in loco in scripturis reperies: quare non erat quicquam in testimonium adducendum.

Tristémque deliniuit blandiciis.]. וידבר על לב הנער Et locutus est super cor adolescentulæ. Quá locutionem vult Hieronymus fuisse mœroris cõsolationem: quod neque ipse quidem improbo, quod inuenies obscure versum à Septuaginta, propterea quod intactam pene reliquerunt phrasim Hebraicam, καὶ ἐλάλησε κατὰ τὴν διάνοιαν τῆς παρθένου αὐτῇ Et locutus est in mentem puellæ ipsi. Illud vero magnopere placet, quòd cor, verterint διάνοιαν, siquidẽ ex corde eiusmodi omnia proficisci, quæ ex mente procedere diceremus, ipsa quoque veritas docuit, & vt aliquando dixi, τὸ ἡγεμονικὸν, in hisce litteris, tribuitur cordi, contra quàm philosophi opinentur.

Rem illicitam perpetrasset.] Eleganter, quod Hebraice. יעשה. Ac si non fiet. Mos enim &

decorum, per futurum, in Hebræo sermone exprimitur, vt dicant non fiet, hoc est non debet fieri, aut non solet fieri, eadémque in reliquis ratio est. Quod non est animaduersum à Septuaginta, καὶ οὐχ οὕτως ἔσται. Et non sic erit, facileque implicaretur hic tanquam gryps imperitior.

Si autem circuncidi nolueritis.] Hoc penitus in contrariam sententiam accipitur à Septuaginta, nam cùm Hebraice ita legatur, ואם לא תשמעו אלינו להמול ולקחנו את בתנו והלכנו hoc est, Quod si non audieritis nos, vt circuncidamini, tollemus filiam nostram & abibimus. At vero ipsi, ἐὰν δὲ εἰσακούσητε ἡμῶν, τοῦ περιτέμνεσθαι, λαβόντες τὰς θυγατέρας ἡμῶν, ἀπελευσόμεθα, id est, Si autem audieritis nos, vt circuncidamini, acceptis filius nostris abibimus, primum ergo erratum est, quia negatio dempta est deinde, quod de vna Dina dicebatur, ipsi ad plures fœminas retulerunt: potuitque primus error facile librariorum esse, secundus autem omnino videtur ab ipsis interpretibus profectus. Nam Tau finalis sæpe eos decepit, putaruntque eam semper pluralem numerum efficere, vt primo cap. Genesis, לממשלת הלילה Hoc est, In imperium ac dominationem noctis: éstque singulare, verterunt [illegible] in imperia, ac dominationes: atque alia id genus quàm plurima. Eadem itaque & hoc loco [illegible] labendi causa, [illegible] id est filiam, crederent esse id quod est [illegible]

Ecce die tertio quando grauissimus vulnerum dolor est.] [illegible] ויהי ביום השלישי בהיותם [illegible] id est, [illegible] ctum est in die tertio, cùm essent illi dolentes. Dicunt enim [illegible] circumcisione maximum fieri dolorem, præsertim tertia die, si quis iam adultus circumcidatur [illegible] vulnera itaque hæc, & is dolor, de circuncisione sunt intelligenda. Quod certe male [illegible] Septuaginta, Ἐν ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ, ὅτε ἦσαν ἐν τῷ πόνῳ, id est, Die tertia cùm essent in labore: nisi fortassis πόνον, sumpserint pro eo quod est κόπος, scilicet dolor: quod raro fit, à πόνος quoque fit πόνηρος, erumnosus, ac calamitosus. Dolentibus ergo Sichimitis, propter præputij abscissionem, & in lecto positis vt sanarentur, inuaserunt vrbem Simon & Leui. Atque is est dolus, in quo locuti sunt ad eos, sciebant enim quid esset futuri.

Nos pauci numero.] Non secus Septuaginta, ὁ λιγοστὸς εἰμὶ ἐν ἀριθμῷ, hoc est, Minimus sum numero: se enim loco totius familiæ ponit. At Hebraicum habet emphasim, ואני מתי מספר, hoc est: Et ego, hoc est domus mea, mortui sumus numero. Indicat, se familiámque suam, esse veluti mortuos, si cum illis compararentur sicut exponit etiam Auen Esra.

CAPVT XXXV.

Vbter terebinthum.] תחת האלה. Subter quercum, aut aliam arborem, sicut alibi quoque vertit Hieronymus, vt Iosue cap. vltimo: Tulit lapidem grandem Iosue, & posuit eum, תחת האלה id est, Subter quercú, vt ibi vertit Hieronymus. Permultum vero interest inter quercum ac terebinthum. Est autem hoc quod ponitur hic apud Hebræos generale nomen omnium arborum. Quocirca potuit tam ad terebinthum, quàm aliam arborem accommodari. Secutus est quoque hoc loco Septuaginta, qui & ipsi, καὶ κατέκρυψεν αὐτὰ Ἰακὼβ ὑπὸ τὴν τερέβινθον ἐν Σικίμοις, id est, Et abscôdit ea Iacob subter terebinthum in Sicemis. Corrupte autem, appellatur Sicemi in libris Græcis, regio, aut vrbs, quæ vocanda est שכם Shechem, de qua retro dictum est: quanquam Septuaginta fortasse voluerunt per hoc discrimen facere inter Shechem principem regionis, & ipsam vrbé siue regionem. Nam eum appellant συχὲμ, regionem vero aut vrbem σικιμοι, Hebraice tamen eodem nomine tam locus, quàm princeps à quo locus nomen accepit, vocatur, scilicet שכם Shechem. Vrbs autem in qua perpetratum est illud crudele homicidium, Hierusalem est, quæ hoc loco appellatur Shechem, si multitudini & Iosepho credimus.

Sicimi Hierusalem.

Subter quercum.] Septuaginta. Fructum loco arboris ponunt, καὶ ἐτάφη κατώτερον Βαιθὴλ ὑπὸ τὴν βάλανον, id est, Et sepulta est infra Bethel, subter glandem, qui mihi videtur error non ferendus, nam nemo esset, qui facile intelligeret, nisi alius æditionibus iuuaretur. Hebraice itaque legitur, vt vertit Hieronymus, תחת האלון subter quercum.

Ego Deus omnipotens.] Eodem modo & Hebraice, אני אל שדי, hoc est, Deus fortis. Cúmque hoc loco, duo nomina diuina legantur, dimiserunt alterum Septuaginta, sic scribentes, ἐγὼ ὁ θεός σου. Ego Deus tuus. Quod eadem de causa factum esse arbitror, quam & superius attulimus, siquidem non potest præterquam vno nomine apud Græcos ac Latinos Deus exprimi, præter enim θεὸς, aut Deus, non extat apud vtrosque aliud nomen. At apud Hebræos non vna est diuinitatis exprimendæ vox, sed præter nomen tetragrammaton, est Elohim, El, Sha-

A El, Shadai, Ia, atque alia quàm plurima, quæ neque in Græcam neque Latinã linguam verti possunt Laudandus autem Hieronymus, quòd quantum fieri potuerit, numen illud nobis declarauerit.

Verno tempore.] , כברת הארץ id est, Circa viriditationem terræ. Sunt autem, qui aliter hunc locum interpretari asserant, non enim dicẽdum verno tempore, sed circa interuallum terræ. Legunt ergo totam periodon Hebraicam hoc modo, ויהי כברת הארץ לבא אפרתה hoc est, Et erat quasi interuallum terræ, vt veniret Ephratam, scilicet Bethlehem. Causa vero huius diuersitatis, est in vna voce Hebraica, scilicet, כברת quæ vel ex duabus vocibus potest esse coniuncta, vel vnius rationem potest habere, sicut esset apud nos sustineamus, quæ & vna dictio esse potest, & tres, sus, tinea, mus. Eandem rationem habet & hæc dictio Hebraica, potest enim legi coniunctim, כברת significabitque interuallum, potest & legi disiuncta, כברית signabitque circa ver, circa viriditatem, aut cùm ager pascuus est. Hieronymus disiuncte legit, quam lectionem approbat apud Hebræos etiam Auen Esra, qui super hoc loco hæc scribit , יתכן להתחבר לדמיון hoc est, potest esse in hac dictione, vna pars, quæ sit aduerbium similitudinis, circiter, aut quasi. Approbat & alteram lectionem, potest esse, inquit, etiam .מדת מהלך Spacium itineris. Hoc idem habetur cap. xlviij. quanquam illud sit potius intelligendum de spacio terræ, cum tamen locum vertit Hieronymus cùm adhuc vernum tempus esset, vbi Iacob de hac ipsa re loquebatur. Sed testibus Hebræis vidimus vtrunque defendi posse. Septuaginta vero, more suo labuntur absurde. Hanc enim eandem vocem, de

B qua tot verba fecimus, ignorantes quid significaret, si credere dignum est, veluti alicuius loci esset nomen, intactam reliquerũt, & in Græcum sermonem verterunt. Igitur sic apud eos legimus, ἐγένετο δὲ ἡνίκα ἤγγισεν εἰς χαβραθὰ, τοῦ ἐλθεῖν εἰς γῆν ἐφραθά. id est, Factum est, cùm appropinquaret in Chaphrat, vt veniret Ephrata. Vides ergo eos, quod esset Hebraice Ciphrat, fecisse Chaphrat, è duobúsque appellatiuis nominibus, vnum proprium conflasse. A quibus merito dissentire voluit Hieronymus. Chaldaica æditio, hoc loco sentit cum eis, qui carpunt Hieronymum, non fuisse vertendum verno tempore, sed cùm esset spatium ad veniendum Ephrata, ea sic habet .כרוב ארעא id est, Cùm esset spatium, ac interuallum terræ.

Ephrata Bethlehẽ.

Quod illum minime latuit.] Additur hoc loco aliquid à Septuaginta, quod in Hebraicis codicibus non inuenitur. Nam postquam scriptum fuerat, quod illum minime latuit, inferunt illi, καὶ πονηρὸν ἐφάνη ἐναντίον αὐτοῦ, id est, Et malum visum est in oculis eius.

Ciuitatem Arbeæ.] Eodem modo habent & Hebraica .קרית ארבע id est, Vrbem Arbeæ At Septuaginta more suo penitus aliquid aliud senserunt, hoc modo vertentes πόλιν τοῦ πεδίου, id est, Vrbem campi. Videntur legisse non .ארבע sed .ערבה Et primum quidem nomen est vrbis, de qua hic fit mentio alterum significat desertũ ac vastitatem. Quare aut hoc in eorũ inueniebatur codicibus, aut certe, quod frequentissime eis accidit, hallucinati sunt. Chaldaica itẽ æditio, quæ & ipsa vetusta est, non habet vt verterũt Sept. sed vt Hebraica veritas.

C CAPVT XXXVI.

ISte inuenit aquas calidas.] Aduertendum hoc loco, neque Hieronymum, neque Septuaginta, cum Hebraica veritate sentire. Siquidem Hebraice hoc modo legitur. Iste inuenit, הימם id est, mulos. Dicunt siquidem Hebræi, hunc cùm pasceret asinas in deserto, didicisse ex asina & equo, mulum procreari. Eiúsque rei eum hominem inuentorem fuisse, cùm ipse spurius esset, & idolorum repertor aliquando fuerit. Nulla ergo hoc loco de aquis calidis mentio fit, sed de eo quod erat mirabilius. Videndum vero, quamobrem eo modo interpretatus sit Hieronymus, eritque tolerabilior ipse quàm Septuaginta. Pro eo igitur, quod in Hebraicis codicibus habetur nunc, הימם id est, muli, Hieronymi temporibus videtur fuisse aut, מים id est, aquæ, aut ימים hoc est, maria. Et sine dubio legebatur .ימים sed quia ea tempestate non erant facti codices, notulis, quæ apud Hebræos vice vocalium funguntur, distinctæ: ideo putauit Hieronymus eam vocem legendam esse, ימים id est, maria, non הימם hoc est muli. Et vocem, quæ significat maria, vertit aquas calidas: quod cur fecerit non satis est compertum Si enim vertisset aquas tãtum, facile intellexissemus ex qua causa id fecisset, sed quòd addiderit calidas, non constat nobis. Nisi quòd huius translationis ipse affert causam in quæstionibus Hebraicis, dicens quosdam tempestate sua putasse.

Mulorum inuentor.

eo vocabulo aquas calidas significari, iuxta linguam Punicam, quæ Hebrææ simillima est. D
Chaldaica quoque æditio, quæ verissima esse reperitur, & quam mirifice approbant Hebræi, loco eius quod est iemim, habet, הימם id est, fortes, animalia scilicet robustissima, quale id genus est. Hæc tot & tanta ignorarunt si fas est credere Septuaginta interpretes, vocémque, quæ omnino aliquid significabat, tanquam nomen alicuius hominis proprium esset, ita eam reddiderunt, quemadmodum si vertendum ex Hebræo esset, Isaac, & Iacob, nihil ea nomina immutaremus. Itaque sic apud eos legimus. οὗτος ἐστὶν ἀνὰν, ὃς εὗρε τὸν ἰαμεὶμ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅτε ἔνεμε τὰ ὑποζύγια σιβεγὼν τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, id est, Iste inquiunt est Onan, qui inuenit Iamim in deserto, quando pascebat iumenta patris sui. Hoc certe adeo mihi mirum videtur, vt nullam rationem inueniam, qua me explicem. Siquidem apud Hebræos, ne pueri quidem tam fœde laberentur, vt Iemim, putarent eo loco aliquem hominem significare. Cogimúrque vel inuiti, fateri eos linguæ Hebraicæ, non vsquequaque peritos fuisse. Videmusq; vel ex hoc, quàm necessaria esset Hieronymi æditio: qui nisi id beneficiũ nobis præstitisset, adhuc in eisdem versaretur erroribus latina ecclesia, quibus erat antea implicita, dico quantum attinet ad hæc. Sciendum est autem, cum errorem, non latuisse expositores Græcos, attamẽ neque ad id quod verũ esset accesserunt. Itaque Theodoritus super hoc loco hæc scribit ὁ σύρος λέγει αὐτὸν πηγὴν εὑρηκέναι, ἡ γὰρ πηγὴ αἰνὰν καλεῖται τῇ σύρων φωνῇ. πανταχοῦ δὲ τὸ ὕδωρ, ἐμμαὶν λέγεται ἐν τῷ ἑβραϊκῷ. οὐκ οὖν ὅτι ἰαμὶν κατὰ διόδωρον εὗρεν ἀντὶ τοῦ ὕδατος ὅτε ἀντὶ πηγῆς, τὸ αἰνάν, Hoc est, Syra æditio habet, eum hominem, fontem inuenisse. Nam fons, Syrorũ lingua, Euan vocatur. Vbiq; autẽ in Hebraico, inuenies aquam appellari E
Emmaim. Igitur secundũ Diodorũ, non erat dicendum eum inuenisse Emmaim, loco eius quod est aqua, neq; pro eo quod est fons, fuerat vertendũ Euan. Diodorus quoq; quem hic citauit Theodoritus, hæc refert. ὁ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος τὸν ἰαμεὶν, ὕδωρ βούλονται λέγειν, ἀντὶ τοῦ εὗρε πηγὴν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἱ δὲ ἑρμηνεύσαντες αὐτὴν πῶς τὴν λέξιν τὴν ἑβραϊκὴν τεθείκασιν. Syrus inquit & Hebraicus codex, per Neamim significát aquam. Inuenit ergo is fontem in deserto, at interpretes, ipsam Hebraicam vocem hic posuerunt. Ex his ergo videmus, eos opinatos idẽ quod & Hieronymus, eam vocem significare aquas. Patet autem etiam Syram æditionẽ, si tamen hæc est, quæ Targũ appellatur, cum Hebraica veritate sentire: quanquam arbitrer ipse per Syram æditionem, nõ eam illos intelligere, quæ hodie apud Hebræos, sub Ionathæ & Onchelos nomine circũfertur, qua ad intelligẽdas Hebraicas scripturas mirabiliter adiuuamur, quæ si quid obscurum in Hebraicis codicibus inuenitur, luculentissime explicat, vt sæpe nos in hoc opere mõstrabimus, cui nos imponere finem, diuina clementia permittat. Non ignorauit tamen Hieron. id quod de ea re sentiunt Hebræi, significari scilicet ea voce, mulos, recitatq; omnem sententiam Hebræorum in quæstionibus Hebraicis.

Syra æditio Targum.

CAPVT XXXVII.

Accusauit fratres suos crimine pessimo.] ויבא את דבתם רעה אל אביהם id est, Et retulit infamiam eorum malam ad patrem eorũ. Exaggerauit ergo Hieronymus vertendo, quod erat malum, in id quod est pessimum: quanquam & alibi idem F
sæpe faciat, ea vt arbitror opinione inductus, quòd apud Hebræos, non sit nomen pessimi Carent enim vt diximus & cõparatiuis & superlatiuis. Quæ igitur super hoc scelere prodant aut Hebræi, aut nostri tam Græci quàm Latini, intelligo nõ mei instituti esse huc afferre. Præsertim cùm id scelus dubiũ sit, & ad varias sententias possit trahi. Ex quo & Hebræi à Latinis dissentiunt & Græcis, criménque istud leuius faciunt quàm possunt. Arbitror quidem ipse, non de vno scelere hic dici, sed in vniuersum de omnibus, & de tota vita fratrum Ioseph, quippe qui in plerisque, non admodum probi essent. Præsertim cùm id sentiat & Theodoritus, qui super hunc locum ad alia, hæc scribit ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρί, ὡς οὐκ εὐτάκτους ὄντας. Hoc est, Damnabat Ioseph fratres suos apud patrem, eo quòd intemperati essent, & minime modesti. Hæc itaque scrutari altius non meum esse duco. Sed quod ad ipsam interpretationem attinet, cum præsertim hoc loco Septuaginta ab Hebraica veritate, & à nostra æditione dissentiant. Quare non scripserunt Septuaginta, Ioseph fratres suos accusasse, sed contra, eum accusari solitum ab illis in inuidiam atque odium, quo in eum laborabant. Itaque apud eos hoc modo legimus κατήνεγκαν δὲ κατὰ ἰωσὴφ ψόγον πονηρὸν, πρὸς ἰσραὴλ πατέρα αὐτῶν. Hoc est, Detulerunt autem contra Ioseph, vituperationem malam ad Israel patrem suum.

A suum Vt autem intelligas, hanc esse æditionem Septuaginta, & non esse deprauatos codices, producemus ipsorum expositorum sententias. Omnes enim hi vna voce attestantur, accusatum Ioseph à fratribus in inuidiam apud patrem, quòd ab eo vehementer diligeretur. nam Theodorus, in hunc modum eam rem declarat. καὶ πρῶτον μὲν ἐπεχείρησαν, κακῶς παρὰ τῷ πατρὶ διαβάλλειν, πολλαῖς κατ' αὐτοῦ λοιδορίαις χρώμενοι id est, Et primum quidem, conati sunt, male apud patrem eum calumniari, multis in ipsum accusationibus vtentes. Eodem modo & Isidorus, qui de ea accusatione sic inquit, ἐκ τούτου γὰρ καὶ ψόγον πονηρὸν ἔπλασαν κατ' αὐτοῦ. id est, Ex eo factum est, vt pessimam in eum vituperationem commenti sint. At sunt apud Græcos, qui hūc lapsum intellexerint, & detexerint: si quidem Diodorus hæc refert, ἀκύλας καὶ σύμμαχος, ἔτι δὲ καὶ ὁ σύρος, ἀντὶ τοῦ κατήνεγκαν, ἔχει κατήνεγκεν, τουτέστι ὁ ἰωσὴφ διέβαλεν τοὺς ἀδελφοὺς τῷ πατρί, ὡς οὐκ ὄντας εὐτάκτους. Aquilas inquit, & Symmachus insuper & Syra æditio, pro eo quod est detulerunt, habet detulit: innuens ipsum Ioseph accusare solitum fratres suos, quod non se probe gererent quanquam etiam hæc verba, Theodoriti videantur esse, sed hoc nihil refert. Quę cùm ita sint, miror Erasmum, cur multis in locis æditionem Septuaginta, nostræ prætulerit, cùm aperte & Hebraica veritas refragetur, & ipsi Græci interpretes.

Quia in senectute sua genuisset eum.] Non placet, quod annotauit Burgensis vir doctiss. & maxime Christianus, inuito eo, qui ne nominari quidem dignus est, qui conspurcauit vniuersam veteris testamenti scripturam, fœdissima eam barbarie, & barbara fœditate referB ciens. Quod ergo annotat Burgensis, quia in senectute sua genuisset eum, non esse eo modo veritatem Hebraicam intelligendam, sed potius, quòd Ioseph, filius senectutis esset, id est, prudens, modestus, & caniciem præ se ferens. hocq; contendit verum esse, non solum propter veritatem Hebraicam quæ habet, כי בן זקנים הוא לו id est, Quia filius senectutis erat ei. Sed etiam, quia pleriq; alij geniti sunt in senectute à Ioseph, etiam post Ioseph: dico inquā hæc vehementer extorta esse & magis esse arguta quàm vera. Nam ex eo loquendi modo, docemur non esse aliud intelligendum, quàm quod vertit Hieronymus. Nam & alibi filij senectutis esse monstrantur, qui in ipsa senectute nascuntur. Ioseph ergo præter cæteros, erat carus Iacob, quia & senex eum genuisset, & eius incessum & naturam optimam videret quod in cæteris non videbat. *Filius senectutis.*

Vestem polymitam.] Id est multorum filorum, ac variam, sicut & Septuaginta verterunt ποικίλον, Hoc est, variam. Hebraice eodem modo. כתנת פסים Hoc est. Vestem ex multis licijs confectam: quam inferius Hieronymus, magis quid sentiat ipse secutus, quàm quod significet ipsa, vertit talarem. Eam volunt fuisse sericam Hebræi, licet fortasse non vere, vt sæpe de eius vocabuli vi, visuri sumus. *Polymita vestis.*

Vestrósque manipulos circunstantes.] Hebraice non ad statum, sed motum refertur תסבינה אלמתיכם id est, Circumuoluebantur manipuli vestri, & adorationē & venerationem exprimebāt. Eadē ratione & Sept. περιστραφέντα τὰ δράγματα ὑμῶν, conuerti manipulos vestros.

Pater rem tacitus considerabat.] ואביו שמר את הדבר. Et pater eius obseruabat rem: sicut & SeC ptuaginta ὁ δὲ πατὴρ αὐτοῦ διετήρησε τὸ ῥῆμα. At pater eius obseruauit verbum. In eo autem parum luculenta explicatione vsi sunt, quod verterint verbum, quod magis sonabat rem; de qua re, multa nobis dicta alibi sunt.

Nitebatur liberare eum.] At Hebraica aperte fatentur Ruben eripuisse fratrem suum de manibus eorum. sic enim ibi legimus. ויצלהו מידם Et eripuit eum de manibus eorum. quod & apud Septuaginta clarissimum fit. ἐξείλετο αὐτὸν, ἐκ τῶν χειρῶν αὐτῶν, id est, Eripuit eum è manibus eorum. Nam Ruben liberauit Ioseph, ne interficeretur, quanquam inhibere nō potuerit, quin in cisternam deiiceretur.

Et resinam.] Ab Hebraico idiomate sumpta vox est, in quo rezi is liquor appellatur, quod & Græci secuti sunt, qui & ipsi eam ῥητίνην, vocant. Est autem lingua Hebraica, vt cæteris linguis prior ac vetustior, ita omnibus admista, ac quasi interspersa. Ex eius enim vocabulis, in omni lingua reperies. quod & ab Hieronymo sæpius est obseruatum. Nam & linguam Chaldaicam, Arabicam, Syram, Punicam & Æthiopicam sileo, quarum tanta est cū Hebræa similitudo, vt eædem penè esse videantur. *Hebr. lingua cæteris omnibus admixta.*

Viginti argenteis.] Eodem modo & Hebraica, עשרים כסף id est, Viginti argenteis. quod ex errore, à Septuaginta scribitur viginti aureis εἴκοσι χρυσῶν. Si enim Hebraica veritas de auro hoc loco sentire voluisset, non dixisset כסף. sed, זהב sicut & superius fieri vidimus: quē locum bene verterunt Septuaginta δέκα χρυσῶν.

Indutus est cilicio.] Quid refert, quòd Hebraicum dicat, Indutus est שק, sacco: nisi quis D
Cilicium. forte scrupulosius hanc rem velir perpendere, quòd cilicium, ex pilis equinis aut eiusmodi materia consui solear, at saccus ex canabi, & eo quod terra oritur. Nam quod è pilis conficiantur cilicia, testatur & Procopius in historia, hoc modo: Obiecerunt inquit iaculantibus τριχελύματα ἐκ τραγείων τριχῶν, ἃ δὴ καλοῦσι κιλίκια, Hoc est, Tegumenta ex hircinis
Saccus. pilis facta, quæ vocant cilicia. Sed facile hæc confunduntur. Est autem saccus, vox Hebraica, Græca ac Latina: vt enim modo nobis dictum est, permulta vocabula Hebraica in cæteris linguis remanserunt, quod præsertim in lingua Italica nos obseruauimus, nam præter alia quamplurima, quem meschinum appellant, videlicet pauperem ac calamitosum, eodem modo vocatur Hebraice meschim. Alma quoque lingua Africa, virgo vocatur sicut & Hebraice, virgo inquam abscondita.

Lugens in infernum.] שאלה. Ad inferos aut fossam ac sepulchrum: ne quid prauum hoc loco suspicemur, quòd Iacob, vir Deo amicissimus, dicat se descensurum ad inferos, de qua re nos passim in hoc opere loquemur. Hebraice itaque vbicunque Hieronymus ac Septua-
שאל. Infernus pro sepulchro, fossa. Gehenna. ginta infernum interpretati sunt, est sheol, hoc est fossa, siue sepulchrum. Neque enim significat eum locum, vbi sceleratorum animas recipi antiquitas opinata est. Is enim ab Hebræis recentioribus Gehenna vocatur, quod videntur à nobis accepisse, quandoquidem in veteri testamento nusquam inuenimus, Gehenna, locum in sempiternum damnatorum significare. De quo loco Rabbi Mose in lib. de resurrectione sic scribit. העונש נקרא גיהנם והוא מקום בוער באש מלהשישרפו שם הגופים ויענשו [illegible] כמיני הענש אשר יארך שם פרושו. Hoc est, sup- E
plicium vero, quo scelerati cruciabuntur, asserunt esse Gehennam. Quem locum esse dicunt, flammis ardentem, vbi vnà cum corpore sint exurendi impij, non vno suppliciorum ac pœnarum genere, sed adeo variis ac exquisitis, vt longum sit referre. Huc vsque Rabbi Moses Ægyptius. Quare non proprie inferos signat sheol. Obseruandum quoque est, quòd Auen Esra hoc loco reprendit æditionem Chaldaicam, quæ quod erat sheol, vertit גיהנם id est gehennam: operæpretium duxi eius verba in medium proferre, is enim inquit ופה תעה המתרגם לשימו שתרגם שאול גיהנם. Hoc est, Errauit hic æditio Chaldaica, quòd verterit Gehennam, id quod est sheol. Deinde citat varia scripturarum loca, in quibus cognoscitur, sheol, semper sepulchrum significare. Duo vero nobis satis sit proferre. Primus est apud Esaiam. Quia non infernus confitebitur tibi, vbi est sheol: patétque ibi de fossa dici. Alter est Iob cap. xxvj. Nudus est infernus coram illo: videtúrque omnino de sepulchro ibi sentiendum. Sed de hac re sæpe sæpius dicturi sumus. Septuaginta sicut & Hieronymus interpretati sunt εἰς ᾅδου, ad inferos. Hæc diximus nihili facientes, quæ de hac re somniat Nicolaus. Vere enim figmenta sunt, quæ de limbo scribit hoc loco.

Phutiphari.] Quàm corrupte id nomen apud Septuaginta legitur, ideo eum locum annorauit Origenes apud Græcos, hoc modo. πετεφρῆς παρ' ἀκύλᾳ, καὶ συμμάχῳ, φουτιφὰρ εἴρηται ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ. Hoc est, Petephres, apud Aquilam & Symmachum, Phutiphar hoc loco vocatur. Annotat & Hieronymus.

Phutiphar magister coquorũ, aut militum. *Magistro militum.*] שר הטבחים. Principi militum, aut coquorum. Quare ambigua vox F
est, eo quòd טבח significat occido ac macto, & ab eo ducitur tabac, hoc est occisor, ac mactator. Ex eo factum est vt & Hieronymus & Septuaginta, vehementer discordes sint in vertenda hac voce. Septuaginta enim hunc magistrum siue principem militum interpretati sunt ἀρχιμάγειρον, Hoc est, Coquorum principem: siue eum, qui coquis præfectus sit. At alij sicut & Hieronymus, ad carnificinam, vel militiam hoc referunt. Video autem Hebræis vtrunque placere. Nam Auen Esra, hæc de ea re scribit. Eum enim sæpius, quàm reliquos citamus, quòd is peculiariter circa litteram versetur, reliqui magis circa sensa, & ea sæpissime fabulosa. Quare noluimus hæc latinorum auribus prodere: nam & ipse in eis legendis penè iugulor. Is ergo hæc de ea voce scribit, תמצא זאת המלה שהם על הרג ועל בשול. Hoc est, Inuenies hanc vocem, tam ad occisionem referri, quàm ad id, quod ad culinam spectat. Sunt autem rationes in vtranque partem. Inferius enim habetur. Et tradidit eum in custodiam principis hatabachim, id est, militum, seu carnificum: nam coquorum princeps, cur carceris custodiam habeat? Rursum cum is Phutiphar, scribatur Eunuchus fuisse, nimirum è genere hominum vili effœminato, quamobrem is militibus erat præficiendus? At certe videtur de eo intelligendum, qui regis sicarijs, carnificibus, ac mactatoribus erat præfectus, quique damnatorum plectendorum curam haberet. Verum hæc tam leuia, scrupulosius perquirere, vitium fortasse sit.

A

CAPVT XXXVIII.

NON *nasci sibi filios.*] Hoc clarissime expresserunt Septuaginta γνοὺς δὲ ὁ Αὐνὰν, ὅτι οὐκ αὐτῷ ἔσται τὸ σπέρμα. id est, Sciens autem Onam semen non suum futurũ. Idcirco enim semen effundebat in terram, sciens non suos futuros filios qui nascerentur, sed fratris sui. Mos enim erat Hebræis, vt fratres ducerẽt vxores fratrum suorum qui sine filiis defuncti essent, ac qui ex eis procreati fuissent, defunctorum censerentur. Hoc ergo obscurum erat in nostra æditione.

Ipse & Iras opilio gregis.] וחירה רעהו. Et Hira socius aut amicus eius. Dissentit autem ab Hebraica veritate Hieronymus, primum quia sequitur Septuaginta, qui & ipsi hunc locũ interpretati sunt, καὶ κατέβη εἰρὰς ὁ ποιμὴν αὐτοῦ. Et descẽdit Iras pastor eius: deinde quia maxima est earum vocum affinitas, scilicet eius quæ significat pastorem, & quæ socium. Est tamen aliquod discrimen: pastor enim vocatur rohe, estq́ participium à raha: socius autẽ vel amicus rehe: hácque scriptura vtitur hoc loco contextus Hebraicus. [redacted], quod & vocum interpres asserit, qui de eo nomine scribit sic מה שענינו חברות hoc est, Eius significatio est amicitiæ, siue societatis. Deinde profert huius loci testimonium, arbitror vero ipse, ex antiqua æditione Septuaginta, qua Latini vtebantur, relictam esse hanc scripturam, [redacted]

Assumpsit theristrum.] A Septuaginta id nomen accepit, qui & ipsi περιεβάλετο τὸ θέριστρον, id est, Amicta est theristro, velo scilicet æstiuali: ducitur ἀπὸ τοῦ θέρους. Hoc Hebræi vocant צעיף. dicúntque esse peplum, siue sindonem, amictúmque lineum. propterea ab æstate, nomen sortitur apud Græcos: erátque is ornatus fœminæ, quæ nullo in mœrore esset. Ideo positis vidualibus vestibus, assumptus est à Thamar. Nicolaus autem, cum probe se gessisset, in exponendo huius vocis significato, postremo falsam ei etymologiã accommodauit. Dixit enim duci à tero, teris. huicque aliud absurdius annexuit, quod me piget referre. *Theristrũ.*

Sedit in biuio.] בפתח עינים In hostio, aut propatulo Henain, vel in propatulo oculorum. Est autem ambigua sententia, an Henain, quod plurale esse potest ab hana, oculo scilicet, significet hic ipsos oculos, vel loci proprium nomen sit, sicut volunt Septuaginta, & apud Hebræos nonnulli. Septuaginta enim hanc vocem vt nomen loci vertunt καὶ ἐκάθισε πρὸς ταῖς πύλαις αἰνάν. Et sedit ad portas Euam. Auen Esra quoq; inquit ויש אומרים כי שני מעינות שם היו בדרך ויש להם כדמות פתח ומשם יעבור יהודה. Hoc est, Sunt qui dicant, duos ibi fuisse fontes in via, qui & portarum haberent similitudinem, atque inde transiit Iuda. Hæc ideo scribit Auen Esra, quòd Henaim, Hebraice fontes quoque sonet, potéstque numerus dualis esse, qui
C apud Hebræos sæpe reperitur. Quod autem Hieronymus vertit biuium, satis clarum est, vnde sumptum sit, quia scilicet locus patens esset, & omnibus notus vbi illa sederat. Chaldaica vero æditio, quasi & ipsa innuere videtur, Henaim nomen esse loci, eo quòd nomine ipso vsa est. Ipse quoque Hieronymus, in libro de locis Hebraicis testatur Hebręos sentire, Henaim significare biuium, quasi locum, vbi quoquo velis, oculos possis flectere.

Quod & nurus sua esset.] Non dissentit ab Hebraico. כלתו id est, nurus sua. At perperã Septuaginta hanc, sponsam eius faciunt, dicentes, οὐ γὰρ ἔγνω ὅτι ἡ νύμφη αὐτοῦ ἐστί. id est, Neque enim sciebat, quòd sponsa sua esset. Quòd si sponsa Iudæ erat, nullum scelus perpetratum fuisset. Neque ea vtendum fuerat excusatione. Quare locus emendandus omnino est.

Patiar quod vis, si dederis harrabonem.] Additum hoc totum ab Hieronymo explicandæ rei gratia, tantummodo enim in Hebraico legitur אם תתן ערבון עד שלחך, hoc est: Num dabis harrabonem, quousque miseris? Eodémque modo Septuaginta, ἐὰν δῷς ἀῤῥαβῶνα. Si dederis harrabonem. At illud obseruandum, quòd [redacted] vterque accepit coniunctionem Hebraicã אם, id est, si quæ aliquando conditionalis, sæpe negatiua, sæpe interrogatiua est, [redacted] Vt diceret Thamar, an dabis mihi harrabonem? Harrabo autem vox est Hebraica, sicut hinc facile licet cognoscere, qua Latini & Græci vtuntur.

Armilla.] A Græco ducitur, hormos enim humerus, à quo diminutiuum hormiscos,

Armilla. Hermilla. humerorum scilicet ornamentum. Atque ideo fortasse, scribi debet bormilla, non armilla: quanquam solemus in plerisque vocibus Græcis, cùm Latinæ fiunt, aliquas litteras immutare, sunt tamen qui putent duci, ab armis. D

Certe mendacy nos arguere non potest.] At Hebraice non is sensus est, hæc enim aliud sonant תקח לה פן נהיה לבוז, id est, sumat sibi ne forte simus in contemptū. Nolebat enim pignus repetere, accuratiúsque de eo inuestigare, ne in vituperationem sibi verteretur: quod & Septuaginta innuere videntur, ἀλλὰ μήποτε καταγελασθῶμεν. At ne forte irrideamur.

Iustior me est.] Eodem modo Hebraice צדקה ממני, Iustior præ me est. At male hæc locutio exprimitur à Septuaginta, δεδικαίωται Θαμὰρ ἢ ἐγώ, id est, Iustificata est Thamar, quam ego: obscuritásque hæc profecta est, quòd non accommodarunt sermoni Græco modum loquendi Hebraicum. Quod autem hoc loco Hieronymus, in Hebræo ait haberi, Iustificata est ex me, patet non modo resoluendam comparationem Hebraicam, explicat tamē ipse seipsum.

Quare diuisa est super te maceria.] מה פרצת עליך פרץ, est, Quare diuisisti super te diuisionem. Est ergo in multis varietas, Hieronymus secutus est in totum, hoc loco Septuaginta, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμός, id est, Quare disiecta est per te sepes, aut repagulum? Repagulum autem siue maceriam intelligit Hieronymus, secundas, quæ embryonem contegunt, quæ à Phares diruptæ sunt, ex eóque nomen accepit. Phares enim Hebraice diuisio. Nam cùm Zaram debu[illegible]e primogenitus, eo quòd prius protulit manus, attamen rupta membranula ex [illegible] annotatur & à Diodoro sic, δεῖ δὲ ἐπισημαίνεσθαι, ὅτι ἡ μὲν φύσις τὸν Ζαρὰ πρωτότοκον ἐποίει, προεξενεγκόντα τὴν χεῖρα, ὁ δὲ θεὸς, τῷ Φαρὲς παρέσχε τὸ [illegible] ἐκ τοῦ βασιλικὸν γένος, καὶ ὁ Δαβὶδ, καὶ ὁ κύριος, id est, Animaduer[illegible] dem, primogenitus erat Zaram, qui prior manū protulerat: at vero De[illegible] ipsi Phares [illegible]buit principatum: ex quo genus regium profectū est, & Dauid. & ad postremum, etiam dominus. Symmachus autem & Aquila, etiam ipsi verterunt diuisionem, id quod interpretatur Hieronymus maceriam. Quod & ab aliquibus Græcis magis approbatur, propter nomen ipsius Phares. Diodorus enim inquit, ὁ δὲ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος φασίν, τί διεκόπη ἐπὶ σὲ διακοπή. Syra inquit, & Hebraica æditio habent: cur diuisa est super te diuisio? E

Repagulū. Maceria. Phares.

CAPVT XXXIX.

NEC quicquam aliud nouerat.] Ipse videlicet dominus, quia omnia in manu Ioseph tradiderat: quod clarius his verbis Hebraice exprimitur, ולא ידע אתו מאומה, id est, Et non recognoscebat quicquam cum eo. Nullam scilicet rationem reddebat Ioseph rerum abs se gestarum, hero suo. Septuaginta quoque apertius quàm nostra æditio, hoc quòd de hero Ioseph dicitur, explicant, καὶ οὐκ ᾔδει τῶν καθ' αὐτὸν, οὐδέν. hoc est. Neque norat quicquam eorum, quæ ad se pertinerent, herus scilicet.

Operi nefario.] Additum exprimendæ rei gratia, ab Hieronymo, non Hebraice tantummodo est, וימאן, id est, Et recusabat. Atque eodem modo apud Septuaginta inuenies, ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν. At is nolebat. F

Nec quicquam est, quod in mea non sit potestate.] Hebraice ad personas refertur איננו גדול בבית הזה ממני, id est, Et non est me maior in hac domo. Quæ sententia male à Septuaginta versa est, καὶ οὐχ ὑπάρχει ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ, οὐδὲν ἐκτὸς ἐμοῦ, id est, Et non est in hac domo quicquam præter me, nisi forte à librariis locus corruptus sit, vt desit μέγα, vel μείζων.

Domina sua.] אשת אדניו id est, Vxor heri sui, quemadmodum & Septuaginta, ἡ γυνὴ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Vxor domini sui. Quod certe mirum videtur: cùm is sit Phutiphar Eunuchus, de quo superius habita mentio est. Quamobrē, si Eunuchus erat, quomodo habebat vxorem? frigidáque admodum est expositio Nicolai, quòd is non fuerit vere Eunuchus, sed quòd mos esset, omnes regios ministros qui fideles essent, Eunuchos vocare. Neque enim eum diuinæ litteræ Eunuchum vocassent, si non fuisset, cùm non soleant alibi eo modo loqui: quanquam hoc quod attulit Nicolaus, etiam quidam Græci expositores adduxerint, quòd ministri regibus fideles, Eunuchi vocentur. Quod an verum sit, non ausim asserere. Iuuantur tamen hi & ab æditione Chaldaica, quæ innuit, hunc vocatum Eunuchum, non quod re vera esset, sed de more, quia omnes regij ministri, quibus pellicum asseruandarum cura traderetur, Eunuchi efficerentur. Appellat enim hunc, quem Hebraica veritas vocauit Eunuchum, Onchelos rabtabam, hoc est præfectum ac satrapam. Eunuchi vero,

Phutiphar.

A *Absq; me Deus &c.*] Eodem modo habent & Hebraica בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה id est, Absque me Deus respondebit pacem Pharaoni. At Septuaginta aliquanto secus ἄνευ θεοῦ, οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον Φαραώ. Absque Deo, non respondebitur salutare quicquam Pharaoni. Eadem tamen est sententia, aliterq; Græco sermoni accōmodata à septuaginta.

Quintam partem fructuum.] וחמש את ארץ מצרים Et quintam colligat partem ex terra Ægypti. Is locus videtur esse mendosus apud Septuaginta in codicibus impressis. nam cùm vellent verbi Hebraici proprietatem exprimere, finxerunt & ipsi nomen ab eo quod est πέντε, sicut Hebraice à chamas, hoc est quinque, factū est chimes, perinde si diceres quinquauit, sicut à decem decimauit: ergo & Septuaginta à πέντε, fecerunt πεντοῦ, inde ἀποπεντοῦ Ita hoc loco est ἀποπεμπέτωσαν. hoc est mittant: pro eo, quod erat dicendum ἀποπεντωσάτωσαν. id est, quintam partem capiant: consultis quoque vetustioribus codicibus eos sic habere inuenimus ἀποπεντωσάτωσαν.

Saluatorem mundi.] Voces quæ hoc loco ponūtur, quas Septuaginta non interpretatas omiserunt, quasi earum significata ignorarent, aut Ægyptiacæ aut Chaldaicæ sunt: fatetúrque se ignorare Auen Esra, Hebræorum interpres, quid proprie significent, itaque super hunc locum ait, אם צפנת המלה מצרית לא ידענו ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף hoc est, Si ea vox Aegyptia est, interpretari eam non possumus, at si Chaldaica, ignoramus nomen Ioseph. Hieronymus tamen interpretatus & Saluatorem mundi, dicítque eas Hebraice significare absconditorum repertorem. sed non esse eas Hebraice interpretandas, sed Aegyptiace.
B Nam ipsarum litterarum forma videtur externa esse, non Hebraica. Itaque verisimile est, eum diligenter super ea re requisisse, atque eo modo reddidisse. Cui etiam gratiæ plurimę sunt habendæ, quòd rem obscuram, & ab ipsis Septuaginta ignoratam & ab Hebræis, nobis aperuerit. Sunt autem hæ voces corruptæ apud Septuaginta. Cùm enim Hebraice hoc modo scribantur צפנת פענח zaphanat phanac, apud illos legimus ψὸμ θομφανήχ. Nisi forte studiose eas immutarint, quòd ab Aegyptiis intellexissent, apud Hebræos potius esse corruptas. Quod mihi non fit verisimile. Theodoritus earum vocum, eandem attulit significationem quam & Hieronymus. Siquidem hæc scribit, τίνα ἑρμηνείαν ἔχει, τὸ ψὸμ θομφανὲχ, τῶν ἀπορρήτων ἑρμηνευτὴν αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τοὺς ὀνείρους διασαφήσαντα. Hoc est, Quam interpretationem Habet pson thomphanec respondet. Pharao appellauit Ioseph arcanorum interpretem, eo quòd somnia interpretari potuerit.

CAPVT XLII.

NE forte in itinere quicquam patiatur mali.*] פן יקראנו אסון id est, Ne forte occurrat ei mors: at Septuaginta, Nescio quid aliud μήποτε συμβῇ αὐτῷ, μαλακία ἐν ὁδῷ, id est, Ne forte lassitudo accidat ei in itinere.

Quasi ad alienos durius loquebatur.] Hoc obscurius vertitur à Septuaginta, Hebraico idiomati nimium adhærentibus, ויתנכר אליהם Et alienum se reddebat
C eis, alienabatur eis: at illi ἠλλοτριοῦτο ἀπ' αὐτῶν. Alienatus est ab eis, nam ad locum potius id apud Græcos pertineret.

Infirmiora terræ.] ערות הארץ Deformitatem aut nuditatem terræ: cur vero, tam varij sunt Septuaginta vertentes ἴχνη τῆς χώρας, vestigia regionis: patet enim, id multo diuersius esse, quàm Hebraica veritas habeat.

Pacifici venimus.] כנים אנחנו id est, Recti, synceri sumus. Hieronymus septuaginta sequitur, qui eodem modo reddiderunt εἰρηνικοί ἐσμεν. id est, pacifici sumus.

Per salutem Pharaonis.] חי פרעה id est, Viuat Pharao. Secutus est ipse noster interpres Septuaginta, qui & ipsi νὴ τὴν ὑγίειαν Φαραώ. Per salutem, vel incolumitatem Pharaonis.

Et non moriamini.] Hebraica quoque similiter. ולא תמותו Et non moriamini. Septuaginta quanquam parum referat, multo diuersius. εἰ δὲ μὴ ἀποθανεῖσθαι. Quod si non moriemini. Patétque non fuisse eo modo sententiam peruertendam.

Merito patimur.] אבל אשמים אנחנו id est, Profecto scelerati sumus nos: sic & Septuaginta, ναὶ ἐν ἁμαρτίᾳ γάρ ἐσμεν, id est, Vtique in peccato enim sumus. Est autem mendosus is locus in codicibus impressis, in quibus pro ναὶ, scriptum est νεὸν, quod nihil omnino significat.

videbis quantum interſit, tum in ſententiis exprimendis, tum tota orationis proprietate. D

Dormi mecum.] שכבה עמי id eſt, Iace, concumbe mecum: eodémque modo aliis in locis exponendum. Eſt autem idioma Hebraicum. Septuaginta tamen etiam ipſi vertunt, Dormi mecum κοιμήθητι μετ' ἐμοῦ. Clarius autem hæc proprietas cognoſcitur Exodi cap. 22. vbi præcipitur כל שכב עם בהמה מות יומת quæ ſententia ſi Latina reddenda eſſet, eſſet dicendũ, Omnis qui dormierit cum iumento, morte moriatur. Quod patet eſſe abſurdũ: nam id non præcipitur, quod poteſt ſine crimine fieri, cum tamen locum præſtiterunt Septuaginta interpretantes πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. vbi dupliciter erratur vt ibi notatum eſt.

CAPVT XL.

DVO eunuchi.] Hoc in contextu Hebraico non habetur: ſed tantum חטאו משקה מלך והאופה id eſt, Et peccauerunt, pincerna regis & piſtor. Etiam apud Septuaginta tacentur eunuchi hoc loco, ἀρχιοινοχόος καὶ ἀρχισιτοποιός. id eſt, Pincernarum princeps, aut princeps vinariorum, vt habebat antiqua æditio Latinorũ, ac piſtoribus præfectus. Poſitum tamen eſt hoc loco, quod paulo poſt declaratur, ſequitur enim ויקצף פרעה על שני סריסיו id eſt, Et iratus eſt Pharao, contra duos eunuchos. Quod autem dicit Hieronymus eodem nomine appellari hic pincernam, quo ſuperius, ſeruus Abraham, miror, cum hoc minime verũ ſit. Ille enim vocatus eſt משק Meſech, at is, משקה maſche. Et alterum quidem, nomen proprium eſt, alterum, participium à E שקה hoc eſt, bibit: credo ex codicibus varietatem hanc accidiſſe, vt alia eiuſmodi deprendimus.

Tria caniſtra farinæ.] Pro eo, quod farinam vertit Hieronymus, Hebraice eſt חרי id eſt, candida: per candorem itaque putauit intelligendam eſſe farinam: quod tamen quidam Hebræorum, ad caniſtra referũt, quæ viminea ſint ac propterea alba, ac candida: vt textus Hebraicus, ita ſit intelligendus, Tria caniſtra candidiſſima, quæ eorum eſt natura. Quoniam vero vox Hebraica חרי, etiam foramen ſignificat, ſunt qui interpretentur tria caniſtra foraminata. Quæ vtraque expoſitio, propter verborum πολύσημα non videtur improbanda, Septuaginta ſunt cum Hieronymo τρία κανᾶ χονδριτῶν, id eſt, Tria caniſtra farinarum. Quod annotauit etiam diuus Auguſtinus, qui teſtatur eo modo, vt nos protulimus haberi Græce, ſed χονδριτὰ hoc loco panes cibarios ſignificare, propterea vertit in dubium, an in eis caniſtris, panis eius generis eſſe potuerit. Tollitur autem ambiguitas, ſi ad Hebraica animaduertamus, quæ alio modo habent, quàm verterint Septuaginta.

Vt coniectatoris veritas probaretur.] Eadem Hebraice, ſed alio modo כאשר פתר להם יוסף id eſt, Quemadmodũ interpretatus fuerat eis Ioſeph. Quod etiam Septuaginta καθὼς συνέκρινεν αὐτοῖς ἰωσήφ, Quemadmodum coniectarat eis Ioſeph. Neque id refert magnopere, cùm is ſit interpretum mos, vt mutent verba ac ſeriem orationis, non immutatis ſententiis. quòd ſi quis Iudæus id damnet, ſciat ſe per inſcitiam labi ac prauitatem: aut, quod illi genti peculiare eſt, ex maledicendi libidine, quòd in noſtram æditionem ſolent ſæpe facere, calum- F niari. Sed facile ab eruditis, & qui eorum animos propius olfecerunt contemnuntur.

CAPVT XLI.

POST duos annos.] Is locus in codicibus impreſſis corruptus eſt, habent enim ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἡμέρας. Dicendumq; ἐγένετο δὲ μετὰ δύο ἔτη ἡμερῶν. Hoc eſt, factum eſt poſt duos annos dierum, ſicut habebant vetuſtiores, & emendatiores codices. Quod autem addiderunt Septuaginta interpretes, dierum, ex Hebraico idiomate eſt profectum, quod hoc loco, eo modo loquitur, מקץ שנתים ימים id eſt, Poſt duos annos dierum. Eleganter autem & venuſte omiſſum eſt ab Hieronymo, dierum. Aduerte quoque quòd hoc loco, eſt dualis numerus, frequens in ſacris litteris, cùm ſcilicet pluralis ponitur, nullo addito numero, qui crebro nobis occurret.

Deuorarúntque eas, quarum mira, &c.] Poſt hæc verba redundat in codicibus impreſſis aliquid, quod inepte pariter & ſuperuacaneo eſt additum. καὶ ἰδοὺ ἄδηλοι ἐγένοντο, ὅτι εἰσῆλθον, εἰς τὰς κοιλίας αὐτῶν, id eſt, Et ecce, euanuerunt, qui in ventrem earum fuerant ingreſſæ, eſt autem ea ſententia paulo inferius.

Percuſſæ vredine.] Eleganter, hoc & accõmode à Septuaginta, ἀνεμόφθοροι vento corruptæ

Abſque.

A *Absq; me Deus &c.*] Eodem modo habent & Hebraica בלעדי אלהים יענה את שלום פרעה id est, Absque me Deus respondebit pacem Pharaoni. At Septuaginta aliquanto secus ἄνευ θεοῦ, οὐκ ἀποκριθήσεται τὸ σωτήριον φαραώ. Absque Deo, non respondebitur salutare quicquam Pharaoni. Eadem tamen est sententia, aliterq; Græco sermoni accõmodata à septuaginta.

Quintam partem fructuum.] וחמש את ארץ מצרים Et quintam colligat partem ex terra Ægypti. Is locus videtur esse mendosus apud Septuaginta in codicibus impressis. nam cùm vellent verbi Hebraici proprietatem exprimere, finxerunt & ipsi nomen ab eo quod est πέντε, sicut Hebraice à chamas, hoc est quinque, factũ est chimes, perinde si diceres quinquauit, sicut à decem decimauit: ergo & Septuaginta à πέντε, fecerunt πεντοῦ, inde ἀποπεντοῦ Ita hoc loco est ἀποπεμπέτωσαν. hoc est mittant: pro eo, quod erat dicendum ἀποπεντώσωσαν. id est, quintam partem capiant: consultis quoque vetustioribus codicibus eos sic habere inuenimus ἀποπεντωσάτωσαν.

Saluatorem mundi.] Voces quæ hoc loco ponũtur, quas Septuaginta non interpretatas omiserunt, quasi earum significata ignorarent, aut Ægyptiacæ aut Chaldaicæ sunt: fatetúrque se ignorare Auen Esra, Hebræorum interpres, quid proprie significent, itaque super hunc locum ait, אם צאת המלה מצרית לא ידענו ואם מתורגמת לא ידענו שם יוסף hoc est, Si ea vox Aegyptia est, interpretari eam non possumus, at si Chaldaica, ignoramus nomen Ioseph. Hieronymus tamen interpretatus & Saluatorem mundi, dicítque eas Hebraice significare absconditorum repertorem. sed non esse eas Hebraice interpretandas, sed Aegyptiace.
B Nam ipsarum litterarum forma videtur externa esse, non Hebraica. Itaque verisimile est, eum diligenter super ea re requisisse, atque eo modo reddidisse. Cui etiam gratiæ plurimę sunt habendæ, quòd rem obscuram, & ab ipsis Septuaginta ignoratam & ab Hebræis, nobis aperuerit. Sunt autem hæ voces corruptæ apud Septuaginta. Cùm enim Hebraice hoc modo scribantur צפנת פענח zaphanat phanac, apud illos legimus ψὸμ θομφανήχ. Nisi forte studiose eas immutarint, quòd ab Aegyptiis intellexissent, apud Hebræos potius esse corruptas. Quod mihi non fit verisimile. Theodoritus earum vocum, eandem attulit significationem quam & Hieronymus. Siquidem hæc scribit, τίνα ἑρμηνείαν ἔχει, τὸ ψὸμ θομφανὲχ, τὸν ἀπορρήτων ἑρμηνευτὴν αὐτὸν κέκληκεν, ὡς τοὺς ὀνείρους διασαφήσαντα. Hoc est, Quam interpretationem Habet pson thomphanec respondet. Pharao appellauit Ioseph arcanorum interpretem, eo quòd somnia interpretari potuerit.

CAPVT XLII.

NE forte in itinere quicquam patiatur mali.] פן יקראנו אסון id est, Ne forte occurrat ei mors: at Septuaginta, Nescio quid aliud μήποτε συμβῇ αὐτῷ, μαλακία ἐν ὁδῷ, id est, Ne forte lassitudo accidat ei in itinere.

Quasi ad alienos durius loquebatur.] Hoc obscurius vertitur à Septuaginta, Hebraico idiomati nimium adhærentibus, ויתנכר אליהם Et alienum se reddebat
C eis, alienabatur eis: at illi ἠλλοτριοῦτο ἀπ' αὐτῶν. Alienatus est ab eis, nam ad locum potius id apud Græcos pertineret.

Infirmiora terræ.] ערות הארץ Deformitatem aut nuditatem terræ: cur vero, tam varij sunt Septuaginta vertentes ἴχνη τῆς χώρας, vestigia regionis: patet enim, id multo diuersius esse, quàm Hebraica veritas habeat.

Pacifici venimus.] כנים אנחנו id est, Recti, synceri sumus. Hieronymus septuaginta sequitur, qui eodem modo reddiderunt εἰρηνικοί ἐσμέν. id est, pacifici sumus.

Per salutem Pharaonis.] חי פרעה id est, Viuat Pharao. Secutus est ipse noster interpres Septuaginta, qui & ipsi νὴ τὴν ὑγίειαν φαραώ. Per salutem, vel incolumitatem Pharaonis.

Et non moriamini.] Hebraica quoque similiter. ולא תמותו Et non moriamini. Septuaginta quanquam parum referat, multo diuersius. εἰ δὲ μὴ ἀποθανεῖσθε. Quod si non moriemini. Patétque non fuisse eo modo sententiam peruertendam.

Merito patimur.] אבל אשמים אנחנו id est, Profecto scelerati sumus nos: sic & Septuaginta, καὶ ἐν ἁμαρτίᾳ γάρ ἐσμεν, id est, Vtique in peccato enim sumus. Est autem mendosus is locus in codicibus impressis, in quibus pro ναὶ, scriptum est ναὸν, quod nihil omnino significat.

D

CAPVT XLIII.

NOS & paruuli nostri.] טפנו id est, Paruuli nostri: quod male Septuaginta, ad vniuersam supellectilem retulerunt. καὶ ἡ ἀποσκευὴ ἡμῶν. hoc est, Et supellex nostra: quod videmus longe aliud esse, nulláque coniectura assequi possumus, ex qua causa id profectum sit. Ascribere autem eorum inscitiæ, videtur penè nefas, inexpiabiléque facinus: sed vtcunque, non possumus non vera loqui, in sequentibus quoque inuenies eos semper reddidisse supellectilem, quod erat infans.

Et storacis.] נכאת Necoth, quod superius verterat aromata, ideoq; & Septuaginta, hoc interpretantur thymiama. Dicunt autem Hebræi, eo nomine, omnia aromatum genera significari. Atq; ideo Chaldaica æditio, id nomē vertit gazā, omnia scilicet cara ac preciosa.

Et terebinthi.] ובטנים hoc est, Pineæ, sicut asserunt Hebræi. Aquila & Symmachus vertunt amigdala. At Hieronymus non dissentit à Septuaginta, καὶ στακτὴν, καὶ τερέβινθον. Et stactem & terebinthū. Quæ autē scribat Dioscorides, Plinius, atque alij de terebintho, longe abest à nostro instituto huc proferre, cū nec res adeo obscura sit. Est autē terebinthus quæ τέρμινθος vocatur, vtilis in foliis, fructu, & cortice, vt testatur Dioscorides, de qua non est prolixius loquendum, cùm in Hebraicis codicibus nulla sit de terebintho mentio.

Terebinthus.

Adhuc viuit. Post hæc verba, redundat aliquid in codicibus Græcis impressis, scilicet εὐλογητὸς ἄνθρωπος ἐκεῖνος κυρίῳ. Benedictus vir ille à domino: quod Hebraice non babetur, interiectúmque est ex alio quodam loco. E

Illicitum est Aegyptus comedere cum Hebræis.] Hic quoque aliquid redundat in Græcorum codicibus, additáque est periodus, ex alio loco, quæ nequaquam huc quadrat, additur scilicet βδέλυγμα ἐστὶ γὰρ αἰγυπτίοις, πᾶς ποιμὴν προβάτων. id est, Abhominatio enim est Aegyptus, omnis pastor ouiū. Nihil enim de pastoribus hic narratur, sed multo inferius, in alio capite.

CAPVT XLIIII.

AN ignoratis, quòd non sit similis mei, in augurandi scientia.] Paulò diuersius ab Hebraico הלא ידעתם כי נחש ינחש איש אשר כמוני id est, An nescitis quia augurando auguratur vir, sicut ego. Hieronymus videtur legisse cum negatione: attamen etiam Septuaginta non dissentiunt ab Hebraico, οὐκ οἴδατε ὅτι οἰωνισμῷ οἰωνίσεται ὁ ἄνθρωπος, οἷος ἐγώ. Num scitis quòd augurio auguratur vir qualis ego. Quamobrem, non eo modo sese iactat Ioseph, sed iem omnibus principibus solitam, de se refert. De quo augurio scribit Theodotus, ταῦτα δὲ ἔλεγεν, οὐ μαντείᾳ καὶ οἰωνοῖς κεχρημένος, ἀλλὰ πρὸς τὴν προκειμένην ὑπόθεσιν σχηματίζων τοὺς λόγους Hæc, inquit, dicebat, non quòd vaticinio, atque auguriis vteretur, sed quæ ad propositam fabulam facerent, loquebatur.

Tu es post Pharaonem.] Sequitur Septuaginta, ὅτι σὺ μετὰ φαραώ, quia tu es post Pharaonem. At Hebraicum aliquid maius כי כמוך כפרעה quia ita tu, sicut & Pharao. F

CAPVT XLV.

Terra Gesea.

Isai pater Dauid non Iesse.

HAbitabis in terram Iessen.] Ne quam falsam expositionem ex hoc loco, vt fit, eliceremus: aduertendum, id nomē esse corruptum. Nam pro eo quod est גשן ghosen, factum est Iesen. Iesse quoque vt suo loco dicetur, corruptum est. Et vbicunque Iesse apud nos reperitur, Hebraice est Isai, pater scilicet Dauid. Eo quoque loco, exiet virga de radice Iesse, dicendum est, radice Isai: falluntur itaque qui putant, patrem Dauid fuisse binominem, vocarúmque Isai & Iesse, sed corrupte eo modo à Græcis Latinísque nuncupatur. Addiderūt etiam hic aliquid Septuaginta κατοικήσεις ἐν γῇ γεσὲμ ἀραβίας. Habitabis in terra Gesem Arabiæ. Nam is locus, in Arabia esse non poterat, cùm ea posita sit trans mare rubrum, intérque Aegyptum & Arabiam, interiaceat sinus Arabicus: quare amouenda est ἀραβία, quod etiam annotatur ab Hieronymo.

Gauisus est Pharao. וייטב בעיני פרעה Et placuit in oculis Pharaonis, Hieronymus à Septuaginta non dissentit ἐχάρη δὲ φαραώ. gauisus est autem Pharao.

Medullam terræ.] חלב הארץ Pinguedinem terræ, adipem terræ. Septuaginta quoque sicut Hieronymus μυελὸν τῆς γῆς medullam terræ: idem certe sentiunt.

Quasi

A *Quasi de graui somno euigilans.*] Hæc omnia addita sunt ab Hieronymo explicādæ rei gratia, cùm Hebraice tantummodo habeatur ויפג לבו כי לא האמין להם id est, Et vacillauit cor eius, quia non credebat eis. Septuaginta tamen etiam ipsi ad stuporē referunt καὶ ἐξέστη τῇ διανοίᾳ ἰακώβ. Et extasi correptus est Iacob. Patet autem, non ad stuporem, sed incredulitatem referendum. Additur enim quia non credebat eis. Quod si obstupuisset, vtique etiam credidisset. Siquidem stupor, est rerum vehementissime impressarum, & quatum est maxima repræsentatio, quæ autem non creduntur, nullum efficiunt in animo vestigium. Stupor.

CAPVT XLVI.



Omnes animæ quatuordecim.] Sicut habent Hebraica. ארבעה עשר id est, Quatuordecim: at Septuaginta, qui maxime in his numeris recensendis mendosissimi inueniuntur, habent πᾶσαι ψυχαὶ δέκα ὀκτώ. Omnes animæ decem & octo. Atque eodem modo etiam habebant vetustiores codices: quod certe maxime mirum: atque ex hac causa, natus est & is qui sequitur error.

Fuere septuaginta.] Non dissentit ab Hebraico. שבעים id est, Septuaginta. At interpretes Septuaginta, addunt huic numero quinque. Hæc corruptela siue à librariis profecta sit, siue ab ipsis interpretibus, fecit vt etiam Actuum apostolotum cap. 7. is locus male legatur. Neque opinandum est, diuum Lucam, Hebraica quomodo se haberent ignorasse, sed
B vel hunc locum, vt se haberet ea tempestate, citasse, vel eandem ibi corruptelam, à librariis accidisse, quæ & hic. Hæc ergo est eius nodi solutio, quem dicunt Hieronymum ligasse, ac non soluisse: quòd ille locus dissentiat ab isto in nostra æditione: vt ibi habeatur cum septuagintaquinque animabus descendisse Iacob in Aegyptum, hic cùm septuaginta tantum. Facilis autē erat solutio, si Septuaginta in omnibus locis, æditio animaduersa fuisset, cùm ea in numeris sit mendosissima. Quod autem non sit profectus à Septuaginta is error, indicio est, quia in Deuteronomio, apud eos is locus recte legitur, & secundum Hebraicā veritatem. Neque etiam illud est verum quòd per anticipationem locuti sint. Alioqui, & alia errata, essent eadem ratione defendenda: sed quod est & pium & verum, non Septuaginta, sed librariis eũ errorē adscribamus. Lucas autem, siue q̃ Hebraice nesciret, siue quia ad docendos homines nihil referre putaret ab Hebraica veritate alicubi dissentire, sed potius approbare æditionē Septuaginta, quæ vbiq; erat receptissima, & maximæ venerationi habita, testimoniũ, vt erat iam vulgatum citauit: quod & reliqui Apostoli fecerunt, qui magis ad æditionem Septuaginta, testimonia citabant, quàm ex Hebraicis codicibus. Sæpe enim solet esse magis arguta quàm pia eiusmodi sollicitudo, vsque ad vnguē resecare, quid quæque dictio significet, quod grauissimi, sanctissimíque viri libenter vitabant.

Et ille occurrit in Iessem.] Ex hoc loco etiam cognoscitur, quod modo dicebamus, non omnia errata, quæ in æditione Septuaginta reperiuntur, illis esse attribuenda. Quis enim adduci posset, vt crederet, tam paruo spacio, esse eos homines sui oblitos, vt locum, quem
C superius verterant Gesem, hic eundem in Racessam commutarint, transferentes εἰς γῆν ῥαμεσσῆ. cùm Hebraice sit idem nomen hic atque ibi: quare aliis causis tantam deprauationem ascribamus. Ex eadem etiam re prouenit, vt additum sit, occurrit eis, καθ' ἡρώων πόλιν. Ad vrbem heroum: cuius vrbis, quia neque facet contextus meminit, neque interpretes alij quicquam super ea re tradiderunt, fateamur necesse est, additum id esse ab aliis, siue peritis siue imperitis, quod etiam annotauit Hieronymus.

Superstitem te relinquo.] כי עודך חי, Quia adhuc viuis: sic & Septuaginta ἔτι γὰρ ζῇς. Adhuc enim viuis, nec ad mortem ipsius Iacob id referamus.

CAPVT XLVII.



NON cælamus domino.] לא נכחד Non cælabimus. Duplicis autem significationis est verbum cachad, nam & cælare, & exirpare denotat, atque hinc factum est, vt in alium sensum verterint Septuaginta μή ποτε ἐκτριβῶμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Nunquid abscindemur à domino nostro: vel, ne forte excindamur à domino nostro. Sed clarum est, hunc locum intelligendum esse, vt vertit Hieronymus. כחד

Salus nostra in manu tua.] Hebraice expressius. החיתנו Viuificasti nos. Atque inde est, quòd etiam Septuaginta ad Hebraicam scripturā loquũtur. σέσωκας ἡμᾶς. Seruasti nos, beasti nos.

B

A *Quasi de graui somno euigilans.*] Hæc omnia addita sunt ab Hieronymo explicãdæ rei gratia, cùm Hebraice tantummodo habeatur ויפג לבו כי לא האמין להם id est, Et vacillauit cor eius, quia non credebat eis. Septuaginta tamen etiam ipsi ad stuporẽ referunt καὶ ἐξέστη τῇ διανοίᾳ Ἰακώβ. Et extasi correptus est Iacob. Patet autem, non ad stuporem, sed incredulitatem referendum. Additur enim quia non credebat eis. Quod si obstupuisset, vtique etiam credidisset. Siquidem stupor, est rerum vehementissime impressarum, & quarum est maxima repræsentatio, quæ autem non creduntur, nullum efficiunt in animo vestigium. *stupor.*

CAPVT XLVI.



Mnes animæ quatuordecim.] Sicut habent Hebraica. ארבעה עשר id est, Quatuordecim. at Septuaginta, qui maxime in his numeris recensendis mendosissimi inueniuntur, habent πᾶσαι ψυχαὶ δέκα ὀκτώ. Omnes animæ decem & octo. Atque eodem modo etiam habebant vetustiores codices: quod certe maxime mirum: atque ex hac causa, natus est & is qui sequitur error.

Fuere septuaginta.] Non dissentit ab Hebraico. שבעים id est, Septuaginta. At interpretes Septuaginta, addunt huic numero quinque. Hæc corruptela siue à librariis profecta sit, siue ab ipsis interpretibus, fecit vt etiam Actuum apostolorum cap. 7. is locus male legatur. Neque opinandum est, diuum Lucam, Hebraica quomodo se haberent ignorasse, sed B vel hunc locum, vt se haberet ea tempestate, citasse, vel eandem ibi corruptelam, à librariis accidisse, quæ & hic. Hæc ergo est eius nodi solutio, quem dicunt Hieronymum ligasse, ac non soluisse: quòd ille locus dissentiat ab isto in nostra æditione: vt ibi habeatur cum septuagintaquinque animabus descendisse Iacob in Aegyptum, hic cùm septuaginta tantum. Facilis autẽ erat solutio, si Septuaginta in omnibus locis, æditio animaduersa fuisset, cùm ea in numeris sit mendosissima. Quod autem non sit profectus à Septuaginta is error, indicio est, quia in Deuteronomio, apud eos is locus recte legitur, & secundum Hebraicã veritatem. Neque etiam illud est verum quòd per anticipationem locuti sint. Alioqui, & alia errata, essent eadem ratione defendenda: sed quod est & pium & verum, non Septuaginta, sed librariis eũ errorẽ adscribamus. Lucas autem, siue q Hebraice nesciret, siue quia ad docendos homines nihil referre putaret ab Hebraica veritate alicubi dissentire, sed potius approbare æditionẽ Septuaginta, quæ vbiq; erat receptissima, & maximæ venerationi habita, testimoniũ, vt erat iam vulgatum citauit: quod & reliqui Apostoli fecerunt, qui magis ad æditionem Septuaginta, testimonia citabant, quàm ex Hebraicis codicibus. Sæpe enim solet esse magis arguta quàm pia eiusmodi sollicitudo, vsque ad vnguẽ resecare, quid quæque dictio significet, quod grauissimi, sanctissimique viri libenter vitabant.

Et ille occurrit in Iessem.] Ex hoc loco etiam cognoscitur, quod modo dicebamus, non omnia errata, quæ in æditione Septuaginta reperiuntur, illis esse attribuenda. Quis enim adduci posset, vt crederet, tam paruo spacio, esse eos homines sui oblitos, vt locum, quem C superius verterant Gesem, hic eundem in Racessam commutarint, transferentes εἰς γῆν ῥαμεσσῆ. cùm Hebraice sit idem nomen hic atque ibi: quare aliis causis tantam deprauationem ascribamus. Ex eadem etiam re prouenit, vt additum sit, occurrit eis, καθ' ἡρώων πόλιν. Ad vrbem heroum: cuius vrbis, quia neque sacer contextus meminit, neque interpretes alii quicquam super ea re tradiderunt, fateamur necesse est, additum id esse ab aliis, siue peritis siue imperitis, quod etiam annotauit Hieronymus.

Superstitem te relinquo.] כי עודך חי, Quia adhuc viuis: sic & Septuaginta ἔτι γὰρ ζῇς. Adhuc enim viuis, nec ad mortem ipsius Iacob id referamus.

CAPVT XLVII.

N*ON celamus domino.*] לא נכחד Non cælabimus. Duplicis autem significationis est verbum cachad, nam & cælare, & extirpare denotat, atque hinc factum est, vt in alium sensum verterint Septuaginta μή ποτε ἐκτριβώμεθα ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Nunquid abscindemur à domino nostro: vel, ne forte excindamur à domino nostro. Sed clarum est, hunc locum intelligendum esse, vt vertit Hieronymus. כחד

Salus nostra in manu tua.] Hebraice expressius. החיתנו Viuificasti nos. Atque inde est, quòd etiam Septuaginta ad Hebraicam scripturã loquũtur. σέσωκας ἡμᾶς. Seruasti nos, beasti nos.

Conuersus ad lecti caput.] על ראש המטה Super caput lecti. At Septuaginta, æquiuocatione decepti sunt. Nam eadem dictio, sine punctorum distinctione, & lectum & baculum significat: at si punctis distinguatur, mox nihil remanet ambiguum. Hoc autem modo scribuntur. prima מִטָּה id est, lectus, secunda מַטֶּה baculus. Igitur pro eo quod erat vertendum ad caput lecti, ipsi ad caput virgæ interpretati sunt: quod quàm absurdum sit & non intelligibile, satis est clarum. Esset que id nobis mirum, nisi infinita alia eiusmodi occurrerent. Sic ergo apud eos legimus. καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου. id est, & adorauit Israël ad summum virgæ. Atque hoc est, quod & Græci intetptetes hoc exponunt, vt possunt, sicut Gennadius βιάζεται μὲν ἑαυτὸν πρὸς ἀνόρθωσιν. ἐπιστηριχθεὶς δὲ, καὶ ἐπαναπαυσάμενος τῇ ἐν χερσὶ βακτηρίᾳ πληροῖ τὴν προσκύνησιν, Iacob, inquit cùm vellet Deo gratias agere atque adorare, sese obnoxius erigebat super summum baculi, eíque innixus, adorationem impleuit. Diodorus quoque eodem modo. ῥάβδον μὲν εἶχεν ὁ Ἰακὼβ, οἷα δὴ γέρων. πότερον δὲ αὐτὸς ὁ Ἰακὼβ γέρων ὢν, καὶ δυσκίνητος ἔχων, τῷ ἄκρῳ τῆς ῥάβδου ἐφαψάμενος τοῦ Ἰωσὴφ, κατεφίλησεν αὐτὸ τῆς ῥάβδου μέρος, οὗ ἥψατο, ἢ Ἰωσὴφ προσκυνήσας τῷ πατρὶ, ἥψατο τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου. id est, Iacob vt pote senex baculum tenebat, an vero ipse Iacob iam senio confectus, & qui non facile sese mouere posset, baculi summitate tetigit Ioseph, eámque partem, qua eum tetigerat osculatus est, Vel ipse Ioseph adorato patre tetigit baculi summum. hæc ille. Esse autem legendum vt vertit Hieronymus, ex eo quoque manifestum est, quòd Symmachus hunc locum sic interpretatus est, καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης. id est, Et adorauit Israël, ad caput lecti. Regum quoque secundo bene, & vt est legendum, consimilem locum reddiderunt Septuaginta. Vbi scribitur adorasse Dauid ad caput lecti, aut in lecto suo, quod Septuaginta interpretati sunt καὶ προσεκύνησεν Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Et adorauit Dauid rex super lectum suum.

CAPVT XLVIII.

QVod ægrotaret.] Non dissentit ab Hebraico. חולה ægrotatet: at non satis explicauerunt hoc Septuaginta: vertentes ἐνοχλεῖται. perturbatur, molestatur: cùm ad corporis morbum tantum sit referendum.

Erátque vernum tempus.] De hac varietate satis ac super scriptum est retro, cap. 34.

Do tibi partem vnam.] Hic quoque lapsi sunt Septuaginta, nominis similitudine decepti, nam שכם Scechem, & partem significat, & locus est, cuius frequens mentio in his litteris fit: at hic partem significat, eo quòd Hebraice legimus נתתי לך שכם Dedi tibi partem vnam. Neque enim vnam additum fuisset, si de loco scriberetur. Græce sic legitur, ἐγὼ δὲ δίδωμί σοι σίκιμα, Ego vero do tibi Sicima. Licet quidam Hebræi hanc partem, Sichem esse asserant.

CAPVT XLIX.

PRincipium doloris mei.] Sicut & Hebraice ראשית אוני, Principium doloris mei. At Septuaginta hunc dolorem referunt ad procreationem, vertentes, ἀρχὴ τέκνων μου, id est, Principium filiorum meorum: quod tamen potuit & ad alia pertinere, & quicquid miseriarum perpessus sit propter ipsum, maxime, qui ascendit eius cubile, vt ipse quoque meminit: quanquam etiam Diodorus hic scribit, ὁ σύρος ἔχει ῥουβὴμ πρωτότοκός μου ἡ δύναμίς μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος. Syra, inquit æditio habet, Ruben primogenitus meus. Quod prudentissimorum iudicio relinquitur, an de filiis dicat Iacob. Auen Esra quoque, cum Septuaginta sentit sic scribens, והבכור יקרא ראשית און כמו שהוא ראשית אונו. Primogenitus, inquit, solet vocari principium doloris, quasi ille incipiat dolorẽ afferre, patri. Deutero. quoque cap. 21. principium doloris vocatur primogenitus, quod Hieron. vertit, principium liberorum eius, vbi Hebraice ראשית אנו.

Primogenitus principium doloris heb.

Prior in donis maior in imperio.] יתר שאת ויתר עז, id est, Excessus portandi & excessus roboris. Hieronymus eum sensum adhibuit: nam non putauit nude vt Hebraice se haberet, vertendum esse. Verba tamen sunt obscurissima, & quæ ad varia torqueri possint, sicut & verba prophetarum, ideo in his Hebraica tãtum producemus vt habent, vt liceat cuilibet pro arbitrio, quem velit sensum ex eis elicere. Septuaginta vero æditio, toto hoc capite, vehementer

Conuersus ad lecti caput.] על ראש המטה Super caput lecti. At Septuaginta, æquiuocatione decepti sunt. Nam eadem dictio, sine punctorum distinctione, & lectum & baculum significat: at si punctis distinguatur, mox nihil remanet ambiguum. Hoc autem modo scribuntur. prima המטה id est, lectus, secunda המטה baculus. Igitur pro eo quod erat vertendum ad caput lecti, ipsi ad caput virgæ interpretati sunt: quod quàm absurdum sit & non intelligibile, satis est clarum. Esséque id nobis mirum, nisi infinita alia eiusmodi occurrerent. Sic ergo apud eos legimus. καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου. id est, & adorauit Israël ad summum virgæ. Atque hoc est, quod & Græci interpretes hoc exponunt, vt possunt, sicut Gennadius βιάζεται μὲν ἑαυτὸν πρὸς ἀνόρθωσιν. ἐπιστραφεὶς δὲ, καὶ ἐπαναπαυσάμενος τῇ ἐν χερσὶ βακτηρίᾳ πληροῖ τὴν προσκύνησιν, Iacob, inquit cùm vellet Deo gratias agere atque adorare, sese obnoxius erigebat super summum baculi, eíque innixus, adorationem impleuit. Diodorus quoque eodem modo. ῥάβδον μὲν εἶχεν ὁ ἰακὼβ, οἷα δηγέρων. πότερον δὲ αὐτὸς ὁ ἰακὼβ γέρων ὢν, καὶ δυσκίνητος ἔχων, τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου ἁψάμενος τοῦ ἰωσὴφ, κατεφίλησεν αὐτὸ τῆς ῥάβδου μέρος, οὗ ἥψατο, ἢ ἰωσὴφ προσκυνήσας τῷ πατρὶ, ἥψατο τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου. id est, Iacob vt pote senex baculum tenebat, an vero ipse Iacob iam senio confectus, & qui non facile sese mouere posset, baculi summitate tetigit Ioseph, eámque partem, qua eum tetigerat osculatus est, Vel ipse Ioseph adorato patre tetigit baculi summum. hæc ille. Esse autem legendum vt vertit Hieronymus, ex eo quoque manifestum est, quòd Symmachus hunc locum sic interpretatus est, καὶ προσεκύνησεν ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης. id est, Et adorauit Israël, ad caput lecti. Regum quoque secundo bene, & vt est legendum, consimilem locum reddiderunt Septuaginta. Vbi scribitur adorasse Dauid ad caput lecti, aut in lecto suo, quod Septuaginta interpretati sunt καὶ προσεκύνησεν Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Et adorauit Dauid rex super lectum suum.

D

E

CAPVT XLVIII.

QVod ægrotaret.] Non dissentit ab Hebraico. חולה ægrotaret: at non satis explicauerunt hoc Septuaginta: vertentes ἐνοχλεῖται. perturbatur, molestatur: cùm ad corporis morbum tantum sit referendum.

Erátque vernum tempus.] De hac varietate satis ac super scriptum est retro, cap. 34.

Do tibi partem vnam.] Hic quoque lapsi sunt Septuaginta, nominis similitudine decepti, nam שכם Scechem, & partem significat, & locus est, cuius frequens mentio in his litteris fit: at hic partem significat, eo quòd Hebraice legimus נתתי לך שכם Dedi tibi partem vnam. Neque enim vnam additum fuisset, si de loco scriberetur. Græce sic legitur, ἐγὼ δὲ δίδωμί σοι σίκιμα, Ego vero do tibi Sicima. Licet quidam Hebræi hanc partem, Sichem esse asserant.

CAPVT XLIX.

F

PRincipium doloris mei.] Sicut & Hebraice ראשית אוני, Principium doloris mei. At Septuaginta hunc dolorem referunt ad procreationem, vertentes, ἀρχὴ τέκνων μου, id est, Principium filiorum meorum: quod tamen potuit & ad alia pertinere, & quicquid miseriarum perpessus sit propter ipsum, maxime, qui ascendit eius cubile, vt ipse quoque meminit: quanquam etiam Diodorus hic scribit, ὁ σύρος ἔχει ῥουβὴμ πρωτότοκός μου ἡ δύναμίς μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος. Syra, inquit æditio babet, Ruben primogenitus meus. Quod prudentissimorum iudicio relinquitur, an de filijs dicat Iacob. Auen Esra quoque, cum Septuaginta sentit sic scribens, והבכור יקרא ראשית און כמו ראשית אונו. Primogenitus, inquit, solet vocari principium doloris, quasi ille incipiat doloré afferre, patri. Deutero. quoque cap. 21. principium doloris vocatur primogenitus, quod Hieron. vertit, principium liberorum eius, vbi Hebraice ראשית אנו.

Primogenitus principium doloris heb.

Prior in donis maior in imperio.] יתר שאת ויתר עז, id est, Excessus portandi & excessus roboris. Hieronymus eum sensum adhibuit: nam non putauit nude vt Hebraice se haberet, vertendum esse. Verba tamen sunt obscurissima, & quæ ad varia torqueri possint, sicut & verba propbetarum, ideo in his Hebraica tátum producemus vt habent, vt liceat cuilibet pro arbitrio, quem velit sensum ex eis elicere. Septuaginta vero æditio, toto hoc capite, vehementer

A menter dissentit ab Hebraico, propter verborum πολύσημον, & maximam obscuritatem.
Nam & hunc locum reddiderũt, σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης vel αὐθάδεια, vt videtur legisse Hieronymus hoc est, Durus ad portandum, & durus præfractus, seu durus pertinaciter. Quæ vt videmus, sunt & ipsa non satis clara, eo quòd aliter vertũtur, quàm se habeant. quod enim Septuaginta referunt ad violentiam & pertinaciem Ruben, Hieronymus, & Hebræi ad eius imperium ac vires, quæ maximæ essent futuræ: sic quoque sentit Auen Esra: neque hoc prolixius explicandum est, quo modo se habeat.

Effusus es sicut aqua.] Ita significat verbum Hebraicum pacaz. Scilicet festinare, erumpere, quod LXX. ad violentiam atque impetum retulerunt, ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ. Iniuriosus fuisti sicut aqua, aut insultasti sicut aqua: credo eos voluisse impetum atque æstum libidinis, quo insaniuit Ruben cùm patris cubile ascendit, furori aquarum comparare, quod non abest à vero. Alij vero dicunt effusus es sicut aqua, hoc est euanuisti, in nihilum redactus es propter scelus tuum, quo nomine dicit Auen Esra significari, אנשים ריקים, id est, homines leues ac vanos, ac diffluentes, atque ita vocantur hoc loci.

Vasa bellantia.] כלי חמס מכרתיהם, id est, Vasa violentiæ habitationis ipsorum. Cætera quidẽ clara sunt, quòd violenti & iniqui Simon & Leui appellentur propter cædem Sicimorum. At illud habitationis ipsorum, quod Hieronymus vertit bellantia vel arma eorum, vt videre licet in quæstionibus Hebraicis, maxime annotandum videtur. Nam cùm vox perplexa esset, varias habere deductiones Hieronymo visa est, ducíque eam putauit à כר, id est, viro
B forti ac militi: à quo fit carithi, id est, milites, ac bellicosi, quos corrupte, cerethi, nos appellamus. Hanc deductionem etiam apud Hebræos quidam suspicati sunt, quos citat Auẽ Esra, at ea non est vera deductio, sed nomen simplex, significans habitationem, vt etiam habetur in æditione Chaldaica, quæ hunc locum vertit, Simon & Leui viri fortes, in terra habitationis suæ operantur fortitudinẽ. Interpres quoque nominum apud Hebræos, de ea voce sic scribit, מכשירה מקום חרושבת התמידי, id est, Significat & locum habitationis perpetuæ, deinde citat hunc locum. Hieronymus quoque hanc eandem vocem Ezech. capite decimosexto, vertit radicem, sic scribẽs, Radix tua & generatio tua. Et quod est expressius, eiusdem prophetæ cap. 21. eam vocem vertit locum natiuitatis, atque eo modo & hic vertenda fuerat. Ex his quoque videre datur, ne Septuaginta quidem eam vocem bene vertisse, ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν, Ab electione ipsorum. Putarunt scilicet & ipsi, non vnam sed duas esse voces scilicet præpositionem ac nomen ipsum: quod non est, vt iam diximus. Hæresin autem quare verterint aut ex qua deductione nomen sumpserint, ipsi quidem consulendi sunt.

Gloria mea.] Eodémque modo & Hebraice כבודי, Gloria mea, dignitas mea. At cur Septuaginta hoc interpretantur, ἐν συστάσει αὐτῶν, μὴ ἐρείσουσι τὰ ἥπατά μου. In collegio ipsorum, non innitantur aut emulentur intima mea. Quæ adeo à veritate sunt dissona, vt me ipsum pudeat. Nam nulla est, vel minima similitudo in textu Hebraico, eorum quæ illi transtulerunt. Acciditque hoc loco, maxima deprauatio.

C *Suffoderunt murum.*] Non dissentit ab Hebraico עקרו שור, Effoderunt murum. Quia vero vox Hebraica Shor, tam murum quàm taurum significat, propterea alio modo verterunt hoc septuaginta, ἐνευροκόπησαν ταῦρον, id est, Eneruauerunt taurum, intelligentes taurum adolescentem Sichem. Sed patet melius reddidisse Hieronymum, propter verbum effoderunt, quod non accommodasset scriptura ad Taurum: esset enim, ἀκυρολογία. Auen Esra שור חומה. Shor, inquit, hoc loco, murum significat.

Ad prædam ascendisti.] מטרף, A præda, vt dicat eum à præda venisse: quoniam vero nomen prædæ, ad germen etiam ac surculum quandoque refertur, sicut retro cap. 10. dictum est, ideo Septuaginta verterunt, ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης, id est, ex germine ascendisti. Est certe, & hæc hallucinatio maxima: nam & ipse orationis processus ostendebat de præda dici, non germine, cùm Leoni Iuda comparetur. Auen Esra quoque eam vocem sic exponit דמית בני לגור אריה באשר עלית מטרף, hoc est, Assimulatus es fili mi catulo Leonis, quia à præda ascendisti. Quod autem Hieronymus dicit in quæstionibus Hebraicis Taraph significare hoc loco captiuitatem, ecce seipsum emendauit, dubitationíque satisfecit.

Non auferetur sceptrum.] לא יסור שבט, id est, Non auferetur, non cessabit sceptrum siue virga. Quod Septuaginta clarius explicant, οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, id est, Non deficiet, non cessabit princeps ex Iuda. Nam per sceptrum nihil aliud intelligebamus. Atque huc vsque, satis clara sunt omnia, & Hebræi à Christianis non dissentiunt. omnes enim, eam

virgam & ſceptrum, regnum, atque imperium ſignificare conſentiunt, at in eo, quod paulo poſt ſequetur, erit diſſidium. D

Et dux de femore, &c.] ומחקק. Et præceptor aut ſcriba ſiue legiſlator, vel rerum agendarum deſcriptor. Ducitur enim à חקק, id eſt, præcepit, ordinauit, inſtituit: à quo חקים id eſt, Pręcepta ac decreta, ac leges: cúmque hoc proprie principum, ac maximorum virorum ſit, ideo eum, ducem vertit Hieron. ſicut & ſeptuaginta, ἡγούμενον. Duo vero hæc, regnum efficiunt, ſcilicet ſceptrum, & legum condendarum poteſtas. Quamobrem eundem intelligimus hunc, quem & ſuperius, aut duo per quæ regnum efficiatur. Chaldaica quoque æditio pro duce ponit ספרא, hoc eſt, ſcribam.

De femore eius.] מבין רגליו, id eſt, de medio pedum eius. Quo modo vero non deficiet de pedibus eius dux? Hieronymus quidē, & ante eum LXX. videtur totum, ex parte accepiſſe, vt pedes eis ſignificarēt femur, vnde fit procreatio. At Auen Eſra aliquid aliud tradit, cuius verba ſic habēt ושעם מבין רגליו שכמנהג כל סופרי להיות בין רגלי קצין, Sententia, inquit, eius quod dicitur, De medio pedū eius, quia is mos eſt ſcriptorum, vt inter pedes principū ſedeant. At quid propterea dicit, aut quid poteſt dici abſurdius? Ego vero locutionē Hebraicā eſſe puto, quam & alibi reperiemus vt ſæpe dicetur. Non enim pedes ipſos intelligimus, ſed aduerbij vice ſumitur, pro eo, quod eſt de medio eius, & quaſi ex eius domo, ſiue natione. Vt enim apud Græcos ἐμποδὼν, non inter pedes ſignificat, ſed impedimentū atque obicē declarat, & ἐκτὸς τῶν ποδῶν, non extra pedes, ſed, amoto omni impedimento, ſic & Hebraice de medio pedum eius, de medio eius, aut ex ipſo. Quare commentitia eſt expoſitio Auen Eſræ. E

Qui mittendus eſt.] שילה, Scilo. In hac vna voce tot támque varia ab Hebræis, & Latinis, ſimul & Græcis proferuntur, vt omnem penè mentem poſſint confundere. Tam varia affertur eius vocis ſignificatio, vt nulla æditio cum altera conſentiat. Nos tametſi noua quædam afferemus, ſuum tamen cuique liberum permittimus iudicium. Nam primo vbi nunc Hebraice habetur שילה, Adducor facile vt credam tempeſtate Hieronymi fuiſſe שילח aut שלח. Shilach, aut ſaliach, vt loco he, fuerit chet: quæ litteræ maximam habent affinitatem. Eáque vox ſi eo modo ſcribatur, ſignificat miſſum. Exiſtimo igitur hunc locū corrupiſſe Iudæos, vt pleraque alia ab eis eſſe deprauata cōperimus, vbi commode poſſet fieri, vt ſæpius admonituri ſumus. Quod ergo clare de Meſſia diceretur, & ad religionem Chriſtianam penitus tenderet, per vnius litteræ immutationem, ipſi ad neſcio quid aliud transferre conati ſunt. Huiúſque deprauationis vel id eſt maximum teſtimonium, quòd neque ex ſacris conſtat litteris quicquam de eo quod illi commenti ſunt, ſcilicet Scilo, neque ipſi quicquam habent certi proferre. Atque ideo maxima ſunt apud eos diſſidia, alij alia exiſtimantibus. Multæq; multorum citantur ab Auen Eſra ſuper ea voce opiniones, quas non libuit producere, quòd videremus, rem non magni emolumenti eſſe, ſed magis vexaretur ſpiritus. Ad ipſam potius rem veniendum eſt. Dimiſſis ergo omnibus fabulis & delyramentis Hebræorum, & extortis expoſitionibus, clarum eſſe cognoſcimus, hunc locum de Meſſia eſſe intelligendum, adiuuante nos æditione Chaldaica, quæ ſolet eſſe tanquam aſylum Hebræis, quo confugiant, vbi aliquid obſcurum & ſenticoſum occurrit. Quæ ſi quid in diuinis libris propter prophetiam, aut ſermonem Hebraicum, minus clarum dictum fuerit, apertiſſime explicat. Ea itaque hoc loco habet, Donec veniat Meſſias. Mutauítque Scilo in Meſſiam. Rabbi quoque Salomon exponens, Donec veniat Scilo, ſic ait. מלך המשיח שה־מלוכה שלו, hoc eſt, Donec veniat ille Meſſias, quia regnum eius eſt. Omnes quidem reges Iſraël, Meſſiæ vocabantur, ſed vnus κατ᾽ ἐξοχὴν, Meſſias nihilo addito vocatur. Credo igitur, etiam ipſum Chaldæum interpretem legiſſe in contextu Hebraico, ſaliac, id eſt miſſum, non Scilo, ſicut & Hieronymum. Eámque vocem mutauit in alteram eiuſdem formæ, ſcilicet Maſſias. Vnū igitur hoc poterat conuincere pertinaciſſimos Iudæos, qui & ſuos errores tueantur, non ceſſant quotidie ad ſua mala placita diuinas litteras torquere. Is ergo locus tam ſecundum Hieronymum, quàm Chaldaicam æditionem debet intelligi. Et quod dixi de permutatione litterarum, he, in chet, adeo mihi fit probabile, vt penitus in ea ſim opinione. Inuenio etiam in libris Hebræorum, Meſſiam appellari Shaliac, id eſt miſſum vel miſſionem. Miſſus enim eſt à patre, vt nos à funeſta morte liberaret, quam per peccatum Adę omne genus humanum contraxerat. Quod autem Septuaginta hunc locum verterunt ἕως ἐὰν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκειται, ſic enim legendum eſt, non vt habet impreſſio, non ſatis aſſéquor, vnde prouenerit, cùm præſertim nihil eorum habeatur in contextu Hebraico. Niſi forte diuiſim legerint nomen Scilo, ſci, id eſt quod, & lo, id eſt ei, vt totum ſit hoc modo legen-

Chal. æditio aſylum Hebræorū.

F

Meſſias Hebraice Shaliac, id eſt, miſſus dicitur.

A legendum. Donec veniat, quod ei, aut cuius est: quod illi vertetunt ᾧ ἀπόκειται. Cui repositum est. Eritque sensus, Donec veniat cui regnum illud perenne repositum, paratúmque est, scilicet Massiae. atque ita exponunt Græci & Hebræorum nõnulli. Cætera quæ de hac re dicenda fuerant, videantur apud Nicolaum, non malum autorem.

Expectatio gentium.] Varie quoque & hoc exponitur. Est enim Hebraice יקהת, quod nonnulli, collectionem significare autumant: vt Hebraice hoc modo legamus ולו יקהת עמים Et ei aggregatio populorum: aut, Ad illum aggregabuntur populi. Alij à נקהה deducunt, id est, obediuit: exponúntque, Et ei osculatio populorum: omnes enim Messiæ obtemperaturi erant. Alij aliter exponunt. Quæ omnia, ferè eodem tendunt Hieronymus Septuaginta sequitur, καὶ αὐτὸς προσδοκία ἐθνῶν. Et ipse expectatio gentium. Chaldaica vero æditio habet, Et ei auscultabunt populi.

Asinus fortis.] חמר גרם. Asinus osseus, ac propterea fortis, sicut & ipse Hieronymus in libro Hebraicarum quæstionum exponit, Sed quis non miretur varietatem apud Septuaginta, qui asinum fortem verterunt τὸ καλὸν ἐπεθύμησε, pulchrum desiderauit. Hoc profecto adeo est mirũ, vt mens stupeat. Neque ignoramus vnde tanta deuiatio acciderit. Nam vt sæpe testati sumus, r, &, d, apud Hebræos eandem penè habent formam, nec facile distinguntur, Itaque alteram pro altera littera legerunt vt non חמר, id est, asinum, sed subiecto, d, loco, r, haberent חמד. id est concubiuit. In secunda quoque dictione, huiusmodi quædam etiam ratio est.

B *Tributus seruiens.*] Non dissentit ab Hebraico למס עבד Tributo seruiẽs. Verum tributum pro labore sumpserunt Septuaginta: verterúntque καὶ ἐγενήθη ἀνὴρ γεωργὸς, Factus est vir agricola: quanquam permultum deuient nec forte adeo admittendum est.

Salutare tuum expectabo domine.] לישועתך קויתי יהוה. In salute tua speraui domine. At Septuaginta, hanc sententiam, non ad Iacob, sed ipsum equitem referunt, vertentes καὶ πεσεῖται ὁ ἱππεὺς, τὴν σωτηρίαν περιμένων κυρίου id est, Et cadet eques, salutem expectans domini. Quod certe meo iudicio, non sine maximo errore factum est.

Et ipse accingetur retrorsum.] והוא יגד עקב, id est, Et ipse expedietur, aut oppugnabit calcaneum. Hoc autem, quod de accingendo & expediendo dicitur, Septuaginta ad tentationem referunt γὰδ πειρατήριον πειρατεύσει αὐτὸν, αὐτὸς δὲ πειρατεύσει κατὰ πόδας. Gad inquiunt, tentatione tentabit ipsum, ipse autem tentabit pedes. Hieronymus autem in quæstionibus Hebraicis ad latrocinium. Omnis autem ea diuersitas accidit ex multiplici significatione huius verbi gad. quod & latrocinari, & expediri ad pugnam significat, quod forte etiam Septuaginta innuunt, si per verbum πειρατεύσει, de piratis intelligant. Hieronymus loco citato videtur legisse πειρατήριον quod exponit latrunculum.

Neptali ceruus emissus.] Nihil dissentit ab Hebraica veritate. Septuaginta vehementer discrepant, vt penè incredibile sit νεφθαλεὶ στέλεχος ἀνειμένον, ἐπιδιδοὺς ἐν τῷ γεννήματι κάλλος. Nephthal, stipes remissus, augens in germine pulchritudinem. Quæ dissonantia accidit ex eo quod sæpius testati sumus: nam non erant sacræ litteræ punctis distinctæ. Itaque vox am-
C bigua poterat ad varia significata rotqueri, in multis præterea, deprenduntur illi, sermonis Hebraici minus quàm deceat periti.

Et decorus aspectu.] בן פרת עלי עין. Filius accrescens super fontem, aut super oculum. Est autem hic vocabulum anceps. עין quod & oculum, & fontem sonat. Atque ideo alterum pro altero reddidit Hieronymus. Putauítque hanc sententiam, filius accrescens super oculum, sic enim diceremus Hebraice, significare decorum aspectu. At Hebræi dicunt hic עין. significare fontem, vt dicat Iacob, eum crescere ac profluere, plusquam fontem. Eódem tamen sententia tendit, licet variis vocibus explicata. Septuaginta quoque sequitur Hieronymus ἰωσὴφ ζηλωτὸς υἱός. Ioseph amabilis filius. Quòd autem addunt μου νεώτατος, filius meus nouissimus: redundat, additúmque est à librariis. Est enim etiam falsum, cum non is, sed Beniamin nouissimus fuerit.

Super murũ.] Ecce & alia maxima Septuaginta ab Hebraica veritate deuiatio. Nã hoc reddiderunt πρός με ἀνάστρεψον, ad me conuertere: quo quid potest esse dissonantius? Est autẽ eadẽ huius varietatis ratio, quã sæpe attulimus. Nã עלי si sine punctis scribitur, potest significare, aut super, absolute, aut super me. Altera quoque vox שור & murũ declarat, & est imperatiua vox à verbo שור hoc est vidit. Cumq; tam multa eiusmodi reperiantur, admirari iam desinemus. Legendũ autẽ esse vt nũc habet Hebraica veritas, & vt vertit Hieronymus, ratio quoq; admonet: præcedit enim filiæ discurrerunt, cui inepte subderetur ad me cõuertere.

Sedit in forti.] ותשב באיתן. Et sedit in fortitudine, scilicet arcus. Quod Septuaginta, nescio D
cur tam diuerse interpretati sint συνετρίβη μετὰ κράτους, Confractus est cum robore, aut vi, estque penitus in contrarium. Fefellit autem eos verborum similitudo, quod frequentissime peccant.

Et dissoluta sunt vincula.] ויפזו זרעי ידיו. id est, Et roborata sunt brachia manuum eius. Quare contraria est sententia, secutus est enim Septuaginta in re ambigua, qui & ipsi καὶ ἐξελύθη τὰ νεῦρα βραχιόνων χειρῶν αὐτοῦ Et dissoluti sunt nerui brachiorum manuum eius. Laudatur enim eius fortitudo, sicut hic passim videre licet.

Inde pastor lapis Israel.] Eodem modo & Hebraice משם רעה אבן ישראל Inde pastor lapis Israël. At Septuaginta, sensum non verba interpretantur, ὁ κατισχύσας, Qui roborauit, aut, Qui tenuit Israel. Sic enim clarum est, Deum appellatum lapidem Israël, quòd eorum sit fortitudo & virtus, quæ Græce ἰσχὺς vocatur. Dimittunt quoque rohe, hoc est pastorem.

Abyssi iacentis deorsum.] תהום רבצת תחת. Abyssi iacentis deorsum. Quod Septuaginta in aliud quid vertunt, nihil verbi vim exprimentes. γῆς ἐχούσης πάντα, Terræ habentis omnia, sed tamen aliud est abyssus, quàm terra omnia continens. Alibi tamen thehom, abyssum interpretati sunt.

Patrum eius.] הורי Genitorum meorum. Quod & Septuaginta remotius εὐλογίας πατρὸς καὶ μητρὸς σοῦ. Benedictiones patris ac matris tuæ. Videntur etiam legisse Septuaginta non הורי sed הרים, id est, montes, eo quòd inferunt ὀρέων μονίμων, id est, montium stabilium, In reliquis quoque multa varietas.

Collium æternorum.] Potest etiam dici, collium mundi. Nam holam æternitatem signi- E
ficat, & mundum. Quomodo autem sit hoc intelligendum interpretes consulendi sunt, quorum maxima est copia.

In vertice Nazaræi.] ולקדקד נזיר אחיו. Et in vertice Nazaræi fratrum suorum, id est, Sanctificati ac diuini hominis, vel seiuncti à multitudine. Septuaginta loco Nazaræi aliud penitus diuersum posuerunt ὧν ἡγήσατο ἀδελφῶν, id est, Quibus imperauit ex fratribus. Quæ obsecro tanta varietas? Eos ignaros fateri erubescimus. Codices mutatos esse, non est ferè probabile. Restat vt verborum similitudo, eos fefellerit, quod illis creberrimum est.

Vespere diuidet spolia.] Eodem modo & Hebraicum יחלק שלל. Diuidet spolia. Quæ duo, penitus immutarunt Septuaginta, vt quod est Hebraice, diuidet, ipsi reddiderint δώσει, id est, seruabit. Prædam autem faciunt τροφὴν, id est, escam: licet præda, sit esca ipsius leonis.

Ibi & Lia condita iacet.] ושמה קברתי את לאה. Et ibi sepeliui Leam, vt id de seipso dicat Iacob, non ab aliis factum fuisse asserat, quemadmodum etiam Septuaginta καὶ ἐκεῖ ἔθαψα Λείαν,
Lia obitus. Et ibi sepeliui Leá. Hanc quadragesimo quarto vitæ suę anno scribunt Hebręi mortuá esse.

CAPVT L.

Seruis suis medicis.] Nihil dissentit ab Hebraico עבדיו את הרפאים. Seruis suis medicis. At Septuaginta longe diuersius ἐνταφιασταῖς. quæ vox vt arbitror, significat eos, qui cadauera sepeliunt. At illud quid significet, satis notum est.

Seruo Dei patri tuo.] עבדי אלהי אביך Seruis dei patris tui: de seipsis ergo loquuntur, F
non Iacob, seruósque Dei sese appellant, qui etiam Deus Iacob sit, ideo & Septuaginta καὶ νῦν δέξαι τὴν ἀδικίαν τῶν θεραπόντων τοῦ θεοῦ πατρός σου. Et nunc suscipe iniquitatem seruorum Dei patris tui.

Num Dei possumus resistere voluntati?] התחת אלהים אני. Num pro Deo ego sum, vel vice Dei, aut loco Dei. Num Deus inquit ego sum, vt possim vobis detrimẽtum, aut emolumentum afferre? Potest etiam verti vt fecit Hieronymus. At vero Septuaginta penitus eam sententiam mutarunt, μὴ φοβεῖσθε· τοῦ γὰρ θεοῦ εἰμι. id est, Ne timeatis, nam Dei ego sum. Quod non solum ab Hebrica veritate est dissonum, verum etiam est perobscurum.

Deus visitabit vos, asportate ossa mea.] Septuaginta expresse ponunt, quando ea ossa essent efferenda ἐν τῇ ἐπισκοπῇ, ᾗ ἐπισκέψεται ὑμᾶς ὁ θεός, συνανοίσετε τὰ ὀστᾶ μου. In visitatione, qua visitabit vos, auferetis ossa mea.

In loculo.] בארון. In arca. Septuaginta ἐν σορῷ. In sepulchro: quod fortasse non recte redditum est. In arca enim est conditus, quòd esset aliquando à fratribus efferendus, quanquá & arca sepulchrum sit. In Hebræorum quoque monimentis habetur, Ioseph conditum esse in arca ænea, & in Nilum esse proiectum, relatúmque inter Deos Ægyptiorum, licet hæc falsa mihi videantur, & Hebræorum commentis similia. Sunt tamen & apud Græcos
Ioseph ab Ægyptiis Deus habitus. qui putent, Ioseph Deum ab Ægyptiis habitum esse.

PRÆFA-

A

AVGVSTINI EVGVBINI STEVCHI RECOGNITIONVM IN EXODVM,

PRÆFATIO.

B ERAM hunc librum, cum præcedente sine vlla præfatione prosecuturus: sed quia permulta à me in eo expectari animaduertebam, vt late scilicet de sacris vestibus, de toto arcæ opificio, de cæteris, quæ maxima sunt, dissererem, id quod & mihi faciendum esse aliquando suspicabar, Putabam enim maximam hoc libro esse cum Hebraica veritate nostrorum & Græcorum codicum discrepantiam, propter rerum difficultatem, vocabulorúmque varietatem, quæ res, adeo meam opinionem fefellit, vt nullum propè librum repererim, in quo pauciora & leuiora essent dissidia: eò igitur admonere omnes libuit, ne spe frustrarentur, causámque cur tam expedite librum omnium difficillimum percurrerim haberent exploratam: neque meum cursum interrumpi ibi postularent, vbi minime esset opus, qui etiam compendiose & breuissime necessaria tantum lustrare & explicare constitueram. Si enim ipse noster interpres & sapientissimus fuit, & doctissimus, quid erat opus, omnem eius æditionem euoluere, & omnia ad viuum resecare? Quod certe & curiosi nimium, & ocio, & tempore abutentis hominis fuisset. Sed erant ea tantummodo obseruanda, quæ vel sensum læderent, vel apertam maledicendi ansam Iudæis præberent. Nec tamen fateor, omnia me videre potuisse, sed quantum diligentia atque studio posset effici, operam dedisse, vt is error è nostrorum latinorum mentibus eueretur, quem in omnium propè pectora disseminarunt Iudæi, nostram hanc æditionem esse deprauatissimam. Quorum in omnia nostra, os mendacissimum, mentémque maleuolam, non est quòd reformidemus: sed potius irrideamus, & eos esse mendaces cognoscamus. Videmus enim esse tum paucissima, tum leuissima ea, in quibus nostra, ab Hebraica veritate discrepet æditio. Hoc igitur libro, eo plus operæ, atque industriæ adhibuisse Septuaginta interpretes & Hieronymum arbitror, quo videretur esse difficilior. Itaque fecerunt, vt minima, vel propè nulla esset inter codices Hebræos, ac Latinos differentia.

C



 D

EXODVS.

CAPVT I.

ANIMAE *Quæ egressæ sunt de femore Iacob septuaginta.*] Quod supra de hoc loco diximus idem & hic esset dicendum. Eadem enim corruptela in numero hic apud Septuaginta reperitur, quę & superius Nam hi, huic numero addũt quinque. Non quòd ipsi huius errati autores fuerint, sed quod librarijs potius sit adscribendum. Nam in numeris mendosissima reperitur Septuaginta æditio, quanquam is error, etiam tempore apostolorum in Græcis codicibus videatur fuisse. Verum de hoc iam dictum est. Græce igitur sic legitur, ἦσαν δὲ πᾶσαι αἱ ψυχαὶ ἐξ ἰακώβ, πέντε καὶ ἑβδομήκοντα. id est, Erant autẽ omnes animæ quæ ex Iacob natæ sunt, septuaginta quinque. Septuaginta vero animæ sunt, computato Iacob, vt notat etiam Auen Esra. Nam superius annumerauerat Iacob his, qui Ægyptum essent ingressi, quos & hic repetit eodem numero.

Impleuerunt terram.] ותמלא הארץ אתם Repleta est terra, ab ipsis. Verbum autem תמלא sine E
punctis potuit legi in actiua significatione ac passiua. Verum hoc tempore notulæ subiectæ indicant passiue esse legendum. Itaque Septuaginta actiue interpretati sunt ἐπλήθυνε δὲ ἡ γῆ αὐτούς. Hoc est, Multiplicauit eos terra: quod certe, vt hypallage est, ita est obscurissimũ, & quasi subabsurdum Addunt vero Septuaginta, καὶ χυδαῖοι ἐγένοντο, id est, & copiosi facti sunt. Visúmque est quibusdam χυδαῖοι in malam partem dictum esse ab ipsis interpretibus, quasi innuerent, Hebræos factos esse promiscuos, vulgares, ac viles, ita enim verbum significare potest, hoc ergo refellit Theodoritus his verbis. οὐχ ὡς τινὲς νενοήκασιν ὑβριστικῶς αὐτὸ τεθείκασιν, ἀλλὰ τὸ πλῆθος δεδηλώκασιν. οὕτω γὰρ φασὶν ηὐξήθησαν, ὡς κατὰ πάσης ἐκείνης ἐκχυθῆναι τῆς γῆς. οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν ἀκύλαν ἡρμήνευσαν, Hoc est, Non vt quidam existimant, in iniuriam interpretes transtulerunt χυδαῖοι ἐγένοντο, sed eorũ copiam significarunt: adeo enim inquiunt aucti sunt, vt per omnem terram illam effusi sint: atque eo modo etiam Aquila interpretatus est, hæc ille. Fuit autem Aquila teste Hieronymo, in explicanda verborum proprietate diligentior.

Vrbes Tabernaculorum.] ערי מסכנות Vrbes tabernaculorum. Quanquam vero Hebraica vox tabernaculum significet, accipitur tamen hoc ab Hebræis, non pro tabernaculis, sed arcibus, ac præsidijs. Quod potissimum intellexerunt Septuaginta vertentes πόλεις ὀχυράς. Vrbes munitas: quam sententiam secutus est & alibi Hieronymus. Nam præter alia loca, Paralipomenon cap. viij. quod hic vertit vrbes tabernaculorum, ibi ciuitates munitissimas interpretatus est, vbi est ערים מבצרות Studiosissimi autem cuiusque est, veritatem ipsam, ac- F
curate perquirere, & non ilico autores optimos reprendere, quod plerique faciunt. Itaque Hebræi ad labores & onera coacti, arces munitissimas, tutissimáque præsidia ædificarunt Pharaoni. Quem morem etiam hodie seruant principes, rusticos ad construenda mœnia, ac propugnacula cogentes. Quod autem narrat Nicolaus Hebraice haberi, vrbes thesaurorum, clarum est, esse falsum, est enim textus Hebraicus vt vertit Hieronymus, sed tabernacula, ab Hebræis, etiam præsidia atque arces vocantur: confirmatur à Philone hoc modo, οἱ δ' ἦσαν ἀποτεταγμένοι πρὸς οἰκιῶν καὶ τειχῶν καὶ πόλεων κατασκευάς. id est, Iudæi autem ad vrbes, domos, mœniáque ædificanda, à rege delegati sunt.

Oderunt filios Israel Aegyptij.] ויקצו בני ישראל. Et stomachabátur in filios Israël. Atque hæc quidem est sententia, quæ in contrarium à Septuaginta versa est, vt non Ægyptij Hebręos, sed Hebræi Ægyptios abhominarentur. ἐβδελύσσοντο οἱ αἰγύπτιοι ἀπὸ τῶν υἱῶν ἰσραήλ. id est, Vilipendebantur Ægyptij à filijs Israël, Nisi forte aliquid aliud innuunt, hoc est, Abhominationem patiebantur a filijs Israël. causa vero est quia Hebraica simpliciter sequuntur, nulla facta immutatione, quod tamen periculose fit.

Edificauerúntque vrbes Phiton & Ramesses.] His duabus vrbibus alteram addunt Septuaginta quod certe non puto ab eis esse factum, sed ab eadem causa, quæ sæpius à me allata est. Nam ex vno loco facile in alterum, sententiæ transponuntur, vbi aliqua arriserit similitudo.

A tudo. Itaque quod erat superius positum Genesi cap. xlj. de vrbe Heliopoleos, superflue huc transpositum est in Græcorum codicibus. ᾠκοδόμησαν τήν τε Πειθὼ, καὶ Ῥαμεσσῆ, καὶ Ὢν, ἥ ἐστι ἡλίου πόλις, id est, Aedificauerunt & Pitho, & Ramessa, & On, quæ est ciuitas solis. Quod certe non potest esse verum, cum Heliopolis ante aduentum Hebræorum in Aegyptum, esset condita. Eradendum itaque hoc mendum in Græcis codicibus. Neque etiam Septuaginta interpretibus est adscribendum. Nam & sæpe alibi admonemur, eiusmodi additiones, non ab ipsis accidisse, sed aliis causis. Est autem maxime mirum quòd Origenes vir grauissimus, & qui sermonem Hebraicum non ignoraret, hunc errorem non modo non viderit, sed etiam secutus sit: quippe qui has tres vrbes mystice interpretatur, quæ apud eum copiosius videnda sunt, nos non commentarios teximus: hæc certe mihi maxime mira videri solent. Debuerat eum admonere habitam esse huius vrbis mentionem multis annis ante, quàm Hebræi ab Aegyptiis ad ædificia eo tempore compellerentur: neque tum ædificatã esse Heliopolim, cuius sacerdos iam supra trecentis annis elapsis, socer Ioseph fuerit.

In terræ operibus.] Verisimilior æditio Septuaginta & ad Hebraicam veritatem propensior, quæ habet, ובכל עבדה בשדה id est, Et opprimebant eos omni seruitute in agris, seu ruribus. illi καὶ τοῖς ἔργοις, τοῖς ἐν τοῖς πεδίοις. Omnibus inquit operibus, quæ in agris fiunt. Clarum vero est, quid innuatur. Afferre enim ex agris cogebantur paleas & lapides, & cementum, atque aquam, & ad ipsa ædificia comportare. Non itaque placet, quod ait Iosephus, eos cogi solitos efferre stercora extra vrbem, ac fœces, & eiusmodi materias, quod tametsi verum esse potuerit, non tamen colligitur ex ipso cõtextu.
B At Philon & ipse Iudæus, in vita Moysi, εἰργάζοντο δὲ οἱ μὲν πηλὸν, εἰς πλίνθον σχηματίζοντες, οἱ δὲ πανταχόθεν ἄχυρα συγκομίζοντες, πλίνθου γὰρ ἄχυρα δεσμοί. Hoc est, Alij quidem lateres ex humo formabant, alij vndique paleas afferebant, eo quòd eæ aptæ ad solidandos lateres sint.

Ipsæ habent obstetricandi scientiam] Hebraice aliquanto secus, tametsi sententia eódem recurrat. Neque enim ad scientiam ac peritiam refertur, sed robur, ac vires quibus essent præditæ mulieres Hebrææ, & obstetricum auxilio minime indigerẽt, hoc modo. כי חיות הנה Non sunt inquiunt Hebrææ sicut Aegyptiæ. Nam illæ sunt viuaces ac fortes, atque in hunc modum etiam exponit Auen Esra. כי יש להן כח חיים בלב, id est, Quia tenẽt robur viuax in corde Præueniunt inquiunt nos, eo quòd mulieres robustissimæ sint, neque nostra ope indigeant. At neutrum commemorant Septuaginta, neque obstetricandi peritiam, neque robur ac fortitudinem.

Et quia timuerunt obstetrices Deum, ædificauit illis domos.] Quia eodem modo habent & Hebraica, non sunt aliter producenda. At vero æditio Septuaginta, tam male hunc locum deprauatum habet, vt nihil dici possit deprauatius. Non itaque verterunt, Deum eis domos ædificasse, sed eas sibi. Vtque intelligas eodem modo etiam olim se habuisse codices Græcos, proferam expositionem Theodoriti. Cùm enim Septuaginta vertissent ἐπειδὴ ἐφοβοῦντο αἱ μαῖαι τὸν θεὸν, ἐποίησαν δὲ ἑαυταῖς οἰκίας, Hoc est. Quoniam timuerunt obstetrices Deum, ædificarunt sibi domos, ille sic ea verba exponit. τοῦ Φαραὼ κελεύσαντος διαφθείρειν τὰ ἄρρενα,
C ἐκεῖναι δι' εὐλάβειαν, ὑπουργῆσαι τῷ τῆς παιδοκτονίας οὐκ ἠνέσχοντο νόμῳ· οὗ δὴ χάριν, αὐταῖς ὁ θεὸς ἀμειβόμενος ἀφθονίαν αὐταῖς ἀγαθῶν ἐδωρήσατο. Hoc est, Cum iussisset Pharao interfici mares, illæ ob religionem, noluerunt infanticium exequi. Quamobrem remunerauit eas Deus, bonorum vbertate concessa. Innuit enim, eas sibi domos construxisse, hoc est omnium rerũ, quæ ad familiam gubernandam exiguntur, copiã habuisse. Confirmatur autem hoc ipsum autoritate Theodori, qui cum æditione Aquilæ ac Symmachi ac Theodotionis, emendauit codices Septuaginta apud eum sic legimus, ἡ τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνεία, τὴν ταχυτῆτα δοκεῖ σημαίνειν τῶν ἑβραίων γυναικῶν τὴν κατὰ τὸ τίκτειν φθάνουσαν τὴν παρουσίαν τῶν μαιῶν, & paulo infra, φανερώτερον ἑρμήνευσαν ἄλλοι ἑρμηνεῖς. οὐ γὰρ αἱ μαῖαι ἐποίησαν ἑαυταῖς οἰκίας, ὥσπερ ἄν τις οἰηθείη κατὰ τὴν τῶν ἑβδομήκοντα. ἀλλ' ὁ θεὸς ἐποίησεν αὐταῖς οἴκους οὐ χειροποιήτους. ἀλλ' οἵους φησὶν ὁ Δαβὶδ οἶκος Ἰσραὴλ εὐλογήσατε τὸν κύριον, hoc est, Septuaginta interpretatio, celeritatem videtur innuere Hebræarum mulierum, & earum præsentiam in pariendo, deinde. Clarius inquit, interpretati sunt alij interpretes. Non enim obstetrices fecerunt sibi domos, sed Deus fecit eis domos, non quidem manu factas, sed quales ait Dauid, Domus Israël benedicite dominum. Arbitror itaque ipse, non fuisse hunc lapsum ipsorum Septuaginta, sed potius quiduis aliud cũ intulisse. Nulla enim erat in contextu Hebraico obscuritas, vt illi tam in aperta & luculenta re laberentur Quod autem exponunt Græci de domibus non manufactis, conuenit cum sententia Hebræorum, neque enim aliud hi sentiũt, quàm eas sortem inter filios Israël

accepisse, quod fusius explicatur à Nicolao. D

In flumen proiicite.] ,השליכהו id est, Exponite eum, abiicite eum : de flumine nulla mentio. Ex eo autem quod contigit Mosi addidit flumen Hieronymus. Septuaginta tamen etiam ipsi flumen addiderunt, εἰς τὸν ποταμὸν ῥίψατε. In flumen proiicite.

CAPVT II.

Verum elegantem.] ,טוב Formosum : quod non tam proprie Septuaginta reddiderunt ἀστεῖον, id est, vrbanum. Vna tamen omnium sententia est. Philon autem Iudæus in vita Moysi, Septuaginta secutus de ipso Mose sic scribit ex hoc loco accipiens, γεννηθεὶς οὖν ὁ παῖς, εὐθὺς ὄψιν ἐνέφαινεν ἀστειοτέραν, ἢ κατ' ἰδιώτην. ὡς καὶ τῶν τυραννικῶν κηρυγμάτων ἐφ' ὅσον οἷόν τε ἦν, τοὺς γονεῖς ἀλογῆσαι, hoc est, Natus itaque infans, mox vrbaniorem præ se ferat vultum, quàm quis de priuato homine suspicari posset : adeo vt parentes quantum possent tyranni edicta facile parupenderent.

Fiscellam scirpeam.] ,תבת גמא id est, Arculam scirpeam, siue papyream, vt verterunt Septuaginta, θίβιν παπύρου. Arcam ex papyro. Et forte verisimilius, eo quòd papyrus propria illius fluminis sit, at scirpus siue iuncus etiam reliquorum. Vsi sunt hoc loco Septuaginta vocabulo Hebraico, arcam exprimere volentes, neq; ipsam vocem immutarunt. arca enim Hebraice thebat dicitur. At illi inusitato apud Græcos nomine, eodem modo appellarunt θίβιν. Quæ vox nusquam apud alios autores reperitur : atque hinc factum suspicor, quòd E Philon Iudæus Hebraicæ linguæ imperitus, vt ex multis fit manifestum, totam hanc rem de fiscella scirpea omisit. Apud quem sic legitur, φοβηθέντες μὴ σωτηρίαν ἑνὶ μνώμενοι, πλείους ὄντες αὐτοὶ σὺν ἐκείνῳ προσαπόλωνται, δεδακρυμένοι τὸν παῖδα ἐκτιθέασι παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ καὶ στένοντες ἀπῄεσαν, hoc est, Verum cùm timerent ne dum vni salutem molirentur, plures cũ illo interirent, illachrymantes, puerum ad ipsam fluminis ripam exposuerunt, gementesq; recesserunt. Ecce de arcula nulla fit apud hunc mentio : credo quòd ignoraret quid esset thibi. Sequebatur enim Græcos codices: linguámque Hebræam eum ignorasse, multis ex locis colligitur. Quod autem asserit Origenes, thibin esse tegimen è papyro contextum, patet non esse verum, nam theba significat omnem arcam, siue papyream, siue ligneam. Arca enim Noë theba vocatur, quæ tamen non erat scyrpea.

In Papyrione.] ,סוף Quod tum papyrum significat, tum carectum, id est locum earycũ plenum : quod hic papyrionem vocauit interpres, sepem scilicet & quasi syluam papyrorum. Septuaginta aliquanto dissimilius vertunt ἕλος hoc est, paludem : quanquam sententia eadem omnium sit. Auen Esra שם עצה נמצא סביב היאור גם hoc est, Nomen fruticis est, qui circa fluminum ripas nascitur. Cognitus est autem Moses à filia Pharaonis, quod esset ex pueris Hebræorum, non tam quòd sciret à patre decretum esse, vt filij Hebræorum exponerentur, quàm quia vidit puerum circuncisum: atque hoc etiam indicant scriptores Græci, maxime Theodoritus, qui de hac re sic scribit, ἡ περιτομὴ τοῦτο δεδήλωκεν. ἐντεῦθεν δῆλον, ὡς κατ' ἐκεῖνον χρόνον αἰγύπτιοι, οὐ περιετέμνοντο, ὕστερον δὲ τοὺς ἑβραίους ζηλώσαντες τὸν τῆς περιτομῆς ἀσπάσαντο νόμον, hoc est, Circuncisio hoc fecit manifestum. Atque hinc clarum est, ea tempestate non vsos circuncisione Ægyptios, postea Hebræos emulantes, eum ritum amplexi sunt. F

Vocauit nomen eius Moysem.] Cùm hoc nomen, à verbo Hebraico originẽ ducat masha, id est extraxit, atque inde fiat Mose, Patet corrupte proferri tam à Græcis, quàm Latinis Moyses, cum Moses dicendum esset, quandoquidem & etymologia ita pronunciandum demonstret, & non alio modo proferatur Hebraice. Eadémque in hoc nomine corruptela, quæ & in cæteris nominibus. Obseruandum quoque quòd Philon, aliam etymologiam ei nomini accommodat, sic enim de hoc scribit, ὄνομα θεμένη μωσῆν ἐτοίμως, διὰ τὸ ἐκ τοῦ ὕδατος αὐτὸν ἀνελέσθαι, τὸ γὰρ ὕδωρ μῶς ὀνομάζουσιν αἰγύπτιοι, id est, Noménque ei indidit Mose, eo quòd ex aqua extraxisset eum: nam Aegyptii mos aquam appellant. Esse quidem id potest, videtur tamen duci ab Hebraica etymologia Auen Esra vocauit eũ Mose, מתורגם מלשון מצרים בלשון הקדש ושמו בלשון מצרים מוניוס hoc est, Translatum est è lingua Aegyptiaca in linguam sanctam. Nomen autem eius Aegyptiace est Monios. Atque ita videtur conuenire cum Philone, à voce Aegyptia, non Hebraica inditum ei nomen. Sed in Hebræam & nomen versum est, & accommodatum ad suum etymon.

Ad Iethro patrem suum.] Quanta corruptela est in hoc nomine apud Latinos? Nõ enim Iethro scribitur hoc loco sed Reuel, quanquam idem vir, inferius etiam Iethro vocatus sit, patétque

Papyrio.

Moses.

Iethro.

A patétque hunc fuisse binominem. Non peccant idem Septuaginta, ῥαγουήλ. Erat autem is sacerdos Madian, qua regio versus Arabiam spectat, vt scribit Iosephus. Quadragenarius erat Moses, cùm ad sacerdotem profugit. Elapsis autem aliis annis quadraginta, Deus illi apparuit, vt ad tam præclarum munus tunc assumeretur, cùm per ætatem foret sapientior, & extincti in eo essent omnes mali affectus.

Iurauit Moyses.] ויואל, id est, placuit aut voluit. At diuersius Septuaginta, καὶ κατῳκίσθη. Et habitauit Moyses, vel collocatus est. Sic eadem sententia à diuersis per diuersa verba exprimitur. Sed non ita propè tam à nostro interprete, quàm ab illis. Nam de iuramento nulla mentio.

Et cognouit eos.] Sic quoque Hebraice, וידע אלהים Et cognouit Deus. At Septuaginta si fas est ita loqui, per ignorationem Hebraicæ grammaticæ, passiue protulerunt, καὶ ἐγνώσθη αὐτοῖς. Et cognitus est eis. Quod tamen longe aliud est. Nam illi, non satis tunc Deũ agnoscebant, quando ne sub Moyse quidem agnouerunt, sed Deus, eos respexit & vt suam plebem recognouit. Et de hoc quidem nulla controuersia esse potest.

CAPVT III.

B I*Etro cognati sui.*] חתנו, Quo nomine tametsi omnis affinitas significetur, dicendum tamen fuerat soceri sui, sicut & Septuaginta fecerunt, τὰ πρόβατα ἰοθὸρ τοῦ πενθεροῦ αὐτοῦ. Hoc est, Oues Iothor, soceri sui, licet nomen corrupte proferatur.

Ad interiora deserti.] אחר המדבר, id est, Post desertum, vel retro in desertum. Septuaginta & ipsi ab Hieronymo non videntur discrepare, ὑπὸ τὴν ἔρημον. Sub desertum, hoc est interius, vt arbitror, & vt ait Philon in locum nemorosum atque herbis copiosum, apud quem sic legimus, ἐξάγων τὴν ποίμνην εἰς τόπον εὔυδρόν τε καὶ εὔχορτον, ἔνθα συνέβαινε καὶ πολλὴν πόαν προβατεύσιμον ἀναδίδοσθαι. γενόμενος οὖν πρός τινα νάπην, θέαμα πληκτικώτατον ὁρᾷ. Hoc est, Cúmque eduxisset gregem, in locum aquis irriguum, & floridum, vbi multa pecudibus herbarum exhibebatur copia, & in conuallem iam deuenisset, videt hic prodigiosum spectaculum. Et quæ apud eum sequuntur. In penitissimas ergo deserti partes sese contulisse scribit Moses, diuinitus fortasse promotum, vt in tanto secessu, rem mortalibus abstrusam videret. Vel ipse locum describit.

Apparuit ei dominus.] מלאך, id est, Angelus. Miror quod Hieronymus & ab Hebraico dissentiat, & ipsis Septuaginta, qui & ipsi ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος, id est, Apparuit ei angelus. Philon quoque Iudæus ei angelum apparuisse confirmat dicens, ὡς αὐτῆς ὑπετόπασεν εἰκόνα τοῦ ὄντος εἶναι, καλείσθω δὲ ἄγγελος ὅτι σχεδὸν τὰ μέλλοντα γενήσεσθαι διήγγελλε. Quantum, inquit, quis suspicari posset, erat ea visio, atque præsentia eius qui est, vocetur autem angelus, eo quòd quæ ventura essent, denunciabat. Atque ita & ipse videtur sentire, Deum sub figura angeli, Mosi se ostendisse, quod & omnes prope Græci patres cõfirmant. Siquidem Basilius plu-C ribus nominibus, Dei filium in sacris litteris appellari scribit, è quibus & nomen angeli esse. Quippe qui patris consilia hominibus reuelauit. Qui & apud Esaiam magni consilij angelus vocatur, de qua re magnus Dionysius, de cælesti Hierarchia sic scribit, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς, ὅτι κατὰ τὴν ἡμῶν σωστικὴν ἀγαθουργίαν, εἰς ἐκφαντορικὴν ἐληλυθὼς τάξιν, ἄγγελος μεγάλης βουλῆς ἀναγόρευται, καὶ γὰρ ὡς αὐτὸς ἀγγελοπρεπῶς φησὶν, ὅσα ἤκουσε παρὰ τοῦ πατρὸς ἀνήγγειλεν ἡμῖν. Hoc est. Ipse insuper IESVS, quia propter salutare nobis beneficium, in ordinem denunciantium descendit, angelus magni consilij est vocatus, etenim vt ipse angelice dixit, quæcũque audisset à patre, annũciauit nobis. Estq́; peculiaris apud theologos quæstio, num Deus an angelus cum Mose tum loqueretur, & cùm montem Sinai postea conscendit. Nam is cũ Mose loquebatur, & qui aliis patribus apparuit, modo angelus, modo Deus vocatur. Sed quoniam hoc fusius à theologis tractatur, prætermittendum nobis est. Etenim potuit fieri vt sub præsentia angeli Deus sese ostenderet, & tamen per ea quæ fierent, esse Deus cognosceretur, vt habetur hoc lib. cap. xxuj. Vbi Deus alloquitur populum. Ecce ego mitto angelum meum, obserua eum, quia in medio eius sum. Deum enim, vti est, nemo vidit vnquã. Qui ne nominari quidem potest, nedum videri. Videmus autem hic, eundem appellari angelum & Deum, idque nomine illo tetragrammaton, quod in solum Deum potest competere. Nam vbi dicitur, cernens autem dominus, quòd pergeret ad videndum, Hebraice est nomen tetragrammaton. Alia quoque super hac re disseri possent, quæ vltro dimittun-

Christus angelus dictus.

Deus ne an angelus Mosi locutus sit in rubo.

tut. Itaque Hieronymus quòd vertit, Apparuit ei Deus, non angelus, hoc idem sentit, D
Deum, eum angelum fuisse, vt etiam ex toto capite colligitur. Sequitúrque non verbum, sed ipsam sententiam. Nam & Hebræi asserunt, hunc angelum, Deum esse. Erat tamen vertendum sicut & Septuaginta verterant, vt quilibet posset pro sua facultate super ea re meditari, Siquidem & angelum dicit beatus Stephanus Mosi apparuisse, Actuum capite nono.

Videbat quòd rubus arderet. Quanquam nulla dissonantia in ipsis autoribus sit, vt tamen clarius hoc fiat, proferam quæ de rubo in vita Mosis, scribit Philon, qui ampliauit istum locum. Is enim refert βάτος ἦν, ἀκανθῶδες φυτὸν, καὶ ἀσθενέστατον, οὗτος, οὐδενὸς πῦρ προσενέγκαντος, ἐξαίφνης ἀνακαίεται. καὶ περισχεθεὶς ὅλος ἐκ ῥίζης, εἰς ἀκρέμονα, πολλῇ φλογὶ καθάπερ ἀπό τινος πηγῆς ἀνομβρούσης, διέμενε σῶος, οὐ κατακαιόμενος, οἷά τις ἀπαθὴς οὐσία, καὶ οὐχ ὕλη πυρὸς αὐτὸς ὤν, ἀλλὰ τροφῇ χρώμενος τῷ πυρί, κατὰ δὲ μέσην τὴν φλόγα μορφὴ περικαλλεστάτη τῶν ὁρατῶν ἐμφερὴς οὐδενὶ, θεοειδέστατον ἄγαλμα. Erat ibi, inquit, rubus, plantula videlicet spinosa ac debilissima, atque ea, à nemine, admoto igne, repente tota accendi visa est. Quam cùm ignis radicitus occupasset, & ingenti flamma omnes ramos ac cacumen teneret, ea tamen perinde manebat illesa, ac si superne fons delaberetur, incendiúmque reprimeret, & quasi materia incorruptibilis esset, non ea esset igni pabulum, sed contra ea nutriretur ab igne. In media vero flamma, forma præstantissima visa est, quæ nulli harum rerum quæ videntur, esset similis, Diuinissimum simulachrum. Huc vsque Philon. Quapropter patet, quo modo hoc intelligendum sit, quod de accensa rubo hoc loco scribitur. E
Quæ quia vehementer placent, non sunt alia proferenda. Ardere rubus visa est, quia natura diuinitatis, igni solet in sacris litteris comparari, tum propter eius inter cætera elementa excellentiam, tum quia illa natura lucidissima est, & procul ab omni caligine sequestrata, tum quia eius operatio, igni est simillima, celeriter, scilicet omnia conficiens, & alia quidem purgans, alia penitus absumens. Sub hac specie, Deus Moysi visus est. Græci quoque aliam afferunt rationem, cur sub rubi ardentis specie videri Deus voluerit. Nulla scilicet Deo figura est, nullisque lineamentis exprimi potest, ergo si se sub ardente rubo ostendisset, non erat futurum, vt Hebræi occasionem inde eius figuræ depingendæ sumerent, & in errores pessimos corruerent. Nam rubus ardens nullam exhibebat figuram, quam quisquam Deo conuenire posse putaret: quanquam Philon scribit in media illa flamma, Deum esse conspectum. Verum de hoc nulla in contextu fit mentio, sed vocem tantummodo vocantis auditam esse. Nam cùm dicitur apparuit ei, magis ad vocem pertinet. Sed verisimile est, aliquam præsentiam eum in igne vidisse. Neque tamen hoc impedit, quin expositio Græcorum optima sit. Nam nulla illius qui Mosi apparuerit traditur figura.

Non comburetur.] Hebraice ἐμφατικώτερον. איננו אכל Hoc est, Non deuorabatur, non exedebatur, à verbo אכל id est, comedit, deuorauit. Græce quoque venustissime per antonomasian, idem significatur ἡ βάτος ἐκαίετο, καὶ οὐ κατεκαίετο. Quod fortasse Latine posset verti, vrebatur, sed non exurebatur. F

Immolabis Deo super montem istum.] תעבדון id est, Seruietis, adorabitis, ad plures ergo spectat: & ad omne adorationis genus: sicut verterunt etiam Septuaginta καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, & adorabitis Deum in monte isto. Nam habad Hebraice, omnem diuinum cultum significat, nō tantum immolationem. Prædicit ergo Deus fore, vt omnis Hebræorum multitudo Ægypto egressa, eum ad montem illum adoratura sit.

Ego sum qui sum.] אהיה אשר אהיה id est, Ero qui ero. Per fututum pronunciatur Hebraice. Futura tamē pro præteritis ac præsentibus solent vsurpari in hac lingua, sicut & lingua Italica, & aliis quamplurimis. Neq; certe aliud est, quàm quod vertit Hieronymus & Septuaginta, qui etiam per præsens locuti sunt ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Notatur autem non solum à Christianis, sed etiá gentilibus maxime Platonicis, Dei nomen esse, qui est, eo quòd is sit, omnis essentiæ, omnisque vitæ plenitudo, & ab eo omnia viuant ab eo profecta, vt & quòd essent post ortum, & quòd orirentur ille fuerit causa. De quo apud Ægyptios, in templis erat scriptum ἐγώ εἰμι πᾶν τὸ γεγονὸς, καὶ ὂν καὶ ἐσόμενον, τὸν ἐμὸν πέπλον οὐδεὶς πω θνητὸς ἀπεκάλυψε. id est, Ego sum quod fuit, quod est, quódque futurum est, velum meum nemo vnquam reuelauit. Credóque ex hoc Exodi loco, eos accepisse, præsertim cùm Mercurius eius sententiæ vt existimo autor, non modo tempestate Mosi proximus fuerit, sed etiam simillima in multis & sacris litteris consentanea scripserit. De hac eadem re Gregorius eximius theologus

Rubus.

Qui est, cur Dei nomē.

Θεὸς ἦν μὲν ἀεὶ καὶ ἔστι καὶ ἔσται, μᾶλλον δὲ ἔστι ἀεί. τὸ γὰρ ἦν καὶ ἔσται, τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου τμήματα, καὶ τῆς ῥευστῆς φύσεως. ὁ δὲ, ὢν ἀεί. καὶ τοῦτο αὐτὸς ἑαυτὸν ὀνομάζει τῷ Μωυσῇ χρηματίζων ἐπὶ τοῦ ὄρους. ὅλον γὰρ ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ ἀεὶ εἶναι, μήτε ἀρξάμενον μήτε παυσόμενον. οἷόν τε πέλαγος οὐσίας ἄπειρον, καὶ ἀόριστον, πᾶσαν ὑπερεκπῖπτον ἔννοιαν καὶ χρόνου καὶ φύσεως. Hoc est, Deus, inquit, fuit quidem semper, éstque & erit. Imo vero semper est. Nam fuit, aut erit, diuisiones sunt fluxæ naturæ, & temporis cui subiicimur nos. At Deus semper est. Quo nomine ipse seipsum appellauit, cùm Moysen alloqueretur in mõte. Totum enim in seipsum esse complectitur, quod neque cœpit vnquam, neque desinet, quasi quoddam essentiæ pelagus infinitum, & immensum, omnem & naturæ & temporis rationem transcendens. Dionysius quoque ille magnus, & vere diuina & apostolica sapientia plenus, de hoc ipso, inquit, οὐ ποσόν ἐστιν ὤν, ἀλλ' ἁπλῶς καὶ ἀπεριορίστως ὅλον ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν τὸ εἶναι, καὶ προειληφώς. Appellauit, inquit, seipsum, qui est, non enim secundum aliquam quantitatem ac dimensionem est, sed simpliciter, & interminabiliter, totum esse in se comprendens. Thales quoque Milesius, interrogatus quid esset diuinitas, respondisse fertur τὸ μήτε ἀρχὴν ἔφη, ἔχον, μήτε τέλος. id est, Quod neque principium habet, neque finem. Plato quoque vir eminentissimi ingenij, mortales quasi reprendit, quòd futurum aut præteritum tempus, diuinæ naturæ accommodarent, eadem propè quæ & Dionysius & Gregorius, in Timæo scribens. τὸ ἦν καὶ ἔσται, χρόνου γεγόνασιν εἴδη, ἃ δὴ καὶ λανθάνοντες ἐπὶ τὴν ἀΐδιον οὐσίαν φέρομεν οὐκ ὀρθῶς, τῇδε, τὸ ἐστὶ μόνον κατὰ τὸν ἀληθῆ λόγον προσήκει, τὸ δὲ ἦν καὶ ἔσται περὶ τὴν ἐν χρόνῳ γένεσιν. id est, Fuit aut erit, temporis spe-
B cies sunt, quas temporis partes, nos per inscitiam, sempiternæ naturæ attribuimus. Non satis recte ac rationabiliter. Et siquidem tantum competit, & secundum veram rationem, tempus præsens, illæ vero diuisiones, naturæ, quæ tempori subiecta est. Hæc ille. Appellat ergo se id quod est, propterea quod ante omnia ac supra omnia est, quod ab omnibus gentibus ac religionibus est cognitum. Proclus enim & ipse gentilis, Christianos fortasse secutus de ea natura ait: πάντων τῶν ὁπωσοῦν τοῦ ἀγαθοῦ μετεχόντων ἡγεῖται τὸ πρώτως ἀγαθὸν, καὶ ὃ μηδὲν ἐστὶν ἄλλο ἢ ἀγαθόν. id est, Omnibus quæ quoquo modo bonum participant, excellit ac præstat, quod primo bonum est, & quod non est aliud, quàm ipsum bonum. Cui etiam Iamblichus consone de eadem natura sic loquitur, ἔστι δὴ οὖν τἀγαθὸν, τό τε ἐπέκεινα τῆς οὐσίας, καὶ τὸ κατ' οὐσίαν ὑπάρχον, ἐκείνην λέγω τὴν οὐσίαν τὴν πρεσβυτάτην, καὶ τιμιωτάτην, καὶ καθ' αὑτὴν οὖσαν. Est igitur, inquit, bonum, id quod supra essentiam est, & quod secundum essentiam, Illam dico essentiam, quæ primæua est, & præclarissima, & per se existit. Non fuit ergo absurdum, hæc ex gentilibus theologis proferre, vt sit perspicuum, quàm proprie, quàm vere, Deus appellarit se, qui est, & quam sapienter Septuaginta & Hieronymus per præsens extulerunt, quod secundum idioma Hebraicum pronunciabatur per futurum. Omittimus hoc loco multa quæ ab Hebræis & Latinis super nomen tetragrammaton differuntur. Consilium enim nobis fuit, omittere quæ minus necessaria viderentur. Cum præsertim de eo nomine satis nobis dissertum sit in libro contra cabalisticas superstitiones. Scire vero omnes volumus Burgensem, virum alioqui in litteris Hebraicis doctissimum, virúmque optimum, mea quidem sententia hoc loco non attigisse, cuius expositio postea citabitur. Duóque in eo mihi carpenda visa sunt, primum quòd cùm esset Hebraici sermonis peritus, non animaduerterit eius linguæ proprietatem: deinde quòd Auen Esræ, atque aliorum multorum Hebræorum sequatur expositionem, quæ certe minime vera est. Primum quod diximus, sermonis Hebraici proprium esse, futura pro præsentibus vsurpare, adeo clarum est, vt nihil ferè notius sit, exempla tamen proferamus. Iob capite primo vbi in nostra æditione habetur. Vnde venis? Hebraice est מאין תבא quæ si Latine reddenda sunt, dicendum esset vnde venies, quo nihil esset absurdius, etiam apud Hebræos. Genesis quoque capite trigesimoseptimo, vbi Latine dicitur de Ioseph, inuenisse eum errantem, quendam virum, qui eum hoc modo interrogauit, מה תבקש quod si Latine reddas, dices, quid quæres, quid vestigabis. patet tamen de præsenti interrogationem fieri, innumerabiliáque alia dimittuntur exempla, ne in re manifesta tempus conteramus. Potuit ergo hoc non vidisse Burgensis? deinde non animaduertit etiam Septuaginta interpretes, viros sapientissimos vtriusque linguæ intelligentes proprietatem vertisse, qui est, & non qui erit, vel qui ero: quorum interpretationem approbauit etiam Philon Iudæus, vir & ipse Græce doctissimus, qui hunc locum in vita Moysi exponens scribit. Ἐὰν οὖν φησι πύθωνται τί τὸ ὄνομα τῷ πέμψαντι, μηδ' αὐτὸς εἰπεῖν ἔχω. ἆρ' οὐ δόξω διηπατηκέναι, ὁ δὲ τὸ μὲν πρῶτον λέγε φησὶν αὐτοῖς
C

ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. ἵνα μαθόντες διαφορὰν ὄντος τε καὶ μὴ ὄντος, προσαναδιδαχθῶσιν, ὡς οὐδὲν ὄνομα τὸ D
παράπαν ἐπ' ἐμοὶ κυριολογεῖται, ᾧ μόνῳ πρόσεστι τὸ εἶναι. Hoc est, Dixit Moyses, at si, inquit, percunctati ex me fuerint, quod nomen ei sit, qui me miserit, eísque dixero, ne me quidem posse hoc explicare, nónne eos circunuenire ac fallere videbor? Tum Deus, responde, inquit, quòd ego sum ille qui est, vt intelligant quantum inter eum qui est, & qui non est, intersit: doceantur insuper nullum mihi proprie nomen conuenire, qui solus habeo, ipsum esse, atque hæc Philon. Sciendum etiam illud est quòd nomen tetragrammaton, quod proprium Dei nomen esse existimatur, & quod apud Hebræos quasi proferri non potest, non est alia vox, non aliud nomẽ, quàm id de quo dissetitur hic: id est, qui est. Quod Græce melius ὁ ὤν. Est enim vox futuri temporis verbi substantiui. Nam prima vox eius verbi est: היה hoc est, fuit: cui in futuro tertiæ personæ additur iod, fitq́; יהיה id est erit: atque ipsum est nomen tetragrammaton, duntaxat protacta iod, vt fiat vau. Putóque olim loco eius quod nunc est vau, fuisse iod. facilísque est a iod, ad vau transitus, propter maximam affinitatem. Atque ex hoc Exodi loco, natum puto nomen tetragrammaton. Nomen scilicet, quo seipsam diuinitas appellauit, ab essendo: quanquam eo in libro Geneseos vsus sit Moses: vtq́; hoc clarius percipias, vbi in nostra æditione habetur, Dixítque iterum Dominus ad Mosen, Dominus deus patrum vestrorũ, Deus Abraham, Deus Isaac &c. Hebraice in ipso exordio ponitur יהוה hoc est, nomen tetragrammaton, id est, qui est Deus patrum nostrorum: deinde subdit, hoc nomen mihi est in æternum. Neque de alio nomine intelligit, quàm eo, quod exposuerat Mosi scilicet, qui est. Nomen ergo tetragrammaton tempus futurum est E
verbi substantiui, sub ea forma quam exposuimus. Atque idem est, vbi dixit ero qui ero, & ipsum nomen quadrilitterum. Nam si ipsum interpretari voluerimus, dicemus, qui est, vel erit, sine relatiuo: quod fit secundum idioma Hebraicum, in quo relatiua sæpe dimittuntur: hæc dico non ignorans Hieronymũ tanquam duo diuersa nomina ponere nomen tetragrammaton, & qui est, sed si quis prudentissime considerarit, inueniet hæc vera esse, consentiente etiam Theodorito apud Græcos, qui Syriace & Hebraice erat peritissimus. Si hæc ergo vera sunt, vt certe sunt, nõ erat cur damnaret nostram æditionem Burgensis hoc loco. Damnata enim nostra æditione, damnatur æditio Septuaginta, qui sapientissime hũc locum reddiderunt per præsens: quamobrem clarissimum est, quàm laudabiliter, quàm rectè exposuerint hunc locum, sanctissimi nostri interpretes tam Græci quàm Latini. Ex his quoque cognoscitur, quàm commentitia sit expositio quorundam Hebræorum, quos sequitur Burgensis, qui exponunt, Ero qui ero, ero cum eis, qui ero illorum Deus, quæ liquet quàm absurda sint & Hebraicis commentis similia: neque enim sunt omnia admittenda, quæ finguntur ab ea gente, quo vitio fœdissime plerique respersi sunt, vt quicquid apud Hebræos inueniant, sit eis oraculum, præsertim hi, qui cabalisticis delyramentis sunt addicti.

Vocauit nos.] נקרה עלינו Occurrit nobis. Sunt enim simillima apud Hebræos vocandi verbum, & id quod signat occurrit: ideo etiam Septuaginta sicut & Hieronymus προσκέκληται ἡμᾶς. Aduocauit nos. Auen Esra נפגש id est, occurrit. Chaldaica quoque æditio: dominus, inquit, איתקרי על נא apparuit nobis. F

Nisi in manu valida.] ולא ביד חזקה Et non in manu forti. Sic & Chaldaica, ילא מן קדם דחילא תקפא, id est. Et non prius, quàm robur meum comprendat eum vel tangat. Sic exponunt reliqui Hebræi. Rabi Salomon. עד שאני אין מריע ידי וחזקה לא יתן אתכם hoc est, quousque meam manum robustam notam ei non fecero, non permittet vos ire. Vt ipse Deus paulo post infert. In manu ergo valida, id est, robore, potentia, vt non dimissurus sit Hebræos, nisi maximis prodigiis cõspectis, nisi cognita diuina potentia: nisi ambiente Hebræos exercitu cælesti, vt eos ab Ægyptiis tueatur: nisi maximis sint Ægyptij calamitatibus oppressi.

CAPVT IIII.

MItte quem missurus es.] שלח נא ביד תשלח Mitte obsecro per manum cuius mittes. Consentiúntque omnes sentire eum de Aaron, qui posset, & sciret loqui. Sicut & Septuaginta sentire videntur. Δέομαι κύριε προχείρισαι ἄλλον δυνάμενον, ὃν ἀποστελεῖς. hoc est, Obsecro domine adhibe alium qui possit, quem mittas. Æditio quoque Chaldaica & ipse ferè in eandem sententiam בבעו יהוה שלח כען ביד מן דכשר למשלח hoc est, Obsecro domine mitte nunc per manum eius, quem decet mitti. Atq; itaq; interpre-

A interpretantur omnes Hebræi. Rabi Salomon ביד מי שאתה רגיל לשלוח ביד אחר שתרצה hoc est, Per manum eius, quem parasti mittere, siue per manum alterius, quem tu volueris. Notat autē hic Auen Esra, vt in libro Ezechiel scribitur, Deum ante Mosem alios etiam misisse prophetas, qui populum Israël erudirent, atque ex his quempiam voluisse hic intelligere Mosem, siue Aaron, siue alium. Quod autem hoc tribuitur redemptori, dicam certe quod sentio, nō fieri pie, sed magis superstitiose, hoc enim est extorquere diuinas litteras. Medium iter tenendum est, & Messiæ tribuenda sunt, quæ eius sunt, & quæ aliorum aliis. Quæ res si confundatur, fieri sine maximo flagitio non poterit. Qui enim quod de Messia scribitur, ad alias torquet personas, is certe & impius est, & malignos Iudæos imitatur: qui vero quæ de aliis dicuntur, ei tribuit, is in eorum numerum referendus est, qui superstitiosi sunt, & imperite has litteras interpretantur. Hæc tamen dico, vt semper recipiamus & approbemus, quidquid diuini scriptores prodiderunt, ne quorundam stultam & barbaram audaciam imiremur.

Mitte quē miss. nō posse Christo tribui.

Eris ei in his quæ ad Deum pertinent.] Modestiæ causa tam Hieron. quàm Septuaginta noluerunt penitus hoc loco sequi textum Hebraicum in quo est. ואתה תהיה לו לאלהים Et eris ei in Deum. Septuaginta verò, σὺ δὲ αὐτῷ ἔσῃ τὰ πρὸς τὸν θεόν. Tu autem eris ei, quæ ad Deum pertinent. Quod etiam fecit æditio Chaldaica, ואת תהי ליה לרב id est, Et tu eris ei in magistrū, siue principem. Atque hoc patet qua causa factū sit. Quod tamen in sequentibus nec Hieronymus nec Septuaginta curasse videntur.

B *Occurrit ei dominus.*] Etiam istud Septuaginta sapienter alio modo verterunt συνήντησεν αὐτῷ ἄγγελος κυρίου. Occurrit ei angelus domini: licet contextus habeat vt vertit Hieronymus. Nam promiscue loquuntur sacræ litteræ, eodem nomine tum Deum, tum angelos appellantes. Atque hoc longe est honestius, vt vertunt Septuaginta, quod & Chaldaica fecit æditio, quæ & ipsa habet וערע ביה מלאכא hoc est, Et occurrit ei angelus domini. Tolerari enim potest, vt angelus sumpta viri forma minaretur Mosi: at de Deo, non posset sine perturbatione id cogitari. Hoc modo exponunt omnes propè Hebræi: cæteri interpretes alij Deum, alij angelum verterunt. De qua re etiam Theodoritus scribit. οὐχ ὁρῶ πῶς ἄγγελος ἀνελεῖν ἠβούλετο τὸν μωσέα, ἢ κατὰ τοὺς ἄλλους ἑρμηνευτὰς ὁ κύριος, πλὴν εἰ μήτις ὑπὲρ ἀληθὲς ὄντ, εἴποι ὅτι ὁ μὲν μωσῆς ἐνόμισεν τὸν θεὸν ὀργίζεσθαι αὐτῷ ἐπειδὴ τὸν λαὸν ἔμελλε πρὸς αὐτὸν ἀναγαγεῖν, καὶ γυναῖκα καὶ τέκνα ἀπεφέρετο εἰς αἴγυπτον· διὸ δὴ καὶ ἀπέπεμψεν αὖθις τὰ φίλτατα πρὸς τὸν πενθερόν. hoc est, Non video quamobrem angelus voluerit occidere Mosen: aut secundum alios interpretes Deus. Fortasse dicendum est, quòd Moses putarit Deū sibi esse iratum, quòd cùm esset populum ad illum ducturus, vxorem & filios secum afferret in Ægyptum, ideo transmisit statim carissima pignora ad socerum, hæc quidem ille. Nō defuerunt igitur ex his, qui Deum etiam interpretati essent.

Tetigit pedes eius.] Eodem etiam modo Hebraice. Quod Rabi Salomon interpretatur, proiecisse eam coram Mose, præputiū. Nam istud aperte refertur ad Sephoram, quæ proiecit ante Mosen præputium, dixitque: Sponsus sanguinum tu mihi es. Septuaginta innuūt

C nescio quid aliud προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, cecidit ad pedes eius: & dixit quod nescio an verum sit, eam contigisse pedes Mosi, & quasi supplicasse, & veneratam fuisse.

Sponsus sanguinum.] Mira varietas apud Septuaginta. Qui pro eo quod est sponsus. Verterunt ἔστη hoc est, stetit: sic enim tota sententia habet, ἔστη τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς τοῦ παιδίου μου. id est, Stetit sanguis circuncisionis pueri mei. Quod suspicari non possum vnde sumptum sit: quando ne ex æquiuocatione & amphibologia quidem contigit. Vnicum enim est eius vocis significatum: propterea & reliquum huius periodi absurde apud eos sese habet. Et sententia quidem satis manifesta est, vt exponit Nicolaus. Vnum illud est annotandum dici sanguinum de more linguæ Hebraicæ, quæ sanguines ponit pro sanguine, vt illud, Vox sanguinum fratris tui, cùm sanguinis apud nos dicendum sit.

Et recessit ab eo.] Mira hoc loco hallucinatio Nicolai, qui cùm sciret Hebraice, non viderit, hoc non referri ad Sephoram vt ille existimat, quæ indignata, à Mose recesserit: nam verbum Hebraicum masculina vox est, non fœminina. Rabi quoque Salomon, quem ille sequebatur, exponit recessit, inquit, המלאך ממנו id est, Angelus ab eo. Recessit ergo à Mose angelus, non Sephora à Mose. dimittitur autem hoc totum à Septuaginta.

Et audierunt.] וישמעו Et audierunt. Septuaginta legisse videntur. וישמחו id est, Et lætati sunt, eo quòd loco audierunt, verterūt ἐχάρη ὁ λαός, id est, Et lætatus est populus. Estq; inter



vtrunque verbum, non mediocris similitudo. Nam שמח quòd lætari significat, simillimum D
est huic שמע id est, audiuit, atque alterum pro altero Septuaginta legisse videntur.

CAPVT V.

Q*Vare sollicitatis populum ab operibus eorum.*] תפריעו את העם hoc est, Vacare facitis. Idem quidem innuit Hieronymus, sed obscurius. Septuaginta vero per aliud verbum, idem significant διαστρέφετε τὸν λαὸν, ἀπὸ τῶν ἔργων. Auertitis populum ab operibus. Hebraice igitur hæc sententia innuitur. Quare populú subleuatis & falsis persuasionibus imbuitis? interímque opera intermittuntur, pendent machinæ interruptæ, conaminíque eum ab hoc seruitio auocare?

Quanto magis si ei requiem dederimus.] הן רבים עתה עם הארץ והשבתם אתם מסבלתם hoc est, Populus, inquit, tam multus est, & eis ocij copiam datis. aut, Cùm multus sit populus, reuocabitísne eos à laboribus eorum? At alio modo hoc efferunt Septuaginta μὴ οὖν καταπαύσωμεν αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ἔργων. Ne igitur quiescere permittamus eos ab operibus. Atque ita diuerse omnes protulerunt, cum Hebraica veritas habeat vt nos citauimus.

CAPVT VI.

I*N Deo omnipotenti.*] באל שדי In Deo omnipotenti. Quod non ita proprie Se- E
ptuaginta θεὸς ὢν αὐτῶν, cùm essem Deus ipsorú. Exponitur autem hoc ab Hebræis sicut late scribit Nicolaus, & vt clarum per se est. Rabi Salomon ואמרתי להם ואני אל שדי Et dixit eis me esse Deum illum omnipotentem.

Nomen meum adonai non indicaui.] ושמי יהוה Et nomen meum tetragrammaton. Non adonai. Hieronymus Hebræorum morem secutus est, qui nomen illud diuinum, vt sæpius diximus, non sua voce, pronunciant, sed aliena, scilicet Adonai: dicunt enim id, vel non posse, vel non conuenire proferri: ideo etiam Septuaginta, per aliud nomen ipsum exposuerunt, scilicet κύριος, cùm ne hoc etiam quadret.

Non indicaui eis.] Hoc satis apertum est, quo pacto sit intelligendum, nulláque est inter

De nomine tetragrammaton.

omnes tum Hebræos tum Græcos tum Latinos interpretes dissonantia. Quæ autem de nomine tetragrammaton, ab Hebræis traduntur ne Græci etiam patres ignorarunt, doctissimúsque Theodoritus copiose de hac re scribit. Neque ab re est, totam eius expositionem huc afferre, quia optima est διδάσκει ἔφη, πόσης τιμῆς καὶ εὐμενείας ἠξίωσεν. ὃ γὰρ τοῖς πατριάρχαις οὐκ ἐδήλωσεν ὄνομα, τοῦτο αὐτῷ δῆλον ἐποίησεν. ἔφη γὰρ πρὸς αὐτόν. ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. τοῦτο δὲ παρ' ἑβραίοις ἄφραστον ὀνομάζεσθαι. ἀπείρηται γὰρ αὐτοῖς τοῦτο διὰ τῆς γλώττης προφέρειν. γράφεται δὲ διὰ τῶν τεσσάρων στοιχείων, διὸ καὶ τετράγραμμον αὐτὸ λέγουσι, τοῦτο καὶ τῷ πετάλῳ ἐπεγέγραπτο τῷ χρυσῷ, ὃ τῷ μετώπῳ τοῦ ἀρχιερέως ἐπετίθετο, τῇ ταινίᾳ τῆς κεφαλῆς προσδεσμούμενον καλοῦσι δὲ αὐτὸ σαμαρεῖται μὲν ἰαβέ. ἰουδαῖοι δὲ αἰά. ἔστι δὲ τέσσαρα γράμματα τοῦ ὀνόματος ταῦτα. ἰὼδ, ἀλὰφ, ὑάλε. τὸ ἐξ αἰδίου ζῆς καὶ ἀΐδιον εἶναι τὸν θεόν. σημαντικὸν τὸ ὄνομα. τοῦτο τοίνυν φησὶ τὸ ὄνομα οὐ δὲ τοῖς περὶ τὸν F
ἀβραὰμ ἀπεκάλυψα. ἀλλά σοι πάντως ποθ. ἐπειδὴ μὴ ἦν καιρὸς εἰπεῖν τοῖς πατριάρχαις τὸ ὄνομα, ὃ ἐχώρισεν τὸν θεὸν τῶν εἰδώλων ἐπειδὴ γὰρ καὶ οἱ δαίμονες θεοὶ καὶ κύριοι ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῶν θεραπευόντων αὐτοὺς. τὸ τετράγραμμον ὄνομα ἔδωκεν ὁ θεός. τὸ τότε ἀνέκφραστον τοῖς πιστοῖς. id est, Docet quanto honore quantáque beneficentia dignus esse meruerit. Quod enim patriarchis nomen non explicuit, clarum ei fecit. Dixerat enim ad eum, Ego sum qui est. Est autem hoc apud Hebræos innominabile. Prohibitum enim eis est, ne ore suo ipsum proferrent. Scribitur autem quatuor litteris, ideo & quadrilitterum appellant. Idem & aureæ laminæ solebat inscribi, quæ vitta capitis, fronti summi pontificis alligabatur. Vocatur à Samaritis Meniame, ab Hebræis aia. Quatuor litteræ quibus scribitur hæ sunt, iod, he, vau, he. Cúmque per id significetur esse Deum sempiternum, ipsum dicit, se ne Abrahæ quidem reuelasse. Non enim commodum tunc erat aperire patriarchis nomen, quod separabat Deum ab idolis. Siquidem cùm etiam dæmones, dij, & domini à suis cultoribus vocarentur, dedit Deus nomen, quadrilitterum quod fidelibus tunc erat innominabile.

Incircuncisus labiis.] Quamuis eo etiam modo habeant Hebraica, hoc tamen intelligendum est, secundum Septuaginta, qui vertunt, Ego sum, inquit, ἄλογος. Careo sermone, desunt mihi verba, quasi balbus sum, & labia mea sunt pinguia, non est caro execta, quæ orationem impedit.

Anni

A *Anni vitæ Chaat cxxxiij.*] Sicut & Hebraice, שלש ושלשים ומאת. At huic numero apud Septuaginta desunt tres: sic enim habent, τὰ ἔτη τῆς ζωῆς καὰθ ἑκατὸν τριάκοντα ἔτη, id est, Anni vitæ Chaat, centum triginta. Eadémq; fuit in hoc labendi ratio, quæ & in cæteris aliorum annis, vt magis ascribatur scriptoribus & vetustati, quæ omnia solet immutare, quàm interpretibus. Facile'que est hoc intellectu, vel hebetissimis.

Patruelem suam.] Hoc est, Filiam patrui. At Hebræi דודתו. Dicunt significare ipsius patrui sororem. Puto vero Hieron. per patruelem intellexisse patrui sororem, hoc est materteram. Iocabet igitur vt habetur Numeri 26. soror erat Cahat patris Hamram. Non videtur igitur verum, quod dicit Burgensis, hanc fuisse auiam ipsi Hamram. Locus enim is refragatur. Septuaginta non dissentiunt à nostra æditione, ἔλαβεν ἀμβρὰμ τὴν ἰωχαβὲθ θυγατέρα τοῦ ἀδελφοῦ πατρός. Sed ea vt dixi non filia, sed soror patrui.

CAPVT VII.

ARcana quædam.] בלהטיהם, Quod variis modis interpretari solet, Septuaginta in vniuersum omnem incantationem & prestigium intellexerunt. φαρμακείαις αὐτῶν, Quæ vox sonat præstigium & veneficium. Chaldaicè autem aliud innuitur, per susurrationes scilicet & verba, præstigiatores illos operatos esse. Sic legitur Chaldaice, ועבדו אף אינון חרשי מצראי בלחשיהון hoc est, Fecerũt etiam
B incantatores, suis susurrationibus. Atque ita etiam interpretatus est Rabi Salomon. Neq; quicquam aliud super hac re memoriæ proditum apud scriptores comperimus. Et quoniã vox Hebraica hoc loco sonat etiam fulgorem gladij, ac nitorem, & per hanc dicuntur perfecisse suas præstigias illi, non erit forte absurdum, si de eo genere incantationis quod fit per fulgorem armorum intelligamus. Extat enim & apud Ezechielem, huius vaticinij & incantationis mentio, quæ fit per fulgorem armorum. Quoniam vero oblitterata hæc sunt, ideo non satis intelligi solent, Philon Iudæus, latius hunc locum explicat, eius verba producamus, πάντων οὖν τῶν δυνατῶν συῤῥυέντων εἰς τὰ βασίλεια, λαβὼν τὴν βακτηρίαν ὁ μώσεως ἀδελφὸς, καὶ κατασείσας μάλα ἐπιδεικτικῶς, εἰς τοὔδαφος ῥίπτει, καὶ ἡ μὲν, δράκων αὐτίκα γίνεται οἱ δ' ἐν κύκλῳ κατεθεῶντο καὶ ἅμα θαυμαστικῶς ἔχοντες. ὑπὸ δέους ἔξω χωροῦντες, ἀπέφευγον. σοφισταὶ δὲ ὅσοι καὶ μάγοι παρετύγχανοντες, τί καταπλήττεσθε εἶπον, οὐ δ' ἡμεῖς τῶν τοιούτων ἀμελετήτως ἔχομεν, ἀλλὰ χρώμεθα τέχνῃ δημιουργῷ τῶν ὁμοίων. εἶθ' ἑκάστου, τὴν βακτηρίαν ἣν εἶχε ῥίψαντος, δρακόντων πλῆθος ἦν, καὶ περὶ ἕνα τὸν πρῶτον εἱλοῦντο. ὁ δ' οὐκ πολλοῦ τε αἴροντος διαναστὰς πρὸς ὕψος, τὰ μὲν στέρνα εὐρύνει, τὸ δὲ στόμα διοίξας, ὁλκοῦ πνεύματος ῥύμῃ βιαιοτάτῃ καθάπερ βόλῳ ἰχθύων πάντας ἐν κύκλῳ σαγηνεύσας ἐπισπᾶται, καὶ καταπιὼν, εἰς τὴν ἀρχαίαν φύσιν τῆς βακτηρίας μεταβάλλει, Hoc est, Cúmque omnes præpotentes ad regiam confluxissent, tum frater Mosis sumptam virgam maxima cum expressione in terram proiecit. Atque ea quidem mox in draconem versa est. Qui autem circunstarent, rem omnem non sine maxima admiratione intuebantur, & præ formidine fugam quoque arripuerunt. Sapientes autem & magi
C qui tum forte aderant, Cur stupetis inquiunt? Nam neque nos non possumus hæc facere. Artem denique eam profitemur, quæ hæc faciendi vim habeat. Ac dicto citius, cùm singuli suas virgas proiecissent, facta est draconum multitudo, omnes tamen circa illum primum vertebantur. Qui paululum immoratus, mox pectus ac totum corpus, arduus erexit. Patefactóque ore, & spiritu violentissimo attracto, omnes tanquam pisces in saginam ad se attraxit. Quibus deuoratis, in pristinam naturam quæ virga erat reuersus est, hæc ille.

CAPVT VIII.

IN immensos aggeres.] Hoc modo sapientissime mutauit locutionem Hebraicam Hieronymus. Nam cùm Hebræis superlatiua non sint, id loquendi genus supplent per eandem vocem repetitam, vt est de quo hic loquimur, Hebraice siquidem, חמרם חמרם id est, aceruos aceruos: quod intelligitur, sicut vertit ipse Hieronymus. Septuaginta penitus Hebraicum loquendi morem secuti sunt, καὶ συνήγαγον αὐτοὺς, θημωνίας θημωνίας. Congregauerunt eas, aceruos aceruos. Quod pauci admodum apud Græcos intelligerent.

Erunt cinyphes.] הכנם, Quod Iosephus & Rabi Salomon, pediculos interpretantur. Vide-

túrque ex Hebraico sumptum, additis quibusdam litteris. Ideo & Septuaginta & Hieronymus vocem Hebraicam intactam dimiserũt. Videmus certe ciniphes venisse à cinam vel cinas, additis, vt dixi, aliquot litteris. Neque puto apud alios tum Græcos tum Latinos scriptores, eam vocem reperiri. Credo igitur Septuaginta vocis proprietatem exprimere non valentes (quanquam non erat difficile) ipsum Hebraicum nomen reliquisse. Philon autem non pediculos intelligit, sed muscarum genus infestissimum, apud quem sic legitur, τόδε ζῶον εἰ καὶ βραχύτατον, ἀλλ' ὅμως ἀργαλεώτατον, οὐ γὰρ μόνον λυμαίνεται τὴν ἐπιφάνειαν, κνησμοὺς ἐμποιοῦν ἀηδεῖς, καὶ βλαβερωτάτους, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐντὸς βιάζεται διὰ μυκτήρων καὶ ὤτων. σίνεται δὲ καὶ κόρας ὀφθαλμῶν εἰς πετόμενον, εἰ μὴ φυλάξαιτό τις. hoc est, Ea bestiola tametsi exigua admodum sit, infestissima tamen solet esse, non solum enim summam cutem lædit, pruritum infensum immittens, ac noxium, sed etiam interius penetrat per nares atque aures. Lædit etiam oculos, nisi quis cautus fuerit.

Ciniphes vnde dicti.

omnem muscam.] הערב Quod alij muscam in vniuersum interpretantur. Alij vero muscam caninam, vt etiam Septuaginta, qui & ipsi κυνόμυιαν, hoc est, muscam caninam. A quibus nec Philon dissentit. At Rabi Salomon, de hac ipsa voce ait, כל מיני חיות ונחשים ועקרבים ועירבוב, hoc est, omne genus bestiarum noxiarum, serpentes quoque ac scorpiones. Aduertendus vero error in Græcorum codicibus. Siquidem vt scribit etiam Hieronymus, Septuaginta interpretati sunt non muscam caninam, sed κοινόμυιαν, id est generalem muscã. Et quoniam maxima est similitudo inter κοινόμυιαν, id est, cõmunem muscam, & κυνόμυιαν, hoc est, muscam caninam. Ex eo factum est, vt à scriptoribus alterum in alterum deprauatum sit: optime igitur reddiderant Septuaginta, sed corruptus locus est ab imperitis.

CAPVT IX.

ET misit Pharao ad videndum.] Hoc omittitur à Septuaginta, non eorum vitio factum, sed temporũ. Quod vel ex eo fit manifestum. Nam subditur in Græcis codicibus, ἰδὼν δὲ Φαραὼ ὅτι οὐκ ἐτελεύτησεν ἀπὸ πάντων τῶν κτηνῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Videns, inquit, Pharao, quòd nullum iumentum filiorum Israël interijsset. Atque ex hoc capite, nihil aliud visum est dignum quod annotaremus. Quare desinant Hebræi vituperare nostram æditionem, qua certe nulla melior & elegantior potest inueniri. Illi autem vt sibi maledicendo gloriolam compararent, & religionem nostram vtcunque oblatrarent & perturbarent, ex qualibet re ansam arripiunt, modo tutò & sine suspicione fieri posset. Nostri autem Christiani, cum viderint me hunc laborem suscepisse, & diligentissime veritatem nostrorum codicum examinasse, fidem mihi habebunt, inculpatam esse nostram æditionem, fallaces autem & semper maledicos Iudæos constanter retundent.

CAPVT X.

NOn vis subijci mihi.] לענות מפני, Humiliari cotàm me. Eodémque modo exponit Auen Esra. Rabi quoque Salomon dicit hunc locum intelligendum esse secundum æditioné Chaldaicam, quæ habet sicut & nostra æditio, לאתכנעא Recusas humiliari. Quamobrem, non plane intelligo, quid innuant Septuaginta, ἕως τίνος οὐ βούλει ἐντραπῆναί με Vsquequo non vis cõuerti me, deest fortasse πρὸς aut non μὲ, sed μοὶ, est legendum, vt dicas quousque non vis conuerti ad me: vertendum tamen secundum Hieronymum.

Quo modo dimittam vos & paruulos vestros.] טפכם, id est, paruulos vestros. Hanc tamen vocem, semper alio modo interpretati sunt Septuaginta, scilicet τὴν ἀποσκευὴν ὑμῶν, hoc est, supellectilem vestram. Verum omnes loci attestantur id nomen paruulos, non supellectilem significare. Quoniámque id apertissimum est, nulla proferam testimonia. Idq; vel ex hoc loco cognoscitur. Mox enim aliquid mali suspicatus est Pharao, vt dixerunt, se suos paruulos secum ducturos, quòd si aliam rem se asportaturos dixissent, non vsque adeo dubitasset. Præterea repetit Pharao, quæ ante dicta sunt: at de supellectile nulla mentio, exceptis pecoribus.

Quod pessime cogitetis.] Non alio modo intelligenda est veritas Hebraica, quæ habet ראו כי רעה נגד פניכם Videte quia malum est coram nobis. Quod clarius verterunt LXX. ἴδετε ὅτι πο-

ὅτι πονηρία πρόκειται ὑμῖν. Videte, quia scelus vobis propositum est. Rabi autem Salomon alio modo interpretatur, aliud scilicet innuisse Pharaonem. Cauete, inquit, nam vobis pernicies maxima ex astris in deserto futura portēditur. Video vobis imminere malum astrum. Quod quàm commentitium sit, & ex superstitione Iudaica profectum, satis ipsa res indicat. Huiusmodi vanitatibus & delyramētis omnia apud eos referta sunt: dicitque hoc esse midras, id est, quandam opinionem & quasi traditionem ac secretum.

Ventum vrentem.] קדים, id est, calidum. Non dubium est esse austrum. Quippe qui sit ventus calidissimus, & à zona torrida profectus, ac propterea imperfectis animalibus generandis aptissimus. Itaque Septuaginta expresse austrum verterunt, καὶ κύριος ἐπήγαγεν ἄνεμον νότον. Et dominus adduxit ventum notον, qui & auster. Appellatúrque notus ab humiditate, quæ in rebus omnibus, eo flante, solet contingere. Miror autem Nicolaum, qui cùm sciret Hebraice non intellexerit hunc ventum esse austrum: eo quòd asserit hic de vento calido & sicco scribi. Nullus autem ferè est ventus calidus, qui siccus sit: cùm in ventis, ex caliditate efficiatur humiditas. Atque hoc est, quòd locustæ, flante borea, omnes extinctæ sunt, & in mare rubrum coniectæ?

Flare fecit ventum ab occidente.] רוח ים. Ventum maris. Est enim Ægypto, mare, in quod Nilus septem hostiis sese infert, ab occasu, ac versus septentrionem. Atque ideo flantibus ætesiis, qui venti aquilonares sunt, commoda nauigatio in Alexandriam est. Quæ causa etiam facit, vt intumescat Nilus flantibus ætesiis, & per totam Aegyptum sese effundat,
B ventis illum ex aduersa parte retundentibus, vt scribit & Philon, & Lucretius his versibus:

Nilus in æstate crescit, campisq́; redundat,
Vnicus in terris Aegypti totius, amnis.
Is rigat Aegyptum, medium per sæpe calorem.
Aut quia sunt æstate, aquilones ostia contra.
Anni tempore eo, qui ætesiæ esse feruntur.
Et contra fluuium flantes remorantur & vndas.
Cogentes sursum replent cogúntque manere.

Quod idem asserit & Plinius. Ab occidente ergo vertit Hieronymus: ipsam sententiam secutus à mari autem Septuaginta ad verbum, Hebraica exprimentes, hoc modo καὶ μετέβαλεν κύριος ἀπὸ θαλάσσης ἄνεμον σφοδρόν. Et mutauit dominus à mari ventum vehementem.

Tenebræ horribiles.] Non dissentit ab Hebraico. Septuaginta paulo secus, σκότος, γνόφος, tenebræ, caligo: deinde additur θύελλα, Tempestas aut procella: quod quia omnino redundat, delendum est. Ex alio enim loco, huic simili, sumptum est, vt infinita penè eiusmodi apud eos inueniuntur.

De loco in quo erat.] מתחתיו Desubter se. Non alio modo quàm vt vertit Hieronymus. At Septuaginta paulo diuersius, ἐκ τῆς κοίτης αὐτοῦ, Nemo surrexit de lecto suo. Nam de lecto hic nulla mentio. Auen Esra מביתו לעשות מלאכה וללכת מביתו, id est, De domo sua ad faciendum opus & eundum foras. Quare desubter se, non est intelligendum vt existimarunt
C Septuaginta.

Quæ offeramus.] Eleganter vertit quod erat נעשה faciamus: quanquam etiam latinè facere, sacrificare significet, sicut & Hebraice: vt illud, Cùm faciam vitulam. Septuaginta vero non mutarunt verbum ἃ ποιήσωμεν κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν. Quæ faciamus domino Deo nostro: neque satis mihi compertum est, an Græce recte dici eo modo possit.

Facere pro sacrificare.

CAPVT XI.

ET *exire compellet.*] כשלחו כלה. Quasi mittat perfecte, Hoc est, penitus, sine vllis conditionibus, & vt exponit Rabbi Salomon גמירא כליל כלכם ישלח. Hoc est, In vniuersum & penitus dimittet omnes vos. Quod optime significarunt Septuaginta σὺν πάσῃ ἐκβολῇ, cum omni eiectione, & expulsione.

Dices omni plebi.] Eleganter vertit phrasin Hebraicam באזני העם. In auribus populi loqueris. Neque significat aliud, quàm quod vertit ipse Hieronymus. Non enim loqui in auribus, significat latenter & in auriculam loqui, vt innuunt Septuaginta λάλησον οὖν κρυφῇ. Loquere igitur clam: sed mos illius gentis is est. Ociose quoque addunt postea Septuaginta εἰς τὰ ὦτα, in aures.

CAPVT XII. D

TOllat vnusquisque agnum.] שה, id est, Pecudem: quod tam de agno potest intelligi, quàm pecude adulta, sed quia mox additur agnus anniculus, Parei de agno esse intelligendum. Septuaginta quoque ouem verterunt πρόβατον. Vox autem Hebraica tam ad hœdum quàm ad agnum pertinet.

Iuxta quem ritum.] מן הכבשים ומן העזים תקחו. Hoc est, Ex pecudibus, & ex capris tolletis, sicut & Septuaginta ἀπὸ τῶν ἀρνῶν καὶ τῶν ἐρίφων λήψεσθε. Ex agnis & hœdis sumetis. Neque tamen aliud est. Quare non distinguitur hic quicquam.

Seruabitis eum.] Hebraice hoc tam de hœdo, quàm de agno dicitur והיה לכם למשמרת. Et erit vobis in reseruationẽ. Neque distinguit quem intelligat. Ac sicut superius promiscue locutus est, vt agnus & hœdus tolleretur, ita & nunc. Hoc idem innuunt etiam Septuaginta καὶ ἔσται ὑμῖν διατετηρημένον. Et erit vobis reseruatum. Vtrunque scilicet. Nam quod de vtroque præceptum sit, vt tolleretur & seruaretur vsque in quartamdecimã diem, indicat & Theodoritus κελεύει αὐτοῖς, λαβεῖν οὐ μόνον ἐκ τῶν προβάτων ἄρνας ἐνιαυσιαίους, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν αἰγῶν ἐρίφους, οὐχ ἵνα κατὰ ταυτὸν, τοῦτον κἀκεῖνον θύσωσιν, ἀλλ' ἵνα ὁ μὲν πρόβατον ἔχων, τοῦτο θύσῃ, ὁ δὲ ἀπαιτῶν τοῦ προβάτου τὸν ἔριφον. Hoc est, Præcipit itaque eis, vt sumant non solum ex pecudibus agnos anniculos, verum etiam ex capris hœdos: non vt eadem ratione tam illi quàm isti sacrificarentur, sed vt qui agni copiam haberent, agnum sacrificarent, qui autem eo carerent, hœdum. Ex quibus patet, quo modo sit hic locus intelligẽdus, quem quasi dubium fecit Hieronymus dicendo, iuxta quem ritum. Nullum enim hic traditur sacrificium di- E stinctum agni & hœdi, & optime, & breuiter explicuit hoc Theodoritus. Tractatur & copiosius à Nicolao. Gregorius vero Nazanzenus in eandem sententiam hæc scribit, ἐκλέγεται δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν ἀρνῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ χείρονος εἴδους, καὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τῶν ἐρίφων, ὅτι μὴ ὑπὲρ δικαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἁμαρτωλῶν σφαγιάζεται. Hoc est, Eligitur inquit non solum ex agnis, verum etiã peiore specie, & ex sinistra, quæ hœdis tribuitur in Euangelio, quia non solum pro iustis, sed etiam peccatoribus sacrificatur. Falluntur ergo, qui duo distincta sacrificia hœdi, & agni præcipi hic opinantur, in quem errorem ex æditione prolapsi sunt.

Cum lactucis agrestibus.] על מררים. Cum amaris. Quamobrem volunt hoc esse de omnibus herbis quæ acres sint, & aspero succo intelligendum. Rabbi autem Salomon, lactucas agrestes etiam ipse intelligit, secutus (vt reor) nostrum Hieronymum, à quo multa etiã didicerunt Hebræi, vt ipse sæpius animaduerti. Septuaginta quoque non vertunt lactucas, quæ Græce appellatur θρίδαξ, siue θριδακίνη, sed quemadmodũ habent Hebraica ἐπὶ πικρίδων, Hoc est, cum amarulentis, siue subacerbis herbis. Præceptum enim est Hebræis vt herbas amaras degustarent, quo se eo argumento ab acerba & amarulenta seruitute redẽptos cognoscerent. Id enim Deus dabat operam, vt sua illis beneficia semper ingereret, quibus ad se diligendum prouocarentur. Eadem fuit ratio, quòd panis azymus comedebatur, quia is non tam suauis est, vt fermentatus. Ex quibus fiebat, vt prætentã suam amaritudinẽ recolerent, & Deum, qui ab hac eos redemisset, laudarent si tamen hoc fecerunt, & non aliud potius. Auen Esra quoniam absurde hunc locum interpretatur, eius testimonium non cito. F

Non comedetis ex eo crudum.] נא. Quam vocem Rabbi Salomon sic exponit שאינו צלוי כל צרכו קורהו בלשון ערבי. Hoc est, Appellat Moses hoc nomine, id quod non est, quantum necesse sit, coctum, voce Hebraica vsus. Non ergo crudum sed semicoctum erat dicendum, propterea additur mox semicoctum in aqua.

Est enim phase.] Cùm Hebraice Pesec dicatur, varus modis id nomen tam apud nos
Phase. Pesec. Pascha. quàm apud Græcos corruptum est. Græci enim in aliam vocem eius similem eam immutarunt scilicet pascha. Quod nomen quamplurimos decepit, qui putarunt à verbo Græco πάσχω, duci, ex quibus est Lactantius, & multi apud Græcos. reprendit tamen hos Augustinus, qui ab eo verbo scilicet patior eam vocem duci putarent. Liquet enim non esse vocem Gręcam, sed Hebræam corruptam. De qua re scribit fusius Gregorius Nazanzenus in sermone de pascha hoc modo, τὸ πάσχα τοῦτο τὸ μέγα τε καὶ σεβάσμιον, φάσκα τοῖς Ἑβραίοις προσαγορεύεται. κατὰ τὴν ἐκείνων φωνήν, δηλοῖ δὲ ἡ φωνὴ τὴν διάβασιν, ἱστορικῶς μὲν διὰ τῆς ἐξ Αἰγύπτου πρὸς τὴν Χαναναίαν, φυγῆς τε καὶ μεταναστάσεως, πνευματικῶς δὲ διὰ τὴν ἐκ τῶν κάτω, πρὸς τὰ ἄνω καὶ τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας πρόοδον καὶ ἀνάβασιν, ὅπερ δὲ πολλαχοῦ τῆς γραφῆς συμβὰν εὕρομεν, ἀπὸ τῶν ἀσαφεστέρων μετατεθέντα τινὰ τῶν ὀνομάτων ἐπὶ τὸ σαφέστερον, ἢ τῶν ἀγροικοτέρων ἐπὶ τὸ εὐσχημονέστερον. τοῦτο κἀνταῦθα τεθεωρήκαμεν. τοῦ γὰρ σωτηρίου πάθους ὄνομα τοῦτο εἶναί τινες νομίσαντες. εἶτα ἐξελληνίζοντες τὴν φωνὴν, πάσχα τὴν ἡμέραν προσηγορεύκασι, προσλαβοῦσα δὲ ἡ συνήθεια τὴν φωνὴν ἰσχυροτέραν ἐποίησε προσηγορίαν.

A ἁγνεύοντες χρῶνται τὴν πολλοῖς ἀκοαῖς ὡς εὐσεβέστερον τῷ ῥήματι. Hoc est, Hoc venerabile, ac diuinum pascha, ab Hebræis pascha secundum eorum linguam vocatur, quæ vox significat transitum: historice quidem, eum quo ex Ægypto in terram Chananæorum commigrarunt Hebræi: secundum spiritum vero, eum transitum, quo nos ab his caliginosis locis deuolamus ad superos. Et quod solet sæpe in diuinis litteris vsu venire, accidisse etiam hoc loco comperimus, scilicet transferri aliqua nomina, quæ aut obscura sunt, aut horrida, in alia nomina, quæ & illustriora sint & venustiora. Nam hoc nomine putarunt quidam vocari ipsam salutarem seruatoris passionem, ad Græcámque linguam vocem accommodantes, fecerunt ex phascha, pascha. Quod cùm vsus recepisset, iam vehementer inoleuit, assentientibus ipsis auribus, vt pote sanctiori nomini. hæc ille. Quæ talia sunt, vt verius dici non possit: nam & significationem declarauit, & causam erroris in prolatione ostendit: siue magis rationem, vt Hebraicam vocem insuauem & horridam, in elegantiorem commutarent. Neque tam est errore, quàm studio factum. Huius quoque nominis variæ interpretationes apud alios inueniuntur. Philon Iudæus vult eo nomine significari διαβατήρια, hoc est, non ipsum transitum, sed ea sacrificia, quę libamus transituri: quod certe non est verum. Iosephus autem interpretatur ὑπερβασία transgressus, vel progressiones: Symmachus autem vertit ὑπέρβασιν, hoc est, transcensum. Theodotion vero ipsam Hebræam vocem non interpretatam reliquit φασέχ. Est tamen clarissimum quid ea vox sonet, neque opus est tot ambagibus. Est enim nomen verbale à pasac transiuit, à quo fit pesec, transitus: atque vbiq;
B nos habemus & transibo vos, Hebraice vpasacthi: à quo factum pesac. Non est autem silentio prætereundum, hunc diem adeo sactum ac venerabilem visum esse Hebræis, vt in eo multis ante annis, præclarissima multa, accidisse commemorent: de quibus etiam apud nos fit commemoratio. Sed quod est præcipuum, & omnem eorum facile potest conuincere pertinaciam, sentiunt nobiscum eadem die redimendum esse populum Israël à Messia, quem venturum expectant. Ponámque ipsa Hebraica verba vt facilius intelligantur. In libris enim Cabalæ sic scribitur ובו ביום בחמשה עשר לניסן עתיד הוא ישראל ליגאל בימות המשיח בשם שנגאלו אותו יום שנאמר כימי צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות. Hoc est, in eadem die videlicet quintadecima die mensis Nisan scilicet Martij, redimendus est Israël in diebus Messiæ, quemadmodum redépti sunt, eo die, de quo scribitur, in diebus egressionis tuæ ex Aegypto ostendam mirabilia. Ecce refragari gens pertinacissima non potest, quin ille sit verus Messias quem colimus ipsi, qui ea die vniuersum redemit orbem. Condemnabuntur igitur ipsis contra se testimonium ferentibus.

Exceptis his qui ad vescendum pertinent.] אך אשר יאכל לכל נפש, Hoc est, Excepto eo, quod comedetur ab omni anima. Hanc certe sententiam aut aliam fecerunt, aut obscure verterunt Septuaginta. πλὴν ὅσα ποιηθήσεται πάσῃ ψυχῇ, τοῦτο μόνον ποιηθήσεται ὑμῖν, id est, Veruntamen ea quæ fient omni anima, hoc solum fiet vobis. Nemóque esset, qui non aliud intelligeret, quàm quod esset intelligendum Videnturq; decepti verbi similitudine אכל quod cũ comedere significet, aliud illi esse putarũt, propter verbum simile, vt est מלאכה, id est, opus. Clara
C vero est apud nos sententia, apud Gręcos obscurissima, propter æditionis improprietatem.

Qui est in limine.] Hoc quo modo potest esse verum. Iam enim sanguis in limine non erat. Pręterea quo modo is sanguis de limine sumptus est? Manifeste igitur is locus est cortuptus, temporum iniuria, non autoris vitio, itaque Hebraice sic legitur אשר בסף, id est, Intingite in sanguine qui est in pelui, vel catino: quanquam id erratum inuenitur etiam apud Septuaginta. ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ παρὰ τὴν θύραν. Tollite de sanguine, qui est iuxta fores. Atq; hos fortasse secutus Hieronymus est. Causa vero varietatis fuit, eius vocis multiplex significatio, quæ sæpe etiam limen significat. Verum hoc loco pro pelui accipiendá esse, testes sunt omnes Hebræi. Primum interpres vocum apud eos, hoc modo de eo nomine scribit. הוא יתרד לשלשה ראשים סף שפירשו מזרק שמורת גרם אשר בסף, Hoc est, Eius vocis significatio triplex est. Primũ declarat peluim seu catinum, vt est Exodi cap. 12. In sanguine intingentis, qui est in pelui. Rabbi quoque Salomon, exponit בסף כלי, Hoc est, sanguine qui est in pelui. Liquet etiam quàm sit verum, non limen hic, sed peluim, qua sanguis reciperetur, significari. Sed Hieronymus vt dixi partim Septuaginta secutus est, partim vocis ambiguitas eum in eam interpretationem induxit.

Exceptis paruulis, & mulieribus.] Septuaginta semper existimarũt, taph, sonare ἀποσκευήν, supellectilem. Quare factum est, vt omnem locum, vbi eius vocis vsus incidisset, male interpretati fuerint. Cúmque hic censeatur numerus virorum, & excipiantur paruuli, & ma-

nifestum cuilibet esse possit, quotum fieret exceptio, perstiterunt tamen illi vertendo D
ἀποσκευῆς, Cui rei etiam ratio refragatur. Quis enim ita loqueretur: Erat eorum numerus sexcenta milia, excepta supellectile, quæ enim affinitas viris & supellectili? Hieronymus præterea excipit etiam mulieres, non quod in codice Hebraico habeatur, sed quòd sic sit intelligendum. Potuit tamen rationabiliter omitti, nam de mulieribus nulla habetur mẽtio.

Anni quibus manserunt in Aegypto.] Falsò atque ociose additur in codicibus Græcis, quibus manserunt in Aegypto & in Canaham. Quis enim non intelligit id esse falsum? Amouendum igitur καὶ ἐν γῇ χαναάν. Neque enim Hebraice habetur, & eo modo eum numerum annorum longe superarent.

Omnis cœtus Israel faciet illud.] Id est sacrificabit, vt diximus & vt Hebraicæ linguæ est proprium.

CAPVT XIII.

Septem diebus azyma comedetis.] Solita corruptela in Græcis codicibus ἓξ ἡμέρας. Sex dies, azyma comedetis. Paulo tamen post resipiscunt ἑπτὰ ἡμέρας. Potest & ea ratione esse factum, vt sex dies intelligerent, qui festum præcedunt, & septima factum sit.

Quod si non redemeris interficies.] De hoc quantum ad nostros attinet codices, nulla controuersia est, non enim aliter habent Hebraica. At Græci codices permultum & ab Hebraica veritate, & ipsa ratione discrepant. Præcipitur enim hic, vt primogenita eorum animaliũ quæ sacrificari non solent, vt asini, & equi, redimantur vel commutentur aliis animalibus E
sacrificio aptis. Quæ commutatio si facta non fuerit, præcipit vt eius animalis primogenitum non permittatur viuere. Hoc igitur quo modo in codicibus Græcis exprimatur cognoscamus. ἐὰν δὲ μὴ ἀλλάξῃς λυτρώσῃ αὐτό. id est, Quod si non commutaueris, redimes. At nónne idem est commutare & redimere? Vertendum igitur erat vt fecit Hieronymus: nam & Hebraice est ואם לא תפדה וערפתו. Hoc est, Et si non redemeris, deceruicabis eum, aut excerebrabis eum.

Et quasi appensum quid.] טוטפות. Qua voce significatur Hebræis id quod fronti præligant, in huius rei gestæ recordationẽ. Huic autẽ siue vittæ seu ornamento tempore Christi legẽ affigebant, vt eius essent semper memores. Atque hoc reprenduntur in Euãgelio quod in fronte & non in corde gestarent legem. Seruatur etiam & hodie is mos apud Hebręos, & in synagogis suspendunt suorum puerorum frõtibus & manibus id ornamentũ. Septuaginta nihil tale innuere videntur. Nisi forte existimarunt, non posse eam vocẽ Græce exprimi. Interpretati igitur sunt hoc ἀσάλευτον, id est, inconcussum ac firmissimum, quemadmodũ & alibi.

Armati ascenderunt.] In hac voce mira est dissonantia Septuaginta & Hieronymi, Et veritas quidem Hebraica est, vt vertit Hieronymus, vel eam propius accessit. Sic habent Hebraica וחמשים עלו בני ישראל. Et accincti ascenderunt filij Israël: sic interpretatur etiam Auen Esra חגורי חמשים, id est, Accincti per singulos quinque, aut quini. Rabbi quoque Salomon inquit אין חמושים אלא מזוינים. Non significatur inquit aliud, quàm quod armati ascenderent. Quod confirmat per æditionem Onchelos Chaldæi. quæ & ipsa habet, Armati ascen F
derũt. At Septuaginta, eo quòd vox Hebraica à חמש ducitur, hoc est quinque, penitus aliã sententiam verterunt, πέμπτῃ δὲ γενεᾷ ἀνέβησαν οἱ υἱοὶ ἰσραὴλ ἐκ γῆς αἰγύπτου, Hoc est, Quinta generatione ascenderunt filij Israël ex Aegypto. Vide quale & quantum erratum hoc sit, Nam quarta generatione reuersi sunt in terram Chanaã populus Israël, ipso domino dicente ad Abrahã Genesis cap. 15. Generatione autem quarta reuertentur huc. Ex vocis ergo similitudine accidit error. Neque is locus est aliter intelligẽdus, quàm vt interpretãtur Hebręi. Aquila quoque eodẽ modo vertit sicut & Hieronymus καὶ ἐνοπλισάμενοι ἀνέβησαν υἱοὶ ἰσραὴλ ἀπὸ τῆς γῆς αἰγύπτου. Theodotion ὁπλῖται. Vtrunque scilicet armati reddiderunt. Hieronymus in Epistolis copiose hunc locum tractat, vbi quasdam sibi propositas ambages soluit.

CAPVT XIIII.

E Regione Phiaroth.] Omnia hæc, locorum esse nomina asserunt Hebræi, licet appellatiua videantur. Auen Esra שמות מקומות. Nomina locorum sunt. Chaldaica etiam æditio, nomina hęc non immutat. Quare nescio cur hoc primum Septuaginta verterint, ἀπέναντι τῆς ἐπαύλεως, E regione villæ aut stabuli, licet alia vt propria reliquerint.

Trecentos currus.] שש מאות רכב, id est, Sexcentos currus, Deest ergo dimidium. Septuaginta quoque eodem modo habent, sicut Hebraica veritas καὶ ἔλαβεν ἑξακόσια ἅρματα, id est,

Sumpsit

A Sumpſit ſexcentos currus. Quis autem non videt hunc errorem non eſſe ipſius interpretis? ſed librariorum & temporum? Nunquam enim ferè in numeris ſolet labi noſtra æditio.

Et quicquid fuit curruum.] כל רכב מצרים Omnis currus Aegypti. Quod Septuaginta ad equitatum referunt πᾶσαν τὴν ἵππον τῶν αἰγυπτίων. Omnem equitatum Aegyptiorum. non rectè vt opinor. Nam & curribus & equitatu vtebantur.

Et duces totius exercitus.] Suppoſita eſt hæc ſententia quæ minime in contextu Hebraico habetur, loco eius quæ habetur, eáque eſt ושלשים על כלו, Hoc eſt, & terni ſuper vnumquenque eorum: videlicet curruum. Septuaginta quoque idem non ſiluerunt καὶ τριστάτας ἐπ' αὐτῶν. Et ternos aſcenſores ſuper eos. Verum Rabbi Salomon interpretatur, quemadmodum & Hieronymus producta etiã æditione Chaldaica, כל שרי צבאות, id eſt, Omnes principes exercitus: ſicut interpretatur Onchelos. Quod tamen per ipſum nomẽ non innuitur.

Et erat nubes tenebroſa.] הענן והחשך, id eſt, Et nubes & tenebræ. Non erat ergo nubes tenebroſa, ſed nubes & tenebræ. Tenebræ quidem Aegyptiis, nubes autem Hebræis. Nec Septuaginta etiam nubem tenebroſam verterunt, ſed tenebras tantum, καὶ ἐγένετο σκότος καὶ γνόφος. Et factæ ſunt tenebræ, & caligo. Niſi forte nubes non ad illam Hebræorum nubem referenda ſit, ſed ipſas ſimpliciter nubes. Verum nónne impoſſibile eſt, quod dixit, Et erat nubes tenebroſa & illuminans noctem, & quidem ſibi non cohærens: nam nubes deſuper oſtendebatur, vt illuceret Hebræis, viámque oſtenderet. Aut certe intelligendum eſt hoc modo, vt de illa Hebræorum non fiat mentio, ſed vt oſtendatur factas eſſe tene-
B bras, ereptámque oculis ſerenitatem, omniáque ſydera eſſe condita, vt formidabilior eſſet nox Aegyptiis. Quod videtur vero eſſe propius. Atque hoc modo, bona fide vertit Hieronymus.

Interfecit exercitum eorum.] ויהם את מחנה. Et conturbauit, & infremuit ſuper exercitum, terrorem immiſit. Sicque Septuaginta συνετάραξεν παρεμβολὴν αὐτῶν. Conturbauit aciem eorum, quanquam alibi eo modo vertit Hieronymus.

Subuertit rotas curruum.] ויסר את אפן. Et impediuit rotas. Septuaginta quoque aliquid ſimile. καὶ συνέδησε τοὺς ἄξονας τῶν ἁρμάτων αὐτῶν, Et impediuit axes curruum eorum. Rabbi autem Salomon, hoc idem ſentit, ſed alio modo, cuius hæc verba ſunt, מכח האש נשרפו הגלגלים והמרכבות נגררות והיושבים בהם נענעים מתפרקים. Hoc eſt, propter vim ignis, accenſæ ſunt rotæ, & currus implicitì ſunt, & qui ſuper eos ſedebant, excutiebantur, & membra eorum diſcerpebantur. Verum hoc magis paraphraſtice, quàm ad litteram.

Ferebantur in profundum.] וינהגהו בכבדת. Et deduxit eas, ſcilicet rotas, cum pondere. Sic etiam Septuaginta, & clarius καὶ ἤγαγεν αὐτὰς μετὰ βίας. Et duxit eas cum vi. Quorum omnium ſententia eſt, quòd eas impulit vehementer Deus, & præcipitauit in profundum, atque ita idem ſentiunt omnes, licet varie.

CAPVT XV.

C TVnc cecinit.] אז ישיר Tunc cantabat: vbi eſt futurum pro præterito imperfecto: licet quidam diuinius conſiderantes, putant futurum poſitum, quoniam etiam ad futurum tempus ſpectaret id quod eo hymno canebatur ad CHRISTI ſcilicet reſurrectionem & victoriam, qua cælum adepti per eum ſumus.

Cantemus.] אשירה, id eſt, Cantabo, & forte de ſeipſo ait Moſes. Verum quia dictum eſt, & Moſen & filios Iſrael, ipſum cecinisse, propterea per plurale protulit. Sic enim Septuaginta ᾄσωμεν. Aeditio quoque Chaldaica per plurale.

Omnipotens nomen eius.] יהוה. Nomen tetragrammaton, quod aliud quàm omnipotentiam ſignificat, eſſentiam videlicet, & quod eſt Græcis ὁ ὤν, qui eſt: ſic etiam Septuaginta κύριος ὄνομα αὐτῷ. Dominus nomen illi: atque ita etiam canitur in eccleſia ad miſſam quia vtebantur æditione Septuaginta.

Quaſi vir pugnator.] איש מלחמה Vir belli. Dominus inquit eſt vir bellicoſus. Quod miror quamobrem verterint Septuaginta κύριος συντρίβων πολέμους, dominus conterens bella. quod erat viri nomen, putarunt participium eſſe. Neque vlla ferè coniectura aſſequor, vnde hoc arripuerint. Niſi forte putarunt abſurdum eſſe, apud gentes dicere Deum eſſe virum bellicoſum, atque ideo ei quod ſuum eſſet tribuerunt: quod certe ſi verum eſt, videtur rationabiliter factum.

Mare rubrum] Et ſi id erat ſuperius annotandum, nunc tamen, quod videretur cõmodius, obſeruandum duximus. Nam mare rubrum, non ita Hebraice nuncupatur, hoc eſt

Mare rubrū Hebr. dicitur nō Rubrū, sed caricosum, seu papyrosum.

nomine significante rubrum, סוף, quod caricem seu papyrum sonat. Appellari ergo dicunt D
Hebræi, mare caricosum, vel papyrosum, eo quòd ad eius littora, copiosissima sint carecta, & papyriones. Multa super hoc scribit Auen Esra, primúmque dicit soph esse nomen loci. Melius autem est eius verba proferre, vt eum loquentem audiamus, יש אומרים שנקרא כן בעבור שיש סביבו סוף ואחרים אמרו שהוא מגזרת סוף שהוא סוף העולם והוא ים אוקינוס, Hoc est, Dicunt nonnulli vocari mare eo nomine, quòd per eius circuitum nascantur papyri. Alij autem existimarunt, ideo vocari mare soph, quia soph etiam finem sonat. Dicúntque hoc mare terminum esse mundi, hoc est ipsum oceanum, hæc ille. Refellítque hanc vltimam opinionem: Non enim sinus Arabicus, est mare oceanus, vt satis compertum est. Rabi quoque Salomon, hoc ipsum idem sentit סוף הוא לשון אגם שגדלים בו קנים, Soph inquit, hoc loco significat iuncum, quo nomine mare illud appellatur, quod calamorum ac papyrorum copia in eo nascatur. Non ergo ex eadem causa a nobis & Hebræis, ei mari inditú est nomen. Nam

Cur Græcis rubrum dicatur.

rubrum à Græcis appellatum est, Plinio teste, quòd harena eius rubra sit, & aquæ quasi rubere videantur, sicut omnes propè asserunt. Alij autem cum quibus est Quintus Curtius, Erythreum mare vocatum contendunt, ab Eryrbro rege, cuius sepulchrum in littore ab incholis ostendatur, quæ non videntur admodum verisimilia.

Deposuisti.] תהרס, id est, Excusisti, concusisti, afflixisti: cui etiam Septuaginta simile nescio quid attulerunt, συνέτριψας, confregisti.

Congregatæ sunt aquæ.] נערמו Coaceratæ sunt. Quod Septuaginta non male ipsam sententiam, sed verbi proprietatem exprimentes reddiderunt, διέστη τὸ ὕδωρ. Diuisa est aqua. E
Clarum vero est, hoc intelligendum esse iuxta æditionem Hieronymi.

Stetit vnda fluens.] נצבו כמו נד נוזלים, hoc est, Steterunt tanquam aceruus, vndæ fluxæ. Septuaginta hoc idem per alia verba ἐπάγη ὡσεὶ τεῖχος τὰ ὕδατα. Congelatæ sunt aquæ tanquam murus.

Flauit spiritus tuus.] נשפת ברוחך, id est, Flasti tu spiritu tuo. Septuaginta paulo secus, ἀπέστειλας τὸ πνεῦμά σου. Misisti spiritum tuum.

Quis similis tui in fortibus.] באלים, Quod tum fortem, tum Deum significat. Ergo dicendum, quis similis tui in diis fortibus domine? Septuaginta non ferè secus, τίς ὅμοιός σοι ἐν θεοῖς κύριε. Quis similis inter deos tibi domine.

In sanctitate.] Eodem modo Hebraice, בקדש, In sanctitate. At Septuaginta ad personas retulerunt, ἐν ἁγίοις, inter sanctos. Verum illud prius verius.

Laudabilis.] תהלות, Laudum, Deus laudum, Deus omnibus laudibus dignus.

Dux fuisti populo.] Imitatus est Septuaginta qui & ipsi, ὡδήγησας ἐν δικαιοσύνῃ, hoc est, deduxisti in iustitia. Hebraice non aliud, נחית castra duxisti, castrametatus es.

Et portasti.] Ita & Hebraice, נהלת Portasti, At Septuaginta diuersius, παρεκάλεσας. Admonuisti, Hortatus es.

Irati sunt.] ירגזון, conturbati sunt, contremuerunt, expauerunt. Sed Hieronymus Septuaginta secutus est ὠργίσθησαν, irati sunt.

Tunc conturbati sunt principes] Sicut est etiam Hebraice נבהלו. At quamobrem Septua- F
ginta, τότε ἔσπευσαν ἡγεμόνες Ἐδώμ. Tunc festinauerunt principes Edom, nisi & ipsi quandam commotionem innuere voluerunt.

Obriguerunt.] נמוגו, Defluxerunt, resoluti sunt, pauore extabuerunt: sicut & Septuaginta, ἐτάκησαν, id est, liquefacti sunt.

Fiant immobiles.] ידמו id est, Sileant, obmutescant, quod ferè maius est: omnem enim immobilitatem hoc complectitur. Hieronymus non dissentit à Septuaginta qui & ipsi ἀπολιθωθήτωσαν, id est, Lapidescant, lapidei fiant.

Firmissimo habitaculo.] מכון לשבתך Stabilitate habitaculi tui: atque ita non dissentit ab Hebraico. Septuaginta paulo secus, εἰς ἕτοιμον κατοικητήριόν σου. Ad paratum habitaculum tuum. Hebraice tamen significat, כון firmare, stabilire, vt sæpe dicturi sumus: aliquando etiam parare.

Eques Pharao.] סוס פרעה, Equus Pharaonis, potest etiam dici vt vertit Hieronymus. Vtrunque enim sonat Hebræis equus, tam ipsum animal, quàm animal vna cum ascensore. Septuaginta quoque, ἵππος Φαραώ. Equus Pharaonis.

Dominus regnabit in æternum.] Eodem modo & Hebraice יהוה ימלך לעלם. Deus regnabit in æternum. Septuaginta non proprie, καὶ κύριος βασιλεύων τὸν αἰῶνα, καὶ ἐπ᾽ αἰῶνα, καὶ ἔτι, dominus regnans æternitatem, & in æternum, & insuper. Quod annotatur ab Origene,

quod

A Quod annotatur ab Origene, quòd additũ sit, insuper, adhuc vel vltra, dicítque eo significari omnem æternitatẽ. Vana autem est annotatio Nicolai, nam sęculum apud Hebræos non eodem modo sumitur, sicut apud Latinos: sed ipsam æternitatem significat & aliquando mundum, non annos quinquaginta, vt ille existimat. *Seculum hebr. quid.*

Maria.] Dicendum esset Miriam, sic enim est Hebraice מרים, sed fortè propter vocis asperitatem, Mariam verterunt Septuaginta. Vbi & illud obseruandum, m, esse de nominis essentia, ideo non posse Græcè ac Latinè declinari, nisi ea ratione, qua inflectimus Adam, Abram. Hanc Hebræi, ideo Mariam vocatam asserunt, quia per receptionem quæ cabala vocatur, ea nata amarum imperium Aegyptiorũ super Hebræos acceperunt cœpisse. Nam marar, Hebraice amarũ sonat, verba ipsa Hebraica subiiciam, ולמה נקרא שמה מרים על שם מרר hoc est, Maria vixit vsque ad libertatem, vocatúmque nomen eius est sic, propter imperij amaritudinem, quo tunc oppressi Hebræi sunt. Nam prius tametsi seruirent, non tamen vsque adeo premebantur. *Maria vnde dicta.*

Prophetes.] Verisimile est, non ita scripsisse Hieronymum, nam prophetes masculinũ est. Sed Septuaginta secutum & Græcam formam potius vertisse prophetis, cuius genitiuus est prophetidos, vel more Latino vertisse prophetissam, sicut multi habent codices.

Quibus præcinebat.] ותען להם, Et respondebat eis Maria. Inchoando scilicet rursum canticum. Est tamen eadem sentẽtia. Illa enim inchoabat ac præcinebat, illæ prosequebãtur. Septuaginta etiam secũdum Hieronymum, ἐξῆρχε δὲ αὐτῶν μαριάμ. Inchoabat eis Mariam:

B quanquam id magis significet imperabat, aut præfecta erat eis Mariam.

Tulit Moses Israel.] ,ויסע Et discedere fecit, eleuare fecit, Septuaginta cum Hieronymo consentiunt, ἐξῆρε δὲ Μωυσῆς τοὺς υἱούς. Eleuauit autem Moyses filios Israël, castra mouere fecit.

Congruum nomen imposuit.] ,קרא שמה Vocatum est nomen eius: nam impersonalia & passiua, sæpe voce actiua apud illos efferuntur. Sicut & illud: Et Adæ non inueniebatur adiutorium: vbi legitur, מצא, inueniebat: passiuũ tamen est vel impersonale. Septuaginta quoque hoc idem intellexerũt, ἐπωνομάσθη τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, id est, Cognominatus est locus. Quare passiue aut impersonaliter est legendum.

Cunctum languorem quem posui in Aegypto.] Patet male legi in impressis codicibus Gręcis, πᾶσαν νόσον ἣν ἐπήγαγες, Omnem ægritudinem, quam intulisti Aegyptiis: cùm legendum sit ἐπήγαγον. Nam & Hebraice est, שמתי posui.

CAPVT XVI.

M*Ane quoque iacuit ros.*] Hoc quidem non alio modo intelligitur etiã Hebraice, sed apud Septuaginta aliud diuersum verterunt. Hi enim videntur innuere, mane quoque apparuisse coturnicem, cùm ros iam super herbas appareret. De mane autem aut rore nulla mentio: sic enim vertunt, τὸ πρωὶ δὲ ἐγένετο καταπαυομένης τῆς δρόσου κύκλῳ τῆς παρεμβολῆς. Mane autem fuit, quiescente rore per circuitum castrorum. Quæso quid ex his innuitur? Nisi forte aliquid desit, quod certe admodum probabile est.

C

Quasi pilo contusum.] מחספס, id est, Minutum, collectum, aggregatum, sicut exponit Rabbi Salomon, qui ait מגולה, id est, aggregatum, inuolutum: cui non dicit inueniri simile in sacra scriptura. Onchelos quoque Chaldæus similiter כגיר, id est, sicut lapillus. Septuaginta quoque optime eius rei naturã expresserũt, λεπτὸν, ὡσεὶ κόριον λευκὸν, ὡσεὶ πάγος ἐπὶ γῆς, id est, Exiguum tanquam coriãdrum candidum, sicut glacies super terram. Neque alia recitat Onchelos de eius rei natura. Auen Esra eadem propè quæ & hi מרובע והקרוב. Et quod consentaneum est, quadratum erat. Numerorum quoque cap. vndecimo scribitur, eius figuram fuisse quæ & bdelij id est, vnionis, aut margariti.

Manhu.]. Erat vox Hebraica ponenda, vt inde cognosceretur ductum nomen manna, quod non est obseruatũ à Septuaginta, qui Græca tantum posuerunt, εἶπαν ἕτερος πρὸς ἕτερον, τί ἐστι τοῦτο. Dixerunt alter ad alterũ quid est hoc. Ab hoc itaque ductum est nomen manna, nec Græcum nec Latinum, quanquam eo sint vsi Græci vt suo, & latini eos imitati: atque hoc nomen eleganter etiam explicat Theodoritus hoc modo, διὰ τί μάννα ἐκλήθη. Cur, inquit, manna vocatum est? respondet, εὐθὺς αὐτὸ θεασάμενοι, ἀλλήλους ἠρώτων τί τοῦτο. ἐπέθεσαν οὖν αὐτῷ προσηγορίαν τί τοῦτο. τοῦτο γὰρ ἑρμηνεύει τὸ μάννα, οὐ γὰρ ᾔδεισαν τί ἦν, ἐγένετο τοίνυν ἡ ἐρώτησις ὄνομα, hoc est, Quod cum mox conspexissent, se mutuo interrogabant quid esset. Itaque hanc ei appellationem indiderunt, sic enim manna interpretatur. Nesciebant enim quid *Manna vnde.*

D

Mãna etiã hodie reperiri. esset. Itaq; factũ est, vt interrogatio vicem nominis habuerit. Inuenitur autem etiam hac D tẽpestate multis in locis manna, etiã in Italia: coalescit in foliis virgultorũ: specie est, qua & pruina mane colligitur, antequã sole liquefiat. Eius vsus est in medicina ad multas ęgritudines. De mãna, quod filiis Israël cælitus missum est, hæc scribit Philon, τῇ ὑστεραίᾳ περὶ τὴν ἕω, δρόσος βαθεῖα καὶ πολλὴ περὶ σύμπασαν ἦν, ἐν κύκλῳ τὸ στρατόπεδον, ἣ ἐπέφερεν οὐχ ὑετὸν καὶ παρηλαγμένος, οὐ ὕδωρ οὐ χιόνα, οὐ κρύσταλλον. ταῦτα γὰρ αἱ τῶν νεφῶν ἀπεργάζονται μεταβολαὶ ταῖς χειμεριναῖς τροπαῖς, ἀλλὰ κέγχρον βραχύτατον καὶ λεπτότατον ἣ διὰ τὴν ἐπάλληλον φορὰν, σωρηδὸν προκέχυται τῶν σκηνῶν ἄπειρος ὄψις. quæ sic Latine possunt reddi, Postera die, inquit, ros condensus ac creber circa vniuersa castra visus est. Qui sensim è cælo cadebat, non quòd pluuia esset, aut aqua, aut grando, siue nix, vel glacies, nam hæc hyeme nubibus variũ habitum induentibus solent effici, sed quasi milium tenuissimum ac breuissimum. Is autem ros, propter crebrum descẽsum, quasi aceruos circa tentoria effecerat. Res plane incredibilis, hæc ille.

Gomer.] Tres chœnices Atticæ, teste Hieronymo. Iosephus quoque de hac mensura, inquit, τρεῖς ἡμικοτύλους ἔχει. Tres continet semicoctulas: quanquam res habeat in infinitum. Nam & hoc esset declarãdũ. Nam cotylam Priscianus heminam esse dicit, hoc versu,

At cotylas, quas si placeat dixisse licebit.

Heminas, recipit geminas sextarius vnus.

Quodcunque operandum est facite.] אשר תאפו אפו id est, Quod conquendũ est coquite: quod vero mox sequitur ad lixandum pertinet: sic & Septuaginta, ὅσα ἂν πέσσητε, πέσσετε. quodcumque coquendum est, coquite. Sic enim hoc loco πέσσω significare arbitror. E

Sume vas vnum.] צנצנת hoc est, vas, seu phialam. Quod Septuaginta venuste verterunt στάμνον χρυσοῦν. vas aureum, aut vrnam auream. Quod autem aureum addiderunt, id ex opinione est, licet non exprimatur in codice Hebraico.

Ephi Modius. *Decima pars ephi.*] Hoc late exponit diuus Hieronymus, dicuntq; Hebræi esse id quod à nobis appelletur modius. Quamobrem, dubie verterunt hunc locum Septuaginta, ipsum ephi, hoc modo exponentes τὸ δέκατον τῶν τριῶν μέτρων ἦν. hoc est, Gomor est decima pars trium mensurarum. Videntúrque intellexisse modium esse tres mensuras, nam loco trium mensurarum ponitur ephi, Hebraice, quod nescio an recte existimatum sit, vel saltem clare expositum.

CAPVT XVII.

DOminus exaltatio mea.] Quoniam verbum anceps est apud Hebræos, modo exaltationem, modo refugium significans, ideo Septuaginta interpretati sunt κύριος μου καταφυγή. Dominus refugium meum.

Quia manus solius Domini.] Hoc loco verba perobscura, inueniuntur in contextu Hebraico, quæ sic habent ויאמר כי יד על כס יה hoc est, Et dixit, quia manus super thronum Domini, bellum Domino, contra Amalech. Quæ Hebræis, hoc ferè modo exponuntur. In-

Manus pro iuramento. nui per hæc iuramentum, iurasse scilicet Dominum per thronum suum sempiternum. Manus enim significat iuramentum, vt illud, Leuo manum in cælo: & illud, Eleuauit dexteram suam, ac sinistram suam in cælum. Cuius iuramenti rationẽ esse dicunt, quòd quemad- F modum stant cæli, sic firma erit res, quam iuramus. Sic iurauit hoc loco Deus, per thronũ suum, nimirum rem sempiternam, & immutabilem. Hoc idem innuit & Chaldaica æditio, & Rabbi Salomon eam vehementer approbat. Sic & Auen Esra. Quare alio modo verterunt hoc septuaginta, & nihil conueniunt cum Hebræis, sic ὅτι ἐν χειρὶ κρυφαίᾳ πολεμεῖ κύριος. Quod in manu excelsa pugnabit Dominus. Minus etiam hũc sensum attigit Hieronymus Aut textus deprauatus est, vt desit, super, dicẽdumque sit. Quia manus super solium Domini, vel aliquid eiusmodi.

CAPVT XVIII.

ET quod liberauerat eos Dominus.] הצילם Liberauerat eos. Nihílque aliud exprimitur, innuitque eos de labore viæ eripuisse. At Septuaginta addiderũt ὅτι ἐξείλετο τὸν λαὸν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς αἰγυπτίων, καὶ ἐκ χειρὸς φαραώ. Quod eripuisset populũ suum de manu Aegyptiorum, & de manu Pharaonis. hoc inquam ociose additũ est: deinde non hoc innuebatur.

Lætatúsque est Iethro.] Hoc idem & Hebraice ויחד Et lætatus est. Attamen non ita interpretati sunt Septuaginta, ἐξέστη δὲ ἰοθόρ. Obstupuit Iethro: & recte mea quidem sententia. Nam tot prodigiis auditis obstupuit.

Eo quòd superbe egerint contra vos.] זדו עליהם Superbe egerunt in eos: vel, quia superbi fuerunt in se, intumuerunt in animis suis. Aut, eos, refertur ad ipsum Israël. Septuaginta hanc senten-

A sententiā penitus immutarunt, & aliud ab Hebraico omnino dissonum innuunt ὅτι ἐπέθεντο αὐτοῖς. Quoniam imposuerunt eis: referúntque id forsitan ad calumnias, & onera, quibus Aegyptij affligebant Hebræos

Stulto labore.] Ita & Hebraice נבל תבל Rem stultam facis, quod Septuaginta dissimillime interpretati sunt, φθορᾷ φθαρήσῃ. Corruptela corrūperis: aut interitu interibis. Patetq; quàm non rectum sit. At infinitum laborem indicant, & qui perniciem afferat.

Tribunos.] שרי אלפים Principes militum: sicut optime septuaginta χιλιάρχους. Patet ergo, qui per tribunos intelligendi sint.

Et qui oderint auaritiam.] Præclare quidem, nam בצע Non aliud Hebræis sonat: sed quā non recte, si fas est ita loqui, hoc Septuaginta interpretati sunt ὑπερηφανίαν superbiam: cùm nusquam id significare inueniatur.

Implebis imperium Domini.] וצוך אלהים Et imperabit tibi Dominus, hoc est tum tibi Deus præcipiet quę populo relaturus sis. Quod multo secus Septuaginta κατισχύσει σε ὁ θεός. Tenebit te Deus aut auxiliabitur tibi: quod minime intelligendum hic est.

Decanos.] Redundat in Græcorum codicibus, γραμματοεισαγωγεῖς. quod significat eos forte, qui litteras perferunt, vel scribas.

CAPVT XIX.

Eritis mihi in peculium.] סגלה id est, Eritis mihi appropriatio, peculiaritas, selectio: quod idem & Lxx. videntur innuere. ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος ἀπὸ πάντων. Eritis mihi
B populus ex omnibus selectus: superstes mihi ex omnibus.

Regnum sacerdotale.] ממלכת כהנים id est, Regnum sacerdotale, aut regnum sacerdotū. At Septuaginta in contrarium vt dicerent regale sacerdotium βασίλειον ἱεράτευμα, videtúrque non idē esse. Regnū enim illud ex sacerdotibus, & rebus sacris ac diuinis esse conflandū innuit, vt differat ab iis regnis, quę opibus & armis constabāt: at hoc, sacrū ac diuinū erat futurū. Quod si hæc sentētia est, non hoc, sed aliud interpretati sunt Septuaginta, vt innuerēt hoc sacerdotiū futurū præclarissimū, & penè regale: quod certe hoc loco non intelligitur.

In caligine nubis.] בעב הענן In nube nubis: quasi in densa caligine. Septuaginta non proprie παραγίνομαι πρός σε ἐν στύλῳ νεφέλης. Accedo ad te in columna nubis: columnæ enim hic nulla mentio. Immo ea caligo longe maior ac densior, quàm per columnam possit significari. Non descendisse quoque Dominum in columna, & illud indicio. Nam ea caligo, totum cooperuit montem: quare columna delendum est, quod aliunde est sumptum.

Sanctificentur ne percutiat eos.] פן יפרץ Ne forte destruat, cōficiat: quod Septuaginta longe secus reddiderunt μήποτε ἀπαλλάξῃ ἀπ' αὐτῶν κύριος. Ne forte recedat ab eis Deus. Hebraica tamen vox inuenitur semper ruinam, desolationémque significare, aut diuisionem ac diruptionem. Hoc idem paulo inferius in extremo huius capitis alio modo sunt interpretati, non satis aperte, μήποτε ἀπολέσῃ ἀπ' αὐτῶν κύριος. Ne forte perdat ab eis Dominus: vel clarius, ne forte perdat ex eis.

CAPVT XX.

C *Deos alienos coràm me.*] Ita habent & Hebraica על פני Super me, aut prope me, vel superiores mihi. Quod Septuaginta aliquanto secus, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ. Non erunt tibi dij alij præter me. Est tamen eadem sententia. De hoc primo præcepto hæc scribit Theodoritus: οἱ μίαν οὐσίαν τῆς τριάδος ὁμολογοῦντες, φυλάττουσι τὸν νόμον τῆς θείας φωνῆς, ἄλλο γάρ τι παρὰ τὴν θείαν φύσιν θεοποιεῖν, οὐκ ἀνέχονται, οἱ δὲ τὴν Ἀρείου, καὶ Εὐνομίου παρεισδεξάμενοι λώβην, τὸν θεῖον νόμον ἄντικρυς παραβαίνουσι. θεὸν μὲν τὸν υἱὸν ὁμολογοῦντες, κτίσμα δὲ ἀποκαλοῦντες καὶ τῆς θείας οὐσίας ἀπαλλάττουσι. τοῦ γὰρ θεοῦ λέγοντος, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ, οὗτοι ἕτερον θεὸν ἐπεισάγουσιν. Hoc est, Qui vnam in trinitate fatētur substātiā, huic diuinæ vocis præcepto obtēperarūt, neque enim vlla ratione induci possunt, vt præter diuinā naturam, alij tribuant diuinitatē. At qui Arij & Eunomij peste contaminati sunt, apertissime hanc legē infringunt, qui filiū, Deum quidē confitentur, at eum conditū asseuerant & à diuina abiungunt substātia. Nam cùm Deus dicat: Non habebis deos alienos præter me, hi contra alterū Deum inuexerunt.

Non facies tibi sculptile, neque omnem similitudinē, &c] Idem quoq; Hebraicè פסל וכל תמונה Idolum & omnem similitudinem: sicut etiam Septuaginta. οὐ ποιήσεις σεαυτῷ εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα. Nō facies tibi idolū, neq; cuiusuis similitudinē. Quæritur autē ab interpretibus Græcis, quid idolū & similitudo differat: soluitq; Theodoritus, τὸ εἴδωλον οὐδεμίαν ὑπόστασιν ἔχει. τὸ δὲ ὁμοίωμα, τινός ἐστιν ἴνδαλμα καὶ ἀπείκασμα. ἐπεὶ δὲ τοίνυν Ἕλληνες ἀναπλάττουσι τὰς οὐχ ὑφεστώσας μορφάς, σφίγγας καὶ τρίτωνας καὶ κενταύρους, εἴδωλα καλεῖ. τὰ δὲ τῶν ὑφεστώτων ἐκμάσματα, οἷον ἡλίου, σελήνης,

ἀστρων, ἀνθρώπων, θηρίων, ἑρπετῶν, καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων, τούτοις κελεύει, μὴ προσκυνεῖν μήτε λατρεύειν, οὐχ ἁπλῶς δὲ ἀπαγορεύει ἀμφότερα, ἀλλ' ἐπειδὴ συμβαίνει τινὰς προσκυνεῖν μὲν διὰ φόβον ἀνθρώπινον, ἐννοεῖν καὶ λατρεύειν κατὰ ψυχὴν, ἐδίδαξεν ὡς ἑκάτερον ἀσεβές. Hoc est, Idolum, inquit, nullam habet subsistentiam: at similitudo rei existentis expressio est. Quoniam igitur gentiles, ea quæ nusquam forent effingebant, vt sphynges, tritones, & centauros: Aegyptij vero, homines sub effigie canina, & bouina, ea sacræ litteræ idola solent appellare. Similitudines autẽ, & expressiones vocant eorum, quæ sunt: vt solis, lunæ, astrorum, hominũ, bestiarum, reptilium, & id genus. Hæc inquam prohibet adorari: neque id tantum, sed cum accessione. Sunt enim qui cùm propter pauorem, adorare coacti fuerint, intus tamen in animo id non faciant. Ostendit igitur vtrunque esse impium. D

Idolū & Similitudo quid differant.

Deus tuus fortis zelotes.] אל קנא Deus emulator: qui ardentissima charitate eos diligo, qui ad me adhæserunt, neque possum perpeti vt à me diuellantur, & alium amatorem habeant. Theodoritus quoque quid sit ego deus zelotes, explicat his verbis. ὁ νόμος τάξιν ἐπέχει ἀνδρός, ὁ δὲ λαὸς γυναικός, καὶ τοῦτο ἡμᾶς ἐδίδαξεν ὁ δεσπότης θεὸς, διὰ μὲν ἡσαΐου εἰπών, ποῖον βιβλίον τοῦ ἀποστασίας μητρὸς ὑμῶν. διὰ δὲ ἱερεμίου. καθὼς ἀθετεῖ γυνὴ εἰς τὸν συνόντα αὐτῇ, οὕτως ἠθέτησεν εἰς ἐμὲ οἶκος ἰσραὴλ, καὶ οἶκος ἰούδα. Lex, inquit, rationem viri solet habere, populus autem Dei, mulieris: quod etiam ipse Dominus docuit nos per Esaiam dicens, quis liberis, apostasiæ matris vestræ: per Hieremiá vero, sicut spernit mulier coniugem suum, sic aspernata est me domus Israël, & domus Iuda: atque alia producit exempla, quæ non sunt necessaria, ne verba prodigamus. Hoc enim damus operam vt breuiores simus, quantum fieri possit, eo quod opus E maximum futurum est.

Pacifica vestra.] Hebraice, pax, significat etiam sanitatem, incolumitatem ac valetudinem: quæ autem sacrificia in horum gratiam offeruntur, pacifica vocantur: indicio est & æditio Septuaginta, quæ pro pacifica vestra, habet σωτήρια ὑμῶν. id est, salutaria vestra: quæ videlicet pro salute & pace offeruntur: soliti etiam sunt Septuaginta שלום quod pacem sonat, vertere ὑγίειαν salubritatem, incolumitatem.

CAPVT XXI.

SVm quali veste intrauit.] אם בגפו יבא בגפו יצא Hoc est, Si cum suo corpore venit, cum suo corpore exibit. Non ergo de veste loquitur, sed de ipso corpore: vt innuat, si solus ipse sine vxore aut filius accessit, solus quoque exibit: quod autem hæc sit sententia clarũ est. Nam quomodo cum eadem veste exibit seruus à Domino post sex annos, an non attrita ac dilacerata vestis tunc erit? Nisi intelligit eius similem. Præterea ad distinguendũ hoc quod dixerat, mox addit, si habens vxorem, & vxor egredietur simul. Septuaginta quoque sermonis Hebraici proprietatem intelligentes verterunt, ἐὰν δὲ αὐτὸς μόνος εἰσέλθῃ, καὶ μόνος ἐξελεύσεται. Hoc est, si autẽ ipse solus ingressus fuerit, etiam solus egredietur. Quibus consentit etiam Onchelos Chaldæus, qui & ipse eisdem verbis hunc locũ reddidit. Rabbi quoque Salomon, hoc exponens, inquit, שלא היה נשוי אשה, hoc est, si ipse est non vxori adiunctus. Ionatæ quoque Chaldæi æditio & ipsa habet sicut & Hebraicũ: quare de vestimento nulla hoc loco mentio: quare miror Nicolaum qui hunc loquendi modum & F hanc sententiá non intellexerit, cuius expositio omnino falsa est, significare scilicet גפו hoc loco pannum, cùm corpus semper significet [redacted]

Efferat eum Dominus diis.] אלהים Diis. Qua voce diximus significari etiá iudices, ac summos viros, seu etiam sacerdotes. Hoc ergo innuit hic sacer contextus, quod Septuaginta studio quodam texisse videntur, aut certe non hoc intellexisse, sed aliud, quippe qui sic loquuntur. προσάξει αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, πρὸς τὸ κριτήριον τοῦ θεοῦ hoc est, Adducet eum Dominus eius ad iudicium Dei. Quod idem & in sequentibus semper fecerunt, vt de iudicibus & sacerdotibus nunquam senserint, sed Deo semper. excepto ibi, Diis non detrahes. vbi Theodoritus τοὺς κριτὰς ὀνομάζει θεοὺς ὡς κατὰ μίμησιν τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ κρίνειν πεπιστευμένους. Hoc est, Iudices vocat deos: vt pote quibus iudicium comissum est, quod summi Dei propriũ est. Quid autem prohibet, vt de Deo hic sentiamus, non de iudicibus, vt præcipiat eum præsentari coram Domino in templo, atque ibi eum ritũ peragi? sed obstat & Chaldaica æditio, quæ vertit לקדם דיניא, hoc est corá iudicibus, eum scilicet sistet. & interpretes Hebræi. Rabbi Salomon לבית דין, sistet inquit, eum in forum iudicis: vocari autem deos, & summos angelos, & viros optimos, etiam Dionysius Areopagita protestatur, sic ea de re scribens εὑρήσεις δὲ ὅτι καὶ θεοὺς ἡ θεολογία καλεῖ, τάς τε οὐρανίας, καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς οὐσίας, καὶ τοὺς παρ' ἡμῶν φιλοθεωτάτους καὶ μακαριωτάτους

Iudices dij dicuntur.

Ἀγγελικωτάτους ἄνδρας. hoc est, Inuenies autem, quòd theologia deos etiam vocat, cælestes & quæ supra nos sunt, substantias, & amicissimos deo, ac beatissimos viros.

Prouidebit puellæ nuptias & vestimenta.] Nescio quid aliud verba Hebraica præ se ferunt. Quæ habent שארה כסותה ועונתה לא יגרע hoc est, Alimentum suum & vestimentum, & tempus nubendi non auferet. Vtque ita etiam exponit Rabbi Salomon. Paulum igitur dissonant verba, sententia tamen eadem esse cognoscitur. quamobrē Nicolaus non satis hoc animaduertisse videtur, qui dicit, plurimum nostrā æditionem ab Hebraica littera dissentire. Patet certe eandem quidem sententiam esse, licet aliis verbis & elegātius expressam, quod illum sæpe præterit, propter summam Latinæ linguæ imperitiam. Idem enim & de Septuaginta esset dicendum, qui bene hoc interpretati sunt, licet aliis verbis, ἐὰν δὲ ἄλλην λάβῃ ἑαυτῷ, τὰ δέοντα καὶ τὸν ἱματισμὸν καὶ τὴν ὁμιλίαν αὐτῆς οὐκ ἀποστερήσει. Si autem aliam sibi acceperit, necessariis, & vestimento, & coniugio eam non priuabit.

Sed ipsa vixerit.] ולא יהיה אסון, Et non fuerit mors. Quod male mea quidem sententia reddiderunt Septuaginta, qui huius vocis significatum ignorasse vidētur: nam quod mortem sonat, scilicet אסון, illi ad abortiuum retulerunt: vertentes, vt si puer qui ex percussa matre egredietur, non fuerit perfectus & effigiatus, non sit is qui percusserit culpæ obnoxius, hoc modo καὶ ἐξέλθῃ τὸ παιδίον αὐτῆς μὴ ἐξεικονισμένον. id est, Et egressus infans eius fuerit, nō effigiatus. quod certe minime hic significatur, multúmque ab ipso vero discrepat: de morte enim matris dicitur.

B *Et arbitri iudicauerint.*] בפללים id est, Secundum ipsorum iudicum sententiam sicut interpretatus est Hieronymus, & vt exponit Rabbi Salomō, qui de hoc ipso ait על פי הדיינים Secundum sententiā iudicum. Hoc ergo non vidētur intellexisse Septuaginta, quoniā interpretati sunt has duas dictiones Hebraicas καὶ δώσει μετὰ ἀξιώματος & dabit cū æstimatione.

CAPVT XXII.

INuenerit spicas) קצים, hoc est, spinas: nam de spicis paulo inferius loquetur. Sentit enim agrum ea etiam ratione lædi posse, si sæpes exurantur. Septuaginta quoque verterunt spinas, ἐξελθὸν πῦρ εὕρῃ ἀκάνθας. Egressus ignis inuenerit spinas. Id quod etiam Hieronymum vertisse arbitror, sed a librariis locus corruptus est, vt pro spinis, spicas substituerint.

Suscipiétque Dominus iuramentum.] Non deum intelligit, sed ipsum patronum, aut rei possessorem: est enim ולקח בעליו & accipiet possessor eius iuramentum: sic etiam habent & Septuaginta ὁ κύριος αὐτοῦ.

Deferat ad eum, quod occisum est.] יבאהו עד Afferret id quod occisum est, in testimonium: quod nescio quamobrē verterint Septuaginta ἄξει αὐτὸν ἐπὶ τὴν θήραν. ducet ipsum ad prædam. nisi forte mendosus codex sit, vt potius sit legendum ἄξει πρὸς αὐτὸν, τὴν θήραν Hoc est, Ducet, aut apportabit ad eum, prædam.

Pro mercede operis sui.] Videlicet, erit loco mercedis quod mortuum vel fractum fuerit: sic & Septuaginta ἔσται αὐτῷ ἀντὶ τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ Erit ei pro mercede sua.

C *Qui coierit cum iumento.*] Non dubium est, quin male hoc se habeat in Græcis codicibus. πᾶν κοιμώμενον μετὰ κτήνους. Omne quod dormit cum iumento: primum erratum est, quia de hominibus percipitur, non de cæteris rebus: deinde non erat dicendum qui dormit, licet Hebraicus is modus sit loquendi, sed qui coierit, vt vertit Hieronymus.

Decimas tuas non tardabis offerre.] מלאתך ודמעך לא תאחר, id est, Plenitudinem tuam & liquorem tuum nō differes: quorum primum ad fruges spectat, secundum ad liquamina, vinum scilicet & oleum. Septuaginta & ipsi aliquid eiusmodi innuunt, elegantius tamen, ἀπαρχὰς ἅλωνος καὶ ληνοῦ σου. Primitias areæ tuæ, & torcularis tui: quod tamen arctius est, nec tot complectitur, quot Hebraicum, vt patet.

CAPVT XXIII.

VOcem mendacij.] שמע שוא Auditionem vanam: quod ad mendacium & ad omnē turpem orationem spectare potest. Septuaginta quoque non dissentiunt ab Hebraico. ἀκοὴν ματαίαν. Auditionem vanam שוא autem mendacium plerumque significat.

Vt pro impio dicas falsum testimonium.] Non puto sic scripsisse Hieronymum, sed potius, vt cum impio dicas falsum testimonium: quod esset Hebraicæ veritati consonum, quę habet אל תשת ידך עם רשע להית עד חמס Hoc est, Ne ponas manum tuam cum impio vt sis testis iniquus: patétque aliam esse sententiam hanc, & res quidem clara est. Eodem quoque modo habent etiam Septuaginta. οὐ συγκαταθήσῃ μετὰ τοῦ ἀδίκου γενέσθαι μάρτυς ἄδικος: non cōsenties

Cum impio, vt sis testis iniquus.

Non declinabis in iudicium pauperis.] Hoc quoniam obscurũ est, Hebraica ponamus, quo D
fiat illustrius לא תטה משפט אבינך בריבו. Non peruerres iudicium pauperis tui, in causa sua: sic etiam interpretati sunt Septuaginta οὐ διαστρέψεις κρίμα πένητος ἐν κρίσει αὐτοῦ Non depravabis iudicium pauperis in iudicio eius.

Quia aduersor impium.] Ea quidem est sententia, sed Septuaginta eam non attigerunt, quamuis longius hi recesserunt: nam sic habet Hebraicum כי לא אצדיק רשע, Quia non iustificabo impiũ. Si quis, inquit, pessime egerit, vt pessimus est, ita iudicabitur, neque eam sententiam accipient, quam solent iusti accipere. Hoc ergo penitus diuersũ fecerunt Septuaginta. καὶ οὐ δικαιώσεις τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων. Et non iustũ existimabis impiũ propter munera. nam de seipso loquitur Deus: de muneribus quoq; non hic, sed statim in alio præcepto infertur.

Per nomen deorum externorum non iurabitis.] Non ad iuramentũ tantum pertinet, sed omnem commemorationem, hoc modo ושם אלהים אחרים לא תזכירו, id est, Et nomen deorum externorum non memorabitis: sic quoque Seatuaginta καὶ ὄνομα θεῶν ἑτέρων οὐκ ἀναμνησθήσεσθε. & nomen deorum alienorum non recensebiris.

Mensis nouorum.] חדש האביב, Hoc est, Mensis nouarum frugum: cùm scilicet incipit aperiri tellus, & parere. Septuaginta quoque verterunt mensem nouorum. κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ μηνὸς τῶν νέων. Tempore mensis nouorum.

Sanguinem victimæ tuæ.] זבחי Victimæ meæ. Sic & Septuaginta αἷμα θυσιάσματός μου. Sanguinem victimæ meæ. E

Redundat hoc loco tota hæc sententia in Græcorum codicibus.] Vbi enim dictum, Ter in anno apparebit omne masculinum tuum coràm me, mox inferunt. ὅταν γὰρ ἐκβάλω τὰ ἔθνη ἀπὸ προσώπου σου καὶ ἐμπλατύνω τὰ ὅρια σου. οὐκ ἐπιθυμήσει οὐδεὶς τῆς γῆς σου, id est, Cũ enim eiecero gentes à facie tua, & propagauero fines tuos, nemo desiderabit terram tuam. Hoc totum superfluum est, sumptum ex alio loco, vt post videbimus.

Benedicam panibus tuis.] Redundat quoq; apud Græcos τὸν οἶνόν σου. Et benedicam vinũ tuũ: nulla enim huius in Hebraico mentio. quanquã ad declarationẽ positum ab illis arbitrer.

Et à deserto vsque ad flumen.] Septuaginta exprimunt hũc fluuium ἕως τοῦ ποταμοῦ τοῦ εὐφράτου. Vsq; ad flumen Euphratẽ Sic alibi pollicitus est, esse terminos eius terræ fluuiũ Euphratẽ.

CAPVT XXIIII.

Vitulos duodecim.] Redundat duodecim, Tantum enim est פרים id est, vitulos: quod neque à Septuaginta est positum, qui veritati Hebraicę consentientes, sic interpretati sunt, καὶ ἔθυσαν θυσίας σωτηρίου κυρίῳ τῷ θεῷ μοσχάρια. Et sacrificauerunt inquiunt, sacrificiũ salutis, Domino Deo vitulos. Nam & plures quã duodecim esse potuerunt, vt sacrificium Salomonis atque aliorũ, quibus innumerabiles penè hostiæ adhibebãtur. Clarúmque est non interpretis, sed aliorum errorẽ esse. Cur enim peccaret ille in re manifesta?

Et viderunt Deum Israël.] Sicut etiam legitur Hebraice ויראו את אלהי ישראל Et viderunt Deum Israël. Quod Septuaginta nescio quamobrem non ita verterunt, non eos scilicet vidisse Deum, sed locum in quo stetisset καὶ εἶδον τὸν τόπον οὗ εἱστήκει ἐκεῖ ὁ θεός. id est, Et viderũt lo- F
cum, vbi stetisset Deus. Verùntamen veritas Hebraica aliud docet.

Lapidis saphyrini.] Nomen est Hebraicum, Nam illi appellant sappir: patétque Græcos ab eis accepisse, & vt in ea lingua solitum aliquando est, vltimum p, in p, crassum commutarunt Græci, scilicet φ.

Et quasi cælum cùm serenum est.] וכעצם השמים לטהר. Et quasi ipsum met cælum in puritate ac claritate: sic & Septuaginta καθαριότητι, non quòd aliud sit, quàm quod vertit Hieronymus, vt exponunt omnes Hebræi, præsertim Rabbi Salomon.

Necnon super eos qui procul recesserant.] ואל אצילי בני ישראל לא שלח ידו, Hoc est, Et ad principes Israël non extendit manum suam Et quoniam tota hæc sententia male, vt videtur, reddita est, adhibeamus expositiones Hebræorum. Siquidem innuitur, non fuisse cognitam diuinam potentiam principibus Israël, qui intelliguntur Nadab & Abiud, quamuis visionem eam viderint. Quod etiam innuit Chaldaica æditio, quæ in hunc modum habet ולרברבי בני ישראל לא הות נזקא. Et principibus filiorum Israël non fuit clarus. Quare constat non eam esse sententiam, quam vertit Hieronymus. Auen Esdia, ויש אומרים בפירוש ראוהו ולא שלח ידו להם כאשר שלח למשה, id est, Sunt qui dicunt, hunc esse horum verborum sensum. Viderunt quidem eum, sed eis non porrexit ipse Deus manum suam, quemadmodum Mosi. Nota igitur omnia sunt.

A

CAPVT XXV.

VT tollant mihi primitias.] תרומה, Hoc est, oblationem, & anathema: earum videlicet rerum quæ suspenduntur. Proprie enim hæc vox sonat eleuationem, suspensionem. Primitias autem vertere non est tam propriú, quamuis in hoc Hieronymus Septuaginta secutus sit, qui etiam ipsi λάβετέ μοι ἀπαρχάς. Sumite mihi primitias. Non enim hæ erát primitiæ, de quibus ante dictum est, sed aliud oblationis genus, quod erit toto capite, manifestum. Onchelos quoque vertit segregationem.

Hyacinthum.] Reliqua notissima sunt, de hoc autem, quod Hebraice vocatur תכלת dicet Rabbi Salomon צמר צבוע בדם חלזון וצבעו ירוק. Lana, inquit, est tincta in sanguine purpuræ, tincturáque viridis est. Lxx. quoque verterunt Hyacinthum, χαλκὸν ὑάκινθον, æs, hyacinthum. Ex quatuor autem coloribus omnia isthæc confecta sunt, qui referunt elementorum proprietates, quod ab antiquis scriptoribus proditum quoque est, apud quos sic legimus. ἐξ ὕδατος μὲν ἡ πορφύρα, βυσσός τε ἐκ γῆς, ὑάκινθος δὲ ὡμοιωται ἀέρι ζοφώδης ὤν ὁ δὲ κόκκος τῷ πυρί, id est, Ex aqua quidem purpura, byssus è terra nascitur Hyacinthus autem, qui subobscurus est, assimilatur aëri, coccus autem igni. Quod etiam scribit Hieronymus. Tabernaculum enim totum repræsentat mundum, vtque è quatuor elementis is mundus, sic tabernaculum è quatuor coloribus, qui elementa quatuor exprimant. Hyacinthus igitur aëtius est, vt ipsi quoque vidimus. Allatus est nuper Venetias è Constantinopoli à Francisco Mas- *Hyacinthus.*
B saro, viro harum rerum scientissimo. Est penitus cæruleus, odore laudatissimo.

Et byssum.] שש. Additur à Septuaginta κεκλωσμένην. Interpretantes, καὶ βύσσον κεκλωσμένην, byssúmque retortum. Quod nescio quo tendat: per byssum enim etiam Hebræi intelligunt linum tenuissimum cuius tella, in opus diuinum adhibita est. Et forte eò tendunt Septuaginta, vt innuant linú tortum, & iam telam effectú. Quod sæpissime ponetur inferius. *Byssus.*

Rubricatas.] מאדמים, hoc est, Rufas, rubentes, vt est corium rubicundum, & in sanguineum colorem tendens, sicut est huius vocabuli passim vsus. Septuaginta. δέρματα κριῶν ἠρυθροδανωμένα, hoc est, pelles arietum rubefactas.

Pelles hyacinthinas.] Certum est locum esse corruptum, restituendúmque hianthinas: éstque vox Græca, ducta ab ἴα, id est, viola, & ἄνθος, flore: quasi dixeris florú similes, quasi floribus distinctas ac varias: quamuis etiam Septuaginta habeant vt nostri habét codices, καὶ δέρματα ὑακίνθινα. Et pelles hyacinthinas. Hebræi vero aliter hunc locum interpretantur. Nam quod hic vertitur hyacinthus à Septuaginta & Hieronymo, Hebraice עורות תחשים, pelles tecascim. Quos alij taxos interpretantur, alij vt Rabbi Salomon, aliam esse feram dicunt, de qua ipse מין חיה ולא היתה אלא לשעה והרבה גונין היו לה, hoc est, Bestia est, quæ solum ea tempestate inueniebatur, quæ plurimas habebat maculas. Quod etiam confirmat autoritate æditionis Chaldaicę, quæ etiam eo modo habet. Sed vt verum fatear minus hæc videntur habere cognita Hebræi, quàm omnes aliæ gentes: siquid abstrusius retegendum est, inueniuntur quàm omnes, perplexiores. Nullam enim tenent historiarum peritiam, non no- *Hebr ignorantia.*
C runt naturas animalium, non herbarum nomina, non earum colores, non proprietates. Audi igitur quid de hoc animali dicat Auen Esra ועורות תחשים עור בהמה שהוא עב כי הנעל לא יעשה כי אם מעור עב כעור חשור ולפי דעתי שהוא שור, hoc est, Et pelles thecascim, pelles sunt bestiæ, quæ præpinguis est, quia calceamentum non fit nisi ex corio pingui, vt est corium bouis Ac mea quidem sententia est, hanc beluam esse bouem. Quid igitur ex his tam varijs tam ambiguis Hebręorum sententiis colligi veri potest? Verum de hoc etiam inferius dicemus. In talmud hæ pelles mira varietate distinctæ esse narrantur.

Ligna sethim.] Vox Hebraica est, quam Septuaginta verterunt, ξύλα ἄσηπτα. Ligna incorrupta. Mittimus hic quoque discordias Hebræorum super hoc ligno, quæ tot sunt vt pudeat me eorum inscitiæ. Sunt autem qui putent esse cedrum, alij piceam, alij buxum, placet stare sententiæ ipsorum Septuaginta. Hoc lignum cùm non inueniretur in deserto, dicunt Hebræi, secum filios Israël, ex Dei præcepto, ex Aegypto asportasse. Quod nescio an verum sit, an fictum ab ipsis, vt multa eiusmodi apud illos reperiuntur, opinati sunt hæc, quia in deserto non erant arbores. *Sethim lignum.*

In vnguentum.] לשמן המשחה. In oleum vnctionis. Nec putandum est esse aliud, quàm quod vertit Hieronymus: clarissime etiam Septuaginta, εἰς σύνθεσιν θυμιάματος. In compositionem thymiamatis. Interiectum est in Græcorum codicibus hoc quod in contextu Hebraico non habetur hic, scilicet, καὶ λίθους σαρδίους, lapides sardios: est enim inferius.

Ephod duplex. Super humeralis. Talaris. Poderes.

Ephod & rationale.] Duo sunt ornamenta siue amictus, Ephod, posterioris partis, atque D humeros tegit, ideóque à Septuaginta vocatur ἐπωμὶς, hoc est, superhumeralis: alter huic oppositus, quem vocant חשן, choscen, qui pectus tegit. Hoc itaque vltimum clarius reddiderunt Lxx. ποδήρη, talarem non quòd ad talos applicetur, sed quòd à pectore descendens, vsque in talos sese porrigat. Quo habitu vtuntur etiam apud nos sacerdotes, appellarurque tam à Latinis quàm Græcis poderes, quod Latine verti potest talaris.

Panis propositionis, panes facierum.

Panes propositionis.] לחם פנים, Panis facierum. Quare fit vt variis modis hoc omnes interpretentur. Dicunt nonnulli Hebræorum panem facierum appellatum, quod quatuor angulis esset expressus, quos illi facies vocant: hócque genus panis sacrum erat, & tantum sacerdotibus licebat cōtingere. Alij aliter exponunt. Nam cùm Hebraice panim faciem significet, non solum inquam ipsam humanam faciem, sed & omnem præsentiam & assistentiam, & anteriorem partem, propterea appellari panes facierum existimant, hoc est panes assistentiæ, panes propositos, qui semper coràm Deo reperirentur, quod certe videtur esse verissimum: mox enim vbi dixisset panes faciei, intulit לפני, faciei meæ, præsentiæ meæ. Atque inde vidétur appellati, quòd sēper corā Domino, starent positi. hoc idē sentiūt & Septuaginta, qui hos panes appellarunt ἐνωπίους, quasi dixeris præsentes, siue expositos.

CAPVT XXVI.

ANsulas.] ללאת, Fenestellas, vt exponunt Hebræi, quáquam idem sit. Nam quibus cortinæ cortina adiungebatur, ansulas recte appellauit Hieron. Non minus quoque recte Lxx. qui eas sunt interpretati ἀγκύλας, hoc est, vncinos, ac super hoc prolixius E argutari, vitium fuerit.

Saga cilicina.] Quod supra verterat cortinas siue tentoria, hic interpretatus est saga. Facile igitur intelligitur is locus eo modo expositus, quem dubium habebat nostra æditio, non enim tam proprie, illud superindumentum sagum appellatur. Excogitatæ autem sunt hæ cilicinæ cortinæ, vt tegerent tabernaculum. Vertunt has Septuaginta δέρρεις, id est, pelles: innuentes, non fuisse velum ex pilis caprarum contextū, quo circuntegetur tabernaculum, sed ipsas pelles: verum Hebraice est יריעת עזים, hoc est, Aulæa vel cortinæ ex caprinis pilis, quanquam etiam possit verti, ex pellibus caprinis.

Pulchra varietate contextum.] ועשית אותה כרבים, id est, Et faciet ipsum opus Cherubin. putóque præceptum esse, vt opus esset variatum Cherubinis intextis, aut quòd Cherubini essent pulchra varietate contexti. Sept. quoque non tacuerunt Cherubin, ἔργον ὑφαντὸν ποιήσεις αὐτὸ χερουβίμ, hoc est, Opus contextum facies ipsum Cherubin.

CAPVT XXVII.

NOn solidum sed inane.] נבוב לחת. Vacuum ex tabulatis: aut, vacuum tabularum, vt intus nulla materia sit. Quemadmodum præclare & Septuaginta, κοῖλον σανιδωτὸν, concauum ex asseribus. Atque ita in hoc capite nihil visum est aliud annotatione dignum, tam in nostris quàm Græcorū codicibus, his duntaxat exceptis, quæ sunt leuissima, & quæ nullam habent dissonantiam, vt mihi mirum videatur, tam præclaras esse nostram & Septuaginta æditionē in hoc libro, qui est omnium difficillimus, & obscurissimus, pro- F pter rerum & vocum varietatem.

CAPVT XXVIII.

FAcies & vncinos.] משבצות, Coarctaturas, texturas: & vt vertit Hieronymus. Septuaginta vehementer ab Hebraico dissentiunt, ac nescio quomodo tolerari possint, καὶ ποιήσεις ἀσπίδας, facies & clypeos. Horum enim hoc loco nullus est vsus, & ad sacerdotalia vestimenta non erant idonei. Hos alibi vncinos vertit Hieronymus.

Quatuor ordines lapidum.] Cùm in his lapidibus interpretandis Hieronymus semper Septuaginta sequatur, & eorum in ea re approbarit æditionem, non mihi visum est afferre in medium, quæ de his lapidibus ab Hebræis dicuntur: cùm & ipsi vehementer à Septuaginta & Hieronymo discrepent, & leuior apud eos de hisce rebus inueniatur cognitio, quàm omnes alias gentes. In tanta igitur rerum ambiguitate, tantáque discrepantia, magis erat Septuaginta adhibenda fides, quàm omnibus Hebræis, & Chaldæis interpretibus: cùm istos etiam & mendacij & inconstantiæ arguere possimus. Hæc quidem necessaría & vera excusatio. Exempli causa: lapis is qui Hebraice appellatur פטדה quem Septuaginta & Hieronymus, topazium interpretátur: ab aliis creditur esse smaragdus, ab aliis prasinus vocatur, hoc est porraceus. Aliter Theodotion, aliter Aquila cum interpretatus est. Quare Septuaginta & Hieronymo standū. De hac etiā varietate visū est in

Genesi

A Genesi: neque video magnopere referre, si exacte hæc cognoscantur.

Doctrinam & veritatem.] האורים ואת התמים, id est, Illuminationem rectitudinem siue integritatem. Nomen scilicet diuinum. Septuaginta, propter verbi multiplicem significationem אור quæ lucem declarat, & potest duci ab הורה docuit, primū secuti verterūt δήλωσιν καὶ ἀλήθειαν, declarationem & veritatem. His itaque duobus nominibus nomen tetragrammaton intelligendum esse asserit Rabbi Salomon: dictúmque eo modo existimat, quòd sacerdotem illuminaret, doceretque viam rectam persequi, & vt sciret, quid ei foret dicendum. De duobus itaq, sic scribit היא כתב שם המפורש שהיה נותנו בתוך כפלי החשן שעל ידו הוא מאיר דבריו ומתמם את דבריו, Hoc est, Doctrina & veritas, erat scriptura nominis tetragrammaton, quæ erat posita, vbi cōiungebatur superhumerale, per quod nomen sacerdos lumen verbis suis adhibebat, & diuinitus loqui videbatur. Mitto igitur quæ de hoc scribat Hieronymus.

CAPVT XXIX.

Eo quod sit aries consecrationis.] מלאים. Aries repletionis. Neque aliter est intelligendū, quàm vt vertit Hieronymus. Implere enim hoc toto capite pro consecrare sumitur, sicut & pauloante est positum, vbi dicitur, Et implebis manum eorum. Aries ergo repletionis dicitur, id est, quo repletur & consecratur sacerdos, sicut exponit etiam Rabbi Salomon: quare Septuaginta nescio an hoc senserint, qui verterint, vt vox sonabat ἔστι γὰρ *Implere pro consecrare.*
B τελείωσις αὕτη. id est, Est enim consummatio hæc. Atque ex his verbis videtur mihi aliud esse intelligendum quàm quod veritas exigat. Quod hic annotatum est, toto hoc capite annotatum esse volumus.

Et cædet in partem suam.] והיה לך למנה Et erit tibi in patrem: sic & Septuaginta. καὶ ἔσται σοι ἐν μερίδι.

Per singulos dies iugiter.] ליום תמיד. Per singulos dies iugiter. Septuaginta per alia etiam verba idē clarissime expresserūt Δύο τὴν ἡμέραν, ἐνδελεχῶς κάρπωμα ἐνδελεχισμοῦ. Duos inquit agnos sumes per singulos dies iugiter, oblationem cōtinuationis. Nam Græce iuge illud ac nunquam intermissum sacrificium ἐνδελεχισμὸς vocatur. Vnde dicitur ἐνδελέχεια, non illa Aristotelis. *Iuge sacrificium.*

Quartam partem hin.] Septuaginta quoque vocem Hebraicā reliquerunt non versam. Mensura est de qua sæpe scribit Hieronymus, & nos pauloante diximus.

CAPVT XXX.

Nam craticulam eius.] גגו, hoc est, Tectum eius, superficiem eius. Craticulam autem vertit, imitatus fortasse Septuaginta, qui eodē modo interpretātur τὴν ἐσχάραν αὐτοῦ, focum eius. Locum scilicet superiorem, vbi adoletur incensum, vbi focus est, cui super imponitur thymiama. Neque existimo hoc altare habuisse craticulam, vt habebat
C altare supra memoratum. Illud enim erat holocausti, & cæsorum animalium altare, hoc vero incensi. Et illi quidem craticula necessaria, huic autem minime. Quare amouenda craticula est, & tectum eius loco ponendum.

Ipsos quoque vectes.] Quod supra verterant Septuaginta πασσάλους, Miror quòd vertant hic σκυτάλας. quasi dixeris ferulas, quod & aliud significat, vt apud Lacedæmonios.

Suaue fragrans.] סמים, id est, Aromatizans, & suaue: quod non tam proprie Septuaginta, λεπτόν, id est, Tenue quiddam, quod penitus aliud est. Dicunt tamen Hebræi eo nomine, puluerem tenuissimum odoris fragrantissimi, significari.

Sume aromata.] בשמים. recte Septuaginta ἡδύσματα, id est, Fragrantias, suauitates.

Myrrhæ primæ: & electæ.] דרור, id est, Liquidissimæ, purissimæ. Sequitur autem Septuaginta: qui & ipsi σμύρνης ἐκλεκτῆς, Myrrhæ electæ.

Calami similiter.] Quod apertissime Septuaginta καλάμου εὐώδους. Calami odoriferi.

Et dederit ex eo, alieno.] יתן ממנו על זר. Et posuerit ex eo super rem alienam. Quamobrem non refertur ad personas, sed alias res. Sequutus est autem Septuaginta, qui etiam ipsi καὶ ὃς ἂν δῷ ἀπ' αὐτοῦ ἀλλογενεῖ, id est, Et qui dederit ex eo alienigenæ. Sed Hebraice prohibetur vt non solum ad vsum hominum siue indigenarum, siue alienigenarum, adhibeatur ea vnctio, sed ne ad alias quidem res.

Stacten & onycha.] Stactes quid sit, satis notū. sic interpretati sunt etiam Septuaginta,

quæ Hebraice vocatur נטף. Quam Rabbi Salomon dicit Italice appellari ghoma: quanquam ferè aliud sit stactes, quàm gumi. D

Onycha.] שחלת Hanc tradit Rabbi Salomon esse radicem candentem, ac puram, ideóque vocari nomine vnguis. Sic enim significat Græce onyx. Atque eodem modo vertunt etiam Septuaginta, Chaldaica quoque æditio etiam ipsa vertit טופרא, hoc est, Vnguem.

CAPVT XXXI.

ET *in corde hominis eruditi.*] Non refertur ad illum primum, sed reliquos omnes, quos spiritu sancto repleuisset. Sic enim legitur Hebraice ובלב כל חכם לב נתתי חכמה, id est, Et in corde omnis sapientis, cor dedi sapientiæ. Sic & Septuaginta, καὶ παντὶ συνετῷ καρδίᾳ δέδωκα σύνεσιν, id est, Et omni sapienti corde, dedi sapientiam, siue intelligentiam.

CAPVT XXXII.

FOrmauit opere fusorio.] בחרט Quod exponitur, & formauit cũ stylo, sicut etiã Septuaginta interpretãtur καὶ ἔπλασεν αὐτὸ ἐν τῇ γραφίδι. Et finxit ea cum stilo, vel calamo: vbi ἐν est loco præpositionis μετὰ. Chaldaica æditio בזיפא, id est, ense sculpsit. Vbi est vocabulũ ξίφος, videnturq; ab illis Græci accepisse. Quomodo vero sculpserit ipsum, indicat Rabbi Salomon, exponens vocabulum חרט, dicítque significare כלי אומנות, Hoc est, Instrumentum artificum deaurantiũ, quo deaurant, & exculpunt, sicut qui scribũt litteras in tabulis, scalpellum scilicet innuit. Atque ita vitulus effectus est, non quòd in fornacẽ sit coniectus, & imago in igne coaluerit, vt quidam existimant, sed conflarunt totũ aurum in fornace per ignem, in vnam massam, & eam rudem materiam scalpello postea formarunt, expresserúntque vituli imaginem. Quod fit ab his qui sigilla & aurea vasa exculpunt. Atque hoc significatur in contextu Hebraico, in nostro obscurius. E

Et deleam eos.] ואכלם. Et deuorabit eos, scilicet furor, vt ostendat vehementẽ & repentinum interitum: quanquam etiam Septuaginta sicut & Hieronymus verterũt καὶ ἐκτρίψω αὐτούς. Et conteram eos.

Calide eduxit eos.] ברעה. In malum, causa detrimenti ac ruinæ, sicut & Septuaginta μετὰ πονηρίας. Cum prauitate, aut malignitate, siue malicia.

Non est clamor adhortantium.] אין קול ענות גבורה ואין קול ענות חלושה, id est, Non audio vocem vociferationis fortis, aut vocẽ vociferationis debilis, sed vocem vociferationis audio. Neque certe aliud est, quàm quod vertit Hieronymus. Eo enim modo exponit etiam Chaldaica æditio. Septuaginta etiam ipsi tale quiddam innuere vidẽtur. οὐκ ἔστι φωνὴ ἐξαρχόντων κατ' ἰσχύν, οὐδὲ φωνὴ ἐξαρχόντων τροπῆς, ἀλλὰ φωνὴ ἐξαρχόντων οἴνου ἐγὼ ἀκούω. Hoc est, Non est vox imperantium violenter, neque vox imperantium conuersionem. Siue hoc modo, Non est vox incipientiũ violenter, neque vox incipientiũ fugam: sed vocẽ incipientiũ, vel imperãtium vino, ego audio. Additũ vero superuacaneo est vinũ, & puto textum esse deprauatũ, quia nullus est horũ verborũ sensus. Nusquã enim hic in cõtextu Hebraico vinũ reperitur.

Quod pronus sit ad malum.] ידעת את העם כי ברע הוא. Nosti quòd populus is in malo sit, sicut interpretatus est Hieronymus. Quod non est tã luculenter expressum à Septuaginta σὺ γὰρ οἶδας τοῦ λαοῦ τούτου τὸ ὅρμημα. Tu enim nosti huius populi impetum, voluntatem, auiditatem, F studium, propensionem.

Videns Moyses populum quòd esset denudatus.] פרוע, id est, Denudatus, vel vacuatus, priuatus, sicut habet æditio Chaldaica, scilicet בטיל id est, Exinanitus, exutus. Septuaginta aliter, magis sententiam quàm verba secuti ἰδὼν Μωυσῆς τὸν λαὸν, ὅτι διεσκέδασται, Videns Moyses populum, quòd esset dissipatus, vt quandam ruinam innuerent & interitum.

Propter ignominiam sordis.] לשמצה בקמיהם, Hoc, Propter ignominiam eorum qui insurgerent in eos: aut propter vituperationem hostium suorum. Quod exponit etiam Rabbi Salomon his verbis, להיות להם הדבר הזה לגנות בפי הקמים עליהם, Hoc est, Eo quòd ea res, erit summo dedecori in ore hostium suorum. Atque hanc sententiam melius expresserunt Septuaginta, quàm Hieronymus, ἐπίχαρμα τοῖς ὑπεναντίοις αὐτῶν, id est, Quæ res erat futura gaudio hostibus eorum.

Consecrastis manus vestras.] מלאו ידכם. Hoc est, Cõsecrate manus vestras, Est ergo imperatiuus. Deinde notum est, implere, apud Hebræos sumi pro consecrari, vt retro quoque visum est. Quare prudentissime vertit Hieronymus, etiam dissentiendo à Septuaginta, qui verbi proprietatem non videntur intellexisse, si dicere fas est. ἐπληρώσατε τὰς χεῖρας ὑμῶν. Hoc est, Explete manus vestras. Neque quisquam esset apud Græcos, qui explere, hoc loco sumeret pro consecrare, sed potius saturare, vel huiusmodi.

CAPVT

A

CAPVT XXXIII.

ET eijciam.] Cum Hebræo sentit. וגרשתי id est, Et eijciam. Quod male à Septuaginta profertur per secundam personam. κἀὶ ἐκβαλεῖς. Et eijcies, de se enim loquitur Deus.

Et nullus ex more indutus est.] Non dissentit ab Hebraico ולא שתו איש עדיו עליו Et nemo posuit ornamentum suum super se. Quæ clausula omittitur à Septuaginta, innuúntque hoc per alia verba κατεπένθησαν ἐν πενθικοῖς. Defleuerunt in lugubribus, scilicet vestibus. Atque hoc modo intelligunt, eos nullo solenni indutos ornamento, sed pullis amictos fleuisse.

Semel ascendam.] רגע אחד אעלה. Hoc est, Vno impetu ascendam & delebo te. Quæ sententia, penitus deprauatur in alium sensum à Septuaginta. ὁρᾶτε μὴ πληγὴν ἄλλην ἐγὼ ἐπάγω ἐφ' ὑμᾶς. Cauete ne plagam alteram infligam vobis. Toto cælo à veritate abhorrent.

Vt sciam.] ואדעה. Et sciam. Male à Septuaginta. δείξω. ostendam. Nam vel mediocriter Hebraice eruditis, res nota est.

Respiciebant tergum.] Fortasse tam ad corpus spectat quàm ad motum, quàm oculos. והביטו אחרי משה. Et declinabant post Moysen: quanquam etiam Septuaginta, ad intuitum referant, κἀὶ εἱστήκει πᾶς ὁ λαὸς σκοπεύοντες ἕκαστος. Et stabat vniuersus populus considerantes.

Ostende mihi faciem tuam.] [redacted] הודעני נא את דרכך Hoc est, Ostende mihi, vel notam fac mihi viam tuam. [redacted]

B

Si non tu ipse præcedas.] אם אין פניך הלכים. Nisi præsentia tua, vel vultus tui veniant.

Et glorificemur ab omnibus.] Quàm præclare Septuaginta κἀὶ ἐνδοξασθήσομεθα παρὰ πάντα ἔθνη, Et glorificemur super omnes gentes. Nam & eo modo sunt Hebraica intelligenda מכל העם, Præ omni populo. Supra omnes populos. Nostra æditio paulo obscurior.

Ego ostendam omne bonum tibi.] Tota hæc periodus, penitus in contrarium sensum vertitur à Septuaginta, & aliquanto secus ab Hieronymo אני אעביר כל טובי על פניך. id est, Ego faciam transire omne bonú meum super faciem tuam, vel ante faciem tuam. Sed audi quid dicant Septuagnita, ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου ἐν δόξῃ μου. Ego inquit præcedam te prior, in gloria mea. Clarúmque est, quàm alienum hoc à vero sit, & ipsa veritas, mea quidem sententia apertissima est.

Et vocabor in nomine Domini.] וקראתי בשם יהוה לפניך, Hoc est, & inuocabo in nomine Domini coram te, id est, Inuocabo nomen Domini, in præcedendo te, cum antegredior, nomen meum ostédam, inuocabitur abs te. Sic & Septuaginta κἀὶ καλέσω τῷ ὀνόματι κυρίου ἐναντίον σου, id est, Et inuocabo nomine Domini ante te. Is igitur qui cum Mose loquebatur, aut angelus erat, atq; ita facile locus intelligitur, aut Deus, de se alio quodá modo referés.

Et miserebor cui voluero.] Forsitan non ea sententia est וחנתי את אשר אחן ורחמתי את אשר ארחם Hoc est, Et miserebor quem miserebor, & viscera mea commouebuntur erga eos in quos cómouebuntur: & forte Hebraismus est, sicut & illud, Quod scripsi scripsi: hoc est: scripsi

C quod volui: atque ita stat sententia Hieronymi. Septuaginta quoque cum Hebraico contextu sentiunt. ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, κἀὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκτείρω.

CAPVT XXXIIII.

ET de nocte consurgens.] וישכם בבקר. Et mane surrexit, sicut & septuaginta κἀὶ ὀρθρίσας μωυσῆς τὸ πρωΐ. Et de mane cosurgens Moyses.

Nullúsque apud te per se innocens.] ונקה לא ינקה. Et innocens non erit sine piaculo. In contrarium Septuaginta. κἀὶ τὸν ἔνοχον οὐ καθαριεῖς, id est, Et noxium, non habebis pro innocente. Male igitur sententia versa est.

Nullus insidiabitur terræ tuæ.] Sensum non verba sequitur, quæ habent ולא יחמד איש את ארצך Et non desiderabit quisquam terram tuam.

Et ignorabat quòd cornuta esset facies.] Vox ambigua [redacted] quamuis etiam sit discrimen inter nomen cornu, & id quod significat radians. Nam cornu vocatur קרן per duplex segol, at radians קָרַן. Igitur [redacted] habetur in contextu Hebraico facié Moysis fuisse cornutam, sed radiantem: quod ex verbis ipsis apertissime intelligitur, quæ in hunc habent modum ומשה לא ידע כי קרן עור פניו. Hoc est, Et ignorabat Moses quòd cutis faciei suæ esset radians. [redacted] sed & frons & nasus, & os, & mentum radia- [redacted]

Faciẽ Moysi non fuisse cornutam.

vel

bant. [redacted] D
[redacted] Septuaginta [redacted] bene hunc locum verterunt καὶ Μωυσῆς οὐκ ᾔδει ὅτι δεδόξασται ἡ ὄψις τοῦ χρωτὸς τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Et Moses ignorabat quod glorificatus esset aspectus cutis faciei suæ. Rident itaque nos & execrantur Iudæi, quoties Moysen in nostris templis cornuta facie depictum aspiciunt, quasi nos eum diabolum quendam, vt ipsi stulte interpretantur, esse putemus. Ex hoc æditionis Septuaginta loco cognoscitur, antiquam illam æditionem, qua ante Hieronymum vtebatur ecclesia, fuisse ipsorum Septuaginta. Nam in officio trãsfigurationis Saluatoris canitur, Glorificata est facies Moysi: quod ex æditione Septuaginta sumptum est, qua Latini vtebantur, vnde & antiphonas sumebant.

CAPVT XXXV.

Beulerunt mente promptissima.] Non de omnibus hoc dicitur, sed Hebraica sic habent ויבאו כל איש אשר נשאו לבו וכל אשר נדבה רוחו. Et venerunt vnusquisque, quem incitauerat cor eius, & quem promptum fecisset spiritus eius: sicut etiam Septuaginta. καὶ ἤνεγκαν ἕκαστος ὧν ἔφερεν ἡ καρδία αὐτῶν, καὶ ὅσοις ἔδοξεν τῇ ψυχῇ αὐτῶν, Hoc est, Et obtulit vnusquisque ea quæ ferebat cor eius, & quæ visa fuissent animæ eius.

Sed & omnes mulieres doctæ.] Quamuis in contextu Hebraico non habeatur, subintelligitur tamen quod addiderunt Septuaginta καὶ πᾶσα γυνὴ σοφὴ τῇ διανοίᾳ ταῖς χερσὶ νήθειν, Hoc est, Et omnis mulier ingenio docta, manibus operandi aut texendi vel nendi.

Opera abietarij polymitarij.] מלאכת חרש וחשב. Per quæ nomina, omneopificij genus intelligitur, quod recte Septuaginta, ἀρχιτεκτονεῖν. E

CAPVT XXXVI.

Totum hoc caput & sequens, nihil habet, quod annotari possit, quia tãtum fit repetitio eorum quæ ante dicta sunt, vt nec voces variæ sint, neque res aliæ.

CAPVT XXXVIII.

De speculis mulierum, quæ excubabant &c.] במראת הצבאת. De speculis eatum, quæ se exercerent, seu militarent ad hostium tabernaculi. Sic enim habet & Chaldaica æditio, quæ expresse ponit earum mulierum opificium. Septuaginta ferè & ipsi, in eundem modum. ἐκ τῶν κατόπτρων τῶν νηστευσασῶν, αἳ ἐνήστευσαν παρὰ τὰς θύρας τῆς σκηνῆς. De speculis mulierũ, quæ excubarẽt ad fores tabernaculi: vbi νηστεύω pro vigilare ponitur nõ ieiunare. Explicatur autem copiosissime is locus à Rabbi Salomone, & aliis interpretibus quæ expositio nostra minime necessaria est.

Additur ociose in codicibus Græcorum, statim post supra citatam sententiam hoc totum ἐν ᾗ ἡμέρᾳ ἐπήξεν αὐτήν In qua die erexit ipsum tabernaculum: nam neque in Hebraico cõtextu, neque nostro habetur.

Fecit & atrium.] Dimittitur totũ hoc, quod de atrio scribitur, in codicibus Græcis, & eius loco ponitur descriptio labij, hoc est eius vasis quo aqua recipitur, quod Græce vocatur λουτήρ. Cũmque in eius descriptione diutius immorarentur Septuaginta interim integrum ferè caput ex contextu omiserunt, ab eo loco vbi incipit, Fecit & atrium, vsque eò, F Omne aurũ. Quæ quanquam non sint magni momenti, non erant tamen omittenda, cùm in contextu Hebraico haberentur, ideo & nostra æditione ea habere videmus.

Labium. λουτήρ.

Septingentorum triginta siclorum.] Confusus error apud Septuaginta in numeris. Veritas enim habet vt vertit Hieronymus: at huic numero apud illos desunt decẽ hoc modo ἑπτακόσιοι καὶ εἴκοσι σίκλοι. Septingenti & viginti sicli.

Oblatum est autem.] Deest hoc loco in nostris codicibus, tota hæc periodus. וכסף פקודי העדה מאת ככר ואלף ושבע מאות וחמשה ושבעים שקל Hoc est, Et argentum censuum synagogæ, centum talenta, & mille septingenti septuaginta quinque sicli. Quod certe mirum est, quia non deest is census in æditione Septuaginta: hoc modo, καὶ ἀργυρίου ἀφαιρέματος παρὰ τῶν ἐπεσκεμμένων ἀνδρῶν τῆς συναγωγῆς ἑκατὸν τάλαντα καὶ χίλιοι ἑπτακόσιοι ἑβδομήκοντα πέντε σίκλοι, id est, Et argenti oblationes, ab his qui rationes agebant ipsius synagogæ, reperta sunt esse centum talenta, & mille septingenti septuaginta quinque sicli.

Deest quoque alia clausula quæ maxime erat necessaria, vbi enim dicitur oblatum est, primum hoc ponitur. בקע לגלגלת מחצית השקל Hoc est dimidiũ sicli per vnumquodque caput oblatum est: deinde ponitur ætas. Septuaginta quoque non dimiserunt hoc, δραχμὴ μία τῇ κεφαλῇ τὸ ἥμισυ τοῦ σίκλου. Drachma vna vnicuique capiti dimidium sicli. Licet in alio error sit, vt alibi annotauimus.

Talenta

A *Talenta septuaginta, duo millia.*] Hoc modo distinguenda oratio est, dicendúmque, talenta septuaginta, & duo millia quadringenti sicli, aliter maximus esset error, sic habet veritas Hebraica & Septuaginta, καὶ ὁ χαλκὸς τοῦ ἀφαιρέματος ἑβδομήκοντα τάλαντα, καὶ δισχίλιοι τετρακόσιοι σίκλοι, id est, Et æs oblationis septuaginta talenta, & bis mille quadringenti sicli.

CAPVT XXXIX.

IN hoc etiam capite omnia vocabula & res repetuntur, quæ antea commemorata sunt, vt quasi superflua repetita videantur. Atque hanc causam fuisse puto, quòd totum penè hoc caput omiserint Septuaginta· contenti illud scripsisse, quòd Moyses fecerit omnia, quæ Deus illi præcepisset. Itaque à principio capitis vsque eò. Feceruntque filij Israël cuncta quæ præceperat dominus Moysi, omissa omnia sunt ab illis:& fortasse non ab re. Nam sermo Hebraicus in eo plerunque peccat, quòd inculcat eadem sine vlla necessitate, quod alibi annotauimus.

CAPVT XL.

ET vnctio eorum in sacerdotium sempiternum proficiat.] Quanquam sapientioribus, sententia aperta sit, propter imperitiores adhibenda sunt Hebraica, totum enim hoc vno verbo significatur Hebraice והיתה להיות להם משחתם לכהנת עולם Hoc est, erit vt sit eis vnctio eorum in sacerdotium sempiternum. Sic etiam
B Septuaginta, καὶ ἔσται, ὥστε εἶναι αὐτοῖς χρίσμα ἱερατείας εἰς τὸν αἰῶνα, id est, Et erit vt sit eis vnctio sacerdotij in æternum: nam quod additum est ab interprete, proficiat, hoc obscurior locus factus est.

Etiam in hoc capite, aliqua dimittuntur à Septuaginta quę superflue in Hebraico textu toties repetuntur.

Si quando nubes tabernaculum deserebat.] Quanquam notum sit quid innuatur, Hebraica tamen clariora sunt. ובהעלות הענן מעל המשכן. Hoc est, Et dum eleuaretur nubes desuper tabernaculum Quare profecturis filiis Israël, non nubes deserebat tabernaculum, sed eleuabatur super ipsum & præibat: sic etiam vertunt Septuaginta. ἡνίκα δ᾽ ἂν ἀνέβη ἡ νεφέλη ἀπὸ τῆς σκηνῆς, id est, Quando autem ascendebat nubes à tabernaculo. Quod autem infertur mox, si pendebat desuper, Hebraice hoc modo, ואם לא יעלה, id est, Et si non ascendebat: quanquam etiam is sensus possit ex interpretatione Hieronymi elici.

Et ignis in nocte.] Hoc quoque Hebraice aliter intelligitur. Nubes enim per diem se ostendebat, at de nocte dicit, ואש תהיה לילה בו, id est, Et ignis erat nocte in ipsa: vt ex nube appareret ignis, sic quoque Septuaginta, καὶ πῦρ ἦν ἐπ᾽ αὐτῆς, νυκτός. id est, Et ignis erat in ipsa, noctu. Eadem itaque nubes, quæ interdiu sese ostendebat, noctu in ignis speciem vertebatur, & illucebat Hebræis. Non erat ergo alia nubes: quod & de columna dicendum.

C
LEVITICVS.

CAPVT I.



ET VOCAVIT dominus.] Ab Hebraico non dissentit, ויקרא id est, Et vocauit, quam proprietatem etiam Septuaginta sequuntur, καὶ ἐκάλεσε. Quare miror Isychium, qui luculentissima expositione hunc librum illustrauit, quòd scribit Septuaginta transtulisse reuocauit, quorum vt videmus interpretatio non dissentit ab Hebraico. Qui si aliter transtulerunt, scilicet ἀνεκάλεσε, vt verisimile est, nullum tamen locum haberet eius annotatio, quia Hebræorum aliter habent codices. Reuocatum autem à Deo dicit Mosen, quia & in multis ante locis vocatus sit, & nunc rursum ab eodem reuocetur, sed hæc vt dixi, quanquam vera sint, à verborum tamen proprietate longe absunt.

Ad placandum dominum.] לרצנו לפני יהוה Hoc est, Secundum voluntatem suam, coram domino offeret. Hieronymus retulit ad ipsum Deum, sed tamen de eo dicitur, qui offert:

quanquam etiam Septuaginta cum Hieronymo consentiunt, καὶ προσοίσει αὐτὸ δεκτὸν ἐναντίον D
κυρίου. Et offert ipsum acceptabile coram domino.

· *Adolebit ea sacerdos.*] Hoc omittitur à Septuaginta, & de adolendo nihil meminerunt, καὶ ἐπιθήσει ὁ ἱερεὺς τὰ πάντα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον. Hoc est, Et imponet sacerdos vniuersa super altare · deinde inferunt κάρπωμά ἐστι θυσία ὀσμὴ εὐωδίας, id est, Holocaustum est, sacrificiũ odor suauitatis. Adolere autem hoc loco, idem est quod incendere, & admoto igni, vaporem excitare, quod sacrificata hostia fiebat.

Agnum anniculum, & absque macula.] Primum redundat, tantúmque in Hebræo legitur זכר תמים יקריבנו, Hoc est, Masculum immaculatum offeret ipsum. poterátque is & anniculus esse, & id tempus excedens, sicut patet fieri solitum in sacrificiis. Etiam Septuaginta ab Hebraica veritate non dissentiunt, ἄρσεν ἄμωμον προσάξει αὐτό. Masculum immaculatum offeret ipsum. Nisi forte Hieronymus ex aliis locis id suspicatus sit, vbi de agno scribatur. Semperq; anniculũ esse oportere dicatur. Quilibet pro suo captu de eo iudicet.

Si autem de auibus holocausti oblatio.] Tota hæc periodus omittitur in impressis codicibus Græcis, quæ certe maxime erat necessaria, ibi enim inchoant sententiam, καὶ προσοίσει ἀπὸ τῶν τρυγόνων. Et offeret ex turturibus.

Super crepidinem altaris.] על קיר המזבח, Super cornu vel murum altaris, quod male à Septuaginta ad basin refertur, sic καὶ ἐκχεεῖ τὸ αἷμα πρὸς τὴν βάσιν τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc est, Et effundet sanguinem ad basin altaris. Neque enim erat ratio sacrificij, vt ad basin sanguis funderetur. E

Vesiculam gutturis] De vesicula hac nulla fit in contextu Hebraico mentio: sed hoc modo is locus legitur והסיר את מראתו בנצתה, Hoc est, Et auferet quod apparet cum pẽnis eius. Et per quod apparet intelligitur rostrum, vtpote quod extat atque eminet, sic transtulerunt etiam Septuaginta, καὶ ἐκβαλεῖ τὸν πρόλοβον σὺν τοῖς πτεροῖς, id est, proiiciet rostrum cum pennis. Sic exponunt etiam peritiores Hebræi. patet igitur, quid hoc loco præcipiatur, vt ostendit etiam æditio Septuaginta.

Confringétque ascellas eius.] ושסע אתו בכנפיו, Hoc est, Et diuidet eam in alis suis, siue findet alas eius: non ipsam totam. Sed Hieronymus non dissentit à Septuaginta καὶ ἐκκλάσει αὐτὸ ἐκ τῶν πτερύγων, Hoc est, Et franget ipsum ab alis, siue in alis.

CAPVT II.

SI oblatio fuerit de sartagine.] Etiam Septuaginta verterunt sartaginem, ἐὰν δὲ θυσία ἀπὸ τηγάνου. Hebræi quoque maxime Rabbi, Salomon, de sartagine intelligit, exponit enim esse instrumentum, non profundum, quo in sanctuario vterentur, in quo coquebantur quæ ex farina essent.

De spicis virentibus.] גרש כרמל, Quibus nominibus significatur omne maturum, pertinétque ad omne frugum genus, non ad frumentum solum. Nam spicæ, solum de tritico intelliguntur: ideóque ea omnia appellantur à Septuaginta, προγεννήματα χλωρά. Hoc est, primogenita legumina. Illud quoque obseruandum, quod minime recte habetur in nostra F
æditione, & confringes in morem farris: nam hoc non habent Hebræorum codices, præterea nusquam id præcipitur. Tacetur etiam à Septuaginta. Quare redundat. Nam fruges simplices offerri præcipiuntur, non confractæ.

Partem farris fracti.] Hoc quoque male positum, & ex superiore pendens errato, hæc enim oblatio, ad omnes refertur fruges. Nam far fractum quorsum tendit? omittitur etiã ab Septuaginta.

CAPVT III.

SVper caput victimæ.] Quæ Hebraice appellatur קרבן chorban, quod Septuaginta non tam proprie δῶρον, id est, munus verterunt. Dicitur autem apud Hebræos à
Chorban. קרב, hoc est, accedo, appropinquo, vnde chorban appropinquatio, & oblatio: qua nos Deo appropinquamus, aut quod nos Deo appropinquare facimus.

Per altaris circuitum.] Quod etiam habetur in textu Hebraico סביב, sed omittitur hoc à Septuaginta, καὶ προσχεοῦσι τὸ αἷμα, ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, hoc est, Et effundent sanguinem super altare: quanquam non magni momenti sit.

Qui operit vitalia.] המכסה את הקרב, Qui operit intestina. Septuaginta vero paulo & ipsi diuersius, στέαρ τὸ κατακαλύπτον τὴν κοιλίαν. Adipem qui operit aluum. Itaque vitalia pro totis visceribus ac præcordiis videtur sumpsisse Hieronymus.

Duos

A *Duos renes cum adipe quo ligantur ilia.*] Obscurum faceret locum, vocabulorum diuersitas, cùm sit hoc modo dicendũ, שתי הכליות ואת החלב אשר עליהן, hoc est, Duos renes & adipem, qui est super ipsis: quanquam postea additur על הכסלים, id est, quod est super interiores lumborum partes, quod Septuaginta non male, ἐπὶ τῶν μηρῶν, id est, super femora, scilicet interius: dicendum igitur fuerat, duos renes cum adipe, quo ipsi integuntur.

Et reticulum iecoris.] ואת היותרת על הכבד, hoc est, Et residuum quod est super iecur. Septuaginta diuersissime, καὶ τὸν λοβὸν, τὸν ἐπὶ τοῦ ἥπατος. Et fibras, siue frustum, quod est super iecur. Locus autem manifestus est, quid innuat.

In holocaustum.] על העלה אשר על העצים id est, Super holocaustum adolebunt, inquit, quod est super ligna, quasi vna cum ipso holocausto. Sic & Septuaginta, ἐπὶ τὰ ὁλοκαυτώματα. Super holocausta.

Caudam totam.] Clarum est ita sumendum esse hoc loco תמימה, Quod alias significat immaculatum, sed hic integrum, perfectum: ideo non recte Septuaginta, κέρκον ἄμωμον, id est, caudam immaculatam, & sine vlla nota. Amphibologia eos fefellit. Sic & cùm legem immaculatam appellant, cùm perfecta esset dicendum, vt ibi dicetur.

Pabulum ignis.] [redacted] לחם אשה ליהוה, hoc est, Panis sacrificij domino. Quod omittitur a Septuaginta, eiúsque loco ponunt ὀσμὴν εὐωδίας, id est, Odorem suauitatis. Panis igitur is, Dei [redacted] + [illegible]

CAPVT IIII.

B *Et imperitiam.*] Longe clarius, quàm quod Septuaginta, καὶ λάθῃ ῥῆμα ἀπ' ὀφθαλμῶν συναγωγῆς, id est, Et latuerit verbum ab oculis synagogæ: vbi verbum pro re ponitur.

Quod si peccauerit anima per ignorantiam.] Primo obseruandum est, quod omissa est ab Hieronymo tota hæc periodus, quæ sequitur post illud, & dimittetur ei. Sequitur enim in contextu Hebraico, והוציא את הפר אל מחוץ למחנה ושרף אתו כאשר שרף את הפר הראשון חטאת הקהל הוא, hoc est, Et extrahet vitulum, extra castra, & concremabit eum, sicut concremauit vitulum primum, pro peccato multitudinis est. Dimittitur id ab Hieronymo, quia sæpius est repetitum, licet non taceant Septuaginta.

Quod si peccauerit anima per ignoran.] Totum hoc peccatum, non de qualibet anima dicitur, sed de principibus, quia sic habetur אשר נשיא יחטא. Princeps qui peccauerit, ideo apud Septuaginta legitur, ἐὰν δὲ ὁ ἄρχων ἁμάρτῃ, id est, Si autem princeps peccauerit. Peccatum autem hoc principum, dimittitur in nostris codicibus: verum peccatum cuiusuis animæ positum est paulopost. Quare locus emendandus est.

Capram immaculatam.] שעיר עזים. Hœdum caprarum, sic & Septuaginta, χίμαρον ἐξ αἰγῶν. Hœdum ex capris, hoc sacrificium cuiuslibet animæ sit capra: sed omisit Hieronymus vt dixi peccatum principis, pro quo offertur hœdus.

CAPVT V.

Vt per se mortuum.] De hoc, quod per se mortuum est, nulla in contextu Hebraico fit mentio, quod etiam omissum est à Septuaginta. Et quoniam pulcherrime expli-
C catur à Septuaginta hoc quod de bestiis dicitur, adhibeamus eorum æditionem, ἡ ψυχὴ ἥτις ἐὰν ἅψηται παντὸς πράγματος ἀκαθάρτου, ἢ θνησιμαίου ἢ θηριαλώτου, hoc est anima quæ tetigerit omnem immundam rem, siue morticinium, aut à fera captum. Eo enim modo habent & Hebraica.

Intellexerit delictum suum.] Sic habet & Hebraicum והוא ידע, id est, Et ipse cognouit: quare Septuaginta non recte, καὶ ἐξαγορεύσει τὴν ἁμαρτίαν. Et publicabit peccatum aut confitebitur.

Qui emi potest duobus siclis.] Hic quoque dualis numerus est apud Hebræos. Cùm scilicet ponitur numerus plurium, sine numerorum nominibus, duo aut tres. Atque hinc factum, quòd Septuaginta hunc numerum non intelligentes verterunt τιμῆς ἀργυρίου σίκλων. Precio argenti siclorum. Erat certe aliquis numerus adhibendus, nam absurda esset aliter locutio apud nos & Græcos, apud Hebræos vero duo significaret, de qua re nos sæpe sæpius.

CAPVT VI.

ET contempto domino.] מעלה מעל ביהוה hoc est, Præuaricationem præuaricata est in dominum. Secutus est Septuaginta, καὶ παριδὼν παρίδῃ τὰς ἐντολάς Et paruipendens paruipenderit præcepta Dei.

Et dabit eum sacerdoti.] In sacrificium scilicet Dei, vt indicat totus contextus.

Cremabitur tota nocte.] Optime ea sententia reddita est, nam & Hebraica sic habent היא העלה על מוקדה על המזבח כל הלילה, hoc est, Ipsum est sacrificium super exustionem, aut super incendium, super altare, tota nocte. Neque certe aliud innuitur quàm quod vertit noster interpres, qui si verba nihil immutasset, ratio loquendi fuisset absurda. Hæc annotauimus propter excellentem virum Ioannem Phorcensem, qui non approbat nostram æditionem hoc loco: id quod sæpe sine vlla causa facit. D

Io. Capniō. *Ignis ex eodem altari erit.*] Obscura interpretatio, & forte codices mendosi, vt pro ex, legendum sit, in. Ignis, inquit, in altari erit: nam & sic leguntur Hebraica, ואש המזבח תוקד בו hoc est, Et ignis altaris ardebit in ipso: quemadmodum etiam Septuaginta, licet alio modo, οὐ σβεσθήσεται, τὸ πῦρ τὸ ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου. Ignis qui super altare est, non extinguetur.

Et fœminalibus lineis.] Ita quidem vox Hebraica significat מכנסי Quod Septuaginta non admodum recte transtulerunt περισκελής. Nam periscelides, diuersæ sunt à fœminalibus, & potius crura ornant: quàm pudendorum tegumentum sint. Scribit Iosephus, hæc vt dura & ad rumpendum minime idonea essent, fieri solita ex bysso in multas partes comminuta, atque iterum consuta, vt nullo pacto scindi posset.

Cineres.] Recte Septuaginta [illegible]: quasi dixeris, absolutum sacrificium.

In loco sanctuary tabernaculi.] בחצר אהל hoc est, In atrio tabernaculi: sicut & Septuaginta ἐν αὐλῇ τῆς σκηνῆς.

Quia pars eius in domini offertur incensum.] Immo non refertur ad Deum, sed Aaron eiúsque filios: hoc modo, חלקם נתתי אתה מאשי hoc est, Partem eorum dedi eam, ex sacrificiis meis. Dedi inquam ex omnibus quæ mihi offetuntur hanc esse eorum partem: hoc modo, etiam Septuaginta, μερίδα αὐτοῖς αὐτὴν δέδωκα ἀπὸ τῶν καρπωμάτων κυρίου. Hoc est, Particulam ipsis, eam dedi ex sacrificiis domini. E

Oleo conspersa.] Dimittitur hoc quoque מרבכה id est, Inuolutam, sicut & Septuaginta ἑλικτά, id est, volucria, inuoluta.

CAPVT VII.

Sicut pro peccato offertur hostia, ita & pro delicto.] Apud nos forte nihil differt peccatum & delictum, atque ideo non recte fortasse versum est: distinguuntur autem apud Hebræos, non tam nomine, quàm etiam significatione. Nam חטאת quodlibet delictum indicat, at אשם delictum quod per imprudentiam admittitur. Nam quanquam hæc distinctio, non semper vera est: hic certe clarissime intelligimus, eo modo hic sumendum esse. Siquidem & de vtraque hostia vtriusque delicti commemoratio habita est: cæterum & ipsi Septuaginta hoc distinxerunt ὥσπερ τὸ περὶ τῆς ἁμαρτίας, οὕτω καὶ τὸ τῆς πλημμελείας. Sicut sacrificium quod pro peccato, ita & quod pro delicto. De hac re etiam Isychius.

Collyridas.] Alia panis species. Apud gentes quoque varia placentarum genera inueniebantur, quæ diis suis offerre solebant. Ab his forte litteris edocti, vt multa alia hinc ab illis ablata cognoscuntur. Apud Aristophanē multa sunt eiusmodi dico placentarū genera. sicut μελιττοῦτα, ἐσχάρας, πόπανα. Quæ scribit Porphirius prima mortaliū sacrificia extitisse, cœptum esse autē postea ex mala cōsuetudine animalia offerri. Plinius quoque scribit, omnibus sacrificiis adhiberi solitā libam salsam. Quod & Ouidius in Fastis declarat his versibus: F

Ante, deus, homines quod conciliare valeret,
Far erat & puri lucida mica salis.

Ecce & istud, hinc fuerat desumptum, vt in sacrificiis semper sale vterentur.

Ex quibus vnus pro primitiis offertur domino.] Diuersius Hebraice. Nam de primitiis nulla fit mentio. והקריב ממנו אחד מכל קרבן תרומה ליהוה hoc est, Et offeret ex eo, ex omni sacrificio vnū oblationem domino: sicut habent etiam Septuaginta καὶ προσάξει ἀπ' αὐτοῦ ἓν ἀπὸ πάντων τῶν δώρων αὐτοῦ ἀφαίρεμα κυρίῳ id est, Et offeret ex ipso, vnum ex omnibus muneribus eius, oblationem domino. Vnum autem non tam ad panes, quàm omnes oblationum partes potest referri. Vt vna pars ex omnibus rebus debeatur Deo.

Qui fuerit immundus comedet ea.] Quomodo hoc potest esse verum, cùm omnis immunda caro præcipiatur igni exuri: quare non recte versa est: sentētia sic habet, והבשר כל טהור יאכל בשר, hoc est, Et carne omnis mundus comedet carnem: aut sic, Et omnis caro munda comedetur. nam, יאכל, quanquam vox actiua sit, potest tamen esse tanquam impersonalis, quę similis actiuæ est apud Hebræos. Septuaginta quoque cum Hebraica veritate cōsentiunt; & ab Hieronymo discrepāt. πᾶς καθαρὸς φάγεται κρέα. id est, Omnis mūdus comedet carnes.

Inhibetur

A Inhibetur ergo immundarum carnium esus vbique Mundus autem & immundus possunt comedere licita & sactificata, vt habetur Deutero. capite 15.

Pectusculum erit Aaron.] Sic certe est dicendum, contra quàm verterunt Septuaginta τὸ στέαρ τὸ ἐπὶ τοῦ στηθυνίου, adeps qui est super pectusculum.

CAPVT VIII

VEstiuit subucula linea.] Quam alibi appellauit tunicam. In epistola ad Fabiolam dicit esse, quæ vulgò dicitur camisia. Septuaginta non dissentiunt à seipsis, vertentes χιτῶνα, quod & aliam vestem, quàm interiorem illam potest significare. Nam quod [redacted], patet χιτῶνα eo loco, non pro illa interiore veste accipi.

CAPVT IX.

HOdie dominus apparebit vobis.] Hæc est veritas Hebraica non vt verterunt Septuaginta. ὅτι κύριος σήμερον ἐν ὑμῖν ὀφθήσεται. id est, Quia dominus hodie apparebit in vobis. Quod mihi longe aliud esse videtur.

Laudauerunt dominum.] Sic significat verbum Hebraicum רנן, Ideo non recte transtulerunt Septuaginta καὶ εἶδε πᾶς ὁ λαὸς, καὶ ἐξέστη, καὶ ἔπεσον Et vidit omnis populus, & animo consternatus est, & conciderunt. Nam in psalmis frequenter videbimus ranan significare laudem, exaltationem: stuporem vero, vel admirationem nunquam.

CAPVT X.

B *TAcuit Aaron.*] Sic habet etiam Hebraicum, quod forte non recte Septuaginta, κατενύχθη ἀάρων. Compunctus est Aaron, siue perculsus est. Nam idem verbum, nihil præter silentium significat.

Et omne quod inebriare potest.] Septuaginta ipsam Hebraicam vocem posuerunt sicera, licet corrupta sit, pro eo quod Hebraice dicitur shecar. Sicera igitur vox est Hebraica, quæ Latine sonat ebrietatem, aut inebriamentum, id scilicet, quod inebriare facit. Vnde & shachar, apud Hebræos, ebrius dicitur Quare non significat Sicera, succum quendam, qui maxime apud Germanos conficitur, quòd vini copia apud eos non sit, sed omne, quod ebrietatem inducit, siue ille succus sit, siue etiam alius. A Septuaginta vero profectum est, vt vox Hebraica vsui fuerit & Græcis & Latinis, vt ex isto loco colligitur. *Sicera. Shecar.*

Quod datum est tibi.] חקך חק בניך Hoc est, Legitimum tuum, legitimúmque filiorum tuorum, sicut & Septuaginta, νόμιμόν σου. καὶ νόμιμον τῶν υἱῶν σου.

Comedere debueratis.] Immo imperat vt deinceps facerent, quod prætermiserunt, אכול תאכלו comedendo comedetis.

CAPVT XI.

CVstodite omnia quæ dixi vobis.] Hæc sententia redundat, neque in Hebraicis codicibus habetur, minus etiam habetur apud Septuaginta.

Quod ruminat.] מעלת גרה id est, Quod reuocat ruminationem, quod eam ascendere aut recipi facit. Quod probe etiam exprimitur à Septuaginta, καὶ ἀνάγων μηρυκισμόν. id C est, Et reducens ruminationem. Nota vero sunt omnia.

Quidquid habet vngulam, sed non diuidit eam.] Paulo secus Hebraica אך את זה לא תאכלו ממעלי הגרה וממפריסי הפרסה Hoc est, Veruntamen hoc non comedetis, ex his quæ ruminant quidem, sed vngulam bifidam non habent. Apud Septuaginta maior corruptela, πλὴν ἀπὸ τούτων οὐ φάγεσθε ἀπὸ τῶν μὴ ἀναγόντων μηρυκισμὸν, καὶ ἀπὸ τῶν μὴ διχηλούντων τὰς ὁπλάς. Hoc est, Veruntamen hoc non comedetis, his inquam quæ neque ruminant, neque ex his quæ findunt vngulas. Est autem obseruandum, quod vbique hoc loco additur superflue, à Septuaginta negatio, sicut ibi τὸν κάμηλον ὅτι οὐκ ἀνάγει μηρυκισμόν. id est, Camelum quia non ruminat: immo contextus declarat camelum ruminare, sed non habere vngulam bifidam, sic & de chœrogryllo.

Chœrogryllus.] Sic enim scribendum est, non vt corrupte apud nos legitur. Est autem quem Latini appellant herinacium siue ericium. Quod maxime patet ex psalmo 103. vbi quem noster interpres vertit, petra refugium erinaciis, præsenti vocabulo significatur scilicet שפן quanquam non possumus non mirari Septuaginta, qui quod hic verterunt chœrogryllum, ibi interpretati sunt λαγωὸν, hoc est leporem, aut cuniculum, quod & aliis locis fecerunt. Chœrogryllus ergo vox Græca est, sumpta ex ipsis Septuaginta, ducitur autem à χοῖρος porcus, & γρύλλος, quæ vox etiam ipsa porcum significat. Ex quo manifestum fit esse hunc quem vulgo porcum spinosum appellant. Esse autem hunc erinaceum *Chœrogryllus, Erinaceus.*

ex eo posse comprobari videtur, quia in psalmo superius citato, eius habitatio exprimitur, D ibi dicitur, סלעים מחסה לשפנים hoc est, Petræ tecta sunt erinaciis, hócque animal inuenimus sub petris dilitescere. Glosa ordinaria testatur hunc esse herinaceo quidem similem, sed maiorem. Veruntamen ex eo quod mox sequitur, vbi habetur mentio de lepore, videtur omnino non esse is chærogryllus, sed cuniculus potius. Nam & lepus & cuniculus simillimi inter se sunt, ideóque simul ponuntur. Atque hoc etiam testantur Hebræi: cur autem de ericio, hic loquatur sacra scriptura cùm id genus animantis prohibeatur inferius? Refugium vero petra est, non herinaciis, sed cuniculis, subter qua delitescunt, vnde & cuniculi foueæ subterranæ vocantur, [redacted].

Lepus quoque.] De hoc nulla controuersia est: tantummodo est annotandum, quod fortasse male Septuaginta hunc vertunt δασύποδα. Nam dasypus apud Græcos, non lepus, sed cuniculus est. Licet in eum errorem, multi iamdudum inciderint: sed Græci etiam ipsi, dicunt δασύποδα esse, quem Romani appellent cuniculum. Et quia res clara est, & iam à multis exagitata, non opus est comprobationibus. Chærogryllus quoque non recte repetitur, in impressis codicibus Septuaginta, quod non interpretum sed librariorum vitio contigit. Additur quoque hic aliquid in Græcorum codicibus, vbi de aquatilibus commemoratio habetur: scilicet ἀπὸ πάντων ὧν ἐρεύγεται τὰ ὕδατα. Ex omnibus à quibus eructatur aqua. Non enim hic locus est.

Et Gryphum.] Quis non riserit hoc loco Nicolaũ, qui fabulamenta Alberti & Hugu- E tionis secutus, dicit Gryphum, esse animal quadrupes, volatile & pedestre. Caput & alas aquilæ habere, reliquo corpore esse simile leoni. Quis enim nescit, hæc esse meras nugas? cùm gryphus, quem Græci etiam grypa vocant, fabulosissimus sit. Neque certe verisimile est scripturam, inter aues hanc commemorasse, quibus vesci prohibeat, si certe talis est, quasi possit aliquando comedi. Prohibuit enim quæ facile edi potuissent: at gryphis, si huiusmodi sunt, nunquam vesci contigit, aut continget. Quamobrem si per eiusmodi nomẽ, eas aues intellexisse Septuaginta credimus, proculdubio tam ipsi errarunt, quàm Hieronymus, qui eos in hoc secutus est. Sed per gryphas, aliud auis genus intellexerunt, nam & Hebraicum nomen פרס, genus accipitris denotat, vt paulo ante diximus. Siquidem tria simul auium genera inter se similia ponuntur, Aquila, Halietus, & genus aliud rapax. Pro grypho igitur, accipiter aut aquilæ genus ponatur. De porphyrione multa scribit Aelianus præsertim quòd sit ὡραιότατος καὶ φιλανθρωπότατος τῶν ζώων, id est pulcherrimum & formosissimum omnium animalium, quasi totus purpureus, vnde & nomen accepit. Sed eius luxuria est insignis, ideo inter immunda computatur.

Gryphus fabulosus.

Porphyrio.

Onocrotalum.] Quem Septuaginta Pelicanum verterũt: quos Latini appellant plateas. Est autem difficilis harum auium cognitio, & Hebræi facile & ipsi suam in his imperitiam confitentur. Fallitur autem Nicolaus, qui Septuaginta dicit loco porphyrionis, posuisse pelicanum, nam & porphyrion apud eos ponitur, & pelicani nomen seorsum. Sed pro pelicano, in Latino habetur onocrotalus. De qua aue neque apud Aristotelem, neque Ælianum, F scriptum quicquam reperi. Plinius oloris similem esse dicit. Quare non videtur onocratalum fuisse ponendum in Latino, sed vel pelicanum, aut plateam. Nam onoctatalum à pelicano distingui facile arbitror.

Onocrotalus. Pelicanus.

Sed habet longiora retro crura.] אשר לא כרעים ממעל לרגליו Cuius nõ sunt crura supra pedes eius. LXX. quoq, secundũ hanc sententiá ἃ ἔχει σκέλη ἀνώτερον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. id est, quæ habent crura supra pedes suos. Non aliud, quàm quod interpretatus est Hieronymus, clarioribus verbis.

Attacus.] סלעם, Scatabeus vt Hebræi putant, vel genus eorum quoddam. Septuaginta & ipsi ἀττάκην. Credo potius eos vertisse ἀττάλαβον, attalabum, quem nostri brucbum interpretantur.

Locusta quoque.] Hęc per bruchũ intelligitur, quia Hebraice ארבה id est, locusta: quanquá Septuaginta ponunt & ipsi bruchum. Facile autem hæc cõfunduntur, tam hic quàm alibi.

Ophiomachum.] Nescio quamobrem Septuaginta, nam ab illis accepit Hieronymus verterint eo modo vocem Hebraicam חרגל, quod testibus Hebræis, etiam ipsum est genus locustæ. At opbiomachus, vt nomen indicat, animal est, quod cum serpentibus pugnam committit, de quo neque Aristoteles, neque alij boni scriptores quicquam memoriæ prodiderunt. Putóque nihil omnino esse. Quod etiam si extaret, non fit tamen hoc loco de eo mentio, sed vt dixi genus locustæ est.

Ophiomachus.

A *Crocodilus.*] צב Quomodo ponitur inter mustellam & murem crocodilus, dissimilimus? Non erat ergo vertendum crocodilus, nam neque esculentus est, sed potius bufo, id est, rana campestris. Sic enim existimant aliqui Hebræi, & ordo eo modo exigit. Rabbi quoque Salomon exponit sic פרוש שדומה לצפרדע hoc est, Bufo, is scilicet, qui ranæ similis est. Hieronymus, Septuaginta secutus est, qui etiam verterunt κροκόδειλος. Frustra quoque additur apud illos χερσαῖος, id est, terrestris. Quasi duo genera crocodilorum reperiantur, vnu terrestre, alterum aquaticum, cùm idem animal sit ἀμφίβιον. Crocodilus Bufo.

Mygale.] אנקה De hoc quoque alio modo sentiunt Hebræi, Rabbi enim Salomon vult esse encium. Neque satis mihi constat, quod animantis genus intelligant hic per mygalen Septuaginta, & Hieronymus, qui eos secutus est, quando quidem etiam Aristoteles, de eo nihil scribit. Nomen indicat esse id quod ex mure & mustella conflatum sit. Mygale.

Chameleon.] כח Etiam in hoc maxima dissonantia, etiam apud Hebræos, alij limacam, alij pantheram, alij chamæleonta, alij stellionem esse arbitrantur: adeo sunt & ipsi ignari. Cameleon.

Stellio.] לטאה Lacertam putat Rabbi Salomon, alij limacam. Septuaginta & ipsi stellionem verterunt φαλάγγιον, id est, phalangium.

Lacertam.] חמט Hanc limacam vult esse Rabbi Salomon, alij testudinem. Septuaginta σαῦραν, id est lacertam reddiderunt.

Talpa.] תנשמת Consentit & Rabbi Salomon, hunc esse talpam.

Quod comedere & respuere debeatis.] In fine huius capitis additur apud Septuaginta tota

B hæc periodus, καὶ συμβιβάζειν τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἀνὰ μέσον τῶν ζωογονούντων τὰ μὴ ἐσθιόμενα. hoc est, Et doceatis filios Israël, inter medium prolificantium quæ comeduntur, & inter medium prolificantium, quæ non comeduntur, quæ ex alio loco huc transposita sunt.

CAPVT XIII.

Psam speciem lepræ humiliorem.] עמק מעור Hoc est, Cute profundiorem: vt scilicet plaga introrsum descendat, relicta superne integra cute. Septuaginta eodem modo, sicut & Hieronymus καὶ ταπεινὴ ἡ ὄψις αὐτῆς ἀπὸ τοῦ δέρματος, id est, Et humilis fuerit aspectus eius, præ pelle, aut cute.

Et ad arbitrium eius separabitur.] טמא הוא id est, Et polluti loco eum habebit: sic & Septuaginta καὶ μιανεῖ αὐτὸν, pollutum eum habebit: quanquam hoc potius significet polluet eum.

Mundabit eum.] וטהרו Et mundum eum habebit, non pollutum reputabit: sic & Septuaginta καὶ καθαριεῖ αὐτὸν, id est, Et mundum eum ducet.

Habebit vestimenta dissuta.] פרמים id est, Scissa, dilacerata: licet Septuaginta etiam ipsi παραλελυμένα, id est, dissoluta.

CAPVT XIIII.

Vos passeres.] שתי צפרים Duas auiculas, Ponitur enim nomen generale omnium auicularum, vt non tam passeres, quàm aliæ sint aues intelligendæ. Septuaginta tamen, etiam ipsi dissentiunt ab Hieronymo, immo Hieronymus dissentit ab illis, δύο ὀρνίθια. duas auiculas: quod certe miror, cur Hieronymus secutus non sit.

C *Quos vesci licitum est.*] Additum ab ipso interprete, [redacted] Omittitur etiam apud Septuaginta.

Si fuerit plaga lepræ.] ונתתי נגע צרעת Et dedero plagam lepræ. Ostendit igitur à se plagam lepræ futuram Ideo & sacrificia adhiberi voluit & preces, non tam quòd res immunda esset, quàm quòd secundum scelera incutiebatur. Septuaginta & ipsi videntur reddidisse καὶ δώσω ἁφὴν λέπρας, id est, Et dedero plagam lepræ: licet loco δώσω sit nunc δῶσι in impressis codicibus.

Ne immunda fiant.] ולא יטמא כל id est, Et non polluetur quicquam sicut & Septuaginta.

Vermiculum.] Coccum scilicet, sicut & Septuaginta κεκλωσμένον κόκκινον. id est, coccinum retortum.

CAPVT XV.

Luxum seminis.] Quanquam non ponitur distincte vllus fluxus in contextu Hebraico, sed in generali loquatur, sicut etiam habetur apud Septuaginta ἀνδρὶ ᾧ ἂν γένηται ῥύσις ἐκ τοῦ σώματος id est, viro, cui sit fluxus corporis: licet idem addant postea ῥύσις γόνου, id est, fluens semen: inferius tamen exprimitur, de quo fluxu intelligendum sit.

Si saliuam huiuscemodi.] Nihil intelligitur aliud quàm ipsum semen, quod forte non propriæ saliua nuncupatum est.

Sagma super quod.] Sagina præter pinguedinem significare aliud nescio, ideo emendatiores codices habent sagma Hebraice pro hoc positum est, מרכב id est, sella, currus quadriga Septuaginta tamen etiam ipsi posuerunt ἐπίσαγμα, id est, stramentum. D

Qui faciet vnum pro peccato.] Etiam hoc loco facere pro sacrificare ponitur in lingua Hebræa, quamuis etiam Septuaginta posuerint facere.

Semen coitus.] Quàm impropriè redditur hoc à Septuaginta κοίτη σπέρματος. id est, cubile seminis: nam quis sensus in his verbis est? Eo scilicet errore factum est, quia, שכב quod dormire, concumbere, & coire significat, semper pro eo quod est cubare acceperunt.

CAPVT XVI.

Caprum emissarium.] עזאזל Longe aptius & significantius apud Septuaginta ἀποπομπαίῳ. Quamuis enim interpretari vox possit, quemadmodũ fecit Hieronymus, propriè tamen declarat caprum expiatiuum, & qui mala arcet, aut quo arcentur mala, sicut sonat vocabulum Græcum.

In medio sortium habitationis eorum.] טמאתם id est, Sordium aut pollutionis eorum. sicut & Septuaginta ἀκαθαρσίας αὐτῶν. A librariis autem locus corruptus est, vt pro sordium, legeretur sortium, & hoc quidem clarum est.

CAPVT XVII.

Homo quilibet de domo Israel.] Additur huc ociose apud Septuaginta ἢ τῶν προσηλύτων τῶν προσκειμένων ἐν ὑμῖν hoc est, Aut de proselytis siue aduenis, qui admissi sunt vobis Sumptum ex paulopost sequentibus. E

Et nequaquam vltra imolabunt hostias suas dæmo.] לשעירים Quod dæmonem propriè significat, ducitúrque à pilis, eóque nomine appellatos dæmones putant, quòd horripilare eos faciant, qui in eos inciderint Rabbi quoque Salomon exponit hoc nomen, שעירים hoc est dæmones. Citátque illum Isaiæ locum. Et pilosi saltabunt ibi, vbi per pilosos, eos intelligit Hieronymus, quos hic appellauit dæmones. Quare mirum est cur Septuaginta, hanc significationem non expresserint, vt dæmones interpretarentur ματαίοις. hoc est vanos, vertentes. καὶ οὐ θύσουσι, ἔτι τὰς θυσίας αὐτῶν τοῖς ματαίοις. hoc est, Et non sacrificabunt amplius sacrificia sua, rebus vanissimis: hoc certe non magis ad dæmones spectat, quàm reliqua idola. Neque existimo eos hic per hoc nomen, intellexisse eos qui fatuelli nuncupari solent, aut incubi & succubi, sed omnia vana.

Esa. 13.

CAPVT XVIII.

Moloch idolum.

Et consecretur idolo moloch.] Varia de hoc idolo sentiunt Hebræi. Quidam astrum esse aiunt Alij diabolum. Alij omne idolorum genus, eo modo vocari assuerant. De hoc idolo, & de modo, quo ei filios consecrabant, hæc refert Rabbi Salomon. עו היא שיטה מולך והיא העבודה שמוסר בנו לכומרים ועשין שתי מדורות גדולות ומעבירין את הבן ברגליו בין שתי מדורות האש לא תתן זהו מסירתו לכומרים להעביר למולך והעבדת האש hoc est, Idololatria est quę vocatur Moloch, cuius cultus hoc modo fiebat. Siquidem filios suos tradebant sacerdotibus templorum, qui duos faciebant maximos ignes, & inter eos transire puerum cogebant Primum ergo dicit ne de deis, scilicet sacerdotibus illis: deinde ponitur Moloch, quæ est idololatria, quæ fit F per ignem, hæc quidem ille. Scribunt autem alij fuisse apud veteres hoc superstitionis genus, ex opinione qua putabant omnibus elementis inesse quosdam dæmonas. ac ei, quem igne habitare opinabantur, filios consecrabant, & per ignem transire faciebant. Quid ergo sit per ignem facere filios transire apertissime demonstratur Deuteronomii cap. xij Vbi prohibentur Hebræi, eo modo Deum colere, quo solerent gentes, qui filios & filias suas igni in gratiam Deorum comburebant. Neque erat alia superstitio, nisi quia filios exurebant, dæmonibus eos sacrificantes. Neque opus est tantis opinionibus. Septuaginta, vocum similitudine delusi, non posuerunt hic ipsum nomen idoli Moloch, sed nomen ἄρχοντα, id est, principem Nam moloch participium est à malach, imperauit: & molech imperator aut regnator dicitur. Verterunt igitur, καὶ ἀπὸ σπέρματός σου, οὐ δώσεις λατρεύειν ἄρχοντι, id est, Et ex semine tuo non dabis, vt seruiat principi. Omnes tamen Hebræi, & Latini attestantur hoc loco Moloch esse idolum, aut idololatriæ genus. Id quod ex aliis etiam locis facile colligitur. Quod etiam attestatur Theodoritus, apud quem sic legimus, τὸ ἑβραϊκὸν ἔχει τὸ μολὸχ, καὶ οἱ λοιποὶ δὲ ἑρμηνευταὶ τοῦτο τεθείκασιν. εἴδωλον δὲ τοῦτο ἦν, διὸ καὶ διὰ τοῦ προφήτου φησὶν ὁ θεὸς, μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα υἱοὶ ἰσραὴλ, καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν μολὸχ. καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν ῥαιφάν, τοὺς τύπους, οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς. ἀπαγορεύει τοίνυν τὸ τοὺς παῖδας ἱεροδούλους τοῖς εἰδώλοις προσφέρειν. ὡς δέ τινές φασι τὸ τοῖς ἀλλοφύλοις ἄρχουσι

A ἄρχουσι μὴ διδόναι τοὺς παῖδας, ὥστε εἶναι, αὐτῶν οἰκέτας ἢ δορυφόρους ἵνα μὴ τῆς αὐτῶν μεταλάχωσιν ἀσεβείας. hoc est, Hebraicum habet moloch, quod & reliqui interpretes posuerunt. Erat autem idolum. Ideo per prophetam loquitur Deus, Nónne hostias & sacrificia obtulistis mihi in deserto annos quadraginta, filij Israël? & assumpsistis tentorium moloch, & astrum Dei vestri Raphan. Imagines quas fecistis vt eas adoraretis. Prohibet ne filios suos, huius idoli sacerdotes facerent. Alij autem dicunt prohiberi, ne exteris regibus filios traderent, vt eorum essent serui, ac satellites, ne impietatis eorum fierent participes, hæc ille. Sed ne ipse quidem omnino verum attigit. Moses enim Deuterono. cap. xij. declarauit, quæ esset idololatria moloch. Semen quoque hoc loco, sumitur pro ipsis filiis, more linguæ Hebraicæ. Qua de re alibi dictum est. Non satis itaque recte ab interpretibus factum est, vt non mutarint Phrasin Hebraicam, nam in alium sensum fortasse acciperetur. Falsa quoque est & commentitia prima expositio Nicolai, posse videlicet semen hoc loco pro ipso semine accipi. Est enim sermonis Hebraici proprietas, vt filij ac ipsa proles, semen appelletur, vt semen Iacob, semen Abraham, & alia infinita, sic & hoc loco. *Semen pro filiis.*

Vt euomat habitatores suos.] Ita habet & Hebraicum, ויקא id est, Et euomet. At Septuaginta longe diuersius, καὶ προσώχθισεν ἡ γῆ, τοῖς ἐγκαθημένοις, id est, Et stomachata est terra contra habitatores, aut indignata est, vel odio habuit. Quanquam pulcherrime & veridice exponitur hoc à sanctissimis patribus Græcis. Theodoritus enim hoc modo de ea re scribit, μὴ βδελύξητε φησὶν ὑμᾶς, ὡς ἐβδελύξατο τοὺς χαναναίους, ἀντὶ τοῦ ὥσπερ ἐκείνους διὰ τὰς πολλὰς αὐτῶν
B παρανομίας πανωλεθρίᾳ παραδοὺς, ὑμῖν τὴν γῆν παρέδωκα, οὕτως ὑμᾶς τὰ ὅμοια δράσοντας τιμωρήσομαι, hoc est, Ne execretur terra, inquit vos, sicut execrata est Chananæos: pro eo quod est, sicut illis, ob eorum scelera internitioni penitus datis, terram vobis tradidi, sic vos similia facientes vlciscar.

CAPVT XIX.

ET impietatis reus.] לא ירצה. Non erit acceptabilis, non placebit, sicut & Septuaginta, οὐ δεχθήσεται Non acceptabitur.

Ciuium tuorum.] את בני עמך, id est, filios populi tui. Neque puto alio modo intelligendum, quàm vt vertit Hieron. Sic & Septuaginta, καὶ οὐ μηνιεῖς τοῖς υἱοῖς τοῦ λαοῦ σου. Et non excandesces, aut iram continebis in filios populi tui.

Agrum tuum.] Non recte fortasse vinea, pro agro ponitur à Septuaginta, καὶ τὸν ἀμπελῶνά σου, οὐ κατασπερεῖς διάφορον. Vineam tuam non seres ex diuersis.

Quæ sit ancilla nobilis.] Imò aliter, והיא שפחה נחרפת לאיש hoc est. Et sit ancilla desponsata viro. Septuaginta nescio quid simile & ipsi videntur innuere, καὶ αὐτὴ οἰκέτις διαπεφυλαγμένη ἀνθρώπῳ Et ipsa, famula est reseruata viro. De ancilla itaque nobili nihil scribitur.

Vapulabunt ambo.] De hoc quidē, nulla hoc loco mentio, sed aliud præcipitur. בקרת תהיה id est, Inquisitio erit: requiretur istud, inquit. Quod & Septuaginta videntur innuere, ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῆς. Prouidebitur ei, pro ea ratio habebitur quanquá Rabbi Salomon alio modo hunc locum exponit, sed nihil ad rem.

C *Congregantes poma quæ proferunt.*] לכם תבואתו. Vt augeant vobis prouentum suum, sicut etiá Septuaginta, πρόσθεμα ὑμῖν τὰ γεννήματα αὐτῆς, hoc est, Accessio erit vobis fructus eius.

Nec obseruabitis somnia.] ולא תעוננו. Quod ad varia incantationum & auguriorum genera refertur. Septuaginta enim ad auspicia, οὐ δὲ ὀρνιθοσκοπήσετε, id est, Neque aues aspexeritis, siue neque augurabimini. Doctores Hebræorum asserunt hoc referri ad prædictiones dierum & temporum felicium vel infelicium, quod proprium est Astrologorum. Propterea citatur hoc à laudatissimo & excellentissimo principe Ioanne Pico Mirandulano. aduersus astrologos. Hiero. alibi interpretatus est sciscitari hariolos. Male quoque vertitur apud Septuaginta, μὴ ἔσθιετε ἐπὶ τῶν ὀρέων. Ne comedatis super montes: pro eo quod dicendum fuerat vt vertit Hieronymus, ne comedatis super sanguinem, neque certe assequi possum, quomodo, sanguinem, montes interpretentur. Credo locum esse corruptum, vt pro ἐπὶ αἵματος positum sit ἐπὶ ὀρέων.

Non attondebitis comam.] לא תקפו פאת ראשכם. Hoc est, Non circungirabitis, siue, non calamistrabitis angulos capitis vestri, siue extremitates. Refertur ergo ab Hebræis ad cincinnos. Septuaginta vero sic interpretati sunt, οὐ ποιήσετε σισόην ἐκ τῆς κόμης τῆς κεφαλῆς ὑμῶν, id est, Non facietis sisoin ex coma capitis vestri. Quid autem per sisoin sit hic intelligendum explicatur à scriptoribus Græcis, qui hunc locum variis modis exposuerunt. Sic enim legimus apud Theodoritum, τινὲς τὸ σισόην τοὺς ἐξ ἐπιτηδεύσεως ὅλας γινομένας τρίχας ἡρμήνευσαν, ἐγὼ

δὲ ἄλλο οἶμαι, τὸν νόμον ἀπαγορεύειν. εἰώθασιν Ἕλληνες μὴ ἀποκείρειν τῶν παιδίων τὰς κορυφὰς, ἀλλὰ μαλλοὺς ἐᾶν, καὶ τούτους μετὰ χρόνον ἀνατίθεσθαι τοῖς δαίμοσιν. εἰώθασιν δὲ καὶ τὰ γένεια ξυρᾶσθαι ἐν πένθει, καὶ τέμνεσθαι τὰς παρειὰς εἰς τιμὴν τῶν τετελευτηκότων, καὶ τινὰ δὲ τοῦ σώματος μέρη βελόναις κεντοῦν, καὶ μέλαν ἐπέβαλον, εἰς θεραπείαν δαιμόνων. ταῦτα ὁ θεῖος νόμος ἀπαγορεύει. D Quidam, inquit, sic in interpretati sunt capillos studiose cincinnos factos. At ipse aliud legem prohibere existimo. Solebant enim gentiles, suorum filiorum non tondere capita, sed permittebant cæsariem crescere, quam multo post tempore, dæmonibus offerebant. Illud etiã moris erat apud illos, vt cùm essent in luctu barbas abraderent, & genas ferirent in eorum honorem, qui essent defuncti. Quinetiam quasdam corporis partes acu vulnerabant, atramẽtúmque superponebant, totúmque in cultum dæmonum fiebat. Hæc omnia interdicit hic diuina lex, hæc ille. Quod ergo de coma præceptum est, præcipitur etiam de barba. Atque vtrunque amplexa est proposita expositio.

Neque radetis barbam.] Non hoc præcipitur, sed ,ולא תשחית את פאת זקנך Hoc est, Et non corrumpes, non temerabis, non deprauabis angulos barbæ tuæ, aut extremitates barbæ tuæ: sicut faciebant gentes, quemadmodum à Theodorito supra est expositum. Septuaginta quoque cum Hebraica fide sentiunt, οὐδὲ φθερεῖτε τὴν ὄψιν τοῦ πώγωνος. id est, Neque corrumpetis formam barbę vestræ. Non prohibetur itaque Hebræis ne raderent barbas: quod neque hodie fit apud illos: sed ne more gentium, & consuetudine quadam praua, in disponenda barba vterentur.

Et super mortuo non incidetis carnes.] Præcipitur ne vllo pacto, sicut gentes, ferirent carnes E suas, non tam super mortuo, quàm ob alias res, quemadmodum sacerdotes Cybeles, & deæ Syrorum, vt refert Lucianus, & tertio Regum scribitur. De mortuo igitur in contextu Hebraico non fit mentio, hoc enim modo habet .ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם Hoc est, Et dilacerationem animæ, non ponetis in carne vestra. Anima igitur, & pro toto homine, & pro defuncto accipitur, vt inferius sæpe videbimus. Possumus itaque etiam æditionem Hieronymi approbare quæ hoc loco, æditione Septuaginta multo est clarior, qui nihil immutantes, penitus quoque cum Hebraico sentiunt, καὶ ἐντομίδας οὐ ποιήσετε ἐπὶ ψυχῇ, ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, id est, Et vulnuscula aut sectiones non facietis, ob animam, in corpore vestro. Quid certe est, ob animam?

Non declinabitis ad magos, & hariolos.] Vtrunque diuinationis genus est, primum Septuaginta interpretantur, ἐγγαστριμύθους. Quos nostri ventriloquos appellant, maxime Tertullianus, qui de hac re, etiam peculiariter scribit. Ventriloquæ mulieres etiam tempestate nostra vidimus, quibus sedentibus vocula quædam, ab earum pudendis excitabatur, respondebátque sciscitantibus. ipséque audire volui, non quod vllam fidem his adhiberem, sed vt dæmonum præstigias cognoscerem. Præstigiæ certe sunt, & miserarum genera vanitatum. Nascuntur ex his calamitosi errores, & incredibiles calamitates. Huiusmodi scribunt patres Græci fuisse Pythiam, cuius impurissimus dæmon, impurissimam & fœdissimam elegerat partem, in qua versaretur, & inde responsa efferret. De his extat apud Theodoritũ, super Leuiticum, qui his verbis hunc exponit locum, τινὲς ὑπὸ δαιμόνων τινῶν ἐγγαστρίμυθοι ἐξηπάτων πολλοὺς τῶν ἀνοήτων, ὡς δῆθεν προαγορεύοντες, οὓς στερνομάντεις οἱ Ἕλληνες προσηγόρευον ὡς ἔνδοθεν διαλεγομένου τοῦ δαίμονος φθέγγεσθαι. F Hoc est, Quidam à nonnullis dæmonibus repleti, plerosque dementium solebant decipere, quasi futura prædicerent. Hos Græci vocabant sternomantes, à sternos pectore, & mantia vaticinio: eo quòd intus in præcordiis dæmon loqui crederetur, hæc ille. Interpretatur autem alibi Hieronymus hoc ipsum nomen, scilicet, אוב pythonem. Pythonis autem vt ex primo Regum colligitur, aliud incantationis genus fuisse videtur, quàm hoc, de quo hic agitur. Non enim ibi responsa dabantur, sed simulachra suscitabantur, animæque defunctorum euocabantur, quas de rerum euentis interrogabãt. Sed facile hæc confunduntur. Nam & quod vertit ibi Phytonem Hieronymus, hic magos interpretatus est: in fine quoque sequentis capitis vertit Phytonem, arbitratus fortasse non speciem, sed genus magicæ artis, eo nomine significari. Quod & mihi fit verisimile. Python autem quod incantationis genus sit, & quæ sint phythonissæ mulieres non ab re visum est, si ex libro qui apud Hebræos sepher hicarim inscribitur, id est, liber articulorum, demonstremus, vbi autor de hac re sic scribit. Citat enim ea quæ super hac re scribit Rabbi Moses, qui hoc vaticinium fieri solitum dicit per virum & mulierem. Adeunt enim ad cadauer alicuius nuper defuncti, alter ad pedes eius, alter ad caput stat: tenéntque turibulũ, recitantque voces magicas & incensant. Interimque mulier conspicit animam defuncti. Vir autem percunctatur.

Ventriloquæ mulieres.

Pythia.

Sternomantes.

Phyton.

A cunctatur. Defunctus de his quæ proxime impendent, eos certiores reddit. Sicut inquit in libris Regum legitur. Sed ego existimo Rabbi Mosem, sicut in multis eum reperi, imperitissimum & mendacissimum, ita in hac re esse illum supra quàm dici possit mendacem. Sed aliud puto fuisse incantationis genus pythonem. Veriorémque esse censeo, sanctorũ patrum Græcorum opinionem. Nam cadauer Samuëlis iamdudum erat sepulchro conditum, ideo non potuit à muliere circunsisti. Iesus autem CHRISTVS generis humani vindex, fecit vt hæc feliciter ignoraremus. Quare stultitia est, ea diligentius inquirere: dicemus & in libris Regum de suscitato Samuele.

Hariolos.] Ferunt Hebræi hos appellari iddehonim, ab aue quæ vocetur iaduha, quam dicunt esse Iyngen siue motacillam, de qua & Theocriti pharmaceutria meminit, qua in incantationibus vtebantur. Huiúsque generis superstitiosos vocari hoc loco iddhonim: quanquam facile hæc ignorantur. Ideo melius est, vertere genera, quàm species.

Non exprobretis ei.] לא תונו אותו. Hoc est, Ne affligatis eum, ne lædatis: sicut & Septuaginta οὐ θλίψετε αὐτὸν, id est, ne atteratis, siue affligatis eum.

CAPVT XX.

Si quis dormierit cum nuru.] Omnibus his locis, dormire, pro eo quod est coire ponitur, de qua re alibi dictum est. Nurum quoque appellant Septuaginta hic quemadmodum in Genesi fecerunt, νύμφην, id est, Sponsam vertentes ἐάν τις κοιμηθῇ μετὰ νύμφης, quod nescio an recte factum sit.

CAPVT XXI.

B *Si paruo vel grandi, vel obtorto naso.*] Hæc omnia genera ab ipso interprete [redacted] sunt, cum neque in contextu Hebraico, neque apud Septuaginta habeantur. Hebraice siquidem tantummodo ponitur, חרם Hoc est simus: de naso igitur grandi, torto, paruo, nulla fit mentio, sed de naso simo. [redacted] fœditas in naso simo. Septuaginta paulo secus κολοβόρριν, id est, naribus mutilis. Ista vero differentia grandis, aut parui, ad alia membra refertur, quæ Hebraice vocatur שרוע. quod membrorum inæqualitatem sonat.

Vel herniosus.] מרוח אשך. Quod interpretantur Hebræi, cuius testiculi contusi sunt, quemadmodum exponit his verbis Rabbi Salomon. שלו כתושים בחרו, Hoc est, Cui cõtusi sunt testes. Probátque id per æditionem Chaldaicam, quæ habet, מרים פרדין id est, Qui suspendunt testiculos, perinde ac si acti sint & elisi, eóque medicamentis & id genus rebus eos sustinet. Quare & de herniosis fortasse intelligitur, his maxime, qui eo morbo enormiter laborant. Septuaginta aliquid eiusmodi innuere videntur, qui vertunt ἢ μονόρχις, id est, qui vnicum habet testiculum. Sed Hebræi secus sentiũt. Inter has omnes mutilationes additur à Septuaginta ἀπότμητος, id est, cuius aures abscissæ sunt, esse subaudiendum, propterea quòd omnes hic corporis mutilationes comprehenduntur: & Hieronymus eos secutus etiam est.

CAPVT XXII.

C *Qui tetigerit immundum super mortuum.*] הנוגע בכל טמא נפש, id est, Qui tetigerit omne immundum hominis aut animæ: quod forte ad plura spectat. Quemadmodum pulcherrime exprimunt Septuaginta, καὶ ὁ ἁπτόμενος πάσης ἀκαθαρσίας ψυχῆς, id est, Et qui omnem immundiciem animæ tetigerit, licet anima sæpius his locis pro defuncto ponatur.

Cuilibet ex populo.] Imo sic, כי תהיה לאיש זר Hoc est, Cùm fuerit nupta aduenæ: sicut etiã Septuaginta, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἀλλογενεῖ, Hoc est, Cùm fuerit viro alienigenæ tradita. Quare est omnino contraria sententia.

Si cicatricem habens.] חרוץ, id est, Elisum, siue mutilum: diuersius etiam Septuaginta, qui ad linguam tantummodo id retulerunt γλωσσότμητον, id est, Lingua elisum, cui lingua adempta est. Verbum Hebraicum, ad omne mutilum spectat.

Omne animal quod vel contritis, vel sectis testiculis.] Animaduertito, quòd de contritis & sectis testiculis non fit commemoratio: sed omnia verba Hebraica, omnem elisionem, contritionémque significant, nam מעוך attritum significat, & כתות atque item alia pertinet igitur, non magis ad testiculos, quàm cæteras corporis partes. Vt prohibeatur nihil offerri posse, quod vlla in parte sit mutilum. Licet Septuaginta totam hanc periodum, in hũc modum verterint, θλαδίαν, καὶ ἐκτεθλιμμένον καὶ ἐκτομίαν καὶ ἀπεσπασμένον. Hoc est, Elisum, confractum, castratum, abscissum. Quæ vniuersa ad testes pertinent.

CAPVT XXIII.

Altero die sabbati.] ממחרת השבת Hoc est, In crastinum sabbati: aut, die sequenti post sabbatum: sicut & Septuaginta τῇ ἐπαύριον τῆς πρώτης τῶν σαββάτων, id est, In crastinum primæ sabbatorum. quanquam in multis discrepant. Ex hoc loco possem multa colligere contra sententiam docti viri Pauli Forosemproniensis episcopi de die paschatis, sed quia aliud agimus, & eius sententia pia est, mittimus omnia. D

Liba quoque vini.] Patet locum mendosum esse, cum sic habeat contextus. ונסכו יין Hoc est, Et temperatio, commistio vini. quid enim hoc loco liba significat? nisi ad haustum retulerit Hieronymus, imitatus fortasse Septuaginta, qui sunt interpretati καὶ σπονδὴν οἴνου. Et libationem vini.

Affligetis animas vestras.] ועניתם. Pertinet hoc verbum Hebraicum ad omnem humiliationem, mentísque superbæ depressionem: vt nitidæ vestes deponantur, vt de escis dematur, vt omnes prælatæ ac superbæ actiones deprimantur: ita quoque interpretantur Septuaginta ταπεινώσετε τὰς ψυχὰς ὑμῶν, Humiliabitis animas vestras.

Est enim cœtus.] עצרת Hoc est, Collectio, cœtus: quod forte etiam recte Septuaginta ἐξόδιον ἐστί. Egressio est, euocatio est & quod ab illis proprie ἐκκλησία dicitur.

Et salices.] Addunt Septuaginta καὶ ἄγνου κλάδους ἐκ χειμάῤῥου, id est, Et agni casti ramos ex torrente: quod certe superfluit. In contextu enim Hebraico non habetur.

CAPVT XXIIII.

Cumque blasphemasset nomen domini.] Prudenter addidit Hieronymus domini, nã hoc loco domini non additur in Hebraico, propter summam reuerẽtiam, ne in blasphemia, Dei nomen cõmemoretur, quod etiam fit in aliis, ab Hebræis. Deum enim sæpe appellant השם id est nomen, innuentes nomen Dei, aut ipsum Deum. Septuaginta igitur, Hebraica sequuti, ne ipsi quidem addiderunt Dei, hoc modo καὶ ἐπονομάσας ὁ υἱὸς τῆς ἰσραηλίτιδος τὸ ὄνομα κατηράσατο. Hoc est, Et inuocans filius mulieris Israëlitidis nomen, blasphemauit. E

Qui percusserit hominem punietur.] Credo olim bene se habuisse codices, dicendum enim est non punietur, sed morietur, sicut habet contextus Hebraicus. ומכה אדם יומת id est, Et qui percusserit hominem, moriatur.

CAPVT XXV.

Vuas primitiarum tuarum.] ענבי נזירך, id est, Vuas separationis tuæ: siue sanctificationis tuæ. quemadmodum etiam Septuaginta interpretantur τὴν σταφυλὴν τοῦ ἁγιάσματος, id est, Vuam sanctificationis tuæ, sed nõ est aliud, quàm quod noster sensit interpres.

Terra non vendetur in perpetuum.] והארץ לא תמכר לצמתת, Hoc est, Et terra non vendetur ad internitionem, ac desolationem, vel in perpetuum: quanquam non sit alius sensus: quàm vt ipse noster vertit interpres. Septuaginta nescio quid aliud, καὶ ἡ γῆ οὐ προσθήσεται εἰς βεβήλωσιν, id est, Et terra non addetur in prophanationem: quod perobscurum est: cum Hebraicus sermo sit apertissimus. Putóque eos non recte hunc locum intellexisse, patétque prudentibus. F

Si redemptæ non fuerint.] Imò aliter, ואשר יגאל מן הלוים ויצא ממכר בית ועיר אחזתו ביבל id est, Et qui redemerit ab Leuitis, reuertetur domus & vrbs possessionis suæ in tempore Iobilei Sicut & Septuaginta, καὶ ὃς ἂν λυτρώσηται παρὰ τῶν λευιτῶν, καὶ ἐξελεύσεται ἡ διάπρασις οἰκιῶν πόλεως κατασχέσεως αὐτῶν, ἐν τῇ ἀφέσει Hoc est, Et qui redemerit ab Leuitis, regredietur emptio domuum vrbis possessionis eorum, in remissione, videlicet Iobileo. Solent enim Iobileum appellare remissionem, de qua re dicemus postea. Clara igitur est sententia.

Iobileus, remissio.

Time dominum tuum, vt viuere possit.] וחי אחיך עמך, id est, Et viuat frater tuus apud te.

Et frugum superabundantiam non exiges.] [redacted] ad aliud refertur hoc modo ובמרבית לא תתן אכלך Hoc est, Et cum fœnore ac augmentatione non dabis ei cibum tuum. [redacted] Quod etiam Septuaginta clarissime reddiderunt, καὶ πλεονασμὸν οὐ δώσεις αὐτῷ τὰ βρώματά σου, id est, Et cum multiplicatione, ne dederis ei alimenta tua. cum vsura, cum accessu, vt fœnerantes faciunt.

CAPVT XXVI.

Apprehendet messium tritura.] Vbique ponitur verbum והשיג, Hoc est, Subsequetur succedet, nihil spatij interponetur, quin post messem succedat tritura, post trituram, satio. Aut post trituram vindemia, post vindemiam satio, Nullus hostis impedimento erit, nulla calamitas, nullæ tempestates, nullæ grandines.

Non ab-

A *Non abiiciet vos anima mea.*] Quàm præclare Septuaginta καὶ οὐ βδελύξεται ἡ ψυχή μου ὑμᾶς, id est, Et non execrabitur vos anima mea. Hæc enim detrimenta afferunt nobis nostra scelera. Execratur nos Deus, alienusq́; fit à nobis, relinquimur pessimis cogitationibus nostris. Diabolus maiores in nos accipit vires. Ex quibus fit, vt ex vno peccato, succedant alia, tandémque in miserabile exitium protrahamur.

Visitabo vos velociter in egestate.] בהלה. Faciam inquit insurgere pauorem super vos, ac perturbationem: quam Septuaginta vertunt, ἀπορίαν, potestq́; referri tam ad animi perturbationem, inopiámque consilij, quàm ad egestatem, atque ideo secutus est eos Hieronymus. Verbum tamen Hebraicum, proprie terrorem sonat.

Et ardore.] השחפת. Tumore, & corporis plaga, quod etiam Septuaginta interpretantur τὴν τε ψώραν, Hoc est, Impetiginem, scabiem, & id genus. Quod autem sequitur in contextu Hebraico, id significat ardorem. Additur enim, ואת הקדחת id est, Et in ardore, siue febre, aut æstu corporis, aut id genus morbis: quibus corpora inflammantur. Septuaginta ἰκτέρῳ, morbo icterico, qui non hic innuitur, nam neque tam acerbus est, vt in vltionem iniectus videatur.

Donec erubescat in circum, &c.] יכנע לבבם הערל, Hoc est, Et humiliabitur cor eorum incircuncisum. Aliquid simile etiam Septuaginta τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία αὐτῶν ἡ ἀπερίτμητος. Tunc conuertetur cor eorum incircuncisum.

CAPVT XXVII.

B *Homo qui votum fecerit, & spoponderit.*] איש כי יפלא נדר בערכך נפשות ליהוה Hoc est, Vir cū separauerit votum, cum existimatione sua animarum domino. Quæ tametsi obscura sint, is tamen eorum est sensus, cum enim inquit, quisquam Deo aliquid vouerit, ea deuotio secūdum existimationem cuiusque esse debet, vt non maius sit votum quàm vires vouentis: cum ratione inquit istuc fieri debet, vt tantum voueatis, quantum fas est vobis, aut secundum annos, & secundum sexum existimatio habenda est. Hoc enim loco, anima de more Hebraicæ linguæ pro quolibet homine ponitur. Talemq́; præcepit habendam voti rationem, qualis ea ipsa anima, aut ille ipse sit qui vouet. [redacted]. Septuaginta vero assequi nō possum, quid sibi hoc loco velint, nisi codices deprauati sint. Legitur enim hoc modo, ὃς ἂν εὔξηται εὐχὴν ὥστε τιμὴν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, Quicunque vouerit votum, vt preciū animæ suæ: nisi forte, pro eo quod est ὥστε, legendum sit ὡς, aut κατὰ, vt dicatur, secundum existimationē animæ suæ. Vides autem neque eos de deuouenda anima quicquam meminisse. *Anima pro homine Hebr.*

Ad mensuram sanctuarij.] בשקל הקדש. Secūdum siclum sanctuarij. de quo siclo supra, memoria habita est in Exodo. Secundum enim consuetudinem sanctuarij seu templi siclū accipiendum significat: quanquam siclus, etiam pondus significet, & possit hoc loco pro pondere & mensura accipi, quemadmodū interpretantur Septuaginta, τῷ σταθμῷ τῷ ἁγίῳ, id est, C Pondere sancto: licet nostra æditio sit clarior, quæ vertit sanctuarium sicut habet Hebraicum. Nam sanctum pondus pauci fortasse perciperent quem in sensum deberet accipi. *Siclus.*

Nec melius malo, nec peius.] לא ישיר אתו טב ברע או רע בטוב, id est, Non commutabit bonam in malam, nec malam in bonā hostiam, aut animal quod offertur. Est ergo hoc modo sententia apertior, prohibet enim in hostiis vllam fieri cōmutationem, aut pecunia redimi. Sunt enim sacrificabiles, & totum quod sunt, Deo exhibentur. Quod in homine aut bestia sacrificiis non idonea fieri non potest. Septuaginta quoque clarius hoc ipsum explicauerūt, οὐκ ἀλλάξει αὐτὸ, καλὸν πονηρῷ, οὐδὲ πονηρὸν καλῷ, id est, Non commutabit ipsum bonum in malū, neque malum in bonum. Et sententia quidem clara est, nam & de hac cōmutatione ac redemptione, supra quoque est scriptum. Bona autem & mala, immundam intelligit, aut mutilam & maculatam hostiam. Quemadmodum exponit Rabbi Salomō sic scribens תם בבעל מום. Bonum inquit pro malo, hoc est, integrum ac sanum, pro maculato, ac notato. Nam & hoc ipso polluta appellantur, quæ integra non sint, eo quod ea prohibeantur offerri.

Si triginta modiis.] זרע חמר. Satio vnius cori, si vnius cori fuerit. Scribit alibi Hieronymus, corum capere triginta modios, de qua re super Ezechiel loquemur, quanquam igitur, triginta modij in contextu Hebraico non habeantur sub nomine tamen cori intelliguntur. Septuaginta cum Hebraico co[illegible] ἀντὶ κόρου κριθῶν [illegible] αὐτοῦ. πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, Hoc est, [illegible] secundum sementem *Corus.*

eius & cori tritici, quinquaginta sicli. D

Si autem post aliquantulum temporis.] Credo propter æquiuocationem errasse Septuaginta, nam אחר post, significat Aliquando ab eo nomina deducta extremitatem, ac supremum denotant. Igitur Septuaginta, penitus in contrarium, hanc sententiam sunt interpretati. Quod enim noster interpres reddidit aliquantulum, ipsi ἔσχατον, id est extremum, supremum, tandem, ἐὰν δὲ ἔσχατον μετὰ τὴν ἄφεσιν ἁγιάσῃ ἀγρὸν αὐτοῦ. Hoc est, Si supremum post remissionem sanctificabit agrum suum, cùm de toto tempore post Iobileum intelligendum sit, non supremo.

Iuxta annorum numerum qui reliqui.] Frustra quoque ponitur is numerus definitus apud Septuaginta, cùm in vniuersum possit intelligi, tam de septem, quàm octo aut decem annis: coarctarunt autem illi in septem annos hoc modo προσλογιεῖται αὐτῷ ὁ ἱερεὺς τὸ ἀργύριον ἑπτὰ ἔτη τὰ ἐπίλοιπα ἕως εἰς τὸν ἐνιαυτὸν τῆς ἀφέσεως, Hoc est, Computabit ei sacerdos pecuniam septem reliquos annos, vsque ad tempus remissionis. Et forte tota sententia male reddita est.

Siclus viginti obolos habet.] עשרים גרה יהיה השקל, id est, Viginti minutissimi nummi erit siclus, pro minima itaque pecunia ponitur hoc loco, obolus, tam à Septuaginta quàm Hieronymo. Et siclus viginti minimos denarios habet. Eritque siclus apud Hebræos, quasi sestertius latinus aut solidus. Quanquam harum rerum exacta cognitio difficilis sit, cùm etiá Hebræi imperitissimi in hisce inueniantur, pecuniásque non nominibus sacris appellant, sed secundum vsum cuiusque prouinciæ. E

Obolus.
Siclus.

NVMERI.

CAPVT I.

[redacted] scilicet [redacted] gnificet principium, interim vero, censum atque summam. Non satis hanc differentiam obseruasse Septuaginta hoc loco videntur, quippe qui principium verterint, quod pro capite erat sumédum, hoc modo, λάβετε ἀρχὴν πάσης συναγωγῆς ἰσραήλ. Hoc est, Sumite principium vniuersi cœtus Israël. Quis existimarit hoc loco principium pro summa aut censu sumendum esse? Atque ideo effectum est, vt nonnulli ea æditione lapsi apud Græcos sint: quanquam reliqui interpretes non eo modo transtulerunt. Aquila scilicet, Theodotionq́; ac plures alij qui ab Hebraica fide non recesserunt. F

Caput, principiũ, census, summa.

Omnium virorum fortium.] כל יצא צבא id est, Omnis qui egreditur ad pugnam, omnis qui militare possit, aut omnis qui conficere possit exercitum. Fortem pro belligerante & milite accepit Hieronymus. Septuaginta secus, partim cum Hebraico consentientes, partim discrepantes. πᾶς ὁ ἐκπορευόμενος ἐν δυνάμει. Omnis qui egreditur in virtute. Licet δύναμις hoc loci, etiam exercitum designet, & bellicas copias. Sed alia est ibi phrasis Hebraica, quæ obscuram reddat orationem, scilicet in præpositione ἐν. quæ apud Hebræos sumitur pro cum. Quod forte non ita vsitate fieret in sermone Græco aut Latino. Igitur ἐν δυνάμει idem est quod σὺν δυνάμει. cum exercitu.

Hi nobilissimi.] אלה קרואי. Isti vocati, isti appellati à Mose & Aaron, tanquam domuum suarum principes: qui quidem tametsi nobiles essent, non tamen id locus is innuit. Septuaginta quoque ab Hebraico non dissentiunt οὗτοι ἐπίκλητοι τῆς συναγωγῆς. Hi vocati synagogæ Israël. Non dissentio tamen, quin & nobilem & insignem notet. קרואי Hoc est, Nominatum, vocatum sicut & Græce ἐπικλητός. Auen Esra exponit quare hi vocati aut nominati synagogæ Israël appellarentur, hoc modo. וטעם שהעדה לא עשו דבר עד שיקראום Hoc est, Nominati synagogæ dicebantur, quia nihil factura esset, nisi eos prius vocassent, atque hi tanquá omnium duces familiarum habebantur.

Capita exercitus Israel.] ראשים אלפי ישראל, id est, Capita millium Israël. nec dubiú est, quin millia

A milia hoc loco, pro omni ea copiosissima multitudine sit sumendum, nō pro numero millium determinato: atque ideo Septuaginta non tam proprie fortasse verterunt χιλίαρχοι ἰσραὴλ εἰσὶ Millenarij Israël sunt, aut millium principes: frequens autem is scripturarum mos est, vt numero millenario, pro qualibet maxima multitudine vtantur.

Observa quod in recensenda hac multitudine dimittitur census tertius, scilicet tribus Gad apud Septuaginta, ponitúrque in vltimo fere loco, Qui error minime in nostrā æditionem irrepsit. Neque existimo à Septuaginta eum esse profectum, sed ex alijs causis quas sæpius diximus, transcribentium scilicet varietate, & quod fere omnibus non tam libris, quàm præclarissimis rebus vsu venit detrimentum attulisse ipsam vetustatem. Multa enim in ea æditione compertimus, quæ clarissime ostenderent, non omnia ab illis interpretibus errata accidisse. Multa quoque studiose fecisse illi deprenduntur, & vltrò ab Hebraicis codicibus dissentire voluisse, quod quamobrem fecerint declaratum est sæpe ab Hieronymo. Ostenditur etiam in Talmud apud Hebræos, licet pleraque falsa super hac re, in libris illis tradantur, vt est eius nationis ad mentiendum procliuitas. Demonstratur quoque sæpius apud Græcos eiusmodi varietatis causa. Et quia res omnibus notissima est, non video nostram in ea explicationem desiderari. Mentiri autem in Talmud Hebræos, in his quæ de hac æditione scribunt, illud argumento est, quòd afferunt solum pentateuchum à Septuaginta esse translatum, quod falsum esse, tota æditio proclamat. Affirmant etiam quatuor tantum locis, eos à codicibus Hebraicis dissentire. Quod etiam falsum esse, omnis B hæc nostra opera retro coarguit, quod clarius etiam fiet in sequentibus. Licet & Iosephus affirmet eos tantummodo pentateuchum transtulisse. Cui opponimus alterum eruditissimum Hebræum, nempe Philonem, qui honorificam habuit de his interpretibus mentionem, & eos totius legis ac prophetarum contextum, in Græcam linguam vertisse commemorat. Totus etiā antiquitatis consensus refragatur, & omnes qui eruditissime scripsere ex nostris apud Græcos, quíque & Hebraicam & Syram linguam, quæ Hebraicæ simillima est, calluere. Nec multas in hanc comprobationem rationes affero, quia res certissima est, vt negari non possit, temerarium certe est, tam apertam & omnibus cognitam rem velle infringere.

Ac per gyrum tabernaculi metabuntur.] וסביב למשכן יחנו. Hoc est, Ac circum tabernaculum versabuntur, siue constituentur. Passiue videtur accepisse Hieronymus metari. Septuaginta optime Hebraicam veritatem exprimunt καὶ κύκλῳ τῆς σκηνῆς παρεμβαλοῦσι. id est, & circum tabernaculum stationem habebunt. & vt acies solet, omnes erunt ita digesti, vt quasi exercitus esse videatur. Tantus enim præcipitur esse circa tabernaculum ordo, vt omnes ex tribu Leui, circa ipsum essent dispositi, quisque suis fungentes officiis, maximéque dum tabernaculum portaretur. Atque ita incedebant omnes Leuitæ, id est, hi qui ex tribu Leui essent. Neque Leuita nomen est officij, vt postea ab ecclesiasticis est vsurpatum, sed illius tribus: vt à Iuda, Iudæi dicti sunt, ab excellentissimo scilicet in ea gente, ita à Leui, Leuitæ Ex quo cognoscitur error & mendacium Plutarchi, viri quidem grauissimi ac eruditissimi, sed qui in rebus externis diiudicandis sæpe lapsus sit, & quæ quidem in historia Romana peccarit dimitto, quod autem ad præsentem locum pertinet, non est silentio prætereundum. Is in suis symposiis, nomini huic Leuitarum, quod audierat frequenter apud Hebræos commemorari, conatur ætymon Græcum accōmodare: gentem enim Hebręam Bacchum in primis venerari solitam, & in eius honorem à carne porcina abstinere, & Leuitas, eorum esse sacerdotes, dictos, παρὰ τὸν λύσιον, ἢ τι μᾶλλον παρὰ τὸν εὔιον τῆς ἐπικλήσεως γενομένης, id est, à Lysio, seu magis ab Euio, qui Bacchi nomina sunt. Quis autem non rideat Porphyrium, qui Hebræos à carne porcina abstinere dicit, quod id animal, in eorum regione non reperiatur? sic enim de abstinentia animalium scribit, φοίνικες, καὶ ἰουδαῖοι, τῶν χοίρων ἀπέχοντο, ὅτι οὐδὲ ὅλως ἐν τόποις ἐκείνοις εὑρίσκοντες. Hoc est, Phœnices & Iudæi, à porcis abstinebant, quòd in locis illis minime id genus animal reperiatur. Quæ ne refelli quidem digna sunt. Fuit autem peculiare omnium prope gentilium scriptorum vitium, vt aut res nostras silerent, aut deprauarent, aut falsis figmentis dehonestarent. Quid enim Cornelius Tacitus de Christianis mentitus est? Suetonius de Iudæis? Plinius genus magicæ artis esse dicit, quod à Mose profectum sit. Atque alia penè infinita. Sed sagittæ paruulorum factæ sunt plagæ eorum, & in ipsos aurees, eorum in se iacula retorsere, vt eorum mendacia & patefacta sint, & de ipsis nunc iudicetur ab aliis, qui quondam alios iudicare soliti essent.

CAPVT II.

Vben ad meridianam plagam.] Non dissentit à veritate Hebraica, נגבה id est, versus D
meridiem. Quod etiam apud Septuaginta clarissime exprimitur, πρὸς νότον, Versus
Nota. notum: hoc excepto, quod fortasse non tam videretur idem significare versus notum, & versus meridiem, eo quod notus a latere meridianæ plagæ exoriatur, meridies autem ea pars sit, quæ polum antarcticum aspicit: verum cùm hæc friuola sint, ac nulla propemodum obseruatione digna, non sunt exactius discutienda. Certum enim est, etiam Latinos hæc nomina solere permiscere.

Leuabitur autem tabernaculum.] ונסע אהל id est, Et recedet, & abibit: quod recte tam à Septuaginta, quàm Hieronymo in aliam vocem mutatũ est. Imitatus est autem Septuaginta, καὶ ἀρθήσεται ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου, id est, Et eleuabitur tabernaculum testimonij.

Per officium Leuitarum.] Declaratum est ab ipso interprete, quod circa tabernaculum fieri erat necesse, licet aliter habeant Hebraica hoc modo: tabernaculum, inquit, eleuabitur, מחנה הלוים Hoc est, Cum castris Leuitarum: siue, castra Leuitarum eleuabunt tabernaculum. Septuaginta præclare, καὶ ἡ παρεμβολὴ τῶν λευιτῶν, μέσον τῶν παρεμβολῶν, Et acies Leuitarum, in medio acierum Israël.

Ad occidentalem plagam.] ימה, id est, Mare versus: quod in occasum spectat, siue mare Tyberiadis id sit, lacus scilicet Iudææ, siue mare ipsum, quod in Iudæa positis, ad occasum vergit. Sic & Septuaginta, τάγματα παρεμβολῆς ἐφραὶμ παρὰ θάλασσαν, id est, Acies castrorum Ephraim versus mare, vel ad mare. De qua quidem re sæpius dictum est. Sed magis ad totũ E
mare spectat, quod occasum aspicit Iudæam incolentibus.

CAPVT III.

Generatio, pro familia.

Ae sunt generationes Aaron & Mosis.] Generationem diximus sumi pro familia, cognatione, affinitate, & quanquam contextus quasi proponit vtriusque cognationis tam Mosis quàm Aaron, vnius tamen Aaron tantummodo familia describitur, eo quòd hi potissimum in ministerium assumpti sunt. De filiis autem Mosis nihil eiusmodi traditur, imò quod mirum, omnibus ferè locis silentur. Cognatio igitur & Mosis & Aaron eadem est, & quicquid de Aaron scribitur, de Mose quoq; narratur. Quare non vehementer mihi placent, quæ in excusationem huius rei adducũtur à Rabbi Salomone. Quòd scilicet filij Aaron, sint etiam filij Mosis, eo quòd docuerit eos diuinã legem, & omnis præceptor, parentis loco habẽdus sit. Quod quanquam verum sit alibi, non videtur tamen hic, eo modo sumendum. Non enim figurate loquerentur sacræ litteræ, vbi rerum tractatur historia, quæ ita exprimenda est vt semper rem sine vllo colore describamus. Alia vero lex est, vbi loquimur allegorice & figurate, & secundum alios loquendi characteres.

Applica tribum Leui.] הקרב את מטה לוי Hoc est, Admoue, fac accedere, fac propinquare. Lxx. minus proprie, λάβε τὴν φυλὴν λευΐ, id est, Sume tribũ Leui, Eõdẽ tamẽ omnes spectãt.

Et excubent.] ושמרו, id est, Et custodient: quod ad omnem obseruationem pertinet, tam noctis quàm reliquarum horarum, & ad omnem obseruationem & custodiam continuam. Septuaginta penitus Hebraicam phrasin sequuntur, καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακὰς. Et custodient F
custodias. Nam & eodem modo habent.

Quicquid ad cultum pertinet.] Explicatum ab ipso interprete, quod obscurius fortasse erat Hebraice, ואת משמרת כל העדה id est, Et custodias totius multitudinis: neque aliud certe est, quàm quod interpretatus est Hieron. Quod non fecerunt Septuaginta, qui Hebraica nihil immutarunt, καὶ φυλάξουσι τὰς φυλακὰς τῶν υἱῶν ἰσραὴλ, id est, Et custodient custodias

Leuitarum officium.

filiorum Israël Omnis ergo cultus ad Leuitas omnísque custodia deferebatur circa tabernaculum: hi excubabant, ne qua sordes ipsum contingeret, quíque ad suas partes delegati: omnia sacra hi obibant, quicquid hodie in re diuina per clericos & religiosos fieri solet, fiebat olim apud Hebræos per Leuitas: præsertim nequid deprauate ac contra diuinã maiestatem fieret: ne quod scelus ab vllis admitteretur: Ne per inscitiam grauius aliquid committerent: Ne falsis opinionibus implicarentur: Ne præstigiis incumberent: Ne vanissima quæque sectarentur: Ne sacram ac veram religionem, superstitionibus corrumperent. Postremo rectum omnibus iter ostendebant, & quomodo Deus coleretur præcipiebãt. Quo ritu, quibus ceremoniis esset venerandus, Qua religione placaretur, Quibus delictis grauiter irasceretur, Quia pietate leniretur. Cúmque totum illius religionis corpus, multis esset ex partibus perfectũ, Leuitarum erat singula quæq; explicare, religionẽq; interpretari. Hi ergo & pontifices & flamines, hi religionis erant interpretes. Atque hæ sunt custodiæ, quę

ad illos

A ad illos demandatæ adeo fuerant. In sacerdotibus tota populi custodia posita est, eo quòd omnia bona & mala pendent ab religione: quæ si recta & pia fuerit, innumerabilia parit bona: sin corrupta ac deprauata, omnia teterrima & miserrima mala. Ergo quia sacerdotes religionis sunt custodes, iure totius populi conseruatores vocantur: Et his, tanquam ducibus, populus asseruandus traditur. Alienus autem prohibetur ad administrandam religionem accedere, quia pessimi sacerdotes & rerum diuinarum imperiti, erroribus & falsis opinionibus imbuũt populum, & à Deo quasi auertunt. Non permittitur ergo quilibet accedere, ne tam periculosam rẽ, in qua & sua & cæterorũ salus posita sit, quisquã nõ delectus adeat. *Sacerdotes cõseruatores populi.*

Cognatio cahat habebit populus hamramitas.] ,ולקהת משפחת העמרמי Hoc est, & ipsi cahat erit cognatio hamramea. Hanc ergo cognationem, scilicet cahat, vult esse cum quatuor aliis cognationibus aut familiis coniunctam, ad eadem munia circa sanctuarium & in re diuina obeunda. Clarúmque est Hieronymũ, hoc loco populum pro familia ac cognatione sumpsisse: quanquam etiam Septuaginta populũ sunt interpretati quod erat familia, sic τῷ καὰθ δῆμος ὁ ἀμραμεὶς. Ipsi cahath populus vnus Hamram. Is Hamram pater Mosis, traditur in monumentis Hebræorum maxime longæuus fuisse. Septem enim viris omnem à mundi principio vsque in finem, vitam humanam continuatam asserunt. Primus homo Adam, hunc vidit Matusalem. Vitáque primi hominis vsque in Matusalem se porrexit. Matusalẽ vidit Scem filium Noë. Scem peruenit vsque ad Iacob. Iacob vsque ad hunc Hamram de quo hic scribitur. Hamram peruenit vsque ad Ahiam Salonitem. Ahias autem vsque ad *Populus, pro familia.* *Vita humana septẽ viris vsque in finẽ mundi continuata.*

B Eliam. Elias vero vsque in finem mundi.

Populus Marari sex millium ducenti] Recte is numerus apud nos censetur, at apud Septuaginta male, οὗτοι εἰσὶν οἱ δῆμοι τοῦ μεραρὶ ἑξακισχίλιοι πεντήκοντα, id est, Hi sunt populi Merari sex millia quinquaginta. Desunt ergo centũ quinquaginta. Quod credo non ipsorũ interpretũ vitio, sed potius scriptorum accidisse. Multa sæpenumero de hac re verba fecimus.

In pretio autem ducentorum.] Quoniam primogeniti omnium Hebræorum erant cum Leuitis æquandi, & consecrati erant Leuitæ illorum loco, & domino sanctificati: nũc quia summa primogenitorum excedebat summam Leuitarum, præcipitur vt qui superessent ex Hebræis, pretio quasi redimerentur, & pro eorum vnoquoque soluerentur quinque sicli, vt ea merces cederet in rem sacram, loco eorum qui fuerant consecrandi, vel pro quibus consecrati fuerant Leuitæ, ne quisquam à diuina charitate esset disiunctus. Pro eo igitur, quod in nostra æditione habetur in pretio, Hebraice est ,ואת פדויי id est, Et redemptiones, illorum scilicet, qui superfuissent: quod melius explicatur à Septuaginta in sermone Græco, καὶ τὰ λύτρα δύο καὶ ἑβδομήκοντα καὶ διακοσίων. Hoc est, Et redemptionis pretium ducentorum septuaginta duorum. Siquidem λύτρα proprie eam pecuniam significat, qua captiuos redimimus. *λύτρα.*

Iuxta verbum domini.] Eadem Hebraica locutio diuerse ab Hieron. & Septuaginta versa, scilicet .על פי יהוה Hoc est, secundum os Dei. Nescio vero quem proprie sensum reddat quod vertitur à Septuaginta. Dedit Moses, inquiunt, omnem eam pecuniam Aaron & fi-

C lius eius, διὰ φωνῆς κυρίου. Hoc est, Per vocem Dei. Nam quòd διὰ significet secundum, aut propter, mihi quidem non constat. Verum hæc leuissima sunt, neque periclitatur res Christiana, si quod verbum paulum à sua proprietate distrahatur.

CAPVT IIII.

A Trigesimo anno.] Consuetus error in codicibus Septuaginta in quibus huic numero desunt quinque, ἀπὸ εἴκοσι καὶ πέντε ἐτῶν, καὶ ἐπάνω. Hoc est, A viginti quinque annis & supra: puto & hunc non interpretum esse lapsum, sed aut transcribentium, aut temporum.

Quod pendet ante fores.] ,פרכת המסך Hoc est, Velum quod tegit, quod operit. Ante fores autem non ponitur, sed explicandi gratia ab interprete additum est. Velum enim ante propitiatorium erat positum, quo sanctasanctorum ab alia tabernaculum parte diuidebantur. Septuaginta in totum Hebraica sequuntur. Sic καὶ καθελοῦσι τὸ καταπέτασμα τὸ σκιάζον. Hoc est, Et deponent velum, quod obumbrat, quod obiectum est, & quod tegit.

Velamine hyacinthinarum pellium.] Diximus super Exodum quæ sint pelles hyacinthinæ: quæ apud Hebræos fortasse non ita sicut apud nos intelliguntur: nos enim, id est, Septuaginta, & Hieronymus, videmur eas à colorum varietate appellasse, at Hebraice vocantur עור תחש Hoc est, pellis thacas: dicúntque eorum aliqui thacas esse bouem, alij taxum: & eius pellis vsum fuisse ad tegendum tabernaculum, quòd durissima esset, & hymbribus *Pelles hyacinthinæ Hebr. quæ dicantur*

posset resistere. Verterunt autem hoc Aquila & Symmachus ianthinum·credo tamen eos D potius anthinum vertisse, id est floribus distinctum, ac variatũ: verũ hæc nisi diuinitus reuelentur, difficile est coniecturis & scientia consequi: de hoc & pauloante diximus.

De super pallium totum hyacinthinum.] Nemo existimet eandem esse vocem hic & pauloante, cùm diceretur, Et pelles hyacinthinæ: nam illud תחש thacas vocatur: is autem color תכלת thecelet. Atque hoc mihi indicio est, non esse pelles illas hyacinthinas appellandas, quia eodem nomine ea res illic significata fuisset, quo significatur hic, Eadémque voce appellata. Neque enim alio nomine vsa sacra scriptura fuisset, quæ nunquam ferè synonymis vtitur. Et hic tam paruo spacio, dissimilibus nominibus non erat opus. Quare non videtur credibile thacas significare hyacinthum, sed potius animal, sicut Hebræi sentiunt.

Mensam propositionis.] ,שלחן הפנים Hoc est, Mensam facierum, aut præsentiarum: & vt eleganter & veridice vertit Hieronymus, mensam propositionis, id est, quæ proponitur coràm Deo: sicut & panes propositionis vocantur, qui coràm Deo proponerentur In eam quoque sententiam verterunt & Septuaginta qui mensam hanc vocant τὴν τράπεζαν τὴν προκειμένην. Hoc est, mensam propositam.

Mensa & panis propositionis.

Ad libæ fundenda.] Clarum est, quomodo accipiat sæpe Hieronymus libũ, contra vsum fortasse. Libum ergo hoc loco, effusionem aut temperationem significat. Sic habet textus Hebraicus, ואת קשות הנסך Hoc est, Et crateras propinationis aut infusionis vini. Ideo Septuaginta Hebraica sequentes verterunt καὶ τὰ σπονδεῖα ἐν οἷς σπένδει. id est, Et libatoria, in quibus libare solent.

Libum.

E

Quod rursum operient indumento hyacinthinarum pellium.] Hoc etiam loco, in Hebræo ponuntur pelles animalis tacas: nequis per errorem labatur, vocum similitudine delusus. Certe vel hinc manifestum est pellem tacas, non esse pellem hyacinthinam, quia hyacithinum operimentum huic subiiciebatur.

Fuscinulas ac tridentes.] In voce Græca, qua Septuaginta vsi sunt, huius rei significatio maxime intelligitur. Qui pro duabus hisce vnicam ponunt κρεάγρας. Quæ vox sonat id, quo carnes extrahimus è lebete. Atque is erat fuscinularum vsus in sacrificiis, vt ipsis carnes extraherent, vtcunque res postularet.

κρεάγρας. Fuscinula.

Vncinos.] ,יעים Hoc longe aliud esse Hebræi confitentur, siquidem id nomen יעים, ferunt duci à verbo יעה hoc est purgauit, mundauit: noménque ipsum significare scobas, quibus purgaretur altare, cùm cineres essent asportandi: ea ex porcinis setis, aut alio genere pilorum solebat confici. Septuaginta nec cum Hieronymo, nec cum Hebraicis codicibus sentiunt: quippe qui interpretati sunt φιάλας. Cui vero phialam interpretati sint, cuius nullus erat hoc loco vsus, id est in administratione altaris, nisi forte ad cineres asportandos eas necessarias crediderint: atque has vertit Hieronymus batilia, nota vox est. Vncini quoque non erat cur repeterentur, qui per fuscinulas ac tridentes intelliguntur. Aduerte quòd apud Septuaginta ponitur etiam descriptio λουτῆρος, quem Hieronymus vertit labium, id est, vas in quo manus ac pedes lauarentur, quod omittitur in textu Hebraico. F

In commotionem castrorum.] .בנסע המחנה Hoc est, dum castra proficisci parant: aut, Dum eleuantur: nequid sinistrum, per hoc nostrum suspicaremur. Septuaginta quoque ab Hebraico non dissentiunt ἐν τῷ ἐξαίρειν ἐν τῇ παρεμβολῇ. id est, dum castra eleuantur.

Non tangent vasa sanctuarij ne moriantur.] Ex hoc fortasse loco sumptum est, quòd apud nos, laici prohibentur calices & patenas contingere, vt alia penè infinita ex veteri lege accepta sunt, quia illa erat typus istorum, quamobrem, non videtur esse cõtemnendum. Eoq; magis his reuerentia exhibenda est, quo hæc sunt illis longe meliora: quanquam non in hoc pietas posita est.

Compositionis incensum.] קטרת הסמים Hoc est, incensum, aut suffumigationem thymiamatis, ac suauissimorum odorum: quanquàm Septuaginta eo etiam modo verterunt, καὶ τὸ θυμίαμα τῆς συνθέσεως. id est, Et thymiama compositionis. Compositionem acceperunt vtrique pro eo quod est Hebraice סמים quod significat aromata & optimam suauissimámque bene olentium rerum misturam.

Nulla curiositate.] Hoc totum sic habet Hebraice. Alij vero non accedant ad videndũ. כבלע הקדש ומתו Hoc est, Quasi vt inuoluãt aut operiant ipsum sanctuarium, sicut & illi, vt exponit Rabbi Salomon. Vel hoc modo, quasi polluant, ac contaminent sanctuarium. Septuaginta diuersius καὶ οὐ μὴ εἰσέλθωσιν ἰδεῖν ἐξάπινα τὸ ἅγιον id est, Et ne introeant, vt videant repente.

A repente. Quod fortasse à sensu alienius est, & minus veritatem attingens.

Tentoriumque quod pendet.] ואת מסך פתח אהל מועד, Hoc est, Et velum, portæ tabernaculi testimonij, de quo sæpius scriptum est. Ideo Septuaginta, ab Hebraico non dissentientes, in hunc modum verterunt. καὶ τὸ κατακάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου. Hoc est, Et velum portæ tabernaculi fœderis.

A triginta annis.] Sic habent & Hebræorum codices, sed consuetus error apud Septuaginta ἀπὸ πέντε καὶ εἰκοσαετοῦς. Hoc est, à vigesimo quinto anno. De qua re pauloante diximus. Error ex eo est, quòd inferius cap. 12. Leuitæ à vigesimo quinto anno censetur.

Cum basibus & pasillis.] Ociose additur in codicibus Septuaginta post illud καὶ τὰς βάσεις αὐτῆς, hoc quod mox sequitur καὶ τὸ κατακάλυμμα. Hoc est, Et velum. Nam non ad Gersonitas spectabat velum portare, sed Mararitas. Eràntque omnium distincta officia, nec confundebantur, vt ex Dei præcepto fuerat institutum. Verisimile vero est, esse per errorem hæc transposita, nam & paulo inferius hæc additur clausula καὶ τὸ κατακάλυμμα τῆς θύρας τῆς σκηνῆς. id est, Et velum portæ tabernaculi. Patétque sumptũ esse ex superioribus, quæ transpositio creberrima est apud illos.

CAPVT V.

Pollutúsque super mortuo.] כל טמא לנפש Hoc est, Omnis pollutus anima, aut propter animam: diuersiúsque à Septuaginta hoc intelligitur, quàm vt sentit Hieronymus: videntur enim innuere omnem prohibitam in Leuitico pollutionem significari, non
B solum mortui, καὶ πάντα ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. id est, Et omnem immundum propter animam Nihilque ab Hebraico discrepant. Quamobrẽ forte dubium esset, an de solo mortuo esset intelligendum, aut de omni pollutione: de qua re etiam supra scripsimus. Theodoritus tamen sentit hoc loco, de eo qui cadauere tacto pollutus sit, hoc modo scribens τὸν τοῦ τεθνηκότος ἁψάμενον, ἢ ὀστέοις νεκρῶν πελάσαντα σαλεῖ ἀκάθαρτον ἐπὶ ψυχῇ. Hoc est, Eum qui defuncti tetigit cadauer, quique mortuorum ossa propius accessit, in anima pollutum appellat. Et paulo inferius sexto capite, clarius idem fit, vbi dicitur de Nazaræo על נפש מת לא יבא, hoc est, Prope animam mortuam non accedet. Ponitur enim anima, pro eo quod est homo: & anima mortua, idem est quod homo mortuus. Aeditio quoque Chaldaica non dissentit à Theodorito, quæ & ipsa hoc loco, si quis accesserit ad טמא נפשא לאושא Hoc est, ossa hominis mortui. Et Rabbi Salomon ita exponit.

Cùm habitauerint vobiscum.] Hoc non ad illos refertur, sed ipsum Deum, qui habitaret cum filiis Israël, id hunc modum. Ne polluant, inquit, castra אשר אני שכן בתוכם, id est, In quorum medio ipse cohabito. Ideò Septuaginta non aliter interpretati sunt, quàm vt habent Hebraica. ἐν οἷς ἐγὼ καταγίνομαι ἐν αὐτοῖς. id est, In quibus ego versor, & forte pro habitauerint, legendum apud nos est, habitauerim.

Confitebuntur peccatum suum.] Diximus vniuersa penè, quæ nunc ecclesia habet instituta, ex sacris veteris testamenti libris esse desumpta: quod certe facile, si quis voluerit, poterit cognoscere. Videmus igitur institutum confitendi non modo recens non esse, vt ca-
C lumniatur Lutherus, multíque illius sequaces sed etiam vsque ab illis antiquissimis cœpisse temporibus. Et quod his maius est, non esse humanum inuentum, sed diuinum, & ab ipso Deo primo repertum. Quorum vtrunque impudentissimi illi homines inficiari & contraria persuadere non erubuerunt. Quibus nihil afferunt patrocinij eorum sacrarum litterarum extortæ interpretationes. Cùm enim quidquam in eos ex sacris scripturis depromitur, ad solita hæreticorum præsidia confugiunt, negantes aut non autorum ipsorum eos esse libros, aut dicentes, eos fuisse homines, & potuisse sicut cæteros errare. Cùm vero in opinionem suam hi citantur, nihil tale dicitur. Quæ etiam scribit Leo sanctissimus & eloquentissimus antistes, Manichæorum fuisse refugia. Quorum cùm ex scripturarum testimoniis redarguerentur errores, negabant Apostolorum aut Euangelistarum esse ipsa volumina. Vetus instrumentum omne tollebant, Euangeliorum vix vnum admittebant. Hęc pestis nostris repullulauit temporibus in Martino, & aliis eiusdem factionis, quibus vnum potissimum fuit studium, vt Ecclesiæ vnitatem tollerent, sacratissima instituta abolerent, & impune peccandi licentiam omnibus præberent. Dicíque non potest, quàm hi omnes sacras litteras in sua pessima dogmata torserint. Quis enim non riserit eos, qui conati persuadere, ex Romano Pontifice, Ecclesiæ vnitatem minime pendere: sed esse illum cæteris æqualem, ostendunt ea ratione, quòd Cyprianus Episcopus Chartaginensis, cùm ad Cornelium summum pontificem scribit, fratrem suum appellat, & hi quæ in eo toto volu-

mine habeatur, aduertere noluerunt: in quo adeo ea res declaratur, vt ex nullis potius scriptoribus possit colligi. Sed de hoc iudicabit posteritas. Igitur, Vt ad instituta reuertamur, eodem habet modo textus Hebraicus & Septuaginta, quo apud nos legitur, והתודו את חטאתם אשר עשו id est, Et confitebuntur peccatum suum quod fecerunt. Septuaginta, eodem modo. ἐξαγορεύσῃ τὴν ἁμαρτίαν ἣν ἐποίησε. Hoc est, Effabitur peccatum quod fecit. Ipsa Hebraica protulimus vt intelligeretur, ea non secus ac nostra habere. Nec me fugit, dici hic de confessione furti potius, quàm aliorum facinorum: sed si quis recte considerare voluerit, inueniet primo omnium peccatorum confessionem esse positam. D

Et reddet ipsum caput.] והשיב את אשמו בראשו, Hoc est, Et conuertet peccatum eius, super caput illius, id est, Reuerti faciet rem in suum locum, & ad possessorem suum, & ad eum in quem peccauerat. Nam peccatum hoc loco accipitur pro ipsa re, quæ restituenda sit. sicut & Septuaginta. καὶ ἀποδώσει τὴν πλημμέλειαν τὸ κεφάλαιον. Hoc est, Et restituet peccatum suum ipsam summam.

Aquas amarissimas.] Quemadmodum & Hebraice מי המרים המאררים, hoc est, Amaras, & maledictas: hoc igitur vltimum dimittitur ab Hieron. primum autem à Septuaginta, & ponitur secundum τὸ ὕδωρ τοῦ ἐλεγμοῦ τὸ ἐπικαταρώμενον hoc est, Aquas redarguendi, execratas ac maledictas: ponitur autem paulo inferius à Latino interprete, ibi in quas maledicta congessi.

Et tumens vterus tuus dirumpatur.] בטנך צבה Hoc est, Et vterus tuus dirumpatur intumescens. Hoc non tam proprie transtulerunt Septuaginta. Det dominus τὴν κοιλίαν σου πεπρησμένην id est, Vterum tuum ardentem, exustum, incensum. E

Sela. Shalom. Amen.

Amen amen.] Vox Hebraica est, quæ apud Hebræos eum habet vsum vt per eam confirmemus quæ ante dicta sunt. Tres enim voces sunt quibus precantur rebus suis felicitatẽ ac successum. Sela, id est, semper. Et shalom hoc est pax. Et Amen, id est, fiat. Atque hæ frequenter in sacris libris inueniuntur, præsertim in psalmis, in quorum fine aliquando est, Amen amen· aliquando, Sela, id est semper: quo dicto optatur successus & adimpletio antedictarum rerum. Mirúmque est quòd Septuaginta verterint sela, διάψαλμα. De qua re fusius super psalmos disseremus. Igitur amen vox est ducta ab haamin, credidit, firmauit, asseruit. Qua voce optatur omnium quæ dicuntur successus ac perfectio: præclaréque hoc verterunt Septuaginta γένοιτο γένοιτο, fiat fiat.

CAPVT VI.

Nazaræus.

Vt sanctificetur.] להזיר ליהוה, Hoc est, Vt Deo consecretur, vt Nazaræus fiat· neque Nazaræus hoc loco significat, eum qui est ex oppido Nazareth, nam & Hebraice vtrunque nomen maxime distinguitur, tam in scriptura, quàm toto ipso nomine. Siquidem qui sanctus est, & quasi religiosus ac monachus efficitur, appellatur nazir, per z, exile ac lene & zita Græcum: at qui ex oppido Nazaret, Hebraice vocatur nozri, per z, barbarum atque asperum. Quam varietatem ignorantes multi, dixerunt IESVM Nazarenum dici quasi sanctificatum ac sanctum ac sacrũ, quod à vero abest plurimum: de nazir ergo hoc loco scribitur, id est, sanctificato seu consecrato, à verbo nazar, hoc est separauit, F amouit. In qua voce interpretanda dissimiles Septuaginta ἀνὴρ ἢ γυνὴ, ὃς ἂν μεγάλως εὔξηται εὐχὴν ἀφαγνίσασθαι ἁγνείαν κυρίῳ. hoc est, Vir siue mulier quæ vehemẽter vouerit votum, mundari mundiciem ac puritatem domino, seu castitatem vouere domino· nam ἁγνὸς castum rúmque significat. Potest autem esse, vt eandem sententiam aliis verbis expresserint: & ἁγνεία, pro omni sanctificatione & abstinentia eis vsurpata fuerit. Non est vero prætereundum, cur nutrire comam Nazaræis præceptum sit. Aliis enim visum est, mystice id esse institutum, vt dum coma nutriretur, virtutes quoque augendas esse significaretur, quia videlicet è capite vtrunque: alij dixere vt ritus offerendarum comarum diis, transferretur ad Deum. atque ita inuenimus tradidisse Cyrillum. ἐλλιζῶσι μὲν οἱ ἀνόητοι παῖδες, ταῖς ἑαυτῶν σφίσι παρεπόμενοι συνηθείαις, καὶ κτηνῶν ἀλόγων διαζῶντες δίκην, ἀνίεσαν κόμην δαιμονίοις, αὐτὴν σκεπόμενοι τρέφειν. καὶ ὁ μὲν τις αὐτὴν, νύμφαις ὀρειάσιν, οἱ δὲ ποταμῷ, κατὰ καιροὺς ἀπεκείραντο. καὶ λατρείας ἦν τρόπος τὸ χρῆμα αὐτοῖς. μωυσῆς γε μὴν ὁ σοφώτατος, μᾶλλον δὲ διὰ μωυσέως ὁ θεὸς, δυσαπόνιπτον ἔχουσι τοῖς ἐξ ἰσραὴλ τὴν ἐν αἰγύπτῳ πλάνησιν, τὰ ἴσα νομοθετεῖ, διὰ τὴν ἀρχαίαν ἐθῶν, κατὰ βραχὺ μεθιστὰς, εἴς γε τὸ δαίμοσι μὲν οὐκ ἔτι, θεῷ δὲ τῷ πάντων, ὡς διὰ τύπου καὶ σκιᾶς ἀνάπτειν τὸ σέβας. Hoc est, Gentilium dementissima natio, suas consuetudines secuti, & mutarum pecudum more viuentes, offerebant comam dæmoniis, eam nutriri permissam. Atque alius quidem nymphis quas Oreades appellabant, alius fluuio cùm visum esset offerebat Atq, religionis

Nazarenus.

Comam nutrire cur Nazaræis præceptũ.

loco

A loco res apud eos habebarut. Itaque sapientissimus Moses, imò vero per Mosen Deus, cùm intelligeret, non facile Hebræos, quos in Ægypto errores imbibissent deponere posse, similes ritus instituere decreuit, sensim eos à priscis erroribus disiungens. Quibus ritibus, non dæmones vltra, sed Deum omnipotentem, quasi sub vmbra ac figura colerent, hæc ille. Ego vero etiam illud dicerem, gentes vt plurima alia, ita hoc, ex sacris libris accepisse, vt dijs suis comas enutrirent, quod vel ab hac lege, vel Hebræa gente fieri didicissent. Diabolum quoque dedisse operam, vt quæ veri Dei essent, sua efficerentur. Id quod alia penè innumera nos edocent. Tota enim sacrificiorum ratio apud eos, ex his ferè libris sumpta est. Vtrunque certe existimo nos opinari posse. Intelligimus autem omnia ferè, quæ in Leuitico ad cultum diuinum exhibendum, præcepta fuissent, maiorum rerum quasi typum esse, & non esse simpliciter, & secundum corticem intelligenda: pleraque etiam instituit Deus, vt ritus antiquorum transferrentur in cultum diuinum, aut etiam penitus extinguerentur: nam abstinere à carne porcina, indicat, à rebus terrestribus cogitationes disiungendas, eo quòd porcus animal sit penitus terrestre, & nihil habeat rationis, nihílque diuinum. Pollutos autem eos esse iussit, qui defunctorum cadauera contigissent, quòd solerent non tam Ægyptij quàm omnes gentes, per ea corpora exercere necromantiam, & sceleratissimos errores sequi ac perniciosissimos. Vt ergo omnis ea tolleretur occasio, iussit haberi pollutos, qui propius accessissent: quanquam non me prætereat etiam apud Platonicos huius rei, aliam afferri causam: qui sacerdotes Aegyptiorum sciebant defunctorum cor-
B pora tanquam fœdam rem non tangere, quòd corpus sine animo, res sit fœdissima. Cætera quoque instituta omnia in aliquam eiusmodi causam referenda esse scimus. Quod forte & hic de Nazaræorum nutrita coma est sentiendum. Sampson qui & ipse erat Nazaræus, omnem vim suam dixit in capillis consistere, cuius cùm coma abrasa fuisset, omnes ilico in eo vires extinctæ sunt: quod fortasse ea ratione accidit, non quòd ea vis sit capillorum, sed quòd dum capillus insectus permaneret, Dei præceptum seruaretur, ac consecratio illa, qua se Deo obtulerant homines, non esset extincta.

Acetum ex vino.] Acetum ex sententia positum est, non quòd in contextu Hebraico habeatur, sed tantummodo מיין ושכר יזיר, Hoc est, à vino, & sycera abstinebit: quanquam additur paulopost.

Et armum coctum arietis.] Scilicet sacerdos sumet, non Nazaræus: nam in eadem clausula dicitur. Et tradet in manus Nazaræi: monstratur id quoque in contextu Hebraico & Græco. καὶ λήψεται ὁ ἱερεὺς τὸν βραχίονα ἑφθόν. Hoc est, Et sumet sacerdos brachium coctum. Licet fortasse non tam proprium fuerit, brachium pro armo posuisse, quanquam non dissentit ab Hebraico: puto vero in emendatioribus nostris codicibus, haberi sacerdotem.

Exceptis his quæ inuenerit manus eius.] Vbique hæc locutio Hebraica significat facultatē, vires, copiam. Inuenire enim manum aliquid dicitur, hoc est, attingere posse. Nam & manus in ea lingua, accipitur pro potentia, facultate, ac virtute. Ergo videtur hoc loco innui, vt hæc quidem lex sit Nazaræi, quæ nequaquam infringi possit, & nihil ex his oblationibus
C tolli. Sit quantúlibet pauper: quòd si plus offerre potuerit, non prohibetur is ex lege plura quoque si voluerit Deo largiri. Vt minus quidem offerri non possit, plus autem, quantum quisque potuerit ac voluerit, relicto cuique suo iudicio. Hæc locutio, etiam apud Septuaginta perobscura est χωρὶς ὧν ἂν εὔξηται ἡ χεὶρ αὐτοῦ. id est, His exceptis quæ deuouerit manus eius: neque facile harum litterarum imperitis cognitu esset, quid sentiendum foret.

Manū inuenire aliquid, quid.

Et benedicetis eis.] Transposita est hoc loco apud Septuaginta, clausula, quæ in fine ponenda est, scilicet καὶ ἐπιθήσουσι τὸ ὄνομά μου, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ. id est, Et ponent nomen meum super filios Israël. Patétque superfluo hic esse positam, quia iterum paulo infra inculcatur. comprenditur autem hac benedictione, primum vt eius bonitas in nos descendat, ostendátque nobis lucem & veritatem suam, in qua omnis posita est sapientia. Deinde vt nostris parcat erroribus, & non aspernetur nos, quòd ei simus dissimiles, id est, imbecilles, cæci ac delinquentes. Postremo vt nos ab omni prauitate custodiat, nequid in eum peccemus. Et quod ex his omnibus efficitur, vt nobis incolumitatem tranquillitatémque, animíque & corporis salutem largiatur. Atque hæc oratio mihi tam diuina videtur, vt quolibet temporis momento, iudicem ab optimo quoque esse repetendam: quia paucissimis verbis, omne salutis genus comprenditur.

CAPVT VII

D

SEx plaustra tecta.] Pro tecta in Hebræo ponitur צב, quod varie ab ipsis interpretibus accipitur, Nam Septuaginta verterunt ἓξ ἁμάξας λαμπηνικάς. Hoc est, Sex currus relucentes. Aeditio Chaldaica secunda, Sex plaustra biiuga. Verum esse hunc locum intelligendum secundum interpretationem Hieronymi Rabbi Salomon facile ostendit: qui præsens vocabulum exponens sic scribit: Significantur hac voce, plaustra tecta, ac plaustra Sabin, vocantur plaustra cooperta. Non possum vero assequi, quid velit æditio Septuaginta hoc loco.

In dedicationem altaris.] חנכת המזבח Initiationem altaris, consecrationem altaris Septuaginta ἐγκαινισμὸν τοῦ θυσιαστηρίου Ex quo cognoscitur ἐγκαινίζειν, apud Græcos, proprie consecrare, initiari, & erigere significare: & aliquid noui instituere.

Acetabulum argenteum.] קערת, Quam vocem dicunt Hebræi significare scutellam & liquidarum rerum receptaculum. Septuaginta & ipsi aliquid tale τρύβλιον, id est, Acetabulum, vel id genus vasis.

Phiala argentea.] מזרק, Quod nomen ducitur à זרק, Hoc est, fudit, eóque significatur peluis aut gutturnium. Quare non ita proprie fortasse phialam interpretantur Hieronymus & Septuaginta.

Conspersa oleo.] Non dissentit ab Hebraico בלולה בשמן, Hoc est, Oleo immersa, aut inuoluta. Ideo non admodum proprie Septuaginta σεμιδάλεως ἀναπεποιημένης ἐν ἐλαίῳ. Similæ refectæ, vel sæpius factæ in oleo. E

Mortariolum.] כף, Ferunt Hebræi proprie scyphum aut concauum quid eo nomine significare. Septuaginta diuersius interpretantur θυΐσκαν, id est, Acerram. Interpretati autem eo modo sunt, quod inferius scribitur oblata esse eiusmodi vasa plena thymiamatis. Sed ibi innuitur, vase eiusmodi allatum esse thymiama, non quòd eo incensum super altare exhiberetur.

Cúmque ingrederetur Moses.] E tabernaculo viua vox audiebatur aliquando quidem à solo Mose, interdum à tota circunstante multitudine: vt facile hinc redargui eorum possit error, qui scribere ausi sunt, ita Mosen finxisse se cum Deo colloquium habuisse, quemadmodum finxerunt. Numas quidem apud Romanos, qui cum Ageria se congredi dicebat, & apud Græcos Minos, quem refert Plato Iouis, ὀαριστὴν, id est, collocutorem, nouem annis fuisse. Atque hæc quidem finxerunt illi, quò suas leges venerabiliores efficerent: & propensiores ad eas obseruandas, quòd diuinitus essent latæ, ciues suos redderent. Ita finxisse Mosen scribunt Hæc inquam eò falsa esse deprenduntur, quia cernente innumerabili populo, & vocem exaudiente, lex diuinitus lata est: & postea cùm oraculum peteretur, sæpe ab eodem populo exaudiebatur, vt nullus præstigiis locus esse potuerit. Ex eodémque mendaciorum genere hæc sunt, cuius & alia, quæ sæpius diximus, vt transitus maris rubri apud Ptolemæum, & apud Plutarchum de Leuitis, quæ non sunt iterum repetenda. Existimo vero diabolum vt pleraque alia deprauauit, & in suam venerationem transtulit, vt quod vero Deo exhiberetur, impenderetur sibi, ita istud immutasse, & eodem modo oracula gentilibus fudisse, quò à vero deo funderentur. Vt ergo à propitiatorio, id est, sacratiore tabernaculi parte vox audiebatur, oraculúmque ædebatur, ita hoc ipsum diabolus, qui ad pessima quæque humanum impellit genus, imitatus est. Reddebátque etiam ipse oracula, nescio qua ædita voce: ídque è cortina, quæ velum erat ante adytum, vt ipse quidem existimo. Et vt ab intimis propitiatorii partibus vox excitabatur, sic ab intimis adytis ille suas promebat voces: docuitque mortales, vt eo modo se Deum crederent, & de futuris oracula peterent, quo verus Deus ostendisset Hebræis. Atque his præstigiis eum in omnibus penè vsum fuisse comperimus, & de hac quidem re satis. F

Mosen vere Deum allocutum.

Numam, & Minoa fictè.

CAPVT VIII.

IN australi plaga.] Hoc in contextu Hebraico nusquam ponitur, neque vel minima apparet huius vocis expressio. Videturq; aliud omnino legisse Hieronymus. Hebraica itaque sic habent. Dum pones, inquit lucernas אל מול פני המנורה, hoc est, Ex aduerso cádelabri. Miror q; cur Septuaginta quoque secutus non sit, qui & ipsi iuxta Hebraicam veritatem interpretantur, ὅταν ἐπιθῇς τοὺς λύχνους ἐκ μέρους κατὰ πρόσωπον τῆς λυχνίας, hoc est, Cum posueritis lucernas ex parte, contra faciem candelabri. [redacted] neq; satis liquet cur in parté australé voluerit candelabrũ seu lucernas spectare. מול quoque apud Hebræos semper, ex aduerso significat. Et quod mirum magis

videri

A videri solet, additur in nostra æditione, tota hæc periodus, quæ minime habetur apud Hebræos. Hoc igitur præcipe, vt lucernæ contra boream è regione respiciant ad mensam panum propositionis: contra eam partem qua candelabrum respicit, lucere debebunt. Clarúmque est, id ex se addidisse Hieronymum, eo quòd neque apud Septuaginta, habetur ea particula. Arbitramur tamen, sententiam magis quàm verba, Hieronymum sequutum, vt interpretaretur quid esset ex aduerso candelabri: quanquam nisi clarius exponatur, non facile hoc potent percipi. Igitur Rabbi Salomon septem dicit in candelabro fuisse lucernas, tres in ortum spectantes, tres in occasum, media vero vna erat, & de hac dici, contra faciem candelabri, vt per candelabrum media lucerna intelligatur, contra quam cæteræ spectarent. Dicit ergo hic candelabrum intelligi lucernam mediam, quæ non in hastilibus candelabri esset, sed ipsius corpore ac stipite, hæc ille: claráque eo modo sententia est.

Ex auro ductili.] מקשה. Eodem modo exponitur ab Hebræis, ex auro scilicet malleis & incudibus subacto, & quocunque necesse fuisset, protracto: quoniam vero vox Hebraica à קשה id est, Induruit, solidum euasit, ducitur: putant aliqui non aurum ductile dicendum, sed solidum. Quo nomine ad omnia metalla vtuntur Hebræi, eorum rigorem exprimere volentes. Itaque magis ex auro solido dicendum esse assueuerant, quàm ex auro ductili: ex his sunt etiam Septuaginta interpretes, qui pro auro ductili, verterunt στερεόν, id est, solidum sicut passim hoc loco datur intelligi.

Quam cuncta quæ ex vtroque latere &c.] עד פרחה, id est, Vsque ad flores eius, aut lilia eius:
B hastilia scilicet, quæ liliorum similitudinẽ imitabantur: atque ideo Septuaginta Hebraica verba sequentes, verterunt, καὶ τὰ κρίνα αὐτῆς στερεὰ ὅλα, hoc est, Et lilia eius solida tota.

Aqua lustrationis.] מי חטאת, hoc est, Aquæ peccati, aquæ piaculi, aquæ quibus expiatur peccatum. Septuaginta & ipsi optime, περιῤῥανεῖς αὐτοὺς, ὕδωρ ἁγνισμοῦ, hoc est, Asperges eos aqua expiationis, purificationis.

Radant omnes pilos.] Nihil refert quod verba paulo secus habeant, cùm sententia eadẽ sit והעבירו תער על כל בשרם, id est, Et faciet transire nouaculam super omnem carnem suam, propterea Septuaginta, qui verbis plurimum adhæserunt, sic habent, καὶ ἐπελεύσεται τὸ ξυρὸν ἐπὶ πᾶν τὸ σῶμα αὐτῶν, hoc est, Et excurret nouacula super totum eorum corpus. Illud autem vehementer mihi placet, quod camem in corpus commutarint, cùm illud sit magis ex idiomate Hebraico. Caro igitur in sacris literis corpus significat, & quicquid in illis de carne dicitur, de corpore est intelligendum. Et quoniam hæc omnia quæ hic & alibi præcipiuntur, rerum maiorum quasi typus erant: clarum est, ideo præceptum, vt caro mundaretur, & pili secarentur, quòd hi quasi ipsa carnis vitia repræsentet. Vt enim à carne pili, ita vitia ab eadem pullulant: ac veluti retro coma aliud præclarius innuebat, sic in contrarium hoc loco pili intelligendi sunt. Theodoritus quoque apud Græcos præclare hoc explicat scribens. Quærit enim, τί δή ποτε τοὺς λευΐτας ἁγιασθῆναι κελεύσας, ἅπαν τὸ σῶμα τῶν τριχῶν γυμνωθῆναι προσέταξεν, id est, Cur cum sanctificari iussisset Leuitas, totum corpus pilis denudari præceperit, respondet, αἱ τρίχες τῆς νεκρώσεως σύμβολον, νεκραὶ γὰρ αὐταὶ, καὶ ὀδύνης αἴσθησιν οὐ δεχόμεναι, τὴν ἀληθινὴν τοίνυν τὴν ζωὴν ἔχειν κελεύει τοὺς τῷ θεῷ λειτουργοῦντας, καὶ μηδὲν ἔχειν νεκρὸν, μηδὲ δυσῶδες, τοῦτο καὶ ὁ θεσπέσιος ἡμᾶς διδάσκει παῦλος. Χριστῷ φησὶ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκ ἔτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστὸς ταῖς γὰρ θείαις φησὶν ἐνεργείαις ἐμαυτὸν ἀφιέρωσα. hoc est, Pili mortalitatis sunt indicium. Mortui enim sunt, & nullum doloris sensum patiũtur. Iubet igitur eos veram agere vitam, qui Deo ministrent, nihilque habere mortale & fœtidum, quod etiam nos docet diuinus Paulus· Cum CHRISTO, inquit, crucifixus sum, viuóque non amplius ipse, sed viuit in me Christus, Quasi ita innuens, quòd se sacris officiis, diuinisque actionibus consecrasset. Quamobrem causa nota, cur his ritibus vti voluisset Deus Hebræos. Qui nisi mystice interpretentur, Iudaica delyramenta erit necessum incurrere. Sunt mystice interpretanda quæ mystice dicuntur: ad litteram vero, quæ supra litteram non transcendunt.

Caro, pro corpore.

Galat. 2.

Purificatique sunt.] ויתחטאו, id est, Et peccauerunt. Est obseruandum, etiam apud Hebræos duplicis esse significationis verbum peccandi: sicut apud Latinos piaculum, scelus scilicet ipsum, & id quo scelus expiamus: quapropter peccare idem est quod & expiare. Sicut & retro aries pro peccato, hoc est pro expiatione. Sunt autem & pleraque alia apud Hebræos, quæ contraria significent, sicut ברך, hoc est, benedixit, significat enim & maledicere, ideo locus ille in libro Iob, Ne forte benedixerint Deum in corde suo· per contrarium est intelligendus, hoc est, ne forte maledixerint: vt ibi dicemus. Et illud quarto Regum, Benedixit Nabot Deum & regem, id est, maledixit, & קדשה, id est, Sancta & me-

Peccare, pro expiare, & peccatum expiatio.

Voces complures contraria significãtes apud Hebr. reperiri.

retrix. Sicut apud Græcos ἀργὸς, significat enim celerem & tardum.

CAPVT IX

D

Et iustificationes eius.] Hoc est, Iudicia eius, & id quod vertit Hieronymus, ius, ordinem, modum. Quare Septuaginta multo secus, κατὰ σύγκρισιν, id est, secundum comparationem, aut secundum iudicium.

Ad vesperam in monte Sinai.] במדבר סיני, Hoc est, In deserto Sinai. Videóque aliquid diuersum esse in monte, & in deserto aut solitudine. Septuaginta quoque non in monte, sed in solitudine interpretantur, ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ σινᾶ, in deserto Sina.

Immundi super anima hominis.] Etiam hoc secundum locutionem Hebraicam est intelligendum, de qua sæpenumero scripsimus. Animam enim mortui, intelligimus ipsum mortuum. Septuaginta ἀκάθαρτοι ἐπὶ ψυχῇ ἀνθρώπου, hoc est, Impuri propter animã hominis.

State vt consulam.] עמדו ואשמעה. State & audiam: sicut & Septuaginta, στῆτε αὐτοῦ, καὶ ἀκούσομαι, id est, state ibi, & videbo.

Procul in gente vestra.] Omissum est hoc ab Hieronymo quod in Hebraico sequitur. Nam positum est in gente vestra propter id quod sequitur או לדרתיכם, Hoc est, Aut in generationibus vestris: id est, tam hac tempestate, quàm futuris sæculis: quod non est omissum à Septuaginta, ἢ ἐν ὑμῖν, ἢ ἐν ταῖς γενεαῖς ὑμῶν, hoc est, Vel in vobis, aut in generationibus vestris.

Et tamen non fecit phase.] Non qui non fecerit, iubet exterminari, sed qui in suo tempore: quod per vocem Hebraicam declaratur וחדל לעשות הפסח, id est, Et tardauit aut distulit facere pascha: sicut etiam LXX. καὶ ὑστερήσει ποιῆσαι τὸ πάσχα, hoc est, Et distulit facere pascha. E

A vespere autem super tentorium.] Eandem rem, eodem penè versu, & tentorium & tabernaculũ appellat, neque diuersa hæc esse existimanda sunt. Septuaginta vero, idem duobus appellant nominibus, eodem in loco, ἐκάλυψεν ἡ νεφέλη τὴν σκηνὴν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ μαρτυρίου, id est, Et texit nubes tabernaculum, & domum testimonij. Ex textu autem Hebraico intelligitur, quam tabernaculi partem nubes amplecteretur, sic enim scribitur, כסה הענן את המשכן לאהל העדת. Hoc est, Operuit nubes habitaculum, ad tabernaculum testimonij. Habitaculum vero pro eo sumitur, quod vbique tabernaculum vocatur: aut intelligi potest, quemadmodum exponit Rabbi Salomon, eandẽ enim rem dicit appellari hic habitaculũ Dei, & tentoriũ siue tabernaculum testimonij, & vocari habitaculũ Dei, quia Deus vt proprium locũ eum delegerit: tẽtorium autẽ, vt esset locus vbi tabulæ testimonij reponerẽtur.

Habitaculum & tabernaculũ & tentorium Dei pro eodem. Nomina ab aliqua proprietate rebus imposita.

Quasi species ignis.] Sæpe fit, vt non mediocriter ad cognoscendas rerum proprietates adiuuemur, si quo modo in varijs linguis eadem res appelletur, nouerimus. Omnia siquidẽ nomina ab aliqua rerum proprietate ducuntur, sed hæc consideratio impositorũ varia fuit. Nam qui Latinis hominẽ vocauit, considerauit quidem aliquid quod hominis proprium esset, sed eam in homine proprietatatem, quam animaduertit is, qui Græcis nomina signabat, non considerauit. Igitur quæ species ignis à nobis & Septuaginta hoc loco vocatur, Hebraice כמראה אש, Hoc est, Sicut visio ignis, sicut aspectus ignis. Non secus ac si quis se ignẽ videre opinaretur. Ardebant quasi flammæ, & longe laréque fulgorẽ ac lumen fundebant, & in media nocte, flammarum nitor cernebatur. Ideo enim à vespere vsque in mane ignis F species tabernaculum occupabat, vt in medijs tenebris tanta gloria cerneretur, euidensq; diuinæ maiestatis testimoniũ esset Hebræis. Esse autem ignem Deo similem, opinatæ etiã sunt reliquæ gentes, quæ propter hoc, ignem in templis asseruari iubebant, vt diuinæ naturæ quasi symbolum esset, vt scribit Porphyrius: propterea capitale erat, si sacerdotes ignem extingui permitterẽt, quasi diuinitas ex eo loco pelleretur, & quasi extingueretur. Sed non propterea credendum non est, eos non vehementer etiam in hoc errasse.

Ignis Deo similis.

Excubias domini.] את משמרת יהוה. Hoc est, Custodiam domini: à qua, scilicet Deus præcepisset, ne eius iniussu abirent: ne nube non surgente surgerent. Græca quoque cum Hebraico conueniunt, καὶ φυλάξονται φυλακὴν τοῦ θεοῦ, id est, Et custodiẽt custodiam Dei, quasi præcepta Dei, vel quod Deus custodiri iussisset, obseruabántque quid nubes faceret.

Quotquot diebus.] Eleganter ab Hieronymo omissum מספר, hoc est, numero: quia ex more linguæ Hebraicæ positum est. Sic enim habet ימים מספר. Hoc est, Dies plures numero. Superuacanee quidem additur numero, quod non est obseruatum à Septuaginta ὅταν σκεπάζῃ ἡ νεφέλη ἡμέρας ἀριθμῷ, Hoc est, Cùm obumbraret nubes dies numero. Omiserunt etiam illud, vt non dicerent dies plures, sed dies tantum, non obseruata Hebraici sermonis proprietate: qua fit vt ימים pluralis numerus ab יום id est, die, ponatur pro quolibet indefinito dierum numero. quod forte non fieret in sermone Græco: quapropter ἡμέρας ἀριθμῷ, id est,

A id est, Dies numero, non satis intelligeretur quid esset.

Si biduo vel longiore tempore.] Obseruatione hoc loco dignum est, duas distinctè positas esse voces numeri plurium, à nomine יומים & ימים, Hoc est, Die: necesséque est eas non idé significare, non enim frustra repeteretur או יומים או ימים. Hoc est, Aut diebus, aut diebus. Ex quo fit perspicuum, primum significare duos dies, iuxta eum linguæ Hebraicæ morem, quo diximus, solere numerum plurium simpliciter positum, dualem numerum denotare, [redacted]ssime in hisce litteris rep[redacted]undum autem, significare non duos sed plures di[redacted]ים, id est, d[redacted]ficet, aut annum vt vult Rabbi Salomon. Hoc ergo prudenter obseruauit Hieronymus quod non ita Septuaginta, quorum huius loci hæc interpretatio est ἡμέρας, ἢ μηνὸς, ἡμέρας πλεοναζούσης τῆς νεφέλης σκιαζούσης. Hoc est, Dies aut mense, die multiplicante, nube incumbente desuper. Ecce dualis numeri nulla mentio fit, quod certe erat quàm maximè necessarium. Tota quoque oratio obscurissima est, vt sit manifestum quòd sæpius de nostra & Septuaginta æditione diximus.

Per verbum domini.] Recte tam à nostro interprete: quàm ipsis Septuaginta immutata locutio est, vt quod dicitur Hebraice על פי יהוה. Hoc est, Secundum os domini: secundum verbum domini dixerit Hierony. Septuaginta διὰ προστάγματος κυρίου, id est, secundum [redacted]a oratio, & minus absurda videbitur, præsertim in aliis, quæ multo sunt obscu[redacted]

B tum verba transferre, cum maior orationis vis sit in locutionibus, & loquendi proprietatibus, quàm ipsis vocibus: Ideo interpretem obseruare oportet, vt nó verba tantummodo: sed linguæ vtriusque proprietates intelligat, & pro viribus exprimat.

[redacted]VT X.

DVctiles.] מקשה, Idem est hoc loco dicendum de tubis ductilibus, quod & paulo ante dictum est: volunt enim quas is noster interpres appellant ductiles, magis solidas esse vocandas & rigidas, aut incudibus, malleisque subactas. Quamuis dissimiles sint sibi hoc loco Septuaginta quippe qui quod solidum paulo ante interpretati sunt, nunc vertant σάλπιγγας ἐλατάς, id est, tubas ductiles, siue quæ facile impelluntur, aut agantur, quam rem quo modo intellexerint non mihi constat, neque quærendum quidem est, nam veritas habet vt diximus: tubas ergo ductiles intelligemus pro eo quod est solidas, rigidas: aurúmque ductile id est aurum solidum: sic & de argento dicendum. Aurum ductile.

Si autem prolixior, atque concisus sonus.] ותקעתם תרועה, Hoc est, Et clangetis sonitum prolixum, sonitum condensum, vt aiunt nonnulli taratantara, quod non satis innuitur à Septuaginta καὶ σαλπιεῖτε σημασίαν, Hoc est, Et buccinabitis signum, quanquam ea vox etiam in signum æderetur.

Qui dimicant contra vos.] הצורר אתכם והרעותם, Hoc est, Contra eos qui tribulant vos, & affligunt vos, vt bellum iustis de causis suscipiendum, & non nisi lacessantur, & sui defendendi causa demonstret. Septuaginta neque ipsi hoc expresserunt. πρὸς τοὺς ὑπεναντίους, καὶ ἀνθεστηκότας, Hoc est, Contra aduersarios & qui obsistunt vobis.

Si quando habebitis epulum.] ביום שמחתכם. Hoc est, In die lætitiæ vestræ: quod etiam voluit innuere Hieronymus. Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς εὐφροσύνης ὑμῶν, Hoc est, Et in diebus exultationis vestræ: quando scilicet epulæ, aut id genus festi, ac læti dies celebrantur.

Per turmas suas.] למסעיהם, Hoc est, Per stationes suas, aut profectiones suas, siue mansiones suas, Septuaginta quoque & ipsi aliquid eiusmodi, σὺν ἐπαρτίαις αὐτῶν. Quod nomen ab ἀπαίρω duci videtur, id est, tollo, eleuo: quare potuit melior hoc loco esse nostra æditio.

Moueruntq́; castra primi.] בראשנה. Hoc est, Primò. Neque refertur ad vllam tribum, sed omnes in vniuersum: innuitq́; primá castrorum motioné factá esse ex imperio Dei, licet & LXX. cum Hieronymo cócordes sint, καὶ ἐξῆραν πρῶτοι, Hoc est, Et mouerút castra primi. Hebraice itaque potius aduerbiú est: primò inquit moti sunt על פי יהוה. Hoc est: per os domini: aut, secundú imperiú domini. Nam tum moueri cœperút, cùm diuinitus est illis imperatú, spectatq́; ad vniuersam multitudinem: quare hæc sententia multo priori illi dissimilior est.

Portantes sanctuarium.] מקדש. Quæ vox sanctuariú significat, id est, diuinitatis locú, sedé sacram, sanctissimú habitaculú, idem scilicet, quod & tabernaculú. Quare LXX. variare ab hac sententia videntur qui sanctuarium interpretantur ἅγια, id est sancta: cú hoc ad omnia sacra & sanctificata pertineat, illud ad habitaculum tantú, quod sanctuariú nuncupabatur.

Et eris ductor noster.] Variè hoc à nostro interprete & Septuaginta interpretatum est.

Hebraica siquidem in hunc modum habent והיית לנו לעינים. Hoc est, Et eris nobis in oculos. Hoc est, Tu eris oculus noster, quo videbimus, ac quasi ductor noster, tu huius deserti itinera, tu hanc multitudinem optime nosti, poterísque mecum regere hunc populum, vt tuo quasi lumine omnes videant. Septuaginta multo diuersius καὶ ἔσῃ ἐν ὑμῖν πρεσβύτης, id est, Et eris inter nos legatus, aut senex: vt senem, ac pro duce acceperint, quod forte a ratione non abhorreret. D

Quicquid optimum fuerit ex operibus.] [redacted] additum est operibus, [redacted] Hebraica [redacted] sic habēt והיה הטוב ההוא אשר ייטיב יהוה עמנו. Et cum fuerit bonum illud, quo benefacturus est nobis Deus, ideo Septuaginta eisdem penè verbis hanc sententiam interpretati sunt, καὶ ἔσται τὰ ἀγαθὰ ἐκεῖνα ὅσα ἂν κύριος ἀγαθοποιήσῃ ἡμᾶς, Hoc est, Et erunt bona illa quot benefacturus est nobis Deus. Non dubium vero cuiquam est, quænam ea bona essent. Terra scilicet promissa, & omnia quæ in ea bona erant reperturi, quæ sæpe commemorantur.

CAPVT XI.

Quasi dolentium præ labore.] Placet magis sententia Septuaginta qui רע quæ vox Hebræis, dolorem & prauitatem significat, pro eo quòd est prauum acceperunt. Innuitur enim pessimum eos murmur contra Deum excitasse, impieq; & iniustè de Deo conquestos fuisse. [redacted] Itaque sic vertunt Septuaginta καὶ ἦν ὁ λαὸς γογγύζων πονηρά. Hoc est, Et erat populus murmurans pessima. Hæc autem pessima Rabbi Salomon dicit E esse eam cupiditatem quæ certe fuit pessima, & irrationabilis: quanquam sententiam Hieronymi adiuuat Theodoritus, qui populi lamentum dicit fuisse ὅτι ὁδοιπορίας ἐδυσχέραινον πόνον. Hoc est, Quia ægre ferebant itineris laborem. [redacted]

Et absorptus est ignis.] ותשקע האש, Non quòd in terræ viscera sese condiderit, sed quòd ilico extinctus sit, vt quasi absorptus videretur, & diuus quidem Hieronymus verbum Hebraicum in aliud non mutauit: Septuaginta vero omnino id fecerunt, eadem manente sententia καὶ ἐκόπασε τὸ πῦρ Et cessauit ignis. ignis sedatus est.

Vulgus promiscuum quod ascenderat cum eis.] אשר בקרבו, id est, Qui in medio eius erat. sicut etiam Septuaginta, καὶ ὁ ἐπίμικτος ὁ ἐν αὐτοῖς. Et promiscuus populus qui inter illos erat. Rabbi tamen Salomon, exponit iuxta interpretationem Hieronymi. Qui videlicet ex Aegyptiis cum eis misti ascendissent: qui idololatriam sapiebant, & ad pessima queque eos semper induxerant, vt natura compatatum est. Contrahunt enim eam res qualitaté, quam in aliis iuxta se positis senserint.

Coloris bdely.] כעין הבדלח, Hoc est, Specie bdelij: vt non magis ad colorem, quàm reliquam formam referatur. Ex quo cognoscitur, bdelium esse margaritum, quia ei manna simile fuisse dicitur. Mána vero margaritũ & colore & specie refert, quod & suo loco annotatũ est: atque ita etiam traditur ab his qui apud Hebręos de lapidibus scribunt. Mirari autem satis non possumus LXX. qui quod Genesi verterunt ἄνθραξ, id est, carbunculum, nũc interpretantur crystallum, καὶ τὸ εἶδος αὐτοῦ, ὡς εἶδος κρυστάλλου, id est, Et species eius, sicut species crystalli. Quod certe neque credere dignum est. Nullam enim habet manna similitudinem cum crystallo: licet bdelium esse crystallum sentiat & Rabbi Salomon, verũ ecce veritas refragatur. Nam si mána coriádro simile esse perhibetur, & quasi quidã acini & minutissima grana erant, & colore albere videbatur, quid huic simile esse potest cum crystallo? F

Bdelium,

Et faciens ex eo tortulas.] עגות. id est, Tortulas, aut subcinericios panes, ac placétas, quibus oleum adhibetur. Quod & Septuaginta interpretati sunt καὶ ἐποίουν αὐτὸ ἐγκρυφίας, id est, Et faciebant ex eo panes subcinericios, vt enim è farre, panico, & id genus farina exprimitur, ita è multis eius rei granis in vnum collectis tale quiddam cogebatur, quod panis vsum propè præstaret. Ex quo cognoscitur non eiusdem fuisse generis manna illud, & hoc quod reperitur hac tempestate. Nam hoc, neque contunderetur, neque eum vsum posset præstare, vt ex eo placentæ fierent, nisi forte illud solidius fuerit. Neque hoc exigit, vt coquatur, sed absque alia diligentia edi solet.

Quasi panis oleati.] לשד השמן. Hoc est, Humefacti oleo: id est, eius quod oleo perfusum est, sicut placentæ, & id genus panis: nam & eam expositionem sacræ sibi adhibent litteræ, & ipsæ seipsas explicant. Toto enim hoc loco, eius rei natura declaratur. Septuaginta & ipsi ὡσεὶ γεῦμα ἐγκρὶς ἐξ ἐλαίου, Hoc est, Quasi sapor eius quod oleo admistum est: licet peruersè verba perplexa sint, nam quorsum tendit ἐγκρίς?

Quia

A *Quia grauis est mihi.*] כי כבד ממני , id est, Quia grauior me est: comparatio fit: licet etiam Septuaginta eodem modo reddiderint ὅτι βαρύτερόν μοί ἐστι τὸ ῥῆμα τοῦτο, Hoc est, quia grauis est hæc res mihi, patet autem ex præpositione Hebraica מ comparationem fieri.

Et inueniam gratiam in oculis tuis.] Ex hoc loco cognoscitur, vbicunque ea locutio reperiatur, reperitur autem sæpissimè, accipi gratiam pro misericordia, à verbo Hebraico חן, id est, misertus est: itaque & Septuaginta hoc intelligentes, gratiam verterunt ἔλεος, id est, misericordiam: neque inuenies apud Hebræos gratiam pro venustate ac decore accipi, vt fit apud Græcos ac Latinos. sed beneficio, charitate, misericordiáque, & animi erga alterū propensione, siue illi benefaciendum fit, siue illius delictis sit parcendum: quod certe etiā beneficiȷ præclarissimum genus est. Tamque liberalis habendus est, qui iniuriā condonat, quàm qui suas large profudit facultates. Imò illud maius, quia difficilius, & Deo similius. Hoc itaque nomine, sæpe in diuinis litteris Deus vocatur scilicet חנון, hoc est misericors, propter vtrunque beneficij genus, in quo mirabiliter eius nobis elucet maiestas, ac magnitudo. Quis enim eo, ad largiendum propensior? quis ad iniurias cōdonandas proclivior? atque hæc præclarissima illa sunt, quę de natura diuina, comperta non habuere philosophi. Gratia, pro misericordia apud Hebr.

Senes populi ac magistri.] ושטריו, hoc est, Ac principes, seu caduceatores, & comites, quos more suo Septuaginta vocant γραμματεῖς, id est, scribas: cùm tamen non ita rectè vocentur. Aliud enim sonat scriba. Quamobrem est etiam in Euangeliis aduertendum, sumptā esse appellationem hanc ex hoc loco, vt magistratus ac principes populi scribę appellarentur. Γραμματεῖς. Scriba.
B tur. Clarumque est quid scriba denotet, non quod fortè sentire cogimur, sed quod ex hoc loco potest colligi, principes scilicet & summos viros, ac sapientissimos, quales essent ῥήτορες apud Græcos ac σοφισταί.

Donec exeat per nares vestras.] Quanquam אף narem significet, os tamen ac faciem sæpe denotat, quamobrem & pro ore videtur hoc loco sumendum, id quod videtur verisimilius. Donec inquit exeat ex ore vestro, donec euomatis has carnes præ saturitate: quamuis & Septuaginta concordes cum Hieronymo sint, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τῶν μυκτήρων ὑμῶν, id est, Donec exeat è naribus vestris.

Nunquid manus domini inualida est.] תקצר, id est, Arctata est, breuiata est, decurtata est: sumiturque manus, pro potentia, de more linguæ Hebraicæ. Loquitur enim diuina scriptura iuxta humanæ naturæ morem, quoniámque hominum robur in brachiis ac manibus ferè consistit, ideo id de Deo prædicant, quod de hominibus foret dicendum. Non quòd Deo sit adscribendum, quod humanum est: sed quod res diuinas, per res nostras intelligamus. Quare dicit diuinam potentiam non esse diminutam, quæ inexhausta est, & infiniti roboris. Rectéque hunc locum interpretantur Septuaginta, μὴ ἡ χεὶρ τοῦ κυρίου οὐκ ἐξαρκέσει, id est, Nunquid non sufficiet manus domini? Nam inter multas, quas Deo adscribunt proprietates Platonici, est quòd vocatur αὐτάρκης, id est, Sibi sufficiens: quia eius vis inexhausta est, & sibi perennis fontis vbertatem subministrat, non aliunde accersitam, sed è domesticis diuitiis atque infinitate natam. Non abbreuiari ergo manum Dei, est eius vires Manus, pro potentia. Non abbreviata manus Dei, quid.
C nunquam deficere, vt nullo tempore minores sint, quia nunquam sunt maiores. Quod enim augeri potest, potest etiam decrescere, quia eadem vtriusque rei est natura.

Vtrum meus sermo opere compleatur.] היקרך דברי, id est, Num pretiosum tibi sit verbum meū: hoc est, num gloria ac potentia mea tibi admirationi futura sit, num eam in pretio habiturus sis, & diuinis laudibus exaltaturus. Quare cùm ea sit sententia, vehementer ab hac dissentiūt Septuaginta ἤδη γνώσῃ εἰ ἐπικαταλήψεταί σε ὁ λόγος μου. Hoc est, Iam cognosces postquā comprendet te verbum meum. Quæ quia veritatem non attingunt, non est quærendum quis eorum verborum sensus sit, quem ne Sibylla quidem eruere possit.

Electus è pluribus.] מבחריו, Hoc est, Ex iuuenibus eius, ex electis eius. Ne credamus electum de pluribus, id significare, quòd inter cæteros Septuaginta esset electus. Et Septuaginta clarius hoc explanant, ὁ ἐκλεκτὸς αὐτοῦ. Iesus inquiunt electus eius: potest ergo Hebraice intelligi ex iuuenibus eius, & electis, sed primum probabilius.

Quis tribuat.] Hoc aduerbij loco vtuntur Hebræi: pro eo enim quod nos dicimus vtinam, illi quis dabit: atque eo modo exponendum est, vbicunque eius phrasis vsus accident.

Et siccauerunt eas per gyrum.] וישטחו להם, id est, Et exrenderunt expanderúntque sibi. Tanquam inquiunt acetuos, quilibet suas congerebat coturnices, & ante suum tentorium coaceruabat, tanquam cumulum. Et quoniam magna earum cuilibet erat multitudo, eas extendere cogebantur. Atque hæc cùm sententia sit, nescio quid opinatus sit Hieronymus,

quòd eas ſiccaſſe Hebræos ſcripſerit: num vt ea ratione coquerentur? quod certe abſur- D
dum eſt credere. Si enim tanta ſolis fuiſſet vis vt coturnicum carnes exſiccaret, vtique & Hebræorum carnes ſiccaſſet. Septuaginta tamen eodem modo etiam tranſtulerunt, καὶ ἔψυξαν ἑαυτοῖς ψυγμούς, Hoc eſt, Siccauerunt ſibi ſiccationes: atque ita eos imitatus videtur noſter interpres.

CAPVT XII.

PRopter vxorem eius Aethiopiſſam & dixe.] Deeſt in noſtra æditione, alia particula, per quam infertur cauſa, cur in Moſem iraſcerentur: ait enim, כי אשה כשית לקח, Hoc eſt, Eo quòd vxorem Aethiopiſſam ſumpſiſſet: quod vxorem Aethiopiſſam haberet: quod tamen non omittitur à Septuaginta. Refert hanc Ioſephus, Moſen duxiſſe, eo caſu quòd cùm in regia Pharaonis educaretur, electus imperator ſit contra Aethiopas, atque inde mulierem abduxerit captiuam, vxorémque ſibi eam fecerit, filiam regis Aethiopum: duáſque vxores habuerit Moſes, hanc & Sephoram. Quod ego fabuloſiſſimum eſſe exiſtimo. Mentitur etiam Apollinaris duas vxores habuiſſe Moſen, quis enim non videt hæc ab eis eſſe ficta? Clarum enim eſt hanc eſſe Sephoram filiam ſacerdotis Madian: non quòd Madian Aethiopia ſit, quæ vltra Aegyptum eſt, ſed ea Aethiopia, quæ Arabiæ iuncta eſt, contra enim Madianitas pugnarunt filij Iſraël in Palæſtinam venientes. Et Madianitæ ex eis locis deſcendebant in Aegyptum.

Quod cùm audiſſet dominus, iratus eſt.] Non ponitur in contextu Hebraico, quòd Deus iratus ſit, ſed tantum modo וישמע יהוה Hoc eſt, Et audiuit dominus. Septuaginta quoque E
eam particulam non addiderunt, ſed tantummodo καὶ ἤκουσε κύριος, id eſt, Et audiuit dominus: quare abradenda eſt. Sumpta vero eſt ex inferiore loco, vt plerunque ſolet fieri, raro quidem in noſtris codicibus, creberrime vero apud Septuaginta, quod tranſcribentibus eſt attribuendum. Qui locos inter ſe ſimiles in margine notatos, in contextum intulerunt: vt quaſi ex eius corpore viderentur.

In viſione apparebo ei.] אליו אתודע, id eſt, Cognoſcar ei, certus ei fiam ſicut & Septuaginta, ἐν ὁράματι, αὐτῷ γνωσθήσομαι, Hoc eſt, In viſione cognoſcar illi: quanquam etiam alibi vtitur ſacra ſcriptura verbo apparendi: neque puto aliud eſſe apparere dominum per viſionem, & ſeipſum reuelare, vt agnoſcatur, quantum mortalibus datum eſt. Quomodo autem fierent viſiones prophetarum, ipſe nouit qui dominus prophetarum eſt. Puto eis angelum apparere, & de futuris eos certiores reddere ſolitum, non quòd res futuras per quandam conceptionem præſentirent, ſed quòd alloquente eos angelo, rerum futurarum arcana intuerentur. Fiebat etiam alia ratione futurorum præſenſio, cùm ipſæ rerum imagines præſentes cernerentur, vt incendium, vt captiuitas alicuius vrbis. Ipſa enim ſe res eorum menti ratione quadam diuina exhibebat, ſicut & virga Moſis in draconem verſa eſt, vltimáque harum rerum cauſa eſt, quia Deus hoc & alia maiora poteſt. De genere autem prophetiæ quo Moſes adeo dignus effectus eſt, ecce clarum eſt, quid ſit ſentiendum. Non enim per viſiones ac ſomnia quicquam eum proſpecturum dicit, ſed familiariter Deo per angelum eum alloquente, rerum veritatem intellecturum. Quinque F
Quinque prophetiarũ genera. autem prophetiarum genera ex hoc loco poſſunt colligi. במראה, id eſt, Per viſionem, cùm rem intuemur per viſiones. בחלום id eſt, In ſomnio, quod per viſionem etiam eſſe poteſt. בחידות, id eſt, In ænigmate, cùm aliud videtur, aliud innuitur, vt erat cùm librum comederet Ezechiel, & Ioannes in Apocalypſi. בתמונת, id eſt, Per figuras, hoc eſt cum rerum imagines intuemur, cùm acies, cùm choros, cùm pompas, cùm præclariſſima quædam conſpicimus. Hæc autem ſuperiora genera omnia per reſolutionem corporis fiunt, ſiue dormiendo, ſiue etiam vigilando, cùm ſenſus terrenarum rerum eripitur, vt neque videamus oculis, neque audiamus neque tangamus, totáque mens ad eas corripiatur viſiones. Ideo vltimum præſtantiſſimúmque genus eſt, quod non fit per reſolutionem, ſed nihil ſtatu corporis immutato, allocutio diuina fit, quod puto pauciſſimis contigiſſe. Atque hoc
Prophetia quid. genus prophetiæ eſt quo Deus affatur ſanctiſſimos angelos, atque archangelos. Prophetia enim appellatur, omne cum Deo commercium, omnis conſuetudo, omnis confabulatio. Igitur ſanctiſſimi angeli, ab illa æterna ſapientia rerum futurarum ſcientiam, omnémque agnitionem propter continuam aſſiſtentiam, & diuinam familiaritatem, ſacratiſſimamq́; amicitiam hauſerunt: cuius & Moſen participem ſe feciſſe teſtatur, rei nimirum admirabilis, & quæ ſupra omnes theſauros ſit exoptatiſſima, in qua diuinas & inauditas voluptates poſitas eſſe cẽſeo: commercium feliciſſimum, amicitia fortunatiſſima. Finis omnium deſideriorum

Aderiorum, vita beatissima. Oportet autem, si eò transuolare cupimus, similes angelis nos reddere, vt nulla in nostris animis labes, nullus dolus, nullæ fraudes, nullæ improbitates appareant: quibus qui purior fuerit, propius ad æternas illas admittetur voluptates.

Contra eos abiit.] Non contra eos abiit, sed simpliciter, abiit, ac recessit ex eo loco, vt postea declaratur. Septuaginta vero puto recte quidem vertisse, sed locus mendosus est, καὶ ἀπῆλθον, id est, recesserunt, Pro eo quod dicendum est, καὶ ἀπῆλθεν, id est, & abiit.

Donec reuocata est Maria.] עד האסף. id est, Donec adiuncta est, congregata est. Septuaginta dimissis verbis, ipsam rem explicant ἕως ἐκαθαρίσθη ἡ μαριάμ, id est, donec expiata est Mariam. Nam reuocata non fuisset, nisi à lepra mundata.

CAPVT XIII.

See filium Nun.] Incredibilis in his duobus nominibus corruptela & apud nos & Græcos. Nam cùm Iosue duobus nominibus appellaretur, Iehosua, & Osheha, ita hæc corruperunt Græci, vt primum in Iesum commutarint, alterum in Auses: quos etiam nos secuti sumus non vsquequaque quidem, nam Hosea, suo nomine appellamus. In altero quoque nomine scilicet Nun, summa deprauatio, quia hunc, qui Nun erat dicendus, Naui vocarunt Græci, quos etiam nos aliquando sequimur, neque hæc literarū permutatio rationabiliter facta est, sed eadem fuit caussa vt hæc deprauarentur, qua cætera deprauata sunt. Nā & Isai, vocatus est Iesse, & Reuma, Roma: atque ita pleraq; alia. *Iosue nominis deprauatio.*

Per meridianam plagam.] Perstant Septuaginta vertentes id quod mendiem apud Hebræos significat, τῇ ἐρήμῳ, id est, desertum. Neque abest à veritate vt ita interpretentur: de qua re sæpe alias scripsimus nam desertum Arabiæ ac Palestinæ, in mare rubrum ac mendiem spectat.

B

Erat autem tempus quando præcoquæ.] והימים ימי בכורי ענבים, hoc est, Et dies illi, erant dies primitiæ vuarum. Cum scilicet primæ vuæ maturescunt, & principium autumni appetit: quamobrem male is locus habetur apud Septuaginta, καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι ἔαρος πρόδρομοι σταφυλῆς, hoc est, Et dies illi, dies verni, qui præcedunt vuas. Videmus autem quantum inter vtrunque tempus intersit. Deinde & illud impossibile est. Quo modo enim cohæret, vt ver esset, & prima maturitas vuarum? Puto autem per corruptelam additum esse ἔαρος, dicendúmque tantummodo esse καὶ αἱ ἡμέραι, ἡμέραι πρόδρομοι σταφυλῆς. Patétque non esse ipsorum interpretum errorem, sed ad alias recurrendum esse causas.

Filij Henach.] ילידי הענק, hoc est, Filij Henach aut natiui ex Henac, vt non filij Henac mox essent, sed inde genus ducerent. Quemadmodum sentiunt & Septuaginta, hoc modo hunc locum vertentes, καὶ ἐκεῖ σεσὶ, καὶ θελαμὶ γενεαὶ ἐνάκ, id est, Et ibi erant Sesi, & Thelami, progenies Henac: quos paulo post sequitur & ipse Hieronymus. Obseruandum vero est, quòd Henac & viri alicuius proprium nomen esse potest, & omnium in vniuersum gigantum, quia is gigas fuerit. Propterea Chaldaica æditio hunc appellat hoc loco גבריא, id est, gigantem, & quos Hebraicus contextus vocat filios Henac, ibi בני גבריא, id est, filij gigantis, nuncupantur.

C *Ante Thanim vrbem Aegypti.*] Credo Septuaginta didicisse eo modo eam vrbem vocari apud Aegyptios, cùm alioqui Hebraice nuncupetur Zohan. Huic rei facit fidem, quòd & Chaldaica æditio eam appellat Thanim, de qua Rabbi Salomō צוען היא המעולה בארץ מצרים ששם מושב המלכים, hoc est, Zohan præclara vrbs Aegypti est, vbi regum erat habitatio. Ideo dicitur de plagis Aegypti in campo Taneos, quia ibi primum apparebat plaga & ab ea vrbe per vniuersam Aegyptum diffundebatur, vt caput prius tangeretur, dein reliqua [redacted] Si aqu[redacted]vrbs calamitatem patiebatur. Si ranæ proferrentur, ibi primum [redacted] gebat. Vbi enim regiæ [redacted], siue [redacted] tiam, siue quòd id genus hominum [redacted] ginta secutus zohan vocauit Tanin. *Campus Taneos.*

Portauerunt in vecte.] במוט, id est in hastili, sude, vectes etiam vertunt Septuaginta καὶ ἦραν αὐτὸν ἐπ᾽ ἀναφορεῦσι. id est. Eleuauerunt ipsum super vectes.

Detraxerunt terræ. ויוציאו דבת, hoc est, Extraxerunt vituperationem terræ: id est, Protulerunt, detraxerunt. Quamobrem cùm is sit sensus, & verba non aliud significēt, miror Septuaginta quòd longe diuersius æddiderint, καὶ ἐξήνεγκαν ἔκστασιν τῆς γῆς, id est, Et extraxerunt aut emiserunt, aut protulerunt extasin terræ. Patet Hebraicarum litterarum vel mediocriter peritis דבה significare infamiam, dedecus, extasin vero nunquam. Illud vero maiorem

affert admirationem, non enim alibi sed eo modo interpretati sunt, sed vt ipsum significat vocabulum, maxime Psal. 31. vbi quod hic interpretantur extasin, ψόγον verterunt, id est vituperationem. Et in Genesi de infamia fratrum Ioseph. Quamobrem existimo alios eorum æditionem deprauasse. Non enim à seipsis in re tam manifesta dissentirent. D

Monstra quædam filiorum Henac.] Explicandæ rei gratia positum hoc à Hieronymo est, cùm alioquin contextus sic habeat, ושם ראינו את הנפילים בני ענק מן הנפלים, hoc est, Ibi vidimus gigantes filios Henac ex genere giganteo, aut ex gigantibus. Silent Septuaginta filios Henac. Hi igitur gigantes illius terræ fuisse memorantur, quorum ingens esset corporis vastitas. Dicti autem sunt filij Henac quia is sæculis illis nominatissimus erat, & de eius procreatæ passim fama increbuerat. Quod neque Græci silent scriptores, apud eos de Henac sic legimus, ὀνομαστότατος ἦν ὅτος ἐν πολλοῖς ὀνόματος ὡς ἔοικε, διὰ τὸ τῶν σώματος μέγεθος, καὶ τὸ γένος πάντας τῶν ἀνθρώπων, id est, Nominatissimus is erat & celeberrimus, vt verisimile est, propter corporis vastitatem, totúmque reliquum genus, primum parentem referebat. Ex hoc loco eorum conuincitur error, qui putant per nomen נפלים, non gigantas, sed spiritus immundos significari, qui tempore Noe per orbem terrarum versarentur, appellatósque Nephilim, à Naphal, id est cecidit, quia hi sint, qui è cælo ceciderint, conuincitur inquam eorum error. Nam si eo nomine dæmones è cælo lapsi significarentur, non gigantes, non vtique etiam homines hoc vocabulo vocarentur. Ecce enim hoc loco filij Henac vocantur Nephilim, quos homines fuisse, nemo inficiaretur. Vt autem eo nomine hic gigantes significantur, sic in Genesi. Quod si verum non est, ostendant rationem diuersitatis. E

Fily Henac

Nephilim.

CAPVT XIIII.

Si dominus propitius fuerit.] אם חפץ בנו יהוה hoc est, Si dominus voluerit nos: Si propitius in nos fuerit: si voluntas eius erga nos propensa est. Quod & Septuaginta eodé ferè modo, εἰ αἱρετίζει ἡμᾶς κύριος, id est, Si dominus eligit, aut excipit nos.

Recessit ab eis omne præsidium.] סר צלם מעליהם, hoc est, Recessit protector eorum, aut præsidium eorum ab eis. Atque ita etiam exponunt interpretes Hebræi. Rabbi Salomon, Præsidium, inquit, eorum recessit ab eis, & protector eorum, & qui roborabat eos, quia princeps qui erat inter eos mortuus fuit, Iob præsertim qui erat eorum defensor. hæc Rabbi Salomon. Quamobrem cum is sit sensus & significatio dictionis צל, vt transtulit Hieronymus & vt exponunt Hebræi eius interpretes, miror cur Septuaginta tantopere ab hoc deuient, hoc modo, ἀφέστηκε γὰρ ὁ καιρὸς ἀπ' αὐτῶν, id est, Recessit enim occasio ab ipsis. Præsidium, occasionem facere, non mediocris differentiæ est. Neque potest quicquá eos tueri, nisi dicamus occasionem in ducibus & præsidiis & auxiliis esse positam, atque hanc intellexisse Septuaginta: occasionem videlicet qua se tueri possent, quod non omnino esset improbandum.

Super tectum fœderis.] באהל מועד, id est, In tabernaculo fœderis. Neque ferè sit aliud, quàm quod opinatus est Hieronymus, qui sæpenumero ea prudenter adhibet, quæ clariorem facere possint æditionem. Septuaginta partim cum Hebraico conueniunt, partim dissentiunt, καὶ ἡ δόξα κυρίου ὤφθη ἐν τῇ νεφέλῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, hoc est, Et gloria domini visa est in nube, super tabernaculum testimonij. Dissentiunt in eo, quod in nube dicunt apparuisse, cuius rei nulla in contextu fit mentio. F

Feriam eos pestilentia.] בדבר. Quod pestilentiam significat: quare Septuaginta dissentiunt, πατάξω αὐτοὺς θανάτῳ, hoc est, Percutiam eos morte.

Te autem faciam in principem super gentem tua.] [redacted] Credo tamen Hieronymum id sensisse, vt Deus promitteret Mosi, illum se facturum in gentem magnam, cuius Moses caput esset, ac totius generis autor, & princeps. Septuaginta vero aliud superfluo addiderunt, te inquiunt, faciam in gentem magnam, καὶ τὸν οἶκον πατρός σου, hoc est, Et domum patris tui, sumptum ex alio loco.

Μακρόθυμος. Longanimus.

Dominus patiens.] ארך אפים, id est, Tardus in ira & furore, Sero puniens, pœnitentiam expectans. Eleganter autem Septuaginta propter Græci sermonis commoditatē in vnum nomen, totam hanc sentētiam contulerunt, Deum vocantes μακρόθυμον, quod multi interpretati sunt longanimem, quæ certe sententia nominis minime est. Ibi enim θυμὸς non animum

A animum significat, sed iram & furorem. Ergo μακρόθυμος dicitur, qui suum furorem compescit, & in longum protrahit, sero puniens, cuius furor non ilico efferbet, sed maxima interponit interualla, vt detur peccantibus resipiscendi locus. Vt si puniendi sunt, sero tandem puniantur, nulla eis erepta prius reuocandi sui commoditate. De qua re præclarè scripsit Plutarchus. Adeò ne gentibus quidem erat incognitum, Deum esse patientissimum, qui cùm offensus grauiter fuerit, siue in illum primo coniecta iniuria sit, siue quia mutuo se lædunt homines, in qua re & ipse grauiter læditur, expectat tamen, & condonat tanta patientia, vt nemo hominum inueniri possit, qui æquiore animo iniurias toleret: Nec mirum si tanta est per totum orbem terrarum flagitiosorum hominũ multitudo, qui non sint ilico post perpetrata facinora perempti. expectat enim clementissimus & humanissimus dominus. Neque debet quisquam tam cæco & imprudenti esse iudicio, vt hanc humanitatem, negligentiam siue improuidentiam interpretetur, vt plerique etiam philosophorum fecerunt: sed intelligat diuinæ proprium esse naturæ, peccantibus condonare, humaniter parcere, resipiscentiam expectare quod etiam mortales principes si facerent, laudatissimi haberentur, & Dei similes dicerentur. Nihil vero tam remotum à diuina natura est, quàm crudelitas, & inhumanitas, quæ propria est beluarum, & hominum qui beluis quidem similiores sunt, dissimiliores autem Deo. Neque quicquam est quo magis delectari diuinam naturã intellexerimus, quàm humanitate, charitate, beneuolentia, iure, atque æquitate. Quæ qui magis fuerit amplexus, is erit Deo similior, ac propterea sapientior & magis homo.

Plutarchus de Dei sapientia.

B *Viuo ego.*] Additum est in codicibus Septuaginta, καὶ ἀεὶ ζῶν τὸ ὄνομα μου, hoc est, Et viuit semper nomen meum. Appositum fortasse ex aliis locis similibus.

Neque quisquam ex illis qui detraxit.] Etiam hoc loco, in codicibus Septuaginta multa redundant, quæ aliunde sumpta sunt, ἀλλ' ἢ τὰ τέκνα αὐτῶν ἃ ἐστὶ μετ' ἐμοῦ ὧδε, ὅσοι οὐκ οἴδασιν ἀγαθὸν ἢ κακὸν, πᾶς νεώτερος ἄπειρος τούτοις δώσω τὴν γῆν. hoc est, Sed filij eorum qui mecum hîc sunt, qui nesciunt bonum siue malum, omnis iunior, malorum nescius, his inquam dabo terram. Tota hæc periodus superflua est, & non ab ipsis interpretibus addita, sed scriptoribus, qui similes locos in similes commiscuerunt quod vt alias dixi, aliquando & apud nos fit, sed raro, in Græcorum autem codicibus præsertim in Italia impressis creberrime.

Et scietis vltionem meam.] ,תנואתי id est, Prohibitionem meam, qua prohibebo vos, ne ad terram perueniatis. Veruntamen etiam secundum Hieronymum verterunt Septuaginta, aut Hieronymus secundum illos καὶ γνώσεσθε τὸν θυμὸν τῆς ὀργῆς μου. hoc est, Et cognoscetis furorem iræ meæ. Quare paulo diuersior est sententia.

At illi contenebrati.] ,ויעפלו Quod alio modo exponitur ab Hebræis. Dicunt id verbum significare robur, vires. Exponit ergo Rabbi Salomon, Et roborati sunt, & confortati sunt, & se mutuo solati sunt: aut ad arma est referendum, quòd probe armati ascenderunt: videtur autem noster Hieronymus legisse ,ויאפלו vt loco hain fuerit aleph, quod certe valde probabile est Rabbi quoque Salomon, producit aliam expositionem, quæ cum nostra æditione sentit, quòd tenebrati, ascenderunt. Sicut illi miseri Troiani:

C *Instamus tamen immemores cæcique furore.*

Ita hi Deo inuito, furore & insania correpti, terram attingere volebant. Chaldaica vero æditio ,וארשעו למסק לריש טורא hoc est, Et scelerate ausi sunt cacumen montis conscendere. Septuaginta vero, horum nihil posuerunt, sed quasi non esset in contextu, nullá huius verbi mentionem fecerunt καὶ διαβιασάμενοι ἀνέβησαν id est, Et transeuntes ascenderunt.

CAPVT XV.

I*Ta & de pulmentis.*] ,[redacted] hoc est, Primum, aut primitiæ omnis eius rei ex qua panis fit, id est, ea quæ in procinctu sunt, vt ex his fiant panes & coquantur, vt est pasta, & id genus. Hæc, [redacted] antequam comedantur à vobis, date operam vt prius placentulam inde tollatis, quæ Deo offeratur, vt prius [redacted] contingat, quàm Deo vestro ex ea aliquid obtuleritis, in memoriam Dei, ne è vestro pectore illius recordatio excidat. Atque hoc etiam modo exponit Rabbi Salomon. Ponitur autẽ expresse in contextu Hebraico quid offerre ex his debent, quod omissum est ab Hieronymo: scilicet .חלה Offeretis, inquit, ex his omnibus chala, quod Rabbi Salomon exponit Italice tortulam. Quod neque etiam apud Septuaginta ponitur. Is itaque erat census Dei, quem illi offerebãt, quo se eius imperio subiectos esse significarent, & vt ostenderent ea se ab eo accepisse: adeò genus humanum non vult sui conditoris obliuiscatur. Præclare vero Septuaginta verterunt φύραμα, quod Hieronymus reddidit pulmentum. Illud enim magis veritatem attingit: quo

significatur, corpus ex aqua & farina iam conflatum, ut ex eo panis fiat, quod non ita exprimitur per pulmentum. Nam aliud forte per hoc intelligeremus. D

Anima quæ per superbiam.] Quod sæpe admonuimus, oportere non tam verborum significationes transferre, verumetiam locutiones & phrases immutare, ne quod in una lingua venustissimum est & clarissimum, in altera fiat obscurissimum: id vel ex isto loco licet cognoscere. Tota enim locutio immutata est, sic enim habet, Anima quæ peccauerit, aut fecerit aliquid ביד רמה id est, Cum manu extenta, excelsa, elata. Quam locutionem nisi immutasset Hieronymus, paucissimis cognitum fuisset, quid per eam significaretur: quod non est omnino obscuratum à Septuaginta, siquidem vertunt: Anima quæ fecerit aliquid ἐν χειρὶ ὑπερηφανίας, id est, In manu superbiæ: quod, ut dixi, non adeo multis esset notum, quid sibi vellet. Diximus itaque sæpenumero manum pro audacia, fortitudine, arrogantia sumi. Igitur peccare in manu excelsa, est totis conatibus peccare, & omnibus viribus adhibitis, & cum audacia atque arrogantia, & quasi per contemptum. Nam qui per inscitiam peccat, effugit eius mentem cognitio peccati: qui autem in manu elata, hunc quid faceret non latebat. Neque ex imprudentia proficiscebatur peccatum, sed alia deteriore animi affectione, scilicet superbia, atque audacia, & barbaro spiritu. Quare Septuaginta obscuriores sunt quàm deceat.

Manus pro audacia.
Peccare ma nu excelsa.

Quoniam domino rebellis fuit.] מגדף, hoc est, Blasphemat, siue contemnit, reiicit, rebelli animo in Deum exsistit, quod à sua significatione diuersius vertetunt Septuaginta ὅτι τὸν θεὸν παροξύνει, Is exasperat dominum, ad furorem concitat.

Et præceptum illius fecit irritum.] הפר, Hoc est, Exinaniuit, euacuauit, irritum fecit, ac dissoluit. Quod præclare etiam Septuaginta καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ διεσκέδασεν. Hoc est, Et mandata eius dissipauit, destruxit, discidit. E

Vt faciant sibi fimbrias per angulos quatuor.] Per angulos quatuor nō ponitur, sed tantummodo על כנפי בגדיהם Hoc est, Super oras vestimentorum suorum: sicut alibi vertit etiam Hieronymus quod neque à Septuaginta positum est, sed tantummodo καὶ ποιησάτωσαν ἑαυτοῖς κράσπεδα ἐπὶ τὰ πτερύγια τῶν ἱματίων. Hoc est, Et facient sibi fimbrias, super alulas vestimentorum. Vertunt autem alulas, non distinguentes nominis Hebraici amphibologiam, nam כנף alam significat, & oram & angulum, sed pro angulo erat hoc loco accipiendum. Dico igitur non tantum de quatuor angulis præcipi, sed de tota ora vestimēti toràque extremitate, per quam fimbrias ducerent. Quæ puto ab apostolis vocem IESV CHRISTI in Græcam linguam vertentibus, phylateria esse vocata, à verbo Græco φυλάττω, id est, custodio, quia per ea significaretur, diuina mandata memoriæ esse tenenda, & diligēter custodienda. Igitur per totā vestimenti orā, fimbria hyacinthini coloris, id est, cerulei se porrigebat, quæ vocatur Hebraice ציצת. Græce phylateria. Vitta cerulea erat ipsa fimbria, aut tota hyacinthina, aut partim, vt tamē vestigium appareret. Quamobrem super fimbrias vitta non ponebatur vt nostra & Septuaginta innuit translatio, sed vitta & fimbria erat idem.

Phylateria.

CAPVT XVI.

Ecce autem Chore.] Hoc principium alio modo inchoatur Hebraice sic ויקח קרח Hoc est, Et tulit Chore subaudiūntque Hebræi tulit seipsum, id est, diuisus est à toto cœtu Israël: quia seditionem excitare parabat: propterea Chaldaica æditio, quæ in locis obscuris maximo Hebræis adiumēto est, sic habet, ואתפליג קרח, Hoc est, Et diuisus est Chore. Et Separatus est ab aliis, aut sectam sibi peculiarem facere molitus est. Quapropter & Rabbi Salomon, hanc secutus sententiam, his eam verbis explicat. Tulit inquit Chore לקח עצמו לצד אחר להיות נחלק מתוך העדה לעורר על הכהונה זהו שתרגם אונקלוס ואתפליג. Quorum verborum is sensus. Tulit, inquit, seipsum Chore ex alia parte, vt ab vniuerso cœtu esset abiunctus, & de sacerdotio contenderet. Atque hoc est, quod interpretatus est Onchelos, Et diuisus est Chore: hæc ille. Quamobrem id erat capitis huius principium, quod certe omissum est a Hieronymo. Septuaginta vero aliud omnino diuersius interpretati sunt καὶ ἐλάλησε κορὲ, id est, Et locutus est Chore. Neque ponunt quid locutus sit, quod profecto mihi videtur mirum: sed quoniam clarum est, quomodo locus sit intelligē_us, nihil ad eius explicationem citabimus aliud. F

Sufficiat vobis.] רב לכם, hoc est, Multum vobis est, plurimū est vobis, quod Rabbi Salomon, hoc modo exponit, הרבה יותר מדאי לקחתם לעצמכם גדולה, hoc est, Plurimū vobis est, & plusquam æquū esset vobis vsurpastis: omnes inquiunt æquales sumus & Deus apparuit æque omnibus, vos tamē vsurpastis vobis totius populi imperiū, quasi vobis solis Deus apparuerit, allo-

A rit, allocutusq; sit. Quamobrē cùm hæc sit sententia, nostra æditio eam nō expressit: minus etiam Septuaginta qui suo more, cùm quid obscurum inciderit, obscurius faciunt interpretando, ἐχέτω ἐν ὑμῖν. id est, Habeat in vobis. Quis obsecro ex hisce verbis sensus elici potest, non solum ille verus, sed vel alius? sententia vero clara est.

Quia omnis multitudo sanctorum est.] Hoc etiam obscurum est, & fortasse in aliam sententiá quàm res exposcat, versum. Textus sic habet, כלם קדשים Hoc est, Omnes hi sancti sunt: æqualis, inquiunt, est omnium sanctitas: omnes æqualiter per consortium diuinum sanctificati sumus: omnibus [redacted]mmercio omnes æquè consecrati sumus Non est quòd vos superiores cæteris faciatis.

Mane notum faciet.] Cùm hęc vere sit sententia, nequaquam declaratur à Septuaginta, sed aliud nescio quid sensisse videntur ἐπέσκεπται καὶ ἔγνω ὁ θεὸς τοὺς ὄντας αὐτοῦ. id est, Ani[redacted], quòd omnino erat [redacted]barent, quæ essent improbanda, ne damnarent, quæ forent damnanda: terram, scilicet illam, quam tu iactas lactis & mellis fontibus discurrere. Eorum oculi hoc didicerunt. Tu autem nolles eos vidisse illius deformitatem, quia imperium concupiscis, & damnari nobis conaris. Septuaginta quanquam cum Hebraico conueniunt, aliter tamen discrepant. τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων ἀπέκοψας. hoc est: Oculos hominum illorum eruisti. Ecce primo interrogationem dimittunt, in qua tota significatio consistit, deinde per præteritum pronunciant, quod omnino in futurum spectabat.

B

Nec asellum quidem.] Septuaginta asellum verterunt ἐπιθύμημα. id est, Cupiditatem: sicut vltimo Genesis capite, fecerunt. Credo eos similitudinem decepisse, quæ est inter duas dictiones, חמד id est, concupiuit, & חמור id est, asinus. Aut certe ea tempestate loco resc, erat dalet, inter quas litteras quia maxima est similitudo, facilis est ab vna ad alteram lapsus.

Fortissime Deus spirituum vniuersæ carnis.] אל אלהי הרוחת לכל בשר, hoc est, Deus deorum spirituum omnis carnis: & vt vertit Hieronymus fortissime Deus: nam אל nomen vnum diuinum est, à fortitudine ductum. Hanc autem totam periodon male admodum redditam apud Septuaginta legimus, θεὲ θεὲ τῶν πατέρων καὶ πάσης σαρκός. id est, Deus deus patrum & omnis carnis: pro eo quod dicendum fuerat, Deus deorum, aut Deus deus spirituum, illi Deus patrum: videntúrque legisse aliquid aliud puta, אבות id est, patrum. Rara tamen solet esse hæc permutatio, & non est admodum verisimile codices adeo nunc esse ab illis immutatos, vt dictio pro dictione irrepserit. Adscribendum igitur potius scriptorum imperitiæ: quia scriptura horum nominum apud Græcos admodum similis est, scilicet πατέρων & πνευμάτων. Atque ideo alterum in alterum facile commutatum est.

C *A tabernaculis impiorum.*] הרשעים האלה, id est, Impiorum istorum. Quare male apud Septuaginta τῶν ἀνθρώπων τῶν σκληρῶν τούτων. id est, Ab hominibus duris aut proteruis istis: nam רשע significare impium, ipsi mihi Septuaginta testes sunt, qui primo psalmo, Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum: vbi est præsens vocabulum, verterunt ἐν βουλῇ ἀσεβῶν. hoc est, In consilio impiorum.

Si rem nouam fecerit.] אם בריאה יברא, id est, Si creaturam creabit: aut si aliquid producet tanquam nouum & insolitum. Quare etiam hoc Septuaginta non consentanee Hebraico reddiderunt εἰ ἐν χάσματι δείξει κύριος. id est, Si in hiatu ostenderit Deus: vt scilicet terram faciat aperire. declarant enim rem in particulari, quæ in vniuersum fuerat posita.

CAPVT XVII.

VBi loquar ad te.] אשר אועד לכם שמה, hoc est, Vbi testificabor vobis, aut testimonium mei vobis exhibebitur, vbi mei contestatio vobis fiet. Apparet autem testari hoc loco, sumi pro eo quod est loqui Deum cum homine, & testimonia Dei esse eius oracula, eius voces, eius eloquia. Et cùm ille precatur, inclina cor meum in testimonia tua: nihil aliud est, quàm voluntatem meam, cogitationes meas, desiderium meum inflecte ad ea quæ locutus es, ad tua oracula, præcepta tua, in quibus vita & animi & corporis posita est. Septuaginta vero hunc locum verterunt, ἐν οἷς γνωσθήσομαί σοι ἐκεῖ. id est, Vbi cognoscar tibi: & certe non est ea sententia omnino, Videntúrque duo verba quæ simillima inter

Testari, pro loqui Deu cū homine.

se sint, non distinxisse, scilicet , ידע & , יעד quorum alterum futurum est à verbo , ידע id est D
cognouit, alterum etiam futurum , à verbo , יעד hoc est testatus est : sed primum profertur iuahed, id est, testificabor, alterum iuadeha , hoc est, cognoscar. Atque alterum pro altero videntur illi accepisse : potest autem & illud dici , testificari nil esse aliud quàm cognosci, cùm de re testimonia exhibentur. Sed in eo posita est verior expressio, & euidentius res de qua hic scribitur, per id verbum declaratur: quanquam fortasse hæc non ita ad vnguem resecanda sunt.

Absque virga Aaron.] Omittitur [redacted], scilicet ומטה אהרן בתוך מטותם hoc est, Et virga Aaron , in medio virgarum eorum erat posita : quod non est omissum à Septuaginta καὶ ἡ ῥάβδος ἀαρὼν ἀνὰ μέσον τῶν ῥάβδων αὐτῶν. hoc est , Et virga Aaron, in medio virgarum illorum quippe qui à Deo sacerdos electus fuerat , & inter cæteros principatum obtineret. [redacted]

In domo Leui.] Quanquam prudentioribus notum sit , imperitis tamé Hebraica essent notiora, quæ sic habent , לבית לוי Domui leui: germinauit, inquit, virga Aaron , domui Leui. Quod magis à sua proprietate alienum à Septuaginta est redditum, εἰς οἶκον λευὶ, in domum E
Leui, quod certe subabsurdum est.

In amigdalas deformati sunt.] Totum hunc locum elegantissime vertit Hieronymus , obseruata diligenter & verborum & sententiarum proprietate : & quod maius quoque est, obseruato etiam quo modo apud Latinos essent hæc clariora · nam si verbum è verbo ex Hebraico reddideris, præter maximam absurditatem, etiam illud accedet, quia vix intelligentur. Quamobrem Ioannes Phorcensis, vir alioquin eruditissimus, nó iuste mea quidem sententia nostræ æditioni, Hebraica verba simpliciter versa hoc loco prætulit. Quod igitur vertit Hieronymus, In amigdalas deformati sunt, Hebraice est , ויגמל שקדים Hoc est, Et protulit amigdalas. Septuaginta vero magis genus quàm speciem transtulerút, scilicet καὶ ἐβλάστησε κάρυα , id est, Et protulit nuces: quod ad alia quàm amigdalas potest quoque pertinere. Hebraicum tamen nomen, amigdala significat. Afferuntque Hebræi interpretes causam, cur magis amigdala quàm alium fructum virga protulerit , quia is fructus , facilius & celerius quàm reliqui erumpat, & aliis locis inuenitur id nomen amigdalum significare , quare non genus, sed species erat magis vertenda· quanquam κάρυον etiam aliud quàm nucem significet. De qua re non est hic disserendi locus.

Num vsque ad internitionem.] Ecce & hoc ipsum abunde testatur, non esse penitus verbú è verbo exprimendum, nequid obscuritatis habeat oratio : nam cùm Hebraicú sic habeat , האם תמנו לגוע hoc est, Nunquid moriemur in consummationem, ad consumptionem· quàm elegantissime vertit hoc Hieronymus, nihil sententia immutata, sed clariore reddita. Ideo F
Septuaginta, verbis & idiomati Hebraico, plus æquo adhærentes, duram & difficilem fecerunt interpretationem, ἕως ἀποθάνωμεν εἰς τέλος. id est, Quousque in finem moriamur : omittunt primum interrogationem, reliqua forte non satis clara, ne dicam aliud.

CAPVT XVIII.

Ecum, portabitis iniquitatem sanctuarij] Non dubium est, quin textus deprauatus sit apud Septuaginta, vt pro eo quod fuerat dicendum , tu & domus patris tui λήψεσθε τὰς ἁμαρτίας , tolletis peccata, nunc legatur λήψεσθε τὰς ἀπαρχὰς. id est , Tolletis primitias. Nam non eorum errorem fuisse, vel id argumento est, quòd paulo inferius idem nomen interpretati sunt ἁμαρτίας. id est, peccata. Atque hoc etiam indicio est , non omnia errata illorum esse, sed esse in alias causas referenda.

Primitiarum mearum.] , תרומתי hoc est, Oblationum mearum , omnium eorum quæ mihi offeruntur, non tantum primitiarum. quáquam & Septuaginta eodem modo reddiderint δέδωκα ὑμῖν διατήρησιν τῶν ἀπαρχῶν ἐμοῦ hoc est, Tradidi vobis custodiam omnium mearú primitiarum. Quod autem vocarunt primitias Septuaginta interpretes, apud Hebræos dicitur à verbo רום hoc est eleuauit, extulit. quo innuitur ritus, quo eleuabant ea quæ forent oblaturi, Eleuabant autem coram Deo, super altare.

Omnem medullam.] Ita ferè quidem habet & Hebraicum, obseruata translatione, & similitudi-

A militudine, כל חלב יצהר וכל חלב תירוש Hoc est, Omnem pinguedinem olei, & omnem pinguedinem musti. At vero Septuaginta metaphoram seruare noluerunt πᾶσα ἀπαρχὴ ἐλαίου. Hoc est, Omnis primitia olei: sed res erat suo nomine, aut alio simili exprimenda.

Omne quod ex voto.] כל חרם, hoc est, Omne anathema, omne quod Deo deuotum consecratúmque est. Vocantur enim eo nomine apud Hebræos, quæ ex aliqua maxima causa Deo deuouentur: vt erat illud, cùm Iosue omnia quæ in Hiericho reperisset, sacra Deo esse voluit, neque licebat cuiquam ea contingere. Hodiéque apud Hebræos excommunicatio vocatur cherem. Atque huius vocis proprietatem melius Septuaginta quàm noster interpres expresserunt πᾶν ἀναθεματισμένον. omne quod Deo deuotum consecratumq; est.

Pactum sal, est sempiternum.] Quod sæpe admonuimus Græcorum codicum deprauationem non esse ab ipsis interpretibus semper profectam, vel nunc licet cognoscere. Legitur enim is locus apud illos hoc modo διαθήκη λαὸς id est, Testamentum populus: quis ergo non intelligit à scriptoribus esse locum deprauatum, & pro ἁλὸς, subiectum esse λαὸς, qui lapsus est facillimus? Legendum itaque est διαθήκη ἁλὸς. id est, præceptum salis, aut id quod de sale statutum est. Fuerat autem statutum, vt omnibus sacrificiis & oblationibus sal adhibe[redacted]æ humi semper reptantes opinentur, maximam harum ceremoniarum partem esse mysticam. Sal enim adhiberi, omnibus quæ sibi offerentur, præcepit: vt ostenderet sapientiam omnibus diuinis rebus presentem esse oportere, & inter omnes res sacras eam acceptabilissimam esse, vt siquid Deo offeratur, & ea nō
B adsit, non sit acceptabile futurum.

Nec committant peccatum mortiferum.] לשאת חטא למות, Hoc est, Ne sumant peccatū & moriantur. Sic enim melius intelligetur, & ad alium sensum deuiare non poterimus. Secutus vero est Hieronymus Septuaginta εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ μαρτυρίου λαβεῖν ἁμαρτίαν θανατηφόρον. id est, In tabernaculum testimonij non accedent ad sumendum peccatum mortiferum.

Egregia vobis & pinguia reseruatis.] בהרימכם את חלבו ממנו, Hoc est, Dum eleuatis, dum tollitis pinguedinem ex eo. Eadem quidem est sententia sed clarius in nostro idiomate ab interprete expressa. Septuaginta semper hoc loco חלב quod pinguedinem significat, reddiderunt ἀπαρχὴν. id est primitias, cùm fortasse aliud sit. Nam primitia, non id est, quod in vnaquaque re est egregium & præcipuum, sed quod tempore primum est: prima rerum delibatio. Primitiæ siquidem frumenti non est præstantissimum atque optimum frumentum, sed id quod primo conspicitur, quod præcox est. *Primitia quid.*

CAPVT XIX.

SI quis hoc ritu non fuerit expiatus aqua lustra.] Ex hoc loco admonemur, quod sæpius diximus, omnes propè ritus quibus nunc vtitur Ecclesia, ex veteri testamento esse sumptos. Ac propterea maiore debere quemlibet circa eos vti veneratione, quo nō humana, sed diuina sunt instituta. Ritu igitur expiandi sese per aquas ab his præsertim peccatis quæ leuiora sunt, etiam nunc vtitur Ecclesia: nō quod in aquis ea posita sit vis, vt possit etiam animi sicut & corporis sordes abluere, sed per diuinę virtutis inuocationem id efficitur, cuius præsentia vniuersa sanctificantur, quia ipse est sanctissimus & fons sanctitatis. Vt ergo cuncta iuxta leges & iustitiæ vim procederēt, nihilq́, absq; iure fieret, voluit Deus aliquo iure nostra aboleri peccata. Simul enim & misericors est & iustus, & auidissimus quidem omnibus sceleribus parcendi est, sed id sine iure atque æquitate facere non potest. Omne enim peccatum deprauatio diuinæ legis est. Ideo remissio peccati, fieri non potest, nisi iustitia atque æquitate in suum locum reuocata. Posset quidem si vellet Deus, etiam sine vllis intercedentibus ritibus expiare, sed æquitatis & sanctissimæ naturæ suæ est, vt id sine iure non fiat. Quæ ratio etiam Dei filium in terras deduxit, ne quæ futura erat summi delicti remissio, sine iure atque æquitate fieret. Et potuisset id quidem à Deo fieri, etiam si in terras nostras, carne vestitus humana non accessisset. Sed quia omnis æquitas & ius, & rectum & decorum, eius naturæ concomitantur & ab ea in naturam profecta sunt, non poterat nisi à seipso dissentiret, id efficere. Atque hæc est ratio qua damnantur impij, innocentes ac pij seruantur, & ad diuinas voluptates perfruendas admittuntur. Esset quidem illius inęstimabilis clementię, omnes æquè in beatissimum consortium assumere: sed ius hoc non admittit, quod proprium naturæ diuinæ est. Igitur non mirum est, si nostra scelera purgantur ritibus & expiationibus adhibitis. Ipse idem autor docuit quo iure placaretur, qua sanctitate & religione foret colendus, quæ nam essent adhibenda, quibus impuritates abolerentur, quæ non docuisset nisi suæ naturæ propriū esse sentiret, sine iure atque æqui-

 D

tate peccata se non posse condonare. Tota denique horum rituum disciplina, eam rationē continet, quæ sit æquitas colendi Dei, & delicta atque flagitia expiandi. Quoniamq; difficile est omnibus eam rationem per se assequi, quæ in venerando Deo & obliterandis peccatis sit posita, etiam ad cælitus reuelatum est. Quamobrem nō inanè institutum est, quòd aquas sale & orationibus sanctificamus, vt ad earum aspersum nostra aboleantur delicta. Et id quidem inanè non est, quia diuinitus est ostensum, & è mente diuina, diuinàque æquitate profectum. Leuiora vt dixi his aquis delicta purgantur, expurgandis autem maioribus, maiores sunt ritus, vota, preces, vires adhibendæ, quia per ea maior facta est æquitatis depravatio, quàm qui peruertit, turpi nota commaculatus est, quæ ritibus & sacris institutis aboletur: vtq; in nostris rebus, eadem est ratio rerum in suum locum reuocandarum quæ peruersæ sunt, sic eadem recuperandi decori, quæ fuisset depravandi. Hunc ritum & gentiles seruabant, etiam in maximis criminibus. Vt illud Ouidij:

Ah nimium faciles, qui tristia crimina cædis,
Exigua, tolli posse putatis, aqua.

CAPVT XX.

Ingressusque Moses dimissa multitudine.] [redacted]
Locus sic habet, ויבא משה ואהרן מפני הקהל hoc est, Et venit Moses & Aaron a facie mu[redacted]tudinis. Vt enim clamorem & seditionem excitari animaduerterunt, sese in tab[redacted]naculum Dei ab illorum præsentia receperunt, adhuc populo eodem in loco persistente, non quòd eos dimiserint, aut abire iusserint Moses & Aaron. Ideo & Septuaginta cū Hebraico consentientes interpretati sunt, καὶ ἦλθε Μωυσῆς, καὶ Ἀαρὼν ἀπὸ προσώπου τῆς συναγωγῆς, hoc est, Et venerunt Moses & Aaron à facie multitudinis. Neque hoc magni refert, esset tamen alibi maximè necessarium, translationis varietatem cognoscere. E

Clamauerunt atque dixerunt.] Quid clamauerint non ponitur in contextu, sed magis innuitur, in faciem suam eos corruisse, atque ilico ad hanc eorum inflexionem, gloriam Dei sese ostendisse, locus sic habet, ויפלו על פניהם וירא כבוד יהוה אליהם hoc est, Et corruerunt in vultus suos, & apparuit eis gloria domini. Sine igitur vllis precibus atque clamore, videtur gloria Dei apparuisse. Functus autem Hieronymus officio interpretis est, quorum non solum est verba transferre, sed etiam explicare interpretando. Quod ergo existimauit vt in eum modum oratio Mosis & Aaron se haberet, huc adhibuit. Si tamen quisquam est, qui hoc libenter admittat, vt è nostro ingenio suppleamus, vbi quicquam desit, Septuaginta quoq; neque ipsi quid Moses orauerit posuerunt, sed solum, καὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον, καὶ ὤφθη ἡ δόξα κυρίου πρὸς αὐτοὺς, hoc est, Et corruerunt in faciem, & visa est eis gloria domini. Quamobrē cùm & Septuaginta eam particulam taceant, arbitror non ab Hieronymo, sed ab alijs esse adiectam, quod & alijs plerisque locis factum reperies, in quibus verba ex similibus in similes locos transponuntur.

Audite rebelles & increduli.] המרים. Pertinaces, exacerbatores, rebelles, qui alios semper exasperatis & amaritudine repletis. Hæc enim vniuersa eo nomine significantur. Hieronymus eandem vocem duobus nominibus expressit, magis vocabulum Græcum quàm Hebraicum sequutus. Siquidem Septuaginta interpretantur, ἀκούσατε ἀπειθεῖς, hoc est, audite rebelles, aut increduli, aut refractarij, & inobedientes. F

Num poterimus eijcere.] Non persequor hæc leuissima, quod Hebraicum non habeat, nū poterimus eiicere, sed potius הנוציא לכם מים id est, Num extrahemus vobis aquas, aut faciemus exire: quod & Septuaginta verterunt, ἐξάξομεν ὑμῖν ὕδωρ, id est, Educemus vobis aquas: hæc inquam non annotamus, quia leuissima sunt, quæ si persequamur, nec multus erit legentibus fructus, & volumen in immensum excrescet, & ipsius nostri interpretis maiestatem non intellexisse videbimur, qui summo decore & nostræ etiam vtilitati consulens, locutiones mutauit Hebraicas, & quæ per se fuissent obscura, & difficilia intellectu, reddidit apertissima. Mitto enim quàm diuinæ, totum Hebraicæ orationis filum immutauit, vt essent omnia nostris auribus magis consona, & intelligibiliora, ídque etiam dissentiens à Septuaginta.

Aqua contradictionis.] מי מריבה, id est, Aquæ contentionis, iurgij: sicut paulo infra explicatur, vbi iurgati sunt filij Israël contra dominum. A Septuaginta vero id sumpsit Hieronymus, qui & ipsi, τοῦτο ὕδωρ ἀντιλογίας. Hæc est aqua contradictionis. Propterea & paulo ante, vbi dicitur in nostra æditione, conuenerunt aduersus Mosem & Aaron, est verbum huius nominis scilicet, וירב העם עם משה hoc est, Et litigauit, contendit populus cum

Mose,

A Mose, inde nomen ductum מריבה, id est contentio.

Et misit angelum suum.] Non est hoc loco silentio prætereundum quod sentiunt Hebræi, dicunt enim nomine angeli etiam prophetas vocari. Quisquis enim mittitur à Deo, angelus est, siue ex beatissimis spiritibus, siue ex personis trinitatis, siue ex hominibus sit. Vocatus est enim & filius Dei angelus, vt ait Dionysius ille summus. Vocantur etiã beatissimi spiritus, quorũ præcipue ministerio vtitur Deus, ad exequenda & moderanda quæ generis humani sunt. Angelum itaque suum arbitrantur hic de ipso Mose dici. Quod ego certe non improbo, dico tamen etiam de angelis intelligi posse, quorũ ductu ex Aegypto Hebræi euocati sunt,& in libertatem asciti. Et quicquid à Domino fiebat,angelo intercedente fiebat:nam & ipse Deus, Hebræis protestatus est, vt angelum suum obseruarent, in quo ipse esset. Et alibi dixit, Præcedet te Angelus meus Omnis denique Israëlitici populi salus & ductio,per Angelos administrata est.

Angelus est quicunque à Deo mittitur.

Sed gradiemur via publica.] Ductum ab Hebræis est,quod viæ publicæ siue regiæ vocentur, hæ quæ amplissimæ sunt,& frequentes,quibus videlicet, regibus cum totis copiis iter est, Hebraice itaq; sic habet דרך המלך נלך, hoc est viam regis ibimus : quod Lxx. interpretãtur, ὁδῷ βασιλικῇ πορευσόμεθα, hoc est, Via regia proficiscemur.

Via regia.

Dabimus quod iustum est.] ונתתי מכרם, hoc est, Dabo pretium eorum: sicut etiam sunt Septuaginta interpretati, δώσω τιμήν σοι, id est Dabo pretium tibi. Quanquam vt sæpius diximus, non semper verba sed magis sententiam sequitur Hieron. idq; rationabiliter, vbi fie-
B ri ratio præcipit.

Per tritam gradiemur.] Hoc nescio qua ratione verterint Septuaginta παρὰ τὸ ὄρος παρελευσόμεθα, id est, Iuxta montem gradiemur, nisi forte dicendum sit, per viam regiam, eam intelligi quæ in media planicie posita est, per hanc vero, quæ minus lata sit, quæ propè radices montis decurrat Hebraicũ certe nomen מסלה, semitam significat, vbicunq; ea sit.

Nulla in pretio difficultas.] רקאין דבר ברגלי, hoc est, Tantum non sit verbũ in transitu meo: & vt vertit Hieron. appositis etiam aliis verbis, quibus sententia clarior efficeretur. Septuaginta ferè & ipsi eodem modo, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα οὐδέν. Sed res nulla est, aut nihil est.

Pergat aharon ad populos suos.] יאסף אהרן, hoc est. Congregetur Aharon. Quæ phrasis frequentissima in diuinis libris est. Aggregari enim ad populũ suum dicunt, pro eo quod est, ad totam stirpem, suósque maiores proficisci,& ad eos coadunari,& cũ eis connumerari, & inter defunctos conseri. Hanc locutionem etiam nihil Septuaginta permutarunt, προστεθήτω Ααρὼν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, id est, Adiungatur Aharon ad populum suum.

Cõgregari ad populũ suũ, Hebr. mori.

Eo quod incredulus fuerit.] על אשר מריתם את פי hoc est, Eo quòd exacerbastis, aut rebelles fuistis, aut non obedientis ori meo. Hæc enim vniuersa possunt eo verbo intelligi. Septuaginta primum amplecti videntur, διότι παρωξύνατέ με ἐπὶ τοῦ ὕδατος, id est, eo quòd irritastis me ad aquas. Possunt inquam ea omnia intelligi. Nã quale fuerit Mosis & Aharõ peccatũ ad aquas non satis liquet, neque potest clare cognosci quid super hac re sit sentiendũ. Recitabo autem opinionem aliquorum Hebræorum, præsertim in libro articulorũ fidei eo-
C rum, vbi de hac re sic habetur. Putant enim id peccatum fuisse,quia Moses & Aharon non obtemperauerunt præcepto Dei : qui eis præceperat, vt petram alloquerentur coram populo, atque eo modo aquam elicerent, Deúmque apud spectantes sanctificarent. Conueniunt, inquit scriptor, duo præstantissimi autores, vterque Moses Rambam,& Ramban illud peccatum non fuisse aliud שלא דברו אל הסלע, hoc est, quia petram allocuti non sunt. Non enim petram, sed populũ potius allocuti sunt dicentes: Audite rebelles. Quare hoc loco verbum מרה, apud Hebræos sumitur pro eo quod Græcis est ἀπειθεῖν, id est, non obtemperare, non morem gerere: vt eo significetur inobedientia Mosis & Aharon,non pertinacia aut incredulitas. Hæc pauca è multis dicta sunt, cùm alioqui copiose tractentur ab expositoribus.

Mosis & Aaron ad aquas peccatum.

Per cunctas familias suas.] [redacted] כל בית ישראל, id est, Omnis domus Israël, omnis eorum multitudo. Quod multo est ab illo diuersius. Nam fortè id in alium sensum acciperetur. Neque à Septuaginta quoque positum est, sed & ipsi, πᾶς οἶκος ἰσραήλ, Omnis domus Israël.

CAPVT XXI.

Per exploratorum viam.] Clarum est etiam attestantibus Hebræorum expositoribus hoc loco האתרים, significare exploratores, à verbo תור, hoc est, Explorauit: non esse alicuius loci nomen proprium vt existimarunt Septuaginta, qui hæc reddiderunt,

ὅτι ἦλθεν ἰσραὴλ, ὁδὸν ἀθαρὶμ, quod venisset Israël per viam Atharim. Rabbi enim Salomon D
ita hunc locum exponit דרך האתרים דרך הנגב שהלכו בה מרגלים שנאמר ויעלו בנגב, hoc est, Via exploratorum est, quæ spectat in austrum, per quam exploratores iter fecerunt, quia pauloante dicitur, & ascenderunt per meridiem. Chaldaica insuper æditio, habet אורח מאלליא, hoc est, viam exploratorum. Quare non possumus non improbare æditionem Septuaginta. Estq; is lapsus apud eos creberrimus, vt quæ sint appellatiua nomina, ea veluti propria habuerint, & in Græcam vocem non transtulerint.

Nauseat super cibo isto leuissi.] קצה בל חם הקלקל, hoc est, Tædet iam animam nostram, ad panem istum leuem, qui famem non eximit. Sic enim exponunt Hebræi. Inane videlicet manna vocabant, quia satietatem non videretur afferre, sed inanem animum relinquere. Quod & præclare Septuaginta, ἡ δὲ ψυχὴ ἡμῶν προσώχθισεν ἐν τῷ ἄρτῳ τῷ διακένῳ τούτῳ. hoc est, Anima nostra offensa est, aut stomachata est ob inanem panẽ istum. Quod & in æditione Chaldaica clarius fit, quæ in hunc modum habet, ונפשנא עקת במנא הדין במיכליה קליל, id est, Et anima nostra stomachata est super manna istud, propter esum eius inanem.

Pone eum pro signo.] על נס, id est, Super signũ. Aliud enim adhiberi præcepit, super quod poneretur serpens, puta lignum & stipitem excelsum, cui serpens affigeretur æneus. Non ergo serpens & signum idem, sed super signum serpens, vt etiam verterunt Septuaginta καὶ θὲς αὐτὸν ἐπὶ σημείου, id est, Pone ipsum super signum.

Vnde dicitur in libro.] Primum obseruandum est Hebraice poni hoc in futuro scilicet יאמר id est, dicetur: deinde quod Hieronymus vertit librum, Hebraice est ספר. quod non tam librum significat, quàm narrationem, repetitionem, commemorationẽ, à verbo ספר, id est, narrauit, commemorauit, numerauit. Itaque locus sic intelligitur: Ideo dicetur in connumeratione bellorũ Domini, hoc est, cùm bella Dei commemorabuntur, recensebuntur à posteris, quæ bella pro Israël in mari rubro gesserit, & quæ ad hos torrentes. Neque enim aliquem librum hic intelligimus: quo ea conscripta sint.

Sicut fecit in mari rubro.] את והב בסופה ואת הנחלים ארנון, Hoc est. Onus, aut pondus, oppressio maris rubri, & torrentis Arnon. Hi duo scilicet loci tanquam memorabiles ab omni posteritate repetentur, in quibus Deus pro Israële dimicauit: vbi prodigia cælestia ostensa sunt. Nihil autem horum attigerunt Septuaginta.

Scopuli torrentium.] אשד הנחלים Hoc est, Impetus, fluxus, aqua cum impetu currẽs: aqua inquit torrentiũ, quæ flectitur ad fines Moab. Hæc enim erant signa, quibus prodigia Dei agnoscerentur, His locis trophæi erecti fuerant. Hæ aquæ illorum torrentium, cladis erant indices. Quæ hoc loco in codicibus Septuaginta sint, non produco, quia vehementer aliena sunt.

Idcirco dicetur in prouerbio.] על כן יאמרו המשלים, Hoc est, Ideo dicent qui prouerbiis vtuntur. Quod pulcherrime significatur à Septuaginta διὰ τοῦτο ἐροῦσι οἱ αἰνιγματισταὶ, id est, quapropter dicent ænigmatistæ, id est, Qui ænigmatis vtuntur.

Dedit filios eius in fugam.] נתן בניו פלטים, Hoc est, Dedit filios eorum effugientes, & in fugam. Quod male ad salutem retulerunt Septuaginta ἀπεδόθησαν οἱ υἱοὶ αὐτῶν διασώζεσθαι, Hoc F
est, Vendiri, aut traditi sunt filij eorum, vt seruarentur: contrarius enim sensus est. & fuga non significat salutem ibi, sed qua fugiunt, quibus persecutor à tergo impendet.

Iugum ipsorum.] נירם אבד, Hoc est. Regnum eorum periit, aut iugum eorum, quo aliis imperabant, vt exponit Rabbi Salomon, qui hoc nomine significari dicit imperiũ, iugum, מלכות, Hoc est, Regnum, & ממשלת איש id est, Imperium viri. Quamobrem cùm hæc sit eius vocis significatio, non recte Septuaginta interpretati sunt τὸ σπέρμα αὐτῶν ἀπολεῖται. Hoc est, Semen ipsorum peribit.

Vsque ad internitionem.] עד בל תי השאיר לו שריד. Hoc est, Vsque quo non relinquerent ei, qui aufugeret, aut qui superstes esset: quòd à Septuaginta non eodem penitus sensu versũ est ἕως τοῦ μὴ καταλιπεῖν αὐτοῦ ζωγρείαν, id est, Quousque non relinquerent eius vel captiuum.

CAPVT XXII.

In campestribus Moab.] בערבות מואב, id est, In planicie Moab, vel in solitudinibus Moab. Quod mediusfidius nõ recte Septuaginta interpretati sunt, verborum similitudine decepti. Siquidem ערב vesperum significat, sed in numero plurĩ, ערבות, planiciem, campestria, latitudinem aut solitudines declarat. Igitur illi non obseruata hac varietate, alterum pro altero reddiderunt. παρενέβαλον ἐπὶ δυσμῶν μωάβ, Hoc est, Castrametati sunt in occasu Moab: quod certe non scribitur hoc loco.

Et impe-

A *Et impetum eius ferre non possent.*] ויקץ מואב, id est, Et exercitatus est Moab: aut euigilauit, commotus est: aut, tædium vitæ suæ eum cæpit: quæ omnia eo verbo significantur: sicut & Septuaginta καὶ προσώχθισε μωὰβ ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν ἰσραήλ, Hoc est, Et commotus est, aut tæduit Moab à facie filiorum Israël. Licet Nicolaus aliter hunc sensum interpretetur.

Balaham hariolum.] פתורה Quod nomen potest quidem duci à verbo פתר, id est, exposuit, interpretatus est, ænigma soluit, vt is Balahā habitus eo tempore quasi somniorū interpres sit, & ænigmatū explicator. Ad quem reges vndique darent litteras, & in omnibus obscurissimis rebus eum interrogarent. Potest inquā hoc eo nomine significari: potest etiā esse nomen loci, vbi habitatio & natiuitas Balahā esset sicut sentit Rabbi Salomon, & Septuaginta interpretes, qui non transtulerunt Balaham hariolum, sed vocem ipsam Hebraicā, tanquam peculiarem aliquem locum significaret, reliquerūt, ἀπέστειλε πρέσβεις πρὸς βαλαὰμ υἱὸν βεὼρ φαθουρὰ, id est, Misit legatos ad Balaham filium Beor, Phatura. Ecce vocem Hebraicam pethra, quæ coniecturā aut coniectorē significat, aut locus est, non sunt interpretati. Possumus itaque vtrunq; tueri. Hunc Balahā, Chaldæum fuisse scripturæ ostendunt, atq; inde euocatū, vt filiis Israël malediceret. Describitur enim eius locus & regio, quæ prope esset posita Euphratē & Mesopotamiā atque Chaldæā. Fuit autem is propheta, eo modo, quo & Mercurius Trismegist⁹ apud Aegyptios, & Sibyllæ apud alias nationes. Qui tametsi pleraque vera cecinerint, idololatræ tamē & dæmonū cultores fuerūt. Qualis & Zoroaster apud Persas, & Orpheus apud Græcos. Apud Hyperboreos Abaris, & Zamolsis apud B Getas: quanquam de his non ita constat, sicut de Mercurio & Sibyllis. Reliquos in totum abiiciendos arbitror. Quæ autem apud nos, à prophetis tradita sunt, inueniuntur illa quidem in omnium gentium litteris, sed alio quodam modo, vt alia penitus esse videantur. Deprauata enim ab idololatris est veritas, & ad suas superstitiones accommodata. Quocirca cauendum est, ne quæ illorum non sunt, nostra non faciamus, aut eorum superstitionibus nostram religionem commaculemus.

Balahā̃ somniorum interpres.

Balaham Chaldæus.

Prophetæ gentiū idololatrarū.

Habentes diuinationis pretium.] קסמים id est, Diuinationes, aut instrumenta, quibus diuinamus. Rabbi Salomon כל מיני קסמים, id est, Omne incantationis genus. Quibus scilicet dæmones euocarentur. Aut certe quod interpretatus est Hieronymus, pretium potius quàm rem ipsam. Nam quo incantationis aut diuinationis genere vsus sit Balaham perspectū est, in somniis scilicet, cùm noctu accubaret, vt ex isto loco clarū fit. De alio vero diuinationis genere nihil scribitur. Deinde quæ verisimilitudo est, vt illi homines afferrent secum incātationes. Nonne apud magum potius esse debuerant, non apud illos? Quid opus habere eorum incantationibus ille, id est, his rebus, quibus incantamus, poterat? Non est igitur verisimile, aliquid eiusmodi allatū esse ab illis, sed per incātationes hoc loco intelligimus aut pretium ipsum, aut id quod erat incantandū. Id est rationes atque ordinē, quo vti deberet super populū maledicendū. Prima sententia à Septuaginta interpretibus profecta est, qui locū hunc ita reddiderunt, καὶ τὰ μαντεῖα αὐτῶν ἐν ταῖς χερσὶ αὐτῶν, id est, Et vaticinia ipsorū: aut diuinacula, vt habebat antiqua Latinorum æditio, in manibus eorum. Mittimus quæ C hoc loco dicuntur à Nicolao, ne in messem alienam falcem immittamus.

Vtinam haberem gladium vt te percuterem.] כי עתה הרגתיך. Quia si gladium inquit haberem, iam nunc te interfecissem: verum Septuaginta sicut & Hieronymus. ἤδη ἐξεκέντησα σε iam inquit confodissem, conuulnerassem te.

Nonne animal tuum.] הלוא אנכי אתנך id est, Nonne ego asina tua? Sicut & Septuaginta οὐκ ἐγὼ ἡ ὄνος σου, Nonne ego asina tua?

Vt aduersarer tibi.] Ita locus intelligēdus est לשטן, id est, Vt aduersaret tibi. Nam Satan aduersari significat, vnde & nomen Satan, quem corrupto nomine appellamus Satanas, Aduersarius vocatur, quia omnibus sanctissimis rebus sese opponit. Quamobrē non recte versum est hoc à Septuaginta. Egressus sum inquit εἰς διαβολήν σου, Hoc est, in tui calumniā, vt calumniarer tibi, quod certe non habet locum hic. Non enim idem est aduersari & calumniari, cùm calumnia sine verbis fieri non possit, aduersari autem & verbis & factis possimus. Et licet Diabolus & Satan idem sit, aliter tamen de cæteris rebus esset loquendum, Secus enim calumniamur, secus aduersamur, obstamus, præpedimus.

Satā aduersarius.

Diabolus.

An quia mercedem aduentui tuo.] Imò aliud האמנם לא אוכל כבדך, Hoc est, Nunquid vere non possum honorare te? Sicut & Septuaginta ὄντως οὐ δυνήσομαί σε, Hoc est, Num vere non potero debito te honore prosequi?

Et venerunt in vrbem quæ erat.] קרית חצות, Hoc est, In vrbem munitam, aut vrbem pla-

tearum. Rabbi autem Salomon aliter hunc locum exponit : venerunt inquit in vrbem, D
cuius plateæ viris, ac mulieribus, ac pueris erant referræ, vt rex id ostenderet Balaham ac diceret : Obsecro vt miserearis hanc miserorum multitudinem, quibus gladius & cædes iam impendet. Quare longe secus exponunt hanc sententiam Hebræi, quam noster interpres. Sept. quoque diuersi & ipsi sunt. Venerunt inquiunt εἰς πόλεις ἐπαύλεων, in vrbes stabulorum aut villarum. Quod certe vehementer alienum est.

Ad excelsa Bahal.] Ita quidem significat Hebraicum במות, id est, Excelsa: locos videlicet eminentes & nemorosos, quos diis suis consecrabant, & ibi lætabantur, cum summa corporis ignominia. Hæc itaque cum sit vocis significatio, miror cur secus transtulerint Septuaginta ἀνεβίβασεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν στήλην τοῦ βαάλ, id est, Deduxit eum ad columnam, vel statuam Bahal. Quod à vero abest plurimum, quo modo enim inde multitudinem despicere potuisset?

CAPVT XXIII.

Aram. *DE Aram.*] id est, De Mesopotamia siue Syria : quæ vocatur Hebraice Aram naharim, à primo incola, vt moris est sacris litteris, regiones nominibus eorum vocare, qui eas primi adierint. Igitur Septuaginta nomen Hebraicum Græcum commutarunt ἐκ μεσοποταμίας μετεπέμψατό με, Hoc est, E Mesopotamia accersiuit me.

Et fiant nouissima mea.] Sicut Hebraicum ותהי אחריתי כמהו. Et sint nouissima mea, sicut huius. Quare Septuaginta nescio cur tam diuerse transtulerunt καὶ γένοιτο τὸ σπέρμα μου ὡς τὸ σπέρμα αὐτῶν, id est, Et fiat semen meum, sicut semen eorum. credo eos, quod Hebraice dicitur nouissimum, pro posteritate sumpsisse, cùm tamen pro exitu potius accipiendum sit : quia paulo ante dixit, moriatur anima mea sicut anima iustorum. E

Super verticem montis phasga.] κορυφὴν λελαξευμένου, verterunt Septuaginta, id est, Verticem leuigati aut rasi, scopuli scilicet aut cautis, cùm magis proprium nomen sit loci, vt exponunt etiam Hebræorũ interpretes. Et quamuis possint pleraque nomina, aliquam etymologiam recipere, hoc certe non potest eo modo explicari. Quanquam hoc perleue sit: & maximorum virorum labeculæ non sunt animaduertendæ.

Non est Deus quasi homo vt mentiatur, & mutetur.] Ita quidem habent Hebraica Primũque significat, mentiri, secundum pœnitere. Non est inquit Deus sicut homo, ויכזב, id est, vt mentiatur : neque sicut filius hominis ויתנחם, Et pœnitebit eum. Horum itaque verborũ cùm hæc vera sit significatio, Septuaginta tantopere variant, quãtopere mirari necesse sit οὐχ ὡς ἄνθρωπος ὁ θεὸς διαρτηθῆναι, οὐδ' ὡς υἱὸς ἀνθρώπου ἀπειληθῆναι, id est, Non est sicut homo Deus vt disponatur, aut suspensus sit, neque sicut filius hominis, vt ei quis minetur. Patetq; quanta sit dissimilitudo. Puto autem aliter codices habuisse ipsorum interpretũ, esséque vtrunque verbum, in vtrunque hoc, quod ei simile est, corruptum.

Ad benedicendum adductus sum.] ברך לקחתי id est, Benedicere assumpsi : sed Septuaginta sicut Hieronymus, εὐλογεῖν παρείλημμαι .i. Benedicere assumptus sum : quanquã agens in patiens vertunt. Veritas habet vt posuimus: non eo tamen inficias, non sumi aliquando actiua pro passiuis, & è conuerso. F

Non est idolum.] לא הביט און ביעקב Hoc est, Non declinabit vanitas ad Iacob: nec displicet quòd hanc vanitatem Hieronymus idololatriam interpretatur. Septuaginta diuersius οὐκ ἔσται μόχθος ἐν ἰακώβ, id est, Non erit labor in Iacob. Quod certe non tam vero adhæret.

Nec videtur simulachrum.] עמל, id est, Opus : sumitúrque non pro labore, sed ipso opificio, & opere. Quare Septuaginta minus veritatem attigerũt. οὐδὲ ὀφθήσεται πόνος ἐν ἰσραήλ, id est, Neque videbitur labor in Israël.

Et clangor victoriæ.] ותרועת מלך בו .i. Et clangor regis in eo : siue quod est melius, & habitatio regis in eo : theruat igitur hoc loco non clangorem significat, sed habitationem, sedem, quemadmodum exponunt Hebræi, & æditio Chaldaica idem comprobat, quæ hunc locum in hunc modum interpretatur ושכינת מלכהון ביניהון id est, Et habitatio regum inter ipsos Indicat igitur fore, vt regia sedes, & sceptrum & imperium inter ipsos futurum sit. Non solum de ipsis Iudæorum principibus id vaticinans, sed etiam de Messia, qui regibus imperat. Septuaginta quòque idem sensisse videtur, καὶ τὰ ἔνδοξα ἀρχόντων ἐν αὐτῷ, Hoc est, Et insignia principum, siue gloria principum in eo.

Cuius fortitudo similis rhinoce.] Quoniam nomen rhinocerotis ראם etiam aliud significare videtur, scilicet altitudinem, eo quòd ducitur à verbo רום, Hoc est, Exulit, propterea sunt apud Hebræos qui interpretentur, fortitudo excelsa est ei, fortitudo magna, sublimis,

pro rhi-

A pro rhinocerote magnum ac sublime ponentes. Quæ etiam est interpretatio Onchelos Chaldæi quæ sic habet. תקפא ורומא דיליה Hoc est, Excelsa & eleuata fortitudo eius. Atque ita interpretatur & Rabbi Salomon. Hieronymus secutus est Septuaginta qui etiam transtulerunt ὡς δόξα μονοκέρωτος αὐτῷ, id est, Vt gloria vnicornis, gloria eius: quanquam in eo non sunt admittendi, quòd fortitudinem, gloriam appellarint, quod vix intelligi posset. Quæ enim gloria eius animantis? peruertitur autem comparatio, quæ non de gloria, sed fortitudine fit, quod & alibi frequenter admonebimus. Frequens enim est ea comparatio rhinocerotis propter fortitudinem, de qua suis dicetur locis

CAPVT XXIIII.

Dixit homo cuius est obturatus oculus.] הגבר שתם העין, id est, Vir cuius est apertus oculus: vt interpretantur Hebræi, & Chaldaica transfert æditio. Quare in contrariū acceptū est ab Hieronymo. Mirórque cur Septuaginta secutus non sit, qui secundū Hebraicū transtulerunt φησὶν ὁ ἄνθρωπος ὁ ἀληθινός, id est, dixit homo verax. Quo fit, vt suspicer, nō eo modo reddidisse Hieronymum, sed deesse in nostris codicibus negationem, vt dicendum sit: Dixit homo cuius non est obturatus oculus. Contraria enim sibi diceret Balaham, qui paulo post se sermonum Dei auditorem esse protestatur.

Visionem omnipotentis intuitus est.] Superuacanee additur à Septuaginta ἐν ὕπνῳ, id est, in somno, Qui visionem Dei vidit in somno. Nam ea visio, etiam non in somno fieri potuit, vt sæpe prophetis accidebat. Deinde & in eo, non recte dissentiunt, vt quod est Hebraice B שמע אמרי אל id est, Audiens verba Dei fortis: ipsi verterint, ἀκούων λόγια ἰσχυρά, Hoc est, Audiens eloquia fortia. Multū enim interest & eorū oratio non est adeo clara. Ilico enim intelligetur quę sint eloquia fortissimi Dei, sed eloquia fortia, nō adeo. Notaq; differētia est.

Sicut valles nemorosæ.] כנחלים נטיו id est, Sicut torrentes in longum tendentes, & circunsepti arboribus: aut sicut valles, vt eleganter vertit Hieronymus Septuaginta secutus qui ὡσεὶ νάπαι σκιάζουσαι, id est, Sicut valles opacantes.

Fluet aqua de situla.] יזל מים מדליו Hoc est, Exibunt, erumpent aquæ de situla eius, aut de puteis eius, vt exponit Rabbi Salomon.

Tolletur propter Agag.] וירם מאגג מלכו, id est, Et eleuabit ab Agag regem eius. Tollet ab Agag regnum eius: aut, Tolletur ab Agag regnum eius: quod de Saule dictum existimāt. Quare videntur in contrarium vertisse Septuaginta καὶ ὑψωθήσεται ἢ γὼγ βασιλεία αὐτοῦ, Hoc est, Exaltabitur Agog regnum eius. Ecce veritas nihil exprimitur.

Et perforabunt sagittis.] Imò sic וחציו ימחץ id est, Et sagittas eius confringet: gens scilicet illa, de qua tot tantáque vaticinatur. Septuaginta vero sententiam non verba reddiderunt καὶ ταῖς βολίσιν αὐτοῦ κατατοξεύσει ἐχθρόν, Hoc est, Et sagittis suis confodiet hostem.

Reuertere ad locum tuum] Vehementius est Hebraice ברח לך אל מקומך, id est, Fuge in locum tuum: quasi ei minas intentet, sicut & Septuaginta νῦν οὖν φεῦγε εἰς τὸν τόπον σου, id est, Nunc effuge in locum tuum.

In extremo tempore.] באחרית הימים, id est, In nouissimis diebus, in extremitate dierū: vt in- *Nouissimi dies qui dicantur.*
C telligeremus quod tempus significaretur. Appellantur autē nouissimi dies in sacris litteris vltima mundi ætas, in qua sanctus Messias apparuit. Omniū enim sæculorū cauda hæc esse denunciatur. Sex enim millibus annorū mundum stare, multis est oraculis cognitū, vt scribitur in Talmud Hebræorum, & vt cecinerunt Sybillæ, Hydaspes & Mercurius Trismegistus. *Mūdū sex millibus annorū duraturum.* Quorum duo extrema millia, anni Messię esse dicebantur, id est, quibus Messias Dei filius esset videndus, & per omnes illos annos foret colendus. Quibus annis paulatim corruptela inualescente, vsque in extremitatē adeo propagabitur, vt exoriatur tandem, ille prophanus, & sceleratissimus tyrannus Antichristus. *Antichristus.* Quæ si vera sunt, à consūmatione mundi hoc nostro tēpore, id est, M.D.XXVIII. eius qui hæc scribebat anno XXIX. habita secundū Hebraicam veritatē computatione, absunt anni septingenti & viginti minus octo. Numerantur enim apud Hebræos nunc à conditione mundi, quinq; millia ducenti octoginta & octo. Quæ an vera sint, videbit ipsa posteritas, nos nihil temere affirmamus, ne in errorem Lactantij incidamus, qui à sua ætate, vsque ad exitum rerum, non plus ducentis annis fore existimabat. *Lactātij error in supputatione annorum mundi.* Secutus & ipse oracula Sybillarum & Mercurij. Sed fefellit eum æditio Septuaginta: quæ cùm in his numeris recensendis, corruptissima sit, factum est, vt mille anni plures quā deceat in supputatione additi sint, aut etiam plures In quo errore fuit vniuersa Græcia, & Italia, quæ Græcos sequebatur. Atque etiam nunc apud nos, qui scribunt historias, in eodem versantur errore, maiorum fidem sequentes. Necesse vero est in hac re ad

Hebraicam veritatem recurrere, imo ad nostros codices: qui optime se habent: quia Hieronymus Septuaginta sequutus non est, sed Hebraicum contextum.

Videbo eum sed non modo.] Totú hoc, nihil ab Hebraico dissentit, sed apud Septuaginta obscurius redditur quàm deceat, & forte secus quàm veritas exposcat δείξω αὐτῷ, καὶ οὐχὶ νῦν· μακαρίζω, καὶ οὐκ ἐγγίζει, id est, Ostendá ei, & non nunc, beatum dicam, & non appropinquat: quomodo fieri potest, vt verterint. אראנו, id est, videbo eum, in hoc quod est ostendam eum. Factum scilicet ex eo errore est. Putabant enim verbum esse transitiuú tertiæ coniugationis. At non animaduerterunt deesse iod, aut chirich, quæ tertiam coniugationé designant, vt patet his qui sciunt Hebraice. Deinde in alio error est. Nam futurum, אשורנו quę vox futuri temporis est à verbo, שור id est, vidit, contemplatus est, illi existimarunt duci ab, אשר id est, Beatificauit. Non animaduertétes, in grãmatica maximá inter vtrunque positá esse differentiá. Quá ego afferré, si huius esse loci existimaré. Satis sit varietatis causam ostendisse.

Orietur stella ex Iacob.] Primú obseruandú est, esse præteriti temporis hoc apud Hebręos. Deinde nó poni verbú orietur, sed quod incessit, aut venit significat, hoc modo, דרך כוכב מיעקב id est, Profecta est stella ex Iacob, vt exponunt Hebræi. Sed Chaldaica æditio, apertissime indicat fore vt stella quædá, id est, rex, ex Iacob nasceretur, hoc modo, יקום מלכא מיעקב ויתרבא משיחא מישראל ויקטול רברבי מואב וישלוט בכל בנוא אנשא. Hoc est: Consurget rex ex Iacob, & pullulabit

De Messia vaticiniú. Messias de Israël, & interficiet principes Moab, & dominabitur omnibus filiis hominis. Obseruatione igitur dignú est, quantú is locus Christianorú fidem adiuuet, qui de Messia hæc dici asserimus. Id enim in tota æditione Chaldaica factú esse perspicimus, vt si quis lo- E cus in sacris literis ea tépestate de Messia esse videretur, clarissime sit ab illis Chaldæorú interpretibus tráslatus, amotis vocabulis ambiguis. Igitur de Messia is locus intelligédus est, qui principes Moab interficiet, id est, omnes idololatras, qui per eú populú maxime significantur. aut Antichristú, qué Moabitam futurum esse asserunt. Dominabiturq; super vniuersum orbé terrarú. Non aliter de eo locutus Balahá, quá Daniel, qui filiú Dei, totius múdi regem futurú vaticinatus est: eo imperij genere, quo nullú sit maius, id est, vt ab imperatoribus & principibus etiam adoretur, & ei colla submittát, quod imperiú vere diuinú est, & incorruptibile: quod qui destruere conabitur, vt nefandissimus tyrannus ab eodem occidetur. Nunc vel inuitis Iudæis viget, vt prius, sicut ait Chrysostomus, sol extinguendus sit, quàm hoc imperium, id est sanctissima religio penitus sit abolenda. Quod maxime sitiunt Hebræi. Cuius quotidie interitum exposcunt ac deprecantur: ex astris, ex leuissima quaq;

Filij Seth. re augurantur. Quid igitur per filios Seth sit hoc loco intelligendum, Chaldaica demonstrauit æditio, omnes scilicet homines. Quia à Seth omnes propagati sumus, qui in locum Abel interempti successit, proles autem Chain, diluuio extincta est. Noë à Seth origenem ducebat, à Noe omne humanum genus reparatú est. Quare filij Seth, sunt sicut filij Adam, id est, omne genus humanum: quia inde omnes prouenerunt.

Venient in triremibus de Italia.] וצים מיד כתים, id est, Et triremes à potentia Italorum, siue Romanorú. Suppleuit autem Hieronymus, venient: recte quidé factum. Omnes enim prophetiæ compendiose & obscure proferútur, & explicandæ sunt, his adiectis, quę videantur F necessaria. Quod vero attinet ad nomina, sciendú Chittim, quod Italiam Hieronymus in-

Chetim, Italia. terpretatus est, non abesse ab eadé sentétia etiá Hebræos, qui putant per hoc nomé Romanos significari. Sic enim Rabi Salomon scribit ועברו כתים שהם רומיים בבירניות גדולות Hoc est, Et transibunt Chetæi, qui sunt Romani, cum vastis triremibus contra Assyrios. Hoc ipsú per æditionem Chaldaicá cóprobatur, quæ & ipsa, Chitæos interpretatur, ורומאי id est, Romanos. Lxx. vero vocem ipsam Hebraicá posuerunt. Quamobré non possumus non mirifice cómendare Hieronymú, qui veritaté nobis aperuerit: prophetabat ergo Balaham de

De Romanorú imperio vaticiniú. futuro Romanorum imperio ante vrbé conditá plurimis annis. Nec me latet, per Chittim alias etiá regiones & gentes significari. Vt quod dicitur de Alexandro egressus est de terra Chettim: quod de Romanis aut Italia non potest intelligi. Sed hoc loco refragari non possumus testibus Hebræis, & æditione Chaldaica, & ipso Hieronymo de Romanis non esse sentiendum, dicemus auté de aliis, suis locis. Atque hinc factú est, vt Ceteos hic interpretes Græci non Romanos, sed Macedonas intellexerint. Nam Theodoritus hoc loco scribit de Balahá, multa eú esse vaticinatú, sed etiá προλέγει δὲ καὶ τὴν μακεδόνων νίκην, ἐξελεύσεται γάρ φησιν ἐκ χειρὸς χεττιείμ. ἀλέξανδρος μὲν γὰρ κατέλυσε τὴν τῶν περσῶν βασιλείαν· ἀντίοχος δὲ ἰουδαίοις ἐπιστρατεύσας τὴν μητρόπολιν αὐτῶν εἷλεν, καὶ τὸν ναὸν ἀπέφηνεν ἔρημον, id est, Prædixit etiam Macedonú victoria. Egredietur, inquit, de manu Chetim. Alexander enim Persarú destruxit imperiú.

Antio-

A Antiochus autem, contra Iudæos dimicans, eorum cœpit metropolim & Dei templum deuastauit, hæc ille. Sed hoc refellitur Hebræorum autoritate, & æditione Chaldaica.

CAPVT XXV.

ET suspende eos in patibulis.] והוקע אותם id est, Suspende, suffige in patibulis: quod in aliã sententiã versũ est à Septuaginta, παραδειγμάτισον αὐτοὺς τῷ κυρίῳ, id est, Et produc, siue deforma, dehonesta eos corã Domino. Sed in cõtextu expresse ponitur quo supplicij genere deberẽt affici: nam significati eo verbo affixionẽ, & suspendiũ indicãt interpretes Hebræorũ. Et locus ille Regũ 3. vbi de crucifixis filiis Saul scribitur, qui sic habet, והוקעום ליהוה id est, Et suspendite eos Domino. Sciendum vero est, secundũ Hebræos, non esse dictum de principibus suspende eos, sed de his qui fuissent transgressi. Nam principes vocari iussit, vt possent qui deliquissent agnosci. ipse vero arbitror vtrunque nos existimare posse.

Intrauit ad scortum.] Quod sæpius admonuimus [redacted] verborum differentiam, quæ apud Hebræos manifestissima est, ex hoc potissimũ loco cognoscitur, qui Hebraice sic habet Ecce, inquit, vnus de filiis Israël venit ויקרב אל אחיו את המדינית id est, Et attulit ad fratrem suum scortum Madianitam. Est ergo tertiæ coniugationis, in qua, verba transitiua formantur non primæ, [redacted] Nam quod, ויקרב sit tertiæ coniugationis & sit transitiuũ patet retro ex cap. vigesimoseptimo, vbi ponitur ויקרב משה את משפטן

B. לפני יהוה Quod Hieron recte interpretatus est. Retulitq; Moses causam eorum coram domino. Ecce vertit, retulit, id est, accedere fecit, non autem accessit, quod idem & Septuaginta senserunt, sed in alio variarunt, καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος τῶν υἱῶν ἰσραὴλ ἐλθὼν προσήγαγε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ πρὸς τὴν μαδιανῖτιν, id est, Et ecce homo ex filiis Israël veniens adduxit fratrem suum ad Madianitida. Sed contra factũ est, illam ad eum, non eum ad illam adduxit, quod etiam est verisimilius.

Quia zelo meo commotus est.] בקנאו קנאתי id est, Dum zelatur ipse zelum meum: quod aliquando inuidiam, interdum furorẽ, aliquando honestissimũ & accensum amorẽ significat, quo exarsit, Phinees. Septuaginta, ἐν τῷ ζηλῶσαί μου, τὸν ζῆλον ἐν αὐτοῖς, id est, Dum zelatur meum zelum in ipsis. Ecce quæ vertit Hieronymus, sunt longe his clariora.

In locis genitalibus.] De vtroque intelligunt Hebræi, in eo loco scilicet esse vtrunque cõfossum, licet contextus tãtũ de fœmina hoc dicat, percussit inquit, virũ ac mulierẽ אל קבתה id est, ad fœditatem eius. Ideo Septuaginta, qui ad Hebraica propemodum adhærescunt, sic habent, Percussit inquiunt hominẽ, καὶ τὴν γυναῖκα διὰ τῆς μήτρας αὐτῆς, id est, per mediã eius vuluã. Sed Rabbi Salomõ exponit, בתוך זכרות של זמרי ונקבות שלה id est, In mediis genitalibus zamri, & genitalibus eius mulieris. æditio Chaldaica, למעהא hoc est, in ventre eius.

Pacem fœderis mei.] בריתי שלום, hoc est, Fœdus meũ pacis, id est, Do ei fœdus meũ pace & quiete sẽpiterna, vt nemo scilicet auferre possit, & de tãto gradu eum deturbare. ita verterunt etiam Sept. ἰδοὺ ἐγὼ δίδωμι αὐτῷ διαθήκην εἰρήνης, hoc est, Ecce ego do ei testamẽtum pa-

C cis, amicitiæ videlicet & beneuolentiæ & societatis cũ Deo, quæ est Deo cum suis sacerdotibus, si mundi & casti fuerint. Immutauit ergo Hierony vt diceret pacẽ fœderis mei, non fœderis mei pacẽ, & quidẽ prudẽter, eo quod eadẽ quidẽ sunt, sed hoc clarius & apertius. Fœdus autem Dei, est eius consortiũ, amicitia, & quasi affinitas, quã cũ Deo diuini habent homines, per summam æquitatem & innocentiam, & honesti amorem, ei simillimi effecti.

Principis nobilissimi Madianitarum.] וראש אמות, id est, Principis populorũ, cui plurimi suberãt populi. Quod miror non transtulisse Septuaginta, sed potius nomẽ propriũ putasse θυγάτηρ τοῦ ἄρχοντος, ἔθνους σομώθ Filia S ut principis gentis Somoth. Videmus eos vocem Hebraicam vmot, id est, populi, non interpretatam reliquisse, quod recte factum non est.

Hostes vos sentiant.] צרור את המדינים, hoc est, Inimicare, inimicus efficiaris, afflige, vexa, perturba Madianitas. Sicut & Septuaginta, ἐχθραίνετε μαδιηναίοις. Hostes sitis Madianæis.

CAPVT XXVI.

ET factum est grande miraculum.] ויהיו לנס id est, Et fuerunt in signũ ac miraculũ illi scilicet. Quare non refertur miraculũ ad filios Chore, sed ipsum potius, eiusq; sequaces. sicut & Septuaginta Hebraicũ secuti transtulerũt, καὶ ἐγενήθησαν ἐν σημείῳ. id est, Et facti sunt in miraculum mox inferunt, οἱ δὲ υἱοὶ κορὲ οὐκ ἀπέθανον, id est, Filij autem Core non sunt mortui. Quare ad illos spectat, licet etiam miraculum fuerit, vt illis pereuntibus, eos

vnà cum tabernaculis eorum absorbente terra filij non fuerint absorpti. D

Filij Gad.] Primus in censu, sicut ætate prior erat, ponitur Ruben, post quem subsequitur Simeon, tertius locus datur Gad, quod & vbique fit. Quare apud Septuaginta male non suo loco positus est Gad, sed ferè vltimo. Quod certe maxime miror, nam superius eundem errorem accidisse, poteramus æquius ferre, sed quòd hic idem peccetur, non est ferrè tolerabile. Patet autem hæc errata non esse ipsis interpretibus adscribenda, sed deprauatis codicibus: id quod non fuit in lingua Græca difficile, vt quæ maxime ab Hebraica est aliena, facile peregrinæ linguæ corruptelas admitteret.

In censu Isacar.] redundat centum apud Septuaginta interpretes, quandoquidem is numerus est sicut nostra habet æditio: scilicet, ארבעה וששים אלף ושלש מאות, id est, Sexaginta quatuor millia, & trecenti: in Græco autem τέσσαρες καὶ ἑξήκοντα χιλιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc est, [redacted]genti.

Non rectè quoque apud Septuaginta census Aser præponitur censui Ioseph, Manasse, & Ephraim, & Beniamin, & Dan. Nam post omnes hos, Hebraica fides cẽset Aser, id quod fit in nostra æditione, quæ ferè nunquam ab Hebraica veritate dissentit. Est autem in eo d[redacted] Aser, sicut nostra continet æditio, quinquaginta [redacted] λιάδες καὶ τετρακόσιοι, hoc est, Quadragin[redacted] millia, qui lapsus est non minimus.

Iocabet quæ nata est ei in Aegypto] אשר ילדה אתה ללוי, id est, Quam peperit eam ipsi Leui, vt hoc dicatur de vxore Leui, quæ ei peperit Iacabet, aut certe de ipso Leui dicitur, qui genuit eum sibi ipsi Leui: quod esset subabsurdum. Hæc perplexio fecit, vt non rectè is locus apud Septuaginta redditus sit, ἣ ἔτεκε τούτους τῷ λευὶ, ἐν αἰγύπτῳ, id est, Quæ peperit hos ipsi Leui, in Aegypto: quod constat non esse verũ, non enim eos peperit ipsi Leui, sed viro suo Hamram patri eorum, præterquam igitur quòd sententia deprauata est, & non reddit quæ sunt in contextu, etiam quod dicit est falsum, Iochabet enim vxor Hamram peperit Mosẽ & Aharom, ipsi Hamram, non ipsi Leui, quemadmodum dicuntur apud Hebræos, vxores viris suis filios gignere. Quod ergo dicebatur de nascente Iocabet, Septuaginta de ea pariente transtulerũt. lapsus non ferendus. Nam articulus אתה, id est eam, poterat eos abunde docere, de quorũ partu diceretur. Deinde nónne absurditas nota erat, quia mox infertur, καὶ ἔτεκε τῷ ἀμβρὰμ τὸν ἀαρὼν, καὶ τὸν μωυσῆν, id est, Peperit ipsi Hamram Aharon & Mosem: nónne dixerant prius, eos peperisse ipsi Leui.

CAPVT XXVII.

Eritque hoc sanctum lege perpetua.] Quis non miretur huius nostræ æditionis venustatem, decoré, lucem: ipsius autem interpretis prudentiá, iudiciũ, vtriusq; linguę, in eo absolutissimá peritiam, explicandi maiestaté, ingenij diuinitaté? Quæq; sunt in lingua Hebraica, manca, mutila, compendiosissima, horrida, dura, illorum hominum loquẽdi more perplexa, fecit apertissima, illustrissima, linguæ nostræ maxime accõmodata. Tantóque magis hoc admiramur, quantò res est difficillima, & quam infelicissime plurimi apud nos & Græcos attẽrarint. Quis enim non stomachetur, si legat Mosen Aegyptium, à quodam sũmo viro Latinitati donatũ, in quo nulla sermonis Hebraici exprimitur proprietas: imo quia Hebraica nostræ linguæ accommodare ille aut nesciebat, aut non poterat, tanta obscuritate repleuit æditioné, vt nemo ferè sit, qui eum librum possit legere. Quis aliorum plurimas interpretationes? Quis etiam infinitis in locis ipsos intelligat Septuaginta interpretes, qui Hebraica & verba & phrasin sectantes, fecerunt vt apud Græcos pleraque vix essent intelligibilia? Ego quidẽ cùm pleraq; ex Hebraico apud Latinos & Græcos versa legerim, me nihil vnquá melius, venustius, hac nostra ęditione vidisse fateor. Quáobrem non possum non eorum damnare audaciam, qui alias hac nostra tẽpestate æditiones attentare voluerunt, quasi fidem adhibeant Hebræis, quòd hæc male reddita sit. Res illi genti penè domestica, vt nostra etiá quæ sunt optima, sitibunde lacerent, & vituperent. Sed veniẽt in lucem eorũ interpretationes, ac tum facile iudicabunt omnes, quá vere simus ipsi locuti, quàm vanum laborem experti fuerint illi. Nam si ad litteram interpretabuntur, erunt omnia obscura, & legentes in summũ fastidium adducentia. Sin sensũ sensui reddiderint, nunquam hanc Hieronymi maiestaté assequentur. Nunc quod proposuimus explicemus. Is locus sic habet apud Hebræos Erit, inquit, hoc filiis Israël לחקת משפט, id est, in statutum iudicij. Interroga Hebræos quid hoc sit, nihil inuenies esse aliud, quàm quod vertit Hieronymus: & F

In eos qui nouas in biblia moliuntur interpretationes

A mus:& tamen, si eo modo reddidisset, vt nos interpretati sumus, decem interpretibus suis set opus, qui fortè & rem extorsissent, & ad alium sensum traxissent. In nostra vero æditione tam clara sunt, vt pueris etiam facillima intellectu sint. Nam quomodo hoc ipsum verterunt Septuaginta? Erit, inquit δικαίωμα κρίσεως. hoc est, Iustificatio iudicij, Quod mihi etiam propemodum obscurum esset, nisi ad fontem recurrerem. Atque huic similia sunt ferè cætera omnia, totúsque Hebraicæ locutionis contextus.

In montem istum Habarim.] Credo Habarim nomen esse ipsius montis, vt Chaldaica etiam indicat æditio, quæ hoc non interpretatur. Septuaginta non propriú esse putarunt, sed potius nomen à verbo habar deductum, hoc est transire: itaque sic translulerunt ἀνάβηθι εἰς τὸ ὄρος, τὸ ἐν τῷ πέραν τῷ ὄρος ναβαῦ. id est, Ascende in montẽ, quod est trans montem Naban: in quibus verba pleraque redũdãt & falsò addita sunt. Primũ in contextu Hebraico, non ponitur nisi vnus mons, deinde is vocatur Habarim, non Naban, vt illi transferunt. Præterea quod erat Habarim reddiderũt πέραν id est, trans: putantes duci ab Habar, hoc est transit, vnde fit heber, id est, trans. Cuius scriptura Hebraice sic est עבר, primum per zere, vt differat à nomine heber, quod scribitur per duplex segol. Putarunt igitur aduerbium esse, quod erat montis nomen. Siue enim nomen montis proprium, siue transitum significet, vt vocatus sit mons transitus, non recte versum est, id id quod est πέραν. hoc est trans.

Ibis & tu ad populum tuum.] ונאספת אל עמיך, Hoc est, Et colligeris ad populos tuos: sicut & Septuaginta καὶ προστεθήσῃ πρὸς τὸν λαόν σου. id est, Et colligeris ad populum tuum, consueta

B Hebræis locutio: qua dicunt posteritatem aggregari priorem gentem. Non quòd discrimen vllum post mortẽ sore significetur, vt cognatio cum cognatione adiũgatur, sed quod modus loquendi sit, & eo innuatur, viuentes in defunctorum gentes, post mortem annumerari, & ad eos aggregari. Aut certe spectat ad sepulturam quòd eisdem monumentis familiæ sepeliantur, quo fit vt qui ex posteris moriãtur, dicantur adiungi ad populũ suum, & familiam suam, dum eodem in sepulchro conduntur.

In quo est spiritus Dei.] Rectè addidit Dei, cùm Hebraice tantummodo sit איש אשר רוח בו id est, In quo spiritus est. Neque enim alium spiritum, quàm diuinum illum intelligimus. Id quod æditio Chaldaica, clarissime hoc modo explicuit גבר דרוח נבואה בה, Hoc est, Vir in quo est spiritus prophetiæ. Septuaginta vero nihil tale aperuerũt. ὅς τις ἔχει πνεῦμα ἐν αὐτῷ. id est, Qui habet spiritum in se.

Et partem gloriæ tuæ.] מהודך, id est, De gloria tua: & rectè quidem Hieronymus partem gloriæ tuæ, non totam gloriam tuam, vt pulcherrime declarant Hebræi, qui comparationem inter Mosen & Iosue statuunt, vt Moses sit tanquam Sol. Iosue sicut Luna, quæ à Sole lumen accipit. Hanc autem gloriam Rabbi Mose dicit esse קירון עור פנים, id est, Splendorē vultus quo Moses radiaret: propterea dicunt faciem Mosis vt Solem enituisse: Iosue vero vt Lunam, quanquam & de alia gloria intelligendum sit. Quamobrem melius hæc apud nos sententia exprimitur, quàm apud Græcos, καὶ δώσεις τῆς δόξης σου ἐπ' αὐτόν. id est, Et pones gloriam tuam super ipsum: videtur enim non animaduertisse præpositionem de, aut ex, Quæ de toto demit.

Eleazar sacerdos consulet Dominum.] ושאל לו במשפט האורים לפני יהוה, hoc est, Et postulabit pro eo iudicium veritatis, aut certitudinis, aut illuminationis, coram Domino: quod exponũt Hebræi, cùm bellum suscipiendũ est, cùm pax ineunda, de his, inquit, consulet Eleazar Dominum. Nam vrim, hoc loco doctrinam, siue illuminationẽ, siue declarationẽ significat, אורים sicut retro de inscriptione nominis tetragrámaton dicebatur, quod nomen vocauit vrim, quia per illud sacerdos illustrabatur, edocebatúrque: ducitur ab אור, id est, Lux, & in casu אור plurium vrim. Quo significatur veritas & rerum certissima perceptio, quá à Deo accipiebat sacerdos. Hæc igitur huius vocis sẽtentia est, quæ obscurissime, & minime propriè à Septuaginta reddita est, καὶ ἐπερωτήσουσιν αὐτὸν τὴν κρίσιν τῶν δήλων ἔναντι κυρίου. id est, Et sciscitabuntur ex eo, iudicium manifestorum coram Domino: tot errata quot verba. Primũ tota sententia peruersa est, quia ita eam verterunt, vt innuerent, filios Isrāël interrogaturos ipsum Eleazarum & petituros ex eo rerũ veritatem: non Eleazarũ Dominum. Deinde quo modo, per plurale trãstulerunt, quod erat in cõtextu Hebraico singulare: præterea quòd verterint vrim, τῶν δήλων, forte ferendum est, si tamen sit adeo clarum, quantum necesse sit: præterea quod vocem משפט, id est, iudicium, non immutarint, non arbitror esse prudenter factum. Quamobrem, cum omnibus hisce verbis non aliud intelligendum sit, quàm quod vertit Hieronymus, non possumus non mirifice eius prudentiã, iudiciúmque cōmendare.

CAPVT XXVIII.

Holocaustū sēpiternū. ἐνδελεχισμός.

IN holocaustum sempiternum.] Atque hoc illud holocaustum est, quod Græce vocatur ἐνδελεχισμός. quasi dixeris perpetuitas, continuatio, qua perpetuum sacrificium nunquam intermittebatur, vt continuus esset Dei erga genus humanum amor, qui propter sacrificium illud perpetuum ab eis non recedebat, vt esset iustissima Dei ad illos affectio, quòd nunquã eius inter homines abesset memoria, quæ sacrificio repræsentabatur. D

In calendis.] Sicut etiam præclare Septuaginta ἐν νεομηνίαις. id est, in nouilunijs: siquidē menses ad lunæ exortum obseruabant, atque etiam si mensis non inchoante luna inchoaretur, non propterea sacrificabant, sed nouilunium expectabant, nihil curantes, etiamsi iam mensis cœpisset. Ita & omnes dies festos ac celebres agēbant, obseruato cursu lunæ. Atque hoc est, quòd quintadecima dies mēsis, quo celebrant pascha, raro cum nostris mēsibus conuenit, atque ille mensis apud illos modo est Martius, modo Aprilis, non quòd mutetur festum, sed quia menses ad lunæ exortum non semper apud nos inchoantur, quæ in festis, ab eis obseruatur, propterea dictum est Genesi capite primo, lunam in signum solennitatum, dierúmque festorum futuram.

Decimam decimæ.] Non est opus vt repetatur decimæ, sed Hebraicus loquēdi modus est vt dicatur עשרון עשרון, hoc est, decimam decimam, id est, quælibet decima, cuilibet agno. Nam decimam decimæ suspectum fortè esset, & in alium sensum acciperetur. Septuaginta ποιήσεις δέκατον τῷ ἀμνῷ τῷ ἑνί. id est, Facies decimam agno vno, præclare quidem subtracta vna dictione. E

Præter holocaustum matutinum.] Excepto, inquit, hoc sacrificio, illa offeretis. Non enim intermittendū est illud iuge sacrificium propterea quòd sacrificantur etiam alia, sed hoc erit perpetuū. Quod apertissime declaratur ex ipso contextu Hebraico. Excepto, inquit, matutino sacrificio תעשו את אלה, id est, facietis hæc, quæ modo præcepta sunt: quod ponitur etiam ab Septuaginta ποιήσετε ταῦτα hæc facietis.

אשה ὁλοκαύτωμα. Holocaustū

In fomitem ignis.] לחם אשה, id est, panis sacrificij: nam אש, icet significet ignē אשה tamen sacrificium intelligimus, Quod Græci vocant ὁλοκαύτωμα. id est, perfectum, penitus exustum. Nequid igitur erroris afferret tralatio, alterum hoc subiecimus. Fomitem ergo vel panem sacrificij dixit, quia sacrificium tanquam panis Deo exibetur: vino etiam adiecto, & sacrificium quasi quidam panis est, quo suam erga Deum voluntatem ostendunt homines Licet igitur sacrificiū igni exureretur, non propterea dicendū fuerat in fomitē ignis. Quia fomes ad sacrificiū, non ad ignem spectat, & sacrificiū non fomes, sed panis appellatū est, quasi sacer & diuinus panis, quo quasi ab hominibus oblato vescitur Deus.

Expletis hebdomadibus.] בשבעתיכם hoc est, In hebdomadibus vestris: his scilicet quinque hebdomadibus, quas præceperat ab expletis azymorum diebus numerari. Quo numero euoluto dies primitiarum celebrari iussit, atque hoc optime explicuit Hieronymus. Quod nō ita apud Septuag. καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῶν νέων, ὅταν προσφέρητε θυσίαν νέαν κυρίῳ, τῶν ἑβδομάδων. hoc est, In die nouorum cùm offertis sacrificiū nouum Domino, hebdomadū. Quis enim id facile intelligeret, nisi ad fontem ipsum recurreret: in nostra vero æditione nulla difficultas, quia interpres intellexit quibus esset verbis ea declaranda sententia. F

CAPVT XXIX.

PRima dies.] Nisi quis sciret apud Hebræos vnum accipi pro eo quod est primum, facile in errorem, æditionem Septuaginta secutus laberetur, qui hoc modo reddiderunt, καὶ τῷ μηνὶ τῷ ἑβδόμῳ μιᾷ τοῦ μηνός. id est, Et mēse septimo, vna mēsis. Non enim tam de prima, quàm reliquis omnibus diebus id intelligeret. quod prudenter vitauit Hieronymus. Deinde & in eo Hebraicam phrasin sequi non erat necesse, vt diem tacerent, dicentes vna mensis: quod tametsi omittatur in lingua Hebræa, in nostra tamen aut Græca, mutilum ac mancum videretur.

ἔργον λατρευτόν. χειροποιητόν. Opus seruile.

Omne opus seruile.] Etiam hoc apud Septuaginta annotandum fuerat: non enim recte vertitur apud eos opus seruile, in id quod est, ἔργον λατρευτόν. nam cùm λατρεύειν, colere significet, non manibus operari, omnis vtique arbitraretur λατρευτὸν id significare quod ad cultum obsequiúmque spectat: quod non prohibetur in die festo fieri: nam ἔργον λατρευτὸν dicerem ipse esse ecclesias adire, sacrificare, orationibus insistere, atque id genus alia propria vero & significātissima vox quæ eam rem apud Græcos exprimeret, erat χειροποιητὸν, id est quod manibus fit, atque hoc prohibentur Hebræi facere, vt rebus diuinis expediti vacarēt. Omnes autē plurimū interesse cognoscēt inter λατρευτὸν, & χειροποιητόν. æqui

vocatiō

Avocatio vero fefellit Septuaginta: siquidem apud Hebræos עבד, vtrunque seruitium significat, scilicet diuinum & humanum, hoc est opificium fabrefic um: & עבודה, dicitur diuinus cultus: & aliud exercitationis genus: at non ita fortasse apud Græcos significaret λατρεύειν sed illud diuinum exercitium tantum, vel si humanum, non tamen id quod corporis & manuum agitatione fit, & quod diximus χειροποιητόν. hæc quidem poterant alibi annotari, sed non adeo ad nos pertinere animaduertebamus.

Dies tubæ & clangoris.] Quod eleganter Septuaginta ἡμέρα σημασίας id est, dies signi, aut nuncij, aut annunciandi: quod per rubæ clangorem fiebat.

Tres decimas.] שני עשרנים id est, Duæ decimæ: duo enim erant arietes, cuique vna decima dabatur, [redacted] Nam & Septuaginta cum Hebraico sentiunt δύο δέκατα τῷ κριῷ τῷ ἑνί. id est, Duæ decimæ, arieti vno.

Die octauo qui est celeberrimus.] עצרת, id est, In quo fit cœtus, congregatio populi, conuentus. Eo, inquit, die, omnes ad diem festum conuenietis: quod Lxx. paulo obscurius verterunt ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ ἐξόδιον ἔσται. Hoc est, Octaua die exitus est, egressio est, & quasi processus.

CAPVT XXX.

AVt constrinxerit se iuramento.] לאסר אסר על נפשו, id est, Vt constringat super animã suam iuramentum. hoc est, vt recipiat super se iuramentum: Anima enim sua, pro seipso ponitur. Qui, inquit, addixit se iuramento, aut se sacramento alligauit. Quare non
B redditur is locus apud Septuaginta ἢ ὁρίσηται ὁρισμῷ περὶ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, Vel diffinierit aut incluserit inclusione de anima sua: nam super animam suam in contextu non significat de anima sua, sed super seipsum. Puto quoque pro eo quod legitur ὁρίσηται, legendum potius esse ὁρκίσηται.

Voti rea erit.] id est, Voto soluendo obstringetur, debet votum soluere, patre eius permittente. Sicut interpretantur & Lxx. στήσονται πᾶσαι εὐχαὶ αὐτῆς. id est, Stabunt omnia vota eius, exoluenda erunt.

Nec obnoxia tenebitur sponsioni.] Deest hoc loco hæc particula ויהוה יסלח לה, hoc est, Et Dominus miserebitur eius. Remittet, inquit, Deus ei votum quod vouit. Non reputabitur scelus: sicut optime & Lxx. καὶ κύριος καθαριεῖ αὐτήν. hoc est, Et Dominus eam expiatam habebit, peccato & sceleri non obnoxiam.

Per ieiunium affligat animam.] Præclare explicuit quod erat fere dubium in contextu. לענות נפש, id est, Si vouit vt affligeret animam. Affligere enim pro abstinere sumitur: & afflictio, abstinentia, pœnitentia, quæ maxime fit per ieiunium, licet & per alia. Quare animæ, id est, sui met afflictio, accepta Deo est: veluti si à cibis, à voluptatibus, à rebus delicatissimis abstineamus: non tam quòd mala ea per se sint, nam bene vtentibus mala esse non possunt, quàm vt ab hisce abstinentes, quendam erga Deum amorem ostendamus: quia propter ipsum, ab his quæ nos maxime oblectent, temperamus. Qui enim plus amat, pluribus id ostendit argumentis. Totáque humanæ naturæ dignitas in eo est posita, *Affligere abstinere.*
C vt Deum totis viribus diligamus, ex quo veluti fonte reliquæ funduntur virtutes. Quare in hisce votis, id datur opera, vt nostram erga Deum charitatem ostendamus, cui nostras voluptates quasi consecramus, quæ certe diuina est oblatio. Vxorem quidem ducere non malum est, sed siquis ab hac voluptate propter Deum temperet, eíque suam deuoueat castitatem, faciet is deorum acceptissimam. Sed hæc omnia, sicut si aliis virtutibus adiuncta sint, odore suauissimo replent omnia: ita siquis ea cæteris virtutibus seiuncta possederit, nihil prosunt. Iniqui enim hominis, & maleuoli, & obtrectatoris ieiunium non modo Deo acceptum non est, verum etiam est illi inuisum & abhominabile. Solemus enim eo plerumque errore decipi, vt si solis ritibus pietatem peragamus, satisfecisse nos credamus. Sed nos sacræ docent litteræ, Deum his nudis ac solis non esse contentum, sed eum animum atque affectum adesse oportere, quo illa reperta sint.

CAPVT XXXI.

REliqua vero vtensilia.] Non est hoc, ab illo superiore distinguendum, quòd videlicet seorsum, hanc prædam & seorsũ illam tulerint. Sed eundem in locum omnia comportarunt in campestribus Moab, vbi erat Moses cum vniuersa multitudine. Quod etiam apud Septuaginta declaratur. Eodem quoque in loco erant castra & Moses cum Elezaro, quod videtur distinguere Hieronymus.

Etiam in paruulis.] Quod sæpius annotauimus, semper existimasse Septuaginta טף, id est, Paruulus, significare supellectilem, etiam hoc loco videre licet: quod enim vertit Hieronymus etiam in paruulis, illi ἐν πάσῃ ἀπαρτίᾳ, id est, cum omni celeritate, aut perfectione, aut cum omni dependentia & supellectili. Deinde vbi dicitur puellas & omnes fœminas virgines, & Hebraice כל הטף בנשים hoc est, Omne puerile inter fœminas aut omnis puella, illi καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν τῶν γυναικῶν. hoc est, & omnem supellectilem fœminarum. Quam absurditatem etiam ipsa verba ostendunt: non enim supellex interficitur, aut non interficitur, quod illi vocabuli imperitia fateri coacti sunt. Verum in maximis viris, non sunt minima obseruanda, quia & vltro fortasse conniuerunt.

Dextralia.] אצעדה, Quod Rabbi Salomon [redacted] ornamentum. Sequitur vero noster interpres Septuaginta περιδέξιον, id est, Dextrale, aut quod circa dextram inuoluitur: quod Ambrosius dextrocherium appellasse videtur: alibi inaures vertit Hieronymus.

Periscelides.] vox Græca, à περὶ, id est, circum, & σκέλος crus. Crurium enim ornamenta sunt, atque ita etiam exponitur ab Hebræis. Sed Septuaginta diuersius χλιδῶνα reddiderũt: hoc est, Brachialia, vt exponit Suidas, qui hoc dicit esse ornamentum brachiorum, Verum hæc, non adeo magni facienda sunt. Nam in eiusmodi rebus dissentire facile fuit.

In diuersis speciebus.] כל כלי מעשה, hoc est, omne vas opificij, aut omne vas fabrefactum, omne genus vasorũ, crateres, phialæ, cyathi, calices, aurea argenteáque vniuersa. Hoc fortasse in nostra æditione obscurius, diuersæ enim species, non ad opificia, sed aliud aliquid referrerẽtur, atq; hoc clarissime explicatur apud Septuaginta πᾶν σκεῦος εἰργασμένον. id est, omne vas fabrefactum, aut cælatũ: nam εἰργασμένος χρυσός, in oratione Socratis ad Nicoclem, aurum cælatum seu fabrefactum significat.

CAPVT XXXII

APtas animalibus alendis terras.] Quod erat inuolutum, & inelegans Hebraice, fecit venustissimũ, sic enim legitur והנה המקום מקום מקנה, Hoc est, Et ecce locus, locus peculij, aut pecoris. Propterea Septuaginta, nihil verbis immutatis, non secus interpretati sunt καὶ ἦν ὁ τόπος, τόπος κτήνεσι, id est, Et erat locus, locus pecoribus. Illud quoque in eis obseruatione dignũ duximus, quia non videntur distinxisse casum qui apud Hebræos datiuus esse potest, & genitiuus. Hoc autem loco proculdubio erat genitiuus. Nam dicendo, Ille locus erat pecoribus, suspicaremur eum à pecoribus possideri. Quare æditione Hieronymi nihil potest dici venustius. Explicant autem post Septuaginta, longe apertius κτηνοτρόφον, eundem locum nuncupantes.

Habemus iumenta plurima.] Fortasse legendũ esset armenta, cui proprie correspondet מקנה Hebraicum, & κτῆνος Græcum: licet hoc magis pecus significet.

Cur subuertitis mentes.] למה תניאון את לב id est, Quare retrahitis, reuocatis cor: quod prudenter vertit in mẽtes, nam non tam apud omnes cõstat, an principatus sit cordi tribuendus. Immutatum quoque à Septuaginta est διανοίας, id est, cogitationes, animum, mentem.

Subuerterunt cor.] Cùm idem sit hoc loco verbum, quod & paulo ante, & Hieronymus eodem Latino ipsum expresserit, Septuaginta tamen non eodem. Primum enim verterunt ἱνατί διαστρέφετε τὰς διανοίας, id est, cur subuertitis mentes? Hic vero καὶ ἀπέστησαν τὴν καρδίαν, id est, & recedere fecerũt cor, auerterũt. Potest enim eadẽ sentẽtia, varijs modis explicari.

Si videbunt.] Annotauimus sæpenumero, pleraque in euangelijs & epistolis Apostolorum, alijsque noui testamenti voluminibus, obscura inueniri, propter locutiones Hebraicas, quæ aliud apud illos, aliud apud nos sonent. Quis enim exempli causa, eorum qui minus assueti sunt, intelligeret, si, sumi apud eos pro eo quod est, non: non dico semper, sed maxime quando iurant. Ró que inuenies apud Septuaginta permutari, si, in non, apud Hieronymum frequentissime. Igitur & locus ille: si introibunt in requiem meam, secundũ morem Hebraicum accipiendus est, pro eo quod est non. Et illud: semel iurari, si Dauid mentiar, id est, non mentiar: & alia complura, quæ nos suis annotare locis non pigebit. Quare, si, pro non accipitur hoc loco. Quod neque Septuaginta permutarunt. καὶ ὤμοσε λέγων, εἰ ὄψονται οἱ ἄνθρωποι οὗτοι τὴν γῆν. id est, iurauit dicens, si viderint homines hi terram.

Si pro non apud Heb-

Et noluerunt sequi me.] לא מלאו אחרי id est, Non impleuerunt post me. Etiam hæc locutio Hebraica est, quã nisi tam Septuaginta quàm Hieronymus immutassent, fuisset obscurior sentẽtia. Implere igitur post quem, est apud illos consequi, eiúsque voluntate præcedente quasi subsequi, perficere quæ imperantur. Septuaginta vt dixi & ipsi prudenter immutarunt.

Implere Hebr. quomodo accipiatur.

Arunt. οὐ γὰρ συνηκολούθησαν ὀπίσω μου, id est, Non enim secuti sunt post me. Hæc tametsi exigua sunt, non inutilia tamen esse noscentur ad intelligenda maiora.

Cenezeum.] הקנזי, Quod existimo cũ Hieronymo, esse nomen familiæ, vt etiam ipsa nominis forma indicat. Quæ enim in Iod apud eos desinunt, ferè gentilia sunt. Sicut Israëli, id est, Israëlita, & Romigi Romanus, & Nozri Nazareus. Iauani Græcus: ita & hoc loco Chenizi nomen gentile est, ac familiæ. Quare dissentio à Septuaginta, qui hoc tanquam appellatiuum transtulerunt. χαλὲβ υἱὸς ἰεφωνῆ ὁ διακεχωρισμένος, id est, Chaleb filius Iephtoni, abiunctus, ac diuisus: quod quorsum tendat, mediusfidius non video.

Circunduxit eum.] וינעם, id est, Et vagari eos fecit, instabiles esse: sicut dicitur de Chain, cuius instabilitas eodem nomine significata est, cùm dicitur, Eris, נע id est, In motu semper & instabilis. Per quadraginta annos stationes mutabãt in deserto, donec paulatim pessima illa natio aboleretur, nouumq; genus surgeret. Septuaginta hanc instabilitatem, & volubilitatem verbo significantissimo expresserunt, à nomine ῥόμβος, Rhombus, siue piscis sit, siue figura, eius similitudinem imitans, siue rota, quam circunducentes nent mulierculæ, verbum fingentes, hoc modo. καὶ κατερρόμβευσεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ τεσσαράκοντα ἔτη, id est, Et circunuoluit eos per desertum, annos quadraginta. ῥόμβος Rhombus.

Incrementa & alumni &c.] תרבות, id est, Incrementum, multiplicatio, multitudo, quod non tam aperte à Septuaginta vertitur σύστρεμμα ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, id est, commistio peccantium hominum.

B *Causa necis eritis.*] ושחתם id est, Interficietis, corrumpetis, deuastabitis, sicut prudentissime interpretatus est Hieronymus. At Septuaginta paulo secus καὶ ἀνομήσετε εἰς ὅλην τὴν συναγωγὴν, id est, & delinquetis in totam multitudinem hanc Nam hoc non repræsentat necem illam, ac ruinam & vastitatem, sed potius delictum. Innuitutq; ex eo, offensuros eos esse omnem multitudinem, cùm ad interitum & cladem pertineat.

Paruulis nostris vrbes.] Consuetus error apud Septuaginta, pro paruulis supellectilem ponentes, καὶ πόλεις ταῖς ἀποσκευαῖς ἡμῶν, id est, Et vrbes supellectili nostræ.

Nos autem armati & accincti.] חשים, id est, festinantes, prõpti: vnde & sensum appellant Hebræi, חוש à continua motione, quòd non sit aliud sensus, quàm quidam continuus motus, ac viuacitas, quæ in motu consistit. hoc vltimum omiserunt Septuaginta. חוש Sensus.

Ante filios Israel.] Elegantissime Septua. vno nomine, προφυλακῇ, id est, prima acies, primi custodes. Vno enim verbo exprimere non possumus.

Dixeruntque filij Gad.] Obseruatione dignum hoc loco apud Hebræos existimo, quoniam nomen pluralis numeri, cum voce verbi singulari construitur, quod perraro fit. Et confirmat eam sententiam, qua diximus Elohim, id est Deos, construi cum voce verbi singulari, qua dicitur, dij creauit, eóq; significari tres personas, licet vnico verbo includantur. Ostẽdiq; hoc etiam ex consuetudine loquendi Hebræorum posse. Hoc enim loco habetur ויאמר בני גד ובני ראובן hoc est, Et dixit filij Gad, & filij Ruben: pro eo quod dicendum esset, & dixerunt: atque hoc annotari vehementer velim. Dixit filii Gad, singulare, pro plurali.

C *Præcepit ergo Moyses.*] Nihil dissentit ab Hebraico, ויצו להם id est, & præcepit eis, quod postea repetitur, & dixit ad eos, Atque illud est præceptum. Septuaginta vero hoc in aliam sententiam acceperunt, putantes illud, præcepit, significare potius præfecit, constituit, hoc modo, καὶ συνέστησεν αὐτοῖς μωυσῆς ἐλεάζαρ τὸν ἱερέα, καὶ ἰησοῦν υἱὸν ναυή, καὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν πατριῶν, hoc est, Et præfecit eis Moses Eleazarum sacerdotem, & Iosue filium Naue, & principes familiarum. Verum hæc, vt dixi, non est sententia, & non hoc dicitur. Fefellit eos, quia separatim ponitur, præcepit, & dixit.

Inter vos habitandi accipiant loca.] Huc adiecta est in codicibus Septua. tota hęc periodus. Si, inquit, armati vobiscum transire noluerint, διαβιβάσετε τὴν ἀποσκευὴν αὐτῶν, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν, καὶ τὰ κτήνη αὐτῶν προτέρα ὑμῶν εἰς γῆν χαναάν, hoc est, Transportate supellectilem eorum, & eorum vxores & pecora ante vos in terram Chanaan. Quæ clausula hoc loco non habetur, adiecta fortasse ex alio loco, aut ab ipsis interpretibus studiose addita, vt explicarent, quæ sibi viderentur. Sed an recte factum sit, non affirmo.

Per circuitum.] בגבלת, id est, in confinius, in terminis, in vltimis locis. Vrbes, inquit, quæ vltimis in locis regionis erant positæ: quanquam additur, סבב id est, per circuitum. Septuaginta ferè & ipsi idipsum significant, sed aliis verbis, σὺν τοῖς ὁρίοις αὐτοῖς, id est, vnà cum ipsis finibus.

Iegbaha.] Hoc Septuaginta non vrbis esse nomen existimarunt, sed verbum potius.

Nam Gaba exaltare significat, & Ghebah collis dicitur. Itaque verterunt, καὶ ὕψωσαν αὐτάς, D
id est, Et exaltarunt ipsas, loco eius quod vertit noster interpres Iegbaha. Sed ipsæ litteræ eos docere debuerant, littera enim finalis, he, nomen fœmininum esse demonstrat. Deinde nescio quo modo non viderint non esse vocem pluralem, neque posse interpretari exalcarunt, sed potius exaltauit mulier. nam vox fœminina est.

Porrò filij Machir.] Septuaginta nec de pluribus scribunt filiis Machir, cùm Hebraice scriptum sit, בני מכיר id est, filij Machir, & eius quem ponunt, nomen etiam explicant, quod non fit in contextu Hebraico, καὶ ἐπορεύθη Οὐρ υἱὸς Μαχείρ, id est, Et profectus est Vr filius Machir. Sed per errorem positum esse Vr existimo, cùm de pluribus sit hoc intelligédum, imò omnibus filiis & natis ex stirpe Machir.

CAPVT XXXIII.

IVxta castrorum loca.] Hæc omnia posita sunt ad explicationem huius vocis Hebraicæ מוצאיהם hoc est, Egressiones eorum. Descripsit inquit, Moses egressiones, aut eorum mansiones, dum è castris egrederentur, describebat mansionem præteritam: quod non vsque adeo perspicue reddiderũt Septuaginta, καὶ ἔγραψε Μωυσῆς τὰς ἀπάρσεις αὐτῶν, id est, descripsit Moses castrorum motiones. Sic enim necesse est interpretari ἄπαρσιν à verbo ἀπαίρω, id est soluo, tollo, solum verto.

Manu excelsa.] ,ביד רמה id est, in manu excelsa, elata: hoc est, hostium maximo terrore. Magno apparatu, admiratione omnium maxima, quæ omnia sub locutione Hebraica significantur. E

Exercuerat vltionem] ,שפטים id est, iudicia: iudicauerat enim de diis Ægyptiorũ vt perderentur. Ad quorũ inuocationem creduntur magi suas perfecisse incantationes: verum Deus de ipsis, iuxta corũ mendacem naturam iudicauit, meritisq; addixit suppliciis, ac dedecori, vt ostenderentur non esse dij. Dicunt etiam nonnulli hoc ad cornigerum Hammonem pertinere, quem Ægyptij honore præcipuo venerabantur, ad cuius diuinitatem infringendam, Deum Hebræis agnum comedere iussisse, vt commonstraret eum non esse Deũ, quem Hebræi absumerent. Verum hoc nescio an verum sit. Euangelium aperte protestatur, agnum in figuram esse immolatum, vt eo, verus agnus immolandus significaretur, non vt dij Ægyptiorum eo infringerentur, ac mystice significarentur. Sed puto ad aliud pertinere cùm dicitur, In Deos eorum exercuisse vltionem. Et quoniam nõ explicatur in sacris litteris, possumus sapienter inquirere, non temere nostras cogitationes afferentes, sed cas veris comprobationes munientes. Septuaginta & ipsi vltionem interpretantur, ἐν θεοῖς αὐτῶν ἐποίησε τὴν ἐκδίκησιν, id est, In diis eorum fecit vltionem.

Hāmon corniger Ægyptiorū.

Quæ est in extremis finibus.] .בקצה המדבר Hoc est, In fine solitudinis: quod Septuaginta longe secus interpretati sunt, propter vocabuli ambiguitatem: nam קצה aliquando extremũ, aliquando partem significat, sed eam partem, quæ denotat extremitatem, id est, detruncationem, abscisionem. Ergo Septuaginta sic vertunt ὅ ἐστι μέρος τι τῆς ἐρήμου, id est, quæ est quędam pars solitudinis. Sed dicendum esse, non partem, sed finem, indicio est omnis locus, vbi eius vocis vsus incidit, vt illud: Finis omnis carnis venit, vbi est præsens vox. קץ. Et paulo F
post, בקצה ארץ אדום id est, In fine terræ Edom, quod Septuaginta, καὶ πλησίον τῆς γῆς Ἐδώμ, verterunt, id est, propè terram Edom, aliaq; id genus innumera.

In mara.] Septuaginta vocis interpretationem posuerunt, καὶ παρενέβαλον ἐν πικρίαις, id est, Et castrametati sunt in amaris aut amaritudinibus. Sic enim eum locum Hebræi vocarunt, ab aquarum amaritudine.

Septuaginta palmæ.] Nihil refert quòd Septuaginta scribant, στελέχη τῶν φοινίκων, id est, trunci palmarum, aut stipites, cùm Hebraice in contextu non habeatur, ad explicationem enim additum est.

Confringite titulos.] ,משכיתם id est, delubra eorum: vbi diis suis orationes faciebant, vt interpretatur Chaldaica æditio, בית סגדתהון id est, Domum orationis, aut genuflexionis eorum. Vel titulos, hoc est, aceruos lapidum super quos adorabant, vt interpretatur Rabbi Salomon. Sicut varia erat earum gentium superstitio, à dæmonibus reperta, atque ideo plerunque irrationabilis Septuaginta quoque recte & secundum æditionem Chaldaicam interpretantur τὰς σκοπιὰς, id est, speculas eorum, locos extantes, alij dixerunt spectacula in lapidibus exsculpta.

Statuas comminuite.] ,צלמי מסכתם id est, Imagines conflatorias, aut æreas, aut fusas ad caminum, & id genus, quę fiunt multis argenteis, aut aureis rebus in vnũ conflatis, & per ignẽ

liquefa-

A liquefactis: quod & præclare Septuaginta, καὶ πάντα τὰ εἴδωλα χωνευτὰ αὐτῶν, hoc est, Et cunsi simulachra, ad fornacem fusa. Ita enim necesse est χωνεύω interpretari.

Et omnia excelsa.] במותם id est, excelsa. Quod & de collibus, ædituisque locis potest intelligi, vbi diis suis locos consecrabant, in eorumque medio delubra statuebant, ibique eos venerabantur: aut certe refertur ad columnas excelsas, super quas idola ponebant in ædituissimo loco, vt inde du conspicerentur, & ab omnibus adorarentur, venerabilioresque viderentur: hoc postremum senserunt Septuaginta, transferentes, πάσας τὰς στήλας αὐτῶν ἐξαρεῖτε, id est, Et omnes columnas eorum auferte, quod & co comprobatur. Dicitur enim hic in contextu, Excelsa eorum confringite, Hebraice תשמידו. Confringere vero de collibus ac lucis non diceretur quamobrem videtur ad columnas, signa, titulos, vbi Deorum essent erectæ imagines omnino pertinere. Quod vero Deos in cacumine môtium colerent, manifestum est Deuteronomij cap. xij. Vbi Deus præcepit Hebræis, vt cùm ad terram promissam peruenissent, omnes locos idololatriæ destruerent, vbi sic ait, Destruite, inquit, omnes locos, vbi gentes adorant אלהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן hoc est, Deos suos super môtes excelsos & colles, & sub omni arbore virenti.

Erunt vobis quasi claui.] לשכים Quod etiã Hebræi clauos interpretantur. Per aliud nomen notius exponens Rabbi Salomon ait, erunt vobis, לצנינים id est, in clauos, aut tanquam clauui. Nec absunt ab hac sententia, & Septuaginta, ἔσται σκόλοπες ἐν τοῖς ὀφθαλμοῖς ὑμῶν, id est, erunt stimuli, cruces, in oculis vestris.

B *Et lanceæ in lateribus.*] לצנינם id est, In spinas, vt exponunt Hebræi, Rabbi enim Salomô exponens hoc, scribit, erunt vobis in spinas, vt sepiant, & egrediendi & ingrediendi facultatem vobis adimant. Regio vestra circumuallabitur his hostibus, vt vos egredientes extra vestros limites ilico excipiant. Videtur autem & idem innuere Hieronymus, licet aliis verbis, in qua re etiam Septuaginta secutus est, qui & ipsi καὶ βολίδες ἐν ταῖς πλευραῖς ὑμῶν, id est, Et iacula, aut lanceæ erunt vobis ad latera.

Et aduersabuntur vobis.] וצררו אתכם, id est, Et affligent vos, angent, vexabunt, hostiliter in cunctis se gerent, & inimicabuntur vobis, vt ipse noster interpres reddidit, & Septuaginta quos sequutus est, καὶ ἐχθρεύσουσιν ὑμῖν, id est, Et inimici vobis erunt, atque ita vere accidisse postea cognitum est: nam quos in acquirenda terra reliquissent, hi & ad idololatriam, & ad pessimos quosque ritus ac mores eos pellexerunt: ex quo & illud consequebatur, vt à Deo derelicti, miserabiliter ab eisdem affligerentur, quos corruptelarum & impietatum magistros habuissent. Ita verbum domini manet in æternum, nec vlla potest ratione immutari, quia firmissima est terum, cum suis causis apprensio, & expressio, quæ sensim per suos ordines explicatur. Esa. 40.

CAPVT XXXIIII.

R *Ars meridiana.*] פאת נגב Hoc est, ora, extremitas, terminus meridionalis, seu à meridie: nam pars meridiana de confinibus ac terminis, nõ fortasse intelligeretur, quamquam & Septuaginta in eum modũ transtulerint, καὶ ἔσται ὑμῖν τὸ κλίτος τὸ πρὸς λίβα,
C id est, Et erit vobis latus, quod ad meridiem vergit. Potest etiam stare sententia Hieronymi, propter vocis multiplex significatum.

Per ascensum Scorpionis.] Similitudo est. Flectentur inquit termini sicut flectuntur in gyrum Scorpiones: nec loci nomen est, vt existimarunt Septuaginta, sed quædam vt dixi comparatio, quibus libenter sacra scriptura vtitur. Itaque Septuaginta arbitrati nomen esse loci, ipsum Scorpionis nomen pro loco posuerunt κυκλώσει ὑμᾶς τὰ ὅρια ἀπὸ λιβὸς πρὸς ἀνάβασιν ἀκραβεὶν, id est, Et circumscribet vos termini ab Aphrico, ad ascensum acrabin. Acrabin vero Scorpiones Hebraice vocantur, miror profecto hunc lapsum. Acrabim scorpiones.

Ad montem altissimum.] הר ההר id est, Hor montem, de quo sæpe retro dictum est. Omittitur etiam eius montis nomen apud Septuaginta, propter vocis similitudinem, quæ est inter hor & oros. Ideo scriptores putarunt redundare hor, quasi esset vna syllaba nominis oros, eamque extra contextum eiecerunt.

Ad mare cenereth.] Mos sacrarum litterarum est, vt omnem aquarum collectionẽ mare appellent. Itaque existimo hunc esse lacum, quem nos corrupte vocamus stagnũ genazaret, cùm cinnereth dicendum sit, vt ex isto loco docemur: neque mare erat, sed lacus. Atque hoc etiam hic innuitur: nam mare ipsum, vocatum est mare magnũ Lacus autem & stagnũ mare simpliciter. Nihil ergo refragatur, ne non credamus esse hoc, stagnum genezeret. Omnis aquarũ collectio mare Hebr. Lacus genezereth.

Suóque nomine res esset appellanda, vt à rebus tam sacris, non modo rerum, sed etiam verborum absit corruptela. D

CAPVT XXXV.

Mille passuum spatio.] Sicut habet & Hebraicum, אלף באמה סביב, id est, Mille cubitos, aut mille passus per circuitum. Qui numerus deprauatus apud Septuaginta legitur ἀπὸ τοίχους τῆς πόλεως, καὶ ἔξω δισχιλίους πήχεις κύκλῳ, id est, à muro ciuitatis, & extra, bis mille cubitos per circuitum. Redundat ergo dimidium, hæc enim mēsura erat qua ea loca per circuitum excurrebant, qua vero à muris ciuitatum recedebant, duo millia passuum. Atq; hæ duæ dimensiones expressē ponuntur in Hebraico. Præcipitur ergo vt bina millia ab vrbe distarent, mille vero per circuitum tenderentur.

Cognatus occisi.] לגאל לרצח, Hoc est, in refugium à redimente: vt possit inquit esse refugium is locus ab eo qui sanguinem redimit, quem Hieronymus vult esse cognatū & affinem occisi. Sicut etiam sentiunt Septuaginta φυγαδευτήρια ἔσονται ἀπὸ τοῦ ἀγχιστεύοντος τὸ αἷμα, Hoc est, Refugia erunt, ab eo qui propinquus est sanguini. Sentētia quidem eadem est, sed non eisdem verbis transfertur. Is ergo qui sanguinem redimit, id est, vltor, non solum propinquus, sed quilibet etiam alius esse potest: ideo rectius paulo post eum vocauit Hieronymus sanguinis vltorem.

Si quis ferro percusserit.] בכלי ברזל, Hoc est, cum instrumento ferreo: qua voce non solum instrumentum significatur, verum etiam vas: quo factum est, vt non tam propriē verterint Septuaginta ἐὰν δὲ ἐν σκεύει σιδήρῳ, Si autem vase ferreo quis percusserit: quanquam τὸ σκεῦος aliquando arma denotat. E

Hæc sempiterna erunt legitima.] לחקת משפט, id est, In statutū iudicii, per cognationes vestras: quod cùm sit elegantissimē explicatum ab Hieronymo: à Septuaginta tamen, aut obscure, aut in aliam sententiam est versum εἰς δικαίωμα κρίματος, id est, in iustificationē iudicii. Atq; hoc est quod sæpe admonuimus, tantū differre inter nostram hanc & Septuaginta æditionem, quantum inter solem ac lunam. Quod facile erit cuique videre, qui voluerit.

Homicida sub testibus.] Et hoc elegantissimē & ad nostram linguam ab Hieronymo, verbis etiam paucioribus, quàm in Hebraico inueniatur, translatum. Vocauit enim homicidā, quem contextus Hebraicus, כל מכה נפש, id est, Omnis percutiens animam. Quod si ad verbū reddidisset interpres, præter ipsam absurditatem, fuisset etiam obscurissimum. Audi enim Septuaginta, qui ad verbum transtulerunt πᾶς πατάξας ψυχὴν διὰ μαρτύρων, id est, Omnis percutiens animam per testes. Quis autem hoc, nisi maxime assueuisset, intelligere potuisset? rés q; aperta est. Certū vero est, hoc loco percutere animā, sumi pro eo quod est interficere.

Ad vnius testimonium.] Hoc quoniam paulo diuersius fortasse videretur, Hebraica ponentur, ועד אחד לא יענה בנפש למות, Hoc est, Et testis vnus non respondebit, in animam ad moriendum, id est, vnus testis non poterit contra quenquā se testem exhibere, vt condemnetur. Dicitur ergo de teste, non ipsa lege, quanquam & ad legem pertineat, id est, non modo vni testi prohibetur ne id faciat, sed etiam legi ne fieri permittat. Hieronymus ad legem respexit. Dicitur autem hæc Hebraice, pluribus verbis, superuacanee inculcatis, sed in laudatissimam breuitatem ab interprete redactis. F

Exules & profugi.] Etiam hic præcipitur, ne precium suscipiant ab his, qui ad vrbes illas profugissent, vt eos redimerent, & ad suas sedes reuerterentur. Deinde & illud, ne ab his etiam precium sumerent, qui quenquam interfecissent, & se ad vrbes illas vellent conferre, eámque facultatem precio emerent: atque hoc innuitur in contextu Hebraico & Græco, ולא תקחו כפר לנוס אל עיר מקלטו, id est, Et non accipietis precium ad effugiendum ad vrbem effugii eius. Propterea & Græce: οὐ λήψεσθε λύτρα τοῦ φυγεῖν εἰς πόλιν, Hoc est, Non accipietis pretium ad effugiendum ad vrbem.

Ne polluatis terram.] ולא תחניפו, Et non polluetis terram, non contaminabitis. Nihil ergo ab Hebraico dissentit, sed Septuaginta nescio quo verbo, id reddiderunt οὐ μὴ φονοκτονήσητε, id est, non peremetis, non trucidabitis terram: nam quid aliud significat φονοκτονία, cùm à φόνος, id est cæde ducatur, & κτείνω, interficio.

CAPVT XXXVI.

Iubilæum vnde dictum.

Et cum iubilæum.] Iobilæum appellat à verbo Hebraico יובל quo sonitus cornu significatur, nemo ferè est, qui nesciat. Quinquagesimus enim annus, Iobilæus vocatus est, quòd in eo cornua perstreperent, per omnes vrbes Israël, vt tēpus adesse significaretur. Totusq; ille clāgor & buccinatio, Iobilæus Hebraice vocatur. Quàobrē cū hęc vera sit ra-

A sit ratio, qua Iobilæus vocatur, miror Septuaginta, quòd alio modo id vocabulum transtulerint, scilicet ἄφεσιν, id est, remissionem: non alia de causa, quàm quia anno Iobilæi, omnes possessiones cuiuis locatæ, ad suos redibant dominos, & quasi auferri videbantur. Iugum quoque seruile auferebatur, captiui relaxabantur, carceres aperiebantur. Erátq; is redemptionis annus: sed ea non est vocis proprietas: neq; tam facile cognitu esset omnibus, quid sibi vellet ἄφεσις, & in alium sensum interpretaretur. A Iobilæo quidam duci putant iubilare, quasi strepere, lætari, ac vociferari. Id quod Græcis est ἀλαλάζειν. Verum etiam Latini vsi hac voce sunt, videlicet iubilo, à quo & eiusdem vocis verbum. Sed non significatur eo illa lætitia, quam innuit hoc verbum ecclesiasticum. Dicit enim Augustinus iubilare proprie beatissimarum esse gentium, & gaudiis diuinis perfusarum. Itaque proprie in cælo iubilare inueniri, non terris. Potest igitur iubilare, & Hebraicum esse, & Latinum. Iubilare. ἀλαλάζειν.

DEVTERONOMIVM.

CAPVT I.

B IN SOLITVDINE campestri.] במדבר בערבה, id est, In deserto, in campo, in planicie: in qua voce conuertenda, eodem lapsu ceciderunt Septuaginta, quo & superius: qui putarunt haraba, scilicet planiciem esse hereb, id est vesperum. Cùm maxima sit in scriptura, ac multis aliis differentia. Itaq; hunc locum ita reddiderút ἐν τῇ ἐρήμῳ πρὸς δυσμαῖς, id est, in deserto ad occasum. Qué vero sensum habere potest hic ad occasum, aut quamobrem ponitur?

Ex Asaret.] חצרות, id est, Chazerot. Quo nomine etiam villę significantur. Sed hic loci propriú videtur esse, nam & multis ante locis habita de eo loco mentio est. Quare Septuaginta non adeo proprie verterút hoc, καὶ αὐλάς, id est, Et tibias. Lapsus autem is ex eo accidit, quia Chazar clangere tuba significat, atq; inde duci putarunt Chazarot: quod certe minime verum est. Non enim ab eo verbo eiusmodi nomen deductum vsquam reperimus. Præterquam igitur quòd erratur, dum proprium nomen non existimatur, accedit etiam, quòd neq; vere de nominis etymologia diiudicatum est. Æditio Chaldaica vertit hunc locum, בחצרות אתרעמו על בשרא id est, in Chazarot, murmurarunt propter carnes.

Vbi auri plurimum est.] ודי זהב, id est, Et sufficientia auri: aut, auri copia. Appellatum vero eum locum eo nomine Chaldaica docet æditio, quòd vitulum ibi conflatilem confecerint Hebræi, collecta maxima monilium, torquium, craterarumq; aurearum copia: quanquam non videatur Chaldæus interpres locum interpretari, sed potius scribit eos esse à Mose reprensos, quòd aureum vitulum fecissent. Sic enim legitur, & reprendit eos, על דעבדו עגל דדהב. C Hoc est, Propterea quod vitulum aureum fecissent. Huc ergo & Hebræi pertinere asserút, quod dicitur, vbi auri est plurimú, id est, vbi eos coarguit, propter auri copiam, siue reprensurus esset propter hoc ipsum. Verum in his argutiores esse vitium penè sit.

Et Libani.] Miror cur hoc Septuaginta transferant ἀντιλίβανον, id est, antilibanum. Solú enim libanum in contextu ponitur.

Negocia vestra & pondus.] טרחכם Hoc est, Laborem, aut defatigationé vestram, qua, scilicet me defatigatis. Septuaginta verbo obscuro & non tam proprio id explicuerunt τὴν ὑπόστασιν ὑμῶν, id est, hypostasin vestram: credo eos velle intelligere τὴν ὑπομονὴν, id est, patientiam, sustinentiam, vt mihi fingam vocem inusitatam. Appellatur itaq; labor Hebraice tarach. Quod vt infinita alia, sic & ipsum Græcos vsurpasse arbitror, & esse id quod dicitur ταραχὴ, id est, tumultus, defatigatio, strepitus. ταραχή.

Quorum conuersatio sit probata.] Hoc explicandi gratia ab ipso est interprete additum, cùm in contextu nihil eiusmodi sit. Verum existimo eum exposuisse aliis verbis, hanc sententiam scilicet, וידעים לשבטיכם id est, & cognitos per tribus vestras. Hoc autem modo intelligitur, Eligite per tribus vestras, viros sapientes, prudentes, & perspicaces, ac peritos. Quamobrem ידעים hoc loco non est passiua vox, neque eum significat qui cognitus est, sed qui scit, qui cognoscit, qui peritus est. Sicut optime & Septuaginta reddiderút,

ἄνδρας, σοφοὺς, ἐπιστήμονας, συνετοὺς, id est, viros sapientes: cui respondet Hebraicum חכמים scientes, cui correspondet נבנים. Deinde perspicaces, aut intelligentes, cui respõdet ידעים quare actiua vox est.

Nec accipietis cuiusquam personam.] Deest hoc quod & à Septuaginta est omissum. Paulo enim ante præcepit, ne facie cuiusquam in precio haberent, ne ex vultu iudicarent, ne personarum varietatem in iudicio distinguerent. Nunc autem præcipit, לא תגורו מפני איש, Hoc est, nolite pauere à facie cuiusquam: quæ & vna causa est, vt iudicium deprauetur, minas, scilicet præpotentum formidare. In huius sententiæ locum, hanc posuerunt Septuaginta ὑ μὴ ὑποστείλῃ πρόσωπον ἀνθρώπου, id est, ne deprimas faciem hominis. Quod certè paulo ante dictum est, neque fuerat hic repetendum.

CAPVT II.

Nouit iter tuum.] Non aliter habent Hebraica, ידע לכתך, id est, Cognouit iter tuũ, aut incessum tuum. Verumtamen nescio quamobrem Septuaginta, & tempus, & personam immutarunt. διάγνωθι πῶς διῆλθες τὴν ἔρημον τὴν μεγάλην, Hoc est, cognosce, perpende, quomodo pertransieris solitudinem magnam. Ecce sentẽtia penitus variata est, neque mihi constat, cur tanti errari causam debeam adscribere.

Nihil tibi defuit.] Et istud potest abundè testari, quantum nostra æditio cæteris sit præferenda: nam is locus cùm fuerit vertendus, vt noster indicauit interpres, Septuaginta propterea quòd penitus Hebraicam phrasin non variant, obscurissimam fecerũt æditionem. Sic enim habet Hebraicum לא חסרת דבר. Hoc est, Non eguisti verbo: vbi verbum pro re ponitur, de qua re sæpius scripsimus. Septuaginta οὐκ ἐπεδεήθης ῥήματος, Hoc, non indiguisti verbo, cùm dicendum fuerit, non indiguisti cuiusquam, vel non defuit tibi quicquam. Verbum enim hoc loco, nemo apud Græcos pro re sumendum esse arbitraretur.

Quasi gigantes.] Miror Septuaginta quòd vocem Hebraicam qua significantur gigantes, nihil omnino immutarunt. ῥαφαεὶν λογισθήσονται καὶ οὗτοι, id est, Rephaim reputabuntur & hi. Rephaim vero gigantes Hebraice vocantur, quos Chaldaica æditio vocat & ipsa גבריא, id est, Gigantas, qui post Noë, iterum suscitati sunt, & in multis terrarum partibus tam prodigiosa gens repullulauit, maximè in his locis, de quibus hîc fit mentio, vbi etiam tempestate Dauid gigantes inueniebantur. Ab his natæ sunt omnes fabulæ apud Græcos, propter famam & nomen gigantum, & propter vetustatem. Non enim fuit difficile, vt multa mentirentur posteri de gigantibus, propter temporum longinquitatem, quæ vetustati & venerationem adhibet, & sub ea facilius mendacia teguntur. Fiuntq; posteris credibiliora, quia remotissima sunt, & diiudicari non possunt. Clarum igitur est, hoc toto capite testimonium de gigantibus, nec aliæ generũ desiderandæ sunt historiæ, quæ omnes inueniuntur his sanctis litteris multo tempore posteriores, sint quantumlibet vetusta quæ ab illis proferuntur.

Rephaim, Gigantes.

Hodie incipiam dare terrorem.] Etiam hanc vocem non videntur satis Septuaginta intellexisse, in qua & tempus & personam immutarunt. Quis enim apud Hebræos vel mediocriter eruditus inuenitur, qui nesciat אחל vocem futuram esse à verbo, חלל id est, Cœpit: at Septuaginta faciunt hanc vocem imperatiuũ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ ἐν ἄρχου δοῦναι τὸν τρόμον σοῦ, καὶ τὸν φόβον σοῦ, Hoc est. Hodie incipe dare terrorem & formidinem tuam: quasi eorũ esset hoc posse facere, & non magis ipsius Dei, atque ita tota sententia peruertitur. Hæc certe, sine culpa dissimulare non possumus: nec ꝓpter summam, quam Septuaginta viris illis habere debemus reuerentiam, non hæc adducenda sunt.

Viris ac mulieribus & paruulis.] Hoc tandem loco respiscunt Septuaginta, taf, non iam supellectilem vertentes, sed filios καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν, Hoc est, Et filios eorum. Quamobrem miror cur & in cæteris non fit id eis animaduersum.

Non reliquimus quicquam.] שריד, id est, Reliquias, nihil quod superstes foret. Verum Septuaginta nescio cur sic verterint οὐ κατελίπομεν ζωγρείαν, id est, non reliquimus captiuum. Cùm vox Hebraica ad omnes reliquias, non tam hominum, quàm rerum reliquarum pertineat.

CAPVT III.

Omnes vrbes quæ sunt in planicie.] כל ערי המישר, id est, omnes vrbes Mishor, quo nomine putauit Hieronymus planiciem intelligi, nam Iashar, rectum planúmque significat, vnde Mishor rectitudo, æquor, planicies. At Septua. nomen esse loci sunt arbitrati, & quia proprio locorum, vrbiumq; nomina, non possunt aliter transferri, immutatũ manet

hoc

A hoc apud eos πάσας πόλεις μισώρ, omnes vrbes Mishor. Quid autem sit verisimilius, dicerem vtrunque nos existimare posse. Aeditio Chaldaica, vt proprium loci nomen interpretatur מישרא nihil Hebraica voce immutata.

In Rabath filiorum.] ברבת. Videtúrque esse loci proprium nomen, quod non videntur sensisse Septuaginta. Rabath vero etiam si loci nomen non esset, nequaquam tamen significaret, quod putarunt Septuaginta. Eius enim significatio esset, multa, vel copiosa. Hi vero ἰδοὺ αὐτὴ ἐν τῇ ἄκρᾳ τῶν υἱῶν ἀμμάν, Hoc est, Ecce ipse lectus in cacumine filiorum Amman. En Rabath verterunt cacumen, quod Hebraice significat copiam. puto vero potius esse vrbis nomen.

Vocabatur terra gigantum.] Placet hoc magis, quod Hieronymus verterit per præteritum, quàm vt in futurum spectaret, vt vertunt Septuaginta, Mos enim est linguæ Hebraicæ, quod sæpius admonuimus, vt quoniam præterita imperfecta apud eos non inueniuntur, substituant in eorum locum futura. igitur hoc loco יקרא ארץ רפאים. Hoc est, Vocabitur terra gigantum: existimandum est esse positum, pro eo quod est, vocabatur: Septuagintáque non secundum morem huius linguæ reddidisse, λογισθήσεται γῆ ῥαφαΐν, id est, Terra gigantum reputabitur. Et quoniam alibi diximus, & dicturi sumus de hac re, non plura nunc ad comprobationem adducentur.

Et planiciem solitudinis.] Quam male non sua voce reddiderunt Græci interpretes καὶ ἡ ἀραβὰ καὶ ὁ ἰορδάνης, Et haraba & Iordanis: nam haraba planicies, & solitudo Hebraice vo-
B catur, dictúmque aliàs de eo est.

Et terminos cenereth.] Quod nomen corruptius, nunc quoque, quàm supra apud Septuaginta legitur ἀπὸ μαχενερέθ, Hoc est, à Machenereth: nam in Hebraico, hoc loco Mem addita, non est de nominis essentia, sed præpositio est, ab, vel de. Quare male nomini adiuncta est, quasi eius prima sit syllaba.

Vsque ad radicem montis Phasga.] Nomen radicis nescio qua causa, Septuaginta tanquam alicuius loci proprium nomen, noluerunt interpretari ἀπὸ ἀσηδὼθ τὴν φασγά. id est, Ab Asedoth Phasga: at Asedoth nomen radicis est, à sua voce simplici אשד esed, quod radicem significat. Neque vehementer miramur hoc, cùm alia quàm plurima eiusmodi errata in Græcorum inueniantur codicibus.

Oculi tui.] Sicut habet Hebraicum עיניך oculi tui. Quod male in Græcorum codicibus legitur οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν. id est, oculi vestri, nisi alia ratione hanc varietatem tueamur: nam cum Iosue illi erat sermo.

Iratúsque est dominus.] ויתעבר, id est, Iratus est, accensus est. Infinitáque sunt exempla, quæ ab his etiam afferuntur, qui apud Hebræos dictionaria conficiunt. Quare cùm ea sit verbi significatio, non recte vertitur apud Septuaginta καὶ ὑπερεῖδε ἐμὲ κύριος ἕνεκεν ὑμῶν, id est spreuit me dominus propter vos.

CAPVT IIII.

C *Quam ego hodie proponam.*] נתן לפניכם id est, Quando coram vobis: vt non respiciat in futurum, sicut & Septuaginta ὃν ἐγὼ δίδωμι ἐνώπιον ὑμῶν σήμερον, Hoc est, Quam ego do coram vobis hodie. Illud autem est prudenter à nostro interprete factum, quòd dare verterit in id quod est ponere, nam & illud significat dare apud Hebræos, vt est ille locus. Posuitque ea in firmamento, vbi Hebraicè esset dicendum, dedit.

Ardebat vsque ad cælum.] עד לב השמים id est, Vsque ad cor cæli, vsque in cæli meditullium, vsque in penitissimas cæli partes: omissúmque fortasse cor est à Septuaginta & Hieronymo, propter metaphoræ vehementer alienam similitudinem.

Et nubes & caligo.] Additur huic à Septuaginta φωνὴ μεγάλη, id est, Voce magna, quod certè est aliunde sumptum. Neque tam magni refert, esse hic adiectum, quod esset alibi magnopere cauendum.

Et ostendit vobis pactum suum.] ויגד id est, Et annunciauit, vt spectet ad vocé, non aliud. Sicut & Septuaginta καὶ ἀνήγγειλεν ἡμῖν τὴν διαθήκην, Hoc est, Et annũciauit nobis testamentũ.

Quæ creauit dominus Deus tuus.] חלק id est, Distribuit, diuisit, vt vna quæque stella sua esset regione posita, terrísque inseruiret. Distributáque sunt toto cælo sydera, vt omnibus gentibus lucem exhibeãt: multáque sunt astra, quæ nostro hemisphærio nunquam se ostendant. Potest etiam & de Sole ac luna intelligi, qui omnibus gentibus distributi sint, per accessum atque recessum, vt quælibet regio suum ver, hyemémque & æstatem habeat, suas mutante Sole vicissitudines. Dicitur ergo distribuit, siue diuisit, non autem creauit: quem-

admodum habent & Septuaginta ἃ ἀπένειμε κύριος ὁ θεός σου, id est, Quæ distribuit domi- D
nus Deus tuus.

Propter sermones vestros.] על דבריכם Mos est Hebræis, vt præpositionem על, quæ, supra, aut propter significat, addant voci דבר Hoc est, verbo, aut rei, & loco aduerbij totum proferre, neque resolui debet apud nos & Græcos in id quod est, propter verbum tuum, aut sermonem tuum: sed propter te. Quare & hoc loco erat dicendum propter vos, non sermones vestros, ne in errorem laberemur: minus etiam Septuaginta hanc consuetudinem animaduertunt καὶ ὁ κύριος ὁ θεὸς ἐθυμώθη μοι περὶ τῶν λεγομένων ὑφ᾽ ὑμῶν, Hoc est, Et dominus Deus iratus est mihi, ob ea quæ dicebantur de vobis: sed veritas habet, vt nos diximus.

Humus, Terra.

In hac humo.] בארץ הזאת, id est, In terra ista, ne quid falsi suspicaremur. Humus enim potius ipsam terræ qualitatem repræsentat: at terra, hoc loco & alibi, pro regione sumitur. Septuaginta quoque non humum verterunt, ἐγὼ γὰρ ἀποθνήσκω ἐν τῇ γῇ ταύτῃ, Hoc est, Ego, enim morior in terra hac.

A summo cæli vsque ad summum eius.] ולמקצה השמים ועד קצה השמים, Hoc est, A fine cæli, vsque ad finem cæli, à loco vbi terminus cælo est, vsque ad alterum terminum. Interroga, & perquire inquit ex omnibus gentibus incolentibus à cardine mundi, vsque ad alterum cardinem: Ab vno ad alterum verticem. Erat autem obscurior sententia in nostra æditione, locus vero vt nos diximus verti debet. Imitatus est autem Hieronymus Septuaginta ἐπὶ τὸ ἄκρον τοῦ οὐρανοῦ, ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, Hoc est, Ad summum cæli, vsque summum eius. Ex quibus verbis difficile est vllum sensum elicere. [redacted] ex eo accidit, quia quod erat fi- E
nis, terminum verterunt. Nobis autem non omnis terminus est summum. Et potest in aliquo esse finis: vbi non sit summum. Finis enim nostri corporis etiam pedes sunt: quæ pars absurde summum vocaretur. Summum ergo pro extremitate positum est, extremitate dico Ortus, & Occasus: Septentrionis, & Meridiei.

Summum pro extremitate.

Audisti & vidisti.] Veri est simillimum, non vertisse Hieronymum & vidisti: sed, & vixisti. Facilis enim est ab vno ad alterum lapsus, & ipse noster interpres ab Hebraica veritate & Septuaginta minime dissensisset. Est ergo dicendum audisti, & vixisti, vt habent Hebraica שמעת אתה ויחי, id est, audisti tu, & vixisti: licet mutetur tempus. Septuaginta quoque, ἀκήκοας σύ, καὶ ἔζησας, id est, audisti, & vixisti. Id enim fuit prodigium, vt mortales aures, vocem diuinam exaudirent, & subito pauore non exanimarentur propter vocis magnitudinem, & insolitum clamorem. Simul quòd mortali, diuini numinis aduentus, sensum ac vitam sæpenumero eripit. Præsertim si fiat, vt in monte illo accidit: ideo formidabant filij Israëlis, mortémque si accederent, se incurrere credebant.

Tunc separauit.] Etiam iste locus potest aperte id ostendere, quod sæpius diximus, futura pro præteritis imperfectis in lingua Hebræa vsurpari. Est itaque hoc loco futurum אז יבדיל id est, tunc separabit: vice præteriti tamen ponitur, vt ipsa indicat sententia. Hunc loquendi morem omnes obseruare velim. Vehementer enim ad intelligendos Psalmos adiuuabit, in quibus ea sæpe locutio reperitur.

CAPVT V. F

Non vsurpabis nomen Dei tui frustra.] לשוא, id est, Inuanum, aut frustra. Hoc est, vt super rebus inanibus, stultis, ac vulgaribus non nominetur, sed in rebus serijs peragendis: serio, non ridicule, non contemptim, non cum ludibrio, & contemptu quodam. Aut certe sic, Non sumes, inquit, in vanum nomen Dei tui, id est non frustra, ac sine fructu, atque in mendacijs. Sed vbi eius nomen fuerit adhibitum, res omnino subsequatur, vt inuocatio diuini nominis sit rerum confirmatio. Frustra vero aut in vanum ab his Dei nomen vsurpatur, qui in negocijs transigendis, Deum quidem appellant, sed in mendacio perseuerant, nec vllum res accepit momentum per nominis diuini inuocationem. Quo miserrimo & teterrimo flagitio, cùm omnes penè contaminati sint, nihil tamē se mali existimant fecisse. Estq; peculiare ipsis Iudæis, in leuissimis quibusque rebus, & ad omne temporis momentum, dicere Badonai, id est, per Deum. Eóque sunt in eo reprensibiliores, quo singulis penè diebus hoc præceptum, in eorum synagogis frustra, vt alia ad memoriam reuocatur. Septuaginta igitur consone, & ipsi nostræ æditioni transferunt, οὐ λήψῃ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου σου ἐπὶ ματαίῳ, hoc est, non assumes nomen Dei tui, ob rem vanā, aut in vanum. Quare שוא hoc loco sumitur pro mendacio. Nam & paulo inferius dicetur, Ne loquaris contra proximum tuum falsum testimonium, vbi Hebraice, est עד שוא hoc est, testis falsus aut vanitatis: & Latinis, vanus mendacem significat.

Vanus, mendax.

Quia

A *Quia non erit impunitus.*] כי לא ינקה יהוה, id est, Quia non innoxium habebit Deus, non innocentem, non sine delicto, non sine piaculo. Quod optime & à Septuaginta, οὐ γὰρ μὴ καθαρίσῃ κύριος τὸν λαμβάνοντα, &c. id est, neque enim mundum dominus reputabit, qui sumpat eius nomen in vanum.

Bos & asinus.] Pro asino Septuaginta posuerunt, ὑποζύγιον, quod ad omnia iumenta ferè pertinet, quorum vtimur ministerio atque labore, ad nostros labores imminuendos. Sed hoc leuissimum est.

Vt requiescat seruus & ancilla sicut tu.] Hoc non solum de his, verumetiam ipsis iumentis dicitur. Sabbatum enim non tam hominibus, quàm iumentis dabat requiem: vt vniuersalis esset requies, eo quod esset id Deo acceptissimum, vt in tanta die, nihil seruitute & labore premeretur. Nihil enim est Deo acceptabilius, quàm vt maxime, quantum fieri possit, ab oppressione aliena temperemus. Hodiéque multi apud Maumetenses sunt, qui si nihil aliud, quod bonum videatur, ac pium aliqua die egerint, auiculam saltem extra caueam abire permittant, arbitrati se vel in eo pie facturos: adeo neque illi, quanquam barbari, & stultæ religioni addicti, non intelligunt, quæ summo Deo grata sint. In textu igitur Septuaginta ponitur, vt requiescat seruus & ancilla, καὶ τὸ ὑποζύγιόν σου ὥσπερ καὶ σύ, id est, Et iumentum tuum, sicut & tu. Quemadmodum habent Hebraica.

Quis det talem eos habere mentem.] Diximus Hebræos hac locutione vti, vice aduerbij vtinam. Vtinam, inquit, talem habeant mentem. Septuaginta & ipsi Phrasin Hebraicam

B sequuntur, τίς δώσει εἶναι οὕτως τὴν καρδίαν, id est, Quis dabit esse cor eorum?

Et protelentur dies nostri.] Nemo est tam mediocriter eruditus, qui hoc non intelligat, quod & Septuaginta præclare expresserunt, καὶ μακροημερεύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, id est, Et longæui sitis super terram. Protelare igitur videtur ex Græco ductum, à pro, hoc est, longe, porrò: & telos, fine. Quasi in longum fines, ac metas temporis proferre. *Protelare, vnde dictũ*

CAPVT VI.

Dominus Deus tuus.] יהוה אלהינו, id est, Dominus Deus noster. Quemadmodum & Septuaginta κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς, Hoc est, Dominus Deus noster, dominus vnus est. Non est hoc loco silentio prætereundum, quod rabiosus Moses Aegyptius, primus Hebræorum scriptor, carpit Christianos, eósque longa subsannatione deridet. Christiani, inquit, colligunt trinitatem ex isto loco. Primum enim tres exprimuntur personæ, cùm dicitur dominus Deus, Deus. Ter enim ibi diuinum nomen repetitur, postea innuitur trinitas cùm dicitur, vnus est. Productis autem his verbis, multis probris in nos inuehitur. Potuit quidem esse vt aliquis insulsior è nostris, quorum plurimi reperiuntur, id Iudæo illi dixerit: nam multi diuinarum litterarum imperiti, ex his locis trinitatem colligunt, ex quibus colligi non potest. Rursum vbi clarissime ea diuina res exprimitur, nihil eius, in eorum animos penetrat. Primum maxime fit à concionantibus, qui sæpe diuinas extorquent litteras, dum illud volunt esse figuram illius, & illud alterius. Accidítque vt oculatis in nos Iudæis, ludibrio simus. Tenendum vtique medium esset, vt quæ figurã præ *Rab. Mosis in Christianos calumnia.*

C se ferunt, figurate interpretentur. Quæ autem in aliud tempus non spectant, non eo extorqueantur. Perquirendúmque diligenter, vt vbi de Messia dicitur, attente cognoscamus, vbi autem nihil eiusmodi prædicitur, non violente trahamus. Fit enim ex hac causa, vt fœdissimis fabulis diuinas inficiamus litteras. Quam rem maxime vituperat Gregorius Nazanzenus. Erat enim & apud Græcos, genus hominum, quale nostris, & multis ante viginti diebus, qui infinitum quendam figurarũ coaceruarunt cumulum, eóque vtuntur ad ostendendum, omnia non tam maxima, quàm minima, fuisse figuris præmonstrata. Ego certe dicerem id non modo esse stultissimum, sed etiam impiissimum. Neque enim hoc dicimus quorundam Germanorum imitati procacitatem, qui sibi, omnibus & diis & hominibus, & humanis, & diuinis rebus maledicendi licentiam vsurparunt, sed vt vituperemus vituperanda. Laudemus autem quæ laude digna sunt. Vt enim Christianus est, qui neque Arianam diuisionem, neque coniunctionem Sabellinam sequitur: ita vere Christianus, qui neque illorum hominum procacitatem sequitur, neque tamen non reprendit, quæ reprensione digna sunt. Potuit igitur esse vt aliquis Christianus, Rabbi Mosi ea dixerit. Verum & illud non est ignorandum, solere plerunque Hebræos, falsa in nos crimina confingere, & res nostras ad vituperandum accommodare. Multáque apud eos reperimus, quæ illi falso asserunt esse nostra. Omninóque ab ea gente est hoc factum, vt nostra dogmata impiissimis contaminarint mendaciis. Eóque sunt ad Christi fidem suscipiendam tardiores.

Habent enim suos scriptores, quibus illi habent fidem: Inueniúntque apud eos nostra D
summis vituperationibus lacerata, sceleratissimisq́; corrupta mendacijs. Dicitur ergo hoc loco, dominus Deus, Eo quod semper in diuinis litteris Deus his duobus nominibus simul אלהים יהוה coniunctis soleat nuncupari, scilicet ELOHIM, & IHVH, quorum secundum est nomē Tetragrammaton, id est, diuinam significans essentiam. Primum vero, id nomen diuinum est, quo eius significatur fortitudo. Puto enim ferè idem esse El, & Eloha. Vbi autem dicitur, Deus vnus est, paret fieri Dei repetitionem, non esse cum duobus illis connumeratū. Possunt autem & alij melius, quàm nos interpretari.

Et mouebuntur inter oculos tuos.] לטטפת בין עיניך. Erúntque in signum inter oculos tuos. Appellant autem Hebræi Totaph, id quod legem in fronte alligant, vt versetur ante illorū oculos: genus hominum dementissimum, qui ritibus tantum, & ceremonijs contenti sint, apud quos sacrilegium, ac flagitium esset, eam ceremoniam non peragere: non obseruare autem, id quod eo ritu innuitur, non esset sacrilegium, imò ne animum quidem ad id aduertunt. Appellarunt autem eiusmodi signa Septuaginta interpretes ἀσάλευτα, hoc est, inconcussa, immota, stabilia, firma. Sic καὶ ἔσται ἀσάλευτα πρὸ ὀφθαλμῶν σου, hoc est, Et erunt inconcussa ante oculos tuos. Ad præcepta, & instituta id referentes.

Caue ne obliuiscaris.] Interponitur apud Septuaginta hoc quod in contextu minime habetur scilicet, πρόσεχε σεαυτῷ μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σου, hoc est, Attende tibi, ne dilatetur cor tuum. Est autem ex alio loco sumptum. Dilatari autem cor, apud Hebræos significat, audacia efferri, arrogantem, aut tumidum effici. E

Dilatari cor quid.

CAPVT VII.

VSque ad internitionem.] Quod LXX. apertissime significant, ἀφανισμῷ ἀφανιεῖς, extinctione extingues. Nunquam vero LXX. illum loquendi morem fugisse videntur, qui creberrimus quidem est apud Hebræos, nobis autem & Græcis penè est absurdus, nisi in alium conuertatur. Apud eos enim eleganter dicitur deletu delebis, moriendo morieris, expectans expectabis. Quod loquendi genus in aliud debet ab interpretibus conuerti, vt fiat expressio, quæ in proprio sit idiomate. Vt hic ab Hieronymo factum est.

Sculptilia comburite.] Quod etiam Septuaginta additis quibusdam clare exprimunt, τὰ γλυπτὰ τῶν θεῶν κατακαύσετε, id est, sculptilia deorum comburite, addiderunt deorum. Potuit tamen esse, vt alia essent sculptibilia, hominum videlicet, quadrupedum, serpentium, atque reptilium, vt erat apud Aegyptios, qui ibes, ciconias, ichneumonas, crocodilos adorabant, eorúmque exprimebant in templis imagines. Verum & hi erant eorum dij.

Peculiaris populus.] סגלה Quo vocabulo appellatur a philosophantibus Hebræis, quintum prædicabile proprium. Ergo & peculiarem, & proprium populum dicit eum sibi esse, cuius possessio non alium attingat: Eiúsque vnius censeatur, vt proprius eius sit: tum quòd alterius non est, tum quia ipse non habeat alterum. Vt philosophi de proprio argutantur. Ideo Septuaginta εἶναι αὐτῷ λαὸν περιούσιον, esse illi populum exceptum, peculiarem, selectum. Dicitur à περίειμι, id est, supersum, excello, relinquor ex alijs, seligor, seponor. F

Vobis iunctus est dominus.] חשק יהוה בכם Hoc est, Concupiuit dominus vos. Sed & Septuaginta paulo secus, παρὰ πάντα τὰ ἔθνη προείλετο κύριος ὑμᾶς, id est, præter omnes gentes elegit vos Deus. Neque enim hæc annotamus, vt æditiones emendentur. Sed vt clarius intelligantur, id quod sæpius facimus.

Ipse est Deus fortis.] האל, id est, Deus fortis. Est enim è nominibus diuinis vnum, quo eius fortitudo significatur. Quod non ostenditur à Septuaginta καὶ γνώσῃ ὅτι κύριος ὁ θεός σου, οὗτος θεός, hoc est, Et cognosces quòd dominus Deus tuus is est Deus. Addendum fuerat fortis, vt in nostra habetur æditione.

Reddens odientibus se statim.] אל פניו, id est, In faciem eius, qui eum odit. Qui, inquit, odit Deum, in faciem suam, id est, contra ipsum reflectitur eius scelus, atque odium. Deum enim execrantur qui viuunt pessime: in faciem itaque hoc loco, sumitur pro eo quod est, contra ipsum, in ipsum, aduersus eum, qui Deum benedictum, ac gloriosum odit, & aspernatur. Quorum infelix vitæ decursus, & miserrimis casibus est obnoxius, & exitus esse solet atrocissimus, vt tam in hac, quàm in futura vita, merita suorum scelerum expendant supplicia. Septuaginta quoque cum Hebraico consentiunt καὶ ἀποδιδοὺς τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν κατὰ πρόσωπον ἐξολοθρεῦσαι αὐτούς, id est, Et retribuens his, qui eum odio habent, in faciem, vt eos penitus extinguat.

A *Fructus ventris tui.*] Quam similitudinem Septuaginta non ineleganter immutarunt εὐλογήσει τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας σου, id est, Benedicet partum ventris tui. Credo enim ab arborum similitudine, fructum ventris dici. Vt enim ab arboribus fructus, ita ab vtero proles. Faciunt id ferè semper Septuaginta. *Fructus ventris.*

Non erit apud te sterilis vtriusque sexus.] Ecce hoc nonne elegantissime à nostro interprete mutatum & coartatum est: quod est Hebraice לא יהיה בך עקר ועקרה, hoc est, Non erit in te, neque infœcundus, neque infœcunda. Quod tamen non mutarunt Septuaginta οὐκ ἔσται ἐν ὑμῖν ἄγονος, οὐδὲ στεῖρα, id est, non erit in vobis infœcundus, neque sterilis, vt autem nostrum interpretem laudamus, ita minime vituperamus istos.

Auferet à te dominus omnem languorem.] Quod non tam proprie Septuaginta πᾶσαν μαλακίαν, hoc est, Omnem laxitudinem: nam malacia teste etiam Cornelio Celso, potius laxitudinem quandam corporis significat, quàm grauissimas illas ægritudines, quæ vocabulo Hebraico חלי demonstrantur. De quibus hoc loco scribitur. *μαλακία*

Deuorabis omnes populos.] Sicut habet & Hebraicum ואכלת, id est, Et comedes, vorabis: neque satis apparet, an præcipiat eis Deus, vt omnes illos populos absumerent, ac delerēt, vt ex his quæ inferuntur apparet. Addit enim non parcet eis oculus tuus: aut ita fore vaticinetur, vt facultates & diuitias eorum populorum adepturi ipsi sint. Si prima stat sententia, non rectè fortè in Græcum is locus versus est, καὶ φάγῃ πάντα τὰ σκῦλα τῶν ἐθνῶν, id est, Et comedes spolia gentium. Si secundo sensui adhæremus, præclara est Græca æditio. Et

B causa quidem nota est.

Ne sint in ruinam tui.] Sicut habet Hebraicum מוקש, id est, Scandalum siue offendiculum, lapsus, fouea, ruina. Septuaginta vero σκάνδαλον scandalum, offendiculum.

Plagas maximas.] המסת הגדלת, id est, Tentationes magnas. Sicut & Septuaginta, τοὺς πειρασμοὺς μεγάλους, id est, Tentationes magnas. Ex quo apparet tentationem Hebraice non modo probationem quandam significare, verum etiam afflictionem, vexationem. Quod obseruare operæprecium est. *Tentatio Hebr. quid significet.*

Mittet crabrones.] הצרעה, Quod Hebræi dicunt aliud quoddam esse pestilentis animalis genus. Verum ipsi sunt supra cæteros homines harum rerum imperiti. Septuaginta etiā ipsi crabrones reddiderunt καὶ τὰς σφηκίας ἀποστελεῖ κύριος, id est, Et crabrones, seu vespas immittet dominus. Quibus magis credendum, quàm omnibus Iudæis.

Non timebis eos.] לא תערץ מפניהם, id est, Ne paueas, siue ne frangaris à facie illorum. Sicut & Septuaginta verterunt οὐ τρωθήσῃ ἀπὸ προσώπου αὐτῶν, hoc est, Non vulneraberis à facie eorum. Non concides.

Deus magnus & terribilis.] Melius quàm Septuaginta, nam נורא terribilem significat à verbo ירא, id est, timuit. Septuaginta igitur θεὸς μέγας καὶ κραταιός, id est, Deus magnus & fortis. Dicendum fuerat φοβερὸς eo quòd sceleratis apparet formidabilis. Quod & alibi faciunt ipsi Septuaginta. Nam sequenti capite, vbi dicitur in solitudine magna, atque terribili נורא Hebraice, Græce vero ἐρήμῳ φοβερᾷ.

C

CAPVT VIII.

ATque tentaret.] Sicut habet Hebraicum לנסתך, id est, Vt tentaret te: sicut & Septuaginta καὶ πειράσῃ σε. Quod ad declarandam sententiam à nobis positum est.

Afflixit te penuria.] וירעבך, hoc est, Fame oppressit, aut esurire te fecit. Sicut & Septuaginta ἐλιμαγχόνησε. Quod verbum ducitur à λιμὸς, hoc est fame, & ἄγχω opprimo, suffoco. Quasi tu dixeris, fame afflixit.

Pes tuus non est subtritus.] Non dubium est, quin impressi Græcorum codices mendosi hoc loco sint, οἱ πόδες σου, οὐκ ἐλυτρώθησαν. Hoc est, pedes tui non sunt redempti: pro eo quod dicendum esset, ἐτρώθησαν, hoc est. Confossi, conuulnerati sunt.

Et dipsas.] Nomen serpentis, quod à sitiendo, tam apud Græcos quàm Hebræos dicitur. Vt enim apud illos à διψάω. sic apud istos à צמא hoc est, Sitiuit, fit צמאון, id est, sitis. Serpens est, ad cuius morsum totum corpus horribiliter incenditur, aqua desideratur, aqua clamatur. Ad eam accurritur, sit quodcunque vis licet impedimento. Declaratur id apud historicos, præsertim qui de Catonis exercitu in Libya scribunt, vbi sub harenæ cumulis, id genus serpentis delitescit, ibi miles ab ea peste morsus, ad mare insano impetu accurrit, cúmque magnam salsarum aquarum vim ebibisset, repente extinctus est. Atque hi erant serpentes, qui morsu adurebant corpus. De quibus hic & alibi scribitur. *Dipsas serpens.*

De petra durissima.] חלמיש, Quam silicem appellant, aut aliud quodcunque durissimæ

petræ genus. Quod non ita explicatur à Septuaginta, ἐκ πέτρας ἀκροτόμου. id est, E petra præ- D
rupta, abscissa, in summo exsecta.

Prædico tibi.] העדתי, id est, Protestatus sum, aut protestor. Neque additur aliud, sicut superius, vbi cælum ac terram testabatur, ex quo loco additum, hic est in codicibus Septuaginta διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον, τόν τε οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν. hoc est, Obtestor hodie vobis & cælum & terram. Atque id est creberrimum in æditione Septuaginta, vt ex vno loco, in alterum pleraque transportentur.

Quas deleuit dominus.] מאבד Delet, dissipat, perdit nunc. Neque enim adhuc omnes interfecti fuerant. Septuaginta quoque per præsens loquuntur ὅσα κύριος ὁ θεὸς ἀπολλύει. Sicut gentes, quas omnes perdit dominus Deus.

CAPVT IX.

Cvibus nullus poterit ex aduerso stare.] Hebraice per interrogationem profertur מי יתיצב לפני בני ענק, id est, Quis stabit ante filios Henac? Sicut & Septuaginta τίς ἀντιστήσεται κατὰ πρόσωπον υἱῶν Ἐνάκ, id est, Quis resistet ex aduerso filiorum Henac? Ponuntur autem interrogationes pro negatioùibus sæpenumero. Quis alius Deus condidit cælum & terram? nempe nullus. Quis Dauid sanctior? nimirum nullus. Atque ita Hieronymus, præclare interrogationem, in negationem conuertit.

Cúmque transissent quadraginta dies.] Ita quoque habet & Hebraicum מקץ ארבעים יום hoc est, Post quadraginta, aut in fine quadraginta dierum. Non recte igitur redditur is locus apud Septuaginta, καὶ ἐγένετο διὰ τεσσαράκοντα ἡμερῶν, id est, Et factum est, per quadraginta E dies. Nam διὰ, hoc est, per, non rei finem, sed inter medium spacium significat.

Et constituam te super gentem.] Diximus super Exodum, vbi is annotabatur locus, non videri hanc esse sententiam, vt super aliam gentem promitteret Deus Mosen se præficere: Sed ipse Moses, facturum, vt esset innumerabilium & fortissimatum gentium autor ac pater. Vt semen Abrahæ in homine pijssimo suscitaretur, deleta illa infanda, & crudeli natione. Dicit ergo Deus Mosi ואעשה אותך לגוי עצום ורב ממנו id est, Et faciam te in gentem fortiorem, ac maiorem, quàm hæc sit. Vbi, faciam, non ponitur pro eo quod est constituam, sed vt ipsa sonat vox. Efficiam vt genus tuum, filiique tui innumerabiliter crescant. Atque ita verterunt etiam Septuaginta καὶ ποιήσω σε εἰς ἔθνος μέγα καὶ ἰσχυρὸν καὶ πολὺ μᾶλλον ἢ τοῦτο, hoc est, Et faciam te in gentem magnam & fortem longe magis, quàm hæc sit.

Cerno quòd populus is.] Additur hæc periodus in codicibus Septuaginta λελάληκα πρός σε ἅπαξ καὶ δὶς λέγων ἑώρακα τὸν λαὸν τοῦτον, hoc est, Locutus sum ad te, semel ac bis dicens, video populum istum &c. Hoc inquam additum est à scriptoribus. Neque video vnde sumptum sit.

Et in brachio tuo extento.] הנטויה, id est, Porrecto atque extento, à verbo נטה hoc est, Porrexit, extendit. Quare non tam proprie hoc redditur à Septuaginta ἐν τῷ βραχίονί σου τῷ ὑψηλῷ, hoc est, in brachio tuo excelso, eminenti, sublimi. Nam hac phrasi Hebraica, vehementissimus ictus significatur, quem brachio exporrecto incutimus. Neque hoc dicimus, vt Septuaginta æditionem potius producamus, quàm illustremus sententiam. Potest enim F etiam ipsorum Septuaginta interpretum stare sentẽtia, vt in brachio excelso dicamus pro eo quod est, vi diuina, fortitudine admirabili, ac prodigiosa, cælesti, excelsáque virtute. Verum in his non multum discriminis est, propterea non sunt scrupulosius, quàm deceat, tractanda ac perquirenda.

CAPVT X.

Qvando populus congregatus est.] Quod omittitur à Septuaginta credo ea ratione, quia fit sæpe aliàs dictum. Tantummodo igitur hoc ponitur apud illos οὓς ἐλάλησε κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει, ἐκ μέσου πυρός. Quæ verba locutus est vobis dominus, in monte de medio ignis.

Et benediceret in nomine illius.] Constructio Hebraica est, apud eos enim vocandi & benedicendi verbum iungitur nomini cum præpositione in. Dicúntque benedicere in faciẽ illius, pro eo quod est, illius faciem benedicere. Et benedicere in nomine eius, hoc est, nomen eius. Quamobrem declarare hoc fuit necesse, ne aliam sententiam innui crederemus. Leuitarum ergo erat nomen diuinum benedicere. Illud sanctissimis ac perpetuis laudibus attollere, vt hodie fit à sacerdotibus, ac his, quos religiosos vocari vsus obtinuit. Verum neque Septuaginta præpositionem subtraxerunt καὶ ἐπεύχεσθαι καὶ εὐλογεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, id est, Orare ac benedicere in nomine eius. Possumus itaque etiam hoc tueri, vt non sine

Benedicere in nomine eius, id est, benedicere nomẽ eius, Hebr.

A sine præpositione intelligendum dicamus: sententiáque sit, Leuitas benedicere in nomine domini, id est, alios homines benedicere, inuocato nomine diuino. Neque tantum homines, sed & vniuersa quæ spectant ad genus humanum. Quæ omnia à sacerdotibus per nominis diuini inuocationem benedicebantur, ac sanctificabantur. Plerunque vero locutiones Hebraicæ faciunt, vt alia videatur sententia, quàm sit. Ideo dare operam necesse est, vt quis illius linguę loquẽdi modus sit, cognoscatur. De qua re scribit Rabbi Moses Aegyptius apud Hebræos, in eo libro quem inscripsit More Hanibchim. Hoc est, doctor perplexorum, aut instructor dubitantium. Sed partim breuius quàm deceret, partim inscite, & sine absoluta diuinarum litterarum cognitione. Præter enim vocabulorum cognitionem, Hebræi sunt omnium hominum imperitissimi, & suas habent litteras ridiculosissimis fabulis contaminatas. Apud nos vero scripsit diuus Augustinus verum vt in multis ingenij sui maiestatem ostendit, ita ad alia, Hebraicarum litterarum cognitione destitutus, attingere non potuit. Vir mediusfidius dignus, cuius ingenium nullas haberet litteras incognitas, propter eius sublimitatem ac maiestatem.

Hebræi omnium nationum imperitissimi.

Præputium cordis vestri.] Sicut habet & Hebraicum ערלת לבבכם, Præputium cordis vestri. Quæ cùm metaphora sit, & per eam, aliud innuatur, præclare à Septuaginta explicatum est, quid per eam significetur περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν, hoc est, Circuncidamini duritiam cordis vestri. Cordis igitur præputium, durities est, ac cæcitas, qua cor impeditur, ne verum perspiciat. Vt enim apud nos, per baptismum demonstratur, ac fit animi

Præputium cordis.

B potius, quàm corporis expiatio: sic Hebræorum circuncisio docebat, resecandam esse cordis duriciem, ac cæcitatem. Amouendam ex animo pellem ac caliginem, qua mens obscuratur, ex qua error fœdissimus consequitur, diuinitatis ignoratio. Quæ omnes tanquá genitrix parit impietates, scelera, atque calamitates. Cùm enim homo, Deo adiunctus non fuerit, qui omnis decoris ac virtutis, idea & seminarium est, eum necesse est omnis humanitatis, iustitiæ, probitatis expertem esse. Nec magis inter homines, quàm beluas esse connumerandum. Sunt ergo magis intuenda, quæ per ritus ac cerimonias significantur, quàm ipsę cerimoniæ, quæ signa tantummodo sunt, maiorumq; rerum repræsentatio.

Qui personam non accipit.] Recte tam ab Hieronymo quàm Septuaginta Hebraica locutio permutata est, quæ habet לא ישא פנים, hoc est, Qui non suscipiet faciem, aut non eleuabit faciem. Neque enim hoc aliud est, quàm ex facie, ex qualitate, diuitiis, facultatibus, personas distinguere, eásque acceptas habere, iudiciúmque ob id peruertere, vt alteri fiat, quod non fit alteri. Possumus etiam dicere, nec Septuaginta, nec Hierony. locutionem Hebraicam mutasse. Nam Hebraice Panim faciem sonat, quod Septuaginta πρόσωπον interpretati sunt. Vt prosopon non pro persona, sed facie sumatur. Apud nos autem persona sumetur pro cuiuscunque hominis qualitate quæ ex vultu cognoscitur. Hoc ergo dicit Moses Deum non animaduertere, sed æquale de omnibus ferre iudicium, modo probitas ac iustitia adsit.

Accipere personam.

Dat ei victum ac vestitum.] Elegantissime & hoc mutatum ab Hieron. pro eo quod He-

C braice est, Dat ei panem. Quod non immutatur à Septuaginta δοῦναι αὐτῷ ἄρτον, id est, Dare illi panem. Quis enim non intelligit, panem hic accipi, pro omni eo, quo vescimur, tam esculento, quàm potulento, vt ipse sermonis Hebraici vsus ostendit? Quare non tam aperte apud Græcos transfertur. Et pro ἄρτον, fortasse rectius poneretur βίον, id est victum, licet sit Hebraice לחם, id est, panis. Etiam illud recte permutatur. Dat ei vestitum, pro eo quod Hebraice ponitur שמלה, id est, vestis. Nam illud, omne quod vestimus significat. At quod reddiderunt Septuaginta non ita, scilicet ἱμάτιον. Verum hæc, quia sententiam non peruertunt, ipsi reprensione digni forte sumus, qui tam leuia annotamus.

Panis omne quo vescimur.

Ipse laus tua.] תהלתך, id est, Laus tua, laudatio tua, decantatio tua, hymnus tuus. Eo enim nomine Hebræi, psalmos, laudes, hymnos, præconia significant. Et liber psalmorum vocatur Sepher thehilim. Septuaginta igitur, nescio quid aliud intelligunt αὐτὸς καύχημά σου, id est, Ipse gloriatio tua, in eo gloriaberis, in eo de te sapies, ille sit gloria tua, te omnes præstare populos persuadeas, qui talem Deum habeas. Verum vt dixi prior videtur verisimilior sententia, vt ad præconia oris referatur. Quibus Deum nostrum laudamus, propter eius in nos innumerabilia & excellentissima beneficia.

In Septuaginta animabus.] Etiam hic solitus Græcorum interpretum est error, qui Septuaginta quinque animas ponunt. Primo enim loco corrupto, vbi eius rei primo mentio habita est, facile & reliqui illius similes corrupti sunt.

CAPVT XI. D

ET vniuersa substantia eorum.] כל היקום id est, Omnis facultas, omnis substantia: à verbo קום, id est, surrexit. Additúrque littera futuri Iod. Hoc nescio cur Septuaginta transtulerint καὶ πᾶσαν αὐτῶν τὴν ὑπόστασιν, id est, Et omnem eorum promissionem. Puto tamen eos intellexisse facultatem, ac id quo nostra vita sustentatur, omnémque suppellectilé, quæ vna cum hæreticis illis absorpta est. Quid enim aliud hæretici sunt ac Schismatici, quàm Dathan & Abiron? Vt enim hi sub prætextu pietatis dominandi libidine, ac ambitionis æstu exagitati, ei principatum adimere conabantur, cui fuisset à Deo traditus, Ita hi sanctæ Ecclesiæ corpus disiungere enituntur, dum caput eius à summo Deo constitutum imminuere, lacerare, dedecorare impiis maledictis non cessant. Neque aliud fit ab his, in summum illud caput, quàm ab Dathan, & Abiron in Mosen tentatum est. Genus hominum miserabilissimum, ac perniciosissimum, qui sub prætextu nostrarum corrigendarum improbitatum, infinitam attulere malorum syluam. Pérque vniuersum terrarum orbem pessimos disseminarunt errores. Adeóque processit audacia, & gigantea immanitas, vt eis nec cælum iam sufficiat, in quod suæ sceleratissimæ linguæ virus euomant, ore impiissimo blasphemét, dilacerent, dum eius incolas, tantis probris, ac mendaciis dehonestát. Sed videbit omne humanum genus eorum interitum, & sempiterna obliuione eos sepeliendos infernum hiatu patefacto absorbuisse cognoscet.

Hæretici et Schismatici, Dathan & Abirõ cõferũtur.

Aquæ ducuntur irriguæ.] Totam orationis formam interpres eleganter immutauit, quibusdam etiam omissis והשקית ברגליך, hoc est, Et irrigabis cum pedibus tuis. Hoc est, ea terra E eius naturæ est, eam seminabis, & pedibus superinduces aquas. Dico igitur cômode omisisse Hieronimũ pedes, qui ex idomate Hebraico ponuntur. Significatur auté labore & decursu, per totam Ægyptum deduci solitam aquam è flumine Nilo, vt etiam indicat Rabbi Salomon, qui pedes hoc loco pro labore sumi dicit. Hæc autem produximus vt sciremus causam, quare LXX. sic transtulerint ὅταν σπείρωσι τὸν σπόρον, καὶ ποτίζωσι τοῖς ποσίν, hoc est, Cùm seminauerint sementem, & irrigauerint pedibus. Pedes tacere debuerant, quia & absurdá, & obscuram faciunt orationem Græcam. Aut series mutanda fuerat.

Ne forte decipiatur cor vestrum.] פן יפתה לבבכם, hoc est, Ne forte dilatetur cor vestrum. Vt alibi ipse quoque Hieronymus interpretari solet, vt in filio Noë Iapet. Hac autem locutione, Hebraice significatur cordis tumor, superbia, audacia, arrogantia, contumacia, quæ omnia ex nimio rerum felici successu oriri solent. Dum enim cladibus vllis præmimur, humiles iacemus, & abiecto, atque demisso animo sumus. Quo pharmaco vtitur sæpenumero Deus ad infringendam cordis nostri audaciam. Habent autem & Hebræi suas similitudines, ac metaphoras, quibus eleganter in sua lingua vtuntur. Septuaginta secundum Hebraicum interpretantur. μὴ πλατυνθῇ ἡ καρδία σου, id est, ne dilatetur cor tuum.

Quandiu cælum imminet terræ.] כימי השמים id est, Sicut dies cæli. Videturq; ea esse sententia, quam noster interpres transtulit. Nam apud Hebræos Che, aduerbiũ est modo similitudinis, modo commensurationis. Significátque secundum mensuram. Quare quod nos dicimus in psalmo, Sicut dies cæli: intelligendum est, pro eo quod est secundum mẽsuram F dierum cæli. Secundum eorum interuallum, secundum eorum durationẽ. Quare prudentissime versum est ab Hieronymo. Et facilius nos Latini hunc locũ intelligeremus propter interpretis nostri diuinum ingenium, quàm Græci, apud quos phrasis Hebraica nuda relinquitur, minime ab interpretibus explicata. Quis enim apud eos facile assequeretur, quid hoc sit ἵνα πληθυνθῶσιν αἱ ἡμέραι ὑμῶν, καὶ αἱ ἡμέραι τῶν υἱῶν ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς, ἧς ὤμοσε κύριος τοῖς πατράσιν ὑμῶν, δοῦναι αὐτοῖς, καθὼς αἱ ἡμέραι οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς, hoc est, Vt multiplicentur dies tui, & dies filiorũ tuorum super terram, quam iurauit dominus patribus vestris dare eis, quemadmodum dies cæli super terram. Ecce nihil hoc loco declaratur de diebus cæli.

Vsque ad mare occidentale.] עד הים האחרון id est, vsque ad mare nouissimum. Quod mare, vt Septuaginta & Hieronymus optime ostenderunt, est id quod in terra Israël positis ad occasum spectat. Quod alio nomine appellatur mare magnum: Mare, scilicet Cypriũ, Ægyptium. Quod ab Aegypto, totam Assyriam attingit. Dicitur autem mare nouissimũ & magnum, quia eo vsque terrę sanctę fines excurrerẽt. Magnum autẽ, quia omnis aquarũ collectio mare vocatur Hebraice. Ideo verum mare magnum appellant, vt differat ab his, quæ minora maria sunt, stagna scilicet & lacus, vt est mare Cineret, quod corrupte Genesaret vocamus. Est enim lacus, quem Iordanis in media ferè Israëlitica terra efficit. Septuaginta igitur & ipsi ἕως τῆς θαλάσσης τῆς ἐπὶ δυσμῶν, Hoc est, Vsque ad mare occidentale.

**Mare nouissimũ, mare magnũ Hebræis quod dicatur.*

Iuxta

A *Iuxta vallem tendentem & intrantem procul.*] Potius sentētia quàm verba redduntur, quæ sic habent, אצל אלוני מורה id est, Iuxta quercus more. De quo loco est sæpenumero dictum. Et quoniam Hieronymus propriis oculis has terras contemplatus est, eum existimo, talem esse situm illius vallis didicisse, Illúmque hoc loco explicuisse. Hanc vallem alibi appellauit conuallem illustrem. Credo propter vocem more, quæ à verbo videndi videtur ducta, vel vt imitaretur Septuaginta, qui hanc vocant ὑψηλὴν, hoc est, excelsam. πλησίον τῆς γῆς ὑψηλῆς, id est, Iuxta terram excelsam, id est perspicuam.

Vt impleatis cerimonias.] כל החקים, id est, omnia instituta, Omnes ordinationes. Diciturque de his potius, quæ spectant ad agendum, & decorum, & probitatem, quàm de ritibus, quibus in gerenda religione vterentur. Nam probitas sine ritibus esse potest, at ritus sine probitate minime. Declaratur id ab Esaia, qui abhominabile Deo esse eorum sacrificium docet, qui impij sint. Qui iustitiam, probitatem non sectentur. Eorum ieiunia execratur, eorum incensum illi putet. Quare hoc magis innuit Moses, in quo nerui totius legis essent positi, vnde ritus fierent acceptabiles. At quoties hodie oculi piorum implentur lachrymis, dum & nos ritibus tantum contenti videmur? Vitiis ac sceleribus contaminati, Ecclesias adimus, missam cæteráque diuina audimus, & putamus nos placere Deo: quæ dum videntur, bonis non possunt non displicere. Septuaginta & ipsi genus potius quàm speciē transtulerunt προστάγματα, id est, præcepta.

CAPVT XII.

B *Sub omne lignum frondosum.*] Diximus lignum de more linguæ Hebraicæ pro arbore accipi, quod nec ipsos latet interpretes, tam Hieronymum quàm Septuaginta, qui varie id nomen transferunt, modo lignum, modo arborem. Septuaginta igitur cùm semper lignum reddiderunt, hoc tamen loco καὶ ὑποκάτω δένδρου δασέος, id est, Subter arborem opacam, densam, frondosam. Quas gentes suis dijs consecrabant, vt omnes penè docent historiæ, præsertim Dianæ quam nemoribus delectari opinabantur. Et sæpe in historiis martyrum legitur, eos esse ad aliquam arborem ductos, vt ibi Deos adorarēt. Essęq; nonnullas radicitus ad eorum orationem euulsas.

Vt habitet in eo, venietis.] Aliud verbum præcedit ante hoc, scilicet eum locum תדרשו, id est, Inquiretis. Sicut & Septuaginta, καὶ ἐκζητήσετε καὶ εἰσελεύσεσθε ἐκεῖ, hoc est, Inquiretis & illuc venietis. Dicunt Hebræi hunc locum esse Scilo.

Et vota.] Quæ elegantissime vocantur ab Septuaginta ἑκούσια, id est, voluntaria, quæ nulla lege præcipiuntur, sed homines sponte sua id efficiunt, & sua eos ducente voluntate. Multa enim sunt sacrificiorum genera, sed quædam, quæ si omittamus contra legem fecerimus, & impietatis rei haberemur, quædam quæ sponte, sua non iubente lege homines offerunt. Atque hæc vocantur voluntaria.

Ibi epulabimini, coram domino.], ושמחתם לפני יהוה id est, Et lætabimini coram domino, quomodocunque id fiat. Sicut & Septuaginta, καὶ εὐφρανθήσεσθε ἔναντι κυρίου, id est, Et exultabis coram domino. Quare non ad epulas tantum refertur.

C *Atque Leuites qui in vestris vrbibus habitat.*] אשר בשעריכם, id est, In portis vestris, vel intra portas vestras, vt vertit sapienter noster interpres. Cum quo & Chaldaica sentit æditio. Quare Septuaginta, obscurius non mutata Hebraica phrasi verterunt, καὶ ὁ λευίτης ὁ ἐπὶ τῶν πυλῶν ὑμῶν, id est, Et Leuites qui in portis aut super portis vestris. Quod profecto pauci intelligerent. Vides igitur quàm nostra æditio sit longe illustrior, syncerior, & quæ minus nos in errorem & falsam sententiam possit inducere.

Hoc est integrum siue immaculatum.] Hoc quidem refert Hieronymus ad ea quæ immolantur à Septuaginta ad ipsos qui immolant, & epulantur. Hebraica enim sic habent הטמא והטהור יאכלנו, hoc est, Pollutus & mundus comedet ipsum. [redacted] Hoc vero potest esse, quia & p[redacted]ndi comedebant. Septuaginta igitur hoc modo, ὁ ἀκάθαρτος ἐν σοὶ καὶ ὁ καθαρὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ [redacted]εται αὐτὸ, hoc est, Immundus inter te & mundus in idem, aut simul, comedet ipsum. Hoc igitur verisimilius mihi videtur. Sicut & paulo ante eandem sententiam ipse Hieronymus secutus est.

Et comedes in oppidis tuis.] Hoc quoque loco ponuntur Hebraice, portæ pro oppidis. Illúdque mihi admiratione dignum videtur, cur Septuaginta oppida per portas intelligendas esse hoc loco animaduerterunt, non animaduerterint etiam superius. Ex quo intelligimus, non omnia per errorem apud eos accidisse, sed aliis de causis. Igitur & ipsi,

καὶ φαγῇ ἐν ταῖς πόλεσι σοῦ, hoc est, Et comedes in vrbibus tuis, quod est Hebraice, ואכלת בשעריך D
hoc est, Et comedes in portis tuis. Ex quo animaduertimus, quàm necessarium sit Hebraici sermonis scire proprietatem, ne absurde diuinas litteras exponamus.

Caue ne imiteris.] פן תנקש אחריהם id est, Ne forte decipiaris, aut illaquearis post eas, aut offendas. Sicut alibi vertit Hieronymus. Sequutus autem est hoc loco Septuaginta, qui & ipsi, μὴ ἐκζητήσῃς ἐξακολουθῆσαι αὐτοῖς, id est, Ne quæras imitari eos.

CAPVT XIII.

Sed statim interficies.] Præmittunt hic Septuaginta, id quod opponitur ei quod dictum est. Ne occultes eum, ἀναγγέλλων ἀναγγελεῖς περὶ αὐτοῦ, hoc est, Annunciando annunciabis de ipso, aut ipsum deferes. Quod in contextu quidem non habetur. Additúmque est ab ipsis interpretibus. Et fortè non omnino male. Atque hæc sunt, quæ fortè resecabat in Hexaplis Origenes, & obeliscis confossa, esse superflua ostendebat. Collatis etiam aliorum interpretum æditionibus. Quæ nostris Latinis propter interpretis nostri summum ingenium, singularémque eruditionem minime necessaria fuerunt. Is enim cùm præclare, tum Græce, tum Hebraice sciret, contulit omnes omniũ æditiones, ipsamq; veritatem Hebraicam, fecitque æditionem absolutissimam, pulcherrimam, illustrissimam, in qua mirabiliter sermonis Hebraici explicatur proprietas, vsuíque nostro loquendi prudentissime accommodatur.

Egressi sunt filij Belihal.] Noster interpres nunquam ferè quid eo nomine significaretur in ædendo explicuisse reperitur. Obseruauimúsque hoc apud ipsum, vt ea nomina, quorum multiplex ac dubia esset sententia, ea vt habent Hebraice, non immutarit. Vt est nomen ligni Sethin. Nam si vno modo transtulisset, respuere aliorum in eo sententias visus E
Belihal. fuisset, cùm multiplices sint, & omnes ferè inter se contrariæ. Ita hoc nomen Belihal, cum alij dicant eo significari hominem inutilem, à Beli, id est, non, & Iahal, hoc est, profuit: alij nomen esse dæmonis contendant, ductum à beli, hoc est, non, & Iahal, hoc est, ascendet, Quia nos ascendere sursum non permittat. Æditio vero Chaldaica id interpretetur malignitatem, quæ propria diaboli est. Ex eo est effectum, vt ipsum Hebraicum nomen posuerit Hieron. vt liceret cuique, quod vellet super eo arbitrari. Interpretatur autem ipse in-
Filij Belihal. terdum filios Belihal, filios diaboli. In quo omnes ferè Hebræi consentiunt. Homines videlicet, malignos, pessimos, impiissimos, quibus tanquam suorum scelerum ministris vtitur diabolus, eo nomine significari. Hoc idem senserunt Septuaginta qui filios Belihal hoc loco interpretantur παρανόμους, id est, ex leges, peruersos, prauos, sceleratos.

In ore gladij.] Vehementer hoc loco placet, quod Septuaginta hanc similitudinẽ Hebraicam immutarint. Nam licet sit eo modo Hebraice, Illi tamen eleganter, ἐν φόνῳ μαχαίρας, id est, In cæde gladij. Habent enim Hebræi, & suas translationes, quæ non adeo elegantes sunt in nostra & Græca lingua. Licet hoc sit leuissimum.

Et sit tumulus sempiternus.] תל עולם, hoc est, Tumulus sempiternus: quod Septuaginta, magis ad sententiam, quàm ad verbum interpretantur, καὶ ἔσται ἀοίκητος εἰς τὸν αἰῶνα, hoc est, Et erit inhabitabilis in sempiternum. F

Et misereatur tui.] ונתן לך רחמים ורחמך, id est, Et det tibi misericordias, & miserationes tuas. Ideo Septuaginta, καὶ δώσει σοι ἔλεος ἔλεος, id est, Et det tibi misericordiam misericordiam.

CAPVT XIIII.

Non vos incidetis.] לא תתגדדו, id est, Non vos dilaceretis, dilanietis, discerpatis: quod faciebant illi super defunctos: qui impius mos viget adhuc alicubi gentium. Hoc miror cur Septuaginta verterint ἐν φοιβῶντες. Quod nos interpretari possumus, non puberascetis, non pubertatem ducetis. Nisi locus mendosus sit. Græci tamen interpretes [redacted] φοίβῳ, hoc est, Phœbo, vt in impressis etiam codicibus habetur. Dicuntque hic prohiberi ne [redacted] Apollo, falsus vates soleret fundere. Theodoritus enim, διὰ τὸ μηδὲ ἐν φοιβῶντες, τὰς μαντείας ἐξέβαλεν φοῖβον γὰρ τὸν ψευδόμαντιν ἐκάλουν τὸν πύθιον, hoc est, Per id quod dicitur, non φοιβῶντες, oracula exsibilauit. Phœbum enim vocabant gentes, illum mendacem futurorum denunciatorem Pythium. Hæc quidem licet optima sint, arbitror tamen codices deprauatos eum fefellisse. Non enim à Phœbo ducendum est, sed à φίβῳ, id est, pubertate. Eóque verbo vsi Septuaginta sunt, pro eo quod est, pubertatem non incidetis, mentum scilicet & vbi enascitur barba. Atque ita cum Hebraico sentiunt. Nam de vatiemus hoc loco nulla
גדד mentio. Nisi fortè Septuaginta arbitrati sint verbum Hebraicum Gadad, duci à Gad, quod fortunam,

A fortunam, aut stellam Iouis significat, ipsiq; existimarint hunc esse Phœbum. Quæ certe esse possunt. Hebræi exponunt hunc locum, vt nos diximus. Clarúmque ex eo est, non esse hoc aliter intelligendum, quia mox infertur inhibitio de caluitio super mortuo. Sanè non permiscuisset sermonem de vaticinio, cum sermone de caluitio.

Nec facietis caluitium.] ולא תשימו קרחה בין עיניכם, Hoc est, Et ne ponatis caluitium inter oculos vestros. Rectéque ab Hieronymo, inter oculos vestros, subtractum est: quod de more linguæ Hebraicæ fuerat positum. Inter oculos vestros igitur significat, abradere eam partem capitis, quæ frontem efficit, Sitúmque inter vtrunque oculum, licet paulo superius obtinet: Quod solebant facere illæ gentes. Quod & Theodoritus apud Græcos his verbis declarat διὰ δὲ τοῦ οὐ ποιήσετε φαλάκρωμα ἀνάμεσον τῶν ὀφθαλμῶν ὑμῶν, ἐπὶ νεκρῷ, τὴν τοῦ πένθους ἀπηγόρευσεν ἀμετρίαν. τινὲς μὲν γὰρ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, τὰς τῆς κεφαλῆς, ἀπέκειρον τρίχας, καὶ ταύτας προσέφερον τοῖς νεκροῖς. τινὲς δὲ τὰς τῶν γενείων, ἄλλοι τὰς τῶν ὀφρύων. ταῦτα γίνεσθαι ὁ θεῖος ἀπηγόρευσεν νόμος, hoc est, Per id autem quod dicitur, Ne faciatis caluitium ante oculos vestros super defuncto: luctum immodicum prohibuit. Nonnullæ enim exterarum gentium, capillos capitis secare solebant, ac defunctis offerre. Alij pilos genarum, alij vero ipsa cilia incidebant, atque offerebant. Hæc diuina lex fieri prohibuit. Clara igitur est sententia, neque vllus remanet scrupulus.

Ne comedatis quæ immunda sunt.] לא תאכל כל תועבה, hoc est, Ne comedas omne abhominabile, aut omnem abhominationem. Sicut & Septuaginta, οὐ φάγεσθε πᾶν βδέλυγμα. Ne
B comedatis omnem abhominationem. Quod ad declarationem nobis positum est.

Bubalum.] יחמור. Quod nonnulli Hebræorum arbitrantur aliud quoddam animal esse, capris paulo maius. Sed Septuaginta in his potius est credendum: qui & ipsi, βούβαλον, id est, Bubalum transtulerunt. In rebus his explicandis, vt aliàs admonuimus, sunt Hebræi, pace illorum dixerim, omnium imperitissimi. Bubalus.

Tragelaphum.] אקו, Quod etiam Septuaginta interpretantur τραγέλαφον. Quæ vox id significat, quod ex hirco & ceruo commistum sit, quæ à nonnullis alijs putantur fictitia, & ad animi somnium conficta. Est autem Tragelaphus Græce Latine Hircoceruus, qua voce tanquam rei fictitiæ signo, vtuntur philosophi ac dialectici. Plinius testatur hunc eundem esse cum ceruo, barba tantum & armorum villis distantem. At Hebræi esse hircum syluestrem perhibent. Tragelaphus. Hircoceruum.

Pygargum.] דישן. Quod etiam Septuaginta transtulerunt πύγαργον. Sed longe aliud videtur de eo sentire Aristoteles. Non enim inter animalia, sed inter volucres ipsum annumerat: dicítque esse aquilæ speciem, quæ ex prohibitis est. Quo modo igitur inter concessa ponitur? Dicunt alij esse vnicornem, sicut Chaldæus interpres sentit, qui vertit ראמא Pygargus.

Orygen.] תאו Etiam Septuaginta interpretantur orygen ὄρυγα, quem quasi caniculæ sydus venerari solitum scribit Plinius. Eiúsque præter reliquos miram esse naturam. Pili enim ei in caput obuerti, non descendere in caudá, vt cæteris animantibus. Notissimumq; animal est apud historicos. Oryx.

C *Camelopardalim.*] זמר Quod & Septuaginta καμηλοπάρδαλιν. Quidam tamen capras syluestres esse autumant.

Cæteras animantes in libro Leuitici exposuimus. Ixon autem, quod Hebraice vocatur ראה id est, videndo, omittitur apud Septuaginta. Dicunt nonnulli apud Hebræos esse vulturem. Alij incognitum nobis animal. Quæ sicut difficilia intellectu sunt, ita in ipsis sciendis minimum vtilitatis est positum. Quare hinc atque hinc ab eorum contemplatione arcemur, tum quia difficilia sunt, tum quia non vtilia.

Peregrino qui inter portas, &c.] Da vt comedat. Is locus intelligendus quidem est, vt in nostra æditione habetur. Sed apud Septuaginta deprauata sententia est, propter adiectam negationem, τῷ παρ[illegible] οὐ δοθήσεται καὶ φάγεται, Hoc est, Aduenæ qui in vrbibus est, non dabitur, & comedet. Patet autem non ab ipsis interpretibus additá esse negationé.

Caue ne derelinquas eum.] Quod omittitur apud Septuaginta. Dicitur enim lætaberis tu & leuites ὅτι οὐκ ἔστιν αὐτῷ μερὶς, οὐδὲ κλῆρος, Hoc est, Quia non est ei pars, neque sors.

CAPVT XV.

SEptimo anno.] מקץ שבע שנים, Hoc est, A fine septem annorú, aut post septem annos: & vt noster vertit interpres. Quod apud Septuaginta eodem quo & superius errore traducitur δι᾽ ἑπτὰ ἐτῶν ποιήσεις ἄφεσιν, id est, Per septem annos remissionem facies. Nemo esset apud nos & illos, qui non existimaret præcipi, vt per septem continuos

annos fieret remissio, non septimo anno. Nam עַד spatium inter medium siue temporis, D
siue loci significat, & quasi perpetuitatem quandam, non extremum, vt hoc loco ponitur.

A peregrino & aduena exiges.] את הנכרי Hoc est, Ab alieno: de peregrino, & aduena, credo fit mentio. Septuaginta etiam alienum verterunt τὸν ἀλλότριον ἀπαιτήσεις, Hoc est, Alienum repetes.

Et omnino indigens & mendicus, &c.] אפס כי לא יהיה בך אביון, Hoc est, Nequaquam erit apud te pauper. Quod non ita clare transfertur à Septuaginta ὅτι οὐκ ἔσται ἐν σοὶ ἐνδεής. id est, Quia non est in te indigus. Imò id præcipitur & cauetur: non quid sit enunciatur. Ex hoc loco cognoscitur quanta sit harum litterarum maiestas, quanta diuinitas. Deinde & illud licet cognoscere, quàm beati ac fortunati etiam in hac vita essemus, si nostras aures, harum cælestium legum præceptis accommodaremus. Cur enim latæ hæ leges sunt, nisi vt quot fas est, gaudiis ac bonis in hac vita potiremur? Quid aliud optat Deus ac sitit, quàm felicitatem vtilitatémque nostram? Quid tam execratur, quàm bella, homicidia, furta, adulteria, quæ nostram perturbant felicitatem, rerúmque pulcherrimum deturpant decorem? Ecce falsò queruntur illi homines, qui Deum calumniantur, quod non æquè hunc mundum partitus sit, vt alios quidem diuites, alios pauperes fecerit. Non enim Dei est hæc inæqualitas: sed humanæ improbitatis, ac libidinis, qua sibi quæ aliorum essent, vsurparunt, cum communia omnibus omnia facta sint. Vtinámque si homines aliena vsurparunt, saltem præceptum diuinum sequerentur, ne apud se pauperes vllos esse permitterent, quem nouimus fuisse primæ ecclesiæ statum. Nemo enim erat egens inter eos. E
Hanc legem volebat IESVS Christus nostris inferre pectoribus, vt essemus summa inuicem coniuncti charitate, nec vllas inter nos versari, quo ad virium nostrarum esset, pateremur calamitates. Sed heu sorte infandam, adeò ad mores gentilium reuersi sumus, imò peiores illis effecti sumus, vt inutilis eius aduentus, paucissimis exceptis, hominibus fuisse videatur. Quid enim nunc non viget malorum, quæ ante Christũ, per orbem terrarũ vigebant? Excepta enim cõmuni idololatria, aut aperta idololatria nullum scelus, nulla improbitas non perpetratur. Sunt autẽ alia flagitia, quæ maiora nunc sunt, quàm fuerint ea tempestate. Duæ sunt præcipuæ, ac diuinissimæ virtutes, quas Dei filius è cælo descendit, vt in orbem terrarum afferret, pietas & charitas: quarum prior ad Dei amorẽ spectat, altera ad amorẽ proximi. His igitur, omnes adeò nunc orbati sumus, vt omnia mala, quæ his duabus virtutibus expulsis enascuntur, abunde testari nobis possint, nihil earum vigere inter homines. Atque hæc quidem non modo non coërcentur, ne fiant maiora: vt etiam totius orbis interitum breui futurum vereamur, quia his quotidie fit maior accessus: quo fit vt cùm infelices eos possimus existimare, qui his flagitiosissimis nati sunt sæculis, eos tamen infeliciores, qui paulo post venturi sunt.

Pietas & Charitas.

Non obdurabis cor tuum.] Sicut habet & Hebraicum לא תאמץ, Hoc est, Non obdurabis, quod Septuaginta magis sententiam quàm verbum secuti, verterunt οὐκ ἀποστρέψεις τὴν καρδίαν σου, Hoc est, Non auertes, non amouebis cor tuum.

Quod eum indigere perspexeris.] Non secus Hebraice est די מחסרו אשר יחסר לו id est, quantum F
sufficit penuriæ eius, qua premitur. Septuaginta paulo obscuriore verbo reddiderunt καθ' ὅσον ὑστερεῖται, id est, Quantum inferior est, aut quantum indiget.

Et auertas oculos tuos à fratre tuo.] Eadem quidem sententia, & apertius nostro idiomati reddita. Hebraice ורעה עינך באחיך. id est, Et malignet, aut pessime agat, oculus tuus in fratrẽ tuum. Sicut & Septuaginta καὶ πονηρεύσηται ὁ ὀφθαλμός σου, τῷ ἀδελφῷ σου, Hoc est, Et malignet oculus tuus fratri tuo. Hoc enim verbo vtamur necesse est.

Nec ages callide.] Idem verbũ scilicet ולא ירע לבבך, id est, Et non malignet cor tuũ. Quod LXX. alio verbo expresserunt καὶ οὐ λυπηθήσῃ τῇ καρδίᾳ σου διδόντος σου αὐτῷ, Hoc est, Et ne mœrore cor tuum afficiatur, dum illi porrigis. Hylarem enim datorem diligit Deus. Sed prior sententia verior. Non enim vult nos esse in dando malignos, id est, parcos, aut inuidos.

Dabis ei viaticum.] העניק לו, Hoc est, Onerabis eum muneribus, suffarcinabis eum, explebis eum. Secutus vero est Hieronymus Septuaginta, qui etiam ipsi ἐφόδιον ἐφοδιάσεις αὐτὸν, Hoc est, Viaticum dabis ei. Sed verbo Hebraico significatur quod diximus. Ducitur autem à nomine ענק. Hoc est, Torque atque monili. Vnde fit verbum circundare, intexere, implicare. Implicabis inquit eum muneribus.

In ianua domus tuæ.] Addunt super Septuaginta, post illud πρὸς τὴν θύραν, hoc ἐπὶ σταθμῶν id est, In ipsis scalæ gradibus.

Non

A *Non auertes ab eis oculos.*] Hæc sententia aliter effertur Hebraice, licet eadem sit לא יקשה בעיניך בשלחך אתו חפשי מעמך, Hoc est, Non videatur tibi durum atque acerbum, quòd eum abs te liberum dimiseris. Deinde infert causam, vt habetur in nostra æditione. Sic & Septuaginta οὐ σκληρὸν ἔσται ἐναντίον σοῦ ἐξαποστελλομένων αὐτῶν ἐλευθέρων ἀπὸ σοῦ, Hoc est, Nec durum erit in oculis tuis, dum dimittantur illi liberi abs te. Duæ enim causæ postea inferuntur. Satis enim ille seruiuit. Deinde quicquid à nobis fit aliis, fiet nobis à Deo. Vt tantum nostræ augeantur opes, quantum cæteris largiendo profudimus.

Aut in aliqua parte deforme vel debile.] Explicuit quod erat inuolutum Hebraice, כל מום רע, id est, Aut vlla pessima macula læsum fuerit. Sicut & Septuaginta ἢ πᾶς μῶμος πονηρὸς, id est, Vel omnis macula praua: quod Hieronymus ad deformitatem, & debilitatem retulit. Potest autem & ad alia spectare.

CAPVT XVI.

Et verni primum temporis.] Ad explicationem positum est à nostro interptete, licet non sit in contextu Hebráico, vt neque apud Septuaginta.

Quoniam in pauore egressus es de Aegypto.] בחפזון, id est, In festinatione, aut cum festinatione. Credo nostrum interpretem, formidinem innuere voluisse, qua perturbamur cùm quid celeriter agendum est. Sed profectò innuitur ea acceleratio, qua eos vrgebant Ægyptii, egredíque compellebant. Verum non tacuit hoc alibi Hieronymus. Sed alienius Septuaginta interpretati sunt ὅτι ἐν σπονδῇ ἐξήλθετε ἐξ Αἰγύπτου, Hoc est, Quoniam in fœde-
B ratione, libatione, aut induciis egressi estis de Ægypto. Vides eos vertisse σπονδῇ, quod esset Hebraice, חפזון id est, Festinatio, acceleratio. Quod certe satis demirari non possum, nisi locus corruptus sit, legendumq́; sit σπουδῇ, id est, Studium, festinatio, acceleratio. Suntq́; similes inter se voces, ac tunc dicemus, cum studio egressus es de Ægypto.

Non facies opus.] Sicut habet contextus Hebraicus. Sed à Septuaginta additur nescio quid, Post enim hoc οὐ ποιήσετε ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, Hoc est, Non facietis in ipsa omne opus, additur πλὴν ὅσα ποιηθήσεται ψυχῇ, id est, Præterea quæ fiunt animæ, aut animo. Credo eos, hoc addidisse, vt ostenderent, nullum opus vile aut quod manibus exercetur eo die fieri posse, sed opera animi nō prohiberi, quod quia nemo tam obtuso ingenio esset, qui suspicaretur: prohiberi scilicet animi opera, ideo frustra additur.

Oblationem spontaneam.] Vt habet Hebraicum, מסת נדבת ידך, Hoc est, Oblationem voluntatis, aut deuotionis manus tuæ Septuaginta paulo secus καθὼς ἡ χείρ σου ἰσχύει, id est, Quemadmodum valet manus tua. Aliud enim hoc videtur esse, vt prudenti patet.

Et mutant verba iustorum.] ,ויסלף id est, Peruertūt, deprauant, Septuaginta nō tam aperte ἐξαίρει λόγους δικαίων, id est, Extrahunt extorquent verba iustorum.

CAPVT XVII.

Intra vnam portarum tuarum.] Admonendi semper sumus portas his locis, pro vrbibus esse accipiendas, de more illius linguæ. Ideo Septuaginta non semper portas interpretati sunt, sed vrbes, vt hoc loco ἐν μιᾷ τῶν πόλεων σου, id est, In vna vrbium Ciuitatum. Hæc annotauimus ne in errorem propter sermonis peregrini inscitiam, laberemur.

Solem & lunam.] ,ולירח Nescio cur luna omittatur apud Septuaginta. Imo tota hæc periodus in impressis codicibus ferè male legitur τῷ ἡλίῳ, ἢ παντὶ τῶν ἐκ τοῦ κόσμου τοῦ οὐρανοῦ, Hoc est, Soli, aut omni eorum quæ ex cælo. Deest enim fortasse καὶ Hebraice vero legitur vt nostra habet æditio.

Ad portas ciuitatis tuæ.] Etiam portæ hoc loco pro vrbibus accipiuntur. Eum præcepit ad vrbes è latebris extrahendum, qui idololatriam fecisse conuictus sit. Quanquam Septuaginta non vrbes, sed portam interpretentur ἐξάξεις τὸν ἄνθρωπον ἐκεῖνον ἐπὶ τὴν πόλιν, id est, Extrahes hominem illum ad portam. Lex enim iubet vt omnibus è locis diligenter perquirantur, siue in montibus, siue in vallibus, seu in speluncis, siue vbicunque terrarum delitescant, qui diuinum cultum reliquerunt, cælíque sydera, aut dæmonas, aut id genus alia adorare cœperunt: híque ad vrbes deducantur, vbi ius exerceri, & scelerati plecti solent, vt ibi omni populo collecto, omnium suffragio condemnentur, omniúmque manu trucidentur: quippe qui scelus horribile, execrandum, dignum non hac luce, sed quod in penitissimis tenebris sepeliendum sit, perpetrarint. ne tanta rei fœditate humanum genus respergatur. Hæc itaque sententia est. Septuaginta id sensisse videntur, vt si quis idololatra conuictus in vrbe sit, extemplo lapidandus extra portas deducatur, ibíque omni multitudine

collecta lapidibus obruatur. Sed prior sensus videtur verisimilior, & magis hisce litteris consentaneus. D

Et lapidibus obruentur.] Ex hoc loco vel manifestum fit, quantum necesse sit sermonis Hebraici callere proprietatem. Nam id quod sæpius ostendimus, nostram æditionem esse omnibus, quotquot fuerint vnquam, illustriorem ac meliorem, quę minus phrases Hebraicas secuta sit, sed eas clarissime explicuerit, & ad nostrum sermonem accommodarit, hinc maxime licet cognoscere. Nam hæc sententia sic effertur Hebraice, וסקלתם באבנים id est, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quam sententiam mutata loquendi consuetudine, vides quàm eleganter, noster reddiderit interpres. Audi Septuaginta, qui Hebraica penitus sequebantur, καὶ λιθοβολήσετε αὐτοὺς ἐν λίθοις, id est, Et lapidabitis eos in lapidibus. Quæso quis eorum, qui minus ad hęc soliti sint, in præpositionem sumendam hoc loco, pro eo quod est, cùm existimet? Nónne potius crederet, vt in lapidibus obruantur, id est, vbi sit aceruus lapidum. Nam ἐν apud Græcos stationem in loco significat. Hæc igitur obscuritas, ex eo accidit, quòd in apud Hebræos sumitur pro cum, quod non ita fit apud Græcos & Latinos.

Inter lepram & non lepram.] נגע לנגע id est, Plagam & plagam. Quare non arbitror de lepra esse intelligendű, sed omni plaga, de qua à iudicibus exacte diiudicari nõ possit. Omnis enim lepra à sacerdotibus iudicabatur, ad alios non attinebat iudicare. Septuaginta ambigue transtulerunt, & lepræ quidem nihil meminerunt ἀνὰ μέσον ἁφῆ ἁφῆς, Hoc est, Inter tactum & tactum, aut læsionem & læsionem, siue puncturam ac puncturam. His enim vocibus vti nos necesse est. E

Non intumescat superbia.] לא יזידו, Hoc est, Non erit pertinax, obstinatus. Quod vitium aliud faciunt Septuaginta πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας φοβηθήσεται καὶ οὐκ ἀσεβήσει ἔτι, id est, Et omnis populus audiens formidabit, & nõ aget impie in posterum. Sed vocis proprietas est, vt noster vertit interpres, & ipsi paulo ante transtulerunt Septuaginta. Vbi dicitur, καὶ ὁ ἄνθρωπος ὃς ἐὰν ποιήσῃ ἐν ὑπερηφανίᾳ, Hoc est, Homo qui fecerit in superbia.

Constituam super me regem.] מלך, Quem non adeo proprie Septuaginta ἄρχοντα, Hoc est, Principem vertunt. Principes enim quilibet magistratus est: at reges, summa monarchia.

Quæ alliciant animum eius.] De illo, hoc dicitur, non de mulieribus לא יסור לבבו, Hoc est, Non deprauabit, non peruertet cor suum. Sicut & Septuaginta καὶ οὐ πληθυνεῖ ἑαυτῷ γυναῖκας, ἵνα μὴ μεταστῇ αὐτοῦ ἡ καρδία, Hoc est, Non multiplicabit sibi ipsi vxores, ne auertatur, ne immutetur cor eius.

CAPVT XVIII.

DAbunt sacerdoti armum ac ventriculum.] Aliud etiam ponitur quod sacerdotibus dandű esset, omissum ab interprete, scilicet, הלחיים Hoc est. Mandibulas, maxillas. Quod non omittitur apud Septuaginta τὸν βραχίονα, τὰ σιαγόνια. τὸ ἤνυστρον, Hoc est, Armum, mandibulas, ventriculum.

Primitias vini.] תירשך, Hoc est, Musti tui primitias: quanquam nihil interest, sed multa ad explicationem nobis ponuntur. Septuaginta & ipsi ἀπαρχὰς τοῦ οἴνου σου, id est, Primitias vini tui. F

Excepto eo, quod in vrbe sua.] Optime quidem & clarissime reddidit sententiam, quæ erat Hebraice obscurissima, לבד ממכריו על האבות Hoc est, Exceptis emptionibus super patres, vel iuxta patres, aut secundum patres. Exponúntque Hebræi hanc sententiam, sicut interpretatus est Hieronymus. Quæ in eadem remansit propemodum obscuritate apud Septuaginta qua fuisset Hebraice πλὴν τῆς πράσεως τῆς κατὰ πατριάν, Hoc est, Præter emptionem eam quæ secundum patriam est. At Rabbi Salomon hoc exponens ait חוץ ממה שמכרו האבות בימי דוד, Hoc est, Præter id quod emerunt patres, prioribus temporibus: clarum igitur est, quid hæc sibi velint.

Qui lustret filium suum ducens per ignem.] Imò ea non erat lustratio, aut lustrum: sed filiorum exustio, vt ante visum est. Atque ideo eum ritum execrabatur Deus, quod sine humanis calamitatibus non fieret. Putauit igitur Hieronymus filios suos illas gentes per ignem lustrare solitas: sed vt dixi non lustrabant, sed penitus exurebant: quanquam eius sententiæ videantur Septuaginta priores extitisse, quos Hieronymus sectatus est, οὐχ εὑρεθήσεται ἐν σοὶ περικαθαίρων τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν πυρί, Hoc est, Non inueniatur in te, qui lustret siue expiet filium suum igni. Sed hæc non est sententia. Dubiámq; & falsam eam fecerunt addendo lustrationem, cű Hebraice tantűmodo habeatur, לא ימצא בך מעביר בנו באש Hoc est, nõ inueniatur in te, qui trãsire faciat filium suű in ignem. Et de hoc quidem pessimo ritu sæpius dictű est.

Aut qui

A *Aut qui hariolos sciscitetur.*] Omnia hæc, non ad consulentes ac sciscitantes referenda sunt, sed ipsos qui eam respondendi superstitionem exercerent. Nam Hebraice קסם qua voce vtimur hic, non sciscitantem significat, sed ipsum magum, ac hariolum. Prohibentur igitur esse harioli, magi, vaticinantes, augures, & id genus. Sicut etiam transtulerunt Septuaginta μαντευόμενος μαντείαν, id est, Vaticinans vaticinium. Prohibetur astrologia omnium superstitionum mater impiissima, Chiromantia, Geomantia, Augurium, Pelecymantia, Capnomantia, Magia, quæ diabolos sciscitatur. Tandem & Necromantia, quæ sciscitatur defunctos, quæ tempestate Mosis inueniebatur, & de ea scripsit etiam Homerus. Vigent adhuc hæ superstitiones non in vniuersum, sed priuatim, apud hebetissimos quosque, & quibus facile istæ præstigiæ imponunt. Dignæ capitali supplicio superstitiones, ob quas Deus perdidit eas gentes, & æterna obliuione deleuit, quæ his erant deditissimæ. Verisimiléque est, nullum spurcitiæ genus, nullam fœditatem, non fuisse inter eas nationes, propter harum superstitionum impietatem, quas earũ pater Diabolus, homines docuerat, vt per eas ad homicidia, adulteria, veneficia, furta, ad suas explendas quisque insatiabiles cupiditates perducerentur. E quibus nascerentur inimicitiæ, odia, fraudes, miseriæ, calamitates, quas pessimus diabolus incredibiliter affectat. Vt enim Deus lætatur gaudiis, felicitate, pace, & tranquillitate nostra: Ita pascitur diabolus nostris seditionibus, luctibus, miseriis, calamitatibus, tum ridet, tum miris afficitur gaudiis. Ipse igitur harum impietatum fuit inuentor, vt his ad optatum finem attingeret. Nam qui has superstitiones persequitur, neque ipse felix est vnquam, neque aliis præter calamitatem & mala, quicquam attulit. De his autem vaticiniis ante in libro Leuitici dictum est.

Astrologia superstitionũ mater.

B

Ego vltor existam.] אנכי אדרש, id est, Ego requiram, ex eo repetam. Septuaginta tamen & ipsi eodem modo ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. Ego vlciscar ex ipso, aut ex ipso pœnam sumam. Vna omnium sententia est.

Quod si tacita cogitatione respondens.] וכי תאמר בלבבך, Hoc est, Et cùm dixeris in corde tuo. Sicut & Septuaginta ἐὰν δὲ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σοῦ, Hoc est, Si dixeris in corde tuo. Est ergo elegantissime & apposite versum à nostro interprete, nõ seruatis verbis, nec locutione Hebraica, quod sæpissime facit. Ex quo & venustissima & elegantissima nostra æditio inter omnes est. Inuitis etiam pessimis & maledicis Iudæis: inuitis & illis qui Iudæis fidem arrogant. Aut illis etiam inuitis, qui duas tenentes voculas Hebraicas, miseras & infelices, ilico tantum autorem, erecto & fastuoso supercilio damnare aggrediuntur, & se æditiones meliores facere posse iactant. Ridebunt igitur nostri homines Iudæos, & malignos esse dicent, cùm eos nostram damnare æditionem audierint. Respondebúntque eis: Vos Iudæi maligni & improbissimi estis, qui nostra etiam si pulcherrima atque optima sint infringere, lacerare nitimini. Quod spero confidentius quosque facturos, cùm me scierint, diligentissime veritatem Hebraicam, & translationem Septuaginta cum nostra æditione contulisse, ac præter leuissima, nihil aliud dissonum in ea reperisse. In qua re, & si multa à me fortasse prætermissa sunt, viam saltem cæteris qui in eo laborare voluerint, ostendimus.

C *Non timebis eum.*] לא תגור ממנו, id est, Non timebis eum. At Septuaginta longe diuersius οὐκ ἀφέξεσθε ἀπ' αὐτοῦ, Non abstinebitis ab eo. Quare diuersius interpretati sunt, & fortasse non recte.

CAPVT XIX.

D*Olore stimulatus.*] כי יחם לבבו, Hoc est, Quando ardet, quando æstuat cor eius. Sicut & Septuaginta ὅτι παρατεθέρμανται τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, id est, Quando incaluit in corde suo. Quanquam nostrum interpretem hoc non fugerit: verum vt sæpius diximus, ad nostrum loquendi modum, horriditatem Hebraicam accommodat.

Non misereberis eius.] Et hoc perspicue immutatur, pro eo quod est Hebraice לא תחוס עינך עליו, Hoc est, Non parcet oculus tuus super ipsum. Necesse enim est, hæc dicendi genera, atque hæ translationes, in alias quæ nostris auribus minime duræ sint, cõuertantur. Septuaginta vero nihil immutarunt οὐ φείσεται ὁ ὀφθαλμὸς σοῦ ἐπ' αὐτῷ, Hoc est, Non parcet oculus tuus super ipsum.

Accusans eum præuaricationis.] סרה, Hoc est, præuaricationis, quo nomine omne peccati genus denotatur. At Septuaginta καταλέγων αὐτοῦ ἀσέβειαν, id est, Accusans eum impietatis. Videnturque impietatem pro omni facinore ac scelere accepisse.

Sicut fratri suo facere cogitauit.] זמם Cogitauit, machinatus est. Et proprie id quod transtulerunt Septuaginta ὃν τρόπον, ἐπονηρεύσατο ποιῆσαι, id est, Sicut malignatus est, pessime ma-

clinatus est facere, à quo, זמה Hoc est, scelus, facinus, improbitas. D

Pedem pro pede exiges.] Nouissime hoc additur apud Septuaginta καθʼ ὅτι ἄν τις δῷ μῶμον τῷ πλησίον, οὕτω δώσετε αὐτῷ, Hoc est, Secundum quod quis labem ac notam proximo suo incusserit, dabitis ei, quæ in contextu Hebraico non habentur, quę puto esse ad explicationem ab ipsis interpretibus addita.

CAPVT XX.

Duces quoque per singulas turmas.] שוטרים Hoc est, Duces, principes, magistri militum. Quos Septuaginta interpretantur γραμματεῖς, id est, Scribas. Ex quo intelligimus, scribas in euangelio propriè eos dici, qui principes ac duces populi essent. Quos impropriè vt pleraque alia, scribas appellarunt ipsi Septuaginta interpretes. Euangelium vero æditionem Septuaginta, quæ iam in omnium pectoribus radices egerat, sequebantur: & res his nominibus appellabant, quibus & illi appellassent. Vsus enim inoleuerat, vt nó viderentur dura quæ illi transtulissent, & consuetudo emollisset. Atque hoc est, quòd sæpenumero testimonia ex æditione Septuaginta ab eis proferuntur, licet à veritate Hebraica dissentiant. Quid enim faciebat ad erudiendos homines, codicum varietas, & illos Septuaginta, quorum iam esset recepta fides, ostendere imperitos? Id non modo ædificationem fecisset, sed pietatem vehementer læsisset, rebus præsertim tam recentibus. Neque enim vnius voculæ dissonantia, aut impropria translatio, labefactat pietatem: sed arrogantia, superbia, & discordia, & fastus eorum qui docent.

Scribæ in euangelio qui dicantur.

Vnusquisque suos ad bellandum cuneos præparabit.] Aliter hæc sententia ab Septuaginta trásfertur, aliter habetur in Hebraico. Illi enim καὶ καταστήσουσιν ἄρχοντας τῆς στρατιᾶς προηγουμένους τοῦ λαοῦ, hoc est, Et constituent principes exercitus præcedentes ipsi populo: pro eo quod est Hebraice, ופקדו שרי צבאות בראש העם hoc est, Et recensebunt principes exercitus summam totius populi. Quare nec nostra nec Græca tralatio, cú Hebraico consentit. Innuitur enim, cùm principes locuti fuissent, & formidolosi ad sua recessissent, reliquam multitudiné recensuerunt, quæ remansisset ex his, Quos vti meticulosos dimitti iusserat. E

Offeres ei primum pacem.] וקראת אליה לשלום, hoc est, Et vocabis eam ea paeem. Quod est intelligendum, vt interpretatus est Hieronymus. Verum Septuaginta aliquanto diuersius ἐκκαλέσεις αὐτοὺς μετʼ εἰρήνης. hoc est, Euocabis eos, cum pace. Quorsum enim rendit, Euocabis. Quasi extra ciuitatem euocandos esse demonstret, quod ne somniatur quidem his litteris.

Omnem prædam exercitus diuides.] כל שללה תבז לך, hoc est, Omnem prædam diripies tibi. Quemadmodum & Septuaginta καὶ πᾶσαν τὴν ἀπαρτίαν προνομεύσεις σεαυτῷ, hoc est, Et omné prædam, aut supellectilem diripies tibi.

Nullum omnino permittes viuere.] כל נשמה, Omne quod spirat, omne quod aliquo vitæ genere sustinetur tam de hominibus, quàm reliquis animantibus. Sicut & Septuaginta, οὐ ζωγρήσετε ἀπʼ αὐτῶν πᾶν ἐμπνέον, hoc est, Non captiuum facietis quicquam quod spiret. Spectat igitur ad omnia animantia.

Quando obsederis.] Patet ex errore à librariis negationem additam esse in codicibus Gręcis, ἐὰν δὲ μὴ περικαθίσῃς, hoc est, Nisi obsederis. F

Nec securibus debes vastare.] Pro securi, Septuaginta, σίδηρον, hoc est, Ferrum posuerunt. Sicut & Chaldaica æditio.

Quoniam lignum est, non homo.] Per interrogationem effertur Hebraice כי האדם עץ השדה id est, Nunquid enim lignum agri, homo est, Vt exeat in bellum contra te. Sic & Septuaginta, μὴ ἄνθρωπος τὸ ξύλον, τὸ ἐν δρυμῷ, id est, Nunquid homo, lignum est, quod est in syluis. Æditio quoque Chaldaica eodem ferè modo, ארי לא כאנשא אילן hoc est, Quoniam non est sicut homo ipsa arbos.

Nec potest contra te augere numerum.] Hoc modo effertur: lignum non est sicuti homo, לבא מפניך במצור hoc est, Vt veniat contra te in obsidione, dum scilicet obsides. Quod Septuaginta secus aliquanto, εἰς ἐλθεῖν ἀπὸ προσώπου εἰς τὸν χάρακα, hoc est, Vt ingrediatur, à facię tua in vallum. Est vt diximus sententia aliquantum immutata.

CAPVT XXI.

Vos elegerit dominus.] Nó de aliquibus Leuitis hoc dicitur, sed de omnibus. [illegible] habet, כי בם בחר יהוה id est, Quia eos elegit dominus. Sicut & Septuagi[illegible] ἐξελέξατο κύριος, Quoniam eos elegit dominus.

Hominis cadauer occisi.] Idipsum quidem significatur voce Hebraica חלל quá non tam

propriè

A proprie Septuaginta transferunt τραυματίαν, hoc est, Vulneratum, Potest enim quis esse vulneratus, sed minime occisus. Eáq; voce vtuntur historici Græci, non pro his, qui occisi sint, sed qui sint vulnerati, & adhuc superuiuant.

Quem redemisti.] Quod Septuaginta exprimunt, vnde eos videlicet eripuerit, οὓς ἐλυτρώ[redacted] hoc est, Quos redemisti de terra Ægypti.

[redacted] centem quare in nostra æditione sensus non tam apertus.

Quæ radet cæsariem.] Hæc omnia de ipsa muliere dicuntur, vt ea hæc omnia faciat. Sic enim habet Hebraicum, [redacted] Et radet caput [redacted] Quare male à Septuaginta refertur ad ipsum virum, per secundam personam, καὶ ξυρήσεις τὴν κεφαλὴν αὐτῆς, hoc est, Et rades caput eius. Eodemq; errore additur, καὶ περιονυχίσεις αὐτήν, hoc est, Et vngues eius circumputabis. Et aliud quod sequitur, καὶ περιελεῖς τὰ ἱμάτια τῆς αἰχμαλωσίας αὐτῆς, hoc est, Et auferes vestem captiuitatis eius.

Dimittes eam liberam.] Recte & prudēter à Septuaginta locutio mutata est pro eo quod est Hebraice, Dimittes eam, לנפשה hoc est, Animo suo, Voluntati suæ. Septuaginta igitur, ἐξαποστελεῖς αὐτὴν ἐλευθέραν, hoc est, Dimittes eam liberam. Quos sequitur Hieronymus.

Quando peccauerit homo.] Hæc paulo obscurius sententia a Septuaginta reddita est, ἐὰν γένηται ἔν τινι ἁμαρτία κρίμα θανάτου, καὶ ἀποθάνῃ, hoc est, Si fuerit in aliquo delicto iudicium

B mortis, & mortuus fuerit. Desunt aliqua.

Non permanebit cadauer eius.] Et hoc non adeo proprie ab Septuaginta redditur, ἐπικοιμηθήσεται τὸ σῶμα αὐτοῦ ἐπὶ ξύλου, hoc est, Obdormiet & corpus eius super lignum.

Quia maledictus à Deo.] כי קללת אלהים תלוי, hoc est, Quia maledictio domini est, qui pendet in ligno, aut qui suspensus est. Sed denominationibus pro denominatis vtūtur Hebręi. Dicentes id esse mendacium, esse veritatem, esse maledictionem, esse benedictionem, pro eo quod est, esse falsum, verum, maledictum, benedictum. Septuaginta, ὅτι κεκατηραμένος ὑπὸ θεοῦ πᾶς κρεμάμενος, hoc est, Quia maledictus à Deo est, omnis suspensus. Citatur is locus à diuo Paulo ad Gal. cap. iij. Atque eum maledictum appellat, qui in ligno pendeat, verbo Græco ἐπικατάρατος. Ex quo contemnimus expositionem Hebræorum, qui maledictum hoc loco dicunt accipi pro despecto. Nulla enim ratione id dicitur, & in contrarium est tanti viri, & veterorum interpretum autoritas.

CAPVT XXII.

NOn tenebis eam cum filiis.] Est quidem istud præclarum humanitatis exemplum, quo etiam admonemur, quantū Deo grata iustitia humanitásq; sit, quando ne in beluas quidem & irrationabilia, voluit nos esse immites. Non quòd ius nobis sit cum illis, sed quòd nihil est tam à diuina natura, & moribus humanis alienum, quàm inclementia & crudelitas. Docemúrque quantum momenti ad propagandam hanc corpoream vitam, & acquirendam futuram habeat, si placidi ac benigni simus. Additur enim causa, Vt sitis, in-

C quit, longæui super terram. Qui enim crudelis & inhumanus est, is quantū de alterius ademit vita, tantumdem detraxit suæ. Dumq; alienæ vitæ insidiamur, iure quodam diuino fit, vt ruinam nobis quandam præparemus. Ideóque homicidæ breuissimis vitæ suæ spaciis peractis, eodem interitu ferè semper occumbunt, quo ipsi peremerunt alios. Docemur ergo, hoc præcepto humanitatem, benignitatem, & clementiam. Id quod etiam scribit hoc loco Theodoritus his verbis, τούτῳ τῷ προστάγματι φιλανθρωπίαν παιδεύει· εἰ γάρ τις, τοὺς τοκάδας λάβοι, καὶ καταλείπῃ τοὺς νεοττοὺς, ἀπόλλυνται πάντως οὐκ ὄντος τοῦ τρέφοντος. εἰ δὲ καὶ τούτοις, κἀκείνας θηρεύσῃ, διαφθαρήσεται δῆλον, ὅτι τῶν ὀρνίθων τὸ γένος, εἰ πάντες τὰ ὅμοια δράσαιεν, hoc est, Hoc præcepto humanitatem nos docet. Nam si quis auicularum matrem abstulerit, ipsósque pullos reliquerit, omnino morientur ea sublata, quæ eos alebat. Sin vero & hanc & illos cœperit, clarum est, omne auium genus breui periturum, si consimilia cæteri facerent.

Facies murum tecti.] עשית מעקה, hoc est, Facies sepimentum quoddam, aut munimentum circa tectum tuum, cum domum tuam ædificas, nequid inde labatur, & aliquem interficiat, & in domum tuam cædis causa referatur, ac ita quoque polluatur [redacted]. Nam & Rabbi Salomon hoc ipsum attestatur, qui quod noster interpres vertit murum, ipse exponit, גדר סביב לגג hoc est, Sepimentum, per circuitum totius tecti. Vel igitur aliquid desuper fieri præcipit, vt quæ

cadunt ibi sustineantur. Aut innuit, vt in ædificanda domo, fiat quoddam vallum, ne quis D
inde transeat, & aliquid delabens eum interficiat. Id quod & Chaldaica innuit æditio. Quæ loco mahache, quod Hieronymus interpretatur murum, habet, חיקא quod Rabbi Salomõ exponit, מסטר מה שסתנו hoc est, Munimentum quoddam, quod intra ipsum tectum, & viam est. Hoc Septuaginta verterunt στεφάνην, id est, coronam, vallũ [redacted] Cũ enim dicitur, facies vallum circa tectum in imo, ne effundatur sanguis in domo tua, & sis reus labente alio, &c. Sic habet Hebraice, כי יפול הנפל ממנו hoc est, Cùm ceciderit id quod cadit ex ipso tecto [redacted] Septuaginta [redacted], ἐὰν πέσῃ ὁ πεσών, hoc est, Cũ ceciderit qui lapsus est. scribendum potius, τὸ πεσόν. Atque ita omnia quadrabunt.

Non seres vineam tuam altero semine.] לא תזרע כרמך כלאים, hoc est, Non seres vineam siue agrum tuum ex diuersis permixtis. Sicut alibi ipse noster vertit interpres. Hanc enim varietatem, & commixtionem execratur Deus. De qua re Leuitici capite decimonono, dictum est, Sicut & Septuaginta, οὐ κατασπερεῖς τὸν ἀμπελῶνά σου διάφορον, id est, Ne seras vineam tuam ex diuersis.

Ne sanctificentur.] Quemadmodum sæpenumero dictum est, pleraque apud Hebræos inueniuntur verba, quæ contraria significent, inter quæ & præsens vox. Nam קדשה significat sanctam & pollutam ac meretricem. Ergo vbi dicitur, פן תקדש id est, Ne forte sanctifices potius inquam vertendum, ne fortè polluas, id quod & ipsa ostendit sententia. Licet E
Septuaginta non secus, & ipsi transtulerint, ἵνα μὴ ἁγιασθῇ τὸ γέννημα, hoc est, Vt non sanctificetur semen: quod fecit, vt Græci aliter hunc locum interpretarentur. Si quis, inquiunt, non obseruauerit hoc, sanctificabitur eius prouentus, & sementis, id est, cędet in vsum Dei. Atque hanc esse dicunt mulctam transgredientium. Ego vero existimo intelligi per id pollutionem quandam. Nam & vitis & mulieribus prohibet, diuersis coloribus vti. Et omnino omnem varietatem, & dissidium ac confusionem execratur, quare & pollutio quædam erit sementis commixtæ. Sicut & initus diuersorum animalium. Statim quoque & alia varietas infertur.

Verberabunt illum.] ויסרו אתו, hoc est, Et erudient, castigabunt, emendabunt, quemadmodum & Septuaginta, καὶ παιδεύσουσιν αὐτόν, hoc est. Et erudient eum, & castigabunt.

Quoniam fecit nefas.] נבלה, hoc est, Nefas, stultitiam. Quemadmodum & Septuaginta ὅτι ἀφροσύνην ἐποίησεν, hoc est, Quia dementiam, ac stultitiá fecit. Nulla enim maior dementia quàm peccatum. Nam peccatum ex animo dementi & cæco proficiscitur.

Vir quia humiliauit.] אשר ענה, Hoc est, Quia oppressit, afflixit, subegit, quanquam & Septuaginta verterint, ἐταπείνωσε, id est, humiliauit.

Quinquaginta siclos argenti.] חמשים כסף, hoc est, Quinquaginta argenteos. Nam nescio an recte sicli vocentur argentei: Præterea qui sunt sicli argentei? quanquam & Septuaginta siclos reddiderint πεντήκοντα δίδραχμα ἀργυρίου, Hoc est, Quinquaginta didrachmas argenti. Solent enim siclum vocare didrachmam. De qua re alibi dictum est. F

Nec reuelabit operimentum eius.] ולא יגלה כנף אביו, hoc est, Et non reuelabit alam, aut plumas patris sui. Neq; dubiũ est, quin ala siue pluma hoc loco, pro operimento accipiatur. Quemadmodum etiam verterunt Septuaginta καὶ οὐκ ἀποκαλύψει συγκάλυμμα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, hoc est, Et non reuelabit operimentum patris sui. Credo vero significari eo omnem ignominiam, ac dedecus, atque vituperationem.

CAPVT XXIII.

N*On intrabit eunuchus.*] Totum quod hic de eunuchis dicitur, non aliter exponitur ab Hebræis: Præsertim Rabbi Salomone, qui quasi nostram æditionem secutus sit, & ab ea edoctus, ad verbum exponit, sicut noster ipse sensit interpres. Apud Septuaginta vero non adeo clara sententia est. Quod autem dicitur. nõ intrabit ecclesiam domini, exponit Rabbi Salomon, לא ישא ישראלית hoc est, Non assumet vxorem Israëlitida, & quasi ex eo populo non censebitur, non poterit ecclesiam conficere, & ex Israëlitico populo haberi [redacted]

Hoc est de scorto natus.] Quod obscurius est apud Septuaginta οὐκ ἔσται ἐκ πόρ[redacted] εἰς ἐκκλησίαν κυρίου, hoc est, Non ingredietur de meretrice in ecclesiam domini. Fortasse demptus est articulus ὁ ἐκ τῆς πόρνης. Nullúsq; tunc remaneret scrupulus. Dimittitur quoque ex errore in codicibus Septuaginta, vsque ad decimam generationem.

Gerens

A *Gerens paxillum in baltheo.*] Imò vero sic, ויתד תהיה לך על אזנך hoc est, Et paxillus erit tibi vice ligonis: sicut interpretatur Rabbi Salomon, qui ait, כמו זין Erit ei, inquit, iste paxillus perinde ac ligon. [redacted] Septuaginta qui & ipsi καὶ πάσσαλος ἔσται σοι ἐπὶ ζώνης σοῦ, hoc est, Et passalus erit tibi in zona tua [redacted] ea vox ligonem significat. Nota vero sententia est. Erit, inquit, vice ligonis, quo fodias, terráque stercora contegas.

Quo reuelatus es.] וכסית את צאתך, Hoc est, Et operies excrementum tuum. Septuaginta & ipsi apertius καλύψεις τὴν ἀσχημοσύνην σοῦ, hoc est, Operies turpitudinem tuam.

Nec precium canis.] Canis dicendum est. Hebraice, כלב id est, Canis: manifesta est sententia.

Extra ne efferas.] ואל כליך לא תתן, hoc est, Et in sportam tuam non pones. Septuaginta diuersius καὶ δρέπανον οὐ μὴ ἐπιβάλλῃς ἐπὶ τὸν ἀμητὸν hoc est, Et falcem in messem alterius ne imponito. Omiserunt enim suo loco id quod de vuis dictum est, & post eius rei meminerunt. Messis enim præposita est. Quare nec ipsi dissentiunt si lectio in suum locum restituatur εἰς δὲ ἄγγος οὐ μὴ ἐπιβάλλῃς, hoc est, In vas autem tuum ne conicito. Vuas igitur quis vsque ad satietatem degustare ex aliena vinea potest, Afferre autem secum non potest. Quæ iura cùm diuina sint, & ab ipso Deo exarata, quis tam vecors, tam miseræ mentis, tam infelici animo est, qui ea seruare nolit?

B

CAPVT XXIIII.

NOn accipies loco pignoris.] Quæ de mola superiore & inferiore hic scribuntur, non secus exponuntur ab Hebræis. Si quidem Rabbi Salomon, à nostra vt quidem existimo æditione edoctus, de prima mola quæ vocatur רחים scribit, היא התחתונה hoc est, Hæc illa est, quæ dicitur inferior, alteram vero, scilicet רכב dicit esse, היא העליונה hoc est, Superiorem: quæ etiam significantissime vocantur à Septuaginta οὐκ ἐνεχυράσεις μύλον, οὐδὲ ἐπιμύλιον, Hoc est, Non fœneraberis molam, aut super molam, si nobis sic loqui liceat.

Quia animam suam apposuit tibi.] כי נפש הוא חבל, Quia animam pignori dat, aut accipit. Quod Chaldaica æditio, hoc modo accipit, vt non tam de anima fœnerantis dictum intelligamus, sed omnium anima, qui inde molunt farinas, ac viuunt, ארי בהון מתעבד מזון לכל נפש hoc est, Quia cum ipsis datur cibus omni animæ. Clarior igitur hoc modo est sententia. Septuaginta nihil dissentiunt ὅτι ψυχὴν οὗτος ἐνεχυράζει, Hoc est, Quia animam iste pignori dat.

Si deprensus fuerit homo.] Hæc quidem sententia non aliter intelligitur, quàm vt noster vertit interpres. At apud Septuaginta aut alia est, aut certe obscura, & quæ possit à quàm paucis intelligi, vt intelligenda est ἐὰν δὲ ἁλῷ ἄνθρωπος κλέπτων ψυχὴν αὐτοῦ, ἐκ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ. Si quis deprensus fuerit furari animam suam, ex fratribus suis. Quis quæso intelligeret his verbis innui, quod noster transtulit interpres: Quoniámque sententia clara est, alias expositiones non producemus.

Et habeas iustitiam coram.] Fortasse non alienum est quod Septuaginta iustitiam verterint ἐλεημοσύνην, hoc est, Misericordiam, cōmiserationem: nam & recentiores Hebræi צדקה vocāt eleemosynam, ac commiserationem, vt videre est apud eos, qui de moribus scribūt, ethicámque Aristot. interpretantur.

Et ex eo sustentat animam suam.] Sicut etiam habēt Hebraica ואליו הוא נשא את נפשו hoc est, Et cum ipso tollit, aut sustinet animam suam. Quam sententiam nescio an ita recte reddiderint Septuaginta καὶ ἐπ' αὐτῷ ἔχει ἐλπίδα. hoc est, Et in ipso spem habet: possumus eos putare, magis sententiam, quàm verba secutos.

Si fruges collegeris oliuarum.] כי תחבט זיתך לא תפאר, hoc est, Cùm oliuam excusseris, ramos iterum non excuties. Neque mirum est, quod Hieronymus hoc ipsum verbum חבט non semper excutere transtulerit. Delectatus est enim illa necessaria & nobis vtili varietate. Quis enim admiserit si dicatur oliua excuti? Neque enim cùm earum fructus colligimus, eas excutimus, sed conscendunt mercenarij cum canistris, eásque sic decerpunt, ne frangantur. Atque ita videmus rationabiliter fecisse Hieronymum vt verbum mutarit. Neque ex his friuolis rebus colligitur, æditionem non esse Hieronymi eo quòd & alibi sit aliter interpretatus. Secutus est autem hoc loco etiam Septuaginta qui transtulerunt ἐὰν δὲ ἐλαιαλογήσῃς, hoc est, Si autem oliuas collegeris. Ecce neque ipsi, excutiendi verbum hoc loco non quadrare ignorauerunt. Hæc dicuntur propter illustrem virum Ioannem Phorcensem.

CAPVT XXV. D

D Ignum plagis.] Is locus abunde testari potest, quàm necesse sit sermonis Hebraici scire proprietat[redacted]enim dignum [redacted]aginta & Hieronẏ transtulerunt Hebraice vocatur, בן הכות hoc est, Fi[redacted] interpretes. Eodem videlicet loquendi genere, quo quempiam filium mo[redacted], filium veritatis, filium mendacij, filium orientis. Quibus in locis, filius in virum mutandus est, vt dicamus virum mortis, virum veritatis, aut mendacij, qua de re alibi dictum est. Non esset igitur idoneum argumentum, neque Græcam æditionem esse ipsorum Septuaginta, neque nostram esse Hieronymi, si alibi eam locutionem non immutarint, quod faciunt plerique hac tempestate: varie siquidem loquuntur, variéque transferunt ea, quæ possint multis rationibus transferri.

Nomine illius appellabit.] Non tam hoc innuitur, quàm vt qui primus ex ea nascitur, nomine illius censeatur, vt dicatur esse filius illius, atq; illius, nō ipsius fratris qui eum genuit. Atque hoc videntur significare verba Hebraica, quem primum inquit genueris, יקום על שם אחיו המת hoc est, Surget, aut stabit nomine fratris sui defuncti. Sic etiam transtulerunt Septuaginta κατασταθήσεται ἐκ τοῦ ὀνόματος τοῦ τετελευτηκότος, Hoc est, Stabit aut constituetur ex nomine fratris sui defuncti. Quare non videtur præcipi, vt qui primus nasceretur, nomine defuncti vocaretur.

Perget mulier ad portam ciuitatis.] Etiam hoc loco porta, pro vrbe sumitur, licet & Lxx. portam posuerunt καὶ ἀναβήσεται γυνὴ ἐπὶ τὴν πύλην, hoc est, Ascendet mulier ad portam. E

Et extremos agminis tui.] Eleganter & secundum scriptorum Græcorum morem hos vocant Septuaginta τὴν οὐραγίαν, ab οὐρὰ, hoc est, Cauda, & ἄγω duco οὐραγία igitur est extremitas ac cauda exercitus. Hebraice vero sic, occurrit tibi in via Amalech, ויזנב בך כל הנחשלים hoc est, Et decaudauit in te omnes defessos, ac laxos: hoc est, interfecit.

Delebis nomen eius.] תמחה את זכר עמלק hoc est, Extingues, delebis memoriam Hamalech: licet & Septuaginta memoriam in nomen commutarint ἐξαλείψεις τὸ ὄνομα ἀμαλὴκ, hoc est, Delebis nomen Hamalech. Verum hæc leuissima sunt, neque vehementer sententiam immutant. Vitiumq; magis mihi videtur ea annotare.

CAPVT XXVI.

I N cartallo.] Sumpta vox est à Græcis, nam & Septuaginta hoc loco, καὶ ἐμβαλεῖς εἰς κάρταλλον, hoc est, Et pones in cartallo: pro eo quod est Hebraice, בטנא id est, In canistro & corbe.

Profiteor.] Recte quidem pro eo quod est Hebraice, הגדתי hoc est annunciaui. Quemadmodum & Septuaginta ἀναγγέλλω σήμερον κυρίῳ τῷ θεῷ σου, hoc est, Nuncio hodie domino Deo tuo.

Syrus persequebatur.] ארמי אבד אבי, hoc est, Syrus perdebat patrem meum, proprie quod vertit Hieron. Septuaginta vero longe aliter ædiderunt συρίαν ἀπέβαλεν ὁ πατήρ μου, hoc est, Syriam amisit pater meus. Sed profecto sententia est, vt nostra habet æditio. F

Ac infinitæ multitudinis.] Hyperbole quæ non est in Hebraico, pro eo quod positum ibi est, ורב id est, Et plurimæ. Sicut & Septuaginta πλῆθος πολὺ καὶ μέγα, hoc est, Multitudinem multam ac magnam.

In ingenti pauore.] במורא גדול, hoc est, In horribilitate magna: vt sic loquar, quod à Septuaginta non ponitur.

Epulaberis in omnibus bonis.] Etiam hoc loco est verbum exultandi. Quemadmodum & apud Septuaginta καὶ εὐφρανθήσῃ ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἀγαθοῖς, hoc est, Et exultabis in omnibus bonis.

Attuli quod sanctificatum est.] בערתי הקדש, hoc est, Extuli, protuli: quod dissimilius verterunt Septuaginta ἐξεκάθαρα τὰ ἅγια ἐκ τῆς οἰκίας μου, hoc est, Expiaui sancta de domo mea. Error ex eo accidit, quia tametsi alibi verbum בער expiare significet, hic tamen aliud denotat. Voces autem ancipites debent locis & significationibus accommodari. Quis enim intelligeret hoc loco, expurgaui sancta mea, de domo mea? Expiatio enim rerū pollutarum est, vertit autem Hieronymus hoc ipsum verbum, paulo inferius separaui.

Nec separaui ea in qualibet immunditia.] Hoc quia clarum est Hebraice, & obscurum in nostra æditione ipsa Hebraica ponamus, ולא בערתי ממנו בטמא hoc est, Et non tulit ex eo, cum pollutione. Nihil, inquit, attuli ex eo, quod pollutum esset. Aut quod attuli, quod domino oblatus sim, non immunde & pollute attuli: quanquam obscura & apud Septuaginta hæc senten-

A sententia sit οὐκ ἐκάρπωσα ἀπ' αὐτῶν εἰς ἀκάθαρτον, hoc est, Non decerpsi ex eis ad immundiciam. Res igitur clara est. Accidit autem ex eo obscuritas, quia non sibi in eadem voce transferenda constant. Nam quod verterat paulo ante ἐξ ὀλόθρευσα, hic ἐκάρπωσα inter quæ plurimum inest discriminis: declaratur autem quæ sit ea immundicia, primum dum dicitur, Non comedi ex ea in luctu meo. Deinde, nec expendi quicquam in re funebri: quæ omnia, oblationes maxime polluebant, vt retro in Leuitico visum est.

Neque expendi ex his quicquam in re funebri.] Recte quidem, quod erat paulo obscurius Hebraice, לא נתתי ממנו למת hoc est, Neque dedi ex eo, mortuo, pro re, scilicet funebri. Vt exponit etiam Rabbi Salomon, quasi à nostra æditione accipiens לעשות ארון hoc est, Ad faciendam ei arcam, & alia quæ ad funus spectant. Quare Septuaginta, quamuis veritatem Hebraicam interpretentur, obscure tamen id fecerunt οὐκ ἔδωκα ἀπ' αὐτῶν τῷ τεθνηκότι, hoc est, Non dedi ex eis, mortuo.

Respice de sanctuario tuo.] ממעון קדשך, hoc est, Ex habitaculo sanctitatis tuæ. Sicut & Septuaginta ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σοῦ, hoc est, E domo sancta tua. Nam sanctitas, pro eo quod sanctus vel sancta ponitur. Sicut Hebraica lingua vocatur, לשון הקדש hoc est, Lingua sanctitatis: quod nos diceremus, lingua sancta. Vtuntur enim denominationibus pro denominatis, vt sæpius diximus. Quare delyrant qui hoc non intelligunt, & dicunt, aut tabernaculũ sanctitatis, aut linguam sanctitatis, & huiusmodi.

Et de excelso celorum habitaculo.] Hoc immutatum est, non quòd sententia alia facta sit,
B sed verba transposita. Tantummodo enim est, מן השמים hoc est, E cælo. Sic & Septuaginta ἐκ τοῦ οὐρανοῦ è cælo.

Dominum elegisti.] האמרת, hoc est, Elegisti, siue vehementer amplexus es, præoptasti, hunc esse dominum Deum tuum. Verum & Septuaginta posuerunt εἵλου σήμερον εἶναί σου θεόν, hoc est, Elegisti hodie vt esset Deus tuus.

Quas creauit.] אשר עשה, hoc est, Qui fecit te, scilicet in laudem, gloriam &c. Quare non ea sententia est, quam nostra ostendit æditio. Non enim eas gentes creauit in eorum laudem, sed propter eorum scelera deletæ sunt, vt retro in hoc libro dicitur. Septuaginta quoque in hanc sententiam transtulerunt ὅς ἐποίησέ σε ὀνομαστὸν, καὶ καύχημα, καὶ δοξαστὸν, hoc est, Qui creauit te celebrem, gloriosum, nobilem. Ad gentes ergo non refertur creatio, sed ipsum Dei populum.

CAPVT XXVII.

De saxis informibus & impolitis.] אבנים שלמות hoc est, E lapidibus perfectis, integris, scilicet ac vndique infectis, non ferro exsectis, non detruncatis: sed ita in ędificium iniectis, vt è suo loco sumpti fuerant. Idem quidem innuit, & Hieronymus, sed aliis verbis. Septuaginta cum Hebraico sentiunt λίθους ὁλοκλήρους οἰκοδομήσεις τὸ θυσιαστήριον, hoc est, Lapides integros ædificabis altare.

Comedésque ibi.] Addiderũt Septuaginta καὶ ἐμπλησθήσῃ ἐκεῖ, hoc est, Et impleberis illic.

C *Attende & audi.*] הסכת ושמע, Hoc est, Attende & audi. Quod male Septuaginta σιώπα καὶ ἄκουε, hoc est, tace & audi. Ex errore autem factum est, vt alterũ pro altero acceperint. Sunt enim inter se similia, חסה id est, siluit & סכת id est, attendit, auscultauit. Aut igitur hæc eos similitudo fefellit, aut aliud legerunt illi, quàm nunc in Hebræorum codicibus habeatur, scilicet verbum tacendi. Sed primum est vero vicinius.

Respondit omnis populus amen.] Sicut Hebraice אמן quod eleganter Septuaginta γένοιτο fiat, esto, ita sit. Sicut alibi annotauimus.

Qui non honorat patrem.] מקלה Qui vilipendit, qui despicit, ac contemnit: licet & Septuaginta eodem modo ὁ ἀτιμάζων, id est, qui despicit, contemnit.

Iudicium pupilli.] Septuaginta ὀρφανοῦ, id est, orphani: qua voce, tam Latine, quàm vulgari sermone vtimur Italice.

Qui dormit cum omni iumento.] Miror Hieronymum, quod vocis significationem non distinxerit, cùm שכב Hebraice & dormire & coire significet. Verum etiam [redacted] Septuaginta ἐπικατάρατος ὁ κοιμώμενος μετὰ παντὸς κτήνους, hoc est, Maledictus qui dormit cum omni iumento. Dictum de eo alibi est.

Qui clam percusserit proximum suum.] Sicut & Hebraice בסתר hoc est, in abscõdito. At Septuaginta aliud ἐπικατάρατος ὁ τύπτων τὸν πλησίον δόλῳ, id est, Maledictus, qui verberat proximum dolo. sed illud verius. Qualiscunque enim percussio, maledicta est, siue cũ dolo, aut

L ij

ſine dolo. In abſcondito auté, quia ex eo cognoſcitur eſſe facinus. Poteſt tamen & Septuaginta ſententia ſtare. Nam & dolum, vox Hebraica quandoque ſignificat. D

Maledictus qui dormit cum vxore proximi.] Omittitur hęc maledictio hoc loco in cõtextu Hebraico, licet de eo ſępe antea præceptũ ſit. Omittitur etiam à Septuaginta. Additũ vero ab Hieronymo arbitror, quòd inter alia præcepta etiam hoc includatur. Si enim maledicti ſunt, qui alia leuiora perpetrarunt, multo magis, qui vxorem proximi ſui corruperunt.

CAPVT XXVIII.

ALIO modo inchoatur hoc caput à Septuaginta. Addita enim eſt particula ex ſuperiori capite, ſcilicet καὶ ἔσται, ὡς ἂν διαβῆτε τὸν ἰορδάνην εἰς τὴν γῆν, ἣν κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν δίδωσιν ὑμῖν, hoc eſt, Et erit, vt tranſieritis Iordanem in terram, quam dominus Deus veſter dat vobis. Diximus frequenter in æditione Septuaginta, locos eſſe trãſpoſitos. Quod exiſtimo minime ab eis eſſe factum.

Et benedictæ reliquiæ tuæ.] ומשארתך, hoc eſt, Victus tuus, annona tua, alimentum tuum. Verum Septuaginta quoque verterunt reliquias καὶ τὰ ἐγκαταλείμματά σου, hoc eſt, Et reliquiæ tuæ, aut repoſitiones tuæ. Atque ita accederent propius. Nomen ductum à verbo relinquendi.

Corruentes in conſpectu tuo.] נגפים לפניך Hoc eſt, Percuſſos, vulneratos. Septuaginta & ipſi aliquid ſimile συντετριμμένους, id eſt, confractos, contritos, deletos, oblitteratos.

Famem & eſuriem.] המארה את המהומה, Quorum primum Rabbi Salomon noſtræ æditioni conſone interpretatur, חסרון hoc eſt, inopiam, defectum. Ita quidem verterunt & Septuaginta τὴν ἔνδειαν, id eſt, inediam, egeſtatem. Poteſt forte & animi defectum, inſaniam, conſiliique inopiam referre, vt ſequens declarat vocabulum. Secundum vero non eſuriem interpretantur, ſed ſtuporem, perturbationẽ, conſilij inopiam Hieronymus in eo Septuaginta ſequitur τὴν ἐκλιμίαν, id eſt, Famem, eſuriem. E

Et increpationem.] המגערת id eſt, Sonitum, ſtrepitũ. Quod Chaldaica ędítio vertit שגושיא, id eſt, pauorem, ſtrepitum, perturbationem. Increpatio igitur hoc loco, non reprenſionem ſignificat, ſed pauoris iniectionem, ſonitum, tumultum. Septuaginta diſſimiliter τὴν ἀνάλωσιν, hoc eſt, abſumptionem.

Peſtilentiam.] דבר, id eſt, peſtilentiã. Quod hic & alibi Septuaginta θάνατον, id eſt, mortem, interpretantur: fortaſſe non recte.

Percutiat te dominus egeſtate.] בשחפת, Quod Hebræi dicunt tumorem corporis ſignificare, horribilem, ſcilicet inflationem, vt exponit Rabbi Salomon. Verum Hieronymus Septuaginta ſecutus eſt πατάξαι σε κύριος ἀπορίᾳ, id eſt, percutiat te dominus egeſtate, inopia.

Febre.] ובקדחת, Quod & ſebrim, & ſacrum ignem, & carbunculum ſignificare aſſerunt, quæ omnia imprecatur Hebræis. Septuaginta & ipſi πυρετῷ, id eſt, ſebre.

Et frigore.] ובדלקת, Etiam hac voce ardor ſignificatur. Frigus autem poſtea ponitur.

Aere corrupto.] ובשדפון, hoc eſt, Ariditate qua tellus inareſcit. Septuaginta vero aëre corrupto primi reddiderunt ἀνεμοφθορίᾳ, Hoc eſt, ventorum corruptione.

Ac rubigine.] ובירקון, hoc eſt, aurugine, vredine. Vitio, ſcilicet ac morbo ſegetum. Septuaginta vertunt ὤχρᾳ, id eſt, pallore. Quod neſcio ad quæ referendum ſit. quãquam hæc vox à ירק ducatur, id eſt, pallore. F

Amentia.] שגעון hoc eſt, furore, inſania. Septuaginta verterunt παραπληξίᾳ, hoc eſt, ſtupore, ſiue alienatione. Cætera quadrant.

Et eris perditus.] לשמה hoc eſt, In perditionem, in deſolationem. Deinde dicitur in prouerbium ac fabulam. Miror ergo Septuaginta tranſtuliſſe καὶ ἔσῃ ἐκεῖ αἰνίγματι, hoc eſt, Et eris ibi ænigma. Nulla enim huius rei in contextu commemoratio. Arbitrati vero id ſunt, propter ea quæ ſubſequuntur.

Imponet iugum ferreum.] עול, hoc eſt, iugum. Septuaginta κλοιὸν, hoc eſt, torquem ferreũ, aut catenam, ſiue compedem, ſententiam non verba ſequentes.

Gentem procaciſſimam.] עז פנים, id eſt, crudelem, immitem. Septuaginta & ipſi ἀναιδῆ, id eſt, [redacted], procacem.

Inuidebit fratri ſuo & vxori.] Deeſt hoc, וביתר בניו אשר יותיר hoc eſt, Inuidebit & reliquis filiis ſuis, quos reliquit. Sic & Septuaginta καὶ καταλελειμμένα τέκνα ἃ ἂν καταλειφθῇ, hoc eſt, Et reliquos filios, quos reliquit.

Et illuuiarum ſecundarum.] ובשליתה, Quod Rabbi Salomõ interpretatur בניה הקטנים hoc eſt, filios minores, Sicut & LXX. καὶ τὸ χόριον αὐτῆς τὸ ἐξελθὸν διὰ τῶν μηρῶν αὐτῆς, hoc eſt, Et infantulũ ſuum,

A suũ, qui egressus est de fœmore eius [redacted]. Deuorabunt, inquit, vrgente fame, matres, filiolos, quos vlnis amplectuntur, quos & in delitiis habuissent, sed necessitas impellet ad crudelitatem.

Augebit dominus plagas.] ,והפלא hoc est, mirificabit, mirabiles faciet, stupendas, horribiles. Quemadmodum & Septuaginta, παραδοξάσει κύριος τὰς πληγάς, hoc est, Prodigiosas faciet plagas tuas.

Perseuerantes.] ,נאמנות hoc est, Certas veras, aut stabiles, fideles. Sic & Septuaginta πιστάς, id est, fideles, aut stabiles.

CAPVT XXIX.

E*Xceptis lignorum cesoribus.*] Imò hi primi in numero ponuntur, hoc modo, מחטב עציך עד שאב מימיך hoc est, Ab eo qui ligna cædit, vsque ad eum qui haurit aquam. Sicut & Septuaginta, ἀπὸ ξυλοκόπου ὑμῶν ἕως ὑδροφόρου, A lignario, vsque ad aquantem.

Et in iureiurando.] Quod non tam proprie à Septuaginta, ἐν ταῖς ἀραῖς αὐτοῦ, hoc est, In imprecationibus eius. Licet alibi imprecationem significet. Burgensis tamen dicit significari hic, illas imprecationes, ac maledicta, quæ superius posita sunt. Quod non improbo.

Ne forte sit inter vos radix germinans fel.] Mutata est metaphora ab Hieron. quæ Hebraice sic habet, פן יש בכם שרש פרה ראש ולענה hoc est, Ne forte sit in vobis radix, germinans toxicum, ac tribulationem & miseriam. Septuaginta vero non mutarũt, μή τίς ἐστιν ὑμῖν ῥίζα ἄνω φύουσα ἐν χολῇ καὶ πικρίᾳ, hoc est, Ne qua vobis sit radix, sursum pullulans in amaritudine

B & acerbitate.

Pax erit mihi.] Quemadmodum habet & Hebraicum, quod nescio quamobrem reddiderint Septuaginta, ὅσιά μοι γένοιτο, hoc est, Sancta mihi sint: cur Shalom, id est, pacem, sanctitatem esse velint, non video. Nónne enim & tota sententia immutatur?

Et assumat ebria sitientem.] ,למען ספות הרוה את הצמאה hoc est, Vt addatur ebria sitienti, aut ebrietas siti: quasi diceret, vt auidissime pessimos quosque errores imbibant, vt eorum malefaciendi sitis, fiat quædam ebrietas. Inebrientur malefactis, quod tantopere prius cupiebant. Hæc cùm sit sententia, nescio quid in mentem venerit Septuaginta, quod hunc locũ sic reddiderunt, ἵνα μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν ἀναμάρτητον, hoc est, Ne in interitum peccator abducat eum, qui sine peccato est. Videmus quantum intersit.

Et dominus non ignoscat ei.] Etiam hoc obscure à Septuaginta versum, οὐ μὴ θελήσει ὁ θεὸς εὐιλατεύειν αὐτῷ, Credo vltimum verbũ esse deprauatum, pro eo quod est, ἐλεεῖν. Dicendumq; ne dominus nolit parcere illi, εὐιλατεύειν autem dicemus bene vertere.

Et solis ardore.] Restituenda vox in suũ locum, pro eo quod Hebraice est ומלח שרפה hoc est, Et salis ardore, aut sale ardẽte: cuiusmodi est sulfur. Pro sole igitur, sal restitui debet. Sic & Septuaginta, πληγὰς ἃς ἀπέστειλε κύριος ἐπ' αὐτὴν θεῖον καὶ ἅλα κατακεκαυμένον, hoc est, Plagas quas iniecerit dominus super ipsam. Sulfur, & salem ignitum. Licet in eo varient, quòd actiuum, in passiuum verterint, salem exustum dicentes, nõ vrentem: qua varietate corrumperetur sententia.

C *Et quibus non fuerant attributi.*] ,ולא חלק להם hoc est, Et nõ erat pars eis: hoc est, Cum quibus nihil eis commercij. Qui dij nihil ad ipsos Hebræos attinebant, vtpote, qui ab vsque prima origine, præter verum Deum, alios ignorarint. Hanc sententiam, & obscure, & improprie reddiderunt Septuaginta, οὐδὲ διένειμεν αὐτοῖς, hoc est, Neque distribuit ipsis: quod vix sudantes intelligeremus.

Abscondita à domino Deo nostro.] ,הנסתרת יהוה אלהינו והנגלת לנו hoc est, Quæ abscondita sunt apud Deum nostrum. At manifesta nobis, ac filiis nostris. Horum verborum hæc videtur sententia. Videtur enim eis minari. Quæ enim inquit, respectu Dei nunc minime videntur, minime noscuntur, fient manifesta filiis nostris: propter scilicet eorum scelera patefient tunc, quæ nunc quasi abscondita videntur. Vt nunc quidem quasi clausa, & tenebris sepulta, apud Deum sint: Tunc vero in lucem extrahentur, venient in propatulum. Hæc omnia mala, omnes hæ miserabiles calamitates, quas recensui sunt in satis absconditæ, ac tenebris inuolutæ: Tunc erunt manifestissimæ.

CAPVT XXX.

I*N ore tuo & in corde tuo.*] Addunt Septuaginta, καὶ ἐν ταῖς χερσί σου ποιεῖν αὐτό, hoc est, Et in manibus tuis, vt facias illud.

Considera.] ,ראה id est, vide, intuere. quod recte ab Hieronymo in illud versum est. Omissum à Septuaginta, ἰδοὺ δέδωκα πρὸ προσώπου σου σήμερον τὴν ζωήν, hoc est, Ecce dedi ante

faciem tu[redacted]

RELIQVA in hoc capite nullius mihi momenti visa sunt: Mittimus enim quæ sunt friuola,& quæ contentiosi magis,quàm veritatis studiosi consectarentur. Diligenter autẽ & Hebraicam veritatem contulimus,& æditionem Septuaginta, & quæ quidem digna viderentur,annotata sunt. Leuiora autem dimisimus. Imò vt verius dicam,cætera vehementer consentire inuenimus. Quare tam calumnias Iudæorum, quàm argutias quorundam Christianorum paruipendamus,qui cùm duas tenuerint voces Hebraicas, in ostentationẽ suæ imperitiæ,dicunt nostram æditionem esse deprauatam. Quæ si optima non est, quantum esse possit,nulla erit vnquam. Est autem & is eorum mos, qui Græce paucis ante diebus didicerunt.Hi enim omnes etiam doctissimorum hominum carpunt ędiriones, si quid ab illis,in Latinum versum sit. Gens nimirum ingrata, & parum pia, qui & alienæ inuident laudi,& cum suo detrimento, vtilitatis suæ sunt studiosi, & alios suis impiis maledictis, ad beneficia præstanda reddunt tardiores. Quamobrem quæ ex falso,aut maligno iudicio potius,quàm veritate proficiscuntur,audacter contemnamus. D

CAPVT XXXI.

Viriliter agite & confor.] ,חזקו ואמצו hoc est,cõfortamini,viriliter agite. Quod à Septuaginta per singulare, ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε. Atque ita quæ sequuntur, μὴ φοβοῦ μηδὲ δειλία. Quæ imperatiuæ voces ad plures in contextu Hebraico referuntur. Puro autem locum esse à scriptoribus deprauatum, vt quod paulo ante ad Iosue pertineret, nunc ad populum transtulerint. Nam & ad Iosue dicit,ἀνδρίζου καὶ ἴσχυε. E

Detrahéntque mihi.] ,ינאצוני hoc est,Et despicient me,& aduersabuntur me. Quod & Septuaginta non proprie,καὶ παρωξυνοῦσί με,id est,Et prouocabunt me,& irasci me facient.

Et respondebit ei canticum.] Sicut habet & Hebraicum, verum Septuaginta eandem quidem sententiam,sed aliis eam verbis exprimunt,καὶ ἀντικαταστήσεται ἡ ᾠδὴ αὕτη, hoc est, Et obsistet,& resistet,siue propositum ei erit canticum istud,in testimonium videlicet.

Scio enim cogitationes eius.] יצרו Hebræi quidem, præsertim qui philosophantur, dicunt eo nomine intentionem,conceptum,cogitationem significari. Estq; ea vox apud eos creberrima. Quare non sentiunt cum eis Septuaginta,qui hoc ipsum verterunt, ἐγὼ γὰρ οἶδα τὴν πονηρίαν αὐτῶν,hoc est,Ego enim noui malignitatem,siue improbitatem ipsorum.

Quæcunque facturus sit.] ,אשר הוא עשה היום hoc est,Quæcunque facit hodie. Non ergo de futuro dicitur,sed de eo,quod iam cernetetur: quanquam Septuaginta & ipsi per futurum verterunt,ὅσα ποιήσουσιν ὧδε,hoc est,Quæcunque facient hic.

Contentiose egistis contra dominum.] Sicut habet & Hebraicum, semper rebelles, pertinaces,contentiosi fuistis contra dominum. Hoc itaque vltimum Septuaginta diuersius reddiderunt,τὰ πρὸς θεόν,hoc est,In his quæ ad Deum pertinent, fortasse clarius explicantes. Verum veritas habet,vt nos protulimus.

Quanto magis post mortem meam.] Septuaginta aduerbium post, scilicet אחרי semper ferè reddiderunt,ἔσχατον,id est,extremũ.Quod saltem hoc loco non quadrat, sic ἔσχατον τοῦ θανάτου μου,id est,extremum mortis meæ:parum clara oratio. F

CAPVT XXXII.

Audite cæli.] Hebraice est verbum ab auribus ductum ,האזינו hoc est, Auriculauit vt rem nouam, nouo vocabulo demonstremus ab .אזן Quam formam etiam apud Græcos, Septuaginta expresserunt, formantes & ipsi ab οὖς ὠτὸς verbum ὠτίζω. Quod cùm crebro apud illos fiat, miror non esse factum etiam hoc loco, qui pro eo quod audite cæli,noster interpres vertit,πρόσεχε οὐρανὲ reddiderunt,hoc est,Attende cælum. Itaque & in eo differunt, quòd cælum per singulare extulerunt. Quod potest etiam esse rationabiliter factum. Incertum enim propè est, num ex vlla causa acciderit, vt cæli numero plurium proferantur apud Hebræos, per singulare vero nunquam. Sunt qui mystice factũ asserant [illegible] ex ea consuetudine,qua & apud nos dicuntur tenebræ, non tenebra, diuitiæ, non diuitia. De qua re quia alibi & scripsimus, & scripturi sumus, non plura nunc pertractabimus.

Quæ Loquor.] ,ואדברה hoc est, Et loquar: vt totus versiculus sic habeat. Audite cæli & loquar. Sicut & Septuaginta, πρόσεχε οὐρανὲ καὶ λαλήσω, hoc est, Attende cælum & loquar.

Concrescat vt pluuia.] יערף כמטר לקחי Hoc est, Defluat, destillet sicut pluuia doctrina mea.

Diuersius

A Diuersius autem Septuaginta, προσδοκάσθω ὡς ὑετὸς τὸ ἀπόφθεγμά μου, hoc est, Expectetur sicut pluuia eloquium meum. Sententia clara est, & patet quo modo sit intelligenda & verbi proprietas ex aliis quoque locis est manifesta.

Fluat vt ros.] תזל, id est, Fluat, vt reliqui diuinæ scripturæ loci ostendunt: quod Septuaginta per aliud non multo diuersius, καταβήτω ὡς δρόσος, id est, Descendat vt ros.

Quasi himber super herbam.] כשעירם עלי דשא. Quod longe diuersius ab Hebræis exponitur, hoc modo, Quasi venti, aut afflatus, siue vapores, super herbam. Siquidem hac voce Rabbi Salomon, dicit ventos tempestatis significari. Quemadmodum habet & Chaldaica æditio רוחי מטרא, hoc est, Spiritus, aut venti pluuiæ. Quemadmodum, inquit, hi spiritus, crescere & adolere faciunt herbas, ita quæ de sacra lege narrantur, clarius ostendunt eius doctrinam, & augeri faciunt. Hieronymus cum Septuaginta ὡσεὶ ὄμβρος, ἐπ᾽ ἄγρωστιν, hoc est, Sicut himber super gramen.

Quasi stillæ.] כרביבים, Qua voce etiam stillæ Hebraice significantur. At Septuaginta paulo diuersius, ὡσεὶ νιφετὸς, hoc est, Quasi leuissima pluuia. Aut grando, quæ roti similis sit, quasi leuis nix.

Quia nomen domini inuocabo.] Sicut Hebraice per futurum, scilicet. At Septuaginta, ἐπεκάλεσα, hoc est, Inuocaui. Non est autem dissentiendum ab ipso fonte, præsertim cùm sine ratione fit.

Dei perfecta sunt opera.] הצור תמים פעלו hoc est, Eius qui fortis est, perfectũ est opus, opus
B integrum, absolutúmque est. Septuaginta vero aliquanto secus, θεὸς ἀληθινὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, hoc est, Deus vera sunt opera eius. Ecce omnes loco eius nominis diuini, quo petra, aut fortitudo significatur, ipsum Deum posuerunt.

Peccauerunt ei non filij.] Cùm negatio spectet ad filios, quia hi filij esse Dei negantur, Septuaginta inuerterunt sententiam, quia negationem ad Deum retulerunt, ἡμάρτοσαν οὐκ αὐτῷ τέκνα μωμητά, hoc est, Peccauerunt non ei, filij contaminati, aut reprensibiles. Nisi rectius eam sententiam interpretemur.

Et creauit te.] ויכנך, hoc est, Stabiliuit te, firmauit te: quod & ad creationem, & alia beneficia diuina ac maxima pertinere potest. Septuaginta & ipsi, ἔπλασέ σε, id est, & pinxit te, formauit.

Dierum antiquorum.] ימות עולם, hoc est, Dies sæculi, aut dies æternitatis, dies ex quo mundus esse cœpit, & antea. Cogita, inquit, totam æternitatem, siue ante homines, siue post eos. Septuaginta cum Hebraico, μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος. Recordamini dies sæculi.

Iuxta numerum filiorum Israël.] Non dubium est, quin locus is apud Septuaginta sit deprauatus ex alio ei simili, κατ᾽ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ, hoc est, Secundum numerum angelorum Dei. Est vt dixi hoc ex alio loco desumptum: vbi id dicitur: quod huc transpositum est, non ab ipsis factum.

Inuenit eum.] Sicut habet Hebraicum. Locum vero esse deprauatum apud Septuaginta existimo. Vt pro eo quod dicendum fuisset, εὗρεν, aut εὕρηκε, Hoc est, Inuenit, mutatum C sit in αὐτάρκησεν, Quod non habet locum hic. Imò sententia penitus corrumperetur. Hebraice ימצאהו Hoc est, Inuenit eum.

In loco horroris.] בתהו, Hoc est, Thou. Quod vastitatem, ruinam, deformitatem, horrorem, & Chaos significat, vt alibi nobis dictum est. Miror autem Septuaginta qui cùm bene hanc vocem in principio Genesis verterint transferentes Thou in ἀόρατον, Hoc est, Inuisibile, hoc loco, tam sibi dissimiles sint, vt ipsum interpretentur δίψος, Hoc est, sitim. Hoc modo ἐν δίψει καύματος ἐν ἀνύδρῳ, Hoc est, In siti incendij, in loco inaquoso. Credo vero eos potius sententiam, quàm verborum proprietatem esse secutos, Solitudiné illam asperam, atque acerbam describentes.

Et vastæ solitudinis.] ילל ישימן, Hoc est, Doloris, gemitus, ac vastitatis, ac ruinæ. Inuenit eum inquit in Thou, hoc est, in chao, deinde addit Ielel, Ieschimon, hoc est mœroris, vlulatus, ac vastitatis, pro eo quod est, in chao tristi, lachrymabili, ac vasto, & deformi. Hæc omnia de illa horribili solitudine dicuntur, quæ herbis & arboribus denudata, præter exustas cautes, & decocta à sole: & inter se confusa saxa nihil habebat aliud. Quamobrem non iniuria talis dicitur fuisse mundus, antequam res essent distinctæ, & decorem atque ordinem accepissent.

Et docuit eum.] Si verbi Hebraici יבוננהו proprietaté exprimere vellemus, dicendũ esset, intellectificauit eum. LXX. sicut & Hieronymus καὶ ἐπαίδευσεν αὐτόν, Hoc est, & docuit eum.

Sicut aquila prouocat.] כנשר יעיר קנו Hoc est, Sicut aquila excitat, suscitat, exurgere facit D
nidum. Et quemadmodum elegantissime transtulit Hieronymus quod non tam proprie Septuaginta ὡς ἀετὸς σκεπάσαι νοσσιὰν ἑαυτοῦ, Hoc est, Sicut aquila protegit, obumbrat nidum suum.

Super excelsam terram.] במותי ארץ. Hoc est, Super altitudinem terræ, super cacumina atque fastigia. Si enim vsus est aquilæ similitudine, quæ suos pullos prouocat ad volandum, ac super eos volitat, adducítque ad cacumina montium: ita Deus populum suum, per doctrinam, lucem ac veritatem, quam eis attulit, super cacumina montium collocauit, hoc est, Super omnes populos terræ, eósque cunctis gentibus nobiliores fecit, vt essent quasi cælestes. Quamobrem cùm hæc sit sententia, & verborum proprietas quam attulimus, nó recte interpretantur Septuaginta, ἀνεβίβασεν αὐτοὺς ἐπὶ τὴν ἰσχὺν τῆς γῆς, Hoc est, Adduxit eos ad virtutem, aut robur terræ. Mirórque eos, qui non per inscitiam lapsi sint, nam alibi hanc vocem, secundum suam proprietatem transtulerunt, vt retro visum est.

Et filiorum Basan.] בני בשן, id est, Filiorum Basan. Mirórque Septuaginta quòd vocem hominis propriam, in aliam commutarint υἱῶν ταύρων καὶ τράγων, Cum pinguedine filiorum Taurorum. Vides eos, tauros reddidisse, quod erat nomen hominis. At qui ne minima quidem vmbra eius significationis extat apud Hebræos. Filij enim Basan hic commemorantur, de quo ante sæpius dictum est. Quem superarunt Hebræi, eiúsque terra diuino auxilio potiti sunt. Atque id innuitur hoc loco. Basan vero etiam, pinguem significat.

Meracissimum.] חמר. Idem quod vertit Hieronymus, quod omittitur ab Septuaginta E
nescio quamobrem.

Incrassatus est dilectus.] ישרון, Videtur nomen duci à שורה, Hoc est, Satiauit, atque inde factum esse præsens nomen, id est, satur, pinguis, obesus, vt tota periodus sic habeat, Incrassatus est, pinguis, ac satur. Verum etiam Septuaginta verterunt ἠγαπημένος, Hoc est, Dilectus: ac ipse quidem nescio, à quo verbo id nomen duci possit, si dilectum significat. Inferius Hieronymus vertit rectissimum.

Et recessit à Deo.] וינבל צור ישעתו Hoc est, Et spreuit, contempsit, petram, aut Deum salutare suum, aut salutem suam. Vbi ponitur nomen Iesu scilicet Ieshua. Ita enim scribitur, eáque est deductio, relictis cabalisticis superstitionibus.

Quos non coluerunt patres eorum.] Ea est vocis Hebraicæ significatio. Septuaginta οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν, Hoc est, Quos non cognouerunt patres eorum. Exiguum quidem discrimen.

Deum qui te genuit reliquisti.] תשי, Hoc est, Obliuiscèris. Ducitur enim à נשה, id est, oblitus est. Verum etiam Septuaginta sicut Hieronymus, θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, Hoc est, Deum qui te gennit reliquisti.

Considerabo nouissima.] אראה. Hoc est, Considerabo, videbo: quod miror Septuaginta vertisse καὶ δείξω, id est, Et ostendam. Videntur in eo errasse, quòd putarunt esse tertiæ inflexionis apud Hebræos, quod est primæ, vt peritis patet. Eóque errore sæpe lapsi sunt.

In vanitatibus suis.] Sicut habet & Hebraicum בהבליהם, Hoc est, In vanitatibus suis. Se- F
ptuaginta exprimunt has vanitates ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, id est, In idolis suis. Verum alia quoque genera vanitatum possunt intelligi.

Vsque ad inferni nouissima.] עד שאול תחתית, Hoc est, Vsque ad subter infernum. Vsque ad interiora inferni, sicut optime & Septuaginta ἕως ᾅδου κατωτάτου, id est, Vsque ad infimum infernum. Est autem maxima iræ diuinæ significatio.

Super eos mala.] Sicut habet & Hebraicum רעות, id est: mala. Sic Septuaginta συνάξω εἰς αὐτοὺς κακά, Coaceruabo super eos mala.

Sagittas complebo.] אכלה, id est, Exhauriá, deficiet omnes meæ sagittæ, in eos eiaculatę.

Deuorabunt eos aues.] ולחמי רשף, Hoc est, Et deuorationibus resheph, id est, consumabuntur deuorationibus resheph. Quod varie interpretatur: Alij carbonem ignitum, exustionémque: Alij dæmonem vrentem: Alij pestilentiam ardentem. Amplectitur autem Rabbi Salomon, quod dæmones significentur: sic enim locum hunc exponit השדים ילחמום Hoc est, dæmones deuorabunt eos: aut pugnabunt contra eos. deinde addit והם שדים, id est, atque hi sunt dæmones. Verum Chaldæus interpres non dissentit à nostro interprete, qui hunc locum ita vertit, Sæuient in eos אכילי עוף Hoc est, Morsus auium. Sed obstat quod idem interpres intulit, quasi exponens Hebraicum, atque ומחשי רוחין בישין, Hoc est, Et confractiones, contusiones, spirituum sceleratorum, aut malorum. Secutus est noster interpres

Apres Septuaginta καὶ βρώσεις ὀρνέων, Et morsus auium, immittam in eos.

Morsu amarissimo.] קטב מרירי, Etiam hoc nomen dæmonis esse perhibent. Itaque exponit Rabbi Salomon. Immittam in eos Chereb, hoc est, contritionem, afflictionem, concussionem. שוד שמו מרירי id est, Eius dæmonis, qui vocatur meriri. Primum igitur nomen, afflictionem significat. Secundum est nomen diaboli, forte ab amaritudine ductum. Arbitror autem ipse, tam superius nomen, quàm hoc, de quo hic agitur, non dæmonem significare, sed esse ægritudinũ genera, ardores scilicet, quibus conficiuntur corpora. Chaldæi vero interpretes qui erant cabalistæ, & alij qui eos secuti sunt præsertim cabalistæ, existimarunt esse dæmones, à quibus eiusmodi ægritudines immitterentur. Quod non adeo verum arbitror. Fieri enim non potest, vt hoc ignorarint Septuaginta & Hierony. & tot alij apud Græcos, interpretes. Vt autem pleraque alia falsa & commentitia, apud cabalistas reperiuntur, ita & hoc ipsum falsum esse existimo. Sunt autem & alij Hebræi in contrarium, qui eo nomine maxima corporis incendia significari asserãt. An vero mortalium afflictiones, atque casus, à diabolo excitentur, vel natura contingant, video non huius esse loci explicare. Præsertim quia rationes in vtranque partem sunt, & multa super eos falsa & periculosa asseri possunt. Quare in eiusmodi rebus, puto melius esse, assensum cohibere, quàm aliquid imprudenter & temere proferre. Porphyrius qui multa falsa de natura dæmonum comminiscitur, ait eorum opera fieri λοιμοὺς, ἀφορίας, σεισμοὺς, αὐχμοὺς, id est, pestilentias, fames, terræmotus, squallores terræ, de qua re alibi disputatum est. Septuaginta aliud
B ægritudinis genus esse id arbitrati sunt. Vertúntque καὶ ὀπισθότονος ἀνίατος, Hoc est, Opisthotonos immedicabilis. Est autem ægritudo, qua posteriores corporis partes intenduntur.

Cum furore trahentium.] Hoc æditio Chaldaica sic vertit עם חמת תנינא דזחלים בעפרא Hoc est, Cum furore draconum, qui serpunt per terram. Explicatáque est sententia. Trahentes enim dracones intelligimus. Ponitur enim omne genus bestiarum, à quibus mala essent perpessuri Hebræi: aues, bestiæ, dracones. Sic etiam interpretatur Rabbi Salomon.

Ne forte superbirent.] פן ינכרו צרימו, Hoc est, Ne forte sibi appropriarent, aut attribuerẽt hostes eorum, vt exponit Rabbi Salomon. Miror vero Septuaginta quòd huius vocis interpretationem penitus à vero deuiam, hoc loco attulerint ἵνα μὴ μακροχρονίσωσι οἱ ὑπεναντίοι, Hoc est, Ne forte diutius viuant aduersarij, Ne vmbram quidem huius significationis video in voce Hebraica.

Vtinam saperent.] Hebraica nihil penitus dissentiunt. Sed perperam tota hęc sententia redditur apud Septuaginta οὐκ ἐφρόνησαν συνιέναι, ταῦτα καταδέξασθαι, εἰς τὸν ἐπιόντα χρόνον, Hoc est, non cognouerunt vt scirent, hæc accipient in subsequens tempus. Nihil vnquam tam admiratus sum, quàm hanc varietatem, ne dicam aliud.

Et dominus conclusit eos.] Placet quod interpretantur Septuaginta καὶ κύριος παρέδωκεν αὐτούς, id est, Et dominus tradidit eos: licet Hebraice sit, vt vertit noster interpres.

Et inimici nostri sunt iudices.] פלילים Quæ vox exponitur ab Hebræis, vt noster reddidit interpres. Rabbi Salomon שהרי צרינו מכרנו להם איבינו שופטים אותנו, Hoc est, Inimici nostri iu-
C dicant nos, quòd iam Deus noster, vendiderit nos illis. Aut, ideo iudices nostri sunt, quia vendidit nos illis Deus, tanquam mancipia propter nostra scelera. Quare nescio quo modo ferri debeant Septuaginta qui vertunt οἱ δὲ ἐχθροὶ ἡμῶν ἀνόητοι, Hoc est, Inimici autem nostri stulti sunt. Nam quorsum hoc tendit? cùm neque cum superioribus, neque cum his quæ sequuntur coniungantur?

De suburbanis Gomorræ.] משדמות, Hoc est, De agris, de solo Gomorræ. Quod omittitur à Septuaginta καὶ ἡ κληματὶς αὐτῶν ἐκ γομόῤῥας, Hoc est, & palmes eorum de Gomorra. Suburbana non admodum quadrat.

Insanabile.] אכזר, Hoc est, Crudele, crudum. A Septuaginta sumpsit Hieronymus καὶ θυμὸς ἀσπίδων ἀνίατος, Hoc est, Furor aspidum insanabilis: licet in eo varient, quòd ראש id est, fel, furorem interpretentur, non recte, si recte ipse existimo.

Infirmata sit manus.] אזלת יד, Hoc est, Defecit manus, scilicet robur, potentia. Septuaginta, partim consentiunt, partim discrepant εἶδε γὰρ αὐτοὺς παραλελυμένους, Hoc est, Vidit enim eos dissolutos, diffluentes, deficientes.

Residui quoque consumpti sunt.] ואפס עצור ועזוב, Hoc est, Et defecit præsidium aut saluatio, & confortatio. Vel sic, defecit, seruatus, & confirmatus, qui fuerat inquit seruatus & adiutus, defecit. Atque ita exponit Rabbi Salomon. Mitto alia quæ super hunc locum ex autoribus Hebræis ab Ioanne forcensi citata sunt. Hieronymus vertit residuum, quia, עזוב

& relictum, & confirmatum significat. Septuaginta vt in præcedente sententia, ita in hac, D deuiant vehementer. Vidit eos καὶ ἐκλελοιπότας ἐν ἀπαγωγῇ καὶ παρειμένους, Hoc est, Et defecisse in seductione, & effluxisse. Nec quærimus rationem huius varietatis, quid enim opus est?

Si acuero vt fulgur gladium meum.] Imò non fit comparatio, sed sic אם שנותי ברק חרבי, Hoc est, Si acuero fulgur, aut ardorem gladij mei. Sed à Septuaginta posita est comparatio ὅτι παροξυνῶ ὡς ἀστραπὴν τὴν μάχαιράν μου, Hoc est, quoniam acuam sicut fulgur, gladium meum.

Et de captiuitate nudati inimicorum.] מראש פרעות אויב, Hoc est, A principio dispersionis inimici, aut sic, A principio vindictarum contra inimicos. Nam caput non corporis membrū, sed principium significare hoc loco contendunt. Rursum quod denudationem & vindictam significat, pro vindicta hic sumendum asserunt. Denudatio capitis inimici, non adeo certum est, quid significet Septuaginta suo more penitus deuiant ἀπὸ κεφαλῆς ἀρχόντων ἐθνῶν, Hoc est, A capite imperantium gentibus: quæ sententia ex his vocabulis, quæ hoc loco habentur nō potest colligi. Significatur ergo vltio, quę contra inimicos populi Dei, desæuiet.

Laudate gentes.] Tota hæc sententia in codicibus Septuaginta deprauate legitur, & videntur quæ hoc loco apud eos leguntur, esse aliunde transposita εὐφράνθητε οὐρανοί, ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ, Hoc est, Exultate cæli, sanguis ei est, & adorent eum omnes angeli Dei. Et fortè is locus est, qui citatur in Epistola ad Hebræos capite primo. Huius igitur sententiæ nihil in contextu Hebraico fit mētio. Ideo neque in nostro. Aliunde est huc transposita.

CAPVT XXXII. E

Moses vir Dei.] Chaldaica æditio sic habet, נביא דיהוה, Hoc est, Propheta Dei.

Ignea lex.] Eo quòd in igne lata esset, vt Chaldæus vertit interpres, & Rabbi Salomon exponit.

Sanctorum millia.] Septuaginta expresse hos sanctos transferunt ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ ἄγγελοι ἄγγελοι, Hoc est, A dextris eius angeli angeli. Sicut sentiunt Hebræi, & Chaldæus vertit interpres.

Omnes sancti in dextera.] Has putant Hebræi animas iustorum, quæ cum Deo versantur.

Et sit paruus in numero.] Ratio ostendit, codices Septuaginta esse ab aliis corruptos, quia is locus apud eos bene legitur, sed hoc additum est καὶ συμεὼν ἔστω πολὺς ἐν ἀριθμῷ, id est, Et Symeon sit multus numero. Primum Symeon interpositum est, Deinde non est verisimile eos in hac locutione esse lapsos, quam bene aliis locis reddiderūt, scilicet מתי מספר, Hoc est, Mortui numero quod significat paruos numero, vt etiam ipsi alibi transtulerunt.

Perfectio tua ac doctrina tua.] Quid hoc loco dicant Septuaginta, eo quòd vehementer aliena sunt, non produco.

Nescio vos.] לא ראיתיו, Hoc est, Non vidi eum. Idem tamen est, ita habent & Septuaginta οὐχ ἑώρακά σε, Hoc est, Non vidi te.

Iudicia tua ò Iacob.] Imò sic יורו משפטיך ליעקב, Hoc est, Docebunt iudicia tua ipsum Iacob. Sicut & Septuaginta δηλώσουσι τὰ δικαιώματά σου τῷ ἰακώβ, Hoc est, Indicabunt, manifestabunt iustificationes tuas ipsi Iacob. Sunt autem prophetica verba, & ad varia placita possunt torqueri. Hebræi ad suas torquent opiniones. Quorum delyramenta non recito, ne tædium afferant, & bonas horas, in re nauci, & tota penè ficticia consumamus. F

In furore tuo.] באפך, Quod quanquam furorem significat, hic tamen potius nares significare videtur, vt dicamus: ponent thymiama in naribus tuis. Admouebunt inquit, holocaustum naribus tuis. Septuaginta & ipsi ἐν ὀργῇ σου, In furore tuo.

Quasi in thalamo tota die commorabitur.] חופף עליו כל היום, Hoc est, Proteget eum tota die. Sicut habet & Chaldaica æditio. Quare nescio quid sibi velit hoc loco nostra translatio. Et tamen Septuaginta cum Hebræo sentiunt, καὶ ὁ θεὸς σκιάζει ἐπ' αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας, Hoc est, Et dominus obumbrat eum, omnibus diebus.

De pomis cæli.] ממגד שמים, Hoc est, de dulcedine cæli, de delitiis cæli. Atque ita vbique hoc loco intelligendum est, vbi de pomis nostra loquitur æditio. Septuaginta dissimilius ἀπὸ ὁρῶν οὐρανοῦ, id est, A motibus cæli, nisi locus mendosus sit, & loco ὁρῶν, legendum sit ὡραίων, Hoc est, à pulchritudine, à pulchris cæli.

Atque abysso.] Addunt aliquid Septuaginta καὶ ἀπὸ ἀβύσσων πηγῶν κάτωθεν, Hoc est, Et ab abyssis, fontibus deorsum.

A *De vertice antiquorum montium.*] מראש הררי קדם, Hoc est, De vertice montium antiquitatis, siue præcedentis sæculi. Septuaginta ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς, Hoc est, à vertice montiū principij: vbi principium pro anteriore temporis parte sumitur.

Benedictio illius qui apparuit.] Hoc idem innuitur in æditione Chaldaica, quæ habet ועל משה אתגלי באסנא, Hoc est, Benedictio etiam eius, qui Mosi apparuit in rubo. Sic & Septuaginta καὶ τὰ δεκτὰ ἐν τῷ ὀφθέντι ἐν τῷ βάτῳ, Hoc est, Et acceptabilia, in eo qui visus est in rubo.

Verticem Nazaræi.] Stupeo quid hoc loco dicant Septuaginta ἐπὶ κορυφῆς δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς, Hoc est, Et in vertice glorificatus inter fratres: quasi nescirent quid esset Nazir, cùm recto vbique recte eam vocem interpretati sint.

Quia inundationem maris.] כי שפע ימים יינקו, Hoc est, Quia diuitias, copiam maris suget. Habitatio enim Zabulum erat iuxta mare, cuius diuitiis eum potiturum dicit. Quamobrem melius hoc exprimitur à Septuaginta & Hebraicæ veritati magis consentanee ὅτι πλοῦτος θαλάσσης θηλάσει σε, Hoc est, Quia diuitiæ maris pascent te, siue lactabunt: quod exponens Rabbi Salomon inquit, Zabulon & Isacar הים נותן להם ממון בשופע Hoc est, Dabit eis mare diuitias in abundantia.

Et thesauros absconditos harenarum.] Hoc partim intelligitur de lapidibus preciosis, qui in harena delitescunt, partim secundū æditionem Septuaginta, quæ hunc locum sic transfert. καὶ ἐμπορία ἀπὸ ἔθνων παράλιον κατοικούντων, Hoc est, Et mercatura à gentibus, iuxta mare

B habitantibus. Ita enim sentiunt Hebræi, eius diuitias in eo maxime futuras, quòd gentes frequenter essent aduenturæ, & diuitiis eas terras repleturæ.

Benedictus in latitudine Gad.] מרחיב גד Quod & hoc modo possumus interpretari, Benedicta latitudo Gad: aut sic, Benedictus qui dilatat Gad. Quod & Septuaginta sequuntur εὐλογημένος ἐμπλατύνων Γάδ, id est, Benedictus qui dilatat Gad. Quanquam Rabbi Salomon cum nostra æditione sentit.

Brachium & verticem.] קדקד, id est, Verticem. Septuaginta hunc verticem exprimunt συντρίψας βραχίονα καὶ ἄρχοντα, id est, Conterens brachium & principē. Sed nescio, an etiam de aliis possit intelligi. Est autem similitudo à Leone sumpta, qui & brachia & caput deuorat. Potest ergo ad multa trahi. Nolo hoc pelagus ingredi. Producendæ enim essent opiniones Hebræorum, & in infinitum res excurreret, danda prius opera est, vt littera probe intelligatur, super quam sententias proferamus. Reliqua præterea huius loci apud Septuaginta non cito. Sunt enim penitus aliena.

Neptalim abundantia perfruetur.] נפתלים שבע רצון, Hoc est, Nephtalim abundantia voluntatis aut placationis, aut abundantia acceptabilis. Sicut & Septuaginta νεφθαλεὶμ πλησμονὴ δεκτῶν, Hoc est, Nephtalim satietas acceptabilium. Hebræi dicunt, terrā Nephtalim eam fuisse, vt omnibus habitantibus eam, auiditatem expleret, adeo delectabilis erat, atque amœna: atque hoc innuitur in contextu Hebraico. Ita quoque exponit Rabbi Salomon. Quoniam vero sacrificia voluntatis, dicuntur acceptabilia & gratissima, eadem ratione,

C hoc loco sumendam putarunt Septuaginta רצון, Hoc est, Voluntatem.

Sicut dies iuuentutis tuæ.] וכימיך דבאך Hoc est, Et sicut dies tui, senectus tua: aut robur tuū, vt ait Chaldæus interpres, & aliquot Hebræi sentiunt. Quare nihil innuitur aliud, quàm nostra ostendit æditio. Atque ita exponit etiam Rabbi Salomon. Nam primos dies exponit ימי נעוריך Hoc est, Dies iuuentutis tuæ. Alios autem ימי זקנתך, Hoc est, dies senectutis tuæ: vt sis florentissimus, robustissimus. Fiant inquit dies senectutis tuæ, sicut fuit iuuentus. Septuaginta quanquam secundum vocabulorum proprietatem interpretantur, hoc tamen quod diximus minime innuunt ὡς αἱ ἡμέραι σου, ἡ ἰσχύς σου, Hoc est, Sicut dies tui, robur tuum.

Rectißimi.] ישרון, Hoc est, Recti. Quem semper Septuaginta interpretantur ἠγαπημένον, Hoc est, Dilectum: nescio ex qua deductione, ex qua forma.

Magnificentia eius discurrit nubes.] ובגאותו שחקים, Hoc est, Et in fortitudine, aut magnificentia sua, nubes equitat, quod multo secus Septuaginta καὶ ὁ μεγαλοπρεπὴς τοῦ στερεώματος, Hoc est, Et magnificus firmamenti. Est autem manca oratio. Firmamentum quoque pro nubibus sumpserunt.

Habitaculum eius sursum.] מענה אלהי קדם Hoc est, Habitaculum Dei æternum, vel æternitas, aut vetustas. Habitaculum Dei vetustum, aut sempiternum. Nam Cadmut Holam, vocant Hebræi æternitatem mundi. Quare Cadmon, vetustum & æternum significat. Ita hoc loco Chedem, significabit æternitatem priorem. Secundum autem æditionem Hiero.

sequemur expositionem Hebræorũ, qui dicunt nubes pauloante dictas, habitaculum Dei vocari hic. Atque hoc est quod Hieronymus dicit sursum. Septuaginta vehemẽter discrepant. Quid enim est, quòd hanc sententiam interpretantur σκεπάσοσι θεοῦ ἀρχῆς. Quæ ne in Latinum quidem verti possunt. Credo codices esse deprauatissimos.

Cæli caligabunt rore.] ירעפו טל, Hoc est, Stillabunt rorem, quanquam Septuaginta eo modo reddiderunt καὶ ὁ οὐρανὸς αὐτῷ συννεφὴς δρόσῳ, Hoc est, Et cælum ei caligans rore, aut condensum, aut stipatum rore.

Scutum auxilij tui & gla. &c.] His subauditur Deus est. Deus auxiliator tuus, & gloria gladij tui. Quod non tam proprie exprimitur à Septuaginta, καὶ ἡ μάχαιρα καύχημά σου, Hoc est, Et gladius gloria tua. Non enim eo modo sententia intelligitur. Falsa enim esset, & iniqua ostentatio si gladium Hebræorum Moses diceret eorum esse gloriam.

Hoc loco vbi Hebraice dicitur ואשר חרב גאותך, Quod si communiter esset exponendum diceremus, & qui gladius fortitudinis tuæ. Ex hoc inquam loco ipse colligo, vere autem non affirmo, asher, significare beatum, & inueniri eam vocem in numero singulari, contra quàm existimetur. Videtur enim correspõdere ei, quod pauloante dictum fuerat: beatus tu Israël, nunc infert. Et beatus gladius potentiæ tuæ: per quod significatur robur ac potentia, quam à Deo accepisset Israel. Nec mirum videatur si primum numero plurium profertur. Cùm enim dicit beatus tu Israël, totam Israëlitici populi collectionem denotat: cum vero infert, Et beatus gladius tuus, id est, beata valetudo, potentia, robur tuum, ad vnum tantum spectat. Hæc à me dicuntur, vt neque vehementer improbem, neque sim non aliter existimaturus, si melius mihi constiterit.

אשר singulariter pro beatus.

Eorum colla.] במותימו, hoc est, Eorum excelsa, eorum sublimia. Tamen Rabbi Salomon exponit secundum Hieronymum. Adducítque locum huic similem שימו את רגליכם על צוארי מלכים האלה hoc est, Ponite pedes vestros, super colla regum istorum. Ita & Septuaginta interpretati sunt καὶ σὺ ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτῶν ἐπιβήσῃ, hoc est, Et tu super collum eorum calcabis: quod etiam accidit, vt ostensum est.

CAPVT XXXIIII.

Moses sepultus à domino per angelorum manus.

ET sepeliuit eum ibi.] Ita quidem habet & Hebraicum ויקבר אתו, hoc est, Et sepeliuit eum. Videtúrque innui, sepultum fuisse Mosen à domino per manus angelorum, Sicut habebatur in libris Apocryphis, ex quibus citat locum sanctus Iudas in sua Epistola, vbi scribitur, angelum Dei cum Satana pugnasse, qui corpus Mosi volebat esse in propatulo, vt Hebræi aliquando ad idololatriam prouocarentur, eum adorantes quem prope diuinum cognouissent. Quia igitur sepulchrum Mosi à nemine cognitum est, necesse est, eum à nullo homine fuisse sepultum. Quare mendosa est æditio Septuaginta hoc loco quæ habet καὶ ἔθαψαν αὐτὸν, ἐν γῇ μωάβ, hoc est, Et sepelierunt eum in terra Moab. Videtur enim ex hac æditione colligi, Mosen à filijs Israël fuisse sepultum. Quod vt dixi falsum esse, necesse est, quia illius sepulchrum à nemine fuisse cognitum dicitur. Suspicor igitur, locum esse deprauatum, vt pro eo quod illi transtulerunt ἔθαψεν, id est, sepeliuit, ab imperitis scriptoribus positum sit ἔθαψαν, hoc est, Sepelierunt. Facilisq; est, ab vna ad alteram litteram lapsus.

Contra phegor.] Deest nomini, Bet, dicendúmque Betphegor: quàm impropriè, & is locus redditur apud Septuaginta, ἐγγὺς οἴκου φογώρ, hoc est, Prope domum phogor. Nam Mul Hebraice, ex aduerso, non prope significat. Bet præterea licet domum significet, Est tamen de essentia nominis Phogor, hoc loco.

FINIS.

A menter dissentit ab Hebraico, propter verborum πολύσημα, & maximam obscuritatem. Nam & hunc locum reddiderūt, σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης vel αὐθαδεία, vt videtur legisse Hieronymus hoc est, Durus ad portandum, & durus præfractus, seu dutus pertinaciter. Quæ vt videmus, sunt & ipsa non satis clara, eo quòd aliter vertútur, quàm se habeant. quod enim Septuaginta referunt ad violentiam & pertinaciem Ruben, Hieronymus, & Hebræi ad eius imperium ac vires, quæ maximæ essent futuræ: sic quoque sentit Auen Esra: neque hoc prolixius explicandum est, quo modo se habeat.

Effusus es sicut aqua.] Ita significat verbum Hebraicum pacaz. Scilicet festinare, erumpere, quod LXX. ad violentiam atque impetum retulerunt, ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ. Iniuriosus fuisti sicut aqua, aut insultasti sicut aqua: credo eos voluisse impetum atque æstum libidinis, quo insaniuit Ruben cùm patris cubile ascendit, furori aquarum comparare, quod non abest à vero. Alij vero dicunt effusus es sicut aqua, hoc est euanuisti, in nihilum redactus es propter scelus tuum, quo nomine dicit Auen Esra significari, אנשים רקים, id est, bomines leues ac vanos, ac diffluentes, atque ita vocantur hoc loci.

Vasa bellantia.] כלי חמס מכרתיהם, id est, Vasa violentiæ habitationis ipsorum. Cætera quidē clara sunt, quòd violenti & iniqui Simon & Leui appellentur propter cædem Sicimorum. At illud habitationis ipsorum, quod Hieronymus vertit bellantia vel arma eotum, vt videre licet in quæstionibus Hebraicis, maxime annotandum videtur. Nam cùm vox perplexa esset, varias habere deductiones Hieronymo visa est, ducíque eam putauit à כר, id est, viro
B forti ac militi: à quo fit carithi, id est, milites, ac bellicosi, quos corrupte, cerethi, nos appellamus. Hanc deductionem etiam apud Hebræos quidam suspicati sunt, quos citat Auē Esra, at ea non est vera deductio, sed nomen simplex significans habitationem, vt etiam habetur in æditione Chaldaica, quæ hunc locum vertit, Simon & Leui viri fortes, in terra habitationis suæ operantur fortitudinē. Interpres quoque nominum apud Hebræos, de ea voce sic scribit, מכורה מקום הישיבה התמידית, id est, Significat & locum habitationis perpetuæ, deinde citat hunc locum. Hieronymus quoque hanc eandem vocem Ezech. capite decimosexto, vertit radicem, sic scribēs, Radix tua & generatio tua. Et quod est expressius, eiusdem prophetæ cap. 21. eam vocem vertit locum natiuitatis, atque eo modo & hic vertenda fuerat. Ex his quoque videre datur, ne Septuaginta quidem eam vocem bene vertisse, ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν, Ab electione ipsotum. Putarunt scilicet & ipsi, non vnam sed duas esse voces scilicet præpositionem ac nomen ipsum: quod non est, vt iam diximus. Hæ tesin autem quare vetterint aut ex qua deductione nomen sumpserint, ipsi quidem consulendi sunt.

Gloria mea.] Eodémque modo & Hebraice כבודי, Gloria mea, dignitas mea. At cur Septuaginta hoc interpretantur, ἐν συστάσει αὐτῶν, μὴ ἐρείσουσι τὰ ἥπατά μου. In collegio ipsorum, non innitantur aut emulentur intima mea. Quæ adeo à veritate sunt dissona, vt me ipsum pudeat. Nam nulla est, vel minima similitudo in rextu Hebraico, eorum quæ illi transtulerunt. Accidítque hoc loco, maxima deptauatio.

C *Suffoderunt murum.*] Non dissentit ab Hebraico עקרו שור, Effoderunt murum. Quia vero vox Hebraica Shor, tam murum quàm taurum significat, propterea alio modo verterunt hoc septuaginta, ἐνευροκόπησαν ταῦρον, id est, Eneruauerunt taurum, intelligentes raurum adolescentem Sichem. Sed patet melius reddidisse Hieronymum, propter verbum effoderunt, quod non accommodasset scriptura ad Taurum: esset enim, ἀκυρολογία. Auen Esra שור חומה. Shor, inquit, hoc loco, murum significat.

Ad prædam ascendisti.] מטרף, A præda, vt dicat eum à præda venisse: quoniam vero nomen prædæ, ad germen etiam ac surculum quandoque refertur, sicut retto cap 10. dictum est, ideo Septuaginta vertetunt, ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης, id est, ex germine ascendisti. Est certe, & hæc hallucinatio maxima: nam & ipse orationis processus ostendebat de præda dici, non germine, cùm Leoni Iuda comparetur. Auen Esra quoque eam vocem sic exponit דמית בני לגור אריה באשר עלית מטרף, hoc est, Assimulatus es fili mi catulo Leonis, quia à præda ascendisti. Quod autem Hieronymus dicit in quæstionibus Hebraicis Taraph significare hoc loco captiuitatem, ecce seipsum emendauit, dubitationíque satisfecit.

Non auferetur sceptrum.] לא יסור שבט, id est, Non aufferetur, non cessabit sceptrum siue virga. Quod Septuaginta clarius explicant, οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, id est, Non deficiet, non cessabit princeps ex Iuda. Nam per sceptrum nihil aliud intelligebamus. Atque huc vsque, satis clarā sunt omnia, & Hebræi à Christianis non dissentiunt. omnes enim, eam

Armilla. Hormilla. humerorum scilicet ornamentum. Atque ideo fortasse, scribi debet hormilla, non armilla: quanquam solemus in plerisque vocibus Græcis, cùm Latinæ fiunt, aliquas litteras immutare, fuit tamen qui putent duci, ab armis. D

Certe mendacij nos arguere non potest.] At Hebraice non is sensus est, hæc enim aliud sonant תקח לה פן נהיה לבוז, id est, sumat sibi ne forte simus in contemptú. Nolebat enim pignus repetere, accuratiúsque de eo inuestigare, ne in vituperationem sibi verteretur: quod & Septuaginta innuere videntur, ἀλλὰ μήποτε καταγελασθῶμεν. At ne forte irrideamur.

Iustior me est.] Eodem modo Hebraice צדקה ממני, Iustior præ me est. At male hæc locutio exprimitur à Septuaginta, δεδικαίωται θαμὰρ ἢ ἐγώ, id est, Iustificata est Thamar, quam ego: obscuritásque hæc profecta est, quòd non accommodarunt sermoni Græco modum loquendi Hebraicum. Quod autem hoc loco Hieronymus, in Hebræo ait haberi, Iustificata est ex me, patet non modo resoluendam comparationem Hebraicam, explicat tamé ipse seipsum.

Repagulũ. Maceria. Phares. *Quare diuisa est super te maceria.*] מה פרצת עליך פרץ, est, Quare diuisisti super te diuisionem. Est ergo in multis varietas, Hieronymus secutus est in totum, hoc loco Septuaginta, τί διεκόπη διὰ σὲ φραγμὸς, id est, Quare disiecta est per te sepes, aut repagulum? Repagulum autem siue maceriam intelligit Hieronymus, secundas, quæ embryonem contegunt, quæ à Phares diruptæ sunt, ex eóque nomen accepit. Phares enim Hebraice diuisio. Nam cùm Zaram deb[illegible]ogenitus, eo quòd prius protulit manus, attamen rupta membranula exh[illegible]annotatur & à Diodoro sic, δεῖ δὲ ἐπισημήνασθαι, ὅτι ἡ μὲν φύσις τὸν ζαρὰ πρωτότοκον ἐποίει, [illegible] τὴν χεῖρα, ὁ δὲ θεὸς, τὸν φαρὲς, [illegible] τὸ βασιλικὸν γένος, καὶ ὁ Δαβὶδ, καὶ ὁ χριστὸς, id est, [illegible]dem, primogenitus erat Zaram, qui prior manũ protulerat, [illegible] ipsi Phares [illegible]buit principatum ex quo genus regium profectũ est, & Dauid. & ad postremum, etiam dominus. Symmachus autem & Aquila, etiam ipsi verterunt diuisionem, id quod interpretatur Hieronymus maceriam. Quod & ab aliquibus Græcis magis approbatur, propter nomen ipsius Phares. Diodorus enim inquit, ὁ δὲ σύρος καὶ ὁ ἑβραῖος φασὶν, τί διεκόπη ἐπὶ σὲ διακοπή. Syra inquit, & Hebraica æditio habent: cur diuisa est super te diuisio?

CAPVT XXXIX.

NEC *quicquam aliud nouerat.*] Ipse videlicet dominus, quia omnia in manu Ioseph tradiderat: quod clarius his verbis Hebraice exprimitur, ולא ידע אתו מאומה, id est, Et non recognoscebat quicquam cum eo. Nullam scilicet rationem reddebat Ioseph rerum ab se gestarum, hero suo Septuaginta quoque apertius quàm nostra æditio, hoc quòd de hero Ioseph dicitur, explicant, καὶ οὐκ ᾔδει τῶν καθ' αὐτὸν, οὐδέν. hoc est. Neque norat quicquam eorum, quæ ad se pertinerent, herus scilicet.

Operi nefario.] Additum exprimendæ rei gratia, ab Hieronymo, non Hebraice tantummodo est, וימאן, id est, Et recusabat. Atque eodem modo apud Septuaginta inuenies, ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν. At is nolebat. F

Nec quicquam est, quod in mea non sit potestate.] Hebraice ad personas refertur איננו גדול בבית הזה ממני, id est, Et non est me maior in hac domo. Quæ sententia male à Septuaginta versa est, καὶ οὐχ ὑπάρχει ἐν τῇ οἰκίᾳ ταύτῃ, οὐθὲν ἐκτὸς μοῦ, id est, Et non est in hac domo quicquam præter me, nisi forte à librariis locus corruptus sit, vt desit μέγα, vel μεῖζον.

Phutiphar. *Domina sua.*] אשת אדניו id est, Vxor heri sui, quemadmodum & Septuaginta, ἡ γυνὴ τοῦ κυρίου αὐτοῦ. Vxor domini sui. Quod certe mirum videtur: cùm is sit Phutiphar Eunuchus, de quo superius habita mentio est. Quamobré, si Eunuchus erat, quomodo habebat vxorem? frigidáque admodum est expositio Nicolai, quòd is non fuerit vere Eunuchus, sed quòd mos esset, omnes regios ministros qui fideles essent, Eunuchos vocare. Neque enim eum diuinæ litteræ Eunuchum vocassent, si non fuisset, cùm non soleant alibi eo modo loqui: quanquam hoc quod attulit Nicolaus, etiam quidam Græci expositores adduxerint, quòd ministri regibus fideles, Eunuchi vocentur. Quod an verum sit, non ausim asserere. Iuuantur tamen hi & ab æditione Chaldaica, quæ innuit, hunc vocatum Eunuchum, non quod re vera esset, sed de more, quia omnes regij ministri, quibus pellicum asseruandarum cura traderetur, Eunuchi efficerentur. Appellat enim hunc, quem Hebraica veritas vocauit Eunuchum, Onchelos rabrabam, hoc est præfectum ac satrapam. Eunuchi vero,

Conuersus ad lecti caput.] על ראש המטה Super caput lecti. At Septuaginta, æquiuocatione D decepti sunt. Nam eadem dictio, sine punctorum distinctione, & lectum & baculum significat: at si punctis distinguatur, mox nihil remanet ambiguum. Hoc autem modo scribuntur. prima מטה id est, lectus, secunda מטה baculus. Igitur pro eo quod erat vertendum ad caput lecti, ipsi ad caput virgæ interpretati sunt: quod quàm absurdum sit & non intelligibile, satis est clarum. Essétque id nobis mirum, nisi infinita alia eiusmodi occurrerent. Sic ergo apud eos legimus. καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου. id est, & adorauit Israël ad summum virgæ. Atque hoc est, quod & Græci interpretes hoc exponunt, vt possunt, sicut Gennadius βιάζεται μὲν ἑαυτὸν πρὸς ἀνόρθωσιν. ἐπιστηριχθεὶς δὲ, καὶ ἐπαναπαυσάμενος τῇ ἐν χερσὶ βακτηρίᾳ πληροῖ τὴν προσκύνησιν, Iacob, inquit cùm vellet Deo gratias agere atque adorare, sese obnoxius erigebat super summum baculi, eíque innixus, adorationem impleuit. Diodorus quoque eodem modo. ῥάβδον μὲν εἶχεν ὁ Ἰακὼβ, οἷα δὴ γέρων. πότερον δὲ αὐτὸς ὁ Ἰακὼβ γέρων ὢν, καὶ δυσκίνητος ἔχων, τῷ ἄκρῳ τῆς ῥάβδου ἁψάμενον τοῦ Ἰωσὴφ, κατεφίλησεν αὐτὸ τῆς ῥάβδου μέρος, οὗ ἥψατο, ἢ Ἰωσὴφ προσκυνήσας τῷ πατρὶ, ἥψατο τοῦ ἄκρου τῆς ῥάβδου. id est, Iacob vt pote senex baculum tenebat, an vero ipse Iacob iam senio confectus, & qui non facile sese mouere posset, baculi summitate tetigit Ioseph, eámque partem, qua eum tetigerat osculatus est, Vel ipse Ioseph adorato patre tetigit baculi summum. hæc ille. Esse autem legendum vt vertit Hieronymus, ex eo quoque manifestum est, quòd Symmachus hunc locum sic interpretatus est, καὶ προσεκύνησεν Ἰσραὴλ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν τῆς κλίνης. id est, Et adorauit Israël, ad caput lecti. Regum quoque secundo bene, & vt est legendum, consimilem locum reddiderunt Se- E ptuaginta. Vbi scribitur adorasse Dauid ad caput lecti, aut in lecto suo, quod Septuaginta interpretati sunt καὶ προσεκύνησεν Δαβὶδ ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τῆς κοίτης αὐτοῦ. Et adorauit Dauid rex super lectum suum.

CAPVT XLVIII.

QVod ægrotaret.] Non dissentit ab Hebraico. חולה ægrotaret: at non satis explicauerunt hoc Septuaginta: vertentes ἐνοχλεῖται. perturbatur, molestatur: cùm ad corporis morbum tantum sit referendum.

Erátque vernum tempus.] De hac varietate satis ac super scriptum est retro, cap. 34.

Do tibi partem vnam.] Hic quoque lapsi sunt Septuaginta, nominis similitudine decepti, nam שכם Scechem, & partem significat, & locus est, cuius frequens mentio in his litteris fit: at hic partem significat, eo quòd Hebraice legimus נתתי לך שכם Dedi tibi partem vnam. Neque enim vnam additum fuisset, si de loco scriberetur. Græce sic legitur, ἐγὼ δὲ δίδωμί σοι Σίκιμα, Ego vero do tibi Sicima. Licet quidam Hebræi hanc partem, Sichem esse asserant.

CAPVT XLIX. F

PRincipium doloris mei.] Sicut & Hebraice ראשית אוני, Principium doloris mei. At Septuaginta hunc dolorem referunt ad procreationem, vertentes, ἀρχὴ τέκνων μου, id est, Principium filiorum meorum: quod tamen potuit & ad alia pertinere, & quicquid miseriarum perpessus sit propter ipsum, maxime, qui ascendit eius cubile, vt ipse quoque meminit: quanquam etiam Diodorus hic scribit, ὁ Σύρος ἔχει Ῥουβὴμ πρωτότοκός μου ἡ δύναμίς μου, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσχύος. Syra, inquit æditio habet, Ruben primogenitus meus. Quod prudentissimorum iudicio relinquitur, an de filiis dicat Iacob. Auen Esra quoque, cum Septuaginta sentit sic scribens, והבכור יקרא ראשית און כמו כי הוא ראשית אונו. Primogenitus, inquit, solet vocari principium doloris, quasi ille incipiat dolorē afferre, patri. Deutero. quoque cap. 21. principium doloris vocatur primogenitus, quod Hieron. vertit, principium liberorum eius, vbi Hebraice ראשית אנו.

Primogenitus principium doloris heb.

Prior in donis maior in imperio.] יתר שאת ויתר עז, id est, Excessus portandi & excessus roboris. Hieronymus eum sensum adhibuit: nam non putauit nude vt Hebraice se haberet, vertendum esse. Verba tamen sunt obscurissima, & quæ ad varia torqueri possint, sicut & verba prophetarum, ideo in his Hebraica tātum producemus vt habent, vt liceat cuilibet pro arbitrio, quem velit sensum ex eis elicere. Septuaginta vero æditio, toto hoc capite, vehe-

menter

A mentet dissentit ab Hebtaico, propter verborum πολύσημα, & maximam obscuritatem. Nam & hunc locum reddiderût, σκληρὸς φέρεσθαι καὶ σκληρὸς αὐθάδης vel αὐθαδεία, vt videtur legisse Hieronymus hoc est, Durus ad portandum,& durus præfractus, seu durus pertinaciter. Quæ vt videmus, sunt & ipsa non satis clara,eo quòd aliter vertûtur,quàm se habeant. quod enim Septuaginta referunt ad violentiam & pertinaciem Ruben, Hieronymus,& Hebræi ad eius imperium ac vires, quæ maximæ essent futuræ: sic quoque sentit Auen Esra: neque hoc prolixius explicandum est, quo modo se habeat.

Effusus es sicut aqua.] Ira significat verbum Hebraicum pacaz. Scilicet festinare, erumpere,quod LXX. ad violentiam atque impetum retulerunt,ἐξύβρισας ὡς ὕδωρ Iniuriosus fuisti sicut aqua,aut insultasti sicut aqua: credo eos voluisse impetum atque æstum libidinis,quo insaniuit Ruben cùm patris cubile ascendit, furori aquarum comparare, quod non abest à vero. Alij vero dicunt effusus es sicut aqua,hoc est euanuisti,in nihilum redactus es propter scelus tuum, quo nomine dicit Auen Esra significari, אנשים ריקים, id est, homines leues ac vanos,ac diffluentes,atque ita vocantur hoc loci.

Vasa bellantia.] כלי חמס מכרתיהם, id est, Vasa violentiæ habitationis ipsorum. Cætera quidē clara sunt, quòd violenti & iniqui Simon & Leui appellentur propter cædem Sichimorum. At illud habitationis ipsorum, quod Hieronymus vertit bellantia vel arma eorum,vt videre licet in quæstionibus Hebraicis,maxime annotandum videtur. Nam cùm vox perplexa esset, varias habere deductiones Hieronymo visa est,ducique eam putauit à כר, id est,viro
B forti ac militi: à quo fit carithi, id est, milites,ac bellicosi, quos corrupte, cerethi, nos appellamus. Hanc deductionem etiam apud Hebræos quidam suspicati sunt, quos citat Auē Esra, at ea non est vera deductio, sed nomen simplex,significans habitationem, vt etiam habetur in æditione Chaldaica, qua hunc locum vertit, Simon & Leui viri fortes, in terra habitationis suæ operantur fortitudinē. Interpres quoque nominum apud Hebræos,de ea voce sic scribit, מכשירה מקום חרושת חבחורה, id est, Significat & locum habitationis perpetuæ, deinde citat hunc locum. Hieronymus quoque hanc eandem vocem Ezech. capite decimosexto,vertit radicem,sic scribēs,Radix tua & generatio tua. Et quod est expressius, eiusdem prophetæ cap. 21. eam vocem vertit locum natiuitatis,atque eo modo & hic vertenda fuerat. Ex his quoque videre datur, ne Septuaginta quidem eam vocem bene vertisse, ἐξ αἱρέσεως αὐτῶν, Ab electione ipsorum. Putarunt scilicet & ipsi, non vnam sed duas esse voces scilicet præpositionem ac nomen ipsum: quod non est, vt iam diximus. Hæresin autem quare verterint aut ex qua deductione nomen sumpserint, ipsi quidem consulendi sunt.

Gloria mea.] Eodémque modo & Hebraice כבודי, Gloria mea, dignitas mea. At cur Septuaginta hoc interpretantur, ἐν συστάσει αὐτῶν, μὴ ἐρείσουσι τὰ ἥπατά μου. In collegio ipsorum, non innitantur aut emulentur intima mea. Quæ adeo à veritate sunt dissona, vt me ipsum pudeat. Nam nulla est, vel minima similitudo in textu Hebraico, eorum quæ illi transtulerunt. Acciditque hoc loco, maxima deprauatio.

C *Suffoderunt murum.*] Non dissentit ab Hebraico עקרו שור, Effoderunt murum. Quia vero vox Hebraica Shor, tam murum quàm taurum significat, propterea alio modo verterunt hoc septuaginta, ἐνευρολόπησαν ταῦρον, id est, Eneruauerunt taurum, intelligentes taurum adolescentem Sichem. Sed patet melius reddidisse Hieronymum, propter verbum effoderunt, quod non accommodasset scriptura ad Taurum. esset enim, ἀκυρολογία. Auen Esra שור חומה, Shor, inquit, hoc loco, murum significat.

Ad prædam ascendisti.] מטרף, A præda, vt dicat eum à præda venisse: quoniam vero nomen prædæ, ad germen etiam ac surculum quandoque refertur, sicut retro cap. 10. dictum est, ideo Septuaginta verterunt, ἐκ βλαστοῦ ἀνέβης, id est, ex germine ascendisti. Est certe, & hæc hallucinatio maxima: nam & ipse orationis processus ostendebat de præda dici, non germine, cum Leoni Iuda comparetur. Auen Esra quoque eam vocem sic exponit דמית בני לגור אריה כאשר עלית מטרף, hoc est, Assimulatus es fili mi catulo Leonis, quia à præda ascendisti. Quod autem Hieronymus dicit in quæstionibus Hebraicis Taraph significare hoc loco captiuitatem, ecce seipsum emendauit, dubitationique satisfecit.

Non auferetur sceptrum.] לא יסור שבט, id est, Non auferetur, non cessabit sceptrum siue virga. Quod Septuaginta clarius explicant, οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, id est, Non deficiet, non cessabit princeps ex Iuda. Nam per sceptrum nihil aliud intelligebamus. Atque huc vsque, satis clara sunt omnia, & Hebræi à Christianis non dissentiunt. omnes enim, eam

A *Quasi de gravi somno evigilans.*] Hæc omnia addita sunt ab Hieronymo explicandæ rei gratia, cùm Hebraice tantummodo habeatur ויפג לבו כי לא האמין להם id est, Et vacillauit cor eius, quia non credebat eis. Septuaginta tamen etiam ipsi ad stuporē referunt ἐξέστη τῇ διανοίᾳ Ἰακώβ. Et extasi correptus est Iacob. Patet autem, non ad stuporem, sed incredulitatem referendum. Addutur enim quia non credebat eis. Quod si obstupuisset, utique etiam credidisset. Siquidem stupori, est rerum vehementissime impressarum, & quarum est maxima repræsentatio, quæ autem non creduntur, nullum efficiunt in animo vestigium. *Stupor.*

CAPVT XLVI.



Omnes animæ quatuordecim.] Sicut habent Hebraica. ארבע עשר id est, Quatuordecim: at Septuaginta, qui maxime in his numeris recensendis mendosissimi inueniuntur, habent πᾶσαι ψυχαὶ δέκα ὀκτώ. Omnes animæ decem & octo. Atque eodem modo etiam habebant vetustiores codices: quod certe maxime mirum: atque ex hac causa, natus est & is qui sequitur error.

Fuere septuaginta.] Non dissentit ab Hebraico. שבעים id est, Septuaginta. At interpretes Septuaginta, addunt huic numero quinque. Hæc corruptela siue à librariis profecta sit, siue ab ipsis interpretibus, fecit vt etiam Actuum apostolorum cap. 7. is locus male legatur. Neque opinandum est, diuum Lucam, Hebraica quomodo se haberent ignorasse, sed B vel hunc locum, vt se haberet ea tempestate, citasse, vel eandem ibi corruptelam, à librariis accedisse, quæ & hic. Hæc ergo est eius nodi solutio, quem dicunt Hieronymum ligasse, ac non soluisse: quòd ille locus dissentiat ab isto in nostra æditione: vt ibi habeatur cum septuagintaquinque animabus descendisse Iacob in Aegyptum, hic cùm septuaginta tantum. Facilis auté erat solutio, si Septuaginta in omnibus locis, æditio animaduersa fuisset, cùm ea in numeris sit mendosissima. Quod autem non sit profectus à Septuaginta is error, indicio est, quia in Deuteronomio, apud eos is locus recte legitur, & secundum Hebraica veritatem. Neque etiam illud est verum quòd per anticipationem locuti sint. Alioqui, & alia errata, essent eadem ratione defendenda: sed quod est & pium & verum, non Septuaginta, sed librariis eü errorē adscribamus. Lucas autem, siue q; Hebraice nesciret, siue quia ad docendos homines nihil referre putaret ab Hebraica veritate alicubi dissentire, sed potius approbare æditionē Septuaginta, quæ vbiq; erat receptissima, & maximæ venerationi habita, testimonii, vt etiam iam vulgatum citauit: quod & reliqui Apostoli fecerunt, qui magis ad æditionem Septuaginta, testimonia citabant, quàm ex Hebraicis codicibus. Sæpe enim solet esse magis arguta quàm pia eiusmodi sollicitudo, vsque ad vngué resecare, quid quæque dictio significet, quod grauissimi, sanctissimique viri libenter vitabant.

Et ille occurrit in Iessem.] Ex hoc loco etiam cognoscitur, quod modo dicebamus, non omnia errata, quæ in æditione Septuaginta reperiuntur, illis esse attribuenda. Quis enim adduci posset, vt crederet, tam paruo spacio, esse eos homines sui oblitos, vt locum, quem C superius verterant Gesem, hic eundem in Raessam commutarint, transferentes εἰς γῆν Ῥαμεσσῆ. cùm Hebraice sit idem nomen hic atque ibi: quare aliis causis tantam depravationem adscribamus. Ex eadem etiam re prouenit, vt additum sit, occurrit eis, κατὰ Ἡρώων πόλιν. Ad vrbem heroum: cuius vrbis, quia neque facer contextus meminit, neque interpretes alij quicquam super ea re tradiderunt, fateamur necesse est, additum id esse ab aliis, siue peritus siue imperitis, quod etiam annotauit Hieronymus.

Superstitem te relinquo.] כי עודך חי, Quia adhuc viuis: sic & Septuaginta ἔτι γὰρ ζῇς. Adhuc enim viuis, nec ad mortem ipsius Iacob id referamus.

CAPVT XLVII.



NON celamus domino.] לא נכחד Non celabimus. Duplicis autem significationis est verbum cachad, nam & celare, & exscindere denotat, atque hinc factum est, vt in alium sensum verterint Septuaginta μή ποτε ἐκτριβῶμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν. Nunquid abscindemur à domino nostro: vel, ne forte excindamur à domino nostro. Sed clarum est, hunc locum intelligendum esse, vt vertit Hieronymus. כחד

Salus nostra in manu tua.] Hebraice expressius. החיתנו Viuificasti nos. Atque inde est, quòd etiam Septuaginta ad Hebraicam scripturā loquuntur. σέσωκας ἡμᾶς. Seruasti nos, beasti nos.

AVGVSTINI STEVCHI

IGVINI EPISCOPI KISAMI, SEDIS APOSTOLICÆ BIBLIOTHECARII,

in librum Iob,

PRÆFATIO.



SCRIPTVRVS interpretationes in librum Iob, illud potissimum præ oculis habui, vt quoniam is omnium librorum difficillimus apud Hebræos habetur, breuiter quid in Hebraica veritate esset, B ostenderem, collatis more nostro, Hebræis & Græcis, ac Latinis inter se diligenter interpretibus, & verissimis quibusque selectis, claris autem, ac facilibus dimissis. Est autem apud Hebræos is liber obscurus, quod instar poëmatis sit contextus, verbis & locutionibus ab vsitato loquendi modo discrepans. Syras etiam quasdam voces peregrinumq; sermonem, vt Hebræi fatentur intermiscens. Agitur hoc libro de diuina prouidentia, humanarúmque rerum administratione, quæ sæpe apud mortales dubia, desiderata, aut abesse credita, elucet nonnunquam: & quæ patienter iniurias miseris illatas, aut humanas querimonias dissimulasset, manifesta post, præsentiæ suæ præbet indicia. Quæ quidem tunc clare proposita fuit, cùm virum integrum, ac innocentem, omnibus cladibus affligi, sciens & prudens voluit. Sed ruinarum initia ignota cæteris, & inuisibilia mortalibus, ostensa sunt hoc libro, vt hoc exemplo, cæteri admonerentur, quicquid accidat incommodi, id fieri tali quodam ordine, qui nunc est descriptus. Habent enim aliorum mortalium clades, obscuriores causas, quas ex isto libro licebit cognoscere. Si enim iustus vexaris, Satanas expetiuit te, vt probareris Si sceleratus, & iniustus, luis meritas pœnas. Si malus euebitur, si ad altos honores subleuatur, ne turberis: stat sua cuique dies. Nec iustitiæ diuinæ est, nisi tollerantem, conniuentemq; esse, reiicere in longum, & procrastinare vindictam. Tum tanto grauius, quanto serius puniuntur. Si iustus & C immeritus vexaris, fit tibi tolleratio terrestrium malorum occasio cęlestium bonorum. Ac dubitatio quidem, an iste liber editus sit ab ipso Iob, an fuerit vnquam Iob, qui hæc sit perpessus, apud Hebræos, Græcos, ac Latinos circumfertur. Probatur omnibus præcipue grauioris auctoritatis, fuisse virum huiusmodi quendã, quod ad alias rationes, etiam apud Ezechielem sit perspicuum testimonium, qui nominet tres iustos, Noë, Iob, & Daniel. Quod si eum velis alterum fuisse Iob etiam, vt ait AuenEsra, alterum dicere Danielem, & Noë, cogeris. Nostri quoque, idest Olympiodorus apud Græcos, profert testimonium diui Apostoli dicentis ὑπομονὴν ἰὼβ ἠκούσατε. Audistis patientiã Iob. In libro quoque Tobiæ, est exẽplum de patientia Iob, comparaturq; cum ipsius Tobiæ. Ille quoque Arabs Auerois in moralibus Aristotelis, differens de animi magnitudine, & aduersæ fortunæ sustinentia, Iob in exemplum adducit, eum beatum apellans. Tum omnis descriptio, patriæ, fortunarum, domus, propinquorum, amicorum, id abunde testatur, quę in fabulis, fictísq; argumentis non ita adhiberentur. Fuerũt autem, qui etsi Iob fuisse asseuerarent, at negarent tamen eum libri autorem. Aliiq; vt ait Olympiodorus, quendam Hebræum eruditum, propriæ eruditionis ostentationem facientem, qui cùm olim hanc rem accidisse audisset, eam poëmate descripserit. Alij amicos ipsius Iob, præsertim cùm ipse dixerit, Quis det vt scribantur verba mea? Facileq; eos potuisse cuncta, quæ disseruisset complecti, referẽtes quicquid acerbius viderentur dixisse Iob. Alij Mosen, quod & Origenes, & antiquiores Hebræi fatentur, scri-

Liber Iob obscurus, quare.

Libri Iob subiectum.

Tribulationem causæ.

An verè extiterit Iob.

Ezech. 14.

Iacob. 5.

Tob. 2.

Mos. huius libri autor.

psisse librum,& posteritati,sicut & quinque libros tradidisse. Id eo tempore ab eo fieri potuisse,cum exul ab Ægypto in terris Arabum cum sacerdore Madian,idest gentis Arabiæ, vnde genus ducit Iob,quadraginta annos est versatus. Nam Hebræorum,& Græcorũ antiqua monimenta aperte testãtur,Mosen in regiam à filia Pharaonis introductum,omnibus disciplinis,ac litteris imbutum fuisse. Hęcq; sententia,quoniam & verisimilior est,& pluribus probatur,& ex antiqua successione traditur Hebręis,tum quicquid aliud diceretur,esset incertius,videtur maxime probanda. Atq; hi qui apud Græcos in Mosen, librum retulerunt,potissimum ἐκ τοῦ χαρακτῆρος moti sunt,quod in eo mira,& altiora quædam referãtur: Ob id Hebræis librum mirabile appellantibus. Qui autem dubij extiterunt, vt ne historia fuerit vera,eo vel maxime sunt compulsi,quod in extremis capitibus,Deus iactare potentiam suam apud homũculum immodice videatur. Tum narrationis ordo, quo datur cuiq; è quatuor suus dicẽdi locus,suspicionẽ,ne ab aliquo dispositus liber,nõ casu res cecidisse videatur,exhibuit. Sunt quædam alia de quibus omnibus dicendum est:de ordine,neminem debere simulatum quid suspicari,cùm id naturaliter potius,non casu euenisse, sit indiciũ. Nam magno aliquo Philosopho,pijssimoq; viro in calamitatem incidente, euersa familia, bonis omnibus corporis, & fortunæ mulrato, necessario, ipsi admirationem, & cæteris stuporem, quibus cum viuere & philosophari consueuisset, res afferret: vt cùm inopinato,cùm præter certum prouidentiæ ordinem, tempestas acciderit, necessaria cadat super ea dubitatio,multusq; & eius qui præter spẽ meritaq; sit perpessus,& eorũ, quos anteactæ vitæ comites sẽper & sodales,de his & id genus rebus philosophatos habuisset,sermo crebresceret. Venientes autem familiares Iob,necessario quisque super re vehementer prodigiosa,suã dixit sententiam. Et necessario vbique respondit Iob: Fieri enim secus non potest,cũ ea præcipue inter philosophos,& theologos versentur. Quod autẽ Deũ iactare suã potentiam asseuerant,si quis alios scriptores sacros adeat,vbique videbit, ex persona diuina,spiritu sancto tonãte,indicia prędicari potẽtiæ diuinæ. Totus fermè Esaias tali sermone cõtexitur,inuitans homines ad contemplationem Cæli & terræ,rerũq; terrestriũ,& cælestium,vt tollant oculos in cælum,aspiciant ordines syderum, ac motus, lucem, perpetuitatem,terram è nihilo creatam. Eadem est apud Iob philosophia. Exaggeratior quidem,& particularia quæque,prodigiosasq; rerum naturas magis prosequens. Eo argumenti genere,etiam scriptores profani,in demonstranda diuina prouidentia sunt vsi,cùm naturas etiã cancrorum,Echeneidum,pinnarum,post cęli & terræ naturas commemoratas attulerunt, omnia miracula esse,omnia ab aliqua mente magna,nobis occulta creari, & regi, his testimonijs probantes. Sic cum præsentia diuina in disquisitionem apud amicos Iob venisset, illis non negata, cælitus,& intonantius est prædicata, vt omnis error,ac dubitatio abesset. Fuit igitur,& perpessus est ea Iob. Liber autem est à Mose cũ in Arabia versaretur perscriptus,eo sermonis genere,quo vsus est in suis canticis, cũ cecinit, Audite cæli, quæ loquor. Et Domine refugium factus est nobis. Et in benedictione filiorum Israel,vbi sermò est elegãtior quàm historiarũ. Nam in Iob à principio, vsq; ad illum locum, Pereat dies, in qua natus sum. Simplex est historia, deinceps est veluti carmen, similisq; psalmorum & prophetarum,librorũmq; Salomonis oratio. Hieronymo autem ab eo loco, totum, excepta extrema historia librum, pedibus spondeo,& dactylo decurrere scribente, intelligendum est, nõ prorsus his pedibus,& eo syllabarum numero,sed quasi simili,cum apud Hebræos minime vt apud Græcos & Latinos tempora syllabarum numerentur, neque similia carmina habeantur, sicut non sunt apud Latinos, Rhythmi Ethrusci. Illud item sciendum est, editionem Latinam libri Iob vulgatam, esse diui Hieronymi ex Hebraico. Propterea longe incorruptiorem quàm Sept. apud Græcos. Nam, vt in cæteris libris veteris testamenti, sic in Iob duas editiones fecit Hieronymus, vnam è Græco, quã emẽdauit adiutus alijs Græcis interpretationibus,appositis asteriscis, & obeliscis: altera recte vertit ipse ex Hebraico: quæ nostra est vulgata,eoq; duas in hunc librum eius præfationes inuenies:licet vna tantum,idest postrema conueniat. Nã prior ad editionẽ, qua superioribus sęculis vteretur Ecclesia spectat. Nec possum assentiri Olimpiodoro in eos indignãri, qui Sept. admirabiles illos, vt ait interpres, Hebraica non probe percepta habuisse, sed verborum ambiguitate deceptos, alia pro alijs transtulisse, fateantur, diuinis potius patribus credendum esse, qui ab Apostolis hunc librum iuxta editionẽ Sept. accipientes, reliquis omnibus editionibus præposuerint: cæteros enim interpretes post Christi aduentũ, qui Christiani non essent, magis ad suum arbitrium, quàm veritatem transtulisse. Illos autẽ, qui & ante aduentũ Christi floruissent

ruissent

A misissent, & cõsentire inter se, separati à Prolomæo cogniti fuissent, quasi ex vna lingua, nihil ad gratiam aut odium edidisse: ac veluti nusquam suspectos concorditer fuisse receptos: quod si quando aliorum interpretum editione vtamur, id nos facere perspicuitatis causa, non quod melius istos, quàm illos edidisse, quod absit asseramus. Ego quidem, vt pro re pauca loquar, optarim maxime, quæ dicit esse vera: sed cùm sint exempla in contrarium, cùm ad rem ventum est, eos melius edere potuisse, in aliam sententiam vocamur. In primis liber is, apud eos discrepat à fonte, vt nulla sit, si veritatem, & perspicuitatem spectes cum nostro, quem ex Hebraico vertit Hieronymus digna collatio. Est autem principium narrationis calamitatum Iob, quasi poeticum, occultumq; mortalibus, & inusitatum, sed diuinis oraculis, quibus nihil abstrusum, exhibentibus manifesta, quæ dubia nobis essent, clarum. Nam, & gladium Angeli, quo cædebat populum, vidit cum paucis Dauid, & ab oraculo dicitur, centum octoginta millia Assiriorum, ab Angelo cæsa. Pluráque alia nobis ignota & occulta, prophetis fuere perspicua ac visibilia. Arbitrandum quidem Mosen minime ignorasse eiusmodi stupendarum calamitatum principium, vt quod in nostris item litteris habetur, diuum Antonium à Satana, volente Deo circumuentum, multisq; plagis ferè exanimatum: quod solitarie gestum, scriptoribus, tamen omni fide dignis, Athanasio nempe, alijsq; fuit notum. Talísque venit in conspectum Dei Satanas, qualem Alecto ditarum à sede sororum, seu Iouis coniux exciuit, si poëtica licet conferre sacris. De quibus post dicendum est. Præclarum autem patientiæ propositum est hic exem
B plum, eóque admonent Græci esse librum nulli non sexui, ætatíque vtilem: cùm viderint hominem quondam Regia veste fulgentem, gregibus seruorum septum, omnibus fortunę corporisq; bonis florentem, nullo suo scelere, in tot tantásque calamitates, pietate tamen incolumi, cecidisse, vt nullus mortalium grauiora sit perpessus, nec fortiorem animum, adeóq; inuictum ostenderit: Cúmque finem viderit, quicunque hæc leget, gloriosum, necessario iudicabit, aut in hac vita, aut alia fore, omnis fortitudinis ac tolerantiæ, eximia merita, rutilantésque coronas.

M ij



INCIPIT LIBER IOB,

CAPVT PRIMVM.

Vir erat in terra Hus nomine Iob, & erat vir ille simplex, & erat rectus.



IRVM iuxta Græcos, & Hebræos, eum prænominauit vt esset historia clarior, vt scias de quo hæc dicantur, nulláque pars ad historiæ cognitionem prætereatur: Opinionis etiam, & grauitatis esse nomen viri, interpretes Hebræi fatentur, Poëte quoque. Arma virúmque cano. Et Homerus.

ἄνδρα μοὶ ἔννεπε μοῦσα.

Estq; scriptoris exordium. Virum tibi describo, egregium, E insignem, toto Oriente nobilissimum: opibus, familia, florentem. Nec tam proprie Sept. dixerunt ἄνθρωπός τις iuxta Poëtam, ego dixissem ἀνήρ. Tum persequitur, quæ ad historiam sunt necessaria, patriam, nomen, fortunas. Patria fuit Hus non sacris solum litteris, sed etiam profanis nota. Nam Ptolemæus Husitas ponit in Arabia. Nonnulli Hebræi putarunt esse Armenia, sed cùm vicinæ sint Armenia, & Arabia, non interest ab vtroque sensu multum. Hus, qui primus huic regioni dedit nomen, filius fuit Esau, frater autem Arã, à quo Aramea, siue Armenia dicta. Sicq; duo fratres vicinas duas regiones tenuerunt. Quod Hus, à quo Husitæ fuit filius Esau, is vero filius Isaac filij Abraham, inde argumentãtur Hebræi, Iob, quoniam fuit de genere Hus, fuisse de stirpe Abrahæ, vt quo tẽpore crescebat proles Isaac in Chananea, eodem proles Esau in Arabia, propinquisq; regionibus. Hinc Græci, & Latini iuxta traditiones antiquas quintum dixerunt Iob ab Abraham: suspicati Iob esse, quem catalogus stirpis Esau, vocet Iobab. Insomnium existimatur ab Auẽ Esra, vt si perspicuũ sit Iob fuisse Husitam, haud protinus certum fuisse quintum ab Abraham. Mihi vero non ab re videntur illi Hebræi, & nostri suspicati, Iob esse quintum illum Iobab. Nam cùm in eo catalogo omnes principes Husitarum nominentur, Iob autem toto Oriente insignem historia dicat, cuius nulla sit ibi mentio, certe videtur esse ille Iobab. Quin tralatio Sept. Theodotionisq; in fine libri dicit, eum fuisse Iobab. Eumq; non post legem, sed ante floruisse, eo vel maxime probat argumento Olympiodorus, quod dicatur fuisse μακρόβιος, & supra ducentos annos vixisse, quod vitæ spacium, post legem non fuisse certum est. Quoniam vero de stirpe optimi, ac sapientissimi Abraham, eum fuisse, constat, putant Hebræi factum, vt paternam pietatem, cultumq; erga Deum cæli, retinuerit, totámq; Theologiam è fontibus eius potarit. Sic amici eius ex eodem, & ipsi genere, erant pij. Deumq; cognoscentes, & nomina eorum erant nomina maiorum suorum, à quibus genus ducerent. Nam primus fuit Eliphas, quo nomine dictus est primogenitus Esau, dicitúrque fuisse Themanites, quæ & ipsa est regio Arabiæ. Siquidem Theman fuit filius Eliphas, qui erat primogenitus Esau, à quo natus filius, nomen loco dedit. Quamq; Themanites sit potius nomen cognationis à patre Theman, sicut Heraclides ab Hercule. Cæteros quoq; ab Abraham genus traxisse ab Hebræis demonstratur. Additum autem nomen Iob, perspicuum argumentum fuisse, hanc veram historiam fuisse itémq; mores eius, quod fuerit simplex, pro quo Hebraicè est תם Tham, duobus significatis, simplicis, & perfecti: vt dicat eum fuisse, aut simplicem, aut perfectum. Perfectum vox designat, vt lex domini immaculata Hebraicè תמימה themima, perfecta, absoluta: eiusmodi fuisse Iob virum integrum, absolutum, sincerum, ideo pro eo Sept. dixerunt ἀληθινός veridicus, aut verus, quod sinceritas, & perfectio & integritas sit ipsa veritas, & verus atque integer idem. Falsitas autem,

A tem, veritati aduersa, vitium contrariū integritati: Veritas quoq; idē pollet atq; ens apud Philosophos: variari autem est in falsitatē delabi. Estq; veritas, nō ore solum, sed cogitationibus etiam: Falsos autem, aut fallaces vocamus, à vera vita, moribusq; declinantes, quasi adumbratos, & simulatos, pictos homines non veros, vt ait Chrysostomus. Designare autem nunc hāc vocem perfectum, & absolutū, apparet ex tralatione Chaldaica, pro תם Thā Hebraico, ponente, שלם shalim, quod sine controuersia, etiam Hebræis signat perfectum, securus est noster interpres Aquilam, & Simmachum, vt sępe solet, quorum prior reddidit ἄπλους, simplex, alter ἄμωμος inculpatus. Rectum quoq; eū dixit, quasi iustū. Est enim iustitia æquitas, iniustitia iniquitas. Æquus & rectus, idē. Vt in corporibus obliqua, & recta, & à corporeis, visibilibusq; nomina rerum non sensibilium nanciscimur, ita in animis. Quid autem sit in moribus, & quid valeat obliquitas licebit ex corporibus noscere, si prauū nasum, aut oculos obliquos aspicias. Ideo Sept. metaphorā resoluētes, duobus nominibus expresserūt quod Hebraicè est ישר iashar, rectus ἄμεμπτος, δίκαιος, irreprehensibilis, iustus, sed ἄμεμπτος multò rectius redditur Latinè irreprehēsibilis, siue inculpatus, quā qnod quidā olim Latini, sine querela, cū Græca vox nō actionē, sed passionē designet. Tertio dicit eū fuisse Dei timentē, quod quā vim habeat, optime docuere Sept. vertentes θεοσεβὴς pius, cultor, Dei venerator. Quo agnoscis, Hebræis timere Deū esse, colere, suspicere, admirari, Is timor nō est δεισιδαιμονία, sed animi vigilia, vt recte cuncta faciat, Deumq; propitiū nō ob malefacta, iratū habeas. Ecce igitur præclara absoluti hominis descriptio. Nam cùm duas Platone auctore partes habeat iustitia, erga Deū, & erga homines: erga Deū, vt reddas ei quæ debes, pietatē, *Iustit. duæ sunt partes*
B venerationē, colas omnibus modis, sacrificando, templa adeūdo, multo autē magis animo, & puris cogitationibus venerando: erga homines, vt ne noceas, tū prosis pro viribus: vtráque dat Iob. Propterea vocauit eum perfectum. Qui enim erga Deum iustitiam, & erga homines serunt, hic absolutus est, hic vndequaq; perfectus. Præclare ait Chrysostomus apud Philosophos, hominis esse descriptionem, quod sit animal rationale, mortale: sacratum autem litterarum hominem esse, qui retineat imaginem, & ex virtute humanitatem indicari, virtute carentem, hominem non esse. Seruare autem characteres hominis, & lineamenta. Nam homo cùm in honore esset, comparatus est iumētis insipientibus, & similis factus est illis. Et, Nolite fieri sicut equus & mulus, in quibus non est intellectus. Theologia igitur teste, fieri possumus, equi, & muli, & sine intellectu esse, etiam in humanis lineamentis. Et Salomon dicit totum hominem esse Deum timere, & mandata eius seruare. Quod autem dixit, Recedens à malo, Est solita litterarum sacrarum philosophia, eum dicentium esse verum hominem, qui non solum recedat à malo, sed etiam faciat bonum. Recede à malo, & fac bonum. Nec satis est nemini nocentem ociari, stertere. Non hoc contentus est Deus, vult te vlterius progredi. Id dicit habuisse Iob. Hac discriptione colentem Dei fuisse Iob probari. Tenuisse autem vllam scientiam, aut Philosophum fuisse, hic non describi, sed ex responsis eius postea intelligi, nonnulli Hebræi proferunt. Neque vero sacris litteris multi fit scientia rerum occultarum, sed fit plurimi pietas, timor domini, quæ vera est sapientia.

Homin. & homin. christiani discrimen.

Psal. 48.

Psal. 31.

Psal. 36.

C Eius fuit singularis pietas. Item ex responsis apparet excellens Theologia. Ob pietatem autem par est opes eius accreuisse, & Deum ei benedixisse, vt Hebræi quoque testantur. Describens autem familiam, bonaq; fortunæ vt Philosophi dicunt, post præclara illa animi bona, à quibus corporea proueniunt, septenarium filiorum numerum, & ternarium filiarum proponit. Quod etsi casu, atque natura fieri potuisse censeam, Hebræis tamen Abraham, vtrūque hunc numerum ait esse celeberrimum, maximiq; ponderis. Et septē Latini dixisse videntur à Græco σεπτὸς, venerabile. Didymus septē filios figurare, septē gratias designari. Sed vt ait Chrysostomus, filios commemorauit, propter sequentia, tum vt doceat non rapacem patrem, propter filios fuisse, tum qua educatione eos instituerit. Tum in bonis corporis est proles. Quodq; ait. Fuit possessio: Eodem nomine Hebręi possessionem, atque armētum dicunt מקנה mikne, quod antiquorū possessio esset in armentis. Ideo pro possessione, Sept. posuerunt κτῆνος armētum, pecus, vtrumq; quadrat. Numeratq; alia bona fortunæ, ordinate, prius bona animi, hiroicasq; virtutes, tum hæc minora, in quibus primum habet locum proles, post, diuitiæ. Et Olympiodorus pulchrè monet hāc Theologiam ponere, vt intelligas, non obstitisse diuitias, quo minus iustus esset, nam copia sæpe parit satietatē, vnde violentia. Sapienterq; Philo Iudęus τῆς κόρου ὕβρις ἔγγονον γνήσιον. Legitimam prolem satietatis esse violentiam, faciliusq; est in paupertate, quàm diuitiis seruare iustitiam. Sciendum etiam Iob Arabem, Arabicas diuitias possedisse, nempè greges camelorum, ouium, asino- *Violentiæ mater satietas.*

tum. Vitam enim illi agitant pastoralem sub pellibus: vnde à tentoriis Scenitæ dicti. Fortasse verum est, quod Chaldæus interpres septem millia ouium, ad septem filios refert, vnicuique mille oues attribuens Tria vero millia camelorum ad tres filias. dans cuique mille camellos, quinquaginta autem paria boum, ipsi patri, quingentas asinas vxori: famulitium autem vnicuique ingẽs. Ac pro familia Hebraicè est עבודה abuda, seruitium, famulitium vt vertit Aquilas, quem noster sequitur δουλεία quasi famulorum copia. Clarius Symmachus οἰκετεία vt intelligas, ad agros, ædificia, prata, paradisos, plantationes, multos seruos adhibitos. Iustissimos, vt ait Chrysostomus habebat quæstus ex agricultura, & gregibus: quo lucro nõ est iustius. Fuit apud Grçcos obelisco cõfossum καὶ ὑπηρεσία πολλὴ σφόδρα & famulitium multum nimis. Quod fieri non debuit. Nam obeliscus notabat superflua, hoc vero nõ redundat, sed est apud Hebræos. Nam vt ait Chrysostomus. χρὴ εἰδέναι ὅτι ὅσα ὠβελισμένα ἐν τῷ ἑβραϊκῷ οὐκ ἔκειτο, ἐπειδὴ τοὺς ἑβδομήκοντα μόνον πρὸς σαφήνειαν ἔθηκαν. Scire conuenit, quicquid obelisco sit confossum in Hebraico nõ esse, sed à Sept. solum adiectũ esse, perspicuitatis causa. Hoc vt dixi in Hebraico est. Quódq; ait: Magnus inter omnes Oriẽtales. Hebraicè גדול מכל gadol, micol, maior omnibus Orientalibus, & Simmachus, quem sequitur noster μέγιστος πάντων ἀνατολικῶν. omniũ Orientalium maximus. Claritas erat, diuitiis, prole. Orientémque Arabiam, Armeniam, Persida, Theologia vocat. Quoniam Sept. hãc magnitudinem ad generis claritatem retulerunt, pro magno transferentes εὐγενής. generosus, ingenuus, referunt id interpretes ad stirpem Abraham, sed, vt dixi, potius ad filios & diuitias spectat. Quodq; ait eos fecisse conuiuium, concordiam, & mutuam eorum inter se charitatem, vt felicitas patris esset perfecta, designat. Charitatem, quam ab optimo patre didicissent. Dicénsq; E [vnusquisq; in die suo] Chaldæus, quod proponit etiã Nicolaus, septẽ hebdomadę, dies designari ostendit: agentibus illis conuiuia, donec hebdomada expleretur, septem diebus, septem filiis adiudicatis. Et Chrysostomus, ac Olympiodorus, mirabilem eorum fuisse charitatem, quod non ad alios sed suos diuerterent, nulláq; dissensio inter eos esset, nemo sibi primatum vsurparet. Sorores vocatæ venirent, eo, & eorum probitatem, temperantiamq; ostendi, quod non alienas fœminas introducerent. Quodq; ait. [In orbem trãsisse dies] verè iuxta Hebraicũ הקיפו hikiphu circuissent, obambulassent, in se redeundo, reuersa extrema die septima, ad primã. Quod apertius volentes Sept. explicare verterunt συνετελέσθησαν. absoluti, completi essent, idem & Chaldæus כד שלימו kad shelimu. Quãdo erant cõpleti. Sicque explanat Auen Esra, quando expleuerant orbem septem dierũ, quia septem essent filij. Sunt apud Hebręos qui putent non semper eos in conuiuiis fuisse, neq; patrem eorũ æque id latui ũ fuisse, vt omnibus diebus, symposia agitarẽt, expletaq; hebdomadæ, rursum repeterent, sed semel quoq; anno. Quare enim pro eis sacrificia semper obtulisset, veritus ne peccarent, si crastina reparãdũ esset conuiuium? [Mittebat autem] Fuerunt nonnulli apud Græcos, qui explanarẽt, quod Sacerdotes eo tẽpore essent volũtarij, nullis suffragiis electi quemadmodũ Melkizedek, sic Iob fuisse sponte sua sacerdotẽ, offerentem, & mittentẽ sacrificia. Olympiodorus verbum mittendi designare ἐπιμέλειαν, diligentiam, sollicitudinem. Ego dicerem, aut eum mittere solitum ad templum hostias, aut filios cõuocare ad expia- F tionem, vt præsentes essent, dum sacrificaretur, sicut Iacob cõuocauit filios ad sacrificium. Ideo cum misisset, sanctificabat, quod apertius Sept. ἐκαθάριζεν purgabat, mundabat, expiabat. Eã expiationem nonnulli Hebræi a mulieribus dicũt, tum vt vestes mutarẽt, aut mundarẽt, vt pura in veste adessẽt, θύρας δ' ἐπίθεσθε βεβήλοις claudatur porta profanis, ait Orpheus & Pindarus ἑκὰς, ὅστις ἀλιτρός. Me bello tãto digressum, & cæde recẽti, attrectare nefas. Quãto magis Sacra illa. Mũdamini qui fertis vasa domini, Sãctificationẽ esse posse etiã ipsũ sacrificiũ ipsãq; hostiæ oblationem, Græci suspicãtur, corporeas autẽ delitias, pollutionẽ attrahere palã est. Abraham, sicut & superius, putat sanctificationem esse præparationem ad sacra, vt illud. Sanctificamini hodie filij Israël, nempè mundi estote, purgate, expiate animum, & corpus, puras vestes sumite. Sic Chaldæus hoc loco pro sanctificabat eos, dixit זמינו zaminũ præparabat eos. [Consurgere autem diluculo,] Hebræi, & Græci eximiam pietatem ostẽdere consentiunt, acceptabileq; esse sacrificium matutinum, cùm ante omnia quærimus regnũ Dei, Ad te de luce vigilo, inquit ille. Studiũ ergo, & diligentiam erga cultum Dei, & expiationẽ filiorũ, vir pius præ se ferebat cùm diluculo surgeret. Quodq; noster dicit, per singulos, est pro singulis, Hebraicè מספר כלם mispar culam, pro numero omnium. Totidem hostias offerebat, quot essent filij. Quo loco pleraque addiderunt Sept. confodienda obelisco, quippe quę non habeãtur in Hebraico καὶ μόσχον ἕνα περὶ ἁμαρτίας περὶ τῶν ψυχῶν αὐτῶν.

Et

A Et vitulum vnum pro peccato, pro animis eorum. Hæc addita esse ex alio loco, palam est, licet à Chrysostomo, & Olympiodoro exponantur. Eóque in nostra editione, quæ recta fluit ex Hebraico, non habentur. Quódque ait, [Dicebat enim ne forte peccauerint filij mei, & benedixerint Deum in corde suo] Dicebat, cogitabat, secum reputabat, videbat quàm difficile sit inter voluptates seruare constantiam, lasciuiis corporis prouocantibus ad contemptum Dei, & superbiam. Hoc ille videbat, & timebat, ne forte peccassent, & benedixissent. Quo loco obseruandum, quod etiam Nicolaus, & Hebræi hic demonstrant, & Chaldæus, Sept. quoque benedicere in sacris litteris, duas habere inter se contrarias significationes, bonę, & malę locutionis, sicut Latinis Sacrum. Auri sacra fames. Morbus sacer, execrabilis. Græcis quoque sunt quędam verba, quæ ipsi μέσα media dicunt, vt δαίμων, τύχη: malum & bonum Dæmonem, propitiam, & aduersam fortunam indicantia. Itaque Hebræi afferũt exemplum. Benedixit Naboth Deum, & regem, pro, maledixit. Horret enim, ac refugit, in Deo verbũ maledicendi, scriptura. Et Sept. pro benedixerint, posuerũt κακὰ ἐνενόησαν κατὰ τὸν θεόν. Male cogitauerint de Deo. Id & Chaldæus. ארגזו קדם יי ברשעהון Arghisu Kodam Adonai Berainehon, prouocauerint, irritauerint Deum, prauitatibus suis. Sicque exponunt cæteri Hebræi, dicentes, diuitias & voluptates, tumidum ac superbum, contemptorémque animum reddere. Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit. Effrenati quidem & scelesti, peccant cogitatione & factis, meliores, si non factis: at cogitationibus possunt cadere in superbiam. Hęc pius, & prudentissimus timebat, & timens, omnibus diebus, quibus

Benedicere duplicem eámque cõtrariã habet significationem.

Verbũ maledicere abhorret scriptura.

B conuiuia & epulæ agitabantur, totidem hostiis occurrebat. Quódque ait. Quadam die venisse filios Dei, vt assisterent coram domino, & Satan affuisse, Duæ sunt sententiæ apud Hebræos de die, vna est Chaldæi, quam plerique sequuntur, qui adiecit hoc loco quędam, tanquam paraphrastes, & factum est in die iudicij, in capite anni. Et venerunt cateruæ Angelorum, vt starent in iudicio, coram domino. Quod Auen Esra exponens, principium anni inquit omnes mortales, ante conspectum Dei assistunt. Aut, inquit, in die iudicij solius Iob. Abraham quoque iunior, apertius hæc explicans ait. Hunc diem maiores nostri intellexerunt caput anni, qui est dies iudicij & principium ordinis insequentis anni, in reuolutione suarum causarum à corporibus cælestibus, quæ iam inde ab initio inchoarunt vel fundarunt iudicium à domino omnis terræ, antequam montes nascerentur. Hæc ille dicens, innuit eam quæ Latinis dicitur prædestinatio, Græcis προορισμὸς prædiffinitio, qua diffinitum fuit, vt Iob probatur: Hanc autem destinationem vult fuisse ante terram, & cælum, quando in suis causis omnia cõtinebantur, licet minus religiose in corporibus cælestibus, dicat prædestinationes illas æternas super humanis rebus insitas. Quoniam igitur, hæc nimium incerta & dura sunt, & potius astrologica, quàm diuina, Chaldaica, quàm sacra, tenendum est, quod secundo loco dicitur etiam ab ipsis Hebræis, hanc esse quandam chronographiam, quales multæ inueniuntur. In die, qua Deus creauit cælum, & terram. Et fuit dies, & transiuit Eliseus ad Sunam. Et, non post multos hos dies. Temporis igitur est descriptio, illius silicet quo Deus statuit probare ipsum Iob, qualis fuit ille dies, quo tenta-

C uít Abraham, iubens, vt sibi filium primogenitum sacrificaret. Huic erit conforme, quod secundo loco dixit Auen Esra, diem iudicij, ipsius Iob, quo Deus, eum statuit iudicare, idest ponderare, metiri, perpendere, probare quis esset. Fuit dies probationis. Ideo noster Hier. bene, Quadã diẽ, designãs certũ quoddã tẽpus, quo hoc factũ est. Idem innuit palã Chaldęus, die iudicij vocãs, quo Angeli referrent Deo, quos oculos & aures Dei dicit Philõ, quę fiant in terris. Die qua Deus cõuocauit Angelos, vt sibi nũtiarẽt, quę fiãt per orbẽ. Propositis igitur multis sententijs, seligendę sunt meliores. De assistẽtia quoq; filiorũ Dei, & de Satan inter eos. multæ sunt, & esse possunt sentẽtię, è quibus meliores deligemus. Primũ admonendi sumus, aliud esse res ipsas, aliud earũ similitudines & repręsentationes. Non enim sequitur, vt si quãdã rei alicuius imaginẽ vidisti, mox res repręsentata sit talis. Vidit Ioãnes virũ è cuius ore prodibat ex vtraq; parte ensis acutus, iste vir nusquã est, sed designatur, iudiciũ formidabile, quo dãnati lætali vulnere cõfodiẽtur. Vidit Esaias thronũ, cęlũ & terras contingentẽ, & virũ desuper sedentẽ, quẽ adorat multitudo Angelorũ. Vidit Daniel hircũ arietãtẽ in omnes mũdi partes, Alexandrũ Macedonẽ designantẽ. Postremo vidit in libro Regũ, Sedechias dominũ sedẽtẽ super solio maiestatis suę, & Angelos eius circũstãtes eũ, & interrogãtẽ, quis deciperet Achab, vt caderet in bello q; parabat: cõtinuo quędã ex assistẽtibus, pollicitũ se decepturũ eũ, spiritũ mẽdacẽ infũdẽdo in prophetas Achab, qui ei propitia canebãt. Atqui spiritus mendaces nõ sunt inter assistẽtes Deo. Sũt igitur visiones tantũ

Visiones scripturæ nõ sunt ad amussim rebus ipsis coaptandæ.

quæ ad res ipsas reuocatæ, non debent ad amussim coaptari, vt quicquid in visione fuit, D
sit item in ipsa re, sicut non est gladius in ore Dei, sed sermo formidandus, iudicium seuerum. Similiter si dicuntur filij Dei stetisse coram summo patre, & Satã interfuisse, Scito visionem fuisse tantum, quæ si ad veritatem reuocetur, debes apta colligere, quæ minus, similitudini relinquere. Non enim, etiam si per visionem alicui offeratur, inter multos Angelos, qui throno Dei assisterent, interfuisse Satan, reuera Satan in cælo esse, aut aliquando cum Angelis fuisse debes suspicari. Nec Deus loquitur cum diabolo. Visio fuit & apparentia, designans tamen aliquid simile, vt appareat quo modo à Deo in tentationes labi, sit Iob permissus. Neque sunt eædem visiones reorum, atque res ipsę: cur enim Deus, cui nota sunt omnia, interrogasset Satan, vnde veniret? Vna igitur hæc est sententia, vt non res, sed visio prophetica hæc fuerit. Secunda est quorundam Hebræorum censentium, hic neque rem fuisse, neque visionem, sed esse parabolam tantum, id est similitudinem quãdam in oratione. Veluti quas Christus proponebat, de Lazaro & Epulone, de nuptiis, de decem virginibus, de eo qui venit superseminare zizania, de duobus filiis, altero prodigo. Hæc enim fortasse nunquam fuerunt, sed his similitudinibus erudiebantur homines, ad similia. Sic fermè putant Hebræi nonnulli, neque factum, neque visum nunquam quod hoc principio refertur, sed virum sanctum, ac prophetam, qui scripsit hunc librum, parabolice & figurate, principium calamitatum, Iob proposuisse, veluti cùm Iuno apud poëtam, dirarum à sede sororum euocat Alecto, quasi hunc ipsum Satan: & apud Homerum Iupiter agit præcipitem. Attende cælo, Hæc enim, & si non fuissent, habent tamen tale quiddam in rebus E
humanis. Sic diuino prophetæ cui notum esset, diabolum aduersari, à Deo autem ad corroborationem virtutis, id permitti, proposuit rem, vt par esset, accidisse: sicut quinque virginibus exclusis, quinque admittuntur. Erit item hæc quasi prosopopœia, datur enim persona ipsi calamitati vel Nemesi, vt steterit coram Deo vt locuta fuerit, perinde si quis induceret inuidiam loquentem personatam, qualem describit Ouidius. Nam reuera Satan rationem habet inuidiæ, & calumniæ, sic Ate à nocendo dicta est πάντας ἀᾶται. Et bellum, habet personam apud Poëtas. appellant autem hanc Hebræi מדת הדין midat hadin, rationem iudicandi personam indutam, cum Deo loquentem. Hæc est secunda sententia. Tres sunt reliquæ, quòd diabolus assistat inter Angelos, vt assistentia rerum humanarum sit administratio, quæ fiat per angelos, Deo, quæ fiant in terris, referentes, intercedentes, inter nos, & Deum, & vt ait Plato διαπορθμεύοντας καὶ ἑρμηνευτὰς medios interpretes. In hac autem assistentia, & administratione, etiam dæmon, per quem virtus probetur, aliquem habeat locum. Hoc secutus est Gregorius Theologus, & apud nos Nicolaus, estq́; fermè idem cum primo, eo excepto, quòd illic in visione ostẽsum, hic autem explicatur quid lateat sub visione. Est secunda, quæ est Rabi Saadias, non spiritum isto loco, neque enim Angelos aduersari, & inuidere posse, sed hominem aduersantem, & inimicum designare, quem Deus passus sit irruere in Iob. Quæ sententia, licet in sacris litteris, etiam homines dicantur Satan, de Salomone, Suscitauit ei dominus aduersarium, Hebraicè Satan. Et diuo Paulo Angelus Satanæ datus, vbi Chrysostomus dicit Satan, quosdam qui eum insectarentur, F
vocasse: refellitur ab Auen Esra, ostendẽre etiam Angelos bonos appellari Satan. Nam in Balaam de Angelo, & sterit angelus domini in via, vt aduersaretur ei, Hebraicè לשטן לו lesatan lo, in Satan ei, in aduersarium. Sic duo Angeli euerrerunt Sodomam. Sed nec ista mihi probatur. Igitur meliorem ac veriorem censuerim priorem, vt fuerit quædam visio repręsentans hoc ipsum, non per bonos Angelos factum, sed aduersantes, & inuidentes. Neque vero, tametsi audias Deum cum Satan loquentem, eúmque interrogantem, mox in suspicionem venire debes, non secus habere rem ipsam. Pingit quicquid libet Omnipotens, & per visiones loquitur, volens simulacra esse quasi locutiones & sermones suos. Sicut per oblatum thronum Esaiæ grandem, cælum & terras attingentem, maiestatem suam ostentabat. Vidit igitur Moses, aut amici Iob qui librum scripsissent, cum quibus etiam locutus est Deus, vt in fine libri ostenditur, talem visionem. Nam creberrimæ erant eo tempore visiones Angelorum, visiones inquam non corporeæ, idest corporeis oculis oblatæ, sed per animum, sensibus sopitis, quales creberrimæ extant apud Prophetas: ob quam causam, videntes appellabantur, & de quibus Ioel. Filiæ vestræ visiones videbunt. Et aut penes paucos, aut vulgo fama erat, harum calamitatum, eiusmodi fuisse principium, visum ab aliquo sancto viro in animo, in visione. Hoc videtur probabilius, quàm vt re acciderit, qualis fuit visio Dei & Angelorum ipsi Abrahæ:

Hebræi visionem Iob, parabolam putant.

Ioel 2.

quos

A quos corporeis oculis, in figura humana apparentes, conspexit. Cæterum non esse absurdum Satan cum angelis bonis interesse, à Græcis ostenditur. Iam inde ab initio, in Paradiso vbi creator cum Angelis suis, aderat, affuisse etenim dæmonem, serpentem antiquum. Erítque hoc in Iob, simile his, quæ fuerunt in Paradiso, vbi in visibili, spectabilíque præsentia, Deus & Angeli & serpens letifer affuit, & cum serpente est Deus locutus eum maledicens, indutus præclara humana figura, vt cuius late tendat omnium gerendarum rerum potestas Hæcq; sola proponuntur à Græcis & Latinis. Igitur pro filiis Dei, Sept. & Chaldæus posuerunt Angelos, vt mira sit, & digna consideratione Theologia, filios Dei Angelos vocans. Quam prorsus antiqui Poëtæ, iidem & Theologi audientes, & cum sacris litteris magnopere consentientes, patrem hominúmque, Deúmque celebrant. Atque inuenies vicissim, tum homines, tum Angelos appellari filios Dei, sed frequentius Angelos: quod possint homines esse boni & mali. Cum autem boni fuerint, eos appellari filios Dei, frequens est: Ex Aegypto vocaui filium meum, de Israël. Ego dixi Dij estis, & filij excelsi omnes. & dedit eis potestatem filios Dei fieri. Tunc ergo sunt homines filij Dei, cum vitæ probitate & innocentia, conditionem Angelorum assequūtur, qui verius filij Dei dicuntur, tanquam altissimo patri optimi filij, & similes autori suo obsequentes. Hac ratione in sacra Theologia audita enuntiant Poëtæ. *Oseæ.11. Psalm.81.*

ὦ πάτερ ἡμέτερε κρονίδη ὕπατε κρειόντων.

O genitor noster sancte, & summe induperantum.

B Cúmque ait, Cùm venissent,] ex hoc loco obseruant Hebræi, cùm id necessario fuerit occultum, prophetam fuisse, qui librum scripserit, quem res non latuerit. Stare autem coram domino, & si Nicolaus refert ad merita portata coram domino ab Angelis, ego magis ad illam visionem retulerim, sicut in libris Regum, Vidi dominum sedentem super solio maiestatis suæ, & omnem militiam cæli stantem circa eum, à dextris, & à sinistris. Inducitúrque à sacris litteris Deus, innumerabilibus Angelis circumsisti, tanquam dominus & Imperator omnis orbis. Et pro Satan Sept. sicut soliti sunt, posuerunt, διάβολον & semper verbum aduersandi transferunt διαβολεῖν, calumniari, cùm illud sit propius, & possit esse verum, quod quidam Hebræi suspicantur, hic Satan esse quasi diuinam Nemesin, omnia lustrantem, nihil inexploratum relinquentem, per omnes terras obambulantem, ex quo Græci dicunt δεινὸς δίκης ὀφθαλμὸς acerrimum esse oculum iustitiæ: cum qua per prosopopœiam Deus loqui inducatur, quæ non pariatur quenquam intumescere, & inter voluptates, Dei obliuisci. Quod cùm Iob non fecisset, iure admirabatur, in se Nemesin impetum fecisse, & per totum librum, reddit à se actæ vitæ rationem, cóque, Deus ei cuncta restituit. Quod autem Deus eum rogat, vnde veniat, sæpe interrogatio in sacris litteris datur Deo. Vbi est Abel frater tuus? Qui sunt hi viri, qui venerunt ad te? Et in Hemorroissa, Quis me tangit? Hæ interrogationes, vt responsio sequatur, ponuntur. Circuitionem terræ, Hebraicè שוט shot, circuitionem, & inuestigationem, Hebræi interpretantur, alij insidias dæmonis, qui circumeat, quærens quem deuoret, prius vt Græci dicunt, θεόμαχος postea μισάν-

C θρωπος. Hebræi cum multis oculatam iustitiam seuere omnia intuentem, personatam, veluti si Iupiter, inuidiam aut somnum alloqueretur. Græci dæmonem dicentes, responsione eius, accusationem suam declarasse: quòd circumeat instabilis, vagus, necis sitibundus, qui iustitiam & Nemesin, quòd eius sit omnia cernere, non dormitare, vt stulti credunt, noctu, & interdiu vbique adesse, etiam intimas cogitationes intuentem. Et cùm Deus eum rursus interrogans dicit Hebraicè, an posuerit cor suum ad Iob, Sept. quod obseruandum est, posuerunt pro corde τὴν διάνοιαν, mentem, cogitationem, & bene Hiero. eam dixit obseruantiam. Responsio autem Satan, etiam iustitiæ conuenit, non quidem inuidenti, sed eximiam erga Deum pietatem, desideranti, volenti nos, etiam in aduersis, eius esse veros amatores Eum enim verum esse amorem, qui in tentatione non succumbat, palam est, sicut non sunt veri amici apud mortales, qui amicos in aduersa fortuna desererent, aut vbi amici prodesse cessassent, illi cessarent amare. Huiusmodi proditores potius dicerentur. Si de dæmone, ad insidias eius pertinebit, sitímque nocendi. Et Chaldæus hic adiecit, quod, & ad dæmonem & iustitiam potest referri. Circuiui terram vt quærerem opera hominum. Quódque respondit. Nunquid frustra Iob timet Deum?] Probatur, veram charitatem erga Deum non esse, quæ solum in secunda fortuna vigeat, ressante discedat, sed esse veram, quæ nullis queat casibus conuelli. Illud idem fit palam, nihil, aut dæmonem, aut Nemesin accusare Iob

potuisse, cùm nullum ei crimen obiecerit, tãtum, quod esset pius & iustus, diues & beatus,
fieri posse, vt Deum coleret, quo præmium consequeretur, mercenarius, vt Græci dicunt: D
& quoniam se beatum, secundísque spirantem ventis fortunam cerneret, eo corrobora-
retur, animaretur ad cultum Dei. Huic item causæ nullum esse locum, voluit Deus.
Quódque ait. Nonne tu vallasti.] Hebræi verbum vallandi exponunt, sicut vinea sepibus
vallatur, ne quisquam noceat. Sícque ad prouidentiam Dei pertinet, quod omnia prohi-
buerit, propulerit aduersa. Quo volebat innuere Satan, non habuisse hactenus causam
apostasiæ, iustitiæque violandæ vllam, Iob cuncta aduersa, quibus sæpe cogimur delinque-
re, submouente Deo. Vallare igitur, illi exponunt regere, obumbrare, defendere. Sícque
Græci, etiam exponunt, propter clarum verbum in Græco περιέφραξας sepiuisti, muniisti,
Et Olympiodorus. In profundo ocio tranquilla pace quiescit, nihil infestat, nihil turbat.
Non probatur, quasi forti præsidio eum circundedisti. Opera autem manuum Polychro-
nius exponit, agrorum felicitatem, felices segetes, vinearum fertilitates, quicquid agri-
culturam conficit, vbera distenta capellis: auctus pecorum, & armentorum. Ideo possessio
etiam armentum dici potest, Hebraicè mikne, & armentum eius impleuit terram. [Nisi
in faciē benedixerit] Cum Hebraicè pro Nisi, sit אם לא im lo, si non, dicunt Hebræi, deesse
verbum. Tange inquit omnia, quæ habet, & vide, si non benedicet te, quia non te bene-
dicet vt solet, non erit adeo tibi deuinctus. Sic exponit Ranban. Potest verbum benedi-
cendi esse sicut superius in contrarium, & erit, vt solent Poëtæ pulchra ἀποσιώπησις. Vulne-
ra inquit eum paululum, si non te execrabitur, & in faciem mittet conuitia. Hícque ta-
cet, fermè innuens, Dispeream. Sícque videtur intellexisse Chaldæus, transferens hic יַרְגְּזִנָּךְ E
irghezinak, te ad iram prouocabit. Etiam Abraham sic interpretatur. Et contra faciem
inquit benedicet te, vt loquatur conuitia, contra quàm solitus esset. Etiam intellexit Ni-
colaus: Didymus item exponens quod transtulerunt Sept. εἰ δὲ μήν, ἐὰν μὴ ποτὲ φανερῶς βλα-
σφημήσῃ. Si non tunc aperte te maledicet, insolescet in te, acuet linguam. Data autem ei po-
testate, non exagito quæstionem Hebræis, Græcis, Latinis diu ventilatam, de infestatio-
nibus viri iusti. Requirit enim ordo iustitiæ diuinæ, vt fiat amoris probatio. Sic tentatus
est Abraham, Tobias, prior omnibus Adam, plenus est mundus probationum harum. Sed
apud Christianos magis est clarus locus is, quàm Hebræos, omnia ad hanc vitam referen-
tes, eóque in multis hallucinantes. Græci, videlicet Chrysostomus, ignarum futuri dæmo-
nem, victoriam sibi pollicitum, Deum præscium dedisse potestatem. Apollinarius hinc in-
telligi. ullam in homines dæmonem habere potestatem. Si referas ad Nemesin, senties
omnia per mittente Deo ad bonum. A facie autem exiuit, vt referas ad visionem, ipsúm-
que propositum modum, alioquin vbique ante faciem eius sumus. Illatæ autem clades, vi-
dentur apertum præbere testimonium, hunc non fuisse dæmonem, sed fuisse per proso-
popœiam, probationem diuinam, siue iustitiam, aut Nemesin. Non enim dæmon latronum
turbas incitasset, nec reor in ignem cælestem, potestatem habuisset, nec ventos impulisset,
quanquam Græci accepta potestate desuper: aut calamitates ad hunc quidem modũ ceci-
disse potuerunt, modus autem parabolicus est, occultiorésque à Deo habens causas. Cæ- F
terum non videtur diuinæ prouidentiæ consentaneum, vt propter patris probationem,
filij interficerentur, nisi forte aliquo peccato impliciti, quod hic non refertur. Neque enim
voluit occidi Isaac: nec vnquam hostiis humanis delectatus est, sed potius eas execratus.
Sed sæpe tamen cum sceleratis patribus extincti sunt innocentes filij, de quibus ratio indi-
cat in alio mundo, præmia eorum esse parata, aut eis esse expiationem peccatorum huius
vitæ supplicia. Multa alia miranda acciderunt, de quibus prudenter est iudicandum. Ioan-
nes est occisus vir sanctissimus, occisus Christus, tot hominum millia, iustitia diuina sinen-
te, & maiora hinc bona eliciente. Locus is videtur habere quiddam parabolæ, vt cùm
rex misit seruos suos ad operarios vineæ, quos illi interfecerunt. parabola, compara-
tio, ficta materia, exemplum fictum, repræsentans aliud verum. Nec ad cogitandum
aptum est, vt eodem tempore omnis ingruerit calamitas, vt soli nuncij remanserint
superstites, præsertim igni cælesti & ruina, domo cadente. Quanquam Græci di-
cunt dæmones se in latrones vertere potuisse, vnúmque ex his, misisse vt nuncium.
Chrysostomus, non ignem verum, nec veros ventos, sed à dæmone simulatos. Sed
quod nobis fortasse videtur alienum, non esset apud prudentiores. Nam Abraham hinc
purat colligi, tametsi pater bonus esset, tales non fuisse filios, delitias vbique persequen-
tes Cæterum Chaldæos, Sabæos latrones nominat Arabiæ propinquos, vagos per regio-
nes illas

Anes illas, ficut Arabes. Nuntium autem harum calamitatum, præsertim excussæ domus, Chrysostomus dæmonem ipsum fuisse, vult. Quod & ipsum difficile est ad cogitandum. Tonsionem autem capitis, abiecta veste, designare volebat, quod esset, cùm in lucem venisset. Quódque dixit, Nudus egressus sum de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc.] Etiam apud Poëtas, tellus mater, alma parens, terræ omni parentis alumnus, & ossa matris post diluuiũ Hebręis vicissim tellus dicitur mater, & vterus maternus terra. In inferioribus terræ, est in vtero materno. Eóque Iob eodem modo pronuntiauit, ac si vna, eadémque mater esset maternus vterus, & tellus ipsa. Fuere è Græcis, qui scissionem vestis putarint symbolum fletus, cuiusmodi multa inuenies. Mihi magis probatur, quod etiá ex parte ipsis est visum, abiectionem vestis, ex philosophia fuisse, contemptu omnium humanarum rerũ status, vtq; Hebręis explanatur, probatio fit, nihil nostrum esse, qui nudi venerimus in lucẽ, si domino placeat sua repetere, nõ debere non indignari. Procubuisse autem humi, adorationem, etiam in aduersis designat, & secus quàm Satan dixisset, nisi in faciem benedixerit tibi. Et quod noster dixit. Neque stultum quicquá cõtra Deũ locutus est. Multo clarius quod ad Hebraicum quàm Sep. καὶ οὐκ ἔδωκεν ἀφροσύνην τῷ θεῷ. Non dedit Deo stultitiam. Omnis blasphemia, linguæq; procacitas contra Deum, stultitia est. Nam, dixit insipiens in corde suo, non est Deus. Et ille in aduersa fortuna.

Quem non incusam amens, hominúmque Deúmque?

Amentem se fuisse dicit, cùm Deum incusaret.

B

CAPVT II.



TERATVR eadem visio, aut eadem res, vel parabola: Ac Græci dicunt Satan interrogatum, respondentémque se circumisse terras, reticuisse pudore, quod victus esset, mendaxq; apparuisset: Deum autem detexisse, Satá ad aliud extemplo refugisse, quod leuiora, minorisq; põderis prima mala essent. Quódque ait, [Adhuc retinens innocentiam:] licet non admodum differat, Hebraicè est תמתו tumatho, perfectionem suam. Olympiodorus quoque pro eo, quod Sept. dixerũt ἀκακίαν, innocentiam, quod noster est secutus, ait esse Hebraicè τελειότητα, perfectionem. Sed innocentiam dicunt Latini, omnem virtutem, non solum quæ nemini noceat, sed etiam omnem integritatem. Deinde quod ait, Cõmouisti me.] Hebraicè est ותסיתני vatesitheni, proprie, tentasti me, vnde nisaion tentatio. Quod ἀνθρωπάθως dici monent Hebræi. Aquilas vertit ἀνέστησας μὲ ἐπ' αὐτῷ consurgere me fecisti. Quod autem dixit noster, Vt affligerem eum,] Hebraicè quiddam terribilius לבלעו lebalteo, vt absorberem eum, deglutirem eum. Eóque Aquilas τοῦ καταποντίσαι αὐτὸν vt præcipitarem, suffocarem eum. quod noster, quoniam esset obscurius, sequi recusauit. Frustra quoque eo spectat, quòd nihil tale meritus esset, aut quòd hæ machinæ, nihil eum loco pulsuræ essent: Frustra immissa hæc tela. Quod vero ille respondit, Pellem C pro pelle,] iuxta Hebræos hunc habet sensum: membrum pro membro, sicut dixit Chaldæus, vt cùm quis minatur capiti, opponimus brachium: magis referre caput integrum esse, quàm manum scientes. Sic ad hanc rationem, habere Iob adhuc aliquid carius. Filios fuisse tanquam brachium, ipsum tanquam caput: Sic omnia exteriora pro seipso, vnumquenque daturum. Symmachus autem liquidius pro pelle, dixit χρῶτα ὑπὲρ χρωτὸς corpus pro corpore, quod idem est, corpus alterius pro suo. Nam anima hoc loco more sacrarum litterarum, est vita, spiritus, ipsemet: quisque cuncta dabit pro anima sua, idest pro seipso. Sic quod paulò post. Animam eius serua, hoc est ipsummet. Simili locutione Qui amat animam suam, perdet eam Nimirum. Qui amat seipsum, perdet seipsum. Qui diligit iniquitatem, odit animam suam, odit seipsum. Nec aliud sonat hoc loco anima, dicat Rabi Salomon, quicquid velit, quod pro ratione accipiatur, quam illæsam Deus esse voluerit. Potius indicat, datam in corpus præterquá mortis, omnẽ potestatẽ. Quanquá Didymus eius fuit sententię, hoc exponẽs παρακοπῆς, πλανισμοῦ, καὶ τῆς ἡγεμονικοῦ παρατροπῆς, ἐν τισὶν ὁρῶμεν γινομένας. Demẽtationes, illusionis, & deprauationis videmus in nõnullis. Eadẽ Olympiodorus. Ego prorsus sequor primũ, ex sermonis Hebraici cõsuetudine edoctus. Dedit dęmoni, corporis vlcerandi potestatem, interficiendi nõ dedit. Quod placuit etiá Olympiodoro. Sedere autẽ in sterquilinio, est domus penuria, amicorũ defectio. Addiderunt autem Sep. ἔξω τῆς πόλεως extra vrbem, sedebat in sterquilinio extra vrbem. Quod Gręci exponẽs, referunt in Sedere in sterquilinio, quid.

elephantiosin, idest lepram, à similitudine elephantinæ pellis dictam. Hac attactos se cedere ab vrbe cogebant. Idem erat apud Hebræos, mos. Hoc quidem fieri potest. In Hebraico non habetur, obelisco cōfodiendum, vt alia pleraque. Hinc Polychronius attrahisse eum testa, vlcera non permittentem ad se accedere quenquā, ne labe attingeretur. Quodque vxor dixit. Benedic Deum, & morere: Apparet ironicè dictum, vt apud nostros,

Egregiam vero laudem, & spolia ampla refertis,

I nunc, & Deum cole, imo morere. Hoc enim superest, hoc præmium Neque assentior Nicolao, putanti hic Benedicere, esse sicut superiora, maledicere. Sed potius ironicos dictum, vt, Ecce Adam factus est similis nobis. Addita est autem hoc loco apud Sept. maxima periodus, quam ne à recentioribus additam suspiceris, inuenies in commentariis Origenis, in explanationibus Chrysostomi super Epistolas Pauli. Est autem hoc omne, vt si quando in libris Græcorum repereris, scias in Hebraico non haberi, superfluáque esse χρόνου δὲ πολλοῦ προβεβηκότος εἶπεν αὐτῷ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μεχρὶ τινὸς προσκαρτερήσεις λέγων, ἰδοὺ ἀναμένω χρόνον ἔτι μικρὸν, προσδεχόμενος τὴν ἐλπίδα τῆς σωτηρίας μου. ἰδοὺ γὰρ ἠφάνισταί σου τὸ μνημόσυνον ἀπὸ τῆς γῆς. τῆς ἐμῆς κοιλίας ὠδῖνες καὶ πόνοι οὓς, εἰς τὸ κενὸν ἐκοπίασα μετὰ μόχθων. σὺ δὲ αὐτὸς ἐν σαπρίᾳ σκωλήκων κάθησαι, διανυκτερεύων αἴθριος. κἀγὼ πλανῆτις καὶ λάτρις, τόπον ἐκ τόπου περιερχομένη, καὶ οἰκίαν ἐξ οἰκίας, προσδεχομένη τὸν ἥλιον, πότε δύσεται, ἵνα ἀναπαύσωμαι τῶν μόχθων, καὶ τῶν ὀδυνῶν αἵ με νῦν συνέχουσιν. εἶπόν τι ῥῆμα πρὸς κύριον, καὶ τελεύτα, ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτῇ Quæ sunt. Longo autē tempore progresso, dixit ei vxor eius. Vsque quo retines patientiam, dicens: Ecce expecto adhuc exiguum temporis, præstolans spem salutis meæ: Ecce enim deleta est memoria tua de terra. Dolores, & labores vteri mei, quos incassum exantlaui cum gemitibus. Tu vero ipse in sterquilinio vermium sedes, pernoctans sub diuo. Ast ego vaga, & ancilla, locum ex loco circumerrans, domúmque ex domo, expectans Solem, vt occidat, vt à laboribus, & doloribus requiescam, qui me nunc premunt. Dic aliquod verbum domino, & morere. Is autem respiciens eam. Hæc palam superuacanea sunt, licet à Græcis recipiantur, & exponantur. Sunt autem ex his, quæ in libro Iob erant addita vbique, eóque liber is, totus obeliscis fuerat confossus: In nostro non habentur, quoniam ex Hebraico est, Mali autem ac boni receptionem, in Deum referens, prouidentiæ certam penes se opinionem indicat. Hebraicè tamen sic habet Etiam bonum accipiemus à domino, & malum non recipiemus. Potest quidem legi interrogatiue, potest & enuntiatiue. Non potest à domino esse malum. Tametsi ab eo sunt bona, non sunt tamen mala. Non est quod eum autorem malorum facias. Quod malum videtur, non est malum: non enim est Deus malorum, sed corrector nostrorum flagitiorum. Non peccasse in his Iob labiis suis, Chaldæus, quod mihi nulla ratione probatur, apposuit. Verumtamen cogitationibus voluit loqui, videlicet blasphemare. Quis enim mortalium potest scire, quid Iob cogitauerit? Et potius in bonum, quàm in malum sunt omnia interpretanda. Licet maiores Hebræi in hoc consentiant: & Rabi Moses putat dictum, in omnibus his non peccauit Iob. Quasi hactenus, vsque quo venerunt amici. Nam post maledixit diem. Sed ego falli eos omnino dixerim. Nam de blasphemia sermo est. Nec si maledixit, peccauit in Deum. Siquidem & Hieremias diem, qua natus est, maledixit. Tres autem amicos, vt dixi, & genus idem, & patriam, atque Iob habuisse, eorum nomina indicant. Nam Baldad Suites de genere erat Abrahæ, cui ex secunda vxore Ketura fuit filius Shuc, à quo is genus traxit. Tertium quidem obscurum est, vt ait Auen Esra, an prouinciæ, an cognationis sit nomen. Erant autem è propinquis regionibus, forsan & ipsi reguli: Eóque Sep. addiderunt, quòd esset rex Eliphas Themanitarum: Baldad tyrannus Shuchitarum: Sophas Rex Naamanitarum. Ad consolandum venerunt, sed quod ab imprudentibus fit, potius vulnera obducta exulcerarunt: nimium sibi ipsis tribuentes, cùm ad parem, ac Iob sapientiam nondum peruenissent. Eorúmque ex responsis, licet mores eorum, ingeniáque iudicare. Spargere autem in caput cinerem, scimus mœroris fuisse signum, cùm se turpes, & obscœna illuuie aspersos vellent ostendere, sicut vestes nitentes, lætitiæ signum. Romani pullas vestes sumebant in luctu, amicorúmque calamitate, purpureas in lætitia. Illi scindebant, vt laceri viderentur. indignationem & dolorem præ se ferentes, caput deturpabant cinere. In cælum autem dixit, versus aërem iacto puluere. Septem dies cum eo sedisse declarat è locis longinquis eos venisse, & tanquam hospites ibi aliquandiu fuisse. Sedendi verbum, Hebræis etiam habitationem sonat, vt dicat eos simul habitasse, vicissim interquiescentes. Taciturnitatem autem ad septem dies ne referas, sed subito cùm venissent. Septem autem diebus, sunt super his philosophati.

CAPVT III.

CAPVT III.

A HIc mutatur oratio,& quasi elegiacum & flebile carmé texitur. Est enim deploratio,& verba sunt poëtica,difficilia,ab vsu remota. Sicut threni,id est lamentationes Hierem.& qualis oratio est apud Prophetas,apud Salomonem: Eóq; attentissimos nos esse,sensibus & verbis explicandis, prolixitate vitata, conuenit. Primúmque sciendum Hebræos minus rectè sentire de Iob. in primis ferunt eum de prouidentia diuina dubitasse,cùm pietatem,iustitiámque nihil profuisse vidisset. Nec esse qui res hominum cernat, omnia in terris fluctuare: à die natali, ab astris, conditiones hominum,ac sortes pendere Eóque diem natalem suum, & conceptum maledixisse, quod horoscopus præbeat omnibus,bona,& mala Hæc communi consensu perhibét illi. Quorum sententia eo falsa deprehenditur,quòd Hieremias qui diem natiuitatis maledixisset,simili errore,sceleratáq; superstitione fuisset implicitus Quod de sancto Propheta,credere indignum,& stultú est,itaque melius Græci,ac Latini,hęc cognouerunt,vt maledictio diei,nó ad astra,& horoscopos spectet, quæ est impia superstitio, inuisa etiam ipsi Iob, vt videbis postea,sed indignationem,& considerationem humanarú miseriarum, in quibus nihil stabile sit ad lætum, vt plerique dixerint, melius futurum fuisse, si nunquam homo in lucem editus esset. Alij natum subito occidere. Salomon mortuos viuis prætulit, vtrisque autem eos, qui nunquam nati, miserias vitæ huius experti non essent. Idémque fecit Salomon, pronuntiando de humana vita,quod Iob maledicendo.Maledicere enim est optare nó esse,

Hebræi existimant Iob male de prouidentia sensisse.

Maledicere diem natiuitatis suæ, quid.

B Iob optauit se nunquam natum esse:Salomon pronuntiauit melius esse,nunquam ad Solem venisse. Et Iob de se tantum, Salomon autem vniuersaliter. Apparet igitur homines sapientes considerationem humanarum calamitatum adduxisse, vt optarent res humanas non esse.Melius est enim non esse,quàm male esse. Hoc dixit Iob. Astrologiam autem quodam peculiari fauore,Hebręi,vt solent plerisque in locis,induxerunt,multa in eam referentes,à totis sacris litteris alienissima.Itaque Gręci sapienter admonent,nó esse virtuté in alienatione sensuum,Dolete,& algere,indignari,ingemiscere,hominis esse, sapiétis autem,his fortiter resistere, non excidendo è tramite recto, clauúmq; rationis relinquendo. Perspicuum igitur sit,verum esse vbique,quod in principio pro toto libro dictum est,nihil stulrum contra Deum,Iob fuisse locutú,tametsi potuerit dolere,& in tantis afflictionibus, ingemiscere. Hebræos minime veridicos putabimus,se solos,& homines gétis suæ sanctos dumtaxat,cæteros autem omnes impios iactantes,nimiúmque sua tollentes, aliena deprimentes.Hæc etiam,vt dixi, Græci sentiunt, Olympiodorúsque ostendit, vel ipsum Dauid maledixisse montes Gelboe,vt nec pluuia,nec ros veniat super eos, quia ceciderunt ibi fortes Israël,cótra Deum nibil dixisse,neq; banc detestationé in Deum spectare. Hoc declarato,verba sunt aperienda.Primum vt ait Auen Esra,cupit diem qua in lucem editus esset, aboleri, in nulla memoria esse, noctem item. Est autem Hebraicè futurum pro præterito, vt vult Rabi Moses,vt sit sensus, vtinam dies illa perisset,qua sum conceptus. vtinam nunquam dies illa natalis fuisset.Abraham autem,quod fit similiter apud Hebræos atque Græ

Virtus non est in sensuum alienatione.

C cos,futurum vult esse pro optatiuo:Sed illud Rabi Mosis vehementer accómodum, vt maledictio cadat super id,quod tunc esset,non in pręteritum,quòd nusquam extet.Desiderare,enim vt pereat dies, qua natus sis, est desiderare vt pereat,quòd nusquá est. Igitur dicit vtinam illa dies nunquam fuisset,qua sum conceptus,quę si nó fuisset,ad tantos labores nó venissem.Quod si ad pręsens referas,aut erit idem sensus,aut vult diem illum esse ingloriú, ignobilem, de numero dierú tolli, vt cùm sit vnus è septem, hebdomas vna die careat.Aut quoniam ab orbe códito,tempus confectum est ex vnaquaq; die, nulla res fuit vnquá,quæ suum natalé diem, annú conficientem nó habuerit, quod vsque ad hæc tépora peruenerit, optat diem illam ex anno, omniúmque dierum serie eximi, vt dies qui intercalares vocantur,cùm è duobus fit vnus, aut vnus obliteratur, neque explet numerú. Sed quoniam huic diei optat etiam tenebras, & caliginem,id autem fieri non potest, quoniam præteritú,nullam,præterquam in animo & mente numerante, habet subsistentiá:videtur illud Rabi Moses esse probabile,vt sit hic futurum pro præterito,vt,Tunc cecinit Moses,Hebraicè est futurum ישיר iashir. Tunc ædificauit Salomon, Hebraicè יבנה ibneh,futurum.Similiter nunc, יאבד יום אולד בו Iobad iom iualed bo,Perisset dies illa qua natus sum. Olympiodorus quidé dicit eum maledicere rem ὐχ ὑφεστηκὸ, non subsistentem,doloris magnirudinem exprimés, nullam in rem præsenté, maledictione cadéte.Sed mens respicit tempus illud,& illud præsens,quo conceptus & æditus esset. Et bene etiá dicit Chrysostomus,cum non diem male-

dixisse, sed id, quod fiat in die: sicut dies mali dicuntur, & dies boni: dies albo lapillo signan D
dus. Atqui quod superius dicebat Auen Esra, quòd si in die cóceptus esset, perire hanc opter,
similiter noctem, si noctu, poreft iuxta Hebraicum, quod nostra tralatio sequens Symma-
chum exprimit, primum pertinere ad natalem diem, secundũ ad cóceptum, qui plerumq;
fit noctu, vt natiuitas diei tribuatur, seminatio nocti. Nã & Symmachus ἐν ᾗ εἶπον ἄνθρωπος,
in qua cóceptus est homo. Porrò pro homine expressius est Hebraicè גבר gaber, masculus,
vt spectet ad ipsum Iob. Chaldæũ autem dicentem, Pereat Angelus vel nuntius, qui præfe-
ctus est có ceptui nocturno, non puto superstitiose aliquid sentire, sed nuntium transtulisse
eum, qui nuntiet conceptũ nocturnũ, cuius rei cognoscendæ, fortasse periti tunc essent. Is
pereat inquit, qui patri meo, quasi felix aliquid nũtiaturus, prædixit, genuisti filiũ masculũ,
prolem masculam suscipies. Secunda detestatio eadem est, atque prior, sed varijs verbis.
Nam quòd eadem velit inuolui caligine, videlicet, illa cupit caligine, quæ rerum est caren-
tia. Priuatio omnium rerum, quales tenebræ erant super faciẽ abyssi. Olympiodorus tamẽ,
& hunc non aspernandum adhibet sensum, interemptionem diei esse noctem. Si nox, dies
illa fuisset, dies non fuisset: dies dici non potuisset, sicq; perisset, intercepta nocte, cótinua-
táque priore cum posteriore, nõ interlucẽte die. Sic deprecatur, ne Deus eam requirat de-
super. Omnes enim dies, omnia tẽpora sunt innumera to apud Deum. Nullum est temporis
momentum, præteriti, præsentis, futuri, quod nõ sit ante oculos eius. Deprecatur ergo, cùm
sint omnia tẽpora in mẽte summi Dei, illam obliterari diem, è memoria eius, numeróq; to
tius tẽporis, deleri. Hier. id volens exprimere, licet nõ esset in Hebraico, apposuit. Et nõ sit E
in recordatione. Eadẽ repetitio, obscurent tenebræ, & vmbra mortis, id est vmbra mortife
ra, horrida, tenebrosa, lætalis, inferorũ densissimarũq; tenebrarum nuncupatio. Sic tertia
παλιλογία, occupet eã caligo: quæ tribus nominibus idẽ præpollẽtibus, optime à tribus de-
clararur. Nam Aquilas γνόφος, nubilũ, densitatem nubiũ. Symmachus ἀχλὺν caliginẽ, qué no
ster est secutus: Theodotio γνόφος, tenebras, opacitatẽ transtulerunt: pulchre omnes, & pul
cherrime noster. Sicq; dies illa interficitur, tollitur è medio omnibus modis à Iob. Quódq;
noster dixit. Inuoluatur amaritudine, est Hebraicè כִּמְרִירֵי יוֹם iebaatuhu chimrire iom.
Quod est. Exterreat eam amari dies. Nomẽ ergo mererim, alij dixerũt apud Hebræos, no-
mina dæmonũ meridianorum: Auen Esra dicit esse חום קוזב kozek hachom, caloris vehe-
mentiam, vehementissimũ æstum, incendium, cauma diurnum. Sciendum hoc nomẽ duo-
bus modis posse legi, vt sit vna dictio, kameririm, aut sint duę, ca Meririm. Prior, vt ait Abra
ham, duciturà Camar, incendere: Secunda designat amaros, amaritudines. Iuxta primam
Auen Esra vocem interpretatur æstum, incendium, Abraham, Moses & quidam alij, vapo-
res accensos tanquam è fornace ascendentes, vt Iob imprecetur. Sit dies illa ardentissima,
vapores, ac nubes eam exterreant, turbulentám que faciant, attonitam, nubilam. Iuxta se-
cundam dictionem, iidem explanant amaros, vel amarum diei, eos, qui genus omne cala-
mitatum sunt experti: quibus tristissima dies fuisset: è quibus exemplum ponit Chaldæus
Hieremiam, quando ingemuit super euersione templi: Et Ionam, quando proiectus est in
mare Tarsis. Talis, inquit Iob, sit dies illa, sit mœstissima, sit plena mœroris: exterreant, ma- F
ledicant, inuadant eam amari animo, vel amaritudines: maledicatur, sicut hi, qui maledi-
cunt diem suum & ortum, aut diem, in qua clades vlla acciderit eis. Sic alio in loco, dicitur.
Morsu amarissimo, vbi est meriri. Quod pestilentiam nõnulli Hebræi exponunt Hæc ergo
omnia sensit Hiero. diuersis verbis exprimens, quod est in Hebraico. Sept. pro meriri, eodẽ
sensu, transtulerũt καταράσαιτο αὐτὴν ὁ καταρώμενος, maledicat eam qui maledicit. Quanquã
hunc Græci Deum exponunt, qui possit solus maledicere: sed ad mœstos pertinet. Eadem
ferme iterat de nocte, qua plerunque fuit conceptus humani, fitq; generatim seminatio:
vt sit tenebrosa, turbida, horrida, maledicta, indicibilis, execrabilis, detestabilis. Sic repeti-
tur, vt ne sit in mensibus anni, nullum inter tempora locum habeat, deleatur ex annalibus,
ex omni tempore. Sit solitaria, nullum in ea animal incedat, magis apta morti, quàm vitæ:
refugiant omnes mortales ire per eam, sicut poëta, noctem miseram describens,

Quis cladem illius noctis, quis funera fando,
Explicet, aut possit lachrymis æquare dolorem?

Talem fingebant noctem conceptus sui, Iob: lachrymosam, funestã, sine lętitia, imo lachry-
marum, lamentationúmque redundantem. Sic iteratur, vt maledicatur à desperatis, ab his,
qui lucem execrantur, Inuisam cupiunt quàm primum erumpere lucem: quæque dicunt, ô
diem atram, infaustã, qua lucem aspexi. Quod verò ait, Qui parati sunt suscitare Leuiathã]
Dux

A Duæ sunt apud Hebræos sententiæ, prior, quòd leuiatan, nunc nō sit nomen piscis, vasti, immanis, sed designet potius luctum, gemitum. Estq; vox simplex, leuia designans, vt ait Auen Esra אבל planctum, luctum In relatione ad numerum multitudinis, Leuiatan, luctū suum ipsorū. Quo loco ait Auen Esra, esse nun, loco mem. Dicēdum enim fuisse leuiatan. Agnoscúntque Hebræi ad hanc vocem apud maiores suos, in Talmud Hierosolimitano. Mulier non suscitet luctū suum in die festo, vbi pro luctu suo, est leuiathaa. Maledicant ergo hi, qui parantur ad luctum, quibus funesta clades, lachrymísque plena impendet. Alius est sensus, vt leuiatan sit nomen piscis immanis, qui Græcè, propter corporis magnitudinem, dicitur κῆτος, cetus, vastitas, magnitudo. Cerúmque transtulerunt Septua. Is piscis omnium est immanissimus, infestus si quando apparuit gentibus & locis, prohibens nauigationes, infinitáque mala perpetrans, in quem nautæ cum inciderint, eos maledicere diem, qua nauim ascendissent, necesse est turbati, mœsti, lachrymantes: beluam immanem prospiciés, integra nauigia absorbentem, se autem minime effugere impetum, celeritatémque valentes. Vt autem sit hoc clarius, proponam pauca ex his, quæ de immani tempestatis suæ ceto, scribit Procopius, in propontide, ante Byzantium sæpe apparente. Primúmque refert belluam, plus quinquaginta annos, Byzantium vicináque loca infestasse, non quidem semper, sed certis temporibus tum addit. καὶ πολλὰ μὲν κατέδυσε πλοῖα, πλῶν δὲ τοὺς ἐπιβάτας ξυνταράττον τε καὶ βιαζόμενον ὡς ἀπωτάτω ἀπήνεγκεν, ἐν ταῖς ἁμάξεις ἐνθέμενοι, εὕρισκον μῆκος μὲν πηχῶν μάλιστα τριάκοντα ὄν, εὖρος δὲ δέκα. Et multa quidem nauigia demersit, multos nautas, turbans, & instans

B violenter, longissime fugauit. Denique captus, & carris impositus, longitudine triginta cubitorum, latitudinis decē, inuentus est. Iure igitur Iob, cui notum erat mare Persicū, homines mœstos requirens, adhibuit eos, qui in hanc fatalem bestiā, quam in se suscitāt ingressi mare, incidāt. Suscitare refert Auen Esra, quòd tempestate demersi, corū corpora prouocant beluas ad deuorandū. Nam cetū etiā scribit Procopius multos delphines deuorasse, vt multo magis homines. Sunt Hebræi, qui paratos vel futuros suscitare Leuiatan, interpretentur virtutes quasdā supernas, quæ solę possint suscitare & capere Cetū. Quicūque autē ab his maledictus sit, maxime maledictus sit, necesse est. Priores duos sunt veriores sententiæ, magísq; naturales. Huic sensui quē dixi, cōforme est, quod Græci, quoniā Sept. pro eo, quod noster, qui parati sunt suscitare Leuiatā, dixerunt ὁ μέλλων τὸ μέγα κῆτος χειρώσασθαι. Qui capturus est magnū Cetum. Hunc capturum, Christum interpretantur, cetum diabolum. Quod allegoricum est, nō ex textu & vero fonte: dicat Burgensis quicquid velit. Nicolaus autem dicit se audisse hanc expositionem: Qui orbādi sunt de societate sua. Vere quidem Leuiatan potest coherētiam, societatémque sonare à לויה leuia, adhæsit, Et עור orer, quòd sonat suscitare, sonat etiam orbare, tollere. Chaldęus tamen posuit primum אליתהון aluaiathelion, fletum suum. Concurrunt autem sensus is & prior: prior apud Hebræos, Auen Esra, Rabi Mosen magis extat. Quódque sequitur, Caligine noctis,] Hebraicè obscurentur stellæ נשפו nispo, crepusculi eius, quādo sidera incipiunt radiare, licet Hebręi crepusculum noctem interpretētur. Sit inquit sine sideribus nox illa, ἀσέληνος, vt si etiam expectetur

C lux cælestis astrorum, Solis, Lunæ. non appareat, diffugiat lux in æternū, nullam videat auroram, aut palpebras auroræ, vt ait Hebraicū, Quando, croceum linquit aurora, cubile incipítque aperire oculos. Extulit os sacrum poëta de lucifero dixit. Reliquítque palpebrarū metaphoram Hiero. sicut & Sept. quòd fortasse non æque pulchra latinis, & Græcis foret sicut nec Latinis, quòd Homero pulcherrimum ῥοδοδάκτυλος ἠώς. rosidigita aurora: Sic Iob, velut poëta dedit auroræ palpebras. In illū ergo diem omnia refert accepta mala, non quidem Astrologicè, sed quòd ille dies principiū fuerit vitæ: Quo potuerit claudi hostiū vteri materni, quo portabatur, nec amouerit, clauso itinere, quo venit in vitā, tot clades. Sic hoc reddens clarius repetit rogans, & optans, cur nō extēplo natus, extinctus fuerit, ne veniret ad antras, cura vulua, vel à foribus vuluæ, licet in vulua Hiero. dixerit, nō perierit, vuluā egrediens aut egressus, simul interemptus. Etiam cur genua mulieris obstetricis, eum cōplexa fuerit, tenentis inter genua, eni exceptus, & lactatus. Principium enim & progressum totius natiuitatis persequitur. quoniā si ea non fuissent, nunc letali somno sopitus quiesceret: nullus in eo præsentium malorum sensus esset. Sed cum regibus quiesceret, quoniā in morte eadem omnium est mortalium conditio. Mors æquo pulsat pede, pauperum tabernas, regúmque turres. Omnes æquales sunt apud manes, similis pauper ac diues, felix quondam & calamitosus. In cauerna regum intersunt pauperes, eisdem in campis omnes. Idem paupetrimus Irus, & Crœsus ditissimus, similis Thersites, quo non deformior alter, vene-

Leuiatan quid.

rat ad Troiá, atque Nireus, formosissimus. Cum his air essem, nunc miserrimus, rúc regibus D & principibus, vtcumq; par. Principibus inquam, qui domos aureas, vt Nero ędificassent: vt famam larius propagaré, in locis prius incultis, statuere vrbes, autores vrbium cõditarum. Quod gloriæ est & famæ, vrbem præclará statui, mea mœnia vidi, Cum his famigeratis regibus essem: cum Nino, Semiramide, qui pręclaras vrbes erexerũt. In cœtu tantorũ essem: idq; quo ad mortem, nõ quòd, vt Hebręi monent, nullũ putaret esse discrimen post morté, inter bonos & malos: cũ principibus argento & auro ditissimis, nec mihi mea noceret paupertas, nec arcerer procul pauper. Ideo ne fuisset illa dies. Repetit etiá eadem animo. Cur nõ fuerit abortiuus, terra sepultus, ex oculis amotus. Primũ enim conceptum, tum partum detestarus fuerat, nunc abortiuũ inducit, & infantes natos statimq; extinctos. Ibi scelerati & impij, viribus destituti iacent. Non in pauperes impetũ faciunt, nõ perturbãt pios. Furor eorum, rabies & superbia deferbuit: cũ superbissimis illis, humillimus ego & abiectissimus essem, quorũ superbia minime noceret. Illic ęquali in loco sunt superbissimi ac robustissimi quondam, atq; deiecti, imbecilles, debiles. Sic, qui etant carceribus, à duris exactoribus vincti, nõ diuturnitate carceris exterriti vexabuntur. Sine molestia sunt ibi, sine dolore Sic liberi & serui, seruitute liberati. Si hęc ita habent inquit, Cur nati sunt miseri, qui nõ nati, regibus& principibus æquales essent? Aut repetit lamẽtationem. Nunquá nasci debuisse miseros & calamitosos. Abrahámq;, sic inducit loquenté Iob. Atque equidé nescio, cur Deus, qui summe bonus est, dederit lucem ei, cui clades & miseriæ parabantur, vt optaret morté non venientem. Et qui sic afficiendi essent, vt lux, esset eis odio frustra certe sunt nati, vt mi- E rus sit is, qui dederit vitam. Vbi auté noster interpres dicit, Quasi effodientes thesaurum.] Clarius Hebraicè ויחפרהו ממטמונים vaiachperùhu, mimatmonim, Quod est, Et effodiunt eam de absconditis. Sensúsq; iuxta Hebræos est, indagant morté, scrutantur eam vbique. Fodere enim Thesauros, Hebræis est scrutari intime, Græcis μεταλλᾶν, vnde metalla effossa. Nec ad thesauros spectat, sed ipsam quæsitam, optatamq; mortem, vt declarant sequentia, & vt ipsa nostra tralatio limpide docet. Itaq; lętati cum repererint morté, libẽter eunt in discrimen, libenter occũbunt. Quod quidem in paucis est, & his tantũ, qui Inuisam, quàm primũ cupiunt, abrumpere lucé, Et qui ingemuere reperta. Et qui dicunt, Huc me fata impia tangunt. Hi lætantur adueniente morte, inuento sepulchro. Relicto auté numero multitudinis, ad singularé transit. Hoc inquit accidit, hæc cupiditas, miseranda, lachrymandáque lætitia, viro cui via sua abscõdita est, cui nullũ patet malorum effugium, nõ habet vnde clades oblatas euitet: aut cui incerta est vita, illaqueatus est, irretitus, malis impeditus. Non potest procedere. Nihil assequitur eorum, quæ cupit Sicque exponunt Hebręi. Et quod sequitur, declarat, Quod circundederit eum Deus tenebris, inuoluerit calamitate, lucem suam subduxerit. Burgensis refert ad ipsum Iob. cui ratio vitę fuerit, ignota: qui pro cultu & pietate, clades receperit & incõmoda Videtur potius de omnibus miseris dici, quibus nihil sit certi, desint vitæ necessaria. Tanta est ait Iob, magnitudo calamitatum, vt omni tempore ingemiscam. Exordiumq; cœnę semper sunt lacrymæ, imo de pectore suspiria, gemitusque graues, rugitibus similes. Aut ita vociferor, sicut aquæ late resonantes. Ingeminant suspiria, si- F cut labentium, liquentiúmque aquarum, vt ait Abraham: Et hoc omne malum inquit semper, tanquam saxum impendens habui, vt ne tum quidem felicitate fruerer cùm maxime beatus haberer. Videbam fortunæ instabilitatem: Nemeses illas timebam. Quod autem noster per interrogationem dixit. Nonne dissimulaui, nõne silui?] potius negatio expressa. Non שקטתי sacateti, quieui. Non נחתי nahti tranquillus fui? Timebat enim non propter se, sed propter filios. Sic & Sept. οὔτε εἰρήνευσα, οὔτε ἡσύχασα. Et timens nunquam erat animo tranquillo. Et quod timebat, accidit, sed alio ordine, aliisque de causis.

CAPVT IIII.

HOc capite dicunt Hebræi, maxime Abraham, vbi Elipbas intellexisset Iob, in eo errore esse, vt fatis omnia amandata diuina prouidentia, tribueret: voluisse errorem coarguere. Id quidem, vt antea dixi, aperte fictitiũ est, cùm in ea sententia Iob haudquaquam fuerit. Eliphas autem, quòd eius erat maxime, diuinam prouidentiam monstrauit falli non posse, nec spes nostras eam deludere, sed bene esse bonis, malis male. Quod erit clarum ex sequentibus, primúmque quòd ait, Si cæperimus loqui.] Duo sunt sensus apud Hebræos, propter verbum הנסה hanissa quod sonat, nunquid incipiemus, vel conabimur loqui: eo sensu, quo transtulit noster. Secundũ exponit Rabi Salomon, ille qui tentat, nunquid inquit, quia Deus tentauit te, defatigaberis? Sed duriusculũ est:

Aeſſ: Abraham vero ſic intelligit. Si tecum diſceptabimus ſuper his, ſcio quòd ægre accipies. Sed primus ſenſus eſt, manifeſtus, Hócque & ſequens, eleganter & perſpicue vertit noſter. Ná Hebraicè borride. Si tentabimus loqui ad te, defatigaberis, & ſtringere, aut claudere in verbis quis poteſt? Verus eſt noſtræ tralationis ſenſus. Siquidē & Symmachus ἐὰν ἀναλάβωμεν λόγον μοχθήσεις, Si ſermoné aggrediemur fatigaberis. Theodotio, εἰ ληψόμεθα λαλῆσαι πρός σε, κοπιάσεις. Si ſermonem tecú aſſumpſerimus, fatigaberis? Quod exponés Olympiodorus, ſcis inquit O Iob, nanquam nos tibi moleſta fuiſſe locutos, vt te indignationem induceremus: nunc quoniam verború tuorum acerbitatem ferre non poſſumus, ad cōtradicendum procedimus. Nam cùm oporteret te creatori habere gratias, quòd te crearit cùm nó eſſes, & pœnitendo corú, quæ perpetraſſes, eum placare, nihil de eo, quod deceat cogitare, auſus es cōtra eum, contráque natales tuos inuehi. Hæcq; dixit Eliphas neſcius eorum, quæ Iob dixiſſet. Sic Olymp. Et quod ait. Ecce docuiſti plurimos,] duobus modis poteſt intelligi aut ἰρωνικῶς. Ecce inquit multis pietas tua profuit: Ecce ſapiétia tua: En authoritas illa grauis tua: O pręclarú doctorem. Sicq; expoſuit Rabi Moſes: Cęteri dicunt eſſe enuntiatiuú Ecce quoniá cæteris longe ſapientior es, cognoui, quòd plurimos, cùm peccarent, & falſis hiſce cogitationibus implicarétur, erudiſti: Et manus quæ ſunt operationú principia, ad bonum ſegnes, roboraſti. Retraxiſti ab errore multos, cum videres vacillantes opinionibus falſis: verbis tuis confirmabas, erigebas, rectiſſimiſque monitis ſtabiliebas. Sic genua labantia, à rectóque excidentia, à ſenſu vero aberrantia, corroboraſti, dicebáſq; eis dari mala mortali-
B bus, propter expianda eorum delicta. Ecce núc orationem vita deſtruit, vt iure de te poſſit dici, Facile cùm valemus, cōſilia ægrotis damus. Ex his colligit Olympiodorus, præter alias virtutes, Iob etiá charitatem ſapientiámq; admonendi, cōſolandi, docendi, cōfirmandi in aduerſis, habuiſſe. Quod vero dicit, Vbi eſt timor tuus, fortitudo tua, patientia tua?] Secus Hebraicè videtur, eóque diuerſe locum Septua. tranſtulerút. Hebraicè הלא יראתך כסלתך תקותך ותם דרכיך Nonne timor tuus, fiducia tua? ſpes tua, & perfectio viarum tuarum? Quibus verbis, hunc adhibet ſenſum Abraham. Nonne timor tuus, hoc eſt, pietas tua, erat ſpes tua? Huic nitebaris, hæc erat ſpes tua, te fore ſemper diuitem, quod Deum timeres? fuit pietas tua mercenaria. Spes tua, erat perfectio viarum tuarum, Colebas Deum, ſcelere abſtinebas, vt amplius lucrareris, vt ditior eſſes. Eſt alius ſenſus fortaſſe melior, Rabi Moſis: Cur times, cur defeciſti, & turbatus es? cùm timor tuus, id eſt θεοσέβεια pietas tua, ſit tua fiducia? Hac duce mergi non potes: Fieri non poteſt, vt deſeraris à Deo, in cuius cultu, ſpem tuam omnem poſuiſti: In eum debes ſperare: tua pietas, eſt ſpes tua, confidentia tua, perfectio totius vitæ tuæ: Ea fuit omnium tuarum virtutum complementum: Eóque turbari non debes. Non enim vidi iuſtum derelictum, & filios eius quærentes panem. Is verior ſenſus. Hunc ergo locum, non ad fontem verterunt Sept. putantes chiſlathecha, deſignate hoc loco, ſtultitiam, cum reſtibus Hebræis, vt alibi, nunc ſonet fiduciam. Itaque dixerunt πότερον οὐχ ὁ φόβος σου ἐστὶν ἐν ἀφροσύνῃ, καὶ ἡ ἐλπίς σου, καὶ ἡ κακία τῆς ὁδοῦ σου, Vtrum non timor tuus, in dementia eſt? & ſpes tua, & ſcelus vitę tuæ? Quorum ferè nihil eſt in Hebraico. Re-
C ctius ergo Aquila, duo nomina, ἀφροσύνη κακία, quæ nullo pacto poni debuiſſent, immutauit, pro primo ὑπομονή, ſuſtinentia, fiducia, expectatio: pro ſecúdo ἁπλότης ſimplicitas, integritas: verúſq; ſenſus eſt Rabi Moſis tantum. Nam Abraham, quodá priuato odio, videtur affectus in Iob. Sic nec Græci locum potuerunt expendere. Auen Eſra etiá dicit kiſlateca, eſſe rem cui nitimur, cōſentiens ſcilicet cú ſuperioribus. Huic ſenſui reſpódent omnia ſequentia. Pietatem perire nó poſſe, innocentes & rectos, id eſt ἀληθινὸς veraces, æquos, iuxta Sep. deletos eſſe nunquam. Hæc argumentatio veriſſima eſt. Si Deus pro nobis, quis cōtra nos? Alia quoque collectio, Quicquid ſeminatur, metitur, fructibus, ſeminibus reſpódentibus: Pietatem ſeminaſti, perire igitur nó potes. Nam perditio, eſt fructus impietatis. Doloré noſter dixit, quod Hebraicè עמל amal, quod eſt, tum dolor, tum iniquitas, à qua labor, dolor: vt rectè ſit hic pro fructu iniquitatis Eóq; explicans fructú impietatis & aduerſę vitę, perituros iniquos à flatu Dei dicit, ídq; tropicῶς, vt ſit flatus Dei, pro ſpiritu, indignatione, impetu, animo inuehéte, impreſſionem faciente. Biſq; idē poſuit duobus diuerſis nominibus Hebraicis, nesbama, ruach. Ira ferbet, ſpumat, ſpirat μέγα πνέει & Paulus, cædes, & minas ſpirabat. Hæc ira diuina, tempore certo & diuerſis occaſionibus ſe oſtendit: tum morbis corporis, tum aduerſa fortuna, tum occultę ſunt Erinnyes. Sic alias allegorias ponens, oſtendit interire ſuperbiam, iniquitatem deleri. Omnis arrogantiæ, eſſe triſtem exitum. Rugientes leones, leænáſque & rapaces, rabidóſque eorum dentes: indomitam ſuperbiam, inuſita-

támque insolétiam, cuius Deus sit vltor, intellige: Sicut ille parabolicos aut allegoricos le- D enam, inuidiam innuebat. Frangitúrque superbia, quod sæpe ad miserrimam sortem adducitur, & abiuratæ rapinæ, prædæq; abactæ deponuntur. Leones & Pardi leænæque, vsitate rapaces crudelésque in Theologia dicuntur. Liberauit me dominus de ore leonis, ait diuus Paulus, Neronem designans. De ore leonis, libera me domine. Hi sunt quos superius dixerat, ædificatores iniquitatis, seminantes iniustitiam: pereúntque præda & robore suo, qui ad alienas opes anhelabant: imo rugiebant, vt leones ad gregem. Quódque ait. Et ad me dictum est verbum absconditum,] Hebraicè, quanquam idem est sensus, habet, & ad me, verbum יגנב iegunab, sublatum est, ablatum, furatum, si Latine dici possit. Celatum est mihi verbum Non satis percipio. Tota autem hæc eius oratio, vt ait Moses, eo tendit, quod per prophetiam, aut visionem vult indicatum esse sibi, iustitiam perire non posse: iniustitiá extingui necessario ac deleri. Sed clam se esse, nec perfecte se assequi potuisse, aliquid adhuc in abstruso esse, aut se furtiue, clam, & per secretam prophetiam audiuisse. Quod autem dicitur in nostra editione, Venas susurri eius] Mendosum est, cùm sit Hebraicé. Et suscepit auris mea שמץ מנהו parum ex eo. Venæ susurri, nusquam sunt, neque esse debent. Omnes autem Hebræi exponunt shemez, parum, exiguum ἀκεραῖον. Isq; locus cùm sit clarus in Hebraico & in nostra tralatione, mendosissimus est apud Sep. Eóque torsit Græcos. Sed non est opus proferre. Quódq; noster dicit, In horrore visionis,] Idem fere Hebraicè, בשעפים מחזינות bishipim mechezionoth, in horripilationibus visionum, aut, in visionibus terrificis. Terrificas autem, quia supra captum meum, vt ait Abraham. Ex- E terrent enim sæpe inusitatæ species. Sic ille vidit rationem prouidentiæ diuinæ: Vidit præmia: vidit supplicia, per prophetiam, sed ita obscure, vt perfecte intelligere non potuerit. Noctu vidit cum fessos sopor occupat artus. Repetit, inculcátq; eãdem rem multis verbis: quòd territus sit, intremuerit, inhorruerit. Et quòd transeunte spiritu, arrectęq; horrore comæ, & vox faucibus hæsit. Spiritum sentit, ventum illum vehementé, qui fit in aduentu numinis diuini. Sic in Elia, Mose, in Apostolis: Sic horruit Pharao & Nabuchodonosor. Potest spiritus ipsiusmet Eliphas intelligi. Nam Hebraicè habet. Et spiritus prope: vel ante, facié meam transiuit. Vt dicat recessisse spiritú suum in illo horrore: vt, Vox faucibus hæsit apud Poëtas, deficiente spiratione ad tempus. Primum ego probo, vt postea declarat. Potes spiritum intelligere illam imaginem, de qua postea: pro auralem pulchrè, Hebraicè דממה וקול demama vakol, vox silens, vox tenuis, insomnis. Hanc ergo prophetiam ait se vidisse, audisse Eliphaz, hominem à Deo iustificari, haberi iustum, si iustus sit: Non esse Dei prauum iudicium, de bonis bene, de malis male sentientem. Aut iuxta alium sensum, & iuxta Hebræos per interrogationem. Nunquid homo iustior erit Deo, & creatore suo innocétior? Si quid mali iusto eueniat, num poterit quasi melior ille in ius trahere Deum? & conuerti contra creatorem suum? Aut, núquid si curat homo res suas, filios suos aspicit, bonis eorum consulit, erga eos charitate afficitur: nó idem faciet Deus erga homines, quos loco filiorú habet? Et, quando vidisti bonum, cui male esset, malum cui bene? Num audebit, quis diuinam incusare prouidentiam? Hunc ferme sensum Hebræi exhibent. Quódque ait, Ecce F qui seruiunt ei nó sunt stabiles, & in Angelis reperit prauitatem,] Hebraicè est. Ecce seruis suis non credet, & in Angelis suis ponet laudem, vel stultitiam. Primum sciendum est, interpretem Chaldæum, seruos, interpretatum esse prophetas: Húncque locum Rabi Moses exponit, vt de seruo fideli dicatur: quemadmodú de Dauid, in omni domo mea fidelis est. Itaq; serui possunt intelligi homines: Ac dicit Rabi Moses locú sic esse intelligendú Deum non confidere seruis suis, vt credat eis arcana sua & cogitata: neque sunt illi fideles domus suæ, quib' liceat arcana eius, & secreta noscere. De Angelis sic explanat. Ponet in eis תהלה thahola, cogitatione & scientia sua, attribuat eis stultitiam, aut lucem. Scit eos esse præ se, infimos, minimos, imbecillos, ne attingant ad omnia arcana eius. Quia non sunt viæ suæ, viæ illorum, neque cogitationes suæ, eorum cogitationes. Abraham vero sic. Nónne vides, haud fas esse, creatum in gubernando esse creatore suo absolutiorem? qui in supernis quidem seruis suis credet, eos à se perfectionem substantiámque habere suam. Hoc est, nó esse fas, vt vitam eorum ab illismet pendere dicas, vt quæ à Deo se teneat, à quo sustineátur, viuant necesse est? Quod si serui eius, quorum gradus & perfectio, humanæ longe præcellit, nó habent in se causam vitæ suæ, multo certe magis homines erút suo creatore inferiores. Ex quo volebat ostendere Eliphaz, Deum iure omnia facere. Ad húc etiam modú exponit Auen Esra, & Rabi Leui. Sciendú est igitur, quod noster vertit prauitaté iuxta Sep σκολιόν

peruersum

A peruersum quiddam, Hebraicè thahola, diuersis subesse significatis. Sonat stultitiam, prauitatem, Chaldæúsque hoc significarum sequitur pro thaholah, ponens עלא ila, iniquitaté. Sequitur Auen Esra dicens hoc esse ex eo, quod dicitur. Dixi iniquis, nolite inique agere, vbi est הוללים תהולה holelim theholah. Id etiam Sept. pro eo ponentes σκολιὸν obliquum. Rabi autem Leui, & Abraham, sequuntur aliud, אור or, lucem, splendorem, laudem, à verbo halal. Sensúsque priorum est, vt dicatur in Angelis Deum ponere, deprehendere imbecillum quiddam, debile quiddam, quandam imperfectionem. Qui autem lucem, prædictam vocem interpretantur, in eadem sunt sententia, vt negatio in duo pertineat. In seruis suis non credet, & in Angelis non ponet lucem, id est cognitionem, veritaté suam, arcana sua. Quod si affirmatiue legas, ponet lucem, erit idem sensus. Ponet in eis lucem, siue laudem, gloriam, quia sine eo nihil possunt, scientia eorum à Deo est, nihil à se habent. Quibus omnibus ostenditur altitudo scientiæ, & sapientiæ Domini, quàm incomprehésibiles sunt viæ eius, vt non debeant homines turbari super his, quæ eueniút, referentes omnia ad profundum illud sapientiæ pelagus. Is est verus sensus. Neque vero de casu Angelorum, vt arbitratur Nicolaus, est nunc sermo: quoniam quod noster dixit instabilitatem, in Hebraico est, quòd eis non credat: Visóque fonte, intelligitur quid noster senserit interpres. Et locus bene declaratur ab Hebræis: idque ostendit tota oratio. Si qua melior est sententia, illam sequaris. Terrenam habitationem, non solum de domo, sed etiam de corpore sentias iuxta Hebræos. Quódque ait, Conterentur velut à tinea,] declarat assiduum mortalium in-
B teritum, semper aliquid decidere. Tempus edax rerum, túque inuidiosa vetustas, Omnia destruitis: Corpúsque minuitur defluens paulatim, in horas, in dies delabens, ad omnia momenta, incorruptionem tendens, Eóque corruptibilia hæc, Plato, non ὄντα, existentia vocare dignatus est, sed γινόμενα fientia, quæ semper mutentur, fiant, verum esse nunquam habentia. Conteret autem, vt est Hebraicè, corpus eos, aut domus corruptibilis, habitatio terrena. Quódque ait. Et quia nullus intelligit,] pulchrè, quod Hebraicè, Quia nullus ponit, addúntque Hebræi, cor suum, Nemo eorum hæc considerat. De superbis autem & impiis, rapacibúsque loquitur, eunt in sua scelera, effrenatásque libidines, præcipites, in æternum delebuntur. His sempiterna clades, non cultoribus Dei impendet. Hos scito perituros. Quódque noster dicit. Qui autem reliqui fuerint, morientur ex eis] Eum quidem sensum ipse arbitratus est esse. Hebraicè tamen clarius & melius sic הלא נסע יתרם בם halo nisa ithram bam, nonne amotum est, sublatúmque reliquum in eis. Verba quidem obscura. Is sensus. Vox Hebraica יתר iether, sonat residuum superabundantiam, ἐξοχήν, excellentiam. Eámque pro perfectione humana accipiunt Hebræi, pro vi intelligendi, pro humana excellentia, qua differant à brutis. Exponénsque hoc Rabi Moses, An ne vides inquit, ablatam esse eis præstantiam & virtutem, quæ in eis esset, vt moriantur, & non in sapientia: vt cognoscant & intelligant videlicet, prospiciántque suum interitum? Abraham vero, ecce profecto video, maiore ex parte, generi humano ablatam excellentiam intelligendi, quòd opiniones terrestres persequantur, vt morientes careant sapientia, quam
C decuerat eos vsque ad extremum retinere. Eadem sentit Rabi Leui, Auen Esra vero, superiorem vocem iother, quod est, redundantia, putat nunc, sicut interdum alibi, accipiendam pro diuitiis. Vnde etiam Græcè πλεονεξία vt dicat Eliphas, Ablata est eorum affluentia, morientur, & cum eis eorum diuitiæ interibunt: Sapientia quoque vacui, quia nemo sapiens vnquam auaritiam reginam omnium vitiorum concupiuit. Hi duo sensus, sunt limpidi, solidi, vt vel dicat, morientur sublata ex eis intelligentia: vel diuitiæ eos non sequẽtur. Híque duo sensus, ex vna voce iether, dependent. Quod autem in nostra tralatione est, vt iether sint residui, & superstites eorum, sceleratorúmque stirps, quæ & ipsa peritura sit, habet fortasse aliquid probabile. Mihi priores probantur, quia dicitur: Nonne ablata est redundantia eorum, Fítque interrogatio, non pronuntiatur. Notat Nicolaus sequens sensum nostræ tralationis, in Hebręo non esse, ex eis, Sed si de stirpe sermo esset, id illustraret eum sensum. Mihi, quæ Hebræi proponunt, maxime probantur. Chaldæus quoque priores sensus ponit, pro iether זכותא zacutha, puritatem, excellentiam, præstantiam.

 D

CAPVT. V.

VOCA ergo,] Audacius vbi de fine impietatis pronuntiasset, nunc ad Iob accedit attingens eum priuare: & ab vniuersali ad particulare orationem redigens. Proponit autem Rabi Moses hæc verba in hunc modum. Voca inquit in hac lamétatione tua, in hac disceptatione, qui tibi ferat opé verbis suis, & ad aliquem è sanctis vertere, vt tibi respondeat. At Abraham, & si te inquit putas, attollísque te tanquam iustum aliquem, si iustus tibi sicut dixisti, videris, nõ te metuisse hæc supplicia putas, voce ingenti inclama, si sit qui tibi ex supernis creaturis respondeat, vel ad aliquem è sanctis vertere. Auen Esra vero, si ita inquit, vt dixi non est, postula, si possis aliquem qui tibi respondeat, aut ex ore cuius è sanctis, qui fuerunt in terra audisti? Proposui omnium sententias, vt verum sensum depromerem. Igitur vt Eliphas dixit antea, se, per visionem ac prophetiam, & per aduentum numinis, cognouisse rationem prouidentiæ diuinæ, sic ea exposita, rogat Iob, vt vocet, qui secus ostendat, siue homo sit, siue Angelus, siue propheta. Num sit aliquis, qui contra dicat, quasi nullus esse possit, vt vera omnino hæc sit sententia, quòd malis male, bonis bene esse necesse sit. Et quòd Deus sit incorruptibilis, infinitæ sapientiæ. Omnes homines bonitate, & sapientia præcellens, clauum rectum, vbique tenens, de quo nemo iuste queri possit. Posset etiam dici. Respice num quis è sanctis perinde atque tu fertur transuersus? Hoc sensisse videntur interpretes Hebræi. Voca qui me refellat, veriora E demonstret: qui tibi iusto, iniustè Deum obtulisse hæc funera, possit ostendere, qui me mendacem comprobet. Et quoniam mihi non creditur, maior homine sit hæc approbatio. Postuletur igitur altioris ingenij quis. Quo proposito, ipsum Iob aggreditur. Solere imprudentes & stultos, frustra in aduersis calumniari Deum, qui non videant, quid mereantur, quantum à recto discesserint in omni vita: Incandentes autem & intumentes furore & blasphemia, corripi, transuersósque agi, vt à furore pœnæ interficiantur. Hoc stultorum, & inconsideratissimorũ esse. Sícque exponunt Hebræi. Repetit eandem sententiá. Et paruulum interficit inuidia. Quod Hebraicè limpidius pro paruulo פתי pethi, stultus, insanus, deceptibilis, simplex. pro inuidia קנאה Kinea, zelus, furor, iracũdia, impatientia, impotétia. Postea, vt ait Rabi Moses, cum bonis bene, malis esse male necessario docuisset, reuertitur ad id, quod per propbetiam audisset, quod cum primis cogit de prouidentia addubitate.

Sed cùm res hominum tanta caligine volui,
Aspicerem, lætósque diu, florere nocentes,
Vexaríque pios, rursus labefacta cadebat Religio
Sed & ipse placatus exemplo quieuit.
Abstulit hunc tandem Ruffini pœna, tumultum.
Absoluítque Deos
Tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant.

Similiter Eliphas pronuntiat de his, qui florere aliquando videantur: vsus eodem, atque F Claudianus nomine, משריש mashrish, radicantem, radices facientem, florentem late. Cuius mihi displicuit (inquit) felicitas, eámque sum execratus, quia scirem eam breui perituram: stultus autem ipse, quia id non prospiceret. Hæc illa diuinitus reuelata sapientia, de stultorũ felicitate. Maledixi autem, id est execratus sum, vel agnoui maledictam, non fore diuturná, vt ait Moses, quoniá non ipse solum, sed tota etiam stirps, cum eo delebitur. Nam illi per se ab omni salute destituẽtur, & paterna nocebit eis impietas, cuius fieri non potest, quin sæpe filij sint participes, & tales sæpenumero filios videas, quales parentes habuissent. Quod autem dixit, In porta] Rabi Moses exponit coram senioribus, & toto populo, cùm solerent eo tempore sedere in portis vrbis. Sic Auen Esra, in vulgo, multitudine. Palam inquit omnibus spectantibus cadent. Nicolaus ait, à iudicibus ciuitatis, qui in porta tum sederent. Veriora sunt illa Hebræorũ. Nam & in Psalmo, Aduersum me loquebátur, qui sedebant in porta. Quod non pertinet ad iudices, sed totum vulgus. Nam antecedi, & factus sum illis in parabolá. Quomodo locus is intelligi debeat, de filiis impiorum, Chaldæus optime declarat, quod & ab ipsis Hebræis adducitur, & approbatur. Elõgabuntur filij eius à redemptione sæculi futuri, & cruciabuntur suppliciis gehennæ, in die iudicij: vt si non videas eos castigari in præsenti vita, pro certo habeas reiici pœnas in supremũ iudicium. Quódque ait, Et ipsum rapiet armatus,] pro armato Hebraicè צמים mizinim, pos-

súntque

A súntq; esse duæ partes, me, id est de, & zinim spinæ. Vt sit sensus, & ipsam messem rapiet de spinis: sicut exponit Moses pro zinim ponens קוצים kozim, sic etiam Abraham. Efficiet inquit Deus, vt grana cadát inter spinas, & inde à famelicis extrahantur: quanquá etiam adhibet sensum. Et ipsam messem rapietis, qui egreditur de spinis,] nempe ignobilis, obscurus, vt ostendat diuersis itineribus, in impios impelli cladem. multis è locis venire fures, qui bona eius diripiát. Sensus tamen interpretis nostri, est bonus. Nam & Chaldæus ponit hic duo genera latronū, eos nominibus Græcis apellans polemosin, & listim, primū sonat bella, bellicosos, armatos, alterū fures, qui secreto furantur: milites enim palàm. Ad horū manus ait venturas opes impij. Rabi etiam Moses eos interpretatur viros belli. Quódq; ait, Nihil in terris fit sine causa.] Hoc quidem in contextu non est. Est autem vice eius, quia nō egreditur de puluere iniquitas,] Dicitur allegoricôs, Hebrǽique sentiūt, nō esse in puluere, & in sabulo iniquitates & scelera, sed eorum fontes esse in hominibus. Ab his nasci peccatum, à malis cupiditatibus, & ab hominibus etiam peccata castigari: vt à quo natum fuit homicidium, & rapacitas, ab eodem, id est in eadem specie, ab alio iniquo nascatur eadem volūtas rapiendi. Omnino sentit hominū esse peccata, ideo in hominibus castigari. Potest & is esse sensus quē noster posuit, ponit & Abrahá, און auen, quod iniquitaté transtulimus, designet, vt sæpe solet, laborem, pœnam, suppliciū. vt dicat, Non nascitur è puluere suppliciū, sed à Deo. Non hæc sine numine diuum eueniunt. Eóque à Græcis dicuntur θεήλατοι, diuinitus illatæ plagæ: veluti si quis diceret, Non è duro robore nascitur homo, non è lapidibus, sed

B humano semine. Sic supplicia malorum non aliunde quàm à diuinis consilijs existunt. Repetitque hanc ipsam sententiá. Quódque addit, Homo ad laboré nascitur.] Respicit antedicta, hominem impium, ad pœnam natum esse, & in pœnam viuere. Aut de omnibus generatim loquitur, positas esse certas hominibus metas: redditurus eos rationem de omnibus: Vndique instare supplicia, quibus cruciemur, nostráque peccata expiemus: Neminé adeo iustum esse, cui non impendeat pœna. Imperfectioné quoque hominū declarat. Hæc humana vita, nulla diuturna felicitas. Incisa est ea lex in natura, & à Deo posita, vt ad labores veniremus. Eadé deploratio est apud Mosen in oratione. Quidquid mali est, in Deum, prouidentiámque eius, referri debet, non in astra & fata: datur cuique quod debetur ei. Ille enim idem fecit naturam, facit naturæ miracula, omnipotens vbique. Cúmq; imperfectus sit homo, cognitione breui, obtusa, non ad gloriam, sed miserias nascés, multa fieri possunt à Deo, quorum ille non percipiat rationé. Hac consecutione, nectunt Hebræi locum hunc cum superioribus. Sic & Olympiodorus dicit sensim cōsolari Eliphas Iob, esse vexationes, & incōmoda, humaná rem. Quod autem ait. Et auis ad volatum.] Pro aui, Hebraicè בני רשף bene resheph, filij resheph. Est autem resheph, teda, carbo ignitus, filios eius scintillas interpretantur, pari conditione, vt nascantur è carbonibus scintillæ, sic labores, parere, producere humaná naturam. Hæ nascuntur ad volandum, tollūtur in altum, subleuantur. Eandem vocem Hier. alibi volucre, aut volatile, putauit designare: nempe pennas sagittarum: Eóque hic transtulit auem. Quódque noster ait, Deprecabor,] est אדרוש edros, requiram,

C quasi me ad eum conuertam, in eum tanquam omniū auctorem & causam, respiciá. Illum omnium quæ fiant in terris fatebor autorem. Continuo, vt accidat aliquid, in eum, sapientiámque eius respiciam. Magna & inscrutabilia, ad naturalia referūtur. Proponit & res humanas, quæ & ipsę sunt miserabiles, & pro malignis sunt ערומים arumim, astuti. Versuti, versi pelles. Horum propric est consiliū: eos etiam Hebræi malignos, id est, malæ mentis interpretátur. Et pro, quod cęperant, est תושיה tusia, id est, vt exponūt Hebræi, consiliū, sapientia, decretum, dogma, lex. Ne possint perficere decreta sua & ordines, & ea quæ instituerunt, solertérque instruxerunt Et pro eo Chaldæus posuit חכמתהון chakimatbehon, sapientiá, vel astutiam suam. Impedit eis manus, quæ sunt rerū gerendarum principia, ne solertiá & astutiam suam perficiát, vt nihil eis prosit hæc solertia, à Deo infatuata. Minus proprie hoc Septuag. transtulerunt ἀληθές. Eandem sententiam multis modis repetit per exaggerationem. Tenebras autem cæcitatem eorum vocat, consiliorum cæcos exitus Hac ratione infatuatum est consilium Akitophelis, & omniū est mortaliū consensus, Deum quorum velit res euertere, consilia corrumpere. Ad eius ergo prouidentiá spectat, sceleratos extinguere, pauperes ac destitutos seruare, vt, tum eos ab eorū fraudibus, iniquisue cōsilijs eripiat, tum calūnijs falsis. Tertia est prouidentiæ pars, quod corripimur ab ea sæpe, & ad emendationé nostrorū delictorum irrogátur supplicia, vt beatus sit, qui ab eo corripitur Interim tamen, pauperes, & sperátes in eum, non deseruntur, quoniá si tanguntur ad tépus, etiam sanantur.

Quod autẽ ait, In sex tribulationibus, liberabit te, & in septimá non tanget te malum.] Etiã D
Hebræi numerũ septenariũ perfectum, vsitatúmq; in Theologia dicunt. Vt, septies cadet iustus, & resurget. Septies in die laudem dixi tibi. Et apud nos, Non tantum septies, sed septuagies septies. Et ergo is numerus in consuetudine, sicut ternarius apud Poëtas.

Ter conatus ibi collo dare brachia circum,
Ter frustra compressa manus effugit imago.

Enumerat autem nonnulla ex his mala. Quódque ait, Absconderis,] exponunt etiã Abraham, quod in calumnia non nominaberis, non veniet in mentem tui, eius qui calumniatur. Potest etiam intelligi, si calumnia coniecta in te sit, absconderis, non attingeris, defensaberis ab ea. Ea autem erit defensio, quòd à vastitate, quam calamitatẽ noster dicit, Hebraicè שד shod, clades, vastitas, ruina, vnde shedim dæmones nocẽtissimi πομποὶ ὀλέθριοι vt Græci dicunt, liberaberis à ruina, quæ nascitur à calumnia. Addit, & reperit, in vastitate, seu calamitate (nam est eadem vox) ridebis: Metaphoricốsq; dixit Cum lapidibus regionũ pactum tuum, & in corpus tuum, ne iacianrur, ne offendas ad lapidem pedem tuũ: quod omnes ruinas & casus designat. Et quos dixit Lapides regionum,] est Hebraicè lapides השדה hasade, agri, campi, vbi lapides late iacent, lapides campestres. Sic etiam quas bestias terræ dixit sunt חית השדה chaiath hasade, bestiæ, agri, feræ cãpestres, agrestes feræ agri, cũ quibus fœdus habebis, vt plerique sanctissimi, quos venenatæ serpentes, & truces leones, lædere non potuerunt. Obturauerunt enim ora leonum, extinxerunt impetũ ignis. Dicens etiam tabernaculũ, fore tranquillum, securum, more Orientaliũ loquitur, quorũ tabernacula, sunt E
domus. Visitare quoque speciem, Hebraicus loquendi modus. Nam speciẽ vocant domum opulentã, vbertatem, diuitias florentes. Et pro eo posuit Chaldęus tria nomina, medor, bet, maskena, quæ sonant omnia habitationẽ, domum. Visitare autem est nunc gubernare: pacate inquit, & sine scelere, & sine diuini numinis offensione, bene, beatéque gubernaculũ domus tuę tenebis. Nicolaus tamen adhibet etiam bonũ sensum, considerans prosperitatẽ tuam non peccabis, visitare interpretans cõsiderare, Quod quadrat. Nam & Chaldęus, pro nõ peccabis, dixit תשנין tasnik, offendes. Tum sequitur, eum trãquilla senectute resoluendũ: vsque ad extremũ vitæ futurũ beatum. non immatura morte perituru, sed ita matura, sicut maturæ fruges in horreũ reponuntur, cum eas tempus ad maturitatẽ adduxit. Id inquit ita est, & secus esse non potest, ratione didicimus, cõmuni sensu probantur, dicuntur ab omnibus, à maioribus ad nos posteros peruenerunt. Ea tu nunc agnosce, perspice, ex his cõsolare te, sicut est Hebraicè, דע לך da lak, scito tibi, obserua, cõsidera. Facit autẽ epilogum huius capitis Abrahã, summã responsionis Eliphas esse, omnes res humanas in particulari cognosci, considerari à Deo. supplicia, pœnásque accidere propter peccata, etiam iustis: Neminem enim esse super terra, etiam iustum, qui non peccet. Nocẽtes non diu florere, non ire in longum, siue iustorum pœnas, siue malorum felicitatem. Hæcq; sibi indicata desuper.

CAPVT VI.

F

HOc capite refellit Iob, rationes Eliphas, quas procul à calamitate positus protulisset, futurus alterius sentẽtiæ, si illic esset. Refellítque quod dixerat. Correctionem Domini ne respuas, quia ab eodem sanitas sit, atque dolor. Si enim ille sit castigator, at quæ sibi vires, vt expectare possit, dum deferbeat ira? minorémque se esse docet, quàm vt possit tempestati resistere. Contra etiam ea, quæ dixit, clarum esse deleri impios & peccatores: iustos omni clade liberari. Hinc omnia fieri iuridice: nec sine culpa sæuire fortunam, nec correctiones esse, vbi non sit, quod non corrigatur. Respondet per commemorationem humanarum miseriarum, pugnam, & assiduum conflictum esse vitam hominis super terra: vitam esse breuissimam, homines in nihilum redigi: nemini prodesse probitatem, vt ne moriatur. Hócque de iustis, qui omnino pereant, etiam cum sua iustitia: de impiis quoque pronuntiat. Quòd quemadmodum iustitia, innocentem & iustum, non eripit à morte, sic nihil malorum accumulat peccanti. Multáque alia obiicit, quæ possunt facile contra prouidentiam disputari, vt nisi maior fides, & ad alia tempora, sæculúmque futurum, cogitatio penetraret, facile potuerit Iob contra ineptum prouidentiæ assertorem disserere. Ac primum dicens, Vtinam appenderentur peccata mea, quibus iram erui, calamitas quam patior in statera.] Primum sciendum pro peccatis, Hebraicè esse, כעסי kaesi indignationem, aut iram meam. Chaldæus item indignationem

A tionem dixit, vertens hoc Hebraicum רגזי rugzi, iram, furorem meum. Tum sequitur והותי vehauathi, & calamitas mea. Quorũ dictorũ is sensus est, quia dixerat cum Eliphaz furore, & impotẽtia correptum, nunc optat cõpensari indignationem & calamitatem, ostendens multo minorem fore indignationem, quã ruinam. Nec adeo se fuisse exacerbatum, quantum magnitudo calamitatis prouocasset, Mitiorémque se fuisse, quàm vllus mortalis, cui tãtum malorũ fuisset oblatũ. Vtinam ergo ait, ista impotẽtia, atque indignatio, quam mihi obiicis, cum calamitate, æqua lance examinaretur: videres perturbatione mea, longe maiora supplicia, vt arena maris possit in exemplũ adduci. Is est vetus sensus, quem, vt ait Burgensis, non resonabat nostra tralatio. Putauit enim Hieronymus hic indignationem esse pro peccato, vt dicat Iob, maiora longe esse supplicia, quàm peccata, quæ perpetrasset. Sed ab omnibus reclamatur. Nam & Septuaginta supradictam vocem transtulerunt τὴν ὀργὴν iram. Et Chrysostomus cum Polychronio exponit hic iram, τὴν ἀθυμίαν animi consternationem, dolorem animi, qui fit ex calamitatibus: exponénsque hunc locum inquit, In alienis malis vos philosophamini: & procul à calamitatibus meis, ingrata mihi offertis solamina: quasi fieri possit, vt dolores mei ponderentur, cum arena maris, minore futura, cum doloribus collata. Olympiodorus autem iram Dei, cum quibusdam aliis interpretatur, quæ nunc in ipsum Iob, impetum fecerit, sed Hebræi, vt dixi, indignationẽ exponunt minorem longe, quàm plagas illatas: Eóque sequitur, verba mea dolore sunt plena,] iuxta Symmachũ λόγοι κατάπικροι, amara oratio mea. Hebraicè vero לעו lau, quod exponunt Hebræi, נבלעו niblau, deglutita sunt, intercepta sunt dolore, exire non possunt: vox faucibus

B hæsit, præ doloris magnitudine. Et quod sequitur euidentius. Sagittę Domini,] pro Domino שדי shadai omnipotentis, vastantis, destruentis. Iuxta illud psalmi. Sagittæ tuæ infixæ sunt mihi. Abrahã quoque adhibet hunc sensum, dictas esse sagittas Dei, sicut montes Dei nempe sublatos, excelsos, ingentes. Sic diuinæ sagittæ immanes, terribiles, vt apud Homerum ἁλὸς θάλασσα. & quod dixit Quarũ indignatio,] pro indignatione est חמתם chamathá fel, venenum, vt dicat quarum fel, amaritudo, acerbitas exugit spiritũ meum. Dolor enim cõtrahit, spiritus tristis exsiccat ossa. Absumunt sanguinẽ, exorbent vires. Terrores quoque diuinos Hebræi dicunt, sicut montes Dei, nempe immanes, sæuos, horribiles, vastos. Quódque ait, Nunquid rugiet,] Hebræi locum intelligunt, non frustra hanc indignationem, lamentationémque erupisse de pectore suo: non caruisse è causis, quòd neque ratione carentia animalia, ingemiscant, cum necessariis potiantur: Esse magnitudinem calamitatis, magnorum dolorum indicium. Abraham vero, dicit Iob, hoc in amicos dixisse, qui tanquam pastę pecudes, aut asini, non vociferarentur: Et veluti cerberus, obiecta ossa latrare destiterint. Onagrũ autem, id est asinum agrestem nominauit, animal regionibus illis assuetũ, & pro præsepe pleno, est, בלילו belilo, quod fœnum, & cibus est boum, & pecorũ. Et quod ait, Aut poterit comedi insulsum, quod non est sale conditum.] Sensus est iuxta Rabi Mosen. Verba vestra insulsa quis ferat? Non penetrãt in aures meas, non sapiunt mihi, verbose philosophamini extra calamitatẽ, cui grata erunt, quæ dicitis insulsa? Quod vero sequitur. Aut

C poterit quis gustare, quod gustatũ affert mortem?] Hebræi dissentiunt. Nam sic habet fons אם יש טעם בריר חלמות Im iesh, taam berir chalamuth. Quod est, Aut est gustus albuginis vitelli? Dicũt ergo Hebræi apud maiores suos, chalmuth, sicut Chaldæus ostẽdit: esse ruffum oui, id est vitellũ, album autem, siue albuginẽ vocari ריר rir: Estq; sensus super re insulsa. Tale enim est ouum sine sale. Hunc sensum, non proprietatẽ verborum transtulit Symmachus, εἰ δὲ καὶ ἔστι γεῦμα ἐν ῥήμασι κενοῖς. An est item gustus in verbis inanibus? Et Olymp. hunc locum explicans, quomodo inquit parebo vestræ cohortationi, in qua neque probabile, neque ad consolandũ aptum quicquã inest? Vt enim cibus sine sale non comeditur, sic verba inania audiri non possunt. Gustũ enim appellat, πειθὼ persuasionẽ Eóque dicebat Apostolus. Verbum vestrum semper sit gratia, & sale conditum, nempe iucundum, demulcens auditores, viscera sanans. Eadem fermè exposuit Isidorus. Quare locus est clarus. Ideo sequitur. Animæ enim esurienti, etiam amara, dulcia videntur.] Quod & ipsum longe secus in fonte, מאנה לנגוע נפשי meana lingòa naphsci. Renuit tangere anima mea, Renuit has consolationes: Hæc vestra philosophia non sapit. eam anima ita respuit, renuit admittere, sicut palatum respuit insulsa. Præterea sum adeo infelix, adeo dolore stupidus, vt nihil sentiam. Nihil est, quod reducere vulnera possit. Sciendũ tamen supradictã periodon, adiectam esse ex glossa interlineari, in textu redundare. Hebraico autem, quod protulimus, respondet. Quæ prius tangere nolebat anima mea. Quod quomodo debeat intelligi, exposui. Aut quod inquit

Abraham. Renuit anima mea contractum corporis fœdi, fœtentis. Nunc præ angustia cibi mei sunt,] Hebraicè, המה כדוי לחמי Hemmah Kidue lachmi. Ipsi dolores sunt cibus meus. Is est mihi cibus, hoc alor, hoc vnum habet nunc animus & corpus · dolores, vlcera. Non est aliud, quod mihi possit offerri. Hi maxime instant contra. Rabi quoque Leui exposuit, dolores carnis meæ, vt לחם lehem, cibus siue panis sit pro carne. Aut quod ait Abraham, Hæ plagæ sunt dolores cibi mei, implent cibos meos amaritudine. Sícque exponit etiam Abraham, dicens, nunc eum reuerti ad sagittas, quæ sint dolores, amaritudines cibi sui, esca sua venenata. Sic eas dixerat prius bibere spiritum suum. Ipse quidem Leui dicit, Ecce cibi mei præ amaritudine, non modo non suaues sunt, sed dolores mihi sunt, & supplicium. Quocirca non sentit vestra solamina, fractus animus, nec gemitus iste, causas non ingentes habet, Amaritudinis omnia redundant. Locus is Græcis est obscurus, & longe alius. Sequitúrque cupiens è medio funditus tolli, potiorem esse sibi mortem, quàm vitam, quàm correctionem, has pœnas: Totáque hæc petitio clara. Quódque ait. Et hæc mihi sit consolatio,] Designat, vt aiunt Hebræi, in eo fore solamen sibi, si funditus è medio tollatur, beatúmque se fore, sensu dolorum extincto. Quódque dicit. Nec contradicam sermonibus sancti.] Licet me conterat, euertat, gratias tamen habebo, quòd meos dolores morte interpellauerit, soláque in morte voluptas: mori lucrum miseris. Et quod ait, Quæ est virtus mea, &c.] respicit quod dixerat Eliphas, supplicia ad correctionem dari: dicit vires suas, non eas esse, vt sustinere queat tam atrocia supplicia, maiorem esse correctionem, quàm vires. Quódque dicit. Et quis est finis?] Miseriarum nempe atrocium nulla requies: eóque non possum ad hæc resistere: Aut quod ait Abraham, & quis esse poterit finis meus, si produxero longius vitam? quid ad animum meum attinebit, qui senex sim & infirmus, & iam capularis? Hortaris, vt bono sim animo, rediturum enim tranquillitatem. At hoc qui fieri potest homini hoc ætatis? Tum videlicet redibit tranquillitas, cùm in limine extremæ vitæ adsum, interea consumptis viribus terræ inutile pondus. Potest tamen [illegible] aarik, esse quod dixit Hieronymus vt patienter agam, designans plagarum, cruciatuúmque finem, quem ipse nesciat, & vt dicat. Ad cruces durare non possum. Quódque sequitur, Ecce non est auxilium mihi, necessarij quoque mei,] Hebraicè per interrogationem. Nonne mihi auxilium non est? Hoc est, vt ait, Moses an non est auxilium mihi, vt non diiudicem, quæ dixistis, quàm recta non sint? vt reuertatur ad superiores interrogationes. Nunquid rugiet onager, nunquid insulsa comeduntur? Nunquid sensu careo, quorsum hæc dicantur? Hunc autem sensum ob id proponunt Hebræi, quod pro eo, quod dixit Hieronymus, Necessarij quoque mei, pro necessarij, תושיה rhusia, quod, vt superius admonuimus, sonat sapientiam, legem, solertiam, vt dicat. Et an tusigia, hoc est, sapientia, sublata, excisa, sensus communis, mos humanus euasit, erupit. Necessatij nusquam sunt. Et quod sequitur. Qui tollit ab amico suo.] Etiam Hebræi sic interpretantur, vt à nostro tralatum est. Ei deesse diuinum auxilium, deesse sapientiam, pietatem, qui erga amicum suum non afficitur: qui amici non miseretur, Qualis ipse Eliphas. Non est opus ait ista philosophia, misericordia opus est, Ea vera sapientia, verum sapere Verum humanitaris exemplum: in eo homines sumus. In eo pietas. Qui non amat hominem, ne Deum quidem. Fratres autem, amicos innuit, non præsentes solum, sed plures alios, qui eum deseruerunt: ostendítque quanta sit hominum perfidia, Raram esse veram amicitiam. Et quod sequitur. Qui timent pruinam, veniet super eos nix,] Hebraicè sic habet, pro timent, est הקודרים hakoderim, quos Hebræi torrentes profundos, interpretantur, nempè obscuros, nigros, cælantes aquas. Eámque Rabi Moses omnium ferè interpretum dicit esse sententiam. Esse autem eos tempore קרח Karach, frigoris, atros, propter profundum, tum super niue incumbēte, magis abscondi, vt illinc aquas haurire nemo possit. Tales innuebat Iob, physicis exemplis vtens, amicos suos, occulte præterfluxisse, abiisse latentes, non apparuisse. Veterem amicitiam nunc dissimulare. Hos item torrentes innuebat, vt ait Rabi Leui, certo tempore liquentibus niuibus, magnam aquæ vim, continere. postea gelari. Tales fuisse amicos suos, & familiares, amantes, obseruantes quondam, post arefactos, discessisse, deseruisse. Item in eo exemplum, quòd hi torrentes gelati niue desuper tecti, quàm magis pleni fuissent, tam magis veniente Sole, diffluant, liquescant. Tales amicos fuisse. Quare non est, qui timēt. Nam ad superiora insistit exempla. Indicat animi rapidos torrentes, qui hyeme consistentes gelari, recti niue, postea vere nouo, cum canis montibus humor liquitur, feruntur rapidi, pleno alueo. Tales illi fuge runt.

A runt. Et quod ait. Tempore quo fuerint, dissipati, &c.] declarat idipsum, pertinétque ad rapidos torrétes, non eos, qui timent. Nam tametsi koderim, interdum designet mœstos, trepidantes, Hebræi tamen concorditer, atros torrentes, & proruntos interpretantur. Sequitúrque, sésus expeditus, & clarus. Est enim alio ordine Hebraicè בעת יזרבו beet iezorebu, nizmathu: In tépore, diffluent, dissoluentur, siccabuntur, sine aqua erunt, arescét. Hæc verba, primum quidem iezoruu, exponunt eodem sensu, licet diuerse, currét, liquescent, calescent, secundum nizmathu, alij dissipabuntur, destruentur, alij congregabútur in mare scilicet, siue cateruatim aquæ ferentur & collectim. Sequitur idem sensus. Et cùm incaluerit, cùm æstas appulerit, destituent sedes pristinas, priorem alueum. Eadem reiteratio. Inuolutæ sunt semitæ gressuum eorum, ambulabunt in vacuum & peribunt. Secus aliquando Hebraicè pro inuolutæ sunt ילפתו ilapheru, mutabunt, transibunt. Mutabunt inquit ea flumina vias, & cursus suos. Flumen, seu torrens amplius non erit, Vade æstate per id genus torrentes, nihil torrenti simile reperies, nihil aquæ. Factæ sunt, (quod Hebraicè dicitur tohu) nihilum, qualis dicitur fuisse terra, antequā crearetur. Erat thohu, erat nihil, ex nihilo facta est terra. Ante ipsam erat thohu, ipsum nihil. Non fuit sempiterna materia aut Chaos æternū, sed è nihilo facta est. Sic in nihilum redeūt torrentes illi rapidi, profundi, atri quódā. Is est verus sensus, & à torrentibus ad amicos te recipies. Inducitq; clarū & domesticū exéplū è suis regionibus Themā, quæ est Arabia, & ex Sabæis item, qui & ipsi Arabes sunt. Apud hos, sæpe fit, vt mercatores, qui gregatim, propter pericula, eunt ad aliquē torrétem, B paucis ante mensibus rapide, plenóque alueo decurrétē, accedétes, quo sitim & æstū vehementē téperent, illusi discedāt, sicca omnia, & arida offendētes. Sic, & istud exéplū, est domesticū, sicut de onagro. Hoc loco, toto (vt aiunt cælo aberrat à sensu Hebræorū Nicolaus, quod vehementer demiror. Quōd, sequitur. Cōfusi sunt quia sperauit. Nō dubiū est, quin locus sit mendosus, vt nō sit dicēdū sperauit, per primā personā, sed est בטח batach, spes, fiducia, vel fidebat. Confusi inquit sunt, quia spes erat, & fiducia, aquam inuenire, qua non reperta, illusi abeunt. Sicque exponit Auen Esra, quia batach idest fidebat, sperabat cor eorum. Cæteri quoque Hebræi consentiunt [redacted] Quódque sequitur, Venerunt quoque vsque ad me,] [redacted] venerunt עדיה adea, hoc est, vsque ad eas, Nempe aquas, torrentes, accesserunt propius, hauserunt, ebibitur aquam, sitim mitigatur: nihil offendentes delusi sunt. Hadea, est tertiæ personæ relatiuum, non primæ. Sicque intelligunt omnes Hebræi. Ac superiorem locum bene Græci intellexerunt, è quibus Chrysostomus, Olimpiodorus, & Didymus, Sic inquit, & ego sum destitutus ab omnibus, perinque. Nulla est mei memoria neque vestigium pristinæ felicitatis, vt nix ceu glacies à celere dissolutæ, priorē locū relinquūt, vt ne vestigiū quidā earum superfit. Ita me tanquam nunquam fuerim minime agnoscunt amici & consanguinei, qui mecum dolere debuissent. Et quod erat antea occultum, casus ipse fecit perspicuum, eos amicos non fuisse, sed fictos tantum amicos. Locum igitur cognouerunt Græci. sed posteriorem cùm ait, Considerare semitas Teman,] secus. Credunt enim hortationem esse C ipsius Iob, ne admirentur opes humanas, opulentas mercaturas. Cui sensui multa refragantur. Quódque ait, Nunc venistis,] Hebraicè כי עתה הייתם לו ki atā heij them lo. Quia nunc fuistis ei, Quod exponens Abraham. Quia inquit fuistis similes ipsi torrenti. Tales vos estis inquit. Sic etiam exponit Rabi Leui: Auen Esra vero putat dictum. Quia fuistis ei, idest in hoc loco, venistis, & vidistis plagas meas, & exhorruistis, retrocessistis, vt qui improuiso pressit sentibus anguem. Sed vterque sensus similis. In eúdem sensum interpretatur Chaldæus. Fuistis tanquam non fuissetis. Nempe amicitia vestra est inutilis. Ecce, ait, affuistis, en adestis, & expauistis, vt fuistis perinde, atque si non fuissetis. Declarat quod sequitur, eum sensum, Nunquid dixi, afferte mihi,] An, vt aiunt Hebræi, vnquam vestra suffragia imploraui, aut petulans fui, vt postularem munera à vobis? Ad opem vestram confugi, vt quasi sim vobis debitor, vt mihi insultetis audacius? ostendite vestram sapientiam, & vbi lapsus sim docete, vnde hæc tempestas, ostendite, qui nunc in alieno dolore philosophamini. Et quod ait, Quare detraxistis,] Hebraicè נמרצו nimrezu, violata sunt, detracta sunt, peruersa sunt verba recta, vera. Potest & is esse sensus, quem Hebræi proponunt, vt nimrezu, sonet vim, virtutem, vt sonat certe, & מה ma, nunc non significet quare, sed quàm, quantum, vt dicat. Quantum inualuerunt verba recta O quanta est vis veritatis, quæ vi sua patet intelligenti. Sic exponit Rabi Moses. Quàm sunt valida verba vera, etiam sine argumentatione? In verbis autem vestris, nulla est persuasio. Nam si quid sensus, ac rationis habeant,

impellerent, mouerent. Magna enim est vis veritatis. Et quod ait, Cùm è vobis nullus sit, D qui possit arguere me.] Hebraicè. Et quid redarguet, redarguens ex vobis? Quod duos habet sensus, eum, quem noster interpres est secutus. Et alterum, si arguere, vt solent recentiores Hebræi vsurpare, sonet argumétari, rationes texere: vt dicat. Et quid ratiocinabitur quis ex vobis? quòd desit ratio disserendi, & veritas demonstrandi. Deest argumentis tuis veritas. Vnus, idémque sensus. Et quod ait, Ad increpandum tantum. Est eadem fermè Hebræorum interpretatio: An putatis ait, arguere me, dicendo verba mea esse inania in quibus non sit sensus? & animo vestro confingitis, quòd quæ vociferabar, sint ventosa verba, verba viri abominabilis, contempti, desperantis. Verba mea nullius esse ponderis. Et quod ait, Et in ventum, verba profertis,] Hebraicè sic præcise, Et in ventum, verba נואש noash, desperati, abominabilis. Talem eum putabant amici eius, Et verba eius similiter abominanda? Ideo audacius, quem prius verebantur, super eo philosophabantur. Quódque sequitur, Super pupillum irruitis.] Talis nempè erat Iob, destitutus omni ope. Ita in eum inuehentes, atque si quis in orphanum. Hebraicè, pro irruitis, תפילו tapilu, facietis cadere: Quod Abraham exponit, laqueos, scandala facietis cadere super pupillo. Et quod ait, Veruntamen quod cœpistis explete.] Hebraicè secus שובונא shubuna, Reuertimini, redite, reuocate. Tum sequitur אל תהי עולה al thei aula. Ne sit iniustitia, in vobis scilicet. Reuocate vosmet, ne sit in vobis hoc scelus. Tum sequitur, Et reuertatur etiam iustitia mea in ea: quod est, Abiicite has calumnias: sola veritas esto, quam certe de me facile inuenietis. Potest tamen stare tralatio nostri interpretis. Nam Abraham E exponit, Reuertimini adhuc ad arguendum me, vere & integre, profectò inuenietis esse iustitiam in eo. Ex his, & quæ sequuntur verbis Iob apparet eum, & si diem natalem suum optasset nunquam fuisse, contra Deum tamen & prouidétiam, nihil fuisse locutum conscius enim erat sibi. Verum Hebraicè, pro eo quod dixit noster. Nec in faucibus meis, stultitia personabit,] Est, An palatum meum non intelliget הוות hauoth, ruinas, cladem, plagas illatas mihi, Palatum autem dixit, quoniam vt ait Abraham, qui dolet, omnes cibos ab[illegible] tra sunt. Videbitis ergo inquit, an modeste doluerim: an ad maximas plag[illegible] fuerim, an iudicare potuerim, & rationis retinere clauum.

CAPVT VII.

MILITIA est vita hominis.] Pro militia, sicut habet Hebraicum, pulcherrimè Sept. dixerunt πειρατήριον tentationem, probationem. Innuit omnia circunstare nos pericula, veluti eos, qui sunt in bello, hæc autem pericula, sunt probationes, exercitationes. Sicut probabatur homo in paradiso, quæ erat sua militia, nudúsque erat in acie, sic omne hominum genus probatur in vita, tanquam in paradiso. Sed varia probatio, multiplex militia. Et Polycronius ait esse clarum & certum, vitam plenam esse πειρατήριον. aduertendum tamen Hebræos Paulo secius sentire de militia, vt dicatur vitam esse breuem & ad tempus, sicut duobus vel tribus mensibus, fit F bellum, postea canitur receptui, sic ad tempus viuimus, ad tempus laboramus · tum ab Imperatore canitur receptui, domino iubente, è præsidio decedimus. Atque Rabi Moses dicit, nunc Iob reuerti ad illam rationem, qua dixisset Eliphas gloriose, iustis non deesse sua præmia. Iob autem ait vitam esse breuissimam, quæ morbis, & incommodis vexata, & ad senium, aut mortem adducta, non sit præmiorum capax, vt nesciam, qua ratione hæc à te dicantur inquit. Hunc sensum Hebrçorum etiam Græci agnouerunt, Nam Chrysostomus διὰ τούτων οὖν βούλεται δεῖξαι τὸ ἐπίπονον τοῦ βίου, καὶ βραχύ. In his inquit, vult ostendere erumnas & breuitatem vitæ. Et quid sonet militia, declaratur exemplo mercenarij, & ipso pulcberrimo & aptissimo ad humanam conditionem, & breue viuendi spatium intelligendum. Quódque dicit, sicut seruus,] sic dicendum est, non ceruus. Hebraicè enim עבד ebed, Grçce θεράπων, vmbram autem nocturnam, vt quiescat, solísque occasum senties. Quódque de ipso dicit, Sic ego habui menses vacuos.] Est, vt ait Abraham, sensus, sic ego expectaui in cõtratium supplicia, dolores, quoniam vbi merces debebatur & præmium, datum est supplicium. Hæreditaui menses vacuos, tempora ærumnosa, breuia. Breue tempus, plenum lachrymarum, & hoc ad vitam mihi computatur. Et cùm spectarē meliora, decidi in peiora. Hæc mea merces. Sicq; enumerat suas miserias. Et vbi dicit noster, Expectabo vesperam, Hebraicè מתי metior, mésuto, tum vsque ad tenebras,] Hebraicè pro tenebris נשף nesheph, crepusculum,

A crepusculum, licet sit etiam pro crepusculo noctis. Dicendum igitur, metior vesperam, totam noctẽ ducẽs insomnẽ, vt ij, qui sunt summis cladibus circumuenti, expectóque mane. Et quos dixit dolores,] sunt נדדים nedudim, quod sonabit, vel gemitibus, vel assiduis motionibus super lectulo, quando dormire nõ possumus, huc illuc corpus volutãtes, nũc in vnũ, nunc in alterũ latus. Idẽ accidit ægrotis. Et quod noster dixit, putredine, Hebraicè רמה rimma verme. Exulceratus, corrosus à vermibus, dormire non poterat. Eóque Sept. φύρεται δέ μου τὸ σῶμα ἐν σαπρίᾳ σκωλήκων. Miscetur corpus in sterquilinio vermiũ. Et quod dixit, Sordibus pulueris, pro sordibus est quisquilias, surfura. Innuitq; vt ait Abrahã, ex corrupto corpore labẽtes crustas, vt in plagis, in impetigine, alopecia, elephantiosi. Hunc sensum etiam Sep. clare trãstulerũt τήκω δὲ βώλακας γῆς ἀπὸ ἰχῶρος ξύων. Destillo glebas terræ, ob marcorẽ, eas scalpens. Quẽ sensum Nicolaus nõ videtur attigisse dicẽs, quia sedebat in sterquilinio. Nã quod sequitur antecedens indicat. Cutis mea aruit, & cõtracta est.] Quod Hebraicè simile ferme cutis mea forata, & cauernosa facta est: וימאס vagimaes & abominabilis facta est. Quod etiã exponitur ab Hebræis, effugit, discessit, siue, videlicet consumpta iã & in marcorẽ, putridũmq; humorem, resoluta & delapsa, siue cõtracta, & extenuata. Et quod infertur, quàm à texente tela succiditur.] Hebraicè dicitur clarius, Dies mei leuiores siue velociores fuerunt מני ארג mini aregh, quàm radius textoris. Nã Abrahã dicit de aregh. Est inquit instrumentũ currens, in quo est filũ, ad texendũ sub tegmen, impellitúrque a textore. Hoc ergo clarius est Succiditur,] nusquã est. Atque ait vitã velocissime abiisse, sed cũ calamitate, clade, vexatione, nullámq; superesse spẽ amplius. Erat enim senex, & quod Deus su-

B peresse voluisset, omnibus fortunæ ictibus, fuit expositũ. Conuertitúrq; ad Deũ, ac pro vẽto Hebraicè est רוח ruach, quod & ventum, & spiritũ designat. Eóq; dant etiã alios sensus Hebræi, vt sit, quale illud in Psalmis. Spiritus vadens, & nõ rediens. Sed verior sensus est, vt ruach nunc sit ventus. Queritur enim aduersus id, quod dixerat Eliphas, quomodo ad se possit redire felicitas, eáq; frui, cũ iã sit capularis, à cladibus illis accelerata morte, vt in vno mense, quo vulneratus iaceret, totũ vitæ residuũ sit absumptũ: Vento, & radio citior aufugerit vita. Id ergo designat cũ ait, nõ reuertetur oculus meus videre bonum, Hebraicus loquẽdi modus. Bonũ, felicitas εὐδαιμονία pristina beatitas. Hócq; verũ erat ad humanã rationẽ, sed est ratio maior. Et quod ait, Nec aspiciet me visus hominis.] Absumpta videlicet iã tot cladibus vita, iã iã non erit, qui me vsquã videat superstitẽ. Et oculi tui, O Eliphas, aut ad Deũ sermo est: circumspiciẽt, nusquã me reperiẽtes. Adhibet & nubis exẽplũ. Et quod ait, Qui descendit ad inferos,] Pro inferis est שאול seol, quod inferos, idest profundissimũ locum designat, & fossam, siue sepulchrum. Nec dicit sed descẽsurum ad inferos, sed sepulchrum. Sicut etiã monet Nicolaus. Chaldæus item posuit קבורתא kebuttà, sepulchrum. Quódque ait, Nunquid ego mare sum?] Mare propter tempestatem exponunt. Num ait sum mare vastum, latissimum, capax omnium tempestatum, capax vexationum? Sic cetum dixit, belluam immanem, fortem, obsistentem, duram, vt in fine clarebit. Et pro ceto in Hebraico thanin, draco, Chaldæus Leuiathán. Quo noscis Leuiatan esse cetum. Et pro carcere

C est משמר mismar, custodia, claustrum. Et Abraham exponit, vt capias me, ne subterfugiam clades tuas. Perfugia etiam nocturna, cùm nobiscum requiescentes confabulamur, & insomnia non diuinitus oblata dicit, sed phantasmata suarum vexationum recurrentium. Ingeminant curæ rursúsque resurgit sæuus amor. Eóque optabat mortem, sic ossa optare mortem, ossáque dixit, vt ait Abraham, quòd ea tantum superessent, carne absumpta. Quódque ait, Desperaui,] Hebraicè est מאסתי לא לעולם אחיה maasti lo leolam echie, spreui, contempsi, recuso. Hebræi sic. Et ego inquit spreui, vel abominatus sum vitam meam, quia scio, quòd non viuam semper, idest non viuam amplius: & hoc propter senectutem, multitudinémq; calamitatum. Quomodo igitur adduci possum, vt putem vnquam affore tranquillitatem? Is est vetus sensus. Desperaui, nusquã est. Quòdque ait. Parce mihi] Pro, Parce, est חדל chadal, cessa, desine, recede, relinque: Ne mihi sis amplius iratus ne me crucies. Quid enim vitæ superest? Actum est de me. Et quod subiicit. Quid est homo, quia magnificas eum?] Est vt Hebræi sentiunt. Cùm vermes sint homines, muscæ, cur adeo eos attollis, vt cernere eorum facta, adamussimq; resecare labores, húcque altissimæ maiestatis tuæ oculos defigas, quasi digna sint, quæ à te cernantur? Perinde si quis contra muscas bellum apparet. At plumbei Philosophi, imò Philosophorum simulacra, dixere Deum humana cernentem, vilescere. Hæc est igitur magnificatio, quia dignum ducit super eos aperire oculos. Sic locum etiam Græci intellexerunt. Olympiodo-

rius, τὸ τοῦ ἀνθρώπου εὐτελὲς καὶ τὴν θεοῦ περὶ αὐτὸν κηδεμονίαν. Hominis prædicat contemptibilem naturam, Dei autem circa eum, prouidentiam. Quod autem sequitur. Visitas eum diluculo, & subito probas illum.] Est clarius, [redacted] quiddã in fonte. Visitas eũ לבקרים לרגעים libcarim lirgaim, singulo quoq; mane, & ad omne momentum. Hæc [redacted] lectio, quã credo nostrũ interpretẽ innuere voluisse. Nã regaim Hebraicè momenta & exiguę tẽporis partes dicuntur. designátq; acute, humana facta Deũ cernere, ex quo, Gręcis dicitur δεινοὶ ὀφθαλμοὶ τῆς δίκης Acres oculi iustitiæ, nihil inexploratũ relinquẽtes. Hincq; apparet Iob apertissimè diuinã prouidentiã fateri, licet quædam verba dixisse videatur, quibus negligere eum iustos asserat. Soluit enim ipse seipsum. Visitare autẽ, & probare verba sunt prouidentiæ. Est enim probare Hebraicè בחן bachan vestigare, scrutari, resecare. Idq; à luce, ab exordio rerum gerendarum, Quódque addit, Vsquequo non parcis,] Hebræi כמה לא תשעה ממני kamma lo thise, mimenni, Quousque non respicies à me? Quando auertes acres istos oculos tuos à me? Quando desinent me aspicere? Aut, Quousque non discedes à me? Nec datur respirandi locus? Ac vt dem vera dixisse Eliphas, me peccasse, quid tandem tibi nocui? Quid ad te attinet peccatum meum? Quod detrimentum, tibi, rebúsque tuis peccádo attuli? O hominum acerrimus obseruator, curiosissimus humanorum factorum explorator. Quamobrem elegisti me, in quem totus impetus tuus impressionem faceret? Scopum me tuarum sagittarum esse voluisti, cùm multa scelera abeant impunè, solum me ad dira supplicia postulasti? Quod si facta humana obseruas, & scis quid quisque peccauerit. Cur ego solus tãta supplicia expendo, vt iam vitæ ac lucis, me pigeat? Tedétque poli conuexa tueri, lucémque E perosus diffugere cupio. Quod si peccaui, si quid occultum est, quod te grauissime à me perpetratum offenderit, cur non mihi parcis, qui clementissimus diceris, cur non oblitteras ea crimina, vt sit maior bonitas tua, quàm iniquitas mea? Et si multis pepercisti, cur itẽ mihi non parcitur? Quod autem ait. In puluere dormiam,] pro puluere עפר aphar, limus, lutũ, resolutio omnium rerum, hyle, chaos. Quæres autem me mane, dicens, non illud mane designat, sed est verbum שחר shichat, quod est, mane, tempestiue surgendo aliquid quærere, explorare, totámque diem indagine insumere. Pro, non subsistam,] est, איננו enenni, Ego nusquam, in nullo loco. Hæc est responsio Iob, ad compescendos verbosos illos idonea. In qua ostendit, tametsi peccasset, tanta tamen supplicia se non meruisse, si verum sit, propter peccata, accidere aduersa. Et scriptor ipse dixit Iob fuisse iustum, & pium: Tum quòd non dederit stultitiã Deo. Quod si iustus fuit, superest, vt admiremur, cur meliora malis quàm bonis dentur, cũ iam ætas Iob, bona capere amplius non posset. Cætera quoque clara sunt argumenta. Adhúcque his pendet, reiectis rationibus Eliphas.

CAPVT VIII.

QVOD ait, spiritus multiplex,] est verbosus, multa vera & falsa congerens, sic enim ipse calumniabatur. Spiritus etiam indignans, magnum spirans, superbe, arroganter loquens contra Deum. Et quod ait, Supplantat, Hebraicè יעות ieaueth, deprauat, peruertit. Quódque ait, Etiam si filij tui peccauerunt ei & dimisit eos, in manu iniquitatis suæ] Sciendũ est hanc orationẽ secus legẽ- F dã esse, vt dicat. Quod si filij tui peccauerunt, at Deus itẽ eiecit eos ob iniquitatẽ eorũ. Eiecit, fugauit, pepulit ex auris, extinxit. Manus autẽ designat causã, mediũ, auctorẽ. Dimittere ergo שלח shalach, Hebræi exponunt abiicere manũ, sicut interpretatur Chaldæus באתר מרדהון beatar mardehõ, loco, vel propter apostasiã, defectionémque eorum. Quod autẽ sequitur. Tu tamen si diluculo &c.] Tu inquit Abraham, qui viuus remansisti, à plagis in manibus superstes, afflictus tamen, & cladibus circunuentus, si opem, fidémque eius imploraueris, fortasse, si meritus fueris, si purus es, atque innocens, & scelere, (vt dicis) abstinuisti, exaudiet vocem tuam, euigilans ad te, seséque excitans, & pacem dabit, ac tranquillitatem domui tuæ. Pro domo, siue habitaculo, Hebraicè נות neuath, quod est formosum, speciosúmque habitaculum: Potéstque, & pro ipsa domo accipi, vt aiunt Hebræi, & pro corpore, quod habitaculum est animi. Rabi Leui, habitaculum iustitiæ animam interpretatur, in quã inhæreat iustitia. Potest pro habitaculo & domo, vt dixi, accipi, cũ qua sunt alia ad vitam necessaria. Adeóq, ait, domus erit opulenta tua, vt priorẽ felicitatẽ cũ futura cõferre nõ liceat. Hócq; probat exẽplis, & testimoniis antiquorũ, apud quos id genus multa deprehẽdãtur, quia nunquã visus est iustus derelictus. Nos.n. ait, iuuenes sumus nuper nati, vita nobis breuissima data est, cũ illi longęui essent, per quos, & scientiã maiorem, & maxima prouidentiæ exempla cucurrisse, probabile fit. Videbis hęc supplicia illata tibi, si me-

A si meritus nõ fuisti, ad maiorem felicitatem. Sicque melius Baldad opinabatur, ac rectius: interdum iustis irrogari mala, ad maiorem eorum gloriam & probationem. Ex quo volebat innui, iudicia diuina, nefas esse subiacere cogitationibus humanis: quia sæpe homines bona pro malis, mala pro bonis habeant. Hæcq; maiorum, vt dixi, probat testimoniis. Nam quod noster dixit, Hesterni quippe sumus,] sonat, vt ostendit Hebraicum, nuper nati, iuuenes, heri exorti: sicut apud Platonem de Græcis ab Aegyptio sacerdote dicebatur καὶ ἔτι. Quódque sequitur, Nunquid virere potest scirpus?] Inducit pulcherrimum exemplum de improbitate, quæ non diu possit subsistere, sicut nec scirpus, siue iuncus, sine humore vel terra lutulenta & humida, vt est Hebraicè בצה biza, crescere, & virere, neque אחו ahu carectum, siue alga, aut fœnum sine aqua. Nondum ait succiditur, & tamen deficiente humore languescit. Licet ait nõ sit, qui hæc in ipso flore & virore legat, tamen paulò post interibũt, humore non supetente. Cadunt etiam non humana manu, & cadunt ante cætera virentia, citóque languescunt. Sic qui Deum obliuiscuntur, ad tempus florentes, sic, & omnis hypocrita, pro quo Hebraicè חנף chaneph, scelestus, impius, nequam. Et Sept. transtulerunt ἀσεβοῦς impij. Quódq; ait, Non ei placebit vecordia sua,] Pro placebit, clarius & manifestius Hebraicè יקוט iacot, Quod Hebræi interpretantur, succidet, amputabit. Subducẽda quoque est negatio, vt quæ etiam non sit in Hebraico. Ac dicendum. Amputabit vecordiam eius, Deus scilicet. Est tamẽ pro vecordia eius כסלו Kislo, quod sonat etiam spem, fiduciam eius: Sensúsque est clarus, prius implicatior & perplexior, vt dicat, Amputabit, succidet Deus
B fiduciam eius. Exemplóque pulcherrimo araneæ, declarat, quòd omnis eius spes, cui nititur, sit araneæ similis, cito rescindenda, cui plurimum niteretur, casura breui, siue stet, non diu in loco futura, siue lapsabunda, nullo substentaculo sustinenda. Reuersus quoq; ad exẽplum floris, aut viridis germinis applicat ipsum ad hominem, beatum ad tempus. Quanquam Hebræi hoc, quod dicitur, Humectus videtur antequam veniat Sol:] de iusto interpretantur: qui ante Solem sit floridus, eodem exoriente, etiam florescat resistens calori. Deinde quod sequitur, Super aceruo petrarum radices eius,] Pro aceruo est גל gal, sonat interdum aceruum, nonnunquam fontem, scaturiginem aquarum, radices eius densabuntur. Simile ei, quod in Psalmo, Erit tanquam lignum plantatum secus decursus aquarum. Nam, & illic erat sermo, de piis, iustísque. Ante Solem floret, post Solem quoque aliud nõ addit, Videtur tamẽ aceruum lapidum potius designare nunc gal, quia sequitur simile. Et inter lapides commorabitur,] vt de firmissima, quæ quondam videbatur, radice, sit sermo, & totum spectet ad impium & hypocritam: propterea, quę sequuntur. Si absorbuerit eum de loco suo.] Quasi abstraxerit, euerterit, in ruinam dederit. Negabit autem eum, videlicet is qui tollet, & euertet, aut omnis viator, aut ipse locus negabit vnquam fuisse. Abraham tamen sic exponit. Si surrexerit quis, qui velit eum eradicare, negabit eum dicens, Non sequar. Quantum vis trahas, rapias, haud sequar. Græci autem, de impiis, vt nostra habet tralatio, interpretantur. Atque etiam Sept. gal, aceruum transtulerunt, ἐπὶ συναγωγὴν λίθων κοιμᾶται. Sequar ipse igitur hunc sensum, quem ostendunt sequentia. Hęc est enim lętitia viæ eius. Etiam Rabi Moses de impio sentit, vt sit sensus. Hæc est ratio gaudiorum, opu-
C lentiæ, felicitatis impię, peribit tandem, ruinámque dabit. Is finis, huc tendunt, huc euadũt consilia impiorum. Et quod infert, Vt rursum de terra, alij germinent,] Hebraicè pro, vt, est copula: Et de terra aliud germinabunt. Quod Rabi Moses sic intelligit. Quidquid repullulet ex eis, simili ratione interibit. Significet similitudo, quòd vt ex eis nascantur, qui eis succedant in opulentia, non secus tamen atque parentes, eos euertendos. Quam sentẽtiam concludens Hebraicè dicit, Ecce Deus non aspernatur simplicẽ, innocentémque, nec sustinet manum scelerate agentium. Deest in nostris, הן hen, ecce, habet emphasin. Et quod infert, Donec impleatur risu os tuum,] Aut scilicet super euersa impia gẽte: lætitiã autem esse iustis, interitum impiorum, theologia antiqua prædicat. Aut, quod ait Moses, redibis ad gloriam pristinam, & maiorem, impiis in profundum præcipitantibus: Etiam qui tibi clades attulissent, grauiter gementibus, vt fiat mira rerum conuersio. Nam & Claudianus super Rufini felicitate indignatus, similiter conclusit.

Abstulit hunc tandem Rufini pœna tumultum,
-Absoluitque Deos.
Tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant.

Clara capitis huius philosophia, etiam dictis Philosophorum, Oratorumq;, confirmata, sæpiúsque exagitata.

CAPVT IX. D

HOc capite, vt ait Rabi Moses, aperte fatetur Iob, & se purgat, vt ne quisquam puter eum, deprauatum iudicium Deo rribuere. Vt autem ait Didymus, quoniam Baldad dixerat, nunquid Deus supplantat iudicium, occurrit statim hac responsione, sibi exploratum esse, nihil esse humanā iustitiā præ diuina: haud tāti ponderis esse hominem, vt cum Deo velit disceptare: Eóque omnē hic esse philosophiam dicunt Græci. Nam ad alia si homo cum Deo velit agere de iure, eúmque inclamare vt assistar, quis coget nolentem? vel si affuerit, vno tantum fortasse verbo ad omnia, vt summi principes, respondebit, aut ipse reus obmurescet. Quid quod fortissimus est omnipotens, sapientissimus, nos autem muscæ, vermes? Quis ei potest impunè resistere, superbā ceruicē attollens? Cuius ne montes quidem impetum sustinere poterūt, & magnū (vt de suo Ioue dicit Homerus) *Ad nutum, tremefacit Olimpum.*

Vultu, quo cælum tempestatésque serenat,
Et ventorum temperat iras.

Dicens autem, Et nescierunt hi, quos subuertit in furore suo,] de montibus dicit: Nescierunt autem mortales, ignari rerum tantarum diuinarúmque causarum. Hæc autem montium mutatio, proculdubio ea est, quam Aristoteles, cæterique Philosophi in naturales causas retulerunt:

-Vidi factas ex æquore terras.
Et vetus inuenta est in montibus anchora summis. E

Ait Pythagoras apud Ouidium: Vt naturalia tanquam primum auctorem in Deum referantur. Possunt aliæ in particulari euersiones montium intelligi, aut factę, aut affuturæ, volente Deo. Sicut sistunt ad nutum eius amnes, Mare aruit. Eadem de concussa terra senties. Columnas autem terræ senties, infimas partes, pondera sua, ponderibus librata suis. Simili metaphora tribuit Homerus columnas Atlanti, quibus cælum, ac terras sustineat. Pro columnis tamen Hebraicè עמודים amudim, dicere possis stabilitates, pondera, libramenta bases, fundamenta, quæ ventis quassata, supernam quoque terram commouent. De Sole similiter, aut quod acciderit, deliquium horribile, vt in Aegypto, vt Christi funere. Et,

Impiáque æternam timuerunt secula noctem

Aut dicit non facta, sed faciēda cùm velit, nutúmque Dei, locutionem appellat, Sub signaculo autem claudere.] Et figura Hebraica, Abscondere, celare, vt cùm litteræ obsignantur, cæteráque, quæ absconduntur. Chaldęus absconsionem, & sigillationem de nubibus intellexit. Potest (vt dixi) aut factum aut faciendum sentire. Moses opinatur, quod nulla ratione probauerim, signaculum hoc stellarum, referri ad diuinationes cælestes, quas Deus abscondat sapientibus & Astrologis. Nimium hæc remota. Esse autem ei imperiū super Sole, eo probat, quòd ipse solus extendit cælum, vt si cælum, multo magis Solem. Hícque latissime de potestate Dei philosophatur. Ingredi quoq; super fluctus maris designat tum tempestates diuino iussu posse suscitari, tum easdem ab eodem comprimi, turbatáque æquora placat, vt nihil præ illo possit tempestas. Quanquam putat Abraham designari à Iob ele- F
mentorum concatenationem. Moses tamen, quod & ego sequor, primum proponit. Gręci quoque, propter naturæ puritatem, per omnia diuinum numē penetrare. Quod autem dixit, Arcturum Hebraicè vocatur עש as, cōsentiúntque Hebræi esse sidus: nec magni refert, quod diuersis nominibus, id vocetur. Fuerūt enim ex Hebræis arbitrātes esse sidus in cauda arietis. Sept. transtulerūt πλειάδας pleiades. Arcturus dicitur à cauda vrsæ. Sidus notum, eóque in exemplum adductum. Orion quoque sidus est, quod vt etiam testatur Olympiodorus, Arcturus item conficit, cùm sit vnum ex sideribus Orionis. Oriónque est is, qui dicitur etiam Arctophylax, custos vrsæ. Tertium sidus est Hyadas, Latinis suculæ dictæ, sed peruerso nomine, vt monet Cicero. Nam cùm à pluendo ὕω à Græcis sint vocatæ hyades, veteres Latini à sue, qui vocatur Græce ὗς appellatas existimarunt. Memorantur igitur sidera notiora, memorabiliora, vt, qui hęc creauit, cętera quoq; possit intelligi creasse. Interiora autem, etiam Sept. dixerunt, σημεῖα νότου Signa Austri, Sidera videlicet, quæ solum in australi parte degentibus visuntur: Eóque dicūtur Hebraicè חדרים Chadarim, quasi cubicula intima, abscondita: vt sidus, quod in Aegypto solum incipit videri, in Europa degentibus ignotum. Facere autem mirabilia referunt Hebræi ad quotidiana naturæ miracula, licet ad omnia alia maiora naturæ possit referri. Venire autem ad se, respicit, tum ad iudicium, quod superius proposuerat, Si in ius Deus euocandus sit: tum vt aiunt Hebræi,

& quod

A & quod Aristoteles, cùm sit fortissimus, pulcherrimus, omnipotens, est etiam inuisibilis oculis humanis, & inscrutabilis, transitq; per omnia non visus: Deum nanque ire per omnes, Terrasq; tractusq; maris, cælumq; profundum. Et, Iouis omnia plena. Et, Iupiter est, quodcunque vides, quodcunque moueris. Transit igitur ante oculos nostros, incognitus, inuisibilis. Cumq; sit maximus, nulli tamen videtur. Quodq; ait, Si repente interroget,] Pro hoc, clarius in Hebraico, יחתף iachtoph, rapiat, absorbeat. Et pro respondebit, est clarius ישיבנו ieshibennu, Quis inquit reuocabit, quis eripiet, cùm rapuerit, absorbuerit ille? Idq; declarat, quod sequitur, Cur ita facis.] Quare, interrogatio, & responsio nõ habent locũ. Et verũ sensum etiã Septuaginta posuerũt ἐὰν ἀπαλλάξῃ, τίς ἀποστρέψει. Si abstulerit, quis recipiet, reducet? Sicq; quod sequitur huic simile est. Nã quod dicit noster, Deus cuius iræ resistere nemo potest, Est melius & clarius in fonte, Deus לא ישיב אפו lo iashib appo, non reuocabit furorem suum. Si rapuerit inquit, abstraxerit, euerterit, nemo terrere minis eum poterit, vt absistat, nec ad eorum minas, iram suam reprimet. Et tu vis me ad eum diluculo consurgere. Isq; sensus est clarus, & verus. Nec irreuocabilem iram diuinam, dicit, sed contra sceleratos ferbentem eorum robore vinci non posse. Et quod addit Sub quo incuruantur, qui portant orbem,] Pro portantes orbem sunt עוזרי רהב ozre rahab, auxiliantes fortiter. Innuit robustos, validos, viribus præpotentes. Atq; Rabi Moses. Hi sunt magni magnorum, idest fortissimi, Hos Chaldæus interpretatur רשיעיא reshaia, impios, nempe ἀντιθέους, θεομάχους. *Et coniuratos cælum rescindere fratres.*

B *Hic, & Aloidas geminos immania vidi*
Corpora qui manibus magnum rescindere cælum
Aggressi, superisque Iouem detrudere regis.

Itaq; portare orbem, & si obscurum erat, Gigantes tamen intellexit noster interpres. Vehementerq; miror Nicolaum hos Angelos interpretantem, cùm sermo palàm sit, vt Chaldæus monstrat, de impiis: meliusq; & si non verius Septuaginta qui portent orbem iuxta nostrum, interpretati sunt κήτη τὰ ὑπ' οὐρανόν. Cæti, qui sunt sub cælo, nimirum vasta, superba animalia, quæ Deo resistere non possint. Res tamen clara est, de arrogantissimis superbissimisq; hominibus, ac Gigantibus. Et Symmachus, cuius testimonio iuuantur Græci, dixit ὑποκάτω δὲ αὐτοῦ καμφθήσονται οἱ ἐπερειδόμενοι, ἀλαζονίᾳ. Sub ipso incuruabuntur, qui nituntur arrogantia. Græciq; exponunt eodem sensu ἵνα εἴπῃ, ὅτι καὶ ὑπερηφάνων καταπαύσει τὴν ὀφρύν. Vt innuat, quòd etiam superbis detrahit supercilium. Cete quoque eodem sensu exponunt. Interpretatus est autem Symmachus ἀλαζονίᾳ arrogantiam, quod Hebraicè רהב rahab. Id enim sonat fortitudinem, arrogantiam, superbiam, quod noster transtulit orbem. Eoq; AuenEsra interpretatus est, qui portant, viros præpotentes sicq; infert. Iob, quorum causa hæc dixisset, nimirum nihil se esse, vt velit cum tanto contendere. Cum quo etiam si iustus sim, haud vnquam contenderim, Auertat ipse hanc immanem audaciam. Aut nulla est facultas cum eo differendi, quia vt ait Abraham, etiam si iustus fuero, non respondebit mihi, aut non respondebo: nesciam quid ei respondeam, Forte etiam euertet me. Et

C quomodo orabo, iudicem meum, idest qui me ad supplicia deputauit, acerbaq; iudicia? Quod si etiam clamauero, & visus fuerit mihi respondisse, non credam tamen eum esse, & se se ad me, propter summam maiestatem flectere. Vt dem inquit, eum mihi responsurum, mens tamen mea non acquiescet, eum esse. Et hoc adduxit, vt ait Moses, Propter atroces plagas, ob quas, sæpe dubitauit, se Deo non esse curæ. Rogauerat etiam, vt eas à se repelleret, Propterea putabat tantam esse diuinam maiestatem, tantam autem hominis imbecillitatem, vt non posset esse inter eos commeatio, & colloquium. Infertq; simile quid, quod Ioue ad Semelem in sua maiestate accedentem, apud Poëtas perpessa dicitur, fulmine terrifico, & scintillante igne correpta. Sic vbiq; pręsentia diuina apparens, horribilis fuit spectantibus: & in monte talis ostẽdebatur, vt omnis populus intremuerit, nec auderent vlterius procedere. Tale quid memorat Iob. Nam turbo, siue tempestas est, quæ fit aduentu Dei, vt in Elia, & Apostolis, factus est sonitus spiritus vehementis: Sicq; multiplicandas suas plagas, dicit, quia terror & horror accedet maior: Frustra autem, vel sine causa, quia aduentus eius nihil prodesset, aut non merenti graues cruciatus dabuntur. Eóque non erit respiratio consternato, pauido, ægritudinibus redundantibus. Hæc omnia dixit Iob contra Baldad, frustra eum consolari, quia dixerit. Si mane surrexeris ad eum. Tum infert, est fortissimus, eoq; terrebor, expauescam, si eum videro, & si data fuerit copia fandi, quis pro me feret testimonium? Quis, si voluerit ille, me peccasse, contradicet pro

me, mihiq; apud illum patronus erit, negans, quæ Deus affirmasset? Sic apud eum, nihil D
mea valebit innocentia. Quodq; ait, Etiam si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima
mea,] Hebraicè, simplex ego, nesciam animam meam, abominabor vitam meam, quod
Abraham explanat, simplex sum, ignoro animam meam: non video quid merear, nescio
pondus delictorum. eoq; tedium me cœpit viuendi, cùm nullum pateat effugium, & ne-
sciam cur hæc tam atrocia mala sim perpessus, cùm nihil videam me meruisse. Adhibet &
hunc sensum. Cùm esset tempus quiescendi, super cognitione sui meditandi, afflictus sum
hisce malis, nunc nescio me ipsum, propter summa supplicia. Prior sensus probatior. Et
quod sequitur. Vnum est quod locutus sum] Hebræi secus locum intelligunt. Pro vno,
est, אחת achath, vna. Et non est, locutus sum, Sed absolute, vna est, vel vnum est. Expla-
nant igitur, vt dicat, vna est omnium ratio, vna via, vno modo cuncta iudicantur. Non in-
terest inter bonos, & malos, vt bonus, ita & malus. Hunc sensum declarant sequentia. Vi-
debat enim (quod multos etiam turbauit) eadem mala, & sæpe grauiora tangere tam bo-
nos, quàm malos. Et diuus Cyprianus, de pestilentia ad eos scripsit, qui quererentur, ea-
dem lue rapi iustos, ac iniustos, pulchreq; satisfecit. Temere autem omnia cadere dice-
bat Iob, dixit & diuus Cyprianus, sed ea prouidentia, quia non curet Deus, si iusti celeriter
ex hac vita rapiantur, ad se reuertentes. sæpe patitur, eos, aut purgare peccata, aut fieri me-
liores, vt maiora præmia sequantur. Et quod addit, Et non de pœnis innocentium rideat,]
Secus habet, Subducenda enim negatio, quæ in Hebraico non est, vt dicat, ad plagam in-
nocentium ridebit. Hoc autem non de Deo, sed de impio, rectius Hebræi interpretantur. E
Impius inquam ridet affligi, vexariq; pios. Quia impius cito tollitur, Iustis autem erunt
supplicia in longum tempus. Moses tamē de Deo exponit, qui quasi rideat super iustis ve-
xatis. Et conniueat, vt ait Tullius. Vtrunque probem. Septuaginta dixerunt ἀλλὰ δίκαιοι κα-
ταγελῶνται. Sed iusti irridentur. Nempè vel à Deo, vel hominibus, potius hoc postremum.
Quia terra data est in manus impij.] Eóq; dæmones principes, impiorū dicantur, κοσμοκρά-
τορες, mundi dominātes, tenentes mundum. Quódque dicit, Vultum iudicum eius operit.]
Innuit ipsam terram domicilium impiorum, celare oculos, tegere vultum, iudicum terre-
striū, ne videant scelera cuiusque. Hoc est, Terra nutrit cæcos iudices, oculos à recto auer-
tentes. Monstra alit terra, corruptissimos iudices, in quorum manus traduntur iusti. Mori-
tur iustus, & nemo considerat. Quódque dicit. Quod si ille non est, quis ergo est?] He-
braicè ad hunc modū, si non hic, quis ipse? Quod Abraham exponit, si ita non est, quis re-
darguet me? Quis dicet ita non esse? Ostendat secus esse. Quis ipse? videlicet negabit, in
contrarium sentiet. Potest, & sic explicari, iuxta nostrum interpretem, & Rabi Mosen.
Quis est horū auctor, nisi ipse? Ergo ait, vita mihi in angustia coarctata est. Et quod addit,
Naues, poma portantes,] Hebraicè sunt naues, אבה ebe, nomenq; esse Hebræi assentiun-
tur à verbo אבה aba, voluit: vt sint naues voluntatis, naues cupide, non impedite currentes:
portantes eos, qui celerent. Sic exponunt Abrahā, Leui, qui hæc ad verbū, Naues ebe ait,
volūtatis, voluntarias. Nauesq; sunt per quas, quod cupiunt, peragūt nauigātes accelerate
coacti. Hoc intelligens Symmachus, locum vertit, ἀπῆλθον ὁμοίως ναυσὶ σπευδούσαις. Abierunt F
similes nauibus festinantibus. Chaldæus quoque dixit, similes nauibus, quæ portant
מגדנא migdana, fructus suaues, more mercatorū, nēpe velocissimæ. Transtulit autē noster,
poma, quia ea vox sonat arborē fructiferam, virgultum. Sed nunc sonat expresse volunta-
tem, & è duobus significatis, euidentius sumas. Sicq; his exemplis, ereptam sibi omnem fe-
licitatem, expertam omnium bonorum se semper fuisse asserit. Et quod subiicit, cùm di-
xero, nequaquam ita loquar, commuto faciem meam, & dolore torqueor.] Sensus est iuxta
magistros, Si dixero, si proposuero non ita loqui, obliuisci harum calamitatum, nolle am-
plius in hæc verba prorumpere, & אעזבה eezba, reliquero, amandauero פני panai, furorem
meum, hanc indignationē, & אבליגה abliga, roborabor, confortabor: nequaquā potero, non
possum omittere has querimonias, non possum dolori obsistere. Apparet clarior sensus.
Nā & si panim sonat faciem & furorē, pro postremo hic omnino accipiendū est. Tum ver-
bū, quod noster dixit, Dolore torqueri, proculdubio designat roborari. Exponunt enim
ipsum Hebræi, אתחזק ethchazac, confortabor, roborabor, ipsúmq; Chaldæus transtulit אתגבר
ithgabar, roborabor, similiter quod noster, faciē meam. ille רוגזי rughsi, querelam, indigna-
tionem. Et quod dixit, Omnia opera mea,] imò est עצבותי azebothai, dolores meos, vt osten-
dunt ipsi, vsitatúsq; nominis significatus. Omnes ait dolores, & pœnas meas timeo, vt quas
nonmodo minui cernā, sed augeri: Itaque ad pœnas meas intremisco, indignationē, quere-
lām-

A lámque,hanc supprimere nō possum.Sciens quod apud te nunquam ero sine crimine,nū-quam innocens,scelerísque purus:nunquam me habebis innocentem.Hócque modo,melius nostra tralatio intelligitur,parcere eum,dixit,quod Hebraice תנקני tenakeni , purū me facies,habebis.Quodq́; addit , Si autem impius sum,]Sensus est:Quod si impius sum,sicut me putasti,O Baldad,quare diluculo ad Deum consurgam , vt paulò ante monuisti ? Certum enim est Deum,iram suam non reuocaturum , quia sontem , & insontem ipse consumit.Cur ego vociferer frustraq́; laborem?Si vel candore niuali exitero,& puræ , nitidæq́; fuerint mihi manus,quæ opera,actionésq́; designant:Si quicquid gessi, fuerit iustissimum, sordibus intinges me,pro quo melius Hebraicè בשחת תטבלני bashachath tirbeleni.Ruina,interitu,perdet me,perire me faciet,licet mundissimnm,iustissimum,abominandumq́; exhibebit,& impura erunt vestimenta mea , cùm sim mortalis , remanens in peccatis eisdem: quia Deus non est vir,sicut ego , vt cum eo disceptem,me defendere possim , meámq́; innocentiam probare,vt veniamus simul in iudiciū.Quod si detur,vt in iudicium veniamus, amoueat has plagas,hunc terrorem,nemo exterreat,tunc loquar iudicium meum cum eo. Loquar inquam intrepide.Amoto autem sanguineo flagello, securus ero in iudicio. Non enim sic me impium existimo,sicut vos asseruistis.

CAPVT X.

B HOC caput sic hæret cum superiore,quòd refert,quæ sæpe iam est confessus:Eò se ob dolorum,calamitatumq́; presentium acerbitatem,deuenisse', vt lucis eum tedium iam ceperit.Tum ita se viuere dicit, vt sit tanquam mortuus , quia viuat in pœna.Ac quod noster dixit,Tedet animam meam , vitæ meæ.]Hebraicè aliquanto secus נקטה נפשי בחיי naketa naphshi becbagiai , perturbata est , & fracta , vt exponit Abraham,Anima mea,in vita mea.Quoniam in vita sum mortuus.Et quod ait.Aduersum me,est עלי super me.Effundam ait , habenas sermonis , hoc superstite vtar perfugio , quod mecum lamentabor super cladibus meis.Et quod ait , [Noli me condemnare ,] est תרשיעני tarshieni,impium me facere,in numero sceleratorum habere , quo mihi imponas bas plagas. Tum addit , Scire velim cur in me tantopere immeritum desæuias. An bonum tibi est,& dulce , ac delectabile,humana videre supplicia ? lætari super immerito gementibus? Estq́; interrogatio, pro negatione. Et quod dixit , opprimas ,] est , תמאס timeas , asperneris ; abiicias , abominabile habeas , abs te creatum. Atqui omnis opifex amat opificium. Pater erga prolem , claritate afficitur. Quod autem addit , Consilium impiorum adiuues.] Est , bonos atrociter persequaris , impiis autem faueas. An bonum est hoc ? Ac proprie Hebraicè , pro adiuues , הופעת hophaata , lucem præbeas , consiliis impiis lucem præbeas , vt perficiant , quod consultassent. Num debes falli in iudicando, cùm peccare & hallucinari,bonos in malis , malos in bonis habere , humanum sit,non diuinum ? Quasi tu mortalis sis , non æternus , mutabilis , variæ mentis , quæ à tempore in

C varias sententias traditur. Polychronius quoque exponit. Nonne omnia sub oculis tuis sunt , præsentia , præterita , futura? Cur non , & hic eodem iudicio es ? omnem angulum, omnes latebras euoluis,vt me reū habeas, & dānes immeritū:vt hæc mihi obtulisse mala, fermè sit eius,qui mores meos, vitamq́; omnem ignorarit.Et tamē scis me nihil impie peccasse.Noras etiā(vt ait Rabi Moses)quòd mihi,si clades importares,nemo futurus esset,qui me posset eripere. Is sensus melius intelligitur ex Hebraico,pro,& scias על דעתך al daatbecha.Cū scias,noscas:Repetitq́;,quod paulò ante dixit,Opus manuū tuarū.Quo apparet eū & à Deo,creatū hominē credidisse,& asseruisse.Ac dicit eum membratim corpus fecisse, circunducta manu:nullum esse membrum,quod non manu diuina (vt in Genesi , & apud Priscos Græciæ Theologos extat in Prometbeo,) id est,vt ait Cornutus, prouidentia vniuersali,sit constructū. Et quod dixit,præcipitas]Est תבלעני tebaleeni, absorbebis, deglutıes me,in nibilum dissolues .Et quod dixit,Sicut lutum,]Clarissimum fit ex isto loco, non solis Hebræis,nec vni Mosi,res antiquas,atque mundi , hominumq́; creationem notam fuisse. Totus enim is locus,ante Mosen , ex philosophia diuina clarius erat , è limo terræ factum hominem, & in puluerem(quod melius Hebraicè עפר apbar, limum, humum) rediturum. Ac ponit totam creationem,primum,proposita protoplasti , quæ fuit è limo,versa in carnem , vt posteritas , per seminationem nasceretur. Prima creatio fuit è limo , secunda ex semine:eamq́; appellat coagulationem , tanquam lactis , virili semine rationem coaguli,

cum muliebri coagulato, habente. Quorum commistione fit creatio, sicut caseus è lacte, & D
coagulo. Totumq; fuit inuentum Dei. Et hæc etiam Græci, & Hebræi hic referunt, ac di-
cit Chrysostomus, totum hunc locum pro me explicans. Sicut lac mulsum, inquit, fit
caseus, sic semen destillans, & compactum, facit compactionem, quæ dicitur embryo.
Nam semen in aruum genitale coniectum, coactum, & constipatum, vt caseus, fit natura.
Quod quidem postea informatur, & veluti charactera accipit, humidaq; natura coit, sepa-
raturq; semen, & abit in pellem, carnem, ossa, & neruos Hæc, præsente anima, habent vi-
talem motum, discedente, ignaua remanent. Sic ille. Quodq; ait. Vitá, & misericordiam
tribuisti.] Spectat ad animationem, post organum corporis. Idem Chrysostomus, refert ad
conseruationem vitæ, cibos, escam Sicut alibi. Qui dat escam omni carni. Hæc est vita, &
misericordia. Hebraicè חסד chesed, beneficium, clementia, humanitas. Visitationem autem
Hebræi referunt ad ipsammet vitæ donationem, & assistentiam: per virtutes interiores:
sine quibus vita esse non potuisset. Potest & ad prouidentiam vniuersalem, & particularem
pertinere. Sētit etiam Chrysostomus καὶ περὶ πάντα τὸν βίον, προνοίας ἀπήλαυσα τῆς σῆς. Et om-
ni vita, tuæ prouidentiæ fructum sum consecutus. Ea enim est visitatio. Quodq; ait: Licet
celes hæc in corde tuo.] Hebraicè proprie sic. Et hæc celasti in corde tuo. Quod Hebræi
exponunt, cùm totum corporis, atque animi opificium sit à te profectum, vt in hoc indica-
re tuam erga me benignitatem volueris: cur ex aduerso, inimicitiá in corde retinuisti, di-
ssimulans erga me, quod à creatione concepisti, odium, altera manu panem offerens, alte-
ra letalem ensem abscondens? Creasti, duxisti, prouidisti. Et hæc mala dissimulasti, prospi- E
ciens quid facturus esses. Sic exponit Auen Esra, Moses, Abraham, vt designet, aliqua deli-
cta Iob, Deum mente retinuisse, quia post creationem nihil scelerate, & impie admisisset,
vt necessario Deus eum creando hæc cogitarit. Sæpe enim questus est, cur Deus crearit
hominem ad interitum. Quodq; addit, Si peccaui, & ad horam pepercisti mihi,] Hebraicè
sic. Si peccaui, & obseruasti me, & ab iniquitate mea non mundabis me? Quod sic sonat. Si
vere ita est, vt velle videris, me peccasse, etiá ne oculatus eris, obseruare ne debes, & exacte
custodire me, & ad amussim mea facta resecare? etiá ne à scelere nō me eripies? Nōne mi-
hi debes parcere? Hoc modo etiam Hebræi exponunt. Nam Abraham, esto (inquit) pecca-
uerim coram te, sit verum me tibi peccasse, an fas est te, obseruare me, & oculo inimico
aspicere? Et pones me in carcerem calamitatum, quas super me induxisti? Quodq; sequi-
tur. Et si impius fuero, væ mihi.] Is est sensus, siue iustus, siue iniustus, eodē carcere graua-
bor: Ve mihi, vel pio, vel impio: Nam si pius, sum vexatus, laceratus, crudeliter affectus:
Quid si impius? Leuare caput magnitudinem suppliciorum indicat, sic satiari suppliciis.
Et quod addit, Et propter superbiam.] Verius in fonte ויגאה veighee. Et crescet, augebitur,
ingrauescet, nempè supplicium meum, pœna antedicta. Et quod sequitur, Et quasi leenam
capies me.] Est clarius Hebraicè, שחל shachal, id est leo, est, qui prædatur, venatur, agens
non patiens, leo (inquit) irrues in me, ero tibi veluti leoni, prǽda. Et quod ait, Reuersus mi-
rabiliter me cruciat,] pulchre expressit Hebraicum. Et reuerteris, & mirificaberis in me. In
me (inquis) quotidie omnes furoris tui laxabis habenas. Et quos dixit testes, Moses, & Abra-
ham, plagas illatas interpretátur, quę testes sint, Iob esse impium, Deo inuisum. Expressa si-
gna, crudelia supplicia, notæ iniustæ. Et quod dixit, pœnæ militant in me, pulchrè, licet sit
Hebraicè, חליפות chaliphoth, varietates, siue percussiones, sunt velut acies in me. Ruunt
agmine magno. Sicq; infert hominem adeo miserum, & calamitosum, Deoq; inuisum, nū-
quam nasci debuisse, nunquam videri, sed natum subito mori, abortiuum ad sepulchrum
portari. Fuisset enim tanquam non natus. Quod si me aliquando liberare statuisti, vt ami-
ci pollicentur. quid vitæ superest? Nonne breui abibo? Et quod addit, Plangam paululum
dolorem meum,] Secus Hebraicè ואבליגה מעט veabliga meat. Et roborabor paululum. Di-
mitte me, iam morti propinquum, vt conforter aliquantulum, virésq; colligam, respirem
ab his pœnis. Nam Hebræi abliga exponunt אתחזק ethchazak, confortabor, instaurabor.
Chaldæus quoq; sic locum vertit ואנוח זעיר va anuach zeir. Et paululum requiescam. Quare
non est plangá. Septuaginta quoque eodē modo ἔασόν με ἀναπαύσασθαι μικρόν. Dimitte me,
vt paulum interquiescam. Quodq; ait, Et non reuertar,] Etiam Hebræi dicunt, non atten-
dere hunc librum ad resurrectionem mortuorum, sed loqui tantum de hoc statu. Quod
autem dixit. Terram miseriæ,] Non est miseriæ, sed עיפתה ephatha, quod exponunt He-
bræi tenebras, opacitatem, nam in morte, & priuatione, non est miseria, nec ad miserias
ire, sed exire volebat Iob. Septuaginta quoq; dixerunt εἰς γῆν σκοτεινήν. In terram tenebro-
sam.

A ſam. Nullum autem ordinem ibi eo dicente, temporum, intelligendum eſt, vt Hebræi ſentiunt. Id etiam Græci agnoſcunt, Nam Olympiodorus ὅπου τάξεις ἡλίου καὶ ἄστρων οὐκ ἔστι, οὔτε τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Vbi ordines Solis, & aſtrorum, non ſunt, neque humanarum rerum. Et quod adiecit, Sempiternus horror.] Non eſt ſempiternus, ſed horror, ſiue caligo, vel obtenebratio tantum, ne ſempiternam mortem videatur prædicare. Eſt autem tota hæc deſcriptio, non alicuius rei, aut loci, ſed mortis, & priuationis. Sicut Poëtæ deſcribunt inferos, omnia opaca, inania, vacuaſq; figuras, cælum ſine Sole, & Stellis.

CAPVT XI.



NVNQVID qui multa loquitur.] In ipſum Iob dicũtut, quaſi loquacem & verboſum, pluraq; de Deo, & ſeipſo repetentem quàm deceret, & longa reſponſione, aliorum ſermonem remorantem. Nunquid (ait) credis ob multitudinem copiamq; ſermonis, neminem fore, qui te poſſit coarguere, & hæc refellere, quæ iactas? An etiam putas copia ſermonis, iuſtitiæ, ſanctitatiſq; tibi titulum vendicaturũ? Quodq; addit. Tibi ſoli tacebunt homines.] Eſt, tibi ſoli מתים methim, mortales tacebunt. Nec per interrogationem exponunt Hebræi, ſed per ſimplicem pronuntiationem. Tibi vni tacebunt mortales. Ideſt (vt ait Abraham) Ecce ſentio, quòd propter te, & cogitationes falſas tuas, quas in corde tuo concepiſti, tacebunt homines audientes, & deridebis Deum, & prouiden-
B tiam eius. Quaſi innuat, impia eſſe cogitata, & locutiones eius, eoq; homines ſuper eo ſilentium habituros. Vterque ſenſus ſtat. Et dices (ait) te mundum, purumq; eſſe. Et quoniam optaſti Deum adeſſe tibi, vt cum eo poſſes loqui: vtinam eſſet præſens, eſſetq; inter vos ſermo. Et quæ dicit, Secreta ſapientiæ,] referenda ſunt, vt etiam Hebræi ſentiunt ad ea, cur ſuper bonis cadant mala, totamq; prouidentię rationem profundiſſimam, in multos anfractus abeuntem: Ad quam rationem, etiam diuus Paulus, O altitudo ſapientiæ & ſcientiæ diuinæ! Et quod ait. Et quod multiplex ſit lex eius] Pro multiplex eſt כפלים kiphaim duplex. Et Hebraicè dicitur, duplex ad tuſhigia, ad correctionem, ad legem, ad ius. Atque Abraham explanat. Et videres, quòd duplo magis meritus eſſes hæc mala. Quaſi duplex ſis ad ius. Duplicandum tibi ſit ius. Quanquam mihi placet ſenſus noſtræ interpretationis. Nam & Rabi Moſes explanat his verbis. Vtinam loqueretur Deus tecum, nuntiaretq; tibi arcana ſapientiæ ſuæ: profecto tibi oſtenderet, occultam ſapientiam eſſe in factis ſuis: quia quicquid eſt in mundo, duplex eſt, partim manifeſtum, partim occultum: & in eo eſt ſapientia occulta, & abſcondita. Videlicer quòd prouidentia eius in rebus creatis, eſt bona, & palam: In mundo, recte & vtiliter cuncta gubernat, melioremq; norimus eius ſapientiam, quàm vt poſſit noſtra mens capere. Et quod dixit Qui multo minora exigaris ab eo.] Hebraicè ſic præciſè. Et ſcias quod tollet tibi Deus de iniquitate tua. Eſtq; idem ſenſus. & quod additur. Forſitan veſtigia Dei comprehendes.] Elegantius factum. Inueſtigabis, Deũ inuenies, ſi vſq; ad extremum, omnipotentem inuenies. Poteſt, & hæc eſſe lectio, An inue-
C ſtigando, Deum inuenies? an vſq; ad extremum omnipotentem venies? Hæc enim ſunt illa inſcrutabilia arcana, quæ à te reperientur. Vultq; eum docere, quæ ſuperueniſſent, incommoda, habere poſſe aliquam rationem, ſed occultam, & incognitam mortalibus. Quapropter moderandum eſſe linguam. Et per quantitatem corpoream, magnitudinem eius oſtẽdit Nihil eſt altius ſpacio inter cælum, & terram. Et nomen inferni, quod alias ſonat foſſam, omnino pro inferno eſt, loco ſcilicet profundiſſimo, in centro terræ. Centrum autem, eſt in tota ſphera remotiſſimum à circunferentia. Vbi eo veneris, itur in aliam partem ad circunferentiam. Terræ quoq; latitudo, & vaſtitas maris proponitur, & ipſa maxima, ab Homero ob id, dicta εὐρέα lata, ingentia. Quodq; ait, Si ſubuerterit omnia,] Pro ſubuerterit eſt, יחלף iachaloph, tranſierit, vel tranſire fecerit: Exponitq; Abraham, plagas, flagella. Si ſuper humanum genus, tranſire fecerit flagellum: Aut quod noſter ſenſit, ſi tranſire cuncta fecerit ideſt ſubuerterit, coarctare quoq; exponunt, velut, qui claudit in carcerem. Si quempiam, inquit, quaſi in carcerem flagellis & pœnis circunſcripſerit. Aut quod noſter ſenſit, omni mundo euerſo, vnam tantum rem ſupereſſe voluerit: Additur Hebraicè ויקהיל vehiakeil, & congregauerit, quod exponitur ab eis. Si diuulſa, diſſipata, in vnum locum reduxerit. Hæc omnia, ad maximam quandam, occultamq; nobis omnipotentiam, præcipue ſuper rebus humanis proponuntur: Additq;, cum

considerare quid cuiq; debeatur:notam illi esse vanitatem,mendaciumq́; humanum. Eodemq́; reuoluitur sermo. Hæc enim non negat Iob, sed se purum, & innocentem tot malis affligi non debuisse queritur. Quodq́; sequitur. Vir vanus in superbiam erigitur,] Hebraicè habet,vir inanis,corde dotabitur,fiet cordatus. Et pullus onagri,homo natus est. Quorum sensum talem vult esse Rabi Moses,Homo vanus est, & de corde eius egreditur iudicium peruersum,asinoq; est,cùm nascitur simillimus. Sic etiam Abraham putat innui,Deū esse perfectissimum,tantundem hominem imbecillum,imperitum, fermeq; asinum, educatione indigentem. Omninoq; falli mortales in iudicando:non considerantes,quid cuique debeatur Ostenditurq́;,hominem nasci sine corde,idest scientia,sapientia,postea dari ei rationem,Deum autem semper esse sui similem. Et pro ילבב ilabeb, quod noster dixit, in superbiam erigitur,Chaldæus dixit יתחכם ithchacham,fiet sapiens,accedet ei sensus,eo carens cum nascitur Eodem sensu Græci,nam Didymus,diuinæ cognitionis æternam stabilitatem,conferens cum imbecillitate humana νήχεσθαι, quod verbum est apud Septuaginta natare eos frustra dicit, non valentes omnem Dei, comprehendere sapientiam. Asinumq; syluestrem adhibens,declarat maximam hominis tarditatem in cōprehendēdis iudiciis Dei,superuacaneo laborantis. Quódq; sequitur,Tu autem confirmasti,] Est conditio,Si confirmasti,stabilisti cor tuum, vt esses, videlicet in rebus tuis, stabilis sententiæ Si coluisti,precibus, Si iustus fuisti,siquid lapsus, pedem retulisti. Nec ex miserorum opibus, rē tuam auxisti. Fieri non potest,quin faciem tuam attollas sine macula. in fronte sceleris vestigium non habens impressum,& sis stabilis. Hebraicè מוצק muzak, durus,fortis,inconcussus. Obliuiscerisq; præsentis miseriæ,præsentiū malorū,quæ perinde abibūt, ex animo, atq; aquæ fluxæ. Et quod ait,Et quasi meridianus fulgor consurget tibi ad vesperam.]Hebraicè sic, & ex meridie consurget חלד cheled, vita, sæculum: Et Chaldæus proposuit יומיך iomaik,dies tui. Hebræiq; interpretantur זמן עולם zeman olam,tempus,sæculum. Exponiturq; ab eis, & illucescet tibi vita,fulgentior meridie:Redibit virē nitor,tāquā ex meridie,tanquam in meridie illuminaberis,tenebris miseriarum excussis. Quocirca editio nostra obscurior. Nam sequitur תעופה כבקר תהיה taupha,caboker thihehe. Fulgebit,& sicut lucifer erit. Pro quo apud nos. Et cùm te consumptum putaueris,orieris, vt lucifer. Et quod noster dixit,Et defossus securus dormies.]Est וחפרת vechapharta, & fodies,siue vestigabis. Quod Hebræi in suo idiomate, quid sonet,bene norunt. Et quidquid inquit,scrutaberis, quocunq; animum applicueris,secure facies. felix vbiq;,& fortunatus quiesces:nil veritus: ab omnibus cultus, Refugium autem impiorum dixit, auxilium, laqueum autem animæ dolorem perturbationémq; iuxta Hebræos,quòd vbi plurimum fiderent, in eo maxime labentur. Fidebant diuitiis, audacia sua,quibus destituti cadent ferme irretiti. Hoc dictū est,quoniam Iob eandem bonorum,ac malorum esse conditionem asseruisset. Amici proponunt diuersos exitus,etiam si ad tempus mali floreant,rideant,gemant boni.

CAPVT XII.

QVOD ait,Ergo,] est Hebraicè affirmatiua particula,אמנם amnam. Profecto, certe,proferendaq; εἰρωνικῶς. Vos videlicet soli sapientes estis, ad omnesq; amicos,est sermo, quod non cessarent contradicere,& super miseriis eius vt diximus philosophari. Ipse autem inculcat malis esse bene,bonis male,vbiq; probitatem,& innocentiam suam contestans. Et quod dixit,Vos estis soli homines,] Duo sunt sensus. Nam pro homines,est Hebraicè עם am, populus, vulgus, Potest dicere. Vos soli estis populus,vulgares estis,vobiscum morietur, vel mortua est sapientia. Propter stultitiam vestrā,mortua est in vobis sapientia, nusquā est Certe video vos è media plebe,qui negatis ea,quæ sensui patēt,oculisq; probātur: vt sensu cōmuni carere videamini. Asseueratis autem ea, quæ nusquam sunt. Hunc sensum omnes Hebræi sequuntur, idest Moses,AuenEsra,Leui,Abraham. Est alius,vt dictum sit,εἰρωνικῶς sicut. Ecce Adam factus est similis nobis,sciens bonum,& malum. Multaq; id genus. Quem sensum declarant sequentia. Et Rabi Moses,exponit. Vos estis populus.velut ille. Magni ipse agminis instar,præcipui in populo. Pro toto eo,etiam Chaldæus pro populo ponens חבריא chabraia, lecti,præcipui. Sit vterq; probabilis, Et quod dicit. Et hæc, quæ nostis, quis ignorat?] Hebraicè mutila oratio ואת מי אין כמו אלה veeth mien chemo elleh. Et quis non sicut hæc, vel hi? Abraham quidē exponit,respōsiones videlicet. Et quod est,nōsicut vestra argumēta. Quid rarum,ac singu-

singularem babent vestræ rationes? Idem atque apud nos sensus. Et quod addit. Qui de-
A riderur ab amico suo.] Difficilia quidem sunt hæc verba in Hebraico, sed sensus tamen est, quem noster transtulit, idq; exponitur ab Hebræis. Vt sit, Qui irridetur ab amico suo, ero, vel erit, vt sit aleph, pro iod, vt ait Moses inuocans Deum, & exaudiet eum. Irridetur iustus, integérque. Vt sit שחוק sechok, (quod videtur) participium, pro שחוק sachuk, irrisus. Et quod sequitur, Lampas contempta apud cogitationes diuitum,] Hebraicè eo quidem modo. Sed hunc sensum agnoscunt Hebræi: Namq; Abraham ait. Ecce ego hoc tempore sum sicut lampas, vel fax, contempta, quæ reiicitur, pellitúrque ab homine, quòd timear, ne proxima comburat. Sic ego despicior, abiiciorq; vt lampas extincta. A mè procul omnes aufugiunt. Tãquam à face stant procul. Hoc præcipue diuites, amici nostri delicati faciunt. Est alius sensus Auen Esræ, vt לפיד lapid, sint duæ partes, la, idest ad, pid, ruina, vt dicat. Ad ruinam, in ruinam contemnor. Propter ruinam despicior. Amici contra me loquuntur audacissime, & velut inimici: qui me consolari potius debuissent, scelerarum me etiam, & hæc mala merentem appellant. Et quod addit, Parata ad tempus, statutum.] Potest esse totius periodi is sensus. Fax contempta, à diuite & beato, parata est tempore pedis. Hebraicè enim est רגל reghel, pedis vel pedi. Parata est diuiti sua ruina, Gressibus ejus, sunt pedicæ paratę. Est (ait) miseris refugium apud Deum, Diuiti autem stat sua certa dies, qua pes eius irretiatur. Potest igitur, aut, ad contemptum ipsius Iob pertinere, qui tanquam fax reiiciatur, paratus ad festum pedis, idest, vulgi iam fabula factus. Aut secundus ille sensus est verus. Prior videtur propior, vt reuertatur
B ad solitas querimonias, lætari, florere malos, pios vexari. Sequẽtia huc tendũt. Et quod ait. Et audacter prouocant Deum] Hebraicè est. Et fiducia est למרגיזי אל lemarghize el, prouocantibus, irritantibus Deum. Cætera clara sunt: quorum illatio est omnia quidem subiacere nutibus Dei, idq;, vel mutis pecudibus, iumentis, volucribus, piscibus esse notũ. neq; his tantum, sed etiã sensu carentibus. Cuncta item à Deo nata, conseruariq; ab eo ob æternam eius, incorruptibilemq; sapientiam: Necis, & vitæ, eum habere potestatem, quoniam ipse est omnis auctor vitæ: Vniuersa ab eo proficisci. Inducitq; ad hæc, perspicuam rationem, ita hoc sentiri scientia, & ratione, sicut sonus capitur aure, gustus palato, & faucibus. Probatur item ea ratione, quod omnium antiquorum ea sit sentẽtia, in quibus plurimum inesset sapientiæ, propter diuturna experimenta. Aut pertinent, & ad exemplum sapientię diuinæ, vt si sunt homines sapientes, quanto magis par sit illum omnium esse sapientissimum, qui sit æternus, & infinitas æui respondeat sapientiæ infinitæ. Eadem de fortitudine dicit, consilio, sapientia, intelligentia. Qui possit destruere ruinis æternis aliquam vrbem, montes, imò totum cælum ac terras: possit homines includere, ligaréque vinclis, nunquam dissoluendis: possit pluuias, fontes, flumina compescere, quę penitus arescant: possit diluuia inducere, terram vniuersam demersura. Omnis in eo vis, omnis inuentio. Quódq; ait, Ipse nouit, & decipientem, & eum, qui decipitur,] Hunc sensum cernunt, maxime Hebræi, quòd in potestate eius sit, vt homo in errorẽ inducatur, aut alij eũ decipiant. quod sæpe fit in consultationibus maximarum rerum. Et quod noster dixit. In stultum finem,] Est He-
C braicè שולל sholal, in prædam: adducit sapientes in prædam, qui se sua patientia, præuertere hostium consilia opinabantur, Rabi tamen Moses interpretatur iuxta nostra, dicens. In præda scientię Et quod dicitur, in stuporem est, יהולל iehollel, infatuat: Iudices (inquit) infatuat, vt ita stulte consultent sicut se sapienter posse consulere putabant. Hisq; sapientiã eius constat omnem aliam antecedere. Et quod ait, Balteum regum dissoluit, pro balteo, est מוסר mussar, vinculum, quo subiecti sub regibus alligantur. Transfert inquit regna, efficitq;, vt qui sub alicuius tyrannide vincti, pressiq; gemebant, dissoluta tyrannide, in libertatem vindicentur. Est verus etiam significatus huius vocis balteus, vt sit verus sensus Nicolai, balteo, virtutem militarem designari, quæ à regibus discedat: eritq; idem propemodum sensus. Quod vero transtulit funẽ, spectat ad capturam regum. Estq; pro fune אזור ezor ligamen, vinculum. Sacerdotes inglorios] sicut, & superius, pro inglorio, est שולל sholal, in prędam, aut mentis, aut hostium. Pro optimatibus sunt איתנים ethanim, fortes, nobiles. Pro veracibus sunt נאמנים neemanim, fideles, crediti. Commutat autem horum labium, iuxta Hebræos, aut sicut Hebraicè מסיר messir, alligat, efficit vt nihil loquantur, eloquẽtes reddit elingues, Sic senibus adimit prudentiã, quibus respublicæ creditæ essent. qui verissima, quæq; loqui, & augurari, prius credebantur. Pro doctrina est טעם taam, sensus, gustus, sapientia. Effundere autem despectionem, siue בוז buz, dedecus super principes,

P

est,efficere eos dedecorosos,ignominiæ plenos , idq; multis modis. Et quod addit.Et eos, D
qui oppressi fuerant,releuat.]Hebræi secus intelligunt , est enim Hebraicè מזיח אפיקים רפה vmziacha Phikim rippa,Et robur fortium dissoluit.Exponunt enim meziach,fortitudinē. Propriè igitur innuit. Et robur fortium remittit,ralaxat. Illuminationis quoq; affert exēplum.Cui subest is sensus,quòd reuelat secreta , cæcaq; consilia , quæ tenebras profundas, vmbrāq; mortis dicit.Sicq; eius est populos longe lateq; diffundere,rursum abolere,quod fit multis casibus,præcipue pestilentia.Immutare autem cor principum populi , est, quòd sæpe peruerse,volente Deo,consulunt. Et quod frustra , & per inuiam incedere dixit, est בתהו bethohu , per inania, per nihilum,vbi non sit exitus,cæcos consiliorū exitus,Id Græce dicitur ἀμηχανία vt sint tanquam cæci palpantes, ebrij.

CAPVT XIII.

SVPERIORA illata sunt à Iob , vt se eadem religione & pietate, atque eos imbutum esse ostenderet , vt in quo verbosam ostentationem facerent , in eo illum parem esse intelligerent : quoniam in hac ostentatione sapientiæ,eum oblique & recte sugillabant: vt hæc quoque calamitas oppresso,accederet,eos mendaces appellat,inuētoresq; falsarū rationū:eoq; ad Deū,quādo tā peruersi essent,vertitur.Superiusq; eos irriserat,nūc etiā vanos appellat,& mendaces. Ac primū quod noster dixit. Cultores peruersorū dogmatū, E
est in fōte רופאי אליל rophee elil,struētes vana,in vētū loquētes. Antecedēti simile.Et quod dixit,correctiones,]Nomen Hebraicū תוכחת tokacha,sonat correctionē & argumētationē, vt sit pro vtroq;.Quāquā Abrahā correctionē sētit,& increpationē Iob in amicos.Et quod ait,Nunquid Deus indiget vestro mendacio?]Est Hebraicè.nunquid Deo loquemini peruersa,& falsa?Esto(ait)apud me mentiamini,apud Deum erit ne mendacio locus?Sic etiam est,nunquid ei loquemini dolū,fraudem? Et quod dicitur Faciem eius accipitis,] Accipere sæpe honorare est, & venerari Hebræis.Facies quoq;,est præsentia.Vultis ne inquit honorare eum, hac vestra inani philosophia? an arbitramini hoc illi honori esse , quasi vos maiestatem eius defendatis, pro eo contra me stetis? Is est verus sensus. Nam & Abraham accipere faciem exponit לכבדו lekabedo , ad honorandum eum.Quare accipere faciem hic non est , vt sentit Nicolaus , quasi partem eius accipere , pro eo iudicare. Et quod additur. Aut placebit ei, quem celare nihil potest?] Est aliquanto secus.An placebit כי יחקר אתכם ki iachkor ethkem , vt quærat vos. Quorum sensus est : An Deo visum est quærere vos patronos suos,qui causam eius cōtra me defendatis?An placuit ei,vos defensores suos eligere,vt penè periclitanti opem feratis? Hæcq; irrisione , vt meriti erant illi. Deinde sequitur is sensus.Si mendaces estis apud me,an putatis posse fieri apud Deum, vt vestra cōtra me calumnia,sit efficax,& crimē quod falso impingitis,locum etiam apud eū habeat? Et quod additur.Quoniam in abscōdito faciem eius accipitis.]Similiter hoc loco,accipere est honorare,in abscondito autem dixit, hoc est in rebus arcanis , attribuendo ei arca- F
nam sapientiam,occultum , rerum tegendarum modum . Sicut superius dixerat Eliphas, Etiam si,inquit Iob,eum honoretis dicēndo sapientiā eius arcanā esse,reprehendet,& coarguet vos tanquam imperitos.Id exponit etiam Leui. Hunc sensum non attigit Nicolaus. Et in nostra tralatione non est,quoniam,sed אם im,si,vt dicat. Arguet vos,si in abscondito faciem eius honoratis. Abraham tamen abscondita interpretatur rationes falsas,incertas, vt sit sensus.Si eum argumentis falsis,alienísque honoratis , arguet vos. Et quod noster ait. Statim,vt se commouerit,]Hebraicè est שאתו seetho , idest altitudo eius, inquit nonne exterrebit vos? quāquam seat denotat etiam, quod noster transtulit,elationem , commotionem. Et Symmachus hunc locum μὴ οὐχὶ ἡ κίνησις αὐτοῦ πτοήσει ἡμᾶς. Nonne commotio eius exterrebit vos?Et quod additur,Memoria vestra comparabitur cineri,]Duo sensus,vt spectet ad extremam internecionem,aut quod proponit Abraham , memoriam argumentādi,& respondendi dicit,quam luto,& cineri comparat.Quódq; sequitur,Ceruices vestræ.] Pro ceruicibus,est גביכם ghabekem superbia vestra,elatio vestra. Vestra(inquit(arrogantia, & superbia , cineri , & luto haud dissimilis , quia vos lutei , & terrigenæ. Et Sept. transtulerunt hāc vocem γαυρίαμα,superbiam,elationem.Et quod sequitur. Tacete à me,]Omittite(inquit)has aduersū me cōtumelias:Sinite me loqui.Nō prosūt vestra solamina.Et quod noster dixit. Quodcunque mihi mens suggesserit.] Est Hebraicè מה ma , aliquid , exiguū

quid

quid. Lamentationem quod laceret carnem, Hebræi recte dicunt. Quid ait peccaui, A quid commerui, quod eo miseriarum, dolorúmque adductus sum, vt lacerem carnes dentibus? Hocq; dixit hypolicῶs.vt, & fluctu sidera lambit. Et cælum territat armis. Ponere autem animam in manu, est Hebraicus tropus, Abrahamq; ait. Ponere animam in manibus, ad minuẽdas plagas, ne eas sentiat. Videtur mihi dilaceratioñẽ designari. Manibus fit dilaniatio, sicut dentibus carnes lacerare se dixit, sic manibus animam dilaniare Idq; hyperbolicè. Et quod sequitur. Etiam si occiderit, in ipso sperabo,] Hebraicè est negatio לא lo איחל aiachel non sperabo. Videntur tamen omnes Hebræi interpretes legere, pro לא non sine aleph, לו ipsi. Idq; etiam ponit Chaldæus. Quare Aleph subducenda est. Ac dicit, tametsi vehementissimæ sunt plagæ, non deesse sibi spem animæ dicunt Hebræi, quæ meliorem sortem nanciscatur. Quanquam vos immites, crudeles, ille tamen placidus erit. Et dabit his quoque finem. Ad vitam futuram, hanc spem referunt magistri, quod lacerato corpore, anima sit euolatura, præsertim nullo scelere admisso. Ad cõspectũ enim ei nõ veniet hypocrita,] Pro quo Hebraicè, vt superius חנף chaneph, sceleratus, impius. Et quod noster dixit, ænigma, in fonte אחוה achuà, Hebræiq; exponunt dictum, nuntium, propositum, fatum, enuntiationem, Sic & Sept. ἀναγγελῶ γὰρ ὑμῶν ἀκουόντων. Annuntiabo, vobis audientibus: Isq; est verus significatus. Et pro, Si fuero iudicatus.] Est, ecce ערכתי arakti, præparaui, dispósui iudicium. Ecce præparo cõtra vos rationes: & quod dixit, Iudicetur mecũ.] est clarius יריב iarib contendat, disceptet. Quis mecum disceptabit? Acceleret, veniet, quia tacendo absumor. Querelas continere non possum. Duóque postulat, futurus cum B Deo, in iudicio, vt ei det, quasi cautionem, vt cùm in conspectum principis alicuius venimus, longe manum suam ab eo faciat, refertur ad presentes clades, eásque postulat deferbescere, vt releuatus, audacius loquatur. Timor autem, pertinet ad præsentiam, qua sæpe numen diuinum visum attonitos, exanimésque reddidit, vt etiam obmutescerent. Ob quas causas Iob loqui cum Deo non posset. Tum rogat Deum, exigítque numerum suorum delictorum, vt à quibus se sciret intactum, vt iniustè sibi plagas inditas ostendat. Et vt turbidos, agitat mẽs, oratione in diuersa discursante, sic diuersa effundit. Cur se Deus abscondet, cur hoc iudicium non fiat, vbi exquisite de causa tota agatur, præsente iudice Deo. Aut cur de acerbitate non remittat. Sunt grauissima, ingentis doloris indicia. An ait, Fas est tam fortem, tam potentem, contra adeo nihili, & nauci ostentare potentiam? Et scribis, idest destinas, definis, decernis, vt exponunt Hebræi, quotidie dolores, & amaritudines maiores in me. Et ne putum sit, me peccata senectutis expiare, etiam reuocas ad tormenta, quæ in iuuentute gessi. Obseruasq; omnem incessum meum, ne vel in dextram, vel sinistram abeam, quasi ad scopulos aliquos, insulas relegatus, adeo tamen corruptibilis, fragilis.

CAPVT XIIII.

EASDEM humanas miserandas conditiones, memorat. Et tamen inquit nosti hominem, quem mulier peperit, breuissimæ vitæ esse, omnibus incommodis in vita parere. Et quas dixit miserias, Hebraicè רגז C roghez, indignatione, querela, perpetua in lamentatione, in perpetuo luctu, vita est inquit. Et quod ait, Sicut flos egreditur,] corpus eius (ait) est, vt flos, vt rosa, vt folium, nascens citoq; marcescens, & delabens. Homerus etiam vetustissimus Theologus, hac comparatione vsus est, οἵη περ φύλλων γενεὴ, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν. Atq; etiá hos tãtopere viles, aspernãdos, aspicis tamen: oculosq; ad eos intẽdis. Hocq; in vniuersũ profert. In particulari autẽ ad se: Et adducere eũ tecũ in iudiciũ.] Hebraice, Et me adduces in iudiciũ tecũ. Iudiciũ autẽ, cõdẽnationem, vulneraq; illa sua, quæ gerebat, appellat. Quod autem sequitur, Quis potest facere mundũ, de immũdo cõceptũ semine?] Hebraicè. Quis dabit mũdũ ex polluto? nõ vnus. Idẽ, atq; in nostris, sensus. Quis erit, qui mũdũ reddat eũ, qui est immũdus? Ne vnus quidem. Nemo mortaliũ hoc faciet. Aut ne vnus quidẽ, mũdus est. Itaq; cũ ab origine causas peccandi nobiscũ afferamus, cur nõ hoc cõsideras, seuerissime iudex? Nõne vides nos ita esse cõpactos, vt propensiores ad vitiũ, quá virtutem simus? Sep. hunc locũ sic verterũt τίς γὰρ καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου, ἀλλ' οὐδεὶς, ἐὰν καὶ μία ἡμέρα βίος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Quis est mundus à sordibus? at nemo, ne si vna quidem die vita eius sit super terra. Dico Iob non ita fuisse locutum, sed vt apud nos, tantum. Quodq; sequitur Breues hominis dies sunt,] Hebraicè חרוצים charuzim, præcisi, definiti. Intra certam metam præscripti, estq; conditio, si præcisi, præscripti sunt dies

eius, recedas ergo ab eo, vt in eo, quod superest vitæ spacio acquiescat. Interpone requiẽ: D temitte flagellum. Aut donec requiescat,] Hebraicè ויחדל veiechdàl viuat, transigat seculum. Quodq; ait, Donec optata veniat,] Hebraicè secus עד ירצה ad irzeh, donec velit, idest, vt etiam Hebræi concordant, donec senescat, vitaq; satiatus obeat, senectute bona, tranquilla, dulci: expleat vitæ cursum. Tunc dies eius, est sicut mercenarij, quòd vsque ad vesperam procedit opus· Ad calcem diei, ad certam metam. Hæc de se, vt etiam Græci exponunt, Iob dicebat. Nicolaus quædam aliena ingerit. Exemplum quoque arboris ostendit, dum vita supersit, posse aliquam requiem, & felicitatem repullulare. Et quod noster dixit, In puluere,] Hebraicè עפר aphar, nunc significat limum, terram humidam, vbi radices arborum diffunduntur, hærentes altum Quodq; ait, Donec atteratur cælum.] Hæc, vt dixi, iuxta communem sensum dixit. Nam resurrectio est arcanum, oraculumq; diuinũ aliàs declarandum. Ac quod noster dixit. Donec atteratur,] Hebraicè est. Donec nõ sit cælum: De attritione, nullum verbum, licet eleganter id attritionem dixerit Omnium enim rerum attritio, est corruptio, corrumpuntur, quia paulatim atteruntur. Quod si in cælo quoq; aliquid sensim diminueretur, perinde atque cætera mortalia, corrumperetur, iretque ad nihilum. Quod autem optat apud inferos abscondi, in loco videlicet remotissimo totiusq; orbis terrarum, angulo abditissimo, idq; hyperbolicῶs, vt quam longissime à furore eius discedat. Et ab humanis ducitur exemplum, licet apud Deum nihil occultum sit, etiam inferorum latibula. Dauid testis. Si descendero in infernum, ades. Vtinam ergo inquit. Quando corruptibilis sum, discederem aliquem in occultum locum, vbi te mei pœ- E nitus oblito, deferberent dolores, modo statueretur tempus, ne perpetua esset obliuio. Hócque loco obseruant Hebræi, fieri posse, vt resurrectionem mortuorum innuerit. Cũ dicat. Et constituas mihi tempus, in quo recorderis mei.] Ac dicens. Putas ne rursum viuet homo mortuus?] Suapte, scilicet vi, quod fieri nõ potest, vt maior vis omnino sit necessaria. Militare autem se dixit, vt superius: vitam hominis super terra, militiam esse. Immutationem vero vocat mortem, transitum. Nam vox חליפתי chaliphà, quam noster immutationẽ dixit, sonat etiam transitum Cæteri tamen apud Græcos interpretes, Aquilas scilicet, & Theodotio ἄλλαγμα mutationem transtulerunt. Et Symmachus videtur resurrectionem spectasse vertens, donec veniat ἡ ἁγία φύσις μου. Sancta natiuitas mea Quod Olympiodorus exponẽs προσδοκῶ τὴν παλιγγενεσίαν, καὶ ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἀλλαγὴν καὶ ἀλλοίωσιν, ὅτε σὺ μὲν τέλλῃς τοῖς νεκροῖς ἀναστῆσαι, ἐγὼ δὲ ὑπακούσομαι. Expecto (inquit) regenerationem, & in meliorem statum, mutationem, & conuersionem. Cùm tu quidem iusseris mortuos resurgere, ego vero obsequar tibi. Tres autem sensus dat Abraham de immutatione vt innueret mortem, vt mutationem fatalem, siderúmque ad melius: vt resurrectionem mortuorum. Ex quibus prior, & posterior veriores, posterior à pluribus asseueratur. Similiter vocationem, & responsionem Græci putant, cùm vocati mortui ad resurgendum, extemplo parebunt. Potest esse oratio, & deprecatio, vt postulet. Voca me domine, fac me ad te acciri, ostẽde te mihi, & ipse præsto adero. Rabi vero Moses putat ad mortem referri, vt postulet vocari à Deo ad diem fatalem, se vltro venturum. Et quod noster dixit, Porriges dexte- F ram.] Est תכסף tiksoph, desiderabis. Desideres (inquit) capiat te desiderium operis tui, opificij diuini tui Hoc ostẽdit superius fuisse deprecationẽ. Gressuũq; dinumeratio, designat peruigilẽ, suorũ factorũ acerrimãq; obseruatricẽ Nemesim, ineuitabilẽq; Adrastiã. quapropter, Hebraicè pro, Sed parce peccatis meis] Est, nõ obserues peccata mea. Quod signata in sacculo delicta sua dicit, est pro sacculo, licet etiam Septuaginta verterint βαλαντίῳ Hebraicè צרור zetor, quod & si sacculum, vel fascem designat, est alius item significatus. Nam lapilli, & calculi dicuntur zeror. Itaque signata dicit: delicta sua calculis, exacte dinumerata, obseruata. Omnia in numerato esse apud Deum. Eadem tamen erit sententia, si in sacculo signata ea dicat, prius numerata, dein sigillo clausa sub certo numero. Quodq; ait. Sed curasti iniquitatẽ meam.] per futurũ proferendũ, vt Hebraicè ותטפל על עוני vatitpòl al auonì. Compones super iniquitate mea. Estq; contrarius sensus, atque in nostris. Non enim dicit, curata sua peccata, sed multiplicata, aucta, extructa, Abraham, titptol explanat תחבר תוסף techaber, toseph, associabis, addes. Sic etiam Rabi Leui. Quodq; additur Mons cadit] Hebraice est aduersatiua particula ואולם veulam˙. Atque, verũtamẽ. Sensus est, omnium esse consũmationem, omnia, vel durissima, & adamantina, frangi, mollescere. Sicq; peccata mea aliquem finem habere debent, aliquando deleri, & obliterari. Est alia illatio, & sensus. Omnia intereunt, omnia orta occidũt, & aucta senescũt. Similar-

mi-

A militer homines. Quodq; ait, Roborasti eum paululum.] Est quod etiam Hebræis placet. Plagas in eum vehementes importasti: fecisti eum fortem ad vulnera. Potest verbum Hebraicum תתקפהו tithkephehu, corroborasti te in eum. Id quod sequitur, Rabi Moses & Auen Esra. Aduersus eum inualuisti, fortem te in eum demonstrasti. Cui similem quendam sensum etiam Septuaginta posuerunt ὤσας αὐτὸν εἰς τέλος, impulisti eum in æternum. Sicq; rursum deplorat (vt aiunt Græci) coram Deo humanæ vitæ breuitatem, humanamq; imbecillitatem. Dolorem autem carnis, & animæ referunt Hebræi ad conditionem moriendi. Licet inquit moriturus homo, & abiturus ex hac vita, nihilominus tamen; quicquid viuit, est miserrimus, animo, & corpore semper ingemiscens.

CAPVT XV.

ARGVIT Eliphas Iob loquacitatis, inconstantiæ, etiam improbitatis; & impotentię. Et quod sibi sapientiam, iudiciumq; arrogaret: ostenditq; multis collectis exemplis, mirandam Dei sapientiã. Quod igitur ait, Nũquid sapiens respondebit quasi in ventum loquens, & implebit ardore stomachum suum?] Hebraicum, quod Hieronymus interpretis officium secutus, solet ordine verborum, locutionibusq; Hebraicis mutatis, clarius efficere, habet ad verbum. Nunquid sapiens respondebit scientiam venti & implebit vento, vel Euro ventrem suum? Tota igitur periodus clara reddita est à nostro, & nostra cum
B Hebraicis quadrant, eo excepto, quòd ardorem dixit noster, pro quo Hebraicè קדים kadim, nomen venti Orientalis. Dicitur Kadim à kedem Oriente: Hebræi quoq; interpretes eam vocem interpretantur רוח קדים ruach kadim, ventum qui dicitur kadim. Et Chaldæus interpres, huic nomini addidit ventum, transferens ventum kadim. Igitur iteratur, Hebraicè ventus, secundo loco, quod sæpe fit. Itaq; Nicolaus, qui ardorem, pro iracundia, putet accipiendum, Hebraicum non consuluit. Fuit causa, cur noster nomen venti, transtulerit ardorem, quòd ventus is calidus sit & sæpe pro vento vrente positum inuenies. Igitur non ardore, sed vento dicendum est. Longe tamen nostra noua Hieronymi, quàm antiqua Septuaginta interpretatio, hic est clarior πότερον σοφὸς ἀπόκρισιν δώσει συνέσεως πνεῦμα, καὶ ἐνέπλησε πόνον γαστρός. Vtrum ne sapiens, responsionem dabit intelligentiæ, ventum, & implebit laborem ventris? Sensus igitur est clarus. non conuenire homini sapienti, qualis esset, aut se esse putaret Iob, ventosa, plena vanitatis, & leuitatis. Huiusmodi apud nostros responsiones, & irrisiones.

An tibi Mauors,
Ventosa in lingua pedibusque fugacibus istis
Semper erit?

Damnatur tum iactantia, & loquacitas, tum arrogantia, aduersus numen Dei: deinde quòd pueriliter queratur, & contra quàm deceat sapientem, diuinam in dubium vocet sapientiã. An (inquit Rabi Leui) fas est sapientem argumentationibus falsis agere, quæ iure dicũtur,
C verba ventosa, inania? Num est in more sapientibus agere rationibus, quæ nihil ad veritatem illustrandam valeant? Ecce dum hac ratione vteris, fieri non potest, quin in maximum scelus adducatis. Scientiam igitur venti, aut ventosam, inanemq; sentiẽs, aut falsam: quod sequitur Leui. Quod ergo sequitur apud Hieronymum. Arguis verbis eum, qui non est æqualis tibi, & loqueris quod non expedit.] Hebraicum ad verbum hoc modo. Arguere verbo quod non proderit, & sermonibus, in quibus non est vtilitas, Hierony. igitur dicens, Eum, qui non est æqualis tibi, videtur verbum Hebraicum יסכון iscon quod hoc loco est deduxisse à sake, æqualis: indeq; putauit formari iscon, æqualis erit. Hebræi tamẽ aliud significatum sequuntur exponentes יסכון iscõ per aliud notius יועיל ioil, proderit, vt dicat. An arguet, vel disceptabit sapiens verbis inutilibus, dicens videlicet ea, quæ prouocent diuinam nemesim: aut ea, quæ nullam rationem, & causam habeant, quo referantur, è quibus nulla futura sit vtilitas? Verbum igitur iscon, designare hoc, quod Hebræi ex aliis locis demõstrãt, id est proderit, vtile erit, ex eo possit intelligi, quod sicut in psalmis, sic apud Iob fit reiteratio, bisq; dicitur idem eadem sentẽtia verbis diuersis. Secũdo autẽ loco est verbum quod sonat vtile. igitur & primum. Sicut in antecedente versiculo. Primum dixit ventum: secundo kadim, ventum Orientalem. Nunc ergo primum iscon quid sonet, Disce ex secundo יועיל ioil, quod perspicue sonat vtile erit, expedit Sept. quoq; interpretes vidẽtur eũ significatũ secuti, qui proponitur ab Hebræis ἐλέγχων ἐν ῥήμασιν οἷς οὐ δεῖ. arguẽs ver-

bis quibus non sit opus, non oportear. Loqueris ergo quod non expedit, quoniam dubiam reddis diuinam prouidentiam, magnam facis morum vastitatem: dicis Deum bonos & malos, æquis meritis afficere, aut non curare, quid cuique fit. Hanc sententiam declarat, quod sequitur. Quantum in te est, euacuasti timorem, & tulisti preces coram Deo.]Quod durius Hebraicè sic dicitur, Etiam tu dissoluisti timorem, prohibuisti preces coram Deo. Ergo à nostro, Quantum in te est,] positum est, pro eo quod est Hebraicè, etiam tu: ad cla riorem sententiam, sensu non mutato, sed illustrato. Duos autem habet sensus, quòd eum dicat auferre timorem Dei & preces: aut contra ipsum id dicit, quia Deum non timuerit: quia precatus eum non fuerit, auxiliumq; eius implorauerit: calamitatem ei superuenisse: aut qd sequitur Rabi Leui, dissoluis publicam religionem, qui dicis nec Deum placari benefactis, nec malefactis indignari. Funditus ergo religionem, quæ est timor Dei, euertis. tollis preces. Valeat enim Deus inquit ille, si non placatur precibus, si eas non audit, nec quid homines faciant, animaduertit. Hanc tu impietatem ingeris ô Iob. Prohibes religionem, prohibes adiri templa, rogari Deum. Quia dicis, quod iactabat Epicurus, super homines iustos aduenientia mala, neminem esse qui prohibeat. Venire clades, quia non sit qui repellat. Eoq; in hanc sententiam sequitur. Docuit enim iniquitas tua, os tuum, & imitaris linguam blasphemantium.]Quod Hebraicè obscurius. Quoniam docebit iniquitas tua, os tuum, & elegisti verba iniquorum, aut versutorum. Hic quoque duo sunt sensus, vel referatur ad ipsum Iob, cuius impietas doceat os suum impia loqui: quasi dicat impio de pectore, impia manat oratio, ad interiores animi tui sensus, quadrat oratio, loquerisq; verba, quæ solent ערומים arumim, id est fraudulenti, quibus impia, & humanis versutijs plena mẽs subest: quos iure blasphemantes, dixit noster. Chaldæus hic vocat חכימיא chakimaia sapientes, fortasse Philosophos quosdam impios. Loqueris (inquit) qualia impij Philosophi, Leucippus, Democritus, Epicurus, Lucretius, vnus ex illis videris: aut, quod Hebræis magis arridet, referrur ad alios, vt dicat, ipsa oris tui impietas, docebit homines, & declarabit eis iniquitatem tuam: vt referatur ad eos, qui eum audientes, cognoscent impietatem eius. Os (inquit) tuum, docebit omnes quàm impius sis. Ex ore tuo testimonium impietatis tuæ elicitur. Loqueris, quæ solent arumim, vafri, versuti, maligni, malæ mẽtis homines. Hos sequi maluisti. Eadem ferme sententia iteratur. Condemnabit te os tuũ, & non ego, & labia tua respondebunt tibi. Condemnare Hebraicè ירשיע iarshiachà. Impium te faciet. Id scilicet, quod noster eleganter dixit. Ecce, ait Rabi Leui, nihil est, quo minus te impium vocem & habeam, putem qz merito vniuersa tibi mala obuenire, qua clara est impietas tua. Os tuum, de moribus apud nos facit indicium. Ipsa lingua tua, non ego, te impium, vociferatur. Si ego silerem, ipsa clamitaret. Deinde arguit arrogantiam. Omnis enim verborum superbia, ab arrogantia, qua nos omnia scire putamus, accidit. Nunquid inquit primus homo tu natus es, & ante colles formatus?]Hic quoque duo sũt sensus, vt quod noster reddidit primum. Hebraicéque est, ראשון rishòn designet, vel nomen primum, vel sit aduerbium primitus, prius, ante: vt dicat secundum priorem sensum. An tu es ille primus omnium mortalium, quem constat fuisse sapientissimum, cum Deo, & Angelis eius fuisse locutum, vidisse Deum, circunstantesq; Angelos, cognouisse diuina mysteria? Tu ne ille es, quem manibus suis formauit Deus, qui fuit omnium postea natorũ hominũ origo, qui nbi tantũ arroges? Secũdus sensus est, vt rishò, nõ sonet primũ, sed prius ante, vt dicat Nũquid ante hominẽ formatus es. Nũquid supra hominẽes, homine aliquid eminentius? Hũc sensũ Chaldus proponẽs sic trãsfert. An ante hominem vel Adã sine patre, & matre natus es? & Rabi Leui. Quid hoc est, quod adeo antiquitate, & senio gloriaris? an tu creatus es ante Adam primum, & ante creationẽ montium, & collium? Is igitur secundus sensus, videtur fortasse verior, quanquam ab illo, & isto, nihil fermè distat, quoniam subiecit, ante colles formatus. Vt quoniam fit (vt sæpe apparet) repetitio, fit idem, vel simile, secundum, atque primum. Colles autem, & terra fuerunt ante hominem. Primum sensum Sep. posuerunt, τί γὰρ, μὴ πρῶτος ἀνθρώπων ἐγεννήθης, Quid enim, An primus hominum genitus es? Colles autem dixit pro eminentiore terra. Et terram vel colles in exemplum assumpsit, quoniam nihil est antiquius terra. Illa fundamentum totius mundi fuit. Fundata ante cæteras res, quæ post ex illa extiterunt. Ideo psalmus
101. ait. Initio tu domine terram fundasti. Dicens igitur colles, dicit terram, dicens terram, dicit rem antiquissimam, antecedentem omnes res creatas. Sola enim hæc facta est è nihilo, cætera ex illa. Ideo & in Psalmo dicitur. Priusquam montes fierent,

aut

A aut formaretur terra, & orbis. Ostendit vates creatorem, ante res creatas fuisse. Tale
quid rogat Eliphas, an se esse Iob persuaderet, quòd adeo superbe loqueretur. Simile
quod subiicit. Nunquid consilium Dei audisti, & inferior te erit eius sapientia?]Secunda
hęc pars Hebraicè est. & minuisti ad te sapientiam: vel diminuta est ad te sapientia? Sensus
autem est, vt addat hoc simile superiori, sicut eum rogauit, an ante creationem mundi ex-
titisset, sic nunc, an cum Deo versaretur: quod sapientia de se prædicat apud Salomonem.
Cum eo eram cuncta componens. Sic nunc rogat Eliphas: an cum Deo fuisti, & arcana
eius vidisti? vidisti quę faciebat antequam mundum formasset, propiúsque cum eo aderas,
consiliorum, curarúmque eius particeps? Deinde sapientia tota tecum permansit. ad te di-
gressa est tota, cæteri insipientes nati sunt: diminuta, detractáque est cæteris, quia tota tua
fuit. Is est igitur verior sensus, pro eo quod noster dixit: Et inferior te erit eius sapientia.
Nam de sapientia Dei nihil est in contextu, sed sapientia ponitur absolute: Quem sensum
Hebræi sequuntur, quibus ego assentior. Rabi quoque Leui ait. An audisti secreta Dei, &
reuelata sunt tibi soli, adeo, vt deposita sit, & conuersa ad te sapientia, & erit tibi soli, non
cæteris? Nam neque tanta hyperbole vsus esset, vt inferiorem sapientiam Dei diceret, nec
quadrat quod admissus ad arcana Dei, fiat eo sapientior. Refertur ergo ad alios, non sa-
pientiam Dei. Et pro consilio, Hebraicè סוד sod, secretum, mysterium, arcanum. Quod &
consilium designat. Quódque sequitur refellit, istud ipsum quod ironicè interrogauerat.
Quid nosti, quod ignoremus, quid intelligis, quod nesciamus?]Quod durius & scabrose,
Hebraice. Quid sciuisti, & non sciemus, intelliges, & non nobiscum? id est clarius à nostro,
B & ad morem loquendi nostrum redditum: estq; manifesta sententia. Omnia (inquit) ista
perspecta sunt nobis. Quod si tibi propter caniciem arroges, ecce non desunt nobis senes,
etiam te, & tua prosapia vetustiores. Est autem Hebraicè periodus hæc. Etiam senex, etiam
antiquus in nobis grandior patre tuo diebus. Quod melius & clarius, & ad nostram lin-
guam accommodatius factum est à nostro, manente eadem sententia, scilicet. Et senes, &
antiqui sunt nobis, multo vetustiores quàm patres tui. Sunt, qui senes, cæteros amicos
eius, eo seniores sentiant, vt Chaldæus. Infertur autem. Nunquid grande est, vt consoletur
te Deus? sed verba tua praua hoc prohibent. Hebraicè sic. An parum à te consolationes
Dei, & verbum absconditum tecum, Sciendum est, vocem אל El, quam Hierony. ac cæteri,
Deum interpretantur. Rabi Leui, accipere, vt sit apocope, pro אלו ellu, isti, vt dicat. An pa-
rum consolationes istorum tibi videntur? Spreuisti eas tanquam parum efficaces. Amicos
medicos inanes appellasti: vt vndequaque reprehendat Eliphas ipsum Iob, tanquam su-
perbum, aliorúmque contemnentem. Et verbum arcanum, quod dixerunt de prouiden-
tia diuina, tecum est quippe, quos vocaris, compositores mendacij. Te solum autem putas
sapientem, tu solus es mysteriorum omnium gnarus. Alius est sensus, vt El, sit nomen Dei,
sicut Chaldæus sentit vertens, El, Eloha, vt dicat. An parum à te consolationes Dei, ab-
sunt? An putas abesse clementem dominum qui te consoletur. An modicum abest
dominus? Vel sic, An defuerunt tibi consolationes diuinæ, & res in abscondito
C tibi est? Tu nosti eam, tu probe didicisti, quæ tua felicitas, desupérque demissa, opulen-
tia esset. An exigua tibi videntur, quæ tibi attulit Deus? dissimulas Dei beneficentiam,
& taces? non recordatis opulentiæ, & beatitatis tuæ? Is sensus. Nam quod noster ver-
tit vocem Hebraicam לאט laat, praua, Hebræi suæ linguæ periti docent, & exempla ex
scriptura demonstrant, designare velare, abscondere. Sed neque in Hebraico est, pro-
hibent, nisi laat, credidit esse, & legit לאט leat, parum. Quasi dicat. Et verbum parumper à
te. Quod ipse dixit prohibent. Sed cùm Iob sit obscurissimus, si qua verborum aut sentẽtia-
rum dubietas occurrit, melioribus, & clarioribus, debemus esse contenti. Nam, & apud
Septuaginta prorsus est diuersa sententia ὀλίγα ὧν ἡμάρτηκας μεμαστίγωσαι, μεγάλως ὑπερβαλλόν-
τως λελάληκας. Parum, ob quæ peccasti, flagellatus es vehementer, superbe locutus es. Hoc
autẽ transtulerũt illi quia vocem Hebraicam תנחומות tanchumoth, putarunt sonare flagel-
lationẽ cõpũctionẽ, vt sonat interdum. Sed melius, & clarius videtur, quod posteriore loco
diximus, non fuisse exiguas cõsolationes Dei prouidentiam, ac beneficia erga illum. Ideo
subdit. Quid eleuat cor tuum, & quasi magna cogitãs, attonitos habes oculos?]Quod He-
braicè ad verbũ. Quid eleuat te cor tuũ, & quid innuunt oculi tui? Quorũ est sensus, ad ea,
quæ antecedunt respõdens, Cùm sit prouidentia, cùm ea tibi affatim acta suggesserit, lar-
gásq; aperuerit manus, quid te nũc ad blasphemandum incitat cor tuũ? Annuuntque ocu-
li ad maledicta. assentiuntur blasphemus: designant contra Deũ aliquid? Non solum os, sed

itẽ oculi ſunt petulantes. Hunc etiam ſenſum reddidit Leui. Quomodo rapuit te cor tuũ, [D] & quomodo annuunt oculi tui, ad mouẽdum contra Deum Spiritum tuum, & ex ore tuo verba, contra eum protuliſti? Subiicit, Quid tumet cor tuum, vt proferas contra Deum huiuſmodi ſermones?] Et quoniam Iob arrogauerat ſibi probitatem, innocentiam, qua fretus, Deum in ius vocabat, totáque eius querela in eo verſatur, quod dolet ſibi non merenti mala Deum importaſſe, refellit hanc eius perſuaſionem Eliphas, oſtendens non eſſe hominem qui non peccet: eóque ſtulte agere eum, qui iuſtitiam ſuam iactet apud Deum. dicitque, Quid eſt homo vt immaculatus ſit, & vt iuſtus appareat, natus de muliere? Quid (inquit) in homine eſt, cur ſe putet innocentem, cùm potius in contrarium, teſtentur omnia, eum ſemper eſſe peccantem? Quomodo inquit Rabi Leui. Putabis te innocentem, & iuſtum, vt nefas ſit, te ſuppliciis affici? Proponítque Eliphas ex omnibus puriſſimis rebus exemplum, quæ tamen non careant labe in conſpectu Dei. Ecce inter ſanctos eius nemo immutabilis, & cæli non ſunt mundi in conſpectu eius.] Quod Hebraicè ſic dicitur. Ecce in ſanctis ſuis non credet, & cæli non ſunt puri, vel mundi in oculis eius. Sanctos, Hebræi cum noſtris, angelos interpretãtur. Et Chaldæus, quod ſecũdo loco, cæli ſunt nomine græco, ponit ipſos Angelos, continens pro contento, cælum pro Angelis, quibus figuris vtũtur ſcriptores. Duæq; poſſunt eſſe ſententiæ vel cælos appellat ipſos Angelos, quia ſint in cęlo. aut quia corpora ipſa, orbéſque cęleſtes regãt, & circumuertant. Prior Theologię magis conformis Nam & Chaldæus, quod Hebraicè dicitur. Et cæli non ſunt mundi,] interpretatur. Et Angeli in excelſo, non ſunt mundi, vt cælum, quod Angelis attribuitur, tanquam [E] habitaculum, non tanquam quod moueant, ſit attributũ. Poteſt, & de ipſius corporis cæleſtis claritate eſſe ſermo, quæ prę claritate diuina, ſit tenebrę. At quod noſter pro Hebraico, non credet, dixit, immutabilis, eſt fermè idem, explicatius aliquanto. Deus non credet eis, non confidet, tanquam immutabilibus: non, credet eos immutabiles: non fidet. Credimus enim, & fidimus his, quæ non mutantur. Fides enim eſt de re inconcuſſa: & fidi dicuntur, quibus ſtat incõcuſſa mens. Eſt igitur idem ſenſus. Cæterum vt ſuperius admonuimus, ſciamus cõparationẽ hic eſſe nõ proprietatẽ. Vt enim cælũ eſt clariſſimũ & puriſſimũ; collatũ tamen cum claritate, puritatéque diuina, tenebroſum erit. Sic Angeli nõ ſunt quidem ſuapte natura immutabiles, quoniam ſunt diuini, collati tamẽ cum maieſtate diuina, & ſanctitate, nihil ſunt. Tanto igitur magis homo corruptibilis, & cõtemptibilis, qui bibit iniquitatẽ ſicut aquam, quia videlicet eam amplectitur, exoſculatur, redundat ea, haurit, ea plenus eſt. Nihil agit fermè, quod non peccet. ſcatet inanibus ſemper cogitationibus animus. Ideo philoſophatur accepta hac occaſione Eliphas de prouidentia diuina cõtra malos, de pœnarum generibus multa diſſerit. Ac poſtulat auditorem attentum. Deinde ait, quæ dicit antiquorum Philoſophorum ſententiis comprobari, adhibens, ſuorum oculorũ teſtimonium. Quod enim dicit. Et non abſconderunt patres ſuos. [Eſt Hebraicè. Non abſcondunt à patribus ſuis. Deſignátque: non abſconderunt, quæ à patribus ſuis audierunt. Id exponit Leui, & Chaldæus inquit. Non abſconderunt, quę à patribus ſuis didicerunt. Semper, & Plato, & Ariſtoteles cũ quid diuinum dicturi ſunt, aut de Deo, aut de prouidentia, [F] aiunt παλαιὸς λόγος, antiqua fama eſt. Et Hebræi, Dixerunt maiores noſtri. Et Pythagorei αὐτὸς ἔφα. Sic ferunt maiores noſtri, à quibus nos ſubſtantiam accepimus: eóque & religionẽ, & veritatem: quos poſterioribus ſapientiores fuiſſe, quia propius ad Deum, principiáque generis humani accederent, par eſt. Et Ariſtoteles, ſenioribus maxime, propter multarum rerum experimenta eſſe credendum. Ferunt inquam Philoſophi, id ex ſucceſſione doctrinæ vſque ad Deum, accipientes, nõ eſſe diu felices impios. Sapientibus autem ſolis datam eſſe terrã, & quod non tranſibit alienus per eã. Duos habet ſenſus, aut quod à Deo, ſolis illis creatus eſt mundus, nã de bonis ſolis benemereri voluit Deus: & propter iuſtos, ſuſtinet, & patitur iniuſtos aut refertur ad homines, quibus communis conſenſus tradiderit terram, ideſt reſpublicas regendas. Facti ſunt propter ſingularem ſapientiam excellentiámque, domini rerũ. Nam & Marcus cũ multis aliis magnis, viris putat, eum qui diſperſos in montibus homines congregauit, ſapientiſſimum fuiſſe. His igitur data ſolis, terra. Quanquam Nicolaus putat terram, terrena bona, quæ data ſint illis Mihi ſuperiora magis probantur, Alienus autem non tranſibit per eos,] Hebraicè, in medio eorum. Communi(ait) conſenſu, nemine ſeſe alterius ſententiæ homine opponente, id decreuerunt: Aut data eſt eis dignitas omnis, nemine abripiente, nemine de gradu eos deiiciente, vt referatur, aut ad ipſam eorum ſapientiam, quam alienus, ideſt contraria ſentiens, non poſſit labefactare: aut ad dignitatem

A gnitatē, quá nemo præripiat. Ná alienus, Hebræis sonat hostem, inimicũ. Septuaginta hũc locũ verterũt καὶ οὐκ ἐπῆλθεν ἀλλογενὴς ἐπ' αὐτούς. Et nõ superuenit in eos, alterius generis. Nõ rapuit alienus terrã, è manibus eorũ. Quod (vt dixi) referes, ad illos duos superius sẽsus. Infert, quę sapiẽtes, & maiores dixerũt. Cũctis diebus suis impius superbit, & numerus annorũ incertus est tyrannidis eius] Hebraicè ad verbũ. Cũctis diebus, impius ipse parturit, aut dolet, & numerus annorum abscondirus est forti. In eo igitur paulum variat Hieronymus, quòd vertit, superbire, quod Hebraicè est מתחולל mithcholel, idest dolet, vt parturiens. Idẽ enim Hebræis, atque Græcis verbum pariendi, ac dolendi ὠδίνειν. parere, & dolere, sic Hebraicè חלל Chalal. Sensus igitur est hoc loco, quem etiam Hebræi proponunt, quale sæpenumero sublimis Orator, refert in suis orationibus, de tormentis conscientiæ. Alia sunt, alia inquam, ò perditissimi homines, & amentissimi, multo miseriora. Nam, quo maior vis est animi, quàm corporis, hoc sunt grauiora ea, quæ concipiuntur animo, quàm illa, quæ corpore. Miserior igitur qui suscipit in se scelus quàm is qui alterius facinus subire cogitur. Hæc ille de cruciatu. Vidésque eum, eodem verbo vsum, atque Hebraicum, concipiuntur animo, sic Hebraicè mithcholel, parturit, concipit, & parit. Sæpe, & nostri Theologi, præcipue Chrysostomus, de tormentis eius, quod ipsi appellant τὸ συνειδὸς, conscientiam, loquuntur. Hunc igitur assiduum animi impij innuit cruciatum. Nam Rabi Leui. Vidi (inquit) oculis meis, quòd impius, & si prospere cedunt ei rẽs, cruciatur tamen omni tempore, videlicet, quòd inuadunt eum tormenta animi, rimentem semper supplicia. Secundo loco, vbi noster dixit, tyrannidis eius, pro eo est B nomen ipsum עריץ ariz, quod fortem sonat. Et Chaldæus transtulit תקיפא takipha, & Sep. δυνάστην. potentẽ. Hunc fortem, etiam Hebræi interpretantur impium, sic appellatum, quia faciat alios tremiscere. Nam verbum ערץ est terrefacere. Iure igitur eum Hier. vocauit tyrannum, vitámque eius tyrannidem. Describitúrque hoc loco, quasi Dionysius quidam, aut Phalaris. Scis enim Dionysium, quibus ad omne tempus, cruciatibus torqueretur. His incerta est vita, sonat vox formidabilis in aures eorum, semper pauent futura mala, præcipue post mortem: nec sciunt quandiu viuendum eis est: impendere calamitatem, (norunt enim sua flagitia, sciúntque se ad pœnas vocari) semper suspicantur. Ideo exaggerans. Sẽper (inquit) sonitus terroris in auribus: & cùm pax sit, ille semper insidias suspicatur.] Quod Hebraicè ad verbum. In pace vastator, veniet ei. Hier. retulit ad suspicionem, ac formidinem. Hebraicum ad ipsam rem, euentúmque rei. Sícque exponunt etiam Hebræi, vt Rabi Leui. Et ecce cùm in quiete esset, superuenit ei calamitas, & pressura, adeo, vt non putet se à tenebris & calamitate illa redire posse. Addítque Eliphas, vt desperationem etiam ostendat. Non credit, quòd reuerti possit à tenebris ad lucem, circumspectãs vndique gladium.] Tenebras illas repentinas, in quas cadit animus malis circumuentus, sicut lux gaudium est, & alacritas. Vides hic gladium illum Dionysij tyranni, tyrannorúmque in Tragœdiis celebratos cruciatus. Describítque omnia pœnarum eius genera Eliphas, Cùm se mouerit ad quærendum panem, nouit quòd paratus sit in manu eius, tenebrarũ dies.] Hebraicè res C certa designatur נודד noded, idest, mouetur, vagatur. Describit enim iam præsentem eius penuriam, nuditatem, egestatem, sicut Dionysius de tyrannide deiectus, dicitur mendicasse, ludúmque litterarium in Gręcia aperuisse. Adeo inquit miser est, qui prius fortis, & formidabilis, vt mendicet panem. Quem mendicans, semper timet mortem, & se fame periturũ suspicatur. Suspicatur alia miseriora, quæ tenebratũ nomine designãtur. Terrebit eũ tribulatio, & angustia vallabit eum, sicut regem, qui paratur àd præliũ.] Quod noster dixit regem per casum accusandi, potius est casus nominandi. Sicut Rex (inquit) terrebit angustia, tanquam regina horribilis, tanquam Alecto, aut Tisiphone. Ac quod noster dixit prælium est כידור kidor, propriéque designat orbem militarem, acies instructas, circunstantes. Sic (inquit) tribulationes facta quasi corona circumstabunt eum. Quanquam Rabi Leui. Putat designari eo, homines damnatos, ad orbem, quibus ligant caput inter genua, manus item, & pedes, vt efficiant orbem, vt non possint exire ex orbe, vel anulo. Addit autem causam Eliphas cur tyranno futurum sit hoc malum. Tendit enim aduersus Deum, manum suam, & contra omnipotentem roboratus est.] Designatur eo immanitas, prodigiosa, giganteáque superbia. Quod & Poëtæ, de similibus impiis loquuntur.

Hic, & Aloidas geminos immania vidi
Corpora, qui manibus, magnum rescindere cælum,
Aggressi, superísque Iouem detrudere regnis.

Sic,& isti tyranni,& fortes mouerunt manus suas contra cælum, contra Deum, voluerunt D
cum è superis regnis detrudere,se fortiores arbitrati. Describit ἀντιθέους θεομάχους,gigantésque illos impios Sic per tralationem, & ipse dicit Eliphas. Cucurrit aduersus eum erecto collo , & pingui ceruice armatus est.]Quod duobus modis potest intelligi : aut quod ipse peccator erexerit contra Deum ceruicem suam, vt referat eandem sententiam , atque superiùs,Aut de ipso Deo loquitur,qui impetum faciet in eũ , & per collum ceruicésque irruentes,eũ corripiet,vt superbum , sternétque. Vterque sensus elici potest ab Hebraico, quod ad hunc præcise modum habet. Curret ad eum,in collũ,in dẽsitate,superbia scutorũ. Sentit ergo Hebraicum,in primo sensu. Primo(inquit)inuadet collũ,deinde inuadet vbi clypeus defendit,vbi robustius est scutum:vbi dẽsatur magis propugnaculum. Nam quod scutum reddidimus,idest מגן maghen,designat omnem protectionem. Vbi(ait)magis protegitur in loricam,in thoracem inuadet.Rabi Leui simile,vbi corpora scutorum eius, magis densa,& fortia sunt.Alius est sensus,vt dicat,peccator curret aduersus eum,in collo,idest cum collo,& ceruice,& cum scuto,tanquam præliaturus cum Deo. Is magis quadrat. Quod sequens periodus declarat Operuit faciem eius crassitudo,& de lateribus eius aruina dependet.]Licet Hebraicè sit,hoc postremum. Et fecit aruinam, siue pinguedinem super lumbis. Aruinam dixit,quod Hebraicè פימה pimach,pinguedo,crassities, hinc Latinè opimum.Sanctes vertit lumbricos.Idem sensus Hæc igitur testantur superiora quoque de peccatore esse intelligenda,qui currat aduersum Deum ceruicémque attollat,vt dixerunt Septuaginta ἐτραχηλίασε.Nunc ait opima viscera,vbertatémque terrenorũ bonorũ , super- E
biam,animósque illi dedisse. Pinguissimum esse,vt facies sit adipe sepulta è luctibus miserorum ei carnem accreuisse. Designat ergo impiorum opulentiam , iniuste partam , & ex opulentia,superbiam. Nam omnis superbia,à copia est. Abundantia panis fuit peccatũ Sodomiticum,quia manum egeno non porrigebant , contemptores omnium. Et Salomon duorum malorum à Deo materiam fugendorũ postulabat:paupertatem, ne cogeretur furari,diuitias , ne insolesceret , blasphemaret.Ideo difficile est diuitem intrare in regnum cælorum. Et Solon ille sapientissimus legum lator. Copia vim parit ex opibus generata beatis.Proponítque supplicium Habitabit in ciuitatibus desolatis , & in domibus desertis,quæ in tumulos sunt redactæ.]Duos habet sensus, At habitabit in locis desertis,societatéque destitutis,vt possit impunè grassari, & quemlibet occidere , & prædari transeuntes: aut habitat domos vertendas in cineres , citóque tumulos ruinarum futuras. Nam quod per pręteritum noster dixit,Sunt redactæ,Hebraicè per futurum התעתדו hithathedù paratæ sunt,futuræ sunt in tumulos. Videbis hoc Romæ quæ fuerat pinguissima quondam, & superbissima,nunc cineres , & ruinæ:quas qui contempletur,lacrymas continere non possit. Hic omnia animalia accumbant,quæ dixit in Babylone euertenda, moratura,Esaias. Aedificauerat igitur villas,& palatia extruxerat: sed quoniam ex rapina , ecce in cineres,& solitudinem redigentur.Prosequitur supplicia Non ditabitur , nec perseuerabit substantia eius,nec mittet in terram,radicem suam.]Quod secundo loco dixit,radicem , Hebraicè מנלם minlam,sonátque perfectionem suam,vel eorum:idq; exponit Auen Esra, & Leui. F
Est idem tamen. Nam perfectionem appellat,radicem, stirpémque ipsorum , quam negat fore superstitem. Est enim perfectio,vltimum,& quod postremo remanet,id proles est genitoribus. Hanc negat impio superstitem futuram. Ferréque ipsum innuebat Iob , vt ostẽdunt antecedentia,erítque tralatio à floribus,plantis:quarum radices,& propagines exiccantur. Quanquam Rabi Leui, existimat hoc ad ædificia potius attinere , non relinquenda,sed euertenda,complananda. Sensus est clarus. Septuaginta obscurius,dixerunt οὐ μὴ βάλῃ ἐπὶ τὴν γῆν σκιάν.Non iaciet,in terram, vmbram. Sed Hebræi communi consensu testantur menel,sonare complementum,perfectionem,vmbram nunquam : nisi fortè respexerint,quod sequitur. Nõ recedet de tenebris,ramos eius arefaciet flãma.& auferetur spiritu oris sui ab eo]Tenebras,calamitates,mœrores,appellat,vt solẽt scriptores sacri, ramos, vel ramum,vt Hebraicè est,vel germen,viriditatem & opulentiam , felicitatem , copiam, cùm floreret,cùm vireret. Flammam dicit calamitates, miseriarum incendia, afflictiones, pressuras, dolores,æstus. Spiritum oris sui,sentit ventum flatum ex ore Dei,impulsum,missum à Deo,quo tollentur omnes,longe fugabuntur diuitiæ. Vt enim fortunam,quæ Deus ipse est,dicunt flare,secundósque ventos prędicant,& celebrant nostri: reflare autem dicitur fortuna,quoties longe alio vultu nos aspicit,& accumulatas euertit opes,in æstum,pelagúsq; sæuum proiicit nauiculam. sic spiritu idest vẽto ex ore Dei misso, omnẽ eius ait fe-

licita-

licitatem differendam, dissipandam. Hebraicéque est. Et auferetur spiritu oris sui. Ipse, sci-
A licet diues & beatus, abibit, asportabitur, aut ramus eius. Quare superuacaneum est in no-
stris: Ab eo. Addit alia incommoda. Non credet frustra errore deceptus, quòd aliquo pre-
no redimendus sit,] Hęc tota periodus, sic est Hebraicè. Non credet ęquo, is qui decipitur,
vel ipse deceptus, quia mendacium erit loco eius. Potest, & sic transferri. Non credet in
vanum, vel frustra deceptus, quod frustra cōmutatio eius. Sensus igitur est clarus, cui etiā
Hebręi astipulantur. Ille ipse beatus, euertetur, tolletur è medio repente, quia errore dece-
ptus, & ebrius vanitatibus mūdi, nō credebat, se periturū venturáq; in nihilum omnia, quæ
parasset. Sciendum Hebraicè שוא shaue, si cū aleph scribatur signare frustra, in vanū, si sine
aleph, æquum, iustum. Vtraque lectio est, primo loco, vt vel dicat: Non credet æquitati,
& æquo vir deceptus, aut: Non credet in vanum deceptus. Secundo autem loco, vbi dici-
tur, quòd aliquo pretio redimetur. Hieronymus vocem Hebraicam תמורתו themuratho,
quæ sonat cōmutationem, vicem credit esse pro pretio. Hebræi tamen, quod melius,
idq; loquendi consuetudo comprobat, accipiunt id, pro vice eius: loco eius: pro eo, vt sit
aduerbium, non nomen: Dicitúrque. Non credet frustra deceptus, fore mendacium, vel
vanitatem loco eius, vice eius, scilicet illius rami, felicitatis, opulentiæ. Non credet, quòd
pro ea felicitate, succedet vanitas, nihilum, euersio, redactio ad nihilum. inane, mera fabu-
la erit, in nihilum redibit. Is verus sensus. Nam de pretio, non potest sermo esse, quoniam
loquitur de tota impij ruina, nunquam reparanda, redimenda. Ac mihi magis placet le-
ctio, vt shaue sit cum aleph, sonétque frustra, in vanum. Ipsis etiam Hebræis arridet. Pro-
B sequetur alias calamitates. Antequam dies eius impleantur, peribit, & manus eius are-
scent.] Auferendum, periturúmque, vt plerisque impiis certo Deo consilio accidit, prædi-
cit, abscidente medium vitæ cursum eius ipso Deo, ne diutius genus humanum diuexet
importuna lues. Quod autem noster dixit, Manus eius arescent, Hebraicè est. Et ramus
eius non viruit. Nam vox כפה kippà, quam noster manum transtulit, sonat ramum. Vide-
tur noster accepisse Kippà, loco כף Kaph, quæ sonat palmam, manum. At manus non vi-
ret, sed ramus. Et alibi hanc vocem vertit ipse Hieronymus Spatulas palmarum. Non
sequetur ergo opulentia, arescet. Eadémque figura infert. Lædetur quasi vinea in primo
flore botrus eius, & quasi oliua proiiciens fructum suum.] Quod primum florem dixit,
est Hebraicè בסרו bisro, vua acerba eius. Perdetur (inquit) sicut perditur vitis, aut vua, quan-
do est acerba, quando maturescit, quando crescit: Quanquam noster addidit botrum. Sed
Hebraicè sic. Lædetur, vastabitur, tanquam vitis, vua eius acerba. Pro duobus igitur flore,
& botro, est vnum Hebraicè bisrò, vua acerba eius, & immatura. Periit (inquit) immatura
morte impius. Pro fructu quoque oliuæ, est נצתו nizatho, idest flos eius. Duæ similitudines
immaturæ mortis. Concludénsque & declarans exempla inquit. Congregatio enim hy-
pocritæ sterilis, & ignis deuorabit tabernacula eorum qui munera libenter accipiunt.]
Pro hypocrita, Hebraicè חנף chaneph, impius, sceleratus. Et Septuaginta ἀσεβοῦς. impij.
Pro sterili est גלמוד galmud, desolata destituta, in solitudinem redacta. Congregationem
autem dicit ipsum, & totam stirpem, totam familiam, sicut superius, ipsúmque forte respi-
C cit Iob. Ideo etiam ponit tabernaculum pro tota domo, sicut apud nos & Græcos, domus
est familia. Orientales autem pro domibus, tabernacula habent. Quos autem dixit no-
ster. Eorum qui libenter munera accipiunt.] Hebraicè tantum. Tabernacula שוחד shochad,
muneris, vsuræ. Tabernacula vsuræ, idest (vt ait Leui) Constructa ex muneribus & vsura,
ex alienis opibus, ex corruptis largitionibus. Sequutus est Septuaginta noster, ὄικους δωροδεκ-
τῶν. Domus eorum, qui munera accipiunt. Idem sensus. Absoluítque orationem, suo fine.
Concepit dolorem, & peperit iniquitatem, & vterus eius, præparat dolos.] Quod noster
dixit, dolorem Hebraicè עמל amal, sonat laborem, & iniquitatem, scelus sicut Græcè, à
πόνος labore, πονηρός, malignus, prauus. Id vitium labore, & malo afficit habentem, & alios.
Sicut item κακία, vitium, scelus. Concepit ergo scelus, & peperit, prius in corde, postea in
opere. Deinde ex his, & cum his, secutus est labor & dolor. Dat item ventri præparamen-
tum & conceptum fraudis per tralationem. Erant (inquit) fœti fraudibus, sceleribus. Quo-
circa superinduxit eis Deus, omne malum innuens ipsum Iob, cui ad cæteras miserias, ac-
cessit amicorū suorū crudelitas, qui eum magis cruciarent, merito clades accidisse conten-
dentes. Fit peruerso iudicio sæpenumero, vt credamus à Deo merito flagellatos, quos ad
gloriam, passus sit subire incommoda.

CAPVT XVI.

RESPONDENS autem Iob dixit. Audiui frequenter talia. Consolatores onerosi D
vos estis. Vt rario, naturæq; postulabat instinctus, Iob respondit, reiiciens, & re-
felleus eorum crudelitatem, inhumanámque consolationem. Ac rectè dixit,
sæpe se eiusmodi ab eis audisse. Quories inuecti sunt id genus in eum blasphe-
miis. neque fermè aliud toto libro agitur. Illi reprehendunt, qui cósolari debuissent, is res-
pondet, expurgátque se se. Cósolatores onerosi, Hebraicè est, cósolatores עמל amal, laboris,
carét enim deriuatiuis Hebræi, cósolatores laboris, sút cósolatores laboriosi, operosi. Hóc-
que propius, quá quod Sept. παρακλήτορες κακῶν Cósolatores malorú. Quod intelligi nó po-
test. Sed de corú tralatione, quando nobis vsui non est, pauca. Núquid aliqué finem ha-
bebunt verba ventosa, aut tibi aliquid molestum est si loquaris?] Reiicit in eos verba vé-
tosa, inania, aut falsa. Ventosa verba, in quibus iactatio, ostentatióque inanis sapientiæ.
Ea cum primis est, cùm aliorum vitam, vt iniustam, & impiam incessimus, & despici-
mus, interim nostram minime introspectantes. Quod autem dixit. Aut tibi aliquid mo-
lestum, si loquaris.] Obscure redditum, & nó proprie. Hebraicè hoc modo. Aut quid. יאמצך
amtizekà, roborabit te. Hoc est (vt ait Rabi Leui) Quid tibi virium affert tua argumétatio?
tot verba, quem tibi honorem ferent, aut quid valent ea tibi cùm sint inania? Quanquam
Auen Esra, adhibet húc sensum. Quis te fortior erit & vincet te? Sed ille superior, verior, &
clarior. Quid tibi proderit, si loquaris? Clare igitur Hebræis maraz sonat robur, roborare,
vires addere, aut inualescere. Et quòd sub eadem voce latet significatus peruersi sermonis, E
vt designet, violare, peruertere, eo videtur Hieronymus id verbum dixisse molestare, qua-
si simile quid. Et apud eum sensus est. An aliquam molestiam, capis ex his quæ loqueris?
An te pigebit aliquando talia loqui? Sed prior sensus, est magis expositus. Eadémque re-
fellens addit. Poteram, & ego similia vestri loqui, atque vtinam esset anima vestra, pro ani-
ma mea. Consolarer, & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos.] Facilius,
cùm valemus, consilia ægrotis damus. Tu si hic esses aliter sentias. Hi cuncta optime per-
pendunt, qui se alterius pellem induunt, ponúntque sese eorum in loco. Ac quod ait, Pote-
ram: potuissem (inquit) si sanus essem, si me dolor iste non tangeret: si vos in his plagis sede-
retis: si meas calamitates sentiretis, consolari vos dicere similia: exulcerare verbis inimicis
dolorem, plagas, & cruciatus miseris addere. Vtinam igitur, quando tam sæua est vestra
oratio, fieret ista commutatio, & quibus vexor cladibus, sentiretis, quando quidem verum
earum sensum, non percipitis. Et nunc instatis consolando, & quod imprudentius est, ma-
iores dolores misero accumulatis. Animam autem dixit personam ipsam, ipsosmet. Anima
vestra (inquit) pro anima mea, ipsimet, pro meipso. Mouere quoque caput, Hebręis pecula-
ri loquendi modo, est consolari. Et quod noster dixit: Poteram & ego similia loqui He-
braicè pręcise, Etiam ego, sicut vos loquerer: Vt sit tempus incertum, respiciens, quod non
esset, sed esse posset. Et quod dixit: Consolarer & ego, est אחבירה acbbirah, accumularem:
congererem verba, aggregarem, vt per contemptum loquatur, appellans verba eorum,
quasi faraginem, aceruumque nugarum. Eandem (vt solet iste liber, & psalmi) repetit sen- F
tentiam. Roborarem vos ore meo, & mouerem labia, quasi parcens vobis] Hebraicè. Ro-
borarē vos ore meo, & cósolatio labiorum meorum, leniret, mitigaret. Nam, quod est He-
braicè ניד nid, quod motum designat, est vt dixi Hebræis, pro consolatione. Itaque motus
labiorum est consolatio, sicut motus capitis, omnia signa συμπαθείας, condolentiæ. Et quasi
de nostro dolore detrahitur, cú aliqué doloris participem habemus. Futurú in Hebraico
יחשך iachshòk, idest parcet, mitigabit, refertur ad motum idest consolationem labiorum.
Idipsum tamen sensit Hier. Et Rabi Leui, qui parafrastice librú exposuit. Si sic daretur (in-
quit) consolarer vos, verbis meis, & quod cópaterer vobis, loquédo minueré plagas vestras,
lenitéq; doloré, quoniá vehementer interquiescit, plagis affectus, quando consolamur eú,
narramúsq; mala, & incómoda. Sed quid agá? si locutus fuero nó quiescet dolor meus, & si
tacuero non recedet à me. Nunc auté oppressit me dolor, & in nihilum redacti sunt omnes
artus mei] Hebraice ad hunc modum. Si loquar non prohibebitur, aut mitigabitur dolor
meus: & cessabo, quid discedet? Idem, atque in nostris, sensus, clarior factus à nostro inter-
prete, paucis, quæ sensum nó varient, sed illustrent, additis. Si cessabo (inquit) vel desistá, aut
omitta loqui, quidquid agá, doloris vndique vrgentis, nulla subleuatio. Quoniá (inquit) nó
sit ista cómutatio, vt vos sitis pro me, & has plagas accipiatis: ego auté incolumis sim: non
video mihi quid faciendú sit, an maledicta refellam, an taceam. Quidquid egero, nulla do-
loris

Alons mitigatio: adsunt idem cruciatus,& quæ sunt amissa, reparari nō possunt. Vos tuto,& ociose, animoq; quieto nugamini mihi neq, loquēti, neq, tacenti salus, nec mitigatio doloris ostenditur. Hæc vobis considerandi fuissent. Nunc autem oppressit me dolor, pro quo Hebraicè הלאני heleani, laborare fecit me, quod referri potest, tum ad dolorē, tum Deum ipsum, quoniā absolute ponitur, laborare me fecit. Rabi Leui sentit Deū qui fecerit eum laborare ego dolorem sentirem. Quanquam mutata persona subiūgat & in nihilum redacti sunt artus mei. Pro quo est fecisda persona השמות hashimòtha, desolasti, euertisti, destruxisti. Et pro artubus est עדתי col adathi, omnē congregationē meā. Etiā vero Hebræi sentiūt hoc nomine, totā membrorū compagem. Rabi Leui. Totam (inquit) membrorū structuram, numerūq; dissipasti. Possēt intelligi cōgregatio, etiam tota substātia, rota familia. Persequutur cæteras miserias. Rugæ meæ, testimoniū dicunt contra me: & suscitatur falsiloquus aduersus faciem meam contradicens mihi.] Hebraicè, Rugare fecisti me, in testem fuit, & surrexit in me, macies meā: in faciem meā respondebit. Quadrant omnia, excepto eo, quod vertit falsiloquum. Est autem pro eo Hebraicè כחש kaehas, vox duo sonans, macilentiam, & mendaciū. Pro secundo accepit Hiero. pro primo accipiunt Hebræi locus; ipse testatur, designare maciē, non mendaciū, quia superius rugas memorauit. Dicendū igitur. Et macies mea, respondet, vel testatur contra me. Et Rabi Leui locum exponens. Non alio teste indigeo, ad dolorē, miseriasq; meas exprimēdas, quoniā rugæ meæ, præ macie sūma testantur contra me. & macies mea, & miseria mea, ostendūt magnitudinem plagæ, & B doloris mei. Itaque locus est clarus. Nam falsiloquus hic non apparet, nec videtur in quem possit referri. Quomodo enim cohæret falsiloquus cum rugis? Nicolaus, falsiloquum diabolum sentit Res mihi clara videtur. Ac dat quasi personam doloris, & maciei, cos tanquā crudeles in se testes insurgenres, appellans. Collegit furorem suum in me, & cōminans mihi, infremuit contra me dentibus suis: hostis meus terribilibus oculis intuitus est.] Totum referunt Hebræi in ipsum Deum, cui referebat semper acceptas clades, vt superius sæpe visum est. Ac Hebraicè est. Furor eius rapuit me, & odio habuit me, fremuit contra me dētibus suis hostis meus: acuit oculos suos in me. Eundem sensum habent, atque nostra Mutabat enim Hier. cui præcipua sermonis cura fuit, phrases Hebraicas, in orationem Latinam. Vt autem, si quis ad verbum transtulisset Hebraicam, dūram, horridamq; orationem, insuper etiam non intelligibilem sæpe fecisset, sic fit interdum, vt verba, totamq; orationis seriem mutantes, verum sensum ad amussim non exprimamus. Hanc igitur omnem doloris, ac cladis suæ exaggerationem, rectius Hebræi referunt in Deum, quàm dæmonem Nam, nec fortè norat Iob, diabolum in se, familiā, opesq; impetum fecisse, cognitum ei postea, ex aliqua reuelatione. Nam, quod in Deum sint referenda, apparet ex sequenti. Conclusit me Deus.] Clara est omnis tralatio, de furore, de fremitu dentium, de odio, trucique aspectu. Ac vides Hiero. pro odio, quod est in Hebraico dixisse, comminationem, quæ ex inimicitia, & odio est. Acute autem respicere, dixit oculis terribilibus, quanquam possit referri, quod acutissimè videnr, vbi ferendus esset. Sed idem erit tandem. Vt igitur, cladis C magnitudo, intelligatur, describit Deum, tanquam, hostem, odio, & furore, armatum in se ruere: vt dixi, per tralationem. Exaggerans, miserias, prosequitur. Aperuit super me ora sua, & exprobrantes percusserunt maxillam meam, satiati sunt pœnis meis.] Nihil est varium à fonte, solum mutata sunt nomina, seriesque orationis. Nam quod dixit exprobrantes, est Hebraicè cum opprobrio, cum ignominia. Cum ignominia (inquit) aperuerūt ora sua: quid aliud, nisi exprobrantes, probra iacientes? Quod autem dixit Satiati sunt, est Hebraicè. Simul contra יתמלאון itmalaùn. Quod duos habet significatus. Aut satiati, expleti sunt, quod noster est secutus: aut congregati, collecti, quod Hebræi. Vterque quadrat. Hoc item Hebræi de amicis Iob dictum volunt. Sicut enim tacite Eliphas, redegerat Iob, in numerum impiorum, ei sceleratos mores, obliuionem, contemptumq; Dei, ob quæ affirmabat clades, illas tanquam grandinem, & tempestatem supercecidisse, attribuerat, sic tacite vocat eos crudeles, contumeliosos, prorsusque inhumanos Iob, ostendens hoc aliud additum sibi ex amicis suis supplicium. Possunt per prosopopæiam plagæ, calamitatésque, tanquā hostes, quæ agmine facto in eū inuaserint, appellari. Nostri, dæmones sentiunt, quos inimicos appellet. Mihi superiora probantur: eandémque, vt solet, inculcat sententiam. Conclusit me Deus apud iniquum, & manibus impiorum me tradidit.] Pro iniquo est עויל auil, mendacium, peruersitas, iniustitiaque mēdacem, sceleftūmque Eliphas, eum falsis reprehensionibus cruciantem, impiūmque vocantem. Et, pro me tradidit est ירטני iirténi, quod ad Hebræis exponitur, diuertit, remouit à statu felici in manus inimici. Ego

fentio, quòd vertit noster. Impulit me manus impiorum, deuoluit, præcipitauit. Ego ille D quondam opulentus repente contritus.] Hebraicè, opulentus, aut quietus eram. Quietum quoque Septuaginta dixerunt, & pacificum εἰρηνεύοντα, quiete agentem. Alterum ex altero sequitur, ex opulentia quies. Deiectus sum ex tanta felicitate, pacéq; profunda. Quodq; ad malorum exaggerationem addit. Tenuit ceruicem meam, confregit me, & posuit me sibi, quasi signum.] Eadem inculcantur, & per tralationem, tanquam inimico datur animus hostilis, & impetus Deo: nihilque quod ad descriptionem crudelitatis spectet, omittitur. Porrò quod dixit signum, Hebraicè est, מטרה mattaráh. Hebræi signum sagittantium, & scopum interpretantur, vt Iob dicat se factum, & positum, in quem Deus sua spicula dirigeret. Septuaginta quoque dixerunt σκοπόν. Intelligis ergo, quid signum sit. Aliud crudelitatis, inimicíque animi subijcit indicium. Circundedit me lanceis suis, conuulnerauit lumbos meos.] Hebraicè alio ordine, sed eodem sensu. Circuierunt me רביו rabbù, iaculatores eius, vt exponit Leui dicens, hos esse iacientes sagittas. Siquidem Hebraicè רבב rabab, ad alia significata, designat iaculari. Septuaginta tamen etiam ipsi lanceas dixerunt. ἐκύκλωσαν με λόγχαις. Circundederunt me lanceis. Quod autem dixit, conuulnerauit, Hebraicè יפלח iephalach, quod Leui exponit, diuisit, discerpsit, eadem sunt omnia. Quos autem dixit lumbos, Hebraicè כליותי kiliothai, renes meos. Perstátque in descriptione plagarum. Non pepercit, & effudit in terram viscera mea.] Pro visceribus, est מררתי mererathi, fel meum, dictum Hebraicè ab amaritudine. Sept. quoque dixere fel χολήν μου. Hier. viscera dixit, q; esset clarius. Pars pro toto in Hebraico. Prosequitur. Cōcidit me E vulnere, super vulnus, irruit in me, quasi gigas.] Redditū clarius. quàm Hebraicè sit. Concidit, vel dirupit me diruptione, super diruptionem. Et quem gigantem dixit, est Hebraicè גבור ghibbor, quod fortem, & gigantem designat. Et quasi per excellentiam gigantes in sacris litteris dicūtur, fortes, sicut Græce ab eo, quod è terra sint geniti, propter corporū proceritatē, vt ego reor, quia primi homines, qui ex terra facti sunt, fuere proceri, hiq; proprie gigantes. Inde factum vt omnes similes illis, gigantes, idest terrigenæ dicerentur. Ad extremam calamitatem addit. Saccum consui super cutem meam, & operui cinere carnem meam,] quod dixit carnem meam, Hebraicè קרני Karni, quod ipsi exponunt caput meum. Noster totum pro parte. Et pro cinere est puluis. Cinere autem, aut puluere in luctu, & calamitate, caput aspergebant: nunc forte respicit, & sterquilinium in quo sedit, & furfura, quæ ex carne eius putrefacta, cadebant, toto scatente vlceribus, corpore. Subijcit, Facies mea intumuit à fletu, & palpebræ meæ caligauerunt.] Quòd dixit, intumuit à fletu, est חמרמרו chomarmerù, quod exponunt ipsi deducentes à chomer luto, cœno, humore, vt dicat facies mea, fœdata est lachrymis & humore, assidue defluente: vt hoc Hebraicum verbum, sit quasi transferendum: Lutuit, lutescit facies mea: sit chomer, idest res humefacta, lutum: Sed tumor id designat, accrescente ex humore, & lachrymis, nescio quid in vultu. Idemq; est sensus. Et quod dixit eleganter, & perspicuè caligauerunt, est Hebraica figura, zalmaueth, vmbra mortis. In palpebris meis (inquit) est vmbra mortis. Sed quid nobis Latinis, est vmbra mortis? Ergo caligo pulchrè dicta est. Sic, & F Sept. dixere σκιά vmbra. Cōnumeratísq; malis, ostēdit, secus quàm calūniaretur Eliphas, immerito sibi obuenisse. Hæc passus sum, absq; iniquitate manus meæ, cùm haberē mūdas, ad Deum, preces meas.] Ad perspicuitatē adiecit. Hæc passus sum, cùm Hebraicè sit dūtaxat. Propter nō iniquitas in manu mea, & oratio mea munda.. Vides, vt declarauerit transferendo vitata ἀκακοζηλία. Iniquitatem autē dixit, quod Hebraicè חמס chamas, violentiā, rapinam. Duóque ponit maxima scelera, omnium aliorum principia, quę se vitasse dicit, iniustitiam, & rapacitatem erga homines, impietatem erga Deum. Neque (inquit) ius humanæ societatis vnquam violaui, neque impius vnquam fui, Deúmq; non colens, & implorans, adiénsque ad templa, animo puro, & innocenti, omníque scelere expiato: ne quid animo polluto precarer, contráque me orarē dicens: fac mihi, quod cæteris facio: dimitte, sicut debitoribus ego meis dimitto. Quod autem addit. Terra ne operias sanguinem meum, neque inueniat in te locum latēdi, clamor meus:] Duo possunt esse sensus: primus vt possit esse quasi mutila oratio. Terra si ita est, quod amici mei dicunt, me impiū fuisse, ne recipias sanguinē meū, nec sit locus clamori meo: nemo sit, qui lamēta mea exaudiat. Hunc sensum proponit Auen Esra assumens exemplū ex alio loco. Iniquitatē si aspexi in corde meo, non exaudiat Dominus. Verūtamen exaudiuit Dominus Deus. Alius est sensus, qui mihi magis probatur: O terra ne operias sanguinē innocentē. Contra sanguinē innocentē vociferati sunt amici: effude-

A effuderunt, quasi hostes: aut ipse Deus tanquam gigas effudit sanguinem meum innocentem. Fac, vt pateat hæc iniustitia: sit manifesta, ne abscondas in visceribus tuis, sanguinem meum, quem innocentem, effusum accepisti: & non sit clamori meo locus, id est vbi lateat absconditus, nemini cognitus, sed cognoscatur, sentiatur, audiatur, sit manifestus, veniat ad aures Dei, non abscondatur in terra. Hunc sensum noster innuit. Innuit & Leui. Et est verior. Sciendum terram recipere sanguinem dici Hebraica phrasi, & clamare tanquam testem in aures Dei super sanguine innoxio, sicut cælum & terram contestantur sacri scriptores. Nam quoniam sanguis in terram effunditur, ea veluti sanguinis istius conscia dicitur in aures Dei vociferari. Dicitúrque in Genesi. Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Tale quid Iob postulabat, terram inclamare, vociferari, super effuso suo iniustè, & innocenter sanguine. Et Auen Esra inquit. Sunt, qui dicant, Terra reuela iniustitiam, quæ contra me fit, non sit locus, in quo clamor meus abscondatur, sed statim ascendat. Burgensisq; eum declarauit sensum. Nam Nicolaus, qui terram pro amicis Iob, qui felicitatem suam ponerent in terrena prosperitate, dicit aliena, & longinqua petit. Huic sensui etiam, quod sequitur astipulatur. Ecce enim in cælo testis meus, & conscius meus in excelsis.] Hebraicè: Etiam (inquit) nunc ecce in cælo testis meus. Hoc quoque potest duobus modis intelligi. aut quòd Deum innuat, qui testis, & conscius sit iustitiæ, sanctitatisque suæ, aut cælum ipsum appellat testem, sicut & Moses. Audite cæli quæ loquor. Et Esaias. Audi cælum, & percipe terra. Et nostri Poëtæ.

B *Vos æterni ignes, & non violabile vestrum,*

Testor numen ait Et apud Tullium. cælum, noctemq; contestans. Sic nunc ait in cælo apparere testimonium suæ innocentię, sicut terra testabatur de sanguine eius innoxio. Flectiturq; post querelas, & lamentationes, apertè ad ipsos. Verbosi amici mei. ad Deum stillat oculus meus] Verbosos congruè dixit, qui sunt Hebraicè =מליצים melizim, eloquentes, differentes, nugantes Hinc in primo psalmo, pro eo, quod nos habemus. Et in cathedra pestilentiæ non sedit. Hebraicè est. Et in cathedra lecim derisorum, quasi nugacium, ab ista voce. Quare non significat nunc interpretem, duraq; nimis est expositio Burgensis. Quódque statim subiungit: Ad Deum distillat oculus meus. Loquamini (inquit) impunè vos contra me: sit vestræ libertatis mentiri: explete vos maledicendo: ad Deum vero flentes oculos meos ille meas lachrymas aspiciat, illi luctus meos ostendo. Agnoscat ille qúestus & planctus meos. Magísque ostendit hunc suum affectum. Atque vtinam sic iudicaretur vir cum Deo, quomodo iudicatur filius hominis, cum collega suo,] Si audias Hebraica, hoc modo habent. Et arguat ad virum cum Deo, & filius hominis cum proximo suo: Quod scabrosum est. Est sensus, quem noster clarius reddidit. Nam & Rabi Leui. Quis det inquit, vt posset homo, disceptare cum Deo, sicut disceptant inter se homines? Vides in his, quod noster dixit iudicaretur, significare, disceptaret, argueret. Vtinam (inquit) liceret adire aliquam aulam, aliquod forum, in quo Deus semel in hebdomada, aut mense, aut anno, aut die sederet iudex, causásque omnium diligenter

C attenderet, egóque ad tribunal eius accedens, possem agere cum eo, cúmque rogare, quid commeruerim, quòd me tot malis oppresserit: quod scelus tantum admiserim, cui tam atrocia supplicia illata sint. Et quoniam omnium rerum est prudentissimus, eius testimonio probarem, qui penitus omnes cogitationes & facta mea habet explorata, mendaces esse amico[redacted]m hoc optet, addit. Ecce enim breues anni transeunt, & semitam, per quam non reuertar, ambulo.] Quod Hebraicè est. Quia ann[redacted] ibunt, & semitam non reuertar, quam ambulo. Quoniam (inquit Rabi Leui) numerus annorum, qui mihi residui sunt ad viuendum, veniunt nunc, & moriar, aut spiritus meus attenuabitur. Numerus igitur annorum designat, quòd anni numerantur nunc tanquam breues, tanquam pauci, attēditur ad hunc numerum. Sicut quibus breue tempus est negocio exequendo, omnia momenta numerant. Itaque Iob cùm senectam videret præcipitantem, cum circum tempora canos cerneret, optabat de causa sua coram Deo agere, vt eo sententiam, pro innocentia ferente, absolueretur, vt si quid vitæ superesset, quiete & curis, morbisque leuatus ageret. Da mihi (inquit) aliquod solamē antequam, moriar, antequam canicies vltra proserpat, nam vitæ cursus reuocari non potest, fugit irreuocabilis ætas.

HOc caput statim attexitur ad superius, nullúmque est in sententiis interuallum: Cætera prosequitur mœsta, quibus attenuatio, decurratióque vitæ significatur. Ac dicens, Spiritus meus attenuabitur,] spiritum appellat vigorem, vitam ipsam corpoream, quæ spiritus est, hanc ait attenuatam, attritam, non annis solum & tempore, quod omnia exedit & consumit, sed etiam cladibus illis. Attrito spiritu, anni velocius abierunt. Pro vno anno non fuit dimidium, sicut quibus vitæ intercidirur cursus: dimidium ætatis, cladibus illis est detractum. Nam spiritus corporeus vexatur, & atteritur, animi & corporis languoribus, quæ assatim incubuere ipsi Iob. Propria igitur est spiritus attenuatio. Hebraicéq; dicitur חבלה Chubalah, id est, dispersus est, dissipatus. Et Leui demolitus ait, euersus, fractus. Et quod ait. Solum mihi superest sepulchrum.] Apparet nostri interpretis, vt esset clarior tralatio, diligentia. Nam Hebraicè est sepulchra mihi. Et quod ait. Non peccaui, & in amaritudinibus moratur oculus meus,] Hebraicè sic ad verbũ. Si non fallaces, aut illusores mecum, & in amaritudinibus morabitur oculus meus. Oratio mutila, sic intelligenda, vt ab Hebræis quoque intelligitur. Si non (inquit) detur hoc forum, hoc tribunal Dei, ad quod miserrimus ego confugiá, ecce illusores adsunt amici, qui procul à cladibus positi, irrident me, illudunt, inuolitant, super doloribus meis philosophantur, quoniam Deus iustus est, fieri non posse, vt afflixerit immeritum: reliquum esse, vt tantum impius fuerim, quantum malorum desceuit in me, E fortunásque meas. Veniat igitur ipse Deus, sedeat iustus iudex, applicemus ad tribunal eius, præbeat se mortalibus oculis conspicabilem, iudicet ipse, videat, qualis omnis ante acta vita mea fuerit. Ni fiat istud, aderunt canes inaudita in me rabie, circumlatrantes, illudentes. Cogor illachrymari: adduntur oculis fletus, ingeminant lachrymæ, perpetuo in lachrymis immorãtur mea lumina. Nam cùm omne studium meum in eo fuerit, vt Deum piè, sanctéque colerem, nec cogitatione, sermone, operéque offenderem, cùm pietatem rebus omnibus præferrem, ecce dicor impius, Dei contemptor, rapax, conflasse mihi opes, ex alieno sanguine. O rem lachrymis dignam! O Dei iudicium, qui conscius omnium rerum es. Ad hunc sensum sequitur. Libera me, & pone me iuxta te, & cuiusuis manus pugnet contra me.] Hebraicè sic. Pone quæso, fidem iube, aut vadare mecum, quis est, qui manibus stipuletur? Is sensus fateor in nostra tralatione non est. Horum vera sentẽtia est, quoniá perstat in ea postulatione, vt adsit iudicium Dei, veniat ipse iudex. Rabi igitur Leui sic. Pone quęso cor tuum ad me ò Deus, ad respondendum, in disceptádo, & da mihi vadem, aut vadimonium, vt possim fidere, quod respõdebis verbis meis, quia desiderium meum est, disceptare tecum, non cum istis. Deinde ex persona Iob. Ah Domine summe & benedicte, adhibe cor tuum ad me, ad audiendum verba mea, & ad respondendum super eis, quoniam desiderium meum est, disceptare tecum, si fieri posset, quia nosco, te non venturũ ad agendũ mecum, nisi rectè, & iustè non falsis argumẽtationibus quod faciunt isti. Et si esset possibile, da mihi vadé, vt possim fidere ei, quòd perficies disceptationem mecum. F Ecce ego vehementer cupio inuenire aliquem, qui præhendat, manus meas quasi promittens & affirmans, quod erit disceptatio inter me, & te, si esset possibile. Hócq; omne dixit Iob, vt doceret, veritaté esse pro se, & vt coargueret falsitaté, mẽdaciáq; amicorũ suorũ. Hucusq; Iudęus ille. Quare sensus est clarus. [redacted] dixit. Libera me, [redacted] Et quod sequitur Pone me iuxta te. Hebræi quoniá pone est absolutũ, & non est, iuxta te, dicunt pone cor tuũ, adhibe menté, ad respondendũ, disceptandúmq; mecum. Et quod dixit. Et cuiusuis manus pugnet contra me.] Primũ reliquit verbũ in medio ערבני עמך imach, id est vadare, da mihi vadé apud te, da fideiussoré, da qui promittat mihi pro te, venturum te esse mecum ad disceptádum. Quod autem dixit. Pugnet, Hebraicè לידי יתקע leiadi orbèni ithakèa, manus meas capiat, ille vades det mihi dexterã, q; venies in iudiciũ, fidé suá obliget pro te. Hæc tota significatio colligitur ex verbis Hebraicis, estq; vera. Quare auté cum Deo, non cum amicis, disceptare, ageréq; de causa sua velit, subiicit. Cor eorũ longe fecisti à disciplina, propterea non exaltabuntur. Prædá pollicetur socijs, & oculi filiorũ eius deficiẽt.] In origine. Quia cor eorũ abscondisti ab intelligentia, ideo non exaltabis eos. Ad blandiendum annuntiabit amicis, & oculi filiorum eius deficient. Prior periodus clara. Eis Deum non aperuisse cur mala Iob intulerit. Eis non dedisse Deum sapientiá: carere eos iudicio, tanquam secordes: nihilque aspicientes præcipitare iudicium: temerarie iudicare:

non

A non agnoscere veras rerum causas. Fas (inquit Leui) erat vt eos non lateret, quòd ob do-
lores, & amaritudines, quas maledicendo, detrahendóque meæ probitati, attulerunt
mihi, non exaltabis eos. Non modo, non exaltabis, sed condemnabis etiam: vt appare-
bit in fine libri, vbi se contra amicos Iob, ostendit Deus iratum. Carent ergo sapientia,
abscondisti eis arcana sapientiæ ac prouidentiæ tuæ nec explicare queunt, quare iusti ve-
xantur. temeréque hallucinantur, putantes cuncta illata hominibus supplicia, ex eorum
impietate proficisci. cùm tamen plura mala iustos pati videamus, quàm iniustos · qui sæ-
pe vsque ad extremam senectam sunt beati. Ergo alia ratio subest, quam isti, nec capere,
nec explicare sciunt non est eis à Deo reuelata, ideo non exaltabit eos Deus · aut quia cō-
tra eos irascetur (vt dixit Leui) aut quoniam hac carent sapientiæ diuinæ, prouidentiæq;
cognitione, erunt inglorij. Sunt impetiti, famam, & decus non promerentur. Exaltationem
refert Nicolaus ad futuram vitam, quam non puto hoc loco designari, nisi longinque. Se-
cundo autem loco, vbi noster dixit, prædam pollicentur: est Hebraicum verbum לחלק
lekelec, quod potest designare, aut ad diuidendum, aut ad blandiendum. Sub eadem vo-
ce diuisio, & blanditio, licet sit varius canonismus Ergo Hierony. significatum diuidendi,
secutus est, diuisionémq; prædam dixit. Chaldæus item id secutus est לאפלגא lemafl.g, ad di-
uidendum. Etiam Septuaginta τῇ μερίδι ἀναγγέλλει κακίας. parti annuntiat vitia, Hebræi ve-
ro secundum proponunt. Sciendum quoque hanc vocem, quæ in Hebraico est רעים reim,
amphibolam esse. Designat cogitationes & amicos. Pro cogitationibus accipit Leui, vt di-
B cat. Qui ad blandiendum annuntiabit cogitationes. Id est, qui volens, quasi Deo blandiri,
& in gratiam eius iustos opprimere, annuntians & explicans intimas ipsius Dei cogitatio-
nes, consilia, arcana, quasi factorum ab eo teneat rationes · habens innumerato. non is so-
lum peribit, sed filij quoque eius deficient, mendicabunt, lachrymabuntur, erunt orphani,
& inopes, propter paternam iniquitatem, vt ad verbum dicit Leui. Ille (inquit) qui ad blan-
diendū efferet, annuntiabit cogitationes, quæ ascendūt in corde suo, vt te liberet ò Deus,
quòd non sis patrator iniustitiæ, & iniquitatis. Certe dignis eum supplicijs afficies, quòd in
te stultè peccauit, vt homines solent · adeo, vt oculi filiorum eius deficiāt. Hęc ille. Quod si
sequaris eum sensum, vt dicas. Ad diuidendum annūtiabit amicis. Hoc est, vt noster sensit,
ad prædandum, vt Iob reiiciat in amicos crimen rapacitatis, quod sibi obiecissent, daturós-
que dicat pœnas, non ipsos solum, sed etiam filios, vt semper illachrymētur, erit etiam con-
gruus sensus. Nec te moueat, quod post numerum multitudinis amicorum, transeat ad sin-
gularem, ad prædandum, vel blandiendum annuntiabit, quoniam & hæc oratio est vniuer-
salis. Quicunque facit, quicunque detrahit, quicunque blanditur. Memineris etiam Iob es-
se obscurissimum, vt propositis probabilibus sensibus, ne quæras amplius. Cúmque prouo-
casset ad forum diuinum, atque amicos insipientes ostendisset. qui, quasi causam Dei agere
patroni eius vellent, reuertitur ad quærimonias, suarúmque miseriarum cogitationes. Po-
suit me, quasi in prouerbium vulgi, & exemplum sum coram eis. Caligauit ad indignatio-
nem oculus meus, & membra mea, quasi in nihilum redacta sunt. Quod dixit exemplum.
C Hebraicè est תפת thòpheth, tres sunt sententię, vt sit thau in fine adiectitia, sitq; תף thoph
tympanum, vt in omnibus scripturis reperies. Secundo vt sit locus vallis Thopheth, nomen
vallis filiorum Amon, locus execrandus, detestabilis · eóque designat etiam Geenam, Tar-
tarum. Tertius significatus est, vt sit vox Chaldaica denotans Dominū, vt ait Leui. Ad om-
nes significatus hos, sequuntur sensus. Primus duarum primarum significationum. Factus
sum tympanum, plausus: plaudunt mihi ridentes, clamantes omnes. Pulsor vndique ob-
strepor: plaudunt contra me manibus, pedibus omnes. Vndique explodor, aut sum cun-
ctis prodigium, res execrabilis, horribilis, tanquam à dæmone, & Tartaro declinant om-
nes à me. Tertius sensus est quoniam Hebraicè pro præsenti, Sum coram eis, est futurum,
אהיה eheieh. Et futura Hebręis sunt pro præteritis imperfectis, erā · Et Thopheth, id est Do-
minus eram eis. Leuique explicans inquit. Posuit me Dominus, vt essem in prouerbium,
& fabulam, pro eo, quod eram ante hac eis vt Dominus, & princeps. Noster, primas signi-
ficationes, secutus est. Sept. Thopheth dixerunt γέλως, θαῦμα, risum, miraculum, prodigium.
Clara sunt, quæ superius diximus ex ipsis scripturis. Quod autem secundo loco dixit. Et
membra mea quasi in nihilum redacta sunt. Hebraicè, pro membris meis, sunt יצורי iezu-
rai, quod à singulari est יצר iezer, sonatq, cogitationē, figmentum animi, conceptum men-
tis. Quod nec ipse Hieronymus ignorabat. In Genesi, Cunctaq; cogitatio hominis intenta

esset ad malum. Vbi est iezer. Pro cogitationibus, accipit Rabi Leui, exponens hanc vo- D
cem alia מחשבותיו machsheuòrb. Sed Auen Esra, sicut, & noster, pro membris, ponens pro ea clariorem אברים ebarìm, membra. Et pro. In nihilum redacta sunt, est Hebraicè zel, vmbra. Cogitationes, aut membra mea, tanquam nihilum facta, tanquam vmbra. Tanta fuit indignatio ad quam illi me prouocarunt, quia deridebant, vt caligarit oculus meus: aut lacbrymis, quibus deplorabam irrisionem, aut animi commotione, & mœrore, qui sæpe tenebras offundit. Vnde Græce mœror ἀθυμία sine animo esse. Hanc autem oculorum caliginem antecessit dolor animi, quo factum est, vt quidquid cogitarem, nihil subsisteret, dolore dissipante animum, & absorbente, vt Græce dicitur, quia tollit animum, tollit cogitationes, non sinit cernere. Hoc in mœrore, & indignatione. Quod si referas ad membra idem erit. Genua labant, ex mœrore & timore, non stant, non subsistunt, non sunt membra, vigore dissipato, euanescente. Poeticeq; omnia dixit, & per magnas hyperboles. Vt, Feror ingenti circundata nocte. In æternam clauduntur lumina noctem. Tenebris nigrescunt omnia circum. Prosequitur lachrymans, ostendénsque si non illusoribus ipsis amicis suis, certe rectis iudiciis & iustis, fore rem stupori, admirationi, iustis calamitates has accidere. Stupebunt iusti super hoc, & innocens contra hypocritam suscitabitur. Et tenebit iustus viam suam, & mundus manibus addet fortitudinem.] Pro hypocrita, vt sæpe dixi, est חנף chaneph, impius, aut quod nunc Septuaginta παράνομος exlex. Mirabuntur igitur, & stupebunt recti, quos iustos noster dixit, recti inquam iudicij, mentis æquæ, & prudentis, super his malis, quæ iustis obueniunt, qui nihil egissent, quamobrem E
ea mererentur. Excitabitúrq;, & euigilabit, & animo commouebitur, innocens idest purus, noxius contra, id est super sonte, & impio, quòd peccans, felix tamen est & beatus. Id enim commouit multos, videntes sceleratos, magnis facinoribus perpetratis, nullas dare pœnas: contra bonos interfici, neminem esse, qui vel illis pro malefactis incutiat meritas pœnas: aut his pro iustitia & pietate præmia digna tribuat. Ac nisi reuelata desuper esset altera vita, prædicatúmq; oraculis cælestibus Deum constituisse diem in qua iudicaturus sit mundum, quod non potest nisi in vltimis sæculis fieri, hæc dubitatio, mentes nūc quoque mortalium torqueret. Sed, vt olim fuit magna super ea dubitatio, sic nunc magna certitudo, futuram diem, in qua scelerati iudicabuntur à Deo, stabuntq; ante tribunal eius trementes, æternis suppliciis deputandi. Iusti autem coronati, laureati, omnium oculis conspicui. Hæc nunc certissima sunt. Quod autem dixit. Et tenebit iustus viam suam. Rabi Leui, verum sensum demonstrat. Non tamen (inquit) iustus à iustitia sua discedet, sed viam probitatis solitam sequetur, & cui manus puræ sunt, & insontes, vt quas, neq; sanguine, neque rapinis contaminauit: addet fortitudinem, magis confirmabitur, vt pietatem, iustitiámque retineat. Neque enim tametsi iusti & recti mirantur sceleratos nihil pœnarum pendere, ob id ad mores eorum, flagitiáque declinant: sed multo magis confirmantur. Reuocántque se totos ad pietatem, & iustitiam. Sic ego inquit Iob, tametsi videam vos florentes, & beatos, me autem prostratum, saucium, non adeò turbor, vt sim pietatis F
proditor. Nam quæ præter nostram culpam accidunt, sunt causa maiorum bonorum. Cúmque corrigant animum, melioremque faciant, etiam ad æternas coronas agunt. Itáq; Deus auertat ò Eliphas, quod tu dixisti, me abiecisse timorem Dei. Non abieci, ò Eliphas, sed magis sum confirmatus. Potius hæc culpa vestra est. In eos iure merito inuehitur. Igitur omnes vos conuertimini, & venite, non inueniam in vobis vllum sapientē.] Expurgatis criminibus. Stultè (ait) iudicastis, peruerso iudicio estis: nihil in vobis est sapientię. Priuauit vos Deus sapientia & intellectu. quibus male est in hac vita, scelera eorum castigari, proiectos à Deo, damnatósque ad pendēda supplicia. Felices autem ac beatos creditis, bonos, ac pios. Quo nihil stultius dici potest. Cùm non solum bona corporis, & fortunę sint, vt Aristoteles ait, temeraria, dentúrque meritis & immeritis, vt indignum sit ea Deo, accepta referre: sed fit etiā sæpe, vt peiores, magísq; fraudulenti sint ditiores. Videte igitur vestra iudicia. Conferamus omnia, videamus, nihil in vobis deprehendetur sapientiæ. Hócque cōmemorato, reuertitur ad solitas quærimonias. Non potest enim mens in doloribus consistere. Et vulgo dicitur. Lingua remeat, vbi dolor est dentis. Dies mei transierūt, cogitationes meæ dissipatæ sunt, torquentes cor meum. Noctem verterunt in diem, & rursum post tenebras, spero lucem.] Quod dixit, Torquentes cor meum, Hebraicè est מורשי לבבי morasbè lebabi. Id duobus significatis potest accipi. Vt morashè, sit quasi participium à verbo ירש iarash, quod

non

A non solum signat hæreditate, sed etiam dissipare, diruere. Hoc significatum secutus est noster. Secunda significatio est, vt denotet cogitationes, sitq́; repetitio, vt ait Auen Esra. Cogitationes meæ dissipatæ sunt, cogitationes inquam cordis mei. Auen Esra igitur hanc vocem declarans, ponit pro ea notiorem שעפים sheiphim, cogitationes. Rabi quoque Leui, ponit pro ea, machsheuòth, id est cogitationes. Quod autem dixit. Post tenebras spero lucem. Est in fonte. Lux propinqua ante tenebras. Quod duos habet sensus. vt dicat lucem aduentare post calamitates illas. Vel erit accusatiuus, seruiens antecedenti verbo. Noctem verterunt in diem. Lucem propinquam ante, vel propter tenebras. Is secũdus est verus sensus, quem Rabi Leui enodans paraphrastice inquit. Ecce præ multitudine dolorum meorũ, quoniá immeritus veni ad extremũ vitæ: quoniámque dies mei abierunt, sunt cogitationes, cõsumptæ à me, quæ erant cogitationes mentis meæ. Quia mens, quando vult vestigare quid, diuidit, voluítque prius partes eius rei, quam cogitat, conferens, quæ eam asserant, & quæ infirment. Ecce inquam, mea illa vis animi & acumen cogitandi, corruptum & turbatum, & confusum, facit, vt res, quæ essent antea mihi claræ & perspicuæ, sicut ipsa lux diurna, obtenebratæ fuerint, & absconditæ, sicut nox: & lucem, quæ erat propinqua mihi, & claritatem omnem, reddiderunt tenebrosam, & vt noctem, propter tenebras tribulationum ac miseriarum: pro eo, quòd vos consolamini me, fore, vt tandé emergam, tollámque caput ad sidera. Hæc ille. Vides igitur, quomodo corruptionem, dissipationémque cogitationum, sit interpretatus: nempè vim animi, cladibus & doloribus ex-
B tinctam & obrutam, sicut extinctum corporis robur, ætásque tempore non suo dissipata. Nimirum, quod Poëta noster dixit,

Omnia fert ætas, animum quoque.

Si ætas, multo magis vexariones & clades. Et quod dixit. Noctem verterunt in diem.] Est tanquam [illegible] diem reddiderunt noctem. Fecerunt, vt quod dies esset, id est lux & claritas, caligauerit. Vt dixi, tum ad vigorem cogitandi, referri potest, tum ad gaudia & mœrores. Gaudia in sacris litteris, sicut, & profanis dicuntur lux, claritas. Vt Poëta noster.

Noua lux oblata, timorem leuit.

Sic tenebræ, mœrores dicuntur. Igitur (inquit) omnium rerum facta est conuersio, excussa mihi est alacritas omnis: tenebris nigrescunt omnia circum. Noctem diei immerserunt. Pulsa dies aduentu noctis. Lucem fecerunt propinquam tenebris. Fitque repetitio eiusdem rei, diuersis nominibus: prius diem dicit, postea lucem. prius noctem, postea tenebras. Illud obserua, verterunt, aut posuerunt, alios referre ad calamitosas cogitationes, quæ cunctis caliginem obduxerint: alios ad amicos, qui verbis acerbis omnia mœsta reddiderint. Placet primum. Sensus igitur in nostra tralatione: Post tenebras spero lucem: non est in fonte, & in hac quærimonia, nihil de spe sua loquitur, plena lamentis omnia, etiam sine spe. Ideo similia superioribus infert. Si sustinuero, infernus, domus mea est, & in tenebris straui lectulum meum. Putredini dixi, pater meus es, mater mea, & soror mea vermibus.] Calamitatibus deploratis, ostendit nullam aperiri spem ad meliora. Si (inquit) expectem, si
C spetem, si circũuertam animum, nihil aliud cerno, quàm paratum infernum, id est fossam, sepulchrum. Etenim Hebraicè שאול sheol, infernus, vel sepulcbrum. Hæc ait, domus mea, in tenebris subterraneísque locis, qui Græcè etiam dicuntur ἀειδὴς quasi sine forma, decreuerunt mihi sedes: putrescam: vermes erunt mea familia: illi sorores, mater, pater, Domus, sepulchrum: cubiculum, quod olim auro radiabat, tenebræ: famulitium, cognati, affinésque, & amici, & socij, vermes. Hoc expecto: hæc mea spes, hoc superest. Vbi est ergo nunc præstolatio mea, & patientiam meam quis considerat? In profundissimum infernum descendunt omnia, putas ne saltem ibi erit requies?] Hunc locum explicans per paraphrasim Leui inquit. Ecce vbi nam est spes, & præstolatio mea. An expectabo venturam felicitatem corpoream, post interitum? Aut dicit hoc cõtra id, quod illi dicebant, discrimen esse inter bonos, & malos, quando superuenerint eis calamitates: quòd impius non sperabit reditum in tenebris & calamitate: verum iustus confidit, quòd Deus benedictus tollet clades illas ab eo. Vera dicit ergo Leui, hęc Iob locutum, vt refelleret ea, quæ dixerat Eliphas, eósque insipientes argueret. Nam si non essent alia præmia, quam vitæ huius, iusti, probi, miserabiliores essent cunctis hominibus, sicut Paulus inquit. Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, quibus dignus non erat mundus. Et sæpe calamitosè, id est in tormentis vitam iusti finiere. Si cuncta ad hanc vitam referas, plena sunt iniquitatis omnia, plus est mali bonis, quàm malis, qui & prudentius ea deuitant & inferre sunt parati, séque vlcisci. Et vt ille

inquit. Et Iupiter iacit fulmen: quod sæpe nocentes pręterit, exanimátque indignos, ínque D merentes. Infernum ergo, malim hic fossam interpretari: quàm vt Hebræi & alij centrum terræ. Descendunt autem non omnia. Neque enim, & istud est in Hebraico. Item non est profundissimum. Sed omnes æquæ boni, & mali eodem fine cuncta clauduntur. Et quod noster dixit. Putas ne saltem ibi erit requies? Hebraicum non interrogat Sed sic. Simul super puluerem requies. Id est simul bonorum, & malorum est requies in puluere. Hebraicè עפר aphat, humo, luto, lutulentis sepulcbris. In lutulentis (ait) sepulchris, est simul requies bonis & malis, simul descendunt in humum, terram. Hæcque sæpissimè prædicauit Iob. Præcipuè primo capite, cùm diceret. Principes magnos, & paruos, diuites, & pauperes requiescere sub terra, ostendens vnam omnium conditionem. De inferno igitur, & requie, nulla mentio: etiam Hebræi hic centrum terræ commemorant. Profundissimum quoque non est in fonte. Sed בדי badè, profundum, vel profunda, quod ad fossam commodè refertur. Græcis quidem, Pluto vocatur à diuitiis, quod ad eum tandem vniuersa deferátur Sed, & illud ad sepulchrũ spectabit. Quod si philosophari velis, quod & ego sæpe sum arbitratus, ad inferos dicebant vniuersa deferri, quod nulla esset redemptio. Et sub eadem primi hominis culpa, cuncta propago tenderet ad inferos. Sicque ait neminem esse, qui spem illam suam consideret, quoniam ea sit natura humana.

CAPVT XVIII.

RESPONDENS autem Baldad Suchites dixit. Vsque ad quem finem verba iactabis? intellige prius, & sic loquamur. Quare reputati sumus, vt iumenta, & sorduimus contra te?] Eadem inculcantur, & quod faciunt altercantes occupati in obiiciendis sibi inuicem criminibus, sæpe eadem crimina repetunt: & veluti inter duos absentes altercatione coorta, agitur de eadem causa diligẽtius. Tale quid factum est inter Iob, & amicos. Hinc eadem vbique materia. Illic repetunt, solos malos adire clades, si vel aliquandiu floruissent: ipsum Iob tacite innuentes: Iob tum sese expurgat, tum regerit in illos non quidem idem crimen, sed probat suam innocentiam, tum deplorat calamitates, perpetuúsque est apud eum luctus. Itaque quod noster dixit. Verba iactabis, numerus multus est, iactabitis Sic etiam. Intellige, est intelligite: vt ad vtrumque spectet Iob & Eliphas. Ac Rabi Leui asserit, id dixisse Baldal, cõtra Iob, quoniam super eadem re, multa verba faceret, easdémque rationes adhiberet. Verum omnium illorum ea culpa est. Ac quoniam gliscebat animus Baldad loqui, impatienter cæterorum orationem ferebat: breuitérque inculcat eadem, atque Eliphas. Indignatúrque quòd illis loquẽtibus, ipse tacens, quasi contemni & præteriti videretur: Indignatúsque est contra ambos, non contra Iob solum. Nam quod noster dixit, Coram te: est etiam numerus multus, coram vobis. Sordescere autem se dixit, & alios, in oculis eorum, quoniam dixerat Iob memoriam eorum cineri comparandam. Et quoniam non inueniretur in eis sapiens: & quod Deus subtraxerit ab eorum pectore, sapientiam. Ideo subdit Quid perdis animam tuam in furore tuo? Nunquid propter te derelinquetur terra, & transferentur rupes de loco suo?] Quod dixit, perdis, est טרף toreph, rapis, dilanias, discerpis. In ira, furore, indignatione. Desertam autem terram dixit, magna hyperbole. Tanta ne est sapientia, tanta maiestas tua, vt vnus sis instar omnium? vt te moriente, tota terra collapsura sit? Aut propter te Deus turbabit decreta sua, agétque sursum ac deorsum omnia? Cuncta ad nutum tuum disponet? Et quoniã nunc indignaris, minitarísque, terra propter te deserta erit? Aut quoniam quæreris, te innocentem oppressum, multáque de diuina prouidentia, eam in dubium vertens dixisti, putabis ob id, terram præsentia Dei destitutam? Labentur omnia nauclero absente? Cadent montes, erítque chaos? Hi sunt duo sensus, derelinquenda terra, quòd vel ironicè dixit de magnitudine Iob: vel spectat ad prouidentiam. Rupes autem dixit, pro montibus, qui sæpe in exemplum diuinæ sapientiæ, ac potentiæ adducuntur. Sunt enim mirabiles. Hi præcipuè facti à Deo prędicantur, & stare firmante, sustinentéque eo dicuntur. Cuius vinculis destituti collabantur. sequeturque omnium interitus Vertitúrque cõtra Iob iuxta superiores, eum in impiorum numero recensens. vt qui videretur illa repentina increpatione noua dicturus, nihil noui afferat, sed eadem repetat Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius? lux obtenebrescet in tabernaculo illius, & lucerna, quæ super eum est, extinguetur.] Lucem, intelligentiam, consilium, sapientiámque appellat, quam ait extinguendam, vt qua celebres essent, qua diuitias quæsissent. Aut appellat, vt sæpe, lucem,

alacritatem,

A alacritatem, felicitatem, beatitudinem. Hanc (ait) extinguendam. Térque repetit per epitasin eandem lucem extinguendam: Lucernam non arsuram. Tribus similibus nominibus significans eandem rem, luce, igne, flamma, lucerna. His alacritas, felixque successus designatur, opulentia, beata vita, placidáq; Splendor etiam Latinè dicitur magnificentia, opulentia. Regali splendida luxu. Nobiles item, & insignes facit opulentia. Excutietur (ait) omnis alacritas, omnis honos impio. Et vulgo operire focum domus suæ dicuntur, quibus nihil post mortem superest. Tota familia extincta. Tabernaculum dicit domum ipsam, quòd vsus tabernaculorum esset apud Arabes. Eóque peculiariter dicuntur scenitæ, in tabernaculis habitantes. Declarat apertius, Arctabuntur gressus virtutis eius, & præcipitabit eum consilium suum. Immisit enim rete in pedes suos, & in maculis eius ambulat,] Verba clarent. Et in maculis eius ambulat. Latinè noster, maculas rete dixit. Virgilius.

Maculas & retia ceruus ponere.

Hebraicéque pro maculis שבכה sebakà, rete, maculę. Arctari gressus dicit: Cursum intercidi: cursum inquam, aut felicitatis, aut fraudum, cõsiliorum, vitæ, quam degit. Eóque appellat potẽtiam eius, quam noster virtutem dixit. Eámque (ait) procedere, & gressus, quibus crescebat, & florebat, intercidentur, breuiabuntur, non ibunt longius. Cingentur indagine certa. Dempta erit libertas, eundi, faciendi: cogetur intra præscriptum. Et quod primum erit, efficiet Deus, vt consilia ea proferat, ex quibus domus euersio, ruináque sequatur. Vt sæpe fit, vno consilio, & voluntate, cogitationéue, quam quis male consultasset, totam vrbẽ
B corruisse, trucidatúmq; impium iacuisse. vt capiatur mirabili modo. Horum exemplorum vita refertissima insperatis calamitatibus, quas nunquam credidissent, impios circumuentos. Atque etiam Plutarchus autor, Deum parantem alicui mala, primũ euertere mentem, consiliáque obscurare, vt aggrediatur ea, è quibus sequatur euersio: Quod est intelligendum propter peccata mortalium, ita iustitia diuina requirente. Itáque sic à Deo capiuntur tales, sicut ab aucupe aues, à venatoribus feræ, quibus, aliqua cogitatione oblata, in qua vtilitas earum appareat, capiũtur, & in laqueo præcipitátur. Offertur & impiis aliquod emolumentum, quod impietatum est catastrophe. Quam est infinita Dei sapientia, tam varias potest efficere pœnarum causas. Repetit, inculcátque eadem nominibus diuersis. Tenebitur planta illius, & exardescet contra eum sitis, Abscondita est in terra pedica eius, & decipula illius super semita.] Quod dixit: Exardescet contra eum sitis. Est Hebraicè præualebit contra eum צמאים zamim, cui varios adhibent significatus. Leui exponit פריץ pariz, sceleratum, præuaricatorem, fortem. Auen Esra, lingua Arabica, lapides designari, vt sit contrarium ei, quod dixerat superius, cum lapidibus agri pactum tuum. Nunc in contrarium Lapides agri contra eum. Omnino vox designat sitientes. Ac mihi placet vehementer sensus Septuag. interpretum, vt verbum, quod est in Hebraico יחזק iachazek, non referatur ad id, quod dixit sitim, sed Deum. Sic enim illi, κατισχύσει ἐπ' αὐτὸν διψῶντας. Confirmabit, corroborabit Deus cõtra eum sitientes. Sitientes dixit, aut sitibundos sanguinis, sicut exposuit Leui, præuaricatores, robustos: aut Arabas illos larrones, qui deserta, solitudinésque incolunt,
C dicuntúrque à Græcis Troglodítæ, æstum, in subterraneis cauernis fugientes: Hique sunt sitientes, habitantes in locis aridis. Hæc erit pedica, is laqueus, Incidet in hominem crudelem, robustum. Hic tandem deueniet impius. Repetit, inculcátque eãdem, verbis diuersis, sententiam. Vndique terrebunt eum formidines, & inuoluent pedes eius. Attenuetur fame robur eius, & inedia inuadat costas eius.] Quod dixit: Inuoluent pedes eius. Est הפיצהו hephizùhu, dispergent eum. Deinde pedibus suis. Quorũ sensus est, quòd eum dissipabunt, cogéntque huc, & illuc diffugere, consulere sibi fuga. Timor addidit alas. Neque aderit, vt ait Leui iumentum, super quo conscendat fugiens persequentes, datus in manus hostium, ad pendendas pœnas scelerum. Quod autem dicit. Attenuetur fame robur eius. Pro robore, est און onò, quod duo signat, robur, vim, dolorem: & filium progeniem. Idq; exponunt Hebręi cõcorditer. Vt Beniamin dictus ben onì. Nam dolorẽ, qui hac voce designatur, Hebræi partum vocant. Hinc Græcè idem est verbum dolendi, ac patiendi. Erit ergo (inquit) semen eius famelicum. Quanquam Hebraicè sit imprecatio. Sit famelica propago eius: nõ ipse solus, sed etiam familia pendat pœnas. Duo igitur sunt sensus. Posteriorem vnanimiter Hebræi sequuntur. Quod autem dixit. Et inedia inuadat costas eius. Pro inedia est איד ed, quod perniciem, calamitatémque sonat. Idq; est hoc loco. Et calamitas (vt est in fonte) parata est in latus eius. Nam vox, qua noster dixit costas צלע zalò, sonat etiam latus. Ecce igitur præmia malorum. Non ipsi solum reddunt cum fœnore, & puluisculo, quæ fecissent,

abstulissent, sed etiam eorum propago. Circunstabunt angustiæ, attenuabitur, consumetur D
fame robur, aut posteritas eorũ, qui posteris omnia pararent: vt plerosque videmus insano
amore cæcos, opes suis accumulare, nescientes nõ multos post annos mẽdicaturos, in quo-
rum gratiam, orbem terrarum auide spoliassent. Deuoret pulchritudinem cutis eius, &
consumat brachium illius primogenita mors. Auellatur de tabernaculo suo fiducia eius,
& calcet super eum, quasi rex interitus.] Quod dixit, Deuoret, bis subaudiendum est, sicut
Hebraicè, Deuoret primogenita mors, cutem eius nitentem, curatam, deuoret brachia &
quod dixit, Pulchritudinem, est בדי bade, vt ait Auen Esra, & Leui, ramos cutis eius, per tra-
lationem, id est virorem cutis, Videlicet, quod noster pulchritudinem. Sic & Septuaginta,
κλῶνες rami. Secundo loco vbi dixit, brachia illius, est eadem vox בדיו badaù, id est, membra
eius, vel ramos, quos noster dixit, brachia Pro membris hoc secundum accipit Leui. Auen
Esra exponens eam vocem ramos, interpretatur filios. Omnis hæc significatio latet sub eo
nomine. Signat enim ramos. Sed ramos alij sentiunt membra corporis, quæ ramorum in-
stai protenduntur, alij propaginem, posteritatem. Primogenitam autem mortem, qua-
dam peculiari linguæ suæ figura, maximam cladem, principem calamitatem, maximam fu
riam, horribilem Allecto, cui nomina mille, mille nocendi artes, cui tristia bella, iræq́; insi-
diæque, & crimina noxia cordi, Hebræi vocãt. Nam Auen Esra inquit, Primogenita mors,
vis valida mortis, aut principium moriendi, & id, quod antecedit, antequam moriaris. Ra-
bi autem Leui, maximus (ait) morbus ex his, qui adducunt mortem. Eodem quasi sensu Ni
colaus dicit mortem anticipatam, id est dolores præeuntes. Septuaginta, vero, Primogeni- E
tum nõ ad mortem, sed eum cui infertur malum, retulerunt. Deuoret αὐτοῦ τὰ ὡραῖα θάνατος
eius primogenita, pulchra, tempestiua, formosa quoque, ipsa mors. Sed lingua Hebraica,
secus docet, & Hebræi bene rem ipsam explicarunt. Nam bechòr, primogenitũ ad omnes
res, non animalia solum, sed inanimes etiam referunt Hebræi, primogenitũ dicentes, præ-
cipuum, validius, melius. Quod autẽ dixit. Et calcet super eum, quasi rex interitus. Clarum
est. Hebraicè sic. Et adducat eum ad regem terrorũ, formidinum. Dixit ergo eadem figura
regem formidinum, atque primogenitam mortem. Est scilicet tralatio in vtroque. Regem
autem formidinum sentit, Hebræis testibus, maximam formidinem, terribilem pauorem,
qui ei tanquam rex superueniat. Adducere autem, refertur ad cõsilium, aut Deum. Dedu-
cet (inquit) consilium eius, fiducia, spes, aut Deus, eum ad regẽ formidinum. Deus efficiet,
vt cadat in miserrimam formidinem, quæ eum tanquã rex terribilis opprimat. Nam quod
noster dixit. Calcet, est תצעדהו thazhidehu. Designat, deducet eum. Fiduciam tabernaculi
dixit, Diuitias, opes, potentiam domus suæ. Addit alias imprecationes. Habitent in taber-
naculo illius, socij eius, qui non est: aspergatur in tabernaculo eius sulphur. Deorsum radi-
ces eius siccentur, sursum autem atteratur messis eius.] Hebraicè est. Habitabit in taberna-
culo eius, ita vt nõ ei: verbúmque ipsum in futuro, est fœminini generis. Refert Auen Esra,
vt sit fera, vel animal: vt dicat. Habitabit alienũ animal in tabernaculo eius, ita vt amplius
eius nõ sit. Leui autem subaudit הבהלה habahalàh, terror, formido. Deinde addit. Propter-
ea, quòd non eius, quia ex alieno sanguine, alienis opibus ipsum extruxerat. Pro socijs igi- F
tur nihil est in Hebraico, sed habitabit, tantũ fœminini generis. Diuersa intelligunt, alij fe-
ram animal, alij formidinem. Et quod noster dixit. Eius, qui non est, cùm sit Hebraicè, &
ipsum mutilum, מבלי לו mibelì lò. Duobus modis exponitur, vt non sit ei. Habitabit terror
in tabernaculo eius, vt amplius nõ pateat ei locus: Aut quia nõ eius erat, sed ex alienis opi-
bus, rapinis, ipsum construxerat. Ideóque aspergetur, effundetur sulphur super ipsum, vt
consumetur, diruatur, concremetur. Fiat habitatio ferarum. Sulphur Deus immittet, con-
cremabit domum, fiétque horribilis habitatio, habitatio ferarum. Talem Romam videas
euersam, sub terram horribiles cauernæ, porticus, aulæ, cubicula, latibula luporũ, vulpium,
serpentium. Sulphur autem, aut manifestum, aut occultum. Dixítque sulphur, quidquid
cælitus demittitur mali. Quod autem dixit radices deorsum, sursum ramos: appellat diui-
tem tanquam arborem, quondam florentem, virentem, felicem, late ramos, radicésque
spargentem Nunc superueniente calamitate exiccatis radicibus, ramis cõcrematis, totam
arefactam. Ac quam noster dixit, messem, est Hebraicè קציר kacir, quod messem quidẽ in-
terdum denotat, nunc ramum, palmitem, surculum. Itaque prædicat eum, & totam propa-
ginem periturum. Sunt futura, non optatiua, fitq́; eorumdem exaggeratio diuersis senten-
tiis. Memoria illius pereat de terra, & non celebretur nomen eius in plateis. Expellẽt eum
de luce in tenebras, & de orbe transferent eum.] Imperatiua (vt dixi) potius futura sunt.

A Absolutam proponit hominis impij ruinam, quòd non modo, summo de vertice corruet, sed ne memoria quidem eius superstes erit, recenti tantum eius ruina per ora, post in æternum abolenda. In contrarium autem. In memoria æterna erit iustus in hac vita: vniuersalius autem, & perfectius in altera, vbi & maior numerus eorum, qui pia facta celebrent, & omnes sunt boni. In plateis autem dixit quod illuc confluit multitudo, ibi de negociis, cæterísque rebus sermo varius circumsonat. ibi de impij interitu, opibus euersis, creberrimus sermo, post silebitur in æternum. Tales fuisse putandum est, Romana florente rep. multos, quorum nulla nunc extet memoria. Quod autẽ dixit. Expellent eum de luce. Calamitates illum prostraturas, decus, splendorem, felicitatem, quę lux dicitur ablaturas, impulsuras in æternum in tenebras interpretatur. Si tenebras inferorum sentias, lucem cæli empyrij, vbi diuina claritas refulgeat, ad quam impiis aditus non detur bene senties. lucem, viuentium, sentit Leui. Non erit semen eius, neque progenies in populo suo, nec vllæ reliquiæ in regionibus suis. In die eius stupebunt nouissimi, & primos inuadet horror.] Quod semen dixit noster, est נין nin Filium sonat progeniem, est נכד neked, nepos. Vt neque filium, neque nepotem superstitem futurum demonstret, magna ruina impio corruente. In regionibus suis, est מגוריו megurau, habitationibus suis. Quod dixit: In die eius: Clarius in fonte. Super die eius, super illo die, quo ruent omnia. Mirabuntur diem illum extremi interitus eius. Quod dixit: Nouissimi, & si nouissimos designat, proprius est tamen posteri, Hebraicè אחרונים acharonim, ab achár. Postea quos dixit, Primos, sunt קדמונים kadmonim. Maiores, B antiqui. Fortasse prędicat miraturos maiores & minores, antiquos & iuniores Omnis ætas (ait) stupebit super eo. Quod dixit. Horror, pulchrè & Latinè, Hebraicè שער shàar, horripilatio. Vnde shaarim, pilosi, dæmones, potius satyri, qui pilosissimi sunt. Clara est sententia quam nouissimè cõcludens. Hæc sunt ergo tabernacula iniqui, & iste locus eius, qui ignorat Deum.] Hæc illa opulentia, illæ diuitiæ, ex rapinis conflatæ: finis impietatis & iniquitatis. Altera ab altera, à maiore minor, ab impietate iniustitia: quia iniusti dicunt Deo, recede à nobis: & qui non amat hominem, quem videt, multo minus Deum, quem non videt. Hoc ergo dicit Leui interesse inter Iob, & Baldad, quòd Iob bonis & malis, æqua conditione dari mala dicebat: Baldad asserit id quidem, sed mala impiorum fore sempiterna, vt ad felicitatem nunquam reuertantur: bonos autem repullulare, aut suo tempore, aut in filiis. Nos quidem reuelata cælitus veritate, filios, & posteritatem non multum morantes, dicemus reflorere iustos in patria vera. Florebunt enim sicut lilium in ciuitate domini. Sanctorúmque velut aquilæ iuuentus renouabitur. Hæc spes faciet omnium incommodorum, erumnarúmque tollerantissimos.

CAPVT XIX.

VT erat consentaneum, Iob respondit conquerens, quòd tam inhumaniter, & crudeliter agerent secum: apparérque ex responsione Iob, quæcunque videretur dicere in vniuersum Eliphas, in vnum Iob esse directa: C quod ipse animaduertens dixit. Quousque animũ meum dictis venenatis sauciabitis? letales sermones in me iactabitis, vt attenuetis, dissipetisq; spiritum meum? Decies super eadem re, verba fecistis: ad facietatẽ inculcastis, me pœnas impietatis dedisse. Et non pudet contumelia, dedecore me afficere. Sola crimina iactatis: solis criminibus, & accusationibus agitis, rationibus minimè. Eisdem cõtumeliis decies inuectis: toties oportuit eum respondisse. Si Iob loquitur, nihil audias nisi lamenta, querimonias miseriarum exaggerationes, desperationem quandam. Si loquuntur amici, eiusdem rei insatiabilis repetitio, de ruina impiorum, de cladibus illatis in æternum, de quibus cùm sobrie disserendum sit, quoniam sæpe sunt exempla in contrarium: cùm lõge sint in hac vita inferiores, egentioréſque boni, quàm mali, & plerosque diuites non bonos videas ἐπὶ γήραος οὐδῷ limina ad vsque senectæ florentes, felicésque semper: hi tamen super re tantopere dubia verbosè loquuntur. Nempè etsi ignoraui, mecum erit ignorantia mea. At vos cõtra me erigimini, & arguitis me opprobriis meis.] Quid est cur adeo vos error meus, si fuit vllus, commoueat? Non erat prudentiæ vestræ toties errata mea inculcare. Cur in amicorum vitiis tam cernis acutũ? Dabo pœnas ipse, siquid erraui. Nihil ad vos attinet. Quod si pergitis obtrectare, imò dilaniare, proscindere me (quod Hebraicè dicitur ingrandescere, insurgere,) vt identidem easdem contumelias in me euomatis: at perspicite diligenter, Deum æquo iudicio afflixisse me. Quod autẽ dixit, Flagellis

suis cinxit, pro flagellis est [illegible] mezudò, rete, plaga. Septua. aliam significationem, & aliam D
deductionem secuti dixerunt, robur, propugnaculum. Cingere igitur retis est, & laquei, nô flagelli. Itaque etiam Hebræi ponunt rete. Quódque noster dixit. Si clamauero vt impatiens. Pro impatiente est [illegible] chamàs, iniquitas, iniustitia. Si (inquit) clamauero, iniquitas fit mihi, fit iniustitia, iniuriam patior, nô erit, qui exaudiat. Non erit iudicium vsquam, quæ res calamitatem adauget, accusantibus amicis, & acriter instantibus. Nihil ait egi tale. Et quod iniquius est, nô possum probare. Si Deus adesset, ipse, qui nouit corda omnium, aperiret. Sed si eum inclamauero, non est qui exaudiat. Non adest quisquam, qui iudicet. Itaque inclusus sum vndique, nusquam me vertere possum. Perinde, ac si laqueo captus essem, stringor, arctor vndique, & premor. Tenebrosa est semita, aspersa caligine, horrore, cæcitate, vt quo velim, pergere non possim, quòd Deus offudit caliginem, sepsit nube cæca circum me omnia. Inclusio signat vno in loco eum obsideri, nullum patere à tantis miseriis exitum, ac respirationem, instantibus vndique malis, à quibus non detur euadere, vt quasi captiuus à miseriis teneatur, indagine quadam malorum septus. Spoliauit me gloria mea, & abstulit coronam de capite meo. Destruxit me vndique, & pereo, & quasi euulsæ arbori, abstulit spem meam.] Aliis tralationibus exprimit easdem calamitates. Spoliatione gloriæ decus, honorem, splendorem quasi vestimus: exuimus, & deponimus. Sic Adam nudus in certamine, & arena erat gloria induendus. Sed quoniam peccauit, pro veste gloriosa, quam accepturus erat, accepit mortalem vestem, coriaceam. Alia est tralatio coronæ, fœlicitatis insignæ. Tertia tralatio radicis, floris, viriditatis. Appellamus etiam nos beatos, & E
felices, florentes, virentes, dicimus ætatem florentem, florentem remp. Ipse quoque spem vocauit virorem, quem dicit exiccatum, exaruisse. Cæsas esse vndique radices suas tanquam stipitem arefactum remansisse. Rabi Leui coronam sentit, per tralationem filios, quia dicitur. Corona senum filij filiorum. Vtrumque probâdum. Aliis vtitur tralationibus. Iratus est furor eius in me, & sic me habuit, quasi hostem suum. Simul venerunt latrones eius, & fecerunt sibi viam per me, & obsederunt in gyro tabernaculum meum.] Tralationes sunt. Deus iratus, quòd eum tanquam hostem habeat. Quod latrones immiserit. Latrones autem, calamitates sunt, vt Hebræi quoque sentiunt. Sic earum dixit, vt superius, (Nam sæpe fit inculcatio, iteratúrque eadem tralatio) obseruationem, gyrum. Sunt autem pro latronibus [illegible] ghedudim, latrones, prædones, expediti milites. Quod autem dixit. Strauerunt sibi ad me, tanquam ad vrbem oppugnandam, iter direxerunt, viam latam, regiámque ad me fecerunt, vt vnanimiter ad me, atque agmine facto concurrerent. Aperta, patefacta est eis via ad me. Memet oppugnatum venerunt, tabernaculúmque meum, id est domum expugnauerunt, captiuus abductus sum ab eis, in potestatem crudelium hostium redactus. Fratres meos lôge fecit à me, & noti mei, quasi alieni recesserunt à me. Dereliquerunt me propinqui mei, & qui me nouerût, obliti sunt mei.] Fratres, propinquos amicos, notos, alienatos à se, aufugisse oblitos sui, retrocessisse, quæritur, propter maximas clades, quia,

Tempore felici multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris. F

Siquidem dictum externorum Philosophorum, sapientem in cruciatibus esse beatum, si vel tantum adhibeas, ab aliis irrisa, præcipuè nostris, qui probarent, nisi pietas, & spes, cuius gratia cruciatus perferantur, adesset, vanàm fore, solúmque speciosam hanc prædicationê. Quàm spem non quidem prorsus Iob affulsisse crediderim, fuisse tamen aliquam non dubitauerim. præcipue, quod à principio dixit, si putes omnium rerum prosperarû, & aduersarum Deum autorem. Tunc enim nihil sine causa, nutúque Dei fieri cognoscens, tolerantius, æquiúsque feres omnia, sperans à Deo, nihil inique fieri posse. Inquilini domus meæ, & ancillæ meę sicut alienû habuerunt me, & quasi peregrinus fui in oculis eorum. Seruum meum vocaui, & non respôdit, ore proprio, deprecabar illum.] Non solum (inquit) fratres, & amici recesserunt, sed ipsi quoque vernaculi, ancillæ, qui longo tempore in domo mea fuerât, diffugere omnes, imò quod miserius est, cum ex eis aliquem vocarem, accedere recusauit, vt me pro eo haberent, quam nunquam vidissent, agnouissent. Tunc enim maxima dat exempla ingratitudo: illique amici, & à Deo, & hominibus, veri, qui sortem semper amici comitantur. Vos estis, qui permansistis mecum in tentationibus meis. Eiusmodi longe paucissimos reperias. Quocirca paucis datur regnum cælorum. Ardua est via quę ducit ad vitam. Etiam (inquit) preces adhibui, vocans seruum meum, vt ad me accederet, vt vel abstergeret vlcera, aliquid officij præstaret, aut eius colloquio lenirem dolorem: contem-

pût,

Apsit, cetnens me, vt medicum, vel vt vnum ex his, qui ante fores templorum sedent, fame vlceribúsque scarenres stipémque perentes. Eos nec attendimus, vocantes refugimus. At Christus dixit. In carcere fui, & visitastis me. Talium erit regnum cælorum. Halitum meum, exhorruit vxor mea, & orabam filios vteri mei. Stulti quoque despiciebant me, & cùm ab eis recessissem, detrahebant mihi.] Quod dixit, Halitum. Hebraicè, spiritus, vt possit halitum designare, ipsúmque spiritum. Sed melius primum. Eleganter quoque dixit. Exhorruit. Quod Hebraicè, alienus. Halitus meus, alienus vxori meæ. Posset intelligi aliud, quàm fœtor, halitus: vt quoniam vxores accumbunt viris, spiritúmque corũ habent notum, Iob conqueratur, quòd vxor eum non recognoscat, vt sit ei spiritus suus, alienus, alterius viri. Ac forte non aspernandus, est sensus Rabi Leui. Spiritus meus alienus fuit vxori meæ, etiam si deprecabar eam vehementer, vt suscitarem ex ea filios. Hunc sensum dat quòd vbi noster dixit. Orabá filios vteri mei. Hebraicè est לבני בטני libnè bitni. Propter filios meos, vt designet, propter restaurandos ex vtero meo. Est alius sensus. Orabam eam per filios meos, quos communi consensu, & coniunctione genuissemus. Per eos eam deprecabar. Nam sensus nostræ tralationis non prorsus stat. Quomodo enim orabam eos, qui iam defuncti erant? Quanquam Septuaginta dixerunt. προσεκαλούμην δὲ κολακεύων υἱοὺς παλλακίδων μου. vocabam, orabam blandiens filios concubinarum mearum. Vt non filios legitimos innuat iam oppressos, sed nothos. Id forte secutus est Hieronymus. Et Rabi Leui ait, fieri posse vt habuerit alios filios, qui nesciamus tempus, quod intercessit ab
B interitu filiorum ad hanc querimoniam cum amicis. Mihi res videtur clara. Orabam eam per cõmunes filios, per filios vteri mei, quos ex ea genuissem. Quos autem in secũda periodo dixit, stultos, sunt Hebraicè עוילים auilim exponunt eos duobus significatis, aut iuuenes, pueros, aut prauos. Vtrunque vsitatæ ea vox denotat. Vt dicat, Pueri quoque irriserunt me, quod sæpe faciunt. Aut praui, iniqui. Pro vtroque exposuit Auen Esra. Pro postremo Leui. Et quod noster dixit. Cùm ab eis recessissem, potest quidem is esse sensus, quoniá Hebraicè est קומה akùmah, surgerem. Cùm surgerem, cùm discederem Est alius tamẽ sensus. Surgebam, assurgebam eis, eos venerabar, attamen contumeliis, irrisionibúsq; me insectabantur. Hoc præmij assequebar ab eis. Pergit ad alia generis eiusdem. Abominati sunt me quondá consiliarij mei, & quem maximè diligebam, aduersatus est me. Pelli meæ cõsumptis carnibus adhæsit os meũ, & derelicta sunt tantũmodo labia circa dentes meos.] Et quoniam Hebraicum dicere non poterat consiliarios, carens deriuatiuis, dixit, Viros consilij. Illi (ait) qui mihi intimi erant, quibus cum de omnibus consultare solebam, versi mihi sunt in hostes, vt me etiá abominentur. Secũda periodus simili sensu, sed apud nos clarius, habet Hebraicé, Ad pellé meam, & ad carnem meam, cohæsit os meũ. Noster dixit, Consumptas carnes, non dixit Hebraicum. Sed enim necessarium est. Neque enim ossa ad carnem adhæsissent, nisi ipsa carne absumpta. Erat necessarium sentire, quod noster trãstulit. Quæ est ad radices dentium, vt Hebræi sentiunt, solam carnem remansisse. Atq; est Hebraicè, pro: Et derelicta sunt tantummodo labia circa dentes meos. Et euasi cum pelle dentium mei. Pellem ergo
C Dentium, Hebræi sentiunt carnem ad radices dentium. Noster, labia, quæ dentibus adiacent. Vbiq; (inquit) pellis adiacet ossibus, carne consumpta, præterquá in dentibus, vbi crassior esse solet. Vix ossibus hærent. Miseremini mei miseremini mei, saltem vos amici mei, quia manus domini tetigit me. Quare persequimini me sicut Deus, & de carnibus meis saturamini?] De carnibus meis saturamini. Per negationem proferendum est, nõ saturamini. Nulla est vobis super carnibus meis satietas: non cessatis eas vorare, & absumere quasi lupi, canes carniuori, circumlatrantes. Eadem lectio est apud Sept. ἀπὸ δὲ σαρκῶν μου οὐκ ἐμπίπλασθε. Ex carne mea, non implemini. Hoc ergo bene habet in his miseriis, & cladibus, quòd eas illatas à Deo confitetur. Quo constituto, facile euades alia incommoda. Si Deus est bonus, bonus neque vult, neque potest nocere, necessario siquid mali cecidit, cuius causam in Deum referas, interpretaberis, aut te meruisse, peccatísque tuis illata esse, aut maioris causa boni obuenisse, alia quàm tibi videantur, cogitante prouidentia. Vulgi autẽ voces te cõdemnantis, nihili pendes. Est autem hic duplex lectio, sicut superius. Nam quod dixit, Sicut Deus] pro Deo, Hebraicè אל el. Quod & nomen Dei est, & potest esse apocope, ab אלו ellu, isti, vt dicat: Quare me persequimini sicut isti illusores & iniqui. Sed prima lectio probatior etiam Hebræis non dissentientibus. Post quæstus postulat aliquod malorum refugium, leuamen. Quis mihi tribuat, vt scribantur sermones mei. Quis mihi det, vt exarentur in libro, stillo ferreo & plumbi lamina, vel certè sculpantur in silice?] Hebraicè quis

det, aduerbium, quod nobis dicitur vtinam. Item dicit Hebraicum. Quis nunc mihi tri- D
buat, id est. Vtinam nunc scribantur sermones. Tum facit eius rei repetitionem. Vtinam
scribantur in libro. Liber enim etiam primo loco subaudiendus erat. Quod autem no-
ster dixit. Et plumbi lamina: lamina quidem est, sed simul dicitur, vtinam exatentur in li-
bro, stilo ferri, & plumbi. Quare plumbum videtur referri ad stilum, non laminam. Postu-
lat stilum ferreum & plumbeum non laminam. Quod etiam Septuag. visum est ἐν γραφίῳ
σιδηρῷ καὶ μολιβδῷ. Stilo ferreo, & plumbeo. Pro eo autem quod noster dixit. Vel certè scul-
pantur in silice. Fuere, qui in nostris legerent, pro certe, celte. Putantes id esse, quem cæ-
lum dicunt, id est scalpellum: sed vera lectio est, certe. deest autem in nostris, quod plurimi
refert. Pro certe, לעד laad, in sempiternum. Vtinam (inquit) scribantur in libro, stilo fer-
reo vel plumbeo, in sempiternum, in petra imprimantur, ad sempiternam memoriam. Id
etiam posuit Chaldæus, pro Hebraico laad, dicens לעלמא lealmà in æternum. Licet id præ-
termissum sit etiam à Septuag. At Leui exponens inquit. Vtinam nunc scriberentur verba
mea in ea materia, vt manerent in sempiternum. Ter repetit hanc suam cupiditatem. Vti-
nam scribantur verba mea. Vtinã stilo ferreo, vel plumbeo, scribantur. Chaldæus quoque
ait. קולמוס דברזלא kolmòs debarzelà, calamo de ferro, vbi vox Græca est Chaldaica, & arti-
culus Italicus, Chaldaicus. Vtiam in sempiternum, in petra incidantur, Huius auté loci sen
sum, secus Hebræi, secus Christiani intelligunt. Ac fermè nõ est alius sensus, quàm nostro-
rum, quod ex ipsis verbis bene examinatis cognoscitur. Videamus sequentia, propter quæ
optauit verba sua scribi ad memoriam sempiternam. Scio enim quòd redemptor meus E
viuit, & in nouissimo die de terra surrecturus sum, & rursum circundabor pelle mea, & in
carne mea, videbo Deum. Quem visurus sum ego ipse, & oculi mei cõspecturi sunt, & non
alius.] Verba paulum variant ab Hebraico. Habent in hunc modum. Et ego noui, quòd
redemptor meus viuit, aut noui redemptorem meum viuentem. Et nouissimus de terra
consurget. Et post pellem meam, circundata, vel consumpta sunt hæc, Et de carne mea,
videbo Deum. Quem ego videbo mihi, & oculi mei viderunt, & non alienus. Verba dif-
ficilia quidem intellectu, sed enodabimus. Vides, quod noster videtur legisse אקום acùm
per primã personam, resurgam, vel surrecturus sum, nunc in Hebraico legi per tertiam יקום
iakùm resurget. Variata auté persona, variatur nouissimi adiunctio. In nostra lectione. Ego
nouissimus consurgam: In Hebraico Deus nouissimus. Et noster dixit: De terra Hebrai-
cum super terra על עפר Quod autem dixit noster. Rursum circundabor pelle mea, in He-
braico est ואחר עורי נקפו זאת veachàr orì nikepbù zoth. Quæ quidem verba difficile pos-
sunt intelligi quid innuant, nec vno modo reddi possunt Latinè. Variatur enim nume-
rus verbi nikephù, in quo duplex est significatus. Nam Hebraicè נקף nakaph sonat con-
sumere, destruere, & circumuoluere. Ab hoc verbo fit nikephù, quod iuxta canonis-
mos Hebraicos, est passiuum præteriti perfecti, numeri multi, vt designet, vel destructa
sunt, vel vallata, circundata. Sed quoniam, & antecedens nomen עורי ori, pellis mea, &
subsequens זאת zoth, hoc, vel hæc, est numeri singularis, non videtur, quo sit ille nume- F
rus multus verbi referendus. Cæterum cùm multa extent exempla, nomina singularia iun-
gi personis pluralibus Hebraicè, & cùm paulò ante id obseruatum sit, vbi erat Hebraicè.
Et quẽ dilexi versi sunt mihi. Qui locus Hebraicè est, sicut iste וזה אהבתי נהפכו בי vezèh ahàb-
thi neepekù bi. Sic videtur, & ipse interpretandus, vt dicat. Et post, aut iterum pelli meæ
circundatum est hoc: Id est corpus hoc meum, hæc mea caro, circundata est, vel circunda-
bitur (quia sunt præterita pro futuris, Hebræis) pelle mea. Hunc autem esse veriorem sen-
sum, apparet ex sequenti, quod est perspicuum. Et de carne mea videbo Deum. Nam il-
le alius sensus, qui est in illo versiculo, qui potest reddi: Et post pellem meam, contriuerunt
hanc: Si, & ex hac pelle & carne, quæ consumpta est, videbo Deum, erit idem sensus.
Non enim ex ista carne consumpta videbit Deum. Quomodo? Sed ex ea ipsa reflorescen-
te, redeunte ad ossa, & circundante. Sequentes igitur in Iob, qui nonnullis in locis est ob-
scurus, probabiliora & clariora, reliqua dimittere nos conuenit. Sunt igitur duo sensus,
ex verbis sic declaratis, vt spectet ad vltimam corporum resurrectionem: vel quòd paulò
post reflorebit, resanabitur ipse Iob. Ac iuxta lectionem Hierony. Nouissimus consurgam:
non quidem ego solus nouissimus, sed, vt denotat Hebraicum, in nouissimo tempore: אחרון
acharòn, posterior, id est in fine sæculorum, est prior ille sensus. Quod si referas ad Deum,
qui nouissimis, id est in vltimis sæculis surgat ad iudicandum, idem fermè erit sensus: vtrun
que ad resurrectionem spectabit. Ac siue legas, ego surgam vel ipse surget, bene quadrat,
quod

A quod sequitur. Videbo illum, qui surrexit super terram ad iudicandum, aut ego, qui surrexi super terra, stetique in pedes, meis oculis contuebor: ille nouissimus, aut ego, id est in vltimis sæculis. Is est enim vnus sensus apud nostros, quem noster interpres, variato filo orationis Hebraicè, posuit. Græci quoque id est Chrysostomus, quanquam haberent tralationem obscurissimam, plurimúmque à fonte dissentientem, quia tamen Septua. dixerunt οἶδα γὰρ ὅτι ἀέναός ἐστιν ὁ ἐκλύειν με μέλλων ἐπὶ γῆς ἀναστήσει τὸ δέρμα μου τὸ ἀναντλοῦν ταῦτα. Scio enim quòd perennis est, qui me super terra dissoluet, suscitabit pellem meam, quæ absumit hæc: Sentiunt hic de resurrectione. Est alius sensus, vt hæc non referantur ad nouissimum resurrectionis tempus, sed paulò post futurum, vt dicat se resanandum, rediturumque ad pristinam gloriam, vt dicat Hebraicum. Et ego noui, redemptorem meum viuere, & posterior, id est post hoc, super terrá cõsurget, veniet, aderit. Et postea quàm pellis mea deuorata, cõsumpta fuerit ista, de carne mea videbo Deũ, & oculi mei videbunt, & non alius. Sicut certè factũ est. Nam in vltima libri parte refertur, quòd apparuit ei Deus, cum eo locutus est, surrexit Deus super terra, venit, sese obtulit: idq; factum est, pelle iam consumpta, & arescente. Tunc apparente ei Deo, subito pristinę redditus est sanitati factus est formosus, rediit pristina caro, vigórque. Stabátque Iob coram Deo, præsens, præsentem videbat, sicut vidit Abraham, Moses, & alij. Vidit ipse, non alij, non amici, vt apparet eo ipso loco. Is sensus maxime liquet ex lectione Hebraica, quæ est יקום iakùm, surget, ipse dominus. Tum non dicit de terra, sed super terra. Nomen autem acharòn, quod sonat postremum,
B posteriorem, bene referetur ad vltimam miseriarum finem, qua miseriæ, clades, doloréśque cessabunt. Ille Deus posterior, id est tandem, post vos omnes, qui me laceratis, surget, videbo eum ex ipsa carne, istis meis oculis. Is sensus apparet maximè ex verbis Hebraicis. Nam quod noster dixit. Et rursum circundabor, Hebraicè אחר achar, sonat rursum, denuo. Et postquam (inquit) pellis mea absumpta fuerit, videbo Deum. Hunc sensum posuit etiam Chaldæus transferens hebraica. Et ego noui, quòd redemptor meus viuit, est, subsistit: Et post hæc redemptor ipse super terra consurget: & postquam consumpta fuerit pellis mea hæc, de carne mea videbo Deum. Is igitur videtur clarior sensus & apertior. Tunc antecedentes periodi melius intelligentur: Cur optaret verba sua in petra excidi. Nimirum vsque ad illud tempus, quo Deus illo erepto, tantisque cladibus liberato, cognoscent amici, eum vera dixisse, quod nihil cõtra maiestatem singularis Dei peccauerit, quòd iustitiam non violauerit, quod contra sua merita, cladibus hisce vexatus fuerit. Hæc (ait) nunc ego deploro, nunc contestor, vtinámque scriberentur ad memoriam sempiternam, vt apparerent eo tempore, quo me Deus liberabit, veniétque præsens ipse, cuius aduentu, omnia bona cum sanitate ad me redibunt. Ideo Chaldæus dixit. Et ex carne mea, videbo bonum Dei, id est felicitatem allatam à Deo his duobus sensibus positis, non probo dictum Leui, qui putat Deum appellatum nouissimum super terra, quasi nouissimum agentium, quia respectu nostri, & vt nobis videtur, fit nouissimum agens: quia nos incipimus à posterioribus, procedimúsque ad priora, verum ipse est primum omnium en-
C tium. Hæc ille dicens reuocat ad sacras litteras philosophiam, quod sæpe facit ineptissime, cupidus eius gloriæ apud suos, vt Philosophus videretur. Cuius commentatio, quoties philosophatur, cum simili errore placeat Hebræis, iactantibus eum esse profundum, vt sunt vbique præpostero iudicio: sanis iudiciis non placebit. Non sunt ea nomina apud Iob & Mosen, antiquissimos Theologos. Vbi autem noster interpres dicit. Reposita est hæc spes in sinu meo. Hebraicè est longè secus כלו כליותי בחקי kalù kiliothai becheki, defecerunt, consumpti sunt renes mei, in sinu meo. Sed nomen, quod sinum interpretati sumus, sentiunt Hebræi, hic designare corpus, vt etiam Chaldæus transtulit. Et Leui pro eo גופי guphi corpus meum. Videtur ergo sensus. Reuertitur ad superiores querimonias, dicítque pellem illam suam iam esse consumptam, iam corpus absumptum, omnia euanuisse: pellem exaruisse, inferioréśque partes absumptas esse: Adesse tempus illud, quo videat Deum, quo Deus restituat ei pristinum statũ. Non video cur noster dixerit vocẽ Hebraicam kiliothai, spem cum perpetuo designet renes. Nec Septua. interpretes spem dixerint, sed conformius, omnia hæc, quia Kalal, & kal, vnde putarunt duci hanc vocem, signat vniuersale. Quare ergo nunc dicitis persequamur eum, & radicem verbi, inueniamus contra eum? Fugite ergo à facie gladii, quoniam vltor iniquitatum gladius est, & scitote esse iudicium.] Hoc Hebraicè refertur ad superiora ob præpositionem, aut particulam, quæ est in Hebraico, vt sit mutila oratio, sicut exponit Leui. Erat congruum, vt diceretis. Quare

persequemur eum? Ecce inuenta mihi radix verbi, quòd fas est me quæri in eo, quod quæ- D ror & iudicare, quòd Deus non cuncta attendat: quia vos scitis me iustum esse, ac rectum. Hebraicè igitur non est: Et radicè verbi inueniamus cōtra eum: Sed, Et radix verbi inuenta est mihi. Vt designet suum esse ius, suam æquitatem, se iustum esse, iustè se conqueri. Refertúrque ad ea, quæ dixerat: Vtinam scriberentur sermones mei: quibus innocentiā suam comprobat. Sic etiam nunc ait, veritatem & æquitatem stare à se. Ideo minatur eis indignationem diuinam, quam in vltimo libro inuenies. Vbi Deus dicit ad Eliphas. Iratus est furor meus cōtra te, & amicos tuos. Considerate (inquit) hæc omnia quæ dixi, vos qui vobiscum statuistis euertere me, verbísque infestis oppugnare. Stat equitas à me: pugnabit etiam pro me Deus ipse: & contra vos iratus desæuiet, vt paulò post videbitis.

CAPVT XX.

IDcirco cogitationes meæ, variæ succedunt mihi, & mens in diuersa rapitur. Doctrinam, quam me arguis, audiā, & spiritus intelligentiæ meæ respondebit mihi. Hoc quoque capite est eorundem repetitio, nec aliud differt Sophar, atque superius Eliphas, & Baldad, de euersione, intentúque impij, innuens, & ipse nocentem Iob. Audies igitur easdem sententias, eandem assertionem, peccantibus pœnas tantummodo importari non innocentibus. Quódque dixit, Ideo, illatio est ad superiora. Quoque (inquit) talia loqueris, cogitationes meæ cōceptæ, tumescunt, gestiúntque erumpere: & vt ait Hebraicum, respondere facient me. Et pro, inens in diuersa rapitur, est: Et propter sensum meum, mihi: aut, & quia sensus meus mihi. Id scilicet, quod noster transtulit, quia sentio, quia video quid dixeris, video quid velis. Quia motus & sensus incitatur mihi. Et quod dixit. Doctrinam, est מוסר mussar. Designátque doctrinam, & reprehensionem, argutionem, vt frequentissimum est. Et ipse noster dixit, qua me arguis. Ad verbum Hebraicè, & reprehensionem, aut correctionem, כלמתי Kelimmathi, opprobrij mei, audiam: Vt sit interrogatio. Feram ne, vt me contumelia ista afficias? Num patiar me adeo paruipendi à te? Spiritum autem intelligentię appellat sapientiam. Ideo spiritus, qui ferebatur super aquas, erat spiritus intelligentiæ & sapientiæ, qui cælum super aquis extēdebat. Ipsa (inquit) mea sapientia, pro me respondebit tibi. Respondebo tibi sapienter & prudenter. Non sum stultus & vacuus sapientia, vt tu contumeliosè dixisti, sed persisto in eadem, atque cæteri asseueratione. Iustissimè tibi plagas has illatas, & quòd omnes impij damnantur, id euidenter infert. Hoc scio à principio, ex quo positus est homo super terra, quòd laus impiorum breuis sit, & gaudium hypocritæ ad instar puncti. Si ascenderit vsque ad cælum superbia eius, & caput eius nubes tetigerit, quasi sterquilinium in fine perdetur, & qui eum viderant, dicent vbi est?] Omnia quadrant cum fonte: tantummodo, quod noster dixit per primam personam, fine interrogatione: Hoc scio à principio, est, nonne hoc nosti ab æterno? id est ex quo mundus factus est. Nam Hebraicè, si ad verbum velis reddere, dicendum esset à F semper, מני עד mini ad, ab vsque semper. Nonne nosti ab vsque semper? Et Leui exponit. Ex quo mundus est. Et, ex quo creatus est homo, & positus super terra. Quod autem dixit, laus, in fonte רננת rinenath exultatio, lætitia. Sic etiam Septuag. εὐφροσύνη ἀσεβῶν. alacritas impiorum. Licet etiam Hebraicum sonet laudem. Eleganterque noster dixit, Breuis, quòd Hebraicè מקרוב mikaròb, à propinquo, non longius scilicet tendens, non ingrediens vltra. Hypocritam, vt dixi sæpe, noster appellat, qui est Hebraicè חנף kaneph impius, improbus, sceleftus. Instar puncti, pulchrè à nostro dictum, quod Hebraicè: Vsque ad punctum, momentum. Id etiam Hebræi exponunt, momentaneam, transeuntem, vanissimam gloriam impij semper fuisse. Quod duobus modis potest intelligi: Vt etiam si tota vita fuisset beatus, id respectu æternitatis, in qua dolendum est, gloria illa in miseriam redacta, nihil fore quæ est vera de cunctis, quæ iustis obueniunt malis solutio: aut etiam in hac vita, breuia fore gaudia improborum. Sapientes item, & qui rerum arcana scrutantur, addunt, improbos semper infelices esse. Adde, quòd sunt infames quæ est summa miseria, maledicitúrque eis ab omnibus, odióq; habentur. Quo, quid est miserius? Cætera manifesta sunt, de magna superbia. Similia dixit Claudianus. Primum miratus lamentánsque florere malos.

Sæpe mihi dubiam traxit sententia mentem
Curarent superi terras, an nullus inesset

A *Rector, & incerto fluerent mortalia casu.*
Nam cùm res hominum tanta caligine volui
Aspicerem, lætósque diu florere nocentes.
Deinde soluit ambagem, quietémque adducit.
Abstulit hunc tandem Ruffini pœna tumultum.
Tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant. Quod autem noster dixit in fine, Hebraicè לנצח lanèzach, in sempiternum. Hócque (ait) super impio fuisse à Deo decretum, etiam si caput intra nubila condat, Et cælum territet armis, & sidera lambat, lapsurum ingenti ruina, fore vilissimum quid, aut per mortem, aut commutationem fortunæ. Repetit eadem, vt solet, verbis diuersis, variisque tralationibus. Velut somnium auolans non inuenietur, transiens sicut visio nocturna. Oculus, qui eum viderat, nõ videbit, neque vltra intuebitur eum, locus suus.] Est eadem sententia, exaggeratióque verborum. Comparat impium deficiendum, cõterendum sterquilinio, somnio, quæ est etiam visio nocturna. Nihil est somnio inanius. Fit item exaggeratio, térque repetitur, quòd qui eum viderant, nõ videbunt amplius. Illi ipsi oculi, illimet homines, qui videbant eum florentem, fortéque indignabátur, mirabantúrque diuinam dormitare & conniuere prouidentiam, videbunt eum lapsum, qualis Ruffinus ille apud Claudianũ. Hæc quidem vera sunt. Sed, quid dices, ò Baldad, cùm bonos etiam videris eodem modo periisse, quãdo bestiis tradebantur, tormenta corporibus eorũ admouebantur, patrimonio spoliabantur, in exilium, in Gyata mittebantur? Si dixeris glo-
B riosum eis fuisse, pro pietate tot exanclare labores, rectè dixeris: Sed hęc responsio apud te non est. Et sicut falleris, innuens Iob impium esse, quem hic describis, qui potius vir optimus fuit, sed ob probitatem & integritatem tentatus à Deo, sicut Adam, & Abraham, quod tu nunquam dixisti, nec cognoscis: sic arbitror te falli in hac vniuersali pronuntiatione, cùm potius sit vt dixi alia ratio, quod probátur, quòd eos meliora manent, quòd tolleratio terrenorum malorum, fit pręmium cælestium bonorum, quod virtus in infirmitate perficitur, quod incommodis animus humiliatur, expiatur. Hæc ergo sentio, claráq; video. Sed tamen eo tempore, quo bona & mala ad banc maxime vitam referebantur, exiguum locum habuit hæc ratio. Vidi impium superexaltatum sicut cedros Dei, & transiui, & ecce non erat. Filij eius atterentur egestate, & manus eius reddent illi dolorem suum. Ossa eius implebuntur vitiis adolescentiæ eius, & cum eo in puluere dormient.] Quod noster dixit. Atterentur egestate, est Hebraicè, filij ירצו דלים ierazzù dallim. Quod est: Volent pauperes. Quod explanant ipsi, pro eo, quod pater oppresserat pauperes, ecce filij subiicientur pauperibus vilibúsque viris, vt faciant quidquid imperauerint. Subiicientur, substernẽtur, deuenient in manus pauperum, indigebunt eorum quos pater expilasset. Noster dixit atterentur, quia similia sunt verbum atterendi, & volendi. Primum est razàz, secundum razà. Potuit noster dixisse. Filios eius atterẽt, affligent pauperes, vt sit secus, quàm pater fecisset, conuersa fortuna, filij diuitis illius, à pauperibus premantur: habeant pauperes in eos potestatem, qui prius à patre fuissent oppressi. Is sensus esse potest, quoniá ierazù, quod Hebræi
C exponunt, volent, potest esse à razàz, per apocopem in futuro, quod fit interdum. Sept. igitur τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ ὀλέσαισαν ἥττονες. Filios eius perdent minores. Apparet Hiero. dalim, quod sonat pauperes accepisse pro ipso nomine egestatis. Habes igitur duos sensus, alterũ Hebræorum, alterum Sept. qui clarior, & expeditior est, quàm apud nostrũ. Dolorem autem manuum, clarum est rapinam designare, manuum rapacitatem, sequitur dolor, calamitas. Manus, quæ rapuerunt, eædem doloris causa erunt. Vna rapinam, dolorémque fecit manus. Quod auté noster dixit per futurũ. Implebuntur, est præteritum מלאו maleù, plena fuerant, repleta fuerant. Clarúsque est sensus, etiam Hebræis non refragantibus quoniam is in iuuenture, lasciuus, stupris, alienisq; thoris corrumpendis, studuerat, rapuerat, violẽtus, atrox fuerat, ossibus eius libidine flagrantibus, bullientibus, spumantibus: Ecce ea ipsa ossa mortua iacebunt arida, puluerescent, fient terrea, in quibus tantus olim vigor fuerat. Addit causam Cùm enim dulce fuerit in ore eius malum, abscondet illud sub lingua sua. Parcet illi, & non derelinquet illud, & celabit in gutture suo.] Futura sint præterita: sitq; vsitare apud Hebræos, vt futura, sint pro præteritis imperfectis, quibus carent Hebræi. Ergo dicendum: Abscondebat illud, parcebat illi, non derelinquebat illud, celabat. Tralatio à dulcedine & palato, ad scelera, & mentem. Vt placent palato dulcia, sic impiæ menti, flagitia, peccata, voluptates. Dulcescebat igitur malũ, rapina, adulterium, sanguinis effusio: grata erant hæc omnia, suauia, iucunda, eáque palato & lingua retinebat, non amittebat, elabi non sinebat.

Parcebat, hoc est, non sæuiebat in ea, velut castigator, censótque seuerus iniquitatis suæ, D sed parcebat, condonabat sibi ipsi, ignoscebat, velut placentia retinebat, hærebant palato vti suauia, dimitti nō poterant. Sic enim semel ingressæ voluptates, cæteráque vitia dominantur, fiúntque patroni, possessoréśque hominis, vt abire, expellíque amplius nequeant. Hinc Græci captiuos vitiorum dicunt ἥττονες τῆς ἡδονῆς, φιλαργυρίας. quasi in potestate libidinis, auaritiæ, contra κρείττονες, superiores, victores libidinum. Clariúsque est hic sensus, posito scelere & peccato, pro quadam libidine, & dulcedine. Aliis tralationibus vtens addit.] Panis eius, in vtero illius, vertetur in fel aspidū intrinsecus. Diuitias, quas deuorauit, euomet, & de ventre illius, extrahet eas Deus.] Panis, Hebraicè est לחם lèchem, quicquid pascit, esca, cibus. Et quod dixit. Fel aspidum. Nota in sacris litteris tralatio, ab aspide, cuius venenum amarissimum dicunt, vt ea potissimum re, sit lætale. Fel Hebræi מרורה merorâh, quod amaritudinem sonat. Itáque fel aspidum, est amaritudo aspidum. Incredibilis amaritudo, lætalis amaritudo. Nam non felle solum amaras esse aspides, & in solo felle habere amaritudinem, declarat, quod sequitur, caput aspidum suget. Malim ego dicere, amaritudinem aspidum, sicut apud Mosen. Fel draconum, amaritudo draconum. Sed (vt dixi) fel appellant omnem amaritudinem Hebræi. Itaque fel draconum, & aspidum, est eorum lætalis amaritudo, quam in veneno præcipue habent. Ait ergo illam rapiendi, stuprandi dulcedinem, vertendam in lætalem, venenatámque amaritudinem. Tralatio à ventre, sicut superius à palato. Superius gustabat rapinas, stupra, flagitia, hic deuorat, in ventrémque demittit. Ecce cuncta lætalia toxica, quia scilicet, quod & ipsum tralatio est ab homine, Deus E eripiet, extorquebítque è manibus eius prædam. Sicut vorauerat, in ventrémq; demiserat, sic etiam ex intimis visceribus extrahentur. Illic impetus, insanáque libido rapiendi, vt vocata sit, quasi luporum deuoratio, hic impetus Dei, certa ratione, modo, per hostem, aut aliud, ad extrahendas, è manibus eius opes. Addit fermè easdē metaphoras. Caput aspidū suget, & occidet eum lingua viperæ. Non videat riuulos fluminis torrentis, mellis, & butyri. Luet, quæ fecit omnia, nec tamen consumetur.] In capite aspidibus esse venenum, videlicet saliuam, quæ in capite est, & dentibus, clatum est, sicut in aculeis, & in cauda apibus, scorpionibus. Linguam autem dixit, non dentes, per tralationem, & partem pro toto ore. Nam quæcunque venenum habent in ore, in lingua habent, in qua præcipue est saliua. Itaq; dentes rumpunt carnem, ex lingua defluit venenata saliua, patefacta à dētibus carne, commiscetúrque sanguini, spargitúrque in venas, quod mortiferū est. Caput igitur proveneno dixit. Sunt item tria nomina per exaggerationē. Non videbit riuulos, aut eruptiones, vt Hebraicè פלגות pelagòth, vnde pelagus Græcū. Non videbit eruptiones, flumina torrentes mellis, & butyri. Latini quoque abundantiam vocant flumen, torrentem. Orationis flumen, torrentem verborū. Is ingentem opulentiam vocauit pelagus, flumen, torrētem, præcipue, quod de lacte, & butyro sit sermo, quæ & ipsa exundant, inundántq;. Sunt autem hæ diuitiæ Orientalium, in armētis, turensibusq; diuitiis, apibus, pecoribus. Sic à principio describens diuitias Iob, eas in armentis, gregibusq; camelorū, pecoribúsq; statuerat. Quod autē noster dixit, Luet, quæ fecit omnia: Est clarius Hebraicé. Restituet, reddet laborē, Alios F labores reddet, reddet quæ aliorū labore fuerant accumulata. Aut (vt ait Leui) laborē suū dabit aliis. Mirum est autem, cur noster dixerit: Nec tamen consumetur, cùm sit Hebraicè luculenter, adhęrens antecedenti ולא יבלע velò iblàh. Et nō deuorabit. Reddet (inquit) & nō deuorabit, non deglutiet. Huic autē periodo, est hoc, quod sequitur adiunctū. Iuxta multitudinem adinuentionū suarū, sic, & sustinebit. Quod Hebraicé. Iuxta multitudinem תמורתו themuratò, retributio sua. Id est, sicut rapuit multum, multum item exoluet. Quātum prædatus est, tantumdem persoluet. Deinde vbi noster dixit. Sic, & sustinebit, habet Hebraicum ולא יעלוס velò, iaalòs. Et nō gaudebit. Vt tota periodus habeat: Iuxta opes, vel copiam, erit retributio sua, & non exultabit. Non fruetur rapacissimè partis diuitiis: exoluet, etiam cum tormento, & calamitate sui, suorúmq;. Superaddit rationem. Quoniam confringens nudauit pauperum domum, rapuit & nō ædificauit eam, nec est satiatus vēter eius. Et cùm habuerit, quod concupierat, possidere non poterit.] Ordine verborum diuerso Hebraicè est. Quia confregit, reliquit pauperes. Domum rapuit, & non ædificauit eam. Frangere dixit, atterere, vexare, euertere, vastare: siue opes auferendo, siue etiam diruēdo. Ita domum fractam, attritam reliquit, euertit. Quod autem dixit. Et non est satiatus venter eius, Hebraicè aliud prorsus. Quia non cognouit felicitatem in ventre suo, in suo desiderio nō euadet. Quorum sensum sic exhibet Rabi Leui. Quia non cognouit, quòd perit felicitas, aut

abundantia

A abundantia in visceribus suis, sed erunt omnes fractæ, attritæ opes illæ, sicut ipse attriuit pauperes. Et non euadet in cupiditate & diuitijs suis quidquam, q, non pereat, eo quòd rapuit, expilauit domum, in qua non laborauerat. Ex quibus apparet sensum esse, quē noster reddidit interpres, quod tãetsi absorbuit, deglutiuit diuitias non erunt suaues, nō erit fructus, voluptas ex eis, non satiabitur, non habebit, ex eis satietatem sed vertentur in venenū aut ita auferentur, vt eis minimè fruatur. Nam quod noster dixit, Non est satiatus venter eius, designat eum non habiturū voluptatem ex raptis diuitijs. Non remansit de cibo eius, & propterea nihil permanebit de bonis eius. Cùm satiatus fuerit, arctabitur, æstuabit, & omnis dolor irruet in eum. Cibum eius dixit, vt est Hebraicè לאכלו leoclò, deuorationi suæ. Non remāsit quidquā quod non voraret, rapacissima, insatiabilis auaritia. cūcta absumpsit. Hunc etiam sensum agnoscunt Hebræi, quoniā (vt dixi) pro cibo, est voratio, quæ referatur ad ipsum voratorē. vt dicat. Nō fuit residuū deuorationi suę. Et quod ait, Non permanebit de bonis eius: Est Hebraicè, Non יחיל iakil, abūdabit bonū eius. Idem etiam est Hebraicè, pro satiatus ספקו siphcò, sufficientia, abundantia eius. Cùm fuerit, ait, expletus, cùm multū vorauerit, processerit, tum vero, abundantia illa reprimetur. Eóque Auen Esra dicit. Cùm attigerit ad omnia, quæ sufficiāt ei, tū minuetur, breuiabitur: Tunc erit ei (inquit Leui) czar, angustia tribulatio. Ad explicandū vim huius vocis, adiecit noster. Æstuabit, quod in Hebraico non est, vt designet angustiā illam. Et pro, omnis dolor, est omnis manus laborās adueniet ei. Hoc est, (vt ait Leui) Omnes laborātes, omnes pauperes, vel omnis manus iniqua,
B & praua veniēt ad ruinā eius. Potest esse sensus interpretis nostri, quia עמל amal, sonat laborē, & prauitatē. Addit similia. Vtinā impleatur vēter eius, vt emittat in eū, iram furoris sui, & pluat super illum bellū suum. Fugiet arma ferrea, & irruet in arcum æreum.] Quod noster fecit optatiuū, potest quidē imperātis esse. Hebraicè יהי iehi sit, at item futurū est, vt dicat. Erit ad satietatē venter eius, mittet in eum iram furoris sui, & pluet, vel pluere faciet super eum bellū suum. Cùm fuerit (inquit) expletus, datáq; fuerit facultas sese explēdi, vt sese expleret, tum demū ei Deus indicet bellū. Et ille fugiēs hasta irruet in arcum, vt effugere non possit, quem mala diuersa inuicem ineuitabiliter excipient. Pluere autem bellū, dixit, elegāti tralatione. Siquidem, & Virgilius bellū tempestatē vocat. Párq, per omnes, tempestas it. Grando quoq; dicuntur tela, armáque volātia. Tum bellum ruit, turbinis in morem, ac tempestatis. Gladius eductus & egrediens de vagina sua, & fulgurans in amaritudine sua. Vadent, & venient super eum horribiles, omnes tenebræ abscōditę sunt in oculis suis.] Hebraicè eodem sensu verbis diuersis, variatóque orationis ordine, sic. Nudauit, & exiuit de corpore, & fulgurauit. De felle eius vadet, super eum terrores. Erant igitur implicata Hebraica verba, & ancipitia, quo referantur. Gladius quidē in Hebraico nō est, ac quanquā nudationē referunt Hebręi ad superius, idest iaculatorē, qui nudet sagittā, depromátq, è pharetra, aptari tamē potest ad gladiū, quē noster apposuit, vt clarior esset oratio. Quā autē noster dixit vaginā, est Hebraicè גוה gheuah, quod sonare corpus, consuetudo sermonis Hebraici demōstrat, vt dicat, de corpore impij gladius, vel sagitta exiuit. Et, quoniā, vt corpus
C est vagina animi, sic in vagina est gladius, potest fieri, vt tēpestate Hier. hoc nomen Hebræi exponerēt pro vagina, cui cū corpore sit magna similitudo. Fulgurās autē, vel ipsum verbū fulgurādi, potest referri tum ad ipsum gladiū, vel sagittā hastámq, fulgurantē, vt alibi quoque fulgurare dicitur hasta: aut (vt exponit Auen Esra) ipse iaculator tanquā fulgur accurrens, insiliénsq; in eum. Et quā noster dixit amaritudinē. Sonat etiam fel: Hebraiceq; cùm sit de amaritudine, aut felle suo, sensus est, (vt docet Rabi Leui:) de felle eius egredietur sagitta, iaculū, qui sit locus intimus, vt qui ibi attactus fuerit, amplius viuere non possit. Quos autē dixit noster, Horribiles, nō est diuersum, quòd sit Hebraicè אמים emim, terrores, formidines. Quanquā vox sonat etiam calamitates, interitū. Quod autem dixit. Omnes tenebræ, in occultis eius. Duo sensus, aut omnis impietas, omne scelus, clausum erat domi, tenebræ flagitiorū occultæ, quod exponit Leui: aut quod malim, omnes tenebræ, omnes pauores, solicitudines, tristésque curæ in arcanis cōscientiæ, in pectore intimo. Describit eas calamitates, quę bello importantur. Tum aliud genus. Deuorabit eum ignis, qui non succenditur, affligetur relictus in tabernaculo suo. Reuelabūt cæli iniquitatē eius, & terra consurget aduersus eum.] Quod dixit. Qui non succenditur, indicat noster alium ignem, quàm nostratē, quem flatu succendimus: ignem repentinū subito corripientem. Potest, quoniam, quod dixit. Succenditur, est נפח naphàch, quod sonat sufflare, designare ignem, qui nullo afflatu, aut vento, possit extingui. Quod autem dixit. Relictus, est שריד sharìd, sonátq; residuū,

superstitémq;,vt possit referri,vel ad ipsum impium,omni præsidio destitutũ,vel residuum D
nepotem,qui propter impium patrem,affligatur,sicut superius dicebat, vt tota domus pereat. Reuelare autem cælum & terram,impietatem, & tanquam testes insurgere aduersus eum,luculenta locutio. Omnia enim plena Deo,nihil fit,quod ipse non videat. Omnia patent oculis eius. Mortalibus autem, qui hunc vbique inuisibiliter præsentem non cernunt, cernunt autem cælum, & terrã sursum,& deorsum,dantur hæc vniuersalia, ad cognoscendam maiestatem illam inuisibilem, quæ sic vbique per omnia intenta est, & cõmeat, sicut vbique cælum est, & terra, & hæc pro inuisibili Deo,ipsa visibilia ferre testimoniũ dicuntur: videntia sua præsentia corporea cuncta, sicut inuisibiliter Deus aspicit omnia. Nemo igitur sit,qui facta sua,diuinã latere posse maiestatem,arbitretur. Vbicũque peccaueris,locus ipse feret in te testimoniũ: quia etsi locus nescit, scit tamen Deus, vniuersalis in omni loco. Potest per antonomasian, pro cælo, Angelos, pro terra homines dixisse: sed figurata locutio pulchra. Apertum erit germen domus eius, detrahetur in die furoris Dei. Hæc est pars hominis impij à Deo, & hæreditas verborum à domino.] Quod dixit, apertum erit, Hebraicè יגל ighel, nec designat hoc loco reuelare. Nam verbum galà, Hebræis duo denotat, reuelare, detegere; & euoluere, migrare, alterúmque ab altero nascitur. Nam migrare, est quasi aperiri, reuelari, denudari de loco suo. Hoc igitur loco dicendum. Migrabit germen domus eius, transmigrabit, transferetur. Inde vocant Hebræi exilium, & captiuitatẽ,galùth Periturum igitur dicit,non ipsum impium modo,sed omnem item stirpem,vt nihil prorsus supersit.quod autẽ dixit,Detrahetur,est in fonte נגרות niggatòth vox E
Hebræis testibus designat,præcipitantia rapidáque flumina, vt dicat eum velut rapidũ fluuium periturum, abiturum, euolaturum. Idq; etiam noster expressit. Diem furoris,vocat, cùm calamitas ingruit. Cùm velut agmine facto incubuere mala. Partem autem dixit, id quod est in sequẽti,hæreditatem,portionem suam,præmium, id quod ei datur à Deo,pro sua parte,pro extrema hæreditate. Quod vero noster dixit,Hęreditas verborũ:pro verborum est, אמרו imrò verbi eius,vt dicat,& hæreditas verbi ipsius impij, præmium locutionis, contra Deum:pro eo,quòd cõtra Deum blasphemus fuit, insurrexit in eum, insolentérq; Deum blasphemauit, maledixit, detraxit. In quo superbia clara est. Ac (vt ait Leui) Iob oblique designabatur.

CAPVT XXI.

RESPONSIO Iob, vt semper fit in hoc libro, destruit antecedentia, perstans in ea asseueratione, non esse rationem rerum gubernandarũ, quam isti iactabant. Bene multos impios & flagitiosos, beatos viuere, felici nauigatione vsq; in portum senectutis ferri. Ideo postulat auditorem attentum. Audite (inquit) longe alia dicentem vobis. Quod igitur transtulit: Et agite pœnitentiam, Hebraicè idem est verbum pœnitendi,& consolandi. Itaq; hoc loco est & hæc תנחומתכם tanchumothekèm, consolatio vestra: Estq; (vt perhibet Leui) sensus. Audite quæso verba mea,& tacete,& sit hæc consolatio vestra, qua consolemini me, nempè si tacueritis. Quia plus mihi prodest vestra F
taciturnitas,quàm responsio. quippè qui me incredibili molestia afficitis. Habes igitur sensum meum,vt ego arbitror,vt sit consolatio actiuè intelligenda,qua ipsi consolentur ipsum Iob. Posset etiam sensus esse, Et hæc sit consolatio vestra, estote contenti hac mea responsione, hoc sermone. Sustinete me, & ego loquar, & post mea (si videbitur) verba ridete. Nunquid contra hominem disputatio mea est, vt merito, non debeam contristari?] Tria proponit,vt eum audiant,tum attente diiudicẽt,vt ex responsione sua cognoscant,irridendus sit nec nè. Audite (inquit) percipite rationes, vestrã istam verbositatẽ refellentes. Nunc ne contra me insurgite, ne carpite,ne lacerate, sed attendite diligentius quid vobis obiici possit, quod me expurget. Atq; vbi noster dixit,Ridete,est in singulari תלעיג talig, subsanabis,ridebis,quod aduersus Eliphas dictum putat Leui, qui cæteris erat arrogantior & infestior. Nonne (inquit) cum homine est sermo,nõ cum aliquo cælitũ,quibus non est cum hominibus conuersatio? Cum homine loquor fragili, carneo,mei simili. Quæ me igitur ratio prohibeat,cur nõ loquar cum eo,audacter memet expurgãs,offeréńsq; rationes quibus eorum arrogantiã refellam?& quoniam cum homine sermo est, & homo ego sum,nonne spiritus meus præ se ferre dolorẽ debeat? Qui enim fieri potest,vt non doleam, excrucier, audiens talia contra me ipsámque veritatẽ? Subiicit similia. Attendite me & obstupescite, & superponite digitũ ori vestro. Et ego quãdo recordatus fuero pertimesco,& cõcutit carnẽ

meam

A eam tremot]Cùm homo innocens(inquit)crudelia supplicia sit perpessus, hoc obstupescite,hoc admitamini. Hic,vt super re inaudita,insolita,obmutescite,& vt fert bumanus instinctus indolete, commoueamini. Requirite causas,dolorem ostendentes. Sicut ille cùm vidisset Deiphobum.

Deiphobum vidit lacerum crudeliter ora,
Ora, manúsque ambas,populatáque tempora raptis
Auribus, & truncas inhonesto vulnere nares,
Vix adeò agnouit pauitantem, & dira tegentem
Supplicia, & notu compellat vocibus vltro.
Deiphobe armipotens genus alto à sanguine Teucri.
Quis tam crudeles optauit sumere pœnas?
Cui de te tantum licuit? Hæc amicus ille bonus cum lachrymis. Simile quid affici illi debuerant tam crudelia fuisse perpessum, vt recordatio pristinæ gloriæ, præsentium suppliciorũ,efficiat illi tremorẽ,ossiúmque concussionẽ. Terribilis recordatio. Hæc vos considerare,& obstupescere debuissetis. Tremor quoque ossiũ,& ingens animi æstus, potest ad id, quod sequirur referri. Quare ergo impij viuũt, subleuatiq; sunt cõfortatiq; diuitiis? Semen eorum permanet corã eis,propinquorum turba,& nepotũ in conspectu eorũ.]Quod dixit, subleuati sunt. est עתקו atekù, quod est senuerunt. Viuunt, inquit, impij, senescunt, non vt paulò ante iactabas breui extinguntur. Sept. quoque interpretes, hoc verbũ transtulerunt
B ἐπαλαιώθησαν senuerunt. Quod etiam dixit, confortati sunt, idipsum Hebraicè גברו gabrù, roborati,inualuerunt diuitiis,creuerunt,inundarũt. Et quàm elegantet,& clare dixit,propinquorum & nepotum turbam. Est צאצאיהם zeezaechèm,quod est,germina eorum, propagines, eóque etiam Chaldæus transtulit, filios filiorum. Et Septuaginta τὰ τέκνα filios. Vox à stirpibus & arboribus, virgultisque tralata, quæ hac voce denorantut. Quæ nunc quæritur Iob, etiam apud alios sacros Sctiptores inuenies. Mei autem penè moti sunt pedes, penè effusi sunt gressus. Quia zelaui super iniquos,pacem peccatorum videns. Quia non est respectus motti eorum, & firmamentum in plaga eorum. In labore hominũ, non sunt, & cum hominibus non flagellabuntur. Ideo tenuit eos superbia,operti sunt iniquitate, & impietate sua. Et alia, quæ sequuntur. Deinúmque, Et dixi ergo sine caussa iustificaui cor meum, & laui inter innocentes manus meas. Existimabam, vt cognoscerem boc, labor est ante me. Sed,vt ille scriptor sacer, concludit, Subito defecerunt,velut insomnium,eadem est conclusio apud Iob. Interim res dura, & dubia, florentibus impiis, bonis egentibus & gementibus. Cuius solutio est,quam illi quidẽ attulerũt,sed melior omnibus, quæ de æternitare viræ profertur,ad quam sapienter,bona,& mala refert Pater hominum,atque Deorum. Domus eorum securæ sunt & pacatæ,& non est virga Dei super illos. Bos eorum concepit,& non abortiuit: vacca peperit,& non est priuata fœtu suo.] Describit res feliciter, & prospere, sceleratis cedentes proponens bona fortunæ, in quibus principem locum habet copiosa proles,copiosæ diuitiæ,quas superius proposuerat. Nunc alia fortunę bona de-
C scribit,ea, videlicet, quæ diuitiæ erant Orientalibus, quorum opes erant in armentis præcipue. Sed primum pacem & tranquillitatem, quæ solet dulcia reliqua omnia efficere,sine qua nihil suaue est,& vt sapientes loquuntur,bellum fit propter pacem. Quippe quæ sit vltimus finis. Nec multum refert,quod Hierony. retulerit ad fœminam,quod est mascule in Hebræo: Bos eorũ concepit,& non abortiuit, Hebraicè שורו shorò taurus eorum, vel bos ascendit, & non proiecit, scilicet genitale semen. Secundũ autem pertinet ad fœminam. Venuste vero dixit interptes: Securæ, quod Hebraicè pax in domibus eorum à tertore. Secura Latinis,quæ sine cura,terrote, metu malorũ, vel præsentium, vel impendentiũ. Hine, quos Græci ἀδεής sine timore, Latini securos dicant. Et μελεδῶνες curę vocantur, quòd edant, absumántque membra. Spiritus enim tristis exiccat ossa. Animus autem lætus ætatẽ floridam facit. Virga Dei flagellum, clades. Simile quid apud Poëtam de Deo suo.

Quam cum sanguineo sequitur bellona flagello.

Tribuunt, & ipsi Diis suis, sagittas, arma, hastas.

Aureus ex humeris sonat arcus. Ab Homero desumptum.

Actius hæc cernens arcum intendebat Apollo.

Exin, prolem numerosam, fœcunditatémq; filiorum, descriptis diuitiis,bonísque fortunę recenset, vt solet plurimũ,diuersis verbis eadem re proposita: quæ cùm sensus dubios, obscuraq; verba non babeant,omittentur. Ad lætitiam,triũphos, chori,cantusq; adhibentur,

vt apud Poëtam. Omnibus in templis matrum chorus. Quod autem dicit. Et in puncto ad D
inferos descendunt, Omni Hebræorũ classe consentiente, est, eos leni morte, placidáq; dis-
solui, morte subita, velut cum poma matura lapsa cadunt, non morte, quæ diuturnitate do-
loris affligat. Illi cùm diu beate vixissent, cùm ἐπὶ γήραος οὐδῷ ad limina senectæ cõtigissent.
Iam felicitate, rerúmque secundarũ successu, voluptatibúsq; omnigenis, & vitæ diuturni-
tate satiati, naturæ concedunt. Hebraicè igitur nomẽ inferorum sheol, designat nunc infe-
ros, nunc sepulchrũ. Pro sepulchro est hoc loco. Sensúsque est, Et cita, maturáq; morte ve-
niunt ad sepulchrũ. Quod autem sit is sensus, Hebræi testes. In puncto (inquit) Abrahã ni-
mirũ sine doloribus. Rabi vero Leui. Breui (inquit) velocíque tempore obeunt, non longo
dolore decedunt. Hoc etiam vidit Nicolaus. Hanc autẽ tam variam cunctísque bonis sti-
patam, circunfusam beatitudinẽ, prædicat accidere malis, potius quã bonis, in subsequenti-
bus duobus versiculis, quorũ est clarus sensus, de contẽptoribus Dei Quod autem additur.
Verumtamẽ, quia non sunt in manu eorum bona sua. Heb. dicitur. Et non sunt in manu eo-
rum bona sua, non est in manu eorũ felicitas eorum: non erit diuturna: non est perẽnis: ar-
bitrio, ac potestati eorum non subiacet: non erunt quandiu voluerint felices, ac beati, sed
eis inuitis auferetur. Verũ enim est, quod non modo litteræ cælestes prodiderũt, sed quod
omnes homines docuit natura, extántq; apud Cæsarem in commentariis, Consuesse Deos
immortales, quo grauius homines ex cõmutatione rerum doleãt, quos pro scelere eorum
vlcisci velint, his secundiores interdum res, & diuturnioré impunitatem concedere. Quo-
niam hoc, inquit Iob, ita est, & felicitas impiorũ non est diuturna, non sum adeo demẽs, vt E
tametsi dixerim eos felices, approbẽ hanc felicitatẽ, nec amplius requirã. Sit procul à me
vanitas hæc: non sit hæc mea sentẽtia. Is sensus exponitur etiam ab Hebræis, nostrísq; con-
corditer. Quódque (ait) Lucerna impiorũ extinguetur. lucernæ, lumini, faci, cadẽtíq; stellę
felicitatẽ hanc impiorum aptissimè comparat. Quod autem noster dixit. Inundatio, He-
braicè, אידם edàm, ruina eorum, interitus eorũ. Nam ed vbique sonat Hebræis interitum,
vaporem. Idem tamen sensus. Et quod dixit: Dolores diuidet furoris sui. Irę diuinę sagittas:
vulnera illata impiis: diuisa, nempè distributa, importata, impacta. Quod autem comparat
eos paleis, aptissimũ interitus, excidiíque eorum exemplum, vsque ad extremũ euersorum.
Maius etiam quod sequitur. in puluerẽ eos, aut fauillã dissipandos. Est autem in Hebraico
pro fauilla מוץ moz, idem fermè, atque fauilla. In paleis, & atea minutum quiddam, quod à
vento, sublatis in altum frumentis à ventilantibus, tollitur, vt sit propinquum paleis ex-
emplum Hoc à nostris sæpe vertitur puluis. Simile quid vaticinatus est Dauid de impiis, &
huic ipsi, siue pulueri, siue minutis, ac quisquiliis eos comparauit. Non sic impii, non sic, sed
tanquã puluis, quem proiicit ventus. Vbi pro puluere, est præsens vox. Quod autem sequi-
tur. Deus seruabit filiis illius, dolorẽ patris eius,] Clarius Hebraicè. Deus seruabit filiis eius,
אונו onò, dolorem eius, siue iniquitatẽ eius. Sciẽdum vocem און quam noster reddidit dolo-
rem, modo sonare dolorem, modo scelus, iniquitatem, violentiã, scelere, & dolore aptissime
sub eadem voce conclusis: quod ex scelere nascitur dolor acerbus, & nullum fermè scelus
dolorem non habet comitẽ. Pro scelere & rapina, exponitur nunc ab Hebræis. Vbique au- F
tem in sacris litteris decantatur fore, vt iniquitas, aut sacrilegia, & rapinæ patrum, à filiis
reddantur. Et tertiam generationem magnorum scelerum fore participem: quod de malis
dumtaxat, sceleri paterno fauentibus verũ est. Persoluet igitur (inquit) omnia cum fœnore,
& puluisculo. Seruabit Deus filiis illius iniquitatẽ, scelúsq; eius: vsq; in posteros eius pœnas
demittet. Hoc experietur, hoc sentiet. Gustabit vere, non contemnere res humanas, homi-
númque, Deúmque, patrem. Suis hæc oculis, adeo res erit clara, in propatulo videbit, con-
ruebitur. Interfectionem autem noster dixit, quod Hebraicè כידו chidò, nempè calamitas
interitus, vastitas. Gustare autem & bibere furorẽ, tralationes Hebraicè. Attribuere quoq;
Deo furorem, iram, pene Hebraicum est. Quãquam Philosophi, iram Deo tribuerint. La-
ctantiúsque eos, qui id pernegarent, refellit. Quod vero sequitur. Quid enim ad eum per-
tinet de domo sua?] Nullam curam posteritatis habuerat: sceleri, flagitiis, noctes atque dies
studuerat, nec cæcus videbat, quid posteritati prodesset. Excæcauerat cor eius impietas,
iniustitia, ad omnia bona caligarat, nescius hæc omnia super domum suam, filiósque reci-
sura: tametsi in vita sua, pœnas ipse non dedisset. Quod autem ait Menses eius dimidiatos]
Licet felix vitam traduxisset, delitiis circumfusus, voluptatibus, illecebrísque, quas rapina
comparasset delinitus, annos exegisset, duo tamen mala consequetur, quod & posteri per-
soluent hæc omnia, quanquam hæc eum cura, propter auidam improbitatem non tangit.

Tum

A Tum vita ipsius non eum numerum explebit, quem expleuisset, ipso pie, iustéque viuente.
Promittiturque longitudo dierum iustis, & piis, in sacris litteris. Tanta est profunditas
(inquit in sequenti versiculo) iudiciorum Dei, tam impenetrabilis sapientia, vt omnia qui-
dem iuste disponat, digerátque per annos, sed ab hominibus, nec animaduertantur, nec
animaduerti debeant. Deus enim (inquit Plato) ineffabilis dictu, difficilis cogitatu. Quis
igitur erit mortalium, qui meliora in iudiciis Dei, quasi docturus eum, quærat? Cuius ea
est sapiẽtia: vt principes, sapientes & supremos quosq; diiudicet. Quos autẽ excelsos dixit,
qui & in Hebraico dicuntur רמים ramim, excelsi, à Chaldæo, & à nonnullis Hebræis, ex-
ponuntur pro Angelis. Chaldæus pro excelsis posuit cælos supernos, nempè supernas po-
testates: nonnulli Hebræi ipsos expresse nominant Angelos. Glossema quoque nostrum:
Angelos interpretatur. Nam tremunt videntes Angeli, & potestates, maiestati, iudi-
cióque eius subiacentes. Potest de cunctis regibus, & principibus generatim intelligi.
Quódque sequitur. Iste moritur robustus, & sanus:] Reuertitur ad superiora contradi-
cens amicis, sapientiam iactantibus, & in eum vociferantibus, aduersam fortunam, in
malos dumtaxat & improbos, inuehi: flagitiosos modo, non bonos cadere: patrimo-
nio, domicilio spoliari. Hoc abunde reuincit. Pars alia, quòd quanquam sceleratis ple-
runque secundæ res, & diuturnior impunitas concedatur: at refugit, execratur, improbat
hanc eorum fallacem felicitatem. Rationésque adiecit superius, & nunc persequitur, &
inculcat superiora, cum magna verborum exaggeratione. Eam igitur partem felicitatis
B describit, qua plerique nullis vnquam corpore morbis attacto, robusti, pingues, obesi,
bene curata cute vitæ concesserunt. Súntque aptæ tralationes ad eos, quos beatos La-
tini dixerunt. Opponit ex aduerso miseros omnes, in cineres vertendos, & in regione
defunctorum æquales futuros omnes. Simile quid agens, quod Lucianus, in sua νεκυά.
Illic fore diuites & pauperes, formosos ac deformes similes cunctos: nec Crœso diui-
tias profuturas, nec Iro pauperiem obfuturam. Quod autem sequitur Certè noui co-
gitationes vestras.] Spectat eo, quod vbique nugaces eos, ventosósque coarguit, & in
suam contumeliam de prouidentia diuina vaniloquos: quæ pro meritis omnes, vel
supplicio plectat, vel attolat: Vt qui patitur aduersa, qui variis cladibus & iniquitate
fortunæ premitur, iure & pro meritis ea patiatur. Hoc coarguit Iob, & compro-
bat sæpe bonos male periisse, malis bene processisse: Totúsque locus clarissimus est,
quòd omni libro eadem inculcantur. Designant igitur ipsum Iob, cuius superbia iu-
ste cecidisset. Quod in sequenti versiculo declaratur, & pares habet apud omnes inter-
pretationes. Vbi vero dicit. Interrogate quemlibet de viatoribus.] Vocat horum præ-
cipuè testimonium super re testata ac certa, quòd hi diuersas prouincias obeuntes: vt is,
qui mores hominum multorum vidit & vrbes, pleraque norunt, semper easdem sedes ob-
tinentes, latentia. Quod vero dixit. Hæc eadem illum intelligere cognoscetis.] He-
braicè eodem sensu, sed non eisdem verbis, hoc modo. Et signa eorum non cognosce-
tis. Hæc signa Hebræi, casus, calamitatésque quotidianas interpretantur, quas viato-
C res referunt, variis in locis auditas. Burgensis maiora quædam de viatoribus philosopha-
tur. Quod vero sequitur. Quia in diem perditionis seruatur malus] In fonte sic. In die
perditionis subtrahetur malus. Ideo ponunt Hebræi contrarium sensum. In die calamita-
tis & cladis, pereuntibus bonis, malus, impius, flagitiosus, eripitur. Hoc (inquit) au-
dire potestis ab eis, qui varias gentes vrbésque adeunt quotidiè. Hoc (inquit) Hebræus
interpres illi narrabunt, referens, aliqua die calamitosa, in vrbe, vel prouincia, subtra-
ctus est vir malus, ne clades illum contingeret: & propter incredibilem felicitatem, re-
rúmque successum, è medio pereuntium ereptus. Verbum igitur, quod Hieronymus
transtulit seruatur יחשך iechashèch, signat Hebræis longari, protrahi. Quod ille accepit
in eum sensum, sed sequentia declarant sensum Hebræorum esse veriorem. Nam quod
eodem versiculo dixit. Et ad diem furoris ducetur.] Hebraicè est. In die furoris, por-
tabitur: Hoc (vt dixi) potest designari, quod noster transtulit: verum sequentes versiculi
declarant, sermonem esse de scelerato cum cæteris non pereunte, vt constet vanitas ami-
corum Iob. Nicolaus sequitur, quod offerebat tralatio. Quódque ait. Quis arguet co-
ram eo, vias eius, & quæ fecit, quis reddet illi?] Is est sensus, quem etiam comprobant
& efferunt Hebræi, cùm malus, & improbus ille, beatè vitam traduxerit, ereptus ab
omni calamitate fuerit, quid post illum futurum sit, quis indicabit, vt doleat de futuris,

vt norit pendendas esse pœnas? Vt interim dolore tabescat, adueniente aliquo Propheta, D
qui ei prædicat ob antedictam vitam impendentes calamitates. Imò vero (inquit) fecit, quæ voluit, libidines expleuit: quis illi reddet paria? quis illum tantum dolere faciat, quantum lætatus fuisset? Is sensus, quem ex parte etiam nostri sequuntur. Quod autem ait. In congerie mortuorum vigilabit.] Congeriem sentiunt, interpretantúrque Hebræi sepulchrum, ad quod aggregantur vniuersi, & quasi quod Græcè νεκείας. Vigilare autem, sic interpretantur, vt designet, vsque ad corruptionem vigilabit: portatus ad sepulchrum vigilabit. permanebit vsque ad resolutionem: delatus inter cadauera computrescet. Loquendi modus & tralatio Hebraica. Quod vero dixit, Glarea cocyti.] Cocytus in Hebraico non est, sed nomen ad omnes torrentes & valles commune נחל nàchal. Eadem vox, designat etiam vallem demissam. Nam pro ea ponunt aliam clariorem ipsi Hebræi המישור hamishor, planiciem. Abrahámque lingua Arabica ait eo vocari locum sepulchrorum. Ex tralatione vero, quoniam sepulchra sub terra sunt, nunc pro sepulchro est. Dicitur ergo iuxta expositionem Hebræorum, quæ vera est, mihique probatur. Dulcis fuit ei statio sepulchri: Vsque ad sepulchrum beatus fuit. Dulciter requiescit, non solum in vita, verum etiam in morte beatus: In sepulchro dulciter requiescit. Hanc eandem interpretationem mirum in modum concordes cum Hebræis, viderunt Græci, tametsi tralationem haberent obscurissimam. Nam quod noster ait: Dulcis ei fuit glarea cocyti. Septuaginta transtulerunt ἐγλυκάνθησαν αὐτοῦ χάλικες ἐκ χειμάῤῥου. Dulce facti sunt eius chalices ex torrente. Hoc Græci exponentes ὅτι τῷ ἀσεβεῖ, καὶ φιλαμαρτήμονι, καὶ αὐτὸ τὸ χειμαῤῥοειδὲς ὄρυγμα, τὸ μετὰ τε- E
λευτὴν, τὸ σῶμα αὐτοῦ ὑποδεξόμενον, καὶ οἱ ἐπιβαλλόμενοι ἄνωθεν λίθοι καὶ χάλικες, γλυκεῖς δοκοῦσι. Impio, & scelus amanti, ipsa etiam fossa instar torrentis, quæ post mortem, corpus eius excipit, & lapides qui super imponuntur, lapillíque dulce quiddam videntur. Hoc etiam Hebræi sentiunt. Et ante eum, & post, infinitus numerus, eadem lege resoluentur. Quocirca quæ iactatis de prouidentia, ipsa experientia probat secus esse. Responsio vestra, reliquum est, vt sit praua, peruersa.

CAPVT XXII.

RECTE monuit in exordio capitis huius Nicolaus, quibus nihil amplius occurreret dicendum iam victis, quorúmue sententia iam fuisset toties reiecta, replicare eadem, & inculcare, ne victi viderentur. Itaq; nil aliud fit hoc capite, quàm quod superior omnis oratio retexitur. Dicitur Iob, vti malus & improbus, non immeritus tot clades pertulisse. Plena contumeliarum oratio. Principio, quod noster dixit. Nunquid Deo comparari potest homo?] Quod transtulit Comparari, Hebraicè יסכון iscòn, Hebræis designat comparari, & prodesse, vtilem esse. Pro hoc postremo accipitur ab ipsis, vt dicat. Nunquid homo proderit Deo? vtilitatem afferet Deo? Et quod subiicitur. Etiam cùm perfectæ fuerit scientiæ.] Est in fonte. An afferet vtilitatem intelligentiæ? An proderit inquam homo ipsi Deo, dans ei scientiam, intellectum, qui dicitur Hebraicè maschil? Igitur Hebræi exponunt iscòn, per aliam vocem clariorem יועיל ioil, proderit, iuuabit. F
Sed quoniam eadem vox polysema est, designás modo comparare, modo docere, fit, vt diuersis sensibus exponatur. Nam Græci, Sept. οὐχὶ ὁ κύριός ἐστιν ὁ διδάσκων σύνεσιν, Nonne Deus est, qui docet sapientiam? Significatum docendi, etiam Chaldæus posuit יאליף iaaliph, dicens. An docebit homo Deum? Ergo poterimus iuxta varios sensus dicere. Nunquid Deo proderit, aut scientiá afferet homo? Aut, nunquid Deo comparabitur, vel æqualis erit homo? Aut, nunquid docebit Deum homo? omnia dicuntur in contumeliá ipsius Iob, quem quasi in ius vocare Deum, calumniabantur amici. Et quem de sua iustitia, integritate, innocentia adeo gloriari asserebant, vt videretur à Deo magna præmia probitatis suæ postulare, quasi emolumentú ingens dederit illi, quod iustè vixisset, quod peccare pepercisset. Huc igitur pertinét sensus omnes, qui sequuntur. Nunquid (ait Hebraicú) voluntas, cupiditas Dei est, vt sis iustus? Aut lucrum fiet illi, si vias tuas rectè institueris? Num timebit te, & trepide coarguet, & tanquam reo diem dices illi, tu accusator, ille φεύγων Accusatus, reus, erit? Redditurus rationé tibi, quòd te crudeliter oppresserit? Nonne scelus tuú ingens est, & sine fine flagitia extrema impietas? Imprimis, q; extremæ fuit crudelitatis pignorasti fratribus pecuniá. Sine causa, vt Symmachus Græcè transtulit ἀναιτίως id est, vt Græci exponunt, nihil debentes:

A debentes.& qui nihil tibi deberent, ab his, pignus exigebas, vel pauperibus creditum s, pignus accipere solebas, vt eos, & alios, ob vsuram, veste spoliares. Nec sitienti, nec famelico misericors fuisti. Quódque sequitur In fortitudine brachij tui possidebas terram, & potentissimus obtinebas eam.]Hebraicè est Et vir brachij eius, est terra, & honoratus faciе, habitabat in ea. Hoc duos habet sensus, & hunc, quem reddidit noster, & alter, quem proponunt Hebræi, & , quem Septuaginta & Græci norunt. Solos (inquit) eos habebas charos, gratósque, qui plurimum possent. Hi apud te valebant, hi dominabantur. Spretis, & contemptis debilioribus, ac pauperioribus, plurimi faciebas potentiores. Hi domum tuam veniebant frequentes: hos suspiciebas. Leui interpres Hebræus. Viris præpotentes regnantésque honore afficiebas, qui sunt facie eleuati, vel honorati. His conuiuia Symposia parabas: hi in domo tua domini videbantur. Sic ille. Ad hunc sensum Septuaginta Græcè transtulerunt, ἐθαύμασας δὲ τινῶν τὰ πρόσωπα. Suspiciebas autem facies quorundam. Hoc Græci referunt ad iudicia προσωπολήπτης γὰρ γέγονας. Acceptator (aiunt) personarum fuisti, ferens suffragium, pro potentioribus: humilioribus oppressis, damnatísque iudicio. Hæc omnia latent sub illo versiculo, mihi cuncta probantur. Declarant melius sequentia improbitatem, vt qui pauperes, viduásque contempserit, siue in iudicio, non eripiens eos à diripientibus, & opprimentibus, imò fauens inimicis, siue in omni commiseratione. Propterea circunsteterunt te clades, & insperato superuenerunt, quæ nunquam affore putasses. Præ
B tenebris non aspicies. Sicut est in Hebraico, quanquam noster, alium quendam sensum posuit, non multum ab isto distantem. Et inundatio calamitatum, miseriarúmque cooperiet te.]Is sensus est, etiam apud Græcos. Symmachus enim reddidit, & multitudo aquarum circunteget te. Ob hoc (inquiunt) ex luce ad tenebras reciderunt res tuæ, ex præclara felicitate, in horrendam, execrabilem infelicitatem. Nonne Deus est inuictæ virtutis, maiestatis immensæ? In cælo maiestas eius elucescit: in cælo est sublimis, vt dicit Hebraicum: In cælo sublimis, quòd in cælo maximè dicitur præsidere. Tendimus enim orantes, & deprecantes, omnes in cælum manus. In Hebræo igitur non dicitur Excelsior cælo. Sed, excelsus in cælo. Dicitur quoque. Et caput stellarum suspice. Nempe sublimitatem stellarum, considera vbi Deum habitare mortales credunt: hic (inquit) scito regnare potentem. Inde late terras, maria respicit. Hominum facta non latent illum. Tu vero tecum dicebas. Quid Deus nouit ex his quæ fiunt in terris? Nunquid per caliginem, quæ, vel obsidet terras, eripitúrque cælestibus prospectus rerum terrestrium, aut, quia facta latent humana, iudicare, immittere aciem possit? Tenebras quibus occultantur, quæ fiunt ab hominibus, nunquid oculus eius penetrare potest? Circunstant eum dicebas, nubes & caligo magna, siue illa quæ media interiacet cælum ac terras, siue quædam alia, ignorantiæ, qua res hominum perspicere, & tranare nequeat. Quos autem cardines cæli dixit Hieronymus Hebraicè est חוּג שָׁמַיִם chùg shamàim. Gyrum cæli, & Septuaginta γῦρον οὐρανοῦ διαπορεύεται.
C Gyrum cæli perambulat. & Græci exponentes. Nam cæli (inquit) circuitum peram-[redacted]. Sentit ergo definitionem cælestem [redacted] quam negat oculos diuinæ maiestatis tendere. Illic metas regni, maiestatis, & pr[redacted]tari & circunfundi tenebris. Illud Epicuri, Deum, nec habere, nec facere cuiquam negocium. Id & ille dubitabat.

Dij, si qua cælo est pietas, quæ talia curet,

Quod autẽ ait. Nunquid semitã sæculorũ custodire cupis? Melius, & clarius ex ipso fonte intelliges. Nunquid viam sæculi, viam mundi obseruasti? Num attendisti, mores hominũ, retroactas ætates considerasti? Hebraicè igitur vox עולם olam designat modo sæculũ, modo ipsum mundum. Via sæculi, siue via mundi, est vniuersalis hominum vita, mores, ratio vitæ, iuxta quod dicitur in Psalmo. Et deduc me in viam æternam, Hebraicè in viam mundi. In viam vniuersę carnis. Ergo monet, vt cõsideret vniuersi generis humani casus. Quidquid egerint homines olim, quidquid eis acciderit. Visurum enim, apertéque cogniturum, impios, nefarios corruisse demũ, tam maiorẽ dedisse ruinam, quàm nequiores fuissẽt. Is est verus sensus, quem, etiam Nicolaus agnouit: exponens viam sæculi, vitam hominum sæculariter, & dissolutè viuentium. Græci agnoscere non potuerunt propter tralationẽ Sept. quæ trãsfert ὁδὸν αἰώνιον viã æternã. Hanc illi putant viã diuinæ prouidẽtię: viã

antiquam quoque ipsius Iob, qua secundum virtutem vixisset, cuius eum nunc admoneant. D Sed non multis opus. Verus sensus enituit. Rectè noster dixit. Viri iniqui, qui Hebraicè. Mortales iniqui, mortales scelerati. Cætera quadrant cum Hebraico: Hebræísque explanatoribus. Nam & illi sentiunt hic designare Gigantes illos θεομάχους inuisósque Deo,

-qui manibus magnum rescindere cælum
Aggressi, superísque Iouem detrudere regnis.
Quos inundatio, & horribile diluuium
Abstulit ante diem, & funere mersit acerbo.

Quanquam Nicolaus putat omnes generatim impios, quos, inundatio calamitatú opprimat insperatos. Vtrosque arbitror ipse posse designari. Pertinet maxime & quadrat Gigátibus, hominibúsque sub diluuio quod subiicitur. Recede à nobis & quid nobis faciet omnipotens?] Nam & ille apud Homerum Cyclops, ex illo genere.

Nos neque cælicolas colimus, neque Iupiter ipse
Est curæ, cælum nobis nam viribus impar.

Impleuerat auté domos eorú felicitate, quod illo sæculo, fertilitate tellus lasciuiebat: hominú procera, formosa, morbos nesciétia corpora, nihil non beatú. Iustos auté, quos exultare & subsanare asserit, illúq; innocenté putant ipsum Noe, & domú. Ná & Chaldæus interpres, iuxta opinioné maiorú, húc locú sic vertit. Exultabút filij Noe iusti, & lætabuntur: Et Noe iustus irridebit eos. Quod auté sequitur. Nóne succisa est erectio eorú?] Perplexa oratio in Hebraico, & vix intelligibilis אם לא נכחד קימנו im lò nichchad kimanu. Si non ereptus fuit, E stare fecit nos. Hinc variat sententia apud Hebræos. Leuita Gerson putat κατὰ σιωπώμενον locú intelligendú, vt dicat. Cósidera (inquit) an ereptus, liberatus sit ille, qui stare fecit nos: ille, à quo genus omnes homines ducunt. Népè Noe iustus ille, qui superstes fuit diluuio, à quo cuncta humana progenies repullulauit. Considera an ille sit liberatus, Reliquias auté impiorum absumpsit ignis. Quanquá potius de Loth exponenda esset, qui conflagrationi Sodomæ subtractus est Rabi auté Abraham, existimat sic intelligendum. Si nó ereptus est innocens, & iustus, de quo superius dixi, קימנו Kimànu, fac stare nos, adhibe nos testes. An sit ereptus innocens, vbi calamitas insperato superuenit, adhibe non testes tu, qui secus superius cótendebas, asserens innocenté cú impio cladibus eisdé auferri. Sciédú igitur chimànu, & preteritum esse posse, & imperatiuú, quemadmodú Græcè τέθλιμμεν sola scriptura dirimit subiunctiuú à præsenti. Sciendú tamé interpreté Chaldæú sequi sensum, qué posuit noster. Nonne (inquit) prohibiti, subtracti sunt ne starent, ne viuerent, ne superstites essent, scelerati illi, & reliquias eorum absumpsit ignis? Is fortasse sensus verior, minus scyrpum, grypúq; tenens. Quod autem sequitur: Acquiesce igitur ei,] Hebraicè fere simile הסכן נא עמו hascen na himò. Assuesce cú eo. Quod ab Hebræis eodé, & nostris accipitur sésu. Hortor ergo te (inquit Leuita) assuescas cum Deo: Népè, vt incedas in viis eius: Et tunc erit tibi pax. Nonne si ambulaueris in viis eius, prouentus tui boni, redditus tui vberes? Attende acerrimis oculis ad legé eius. Cætera clarent omnia, Græcis, Latinísq;, & Hebræis consentientibus, easdémq; interpretationes afferentibus, de vbertate, è iustitia proueniente, F quá auro, & argento diffiniuit Eliphas. [redacted] noster dixit. Dabit pro terra silicé.] [redacted] Quod dixit Silicem, Hebraicè est בצר bàcer, aurum. vt dicat. Redder, reponet, pro puluere, vel limo, cœno, aurú. Quod nunc est limus, terra, vertetur in aurú. Hoc Hebræi vnanimes afferunt exponentes bàcer, aurú, pro copia, affluentiáq, diuitiarú, (inquit Leuita Gerson) pro cœno, limo, Deus dabit aurú: Et pro silice torrentiú, népe pro lapillis torrentis, reddet Ophir. Quanta est multitudo lapillorú in torrentibus, táta erit auri, quod appellatur ophir, népe purissimú, in domo tua. Versiculus igitur sic habet. Reponet pro limo, vel puluere, aurum, & pro lapillis, qui sunt in torrentibus, ophir, aurú mundissimú. Eóq; Græci dicunt hoc loco καὶ ἐκ σωφεὶρ ἔνθα γίνεται χρυσὸς καὶ λίθοι τίμιοι κατὰ χειμάῤῥων ῥέων ἐπελεύσεταί σοί. Et ex ophir, vbi nascitur aurú optimú, & lapides pretiosi instar torrentis profluentis ad te veniet. Quod auté sequitur. Eritq; omnipotens contra hostes tuos.] Sciendú Hebræis nomen שדי shadai, quod est hoc loco, nonnunquam designare Deú fortem, omnipotentem, interdú quidquid est, fortè, validum. Nomen quoque בצר bàcer, potest esse integrum, & vnum, designabitque aurum, quemadmodum superius: Aut est disiunctum, ba, præpositio in, czar, hostis. Pro postremo Hieronymus. Hebræi pro primo, vt dicat versiculus. Et erit fortè, validú, aurú tuum, népè copiosú, exuberás,

iuxta

A iuxta superiora. Ideo exponit Leuita: Et erit aurū tuū copiosum, graue: Et erit pecunia tua duplicata præ ea, quæ fuerat quōdā. Coaceruationem dixit noster Hierony. quod Hebraicè fermè similiter תועפות thoaphòth, quę vox modo sonat fortè, ingens, modo duplicatum. Quod expressit noster interpres. Sciendum interpretationē, quā posuit noster. Et erit omnipotens cōtra hostes tuos.] Etiā ab Hebræis adhiberi, sed probatur eis magis prior sensus, vt tota oratio consentiat de auro & argento, & vbertate. Quod autem sequitur Tūc super omnipotente delitiis afflues.] Ne sit error, secus est. Tūc super omnipotente delectaberis. Illæ delitiæ tuæ erunt. Ex eo, voluptas omnis, tibi. Quod autē noster ait. Et vota tua persolues.] Habet hūc sensum iuxta Hebræos. Quidquid optabis, perficies. Nihil obstabit desideriis tuis. Is verior sensus. Hier. secutus est, quod Sep. Græcè reddiderūt δώσει δέ σοι ἀποδοῦναι τὰς εὐχάς. Dabit tibi, vt vota persoluas. Quod autē dicit. Decernes rē.] Nempè iuxta Hebraicū, pronuntiabis verbū, & illico aderit, quod postulas. Præfulgebit tibi diuina lux. Cætera quadrant cum fonte. Nā quod ad postremū, ait, Saluabitur autem in mundicia manuū tuarū.] Variata persona describit eūdē Iob. Liberabitur innocens ille. Nēpè tu ipse propter mūdiciā manuū tuarū, qui castas, innoxias, nō rapaces, nō sanguinolentas habueris manus. Aut liberabit iustus insulam, ne mergatur, ne fluctibus alluatur, eousq; poterit oratio eius.

CAPVT XXIII.

RESPONSIO Iob, ad ea, quæ disseruerat, calumniatúsque fuerat Eliphas de diuina prouidentia, de cladibus, quas boni pariter cum malis, nullo discrimine patiantur. Inculcantur, vt sæpius, eadem. Hypothesis cæteris similis, sermo quoq; B filiimq; orationis eadem sonans. Mihi maiora, veráque verborum ac sententiarum explanatio, cordi erunt, eorum, quæ possint ab aliis suppeditari, non curiosus. Principio quod ait. In amaritudine sermo meus.] Duobus sensibus, quod sermo tantus, querimoniáque assidua & indignatio os reddiderat amarum. Aut orationem mœstā, tristemq; designat. Et quod sequitur. Manus plagę meę.] Rectè Hier. addidit plagę meę. Cū in Hebraico sit tantum. Manus mea aggrauata, propter gemitum meū. Manum sentiunt etiam Hebręi, ipsam plagam, flagellum. Grauis (inquit) est calamitas, atrox vulnus, propter gemitum, aut cum gemitu meo super gemitu meo, aut quia tantum ingemisco, quæror, lachrymosis vocibus resono. Postulat autē ascendere in cælū, præsénsq; fieri iudici cælesti. Rectè enim noster dixit. Solium eius.] quod Hebraicè תכונתו thecunathò, stabilitatē eius. Ibi defixū, stabilitum est soliū eius. Eóq; dicitur χαλκοβατὲς δῶ & στερέωμα ærata domus. Chaldæus quoque hoc loco vertit בית מוקדשיה beth muchdeshech domum sanctitatis suæ. Nēpè ipsum cęlum. Hoc quoque vertit Symmachus μέχρι τῆς ἕδρας αὐτοῦ. Vsque ad sedem eius quod obscure, & non intelligibiliter dixerant, Sept. εἰς τέλος, in finem, vt si Gręci auxilio aliorum interpretū caruissent, verum sensum nunquam assequi possent. Cętera patent. Vtinā (inquit) daretur vt scirem quo in loco sit Deus æternus, eó que reperto, ad solium eius accederē. Quod si fieri posset, præpararem sisteremq; ante eū causam meam. disceptarem cum eo validis rationibus. Tunc ego cernerem, quid responderet. intelligerem quid loqueretur: nossem C veritatem. Reuera enim non congrederetur mecum, quemadmodum hi, calumniis falsis, Inuaserūt enim in me, multis flagitiis cōmemoratis, à quibus ipse prorsus alienus sū. Quod ergo noster interpres dixit. Nolo multa fortitudine contendat mecum, ne magnitudinis suæ mole me premat.] Est Hebraicè. Nunquid magnitudine potestatis suæ mecū disceptaret? Minimè. Sed ipse poneret in me vim, robur: Adderet mihi robur. Quódq; sequitur. Proponat æquitatem contra me.] Hebraicè. illic cū eo. Est veritas in propatulo, ipso pronuntiāte, hæc autem veritas, veráque sententia liberaret me. Hoc autē est in Hebraico. Pro eo quod noster transfert. Et perueniat ad victoriam, iudicium meū. Hoc enim Hebraicé. Et liberarem in æternum iudicium meū. Nam quod noster dixit, victoriam, Hebraicè נצח nèzach, victoriam æternitatémq; sonat. Sed pro æternitate nunc accipiēdum, Hebræi, Chaldæúsq; docēt. Et quod sequitur. Si ad Orientē iero, nō apparet.] Quoquo (inquit) me vertero, nusquā apprendam, aut oram versus, & ortum ad dexteram, aut in occasum ad sinistram. Sciēdum Hebraicè quattuor partes poni. Ante, retro, ad dexteram, ad sinistram, quæ etiam ab Hebræis referuntur ad ortum, & occasum, aquilonem, meridiémque. Sequitur, cur opto (inquit) præsentiam Dei? cur tribunal eius, quemadmodū in die supremo ostēdi? Quia mendaces homines, calumniosi, malæ bestiæ: Deus autem nouit abscondita cordis ideo vera decernens. Ille scit institutum vitæ meæ. Studia, mores, per semitas, quas ille præcidit, incessi: secus omnia, quam vos calumniati estis. Nec refert, quòd Hebraicè non sit.

Quasi aurum, quod per ignem probatur, sed duntaxat. Quasi aurum egressus sum. Quod D autem additur. Ipse enim solus est. Hebraicè והוא באחד vehu beechad Et ipse in vno. Quod quem habeat sensum, difficile explicatu est. Et Abraham testatur sub hoc, altum latitare mysterium, nec a se explicari posse. Leuita censet, in vno, in vna re. Sed & id non consequitur cum tota serie. Mihi probatur sensus interpretis nostri, qui etiam extat apud Hebræos nonnullos, qui censent redundare præpositionem, in, dumtaxatque dicendum. Et ipse singularis. Interpretes Græci varium quiddam respexerunt εἰ δὲ καὶ αὐτὸς ἔκρινεν οὕτως. Si autem, & ipse iudicauit sic, Quis auertet? Ita in verbis ambiguis, ambiguas esse interpretationes accidit. Certe de potestate vnius ipsius inuicta, insuperabili, a nullo prohibenda, sermo est. Mihi que probatur, vt quoniam beth, & caph in scribendo possunt confundi, dicendum esse. Et ipse tanquam vnus. Nemo (inquit) potest ei præscribere: Ab illo, ad alium quenquam, nulla est prouocatio.

Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas.

Et quod additur. Cum expleuerit in me, voluntatem suam.]Hebraicè. Quia explebit, perficiet, חקי chuki, decretum meum, fatum meum, sortem meam, quam super me diffiniuit. Is sensus idem cum interpretatione nostra, affertúrque etiam ab Auen Esra, mihique probatur. Quódque ait, demolliuit cor meum. Nempè reddidit molle, timidum, debile. Quod autem ait. Non enim perij propter imminentes tenebras]Hebraicè. Non enim perij exrinctúsue sum, ante tenebras, vel propter tenebras. Et à facie mea, operuit caligo. Qui quidem sermonis ordo, & si varius est a nostro, idem tamen sensus. Ná Hebræi declarant locum Optare Iob, interitum suũ anteaquam ad clades has venisset: anteaquã ad tenebras dolorum, ad caliginem. Ad has miserias (inquit) parabar, nascebar, non solũ ablatus anteaquã irruerent. Nec texit me, & defendit mors (quã nil timuissem) ab hac caligine.

CAPVT XXIIII.

Ab omnipotente non sunt abscondita tempora.]Hebraicè non asseueratur hoc, sed per interrogationem dicitur. Quare ab omnipotente non sunt abscondita tempora? Quis autem sit sensus, docet Auen Esra. Si essent (ait) abscondita tempora ab omnipotente, non lamentarer, quererérque aduersus eum, quia qui norunt eum nescirent, quid futurum esset. Nunc quoniam ipse scit futura tempora, in quibus impij operabuntur impietatem, quare tacebit? Sciendum igitur Chaldæum interpretem, pro his quos Hebraicum vocat, qui norunt eum ידעיו, odeau ponere sapientes. Erit ergo sensus, quare Deus æternus, præber Philosophis, & omnibus ferè mortalibus, qui sciunt dies eius, idest, ea, quæ singulis diebus operatur, causam, vt querantur, lamentenrur? Nam cum sapientes habeant exploratum, Deum prouidere futura, necessario turbantur, & queruntur, quod prospiciens multa scelera euentura, conniuet ramen, & tacet sciens, & prudens potensque prohibere flagitium, quod nefarius quis molitur. Quare optarim potius inquit eũ nescire futura, vt sapientes quoque, qui vident ea, quæ facit, aut fieri sinit, hac perturbatione carerent, eadé inscitia, vtilitaté illis afferente. Melior enim est inscitia rerũ futurarũ, quàm F scientia. Est alia lectio, odeai cognoscentes me, quàm legit Chaldæus ידעוהי qui norunt me, referturq; ad amicos Iob, Quare non sunt abscódita tempora ab omnipotente, & qui non norunt me, non vident dies eius, nempè Dei, nesciunt, quid agat in mundo, rationéq; prouidentiæ. Prosequitur flagitia, quæ Deus prospiciés auertere, si vellet, potuisset, Græcum hoc loco, toto (quod aiunt) aberrat cælo, non affirmans, sed negans Deum præscire futura. Διὰ τί δὲ κύριον ἔλαθον ὧραι. Quare dominum latent horæ, tempora? Hinc nullus apud Græcos sensus Recenset, vt dixi scelera, prædas iniquorum: quod transferunt terminos, populantur agros, terram, greges abigunt, & antiquis pastoribus eiectis, ipsi pascunt: Sic asinum, equum, bouémque pauperis, aut viduæ. nempè miserorum pignerantur. Quod autem ait. Subuerterunt pauperum viam]Hebraicè est, declinare fecerunt pauperes è via, nambulantes scilicet, eos per summam contumeliam de via deiecerunt. Id sit interdum à violentis, aut celant se à conspectu eorum, ne ferant egenis opem. Quódque eodem versiculo dicitur. Et oppresserunt pariter mansueros terræ. In Hebraico est. Simul חבאו chubeú, recti sunt, absconditi sunt mansueti terræ. Nimirum (vt aiunt Hebræi explanantes) quoniam mites humiles, debiles, videbant superbum illum iactabundum, ventosum, violẽtum, noràntque violentiam, abscondebant sese, deuitabant aspectum eius. Hactenus descripsit prędiuitem, superbum, crudelem, violentum. Exin proponit exemplum domesticum. Nam

Onagri

A Onagri, nempè asini syluestres, ignauissimum pecus, & ad nihil vtile, in regionibus Orientis visuntur gregatim in syluis pascentes: visóque homine extemplo diffugientes, omnes agros deuastant. His comparat prædones, rapaces, qui sua putant aliena, & in bona aliorum impetum faciunt Apud quos viuitur ex rapto. Quod autem ait eodem versu. Vigilantésque ad prædam, præparant panem liberis.] Hebraicè ad hunc præcise modum. Desertum ei panis pro pueris suis. Nimirum, desertum, solitudóque illa, vbi prædas abigunt, est panis, est victus filiorum suorum. Nam cùm Iob esset Arabs & Ismaëlita, describit latrones illos domesticos, nomades, & sheniras Græcè dictos, quòd vagantur sedibus incertis, tum sub tentoriis degunt. Hi nunc quoque victitant præda, viatores, omnésque in quos inciderunt (eunt enim gregatim) adorientes, eos, & quidquid ferunt secum, abducentes. Hos abominatur Iob, iustissimus vnus, qui fuit in illis, & seruantissimus æqui. Illis autem mos est non modo prædas abigere, sed agros, vineásque inuadere: populántque ingentem farris aceruum. It nigrum campis agmen, prædámque per herbam Conuectant calle angusto. & in syluas pennis ablata recessit. Quódque eodem versu dicitur. Et vineam eius, quem vi oppresserant, vindemiant.] Hebraicè aliud quiddam: & vineam hominis scelerati deserunt, præteruolant. Diripiunt (inquit) bonos, at improbis, suíque similibus parcunt. Nullúmque genus latrocinij, quod ab illis non admittitur, omittit. vt sunt indumentorum ablatores, qui Græcè dicuntur λωποδύται. quódque sequitur. Quos hymbres montium rigant, & non habentes velamen amplexan-
B tur lapides.] Etiam Hebræi assentiuntur huic sensui, designari extremæ paupertatis homines, qui domiciliis, quæ diripuerunt violenti prædones illi, carentes, necessario, saxa speluncásque montium amplexantur: vt sunt Eremitæ, quos ob hanc ipsam miseram habitationem, sæpe Hippocrate indigere testatur Hieronymus. Et quod sequitur. Et vulgum pauperum spoliauerunt.] Hebraicè nescio quid diuersum. Et super pauperem pignerantur. Quod ab Hebræis ad vestimenta, de quibus paulò ante. Tanta (inquit) horum crudelitas, vt hyeme pauperes expolient pignus accipientes. Quod autem prosequitur. Nudis, & incedentibus absque vestitu.] Clarius, & dilucidius, Hebraicè. Nudum incedere fecerunt sine indumento. Spicas autem, notissimum est in lege præcipi, vt pauperes dimittantur colligere in messe superantes. Quod ab illis nulla ratione seruatur. Septuaginta quod Hieronymus dixit, Spicas. Hebraicéque, est עמר omer, dixerunt Græcè ψωμόν. nempè annonam, cibum, quod idem est, si referatur, ad mensuram, qua triticum mensuratur. quódque sequitur, Inter aceruos eorum meridiati sunt, qui calcatis torcularibus sitiunt.] Quod noster dixit aceruos, Hebraicè, est שורות shurôth, parietes. Dicírque Hebraicum. Intra parietes suos, meridiantur, nempè pauperes illi, oleum, aut vinum conficientes, in torcularibus sitiunt: quia superueniunt latrones illi, vinum, oleúmque illorum diripientes. Is est verus sensus, proponitúrque etiam ab Hebræis. Hæc non attingit Nicolaus. Septuàginta ad omnes insidias, quod sequitur Nicolaus, retulerunt, ἐν στενοῖς ἀδίκως ἐνήδρευσαν In angustiis, iniustè insidiati sunt. Sed, vt dixi, sermo est de pauperibus,
C qui vinum, aut oleum intra parietes conficiunt, quod mox latrones illi diripiant. Quódque sequitur. De ciuitatibus fecerunt viros gemere.] Hebraicè dicitur ad sensum, clamát, vociferátur miseri mortales in vrbibus vulnerati, aut interfecti. Et quod ait. Et Deus inultum abire non patitur.] Ironicè, quasi, dictum. Et quomodo (inquit) ais tu ò Eliphas, Deus abire non patitur inultum? vt Hebraicè, frustra, in vanum? Vides tot cædes in vrbibus, quis vlciscitur, quis prohibet eas? Quis adest, qui flagitiosos, aut nocere bonis non sinat, aut vbi nocuerint vlciscatur? Is sensus etiá Hebræorum est. Quos autem vocat rebelles lumini, luci, etiam Hebræi fatentur improbos esse Deo, quem lucem hic appellari assentiuntur, qui sit lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Non est malum, quod Nicolaus dictamentum rationis ait lucem hic vocari. Quanquam affirmant Hebræi, & mihi quoque probatur, Lucem diuinam, hic designari, quam, qui male agunt, odio habent. Qui male agit, odit lucem, Noctu grassatur: noctu lupus obambulat. Idq; indicant sequentia. Describit duo genera malorum: eorum, qui in propatulo perperam operantur, cædes appetentes: & eorum, qui rapinis inhiant noctu. Tametsi, quod dicimr Mane consurgit homicida.] Hebraicè est, Ad lucem consurgit. Leuita interpretatur, propter lucem venturam, consurgit è stratis homicida præuenit aduentũ lucis. timet videri. Id mihi non displicet. Cętera clarent de adulteris, *noctem adamátibus* induta persona. Perfodere autem domos, aut de his latronibus dixit, *quos ob hoc*

ipsum Græci vocant τειχορύχους. aut certe perfodere, penetrare dixit, adulterorum more. D
Quod autem dixit noster in dimidio versiculi, Et sic in tenebris, quasi in luce ambulant] Hebraicè dicitur. Cùm viderit, aut agnouerit, quasi terror vmbra mortis. Id scilicet, quod paulò ante Auroram, aduentantémque lucem timent, execrantur, detestantur, pauore, trepidatione sollicitantur cùm cognouerint, cùm alter alterum incipit dignoscere. Prosequitur. Leuis est super facie aquarum,] De fugiente, & auersante lucem, & timente fraudes suas apparere dicitur. Comparátque eum aquis, quas ille velocitate præuertat, velocius rapidissimo fluuio, & præcipiti torrente diffugiens. Pedibus timor addidit alas. Fugit ocyus euro. Citior aqua diffugit, aut ea re, quæ super aqua fertur Húc sensum etiam Symmachus reddidit Græcè, sed à Græcis secus intelligitur. Dixit enim Symmachus ἐπιπλέων ὕδατι. Supernatans aquis. Græci vero ὥσπερ φησὶ τὰ κοῦφα τὰ ἐπιπολάζοντα τῷ ὕδατι ὑπὸ τῆς φορᾶς τῶν ὑδάτων, οὕτω καὶ πᾶς κακοῦργος ὑπὸ πειρασμῶν ἕλκεται. Quemadmodum (inquit) leuia supernauigant aqua, ab impetu aquarum, sic omnis improbus, à tentationibus rapitur. Hebræi vero non ad tentationes, sed fugam improbi, adulteri, furis luce appetente, referunt: quod quadrat magis vniuersæ lectioni. Prosequitur. Maledicta sit pars eius, in terra, nec ambulet per viá vinearú.] Obscurus sensus, sed verus Hebræis assentientibus, est, quòd maledicta est pars eorum nempè, quòd illi nó eunt nisi per terram maledictam, nempè incultam, inaratam, desertam. Et quòd non ambulant per vias vinearum, nempè cultas, habitatas, tritas, ne inueniátur. Is est vnus sensus. Potest esse quoque vt imprecetur eis omne malum, quod Hebræis non displicet. Quódque sequitur. Ad nimium calorem tráfiet ab aquis E
nimium, & vsque ad inferos peccatum illius.] Hebraicè dicitur. Siccitas & calor auferunt aquas niuis, inferos vel fossam peccauerunt. Quorum est sensus iuxta Hebræos. Ecce peccatores & scelerati illi, quantum vis iniquè vixerint, nullas in vita pœnas pertulerunt: sed quam facile calor liquefacit niues, tam fossa resoluet hos, qui peccauerút. Is est sensus Leui. Abraham sic interpretatur. Quam facile dissoluit calor niues, tam facile descendent ad inferos hi qui peccauerunt. Est, vt sæpius dixi, amphibolum, שאול sheòl, ad inferos, & sepulchrú. Is mihi sensus placet magis, quàm ille superior. Cui applaudút ex parte nostri. Cętera clarent. Quod auté ait, Pauit enim sterilem, & quæ non parit.] Duo sensus. Ná pascere, Hebræis est, etiam vorare, depascere. Latinè quoque. Et miseros depascitur artus. Sic hoc loco, pauit, nimirum deuorauit, absumpsit eam, quæ non parit, viduam scilicet marito carentem, aut (vt ait Leuita Gerson) quæ tam affligitur, vexatur, vt non pariat. Pascere quoq; sterilem, posset intelligi de meretricibus, quæ sibi fœcunditatem medicamentis adimunt. Illud Leuitæ mihi arridet. Quod vero sequitur. Detraxit fortes in fortitudine sua, & cùm steterit, non credet vitæ suæ.] Hebraicè dimidium versiculi. Et cùm steterit, nó credet vitæ suæ. Est ad hunc modum. Exurget, non credet vitæ. Quorum est iuxta Hebræos sensus. Crudelis ille & violentus, adeo robustus erat, vt etiam fortes vinceret & perimeret. Quocirca quilibet eorum pertimescens, nec vitæ suę confidens, aufugiebat, deuitabat superbú, immanem. Quare in Hebræo non est, Cùm steterit, sed pro eo, Exurget. Quod autem sequitur. Dedit ei Deus locum pœnitentiæ, & ille abutitur eo in superbia.] Longe secus F
intelligitur locus ab Hebręis. Est enim Hebraicè. Dedit ei ad confidendum, & innixus est, & oculi eius super vias illius. Locus obscurus. Primum sic intelligit, & exponit Gersó Hebræus, Dederant munera improbo, nefario illi, fidebant, securè ociabantur. At ille non pepercit vlli, sed oculis intentis obseruabat, quo pergerent, vbi pedem sisterent. Auen Esra vero alium sequitur sensum, Dedit illi Deus quidquid vellet, & confidebat, quòd posset vlcisci eum, & oculi eius super vias illius. Oculi, inquam diuini, qui obseruarent, quo pergeret improbus. Ita in ambiguis verbis, diuersas sententias esse contingit, quemadmodum nonnunquam apud Homerum, Virgilium. Sanctes Pagninus addit multa, quæ non sunt in Hebraico. Qui velit interpres esse, nó paraphrastes, nec plus, nec minus debet, quàm in fóte est ponere. Quod auté sequitur Eleuati sunt modicú, & nó subsistent, & humiliabuntur sicut omnia, & auferentur.] In fonte hoc modo. Eleuati sunt Paulú, & nó est ipse, & humiliati sunt omnes, congregabunt, & sicut caput aristæ succidentur. Quorum est sensus iuxta Hebræos. Recesserunt paululum, amouerunt sese viri isti, de quibus dixi, quos ille superbus, truculentusq; tyrannus insequitur in vrbe, non adest ille: sed oculi eius vestigant, quo pergant, vt eos interficiat. Itaq; capit tyrannus eos, interficitq;, & caput in terram decutit, vt excutitur aristis. Hunc sensum adhibet Gerson, & ex parte Abraham. Iob, vt sæpe dixi, est tenebrosus totus, velut Lycophron quis. qui magis arridet sen-

ſus is melior eſto. Quod ad extremum additur. Quaſi ita non eſt.] Etiam Hebræi atteſtan-
A tur, ad poſtremum concludere Iob contra Eliphas, qui dixerat impios ſine fauore di-
uino eſſe, & tandem ſcelerum perſoluere pœnas: quam orationem ipſe vbique refellit.
Quis(inquit)ſecus oſtendet, cùm ſenſus aliter reſtis? Vbi autem noſter dixit. Et ponere ante
Deum verba mea.] In Hebraico, dictio אל diuerſis ſubnotata punctis deſignat Deum: &
eſt negatio, non. Hieronymus legit אל El, Deus, at nunc legitur אל al, non. Vt dicat Hebræi
cum. Et ponet ad nihilum verba mea. Qui ſenſus mihi magis probatur.

CAPVT XXV.



XORDIVM reſponſionis huius, congruunt interpretes omnes Latini, Græci, & Hebræi, fuiſſe de magnitudine, poteſtate, maieſtate diuina: vt quoniam Iob arrogauerat ſibi eximiam probitatem, & innocentiam, quam ſuſpicarentur amici, diuinæ bonitati, & integritati voluiſſe conferre, parte alia ad ſolium Dei prouocauerat, tribunal eius deſiderauerat, dicere cauſam ante eam poſtulauerat: hinc Baldad Suchites propoſuit reſponſionem de diuina maieſtate. Græci quoque ſuperaddunt, hac terroris diuini prædicatione, Iob inuitari ad pietatem, cuius initium, vel ipſamet eſt timor domini. Id minus, quàm ſuperiora, placet. Terror autem & poteſtas, ſunt perinde ſi dicas formidanda poteſtas. Tremunt videntes Angeli. Tremunt poteſtates. Et apud antiquiſſi-
B mum vatem Homerum ἐλέλιξεν ὄλυμπον,

Nutu tremefecit Olympum. Et noſtrum.

Vultu, quo cælum tempeſtateſque ſerenat.

Italicus autem Poëta. Solo nutu componit elementa. Hoc igitur Baldad dixit: Poteſtas & terror apud eum eſt. Quod autem ait: Qui facit concordiã in ſublimibus ſuis. Et illud, quo modo noſtrates Poëtæ canebant, Cælum tempeſtateſq; ſerenat: Componit elementa. Hebræi ex philoſophia, moueri ad nutum, imperiumq; eius, ordines cæleſtes: Solem, Lunam, omnemq; molem. Moueri autem ſumma concordia: cunctis ad vnius imperium, motus ſuos peragentibus. Quod pulcherrimè ab Ariſtotele deſcribitur in compendio philoſophiæ. Res clara eſt, nec multa diſquiſitione, quemadmodum laborat Nicolaus, deſudandũ. Chaldæus ad ſpiritus ſupernos adſolat, nominatim appellans, Michaelem, Gabrielem præfectos elementis, in quibus Deus faciat pacẽ. Quod autẽ ſequitur. Nunquid eſt numerus militum eius?] Diuinè dixit, Milites, ſiue cæleſtes ordines, ſiue cæleſtia corpora deſuper lucentia. Appellatur enim in ſacris litteris, militia cæleſtis, aut exercitus, omnis Angelorum multitudo. Item omnes Stellæ, vt cùm prohibentur adorare militiam cæli. Sic Græcè dicitur κοσμὸς, & διακόσμησις. Idq; rum de Angelis, rum ſideribus. Hos appellat milites eius. Quibus non eſt numerus quia millia millium aſſiſtebant ei, & decies centena millia miniſtrabant, Stellæ quoque innumerabiles. Et quod ait Super quem non ſurgit lumen illius.] Propter multitudinem ſiderum toto cælo ſuper vniuerſum terrarum orbe lucentium. Ac-
C cenſa ſunt ab eo hæc lumina: Ab eo miteſcunt, vt aiunt Hebræi. Cùm ſit eius tanta diuinitas, homo quid erit præ illo? Quod autem ſequitur, Ecce Luna non ſplendet.] Refertur etiã ab Hebræis ad deliquia Lunæ, & decrementa. Luna deliquium patiente, indicium eſt fuiſſe, & eſſe qui eã ſic inſtituerit. Eſſe aliquẽ ſemper in maieſtate ſua relucentẽ, nõ quemadmodũ illa, cuius lumẽ ſæpe deficit. Creſcit, & decreſcit aliquo hũc ordinẽ moderãte. Nec de Luna ſolum, cuius lumen opacatur, id dico, verum etiam contendo ſplendore luminum cæleſtium, cunctarumq; Stellarum, tenebras eſſe, præ claritate Dei. Longe igitur magis deiectus eſt & debilitatus homo infra creatorem ſuum. Cuius lumen eſt æternum, à quo lucent ſidera cæleſtia. Quem tremunt Angeli, iuſſis eius elementa, maria, terræ obtemperant. Prętanto, quid eris ipſe homo animal imbecillum, diurnum, hortus Adonidum, mane florens, veſpere areſcens & decidens?

CAPVT XXVI.



VPERIORE capite is, qui diſſerebat, quaſi pro Deo cauſam ſuſcepiſſet, eique ſuppetias latum veniſſet, ita ſe geſſerat, vt contra Iob, multa de maieſtate eius locutus, pro eo depugnaret. Refellit igitur Iob, irridens inanes, nec vſquam pertinentes orationis eius conatus. Et ne videretur ſolus Baldad ſapere, quæ de ſummo Deo diſſerui, locupletat ipſe latius. Nunquid (ait) accurriſti, auxilium, vt ferres ei,

qui nil possit, qui si imbecillis sine robore, brachiis debilitatis? Ea, quę sunt clariora, nos docere voluisti, quasi nesciremus hæc omnia, quæ tu ore grandiloquo profudisti. Quod noster dixit. Et prudentiam tuam ostendisti plurimam.] Hebraicè est. Et legem, aut sapientiá ad multú scire fecisti. Est auté pro eo, quod noster transtulit prudentiam, in fonte תושיה thushigia pro quo Chaldæus vertit חכמתא chocmetba, sapientiam, Et Græcè Septuaginta σοφίας, Quod docuerit Baldad sapientiam, non Deum, sed ipsum Iob. quanquam Græci interpres, in Deum referunt τίνι συμβεβούλευσαι, οὐχ ᾧ πᾶσα σοφία. Cui consuluisti? nonne ei, cui est omnis sapientia? Sed rectius de Iob. Et quod sequitur. Quem docere voluisti? nonne eum qui fecit spiramentum?] Alio ordine, & alio sensu legitur in fonte. Cui nuntiasti verba? & spiramentum, cuius, vel quod exiuit à te? Iuxta magistros Hebræorum, vim locutionum suatú apprime callétes, hoc sapit AuéEsra. Aquo suscepisti sermones hos quos locutus es? Videtur autem esse ὑπερβατόν, vt dicat. Quod spiramentum, quæ ventositas exiuit à te? Quæ iactantia hæc tua est? D

Larga quidem Drance, semper tibi copia fandi.

Hæc mihi magis probatur explanatio. Quod vero sequitur. Ecce gigantes gemunt sub aquis, & qui habitant cum eis,] Locus obscurus, alio longe sensu ab Hebræis intelligitur. Quos noster, & Septuaginta apud Græcos transtulerunt Gigantes, Hebraicè autem רפאים harphaim, sunt quidem in sacris litteris eo nomine vocati Gigantes, sed rursum eadem voce sæpe vocantur mortui. Rephaim ergo significat mortuos Quod autem dixit Hieronymus Gemunt, Hebraice, יחוללו iecholalu, quod designat, interfecti sunt. Quod Septuaginta nescio quo sensu vertunt, μαιωθήσονται obstetricabuntur, nempè renascentur, parturientur, vt Græci lucubrantur. Itaq; Hebræi, non admittunt hoc loco Repbaim pro Gigantibus, sed pro mortuis. Mortuos autem interpretantur grana & semina, quæ Deus faciat nasci sub aquis, vt Deum, etiam in abditissimis múdi partibus, mira inoperari fateatur. Hoc proponit Aué Esra, eumq; sequitur Gerson dicens, sermoné esse de plantis, quæ sub imis aquis & in profundo pelago, fluminibusq; nascantur. Diuinæ potentiæ mirabile argumentum, vt aquæ non prohibeant incrementum barum plantarum. Proponit etiam Gerson alium sensum de mineralibus, quæ vocentur boc loco rephaim. Sed expositiones hæ mihi nulla ratione probantur. Neque enim decet tam longinquos vocum petere significatus: vt quod denotat vsitate Gigátes, aut mortuos, pro plantis, aut minetalibus accipiatur. Quinetiam non est quemadmodum inferius vlla diuinæ potestatis prædicatio de seminibus sub aquis pullulantibus. Non cohæret cum sequentibus, nec quadrat ad prædicationem diuinæ potestatis. Quare ego malim rephaim, Gigantes appellari, designariq; Gigantes illos, quos diluuium abstulit. Ingressus enim Iob, ad prædicandum diuinam potentiam, primum recenset, quemadmodum Poëtæ nostrates, vt vasta illa corpora deiecerit. Quorum tanta fuit arrogantia, vt,

Ter sint conati imponere Pellion osse. Et

Hic, & Aloidas geminos immania vidi
Corpora, qui manibus magnum rescindere cælum F
Aggressi, superisque Iouem detrudere regnis.

Similiter de viribus Herculis.

Hic iuuenum chorus, ille senum, qui carmine laudes
Herculeas, & facta ferunt, vt prima nouercæ
Monstra manu, geminosque premens eliserit angues.
Vt bello egregias idem disiecerit vrbes
Tu nubigenas inuicte bimembris.
Hileumque, polúmque manu, tu Cressia mactas
Prodigia.
Te stygij tremuere lacus, te ianitor Orci

Similes laudes ingressus decantare Iob cœpit à Gigantibus, diluuio sublatis. Quod ergo noster ait. Gemunt, Hebraicè dicit, יחוללו iecholalu, interfecti sunt, Gigantes etiam dixit, editio Chaldaica népè גבריא ghibaraià, Et quos dixit idem noster. Et qui habitant cum eis est omnis impia manus. Omnis socieras eorum, quemadmodú Chaldæus trásfert, משריתהון mashriathchó. Omnis illa impiorum manus: Castra aquis extincta, qui superis detrudere regnis, Iouem conabantur. Exin prosequitur laudes alias, sed prior hæc proposita, vt infringeret Iob arrogantiam criminatorum suorum, simile quid illis intentans, quod Gigá-

tibus

A tibus oblatum est propter superbiam. Aliæ laudes sunt de naturali potestate Dei, primum
decátat, quale diuinus Orpheus de eodem æterno Deo,

πάντ' ἐφορᾷς, καὶ πάντ' ἐπακούεις, καὶ πάντα βραβεύεις.
Cuncta vides, & cuncta audis, & cuncta gubernas.

Sic ait Iob, ante oculos eius apparere omnia quantum vis abdita, à luce, ab aspectu remo-
ta, tenebris altissimis circumsepta. Non est autem locus vllus à luce remotior, quam infer-
nus, qui, & אבדון abadon, idest, interitus, perditio vocatur. Hanc, ait, quanquam sit abdi-
tissimus sub terra locus, apparere Deo. Prosequitur aliud miraculum. Qui extendit aqui-
lonem super vacuum.] Est autem laus hæc, qualis apud Ouidium, & Claudianum. Priorem

Principio terram ne non æqualis ab omni
Parte foret, magni speciem glomerauit in orbis.

Claudianum autem,

Terram medio librauerit axe.

Super vacuum autem dixit, innuens terram è nihilo creatam: super nihilo fundatam, at-
que erectam. non quemadmodum priscorum quidam, qui mundum quidem creabant,
materiam autem sempiternam subiiciebant, quæ proposita esset opifici. Aquilonem au-
tem dixit, pro vniuersa terra, quòd respectu nostri, qui supernum hemisphærium incoli-
mus, aquilonarius magis, quàm australis sit habitabilis. Hebræi quoque locum interpre-
tantur, quòd Deus tetenderit vniuersum orbem terrarũ, super centrum, punctumq; me-
B dium mundi. Et quòd terra nulli corpori nitatur, sed nutet in seipsam, ob quam causam, su-
per nihilo fundara prædicetur. Mirabile certe prodigium. Græci vero dant alium sensum,
non multo dissimilem: quoniam Septuaginta reddiderunt aquilonẽ βορέαν boream, Deum
cuius sit æterna potestas repleuisse, & refersisse aëris tenuitate, totum intra cælum, ter-
rámque spacium, quod vacuum sit, si cogitando ipsum aëra submoueas. Illud Hebræorum
rectius, lectioníque consonantius. Declarat id dimidium eiusdem versiculi, quo reperitur
idipsum miraculum. Et appendit terrã super nihilo.] Quod vero sequitur. Qui ligat aquas
in nubibus suis.] Coactas pluuias in nubibus & constipatas innuit, prosequens vniuersam
philosophiam. Intra leuissimum aëra, tot flumina, tanta vis aquarum, tot nimbi, qui delap-
si rapiunt montes, & obiecta quęque, continentur. Id plane miraculum. Quod sequitur.
Qui tenet vultum solij sui, & expandit super illud nebulam suam.] Vultum solij sentit su-
perficiem conuexam, vel concauam, solium autem vocat cælum, quod est sedes Dei: su-
per cælum per vniuersam regionem aëriam longe, latéque nubes effundit expandítque
Deus. Densatur aer, & constipatur in nubes, omnisq; sublimis aspectus inhorrescit. Quod
vero ait. Terminum circundedit aquis vsque dum finiátur, lux & tenebræ.] Hebraicè to-
tum hoc dicitur. Decreuit, vel ordinauit circulum, vel orbem, super aquis. Vel hoc modo,
terminum, vel decretum circumduxit super aquis. Hoc primum ab Hebræis intelligitur.
Deum posuisse legem mari, decretis suis ipsum circundedisse, ne transiret fines datos: vt
appareret pars hæc terrarum habitabilis aquilonaris, in qua tot res viuunt, & subsistunt. Id
C autem est vbicunque vicissim dies ac noctes succedunt. Vbicunque nox & dies, partibus
æquis, tempora diuidunt. Alius est sensus, vt apparuit in Cosmopœia. Circundedit orbem
super aqua Orbem cęlestem super aquas illas immensas primordiales, extendit. Orbem
inquam lucis, per quem rotando. Sol dies, ac noctes diuidit. Hunc orbem Deus æternus à
principio super aquis extendit vt per ipsum, dies ac noctes succederent terris. Proponitur
enim hic tota creatio fermè iuxta ordinem Mosaicum. Primum de fundatione terrę: Tum
de aëre circumfuso terris, quod firmamentum, vel aëria diffusio vocatur apud Mosen: Tũ
fonte illo, qui ascendebat è terra, qui vocatur Hebraicè Ed, vapor, exalatio maris & terra-
rum Demum de creatione siderũ, Solis, Lunæ, quorũ circulis circũ cælũ & terras rotatis,
definitur nox & dies. Hęc fortasse verior interpretatio, quæ etiã in antiqua tralatione Chal
daica reperitur, quia dicitur. Definiuit habitare למשרי lemashre firmamentum, superficies
aquarum. Prior est apud Hebræos, Latinos, & Græcos. Nam Septuaginta locum transtu-
lerunt πρόσταγμα ἐγύρωσεν ἐπὶ πρόσωπον ὕδατος. Imperium circunduxit super faciem aquæ.
Sed Symmachus dilucidius ὅρον περιέγραψεν, Terminũ circumscripsit. Quod autem prose-
quitur. Columnæ cæli contremiscunt, & pauent ad nutum eius.] Columnas cæli nonnulli
Hebræi sentiunt, eas terræ partes, quæ terræ motu quatiuntur, quem visceribus eius inclu-
sus aër efficit. Dictas columnas cæli, quòd cælum quasi terris inniti videatur: vt terræ mo-
tum nunc innuat Iob. Mihi probatur magis expositio Græcorum, quadam tralatione di-

[illegible]s cæli columnas, firmas eius sedes, firmitates cælestes, quibus nititur, ac consistet inter D
duos cardines cælum, vertunturq́; semper sidera eius, & partes omnes. Corpus autem eundem tuetur locum. Chrysostomus hoc edisserens καὶ αὐτὰ φησὶ τοῦ οὐρανοῦ τὰ στηρίγματα καὶ αἱ οἱονεὶ ὑποβάθραι Et ipsæ (inquit) cæli firmitates & quasi substentacula, & firmamenta discedunt, quatiunturq́; , cùm ipse imperauerit. Sic ait, per metaphoram igitur cælo columnas dedit, quæ ad nutum Dei quatiantur. Illud videlicet Homeri, & Poëtarum ἐλέλιξεν Ὄλυμπον

Annuit, & nutu totum tremefecit Olympum,

Solo supercilio. Horatius. Idem primo Odisseas quasdam cælo, ingentes tribuit columnas. At Nicolaus longinquius cæli columnas Angelos interpretatur. Quod autem sequitur. In fortitudine eius repente maria congregata sunt, & prudentia eius percussit superbum.] Quod noster dicit. Cōgregata sunt. Melius significatur Hebraicè de potestate Dei. In fortitudine (inquit) eius mare רגע raga, quiescit, sedatur: Fluctus, qui sæpe sidera tangunt: & mare quod fluctu nonnunquam verberat astra, intra montes, finesq́; suos continetur, & quiescit. Stat quasi iussa timens, vocemq́; terribilem, seq́, intra suas metas premens. Recte igitur Gerson Hebræus, verbum linguæ suæ raga, quod sonat fluctuare, sonat & quiescere, sedareq́;, pro hoc postremo sumpsit. Id etiam transtulerunt Septuaginta ἰσχύι κατέπαυσε τὴν θάλασσαν. Quem autem noster dixit, superbum, Hebraicè est רהב rahab, hunc Septuaginta interpretes, vt superius transtulerunt κῆτος Cetum, quoniam de mari sermo est. Vox Hebraica sonat superbum, fortem, vt transtulit Chaldæus [illegible] Hunc superbum, nonnulli Hebræi sentiunt ipsum mare tumescens, iratum, fremens, quod & monstrum à Poëta no- E
stro vocatur.

Me ne salis placidi, vultum, fluctúsque quietos
Ignorare iubes? me ne huic confidere monstro?

Hac ratione fortasse vocatur hoc loco, superbus, elatus, mihiq́; probatur. Illud Græcum licet arrideat, remotius à nomine. Et de ceto inferius sermo est. Quod vero prosequitur. Spiritus eius ornauit cælos & obstetricante manu eius, eductus est coluber tortuosus,] Nihil cælo fieri potuit absolutius. Vere ob hanc causam vocatum κόσμος ornamentum mundus, nomen propric cæli. Dixit, & facta sunt. Spiritus item nunc, sapientia. Quod autem ait, obstetricante manu eius. Ostetricatio, nunc est creatio, formatio. Idq́; sonat magis Hebraïcum verbum חולל chalal: coluber autem tortuosus mihi non displicet, iuxta sententiam Gerson, vt sit ille stellarum aspectus in cælo, quem Græci, ac Latini serpentem, siue colubrum vocant, de quo Poëta.

Maximus hic flexu sinuoso labitur anguis,
Circum, pérque duas in morem fluminis arctos.

Nam cùm de cælo philosophetur Iob, non debuit tam repente in mare descendere. Sunt enim etiam ex Hebræis, qui serpentem tortuosum exponant, qui sæpe in sacris litteris celebratur, Cetum marinum, alio nomine dictum Leuiatan, propter corporis vastitatem, apud Prophetas inter miracula, podigiaq́, Dei commemoratum. Tortuosum dixit, quod Hebraicè bariach, id sonat, nunc vectem, ob quod noster dixit Tortuosum, nunc à verbo F
ברח barach fugere, fugacem, velocem, ab Oceano ad Oceanum vagum. pelagus secantem. Probatur mihi hæc quoque interpretatio. Fuerunt, qui diabolum intelligerent nimium allegoricè. Denique concludit. Hæc pauca locutus sum super potentia, maiestatéque eius.] Longe plura dici potuissent. Et cùm vix paruam stillam sermonis eius audierimus.] idest, vt clarius, lucidiusq́; legitur Hebraicè: & quàm exiguum est, quod in hoc omni sermone complexi sumus? Quis poterit tonitrum magnitudinis eius intueri?] Hebraicè melius & clarius. Et tonitrum maiestatis eius, quis intelligat? tonitrum sentit vocem quandam diuinam, cælestem, qua prodigia diuina referantur. Ac fere concludit Iob, quale post multa visa sibi prodigia, dixit Sibylla apud Poëtam.

Non mihi si linguæ centum, sint, oráque centum
Ferrea vox, omnes rerum comprendere formas:
Omnia naturæ percurrere nomina possim.

A

CAPVT XXVII.



CONGRVIT inter omnes, quòd nullo amicorum Iob quicquam respondente, iam calumniis, & obiectionibus deficientibus, audacius reperit rationem de iustis & iniustis, piis, & impiis in hac vita. Exaggerat felicitatem improborum, clades, & incommoda bonorum. Demum quid sentiat proponit, veluti illi, apud Ciceronem de natura Deorum differentes. Quod primum dicit, Qui abstulit iudicium meum.] Duobus sensibus aut quod solium, tribunalq́; quod toties postulauit, vbi coram Deo diceret causam, non obtulit, non dedit, aut si vera dicunt aduersarij, bona, & mala diuinitus esse, mihi præter fas, procul omni iure, iudicio, calamitates inflixit: contra omne iudicium, his miseriis implicuit. Ac secundum designat primum: in amaritudinem adduxit animam. Quod vero affirmat Quia donec superest spiritus in me.] Est velut illud Virgilianum.

Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus:
Semper honos, nomenque Dei, laudesque manebunt.
Nunquam scelus ex ore sonabit.

Persto in hac sententia: viribus totis, pietatē innocentiamq́; retineo. Absit vt vos, qui me sceleratum impiumq́; prędicastis, veros esse sinam. Omnem dabo operam, quo mendaces
B sycophantæq́; conuincamini. Nullum enim est flagitium, cuius conscientia diuerberet animum. Inimicus mihi, plancq́; aduersarius esto, qui malefactis applaudit suis. Quæ enim demum sunt præmia scelerum? Quid hypocrita, vel vt Hebraicè melius חנף chaneph, nefarius, flagitiosus, assequitur rapinis, & auaritia? Et non liberet animam eius, Deus.] Melius Hebraicè ישל ieshel. Et felicitet eum Deus. Faciat eum in hac vita beatum, fortunatum, quo tandem desinet hæc felicitas? Quanquam potest esse sensus illius verbi, rapiat, auferat. Quid (inquit) assequitur improbus, ob ante actam turpiter vitam, cùm Deus rapuerit, segregauerit animum eius à corpore? Is quoque sensus mihi probatur, Verbum enim Hebraicum ישל ieshel potest esse à שלל shalal, rapuit, & à שלח shalah, felicitatus est. Vnde Latinè salus. Hoc (inquit) impij præmium ferunt improbitatis, quòd adueniente super eis repentina calamitate, Deiq́; opem implorantes, minime exaudiuntur. Idq́; erit, quoniam super omnipotente non est delectatus, non ei cohæsit. Eoq́; vocem eius implorantes propter desuetudinem, inimicitiamq́; cum eo, non exaudiet. Nam dixerat antea Eliphas aduersarius. Et super omnipotente delectaberis. Cōfirmo igitur (inquit) etiam ipse malos male perire, si quis vniuersa respiciat non solum præsentibus intendat. Quod autem ait. Docebo vos per manum Dei.] Nempe quæ diuinus spiritus efflauit. Nam nobis quoque insidet Deus. Aperiam arcana Dei. Vos enim ipsi vidistis. Ante oculos, intérque manus, sunt omnia, vestras. Quare tam ventosa loquacitas insumitur, in re perspicua? Verba prodigitis cùm sit res in aperto de bonis & malis, de finibus
C eorum. Hoc enim datur improbo diuinitus, hanc habebunt mercedem scelerati ac perditi latrones, violenti, rapaces. Totam cum stirpe videbis, procubuisse domum. Ferro, fameq́; conficientur: Hæredes, ac posteri, morte vorabuntur, absumentur: Viduæ vero nō plorabunt: aut quòd cum maritis tollentur, aut quòd perisse iuuabit: nefandos illos, perditosq́; Gigantes, Sodomæq́; viros, vtriusq́; diluuij, quorum me numero inique vos aggregastis. Ego vero tantum abest, vt approbem, si quid feliciter vixerunt, vt hanc, de stirpe, posteritateq́; illorum: vixerint illi, quantum velint, beate, sententiam pronuntiem. Possumne igitur cum eiusmodi sentire? Quantum velit ditescat, auro argentoq́; fulgeat: opum cumulos exaggeret: suppellectile splendescat impius: ad iustos, innocentesq́; tandem omnia deuoluentur, redibunt opes ad eos, quibus fuerant ablatæ. Domus eius luculenter ædificata, velut aranea, velut domus tinearum, quæ morsu, voracitateq́; victitant deijcietur. Similiter vmbraculum, quod custodes vinearum faciunt, breue ad tempus tollitur.

Nam qui diuitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est,
Inclusi expectant pœnas.

Tum profectis eis è vita: velut montano gurgite torrens, Tollet tempestas diuitias omnes, quam cito quis aperit oculos, tam fluent omnia velociter, vt si remearet ad superos, nihil sit prorsus reperturus. Apprendet eum sicut aqua, inopia.] Pro quo, Hebraicè. Appre-

hendent eum terrores aquæ:tempestas arra,repentinus nimbus, terrores omnes, circun- D
stabunt illum Pro inopia igitur sunt בלהות balahoth. Nocturna tempestas furabitur eum.
Eurus,aut qui est Hebraicè קדים kadim, ventus vrens, calidus, veluti auster(hunc Septua-
ginta καύσων)vi magna corripiet:è sedibus eius opes & illum, Deus proiiciet, accumulabit
super eum calamirates,quas ille velocissime fugiet.Terga dabit, trepidusq; repente refu-
git cedentem,tollentémq; super eum manum.Quod vero noster ait: Stringet super eum
manus suas.]Melius Hebraicè ישפק ispoch,plaudet super eum manibus nempè quicunq;
intuebitur illum.Hoc etiam reddiderunt Septuaginta Græcè κροτήσει ἐπ' αὐτὸν χεῖρας αὐτοῦ
plaudet super eum manum suam. Et Græci optime interpretantur,ἐπ' αὐτῷ γίνεται κρότος χει-
ρῶν, καὶ συρισμός. Super ipso fit plausus manuum,& derisio Vel vt nonnulli Hebræi sentiunt,
fiet plausus manuum,ex stupore,admirarione calamitatum.Sic etiam Sibilus, ab his, qui
intuebunrur illum.

CAPVT XXVIII.



ROPONIT exempla rerum terrestrium, quibus res humanas aperiat,
quemadmodum, natura fines quibúsq; rebus dedit, omniumq; rerum
fontes & origines reperiuntur, sistendumq; est alicubi,sic omnia homi-
num facta,finem suum esse habirura,mala malum bona bonum.Philoso-
pharur ergo de naturæ varietate. Sic Græci rationem horum exemplo-
rum eam afferunt,quòd quemadmodum fuit qui naturę dedit ordinem, E
modumq;,sic mulro magis idem res humanas gubernabit, earúmq; cu-
ram suscipiet,nec temere,quemadmodum nec in natura,patietur fieri quicquam. Argen-
tum igitur,omniáq; generatim metalla,suas habent origines,vnde suscepta in glebas con-
flantur.Ferrum effoditur è visceribus montium,æs autem eadem ratione fit,aut conflatur
è terra,sed in fornace,quod Hieronymus in editione adiecit dicens. Et lapis solutus calo-
re,in æs vertitur.]Alioquin Hebraicè est.Et lapis conflabitur,defluet æs.Terra scilicet lu-
tulenra, aut lapides quosdam fulgentes dicit, in venis & lapidicinis montium nascentes,
quos in fornacibus soluunt in æs, Vasta fornace liquescunt. Sed quod noster interpres
transtulit æs,Hebraicè autem vocatur נחושה nechushah, ferunt Hebræi esse ferrum vali-
dissimũ.Attamen Septuaginta verterunt & ipsi χαλκὸν,æs.Quod autem noster dicit. Tem-
pus posuit tenebris.] Hebraicè dicitur. Terminum posuit tenebris. Et quoniam Septua-
ginta transtulerunt,τάξιν ἔθετο σκότει,ordinem posuit tenebris. Aquila, Theodotio,& Sym-
machus ediderunt,prior quidem τέλος,finem,alter πέρας terminum.Postremus περιορισμόν,
definitionem.Ordinem autem tenebris datum,fortasse spectat eo,quod agit de his quæ in
tenebrosis,abstrusisq; terrarum partibus progenerantur.Terras profundis tenebris abscō-
di,vsque ad eum locum,finémq; quem Deus iudicauit aptiorem.Multi de vicissitudine no-
ctis atque diei sentiunt,miraculum prodigiumq; esse: densissimas noctis tenebras habere
terminum, non tendere in æternam noctem. Quid noctis dico finem constiturum? imò
cunctarũ rerũ Deus excogitauit,deditq;,ad quos vsque procederent,non vlterius, termi- F
nos Hócq; est quod ait.Et omniũ fines ipse cōsiderat,]Lapidē aũt caliginis & vmbræ mor
tis,iuxta sermonis Hebraici morē,sentit metalla sub altissimis tenebris, & in visceribus
terræ nascentia.Inde fodinæ & lapidicinæ & cunei,intra mōtiũ viscera tēdētes,vbi ad lu-
cernā operæ fodiunt,à Sole summoti. Appellatur autē vsitare semper vmbra mortis He-
bræis,densissima caligo,crassæq; tenebræ.qualiscunque horrenda tenebrositas: horrot te-
nebrarum.Hoc sentiunt pariter Hebræi,& Græci,qui vmbram mortis exponunt ἐν τοῖς κα-
τωτάτοις, καὶ ἐν βαθέᾳ σκοτεινᾷ. In profundissima,& in altissima, obscuritate nascentem,effossám-
que tellurem,quæ in ferrum, aurum,argentumq; conflatur.Is sensus verus,Quod vero ait,
Diuidit torrens à populo peregrinante.]Nunc refert aliud miraculum,sed obscure,& ver-
bis ambiguis.Philosophatur super eo,quod apud Philosophos vulgo iactatut.

Vidi ego quod fuerat quondam solidissima tellus
Esse fretum,vidi factas ex æquore terras.

Idem perhibet Iob. Rapidũ torrentē,aut fluuiũ,qui pleno alueo proflueret,cui nusquam
esset vadũ,nec vestigia sentiret:ita exaruisse, ita profundas illas aquas abiisse,vt deinceps
calcaretur. Hoc autem ambigue, & obscure sic dicitur Hebraicè. Diuidit torrens,siue
grandescit,tumescit,& quia tumescit,diuidit à peregrinanre viatore. Diuidit,disiungit se-
mitam,procul viatores submouet iuxta ripas,sępe etiā longius, quod stagnasset.Submouet
igitur

A igitur viatores stagnans, & tumescens, torrens Parte alia aquę, quas pes humanus nesciret, obliuioni hominibus essent, auolarunt, abierunt, exaruerunt Hoc ergo Hiero obscure dixit Nam quod scripsit, Pes egentis.] Non est egens in Hebraico. Nam דליו dallu núc nõ sonat egenũ; sed verbũ est, q sonat exhauriri exarescere: Egenus aũt dicitur דל dal. Populus quoq; nõ est hoc loco, sed pręposirio עם im. Populus autem dicitur עם am. Ad verbũ ergo versus habet. Diuidit torrens, separatq; à peregrino, quæ sunt in obliuione, à pede, exaruerunt, ab homine discesserunt. Quod autem sequitur. Terra de qua oriebatur panis, in loco suo, igni subuersa est.] Memorat aliud ex philosophia Terram frugiferam quondam, hominumq; altrimnam, ab imis radicibus, ruptis fornacibus ignis, & sulphuris exaruisse late fruges, vt nullas proferret deinceps. Hoc tempestate nostra fuit perspectissimum puteolis. Flammarumq; globos, liquefactáque voluere saxa Vidimus feraces agros. Quódque legitur. Locus sapphiri, lapides eius, & glebæ illius aurum. Semitam ignorauit auis, nec intuitus est eam oculus vulturis.] Sensus est iuxta Hebræos. Memorans omnia naturæ miracula: super quibus, oculos, etiam Philosophi aperuerunt, in admirationem prius commoti, refert, quemadmodum terra frugum altrix, post temporum tractum, ab imis fundamentis, emicáte igne, exaruisset: sic alias esse terras, lapidũ pretiosorum, gemmarũq; feraces: vbi nascitur sapphirus: ibi quoq; glebas auri refulgere, quòd vna sit ambobus origo. Hæc aũt loca, adeo inculta esse & hominibus incognita, vestigiisq; humanis calcari nescia, vt auibus quoq; ignorétur, quibus nõ sit in his locis habitatio, quod nõ habeát vbi nidos figát, nec quibus alátur cibis: memoratq; pręcipue vulturẽ, quemadmodum aiũt Græci, q bi
B sint acerrimis oculis: qui desuper altissime cernát in imo iacentia. Quod autem sequitur. Non calcauerunt eum filij institotum.] Quos Hiero. dixit. Filios institorum. Hebraicè est בני שחץ bene shachaz, Melius est, & cum Hebræis, Chaldæoq;, magis concordat, quod transtulerunt Sept. Non calcauerunt eam υἱοὶ ἀλαζόνων, filij superborum. Superbos autem interpretantur Græci maiores bestias, præcipue leones. Itaque etiam Chaldæus, filios superbos interpretatus est בני אריון benè arauan, Filios leonum. Feras quoque cæteri Hebræi exponunt. Et vox Hebraica shachaz, sonat superbum, elatum. Cui quadrat, quod subditur, leena. Prosequitur de potestate diuina. Ad silicem mittit manum suam.] Est scilicet, quale cecinit Dauid. Tange montes, & fumigabunt. Si vellet, editissimos mõtes euerteret. Quod autem ait. In petris riuos excidit.] Est id ingens miraculum. Sępeq; ego vidi & obstupui, vt flumina medios secantia montes, hinc, atque hinc altissimos, in cælúmque minantes scopulos relinquunt, ipsa magno fragore per saxa, rimantur iter. Hoc vero mirabile. Quod autem ait. Omne pretiosum, vidit oculus eius.] Nullum est vsquam miraculum, cuius à Deo non fuerit origo: cuius inuentio non fuerit ex mente diuina.

Iupiter est quodcunque vides, quodcunque moueris.

Exemplũ scilicet maiestatis, sapientiæq; eius: Omne pretiosum Hebræus Auen Esra interpretatur, & bene, fontes è petris prorumpentes. Quod vero sequitur. Profunda quoque fluuiorum scrutatus est.] Hebraicè paulo secus. Ne fluerent flumina, prohibuit. Nam quod
C Hieronymus dixit, Profunda, est Hebraicè מבכי mibechi, quod sonat, ne fleant, ne fluant. Quod Abraham exponit recte, ne currant. Sic quoque Gerson exponens hunc locum, ait. Fuit quoque tempus quando Deus, cursus fluminum repressit. Et quod esset in profundo eorum, extraheret in lucẽ. Sic vere locus intelligitur ab Hebræis. Id etiá Sept. priores, qui transtulerant ἀνεκάλυψεν καὶ βάθη ποταμῶν. Et profunda fluminum reuelauit. Reuelatio igitur profundi, & alueorum, designat sensum antecedẽtem, quem afferunt Hebræi, esse veriorẽ. Ideo enim fundum fluuiorum, alueusq; reuelatus est, quia Deus prohibuit aquas ne fluerent. Sistere aquam fluuiis, & flumina vertere retro. Quod vero sequitur. Sapiẽtia vero vbi inuenitur, & quis est locus intelligentię?] Propositis tot miraculis, quibus infinitá Dei maiestatem comprobaret, nunc de sapientia vera philosophatur, ostendens eam nõ aliam esse quàm hunc ipsum, cuius miracula recensuit, colere, venerari. Hos esse deniq; thesauros veros, & incomparabiles diuitias. Id autem elaborat Iob contra aduersarios, qui ei sapientiá hanc non modo non concederent, vt etiam detraherent. Ex his autem comprobat, quoniam boni possident sapientiam veram, mali autem non possident. solos esse bonos beatos, miseros autem solos malos. Quod in nostris habetur Nec inuenitur in terra suauiter viuẽtium.] [redacted] Nec inuenitur in terra viuentium: Nempè in hoc mundo, Difficilis inuentu. Itaq; neq, in profundis terrarum partibus, quẽadmodum, aurum, gẽmæq; reperitur. Quáquá Heraclitus dicebat in puteo latitare verita-

tem. Pretiosissima sapientia, cui nulla mortalis res queat æquiparari. Ne aurum quidem pretiosissimum. Quod autẽ noster dicit. Non conferetur tinctis Indiæ coloribus.] Pro tinctis coloribus, Hebraicè est אופיר כתם chethem ophir, aurea massa ophir. Vbiq; in sacris literis aurum ophir est celebre, præponderans aliis. Est autem ophir regio Indiæ ferax auri optimi. Quare apud nullos sunt, tincti colores. Nam etiã Sept. verterunt χρυσίῳ τοῦ σουφείρ. Et chethem, Hebraicè non sonat colores, sed massam auream, vt solet idem noster sæpenumero transferre. Cætera clarent de incomparabili sapientia. Quod noster dixit vitrũ,] Hebraicè זכוכית zechuchith, perspicuum, diaphanum. Itaq; Abraham dicit esse lapidem pretiosum, perlucidum, nempe Adamantem quãquam idem refert posse designari vitrum. Sept. quoq; vitrum transtulerunt χρυσίον καὶ ὕαλος aurum, & vitrum. Quod autem idem noster interpres dixit. Vasa auri excelsa, & eminentia, Hebraicè est simpliciter כלי פז chelipaz. Vasa aurea. Non aliud Hebraicè. Neque etiam Græcè σκεύη χρυσᾶ vasa aurea, Vbi autem in nostra editione dicitur. Nec commemorabuntur in comparatione eius: nempè, vt est in Hebraico ראמות וגביש ramoth vegabis, quas Hebræi putant margaritas. Sept. in Græco reliquerunt Hebraicum nomen intactũ, gabis. Hoc loco sciendum est, quòd dimidium versiculi superioris, vbi noster dixerat. Vasa excelsa, & eminentia, videtur huius esse versiculi. Nam hæc nomina, quæ putant Hebræi margaritas pretiosas, propter similitudinem vocis Symmachus transtulerat ὑψηλὰ καὶ ἐξῃρημένα οὐ μνησθήσεται. Vasa excelsa, & eminentia, non commemorabuntur. Hunc ergo sequutus est Hierony. Sed Hebræi, vt dixi ראמות ramoth, margaritas vnionesq; pretiosos exponunt. Nec alienum fortasse est, quoniam Hebraicè ראם reem, dicitur vnicornis, siue rhinoceros, hac voce designari cornua illa pretiosissima, quæ hodie quoque magno in pretio habentur, & in thesauris reposita, quandoque ostẽduntur. Aut pelles eius animalis, quibus pretiosæ vestes conficiuntur. Quod autẽ noster ait. Trahitur sapientia de occultis.] Sciẽdum quod Hier. vertit, Trahitur, Hebraicè, est משך meshech, id sonat tractionẽ. Sonat etiã pretiũ, honorẽ. Itẽ quod transtulit occulta, Hebraicè פנינים peninim, signat quidẽ interiora, sed itẽ margaritas, aut coralia, vt Hebræi sentiũt. Dicitur ergo Hebraicè. Et pretiũ sapiẽtię, est supra margaritas. Hunc sensum etiam Græci acceperũt. Nam illa occulta, quæ dixit noster, & Sept. τὰ ἐσώτατα. abstrusissima, idẽ Græci exponunt τὰ κειμήλια thesauros recõditos, quos lõgo interuallo antecedat sapiẽtia. Et quod noster Topazius de Aethiopia.] Hebraicè פטדת pitdath. Topazium etiam Sept. posuerunt. Sũt qui putent potius esse smaragdum, qui in Aethiopia nascitur. Rursum, quam dixit Hier. Tincturam mundissimam] Est, vt superius כתם chethem. Id sonat massam auream. Vbi igitur sapientiam tot laudibus prouexisset, optimas quasque res collatas cum ea vilescere ac sordere probasset, redit ad eandem ipsam sapientiam, & more Philosophorum cupit eam velut indagine, definitione circumscribere. Non minus ait hæc, quàm omnes thesauri, gemmæq;, latet abstrusa, fugiens obtutum, non hominum modo, sed earum etiam volucrum, quas esse visus acerrimi perhibent, loca thesaurosq; gemmarum vt Gryphes, asseruantes. Infernus quoque & mors, nempè tartarus, locusq; omnis à cælo remotissimus, negant eam apud se esse. Vt non est hominibus, vt feris, & auibus, qui nubes F tranant, terrasq; omnes despiciũt, nota, sic neq; Tartaro, manibusq;. Vni Deo nota, ac perspicua. Cuius, vt Orpheus canit, est ἄλκιμον ὄμμα oculus robustus, acerrimus, omnia collustrans, omnem rerum orbem vnico prospectu complectens. Is enim est, qui dedit pondus, & partes æquas elementis, miro concentu tẽperatis: aeraq;, & aquã ita moderatus est, vt ad decorem cõmodumq; fieri nihil melius posset. Pluuiarũ quoque repertor: & qua via terras fœcundarẽt, non allueren, autor, fulminator altitonans. Nã quod Hiero. dixit. Procellis sonantibus.] est לחזיז קלות lachaziz coloth, Apparentiæ, idest fulgetris, & tonitruis. Septuaginta quoque Grçcè ἐν τινάγματι φωνάς & viam dedit concussioni, & voces. Sed Symmachus, clarius, εἰς κτύπον φωνῶν Ad strepitum vocum. Quod Græci rectè exponunt. Is parauit, inquiunt καὶ τὰς βροντάς, ἃς πιεζόμενος ἀὴρ ἀποτελεῖ Et tonitrua, quæ concussus aër efficit. Quod autem ad postremum dicitur. Tunc vidit illam, & narrauit.] Respicit exordium mundi, cum miro concentu temperabat elementa: cum leges astris, sideribusq; dabat: omnia suis ritibus insistere iubebat. Tum sanxit, quàm vellet esse veram sapientiam, edixit, exposuit, quam viderat, noratq; Vera sapientia pietas: hac homines sapientes comprobantur hoc à stultitia discedunt hoc sunt [redacted] ædicant virtutibus prẽditos, iustos, temperantes, modestos, libidinibus fortiter resistentes. Omnium autem virtutum harum fons & principium est timor domini.

A

CAPVT XXIX.



GRAECIS argumētum pulchrè sic introducitur. Cùm de potestate Dei, de sapientia, mira prædicasset docuissetq; Iob, nihil esse sapientia pretiosius, eūdéq; sapientē esse, ac pium innocentéq;: amici conticuere nihil amplius habentes, quod opponerent. Itaq; Iob aliūde exorditur orationem, desiderans pristinæ felicitati, diuinęq; prouidētię, qua quondā fruebatur, restitui. Et quoniā amici multa aduersus eū conuitia impietatis iniustitięque iactauerāt, recte factorū suorū catalogū recenset, fermè dicēs, quod Apostolus ad postremū. Factus sum insipiens, vos me coegistis. Pluraq; addūt alia Græci, mihi ad veros sensus, difficilioraq; properāti prętereūda. Principio, quod ait. Quis mihi tribuat, vt sim iuxta mēses pristinos?] Sept. Græcè transtulerāt. Quis me ponat iuxta mēses priores, quibus me Deus custodiebat? Symmachus & Aquila, quaquā fermè idē est dixerūt τίς δώη μοι κατὰ μῆνας τοὺς πρώτους. Quis me ponat iuxta mēses priores? quādo me Deus ab omni clade defēdebat, & fulgor eius mihi præfulgebat, tenebræ cedebāt, luce eius coruscāte, prioribus annis? cū Deus clā iret mihi comes, multitudo seruorū filiorūq; circumstabat? Butyro lauabam pedes: vt vnguentis, Romanis præ luxu mos erat. Quanquam per tralationem dici, arbitratur Abraham. Sic petram, silicémque, riuos olei destilasse. Quod vero noster ait,
B Et in platea, cathedram parabant mihi.] Hebraicè paulò secus. In lato parabam, ponebam sedem meam, cedentibus cunctis, spaciúmque dantibus, mihi sedes in medio ponebatur: eóque iuuenes cedebant, se se proripientes adueniente illo, magna comirante caterua. Senes autem erecti stabant, ipsiq; magistratus, ducesq; taciti exaudiebant eū loquētem. Summis autem laudibus efferebant probitatem, integritatemq; eius, quod miseros, flentesq; adiuuasset, dextram inopi dedisset. Benedictio pereuntis, aut iam perituri, nisi ille iuuasset, ad eum veniebat. Possum enim ait, citra insolentiam, prædicare me iustissimum fuisse. Iustitiam integritatemq; fuisse insignia mea, quasi coronas: vt qui fuerim oculus cæco, claudóq; pes: pauperum pater: conterebam autem molas iniqui, qui velut leo feraq; sæuissima dētibus corripuisset, sic manibus, prædā. Hac ratione putabam me fore longęuum, quoniā probis ac iustis, longitudo vitæ promittitur, velut palmam semper habiturum virorem: quæ fertur annos multos florere. Est autē palma etiam apud Sept. φοίνιξ phœnix. Sed in Hebraico חול chol harena, diciturq;: Et sicut harenam multiplicabo dies meos. quod forte magis conuenit, & ab Hebræis proponitur. Gerson, semper sperabam ætatem mihi diuturnam, vsq; eo, vt dies mei, velut harena maris forent præ numero. Ero, ait, floridus velut arbos, quæ per humorem late sparsit radices. Quod autem Hieronymus dixit. Et ros morabitur in messione mea.] Pro messione, Hebraicè, est קצירי chechiri, ramus meus, vt exponunt omnes interpretes Hebræi. Quare non debuit nunc noster interpres sequi Græcos, qui tranferunt καὶ δρόσος αὐλισθήσεται ἐν τῷ θερισμῷ μου. Et ros morabitur in
C messe mea. Nam iidem Sept. bene sciebant designari ramum, palmitem hac voce, vt in Psal. Extendens palmites suos vsque ad mare. Dicitur ergo. Et ros morabitur in palmite meo, nempè florebit, virebitq; semper, cælesti rore viriditatem dante. Quas tralationes declarat ex sequenti. Gloria mea semper innouabitur.] Quod autem ait. Et arcus meus in manu mea instaurabitur.] Exponitur Hebræis hæc vox תחליף tachaliph, innouabitur, instaurabitur: Videlicet, semper robustus ero, semper fortis: vigebit hasta mea: vires meæ semper florentes. Ecce principes pendebant ab ore meo, iussaq; expectabant, parere parati. Non audebant addere verbis.] Vel, vt Hebraicè est, non mutabant consilium, sententiámque meam. Est etiam sensus verus. Non iterabant. Stillabat autem sermo,] quoniam fluuius eloquentiæ quoque, Latinè dicitur. Ipse velut dictator. Declarat tralationem. Putabant se augeri & crescere verbis meis, velut himbre. Non credebant autem cùm ridebam ad eos, quoniam non putabant risum irrisionémq; [illegible]l eos irrisissem. Irrisionem, pro ioco accipiebant. Sicq; exponit Gerson. Sic, & Auen Esra. Nam si vel conuitiis domini seruos insectentur, propter reuerentiam serui nō irascūtur, vultum demissi tacent. Idemq; est sensus, quòd lux vultus non cadebat in terra, vel cadere non faciebant: omnia scilicet comprobabant: nihil retractabant, non irrisionem pro irrisione: nullo ab eis probro afficiebatur. Quod vero ait. Si voluissem ire ad eos.] Quoniam dicitur Hebraicè. Eligebam viam eorum, & sedebā primus. Duo sunt sensus: alter, is Hiero. alter, quòd ipse quid ageret,

præſcribebat,conſulebat,docebat,& docens primus concilio præſidebat.Quod ait ad poſtremum.Etam tamen mœrentium conſolator.]quoniam D

Cunctis iura dabat,legeſque æquabat in omnes.

Mœrentes, afflictos ſolabatur, ignaróſque viæ, docebat.Detrahendum eſt, tamen,nihil nunc vtile.

CAPVT XXX.

QVOD primum ait,Non dignabar ponere cum canibus gregis mei.Nempè ad cuſtodiam,vt Hebræi nonnulli interpretantur, vt cum canibus domū aſſeruarent.Sed rectius,vt cum canibus, velut viliſſimis animalibus, & ad dedecus.Nos item Arabas canes,irridentéſq; illi,nos appellāt.Optimū,quod & Græci,Nō eos dignatus fuiſſem præficere canibus,dare cuſtodes canū. Qui canes gregis aleret.Munus viliſſimū.Cętera claret,eos tāto deiectiores minoreſq; ſe fuiſſe,vt cōtenere poſſet quidquid valerent,Nullo ſcilicet numero homines.Hæc,& quæ ſequitur omnis cōtumelia,atq; deſcriptio ſpectat in amicos Iob præſen-
6 tes,qui nunc eū,quem olim verebantur,magis irridet,quàm conſolatur.Quod vero noſtra editio dicit.Et vita ipſa putabantur indigni.]Hebraicè dicitur.Super ipſis אבד כלח abad calach. Periit tempus, vel ſenecta.Sic exponunt communiter Hebræi: ſenſuſq; eſt. Tanta fuit egeſtas horum,tanta inopia ſemper imbecillitaſq; ex quo in lucem venerunt,vt periret eis omne tempus nihil valentibus. Illud ſcilicet ἐτώσιον ἄχθος ἀρούρης. Terræ inutile pondus.Et ſenex ille apud Poëtam. E

Iam pridem inuiſus diuis,& inutilis,annos,
Demoror.

Quod autem ſequitur. Egeſtate & fame ſterıles.] Eſt Hebraice.penuria,& fame ſolitarij. Egeſtas,ait Gerſon, & fames,qua premebantur, cogebat eos perſequi loca deſerta & inculta,vbi celarentur,conſpectumq; hominum vitarent. Quare totum hunc locum paulò ſecus à fonte reddidit noſter.Quod vero ſequitur. Et mandebant herbas.] Pro communi nomine herbarum,eſt particulare,Hebraicè מלוח maluach.Nonnulli putant vrticam.Probatur mihi,vt ſit malua,& ab Hebræo,nomen ad Latinos veniſſe.Pro hac, Sept poſuerunt herbam,quæ dicitur ἄλιμα,nēpè ſine fame,de qua ſcribunt Gręci ἄλιμα βοτάνη τις ὥς φασὶ ταχὺ πληροῦσα τὸν ἐσθίοντα, καὶ κόρον ἐμποιοῦσα. Alima herba eſt,vt ferunt,celeriter implens edētem,& ſatietatem efficiens.Similiter quod noſter dixit.Et arborum cortices,Symmachus ἀποκνίζοντες φλοιοὺς τῶν φυτῶν Vellicantes cortices arborum.Nam pro hoc in Hebræo, minus clarum eſt. Super virgulto. Quanquam nonnulli Hebręi ſic ſenſum accommodant. Prę fame,cedebant,terebant maluam ſuper arbore,vt comederent eam:omnia parum inter ſe diſtāt.Cætera ſunt eadem apud omnes.Quod vero dicitur.Qui de conuallibus iſta rapiētes,cum ſingula reperiſſent,ad ea cum clamore currebant.] Longe ſecus à fonte, hoc modo.De medio expellebantur,clamabant ſuper eos,veluti ſures.E medio, Gerſon exponit, F ex media ciuitate.Abrahā,ex medio hominū.Quod mediū concorditer Hebræi exponūt, Hebraicè dicitur גו gheu,quod ſonat etiā vallem ſi addideris iod & aleph, nempè גיא ghe. Hoc videtur legiſſe Hiero.Melius,quod affertur ab Hebræis.Nam & editio Chaldaica,& ſenſus teſtimonio eſt,eos recte interpretati:totaq; periodus noſtra variat à fonte. Veritas eſt quam oſtendi,claruſq; ſenſus:illos adeo contēptibiles fuiſſe,vt è medio reijcerentur,ſuperq; eius,velut furibus,omnes conclamarent.Sequitur.In deſertis habitabant torrentiū.] Pro deſertis, eſt Hebraicè ערוץ aroz, ideſt,in foramine,fiſſura,foſſa,atteſtanturq; Hebræi, foſſas eſſe, quas efficiunt torrentes. Quare dicendum. In fiſſuris torrentium, habitabant: concauas ſcilicet quaſdam effectas à fluminibus cauernas,tenebant. Et quod dixit glarea, eſt כפים chephim, petris. Vnde cepha, petra. Quod autem ſequitur. Qui inter huiuſcemodi lætabuntur.] [redacted] in fonte. inter arbores rugiebant, fremebant, gemebant, ſcilicet velut onagri,feri & agreſtes,ſolitudines colentes.Fames eos,egeſtaſq; mugire,rudere,cogebat.Et quod in eodem verſu dicitur.Et eſſe ſub ſentibus delitias computabant]Hebraicè ſic Et ſub ſentibus cōgregabātur.Omnis eorū familia,domos has nō alias obtinebat.Quanquām verbum,quod ab Hebræis exponitur congregabantur, יספחו ieſupachu,teſtibus eiſdem deſignat quoque,vulnerabantur. Sub ſentibus (inquit) eorum caro vulnerabatur, fauciebatur. Et quod noſter in dimidio ſequentis verſiculi dixit. Et in terra

A in terra penitus non patentes,] etiam Hebræi interpretantur hos, inferiores, debiliores ipsa terra. Dicitur enim Hebraicè, נמכו מן הארץ nicheu min haarez, Elisi, debilitati sunt, præ terra. Humiliores, quàm ipsa terra. Et quod in altera periodo dicitur. Factus sum eis prouerbium] Hebraicè est. Factus sum eis in orationem, in verba: nempè de me dumtaxat loquũtur sermo de me vbiq; populo iam fabula factus. Quodq; paulo post ait. Et faciem meá conspuere non verentur.] Est Hebraicè etiam eodem modo. Et faciem meam non verentur conspuere. Quod autem sequitur. Pharetram enim suam aperuit.] Potest ex Hebraico colligi duplex sensus. Is quem noster, & Græci posuerunt, pharetram suam, siue arcum, vt est Hebraicè יתרו ithro, quod Auen Esra testatur sonare arcum. Græci autem ἀνοίξας γὰρ φάρετραν αὐτοῦ ἐκάκωσεν ἐμέ. Aperta enim pharetra sua, vulnerauit me. Potest inquam is esse sensus. Est alter Hebræorum. Resoluit, aperuit, lentum reddidit arcum meum: nempè, vires meas: Omne robur populatus est. Huius autem omnis versiculi sensus est fortasse, quem posuit Rabi Gerson, videlicet. Horũ omnium malorum caussa, omnisq; hæc irrisio mihi fit, quia Deus resoluit funem meum, quo homines ante hac alligati tenebantur, timorem videlicet, quo me timebant. Itaque vnusquisque insectatur, vexat, cruciat, enecat me, quia frenum timoris, quod erat eis, depulerunt. Hæc ille. Is sensus de freno, dependet ex eo, q in Hebraico dicitur. Et frenum propter me, vel à facie mea abiecerunt. Vt frenum sit ti-[redacted]Ad dexteram orientis calamitates meæ illico cousurrexerunt, & oppresserunt, quasi fluctibus, semitis suis.] Longe aliud in Hebrai[redacted]
B ster dixit, Orientem, Hebraiceq; est פרחח pirchach. Hebræis restibus designat puerum, germen, plantam. Idq; transtulerunt etiam Sept. ἐπὶ δεξιῶν βλαστοῦ. Super dexteram germinis. [redacted]gnantur pueri, qui quasi florent, pullulant. Sensus igitur est: Ad dexteram pu[redacted]berer, vt corruerem. Direxerunt super me vias contritionis suæ Hoc est. Struxerunt semitas, quibus ruerem, quibus offenderem. Hunc etiam sensum animaduerterunt, & reddiderũt Sept. καὶ ὡδοποίησαν ἐπ' ἐμὲ τρίβας [redacted]sum me semitas perditionis eorum. Quare sensus clarus. Et mi[redacted]m tam diuerse nostrum transtulisse. Prosequitur Dissipauerunt itinera mea, insidiati sunt mihi.] Nempè, vt ait Gerson. Cùm quid pararem extemplo subuertebant consilium meum, vias impediebant, ne fieret, quod apparabam. Et vbi noster dicit, Non fuit, qui ferret auxilium, dicitur Hebraicè non erat eis adiutor. Sensum hunc habet iuxta superiora. Non erat eis auxiliator. Tanta erat eorum imbecillitas: Adeo debiles erant. Et quod ait. Quasi rupto muro.] Potest quidem, ruptura muri intelligi, sed melius Hebræi sentiunt rumpentes aquas, impetum aquarum, cui similes esse aduersarios suos queritur. Quod vero apud nos dicitur. Redactus sum ad nihilum.] Hebraicum est, conuersi sunt contra me terrores. Nam בלהות balahoth, sonat terrores. Et quod ait. Abstulit quasi ventum desiderium meum,] est Hebraicè. Velut vẽtus, sequitur desiderium meum: videlicet. Aut auolauit sicut ventus, aut ipsi terrores persequuntur animam meam: Vbiq; adsunt velut ventus, ac nubes aduolantes. Itaque salus mea, Spesq; omnis fugit o-
C cyus euro. Et quod ait. Nunc autem in memetipso marcescit anima mea.] Dicitur in fonte. Nunc effusa est anima mea. Quod Hebræi interpretantur iuxta superiora. Effusa, euersa est vita mea: ætas mea transiit impete vasto, secus quàm putaram, cùm me perpetuo felicitatis cursu prouehendum crederem. Quodque sequitur. Nocte os meum perforatur doloribus.] Est, vt clarius intelligatur. Noctu doloribus perforantur ossa mea. Quod autem noster ait. Et qui me comedunt, non dormiunt.] Dicitur in origine. Et persecutores mei non requiescunt. Nam Hebræi exponunt hanc vocem ערקים orchim, fugere facientes ponentes loco eius notiorem דופקים dophchim, idest pulsantes, Et quoniam designat etiam pulsus, pro eo accepit Gerson dicens. Orchim, pulsus sunt, qui non quiescunt, quod motus eorum non interquiescit omnino cum somno, propter doloris magnitudinem. Græci interpretes, quos iste pulsus, illi neruos transtulerunt τὰ δὲ νεῦρά μου διαλέλυνται. At nerui mei resoluti sunt. Ego cum Hebræis sentiam. Quodq; sequitur. In multitudine eorum consumitur vestimentum meum.] Dicitur in fonte. In multitudine potestatis mutatur vestimentum meum.] Hoc Hebræi exponunt. Prę nimio sudore, quem dolor, & indignatio efficit, totus immadesco. Sicq; vestimentum immutatur, marcescit. Et quod eodem versiculo subditur, Et quasi capitio tunicę succinxerunt me.] Hoc sentit, vt ora vestimenti, astringit, totumq; premit corpus, sic sudor & dolor astringũt, tenent me totum. Hũc etiam sensum Hebręi admittunt. Quod autem sequitur. Comparatus sum luto,]

Hebraicè. Proiecit me in lutum. Nam Gerson, & prior Abraham verbũ הורני horani, quod D
Hier. transtulit. Comparatus sum, exponunt, proiecit me. idq; designat. Cætera clarent, vt præ nimiis sordibus, sanie, & furfure plagatum, cinereus factus sit, aut quòd vilius ipso nihil extet. Est deinceps apostrophe, quale sæpe apud Poëtas, ad omnipotẽtẽ, qui res hominumq; Deumq;, æternis regit imperiis, quòd versus sit in eum, factusq; crudelis: quod manus, quibus inflictæ clades designantur, posuerit super eum, quod contemnatur à Deo, siue clamet, siue taceat. i. ô esse, qui clamores exaudiat, nec qui tacentis calamitates consideret quod illũ extulerit, prouexeritq; supra nubes: Velut ille, fama super ęthera notus: vanitate, rapidisq; ventis inequitare, vt est in Hebraico, fecerit. Erant enim vana omnia, cito ad excidium rapiẽda, quæcunque nobilem, insignemq; eum redderent. Aut quemadmodum ait Gerson, maximis velut vẽtorum motibus ludibrisq;, raptasti me: eóque consilium, prudentia excussa pectore est: Aut velut Hebræi, ritum illum, splendorem, constantiámque vitæ abstulisti. Et breui se periturum vaticinatur. Quod vero ait. Verumtamen non ad consumptionem eorum, emittis manum tuam.] Sensus est, iuxta Hebræos. Neque vero est, qui manum suam porrigat sibi ad auxiliandum in sepulchro, nemo est, qui possit euadere. Dicitur autem hoc in Hebraico. Verum non consumptioni, aut sepulchro mittet manum. Volunt autem Hebræi, eum, qui mittat, siue porrigat manum intelligendum esse vnũquẽque mortalium, qui nequeat ferre sibi suppetias in sepulchro [redacted] Et in dimidio eiusdem versiculi. Si corruerint, ipse saluabis.] Hoc pacto est in fonte, Si in calamitate eius, illis clamor. Quod exponitur ab eisdem, An prode- E
rit mortalibus, in calamitate vociferari? Quis audiet? Quis eripiet, cùm vis inimica propinquat? & cùm re fata impia tangunt? Is est sensus [redacted] Hebraicè שוע shua, sonat clamorem, at cum iod, & he ישועה iesuah, salutem. Similiter quod transtulit consumptionem, Hebraicè est בעי behi, sepulchrum. Itaque magis sequor nunc, quod Hebræis, vim sermonis sui sentientibus, placet [redacted] Quo prosequitur. Flebam quondam super eo, qui afflictus erat.] At ego inquit, quanquam sum tot cladibus circumuentus, quanquam se mihi crudelem Deus ostenderit: nil vnquam gessi tale. Ad aliorum calamitates vehementer commouebar, penes me dolor omnis idem erat, qui penes alium. Itaq; eandem misericordiam, cõdolentiam, charitatémq; expectabam. Hoc expectanti, lucémque bonorum speranti, sæuities, crudelitas, tenebrosus aduenit horror. Tantus est dolor, tanta cõmotio, vt viscera ferbeant, rugiant: inuasere enim in me clades gregatim. Flens igitur obambulo. Sine feruore, non furore, vt in nostra legitur editione. Sine feruore Solis, vt aiunt Hebræi, in tenebris scilicet & solitudine. Quod noster dixerat superius mœrens, Hebraicè קודר koder, niger, horridus. Huic quadrat sine feruore, vt indicet se nigrum, pallentem effectum, non ob Solem, sed calamitates, dolorem, mœrorem. Nec in turba, cetúque palam vociferari (tantus dolor) erubesco. Solitudines appeto, inter dracones, struthionesq;. Ob quam causam, cutis æthiopissa facta: succus omnis exhaustus: omnis letitia in luctum versa. F

CAPVT XXXI.

PROSEQVITVR hoc capite, reliqua generis eiusdem, referens recte facta sua, nobis item breuiter percurrenda, quod in his, non sit à fontibus Hebraicis discrimen multum. Præter omne genus probitatis, adiecit castitatem, continentiam magnarũ virtutũ principiũ ac fundamentũ: vt ne cogitaret quidẽ prætereũdo, vel quoq; tẽpore de virgine, nedũ eã: cõtingeret. Nil cogitaret, nil designaret, rapere eã: quale sæpe fit à principibus. Quæ est enim (inquit Hebraicũ) pars, quod præmiũ, quæ spes in Deo, bonorũq; expectatio ei, qui scelus hoc perpetrarit. Formidine pœnę, & amore virtutis abstinebar. Nõne pspicuũ est (ait) perire malos, & grauibus pœnis in eos animaduertẽdũ? Quod autẽ dixit. Et alienatio operãtibus iniquitatẽ.] Supplicia scilicet insolita, inusitata, inaudita iuxta Hebręos. Et q; Græcis ἀλλόκοτο enorme, horribile, stupendum. Ea dicitur nũc alienatio. Etenim, quis est, qui nõ naturali instinctu, inquit, pernoscat, Deũ cũcta desuper aspicere? Vias gressusq; nostros, quo tendere pergant, obseruare, numerare? Verũ an ego ad vana cucurrerim, an ad dolos, fraudesq; properauerim, Deus ipse perpendat, libretq; omnia facta mea,

A cta mea velut in statera. Videat innocētiā, integritatē (Id enim est, quod noster dixit simplicitatem) num à recto deuiarim, num quodcunque vidissem simul appetiuerim, simul apprenderim, rapuerim. Tum vero mihi terra dehiscat. Vel pater omnipotens adigat me fulmine ad vmbras. Diripiant alij, quæ seminaui, germina, idest prolem, vel agros populentur excindant, si ad aspectum mulieris cor meum deceptum raptúmque est illecebra & amore inconcesso ludificatum specie, quæ debuit relinqui, comprobara, vt noctu fit ab adulteris, insidiose ad fores amatæ delitui. Tum vero fit, quod in prouerbio est. Ab alio expectes, alteri quod feceris. Scelus est adulterium, & iniquitas maxima.] Quod Hebraicè, iniquitas [illegible] pelilim, quod interpretantur, grauiter animaduertenda. iudicio vendicanda, à verbo palal; iudicauit. Quocunque enim inuasit zelotypia, cædes videas & sanguinem inflammátque domos rabies, Vel, vt Hebraicè, imperat, ac deuouet. Is ignis deuoret, excindat, absumat omnia germina mea, tum in agris, tum totam domum. Proponit aliud scelus. Si sum, inquit, aspernatus audire caussam serui mei, vel ancillæ, ire in forum si diem dixisset domino, ob debitum, vel offensam,] Quæ enim ei, qui sic deliquerit, apud iudicem rerum humanarum fides erit, quin simili ratione condemnetur, vel contemnatur, qua debiles inferioréisque ipse contempsisset? Quod vero noster ait. Nunquid in vtero fecit me.] Hebraicum sic Nonne qui fecit me, fecit illum? Non sunt pauperes, serui, ancillæ contemnendæ, qui [illegible]os, illos etiam creauit, vnus est eorum, atque noster creator. Rabi quoque Gerson, hoc exponens. Nonne qui fecit me in vtero materno, fecit etiam illum? Et creator vnus Deus æternus, qui nos formauit in vtero materno. Quocirca nefas est, me sic efferri, inso-
B lescere contra seruos, vt contemnam, aspernérque iudicium, si mecum disceptent, Quod [illegible] Si negaui, quod volebant, pauperibus] Eodem modo Hebraicè. Nam quod ait. Et oculos viduæ expectare feci, Hebraicè [illegible] similiter Et oculos viduæ [Hebrew] achaleh, idest consumpsi. Quod etiam Septuaginta transtule. ut χήρας ὀφθαλμὸν οὐκ ἐξέτηξα. Oculum autem viduę, non liquefeci, non consumpsi. Id rectè Græci declarant. Vel inquiunt, ob paupertatem non permisi liquefieri, vel præ lachrymis, aut quòd attente respicerent, & nō assequerentur, sed potius despicerentur. Cætera clarent, quod misericors fuerit erga pupillos, vt eos aleret: quod ab vtero cum eo creuit commiseratio: quod prætereuntes nudos protexerit: vestem prębuerit. Verum quod noster dixit. Ab infantia creuit mecum misericordia,] ab Hebræis paulò secus, locus exponitur iuxta fontem. Quia ab adolescentia mea creuit mecum, sicut cum patre. Creuit (inquit) pupillus apud me, velut proprium parentem. Non nominatur igitur in Hebræo miseratio, sed simpliciter ponitur quòd creuerit. Ex antecedente autem intelligitur pupillus, qui creuerit apud eum, veluti parentem. Quem sensum etiam Septuaginta in Græco transtulerunt. ὅτι ἐκ νεότητος ἐξέτρεφον ὡς πατήρ. Quoniam ab adolescentia nutriui tanquam pater. Et Græci locum explananres. Vsque, inquiunt, in perfectam ætatem, educaui, artes docui, donec cura mea, non magnopere indigerent. Hoc illi. Similiter aliud dimidium eiusdem periodi. Et de vtero matris meæ, egressa est mecum.] Hebraicum dicit, & ab vtero matris meæ, ducebam illam. Hoc ab Hebræis refertur ad viduam, de qua etiam superius. Miserebar (ait) viduam semper, ex quo lu-
C cem videre cœpi. Hæc veritas est. Exponitúrque ab Hebræis. Duxi, docui viduam, præscripsi quid faceret. Hoc verbum etiam Septuaginta posuerunt ὡδήγησα. Duxi, docui, viā ostendi. Licet de vidua non sentiant Græci. Hebraicū claret. De vestimento quoque, quòd præberet pereuntibus frigore, quosque vexabat egestas: & quod latera, siue vt habet Hebraicum [Hebrew] chalazau, lumbi eius, protecti à frigore benedicerēt quadam tralatione: clarū est. Quod vero ait. Si leuaui super pupillum manum meam.] Exponitur à cunctis, ad flagellandum, cędendum. Dimidium autem eiusdem orationis. Cùm viderē me in porta superiorem.] Hebraicè fere similiter cùm viderem in porta auxilium meum. Nimirum iuxta Hebræos, quia viderē me præpotentem, viderem fetuos circunstantes, qui mihi ferre possent opem, eóque non timerem eum offendere. Cætera clarent de imprecatione, qua sibi cadere, abscindíque humeros, & ossa confringi imprecatur. Quod vero sequitur. Semper enim quasi tumentes super me fluctus, tumui Deum.] Hebraicè dicitur. Quia pauor super me, contritio Dei. Nimirum, vt aiūt Hebræi, his sceleribus omnibus abstinui & caui, quod timerem, ne Deus induceret super me calamitatem vastitatem. Itaque Hieronymus reddidit fluctus timentes, vocem Hebraicam [Hebrew] Ed, quæ sonat contritionem, calamitatem: ídque facit sæpe. Symmachus, hic eam conuertit in Græcam, eiusdē ferè significatus βάρος pondus, grauitatem. Sep. dixerant λῆμμα, captionem, iacturam. Sonat, vt sępe vidimus, cala-

mitatem tuinam. Quódque sequitur. Si putaui aurum, robur meum, Nihil fermè dissimile, D quòd Hebraicè est. Si putaui aurum, fiduciam meam. Hęc abominatur, séque diuitiis incubuisse repertis negat, quòd auertant à Deo, & fiducia in eum, quo posthabito, diuitiis fidimus, genus idololatriæ. Eóque subdit genus aliud impietatis. Si vidi Solem cùm fulgeret. Pro Sole Hebraicè אור or, lux, sed & Hebræi Solem interpretantur. Sept. quoque ἥλιον. Solem posuerunt. Hincque confirmatur lucem illam primogenitam fuisse Solem, vt in Cosmopœia fuit expositum. Quod item dicit noster. Et Lunam incedentem clare,]Hebraicè præcisè sic. Et Lunam pretiose, luminoséque euntem. Auen Esra refert ad medium mensem, & plenilunium, cum pleno lumine Luna terris ostẽditur, Tunc tota claritate progreditur, quantam frater ei largitur. Quod subiicit. Et lætatum est in abscondito cor meum,] Proprie dicitur Hebraicè. Et deceptum est cor meum ויפת vagiphthe. Id etiam Græci posuerunt καὶ ἠπατήθη ἡ καρδία μου. Et deceptum est cor meum. Eodem verbo designatur dilatatio, sicut in Iaphet. Et Symmachus id trãstulit καὶ ἐπλατύνθη ἡ καρδία μου. Dilatatum est cor meum Hócque secutus est noster. Hebræi, deceptionem volunt designari. Bene igitur appellata est deceptio. Si, inquit, vt explanat Gersonites, visa claritate Solis & Lunæ, deceptus sum arbitratus eos, quemadmodum pene cuncti quondam exceptis Hebræis, Deos & dominos mundi, maxime Solem, qui lucem largiatur Lunæ, quam fundat in terras, cósque Deos esse suspicatus, quòd admouere os non poteram, manum procul sum osculatus, ad orationis & cultus indicium: id vero scelus, iniquitas פלילי pelili, animaduertenda, grauiter vendicanda, idololatria, negatio veri Dei, qui luces illas accendit, indignas honore Dei, E opus mutum, simulacrúmque magnæ sapientiæ. Prosequitur detestans lætitiam, inimico ruente, quod, & ille sapiens prohibuit.

Morte repentina, noli gaudere

Negat se mortem ruinámque inimicorum expetiturum. Quod subiicit, Si nõ dixerunt viri tabernaculi mei, quis det de carnibus eius, vt saturemur? Hoc sensu, & hac consecutione dictum est. Nunquam cædes cladésque inimicorum expetiui, nec eis cadentibus sum lætatus: & tamen adeo crudeles, acerbósque hostes habui, vt etiam mecum habitantes, domesticíque sanguinem exorbere meum, vorare carnes optarent: Nullo tamen odio sum eos prosecutus. Recenset deinde hospitalitatem, vt peregrino viatorique domus eius, præcipue noctu patuerit. Quódque ait. Si abscõdi quasi homo peccatum meum, & celaui in sinu meo iniquitatem meam.] Alia virtus, insignis probitas. Non fuit (ait) opus, quemadmodum exponit Gerson, vt celarem mea crimina, quippe quæ non perpetrassem, nec velut implanator, impostor, hominúmque deceptor, quales hypocritæ, cælaui peccata, perpetrans ea secreto. Hoc dicto, tum detestatur hypocrisim, falsam probitatem, tum crimina quædam, quæ, qui patrant, propter eorum fœditatem, quàm maximè possunt, abscondunt. Vterque sensus, alter ab Hebræis, alter à Gręcis ponitur. Quanquam iidem putant etiam pœnitentiam, & confessionem designari, iuxta illud Dic tu prior peccata, vt iustificeris. Bene egregiéque facta inquiunt celabã, delicta erant palam. Quódque sequitur. Si expaui ad multitudinem nimiam, & despectio propinquorum terruit me, & F nõ magis tacui, nec egressus sum ostium.] Hebraicè ad verbum, hac ratione. Quoniam expaui multitudinem multam, & despectus familia terruit me, & tacui, & non sum egressus ostium. Quorum is sensus apud Hebræos verus. Non sum veritus efferre in publicum, quasi timens multitudinem si quid patrassem, quin etiam dedi copiam ei, qui me vellet arguere, tametsi despectior & contemptior genere, vt me palam conuinceret: tacebámque, & aduersus eum non egrediebar. Stabam immotus, patiens, licet potentior. Est alius sensus, etiam apud magistros. Timeo multitudinem, qui prius ob robur, solebam exterrere multitudinem ingentem. Ecce versis fatis, abiectus familia & ignobilis terret me. Hoc contra amicos effudit, qui eum contemnerent: quos ait ignobiles esse. Itaque ad eorum contumelias taceo, foras egredi non audeo. Optat deinde Deum iudicem, audientémque hæc omnia, & an vera sint diiudicantẽ, & contumelias aduersariorũ attendentẽ, cũ peccasse, & ob peccata, mala ei superuenisse. Vbi vero noster interpres dicit. Vt desideriũ meũ audiat omnipotens, & librum scribat ipse, qui iudicat.] Hebraicè propriè dicitur. Ecce signum meum omnipotens respondebit mihi, & liber, quem scripsit vir iudicij mei. Est autem sensus. Me nõ peccasse, & deliquisse, quemadmodum calumniantur amici, signum est, quòd Deus respondebit pro me ipse meus testis, meus iudex. Dixerat enim superius. Ecce in cælo testis meus. Liber quoq; testis est, quem scribit vir iudicij mei, videlicet Deus, scrutator cordis.

Aut

A Aut ipsi aduersarij, qui quasi librum calumniarum scribebant, ei oblatrātes: malefacta eius numerantes. Ea, inquiunt, singulatim refutata, diluta, testabuntur me nihil harum perpetrasse. Sciendum Hebraicam vocem תאו thaui, quam Hieron. transtulit desiderium, à verbo אוה iuah desiderauit, ab Hebræis quibusdam exponi סימן siman, signum. Auen Esra vult designare desiderium, vt dicat. Ecce desiderium meum: omnipotēs respondeat pro me. Hoc opto (ait) hoc concupisco, iudicem, arbitrúmque illum esse. Vtraque mihi probátur, Græci longius eunt. Hunc librū adeo osculor (inquit) vt super humeris sim gestaturus appensum. Quódque sequitur Per singulos gradus meos pronuntiabo illum:] Hoc Hebraicè est. Numerum gressuum meorum dinumerabo Si Deus (inquit) afforet, numerarem illi facta mea singula. numerarem gressus, quid fecerim, quo perrexerim, quid gesserim, non abscondere: vt videret veritatem, iudicarétque quod æquum est: in libro illo ponerem omnia: accederémque ad eum, tanquam ad principem. Imprecatur deinde, vt superius sæpe. Si terra vociferetur contra eum, ob prædam abreptam, aut quòd afflixerim, vexauerim colonos eius. Sic enim intelligunt Hebræi declarántque sequentia: terram, & sulcos flentes, propter colonos afflictos, vexatos: si comedi fructus eius absque pecunia, nempe non data pecunia, mercedéque operis, ablata mercenariis mercede sua, merito precatur pro tritico, lolium, tribulos.

CAPVT XXXII.

B LARET exordium, & hypothesis huius capitis, eodem tenore: Græcis, Latinisque cum Hebræis, super eo scribentibus: claret etiam tres amicos, quod veritas eos tacere coegisset, finem tandem loquendi fecisse. Quartum autem nomine Eliu contra eos exarsisse, qui non haberent, quid responderent contra ea, quibus Iob sibi vendicata iustitia ac probitate id superesse monstraret, immeritum se, & cōtra rationē prouidentiæ fuisse tam sæue percussum. Zelo igitur raptus Eliu, incanduit aduersus eos, qui non defenderint prouidentiam, qui sceleratam orationem Iob, vt ille putabat, non refellerint, qua Deus iniustitiæ, crudelitatis accusari videbatur. Ponitur autem nomen, Eliu: cognoménque, Buzites: Hunc, Buz, à quo Buzites, vt à Græcis obseruatur, genuit Nacor, frater Abraham. Ab eo forsan genus deduxit Eliu, in regione Ausitide, in Eremo Arabiæ, vbi habitant Arabes Shenitæ. Id etiam scribitur, asseuerátúrque ab Auen Esra. Vbi igitur nostra editio dicit. Quod se iustum esse diceret coram Deo.] Hebraicè non coram Deo, sed מאלהים meelohim, præ Deo. Qui se diceret iustiorem Deo: qui magis sibi, quàm Deo, iustitiam vendicaret: qui magis, vt Hebraicè proprie est, iustificaret animam suam, quàm Deū. Animam suam, nempè seipsum, dumtaxat autem in accusando Iob, amici versarentur. Cętera clarent nulla expositione iuuanda. Hoc primum dicere Eliu, non semper seniores, esse sapiētiores, sed spiritum, nempè sapientiam, ingenium, vbique esse. Venire diuinitus afflaC ctum sapientiæ, non ab annis. Hinc homines sapientes, non à senecta, non ætate prolixa fieri posse, sæpe in multis annis non esse sapientiā. Quos noster dixit, longæui, Hebraicè רבים rabim, sonat multos. Nempè multi temporis, vt vertit Hieronymus etiā graues, honestos, magistros. Non sunt (inquit) hi quibus ætas grauior, eo sapientiores. Reliqua clarescunt, vt dicat se tacuisse, vt iuniorem, ad eorum sermones conticuisse: quid dicerent considerasse. Vbi vero ait. Ne fortè dicatis. Inuenimus sapientiam, Deus proiecit illum, & non homo.] Nimirum, Nolim vos idcirco reticere, nil amplius super calamitatibus Iob loquētes, quasi sint diuinitus illatæ: vt Græci dicunt, θεήλατοι. non ab hominibus: perinde quasi super re arcana humanis oculis imperuia, sit tacendum. Hancq; esse sapientiam dicatis: tacere, dissimulare. In Græco vero, est alius sensus, non huic aptus loco, quia in Hebraico nō est. Quod sequitur. Nihil locutus est mihi, & ego non secundum sermones vestros respondebo illi.] Nihil varium in verbis, at sensus iuxta Hebræos, non ero multus, quemadmodum vos, in arguendo, refellendo Iob, perennis, vt vos in contumeliis: Alius dicēdi mihi nascitur ordo. Vos ita perfregit oratio Iob, vt necessario taceatis: Compescuit ille vestram loquacitatem, ego suspensus expectaui, vos audire respōdentes. Verum obmutuistis. Itaq; dicam, & ipse nactus hanc occasionem, meam sententiam. Magnam verborum vim concepit vterus meus: nempè mens, animus, tanquam vento, cogitationibus tumescit & premitur. Vt vina noua feruent in doliis, exundántque spuma, nec iam capit se liquor: sic oratio gestit

erum pere. Eloquar igitur, non accipiam personam viri: idest, eloquar nullius habita ratione magis enim amica veritas quàm Iob. Vbi noster dicit. Et Deum homini non æquabo. D Nō sic in fonte. Sed, & ad hominē אכנה לא lò achaneh, non cognominabo, iuxta Hebræos videlicet non longo verborum ambitu, designabo quenquam, occultans eius nomen, sed illum suo nomine compellabo, suis depingam coloribus. Dicam aperte & libere, quæ mihi in eo reprendenda videantur. Non quemadmodū vos, qui in vniuersum dicebatis: Hæc sunt quæ consequitur improbus à Deo, non exprimentes ipsum Iob, sciendum dictionem Hebraicam אל si diuersis notulis subscribatur, varios etiam dare significatus Cum duabus notulis, quæ dicūtur cere, hoc modo אֵל El, sonat Deus, cum tribus, quæ dicuntur segol אֶל el, est præpositio ad Sonus quidem idem in punctis tantum noscas discrimen. Hiero. legit, vt sonat Deus, eóque dixit. Et Deum homini non æquabo. At legitur nunc, vt præpositio est. Verior sensus Hebræorum. Qui etiā est Græcorū. Nā Sep. hunc innuentes transtulerūt ἀλλὰ μὴν, οὐδὲ βροτὸν οὐ μὴν ἐντραπῶ Sed enim neque hominem erubescam, quo minus scilicet vera dicam Posset etiam is sensus deduci ex nostra tralatione. Nam Nicolaus, sentit hoc dicere Eliu. Nō ita credam homini contradici non posse, quemadmodum nec Deo Quod sequitur in nostra tralatione Nescio enim quandiu subsistam.] Lōge secus Hebraicè כי לא ידעתי אכנה chi lò iada thi acanè. Hoc est, quia nescio cognominabo. Nunquam is mihi mos fuit, vt adularer, vt veritatem absconderem. Hunc sensum etiam Sep. posuerunt in Græco, οὐ γὰρ ἐπίσταμαι θαυμάσαι πρόσωπον Neq, enim scio personā admirari, suspicere. Chaldęus quoque eodem sensu. Quia nescio לא אשתמודע leisthemodha admiratione cognosci. Sciendum E quòd verbum Hebraicum acanè, potest deduci à verbo כנה cana, denominauit, cognominauit, at etiam posset aliqua ratione descendere ab altero verbo כנן canan, quod sonat, stabilire, firmare. Hunc significatum secutus est noster. Nescio quandiu subsistam. Ad postremum quod dicitur. Et si post modicum tollat me factor meus.] Hebraicè est. Ad modicū, breue ad tempus ישאני עשני issaèni osseni, tollet me, vel comburet factor meus. Sciēdum verbum Hebraicum ישאני issaèni. Auen Esra, cui plurimum deferunt Hebręi, exponete, comburere, incendere. Affértque exemplum. Et combussir ea Dauid, vbi est hoc verbum. Hūc secutus est etiam Gersonites. Priorem significationem amplexus est Chaldæus, transferens hunc locum. Ne forte ישבר isaber, auferat me, אפין apin, furor eius, qui fecit me. Sep. vero hūc locū verterunt εἰ δὲ μὴ, καὶ ἐμὲ σῆτες ἔδονται Quod si non, etiam tineæ deuorant me. Huius caussa fuit, quod Hebraicè, tinea dicitur עשש assass, & per apocopen, עש ass, participium autem quod sonat, Creator meus, hoc loco, si notulas subtrahas, eodem ferè modo scribitur עשני Hinc alterum pro altero Septuaginta sumpserunt.

CAPVT XXXIII.

NVNQVAM finis erit procemiorum. Iure hoc accidit his, qui se sapientiores aliis arbitrantur, non desinunt nugari, auribúsque obstrepere. Totum superius caput consumptum est præfando. Ne nunc quidem finis. Præfa F tur se vera dicturum, & pectore veridico locuturum, quia spiritus Dei fecerit eum. Cùm in Genesi de primo homine dicitur. Et inspirauit in faciē eius, spiraculum vitæ: Ob hanc causam inquit arrige aures, esto respōdere paratus. Repetit, inculcátque se quoque diuinū opus, esse. Sed vbi dicit noster interpres. Ecce, & me, sicut, & te fecit Deus] In Hebraico, nescio quid aliud הן אני כפיך לאל hen ani chephicha lael. Ecce ego sicut os tuum, ad Deum. Quod ab Hebræis exponitur. Ecce ego sicut os tuum ad loquendum, propter Deum, & ad disceptandum tecum. Sic, inquit, paratus sum loqui de Deo, & pro Deo, quemadmodum, & tu. Vt os tuum promptum est, audáxque, sic ego quoque libere loquar. Ex eadem enim materia formati sumus, idem primordium amborum, sicut, & creator idem. Apud Græcos variant omnia. Quod subditur. Verumtamen miraculum meum non te terreat,] Quod noster dixit miraculum, Hebraicè אימתי emathi, terror meus, formido mea Nempè terror, quo te pauefaciā. Non est, inquit, cur timeas sermone congredi mecum. Non terribilis, expauendus, pertimescendus sum. Hunc sensum, & significatum vocis huius, etiam Sep. melius, quàm noster posuerunt οὐ γὰρ ὁ φόβος μου σε στροβήσει. Nō te terror meus torquebit. Et Græci exponentes. Dixeras ò Iob de Deo, & terror tuus, non me exterreat. Non est locus huic formidini, nunc mecum loqueris. Non sum Deus ille formidabilis, mortalis, sum, quemadmodum tu. Miracu-

A raculũ, Nicolaus exponit, ſcientiam diuinitus datam. Nulla ratione probo. Nã quod ſequitur ſtatim, indicat terrorem illum deſignari, non miraculum ſapientiæ. Et eloquentia mea nõ ſit tibi grauis]Pro eloquentia, Hebraicè אכפי acphi. Quã vocẽ perhibent deſignare percuſſionem meam. Et Abrahã teſtatur eſſe, qui putẽt hac dictione dici דבר קשה dabar chashe, rem duram, difficilem, Gerſonites quoq; fatetur idẽ eſſe achpi, atque capi, manus mea. Manum autem deſignare percuſſionem, vt reſpondeat ei, quod ſuperius dicebatur à Iob. Manũ tuam longe fac à me, & terror tuus non me exterreat. Hanc ſignificationẽ viderunt etiam & poſuerunt Sep. οὐδὲ ἡ χεῖρ μου βαρεῖα ἔσται ἐπὶ σοί. Neque manus mea grauis erit ſuper te. Benéque locum intelligunt Græci. Et neque, aiunt, ſuſpiceris ὅτι πληγὴν ἐπαγάγωμαι. quod plagã inducã ſuper te. Ecce manũ pro plaga acceperunt. Chaldæus quoque pro voce Hebraica poſuit טעני tuni, onus, flagellum. Quod autem tranſtulit Hier. Fuerunt etiam ex Hebræis, qui ſuſpicarentur. Teſtatur enim Auen Eſra nonnullos ſuperiorem dictionem legere ſeparatim, vt ſit אך פי ac pi, quod ſonabit, verũtamen os meũ, ipſumq; verſiculũ, ſic legit Hier. Attamen os meũ ſuper te non grauabitur. Erat autẽ durũ dicere Latinè, os non grauabitur. Pro ore, poſuit eloquentiã. Hoc, vt Hebræis non diſplicuit, ſic ne mihi quidem improbatur. Cætera clara ſunt, vt dicat Eliu, Iob ſibi probitatẽ, innocentiã vendicaſſe. Quod vero noſter dicit. Ecce querelas in me reperit.]Pro querelis Hebraicè תנואות tenuoth. Hanc vocẽ alibi noſter interpres tranſtulit vltionem. Numerorũ libro. Et ſcietis vltionem meam. Hócq; probat deſignare nunc, Auen Eſra. Rabi autem Leui Gerſonites iuxta aliud

B eiuſdem vocis ſignificatũ, ait deſignare apoſtaſiã, diſceſſionem à præceptis ipſius Dei. Chaldæus autẽ eandẽ vocẽ reddidit iuxta ſignificatũ interpretis noſtri תרעומתא tarumatha, id eſt querelam, indignationem, fremitum. Id etiã Sep. μέμψιν δὲ κατ' ἐμοῦ εὗρε. Querelã, accuſationem contra me repperit. Vides ergo Hier. tranſtuliſſe quod à ſuperioribus fuerat cõprobatum. Potes ergo dicere. Ecce querelas, aut vltionẽ, vel diſceſſionem à præceptis ſuis in me repperit. Quódq; proſequitur, poſuit in neruo pedes meos.] Etiã Hebræi teſtantur vocẽ Hebraicã סד ſad, ſonare compedem, neruum. Alia quæ dicit clareſcunt: vt Deus veſtigia greſſúſq; eius conſideret, vt hoc non iuſte queſtus ipſe Iob fuerit. Cúmq; Deus ſit homine maior, longe ſupra mortales eleuatus, quo neceſſe eſt, nos homunculos prudẽtes eſſe, non ad ſubitas cogitationes, querelas effundere: cũ Deus pro ſua ſapientia, ordine certo cuncta diſpenſet: quare cõtendis aduerſus eũ, & expoſtulas, quòd tãtus ille, tibi homũculo nõ reſpõdeat? Semel loquitur Deus, nõ inculcat. Hoc autẽ dicit, nõ quòd præciſe ſentiat nõ repetere Deũ. Probatur enim ex ſacris litteris, eũ ſæpiſſime oracula ſua inculcaſſe: ſed ait breuiora eſſe diuina monita, diuina oracula, cũctáq; præcepta. Vt nuntius ille apud Poetã.

Varium, & mutabile ſemper,
Fœmina, ſic fatus noctis ſe condidit vmbris.

Subito ex oculis ablatus. Etiam vero Græci bene locum interpretantur, hoc eſſe Dei, ſemel quod velit facere, non paulatim. Nonnunquam per inſomniũ, viſionémque nocturnã, cùm feſſos ſopor irrigat artus. Hoc genus in ſacris litteris crebrũ. Quod noſter in dimidio verC ſiculi dicit. Et erudiens eos inſtruit diſciplina.]Hebraicè ובמוסרם יחתם vbmoſarã iachtòm. Et vinculis eorũ, claudet. Sciẽdũ vocẽ Hebraicã muſſar, duo, propter varias origines, à quibus deducitur, habere ſignificata. Alterum eſt diſciplina, alterũ ligamẽ, vinculũ. Sunt ergo duo ſenſus, vt dicat. Et vinculis eorum alligat eos, nẽpe ſomno, ſopore, quo quaſi vinculo motus corporis ſopiũtur, ligãtur. Alterũ diſciplinæ, flagelli. quod noſter eſt ſecutus. Poſtremũ Hebręi, & Chaldæus, qui ligamen eorum, expreſſo nomine trãſtulit מרדותהון marduthehon, flagellũ eorũ. Dicitur ergo, & in ligamine, aut flagello illorũ ſignabit. Id eſt vinculis ſõni comprimet eos. Aut flagella eorũ ſignabit. Nam verbũ iachtòm, ſonat ſignare, claudere. Quod vero ſequitur. Vt auertat hominem ab his, quæ fecit.] Clarius ex Hebraico noſcitur quid ſentiat. Vt auertat, aut recedere faciat hominem ab opere: nęmpe opere malo, vt addidit Chaldęus paraphraſtes. Ab opere malo prohibeat, auertat. Monetur in ſomnis homo, vt caueat, docetur, eruditur, vt pericula, ſcelerãq; vitet, vt ille apud Poëtam per inſomniũ.

Nate Dea, potes hoc ſub caſu, ducere ſomnos?
Nec quæ circumſtent te deinde pericula cernis?

Hoc ergo dicit Eliu, moneri diuinitus homines per inſomnium, vt ab opere malo, vt à ſuperbia, arrogantia, videlicet opere, quod animo crudeli, ſæuo præparatur: vt homicidium: rapina, caueat, auertat ſeſe. Dicitur autem Hebraicè. Et ſuperbiam ab homine abſcondat. Pro eo, quod noſter, Et liberet eum de ſuperbia. Hęc omnia melius in ſequentibus decla-



rátur, quòd eruit eum ab interitu, à cæde. Alia admonitio, per dolores, morbosq; in lectulo, quibus multi redeunt ad sanitatē. D Hinc in Psalmo dicitur, vt ait Gersonites. Confitebor tibi domine, quoniā iratus es mihi. Conuersus est furor tuus, & cōsolatus es me. Quod noster dicit. Et omnia ossa eius marcescere facit.] Pro hoc minus durū. Et omnia ossa eius איתן ethan fortis: Nēpè dolor. Hoc est, vt exponitur ab Hebræis. Ipseq; noster assentitur interpres. Et in omnibus ossibus eius vehemens dolor Hæc admonitio est, hæc vox Dei. In hac ægritudine, cibum, potūq; omnē detestamur, inquit. Caro contabescit, consumitur, abit, vt non videatur, vt ait Hebraicū. Nudabuntur itē ossa, quæ quōdam pinguedo cōtegeret. Sic demū ad interitū propius accedet, ad manes, ad mortē. Pro quo Hebraicè ממיתים memithim, mortificantes, mortiferos. Angelos mortis quidā Hebræi interpretātur. Apud Poetas.

Parcæ, vt extremáque Lauso, Parcæ fila legunt.

Quod autē sequitur. Si fuerit pro eo Angelus loquens, vnū de similibus.] Pro similibus, dicendū millibus iuxta fontē אלף eleph. Sensus autē totius orationis huius est, etiā iuxta Hebræos, vt memorauerat genus diuinæ monitionis illud, quo Deus per insomnia monet, sic nunc aliud, quo per Angelū præsentem, assantēq; corā, vt Abrahā Loth, Iacob: vnus autem de millibus eo spectat quod superius dixerat. Semel loquitur Deus. Vnū scilicet de millibus, aut vnū Angelū dicit ex millibus, quorū maxima fertur in sacris litteris multitudo. Sic quod ait. Vt annuntiet hominis æquitatē.] Hebraicè. Ad annuntiandū homini, rectitudinē suā. Mittitur, inquit, Angelus, vt annuntiet homini viā rectā, vias ęquas, ad rectū callē inducit Angelus, docet, cōmonefacit. Nō video cur Sep. transtulerint hunc locū ἐὰν ὦσι χίλιοι E ἄγγελοι θανατηφόροι, εἷς οὐ μὴ τρώσει αὐτὸν, si fuerint mille Angeli mortiferi, ne vnus quidē vulnerabit eū. Hoc in Hebræo nusquā est. Quanquā Auen Esra proferr ex Talmud, ex hoc versiculo, sentētiā. Multos Angelos esse, qui quęrant hominis interitū, vnū autē, qui assistat, protegat, seruet. Quinetiā Chaldæus interpres huiusmodi quandā exhibuit opinionē, vertens hunc locū. Si fuerit super eo probitas, innocentia, Angelus vnus paracletus, consolator de medio milliū accusantiū, ad accusandū homini rectitudinē. Sed hæc quicunq; velint sentiant, mihi sacras extorquere litteras nunquā placuit. Post hoc sequitur, vt Angelus missus miserebitur docens, monefaciens, dicens, quasiq; imperās morbo, aut aduersæ fortunæ. Libera eum, facesse ab eo. Absiste, ne descendat in interitum. sit liber, sit saluus. Miserebitur eius igitur, Angelus, aut Deus, vt sentit Auen Esra, qui mittit Angelū, quiq; imperet Angelo, vt liberet eū. Quod autē noster Consumpta est caro eius à suppliciis] longe secus in fōte, hoc modo רטפש בשרו מנער rutaphas bessarò minòar. Tenera est facta caro eius, præ pueritia. Tenerior, mollior, delicatior reddita est caro eius, quàm puerorum: vt de Amā dicitur, qui cùm se septies Eliseo iubente in Iordane lauisset, sanatus à lepra est, & restituta est caro eius, sicut caro pueri, vt ait scriptura. Hoc item exponit Gersonites. Ecce tandē, inquit, reflorescet, virebit magis, quàm in adolescentia. & redibit ad incolumitatē, quę fuerat in adolescentia. Is est verus sensus, vt vel dicat fore carnem eius pulchriotē, quàm in adolescentia fuisset, aut quàm vllius adolescentis. Etiam vero Sep. apud Græcos hunc sensum transtulerunt. ἀνανεώσει δὲ αὐτοῦ τὸ σῶμα, ὥσπερ ἀλοιφὴν ἐπὶ τοίχου. Renouabit autem eius corpus, sicut pin- F guedinem, vel vnctionem super murum. In eo tātum variant, quòd posuerunt vnctionem, quod in Hebraico non est. Postea canit reditū, ad Deū, alacritatem, nouam amicitiam: vt visurus sit faciem Dei, quasi prænuntiet de ipso Iob, cū Deus illi demum apparuit, locutus est cum eo. Variatur autem oratio, nunc Deo loquente, nunc homine. Nā quod ait. Respiciet homines,] De Deo sentit Gersonites, quem dicat, prospicere, cōsulere rebus humanis. Vbi autem scribitur. Et dicet peccaui. Sic ab illis exponitur, annectiturq; superioribus. Respiciet Deus res hominum, quas æternis regit imperiis, respiciet illum, qui dicat peccaui, deliqui, qui crimen agnoscat. Quod autem noster. Et vt eram dignus non recepi.] Hebraicè ולא שוה לי velò sbauah li. Et non ęquauit mihi. Nimirum, vt ait Auen Esra, & non fuit ęquitas in me, non feci, quod æquū esset. Nam paulò ante posuerat contrarium העויתי heeuethi, peruerti, feci peruerse. Huic simile subdit, & non feci æque. Sunt enim contraria העויתי heeuethi, atque שוה shauah. Alterum iniquum, peruersum. Alterum æquum, rectúmque designat. Quod autem subiicitur. Liberauit animam suam, ne pergeret in interitū.] Clarius ex fonte. Liberauit animam meam. Vt perseueret in eadem consecutione. Quod autem sequitur. Tribus vicibus per singulos.] Numerus frequens apud Scriptores, vt Poeta.

Ter conatus ibi collo dare brachia circum,
Ter frustra compressa manus effugit imago, Et

Te

A *Ter sese attollens, cubitóque innixa, leuauit,*
Ter reuoluta toro est.

Is pro omni numero deseruit illis. Quod Burgensis & Nicolaus ex Rabi Salomone sentiant, tribus vicibus tantum recipi peccatorem a Deo, cùm sit alienum ab ipso contextu commentum, nil super eo loquendum est. Inculcar eadem Eliu, liberar eum ab interitu, ab aduersa fortuna, morbis incidentibus. Cætera clarescunt.

CAPVT XXXIIII.



RINCIPIVM huius capitis clarum, perspicuúmq; est, vsque ad eum locum. In iudicando me, mendacium est, violenta sagitta mea absque vllo peccato]Hoc Hebraicè sic proprie dicitur. Super iudicio meo mentiar, dira vulnera mea, sine peccato. Hunc locũ sic exponit Auen Esra. Quoniam requiro iudiciũ meum, dicent me mendacẽ esse. Gersonites autẽ. An vero mentiar, cùm me iustũ dixero? Ecce vero plaga mea crudelis est, sine peccato. Hæ duæ interpretationes non multũ inter se distant, modo illud constet, alium esse sensum in fonte, quàm in nostra tralatione. Quomodo vero potest intelligi? In iudicando me, mendaciũ est. Quis sensus? Mentiri linguæ est: iudiciũ Dei alia ratione fit. Nec potest de iudicio arcano, secreto, dici mendaciũ Verius igitur est, vt sit oratio mutila, vt referat Eliu verba Iob, quibus queratur. Mẽdax sum de iudicio meo. Queror ait Iob, dico me nulla mea culpa, fuisse graui sententia perculsum. Hoc me querentem, de-
B plorantémq; aiunt mentiri: mendaciũ hoc esse. Secutus est autem noster Græcos, qui transtulerũt ἐψεύσατο δὲ τῷ κρίματί μου. Mentitus est in iudicio meo. At Hebraicè, prima persona est, non tertia. Quã autẽ dixit sagittã violentã, etiam in eo secutus est Græcos qui transferũt βίαιον τὸ βέλος μου Hebraice vero אנוש חצי anùsh chicì, desperara, grauis, dira, sagitta mea, nempè vulnus meum. Hoc exiguum discrimẽ. Quod vero sequitur. Quis est vir, vt est Iob, qui bibit subsanationẽ quasi aquam?] Hoc ab Hebræis exponitur. Qui talis est, qualis Iob, dignus est vt irrideatur, bibat irrisionẽ: hauriat affatim: ferat cõtumelias omnes vbertim. vt fluũt aquæ. Quis est vir sapiens cordatúsq; vt Iob, qui dicat verba irridẽda? Hæc clara sunt. Nam apud Græcos is sensus habetur, vt quasi laudetur constantia, patientia Iob. Quare superiora propius ad verum scopum accedunt, vt declarant sequentia. Et graditur cum viris operantibus iniquitatem.] Hoc sic exponitur ab Hebræis iuxta fontem. Impiorum collegio se Iob aggregauit, qui tam impie blasphemet, accusétque patrem hominum, atque Deorum quod quantum velint recte homines operentur, nunquam ei placebunt. Per vestigia iustitiæ, bonitatísque eius ingrediantur, non erunt ei grati. Vbi igitur noster ait. Non placebit vir Deo.] Pro placebit est יסכן iscàn, quod ab eis vno ore exponitur יועיל iobil. proderit, vtile erit. Non proderit ait hæc pietas. Hæc omnia diluit Eliu, & quasi causa Dei contra Iob suscepta pro eo cõcionatur rhetoricatur: Prodesse benefacta: Iniquitatem, iniustitiámque abesse à diuina maiestate: Dari ab eo vnicuique pro meritis: iniustitiæ, iniquitati apud eum non esse locum. Vbi vero noster ait. Quem constituit alium super terram, aut quem posuit super orbem?] Hebraicè proprie dicitur. Quis constituit, aut visitauit super se terrã? Et quis posuit orbem terræ rotũ? מי פקד עליו ארצה ומי שם תבל כלה Quis est, inquit, qui prospiciat terrarũ orbi, quem creauit? Quis est alius ad quem spectat humanarum rerum cura? Quis alius cõditor orbis terrarum, eóque etiam moderator, custos? Hunc sensum etiam interpretes Græci posuerunt. Quomodo Deus peruertet iudicium ὁ ποιήσας τὴν γῆν, τίς δέ ἐστιν ὁ ποιῶν τὴν ὑπουράνιον, καὶ τὰ ἐνόντα πάντα. Qui fecit terrã? Quis autẽ est, qui creauit omnẽ, qui cælo subiacet orbis, quæq; in eo existũt? Aduertendũ igitur præpositionẽ Hebraicã עליו alaù, quæ sonat, super ipsum, posse referri, tũ ad ipsum Deũ creatorem, tũ ipsam terrã: vt dicat. Quis visitauit, prospexit, ordinauit, super ipsa terrã? Hũc locũ Gersonites etiã sic exponit. Quis est, qui super se ordinauit, cõstituit hæc omnia. quæ inueniũtur in terra? Quodq; sequitur. Si direxerit ad eum cor suũ, spiritum illius, & flatũ ad se trahet.] Verba quidem non secus habent Hebraicè, at sensus obscurus. Sed ad Hebræis vim suorũ verborum agnoscentibus, sic declaratur. Si direxerit ad eum cor suũ: si Deus ipse benedictus, ad id voluntatem suam flecteret: vt esset malũ, vastitas, impietas, iniustitia in hoc mundo. si cuperet malum, vt tu ais ô Iob: si super calamitatibus humanis lætaretur. vtiq; ad se spiritum vitamq; cunctorum colligeret. vitã ipsius mundi cunctã aboleret, vastaret: dissolueret omnes animantes: homóq; ipse in cinerẽ, limúmq; pristinũ rediret. Hunc sensum vidit etiam Nicolaus exponens: si direxerit voluntatem suam ad quemcunque destruendũ.

V

Intellexerunt etiam Græci. Si solum hoc, inquiunt, Deus vellet, colligere spiritum, vitámque quam cunctis est largitus, vastitas ingens in vniuersa terra. Quod vero sequitur.] Nunquid qui non amat iudicium, sanari potest?] Hoc quoque clarius ex fonte cognoscitur. Nunquid, qui odio habet iudicium, regnabit? Vides quid loquatur? Nunquid imperaret mundo Deus, si iudicium odisset? Non esset regnator mundi, non cælum, ac terras minime torquens, si iudicium, rationem, rectum, odio persequeretur. Neque enim mundus esset. Est enim mundus, ordo, concinnitas, harmonia. Sciendú igitur verbú Hebraicú יחבוש iachabòsh, quod noster interpretatus est, sanari, ab Hebræis concorditer exponi per aliud clarius, ימשול imshòl, regnabit, imperabit, dominabitur. Ná proprietas huius verbi est, alligare, astringere. Ac queadmodú Græcis κρατεῖν est tenere, atque etiá dominari: simile quid verbú Hebraicú præ se fert. Quoniam vero idipsum verbum designat, vt dixi alligare, stringere, refertur in Hebraico ad morbos vulnera, quæ alligantur, sanantur. Hanc significationem secutus est noster, imitatus, in hoc, alios Græcos interpretes. Nempè Aquilam, Symmachum, qui transtulerunt ἆρ. ὁ μισῶν κρίσιν ἐπιδώσει εἰς ἴασιν. Nunquid, qui odit iudicium augebit ad sanitatem? Cui versiculo dant Græci eundem, atque nostri, sensum. Si persuadent, aiunt tibi hæc, efficerísque modestior, bene habet: sin minus, scito Deum esse iustissimum. Volunt igitur nostri Latini, hunc esse sensum. Si perstas odio habens iudicium, iustitiam, quæ spes est, vt redeas ad pristinam incolumitatem? Mihi vero magis probatur sensus Hebræorum, quoniá de Deo omnipotente, creatore, regnatore, sermo est de Domino rerum, qui sit iustissimus. Id declarant sequentia. Qui dicit regi apostata.] Is, inquit, qui potest regibus malefacta, sceleráque corú exprobrare, redarguere principes scelerú. Pro apostata, Hebraicè בליעל Belial, nomen dedecorosum, probri plenum, inutilis, malus πονηρός. Qui non accipit personas principum] Hebraicè נשא פני שרים nassa penè sarim. Honorat facies principum, non æstimat, vultus principum, vestes, pompas, diuitias: Non veretur, non pluris, quàm ceteros facit. Nec cognouit tyrannú, cùm disceptaret contra pauperem.] Bene tyrannum, qui Hebraicè שוע shòa, Hebræi declarant principem opulentum. Si cum paupere veniat diues ad tribunal Dei, non proderunt diuiti diuitiæ, vt magis ferat pro eo Deus sententiá. Omnes enim diuinú opus. Quódque sequitur. Subito morientur, & in media nocte, curuabuntur populi.] Illi ipsi principes, illi duces superius memorati, nec non omne vulgus hominú, morientur: mortales sunt omnes, longe infra creatoré suum. Media nocte, nocte intempesta, cùm quiescunt, siléntque omnia. Quod dixit, curuabuntur, Hebraicum יגעשו iegoàshu, ab Hebræis exponitur, mouebuntur, fiet (ait) in populo tumultus cedente Deo. Potestatémque suam (modo velit) ostentáte: Aut mouebuntur volente Deo ad euersioné tyranni, violentúmque Dei contemptorem. Absque manu autem, siue, vt ait Gersonites, absque conaru humano, sed sola diuina voluntate, siue quòd à tyráno discedet omnis manus, omne robur, deseretur ab omnibus. Námq; diuinus oculus, quem dixit Orpheus ἄλκιμον ὄμμα, fortissimum, perspicit omnes humanas vias. Considerans, quo tendere pergant. Nullæ tenebræ, latebræq; abscondent illi, quidquid in terris fiat. Per tenebras omnes penetrat oculus eius, scelera cernens omnium. Quod autem subiicitur. Neque enim F vltra in hominis potestate est, vt veniat ad Deum in iudicium.] Hebraicè dicitur. Quia non super homine statuet, ponet amplius, ad veniendum ad Deum, in iudiciú. Cuius is sensus est iuxta Hebræos. Facit quod vult, nó ponit in hominis potestate, quæ futura præordinat. Non est hominis, impedire, quæ Deus præstituit. Aut non præscribit homini certa, vt impediat eius voluntatem, omnia arbitrio eius permittit, vt possit omnis homo venire ad Deum in iudicium. Non posuit Deus super homine, aliquod vinculum, quo voluntas eius impediretur: poterunt omnes ad tribunal eius accedere. Fortasse prior sensus verior. Et quod noster ait. Conteret multos, & innumerabiles.] Hebraicè pro multis כבירים cabitim, fortes, præpotentes, principes, innumerabiles quoque, ea est vis eius ingens, destruet præsentes, aliósque eorum loco sufficiet. Omnium enim facta cernit. Tollet eos è medio. Nocte eos inuoluet.

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrymis æquare dolorem?

Noctem eis miseriarum inducet: vt impios, sceleratósque eos percussit, talia meritos, in conspectu omniú, cunctis aspicientibus, vt timeant: vt cernant, illos sibimet autores fuisse malorum, quòd à mandatis sanctissimis eius, à cultu vero & amicitia sponte desciuerint violantes ius humanum: miseros, viduas, pupillósque vexantes, quorum clamor diuinas

appellit

Aappellit ad aures. Deus autem protegit: & protegente, pacémque dante, quis aduersabitur? ille causam pauperum suscipit. Huius enim est cura. Nam si is auerteret sese, oculósq; amoueret, quis alius mortalia attenderet? Is est qui regnare facit hypocritam, propter peccata populi. Hypocritam dixit, qui Hebraicè est, חנף chaneph, sceleratus, facinorosus: Hypocritam dixerunt Sept. Facit regnare improbũ, vt castiget, animaduertat in eos, qui violarunt humana iura, pauperes, inopésq; vexauerunt. Vbi dixit noster, peccata populi, Hebraicè מוקשי עם mocshè àm, deceptiones, fraudes populi, iniurias, vt doceat, quo genere peccati Deus cõmoueatur, præficiátq; populo principes malos. Aduertendũ, hunc locum totum, Auen Esra exposuit iuxta tralationẽ hoc modo, ולא ימליך velò iamlich. Et non cõstituet regem hominem improbum. nisi propter violentias populi, vt vlciscatur ea. Similiter Sept. sic transtulerũt βασιλεύων ἄνθρωπον ὑποκριτήν, ἀπὸ δυσκολίας τοῦ λαοῦ. Qui regnare fecit hominem hypocritá, propter difficultates, acerbitates populi. Eodémque modo locus exponitur à Græcis. Verbum igitur, quod est in textu Hebraico ממליך mimlòch, ab omnibus accipitur fere, velut sit transitiuũ, non quemadmodum vertunt quidam. Eóque regnat homo impius. Quod sequitur. Quia ergo ego locutus sum ad Deum, te quoque non prohibebo.] Difficilis locus in Hebraico, his verbis & hac obscuritate. Quia ad Deum dicetur, abstuli & non destruá. Hoc Chaldæus sic transtulit. Quia ipsi Deo possibile est, vt dicatur, peperci, non destruá. Horum igitur hunc esse volunt Hebræi sensum. Ille idem, qui castigat populos, imposito crudeli tyranno, poterit cùm voluerit, parcere delinquentibus, & dicere, pe-
B perci, non destruam. sit finis pœnarũ. Hoc autem dicet, cùm peccare populi desistent. Tunc poterit dicere, Deferbet indignatio, parco, nolo pœnas vlterius procedere. Hæc interpretatio mihi placet. Sept Omnino à fonte diuersæ transtulerunt. Verũ à Symmacho sic fuerat editum. ὅτι πρὸς θεὸν, ῥῆσιν ἀνέλαβον, οὐχ ἕξω ἀκωλύτως. Quoniam ad Deum sermonem sumpsi, non habebo impedite. Hæc interpretatio, potest ex verbis Hebraicis fluere, quoniam האמר heamàr, quod Hebræi, & Chaldæus verbum esse crediderũt, à Symmacho verbale nomen putatur ῥῆσις dictio, sermo. Quod Hebræi exponunt, dictum est, dicetur. Deinde aliud verbum in Hebraico נשאתי nassathi, quod signat auferre, tollere: Hebræi exponũt auferre, tollere peccata, parcere. Symmachus autem accommodauit ipsi sermoni. Assumpsi sermonem. Tertium verbum, quod in Hebraico est אחבול echbòl, sonat duo, destruere, vastare, euertere. Aliis autem punctis sonat illigare, prohibere. Hoc Symmachus est secutus. idem, & noster. Mihi probantur, quæ sentiunt Hebræi, præsertim cùm & Chaldæus adsit testis. Possunt quidem & illa defendi, sed in tanta varietate, sequamur Hebraica, & dilucidiora, & quibus subsunt sensus meliores. Ad hoc filum prosequitur. Si erraui, tu doce me, si iniquitatem locutus sum, vltra non addam.] Hebraicè proprie dicitur. Præter quod video, tu doce me. Cætera consentiunt. Hoc Hebræi ad superiora sic accommodant, vt personarum fiat mutatio, quale sæpe fit à Poëtis. Loquebatur Deus dicebátque. Abstuli peccatum, peperci, condonaui. Nunc proponit aliam personá nempè delinquentis & peccantis. qui dicat. Vltra id, quod video, tu Deus ostende, tu lucem tuam diffunde, vbi non suppetit mea.
C Facio quod possum, quod video: Cætera tu doce. Fac abscondita, luce tua clarescere. Hi duo versiculi sunt obscurissimi, cõtenti simus explanatione Hebræorum, licet aliæ possent fortasse meliores excogitari. Nam forsan melius iuxta Symmachum. Ecce ego Eliu sumpsi sermonem ad Deum, vel pro Deo, non prohibebo linguam meam loqui. Fertur oratio, præcipitant verba, non demorabor, non impediam: Fluat impetu suo. Si quid autem erit, quod me lateat, tu doceas. Quæ non videntur à me, declarentur à te. Quod si loquẽdo peccaui, si male locutus sum, non addam errorem, non iterabo, in hoc delicto, non persistam. Deinde sequitur. Nunquid à te Deus expetit eam, quia displicuit tibi.] Hoc Hebraicè dicitur. Nunquid à te restituet ipsum, vel ipsam, quia spreuisti, contempsisti? Et hoc per obscurum, magis, quàm quæ loquitur Lycophron, aut Heraclitus tenebrosus. A Gersonite datur sensus. An vero fas est, vt à te veniat verbum, quod sit caussa cur in te Deus animaduertat, quia abiecisti vitam tuam, neque sategisti accedere ad Deum, & supplex petere, vt à te calamitates has auerteret? Hæc Gersonites. Hoc autem clarius sic intelligitur ex Hebraico המעמך ישלמנה hameimecha ieshalemennah. An ob te, caussa tui, reddet ipsum, scilicet Deus. An eris tu autor, vt Deus reddat tibi malum? Hæc autem interrogatio designat indignationem, reprehensionem. Cur à te ipso nascitur, efficitur, vt Deus reddat malum? Ob indignationem, blasphemiam. Hoc sensu, & si multos affert Auen Esra, mihi satis est. Non est enim hic vllum mysterium, vt sit desudandum. Hieronymus nescio quomodo posuit,

expetit eam, quod Hebraicè restituet, reddet. Nam verbum petendi, non est sbalàm D
שלם sed שאל saal Deinde quod sequitur. Quia displicuit tibi, tu enim cœpisti loqui, &
non ego.] Dixi superius Hebræos id quod Hieronymus transtulit, displicuit, Hebraicè
מאסת maasta, exponere, Contempsisti autem, nempè te ipsum, desperationi te tradidisti:
animum despondisti. Et quod Hieronymus dixit. Tu enim cœpisti loqui. Hebraicè est,
Tu תבחר tibchàr, elegisti, quod ab eis exponitur. Tu elegisti, vt Deus tibi aduersus esset.
Tua hæc voluntas. Vbi autem noster ait. Quod si quid melius nosti, loquere] Hebraice
dicitur. Et quid nosti loqui? Et quid scis loqui? Quidquid, ait, loqueris, vanum est, inutile,
perniciosum. Exponit etiam illud, quod dixit. Quia repudiasti, nimirum conuerti ad
creatorem tuum, & humiliari in conspectu eius. Hoc tu repudiasti. Hanc viam aduersam
elegisti, hos mores suscepisti, non ego. Sint procul à me. Quid nosti respondere mihi? Quid
poteris respondere? Prosequitur. Viri intelligentes loquantur mihi, & vir sapiens audiat
me.] Ex hoc, superiora magis clarescunt. Nam contemptum, indignationémque, qua
murmurabat, mussitabátque Eliu, nunc aperte arrogantérque profudit. & contumelia
quidem manifesta. Iob autem stulte locutus est.] Quod Hebraicè dicitur. Iob sine scientia
locutus est, & verba eius sine intelligentia. Quod autem sequitur. Pater mi probetur
Iob vsque ad finem.] Quod dixit. Pater mi, Hebraicè dicitur אבי abi. Hoc duobus modis
ab Hebræis exponitur, vt sonet, Pater mi. quemadmodum transtulit Hieronymus
Deinde, vt sit à nomine אבה abah, voluntas, voluit, vt dicat. Voluntas mea, vt probetur
Iob, quia locutus est stulte. Probetur in his doloribus, in æternum, vt sint responsa E
eius ad viros iniquos. Nempè vt admoneantur quoties iniuste egerint, intueantur ipsum
Iob dolentem, sub calamitatibus gementem, propter linguam blasphemam. Quod si dixeris,
Pater mi, iuxta Auen Esta, ad Deum patrem hominum, atque Deorum perorans flectit
sermonem: orat, vt probetur Iob, in æternum: doloribus æternis crucietur. Sic enim
transferendum est, quod noster interpres dicit, vsque ad finem, Hebraicè עד נצח àd nèzach,
vsque in sempiternum. Quod autem potius designet voluntatem meam, quàm pater
mi, superior vox, apparet ex Chaldæo, qui pro abi, posuit צבינא cebinà, complacentia.
Quod vero prosequitur. Ne desinas ab homine iniquitatis, qui addidit super peccata
sua, blasphemiam.] Hoc Hebraicè longe secus. Totus versiculus sic legitur. Pater
mi probetur Iob in æternum על תשבת theshuboth, super responsis, in hominibus iniquis.
Dixi sensum esse, vt probetur, propter blasphemiam, propter impia responsa. Probetur
autem & crucietur in hominibus iniquis: nimirum, vt discant, doceantur, admoneantur
homines improbi, qui similiter loquuntur. Cur autem Hieronymus dixerit, Ne desinas,
caussa est, quòd cùm sit magna in vocibus similitudo, videtur legisse, pro על al, quod sonat
super, potius אל al per aleph, quod sonat ne, negationem. Aliam vocem תשבת teshubòth
putauit esse à verbo shabàth, quiescere, in futuro, thasbòth, addita Thau littera. Hebræi
putant venire à verbo שב shab, vnde nomen verbale תשובה theshubàh, numero multo
theshubòth. Stat vtraque interpretatio: Vtraque bona, vt dicat iuxta tralationem nostram. F
O pater hominum, ne quiescas super hominibus iniquis, castiga eos, vt meriti sunt.
Quod vero subiicit noster, Qui addidit super peccata sua blasphemiam] Hebraicè. Quoniam,
inquit, addidit super peccata sua blasphemiam, scelus, impietatem. Hebraicè פשע
pesha. Chaldæúsque dixit מרד meràd, recte dixeris apostasiam. Quod sequitur. Inter nos
interim constringatur.] Longe secus à fonte בינינו יספוק benènu ispòch, inter nos plaudet,
nempè manibus, vt exponunt Hebræi. Inter nos plaudit Iob manibus, luget, queritur, perstrepit.
Et dimidium eiusdem versiculi, vbi noster ait. Et tunc ad iudicium prouocet sermonibus
suis Deum.] Hebraicè sic legitur: Et multiplicat verba sua ad Deum. Perstrepit,
plaudit manibus, queritur Iob aduersus Deum verbis multis, multa oratione decertat,
sciendum tamen hunc versiculum habere posse & hunc sensum. Nam verbum plaudendi
ספק sapbàc Hebræis sonat etiam, satis est, sufficit. Hoc Hieronymus dixit. Constringatur,
nempè teneatur firmum, sufficiat, satis sit. Verbum autem, quod transtulit, prouocare,
רבב rabab, in futuro ירב sonat prouocare, contendere, litigare, & multiplicare. Stat
igitur vtraque expositio, sed prior longe clarior.

CAPVT

A

CAPVT XXXV.



RINCIPIVM capitis manifestum, clarúmque est. inuehitur in Iob, impia, flagitiosa cogitantem: se Deo iustiorem prædicantem: qui dixerit, nec illi prodesse benefacta nostra, neque obesse crimina: quasi illud Epicuri: se responsurũ, & illi, & cæteris amicis pollicetur, qui non obmutuerint. Hortatur primũ cælum, æthera, nubésque suspiciat, quã illo ipso celsiora sint. Sed verba singula ponderemus. Quod noster dixit. Ethera.] Hebraicè שחקים shechachim, nubes, idq́; etiam transtulerunt Sept. καταμαθὲ δὲ νεφη ὡς ὑψηλὰ ἀπὸ σοῦ. Contemplare nubes, vt sunt celsæ præ te. Quanquã eadem vox sonat interdũ æthera, cælum vltra mundanum. Cur autem ad hunc suspectum cohortetur eum, persequẽs declarat. Nempè nihil nocere Deo sublimi, superno, humana peccata posse. Quidquid peccaueris, nil ei nocebit. Aloidæ corpora vasta manibus magnuũ rescindere cælum, conati, nil profecerunt. Similiter iustitiã, ad maiestatem, decúsque Dei, nihil addituram. Ex his intelligimus verbosam hanc responsionẽ Eliu, qui se cæteris sapientiorẽ fore pollicebatur, inanem esse, in qua cõfirmantur ea, in quibus Iob superius reprehendebatur. Quod noster dixit. Homini, qui similis tui est, nocebit impietas tua.] Hoc humanã, mortalémque naturam designat. Mortalibus, inquit, cuiusmodi tu es, nocebit iniquitas tua: alicui mortali, similiter iustitia proderit: at Deo minime. Quod vero prosequitur. Propter
B multitudinẽ calumniatorũ clamabũt, & eiulabunt propter vim brachij tyrannorũ.] Confirmat quod superius dixerat. Mortalibus nocere calũnias, contumelias, cædes, violẽtias tyrannorũ, rapinas, quales Dionysius peragebat. His accidẽtibus clamant, ingemiscunt ad superos, ad sydera iactant voces miserabiles: Deorũ fidem implorant: obtestantur Deos immortales. Quódq; sequitur. Et nõ dixit, vbi est Deus, qui fecit me, qui dedit carmina in nocte?] Duobus sensibus potest intelligi. Aut Deus ipse non habet, ad quẽ prouocet, quemadmodũ mortales. Non habet cuius fidem imploret: Nec inuocat creatorẽ suum, qui creauit omnes, increatus ipse: aut refert voces tyrannorũ Deos negantiũ, contemnentium, vt Dionysius ille, qui in Deos, quorũ statuas sacrilega manu diripuerat, cauillatus dicitur. Et contẽptor diuum Mezentius. Diagorásq; atheos. Horũ vox est, vbi est Deus, qui fecit me? Qui dedit carmina in nocte?] Hoc ab Hebræis sic intelligitur. Qui facit mirabilia magna solus, facit laudes res laudabiles, admirãdas, ob quas in laudes eius mortales prorũpunt, admirantúrq; eum, vt Philosophi, quibus pietas cara fuit. Tyranni autem dicunt, vbi est Deus creator hominũ: rerum mirabiliũ, laudabilium repertor? quẽ Poëtæ multíque celebrãt carminibus? Deum vocant illi, sentiunt potentiã, brachium. Nam Mezentius dexteram suam, Deum dicebat. in nocte autẽ datur carmina, cùm mortales canunt, celebrántq; eum, admirantur, speculantur, philosophantur, nocte quieta, laudibus apta. Mirũ est quòd Sept. interpretes transtulerunt φύλακας, custodias, dicentes custodias noctis, quod Hebraicè est זמירות zemiròth, cantica. Ad hunc sensum prosequitur. Qui docet nos super iumenta terræ.] Hæc
C laus, hæc philosophia, quod soli omniũ animantiũ, agnoscunt homines laudes eius. Hocq́; sunt omnibus animantibus, tam terrestribus, quàm cælestibus sapientiores. Repetit, inculcátque, vt solent nugaces isti in hoc libro. Miseri oppressiq́; illi clamabunt, ingemiscent. Ibi clamabunt, & non exaudiet propter superbiã malorũ. Clamabunt afflicti, oppressi, vexati, bonis suis spoliati, & non est qui exaudiat, quoniã apud mortales, & non infra nubes, res geritur. Clamabũt autem ingemiscéntque propter potentiã, superbiámque tyrannorũ. Quod autem sequitur. Non enim frustra audiet Deus, & omnipotẽs causas singulorũ intuebitur.] In contrariũ Hebraicè, אך שוא ach shau, sed frustra, videlicet clamabunt. Clamant vulnerati, bonísque mulrati, vociferantur, ingemiscũt, sed frustra, quia Deus non exaudit. Et omnipotens non cõsiderat. Auen Esra sic exponit locũ. Quia falsum est, non exaudiet Deus, quòd clamor eorum sit frustra, quia Deus omnipotens retribuet eis retributionem suam. Ex hoc intelligimus, verum esse fortasse sensum Hiero. vt sit sensus. Clamant, vociferantur miseri. Verum nõ frustra Deus exaudiet, Nam reddet, quod merẽtur, sceleratis illis. Quanquam Rabi Leui legit, & exponit, vt superius demonstratum est, dicere Eliu, Deum non attendere ad singula in particulari, sed in vniuersum. Sed melius primum. Quódque sequitur. Etiam cùm dixeris, non considerat, iudicare coram illo, & expecta eum.] Hebraicè longe clarius his verbis. Etiam cùm dixeris, non intueberis eum, iudicium coram eo, & expectabis ipsum. Quod à magistris intelligitur. Quanquam non sit facultas tibi videndi

Deum, iudicium tamen est coram illo, hoc tu expecta. Si prouoces ad tribunal Dei, vt su- D
perius fecisti, non eo pacto prouoces, vt cupias eum prodire palá, manifestum. Neq; enim mortalis oculus intueri potest illum, sed potius iudicium maiestatis eius, quod antecedit eum, expectes. Non deerit tibi, licet inuisibiliter. Inuisibilis ipse dabit iudiciũ manifestum, palá Hoc tu expecta, hoc præstolare, non illud, vt Deus appareat, & inuocatus de cęlo ante oculos tuos descendat. Inconsiderata & stulta postulatio. Subiicit simile. Nunc enim non infert furorem suum, nec vlciscitur scelus valde.] Hebraicè dicitur. Et nunc quia אין פקד אפו Ain pachàd apò. Non visitauit ira eius. Sequitur aliud dimidiũ versiculi ולא ידע בפש מאד velò iadàh, bapàs meòd. Et non cognouit in multitudine nimis.] Verba sunt obscura. Volũt Hebręi mutilã esse orationẽ. Et nunc, quia non cognouit, non sapuit, nescius fuit Iob, infert furorẽ suum, exaggerat iras impotentia rapitur, & non cognouit, quòd merces, præmiumq; laborũ tantorũ ingens est, inæstimabilisq;. Potest iuxta alios Hebræos sic exponi. Quoniã non expectasti eum, accensus est furor eius super te. Visitauit te indignatio eius. Est, & ille sensus bonus. Et nunc nõ visitauit, non accendit iram suam, Deus scilicet & non cognouit, non adhibuit mentem ad plectendum in multitudine. Declarant sequentia hunc sensum, arguitq; eum loquacitatis, vanitatis, quòd vane, imprudentérque locutus sit.

CAPVT XXXVI.



POLLICETVR nunc quoque causam Dei susceptutũ Eliu, similiter fa- E
ciens, vt si quis contra Epicureos, aut Diagorã atheon, diuinum numen, maiestatémque eius, & prouidentiam defenderet. Vbi primum ait. Repetam scientiam meam à principio.] Pro à principio, Hebraicè למרחוק lemerachoc, A longe, Auen Esra exponit à Deo, qui sit celsissimus: eóque subdit. Et operatorem meum, iustum comprobabo.] Operatorem dixit, Creatorem, conditorem, artificem. Est item sensus apud eosdem, à longe nempè tollam vocem in altum, exaudietúrque oratio mea procul. Ventose enim semper loquitur Eliu. Vbi vero ait. Et perfecta scientia probabitur tibi.] Hebraicè, est תמים דעות עמך temim deoth imach Perfectæ sunt scientiæ tecũ Hoc refert Auẽ Esra ad ipsum Deũ omnipotentẽ, cuius sint sciẽtiæ perfectæ, vt sit quasi apostrophe, relicta persona priore. Posset sic intelligi, perfectæ sciẽtiæ tecũ, nẽpè cernes perfectã scientiã meam apud te Apud te, in cõspectu tuo, scientiæ perfectæ. Quod vero subdit.] Deus potentes non abiicit, cùm sit & ipse omnipotẽs.] Hebraicè melius & clarius. Ecce אל כביר ולא ימאס El cabir, velò imeàs. Deus præpotens, non spernet. Ecce, inquit, Deus est omnipotens, gloriosus, vt aiunt Philosophi, benedictus, vt Hebræi, Deus sanctus, non spernet iudiciũ, vt tu dixisti, non est iustitiæ contemptor, vt tu prædicasti. Ad hunc sensum, Chaldæus dicit in editione sua. Ecce Deus magnus, princeps לא ירחק צדיקא lò irchàch czadichà, non elongabit iustum, non contemnet, nõ aspernabitur iustum, vt tu prædicabas. Quare non est sensus, quem præfert nostra tralatio.
Subiicit eodẽ versiculo כביר כח לב cabir còach leb. Fortis potentia cordis. Ille, inquit, idem F
Deus præpotẽs, maiestatis ineffabilis, inauditę sapientiæ, non solũ robore fortis, sed etiam corde, nempè sapiẽtia, vt exponunt magistri. Sensus igitur manifestus, quem nostra editio non ostendit: neque etiam in Græco est sensus verus. Prosequitur. Sed non saluat impios, & iudicium pauperibus tribuet.] Hebraicè similiter. Non viuificat impium: non parcit, non sinit viuere. Iudicabit, feret sententiam pro pauperibus, sumet vindictam pro illis, quicunque eos lęserit, hos grauibus pœnis affliget, vexabit. Prosequitur dicens, eum non remouere oculos suos à iusto, iuxta illud psalmi. Ecce oculi domini super iustos. Ille idem adeo prępotens est, vt collocet reges in solio, ipse reges facit, principes ipse creat. Et illic eriguntur, prouehuntur, exaltantur. Quódque sequitur. Et si fuerint in catenis, & vinciantur funibus paupertatis, indicabit eis opera eorũ, & scelera eorũ, quia violenti fuerunt.] Hebraicè eodẽ modo dicitur. Funis autẽ paupertatis, melius ex Hebraico intelligitur, q̃ habet בחבלי עני bechable òni, funibus afflictionis, angustię. Optimo nomine vocatis funib' afflictionis, cathenis, & vinculis ipsis. In his ipsis vinculis, ostẽdet regibus, omnibúsq; tyrãnis, quos cadere in laqueos, captiuósq; fieri coegit, quã scelerati, quã violenti fuissent. Annũtiabit eis, ostẽdet scelera eorũ, quæ fuerunt magna, vt ipsi tyrãni, sic opera tyrãnica, dira, ingẽtia. Tunc eis per cõscientiã reuelat, qua pulsat, diuerberátq; animos eorũ vox tacita, cogitationũ mœstarũ, quas carcer, dolórq; excitat, pulsat, monétq;, corripit, & castigat. Illi fiunt duplo meliores,

si modo

A si modo correctiones illas æquis animis tulerint, nec meliores modo, sed beatiores longe fiunt, propagatis vitæ metis: eóque decreto diuinitus obsignatis: vt tranquille, feliciter q; transigatur reliquum tempus. Beati enim sunt sapientes. Sapientia vero sæpe rebus aduersis comparatur. Quod si impotenter tulerint: si voces blasphemas, è pectore exhalauerint tumultuare cogitationes, inflammari animum permiserint: aut non se corripuerint, ab impietate non desciuerint: veniet dies calamitosus, gladio diuinæ vindictæ sæuiente, eósque in sua stultitia finem imponere vitæ cogente. Atque ita demum verú est, hypocritæ simulatores probitatis ישימו אף iasimu aph addent furorem, prouocant in se maiorem indignationem, sunt hi, quos nulla calamitas emendat. Aut addunt, faciunt indignationem diuinam, vehementiorem, quod nó propter sua delicta, sæuiente Deo quæruntur sibi male accidisse. Neque clamabunt cùm vincti fuerint, nempè non orabunt, non flectent animum ad Deum, in preces nó descendent. Ecce morietur in tempestate anima eorum.] Pro tempestate, melius Hebraicè בנוער banòar, in iuuentute, in adolescentia: morte immatura tollentur, & cadent ante diem. Hoc etiam Septuag posuerunt ἀποθάνοι τοίνυν ἐν νεότητι. Morietur igitur in adolescentia. Et vita eorú inter effœminatos.] Pro hoc Hebraice, sunt בקדשים bachedeshim. Inter sanctos, aut effœminatos. Sciendú Hebræis nonnulla esse nomina quæ Græcis etiam dicuntur μέσα, media, vt δαίμων τύχη. Sanctus Hebraicè duo contraria, nunc bonus, castus, purus, nunc inhonestus, infandus. Priorem significationem Hebræi quidam sequuntur. E quibus Auen Esra, vocem hanc ait duplici sensu intelligendam, sentiens quod
B diximus. Chaldæus similiter, pro chadeshìm posuit איך מרי זנו èch marè zenut. Quemadmodum scortatores. Morietur vti scortatores. Eo fine claudét vitam, inter sordidos, adiectos, Deo, hominibúsque inuisos, execratos, detestabiles. Secundam significationem sequitur Leui Gerson, exponens. Inter sanctos morientur, nimirum inter adolescentes, qui propter innocentem, nec malis adhuc imbutam ætatem, sancti dici possint. In tenera, inquit, ætate, auferentur Septuag. vero sanctos, Angelos dici putauerunt, sic transferentes. ἡ δὲ ζωὴ αὐτῶν τιτρωσκομένη ὑπὸ ἀγγέλων. At vita eorú, ab Angelis vulnerata. Prior significatus arridet magis, quod & Chaldæus testis, cui plurimum deferunt Hebræi, nec sensus alius stat verius. Prosequitur. Eripiet pauperem ex angustia sua.] Ex aduerso scilicet, vt illos reliquerat, casibus, calamitatibus expositos esse sinebat, sic eripiet pauperem, mitem, placidum, huic deteget, reuelabit, quid agat, quo pergat, qua se ratione ab omni clade subducat, in aduersa tempestate protector, defensor. Saluabit te de ore angusto latissime.] Hebraicè clarius. Saluabit, eripiet te, de ore angusto. Nimirum pressura, angustia, quæ nunc dicitur, os angustú per tralationem, qua premitur animus, & corpus, impendente super pondere miseriarum. Seruabit autem latissime, quia in apertam lucem te recipiet, & in æthera apertum: Angustia, pressura dilatabitur: te vero calamitas relinquet. Huic latitudini dicit non subesse fundum. Magnam salutem, magnam liberationem innuens, latissimam, apertam, patefactam, per tralationem. Sic eadem tralatione. Requies autem mensæ tuæ plena vbertate.] Circumfusus, vndique exuberante felicitate, copia. Vbi noster dicit. Requies, Hebraicè
C נחת nàchath, quòd est requies: Exponitúrque ab Hebræis מה שתניח בשולחנך ma scetaniach beshulchanchà, id est quod quiescit super mensa tua, nempè, mésam tuam faciet pinguem, opiparam, ambrosiam, nectárque propinabit. Quod autem infert. Caussa tua quasi impij iudicata est, caussam, iudiciúmque recipies.] Proponit contrarium horum omnium, quæ dixit. Tu vero, inquit, quoniam secus egisti, nec te dignum beneficentia diuina reddidisti, factum est, vt iudicium scelerati מלאת malètha, impleuisti, videlicet iudicasti, vt scelesti solent, censentes, prædicantes non attingere terras diuinam prouidentiam: sed circumscriptam esse supra sidereos orbes. Deo contumeliam, improuidentiam, incuriam, negligentiam rerum humanarum tribuisti. Vbi autem noster ait, in dimidio supradicti versiculi, caussam, iudiciúmque recipies. Hebraicè secus, meliúsque. Iudicium & iustitiam יתמכו ithmòchu sustentat. Tu, inquit, iudicium abesse è mundo dixisti, imò vero, iudicium, ratióque recta summi Iouis sustentat hunc mundum, gubernat, regit. Is sensus datur ab Auen Esra dicente. Et noris, quod iudicium & iustitia sustentant vniuersum. Hoc iudicium tu abesse negasti, téque in numerum male iudicantium posuisti. Vbi autem noster ait Non te ergo superet ira, vt aliquem opprimas, nec multitudo donorum inclinet te.] Hebraicè clarius dicitur. Quia furor ne forte יסיתך בספק iesithchà bessaphec, recipiet te cum flagello, plaga. Respice, inquit, attende, perspice, caue ne te de mundo furor diuinus auferat. Is est verus sensus, ab omnibúsque Hebræis proponitur. Vbi vero in altero dimidio dicitur. Nec multitu-

do donorum, inclinet te: Melius Hebraicè, clariúsque Multitudo כפר còpher, propitiatio- D
nis, non declinet, id est eripiet, non tollet te. Superueniet, ait, angustia, calamitas: nulla te
propitiato poterit eruere: nulla clementia aderit. Superiorẽ vocem etiam Chaldæus tran-
stulit propitiationem פורקנא purchanà. Eadẽ signat pretium. Poteritq; intelligi. Nec pre-
tium vllum te redimet. Superueniet clades, tempestásque atra, nullo pretio si adesset, redi-
mi posses. Declinare igitur facere, designat tollere, auferre, eripere. Chaldęo quoque teste,
qui pro eo posuit clarius יצילנך iecilinàcha, delinare faciet, te eripiet. Vel melius, vt trásfert
Hierony. Ne te indignatio rapiat transuersum, & multitudo salutis, clementiæ. Quod au-
tem prosequitur. Depone magnitudinem tuam absque tribulatione, & omnes robustos
fortitudine.] Hebraicè, היערך שועך לא בצר וכל מאמצי כח haiaaròch shuachà, lò bezàr vechòl
maamacè chòach. Nimirum an æstimabit diuitias tuas, nõ aurum? Et omnes robustos for-
titudine? Clarum est, quid loquatur, assentientibus etiam Hebræis. Nam Auen Esra expo-
nit. An proderunt diuitiæ tuæ? Non æstimabit, neque diuites, neque potentes robore? Cõ-
sentiunt igitur cum superioribus. Nec te pretium redimet, nec tibi profuerint diuitiæ, aut
auxilium cuiusquam præpotẽtis, vt iuuare possint in tempore. Similia Plato diuinitus scri-
psit. Ad tribunal Dei, non affore patronos, qui coram iudice caussam tuam defendant: non
propinquorum, domesticorúmque cateruas, quorum fretus auxilio, iudicium nõ pertime-
scas. Quare longe alius sensus in fonte. Similiter quod sequitur. Ne protrahas noctem, vt
ascendant populi pro eis.] Hebraicè sic clarius אל תשאף àl thisheàph. Ne desideres noctem
ne respicias, ne satagas ad noctem. Nempè, vt aiunt Hebręi: Ne dormias, ne dormites, som- E
no nec deditus esto, ne cor tuum inclinet ad lectum: vt ascendãt populi pro eis, quasi ven-
turi sint, qui te eripiãt: quasi expectes populos, qui te protegãt, liberent. Pro eis autem me-
lius Hebraicè, & à Chaldæo declaratur תחתם tachtàm, in loco suo. Chaldæus באתריהון bea-
threhòn, in loco suo. Et Gersonites במקומם bimcomàm, loco eorum. Dicit ergo ne nocte
amplectaris, dormiens in vtranque aurem securus, quasi congregentur populi in loco suo,
vt tibi ferant opem cateruatim, atq; agmine magno. Hoc autem expectans, dormias, ster-
tas: Imo satagendum, vigilandum. Is est verus sensus. Quem subsequentia clarius osten-
dunt. Caue ne declines ad iniquitatem, hanc enim cœpisti sequi post miseriam.] Hanc ini-
quitatem recte magistri interpretantur: ne vendicet Deo, quemadmodum superius, iniu-
stitiam, negligentiam humanarum rerum, quarum curam non suscipiat. Hoc caue opine-
ris. Hanc proiice mentem. Hanc iniquitatem, ex calamitatibus tuis peperisti, vt te in aper-
ta mala lapsum vidisti, continuo contra superos exclamasti. Hæc iniquitas nata est, & par-
ta, ex calamitate, miseriáque tua. Hanc igitur fuge. Noli propter plagas has, impius fieri:
Noli erumpere in blasphemias, quas hactenus propter aduersam fortunam, effudisti. Ad
hunc sensum prosequitur. Ecce Deus excelsus in fortitudine sua, & nullus ei similis in le-
gislatoribus.] Proponit quantus Deus sit, ne quis homuntio audeat ei obtrectare. Si Deus
tantus, si iustissimus est, quis illi obganniat? Vbi autem dicit. In legislatoribus.] Hebraicè
dicitur. Quis sicut ille מורה morèh, docens, doctor. Similiter editio Chaldaica cum nostra F
concordans dicit. Quis sicut ille מליף תריצותא maliph therizuthà, docens rectitudinem, ve-
ritatem. Si Deus igitur docet alios veritatem, doctor cælestis, quis illi vendicet iniustitiam,
humanarúmque rerum negligentiam? Vbi nostra editio habet. Ecce Deus excelsus in for-
titudine sua.] Hebraicè paulò secus ישגיב iassghib, exaltabit, prouehet, videlicet hominem,
curam eius suscipiet. Ideo dixit eum doctorem, legislatorémque hominibus esse. Stat etiã
primus sensus, eúmque Chaldæus proponit. Habes igitur, quomodo intelligas legislato-
res. Declarant sequentia similem sensum. esse vias eius, sapientiam, maiestatem, consilium
inscrutabile: neminem ei posse pręscribere, arguere, quòd male sit operatus: Id autem pro-
pter rerum eximiam pulchritudinem. Quódque mox sequitur. Memento quòd ignores
opus eius.] Pro hoc in Hebraico est. Memento, vt תשגיא tassghi, magnifices, exaltes, extol-
las opus eius. Quare secus est, quàm nostra editio transtulit. Sunt autem duo verba in He-
braico idiomate שגג shagàg, ignorare. Alterum שגא ssagà, exaltare, extollere. Aut igitur
hanc ambiguitatem noster interpres (quod nefas est) nesciuit, aut quòd melius id, in suo
codice legit. Dicendum igitur iuxta fontem. Memento, vt exaltes opus eius: Memineris
maiestatem eius excelsam, eminentem, superantémque omnia. Hoc tu de illo prædica. Mi-
rum est superius verbum, Hieron. posuisse, cùm Septuag interpretes legerint, vt est in He-
braico μνήσθητι ὅτι μεγάλα αὐτοῦ τὰ ἔργα. Recordare, quòd magna sunt opera eius. Dimidiúm-
que eiusdem versiculi habet. De quo cecinerunt viri.] Hoc declarat superiorem sensum
esse,

A esse, quem nos posuimus. Hortabatur, vt magnificaret, attolleret, nō deprimeret opera diuina. Hoc ait, fecerunt viri iustissimi. Et Philosophi admirati opera Dei, continuo super his philosophari, & creatorem laudare cœperunt. De hoc ait, cecinerunt viri. Chaldæus superaddit, Viri צדיקים czadichìm, iusti: quales veri, insignésque Philosophi. Quod nostra editio dicit: Cecinerunt Hebraicè שוררו shorerù, viderunt, intuiti sunt: sicq; exponit Gersonites, Auen Esra. Sed idem verbum sonat etiam canere: hócque sequuta est editio Chaldaica, ponens pro eo שבחו ssabechù. Laudauerunt, cecinerunt. Prosequitur similia. Omnes homines viderunt eum. Potest Hebraicum, quod est בו ho, exponi. Viderunt illud, vt referatur ad opus. Omnes mortales vident hoc diuinum opus: per omnes mundi partes diffusa est, patétque diuina maiestas, ex opere mundano, clara. Procul sidera, cælúmque stellatum suspicimus, semper ordines, modósque suos, astra seruantia cernimus. Diuina mente gubernari videmus. Ecce Deus magnus, æternus, cuius vita nullis temporibus, sæculísque definitur: qui fuit antequam essent cælum, ac terra, & homines: ætas eius innumerabilis. Vbi sequitur in editione nostra. Qui aufert stellas pluuiæ, & effundit imbres ad instar gurgitum.] videlicet serenator, & hymbrificus.

Vultu, quo cælum, tempestatésque serenat.

In cuius potestate sit, pluuias cohibere, terris auferre nubes, hymbre graues:

Rursum in pluuias totum effundere cælum.

Gurgites, flumina, dimittere cælo, latè super homines, terrásque inundantia. Qualis, quan-
B táque hæc tempestatum moderandarum potestas? Si voluerit extendere nubes, quasi tentorium suum, & fulgurare lumine suo desuper. Cardines quoque maris operiet.] Hebraicè totum hoc propriè dicitur. Etiam intelliget varietates, partitionésque nubium, tonitrua tabernaculi sui. Ecce diuisit, extendit super ipsum, lumen suum, & radices maris operuit. Horum omnium sensus est. Pulchrè enim Gersonites ostendit quæ sint hæ varietates nubium, aliàs esse ventorum genitrices, aliàs hymbriferas, aliàs elisas, & fractas inardescere, tonare, aliàs niues gignere. An hæc, inquit, intelliget homo, noscétue illum, quem vocat antiquissimus vates Homerus ὑψιβρεμέτην altitonantem. hoc illi dat etiam nunc epitheton, tabernaculúmque, siue tentorium suum: cælum nūcupat. Quémque vocat idem vates fulminatorem, eodem ab Elıu insignitur epitheto, luménque eius fulmina vocauit, radices autem maris dixit Hebraicum, quas noster Cardines. Id duos habet sensus, vt radices appellet fundamenta maris, late, tantis aquis subiacentia, tantis culminibus aquarum cooperta, ídque nunc referat Eliu, Deum inter alia prodigia, miraculáque potestatis suæ, fundamenta maris, tantis aquis cooperuisse, tantam aquæ vim superextendisse sedibus imis. Aut certe per tralationem, radices maris, dixit adusque littora per sinus omnes tendentes aquas, vt mare quasi, quibusdam radicibus ab alto pelago sese, adusque littora protendat. Qua tralatione historici, Poëtæq; brachia, sinúsque tribuunt mari. Has autem radices, omnémque maris latitudinem, quę littoribus, quasi radicibus extremis definitur, canit Eliu vaporibus, nubibúsque offundi perstans in decantandis meteoris. Radices quoque maris transtulerūt
C Septuag. καὶ ῥιζώματα τῆς θαλάσσης ἐκάλυψεν. Et radices maris operuit. Græcíque exponunt, neminem scire, quibus radicibus mare sustineatur, quòd Deus eas operuit. Latini nihil dicunt. Sciendum est, superiora etiam ad hunc modum explanari posse. Primum quòd super ipsas nubes extenderit lucem suam, scilicet vel coruscationes, vel Solis lucem, per nubes fulgentem amplexámque omnes desuper irradiare terris, tum mare quoque cooperire, vel scilicet vaporibus exalatis, & nubibus offusis, aut eadem ipsa luce. Scilicet, Deum prodigiorum artificem per omne cælum, nubésque desuper candentes per omne mare, lucem Solis, quem creauit, ipse diffundere. Quódque subiicit. Per hæc enim iudicat populos, & dat escas multis mortalibus.] Non dubiū est, quin iudicare, vocauerit nunc prouidere, prospicere prospicit per hæc, nempè, vt aiūt Hebræi, pluuias, lucémq;, quibus viuitur in terris.

Nam Iupiter plurimus hymbre
Coniugis in gremium late descendit, & omnes
Magnus alit, magno permistus corpore fœtus.

Multos autem mortales dixit, qui dicitur Hebraicè למכביר lemachbir. Hoc exponitur, vt, vel multis, vel multum, affluentérque, copioséque dicat prodesse Deum summum. Et Symmachus hoc transtulit παρέξει τροφὴν παμπόλλην præbebit escam copiosam. Quódque sequitur. In manibus abscondit lucem.] Pro manibus, Hebraicè est כפים capàim. Ea vox designat interdum manus, aliàs sonat nubes: sicq; nunc ab Hebræis accipitur, vt dicat, in nu-

bibus abſcondit, tegit lucem. D

Et inhorruit vnda tenebris.
Teucrorum ex oculis pontum nox eripit atra.

Hócque melius. Quanquam etiam Sept. ſicut & Hierony. Ἐπὶ χειρῶν ἐκάλυψε τὸ φῶς. In manibus abſcondit lucem. Potuit per tralationem dixiſſe manus, quoniam manibus omnia abſconduntur. Græci manus poteſtatem interpretantur. Dimidium autem eiuſdem verſiculi. Et præcipit ei, vt rurſus adueniat.] Quod noſter dixit, adueniat, Hebraicum habet במפגיע bemaphighia, in occurrente, vel orante, aut occurſu, vel oratione. Præcipit ſuper ipſa luce propter orantem, aliquo viro ſancto deprecante, fugiũt vaſto æthere nimbi. Hoc Chaldæus tranſtulit. Et præcipit ſuper ipſa למחת מטול מצלי lemechath metul mezalé. Vt deſcendat propter orantem. Auen Eſra vero ſuperiorem vocem exponit בגשם baghèshem, id eſt pluuiam. Quid ſentiat non video. Superiora clarent. Gerſonites quoque nihil non dicit, ſed nimium violenta, coactáque. Placet igitur etiam, quod tranſtulit Hierony. Sept. tranſtulerunt, vt ſuperius diximus καὶ ἐνετείλατο περὶ αὐτῆς ἐν ἀπαντῶντι. Et præcepit de ea, in occurrente. Quod cùm eſſet obſcurum, Symmachus clarius, quem ſecutus eſt Hieronymus, tranſtulit καὶ ἐπιτάξει αὐτῷ, ὥστε ἀπαντῆσαι. Et præcepit ei, vt occurrat. Præcepit ſcilicet luci, lumini, vt adueniat.

Tunc me diſcuſſa liquerunt nocte tenebræ.

Is verus ſenſus, non alius. Quódque ſequitur. Annuntiat de ea, amico ſuo, quòd poſſeſſio eius ſit.] Hoc totum Hebraicè habet. Annuntiabit ſuper ea רעו rehò, nempe amico ſuo. E Sed ſciendum, eandem vocem ab Auen Eſra exponi תרועתו והוא הרעם theruathò, vehe haraam. Tonitrum ſtrepitum ſuum, & eſt tonitrus. Deſignat igitur ea vox nõ modo amicum ſuum, ſed etiam rumorem, fragorem. Cæteri, & Græci, & Hebræi, & Chaldæus, exponunt pro amico, ſocio. Sed ſocium Gerſonites aliud vaporis genus interpretatur, quaſi ſocium, amicúmque nebulæ. Mihi vehementer arridet expoſitio Auen Eſræ, propter ſubſequentia. Dicitur ergo in verſiculo. Annuntiabit ſuper ipſa nube, fragorem ſuum. Faciet, ait, exaudiri inter nubes fragorem. Dat, ſcilicet Deo ſolitum Poëtis epitethon altitonans ὑψιβρεμέτα, indicántque ſequentia eiuſmodi ſenſum. Námque pro eo, quòd dicitur ab interprete noſtro, quod poſſeſſio eius ſit, & ad eandem poſſit aſcẽdere, Hebraicè eſt מקנה אף על עולה micnè aph al olè. Indignatio, furor ſuper aſcendente. Ecce declarat ſtrepitum, fragorem inter nubes. Vocat eum furorem, indignationem. Aſcendentem autem vocat nubem excelſam, raptatámque ventis, diſcuſſam, eliſámque, inter æſtum, frigúſque diſciſſam. Clarus eſt igitur verſiculus, quo dicitur. Annunciabit ſuper ipſa nube, fragorem ſuum, furorem, indignationem, ſuper aſcendente. Sciendum autem vocem מקנה micnè, poſſe deſignare poſſeſſorem, à verbo chanà, vnde Chàin poſſeſſio. Eſt eiuſdem vocis alius ſignificatus. Zelus, indignatio: Hócque tranſtulit Symmachus, ζῆλον περὶ ἀδικίας. Indignationem, pro iniquitate. Trãſtulit autem Symmachus, iniquitatem, quod Hebraicè eſt עולה holè, quod ſonat aſcendentem, ſonat etiam iniquitatem. Ideo iuxta Symmachum, poſſet eſſe ſenſus. Annuntiabit fragorem, fulménque ſuum demittet, furorem, indignationem contra peccatorem. Torquebit in ſceleratos ſua fulmina. Si quoties peccant homines, ſua fulmina mittat Iupiter, exiguo tempore inermis erit. Et quod Latinus Poëta F

Tum pater omnipotens, aliquem indignatus ab vmbris
Mortalem infernis, ad lumina ſurgere vitæ,
Ipſe repertorem medicinæ talis & artis
Fulmine Phæbigenam Stygias detruſit ad vndas.

Simile quid dicitur hoc loco iuxta editionem Symmachi, quæ forte vera eſt. Ecce igitur in hoc verſiculo, magna eſt vocum amphibologia, & πολύσημον. Vna vox רעו reò, ſonat amicum ſuum, & fragorem ſuum. Altera מקנה micnè, ſonat poſſeſſorem, & zelum, indignationem, eóque modo tranſtulit eam Chaldæus, ponens clariorem רוגזא rugzà. Tertia עולה olè, deſignat, aſcendẽtem, & iniquitatem. Hæc æquiuocatio facit varietatem editionum. Sed omnibus adhibitis, eligenda ſunt meliora, ac potiora.

CAPVT XXXVII.

SVPER hoc expauit cor meum, & emotum eſt de loco ſuo.] Proſequitur Eliu miracula. His ait miraculis naturæ cõſideratis, obſtupui, quale veri Philoſophi, qui cunctis perſpectis exclamarũt. O altitudo ſapientiæ, & ſcientiæ Dei. Quod vero ſequitur. Audiet auditionem in terrore vocis ſuæ, & ſonum de ore illius proceden-

A procedentem.] Hebraicè ישמעו scimhù inuitat. Audite auditionem. Vocem autem eius, & sonum de ore eius, Hebræi tonitrum, fragorémque supernum interpretantur. Græci simile quid, ex ira diuina contra mortales desuper allatas clades considerandas, nempè fulmina, nimbos, coruscationes, ventos. idque genus meteora. Quæ ferme cõcordant cum Hebræis. Explicat apertius quid sentiat. Subter omnes cælos ipse considerat, & lumen eius vsq; ad extremũ terræ.] Hoc Hebręi referunt ad fulmina, coruscationes, propter antecedentia, & subsequentia. Nam sequitur. Post eum rugiet sonitus.] Atque hoc in miraculis Dei recẽsetur, quòd, vt ait Gersonites, duplex miraculum appareat in fulmine: nasci, gigni inter nubes aquosas ignem, subitóque inflammari in regnis aquosis: alterum cuius natura sit ascendere, cõtra præcipitare in terras Hoc prodigium. Fuerunt ex Hebræis, qui lumen hoc, Dei lumen, claritatem, diuinitatem, quæ per omnes terras commeet, & decurrat, interpretarentur, quod Abrahæ propter superiores & inferiores versiculos, minime placet. In his etiam Nicolaus est. In Græcis non est is sensus. Lumen eius igitur senties coruscationes, fulgura: Sed verbum quod noster transtulit, considerat, Hebraicè ישרהו ishrèhu. Designat etiam rectitudinem, directionem eius, vt dicat. Subter omnes cælos rectitudo eius, scilicet fulminis. Dirigitur, ait, fulmen subter omne cælũ. cælitus in terras impete vasto fertur rapidum fulmen. Hoc etiã transtulit Chaldæus ponens loco eius תריצותיה therizuthèe, rectitudinem eius. Sunt alij vocis eiusdem, quos affert Auen Esra, & Gersonites, significatus: sed hi vero propiores, minúsque coacti, vt, vel designet rectitudo eius, vel considerat,
B intuetur, poteritque id etiam de fulmine dici, quòd sese ostendat terris, & videatur. Nec est subter omnes cælos, in fonte, sed tantum subter cælum. De lumine diuino, non credo intelligi posse, propter ea, quæ sequuntur. Post eum rugiet sonitus, tonabit vocem magnitudinis suæ, & non inuestigabitur cùm audita fuerit vox eius.] Vocem magnitudinis suæ senties, vocem, fragorem vastum nubium collisarum, qua nulla vox terribilior, potentior. Quod autem dicit. Et non inuestigabitur.] Hebraicè יעקבם ieachebèm, non tardabit eas, iuxta expositionem Auen Esræ, & Gersonitæ. Non tardabit scilicet voces illas horribiles. Simul coruscat, simul vox horribilis auditur. Nulla mora, imò verò cum lumine fragor vno, eodémque tempore frangitur, sed oculus præcurrit ad lumen, auris non potest præcurrere, expectat ad se per aëra, traiicientem fragorem. Dicendum igitur. Et non tardabit כי ישמע קולו chi ishamàh colò. Quia audietur vox eius. Subiicit eandem sententiam, vt solet sæpissime. Tonabit Deus in voce sua mirabiliter.] Prosequitúrque omnia miracula, cum primis, ea quæ sublimibus locis, ob quam causam Græcè dicuntur μετέωρα, gignuntur, nix, tonitru, fulmen, pluuia, nimbus, himber. Himbrem autem fortitudinis suæ dicit, himbrem fortissimum, vehementem, procellosum. Quod autem sequitur. Qui in manu hominum signat, vt nouerint singuli opera sua.] Quod noster interpres trãstulit signat, Hebraicè est יחתום iachtòm. Hoc autem duo denotat, aut signat, sigillat, aut claudit, abscondit. Et quod dicitur in nostra tralatione, vt nouerint singuli opera sua, dicitur Hebraicè לדעת ladàath, ad cognoscendum. Duos igitur habet sensus iuxta expositionem Hebræorum. Lo-
C cutus erat de nimbis, de pluuia vehementi. Tunc, inquit, cùm pluuia magna per agros decurrit, præcipitésque cadunt, ex æthere nimbi, auferúntque hominum, boúmque labores. Tunc claudit, prohibet homines exire ad opera sua cognoscenda. Coguntur domi sedere. Atque Rabi Gerson exponens supradictũ verbum יחתום iachtòm, interpretatur, יסגור ויחתום עד שלא יוכל איש לצאת לחוץ מרוב המטר Isgòr, veistòm, adshelò iuchàl ish, lazèth lachùz, meròb hamatàr. Quæ sunt, prohibet, vetat, vt non possit exire quisquam extra, propter ingentem pluuiam. Similiter Auen Esra, ipsa pluuia, inquit, prohibet eos exire ad cognoscẽdum opera sua in agris, cultus agrorũ suorum. Is est vnus sensus. Alter est, vt dicat ipsum Deum omnipotentem designare in manu vniuscuiusque opera ab eis gerenda, ponere in libertate, potestatéque illorũ, quę dicitur Hebraicè manus, quid operentur, quid velint. Hoc autem nunc, vbi sermo fit de pluuia, vt doceat ex pluuia dari facultatem, potestatémque hominibus serendi, colendíque agros, iuxta illud, quòd alibi dicitur. Si audieritis, dabo pluuiam in terris vestris. Hac opinione proposita, Auen Esra magnus apud Hebræos interpres subiicit. Mihi, inquit, videtur, de semente, de satu agrorum loqui hoc loco, quia post pluuiam, seminant homines. Et Deus designat in manu cuiusq; quid futurũ sit ex semine. Ecce duos habes apud Hebræos, quibus linguæ suę proprietas notissima est, sensus: eosq; bonos, & veros. His expositionibus assentiens Nicolaus, sequénsq; ea, quæ dixit Auen Esra testatur, per manum, quę est organum organorũ, designari potentias operatiuas Huic ipsi manui, & his

potentus operatoris, temporum varietates Deum assignare. Faculratibus operationibúsque nostris Deum, signa quædam rerum gerendarum dedisse: eóque Moyses, ait sidera Deum fecisse, vt essent in signa, tempora. Sic alibi testatur. A signis cæli nolite timere. Et circulus per quem Sol decurrens, efficir anni varietates, temporáque rerum gerendarum terris ostendit, vocatur signifer. Taurus, Virgo, Capricornus, reliquiue ex duodecim, signa dicuntur, quòd his nascentibus, aut occidenribus in terris tempora variátur, signáque dantur mortalibus rerum gerendarum. Poëta quoque noster, hęc signa cecinit, D

Sol quoque, & exoriens, & cùm se condet in vmbras
Signat dabit.

Dat igitur (dicit diuina scriptura) Deus signa cælestia in potestate nostra: designat manibus nostris, quando operentur. ostendit manibus nostris signa de cælo, signa serendi, signa pluuiarum: quæ vates doctissimus in suis Georgicis copiose prosecutus est. Is quoque verus sensus. Græci priorem, quem Gersonites Hebræus posuerat, sequuntur. Námque Sept. sic ediderũt ἐν χειρὶ παντὸς ἀνθρώπου κατασφραγίζει. In manu omnium hominum sigillat. Quid autem hoc denotet, docent Gręci, è quibus Apollinarius, & Olympiodorus ὁ χειμὼν φησὶ κατασφραγίζει καὶ οἱονεὶ καταδεσμεῖ τῶν ἀνθρώπων τὰς χεῖρας καὶ τῶν ἔργων ἀποκωλύει, ἵνα γνῷ τῆς ἄνθρωπος τὴν ἑαυτοῦ ἀσθένειαν. Tempestas, inquit, hyémsque sigillat, & quasi ligat, deuincit manus hominum, & ab operibus prohibet: vt vnusquisq; imbecillitatem suam intelligat. Vides quémadmodum locum interpretentut. Ex omnibus igitur hisce propositis interpretationibus, quas ego volens, prudénsque addidi, potest conuinci, refelli, irrideri, non modo scelerata, E impiáque, sed falsissima, vanissima quorumdam superstitio, qui Chiromantiæ propter summam mentis imbecillitatem fauentes, ei petunt, aucupantúrque fauorem ex sacris litteris, non modo inepti, quia talem superstitionem profitentur, sed etiam quia volunt sacras litteras, quas peruerse intelligunt, & interpretantur, de ea fuisse locutas. Omnes enim hæreses olim simili morbo laborantes, impietates suas, falsis sacratum litteratum interpretationibus adiuuabant, colorabant. Nemo igitur, vt vidimus, neque Hebræorum, neque Græcorum, neque Latinorum, locum húc sic intellexit, aut exposuit, vt diceret Deum posuisse in manu nostra signa Chiromantiæ: quod Hebræi, quos vbique superstitiosos deprehendas, & apud quos Chiromátia celebris est, maxime arripuissent, si vidissent eiusmodi quippiam prętendi. Chiromantia vanissima superstitio, de qua neque Plato, nec Aristoteles, nec Philosophus bonus vnquam, vel verbum quidem fecit. Quod Aristoteles de lõgis, aut breuibus lineis manuum locutus est, hi ad omnes lineas, operationésque humanas, magna superstitione, retulerunt. Sed his omissis, Cætera prosequamur. Ingredietur bestia latibulum suum.] Ex hoc, superiorem Græci, Hebræique expositionem, quòd signat, sigillat, ligat manus Deus, niue, vel pluuia cadente, posuerunt. Fugiunt enim etiam ad antra, speluncásque suas feræ. Quod dicitur. Ab interioribus egredietur tempestas, & ab arcturo frigus.] Interiora quemadmodum superius, sunt interiora austri. Ab imis austri partibus, à polo antarctico, nobis incognito fertur pluuiosus auster, madescúntque maria, & terræ nostræ, collectis nubibus aquosis, ab austro. Gersonites non male, hæc interiora exponit, interiora nu- F bis madidæ, è qua ventus erumpit, inclusis intus vaporibus contrariis. Ad priorem sensum transtulerunt Septuag. ἀπὸ ταμιείων ἐπέρχονται ὀδύναι. A thesauris, à penitissimis partibus, dolores veniunt. Dolores appellant aliene nimis, tempestatem. Pro eo autem, quod noster dixit, arcturum, Hebraicè est מזרים mezarim. Multæ sunt huius vocis apud Hebræos expositiones, quas vbi proposuisset Auen Esra, demum, ait, sibi placere, stellas esse, quemadmodum inferius apparebit, vbi dicitur: Nunquid educes, proferes arcturum in tempore suo? Hæc expositio est sensus interpretis nostri. Græci nil tale. Gersonites, quia mezarim potest Hebraicè designare dissipantes, à verbo זרה zara, putat appellari, designaríque ventos boreales, aquilonésque, qui dissipant propellúntque nubes, clarescítq; cælum. Ab his aquilonibus frigus efficitur. Vterque sensus mihi probatur, suas habet rationes. Nam Auen Esra testatur quosdam putare hac voce designari partem Septẽtrionalem. Quod autem prosequitur. Flante Deo, concrescit gelu, & rursum latissime funduntur aquæ.] Hebraicè dicitur A flatu, Deus dabit frigus. Nempè spirante Borea, quem Deus autor omnium spirare dedit, frigus, gelu, glacies concrescit. Sunt, qui flatum Dei, voluntatem eius interpretentur, non male. Dimidium autem eiusdem versiculi. Et rursum latissime diffunduntur. Hebraicè dicitur. Et latitudinem aquarum במוצק bemuzàch. Hanc vocem exponunt, Auen Esra quidem terram, quæ sit tanquam punctum in medio orbium cælestium. At Gersonites

sentit

A sentit hanc vocem designare, vt certe designat, angustiam, locum angustum, sicur dicebat
etiam Auen Esra, de puncto terræ. Sēsum autem vult esse, vt dicatur. Et latitudinem aqua-
rum in angusto. hoc autem fieri, quando gelascit ros, fitq; pruina, vt sit sermo de glacie &
pruina, quæ ex multa aqua, in angustum coarctantur. Hæc cùm ex suorum verborum, quā
habent perspectissimam, proprietate colligant, nobis vehementer probantur: vr vel dicat
Deum demittere latitudinem aquarum in terram, quæ nunc dicitur muzach, vel congela-
tionem facere pruinæ. Quod vero prosequitur, Frumentum desiderat nubes, & nubes spar
gunt lumen suum.] Quod noster dixit, frumentum, Hebraicè ברי beri, designat clarum, pu-
rum, perlucidum. Et quod dixit, desiderat, est יטריח iatriach, laborare faciet. Ac primum di-
cit, puritas & serenum, sudumq; cęlum laborare faciet nubes, nempè dissipabit, differet, inu
tiles esse coget nubes: quoniam fit sæpe, vt nubes collectæ toto cælo, ad effundendas in
terras pluuias, nihil effundant, repentina serenitate cunctas diffundēte, purgante. Sereni-
tas igitur, tempusq; serenum, purum, laborare faciet, turbabit nubes. Fugiunt vasto æthere
nimbi. Ideo subiicit. Et nubes spargunt lumen suum.] Apertæ scilicet, patefactæ, purgatæ
grauibus nimbis. Hæc expositio, Hebræorum est, eaq; bona, Sciendum tamen, vocem su-
pradictam, quam Hierony. transtulit frumenrum, non solum designare, purum, vt diximus
verum etiam, vr transtulit Hierony. frumentum: vt illud in psalmo. Erit frumentum in mō
tibus, vbi est præsens vox. Ac quod Hierony. dixit, Desiderat. Credendum est potius eum
transtulisse, iuxta tralationem Symmachi, quem sæpissimè sequitur, irrigat, vt dicat. Fru-
B mentum irrigat nubes. Aquosa nubes irrigat, fœcundat frumentum. Nam Symmachus,
quem Hieronymus hoc loco secutus est, sic transtulit

Ἀλλὰ καὶ καρπῷ ἐπιβρίσει νεφέλη.

Sed & fruměto, siue frugibus nubes impendebit. Exponūtq; hoc Grçci ἐπελεύσεται ἐπιχεθήσε
ται. Superueniet, superfundetur. Is etiam sensus mihi probatur, quoniam duo contraria vi-
detur posuisse, primum cùm nubes demittunt flumina cælo, implentur fossę, sternunt sata
læta, boumq; labores. Sic dici poterit, quòd nubes aquosa, madida, quæ nimbos in terram
demittit, laborare faciet segetes, quas irrigat affatim, & in terras decumbere cogit. Alterū
vbi terris serenitas redditur. Sept. quoniā eadē vox ברי beri, designat etiā electū, nēpe purū,
præclarū, transtulerunt ἐκλεκτὸν καταπλήσσει νεφέλη Electum obstupefacit nubes. Sed Græci
electum iuxta tralationem Symmachi, sentiunt frumentum καρπὸν segetes, fruges. Nico-
laus exposuit, naturaliter desiderare nubes frumētum, quia finis earū sit irrigare sata. Hoc
& si verum, nimis remotum. Prosequitur. Quæ lustrant cuncta per circulū, quocunque eas
volūtas gubernantis duxerit.] Hoc designat epitheton magnorum Poëtarum νεφεληγερέτα.
Et Serenator, Et

Vultu quo cælum, tempestatesque serenat. Et,

Sed pater omnipotens speluncis abdidit atris.

Quod autem noster dicit, Siue in vna tribu, siue in terra sua.] Quod dixit, in vna tribu, He-
braicè est, לשבט Ieshèbet, Hæc vox sbebet, sonat quidem tribum, sed etiam sceptrum, vir-
C gam, flagellum. Quocirca etiam præter sensum tralationis nostræ, potest alius esse, quem
etiam Sept. apud Gręcos ediderunt, vt dicat, Siue ad flagellum, siue in terram suam pro fla-
gello. Sept. παιδείαν, eruditionem, correctionem. Sicq; Græci optime sentiunt has plu-
uias, nimbosq; ingentes, interdum dari diuinitus ad vtilitatem, interdum ad correctionem
peccatorum: quando sępe sternūt sata læta boūq; labores. Et spes interit anni. Grando sæ-
pe tollit vinum, pariter cum frumeto, tollit oleum. Hæc ad emendationem diuinitus eo-
que interdum לשבט leshebet ad flagellum, castigationem, interdum לחסד lachesed, ad mi-
sericordiam, beneficium. Quod si dixerit in vnam tribū, designabit particularem terræ vi-
rorum bonorum irrigationem. Postremus sensus proponitur ab Auen Esra ad flagellum,
exponens להשחית הזרע lehaschith hazera, ad corrumpendas sementes. Exinde inuitat eum,
ad rerum, quas dicturus est, contemplationem. Nunquid scis, quando præceperit Deus plu
uiis, vt ostenderent lucem nubium eius?] Hebraicè sic verius. Nunquid nosti quando Deus
præceperit עליהם alché, super eis? Non sunt igitur in Hebraico pluuiæ: refertur q; magis
ad nubes, quàm pluuias: Eritq; sensus. An percipisti, an ea philosophia tibi patefacta est,
qua Deus congregat nubes, totoq; mundo sparsos vapores, subito collectos, ostentat terris
desuper? Aut cùm disiectis tenebris pluuiarum, serenat cælum, lucemq; per medias nubes,
quanquam inter nos, solemq; obiectas, sed nimbis exoneratas, demittit in terras late?
Dic, ait, quonam id artificio fiat. Is est verus sensus. Nā sensus tralationis nostræ quomodo

ſtet,non video.Quomodo enim pluuiæ lucem oſtendant,cùm magis tenebris inhorreſcat D
cælum, cùm pluit? Superior autem ſenſus ab Auen Eſra, & aliis Hebræis proponitur. Pluuia nuſquam eſt in Hebraico. Symmachus quoque tranſtulit iuxta Hebraicum ἀεὶ γνώσῃ πότε ἔταξεν ὁ θεὸς περὶ αὐτῶν. Nunquid noſces quãdo Deus ordinauit,decreuit,ſuper ipſis? Proſequitur. Nunquid noſti ſemitas nubium magnas,& perfectas ſcientias?] Quod noſter dixit. Semitas, Hebraicè eſt מפלשי miphleſcè,quæ vox per aliam notiorem exponitur ab Hebręis מפרשי maphreshè,nimirum differentias,diſcrimina nubium. Hoc etiam tranſtulerunt Sept. Ἐπίσταται δὲ διάκρισιν νεφελῶν. Nouit etiam diſcrimen nubium: Hócque Græci ediſſerentes. Ille (aiunt) præſcribit,decernit , vt aliæ pluant , aliæ irrorent , aliæ ningant. Hoc,ait,artificium, tu qui tantum inſoleſcas, vt iudicia Dei incuſes,noſti ne? Quanquam id fortaſſe, non ſit adeo difficile. Ecce Ariſtoteles homunculus, perinde vt omnes has differentias, cauſáſque rerum ſublimiũ,nouit,& explicuit. Sed multa deſunt, quorũ cauſas nunquam ſcire poterũt mortales. Quas autem noſter dixit,perfectas ſcientias. Hebraicè,mirabilia,perfectas ſcientias. An ſcilicet noſti totam hanc altiſſimam,abſolutámq; philoſophiam? Quod autem ſequitur. Nonne veſtimenta tua calida ſunt, cùm perflata fuerit terra auſtro?] Hebraicè dicitur. Quod veſtimenta tua calida ſint,cùm requieuit terra ab auſtro. Hoc Hebręi ad eam philoſophiam,bene prudentérq; referũt,cùm Sol relictis partibus auſtralibus,cùm relictis antipodibus,accedit propius ad aquilonem,terríſque in hemiſphetio noſtro,refert æſtatem, calorémq; reducit. Requieſcit interim recreatúrque à tantis arboribus auſtralis orbis. Nunquid,ait,noſti Solis curſus,& quas Græci nuncupare ſolent τροπὰς conuerſiones E
Solis,cùm ſe conuertit ad boream,deferens capricornum,qui ſub profundo auſtro vltimas Zodiaci metas occupat? Tum ſe conuertit ad nos vſque ad Cancrũ,extemplóque facit,vbi huc peruenit aliam conuerſionẽ ad antipodas? Quare non refertur hoc ad flatum auſtri,vt putat Nicolaus: potius & melius ad conuerſiones Solis annuas,propter verbum,quo dixit: Terra requieſcit ab auſtro: Sicque expoſuit ex parte Auen Eſra, & Gerſonites. Quanquam idem Auen Eſra, dat etiam hunc ſenſum. An vero caleſcent veſtimenta tua, ſi tellus quieſcit ab auſtro? Niſi flauerit auſter ſuper terra? Sed prior ſenſus magis mihi probatur. Proſequitur maiora. Tu forſitan cum eo fabricatus es cælos, qui ſolidiſſimi, quaſi ære fuſi ſunt. Hebraicè proprie dicitur, extendiſti cum eo, לשחקים liſcbachim nubes, fortes, ſicut ראי מוצק rei muzàc, ſpeculum perlucidum. Atque Auen Eſra exponit hunc locum his verbis. Shecbachìm, inquit, ſunt nubes, ſic appellatæ, quòd ſint aër extenuatus, cóque etiam dicuntur tacbia, extenſio, diffuſio: ſubiacéntque orbibus cæleſtibus: éſtque ſenſus. An tu auxiliaberis illi ad effundendas nubes, & ad efficiendas eas fortes, & vt ſint velut ſpeculum, cóque ex eis lumen tranſmittat in terras? Sic ille. Ecce vocem ſupradictam shechachìm, non pro cæleſtibus orbibus, ſed pro nubibus leuiſſimis, candidis accepit. Fortes,& ſolidas,eas dicit,quaſi cõpactas,cohærentes inter ſe,non diſſipatas. An vero Gerſonites, quoniam shechachìm, & ſi ſit proprie nomen nubium, deſignat tamen etiam cæleſtes orbes, quemadmodum cælum eſt nomen aëris, & item machinæ cæleſtis, expoſuit F
eam vocem,vt deſignet orbes,ſubſtantiámque cęleſtem: dátq; hunc ſenſum iuxta tralationem noſtram. An tu extendiſti cum eo cęlos,qui ſunt robuſti,duri,ſupremo robore,vt eorũ cõpago nulla ratione diſſolui poſſit? Sunt igitur duo ſenſus, alter de nubibus, alter de ſubſtantia orbium cæleſtium,quem poſtremum ſenſum Hebræi,& Græci proponunt,& ediſſerunt. Illud vero, quod noſter dixit. Qui ſolidiſſimi quaſi ære fuſi ſunt. Primum in noſtra editione vere poſitum eſt,quòd ſint ſolidiſſimi, iuxta Hebraicũ חזקים chazachìm. Sed pro ære melius Hebraicè,& clarius כראי מוצק chereì muzàc, tanquam aſpectus ſpeculi, tanquam ſpecies ſpeculi. Nam Chaldæus cui ſubſcribunt Hebræi. Pro voce Hebraica muzác,poſuit Latinam, neſcio qua ratione dicens. Quorum,inquit, aſpectus eſt כאספקלריא cheiſpaclarià, ſicut ſpeculum. Hinc pro ipſis Hebraicis vocibus obſcuris in textu Gerſonites poſuit clariores במראה הנתך והוא כמראה של זכוכית שהוא ספירינו Quę ſunt, Sicut aſpectus fuſibilis. Et ipſe eſt ſicut aſpectus cryſtalli, aut vitri, qui eſt ſapphirinus,& per quẽ traiicit lux. Ecce omnes, vocẽ Hebraicam muzàc, quæ deſignat rem fuſam, liquabilem, à verbo נצק nazàc, non referunt ad æs, ſed eam potius materiam, quæ dicitur Græcè διαφανής diaphana, tralucida, pellucida. Hæc materia cryſtallina eſt, inſtar ſapphiri. Huic ſenſui,& ſignificationi etiam Græci adhæſerunt. Nam Aquilas totum hunc locum cuius hic editionem proſerũt, & ſequuntur tranſtulit αὐτὸς ἐστερέωσε τὸν οὐρανὸν εἰς τροπὰς ἐν ἰσχυούσαις ὡς ὅρασις συγχύσεως. Ipſe firmauit cælũ robuſta compage, velut aſpectus fuſionis. Quem ſenſum autem hæc habeant, Gręci ſic exponunt.

A ponunt. Sensus horum inquiunt. Ipse à principio firmamentum fecit robustum, & firmum,
ex fusili, defluáque natura aquarum, súnrque πῆξις καὶ κρυστάλλωσις Congelatio quædam ad
instar crystalli. Et quanquam gelata sit aqua illa, atque compacta, ἀλλ' ὅμως ἡ ὅρασις αὐτοῦ, ὡς
ὅρασις ἐστὶν ἐπιχύσεως, τουτέστιν ὑδατικῆς, καὶ κεχυμένης οὐσίας. Attamen aspectus eius, velut fusionis
est nempè aquaticæ, & fusæ substantiæ. Ecce igitur omnes exposuerũt vocem muzàc, rem
effusam, liquabilem: vt duas qualitates, opifex diuinus iuxta philosophiam Eliu, orbi cæle-
sti addiderit: Duram, robustam, vnde vocat Homerus cælum χαλκοβατὲς δῶ, domum, solum
æratum ἀσφαλὲς, semper securam, incorruptam. Hinc dicitur firmamentum. Altera quali-
tas, quod quanquam cœlum sit robustum, solidum, est tamen perspicuum, velut dura cry-
stallus, aut adamas. Is est verior vocis illius sensus. Sed quoniam vox illa muzac, interdum
signat rem liquabilem, duratam, compactam, posset stare sensus Hierony. vt dicatur. Robu
sti sunt cæli sicut species æris. Nam æs funditur primum, inde durescit, vt Poëta,

Fluit æs riuis, aurique metallum.

Habes duos sensus. Prior à pluribus approbatur. Posterior ab Hierony. Prosequitur vt nos
simus magnis insitiæ tenebris obuoluti. Mortalia cuncta crassis occultata, & circumfusa
tenebris, eóque nos arcana Dei scrutari non posse. Quod autem dicit. Quis narrabit ei,
quæ loquor? etiam si locutus fuerit homo, deuorabitur, at nunc non vident lucem.] Ob-
scura sunt. Is autem sensus etiam iuxta Hebræos, & Hebraicum. An erit quispiam, qui re-
ferat Deo, te velle loqui cum eo? Sic enim dicitur Hebraicé. An narrabitur illi, quòd ego
B loquar? Hæc illa difficultas mysteriorum diuinorum: solus ille nouit, perspectáque habet.
Siquis hominum accedat velut ad oraculum ab eo docendus, quis erit nuntius proferens
mandata, me foribus astare suspensum, responsa expectantem? Dixerat enim superius, nos
magnis tenebris obuolutos. Quod si voluerit, mortalis, imbecillus, ignarus, cum eo disse-
rere, ad mysteriorum profunda penetrare, nę ille demens, cum periculo sui capitis, id fa-
cturus. Deuorabitur, absorbebitur, vt Plato diuinus ille de Deo, eum esse velut Solem, si
procul cernas, videas quoad fas est. Si propius accedas, calliges, tenebrísque oculos obfu-
sos reportes. Sic prohibiti, ne montem propius contingerent, qui gloriam Dei vidissent,
interficiendi. Hæc omnia præfatur nunc Eliu Subiicit similia. At nunc non vident lucem,
subito aër cogetur in nubes, & ventus transiens fugabit eas.] Reuertitur ad meteora, pau-
lò ante conuersus per apostropben ad Iob, & homines imbecillos, qui scire miracula, na-
turæque arcana prohibeantur. Non videri lucem in terris בהיר bahir, puram, vt est in tex-
tu. Nam pro, subito aër cogetur in nubes, Hebraicè dicitur. Nõ vident lucem purã, claram
הוא בשחקים hu bashechachim, quę est in nubibus: lucẽ purã, quæ fit in nubibus, in aëre. Inhor
rescit, ait, interdũ terra tenebris, nox atra polum circũuolat vmbra: tenebrísq; densissimus
auster, cogit vapores, terris eripiens lucem puram. Ecce autem ventus aduersus exoriens,
fugat cælo toto nubes, diémque reducit. Et claro cernes syluas aquilone moueri. Inculcat
igitur eadem, atq; superius miracula: idq; Hebræi, Græcique sentiunt. Et quod subiicit. Ab
aquilone aurum venit, & à Deo formidolosa laudatio.] Pulcherrimè vocat aurum, vt ait
C Auen Esra, serenitatem, candorem, puritatem cæli: quam pulsis nebulis parit terris aquilo.
Et Sep. Græce transtulerunt ἀπὸ βορρᾶ νεφέλη χρυσαυγοῦντα. Ab aquilone nubes velut aurũ can
dentes, lucentes Ipsiq; Græci declarant vento aquilone cogi nubes micãtes, puras. Sed de
serenitate cæli, sermo est, non nubibus, quas ex omni mundo fugat aquilo, propellens in
austrum, mitténsque ad antipodas: dans illis pluuias, qui nobis serenum dedisset. In con-
trarium auster purgans bemispherium inferius, tettásque antipodũ serenans, ad nos quic-
quid vaporum, nubiúmque vbique sit temittens. Hoc diuinum artificium, nobis nox, il-
lis dies, dies nobis, nox illis. Sic pluente nobis cælo, serenus aër illis, ttansmissis ad nos to-
tius mundi vaporibus. Ex aduerso nubes, cælo nostro relicto, illic colliguntur. Quod au-
tem ait. A Deo formidolosa laudatio.] Recte, prudentérque interpretantur Hebræi. Lau-
dem Dei apparere terribilẽ, nempè admitabilem, stupendam, cùm Sol egreditur super ter-
ras, aut ob omnia miranda opera eius. Tunc mortales admirantur, admirantes incipiunt
philosophari, & collaudare Deum summum, æternum opificem, cuius sapientiæ nullus
est finis: penes quem spes omnes nostræ, cunctæ curæ, omnis admiratio. Quod autem
sequitur. Digne eum inuenire non possumus,] perorat super maiestate eius. Quod dixit:
Digne, explicauit nomen diuinum שדי shadai, sonat omnipotentem, sonat etiam, quod
Græcè αὐτάρκης sibi sufficiens, Hieronym. quem non sufficit os nostrum laudare recte.
Et quod dixit: Enarrari non potest, Hebraicè לא יענה lò icanèh. Non respondebitur, non

poterit enarrari. Aut non affliget, quia dicit eum iustum. Duo sunt ergo sensus, propter D
ענה anàh. Cætera clarent, caligare mortales ad contemplationem eius.

CAPVT XXXVIII.

RELICTIS aliis personis, quoniam in infinitum sermo processisset, responden-
tibus inuicem & calumniantibus, necessario proponitur Deus, qui lites omnes,
controuersiásque dissoluat, per caliginē, Iob alloquitur, quemadmodū, Mosi, &
Eliæ, multísque aliis Prophetarum námq; Eliç Prophetarū maximo, apparente
Deo, præcessit vētus, & tempestas. Sic in Mose totus mons caligabat, coruscationes vide-
bantur, tonitrúq; tremiscunt ardua terrarum. Hæc signa pompáque venturi Dei. Quod ex
parte mortales, qui sibi nomen quoque diuinum vsurparunt, imitati pulsare lebetes vastos,
tonitrua columnis æreis mitti, strepitusque magnos cieri iubent principe veniente. Allego
ricè vero Auen Esra, quòd hæc miracula, quæ recensuit, aëria, sunt, vt designetur æstus, &
turbo miseriarum, quas perpessus Iob sit. Sed primum præstat. Quid putes in sua maiestate
veniente Deo? Respondit igitur ipsi Iob, quoniam sermoni finis aliquis debebatur, de tur-
bine, de caligine, de aëre illo & tempestate, quam maiestas eius, per visum, & theoriam, ex-
presserat. Quod dixit Inuoluens sententias sermonibus imperitis.] Hebraicè מחשיך עצה
machshich ezah, obscurans consilium. Duo sensus, aut obscurans consilium meum, quem-
admodum transtulerunt Septuag. κρύπτων μου βουλήν. abscōdens meum consilium: Idq; etiam E
Auen Esra posuit: Aut certe, quod Hierony. imitatus Symmachum, obscurans sententias
suas: Loquens tenebras, obscura, sine luce, sine lumine sapientiæ. Hoc exprimens Symma-
chus, cuius editio Græcis auxilio est ad sensus veriores. Quis is σκοτεινὸς γνώμη. tenebricosus
mente, sensu? Postea iubet eum parare sese ad respondendum. Magna philosophia propo-
nitur, quam mortales partim explicauerunt, partim dumtaxat admirati, intactam reliquc-
runt. Iure quæstio rerum tātarum, tanquam ignotarū, Deo naturæ totius artifici tribuitur.
Vniuersa philosophia repetitur altius. Nihil in mūdo vetustius origine terræ. Terra creata
rerum corporearum, visibiliúmque prima, fundamentum mundi, cui machina mundi tota
superstructa est. A fundamento terræ prior quæstio. Docetur, quæ diuina maiestas, quæ sa-
pientia, solertia, vt hinc intelligant homines, cū Deo contendere, in ius venire cum eo, ne-
fas esse. Terrç creatio, vt in Cosmopœia docuimus, vocatur fundatio: Deus ęternus artifex
aderat, homines nusquam. Quis posuit mensuras eius?] An velut artificium humanum po-
sita? Eadem requirit Epicureus apud Marcum Tullium. Quibus enim oculis intueri potuit
vester Plato, fabricam illam tanti operis, qua construi à Deo, atq; ædificari mundum facit?
Quæ molitio, quæ ferramenta, qui vectes, quę machinæ, qui ministri tanti muneris fuerūt?
Quemadmodum autem obedire, & parere volūtati architecti aër, ignis, aqua, terra, potue-
runt? Hæc eadem ferè nunc apud Iob. An facta quemadmodū ædificia mortalium ad per-
pendiculum, ad mensuram? Ne non æqualis ab omni parte foret, magni speciem glomera-
uit in orbes? An bases, libramentáque habeat? tum si habet, vbi cohæreant? Vbi primus la- F
pis, prima materies posita? Vnde exordiū totius molis? Super nihilo enim fundamenta ter-
ræ. Ipsa in se tota cohæret, grauiáque tendunt deorsum. Ergo prima terræ fundatio, nullo
in loco ponebatur. Super nihilo fundabatur. Eóq; mirabile, quòd cùm omnia corpora indi-
geant, ob grauitatem, cui nitantur, grauissimum terrę pondus non erat cui niteretur. Lineā
vocat, vt ait Auen Esra, circulum orbis terrarum, columnas, montes. Mihi id non placet. Po
tius per similitudinem nostrorum ædificiorum, & perpendiculum, id est lineam, qua for-
ma molis dirigeretur, & columnas, quibus sustineretur, attribuit. Similiter lapidē angula-
rem, cui latera nituntur. Cuncta ex similitudine nostrorum, idq; Hebræi, Græci, cuncti con
tendunt. Quod autē ait. Cùm me laudarent astra matutina, & iubilarent omnes filij Dei.]
In verbis discrimen nullum. Sensus duplex: Primum, vt omnem creationem rerum terre-
strium, ac cælestium, pariter extitisse, demonstret: Dum fundaretur mundus inferior, re-
rum terrestrium exordia ponerentur, ecce desuper cælum, cunctúsque astrorum chorus,
quem vesperi, manéque suspicimus, oriebantur: Orientes creatorem laudare cœperunt.
Omnes item angeli, quorum est cælestis habitatio, laudabant, afferebant omnibus præ-
conijs, maiestatem, sapientiámque eius, quòd crearet mundum, quòd sciret, qua ratio-
ne creandus. Consentiunt enim Hebræi astra matutina esse, cælestes orbes, ipsas acies
cælestes. Matutina autem, quòd maxime mane suspiciantur. Laudare dicuntur, vt opus
laudat

A laudat opificem: & vt sæpe inuitantur ad laudem Dei, etiam sensu carentia. Laudate eum Sol, & Luna, laudate eum Stellæ, & lumen. Id ait Burgensis. Filios Dei nemo est, qui in Angelos sentiat. Nam pro filiis Dei, Chaldæus posuit acies Angelorum explicans Hebraicum. In tempore, quo me laudabant Stellæ matutinæ, & iubilabant כל כתי מלאכיא còl chithè malachia. Omnes acies Angelorum. Hoc quoque est apud Septuaginta ᾔνεσαν δὲ με μεγάλῃ φωνῇ πάντες ἄγγελοι μου. Laudarunt autem me voce magna cuncti Angeli mei. Is est vnus sensus, & verus. Vno eodémque tempore cælestis, & terrestris creatio. Supernæ familiæ laudabant nascentes, quòd & eas Deus creasset, & quòd terram fundaret. Sed ex hoc deducit Chrysostomus, prius Angelos fuisse, quàm mundus inferior crearetur. Laudem eorum pulcherrimè declarat, stuporem, admirationem operum diuinorum, qui cernerent copiam, venustatem, positum, vsum, varietatem, splendorem, concentum, cæteráque omnia, quæ longe quàm nos exquisitius cernerent. Is est vnus sensus Hebræorum, ex parte Latinorum, Græcorúmque. Nam etiam nostri, filios Dei, qui terrã fundati cernerent, diuinis operis adessent, Angelos interpretãtur. Posset quidem ex hoc loco theologia deduci, fuisse cùm conderetur mundus terrestris, Angelos, cunctámque diuinorum animorum gentem: at & illud possit affirmari, vno tempore filios Dei, sursum in cælo, & terram deorsum apparuisse. Alter est sensus, vt filios Dei, sentias id quod prius ponitur, astra matutina, quæ quasi filios suos, nempè opera sua, partus suos Deus appellat. Stellas, quæ Deum semper laudent, exulténtque nempè cælestes orbes, in quibus stellæ defixæ sunt, quia col-
B laudabant, efferebantur lætitia cum Angelis, & hoc erat cùm corpora cælestia conderentur, tum terra tanquam eorum medium ac centrũ supponebatur. Stellas matutinas septem planetas, Auen Esra dicit vocatas stellas luminis, aut lucis in Psalmo. Filios Dei, cælestes acies, ordinésque stellas scilicet collucentes, laudem eorum, & exultationem motum, ordinémque interpretatur. Habes secundum sensum, vt filij Dei sint ipsa sidera.

Vos æterni ignes, & non violabile, vestrum
Testor numen, ait.

Prior ab antiquioribus, quibus res diuinæ notiores erant, proponitur. Post fundationem terræ, maris inundationem, & orbium, stellarúmque creationem. Prosequitur. Quis cõclusit hostiis mare?] Venuste vocantur etiam in fonte, hostia maris, termini, circumscriptiones totius maris, fluctibus oppositi montes, littoráque, quibus quasi ianuis Deus mare circumquaque claudit. Tunc hi termini dati sunt, cùm mare, quasi de vulua procędens erumpebat. Nam cùm nesciret alio explicare modo creationem maris, eam vocauit eruptionem, exundationem, vt cùm ex vtero matris infans prorũpit. Erumpebat autem mare, nullo ex vtero, aut vulua, sed ex fœcundissima Dei sapientia. Terræ creatio dicitur fundatio, maris eruptio, profusio, cúmque impetu vehementi, iubente Deo prorumpet: futurũ erat, vt terras allueret. Sed pater omnipotens, quasi quibusdam hostiis littoribus coërcuit. Fuerunt è Græcis, qui vuluam interpretarentur abyssum, vnde mare prorumperet: sed iidem melius adhibent secundũ sensum, potestatem diuinam: & vt nos diximus fœcundissimam
C Dei sapientiam, quæ fuit cunctis rebus origo, atque mater, vuluam interpretantes.

Prima fuit genitrix sapientia, amórque.

Prosequitur. Cùm ponerem nubem, vestimentum eius, & caligine illud quasi pannis infantiæ obuoluerẽ.] Vnum, idémque dicit bis, vt ait Gersonites. Nubes hæc, & caligo, duobus sensibus exponitur, aut vapores illi, quos è mari superimpendentes cernimus, quod opinatur Gersonites: ídque etiam Græci sentiunt, qui & vapores nominant è mari surgentes: & item aëra, qui circumambiat mare. Philosophus Latinus, exinde, inquit, finitimus mari est aër. Isq; est elementorum situs. In fundo, centróue terra. Secundus locus est mari. Tertius aër, qui quasi panno, inuolucróque circumuestit mare. Pãnos infantiæ, per circũscriptionem dixit, quòd Hebraicè חתלתו chathulathò, fasciam eius, qua scilicet obuoluitur infans. Nam & superius matricem, vuluámq; vsurpauerat. Alius est sensus, vt caligo intelligatur, tenebræ, quas Moses quoque vastis aquis, abissóq; incubare dixit. Et tenebrę, inquit, erant super faciem abyssi. Hæc illa fortasse, quá dicit Hebraicum, ערפל araphèl, tenebrositas, horror. Erant enim super aquis creatis, quæ terris omnibus, montibúsque innatabant, (Nam super montes stabant aquæ, ait de hoc ipso Dauid) horror, & tenebrę. Fortasse prior sensus melior, vt vel nubes, vel aër, qui vestiat mare, dicatur in hac philosophia. Quod autẽ sequitur. Circundedi illud terminis meis.] Pro hoc in Hebraico ואשבור vaesbòr. Et præcidi super illud decretum meum. Nimirum ordinaui, institui. Vectes, & hostia, vt superius, ex si-

militudine, montes, rupésque fluctibus oppositos, & littora, margine circundantia terras D
Inde mare dicitur, Amphitrite, quòd circũsonet orbem, quòd definiat terras. Tanto autem
munimine, tam seuera custodia vinci, stringi, coërcerique mare, ne prosiliat in terras, ait, vt
veluti vectibus obserati contendat. Hócque decretum Dei summi, terminos hosce rebus
esse, decernentis, eóque terras fluctibus æquoreis, quanquam minacibus semper, allui non
poterunt. Prosequitur omissa creatione, terræ, maris, siderum, reliquũ diuinum opificium,
iuxta theologiam Mosaïcam. In qua cum principium rerum post fundatam terram, effu-
saméq; desuper abyssum, luci dedisset, denuo retulit lucis, nempè Solis creationem. Sic nũc
cùm prius astra matutina commemorasset, repetit aurorę, & lucis exortum. Nunquid post
ortum tuum, præcepisti diluculo, & ostendisti auroræ locum suum?] Hoc cumprimis
commemoratum velut singulare miraculum, obseruant Hebræorum, & Latinorum non-
nulli, quod non idem semper sit ortus auroræ, sed nunc ortus æstiuus, nunc hyemalis, dimi-
dium cæli Sole mensibus senis peragrante, ortúsque, & occasus, variari. Super hoc, velut
miraculo, Deus sciscitatus est, vt quæstione physica, profunda, qua lucis mirabiles ordi-
nes, totum annum variantes ostenduntur, vt omnis locus, regióque sursum, ac deorsum, sit
eius particeps, illáque temporum designatur harmonia, qua mundus omnis mirificis mo-
dis conseruatur. Námque nobis æstate calores efflante, frugésque nostras maturante, sub
pedibus iacentes terras grauidat hyems, præparátque ad partum mox æstate reditura. Ec-
ce autem cùm redit ad illos æstas, nostras inuisens terras hyems: succis radices replet, reie-
cto in viscera calore natiuo. Mirus vbiq; ordo, concentúsque lucis. Quod autem prosequi- E
tur. Nunquid tenuisti concutiens extrema terræ, & excussisti impios ex ea?] Non videtur
is sensus ex fonte. Dicitur enim, לאחז בכנפות הארץ leechòz bichnephòth haàrets. Vt appren-
dat alis terram. Sensus igitur verus est, quòd hoc refertur ad auroram, cui dàtur alæ in hac
sacra poësi. Nam pennas, siue alas diluculi, commemorat etiam Dauid in Psalmo. Noctis,
simili modo noster Poëta, quibus amplectatur terras.

Nox ruit, & fuscis terras amplectitur alis.

Sic nunc dicitur: Nunquid nosti locum, ortúmque auroræ, cùm terras amplectitur alis?
Nosti ne, quibus alis, terras amplectitur aurora? Si sumpsero pennas meas diluculo, dici-
tur in Psalmo. Imò sic verius. Si sumpsero pennas diluculi, pennas auroræ. Is sensus etiam
extat apud Septuag quanquam alio modo ἐπιλαβέσθαι πτερύγων γῆς Vt apprehendat alis ter-
ram. Eóque modo exponitur à Gręcis. Impios autem excussos sentias, referásque ad lucem
ipsam, aut terram, lucis exortes impios: luce carentes: priuatos luce: excussos ex luce. Eo-
dem imperio lux funditur super terra, atque impij ea sæpe priuantur. Is verior sensus.
Quod autem sequitur. Restituetur vt lutum, signaculum, & stabit sicut vestimentum.]
Quod noster dixit, restituetur, in Hebraico est, תתהפך tithhapèch. Vertetur, versabitur,
vt terra. Sensus autem horum. Locutus fuerat de terra, quam lux vbique diffusa peragret.
nunc iuxta philosophiam prædicat terram, in varias formas se vertere, vocãs terram, ipsam
materiam subiectam cũctis formis, quas induit iugiter, ac velut sigillũ, (Id enim est in He-
braico חותם chothàm) suscipit figuras omnigenas, artifice naturæ, imprimente. Hæc sen- F
tiunt, exhibéntque Hebræi: hócque mihi magis probatur, quàm quod Nicolaus de ter-
ræ motu. Quod autem in dimidio eiusdem versiculi dicitur. Et stabit sicut vestimentum,
In fonte numerus multus ויתיצבו veithiazebù. Et stabunt: Id Auen Esra sentit de homini-
bus, qui stent, cooperiántque terram, velut vestimentum. Habitatores vbique diffusi. Ger-
sonites autem sentit de formis ipsis, quibus materia perenniter induat sese, stantibus, ve-
lut vestimentum, inuolucrum, quo terra vestitur ad omne tempus, alias formas suscipiens,
alias exuens, & deponẽs. Vtrũque mihi probatur magis, quàm, quod Nicolaus de terræ mo-
tu, & de scissuris per terræ motum. Hinc subiicit pœnas impiorũ, sub hac varietate caden-
tes. Vt auferatur ab impiis lux sua.] Alia nempè pars diuinę prouidentiæ, quàm vigilat ad
perennem rerum instaurationé, tam ad supplicia scelestorum. Proponit aliud miraculum.
Nunquid ingressus es profundum maris?] Quãtum videlicet distet inter humanam, atque
diuinam sapientiam, quam ne profunda quidem demersáque sub altissimis latebris lateat
abyssus: cui pateant ab oculis humanis disiunctissima: cuius conspectum nõ aufugiant, quæ
profundis aquis absconduntur. Scrutatur scilicet inscrutabilia, eius, vt prisci dixerunt ἄλκι-
μον ὄμμα fortissimus oculus: per omnia secreta, profunda, latitãtia, peruius. Dixit autem no-
ster, maxima, quod Hebraicè חקר chècher, dixeris recte, scrutatio, secretum, arcanũ. Et in
arcanis abyssi deambulasti. Prosequitur. Nũquid apertæ sunt portæ mortis? Portas mortis,
& hostia

A & hostia tenebrosa, consentiunt omnes esse centrum terræ, vbi densissimus horror, & caligo, vbi mors regna tenet. Vbi Pluto, Tartarus, Herebus, Cocytus fletibus redundás, Acharon inamabilis, nescius gaudij: Pyriphlegetontes, ignea flumina. Hæ portæ mortis, hostia tenebrosa, ad quæ, quátum velint à luce, Sole, æthere, & alto disiuncta, diuinus oculus aspirat, haud obstatibus altissimis tenebris, spacióq; immenso à cęlo, quo minus illuc perueniat. Videt igitur inferos, videt abyssum, penetrat ad centrum terræ. At nos, quæ sunt ante pedes, nemo spectat. Hostia igitur tenebrosa dixit, quale illud nostri Poëtæ.

Vt tristes sine Sole domos, loca turbida adires,
Per loca senta situ, noctémque profundam.

Alia quæstio proponitur de latitudine terræ, quáquidem nihil non audentes mortales metiri conati sunt. Vbi autem noster ait. Indica mihi si nosti omnia.] Refertur iuxta Hebraicum, ad ipsam terrá, vt dicat. Considerasti latitudinem terræ. indica mihi, si nosti כלה culáa, totam ipsam nempe terrá. Prosequitur. In qua via habitat lux: & tenebrarum quis locus sit.] Hæc quæstio pulcherrima spectans ad ordines, vicissitudinésque dierum, ac noctium totius anni pulcherrimum concentum: cùm dies nobis, antipodibus nox, cùm sæuit hyems nobis, illis æstas serena. Vicissim nostra æstas, hiems illis, ob discessum, vel apulsum Solis, à quo, noctium, dierúmque mirabilis ordo. Nunquid, ait, nosti semitas, quibus Sol incedens, noctes, atque dies variat in omne tempus: efficítque nonnullis in locis, nempè sub verticibus ambobus, vt vna dies sex menses effulgeat, nox sex alias in-
B horrescat? Quid hoc ordine pulchrius, mirabilius? Hunc tu nosti? inquit. Atque hic, vt ait Nicolaus. omissis terrestribus, ascendit ad meteora, ad aeria. Quod autem noster interpres ait. Vt ducas vnumquodque ad terminos suos] Hebraicè est clarius כי תקחנו אל גבולו chi thicachènnu elghebulò, vt apprendas terminos eius, vt noscas, lucis, atque noctis terminos. Vidisti ne, inquit, semitas Solis, diei, noctísque cursus, terminos eorum nosti? qua ratione dies, noctésque, nunc maiores, nunc minores? Huc pertinet, quod subiicit. Et intelligas semitas domus eius.] Solis scilicet semitas, & domú, quomodo defixus sit in cælo: quis fluuius tantæ lucis, quis ordo, quo terris distribuitur: quæ lucis tanta perénitas: quò dixit illum sapientissimus vates Homerus ἀκάμαντα, indefatigabilé. Prosequitur. Sciebastúc, quòd nasciturus esses, & numerum dierum tuorum noueras?] Eo sensu dictum vel Hebræi contédunt, quòd ex eo quærit ea, quæ sensu, & præsentia, percipiantur, necesse est: vt si quis non adesset, naturam vimq; eius ędificij, ac molis, exordium quoque nequeat assequi cogitádo. Affuisti ne, inquit, tu, cùm Sol rapidus crearetur? Scis ne te affuisse tunc? edissere numerum dierum tuorum. Quantum temporis vitæ tuæ cursus obiuit, vt adesse posses, cùm flammæ cælestes efferuescerent certissimis motibus, insistere iuberentur. Is est sensus verus, vt dicat. Sciebas ne hæc, quæ te rogaui: propterea, quod iam natus esses, & numerus dierú tuorú, multus est? Longęuus es. propter ea nosse poteras. Perinde, ac roget eum, an Sole nascente, sideribusq; toto cælo efferuescétibus, quemadmodú magnus Deus, & opifex ipse quoq; interesset. Nicolaus, & Burgensis paulò secus, sed is verior sensus. Descédit ad alia. Nunquid
C ingressus es thesauros niuis, aut thesauros grádinis aspexisti, quæ pręparaui iñ tépus hostis, & in die pugnæ, & belli:] Clara sunt, nihil à fonte dissonantia. Recte vero thesauros niuis, ac grandinis dixit, quòd velut in thesauris abscondantur, depromantúrq; interdum præter opinionem, expectationémq; mortalium. Sæpe cælum niues, aut grádines effudit, quas vbi códitas haberet (námque serena facies erat) nemo scire posset. Nullæ per omne cęlú nubes apparebant procul aspicimus puros caligine colles. Ecce auté repente ruit æthere grando, aut albescunt omnia niue. Quibus hæc igitur thesauris depromuntur? Certe diuinis, arcanis. His vtitur Deus nónunquá contra sæuos hostes, his armis depugnat. Dextráq, potenti, terrifica iacit in terras, fulmina. Aut obruit exercitus impiorú grandine, lapidibúsq; aerus. In Aegyptios lapides ingentes cælo, grandinémque missam, Moses testis. Et Chaldæus aperte nominat Pharaonem, Aegyptiósque, contra quos his telis Deus depugnauerit. Nicolaus & alios ex sacris litteris adducit, deletos his telis. Prosequitur. Per quam viam spargitur lux, diuiditur æstus super terram?] Repetit quod superius memorauerat. Ac primum dicitur Hebraicè, per quam viam יחלק iechalèch, diuiditur, distribuitur lux? Quis, ait, diuinus ille, & mirabilis ordo, quo Sol quotidie variat ortus, occasúsque suos, distribuens omnibus terris lucem, atque calorem? Qua via, qua ratione geritur hæc admiranda varietas, ac distributio? Ex hac mirabili vicissitudine, fit distributio caloris, omnibus terris datur æstas, quam totus orbis habere non potuisset, nisi Sol, ortus, locáque variasset, nunc ad hos,

nunc illos propius accedens. Vna eadémque opera, diuiditur lux, diuiditur æstus super D terra. Pro æstu, in Hebraico est קדים cadim, quod æstum quidem sonat, sed item, ventum vrentem, nempè orientalem. Itaque fuerunt ex Hebræis, qui sensum huius versiculi assererent esse, vt lux sit pro pluuia, quæ distribuatur omnibus terris, ventus item dicatur distribui. Sed nimis violente. Clara nomenclatura lucis in Hebraico. De vento cadim concedi possit, vt, & distributionem lucis, & Euri venti, qui flat ab ortu. eoq; vocatur subsolanus, philosophetur: Chaldæúsque expresse dixit רוח קדימא ruàch cadimà, ventum orientalem, siue australem à quo pluuia, de cuius distributione, nunc sit sermo Prosequitur. Quis dedit hymbri cursum, & viam sonanti tonitrui, vt plueret super terra absque homine in deserto, vbi nullus mortalium cõmoratur?] Proprie dicitur. Quis diuisit ad inundationem תעלה thealàh, aquæ ductum? Appellat vt par est, idq; etiam vidit Hier. inundationẽ, nimbum præcipitem, vberrimá aquam: eandem item vocat aquæ ductum. Lapsum vehementis, largíque hymbris è cælo, quasi per canalem, & aquæ ductum. Etiam Symmachus, & Aquila transtulerunt supradictam vocem Hebraicam ὑδραγωγὸν, aquæ ductum, transferentes τίς δ' ἔστειλεν κατακλυσμῷ ὑδραγωγόν. Quis autem diuisis, aut misit diluuio aquę ductum? Quod autem ait. Et via sonanti tonitrui. Pro quo Hebraicè, & viam לחזיז קלות lachaziz coloth, coruscationi tonitruorum. Sonat enim chaziz, vt superius demonstratum est, coruscationem, apparentiam, fulgerram. Quanquam Aquila, & Symmachus prior, eam κτύπον, alter ψόφον, strepitum, boatũ, reddiderunt. Sed Hebræi cõstanter asseuerant, eam designare fulgerram: idq; vere, vt ex aliis locis probatur. Nam חזה chazà, sonat videre, licet sine altero E zain. Chaldæus vero, qui tribus modis transfert hunc versiculum, semper eam vocem traducit ענגא ananà nubes, vapores, dicẽs. Quis parauit viam etiam nubibus, à quibus descendit pluuia cum tonitru? Verùm Gersonites existimat dici. Quis parauit viam coruscationi, & tonitrui? subaudit scilicet coniunctionem. Verior igitur significatus est coruscatio. Quod autem ait, pluuiam cadere in deserta loca, & solitudines, redditur etiam ab Hebræis vera causa: vt pabula pecoribus, ferísq; succrescant. Et quia feriũt summos fulmina mõtes: insuper, vt hic clare significatur, quia solitudines Arabiæ, vbi hæc scribebantur, siti, & squallore laborant, atque cælestis hymbris inopia, siccata tellus infrugifera, tantum sabuli, lapillorúmque aggeres ostentat, iure nunc beneficium diuinum locis arentibus, pluuia dicitur. Eóq; nũc eremus illa vasta vocatur inuia, desolata. Nam duas hasce voces שאה ומשואה shoà, vmshoà, quas noster, inuiam, & desolatam dixit, Hebræi sonare contendunt desertũ, atentiáque loca. Sept. quos sequitur noster, transtulerunt ἄβατον καὶ ἀοίκητον, inuiam, & inhabitabilem, & id vero sensu. Sciscitatur deinde super genitore pluuiæ, rorísq; nocturni, quo nam hæc genitore creantur. Quod à philosophis cognitum, & declaratum, ipso Deo lumen humanæ rationi præferente. Pluuiæ causa exalatio maris & terræ. Hæc exalatio siue, vt Græcè dicitur ἀτμίς duplex, altera crassior, altera exilior, prior nubes, roréſque gignit: posterior ventos. Verum profunda, supremáque horum cognitio, non datur mortalibus, multáque super his remanent incognita. Rogitat deinde super glacie, quo ex vtero prodeat. Id quoque perceptum est. Quod autem noster ait. Et gelu de cælo quis genuit?] Pro gelu in fonte F כפור chephor, ros, pruina. Nec vero dicitur, Et gelu de cælo, Sed. Et pruinã cæli, quis genuit? Sept. quoque clare posuerunt pruinam, πάχνην δὲ ἐν οὐρανῷ τίς τέτοκεν, Pruinam vero in cælo, quis genuit? Prosequitur. In similitudinem lapidis aquæ durãtur, & superficies abyssi constringitur.] Proprie dicitur Hebraicè sicut lapis, aquæ יתחבאו ithchabàu, abſconduntur. Declaratur ab Hebræis eo sensu, quem noster interpres adhibuit, eo vsque durescere conuertíque aquas in aliam naturã, nempè lapideam, glacialem, vt amplius aquæ non videantur. Quod ait. Superficiem abyssi constringi, res eadem, atque prius. Id maxime perspiciunt experiuntúrque gentes, oceano boreali finitimæ: gelascit illic mare, flumináque ingentia: super astricta glacie, currus agunt, orbita rotarum gelatũ frigus designat. prosequitur alia generis eiusdem miracula. Nunquid coniungere valebis, micantes stellas pleiadas, aut girum arcturi poteris dissipare?] Stellæ micantes, pleiades, assentiuntur etiã Hebræi, tales nomine Hebraico, quod est hoc loco, designari כימה Kima. Aiunt enim esse stellas in parte Septentrionali. Quas autem noster dixit arcturum, Hebraicè כסיל kesil, esse in parte australi. Priores dicuntur Septentriones nempè septem stellæ bouis. Prisci nanque boues, triones dixere. Testatur etiam Aué Esra priscos Hebræos prodidisse Kima esse septem stellas minores in fine arietis. Ipse putat vnicum sidus ingens, luminosum, qui dicatur aspectus bouis. At Kesil ingens astrum, cor scorpionis. Multáque alia vana suæ professionis effutiens. Sed non

multis

A multis opus, res clara, hæc signa esse cælestia, pleiadas, scilicet & arcturum, vt Sept. aliíque transtulerunt, quæ ex congregatione multarum stellarum perficiuntur. Hoc ergo percunctatur, an potestatis suæ sit, stellas illas congregare. Quis eas congregauerit in vnum aspectum Quis fecerit illarum stellarum collectionem Hoc sentiunt Hebræi Et Symmachus apertius transtulit hunc locum εἰ συνάψεις μόσμα πλειάδος. An, inquit, congregabis, coniunges partes pleiadis? Hoc Græci declarantes. Quæ inquiunt necessitas ποῖος συνδεσμὸς, quæ collectio, eas stellas cõgregauit, fecítque eas stellas vnitas esse? Secunda quęstio est, an possit disiungere stellas, quæ dicuntur arcturus. Vt prius quærat, an possit pleiadas cõgregare, deinde, an possit alias stellas, quæ dicuntur arcturus, dissociare, diuidere ab inuicem. Vtrunque fuit diuinæ potestatis fecisse, vt stellæ, siue astra multa, in vnum aspectum coirent, in cælóque proxime inter se, & quasi coniunctæ apparerent. Is est verus sensus, etiam iuxta Hebræos. Nicolaus item vidit, & exposuit. Septuaginta pro arcturo posuerunt Orionem, quẽ eundem ferunt esse, qui dicitur βοώτης, bootes. Hunc autem esse collectionem viginti duarum stellarum. Sunt autem iidem arcturus, Orion, Bootes, arctophylax. Namque is postremus est custos vrsæ Bootes à bobus, & curru, & trionibus, nempè bobus, & plaustro circum verticem borealem. Proponitur alia quæstio. Nũquid producis luciferum in tempore suo, & vesperum super fines terræ consurgere facis? Quod noster dixit luciferum, Hebraicè est מזרות mazaròth, hanc esse quoque stellarũ coniunctionẽ, asserunt Hebręi Et Gersonites putat, aspectum esse siderũ australium, quæ non viderentur in terra Iob, nisi breue ad tem-
B pus. Eóque dixisse. Nunquid producis in tempore suo? Auen Esra quoque asserit, esse stellas multas. Sunt item in hac sententia Græci, quoniã Sept. ipsam vocem Hebraicam mazaròth, intactam reliquerunt. Hanc Chrysostomus, Olympiodorus, & Cyrillus declarantes μαζουρὼθ τὰ σχήματα τῶν ἀστέρων, ἃ ἐν τῇ συνηθείᾳ ζώδια καλοῦνται. Mazaròth (aiunt) cetus astrorum sunt, quas vsus obtinuit, vt zodia, nempè signa zodiaci, animalia parua vocarẽtur. Quęrit igitur Deus, qua sapientia, signa hæc quorũ maxima pars latet, paulatim in lucem proferuntur: núncque Sol est in ariete, nunc in tauro, cæterisq; signis. Hæc illi sentiunt veriora, fortasse etiã cum Hebræorũ opinionibus non discrepantia. Nam prohibet, quo minus mazaròth sit lucifer, quod noster putauit interpres: quia mazaròth, est numerus multus, multitudinem stellarũ designans, Lucifer vnicũ sidus. In re autem obscura, valeat testimoniũ plurimorũ. Insuper vbiq; solẽt Hebræi signa zodaici, vocare mazaroth, quæ paulatim promuntur. Secundũ sidus, quem noster secutus Sep. transtulit vesperum, Hebraicè dicitur עיש aísh. De hac quoque quædam dissensio. Arbitrantur nonnulli congeriem stellarum, in cauda vrsæ, quæ dicãtur Græcè arcturus, nempè cauda vrsæ. Et hæc vox in Hebraico sonat collectionẽ. Superius capite nono, transtulit eã Hier. Orionem Ecce igitur incertus ipse, quod sidus hac voce denotetur, certus autem designare sidus. Illic igitur verius sensit, & significatum illud à pluribus approbatur. ἕσπερον vt dixi, tarduxerunt Sept quos sequutus noster, satis bene haud scio. Nanque etiam Rabi Leui dicit esse aspectum siderum Septentrionalium, quæ nunquam nobis occultentur.

C *Arctus Oceani metuentes æquore tingi.*

Dicitur autem in Hebraico, pro eo, quod noster,

Et hesperum super fines terræ consurgere facis.

Et arcturum על בניה al banèa, cum filiis suis minabis, duces. Filios arcturi vocat stellas minores, quæ circunstent eum, velut filij. Prosequitur. Nunquid nosti ordinem cæli, & pones rationẽ eius in terra?] Quod dixit noster (nam cætera clarent rationẽ, est Hebraicè משטרו mistarò, id sonat imperiũ dominatum, Dicítq; num pones imperium, dominatúmque cęli super terra? Dicitur enim in Genesi de Sole, & Luna. Vt dominarẽtur diei, ac nocti. Circũ terras cingit cælũ, & à superioribus corporibus reguntur inferiora. Arbores, animalia, humores, hymbres, sola ratione sui Domina. Prosequitur. Nunquid eleuabis in nebulã, vocem tuam, & impetus aquarũ operiet te?] Clarũ est, de pluuiis cælitus euocandis, quæ velut imperante Deo, iussísque eius audientes, ruant, agros fœcundis hymbribus irrigantes, diffudit arator. Hinc rogat de fulminibus, fulguribus, quæ ab altitonante imperata præcipitent in terras, & quasi dicentia, præsto sumus, parere parata. Quod autem ait. Quis posuit in visceribus hominis sapientiã, vel quis dedit gallo intelligentiã?] Quod noster dixit, viscera, Hebraicè est בטחות batuchòth, id sonat occulta, abscondita, vt dicat. Quis posuit in occultis, arcanis, sapientiã? Recte igitur hęc occulta. Hier. interpretatus est viscera. Nam & Chaldęus, pro ea voce Hebraica, posuit alterã notiorẽ. Quis posuit בכליה becoliã, in renibus, sapientiã?

Hoc rogat, & inter altissimas quæstiones recenset, quòd non minus miraculũ, atque superius memorata, cum corpore crasso, coniunctum fuisse cælestem, spiritualémque partem. D
Illud vinculũ, quo vincitur, hęrétq; anima cum corpore, inenarrabile Quod autẽ noster ait. Vel quis dedit gallo intelligentiam?] Pro gallo, Hebraicè est שכוי secui, ea vox duo designat, nunc ipsum cor, intellectúmque, vt ait Auen Esra, Gersonites nunc gallũ. Ob hanc duarum significationum amphibologiam, Chaldæus duplicem posuit interpretationem. In priore dicit Aut quis dedit ללבא lelibba, cordi intelligentiam. In altera, aut quis dedit לתרנגול letharnegòl, gallo, intelligentiam. Et subiicit למקלסא למריה lemachlesa lemarèe, inuocare, laudare Dominũ suum. Est enim vox Græca κελεῦσαι. Mirabile vero, locum hunc Sept. transtulisse. τίς δ' ἔδωκεν γυναιξὶν ὑφάσματος σοφίαν ἢ ποικιλτικήν, Quis autẽ dedit mulieribus texendi sapientiã, aut artem, qua vestes distinguuntur. Hæc quidem illi. Sed verius est, quod antecessit. Itaque Hebręi sequuntur primũ significatum, vt repetat, quod ante dixerat prius. Quis dedit visceribus sapientiã, subiicit simile, aut quis dedit cordi sapientiã? Hoc mihi magis probatur. Prosequitur. Quis enarrabit cæli rationẽ, & concentũ cæli, quis dormire faciet. Hebraicè proprie dicitur. Quis edisseret, quis enarrabit שחקים shechachim, nubes, aut æthera, cum sapiẽtia? Quis enarrabit sapienter, cælos, rationẽ, naturamq; cæli. Eóque duabus interpretationibus hoc explicat interpres Chaldæus. In priore dicit. Quis enarrabit septem cælos, cum sapientia וכלילות vechileuoth, & vasa cælorũ, quis ישרה isrè, habitare fecit, collocauit, tetendit? In altera. Quis enumerabit stellas cęli, cum sapiẽtia, & nubes דמתילין לזיקא quæ similes sunt vento, quis posuit, statuit? Prior igitur pars perspicua est. Quis enumerabit stellas cæli. Quis cæli rationẽ edisseret. Altera pars obscura, propter vocum amphibologiam. E
Nam quod Hier. transtulit concentũ, est Hebraicè נבלי niblè, id significat in numero vnico נבל nèbel, interdũ psalteriũ, organũ. Est alia significatio, quę designat nubes hymbriferas, ipsámq; pluuiam, à qua voce dicitur מבול mabul diluuiũ, cataclysmus. Pro hoc igitur accipitur hic constanter ab omnibus: estq; vero propius. Atque Auen Esra נבלי השמים הם העבים. Nible, inquit, cæli, sunt nubes cæli, quia sunt plenæ aqua. Vult scilicet innuere, quoniam Hebraicè nèbel, sonat vtrem, lagenam, vocatas nubes cęlestes, per tralationem, quasi vtres aquæ plenos. Impẽdent enim nubila pluuiis onusta velut vtres. In exonerant sese in terras. Vtres igitur cæli senties nubila cæli plena aquæ. Sic quoque locutus est Gersonites. Nible, inquit, sunt הגשמים haghesbamím pluuiæ terrestres, delabẽtes desuper in terras. Chaldæus quoque transfert eam vocem עננא ananá nubes, quanquam prius transtulit כלילות kileuóth instrumenta, vasa, eo scilicet significatu, quo vox Hebraica est. Sed secũdo declarauit, quę hæc vasa, nubes scilicet. Quinetiam Sept. supradictam vocem transtulerũt nubes τὰ νέφη συνήσατάθη παρασκευάζων, οὐρανὸν δὲ εἰς γῆν ἔκλινεν. Qui parat nubes congelari, cęlum autem in terrã declinãs. Et forte ab hac Hebraica voce niblè fluxit (vt alię plerę q; Latina, nubila, nubes. Is igitur est verus significatus. Cui quadrat ipsum verbũ, dormire faciet. Nempè quiescere faciet, aut locare, ponere. Quis, inquit, nubes aquosas, quæ fundunt nimbos in terras, & flumina, quiescere faciet? Quis è medio cælo fugabit, ne diluuio terras alluant? Aut quis eas posuit, locauit in cælo? Eóque rogauerat. Quis enarrabit cælorũ, vel vt habet Hebraicè F
nubium rationem cum sapientia? Quis explicabit hoc miraculũ, quo nubes per magnum inane iactantur, & cum grauissimis hymbribus alluunt terras, quo miraculo subito coercẽtur, ne dirum terras alluat diluuiũ? Is mihi videtur verior significatus. Et quoniã verbum supradictum, dormire faciet, sonat etiam descendere שכב shacab, erit etiam is sensus. Et nubes aquosas, quis descendere faciet? Hoc exposuit Auen Esra. Nam de concentu cæli, nulla mentio in sacris litteris. Nec intelligi quidem potest, quid sit concentus cæli: Quippe sententia Pythagoræ, vel ab ipsis Philosophis explosa. Nicolaus enormiter super his eloquitur, gallum semper habens in ore, & ad eum, totum hunc sermonem applicans. Prosequitur. Quando fundebatur puluis in terra, & glebæ eius compingebantur.] Hoc eo sensu videtur intelligendum, an intelligat rationem cęli, an rationem pluuiarum, postremo an intelligat, quomodo fundebatur humus (idẽ enim est Hebraicè) למוצק lamuzác, in fusionem, aut duritiem. Quomodo scilicet terra, quæ fundebatur, fusilis erat, & limus, cœnosa, madida, tremens, duruerit, facta durissima, solidissima fuerit. Qua ratione, soliditatem acceperit, vsque adeo vti pateretur vestigia. Is videtur sensus. Agitãtur enim profundissimę de cunctis rebus hic quæstiones. Descendit nunc his omissis ad animantes terræ. Quis paret cibos earum, quod & ipsum miraculũ est. Incipit à leonibus carniuoris, qua ratione sibi parent escam, prædámque auertant, mirabile est, plenum sapientiæ, quam dedit feris illis, natura.

A natura. Super hac ferarũ illarũ venãdi sciẽtia percũctatur, qua probatur fuisse, qui dedit eis ad salutem sui generis, ingeniũ. Similiter de coruo. Quod in Psalmo quoq; extat. Et pullis coruorũ inuocãtibus eũ. Et in alio Psalmo. Qui parat escã omni carni. Hæc ad vniuersalem prouidentiã, rerũ mundanarum gubernatricem spectat. Et à Philosophis ad cõprobationẽ prouidentiæ late disserta, vt apud Ciceronem de prouidentia, diuinoq; spiritu, qui per omnes mundi partes pertineat, disserens Balbus.

CAPVT XXXIX.



ARTVS ibicum in petris.] Quas dixit ibices, Hebraicè sunt יעלי iahalè, forsan à verbo עלה alach, ascendit, quod sint pernicissimę, & ad altissimos scopulos ascendentes. Caprarum genus, de quibus hæc Plinius. Sunt ibices pernicitatis mirandæ, quanquam onerato capite vastis cornibus, gladiorũq; vaginis, in hæc se librant, vt tormento aliquo rotati, in petras potissimum è monte aliquo, in alium transilire, quærentes, atq; recessu pernicius quo libuerit, exultant. Ecce in his Hebraici nominis explicatio, q̃ sint pernicissimæ: quòd exiliãt, quod è monte in aliũ mõtẽ transiliant: quòd petras, rupesq́, vt hic dicitur, colant. Pariunt igitur in petris, naturæ miraculum. Sed Sept. transtulerunt tragelaphos: quod nominis compositio declarat mistum animal ex hirco, & ceruo: Latinè hircoceruus. Eius etiam extat apud Plinium descriptio. barba tantũ, & armorũ villo dista-
B re à ceruo. Sed ab ibice ad hircoceruũ nõ magnũ interuallũ, si corporis, cornuũq; habitum cõsideres. Subiicit animal simile, nẽpè ceruas. Loquitur potissimũ de partu, q̃ eas natura videatur (omissis magnis super his fabulis Rabenorũ, quibus nec ipsi Hebręi fidẽ habent) in eo à cęteris animalibus distinxisse. De pariendi quoq; difficultate, & tempore: quo ferunt conceptus, multus apud eos sermo. Plinius quod ante partũ, herba se purgant, quo faciliore vtero vtantur. Dicitur autẽ Hebraicè. Incuruantur fœtus suos, aut filios תפלחנה thephalèchna, elidunt, conterunt, premunt. Hoc Hebræi exponunt, ne fugiant, ne sese proripiant. Ego malim, premere eas filios editos desiderio, dulcedine amoris. Quanquam Gersonites bene, quòd rugitus, vel, vt est in Hebraico, dolores edant, parientes. Ideo fœtus elidunt, premunt dolore quo parientes ob vuluæ angustiam, vexantur. Prosequitur de ceruis. Separãtur filij earũ] Pro hoc in Hebraico יחלמו iachlemu, roborantur crescunt filij earũ ad pabula, nec curant amplius matres. Sed alia multa mira retulit Plinius, & Aristoteles de ceruis. Hic de conceptu, partuq; duntaxat, Quæritur dein de onagro, nempè asino sylvestri, qui vagus, suaq; libertate fruens, non seruiat homini. De libertate hac quæritur. Frequẽs animal in Arabia deserta. Quod autem dicit eum habitare in terra salsuginis, est loci nomen, cuius alibi fit mẽtio. Ea est in Arabia, loca salinarum, mare salsissimũ dicit interdũ Hier. Hic ferus habitat. Prosequitur. Cõtemnit multitudinem ciuitatis, clamorem exactoris nõ audit.] Refugit scilicet multitudinẽ. desertis locis, & solitudine sua tãtũ lætus. Quod aũt ait eũ clamorem exactoris nõ exaudire Durũ agasonem, vrgentem, & singulis diebus
C operã exigẽtem designat. Laudauerat aũt libertatem, cui nõ sint humanæ suppetiæ necessariæ, sed liber, pascuisq; dũtaxat intentus, vireta perquirat, montes circũuagus sicubi pascuus locus sese offerat. Ad aliud animal descẽdit. Nũquid volet rhinoceros seruire tibi, aut morabitur ad præsepe tuũ?] Rhinoceros Græce dicitur q̃ in naso cornu gerat, cornu vice nasi. Ac fortasse vocatur hoc animal, Hebraicè ראם rem, quod eo nomine, naris, nasúsque dicatur, Græcè ῥὶν, ῥινός. Animal nasutum, vastum, liberum, vagum, contemptor hominum Plinius, quod magnitudine elephantis, quod illi inimicus, quod colore buxeus: quod aluum petat, quam sciat esse moliorem. Hic de libertate dumtaxat, quod non patiatur quemadmodum bos, asinusq; humanam seruitutem quod ei non possit aratrum imponi: & qui vastus, robustusúe sit, labores humanos tamẽ nõ adiuuet. Hoc animali relicto, accedit ad struthionem. Penna (inquit) struthionis similis est pennis Herodij, & accipitris.] Quem noster dixit, struthionem, Hebraicè vocatur רננים renanim. Ea vox designat exultantes, canentes. Et pro, similis est, Hebraicè נעלסה neelasa, nimirum, vt exponitur ab Hebræis, exultat, gaudet, vt dicat. Penna Renanim, exultat. Est autem renanim, auis quidem, etiam iuxta Hebræos, sed hanc alij sentiunt pauonem, qui pennis lucentibus, ad Solemq; patefactis exultet, lætetur, animal gloriosum. Chaldæus autem transtulit, gallum syluestrem, qui pẽnis plaudat, exultet. Ideo Sept. & Symmachus melius, & Hebraico vicinius, priorem vocem transtulerunt, priores penna τερπομένων, exultantium, lætantium. Alter

πτερὸν ἀγαλλομένων Penna exultationis. Quamobrem nemo dixit, similis est. Nam Chaldæus D quoque, pro Hebraico נעלסה neelása, posuit משבחא messabechà, quod expresse designat, laudat, exultat. Pro struthione quoque melius est pauo, vel gallus, quorũ pennæ exultent, hylarescant Herodius autem, & accipiter. prior Hebraicè dicitur חסידה chasidàh, posterior נוצה nozah. Herodium, vel ciconiam transtulit prioré vocem, Aquila tralator ex Hebraico in Græcum, vt Græci testantur. Sed mea sententia rectius ciconia, quàm herodius. Vox enim Hebraica chasidàh, designat misericodem, benignam. Ea est ciconia, quæ senes parentes in nido decumbentes pascit, reddens beneficium, quod ab eis accepisset. Hinc Græcè ἀντιπελαργεῖν quoties beneficia rependimus. Secunda nozà, accipitré reddidit Aquilas interpres. Hebraicè quidem נץ dicitur accipiter, & omne γαμψώνυχον sed item hoc verbũ נוצה nazah sonat volare, vt dicat iuxta veriorem sensum, eumq; etiam Hebræorũ totus versiculus. Penna, aut ala pauonis, aut galli exultat, etiam penna ciconiæ volat, vt duas insigniores aues assumat. Alteram cuius pennæ mirabili varietate distinguantur, alteram quæ multis de causis sit apud omnes nobilis. Fuerunt tamen apud Græcos, qui transferrent ὀρνιθάκια passeres, aut omnes generatim auiculas, fuerunt qui tenanim, autem nocturnam interpretentur, vlulantem, quod mihi ex hoc loco non videtur. Struthio, Latinè magis dicitur struthiocamelus. Quare de struthione non videtur hic sermo. Quod autem prosequitur. Quando derelinquit oua sua in terra, tu forsitan in puluere calefacies ea?] Hebraicè sic verius dicitur. Derelinquit in terra, oua sua, & super puluere calefacit ea. Nam quod Hier. secundum verbum applicet ad personam Iob, non probat sensus, sed potius de eadem fœmi- E na aui sermo est, cùm dicit תחמם techamèm calefaciet ea, ipsa auis non Iob. Sic quoq; Sept. verterunt. καὶ ἐπὶ χοῦν θάλψει. Et super puluere calefaciet Hoc ergo dicatur ne de pauone, an ciconia, vel accipitre, incertum. Nam ciconia, in excelsis locis nidificat. De pauone melius intelligitur, illo præcipue Indico, cuius nuper in Italia magna copia procreata est, cui cum gallina quædam similitudo. Ea in Aphrica, locísq; calentibus in puluere, in terra, nidificat, quales nostrates coturnices. Vbi oua posuerunt, auolant, sed tamen filios, & oua reuisunt. Auolat autem ipsa timens ea, quæ filius non timuisset, priuata intelligẽtia, quòd non quemadmodum aliæ volucres suspendat nidũ in excelsis, aut locis, aut arboribus, quo mater cum filiis secure degat. Ostenditur his naturæ mira varietas. Stoliditas quidem pauonibus, & struthiocamelis alia datur à scriptoribus, quod vbi caput occultauerint, reliquum corpus latere putent. Quod autem sequitur. Cùm fuerit tempus, pennas in altum erigit, deridet equum, & ascensorem eius,] Hoc de struthiocamelo dici non potest, qui supra terra, præ vastitate corporis nunquam tollitur, sed cursu velocissimo, alis extensis, aufugit: calcitrat in aduersos equino more. Dicitur ergo de pauone, quanquam nec ille volat multum, sed tantum, dum se fuga proripiat tecta petens, vbi nidificare, parare proli securitatem, si sapuisset, potuisset. Prosequitur. Nunquid præbebis equo fortitudinem?] Equorum natura, alacritas, animus, sensus quidam similis humano multis sctiptoribus, decantata. Quod autem ait. Nunquid suscitabis eum quasi locustas?] Hebraicè liquidius, sensuiq; aptius. Nunquid תרעישנו tarishènnu, cõmouebis eum, exterrebis, pauefacies, vt subito diffugiat strepitu tuo F exaudito, velut locusta? Imo si propius, accedas, te calcibus petat, procúlque submoueat. Quod autem ait. Gloria narium eius terror.] Hebraicè dicẽdum. (Quanquam bene reddit noster) הוד hòd, gloria, sonitus, strepitus narium eius, terror. Strepit naribus, vt exterreat. Perflat terribile, stare loco nescit: pulsat pede terram: non timet arma: obuius ire parat: nullus terror: haud retro fugit à gladio. Sonat super ipso pharetra. quam ferunt equites sagittarij, tela, clypeúsque. Quod autem ait. Feruens, & fremens sorbet terram.] Eadem fermè dicuntur Hebraicè. Absorbere terrã, per tralationem dicitur, vt apud nostrates carpere iter, radere littora. Sic equus velocitare terram, spaciáq; absumit. Hocq; exponunt etiam Hebræi, pro eo, quod est in contextu יגמא iegamè, quod noster dixit sorbet, ponẽtes aliud clarius בולע bolèa, quod manifesto sonat deglutire. Virgilius de his ipsis equis, præcipiti certamine campum, corripuere. Hoc à Sep. non recte editũ est, eoq; nec recte à scriptoribus expositum καὶ ὀργῇ ἀφανιεῖ τὴν γῆν. Et ira delebit terrã. Hoc illi de inimicorũ terra dictum putant. At de velocissimo cursu sermo est. Illum ad tubæ sonitum exultare, quod & à doctissimo vate proditum est.

Primus & ire viam, & fluuios tentare minaces,
Audet, & ignoto sese committere ponto.
Tum si qua sonum procul arma dedere,

A *Stare loco nescit, micat auribus, & tremit artus.*
Collectúmque premens voluit sub naribus ignem.
Cauátque tellurem.

Hęc omnia nunc in sacris literis referuntur. Quod dicat vah, interiectio exultantis, aut irridẽtis. Hucusque de equo. Prosequitur de accipitre, qui dicitur Hebraicè, vt superius memorauimus נץ nez, de plumis eius rogat, quibus ad miraculum plumescit, cùm nudus esset. Sed enim Hebraicè videtur alius sensus, alitérq; ab Hebręis exponitur. Nã quod noster dixit plumescet, Hebraicè יאבר iaaber, id sonat, auolabit. Nunquid, ait, ex intelligentia, & prouidentia tua volabit accipiter versus austrum, quęrens videlicet prædam, & loca calidiora, vbi frigidus annus,

Trans pontum fugat, & terris immittit apricis?

Hinc Aphrica dicta, quod frigore, qui Græci φρίκη, careat. Huc versus aues ire parãt. Sciscitatur de aquila, quę ad imperiũ Dei volet altissime, & in altissimis montibus, quales Apennini montes, vbi sedes aquilarum, nidum figat: quod in scopulis, præruptísq; silicibus commoretur quòd sit acerrimis oculis, procul despiciens cadauera, prædásque, quòd pulli eius sanguine, cadaueribúsque victitent. Quod autem ait Deus ad Iob, vbi nihil Iob responderet. Nunquid qui cõtendit cum Deo, tam facile conquiescet?] Pro hoc postremo Hebraicè. Nunquid qui contendit cum Deo יסור isfor, eruditus erit? Num sapientiæ est, doctrinæ est, contender[redacted]Et an congruit, vt Deus cũ homine disceptet? Vel sensus est, quẽ noster adhibuit qui cum Deo disceptare v[redacted]
B respondere debet. Tunc demum Iob locutus est. Qui leniter locutus sum.] Pro quo Hebraicè, eiusdem fermè sensus קלותי kalothi, nempè vilui, vilesco, vilissimus sum, Quid respõdebo? Quid respondeat mortalis Deo summo?

Eoque conticesco, digito compesco labellum.

CAPVT XL.

RESPONDIT Deus ipsi Iob de medio turbine.] vel quemadmodum transferunt apertius Sept. ἐκ τοῦ νέφους ex nube. Respondit quoniã Iob ad iudiciũ eius prouocauerat, dare se Deũ mortali in conspectũ deprecatus, apud quem querimonias omnes exoneraret, rationẽ prouidentiæ, qua res hominũ æternis regit imperiis exposceret. Nũc iubet eũ esse paratũ ad respõdendũ, forte animo (cõciderat enim quemadmodum aiũt Græci, atq; terror inuaserat Iob, astãte Deo in maiestate sua) inuicto. Queritur Deus, quod iudiciũ suũ ac prouidentiã dictis insectatus fuerit: dormitare, aut abesse procul à mũdo, prædicare ausus fuerit. An tu, inquit, æquitati, iustitięq; meæ detrahes, quo tibi probitatẽ, quæ nõ debuerit subitis calamitatibus opprimi, vẽdices? An tibi virtus diuina inest, an vox, quemadmodum Deo terribilis, tonitruiq; instar? Vestire igitur, si tãtus es, maiestate, gloria, decore diuino. Sic enim Hebraicẽ. Vestes, in Hebraico non sunt. Sed, vestire maiestate, celsitudine, gloria, decore. Exequere velut Deus cælestis: ius prouidentiæ, qua Deus in impios arrogantésque iratus, è sublimi deiicit in terram, eorúmque superbiã
C euertit ἀντιθέους θεομάχους, cyclopas, & gigantes, quorum violentia grassatur in terra, funditus impellit in ruinã. Et vsq; in tartara mittit, dedecorat, deturpat, defœdat, qui superbi quondam, omniúmq, contemptores incederent. Hæc prouidentia diuina, hic vigilat. Hoc si feceris, te Deũ, dextrãq, tuã omnipotentẽ pronuntiabo. Accedit hoc exordio præfatus, ad miracula naturæ, maiestatis, sapientiæq, suæ testimoniũ: loquitúrq; late de duabus bestiis, altera terrestri Behemoth, altera marina Leuiathan. Vocis prioris Behemoth duæ sunt significationes, inde duo sensus deducuntur. Prior est, vt Behemoth sit nomẽ multitudinis è singulari behema, id designat, bestiã, numerus multus behemoth, bestię. Hoc primum sequitur Chaldæus interpres, & Sep. apud Græcos. Prior pro behemoth, posuit in Chaldæo בעירא beiraia, bestias, pecudes. Sep. vero dixerũt. ἀλλὰ δὴ ἰδοὺ θηρία παρὰ σοί, χόρτον ἴσα βουσὶν ἐσθίει. At enim inquit. Ecce feræ apud te, fœnũ æque, atq; boues pascũtur. Vides vt trãstulerint θηρία feras, quod Hebraicè behemoth. Iuxta igitur hãc significationẽ, dicitur in cõtextu, opificẽ mundi cũ hominibus, creasse bestias terræ, quas ipsa terra pascit, quos edidisset, pabulis enutriẽs. Magnæ profecto sapientiæ prouidẽtiæq; argumentũ. Nec Græci aliũ sẽsũ agnoscũt. Hoc tantũ cũ nonnullis, è nostris cõsentientes, quòd non defuerũt apud eos, qui similiter, atq, nostri longius vagarentur, Behemoth, & bestias dæmones interpretãtes, cũ tota descriptio, quæ videbitur inferius, animantem terrestrem repręsentet. Beneq; idẽ Græci monent. Olympiodorus πολλοὶ περὶ τοῦ διαβόλου εἰρῆσθαι νομίζουσι, κατ' ἀναγωγὴν ἐκλαμβάνοντες. δεῖ δὲ πρότερον τῆς ἱστορίας ἐπιμεληθῆναι, καὶ τότε ἐπὶ τὸν ἀκροατὴν ὠφελεῖν, καὶ ἐκ τῆς ἀναγωγῆς μὴ

παιδίων. Multos suspicari dicta hęc de dæmonibus per anagogiam Oportere autem primũ accurate quid historia scribat perpẽdere. Tum auditorem ex anagogia iuuare. Recte quidem hæc Olympiodorus Mihi vero nulla ratione hæc anagogia probatur. quæ de sensibilibus clarissime traduntur, ad inuisibilia, nulla necessitate cogente transferre. Nã ea quæ in hac descriptione, Nicolaus in animantẽ terrestrẽ referri non posse scribit, ob quã causam catholici coacti fuerint, hęc de diabolo interpretari, ostendemus recte verbis consideratis in animantem terrestrem duntaxat, spectare. Principiũ autem hæreseon, falsarũq; opinionũ est allegoria, si perperã intelligatur. Alter igitur est sẽsus, & altera significatio, vt behemoth, sit animal vastũ, eximię magnitudinis, quo non sit in omnibus animãtibus grandius. Is est iuxta nonnullos elepbas, siue rhinoceros. Sed potius elephas, quoniam de rhinocerote scripserat superius. Nicolaus elephantem sentit, cui propter corporis vastitatem nomen multarũ bestiarũ est inditũ. Describit primũ omniũ pabulum, quod non sanguine, & carnibus, sed fœno viuat. Ad hæc, quod vigor, & robur ei sit in renibus, & vmbelico. Putat id Nicolaus spectare ad genituram, vt post pabulũ describat generationẽ Gersonites quòd vel in his partibus sit robustissimus, quæ sint in aliis animantibus debiles. Cæterum sciendum pro renibus, Aquilam fortasse melius transtulisse νῶτον, tergus, dorsum, vt dicat, fortitudo eius in dorso. Symmachus transtulit λαγὼν coxendices. Hæc magis quadrant, quam renes, quanquam Hebraicum מתניו sonat renes. Prosequitur. Stringit caudam suam quasi cedrum, nerui testiculorum eius perplexi sunt] Quod noster [redacted]ixit, stringit, [redacted]) Hebraicè est יחפץ iachpoz, id exponitur à magistris vere per aliud notius ינוע iania, mouebit, agitabit, vt cedrus agitatur à vento. Huc illuc flectit caudam vastam, eximiæ magnitudinis, qualis cedrus. Haud secus ingens cauda, ah ingenti belua circum agitur, flectitur, quàm cedrus excelsa, ventorum turbine propellitur. Is est vnus sensus bonus, & is Rabi Gersonitæ. Tunc hoc verbum legetur non per zaddi in vltima, sed per zain יחפז iachpos, nempè accelerabit, celeriter mouebit. Alter est, vt rectius, & æqui, bonique cõsulamus, quod transtulit Hieronymus si stringere dixisse putemus eum, vt intelligitur ab Hebræis, & Sep. Nam Auen Esra exponit supradictum verbum iachpoz per aliud notius יעמיד iaamid, videlicet stare faciet: arriget caudam. Hæc cauda membrum genitale est, hoc habete beluam, erectum, ingens qualis cedrus, comparat ipsum cedro excelsæ, erectæ. Locutus enim est de renibus, de vmbelico, tum de membro genitali, exin de testiculis. Chaldæus igitur etiam ipse transtulit כפין caphin, stringit, intendit caudam tentigine magna tenditur pẽnis eius. Sep. quoque transtulerunt ἔστησεν οὐρὰν ὡς κυπάρισσον Sistit, arrigit caudam, vt cypressum. Is est verior sensus de membro genitali, ingenti, vasto, enormi, duro, robusto: Eóque statim subiicit. Nerui testiculorum eius perplexi. Nempè fortissime concathenati, astricti, deuincti. Descendit ad ossa. Ossa eius velut fistulę æris.] Hoc proprie dicitur in fonte. Ossa eius אפיקי נחושה aphiche nechusa, fortia, robusta, vt æs. Ossa ænea, ferrea. Et quoniam אפיק aphiche, sonat etiam vincula, iũcturas, possit dici ossa eius iuncturæ æris, ęneis vinculis, vinciũtur ossa eius. Repetit idem. Cartilago illius, quasi laminæ ferreæ.] Pro cartilagine sunt גרמיו gheramau, ossa eius, eiusdem, atque superior vox significatus. Ossa eius ærea, ossa eius, & iuncturæ ferreæ. Pro lamina est מטיל metil, baculus. Ossa eius velut baculus ferreus. Prosequitur. Ipse est principium viarum Dei.] Hæc illa sunt quæ non intellecta deduxerunt homines Hebraici sermonis imperitos, ad peruersas, fabulosas, ne dicam impias, allegorias. Recte, veréque exponitur hoc ab Hebræis, idq; ex libro Geneseos facile intelligitur, cùm scribitur, creauit Deus cete grandia, creauit bestias terræ. Simile quid refertur hoc loco. Ingentem beluam behemoth, Deum creasse. Inter omnes animantes hanc fuisse priorem creatam. Aut cùm omnes crearentur è terra, inter omnes, hanc fuisse memorabilem, incredibilis magnitudinis. Principium viarum. Nimirum inuentionum diuinarum. Diuinæ potestatis præcipuum, principale testimonium. Vt enim in descriptione marinorum, Moses præcipue commemorauit, propter corporis vastitatem, cete grãdia. Et Dauid loquens de marinis beluis. Draco iste, quem formasti ad illudendum in eo, nempè cetum in mari: sic Iob cùm de potestate Dei, in creandis animalibus scriberet, in his maximum, eximięq; magnitudinis monstrum memorauit, ipsúmque principium, nempè præcipuum, principale opus Dei, ob hãc causam dixit. Vias igitur Dei hoc loco, quemadmodum semper vocat, inuentiones diuinas, opera, opificia. Principium autem horum operum dicit, primũ opus, principale, non tẽpore, sed proceritate, vastitate, magnitudine, eximium, ac stupendum. Atq; loquitur nũc sacra scriptura, quemadmodũ cũ

Iacob

A Iacob benedicens filios, de Ruben dixit. Principium doloris mei. Idest primogenitus, primus inter filios. Sic behemoth primus inter bestias terræ, non tempore, nam simul cuncta creabantur,) sed proceritate, magnitudine. Is est verissimus sensus etiam iuxta Hebræos synceriores. Septuaginta quoque clare ἀρχὴ τοῦ πλάσματος. Quod autem subiicit. Qui fecit eum applicabit gloriam suam, huic montes, herbas ferent. Dicendum, accommodandáque hoc modo oratio. Ipse est principium viarum Dei, qui fecit illum, applicabit gladium eius. Dicendum gladium suum. Hócque refertur ad Deú creatorem: dicitque iuxta Auen Esram. Qui fecit eum חרבו יגש iagbesh, charbo, admouebit gladium suum. Nimirum, qui creauit, potest interficere, beluam immensæ magnitudinis, robustam, vastam: potest qui creauit, conficere. Quod autem ait, montes huic pabula sufficere, clarum ex seipso. Nam & superius fenum, vt bos comedet, designat voracitatem: pabuli copiam, qua vescitur. Quod autem sequitur. Omnes bestiæ agri ludent ibi.] Pulchrè & verè ab Hebręis exponitur, cùm belua non sit carniuora, sed herba vescatur, minores beluæ non timent eam, in eisdem pascuis versantur, ludunt, lasciuiunt iuxta illum. Exin describit accubitum. Sub vmbra dormit, in secreto calami, in locis humentibus. Hebraicè parum dissimiliter. Sub arboribus opacis accumbit. Inter calamos, arundines secretos. Nempè, vt ait Auen Esra, inter carecta, paludésque iuxta fluuios. Eóque in locis humentibus in limo, in paludibus Prosequitur. Protegunt vmbræ, vmbram eius.] Ambitus corporis, arboribus opacis absconditur. tegitur salicibus, quas flumen, palusque producit. Prosequitur. [redacted] mi-
B rabitur, & habet fiduciam, quòd influat Iordanis in os eius.] Hebraicè sic. Ecce rapiet, absorbebit fluuium, & non נחפז iachpos, non festinabit, non accelerabit. Primum putat Auen Esra eo spectare, vt dicat. Tantus est behemoth, tantæ magnitudinis belua, vt timeat cùm bibit, ne fluuius deficiat. Eóque rapit, absorbet, properat. Bibit autem non accelerate, quòd nec hominem, nec aliam beluam timeat. Eóque securus bibit, habet fiduciam, quod Iordanis in os eius influat. Posset esse & is similis. In paludibus, & propter ripas affluentis amnis habitat, bibit securus, non timet sitim, & æstum, quoniam aquæ suppetunt. Circunstat agmen aquarum. Non quemadmodum reliquæ bestiæ, quas sitis, & aquæ inopia exasperat. Eóque non accelerabit (id enim dicendum est, pro eo, quod noster dixit, mirabitur) nam semper affatim potus suppetit, cui data sit propter fluuios, habitatio. Aut quemadmodum ait Gerson. Non festinabit fluuius, dum corripitur à belua. Haustus beluæ fluminis impetum remoratur. Quod autem subiicit. In oculis eius, quasi hamo capiet eum, & in sudibus perforabit nares eius.] Hebraicè sic ad verbum, in oculis suis, (neque enim ad vllius alterius oculos, nisi ipsius beluæ refertur) rapiet eum. Rapit, inquit, belua, fluuium ante oculos suos, corripit totam aquam, absorbet, rapit fluuium ante oculos suos fluentem, corripit fluuium præsentem. Et dum corripit, immittit nares inter carecta, iuncósque, quorum aculeis, nares eius perforantur. Nanque impetum agno corripit aquam, non timens rapidum fluuium, hinc sudibus, & iuncis nares eius perforantur. Is sensus Hebræorum etiam est, quem obuoluit, obscurúmque fecit noster inter-
C pres. Nam nusquam est in Hebraico hamus, vt dicat, quasi hamo capiet eum, sed vt diximus. Eóque factum est, vt Nicolaus exponat absurde totum locum. Græci quoque in dæmonem referentes dissident à vero. Omisso autem behemoth terrestri, accedit ad Leuiathan marinum ac primum ait. An extrahere poteris Leuiathan hamo, & fune ligabis linguam eius?] Leuiathan piscis ingens, quem Sept. interpretes vocitare solent alibi cetum. Qui parati sunt suscitare Leuiathan, ipsi Græcè dixerunt, magnum cetum. Et hoc loco Græci fatentur Leuiathan eundem esse, atque cetum. Eum Sep. transferunt, nunc draconem, de quo in Psalmo. Draco iste, quem formasti ad ludendum in eo. Sunt ergo nomina eiusdem maximi piscis, Leuiathan, cetus, draco, & balena. Hunc suæ libertatis propter incredibile robur prædicat, nō obnoxium humanæ prædæ, quemadmodum reliqui pisces. Quod noster dixit, hamo, Hebraicè חכה chacca, Hebræi rete interpretantur. Prosequitur. Nunquid pones circulum in nares eius?] Pro circulo est אגמון agmon. Hebræi sentiunt hamum. Non multum discriminis ab alterutro Et quod noster dicit. Armilla perforabit maxillam.] Pro armilla est חוח choach spina Sícque à cunctis Hebræis exponitur. Spina, qua solent piscatores maxillas piscium perforare. Sep dixerunt καὶ χαλινῷ τρήσεις σιαγόνα αὐτοῦ. Et freno teres maxillam eius. sed facilius sequor Hebręos. Prosequitur per tralationem, vt nō sese precibus ad homines inflectat, nec quemadmodū cicures, alimētis hominū indigeāt. Quod non feriat pactū, fœdúsq; velut seruiturus æternā seruitutē. His docetur, quā vastus

robustus, insolitus hominibus capi. Quod non sit velut auicula, quo cũ ludere possis. Quod D
abs te ligatus ancillis tuis, quę ludant cũ eo, tradi nequeat, quemadmodum plerique aliorũ animantiũ. Quod vero ait. Concident eum amici, diuident illum negociatores.] Hoc eo sẽsu dicitur, & quasi ironicè, an captus comedetur ab amicis in conuiuio, vt alij pisces, cõcisasq; carnes eius negociatores inter sę partiantur. Hæcq; cũ sensu Hebræorum quadrant. Vult enim probare hunc piscem non posse à piscatoribus capi. Prosequitur. Nunquid implebis sagenas pelle eius, & gurgustium pisciũ capite illius?] Conueniunt cum Hebręis, excepto primo, quod quas dixit sagenas (est autẽ genus retis) Hebraicè שכות suchoth, Gersonites interpretatur gladiũ. Et quod noster dixit, implebis, Hebraicè תמלא themalè. Nũquid, ait, cedes gladiis lanistarum pelles eius? posset autẽ supradicta vox designare etiã sagenas, quoniã שוך shoch, sonat sepire, circumuallare. Idq; sentit Auen Esra. Quod autẽ noster dixit. Gurgustium, (est autẽ Hebraicè צלצל zilzal) Auen Esra fatetur esse spinã in piscibus, per quam capiatur piscis. At Gersonites, putat esse gladiũ piscatoriũ, quo pisces cæduntur. Nõ desunt qui putent esse fiscellam, vt noster trãstulit. Diuersæ igitur sententiæ super re non magni ponderis. Tantũ constet nostrũ interpretem ab Hebræis cõprobari. Prosequitur, vt ponat super eũ manũ suã, si possit, videlicet negãs eum nõ posse. Memento belli, nec addas vltra.] Nimirũ si propius ad eũ accesseris, bellum erit tibi mortiferũ, lætale, nec addes vltra, quoniã extẽplo belua te vorabit, cõficiet. Ad primũ congressũ deglutieris, quemadmodũ Iona à ceto absorptus est. Quod vero superaddit. Ecce spes eius frustrabitur eũ, & vidẽtibus cũctis præcipitabitur.] Verus sensus est, quẽ noster interpres obscurauit: Illũ eundẽ, qui pi- E
scẽ capere voluerit, qui cũ eo congredi conatus extenderit ad eũ manus, frustrabitur. Spes sua falsa erit, spes eius vana, quoniã ad primũ aspectũ, aut tremefactus, aut occisus, & absorptus à belua concidet, pręcipitabitur. Dimidiũ igitur superioris versiculi. Et videntibus cũctis præcipitabitur, Hebraicè paulò secus. Nõne ad מראו marau, aspectũ eius, scilicet beluę vastæ יוטל iutal, tolletur, asportabitur? Quare vetus sensus apparuit de eadẽ terribili belua, cuius voracitatẽ etiã profani scriptores celebrãr. Quod sępe naues cũ viris absorbeat: quod insulæ instar superextare mari videatur: quod ingentes clades locis quibus apparuit, edat. Hæc cùm sint clara, aperta, exposita, cur violentis ne dicam impiis allegoriis ad dæmones trahuntur? Vere monuit os aureum φεῦγε βεβιασμένας ἀλληγορίας fuge coactas allegorias. Sed si cui libeat, modo veritas historiæ maneat incolumis, ludere, iocari allegoriis, & anagogis per me liceat. Vel nauim qui velit oneret allegoriis.

CAPVT XLI.



ON quasi crudelis suscitabo eũ,] Nõ est in fonte vero, capitis inchoatio, sed sermo connexus superiori narrationi, & quod noster trãstulit, multo secus, & fortasse verius intelligitur ab Hebræis. Dicitur enim proprie לא אכזר כי יעירנו lo aczar chi iehirennu. Non est crudelis, aut fortis, qui suscitet eũ. Quamobrẽ in eo videtur noster variasse, quod putauit אכזר aczar, esse F
verbum propter litteram aleph, sed nomen est, vt apparet ex omnibus locis, cui cõsonat suscitabo. Nam Hebraicè nõ est prima persona, sed tertia יעירנו iehirennu, suscitabit eum. Itaque Hebręi locum exponũt vere. Nemo est tã durus, tãq; robustus, & crudus, qui suscitet hãc beluã. suscitet, exterreat, mouere loco faciat, in fugam vertat. Quod autem subiicit. Quis enim resistere potest vultui meo?] Hoc eo expectat, quod negauerat hominem hunc beluæ posse resistere, licet sæpe capta fuerit ab hominibus, & interfecta, Deus autẽ cuncta valet. Licet, inquit, belua crudelis sit, & sæua, Deo tamen nihil resistit Hebraicè igitur. At quis resistet vultui męo? Ante oculos meos, quis stet? quis obstet meis viribus? Eoq; subiicit. Quis ante dedit mihi, vt reddam ei?] Deus, inquit, largitur omnibus, accepit à nemine. nemo est, qui gloriari possit se Deo donasse priorem, & pro meritis collatis expectare tãtumdem. Deus est, ait prisca philosophia, αὐτάρκης suorum magnorum bonorum fons, & principiũ. Hoc maiestas eius perspicitur. Omnia sũt imperiis subiecta eius. Dicitur autem hoc in Hebraico. Quis præuenit me, & retribuam?] Præuenit me beneficio, attulit prior opem indigenti, & ego non immemor reddam, repetam. Non ita, ego dominus omnium quæcunq; cæli ambitu continentur. Is est verior sensus. Quem Hebræi non ponentes, non videntur vidisse. Nã Gersonites, qui putat hũc sensum, Quis præuenit me operãdo, & ego אשלם ashalem, perficiam (id enim etiam sonat Hebraicum

A braicum verbum, nempè perficere, & reddere) non mihi placet. Neque spectat ad exemplú diuinæ potentiæ. Prosequitur. Non parcam ei verbis potentibus & ad deprecandum cōpositus [redacted] Quod dixit, Non parcam, In fonte, non אחריש acharish, tacebo, silebo. Vt taceant ad me insulę. Vbi pręsens vox אחריש. Quod vero transtulit, verbis potentibus, est בדיו badau, membra eius, deinde, & verbum potentiatum, & vim structuræ eius. Totúsque versiculus habet. Non tacebo membra eius, & verbum facultatum, & vim structurę eius. Verus igitur sensus est. Reuertitur ad beluam, copiosius super ea loquens. Nō tacebo, ait, badau, membra eius, vt Hebræi declarant, nec potentiam, facultatémque membrorum, nec robur compositionis eius. Is est verus sensus, etiam testibus magistris. [redacted] apud Græcos variant omnia. Prosequitur. Quis reuelabit faciem indumenti eius, & in medium oris eius, quis intrabit?] In his quædam a fonte dissonantia. Nam quod dicit. Et in medium oris eius, quis intrabit? Est in fonte melius & clarius בכפל רסנו מי יבוא bekephel risno mi iabo. Cum duplici freno suo, quis veniet? Is est verus sensus. Nam Gersonites, de nomine resen dicit. Est quod adhibent ori bestiæ, quo ducunt eam quocunque volunt. Hieronymus non video, cur tacuerit frenum. Sēsus igitur clarus. Quis releuabit faciem indumēti eius?] Facies indumenti, ipsum indumentum. Vt facies aquarum, facies terræ, facies cæli. Ipsa nempè apparentia, ipsa res apparens. Indumentum eius, aut vocat, vt ait Auen Esra, profundum, pelagus, vbi tegitur belua, vestitúrque, & absconditur ab aquis: aut maxillas ipsas
B absconditas, vt dicat. Quis deteget, aperiet locum, vbi bestia vasta decumbit? Quis latibulum eius efferet in lucem, quo cùm peruenerit imponat ori eius frenum? duplex duplicatum propter maxillas vastas, extrahátque in lucem? Aut quis aperiet secretas oris partes, quæ teguntur intrinsecus, quibus ipsa composita est, vestitúrque, & has freno constringat? Is est sensus clarus, bonus. Prosequitur declarās hoc ipsum. Portas vultus eius, quis aperiet? per gyrū dentium eius formido.] Hoc erat, quod paulò ante, faciem indumenti eius. Recte portas oris, de ceto dixit. Si enim vt perhibent, vorat naues, hiatum necesse est maximum, latissimúmque esse. Formidabilem, terribilémque prædicat, ordinem dentium quantum par est, tātæ magnitudinis beluam, cuius vbique celebratur apud scriptores voracitas, possidere. Subiicit. Corpus eius quasi scuta fusilia, & compactum squammis se premētibus.] Hebraicè proprie dicitur, vastitas, magnitudo, fortia scuta. Structura, seu squammæ densæ, strictæ. Hoc totum etiam in tralatione nostra, eo excepto, quòd Hebraicè non sunt scuta fusilia, (quid enim est scutum fusile?) sed scuta אפיקי aphicbe, quod ab omnibus constanter exponitur חזקים chazacbim, fortia, robusta. Sed Hieronymus secutus est Aquilam, qui principium huius versiculi transtulit.

Σῶμα δὲ αὐτοῦ ὑπέρχυσις θυρεῶν

Corpus autem eius superfusio scutorum. Huius causa est, quòd אפיק aphich, non solum fortem designat, sed etiam fluctum, inundationem, fontem. Sed perspicuum est, vel Hebræis
C testibus, fortia scuta dicendum, non fusilia, quadrátq; magis scutis fortitudo, robur, quàm fusio. Cætera conueniunt. Prosequitur, vt altera squamma deuincta sit alteri. vt nec spiraculum quidem per eas traiciat. Et super hoc exaggerat orat.o, eadem inculcātur. Quod autem ait. Sternutatio eius, splendor ignis.] Ab Hebræis ex ipso fonte melius, & ad intelligendum facilius proponitur. Est enim in fonte. Sternutationibus eius accēditur ignis. Sícque exponit Gersonites quòd ex sternutatione eius accenditur ignis, propter vehementem calorem, qui velut ignis è naribus exeat. Posset hac ratione dixisse. Tanta est efflatio flatus adeo vehemens, cùm sternutat, vt ignis possit accendi, flammáque corripi. Eóque oculi eius, velur palpebræ auroræ splendent, cùm lucescit aurora, roseósque crines exoluit. Monstra in Oceano boreali immensæ magnitudinis perhibent esse, quibus oculi flammescant, eóque indicio procul nautæ diffugiūt. Quod vero subiicit. De ore eius lampades procedunt quasi tedæ ignis accensæ.] Quod dixit (nam cætera cōueniunt) tedæ ignis, Hebręi vocem suam כידודי chidode, splendores, scintillas interpretantur, & melius. Hoc autem cur dixerit, mox subiicit apertius. De naribus eius procedit fumus, sicut ollæ succensæ, atq; feruentis.] Clarent omnia, id obseruandum, quod postremo dixit, atque feruentis. Sic dicendum. Sicut ollæ accensæ, & אגמון agmon, lebetis vasti, cacabi. Exaggerat, inculcátq; eadem. Halitus eius prunas ardere faciet.] Simile, vt de naribus. In collo eius morabitur fortitudo.] Ceruices robustæ, grandes, latæ. Quod vero in dimidio eius versiculi. Et faciem

eius præcedet egestas]Hebraicè proprie dicitur. Et ante faciem eius תדוץ דאבה thaduz deabah Lætabitur dolor Cur ... sensum volunt Hebræi,& vere. Ante eum non est dolor, D
n[redacted] petiatur Quod cæteris [redacted]ritur. Continet enim omnia Corpus illi robustissimum, ferreum, doloris expers. Hos hyperbolicos Nullum enim animal nõ doler. Is verus sensus. Prosequitur. Membra carnium eius cohærentia sibi.]Quod dixit membra. Hebraicè מפלי mapele, partes, particulas, Hebræi interpretantur, quæ sunt in aliis separarę ab inuicem, in ceto autem vnitæ, connexæ, cohærentes sibi. Quod autem dicit Mittet contra eum fulmina,& ad locum alium non feretur.]Mirabile cur ad hunc modum Hieronymus reddiderit, cùm sit clarum in fonte, hoc modo [redacted]imot. Corrobotabitur super ipso, non mouebitur. Loquitur de carnibus eius piscis, de membris inter se constipatis, cohærentibus. Corroborabitur, ait, vnaquæque particula super se, aut super ipsum piscem: non mouebitur, non luxabitur. Fortiter inter se vinciuntur. Hoc beluæ robur. Nusquam hic sunt fulmina. Nec sensus vllus Prosequitur similia, quibus antecedentia declarantur. Cor eius indurabitur quasi lapis,& stringetur quasi maleatoris incus.]Cætera conueniunt. Quod dixit, Incudem maleatoris, est Hebraicè פלח תחתית pelach tachtith, mola inferior. Nam pelach sonat fragmen rei cuiuscunq, Exponitur ab Hebræis, pro lapide inferiore, è duobus lapidibus molaribus fortiore,& duriore. Quamobrem neque maleator, neque incus hoc loco. Secutus est Græcos, qui posuerunt σφύρας malei. Sed reclamatur ab Hebræis. Peius in nostra tralatione, E
quod sequitur. Cùm sublatus fuerit, timebunt Angeli,& territi purgabuntur.]Sciendum longe secus in Hebræo haberi, quàm reddiderit Hieronymus quem vocum amphibologia videtur abduxisse. Quod dixit, sublatus est משתו misetho, propter elationem eius, propter sublationem eius, nimirum superbiam, altitudinem, vt Hebræi cõcorditer exponunt, qui pro setho, ponunt duas voces clariores רוממתו ותקפו romamto,& tichpho, quę sonant expresse, altitudinem eius,& fortitudinem eius. Hoc ergo clarum. Deinde, quod dixit, timebunt Angeli. Pro Angelis in Hebraico אלים elim. Id duo denotat, aliquando Deos, Angelos, nonnunquam fortes, robustos. Pro hoc vltimo, recte,& vere accipitur ab Hebræis vnanimiter. Nam loco eius posuit Gersonites manifestiorem vocem חזקים chazachim fortes. Et Auen Esra exponit. Ob ipsum, inquit, timebunt הגבורים haghiborim fortes. Et Chaldæus תקפיא tachiphia, fortes, robusti Est igitur sensus vetus. Propter beluæ vastitatem, proceritatem, robur, timebunt etiam fortes, vel illi ipsi gigantes,& bellicosi. Timebunt item ob elationem eius, cùm sese supra pelagus extulerit. Tunc belua conspecta, timebunt etiam animosi, fortes milites quotidianis prælus exercitati. Dimidium autem eiusdem versiculi. Et territi purgabuntur] Hebraicè sic משברים יתחטאו mishebarim ithchatau. Nimirum, à contritionibus purgabunt sese. Contritiones Hebræi exponunt fractos fluctus, motúsque ingentes, quos beluæ ciet in mari. Propter hos, timebunt, expauebunt. Purgabuntur autem, quia Deum summum, qui ferat opem implorabunt. Contritiones etiam, pauorem cordis,& ingenrem cõmotionem, iidem recte interpretantur. Alij ferunt esse sensum, qui mihi quoque probatur, vt verbum ithchatau, designet inquinationem. Inquinabuntur timentes F
resolutis præcordiis. Chaldæus autem dixit aspergent, proiicient super se, nempè contritiones, pauores, formidines. Aut ipsæ beluæ, fluctus instantes efflabunt, vt ait Auen Esra. Fluctibus,& vndis eos aspergent. Prosequitur. Cùm apprehenderit eum gladius, sustinere non poterit,& hasta,& gladius, neque hasta, neque rhorax.]Is sensus etiá testibus Hebręis. Si gladius admouebitur, quo piscis cedatur, vt apri, leones, ceruíque feriútur à venatoribus non poterit subsistere. Nam belua correptum gladium franget, tantum ei robur. Similitet nec hasta, nec quodcunque telum, quod Hebraicè מסע ושריה massa, vesciria, hasta scilicet Macedonica. Reputabit hæc arma,& omne ferrum, belua illa immanis, velut paleam. Eóque sagittas, lapides funditorum nauci faciet. Quasi stipulam existimabit malleum. Pro malleo est תותח tothach. Hanc machinam bellicam, qua lapides immensæ magnitudinis ad ruinam ædificiorum iactantur, suspicatur Gersonites. Alij arietem. Omniáq; quadrant, quàm malleus ad bella, cedesq; inutilis. Cætera clarent. Quod auté subiicit. Sub ipso erunt radii Solis,& sternet sibi aurum, quasi lutum.]Mirum cur hoc Hier. transtulerit. Hebraicè melius,& clarius ad hunc modum. Sub ipso, חדודי חרש chadude charesh, acutæ petræ. Sciendum Hebraicè chadud, designare acutum. Radium autem nunquam. Alterum nomen charesh, amphibolum ad Solem,& testa, quanquam testa dicitur חרש cheresh. Sol auté חרס chares.

A chares, Rectius igitur, & melius iuxta Hebræos, locus is intelligitur, vt dicat. Sub ipso acutæ petræ. Nimirum recubat super acutis petris, quæ latent in profundo. Super his bestia recumbit, nec petrarum sentit acumen. Hoc illi cubile. Tanta autem pellis durities, vt asperitatem scopulorum non sentiat. Quocirca radii Solis, nulla ratione intelligi potest, quid significet. Et longe clarius transtulerunt hoc Græci, Septuaginta ἡ στρωμνὴ αὐτοῦ ὀβελίσκοι ὀξεῖς. Cubile eius acuti obelisci. Obeliscos vocat, acutissimas petras. Teodotio vero, cubile eius σιδηροῦ τέκτονος, velut ferrum artificis, aut cubile ferreum. Nempè acutissimum velut ferrum, quo cedunt artifices ligna. Nam charash ad superiores significatus, sonat etiam artificem. Apparuit igitur verus sensus, Dimidium autem eiusdem versiculi Sternet sibi aurum quasi lutum.] Quod noster dixit, aurum, Hebraicè חרוץ charuz, id sonat acutum, acuminatum, dentatum. Isq; erit sensus. Sternet sibi petras acutas, dentatas super lutum, in profundo scilicet pelago, sub altissimis harenis, vt sit etiam descriptio cubilis. Si vero charuz (quoniam significat etiam aurum) pro auro accipi placeat, erit sensus. (latent enim in profundo mari venæ auri) Sub se sternat harenas aureas. Hæ cubile eius sunt. Sed quoniam de petris acutis sermo est, quas habeat pro cubili, melius, ac rectius est illud primum. Quod sequitur, Feruescere, atq; æstuare facere beluã profundũ maris, ob exalationẽ eructationẽq; aquarũ, quas euomit, & quasi vas vnguentarium ebullire, clarum est. Id enim faciunt beluæ marinæ, Delphines, Testudines multo magis belua vasta ructans aquas halitu ingenti. Fit sonitus spumãte salo. Quod autem subiicit. Post eum lucebit semita, æstimabit abyssum, quasi
B senescentem] Verus sensus Hebræis consentientibus. Fertur belua per mare impetu vasto ebullit, feruet mare, illa pelagus secante, & magna se mole mouente. Relinquitur semita, apparent, lucentq; vestigia, quacunque belua incessit. Hoc Hebræi cum Latinis pariter. Quod vero dicit. Quasi senescentem. Probatur mihi maxime sensus Hebræorum. Tanta est vndarum concitatio, belua secante mare, vt tum vestigia, semitaq; exprimatur, tum fit tanta spuma, tanta canicies vndarum, vt qui respiciat, existimat mare canum, velut senes, quibus canicies incompta iacet. Referunt igitur Hebræi, æstimabit abyssum, quasi senescentem: Non ad ipsam beluam, sed eum qui viderit, aspexeritq; mare. Cuius vndæ, propter ingẽtẽ beluæ motũ canescãt velut canicies senis. Is verus sensus, ac proprie Hebraicè æstimabit, debet esse impersonale, iuxta morũ Hebraicæ dialecti, vt dicat æstimabitur, reputabitur, abyssus velut senilis canicies. Is sensus verior, quàm vt dicat æstimabit abyssum debilem, inualidam, vt senes, quod opinatur Nicolaus. Subiicit. Nõ est potestates super terra, quæ cõparetur ei, qui factus est vt nullũ timeret.] Hebraicè melius, & citra causam sensus absurdioris. Non est super terra משלו moshlo. Hoc duo sonat, nunc similitudinem, nunc dominatum, imperium. Sensusq; est. Non est super terra dominatio eius, sed in mari. Est belua maris, monstrorum marinorum, quasi domina. Non in terra, sed mari præsidet. Non in terra, non super beluis terrestribus. Hunc sensum proponit Auen Esra, & ex parte Gersonites. Proponit etiam Chaldæus, pro voce Hebraica æquiuoca subiiciens manifesto designantem dominatum שולטנה shultanee, dominatio eius. Symmachus quoque hoc sequi-
C tur οὐκ ἔστιν ἐπὶ χθονὶ ἐξουσία αὐτοῦ. Non est super terra potestas eius. Alter est sensus, vt dicat. Nõ est simile super terra. Nõ est super terra cõparatio eius. Hoc sequitur Sept. οὐκ ἔστιν οὐδὲν ἐπὶ τῆς γῆς ὅμοιον αὐτῷ. Nõ est quicquã super terra simile illi. Quod autẽ dicit, eũ factũ vt nihil timeret. Si dominatur in beluis marinis, iure nullã aliã beluã timet. Cõgrue igitur refertur ad beluas pelagi, quarũ cùm cetũ sit maximum, iure nullam earum extimescat. Superius quoq; demõstratũ est robustissimos quoq; timere bestiam. Quamobrem nulla superstitio cogit hæc referre in dæmones plana, perspicua de belua marina. Similiter clarescunt, quæ sequuntur de eadem maxima balena. Omne sublime videt, ipse est rex super omnes filios superbiæ.] Pulcherrimè ab Hebræis exponitur primum. Tanta est beluæ magnitudo, vt cùm sese supra fluctus extulerit, tanquam mons appareat in mari. Inde sublato capite vasto, velut è monte, è mole sua circunspicit omnia. Videt procul dissita. Circunspicit è sublimi loco, quoniam corpus, & caput altissime tollit. Hæc igitur sublimitas nisi corporis, molisq; vastæ sentienda non est. Quod autem in dimidio versiculi dicitur. Ipse est rex super vniuersos filios superbiæ.] Posset hæc tralatio malum ingenerare sensum, sed si fontem, & Hebræos adeas videbis veritatem. Pro filiis superbiæ. Hebraicè sunt Filij שחץ shachaz. Ea vox exponitur duabus clarioribus ab illis גבהא חזק gobaa chozech. Sublimitas, fortitudo. Estq; verissimus sensus. Ipse dominatur super omnes filios potentes, robustos. Filios roboris, & potentiæ. Hebræi sane quã apposite interpretantur omnes beluas ingentes, omnia

marina monstra, quibus ait, balenam, siue cetum dominari velut regem, principem. Inculcans, quod superius sæpenumero prædicauit. Est cetus omnium marinorum beluarum, monstrorumq; pelagi rex, præsidet omnibus, si corporis vastitatem respicias. Et pulcherrimè sunt interpretati hunc locum Septuaginta αὐτὸς δὲ βασιλεὺς πάντων τῶν ἐν τοῖς ὕδασιν. Ipse est rex omnium, quæ in aquis. Auen Esra vero Hebręus adamussim eodem modo exponēs filios superbiæ כל נולד במים col nolad bamaim. Omne, quod producitur in aquis. Nec video, nec vsquam reperio, quod Burgensis scribit de shachaz, cum ea vox, palam pro robore sumatur ab Hebræis. D

CAPVT XLII.


B I Deus summus multis exemplis, quibus exuberat natura, potentiam, prouidentiamq; suam cōprobasset, iure proponitur Iob confitens humanam imabecillitatem, ad mysteria diuinæ prouidentiæ, sapiētiæq; penetrare, non valentem. Quid enim superest tot visis, & animaduersis in omni mundo miraculis, quàm obstupescere, & aliquem summæ sapientiæ, qui fecerit omnia, regatq; ad omne tempus, confiteri? Hoc Iob nunc cōfitetur Ac quod ait, (cætera enim clarent) Quis est iste, qui celat absque scientia?] Abraham Hebræus hunc exhibet sensum. Quis ille est, qui celat, negat, abscondit consilium, sapientiamq; tuā, tam insipienter? Quis ille est, qui sapientię, maiestatiq; tuę E detrahit, abscondit, sermone subducens, obscurans? Græci quoque bene. Quis abscondit silendo maiestatem tuam? Melius igitur hoc intelligitur de consilio Dei, quàm cuiusuis alterius, vt putat Nicolaus. Prosequitur. Ideo insipienter locutus sum, & quæ vltra modum excedunt scientiam meam.] Hebraicè ad hunc modum. Annunciaui, aut effatus sum, & nō intellexi. Mirabilia sunt, quàm vt possim capere. Exaudi igitur tu voces nostras, quibus à te postulamus sapientiam. Nos ex te sciscitabimur, tu, nos responsis digneris. Audio, videoq; te Hoc gloriari possum vidisse, audisseq; te. Certa sunt omnia, nullis ambagibus obuoluūtur. Idcirco me reprehendo, nempè, vt est, Hebraicè, quicquid locutus sum aperte refello. Quod autem dixit, Et ago pœnitentiam.] Hebraicè verbum pœnitendi נחמתי nichamthi designat etiam consolatus sum. Potestq; dici, consolatus sum super his, quæ in cinere hoc, & sterquilinio sedens, dolui, quòd fuerim despectus cunctis. Aut certè pœnitet eorum, quæ locutus sum. Hanc pœnitentiam in cinere, & fauilla, quibus caput pœnitentis aspergitur, ago. Vterque sensus ab Hebræis adhibetur. Quæ sequuntur in capite, manifesta sūt. Illud quod ait. Faciem eius suscipiam, vt non nobis imputetur stultitia.] Suscipere faciem, notū est Hebręis esse, honorare honore prosequi quēpiā. Illud vero, Vt non nobis imputetur stultitia.] Aliquanto secus in fonte. Ne faciam vobiscum נבלה nebalah stultitiam, non Dei, sed illorum. Ne deuoluam super caput vestrum, stultitiam vestram, qua me, meámque prouidentiam defendere professi, hominem innocentem proscidistis, lacerastis. Eos ad Iob ire iussit, velut illis longe iustiorem, quippe factis, & in ipsa harena philosophatum, illi F tantum nugando. Meritoq; Iob, vt iustior exauditus est, sibi, amicisq, beneficiis cælestibus impetratis Reditq; pristina felicitas, qualia multa legas videasq; omnibus sæculis exempla. Plurimos enim, quos fortuna, vel in tartarum præcipires egisset, attolere caput, longe quā antea beatiores, cernas. Quod autē ait, socios, cognatósq; ad eum venisse, consolatosq; eum esse, iure conuersa, diuinitus fortuna.

Tempore felici multos numerabis amicos,
Tempora si fuerint nubila, solus eris.

Attulerunt autem munera, amicitiæ, cognationisq; signum, velut apophoretum xenium. Apud Poëtas Priscos, mores antiquos describentes.

Pallam signis, auroque rigentem.
Et circumtexto croceum velamen acantho.
Colloque monile
Baccatum, & duplicem gemmis, auróque coronam.

Non secus hoc libro, dicuntur amici, attulisse Iob inaures. Vbi autem noster interpres ait ouem vnam. Pro oue, Hebraicè est, קשיטה Kesita, id sonat nummum, obolum, restibus Hebræis, Quod magis quadrat hoc loco. Hoc ait capnio. Sed sciendum, Auen Esra eam vocem exponit כבשה קטנה chibsa Ketana, ouem Paruam. Quare non dissentit noster ab Hebræis

Abræis. Quodq; ait, eum familia, filiisq; auctum, vocasseq; vnam è natis, diem. Hebraicè, est pro die, iemima. Ea vox, etsi diem denotat, relinquendum tamen nomen ipsum fuerat. Hieronymus ponit nominum etymologias, non ipsa nomina. Nam nomen secundæ casiæ. Hebraicè קציעה Keziah, id sonat casiam. Tertiam dictam cornu stibij. Stibium vocat fucum. Ea vox Hebraica est הפוך haphuch, fucus, & stibium idem sunt. Hebraicè igitur dicitur, Cornu fuci. Seruatur enim fucus quemadmodum Nicolaus ait, in cornu. Septuaginta nescio cur dixerint ἀμαλθείας κέρας. Cornu Amalthææ. Docent Græci quid sit cornu amalthææ. Vocasse Priscos Amalthææ cornu, bonorum copiam. Amalthæam nutricem Iouis fuisse, quem capræ supposuerit, eius capræ vnum cornu Iouem Amalthææ dedisse, quo cuncta bona, quæ quis optare posset, continerentur. Sed, vt dixi, cornu Amalthææ in Hebraico non est. Colligunt autem Græci, dignum memoratu, Iob in ea calamitate septem annos mãsisse, quoniam centum septuaginta annos, iuxta tralationem Septuaginta post plagam, dicitur vixisse, quorum dimidium sint octoginta quinque. Vniuersam autem vitam fuisse ducentos quinquaginta annos, è quibus septem subduxerit scriptura, vt designaret illud miserabile tempus, vitæ non debere deputari. Sed sciendum tralationem Septuaginta nõ minus hoc libro in recensendis annis, quàm multis aliis diuinæ scripturæ locis, variare à fonte. Nam non sunt in Hebraico centum septuaginta anni post plagam: sed vt habet tralatio nostra, centum quadraginta. Tempus item quo Iob ante calamitatem vixit. non refertur vsquam, quare vniuersæ vitæ tempus colligi non potest. Illud item sciendum apud
B Græcos ex editione Septuaginta & Theodorionis addi quædam in fine libri, quæ in editione Symmachi, & Aquilæ sequentium Hebraicũ non habeantur. Ea sunt, vt ferunt Græci ex editione Syriaca, nempè Chaldæa quadam. Sunt autem omnia, quæ vice præfationis habentur apud Latinos in principio libri, quòd habitauerit in regione Ausitide in finibus Idumeæ, & Arabiæ, quod accepta vxore Arabessa genuerit ex ea filium, cui nomen fuerit Emon. Eadem illa, quæ in præfatione leguntur. Cumq; deprebendatur ex hac historia, Iob fuisse quintum ab Abraham, prætermisso scilicet ipso Abraham, deprehenditur fuisse ferè coætaneus Mosi, qui & ipse quintus ab Abtaham, si numeres primum ipsum generis caput Abraham, inde Isaach, Iacob, Leui, tum Amram patrem Mosis. Itaque quo tempore graui seruitute gementes Hebræi, breui liberandi, & in terram promissionis educendi erant, vir iustus florebat, iamq; calamitates eas egredientibus Israëlitis ex Ægypto, perpessus fuerat, cuius res gestæ toto oriente claræ, pro pietatis exemplo, Hebræis esse potuissent. Denique dicitur apud Græcos οὗτος ἑρμηνεύεται ἐκ τῆς συριακῆς βίβλου, ἐν μὲν γῇ κατοικῶν τῇ αὐσίτιδι ἐπὶ τῶν ὁρίων τοῦ εὐφράτου προϋπῆρχε δὲ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰωβάβ. ἦν δὲ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ζαρὲθ ἐξ ἀνατολῶν ἡλίου, ἰὼβ ἀπὸ πόλεως γεθέμ. Fertur item ab eisdem Græcis ex testimonio Chrysostomi, patriam Iob fuisse Vs in Arabia, vbi sepulchrum eximij viri, & sterquilinium in quo sedit monstretur: insuper honores, quos singulis annis, vt fama est, exhibeant incolæ. Hinc Auerroes Aristotelis interpres, sermone Arabs, in moralibus, Iob ad fortitudinis exemplum produxit, vocans eum beatum
C

FINIS.

תם ונשלם תהלה לבורא עולם

A

CAPVT XXVII.



ONGRVIT inter omnes, quòd nullo amicorum Iob quicquam respondente, iam calumniis, & obiectionibus deficientibus, audacius repetit rationem de iustis & iniustis, piis, & impiis in hac vita. Exaggerat felicitatem improborum, clades, & incommoda bonorum. Demum quid sentiat proponit, velut illi, apud Ciceronem de natura Deorum dissèrentes. Quod primum dicit, Qui abstulit iudicium meum.] Duobus sensibus ait quod solium, tribunalq́; quod toties postulauit, vbi coram Deo diceret causam, non obtulit, non dedit, aut si fert ira dicunt aduersarij, bona, & mala diuinitus esse, mihi præter, fas, procul omni iure, iudicio, calamitates inflixit: contra omne iudicium, his miseriis implicuit. Ac secundum designat primum: in amaritudinem addnxit animam. Quod vero affirmat Quia donec superest spiritus in me.] Est velut illud Virgilianum.

Dum memor ipse mei, dum spiritus hos reget artus:
Semper honos, nomenque Dei, laudesque manebunt.
Nunquam scelus ex ore sonabit.

Persto in hac sententia: viribus totis, pietatē innocentiamq́; retineo. Absit vt vos, qui me sceleratum impiumq́; prędicastis, veros esse finam. Omnem dabo operam, quo mendaces & sycophantæq́; conuincam ui. Nullum enim est flagitium, cuius conscientia diuerberet animum. Inimicus mihi, planeq́; aduersarius esto, qui malefactis applaudit suis. Quæ enim demum sunt præmia scelerum? Quid hypocrita, vel vt Hebraicè melius חנף chaneph, nefarius, flagitiosus, assequitur rapinis, & auaritia? Et non liberet animam eius, Deus.] Melius Hebraicè ישל ieshel. Et feliciter cum Deus. Faciat cum in hac vita beatum, fortunatum, quo tandem desinet hæc felicitas? Quanquam potest esse sensus illius verbi, rapiat, auferat. Quid (inquit) assequitur improbus, ob ante actam turpiter vitam, cùm Deus rapuerit, segregauerit animum eius à corpore? Is quoque sensus mihi probatur, Verbum enim Hebraicum ישל ieshel potest esse à שלל shalal, rapuit, & à שלה shalah, felicitatus est. Vnde Latinè salus. Hoc (inquit) impij præmium ferunt improbitatis, quòd adueniente super eis repentina calamitate, Deiq́; opem implorantes, minime exaudiuntur. Idq́; erit, quoniam super omnipotente non est delectatus, non ei cohæsit. Eoq́; vocem eius implorantes propter desuetudinem, inimicitiamq́; cum eo, non exaudiet. Nam dixerat antea Eliphas aduersarius. Et super omnipotente delectabetis. Cõfirmo igitur (inquit) etiam ipse malos male perire, si quis vniuersa respiciat non solum præsentibus intendat. Quod autem ait. Docebo vos per manum Dei.] Nempe quæ diuinus spiritus efflauit. Nam nobis quoque infidet Deus. Aperiam arcana Dei. Vos enim ipsi vidistis. Ante oculos, intérque manus, sunt omnia, vestras. Quare tam ventosa loquacitas insumitur, in re perspicua? Verba prodigitis cùm sit res in aperto de bonis & malis, de finibus eorum. Hoc enim datur improbo diuinitus, quam habebunt mercedem scelerati ac perditi latrones, violenti, rapaces. Totam cum stirpe videbis, procubuisse domum. Ferro, fameq́; conficientur. Hæredes, ac posteri, morte vorabuntur, absumentur: Viduæ vero nõ plorabunt: aut quòd cum maritis tollentur, aut quòd perisse iuuabit: nefandos illos, perditosq́; Gigantes, Sodomæq́; viros, vtriusq́; diluuij, quorum me numero inique vos aggregastis. Ego vero tantum abest, vt approbem, si quid feliciter vixerint, vt hanc, de stirpe, posteritateq́; illorum: vixerint illi, quantum velint, beate, se tentiam pronuntiem. Possum ne igitur cum eiusmodi sentire? Quantum velit ditescat, auro argentoq́; fulgeat: opum cumulos exaggeret: suppellectile splendescat impius: ad iustos, innocentesq́; tandem omnia deuoluentur, redibunt opes ad eos, quibus fuerant ablatæ. Domus eius luculenter ædificata, velut aranea, velut domus tinearum, quæ morsu, voracitateq́; victitant deiicietur. Similiter vmbraculum, quod custodes vinearum faciunt, breue ad tempus tollitur.

Nam qui diuitiis soli incubuere repertis,
Nec partem posuere suis, quæ maxima turba est,
Inclusi expectant pœnas.

Tum profectis eis è vita: velut montano gurgite torrens, Tollet tempestas diuitias omnes, quam cito quis aperit oculos, tam fluent omnia velociter, vt si remearet ad superos, nihil sit prorsus repertus. Apprendet eum sicut aqua, inopia.] Pro quo, Hebraicè. Appre-

D

VVLGATA EDITIO AN SIT DIVI HIERONYMI.

EST SI NON videbatur poscere hic liber, vt de vulgata editione, quam esse sanctissimi doctissimique Hieronymi in annotationibus in Pentateuchum contenderam, hic dissererem: rem tamen tanti momenti, & cui multi refragantur, sæpe confirmare & perspicuam reddere, non erit forte etiam ab hoc opere, in quo eandem ipsam editionem interpretamur, alienum. Est certe magni momenti res, sicut Græci & antiqui Latini quondam de tralatione Septuaginta gloriabantur, ita quoniam antiqua illa editio est summota, persuasum esse nobis, aliquem doctissimum, sanctissimúmque fuisse virum, id est ipsum Hieronymum, quem côcorditer omnis Ecclesia receptum, & approbatum, super eius tralatione conquiesceret. Miserabilius autem esset, si Hieronymus verus ille noster fuisset interpres, aliquam in contrarium leuem suspicionem in nostris animis surrexisse, aut extitisse aliquem, qui fallacibus coniecturis suis, quales sæpe mortales ludificantur, nobis hanc veritatem extorqueret. Accidit miseranda hæc calamitas præcipue hoc tempore, vt multa quę & antiqua essent, & à sanctissimis patribus reperta, reiecta veluti noua, ab his qui eorum vetustatem, autoritatémque ignorarent, fuerint. Asserebam igitur in annotationibus vulgatam editionem esse Hieronymi, idque ea cumprimis ratione, quòd hæc editio non esset cuiusquam Græcorum, non Septuaginta, non Aquilæ, non Symmachi, non Theodotionis, non Luciani, non quinta, non sexta. Et tunc ob hanc rationem, tum quia ex Hebraico appareret tralata, tum aliis multis coniecturis, eam affirmabam esse sanctissimi doctissimique Hieronymi. Itaque vt nunc omnia melius innotescant, altius aggrediar, prolixior forte, sed vitare prolixitatem propter contentiosos, non possum. Prima vt dicebamus sacrarum scripturarum veteris testamenti ex Hebraico tralatio in Græcam dialecton, fuit sub Ptolemæo Philadelpho de qua omnes Gręci semper honorificè loquuntur. De ea scribunt Chrysostomus, & Iustinus martyr, idem & Philosophus, & Theodoritus, quorum omnium vt res sit clarior & dilucidior seorsum citabo testimonia. Chrysostomus igitur contra Iudæos, Πτολεμαῖος ὁ φιλάδελφος τὰς πανταχόθεν βίβλους συναγαγὼν, καὶ μαθὼν ὅτι καὶ παρὰ Ἰουδαίοις εἰσὶ γραφαὶ περὶ θεοῦ φιλοσοφοῦσαι, καὶ πολιτείας ἀρίστης, μεταπεμψάμενος ἄνδρας ἐκ τῆς Ἰουδαίας, ἑρμήνευσεν αὐτὰς δι' ἐκείνων, καὶ ἀπέθετο εἰς τὸ τοῦ Σεράπιδος ἱερὸν, καὶ γὰρ ἦν Ἕλλην ἀνήρ, καὶ μέχρι νῦν ἐκεῖ τῶν προφητῶν αἱ ἑρμηνευθεῖσαι βίβλοι μένουσι. Ptolemæus, inquit, Philadelphus, cùm omnes vndique libros congregaret, & intellexisset esse apud Iudæos libros, qui de Deo & de optimo reipublicæ statu philosopharentur, viris à Iudæa accersitis, per eos transtulit, reposuítque has scripturas in templum Serapidis, Erat enim gentilis. Et nunc vsque libri prophetarum ibi tralati habentur. Hæc vir aureus, Eadem hæc paulo vberiora narrat etiam Theodoritus, qui quoniam ea loquitur super hac re, quæ à me ipso fuissent dicenda, proferam eum pro me disserentem. Magnum, inquit, ac salutare scripturarum donum, solum erat penes Hebræos celarum & abditum. Sed omnium rerum moderator non est passus latere mysterium, gentibus, etiam voluit fieri manifestum. ἀλλ' ἐξήγειρε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον Κύριος τῷ Πτολεμαίῳ τινὶ βασιλεῖ τῶν Αἰγυπτίων τῷ καὶ φιλαδέλφῳ κεκλημένῳ καὶ πᾶσαν γραφὴν ἑλληνικήν τε καὶ Ῥωμαϊκὴν, ἔτι τε καὶ Αἰγυπτίαν ἐξασκῆσαι παρεσκεύασε, γνοὺς δὲ καὶ τοὺς Ἰουδαίους ὁ αὐτὸς τὴν γραφὴν ἰδίαν ἔχειν, καὶ μάλιστα αὐτὴν κατ' ἐξοχὴν, τὴν τῇ πρεσβυγενείᾳ προτερεύειν, καὶ τῇ ἀληθείᾳ καταφέρεσθαι, ἔρωτι ταύτης σχεθεὶς, πρέσβεις τοῖς τῶν Ἑβραίων λαχοῦσι κατ' ἐκεῖνο καιροῦ διέπειν τε καὶ διοικεῖν, ἐπιστέλλει, μὴ στερῆσαι τῆς ὠφελείας τὸν ἐπιδεόμενον,

τοιγάρτοι

Prima tralatio sacrarũ litterarum ex Hebraico in Græcum.

E

F

A τοιγάρτοι δώροις τούτους ἐκμειλιξάμενος, καὶ σκεύη χρυσᾶ, τῷ τηνικαῦτα προεστῶτι τῷ ἱερεῖ προσ, ἀφ' ἑκάστης, πατρῴας τε φειδοῦς ὑπομνήσας καὶ εὐεργεσίας, ἐκκαλεῖ τούτους τῇ αἰτήσει, οἳ τε ὡς εἰκὸς, οἷα τε δῆθεν ἐπὶ δεσπότης, καὶ δυνάμενος βλάψαι εἰ βούλοιτο, ἐκλιπαρούμενοι, ἐκ περιχαρείας ἀμέτρου ἐπιεικέστερος, χρυσέοις γράμμασι τὴν πᾶσαν γραφὴν ἐνσημηνάμενοι, ἔστειλαν τῇ ἰδίᾳ φωνῇ, δεξάμενος τε οὗτος ταύτην καὶ ἀναπτύξας μὴ τετυχηκέναι τῆς ἐφέσεως ἔφασεν, εἶτα αὖ πάλιν ἀντιγράφει λέξας, θησαυροῦ καὶ σοφίας κεκρυμμένης καὶ πηγῆς ἀφανοῦς ποία ὄνησις. βούλοιντ' αὖ πρὸς χρῆμα οὗτοι γε τὴν καλλίστην τε καὶ θείαν βουλευσάμενοι ἐκ πάσης φυλῆς τοῦ ὅλου ἔθνους, οἷα τινὰς καρποὺς ἠδίστους στείλαντες τὴν ἐξοχὴν τῇ ἰδίᾳ γραφῇ ἑρμηνευσάμενοι ἑβδομήκοντα, τὸν ἀριθμὸν ἄνδρας κατὰ τὸν τύπον, ὃν πάλαι μωυσῇ Κύριος προσέταξεν, ἔπι τε καὶ πνεύματος θείου ἐνδιαίτημα τὰ πεφηνότας, πρὸς ἀναπέμπουσι αὐτῷ, ὅπως, καθὼς βούληται τὴν ἔκδοσιν τῆς γραφῆς ποιήσοιντο. καὶ τούτους ἀποδεξάμενος διῴκισεν οἰκίσκοις ἐμβαλὼν περὶ τῷ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καλουμένῳ φάρῳ, ὅπως μὴ κατὰ τὸ αὐτὸ γενόμενοι συμφωνήσαντες παραλείψωσι τὴν ἀλήθειαν. καὶ δὴ τοῦτο ποιήσας, συνήθροισεν ὕστερον τὰ ἐκδοθέντα, καὶ τοσοῦτον εὗρεν αὐτοὺς συμφωνήσαντας, ὡς μηδὲ ἐν λέξει παρηλλαχότας, μήτιγε μὴν ἐν νοήμασι. δεξάμενος τοίνυν τὴν ἔκδοσιν, καὶ μειζόνως ἀπευχαριστήσας τοῖς ἠγωνισμένοις περὶ τοῦτο, πλείστοις τε ὡς εἰκὸς φιλοτιμησάμενος δώροις, καὶ τὸ ἔθνος εὐφημίᾳ μεγαλύνας, ἐξαπέστειλεν. πρώτη δὲ αὕτη ἡ ἔκδοσις ἐγένετο πρὸ τριακοσίου πρώτου ἔτους τῆς μετὰ σαρκὸς, πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημίας τοῦ θεοῦ λόγου καὶ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Quæ sunt: Excitauitque spiritum sanctum dominus Ptolemæo regi Ægyptiorum, qui & Philadelphus vocatus est, vt omnes & Græcas & Romanas insuper & Ægyptiacas litteras excoleret. Intelligensque idem etiam Hebræos, habere proprios libros, cum primis antiquitate & veritate omnes alias scriptiones superantes, amore harum incensus, misit his qui B eo tempore res Hebræorum moderarentur, ne eum indigentem hac vtilitate priuarent. Quibus etiam muneribus placatis, & missis ad celeberrimum tunc temporis, templum vasis aureis, item paterna erga eos indulgentia, beneficiisque commoratis, flectit precibus. Illi qui ab eo obsecrarentur, qui si vellet, nihilo mediocriter posset offendere, ingenti gaudio elati, aureis litteris omnem scripturã ex aratam propria lingua miserũt. Rursum q; rex rescripsit in hunc modum, Thesauri & sapientiæ abditæ, & fontis ignoti quæ vtilitas? Ergo pulcherrimo rursum & diuino cõsilio excogitato, ex omni tribu totius populi, proprio & externo suffragio cõprobatos, Septuaginta viros quasi suauissimos in maturitate flores iuxta formam, quam Deus tradiderat Mosi, quique spiritus sancti sedes esse viderentur, miserũt ei, vt transferrent vt ipsi placuisset. Quos acceptos ille diuisit ab inuicem in priuatis cellulis, in loco iuxta Alexandriam qui dicitur Phatos. Ne si essent eodem in loco cõcordes, veritatem non exprimerent. Quo facto, omnium editiones cõgregauit. Adeòque eos reperit inter se consentientes, vt ne indictione quidem vna, nedum in sententiis discreparent. Accepta itaque editione, multoque maioribus gratiis ob tantos exantlatos labores, habitis, & maximis, vt par erat, eos muneribus affectos laudibúsque ea gente cumulata remisit. Hæc prima editio fuit ante trecentesimum primum annum quàm seruator noster Iesus Christus homo veniret in mundum. Hæc Theodoritus, apud quem habes ferè quicquid item scribit Aristeas super hac re, sed ne sim in citandis autoribus super re clara, prolixior, Aristeam & alios prætereo, Est Iustinus martyr, qui in Apologetico, quẽ fecit Latinũ doctissimus princeps Mirandulanus Ioannes Franciscus, vidisse ipse etiam Græcum, & bibliothecæ Alexãdrinę illius meminit, omnib' libris refertissimæ, & vt Ptolemæus audito esse apud Hebræos proprius eorum characteribus descriptos libros, incensus eorum videndorum cupiditate, accersierit, interpretes, eósque non in vrbe, sed in Pharo procul Alexandria septem stadiis, in cellulis deputatis transferre iusserit. Et vt astantibus ministris omnẽ quidem habere curam interpretũ iussent, sed prohiberent ne se inuicem adirent, vt interpretatio exactior, & consonantia deprehenderetur. Agnoscens autem eos non solum in sententiis, sed ne in verbis quidem vsquam dissensisse, vti diuinos interpretes multis muneribus donatos dimiserit. Hásque non fictas fabulas dicit esse, sed auditu incolarum Pharii sibi relata: tum in Alexandria vestigia cellularũ asserit à se visa: citátq; idem tralationis huius testes Philonem & Iosephũ. Quod nos & apud Philonem & Iosephũ vidimus. Prima igitur editio mul to ante Christi tempora, fuit ipsorum Septuag. quæ propter relatas causas, maximæ venerationi à Græcis & Latinis habebatur, adorabatur, suspiciebatur. Ex ea citarũt Apostoli testimonia, eam interpretati sunt omnes qui apud Græcos, diuinas literas sunt cõmentati. Lege Origenem, Basiliũ, Chrysostomũ, Gregorium vtrunq;, aliósq; sanctissimos ac doctissimos. Ex superiore autem Chrysostomi testimonio, cùm dicit vsq; ad sua tempora haberi libros prophetarum repositos in fano Serapidis, refellitur quod suspicatus est Iosephus afferens, Septuag. Pentateuchum tantum transtulisse, vt testatur etiam diuus Hierony. Quæ sit

Septuaginta interpretes.

Septuag[illegible] ta [illegible] ch[illegible] [illegible]tum transtulisse.

autem tralatio Septuag. apud Græcos notissimum est, ea videlicet, quę apud eos est vulga- D
tissima, quæ vt dixi à sanctis doctoribus vbique citatur & exponitur. hócq; dico quatenus licuit Græcorum libros euoluere. Nam neque Luciani editionem, neque alterius cuiusquã vidi vnquam nisi in declarationem editionis Sept. citatam & enarratam. Ac licet Hieronymus quadam suo tempore testetur fuisse dissensionem, vt alij Septua interpretationem, alij Lucianum, alij Theodotionem vel hexapla Origenis legerent, apud scriptores tamen vnica est interpretatio Septuag. Post Septuaginta iam Euangelio coruscãte, id est à prima illa editione circiter quingentis annis, emerserunt noui tralatores. Quorum tempora & genus, & professionem, morésque & causas interpretandi describit idem Theodoritus, quem pro me loquentem, hãcque rem clare disserentem propono: δευτέρα δὲ ἔκδοσις γέγονεν οὕτω, ἀκύλας τις ἀπὸ σινώπης τῆς πόντου ὑπάρχων ἕλλην ὢν ἐβαπτίσθη ἐν ἱεροσολύμοις, καὶ τοῖς ἑλληνικοῖς πάλιν ἀναστρεφόμενος ἤθεσιν, ἐπιτιμηθεὶς παρὰ τῶν κηρύκων τῆς χάριτος καὶ λυπηθείς, ὥσπερ κύων ἐπὶ τὸν ἴδιον ἔμετον ἀνθυπέστρεψεν, καὶ ἀναθεματίσας τὸν χριστιανισμὸν τοῖς Ἰουδαίοις προσδραμών, ἡρμήνευσε καὶ αὐτὸς τὴν θείαν γραφὴν ἐπὶ Ἀδριανοῦ βασιλέως τοῦ λεπρωθέντος μετὰ τετρακόσια τριάκοντα ἔτη τῆς τῶν ἑβδομήκοντα ἑρμηνείας, κεκαμπύλῳ καὶ διεστραμμένῳ λογισμῷ. Quæ sunt: Secunda editio in hunc modum fuit. Aquila quidam Sinopeus è Ponto, cùm esset prophanus, baptizatus est in Hierosolymis: Cúmque in prophanorũ gentiliúmque moribus iterũ volutaretur, obiurgatus est à præconibus gratiæ. Et dolore affectus tãquam canis ad proprium vomitum est reuersus, execratusq; Christianismũ, & ad Hebręos se recipiens, interpretatus est & ipse diuinas scripturas sub Adriano imperatore leproso, post editionem Septuag. anno quadringentesimo trigesimo, doloso & peruerso animo. Sic ille. Aquilas igitur secũdus interpres, cùm verborum proprietati maxime institisset, nõ quidem vnquam est publice receptus, sed legebatur ad declarationem tralationis prioris. Sic Eusebius, Origenes, Theodoritus, cæteriq; vt vbiq; in nostris apparet, apparebitq; annotationibus, eius sunt vsi tralatione, raro videlicet, & nõnullis tantũ in locis. Cui fidẽ derogabant tum reditus ad gentes, tum ad Iudæos accessus, deinde quòd sentiebant passim obliqua & peruersa mente eum transtulisse. Cõtemptus etiam est, vt ait diuus Hieronymus, vti scrupulosior, & qui quędam verborum portenta videretur excogitasse, qualia multi nunc inuexerunt, vt herbificare, motabilitare, & id genus, quæ cũ à Hieronymo de optimo genere interpretandi irrideantur, cõstat alienum à mente eius esse, vt isto modo apud Latinos loquamur, cùm ne Græci quidẽ ferre potuerint. Secuta est tertia editio Symmachi quę similiter à Theodorito describitur, ἡ γὰρ τοῦ Συμμάχου ἔκδοσις τρίτη ὑπάρχει, οὗτος τοίνυν Σαμμαρείτης ὢν, φίλαρχος ὑπάρχων, καὶ ὑπεροψίαν νοσῶν, μὴ τιμηθεὶς ἀπὸ τοῦ ἰδίου ἔθνους, τοῖς Ἰουδαίοις προστρέχει καὶ ἐκ δευτέρου περιτέμνεται, καὶ πρὸς διαστροφὴν τῶν Σαμμαρειτῶν ἑρμηνεύει καὶ αὐτὸς τὴν θείαν γραφὴν ἐπὶ Σευήρου. Ergo tertia, inquit, fuit editio Symmachi, Is cùm esset Sammarites, magistratuum, honorúmq; cupidus, plenúsq; fastu nec à propria gente ad honores ascitus, refugit ad Iudæos, iteratóq; cii cũciditur. Et ad euersionem Sammaritarũ, scripturas & ipse est interpretatus sub Seuero. Hucusq; Theodoritus. Ecce igitur & Symmachus bis circũcisus, nunquam Christianus, ad euersionem suę gentis, id est Sammaritarum denuo edidit. Discrepabant enim libri Sammaritarũ à libris Iudæorum, multáq; erant adiecta, multa de- F
tracta, vt interdum ostendit eximius Hierony. vt illud, Dixítq; Kain ad Abel, Egrediamur foras, nõ est apud Hebræos, sed erat in libris Sammaritanorum. Vt enim eorum scripturas, quos oderat, ostenderet mendaces trãstulit ad Græcos ostendens quantũ errarent in scripturis Sammaritæ. Hac editione similiter atque Aquilæ vsi sunt Græci. Nunquã est publice recepta, nonnullis in locis inducta ad declarationem prioris, & vbique receptissimæ tralationis. Semper enim inuenies apud Eusebium, cæterósq; Græcos λευκότερον, σαφέστερον, id est clarius, apertius vel Symmachus vel Aquila transtulit, nunquam dicentes verius ostendentes editionem Sept. potius obscuram esse, quàm non veridicã. Secutus est Theodotio quartus post Septuaginta interpres, de quo etiam Theodoritus, τετάρτη ἡ τοῦ Θεοδοτίωνος πέλει ἔκδοσις, οὗτος τὸ νῦν τῆς αἱρέσεως Μαρκιανοῦ τοῦ Ποντικοῦ ὤν, ἐξέδωκεν καὶ αὐτὸς τὴν ἑρμηνείαν ἐπὶ Κομμόδου τοῦ βασιλέως ἐν αὐτοῖς τοῖς χρόνοις, πρὸς διαστροφὴν τῆς αὐτοῦ αἱρέσεως. Hoc est: Quarta fuit editio Theodotionis. Is erat ex hæresi Marciani Põtici, & in euersionem suæ sectæ edidit scripturam sub Cõmodo imperatore. Sic ille. Etiã igitur Theodotio, quia hæreticus esset, nũquam est receptus, nunquam præpositus antiquis interpretibus, quos afflatu spiritus sancti transtulisse tota Græcia assentiebatur, eos adorabant, venerabantur, solétque interdũ apud eos Theodotio citari, sicut Aquila & Symmachus, publice lectus & receptus nunquam. Scripturas autem Marcionistarum deprauatas & falsatas fuisse, sicut Sammaritanorum, & in eorum

Aquila interpres, apostata.

Symmachus interpres Samarites.

Theodotion interpres, hæreticus.

Arum euersionem hæreticum Theodotionem verisimile est transtulisse, post quem secutæ sunt aliæ editiones, quæ tum à Græcis, tum ad imitationem Græcorum sæpenumero citantur à diuo Hieronymo. Erant autem editiones, quarum ignorabantur autores, appellatæ à prima quæ fuit Septuaginta. Quinta, Sexta, Septima, de quibus idem Theodoritus, ἡ πέμπτη δὲ ἔκδοσις ἐν πίθοις εὑρέθη ἐπὶ Καρακάλλου τοῦ βασιλέως, ἐν Ἱεριχῷ, καὶ ἡ ἕκτη δὲ ὁμοίως ἐν πίθοις εὑρέθη κεκρυμμένη ἐπὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαμμαίας παιδὸς, ἐν Νικοπόλει τῇ πρὸς ἀκτίοις. Quinta, inquit, editio in dolis est reperta sub Caracalla imperatore in Hierico. Similiter & Sexta in dolis est reperta, abscondita, sub Alexandro Mammeæ imperatore in Nicopoli aquilonari. Hæc Theodoritus. Post has editiones Septima fuit sancti Luciani inducta ob varias superiores editiones, quæ circunferebantur, de quo non est opus me multa dicere cùm Suidas plurima scribat, & idem Theodoritus hoc loco. ἑβδόμη τε ἔκδοσις ἐστὶν ἡ τοῦ ἁγίου Λουκιανοῦ τοῦ μεγάλου ἀσκητοῦ καὶ μάρτυρος, ὅστις ταῖς προγεγραμμέναις ἐκδόσεσιν ἐντυχὼν, ἐγκύψας δὲ καὶ τοῖς Ἑβραϊκοῖς, μετ' ἀκριβείας τὰ λείποντα ἢ τὰ περιττεύοντα, καὶ τοῦ καταλόγου τῆς ἀληθείας πόῤῥω τυγχάνοντα διορθωσάμενος ἐν τοῖς οἰκείοις τῆς γραφῆς χωρίοις ἐξέδοτο τοῖς Χριστιανοῖς ἀδελφοῖς. ἥτις ἔκδοσις μετὰ τὴν ἄθλησιν καὶ μαρτύριον τοῦ αὐτοῦ ἁγίου Λουκιανοῦ, τῆς τοῦ Διοκλετιανοῦ καὶ Μαξιμιανοῦ καταληξάσης μανίας εὕρηται ἐξ ἰδιοχείρου γεγραμμένη, ἐν Νικομηδείᾳ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ βασιλέως παρὰ Ἰουδαίοις ἐν πυργίσκῳ μαρμαρίνῳ καὶ κεκονιαμένῳ. Septima, inquir, editio est sancti Luciani, magni illius militis & martyris, qui superioribus editionibus insistens, tum & Hebraicis se tradens, diligenter quæ deessent, quæque redundarent, & quæ à Catalogo veritatis procul essent

Editiones Quinta & Sexta.

Editio Septima, sancti Luciani.

B correxit, in propriis scripturæ locis, edidítque Christianis fratribus, quæ editio post eius certamen & martyrium, deferbente Diocletiani & Maximiani insania, reperta est propria manu scripta in Nicomedia sub Constantino imperatore apud Iudæos, in turri parua marmorea calce illita. Hæc Theodoritus. Cum quo similiter Suidas scribit, Lucianum transtulisse obuiámque ire voluisse corruptioni, à temporibus, & crebris transcriptionibus, tum malis hominibus, in exemplaria illatæ. Eúmque fuisse Syrum ex Samosatis. Eóque facilius nouit Hebraice propter vtriusque linguæ affinitatem. Hanc editionem nunquam ferè vidi citari & commemorari à Græcis, diuóque Hieronymo: non quòd vt reor non haberent fidem, sed quòd adessent superiores editiones. Nunquam autem summota fuit antiqua editio Septuaginta quòd ea & apostoli vsi essent, & quòd longe esset antiquior & augustior cæteris omnibus. Hanc interpretantur, vt dixi, Græci Theologi, ex ea citant testimonia. Psalterium quoque quod canitur in Ecclesia & Septuaginta non Luciani, Nam hoc interpretantur ipsi iidem Theologi Theodorus, Theodoritus, Basilius, Chrysostomus, Gregorius, Origenes. Idem etiam habetur apud Latinos è Græco tralatum. Estq; ad alia innumera, vel illud testimonium, quod istud enarrat Hierony. citans ipsum sub nomine Septuaginta, sic superiores Græciæ theologi, vt ibidem expresse cernitur. Græcę igitur editiones in hunc habuere modũ. Nam de Hesychio nihil reperi. Fuit etiam Hexaplos Origenis, in quo opere conferebantur è regione sex editiones, videlicet ipsi Septuaginta Aquila, Symmachus, Theodotio, tum Quinta & Sexta editio: idcirco inscriptũ

Hexaplos Origenis.

C opus Hexaplos, quasi sextuplex. Citatur interdum à theologis. Hoc igitur est, quod hucusque narrauimus, quicquid apud Græcos de varietate tralationum, refertur. Quibus cognitis venio ad Latinos, ad quod peruenit sanctorum theologorum tempora, prior illa, adorata, & culta semper apud omnes editio Septuaginta dico ante sanctissimum eloquentissimúmque Cyprianum, ante Lactãtium, ante Hieronymum, Augustinum, Ambrosium. Eáque eodem in honore fuit, similitérque in Ecclesiis legebatur Latinorum Latinè, atque Gręcorum Græcè. Tanta fuit autem veneratio quam erga hanc editionem veluti diuinam veluti à spiritu sancto inspiratam, Latini habuere, vt diuus Hieronymus, qui primus apud Latinos, & varietatem illam editionum apud Græcos cognouit, & Septuaginta à fontibus Hebræorum plurimũ recessisse perspexit, eóque primus eam vel emendare, vel illustrare conatus est, non modo non fuerit eo primo tempore receptus, sed multos etiam hostes ob hanc causam sibi conflauerit. Quorum est locupletissimus testis diuus ipse Augustinus, quem necesse est audire hoc loco. Decimooctauo de ciuitate libro scribens primum narrat vt à Ptolemæo Philadelpho remissi fuerant Iudæi quos pater eius Ptolemęus Lagi egerat captiuos: Vt dona ad templũ miserit, postularítque ab Eleazaro scripturas & interpretes Vt stupendo miróq; cõsensu separati, quia spiritus vnus in eis esset, inter se concordes fuerint. Tum addit: Nam cùm fuerint & alij interpretes, qui ex Hebręa in Græcam linguá sacra illa eloquia transtulerant, sicut Aquila, Symmachus, Theodotio, sicut etiam est

illa interpretatio cuius autor nō apparet, & ob hoc, sine nomine interpretis Quinta editio D
nuncupatur: hanc tamen quæ Sept. est, tanquàm sola esset, sic recepit Ecclesia, eaq́; vtūtur
Grçci populi Christiani, quorum pleriq́; vtrum alia sit, ignorant. Ex hac Septuaginta inter-
pretatione, etiam in linguam Latinam interpretatum est, quod Ecclesiæ Latinæ tenent.
Quamuis non defuerit presbyter Hieronymus homo doctissimus, & omnium linguarum
trium peritus, qui non ex Græco, sed ex Hebræo in Latinum eloquium easdem conuertit
scripturas. Sed eius tamen litterarum laborem, quamuis Iudæi fatentur esse veracem, Se-
ptuaginta vero interpretes in multis errasse, contēdāt, tamē Ecclesiæ CHRISTI tot homi-
num autoritati ab Elcazaro tunc pontifice, ad hoc tantum opus electorum neminem iu-
dicant præferendum. Quia etsi non in eis vnus spiritus apparuisset, sine dubitatione diui-
nus, sed inter se verba interpretationis suæ Septuaginta docti, more hominum cōtulissent,
vt quod placuisset omnibus, hoc maneret, nullus eis vnus interpres debeat anteponi. Cum
verò tantum in eis signum diuinitatis apparuit, profecto quisquis alius, illarū scripturarū
ex Hebræa in quamlibet aliam linguam interpres est verax, aut congruit illis Septuaginta
interpretibus, aut si non congruere videtur, altitudo ibi prophetica esse credenda est. Hæc
& multa alia diuus Augustinus, cuius testimonium eo vel maxime citaui, vt plura super
hac re fierent his qui ea nesciunt, manifesta. Primumq́; tātus honos habitus sit Septuagin-
ta vt tota Græcia censuerit neminem eis esse præferendum. Deinde hāc Septuaginta tra-
lationē peruenisse ad Latinos, & in Ecclesia quicquid diuinarū scripturarū legererur, & ha-
beretur esse ex hac tralatione. Testatur etiam diuus Augustinus doctissimū Hieronymū ex
Hebræo transtulisse sed propter reuerentiam Septuaginta non fuisse receptum. Hoc igi-
tur erit primum & prudentissimum quenque mouens quàm maxime argumentum, & in
considerationem excitans, cùm autoritas illorum Septuaginta esset in Ecclesia roborata,
stabilita, vt tanquam cęlites & oracula cælestia adorarentur, quem Ecclesia tam magnis
viris postea prætulerit, eum necessario aliquem maximum fuisse virum, fuisse doctrinæ tā-
tæ & authoritatis, vt eum Ecclesia, prius etiam Augustino, multisq́; dissentientibus, tot
tamq́; celebribus viris anteponere non dubitarit. Summota est autem editio Septuaginta
nunc apud Latinos. Illa inquam editio, quæ tempore Hieronymi, Augustini, Ambrosij, om-
nibus in templis legeretur, omnium manu tereretur, quam Augustinus item affirmat Ec-
clesias relinquere noluisse, etiamsi & errasse Septuaginta & Hieronymum bene vertisse,
ab Hebræis audirent, tanta inquam ramq́; venerabilis tralatio, in tanta nominis celebrita-
te hoc tempore apud Latinos nusquam est. Græci retinuerunt, Latini non retinuerunt.
Hinc apud diuum Gregorium pontificem maximum, apud Strabum, Bedam, multosq́;
alios inuenies interdum citari antiquam tralationem, ipsorum videlicet Septuaginta, vt in
toto opere videbimus. Quid igitur fuit in causa, quæ tāta temporū, sententiarūq́; mutatio,
vt quam antea summa veneratione colerent, quam sanctorum, doctissimorumq́; episcopo-
rum, firmaret, stabiliretq́; autoritas, cui nullam aliam ad ea tempora prætulissent, præferē-
damq́; cum Græcis censuissent, mutarint postea sententiam, eam reiecerint, alteram loco
eius habuerint. Qui fuit tantus ille vir, tam celebris, tantæ doctrinæ & sanctitatis, qui fece- F
rit hanc mutationem? Qui roboratam in ecclesia, id est, in omnium Christianorum pecto-
re opinionē firmatam LXX. interpretum, sua magnitudine commutarit, propeq́; euerte-
rit? An Aquilas, Symmachus, Theodotio, qui omnes hæretici, aut semichristiani, aut bis Iu-
dæi fuerunt. Qui ne apud Græcos quidem obtinuerunt vnquam, vt reciperentur? Quosq́;
ducentis annis ante nunquam recepissent? An Lucianus, cuius editio vix Græcis ipsis est
nota, nedum Latinis? Quem nunquam apud vllos Latinorum inuenies, præter vnum, idq́;
raro, Hieronymum, nominari. De quo & Hesychio altero translarore Hieronymus ipse in
præfatione Euangeliorum, Prætermitto, ait, eos codices, quos à Luciano & Hesychio nū-
cupatos, paucorū hominum asserit peruersa contentio, quibus vtiq́; nec in toto veteri in-
strumento post Sept. interpretes emēdare quid licuir, nec in nouo profuit emendasse. Sic
Hier. negat Lucianum quicquam emendare potuisse, quia recepti essent iam longo tēpo-
re Septuaginta. Deinde si non est ab ecclesijs Gręcorum receptus, dico quoadlicet & scri-
ptutas Gręcorum, & ecclesiastica officia nunc videre, nō fuisset etiam ab ecclesiis Latino-
rum. Tum quis sibi persuadeat pluris ecclesias fecisse Lucianum, quam LXX. quos instin-
ctu spiritus sancti asserebant trāstulisse? Deinde credendū est Lucianum in transferendo.
Hebraismum maxime fuisse secutum, qui nusquam apparet in vulgara editione. Iā si litte-
ris mandatū est apud Græcos de interpretibus, de tēpore, de causa tralationū, siluissent ne

A Latini, super interprete isto suo quē Sept. tantis, tā claris viris prætulissent? Cùm ergo fama
sanctitatis ac doctrinę Hier. fuerit maxima, vt totū orbem Christianum circūsonaret, hūc
certe hunc, non aliū credendū est ecclesias Sept. nominatissimis illis viris postea antepo-
suisse, & id maxime credendū est factum fuisse, quando deificatus est Hier. quādo ecclesia
eum numero diuorum adscripsit. Tūc credendum est, tanti viri sanctitatem ac doctrinam
eodem ecclesiæ suffragio fuisse consecratā. Nōdū enim tempore Augustini erat consecra-
tus, eóq; Augustinus doctissimū eū appellauit, nihil de sāctitate locutus. Apud iuniores au-
tem, id est, eos qui post Augustinū floruerunt, sanctus & ecclesię doctor dicitur. Neq; veri-
simile est ecclesiam summa custodia retinentem & conseruantem opera Hier. editionem
sacrarum scripturarum, quæ maximi ponderis esset, cęterisq; omnibus præstaret, aut in cu-
ria amisisse, aut vllo modo deprauari permisisse. Nec potuit eodem tempore apud omnes
ecclesias editio eius extingui & aboleri. Primū igitur argumentū vulgatam nostram tra-
lationem, non esse cuiusquam alterius, nisi Hieronymi, quia non est antiquorum interpre-
tum, non est vllius eorum, qui post LXX. interpretes transtulerunt, non Aquilæ, non Sym-
machi, non Theodotionis, non Quinta, non Sexta, nō Septima. Ostende tu non vanas mi-
bi proferens coniecturas, sed vera testimonia producens, quomodo aliqua istarum editio-
num sit nostra vulgata editio, ego veris testimoniis & rationibus cōuincam non esse. Cùm
igitur à Græco nostra tralatio non fluat, eam ab Hebraico venire necesse est, & propter
superiores rationes, quia videlicet ante lata est editioni vetustissimæ & venerabilissimæ,
B necesse est esse maximi Hieronymi. Illud quod quis suspicari posset, aut ab alio suspectum
audiret, mistionem quandam factam Græcarum illatum editionum, & hanc esse nostram
sciat id partim hebetissimæ mentis esse iudicium, partim hoc ipso Hieronymi editionem
esse hanc nostram demonstrari, quo Hieronymi non esse illi probare niterentur. Primum
necesse fuit eum qui mistionem hanc faceret, vt facta reciperetur, fuisse tum maximæ
doctrinæ & famæ, famæ inquam tantæ, vt extingueret veterum tralatorum nomen. De-
inde eruditionis & iudicij tanti, vt sciret & diiudicare posset vbi melius Aquila, melius
Symmachus, melius Theodotio transtulisset. Quod est maximi iudicij. De qua re Hie-
ronymus ipse in præfatione Euangeliorum, Primum, inquit, difficile est omnes legere
qui in Euangelia scripserint. Deinde multo difficilius adhibito iudicio, quæ optima sunt
excerpere. Tum istud examen sine cognitione fontis, fieri non potuisset. Ad quem
enim scopum respicias, vt scias melius Aquilam, interdum melius Symmachum tran-
stulisse. Ad quam veritatem oculos intendat, cùm in isto delectu verseris, nisi vide-
licet Hebraicam? cùm igitur istud examen editionum, in vnum corpus conflatarum, sine
fontis cognitione fieri nequiret, sine maxima literarum Græcarum peritia, proferre
non poteris aliquem è Latinis, nisi Hieronymum, qui esset ad id idoneus. An Ruf-
finum dices, virum ignobilem, & quem non solum scripta eius testantur nec Græce
nec Latine admodum fuisse peritum, sed id ei præcipue obiicit Hieronymus. An istum,
inquam, potius recepisset ecclesia, quàm Hieronymum, cùm etiam voluerit, vbi fuis-
C set taxatus ab Hieronymo, merito fuisse taxatum? Sic enim legimus in decretis Pōtificum
distinctione quinta decima. Item Ruffinus vir religiosus plurimos Ecclesiastici operis
edidit libros, nonnullas autem scripturas interpretatus est. Sed quoniam beatus Hie-
ronymus, in aliquibus eum de arbitrij libertate notauit. Illa sentimus, quæ beatum Hie-
ronymum prędictum sentire cognoscimus. Et non solum de Ruffino, sed etiam de vniuer-
sis, quos vir sępius memoratus, zelo Dei & fidei religione reprehendit. Hucusque decretū.
Vides hic maximam Hierony. autoritatem, vides quo loco scripta eius haberi velint. Cùm
nonnullas scripturas dicit Ruffinum interpretatum, sentit vt Clementem, vt Iosephum,
quos vertit è Græco, sed mendose admodum. Quis igitur sibi persuadeat, vt interpretante
clarissimo Hieronymo scripturas, alius se ingerere auderet, aut ausum potius eum quàm
Hieronymū ecclesiam recepisse? Mixtam ignobilis viri tralationem, aut celeberrimæ tra-
lationi veterum interpretum, aut eminentissimo Hieronymo prætulissent? Deinde pro-
fero tibi, si vis nostram hanc tralationem, esse mixtam ex illis Græcorum editionibus,
Hieronymum ipsum id fecisse, qui solus facere ex omnibus Latinis & Græcis poterat.
Nam nemo apud Græcos & Latinos vel nouit Hebraice nisi vnus Hieronymus, vel no-
uit tantum, quantum ipse. Dico Origenem, Eusebium, aliósque Græciæ doctores. Hie-
ronymus ergo in transferendo nunc Aquilam, nūc Symmachum est secutus, nunc Theo-
dotionem, nunc Quintam, nunc Sextam editionem, nunc secūdam editionem Aquilę. Le-
ge illius vel in prophetas, vel in Ecclesiastē commentarios, vel librum quæstionum He-

braicarum,vel alia scripta eius.Sequebatur autem nunc istum,nunc illum,referens ad fon- D
tes Hebraicos,totam istam veritatē. Sine cognitione veritatis Hebraicæ nec ipse,nec alius
quisquā se expedire in tāta editionum varietate nec extricare potuisset. Quod ipse Hier.
euidentissime est confessus,in prefatione super Esra.Deinde,inquit,etiam qui exemplaria
aliorum interpretū habuerint,& Hebræi sermonis ignari sunt magis errabunt, ignorātes
quis è multis verius dixerit. Quod etiā sapientissimo cuidā nuper apud Græcos accidit, vt
interdum scripturæ sensum relinquens,vniuscuiusque interpretis sequeretur errorē. Nos
autem qui Hebrææ linguæ saltem paruam habemus scientiam,& Latinus sermo nobis vt-
cunq; non deest,de aliis magis possumus iudicare,& ea quæ ipsi intelligimus in nostra lin-
gua promere Hæc loquitur vir doctissimus:cuius testimoniū si vel legissent, vel diiudicare
potuissent,qui factitios interpretes somniarunt,non erubescentes tam falsa suorū animo-
rū iudicia proferre,nūquam id fortasse fecisset. Vides Hier.expresse cōfitentem,neminem
Hebraici sermonis ignarum posse de interpretationum varietate iudicare. Cùm igitur no-
stra editio paucis exceptis,quę vel temporū longinquitas,vel assidua transcriptio,aut alius
quis casus demutauit,respondeat ad Hebraicum,cùm sit aperta, clara,cùm ab homine sit
cōflata,quem necesse esset sermonis Hebraici esse peritum,nō minus item Græci & Lati-
ni, cum sit confecta tū ad fontem Hebraicū, tum ad collationem & imitationem aliorum
Græcię interpretū,cùm arguat tralatorem & autorē suum,linguā Latinā,orationis perspi-
cuitatem,apprime calluisse,& in transferendo prudentiā illi & iudiciū non defuisse,certe
nō potest esse nisi doctissimi Hier.qui cōfitetur hæc omnia & necessaria sacrarum littera- E
rum esse interpreti, & sibi modeste fatetur suppetisse. Quæ res maioribus etiā & validiori-
bus argumentis demonstratur,argumentis inquā tā claris & certis,vt mirer,vnde in cōtra-
rium suspicio dimanauerit. Nisi forte ex his quæ sæpe solent in iudicādo contingere,cùm
ad primas quásq; rationes,quæ sese offerunt,commouemur,vlterius penetrare nō laborā-
tes.Sed antequam ad hæc clara argumēta veniamus,colligamus quæ sunt superius exami-
nata.Primū,veterem LXX.editionem celebrem,famigeratā,post tempora Hier.fuisse reli-
ctam,& amotam ex Ecclesia.Deinde editionem quę ei successit,non esse vllius eorum qui
post Sept.in Græcam linguam transtulerunt,quod vbiq; in tota editione cognoscitur,col-
latis his quæ ex tralatione Aquilæ,Symmachi,Theodotionis reperiūtur apud Gręcos.Ter
tium est,vulgatam nostram editionem ex Hebraico fluere,tum sequi eā cæteros interpre-
tes,nunc vnum,nunc alterum,resonantem, sed magna cum prudentia & iudicio eius qui
hoc faciebat,Hebraicum cum primis respicientis,& verba interpretum nonnunquam im-
mutantis,sensibus integris.Demum constat testimonio ipsius Hieronymi,neminem pos-
se mistam hanc interpretationem facere , nisi & Hebraicè bene & optime Græce peri-
tum.Tum sermonis sui,in quem transfert apprime gnarum. Clariora autem & irrefraga-
bilia argumenta,quæ si primum fuissent prolata,tanta disputatione non fuisset opus, hæc
sunt.Nemo potest negare libros prophetarum,qui sunt in vulgata editione,quósque quo-
tidie in publicum legit Ecclesia,esse Hierony. Videbis enim hos eosdem in operibus diui
Hierony.ab eo interpretatos & enarratos,omnibus respōdētibus.E regione est editio LXX F
ex altera parte editio ipsius Hierony.in commentariis Hierony.ipse semper dicit. Nos ita
vertimus,ita trāstulimus,sic vertit Aquila,sic Symmachus,quem nos secuti sumus. Hæc &
id genus sępissime ille loquitur in commentariis,& hoc quod vt suum adducit,est in vulga-
ta editione.Nam vt alia innumerabilia in re tam clara omittam,in hac vulgata editione in-
uenies illa quæ multis in locis queritur Hierony. in codicibus olim LXX. interpretum de-
fuisse,& in codicibus haberi quos nuper ex Hebraico ipse transtulerit:Videlicet,Ex Aegy-
pto vocaui filium meum.Et,Quia Nazareus vocabitur. Et,Flumina de ventre eius fluent
aquæ viuæ.Et,Videbunt in quem compunxerunt.Et id genus alia de quibus fuse loquitur
in libro de optimo genere interpretandi. Deinde in libro Danielis capite XI.hæc scribit:
Hucusque Danielem in Hebraico volumine legimus,cæterà quæ sequuntur vsq; in finem
libri de Theodotionis editione tralata sunt.Ionas item propheta arguit Hier.transtulisse.
Nam ad alia,cucurbita illa quæ tantos tumultus excitauit,facile testatur.Erat enim in an-
tiqua editione LXX. cucurbia, pro cucurbita Hieronymus testatur in epistola ad Augu-
stinum , & in commentariis se Aquilam cum cæteris secutum, posuisse hederam. Hoc er-
go videbis in editione vulgata. Ex quibus fit clarum & perspicuum libros prophetarum
esse Hieronymi,nec quēquam arbitror fore tā inepte proteruientem,qui id neget. Agno-
scet enim omnia si libros & commentarios adierit.Sunt autem prophetæ maiores & mi-
nores

Anores, quorum numerus efficit maiorem partem Bibliorum. Habito igitur pro claro & cóperto dimidiũ scripturarum & libros difficiliores esse Hier. quod ipso sole est clarius, quid superest nisi vt intelligas reliquam partem esse eiusdem autoris? Nam qui prophetas receperunt, etiá cætera eiusdem autoris par est eos recepisse. Nec est verisimile factum corpus totius veteris testamenti dimidiũ ex Hier. dimidiũ ex alio quopiam autore. Ex hac editione prophetarũ, id est ex stilo quem in vertendis prophetis est Hieron. secutus, & ex documentis quę tradidit ipse in libro de optimo genere interpretandi, potest intelligi, quàm sit in cæteris vertendis libris rationem secutus & quid censuerit in transferendo aliquo autore esse faciendum. Duplex est ratio trásferendi, vt idem docuit. Cùm verba tantum exprimentes, filum orationis verborumq́ ordinem intactum relinquimus. Alia cũ sensuũ syncerirate seruata, ordinem immutamus modum linguę sequentes ad quá trásferimus. Prior ratio, non solum inepta est & inutilis, sed etiam ab omnibus neglecta, repudiata, quòd tralatio non solũ esset turpis, horrida & incócinna quod saltem tolerari posset, sed etiá obscura, intellectu difficilis, laboriosa, molesta. Quid enim si verba tátũ trásferens sequaris filum orationis Græce in vertendo aliquo Græco autore, quales erát antiquæ tralationes Aristotelis, Hippoc. Galeni, quas vbi maius lumen accessit, iure merito iuniores reiecerũt: Quis vnquam eruditus è tam multis, si vel ab ipso Cicerone incipias vertens Græca in Latinũ, non sequendum sibi Latinæ orationis ordinem existimauit: Meritoq́; eá transferendi rationem doctissimus & prudentissimus Hier. tenendam in scripturis non censuit, quas non
B solum ex Hebraico vertere, sed lóge facere clariores statuit, quam essent in editione Sept. interpretum, qui sequentes Hebraismos, & penè ad verbum transferentes vbiq́, sunt difficiliores vt si nostrá conferas cum eorum tralatione, magnum in omni orationis proprietate discrimen agnoscas Hieron. ergo qui præter infinitá propè eruditionem, etiam exactissimi iudicij esset, & vbiq́; sermone claro, & aperto esset delectatus, quippe qué facilem semper haberet, & in promptu, & promere sine difficultate posset, non est horrorem sermonis Hebraici secutus, sed temperatum orationis genus, núc verba, vt ipse ait in Iob, núc sensus nunc simul vtrunque resonás. Quod idem testatur fecisse superiores interpres, qui núc vel verbum è verbo, vel sensum è sensu, vel ex vtroq́; commixtum, & medie temperatum genus tralationis, expresserint. Vnde & in præfatione in libros Regũ vocat se vel interpreté, vel paraphrasten. Idemq́; ait contra obtrectatores suos in libro de optimo genere interpretandi, consideranda non verba in scripturis, sed sensus. Quod auté de méte diui Hier. sit, vt in scripturis verba inusitata & dura minimeq́; Latina fugiamus, apparet ex eodé libro, in quo ait, Aquilam merito à se & à Christianis proiici, veluti contentiosum interpretem, qui non solum verba, sed & etymologias verborum transferre conatus sit. Quis enim, inquit, pro frumento, & vino, & oleo, possit vel legere, vel intelligere χῦμα, ὀπωρισμὸν, στιλβότητα, q̃ nos possumus dicere, fusionem, pomationemq́; & splendentiam. Vides Hieron exhortentem verba inusitata, qualia hodie formantur à nonnullis, vt herbificare, motabilitare idq́; genus multa Hier. etiam eum dicit κακόζηλον, qui syllabas interpretatur & litteras, vt dicat
C σείει τὸν οὐρανὸν, καὶ σείει τὴν γῆν. Quod Latine dicitur, Quatit cælum, & quatit terram. Quod Latina, inquit, lingua omnino non recipit. In quibus ostendit Hieron. debere nos omittere quæ lingua Latina non recipit, innuit autem repetitiones istas Hebraicas, Quatit cælũ, & quatit terram. Sicut illud. Oritur sol & occidit sol. Et, Gyrens gyrando vadit spiritus, & in suos circulos reuertit spiritus. Et Noe vir iustus, perfectus erat, in generationibus suis, cũ Deo ambulauit Noë. Et genuit Noë tres filios. Ibidemq́; ait Hieron. Quanta, inquit apud Gręcos bene dicuntur. quę si ad verbum transferamus, in Latino non resonant. Et è regione quæ apud nos placent, si vertantur iuxta ordiné, apud illos displicebũt. Ex quibus Hier. verbis fit perspicuum oportere interpretes, verborum mutare ordinem, non curantes verbum verbo reddere, idq́; non solũ in trásferendis Græcis, sed etiam Hebraicis. Eadé enim est ratio. Hũc stilũ expressit idé in prophetis, quos esse eius nemo negare potest. Quod si fecit in prophetis, nó mirũ si etiá in cæteris locis eádem est rationem secutus. Liber quoque Hester, nemo potest inficiari quin sit Hier. qui cap. x. in medio ferè capitis, sic scribit Quæ habétur in Hebræo, plena fide expressi, hæc auté quæ sequuntur, scripta reperi in editione vulg. quæ Græcorũ lingua & litteris cótinetur. Rursum cap. x i. Hoc quoq́, principiũ erat in editione vulgata, quod nec in Hebræo, nec apud vllum fertur interpretũ. Rursum cap. duodecimo Hucusq́, procemium, quæ sequuntur, in eo loco posita erant, vbi scriptũ est in volumine. Et diripuerunt bona vel substantias eorum, quæ in sola vulgata editione repe-

Interpretãdi duplex ratio.

rimus. Cap. XIII. Hucusq; exemplar epistolæ. Quæ sequuntur post eum locũ scripta reperi, vbi legitur. Pergensq; Mardocheus, fecit omnia quæ mãdauerat ei Hester. Nec tamẽ habetur in Hebraico, & apud nullũ penitus ferũtur interpretũ. In fine capitis. Hæc quoq; addita reperi in editione vulgata, cap. sequenti. Nec non & ista quæ subdita sunt in editione vulgata reperi. Ex his omnibus intelligimus quid esset vulgata editio tẽpore Hie. Agnoscimus Hieronymũ ex Hebraico transtulisse. Hæc non cõsiderarunt, qui nos in assertione rei testatissimæ, qua solent vbiq; procacia, præcipites, asseruerunt. Sed quoniam cæcitas eorũ manifesta est, nec cupimus eos imitari, nõ refellã maledicta maledictis. Satis est nobis asserere veritatem. Liber igitur Hester magno vociferatu clamat se esse Hier. Respice igitur stilum istius libri, vide an retineat Hebraismos, an sonet idiotismos. Videbis eum esse Latinum, filum Latinę & apertæ, claræq; orationis & proprię ducentem. Ex stilo, quẽ tenuit in eo libro transferendo Hier. possis agnoscere cæteros libros eiusdem stili scripturæ totius veteris testamenti esse eiusdem autoris. Neq; etiam verisimile est cùm libri prophetarũ, cũ liber Hester sit Hieronymi, cæteros ex Hebraico nõ esse eiusdem. Arguit igitur & stilus & ratio eũdem omnium fuisse tralatorem. Nulla deniq; superest dubitatio, quin stilus vulgatæ editionis arguat Hieronymum interpretem, quippe qui expresse fatetur, in trãslatione ex Hebraico se magis sensa quàm verba fuisse secutũ. In epistola ad Augustinũ, vbi inquit de correctione editionis LXX. loquens, Græca transtulimus, hic de ipso Hebraico, quod intelligimus, expressimus, sensuum potius veritatem, quàm verborum interdum ordinem conseruantes. Postea declarat quod genus interpretationis sit sequendũ, nempè quod in libro de optimo genere interpretandi demonstret, & in præfationibus diuinorũ voluminũ quas editioni suæ præposuerit. Ex quibus irrefragabilia argumẽta colliguntur eius esse vulgatam, editionem, quę & stilum supradictũ sonet, & ei tales pręfationes sint præpositę. Venio nunc ad alios duos libros Psalteriũ & Ecclesiasten, qui duplices habẽtur & diuersi sunt enim in vulgata editione, & inter opera Hieronymi, diuersa interpretatione. De quibus sciendũ est, principio Psalterium quod canitur in ecclesia, non est Hier. sed est Psalterium antiquum, quod canebatur & legebatur in Ecclesia tempore Hier. quod ipse Hieronymi, commentariis explanauit. Est autem Psalterium antiquæ tralationis LXX. interpretum, quod & à Græcis Græce canitur, & enarratur, & sub nomine Sept. citatur, tam ab ipsis quàm Hieronymo in commentariis. Nam Hieronymus contra ęmulos testatur non odisse se, nec detraxisse antiquæ tralationi LXX. vt quam in conuentu fratrũ exponeret. Hæc igitur commẽtaria in antiquum illud Psalterium habentur inter opera eiusdẽ. Quoniãq; ab Hebręis carpebatur Psalteriũ antiquũ, vertit ex Hebraico postulanti Sophronio, nihil dũtaxat sententiæ vt ipse ait demutãs. Testatur ergo se de sentẽtia tantũ nihil mutasse, verba vero, & orationẽ sæpe mutauit, nõ tamẽ tãtopere, quantopere in cæteris libris, quia Psalteriũ poëma sit nudũ diuersis sensibus expositũ. Mutauit autẽ sæpe Hebraismos, vt quod est Psalmo secundo: Quare turbabũtur gentes, Hebraice, Turbaræ sunt, רגשו rageshu. Et Habitator cæli: Hebraice, habitans cælũ. Et, Super Sion montem sanctũ meum: Hebraicè, Mõtẽ sanctitatis meæ. Et, in virga ferrea: Hebraicè, in virga ferri. Et, Nũc ergo reges intelligite F Hebraicè, Et nũc reges intelligite. Psalmo quoq; quarto, vt mittã multa, q; habet Hebraicè Filij hominũ, vsquequo gloria mea in cõtẽptũ. Ipse, Filij viri vsquequo inclyti mei. Transferẽs quod erat Hebraicè gloria mea, inclyti mei. Et alia multa, quę proferre ociosi esset, & tẽpore abutentis. Mutauit ergo sæpissime Hebraismos, quantũ genus sermonis illud patiebatur. Quare autẽ cũ receptæ sint aliæ scripturæ veteris testamẽti, quas trãstulit Hier. solũ antiquum Psalterium Sept. interpretum remãserit, pulchram & veram assignat causam Hier. ipse ad Sanian & Fritellam his verbis. Hoc enim quod Sept. interpretes transtulerũt propter vetustatem in Ecclesia cantãdum est, & illud ab eruditis sciendũ, propter notitiã. Sic Hierony. docet, & vt docuit factum est, Psalterium antiquum propter autoritatem & vetustatem esse in ecclesia cantandum, si quid autem verius, in Hebraico videatur, retinendũ ab eruditis ad scientiam. Sicut ait Orator. Vsum populo cõcessi, scientiã mihi reseruaui. Factum igitur est, vt docuit ipse Hierony. Fuit præterea quoddam aliud Psalterium Sept. quod Hieronymus asteriscis & obelis emendauerat, extinctum prorsus, & tempore eiusdẽ ad pristinas corruptelas reuersum. Bis enim eã correctionem addiderat. Ad Ecclesiasten accedo: Sciendumq; primum duas esse interpretationes libri qui dicitur Ecclesiastes, vnam in vulgata editione, alteram inter opera diui Hieronymi, in quam edidit commẽtarios ipse ad Blesillã antequam totum corpus Bibliorum transtulisset, verbis & orationis filo

pluri-

A plurimum discrepantes, sensibus non multum. Hæc editio quam commentariis illustrauit
Hieronymus est vetus editio Septuaginta tralatorum, quæ erat vsui ante & tempore diui
Hieronymi. Perindéque in hanc scribit commentarios, sicut in veteres Psalmos, qui erant
Septuaginta. Quę quidem vt erant vbique Septuaginta, horridior est & difficilior, retinens
Hebraismos, intactámque sermonis Hebraici seriem relinquẽs. Hæc, inquam tralatio, non
est prorsus facta ab Hieronymo, sed à Gręco est, ad Hebraicos tamen codices nonnullis in
locis, ab eo qui eam explanabat, repurgata, & emendata. Vnde in præfatione istius libri
Hieronymus ait transferentem de Hebraico se magis consuetudini Sep. coaptasse. Innuẽs
se veterem editionem quam explanabat, secutum, miscentem nonnunquam de Hebraico.
Esse autem Ecclesiasten, non nouam aliquam Hieronymi ex Hebraico tralationem, sed
antiquam ipsorum Septuaginta totus ipse textus testatur. Essétque necesse totum profer-
re librum. Esse item duram & difficilem, & sine commentarijs vix intelligibilem, paucis
exemplis demonstrabo. Vbi in nostra germana ipsius Hieronymi tralatione, in qua Hie-
ronymus iuxta consuetudinem & præcepta sua, magis sensa quàm verba est secutus, dici-
tur clare & aperte, enucleate, Oritur sol & occidit, & ad locum suum reuertitur, Septua-
ginta iuxta Hebraicum trãstulerunt, καὶ ἀνατέλλει ὁ ἥλιος, καὶ δύνει ὁ ἥλιος, καὶ εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ ἕλκει.
Quod in illa tralatione, quam explanauerat olim Hieronymus, sic ad verbum tralatum in-
uenies, Oritur sol, & occidit sol, & ad suum locum ducit. Vides pro eo quod in antiqua il-
la editione erat, ducit, Septuaginta posuisse ἕλκει, id est trahit, vel ducit. Quod quidem ob-
B scurissimum est, vt nisi locus explanatione iuuetur, omnino non possit intelligi. Rursum in
ea interpretatione eodem cap. obscure, & inusitato Latinis modo. Est ne verbum de quo
dicatur, vide hoc nouum est, Septuaginta transtulerũt, ὃς λαλήσει καὶ ἐρεῖ, ἴδε τοῦτο καινόν ἐστι. Qui
loquatur & dicat, vide hoc nouum est. Rursum eodem capite: Et ecce omnia vanitas, &
præsumptio spiritus. Septuag. καὶ ἰδοὺ πάντα ματαιότης, καὶ προαίρεσις πνεύματος. Vbi pro eo quod
nostra vulgata Hieronymi editio habet clare & aperte, afflictio spiritus, Græce est proære-
sis, quod Latini transtulerunt præsumptionem. Id enim Græcum videbatur eis designare
à πρὸ ante, αἱρέω capio, sumo, eodem cap. in illa editione dicitur, Peruersum non poterit
adornari, & imminutio non poterit numerari. Apud Septuagin. διεστραμμένον οὐ δυνήσεται ἐπι-
κοσμηθῆναι, καὶ ὑστέρημα οὐ δυνήσεται ἀριθμηθῆναι. In secundo cap. in illa horrida editione. Veni nunc
tentabo te in lætitia. Septuaginta, δεῦρο δὴ πειράσω σε ἐν εὐφροσύνῃ. Dicit etiam ibidem Hiero.
vocem, προαίρεσιν magis sonare voluntatem, quàm præsumptionem. Quo fit perspicuum, id
antea in editione Latina fuisse. Nam nunquam credo Hier. ipse προαίρεσιν, præsumptionem
transtulisset, cùm neget id esse verum vocis significatum, & ex Hebraico demõstrat, aliud
esse legendum. Testatur etiam ipse in præfatione, se legisse Blesillæ Ecclesiasten, & certe
credendum est eum legisse fœminæ iuxta vulgatam illius temporis editionem, id est ipso-
rum Septuaginta sicut explanabat eorum tralationem in conuentu fratrum, & sicut enar-
rauit eorum Psalmos: Legisse autem declarando Græcum ex fontibus Hebraicis, inuenies
cap. quinto apud eundem. Notandum quoque quòd hic περισπασμὸς, in meliori parte acci-
C pitur pro occupatione spirituali, veræq; lætitiæ Cùm dicit hic, designat illam tralationem,
quam habebat præ manibus. Eóque ait in præfatione magis se interpretum Septuag. con-
suetudini coaptasse. Cap. quoque vndecimo ait, Sciendum quoque, quod vbi nunc Sept.
interpretes posuerunt, τὸ ἀμύγδαλον. Quod dicit nunc, declarat eum præ oculis tralationem
Septuaginta habuisse. Eodem cap. porrò quod ait, Impinguabitur locusta. Sciendum vbi in
nostris codicibus legitur locusta, in Hebræo scriptum חגב, Nostros codices dicit vulgatam
ipsorum Sept. editionem, eodem cap. vbi in textu dicitur, obmutescent omnes filiæ carmi-
nis. Ipse Hieronymus, inquit, in commentariis, Obmutescere, siue vt melius habet Hebrai-
cum, surdescere filias carminis. Erat ergo, estq; in editione Septuaginta, quam explanabat
Blesillę obmutescent, quod corrigit in cõmentario ex Hebraico, non in textu autem, quod
non esset magni momenti discrimen. Item eodem cap. In eo vero vbi nos habemus cappa-
rim, in Hebræo habet אביונה Cùm dicit: Vbi nos habemus, profecto illam designat inter-
pretationem in qua erat vox illa capparis. Nec mireris interdum eum dicentẽ. Vbi nos po-
suimus, Septuaginta interpretati sunt, ponítque aliquid aliud declarabat enim, vt dixi, cum
Hebraico vulgatam editionem Septuaginta, ponens nonnunquam aliquid clarius. Quo-
niam igitur hæc editio magis erat ipsorum Septuaginta, quàm sua, magis Græca quàm ex
Hebræorum fontibus, quoniam eam enarrauerat vt eo tempore circunferebatur, idq; an-
tequam vertisset reliqua opera ex Hebraico, postea cùm mentem appulisset ad totam edi-

…onem, & ad Ecclesiasten peruenisset, non se Septuaginta interpretum consuetudini, sed D
…,& præceptis suis coaptauit. Si enim in prophetis, si in Daniel, si in Iona, si in Hester, ma-
… sensa, quàm verba fuerat secutus, & si irriserat, irridendosq; monstrauerat qui verbum è
verbo inepte, obscure, puerilitérque redderent cur non decuit eum idem facere in Eccle-
siaste suo? Et si ad diuum Augustinũ fatetur se in editione ex Hebraico magis sensa, quàm
verborum ordinẽ posuisse recedentẽ scilicet ab eo q; fecerant Sept. cur non debuit in Ec-
clesiaste memor esse sui, & nos cur non eius esse Ecclesiasten in vulgata editione putare de-
bemus, cùm id habeat, quod fatetur se in transferendo fecisse, splendorem scilicet, & per-
spicuitatem addidisse, & obscura transferendo aperta fecisse Sed nolo alium magis testẽ
quam ipsummet Hieronymum, sit ne Ecclesiastes, qui est in vulgata editione, eius necne
vt mirabilis fuerit error eorum, imo vero impudentia, qui ex tam contrariis rationibus co-
nati fuerint probare vulgatam editionem non esse Hieronymi. Hanc igitur Ecclesiastæ,
quæ est in vulgata editione esse ipsius Hieronymi veram, germanámque editionem ipse
doceat. Satis quidem prudẽtibus, & linguarum peritis id probaret stilus ipse Hieronymia-
nus, verborum proprietas, enucleata, apertáq; oratio, pulcher ordo & dispositio, fuga He-
braicę obscuritatis, multáque alia, quę arguũt doctissimũ, prudentissimúmq; interpretem,
vt liber non videatur Hebraicus, sed ab aliquo è Latinis eruditissimo conscriptus. Nam si
capias vnum caput, puta primum ex illa tralatione, & cõferas cum hac nostra, videbis tan-
tum interesse, quantũ inter antiquam quandam Aristotelis tralationem, atque eam quam
fecit Argyropilus, aut quam Theodorus in libris de animalibus, quos ante eum in antiqua E
editione nemo poterat intelligere. Quis enim quæso est sensus, Oritur sol, & occidit sol, &
ad suum locum ducit? Quid est ducit? Scio quidem ducit designare spiritũ trahit, quasi fes-
sus quiescit, aut aspirat ad suum locũ, & quasi anhelat festinus, sed nihil horũ intellexissem,
nisi vox Hebraica, & Hier. ipse, cæterique interpretes adiuuassent. Et tamen non significat
aliud, quàm quod clare & aperte dicitur in nostra tralatione, reuertitur. Præsumptio quoq;
spiritus quid designat, cùm in nostra tralatione sit clarissimũ? Est enim nota vox Hebraica
rehuth quæ vt ipse docet Hier. notat afflictionem, miseriam. Ex his igitur quæ cùm essent
obscura, ambigua, siue apud Sept. in priore tralatione, siue in Hebraico in commentariis il-
lustrauit & aperuit Hieron. collatis more suo cæteris interpretibus, eáque habentur in no-
stra editione, intelligimus Ecclesiasten, quem habemus in vulgata editione, esse eius. Con-
feram quædam tantum, cætera suo loco. Vbi igitur in antiqua tralatione Septuag. videlicet
in illa quam enarrat Hieronymus Blesillæ, primo capite habetur, Oritur sol, & occidit sol,
& ad suum locum ducit, & oritur ipse ibi Hierony. docet in commentariis pro eo quod est
ducit, Symmachum & Theodotionem vertisse, recurrit: addens quia videlicet sol reuerta-
tur ad locum suum. Ille igitur qui in nostra editione, pro eo quod habebat editio vulgata,
Et ad suum locum ducit: posuit, & ad suum locum reuertitur. Ecce fuit Hierony. secutus,
sicut vbique solet, tum in prophetis, tum in cæteris declarationibus scripturæ sacræ, Sym-
machum & Theodotionem. Quis etiam nisi Hieronymus fuerit, qui pro, Et oritur ipse ibi,
Vadit ad austrum & gyrat ad aquilonem, gyrans gyrando vadit spiritus, & in circulos suos F
reuertitur spiritus: claro & aperto, minimèque inusitato orationis ordine posuit. Ibíque re-
nascens gyrat per meridiem, & flectitur ad aquilonem, Lustrans vniuersa in circuitu pergit
spiritus, & in circulos suos reuertitur. Quãto melioribus & clarioribus verbis eandem sen-
tentiam explicuit? reiiciens superuacuam solis & spiritus reiterationem, & intra periodum
colligens orationẽ. Hinc est quòd se appellat vel interpretem vel paraphrasten. Quis fuit
igitur is, nisi Hiero. clare semper orationis studiosissimus, & qui eadem hæc ipsa verba po-
suit in commentariis? Quanto etiam est verius quod nostra habet editio, Omnia flumina
intrant in mare, & mare non redundat. Quã quod illa, Omnes torrentes vadunt in mare, &
mare nõ impletur? Nónne verius, pro torrẽtibus flumina, pro vadere, intrare, pro impletur,
redundat? Similiter paulo ante, Generatio vadit, & Generatio venit, & terra in sæculũ stat.
Noster autẽ, Generatio præterit, & generatio aduenit, terra autem in æternũ stat. Quanto
verius & apertius, Generatio præterit: id enim propriũ est. Verius etiam est, Terra in æter-
num stat: quàm in sæculum. Nam sæculũ non est æternitas, Græce autem αἰών, & Hebraice
עולם olam, æternitas est, licet etiam sæculum. Illud etiam, quod in illa editione, omnes ser-
mones graues non poterit vir loqui. In nostra longe apertius, mutato ordine, & verbis cla-
rioribus positis. Cunctæ res difficiles, non potest eas homo explicare sermone. Apud He-
bræos dabat, notat sermonem & rem: Vt, Verba dierum, id est, Res gestæ temporum.

Et, Si-

A Et, Sicut scrip tum est in libro verborum regum Israël: id est rerum gestarum. Sic isto loco, qui vidit pro eo quod habebat antiqua editio, λόγοι sermones, dicendum esse, res, erat Hebraicæ linguæ peritus, norat vocem frequentius designare rem sicut Græcis, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Nos diceremus, Nihil ad rem. Noluit sequi veterem tralationẽ. Fuit ergo Hiero. qui exponẽs eundẽ locum in cõmentariis, sui similis ait: Non solum de physicis, sed de ethicis quoq; scire, difficile est. Nec sermo valet explicare causas, naturásque rerũ. Agnoscis eundẽ in cõmentariis atque in editione? Vides, difficile, explicare, verba eadem in cõmentariis, atque in tralatione? Rursum in illa editione, Et non est omne recens sub sole. Quis hoc intellexisset? Quanto apud nos apertius relicto Hebraismo? Nihil nouum sub sole. Et ipse Hierony. in commentariis sæpe iterat, nihil nouum, iuxta comicum. Ibidem in illa tralatione: Estne verbum de quo dicatur, vide hoc nouum est. Hieronymus ibidem ait, Apertius hoc Symmachus transtulit, putásne est, qui possit dicere, vide hoc nouum est. Itaque id ipsum posuit in nostra tralatione, Nec valet quisquam dicere, ecce hoc recens est. Rursum ibidẽ, Et ecce vniuersa vanitas, & præsumptio spiritus: pro præsumptione, vt dixi, nostra editio habet afflictio, positum nõ nisi ab Hieronymo, qui dicit in commentariis: Dicebat mihi Hebreus, quo scripturas sanctas instituente perlegi, quod supra scriptum verbum רעות rehuth, id est præsumptio, magis hoc loco afflictionẽ, & χόλωσιν, quàm pastionem & volũtatem significaret: id est, miserias spiritus, quibus homo à diuersis cogitationibus afflictatur. Ergo qui dixit in nostra editione, pro præsumptione afflictionẽ, liquido fuit ipse Hierony. Rursum eo-B dem capite in illa editione, peruersum non poterit adornari, & imminutio non poterit numerari. Quis sit sensus, quoniam obscurus est, audiamus ipsum Hieronymum, tum videbimus eundem ipsum, in germana sua editione, id est vulgata, eũdem posuisse sensum. Tãta, inquit, exponens eum locum, malicia in mundi huius capacitate versatur, vt ad integrum boni statum, mundus redire non valeat. Deniq; tantus est numerus seductorum, & eorum qui de grege Domini, à diabolo rapti sunt, vt supputatione nõ queat cõprehendi. En idem Hierony. sibipsi consonans in germana sua, luculentáque interpretatione, eundẽ sensum posuit, Peruersi difficile corriguntur, & stultorũ infinitus est numerus. Transferens scilicet aperte ad personas, quod obscure dicebatur sine personis in Hebraico. Eodem cap. in illa editione, Quia in multitudine sapientiæ multitudo furoris: pro furore, quod erat obscurũ & ineptũ, nam nec Græcũ ὀργήσεως, sonabat furorem, sed iram, vel indignationem: In nostra editione ẽst, indignatio. Et Hierony. in commentariis, Quanto magis quis sapientiá fuerit assecutus, tanto plus indignatur subiacere vitiis, & procul esse à virtutibus quas requirit. Ecce indignatio etiam apud Hieronymum. Secundo autem cap. in illa editione, vbi dicitur, Consideraui in corde meo vt traherem in vino carnem meã. Ipse Hieron. interpretatur, Volui vitam meam tradere delitiis, & quasi vino, sic voluptate sopire. Nostra autem editio videtur dicere cõtrarium, Cogitaui in corde meo, abstrahere à vino carnem meam. Dicendũ, duplicẽ esse sensum, trahere in vino carnem, propter verbũ Hebraicum משך masshac, quod tum designat trahere, tum procul facere, ducere in longum, ablõgare. Itaq; cùm C essent duo sensus, postremum magis est in editione secutus, cùm ante & post, sint aliæ sententiæ de repudiatis voluptatibus. Antè, Risum reputaui errorem, & gaudio dixi, cur frustra deciperis? Post, Vt animum meum transferrem ad sapientiam. Videtur ergo is verior sensus. Ostendã autem ipsum Hieronymum, variante interdum in plures sensus voce Hebraica, modo vnum, modo alterum fuisse secutum. Vt in secundo psalmo vertit ex Hebraico quod est in vulgata editione, Apprehendite disciplinã, Adorate pure. In commentariis autem in psalmos Septuaginta interpretũ, exposuit, adorate filium. Quod obiicit ei Ruffinus. Respondet suæ libertatis esse, è duobus sensibus, quem velit sequi, nec alterum ab altero destrui. Deinde non est ex vno exemplo pugnandum, cùm tot habeas in contrarium. In vulgata quoque nostra editione habetur, Feci mihi cantores & cantatrices, & delitias filiorum hominum, scyphos, & vrceolos: Pro sciphis & vrceolis in illa antiqua editione est, Ministros vini & ministras, iuxta videlicet Septuaginta οἰνοχόους καὶ οἰνοχόας. Hieron. autem in commentariis dicit Aquilã non viros & fœminas, sed vasculorum species nominasse κυλικίαν, καὶ κύλικας, quod Hebraice dicitur שדה שדות shidda shiddoth. Nec Symmachum longe esse ab hac opinione. Ergo idipsum quod sibi verius videbatur. Posuit vulgata editione, scyphos, & vrceolos, non ministros vini, & ministras, vt habet illa editio, quam ipse explanat Blesillę. Capite sexto in illa editione obscurissime, Melior est aspectus oculorum super ambulantem in anima, Clare autem, & enucleate, & expresse in propria tralatione: Melius

est videre quod cupias, quàm desiderare quod nescias. Hanc sententiam positam ab Hieronymo D in vulgata interpretatione, liquet ex commentariis, cùm ait, Dilucide hoc interpretatus est Symmachus dicens, Melius est prouidere, quàm ambulare vt libet: id est, melius est iuxta sensum cuncta agere, qui animæ est oculus, quàm voluntatem cordis sequi. Hoc est enim ambulare in anima, sicut Ezechiel ait, Qui ambulant in voluntate cordis sui. Ex quibus Hieronymi verbis liquet eum fuisse, qui in vulgata editione dixit, Melius est videre quod cupias, id est, agere iuxta sensum, vt sentis, vt palam est, melius sequi prompta, aperta, clara, patentia, quàm infinitas & incertas sequi cordis cupiditates. id est, desiderare quod nescias, te ab incertis cupiditatibus rapi sinere, desiderando quod nescias & non videas. Exposuit igitur Hieronymus, & iuxta expositionem est interpretatus, in sua vera interpretatione, secutus Symmachum, quem sæpissime sequitur. Videmus hic quanta fuerit eorum cæcitas, qui sibi ipsis oculos effoderunt, ne viderent aduersum se tendere, quæ ex summa hebetudine, sibi propitia & fauentia crediderunt. Eodem capite, est hęc sententia obscure. Si genuerit vir centum filios, & annis multis vixerit, & plures fuerint dies annorum vitæ eius, & anima eius non repleatur bonis, nec sepulchrum fuerit illi, dixi melius esse ab eo abortiuũ. Quid est melius ab eo? Clare igitur in nostra tralatione, Hoc ego pronuntio, quòd melior illo sit abortiuus. Si tãto igitur oratio est melior, quanto clarior, certe longe anteit nostra editio, & hominẽ doctissimum suum interpretem vbique vociferatur. Fuitque hominis eruditissimi dicere tam appropriate. De hoc ego pronuntio, scientis relinquere obscura, duráque, & ea transferendo illustrare, qui videret Hebraica & Græca, sed E intelligeret, vt essent apertiora, alio modo Latine esse dicenda. Aspice quæso reliquum illius capitis, videbis quanta in his obscuritas, easdem tamen res claras, apertas, in nostra editione. Capite nono in illa editione, Et quidem caritatem, & quidem odium, non est cognoscens homo, omnia in facie eorum. Quis vnquam hoc intelligat sine interprete? quàm clare & aperte in nostra editione? Et tamen nescit homo vtrum amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta. Quod autem hoc transtulerit Hieron. apparet ex cõmentariis, vbi ponit eadem verba, & eundem sensum. Etiam, inquit, hunc locum Symmachus manifestius est interpretatus, dicens, Omnia hæc ita statui in corde meo, vt ventilarem vniuersa, quia & iusti & sapientes, & opera eorum in manu Dei sunt. Et insuper neque amicitias, neque inimicitias scit homo, sed omnia coram eis incerta, In futuro igitur scient, &c. Ecce fuit Hierony. qui posuit clariorem sensum in germana, genuináq; sua interpretatione, secutus & hoc loco Symmachũ. Voluit enim, vt ipse testatur, omnia in vnã conferre veram editionẽ, quæ sparsa apud omnes interpretes habebantur, ne quisquã grauaretur tot facere sumptus, & quia nesciret Hebraicũ, nullum in interpretibus haberet delectũ. Cap. decimo, in illa interpretatione: Pretiosa est super sapiẽtia & gloria, stultitia parua. Vulgata autẽ Hieronymi editio, clarius & apertius & verius: Pretiosior est sapientia atque gloria, ad tẽpus stultitia. Quo in loco incredibilis fuit, nescio cuius cęcitas, qui hãc sententiã, vt eam monstraret dissentire ab Hebraico, citauit: Pretiosior est auro sapientia: non animaduertens redũdare, auro, in codice mendoso suo. Quod autẽ nostra tralatio eo loco F sit melior & verior, & ꝙ is sit sensus Hieronymi, perspicuũ est. Dicit enim Salomõ, meliorẽ esse stultitiã paruam, & ad tẽpus ascitã, quàm sapientiã & gloriam. Melius esse aliquando stultum esse, quàm sapientẽ. Hanc stultitiã, paruam Salomon, interpres stultitiã ad tempus dicit, & in cõmentariis simplicẽ quandã, mediocremq; sapientiam, præcipue vt vltionẽ reseruemus Deo, videamúrq; potius stulti, inimicos vlciscentes, sub velamẽto prudẽtię, exercere malitiam. Hæc stultitia est, omni sapientia melior, is est sensus Hieronymi enucleatus ab eo in commentariis & positus clare & aperte in sua insigni, veraq; tralatione, in qua conatus est explicare, & euoluere obscutitates Hebraicas. Sic per totum Ecclesiasten, qui recte & prudenter animaduertet, intelliget eundem commentarios scripsisse, atque vulgatam editionem fecisse. Magnus profecto & incomparabilis vir, qui cùm videret Hebraicum difficillimum, duplicem nobis laborem exantlauit, & præclarum beneficium præstitit, vt non solum verba, sed etiam sensus transferret. Nam verba tantum reddere, non magnæ difficultatis, in sensibus autem exprimendis est & studio incredibili, & maxima prudentia opus. Fuit etiam Latinitatis studiosus, & orationis apertæ, & ordinatæ, vt qui doctissimus esset, singularéque à Deo donum assecutus, vt esset admirabilis non solum sentiendo, sed etiam eloquendo. Quapropter omnia clamant, feruntq; omnia clara testimonia, vulgatam editionem esse Hieronymi. Sed rationes sub epilogo

colli-

A colligamus: Primum testimonium vulgatá editioné esse Hieronymi fuit, quòd præposita est, etiam resistenre prius Augustino, celeberrimę editioni Septuaginta vt qui est loco LXX. admissus, necessario fuerit maioris autoritatis & opinionis, quam illi. Secundum, quòd cum vulgata editio non sit vllius eorum, qui apud Græcos transtulerunt, necessario fluxit ab Hebraico, ideóque Hieronymi fuit. Tertium, quòd aut non est facta hæc editio ex mixtione Græcarum editionum, aut si facta est, non potuit fieri nisi ab vno, qui Græce & Hebraice peritissimus esset, & cui iudicium, summáque prudentia non deesset. Cùm autem id solus habuerit Hieronymus, cùm apud hunc vnum & primum apud Latinos cognitio diuersorum interpretum, exactáq; collatio deprehendatur, solus is ex diuersis intetpretibus verissima quæq; & apertissima colligens, referénsque ad fontes Hebraicos, exactissimam & omnium illarum Græcarum interpretationum vice vnam potuit dare editionem. Quartú sunt præfationes, quas ipse Hieronymus ad Augustinum & contra Ruffinum dicit se editioni suæ ex Hebraico præposuisse. Fieríque non potest, vt tantus error in ecclesia, præcipue in sacris litteris inoleuerit, vt præfationes præpositę fuerint alteri, quàm Hieronymianæ tralationi. Quintum, stilus ipse validissimum est testimonium, qui non solum refert doctissimum Hieronymum, cùm sit illustris, apertus, clarus: sed Hieronymus etiam ipse cum alijs in locis, tum vero ad Augustinum, confessus est se transferentem ex Hebraico, expressisse quod intelligeret, sensuum potius, quàm verborum ordinem interdum cõseruantem. Et quòd se dicit fuisse veluti paraphrasten. Et quod in libro optimo genere interpretandi,
B insectatur κακοζηλίαν, id est, cùm verbum à verbo redditur, non sensa potius exprimuntur. Et quod dicat se parare vnam voluisse editionem, quæ vice omniú illarum Græcarum editionum esset. In quibus alius verbum è verbo, alius sensum ex sensu, alius vtrunque expresserat. Sextum ac vltimum, & irrefragabile testimoniú est, quòd expresse & extra omnem controuersiam libri prophetarum sunt Hieronymi. Sunt autem idem libri prophetarum, quos vt suos explanat Hieronymus, atque hi qui in vulgata habentur editione. De qua re clarissimum est testimonium, apud ipsum in prima apologia aduersus Ruffinum: Commentarij, inquit, in duodecim prophetas, & meam, & Septuaginta, editionem edisserunt. Hoc ergo quod Hieronymus testatur, videbis in commentarijs aperte, in quibus è regione est vulgata editio, quam Hieronymus suam dicit, parte alia editio Septuaginta. Tum Daniel, in quo se fatetur ex Hebraico transtulisse vsque ad duodecimum caput. Ionas item, in quo pro cucurbita, est hædera. Deinde & liber Hester, in quo sæpe fatetur interpres se ex Hebraico trãstulisse. In quibus omnibus est idem etiam stilus, nec verbum è verbo sed potius sensus reddetur clarè & Latiné. Cùm auté similes sint cæteri libri, his qui palàm sunt Hieronymi, certe clarissimum est, omnium vnum fuisse interpretem. Superest vt adducamus ea quę suspicari fecerunt vulgatam editionem non esse Hieronymi. Tres autem in summú sunt rationes, Vna, quòd tot errata in ea deprehendantur, vt fieri non possit toties doctissimum errasse Hieronymum. Secundo, quòd in libro Hebraicarum quæstionum, vbi corrigitur vulgata editio Septuaginta interpretum, quæ tunc erat vsui, in nostra editione con-
C traria his quæ ibi dicuntur, inueniuntur. Et quod illic emendatur, ac reijcitur, veluti male positum, ab Hieronymo, reperitur in nostra tralatione. Ex quo non videtur fuisse idem is qui scripsit eum librum, & qui vulgatæ editionis fuit autor: ille autem est Hieronymus: nõ ergo sibi contraria diceret. Tertia ratio magis Iudæos, & sciolos Hebraicarum litterarum Christianos, mouens, est, quòd ordo loquendi prorsus est immutatus, vt alio modo dicatur in Hebraico, quàm in Latino, & phrases inuicem sibi non respondeant. Ex quo fit, vt Hebræi non sentientes orationem nostram orationi suæ respondere, corruptissimam clament nostram interpretationem. Verbi causa: quod noster dixit, Peruersi difficile corrigũtur, & stultorum infinitus est numerus. Horum ferè nihil est in Hebraico. Sed, Peruersum non poterit corrigi, & imminutio non poterit numerari. Imperitiores Hebræi, quorú maxima turba est, hic lapsum interpretem clamarent. Quod etiam faciunt quodã suæ naturæ instinctu, qui non solum non de nostris, sed ne de suis quidem bene vnquã loquuntur. Nec vidi ferè eorum quenquam, qui proximum suum laudaret, semper seipsos omnibus præferentes. Has igitur rationes, præstigiosas esse, diligens, exactáque examinatio comprobabit. Non enim sufficit, auiditate contradicendi currentem, vnam in contrarium proferre rationem, plures alias fauentes veritati relucere. Illi vere sunt præcipites & cæci, qui hoc faciunt, non agnoscentes detectis erroribus eorũ, fabulam se bonis iudicijs futuros. Primum de ratione transferendi quòd non sit de mente Hieronymi, vt in transferendo verborum

ordinem sequaris, & quod hæc vera sit interpretandi ratio, superius ex dictis ipsius Hiero- D
nymi est ostensum. Qui cùm huiusmodi reprehensores suo quoque tempore habuerit, qui
eum carperent, quòd transferens ab ordine discederet: ipse respondit, quæ respõsio etiam
hodiernis reprehensoribus quadrabit. Respondit autem se primum defendens exemplo
Ciceronis in tralatione duarum orationũ Aeschinis & Demosthenis, & præcepto Hora-
tij: Nec verbum verbo curabit reddere, fidus interpres. Tum ait, Terentium interpretan-
tem Menandrum, Plautum & Cecilium veteres comicos, non hæsisse in verbis, & tam de-
corem & elegantiam in tralatione conseruasse, quàm veritatem interpretationis. Sed pro-
ponam verba ipsius Hieronymi, quibus omnis hæc responsio continetur, vt qui eum au-
dierit, sciat ipsum pro se respondisse. Difficile est, inquit, alienas lineas insequentem, non
alicubi excidere: & arduum, vt quæ in alia lingua bene dicta sunt, eundem decorem in tra-
latione conseruẽt. Significatum est aliquid vnius verbi proprietate, non habeo meum, quo
id efferam, & dum quæro implere sententiam, longo ambitu vix breuis vitæ spatia consu-
mo. Accedunt hyperbatorum anfractus, dissimilitudines casuum, varietates figurarum. Ip-
sum postremo suum, & vt ita dicam, vernaculum linguæ genus. Si ad verbum interpretor,
absurde resonant, si ob necessitatem aliquid in ordine, vel in sermone mutauero, ab inter-
pretis videbor officio recessisse. Quod si cui non videtur aliquid linguæ gratia in interpre-
tatione mutari, Homerum ad verbum exprimat in Latinum. Plus aliquid dicam eundem
sua in lingua prosæ verbis interpretetur, videbis ordinem ridiculum, & poëtam eloquentis-
simum, vix loquentem. Deinde, me semper ab adolescentia non verba, sed sentẽtias fateor E
transtulisse. Alij syllabas aucupentur & litteras, tu quære sententias. Hæc Hieronymus ip-
se pro se ipso ad cauillationẽ ineptorũ respõdẽs, qui tralationẽ eius tãquã non veridicã ac-
cusant, quia verborũ ordinẽ non sequatur. In qua more suo, magis sententias quàm ver-
ba & syllabas quæsierit interpres. Secunda ratio, cùm aiunt, in vulgata editione tot errata
deprehẽdi. Primũ sciendũ est accidere potuisse atque etiã accidisse Hieronymianę editio-
ni, quod accidit olim interpretationi L X X. De qua Hier. ipse in præfatione in libros Para-
lipom. Sed si Septuaginta interpretum, inquit, pura, & vt ab eis versa est in Gręcum, editio
permaneret, superflue mi Chromati, episcoporum sanctissime, atq; doctissime, impelleres,
vt Hebræa tibi volumina, Latino sermone transferrem. Hoc igitur & in editione eius
sciamus nõnunquam accidisse, vt tũ assidua transcriptio, & imperitia scriptorum plurima
loca deprauarit, tum omnes alij casus, quibus subiectas esse litteras nemo est qui nesciat.
Non est opus me comprobare, cùm elaboratissima, exactissimaq; impressio Frobeniana,
infinita penè loca, collatis multis, & his antiquis codicibus, restituerit. Multa quoque de-
prauauit nominum vocumq; similitudo, vt quod legimus in Iob: Sicut ceruus desiderat
vmbram, cùm dicendum sit, seruus: & solis ardore, pro salis ardore. Sicut item in Psalmis
quotidie deprauate legitur, Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: cùm dicẽdum sit,
Fortem, viuum, Hebraice אל, Græce ἰσχυρόν. Et Intersecta est terra à sanguinibus: Pro, Infe-
cta. Et id genus, Quanta olim corruptela inuaserat in Græcos & Latinos codices, quod vs-
que ad rauim toties queritur Hieronymus. Quot locis Cicero, Virgilius, alijq; boni auto- F
res mendosi reperiuntur? Dico autem quorundam tantum locorum deprauationem, non
totius editionis, sicut quidam temerarij proferre audent. In quo cauendum, ne Manichæo-
rum impietatem sectemur, de quibus Augustinus ad Hieronymũ, Manichæi, inquit, pluri-
ma diuinarum scripturarum, quibus eorum nefarius error clarissima sententiarum perspi-
cuitate conuincitur, quia in alium sensum detorquere non possunt, falsa esse contendunt:
ita tamen vt eandem falsitatem non scribentibus apostolis tribuant, sed nescio quibus co-
dicum corruptoribus. Hæc Augustinus. Hic ego sæpe dubitaui, ne qui conantur persuade-
re vulgatam editionem nõ esse Hieronymi, aut esse quidem, sed ab inimicis eius fuisse cor-
ruptam, id faciant, quo facilius scripta eorum & editiones recipiantur. Quod quidem non
prorsus affirmo, nec si de quibusdam esset id verum, alios quibus diuersus animus fuit, hac
dubitatione cõprehensos velim. Nã vt mittã alios, si qui sunt Sãctes Pagninus vir optimus,
& pari doctrina, atque probitate præditus, testatus est se non in euersionem vulgatæ edi-
tionis transtulisse, sed vt collatione tralationis suæ hæc editio magis interdum clarescere.
Quod & apud Græcos partim viri Christiani fecerunt, vt Lucianus, partim hæretici, aut
semichristiani, vt magna fuerit illorum, atque istorum temporum similitudo. Secundo sciẽ
da est alia causa, quæ facit credere Hieronymum errasse, quod quidem apud viros pruden
tes, iudicioq; præditos non est error. Diuersa scilicet lectio, quæ vel in syllabis, & litteris,
vel

A vel in his quæ puncta apud Hebræos dicuntur (ſunt autem illis vice vocalium) exiſtit. In punctis autem fuit maior cauſa variandi. Puncta ſunt Hebræis notulæ, dictionibus ſubſcriptæ. Quibus variatis, eiuſdem dictionis & diuerſus ſonus, & diuerſus ſignificatus exiſtit. Verbi cauſa, dictio El, ſi ea vocali, aut puncto ſubnotetur, qui vocatur Zere אל, ſignat Deű: ſin eo, quod dicitur Segol אל, præpoſitio eſt, ad. Ex quo factum eſt, vt (quoniam ſicut tempore Septuaginta, ſic tempeſtate Hieronymi iſtæ notulę apud Hebræos non habebantur, ſicut nec accentus apud Græcos, veteres, libróſque antiquos Gręcorum nullis accentibus notatos reperies) eadem dictio minus facile, atque nunc, ſignificatu eſſet accipienda, poſſet intelligi, manente eadem voce ambigua, & ſola prolatione, non ſcriptura, valente diſtingui. Nunc autem, quando poſt multa tempora, cœperunt Hebræi notulis vti, ſicut & Græci accentibus, cùm apud veteres ſine accentibus dictiones ſcriberentur, polyſemæ Hebraicæ dictiones in vnum tantum ſignificatum reuocatæ ſunt. Sicut accentus Græcus multa nunc diſtinguit, quæ ſine accentu eſſent ambigua. Proponam duo tantum exempla hoc loco, nam plura in noſtris annotationibus, & apud eruditiſſimos quoſque reperies. Secundo Pſalmo, vbi vulgata editio habet, Prædicans præceptum eius, Hieronymus in ſuo Pſalterio ex Hebraico vertit, Annunciabo Dei præceptum, Hebraica autem dictio אל ſi puncta reſpicias, non ſonat Deum, ſed ad, vt dicendű ſit, Annunciabo, vel referam ad præceptum. Qui igit..r hic lapſum interpretẽ contenderet, ipſe potius reprehenſione dignus eſſet, cum in codice eius eadem dictio poſſet ad diuerſos trahi ſignificatus. Alterű exem-
B plum erit Gen. capite XXXVIII. de Iuda, Aſcendebar ad tonſores ouium ipſe, & Hiras opilio gregis. Pro opilione, qui Hebraice dicitur רעה rohe, id eſt, paſtor, in Hebraico non legitur רעהו rehehu ſocius eius, eiſdem litteris. Ex quo apparet cum ſubſtractis notulis poſſet dictio duos habere ſignificatus: Hierony. ſecurum fuiſſe priorem, qui fortè verior eſt, cùm de tondendis ouibus ſit ſermo. De qua re meminit etiá ipſe in quæſtionibus Hebraicis, & cauſam cur opilionem, non ſocium tranſtulerit, docet. Pro paſtore, inquit, amicus legitur, ſed verbum ambiguum eſt, quia iiſdem litteris ſcribitur. Hæc varietas & apud Septuaginta, & Hieronymum interdum deprehenditur, in quo quidẽ nullus eſt error. Fuiſſe autem olim Hebraicas litteras ſine notulis, & probatiſſimi Hebręorű autores ſunt, & clara extat ex ſcriptis eorum & noſtrorum ratio. Afferunt illi hoc validiſſimum argumentum, notulas has antiquas non eſſe, quòd apud Rabinos ſuos antiquos, quos Thalmudiſtas appellant, cùm ſæpiſſime de litteris & nominibus litterarum diſſeratur, nunquam extet nomen iſtarum notularum: Nunquam nominatur, aut citatur, camez, sheua, zere, ſegol, & alia, cùm ita neceſſitas poſtularet, vt de his fieret aliqua mentio, ſicut etiam de litteris, & ſyllabis. Eadem eſt ex noſtris ſcriptoribus cõprobatio. Cur cùm vitari non poſſet hæc cõmemoratio nunquam apud Origenem, Euſebium, Hieronymum noſtrum nunquam inuenitur, cum præſertim etiam in punctis tota conſiſtat Hebraici ſermonis ratio. Cùm ex his varientur ſignificatus, dictiones in multas ſpecies abeant? Et tamen mirum eſt vbiq; ſilen-
C tium. Idq; cum primis mirabile eſt apud Hieronymű, qui toties Hebraicas litteras, & pondus earum examinat, nunquam notulas has commemorans, vt eas prorſus videatur ignoraſſe. Nos quidem ſine notulis hiſce in explicatione vocum Hebraicarum, nihil poſſumus loqui. Ac veriſſimile eſt iuniores Hebræos ita repetiſſe hæc puncta, ſicut repetti ſunt à iunioribus Græcis accentus. Proferebantur quidem dictiones cum accentu, ſed non ſcribebantur, ſicut Itali, cæteræq; gentes accentibus in loquendo vtentes, ſcribendo non vtűtur. Vix autem fieri poſſe nobis videretur, vt poſſemus Grȩce loqui, niſi accentibus iuuaremur. Veteres tamen, quibus lingua vſitatiſſima eſſet, facile & expedite, & recte ſine accentibus loquebantur. Sic iuniores Hebræi, cùm iam dimittere ſermonis ſui conſuetudinem diuerſis caſibus affecti cogerentur, & lingua propter deſuetudinem fieret difficilior, repererunt notulas vt quę facile maiores effari ſine punctis propter conſuetudinem poterant, hoc poſteri aſſequerentur, notulis illis adiuti. Cuius cùm ſint efficaces comprobationes, quas diximus, accedit etiam expreſſum & clarum Hebræorum teſtimonium. E quibus Auen Eſra hæc ſcribit ראיתי בספר צחות בן מנהג חכמי טבריה אותם העקר כי מהם היו אנשי המסורת ואנחנו מהם קבלנו כל הניקוד
Quæ ſunt: Vidi in libro qui dicitur Zachoth, conſuetudinem & morem fuiſſe ſapientum Tyberiadis, qui radix ſunt & præcipui, quòd ab eis extiterunt hi qui notationes Maſoreth repererunt, & nos accepimus ab eis totam punctandi rationem. Sic ille fatetur à ſapientibus Tyberiadis, de quibus ſcribit etiam Hieronymus, habuitq; vnum ex eis præceptorem, profectas has notulas hodiernas. Eóſque cœpiſſe primos his vti, procul dubio poſt Hiero-

nymum, qui quoniam doctissimi, primoresque in omni doctrina habebantur, non iniuria D
receptum est à cæteris Hebræis, quicquid illi inuenissent, vt qui etiam in terra sancta degerent. Alterum est testimonium in libro qui dicitur Mosnai, id est, bilances, אחרי בעלי התלמוד היו אנשי התורה והם אנשי מסורת אחריהם מחברי ספרי דקדוק Quæ sunt Latine: Post autores Talmud extiterunt scriptores in legem & hi qui Mesoreth condiderunt, post eos fuerunt grãmatici.

Mesoreth. Sic & istud testimonium affirmat ea quæ dicitur Mesoreth, quę maxime in punctis existit,

Thalmud. est autem per omnem scripturam, diligentissima quædam obseruatio, quot modis quæ-

Grãmatici. cunque occurreret vox, cæteris in locis, varietur fuisse post Thalmudistas, qui sine dubio

Hebræi. fuerunt post Christi aduentum. Tum post hos ipsos extitisse scriptores librorũ grammatices, quæ tota penè in variatione punctorum posita est. Hinc vetustissimos Hebraicos libros sine punctis inuenies. Neque enim difficile antiquis illis erat sine punctis legere, tum propter consuetudinem, tum quia prolatio apud eos erat distinctior. Nam vel hinc facile liquet multa iuniores amisisse, quod apud eos nunc non est punctorũ aut vocalium distincta prolatio, Eodémque modo profertur Cames atque Pathach. Et tamen verisimile est diuersam fuisse prolationem. Sic Segol, Sheua, Zere. Quemadmodum nunc apud Græcos, prolatio litteræ Ita, non est distincta à prolatione ypsilon, cùm apud antiquos clarum esset discrimen. Sed de hac re non est hic differendi locus. Et hæc dixi motus quorundam imperita audacia, quibus dempta loquendi de cæteris temeritate, cętera, iudicio, veráque doctrina vacuos eos deprehẽdas. Sunt aliæ causæ, à quibus interdum à fonte varietas est profecta, quas oculis intentis obseruare, & animo diiudicare oportet. Nam sæpe quod videbatur error, error nullus erat, sed animi tui potius hallucinatio. Exempli causa, quod dicitur in Psalmo CXXXIX. vbi in vulgata editione dicitur, Et substantia mea in inferioribus terræ. Hieronymus in suo psalterio iuxta Hebraicum רקמתי rukamthi, dixit, Imaginatus sum. Quod qui non recte perpẽderet, lapsum diceret interpretẽ. Recte tamen dixit, Quasi imago fictus sum, quasi depictus & varietate quadam distinctus, sicut ibidem nobis ostensum est. Ac libenter, citráque omnem ruborem fateor, interdum me suspicatum à fonte aut vero sensu interpretem variasse, posteáque errorem potius fuisse meum cognouisse, Et nunc hanc profero vocem, longe facilius esse, vt ego errem in annotando atq; obseruando, quàm interpretes in transferendo. Quem nos nec carpsimus vnquam (Deus auertat à nobis tam stultam audaciam) nec si verba porrexerũt iniquis hanc vel fictam, vel veram suspitionem (id est qua suspicarentur, vel fingerent se suspicari) animum illuc vel minimum spectantem habuimus. Denique norimus etiam diuum Hierony. hominem fuisse, & quem aliquid effugere licet non tam facile, potuerit. Duo sunt genera eorum quæ nos effugiunt: vnum eorum quæ prorsus ignoramus: alterũ non ignoramus quidem, sed vel aliqua causa, diuersum sentire coëgit, vel aliud attendente animo. Hoc postremum & Hierony. & mihi fateor accidere potuisse, idémque sæpe magnis contigit viris. Multos errores, vt alios taceam, deprehendit apud superiores medicos Leonicenus, cõplures eum notarunt eadem in re: Sic in Dioscoride eruditissimo Hermolao, & à Marcello id genus acciderũt. Ac vidi, vbi taxasset Marcellus Hermolaum, qui Hermolaum acriter tuerentur, ostendentes eum F
potius hallucinatum. Sic si reuiuisceret Hieronymus, multa nos doceret, nostrámque imperitiam coargueret, pulchrúmq; ab se dictorũ, quod fecit & in vita, redderet rationem.

Superest tertia ratio quæ coëgit homines suspicari vulgatam editionem non esse Hierony. Eáque est de libro Hebraicarum quæstionum. Nam vt alia taceam, vbi in nostra tralatione habetur Gen. cap. VI. Non permanebit spiritus meus in homine: Hieronymus, in quæstionibus Hebraicis ait. In Hebræo scriptum est: Non iudicabit spiritus meus homines istos in sempiternum, quia caro sunt. Ex quo dicto Hieronymus videtur comprobari, non fuisse eum autorem huius tralationis. Sed quoniam quibus non placet aliquid cupiúntque id euertere si possunt, leuissimis quibusque rationibus assentiuntur: veluti si quis odio habens aliquem, ad omnem & falsam & veram calumniam, habet aures patentes: sic profecto in hac disceptatione apparet accidisse: qui autem oculos ad solam veritatem habent intentos, omnia explorant, ita nos probamus ex illo magis libro, quàm omni alio innotescere vulgatam editionem esse Hierony. Primúmque sciendum, quòd duos in Hebraico sensus habeat, sicut à cæteris scriptoribus fit, sic factum item ab Hieronymo vt alio vno in loco, alio, in altero redditum sit. Cuius cùm ipse adducat rationem, non est quod nos cogat hæc res addubitare, aut perturbet Ruffinus eum calumniabatur, quòd in secundo Psalmo vbi legitur: Apprehendite disciplinam, exponens eum locum dixit haberi

in Ho-

A in Hebraico נשקו בר nashekubar, quod ipse interperatus est, adorate filium: in tralatione autem Psalterij ex Hebraico, transtulit alio modo, Adorate pure. Huic ergo calumniç respondet ipse ad hunc modum. Et reuera ignoscendum est ei, si ignoret linguæ Hebraice veritatem, qui interdum in Latinis hæsitat. נשקו nasheku, vt verbum de verbo interpreter καταφιλήσατε, id est, deosculamini, dicitur, quod ego nolens transferre putide, sensum magis secutus sum, vt dicerem adorate. Quia enim qui adorant, solent deosculari manum, & capita submittere, quod se beatus Iob, elementis & idolis fecisse negat, dicens: Si vidi solem cùm fulgeret, & lunam incedentem clare, & lætatum est in abscondito cor meum, & osculatus sum manum meam ore meo, quæ iniquitas maxima est, & negatio contra Deum altissimum. Et Hebræi iuxta linguæ suæ proprietaté, deosculationem pro veneratione ponunt, id transtuli, quod ipsi intelligunt, quorum verbum est. Bar בר autem apud illos diuersa significat: Dicitur enim & filius, vt illud Bariona, filius columbæ, & Barptolemæus, filius Ptolemæi, & Barchineus, & Barchiseus, & Barrabbas. Triticum quoque, & spicarum fasciculus, & electus ac purus. Quid igitur peccaui, si verbum ambiguũ diuersa interpretatione conuerti? Et qui in commentariis vbi libertas est differendi dixeram, adorate filium, in ipso corpore ne violentus viderer interpres, & Iudaicæ calumniæ locum darem, dixerim adorate pure & electe: quod Aquila quoque & Symmachus transtulerunt. Hæc Hieronymus. Ex quibus hæc duo intelligimus, tum eum magis sensa, quàm verba transtulisse, non enim dixit, osculamini, sed adorate, vt Hebræi sentiebant, deinde in ver-

Deosculare, pro venerari. בר

B bis ambiguis nostræ esse libertatis, nunc vnum nunc alterum sequi significatum. Quod igitur hoc loco dictum est ab eo, sciamus in multos alios pertinere locos. Quod clarum erit studiosis ac prudentibus. Itaq; verbum quod est Gen. VI. Non permanebit spiritus meus, duos cùm haberet significatus, Hebræis etiam attestãtibus, vt nostræ annotationes ostendunt, designat enim iudicare, & induere, ac subire, & inclusum esse, sicut in vagina conditur gladius, alterum in quæstionibus, alterum in editione sua posuit. Clara autem & irrefragabilia testimonia ex illo libro passim colliguntur vulgatam editioné esse illius, qui scripsit eum librum, eadem ratione, atque ex commentariis claruit Ecclesiasten esse eius. Proponam igitur aliquot exempla, nam alioqui totus clamat liber eundem illius atq; vulgatæ tralationis autorem. Principio vbi dicitur in nostris codicibus, Compleuítque Deus in die septimo opus suum, quod fecerat. Pro die septimo, LXX. interpretes posuerant die sexto. Hieronymus dicit haberi in Hebræo, die septîmo. Ecce igitur idem posuit in sua editione, quod quidem non erat ambiguũ, sed necessario oportebat dicere, die septimo. Quis ergo alius esse potuit, nisi Hieronymus idem? Eodem capite, in nostra editione habet, Plantauerat autem Dominus Deus peradisum voluptatis à principio. Antiqua tralatio Septuaginta interpretum habebat, pro voluptate, Eden: pro à principio, κατ᾽ τὰς ἀνατολὰς, versus orientem. Hieronymus, ibi dicit Eden interpretari voluptatem, & ipsos LXX. postea transtulisse voluptatem, quod antea velut nomen proprium transtulissent: & Symmachũ idem

C edidisse. Ex quibus apparet eum fuisse potius hoc significatum secutum, quod pluribus videretur, scilicet paradisum voluptatis, quàm vt diceret, paradisus in Eden. Pro, à principio quoque ait haberi in Hebraico מקדם mikedem, quod Aquila, Symmachus, Theodotio, non orientem, sed à principio concorditer transtulerant. Ergo hoc ipsum posuit in sua editione. Quia plures scilicet in id significatum inclinarent. Plurium autem sequebatur autoritatem. Docuimus autem superius, nostram vulgatam editionem nullius esse eorum qui in Grçcum transtulerunt. Mistionem autem ex illis interpretibus factam quidem interdum, sed nisi à doctissimo, prudentissimóque Hieronymo & sermonis Hebraici cum primis perito fieri non potuisse. Rursum eodem cap. vbi in vulgata editione dicitur, Immisit Dominus soporem in Adam: pro sopore, antiqua tralatio habebat, extasim. Hieronymus autem dicit Aquilam & Symmachum, priorem καταφορὰν, posteriorem κάρον transtulisse, id est, grauẽ & profundũ soporẽ. En igitur hoc secutus est, in sua tralatione. Eodẽ capite, pro eo quod habet nostra editio, Hæc vocabitur virago, refert Hieron. Sept. transtulisse. Hæc vocabitur mulier: & subiicit, Nõ videtur in Græco & Latino sonare, cur mulier appelletur, quoniã ex viro sumpta sit, sed etymologia in Hebræo sermone Vir quippe vocatur איש is, & mulier issa אשה. Recte igitur ab is, est appellata, mulier issa. Vnde & Symmachus pulchre etymologiã etiã in Græco voluit custodire, dicens: αὕτη κληθήσεται ἀνδρίς ὅτι ἐκ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐλήφθη αὕτη. Quod nos Latine possumus dicere, Hæc vocabitur virago quia ex viro sumpta est. Hęc Hieron. Nihil est hoc testimonio clarius, non nisi Hieron.

vulgatæ editionis autorem fuisse, qui posuit in sua Latina tralatione quod olim iudicaue- D
rat Symmachum pulchrè transtulisse. Hæc vocabitur virago. Tertio cap. Quod habet vul-
gata editio, Serpens erat callidior: antiqua habebat, Serpens erat sapientior. Hieronymus
testatur in Hebręo haberi ערום harum, quod Aquila & Symmachus πανοῦργον transtulerunt,
id est nequam & versipellem: tum subiicit, Magis itaque ex hoc verbo calliditas & versu-
tia, quam sapientia demonstratur. Ecce Hieronymus in vulgata editione posuit quod ma-
gis in voce Hebraica significabatur, Serpẽs erat callidior. Eodem cap. Quod apud nos est,
Ad auram post meridiem, cùm esset anceps sensus Hieronymus ait Theodotionem mani-
festius dixisse, ἐν τῷ πνεύματι πρὸς κατάψυξιν τῆς ἡμέρας, vt meridiano, inquit, calore transacto,
refrigerium auræ spirantis ostenderet. Vides vt transtulerit, quod putabat Theodotionem
manifestius dixisse, eúmque ad amussim secutus, dixit, Ad auram post meridiem. Aura, &
post meridiem, refrigerium designant. Ex hoc etiam habes vulgatam editionem, non esse
vllius Græcorum. Nam hic sequitur Theodotionem, superius sequebatur Symmachum.
Mixtio autem facta est, sed ab Hieronymo vt vides. Et talis mixtio nõ quæ sit confusio, sed
pulcherrimus delectus, prudentissimo iudice legente. Dies autem me deficeret, si cuncta
vellem recensere. Sed mihi satis est, his exemptis totum librum demõstrasse, infinita alio-
qui alia ante oculos habens. Vbicunque autem (quod rarum est) aliquid illic diuersum in-
terpretem à nostra tralatione posuisse comperies, scito ancipitem fuisse significatum: me-
liorem autem & vero propiorem, quod tempus dubia sæpe reddens clara, demonstrabat
esse eum, qui sit in nostra editione. Sed annotationum hoc erit officium, in quibus polli-
ceor me huius rei, quando babent, quod nunquam credidissem, aliquot aduersarios, fore E
obseruantiorem Res igitur adeo clara est, vt vitium fuisse meum potius intelligam, qui tot
verba in tam perspecta causa profuderim. Vulgata igitur editio est Hieronymi. Omnes
autem libri Hebraici & Chaldaici vulgatæ editionis, quos præfationibus suis, vt ad diuum
Augustinum & aduersus Ruffinum scribit, muniuit Hieronymus, illius sunt. Liber autem
Sapientiæ, & Ecclesiasticus Sirak qui πανάρετος dicitur, & Baruch cũ epistola Hieremiæ, ex
antiqua Latinorum tralatione apud nos remanserunt. Licet Hieronymus testetur, se Ec-
clesiasticum Hebraicum reperisse. Sed iam Gręcus erat, & ex Græco in Latinum tralatus.
Sic & librum Machabæorum primum testatur se Hebraicum reperisse. De quibus omni-
bus clare ipse in prologo Galeato. Hic prologus, inquit, scripturarũ, quasi galeatum prin-
cipium omnibus libris, quos de Hebræo vertimus in Latinum, conuenire potest, vt scire
valeamus, quicquid extra hos est, inter apocrypha esse ponendum. Igitur sapientia, quæ
vulgo Salomonis inscribitur, & Iesu filij Sirak liber, & Iudith, & Thobias, & Pastor, non
sunt in canone. Machabæorum primum librum Hebraicum reperi, Secundus Græcus est,
quod ex ipsa phrasi potest intelligi. Hæc ille. Licet igitur Hebraicum & hunc librum re-
pererit, erat tamen apud Græcos, & in Latinum tralatus habebatur. Esræ tertius & quar-
tus fabulosissimi sunt, quos neque in Hebraico, neque apud Sept. reperies, & Hierony-
mus testatur se eos ignorare. Nec in antiquis Biblijs Latinorum habebatur, quod & lau-
datissima Coloniensis impressio testatur. Censuerímque ego, vt doctissimis viris adhibi- F
tis, reijceretur è canone scripturarum, sicut & Pastor eiectus est, qui nuper emersit. Illud
quoque non est ignorandum, duas Hieronymũ editiones dedisse, priorem è Græco in La-
tinum, transferentem scilicet eam, quam fecit Origenes, in qua editionem Theodotio-
nis admiscuit vulgatæ editioni Septuaginta, cuius rei multis in locis meminit ipse. Ac pri-
mum in epistola ad Augustinum, his verbis, Quod autem in alijs quæris epistolis, cur prior
mea in libris canonicis inretpretatio asteriscos habeat, & virgulas prænotatas, & postea,
aliam tralationem absque bis signis ediderim, pace tua dixerim, videris mihi non intelli-
gere quod quæsisti. Illa enim interpretatio Septuaginta interpretum est, & vbicunque
virgulæ, id est, obeli sunt, significatur quòd Septuaginta plus dixerint, quàm habetur in
Hebraico. Vbi autem asterisci, id est, stellulæ prælucentes, ex Theodotionis editione ab
Origene additum est. Et ibi Græca transtulimus, hic de ipso Hebraico, quod intelligeba-
mus, expressimus, sensuum potius veritatem, quàm verborum ordinem interdum con-
seruantes. Hæc diuus Hieronymus. Quæ declaratio plurimum obseruanda est. Siquidem
plures præfationes sunt in hanc è Gręco tralationem, ascriptæ alteri verè suç ex Hebraico
tralationi. Vbicunque igitur duas præfationes in editione vulgata reperies, scito alteram
in tralationem è Græco, alteram in tralationem ex Hebraico congruere. Quod ipsis quo-
que præfationibus fit manifestum, in quibus asteriscorum meminit, & obeliscorum. Duæ

fuerunt

A fuerunt igitur editiones Hieronymianæ, vna ex Græco, posterior ex Hebraico. De prima
præter quàm quòd meminit ad Augustinum, etiam aduersus Ruffinum de ea sic scribit.
Egóne contra LXX aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emen-
datos, meæ linguæ studiosis dedi? Præfatio igitur prima, quæ incipit, Desiderij mei desi-
deratas accepi epistolas. Est in Pentateuchum versum ex Hebraico, quod ipse testatur.
Desiderij obsecrantis, inquit, vt tralatum in linguam Latinam de Hebræo sermone pen-
tateuchum, nostrorum auribus traderē. Præfatio quoque in Iosue & Iudicum, est in edi-
tionem Hebraicam, quod & ipsa testatur, quæ de tralatione ex Hebraico, & de codicibus
Græcorū loquitur. Et se excusat autor, se non in iniuriá LXX. transferre, quod ei obiicie-
bat Ruffinus. In libros quoque Regum est vna pręfatio, in editioné vulgatam ex Hebraico,
vt ipse docet aduersus Ruffinum. Liber autem Paralipomenon duas habet præfationes, in
duas, quas diximus editiones. Ac prior quę incipit, Tantus ac talis est liber iste, est pręfatio
editionis ex Hebraico, vt testatur contra Ruffinum. Vbicunq; enim se excusat quod non
in contumeliam antiquæ tralationis transferret, proculdubio Hebraicam editionem re-
spicit. Nam transferens è Græco, veterem editionem ipsorum LXX. illustrabat, nec opus
erat ea excusatione. Secunda autem præfatio congruit in editionem e Græco, in qua me-
minit asteriscorum, & obeliscorum, & claret vel maxime his verbis, eam ex Græco esse.
Ita enim, inquit, in Græcis & Latinis codicibus hic nominum liber vitiosus est, vt non tam
Hebræa, quàm barbara quædam & Sarmatica nomina coniecta arbitrandum sit. Nec hoc
B Septuaginta interpretibus, qui spiritu sancto pleni, ea quæ vera fuerant, transtulerunt, sed
scriptorum culpæ ascribendum est, & quæ sequuntur. Deinde ait, Vbicunque ergo aste-
riscos, id est, stellas, radiare in hoc volumine videritis, ibi sciatis de Hebræo additum, quod
in Latinis codicibus non habebatur. Ex quo intelligis additum aliquid ex Hebræo in ea
editione, non totam Hebraicam fuisse tralationem. Falluntúrque qui queruntur subtra-
ctos è libris asteriscos & obelos. Nam liber Paralipomenon in vulgata editione, est ex He-
braico, nec habet, aut habuit vnquam asteriscos & obelos. In hac etiam præfatione de sen-
suum tralatione meminit. Liber quoque Iob duas habet præfationes, alteram in Græcam
illam editionem, olim emendatam, alteram in editionem ex Hebraico. Cuius rei locuple-
tissimus testis ipse Hierony. aduersus Ruffinum his verbis: Transibo ad librum Iob, quem
post LXX. interpretum editionem, quam Origenes obelis asteriscisque distinxit, ante
annos plurimos Latino sermoni datum, cùm rursum iuxta ipsum Hebraicum, verterem,
sic locutus sum. Cogor per singulos scripturæ diuinæ libros, & quæ sequuntur. Paulo post.
Cæterum apud Latinos, ante eam tralationem, quam sub asteriscis & obelis, nuper edidi-
mus, septingenti ferme, aut octingenti versus desunt, vt decurtatus & laceratus, corro-
súsque liber, fœditatem sui publice legentibus præbeat. Ex quibus Hieronymi verbis ap-
paret præfationem in Hebraicam editionem, esse eam, cuius aduersus Ruffinum princi-
pium citauit. Altera autem præfatio, quæ incipit, Si fiscellam iunco texerem, est in edi-
C tionem è Græco: in qua etiam meminit obeliscorum & asteriscorum. Vulgata autem Iob
editio, sicut cæteri libri sacri, est ex Hebraico vera illa Hieronymi tralatio. Ac quoniam
submota est editio antiqua LXX. etiam ea quam olim Hieronymus emendasset, est sub-
mota, recepta in solidum Hebraica & vera eius tralatione. Remanserunt autem nonnul-
lis in locis præfationes, Græcæ editionis propter vtilitatem eorum quæ in ipsis referren-
tur. Et forte in antiquis Latinis codicibus, Hebraicæ duntaxat editionis, id est, vulgatæ,
præfationes habebantur, deinde ex operibus Hieronymi sunt & hæ interiectæ, ab his, qui
discrimen istud Hebraicæ & Græcæ editionis ignorarent, suspicatis vnam atque eandem
esse tralationem, & eiusdem duas præfationes, quod etiam magnos hac tempestate viros
fefellit. Diuus igitur Hieronymus vulgatæ editionis est autor. Et hæc est illa vera eius, cu-
ius tot meminit locis, nobilissima, inclytáque tralatio, omnibus antiquis, aut futuris vn-
quam vsque ad rerum consummationem, editionibus longe præcellens, quæ ex sermonis
Hebraici asperitate (nam horridum & durum esse sermonem Hebraicum, cùm primis te-
stis est ipse Hieronymus in præfatione in epistolam ad Galatas, in qua queritur his verbis,
Sed quid agam? loquar? sed omnem sermonis elegantiam, & Latini eloquij venustatem,
stridor lectionis Hebraicæ sordidauit) in apertam & claram, facilémque orationem est re-
uocata, vt legi & intelligi ab omnibus posset. In quam nos superiore quinquennio anno-
tationes aut recognitiones edidimus vsque in Pētateuchum, in quo opere cùm, vt fit, quæ-
dam in quodam quasi angulo, ad mores horum temporum spectantia dixissem, nullius

quidem personam attingens, nonnulli qui se maxime peti suspicarētur, ut se defenderent D accuratissimis oculis opus ipsum collustrarunt, si quid possent eis regerendi criminis materiam suggerere. Fueruntque, quos offenderet, quod vulgatam editionem Hieronymi contendissem, alij in eo se læsos putarunt, quòd dixissem quosdam sciolos Hebraicarum literarum Christianos, cùm vix summis labris earum cognitionem degustassent, imprudenter huic editioni detraherent. A quibus ergo longius tunc aberam, quàm ortus ab occasu, cùm eos nec vultu, nec scriptis, aut fama cognouissem. Itaque hac indignatione cōcepta, præter alia, obiecerunt mihi quòd ipse potius Hieronymianam editionem damnarem, cùm eam tot locis tam male, vt ipsi dicebant, suggillassem. Ad quæ, spretis alijs, hæc tantum respondemus: Multa hoc tempore indignam in religione Christiana accidisse, quæ quoniam atrocia sunt, si nullum doloris indicium è nobis excuterent, aut nos consortes esse & essentientes testarentur, aut esse tanto stupore docerent, vt etiam in apertis malis essemus immobiles. Si quis igitur est qui horum alterum velit nos esse, iam per nos ei licet, vt quicquid velit, loquatur. Quod si nos cupiat in tam indigna causa modestiores, fatemur vbique meliorem esse modestiam, quàm impetum. Verum, & illud admonemus. Sæpe fieri, vt quo res sunt indigniores, hoc magis efficere, vt minus nobis temperare possimus. Quos autem optima conscientia tuetur, nulla re nec possunt, nec debent offendi. Quod ad Hieronymū attinet, libentissime fatemur, facilius fuisse, vt tum in Pentateucho tum reliquis libris nos laberemur in annotando & exponendo, quàm Hierony. in transferendo. Longéque propensius esse, vt nostrum, quam eius caliget iudicium, dum credimus aliquid eum effugisse, quod nos potius effugit, ab illo quidem bene versum, à nobis, E bene animaduersum, non ita. Cùm vero vel diuersum quid à fonte annotamus, vel nostrā editionem dicimus interdum aliquo casu prolapsam, non esse interpretis æqui asseueramus, clamare, nos aut interpretem, aut interpretationem damnasse. Idēq; indicium esse hominis iam male affecti, & sibi quodcunque ferat sese, patrocinium quærentis. Nec putamus aut nostram inconstantiam, aut interpretis vituperationem, vt quam agnoscimus & fatemur inclytam tralationem, omni quæ fuerit vnquam apud Græcos, aut apud eos & Latinos futura sit, meliorem postea in recognitione eius aliquid obseruasse. Ac sicut LXX. interpretes non damnabat Hieronymus, rursum transferens, in quo sæpe ab æmulis suis queritur se accusatum: sic ipsi, Latina exemplaria ad Hebraica & Græca recognoscentes, non damnamus, sed recognoscimus, locáque variantia annotamus.

Vulgata vero editio an sit Hieronymi, ipsa, sua luce veritas comprobabit. Ac tametsi non magni refert, à nobis tam exiguæ virtutis hominibus quenquam vel laudari, vel reprehendi, hæc tamē profitemur, Vt displicent qui sibi ipsis, iudicijsq; temerariis suis credētes, ab antiqua, sacrosanctáque religione desciuerunt, sic amamus & colimus quos vera probitas & doctrina ab his distinguit. F

FINIS.



INDEX.

B

C

Coronam

D

E

F

G

I

Mala

N

O

Pudoris

R

S

Species

T

V

Vetustiora

Z

FINIS.

LVTETIÆ,
Typis cudebat Ioannes Mettayer Typographus,
impensis Michaelis Sonnij Bibliopolæ,
Anno domini millesimo quingentesimo septuagesimo septimo,
pridie Kalend. Nouemb.